

TANULMÁNYKÖTET

a

6. Báthory-Brassai nemzetközi konferencia előadásaiból

2. kötet

Szerkesztették:

Prof. Dr. Rajnai Zoltán
Dr. Fregan Beatrix
Marosné Kuna Zsuzsanna
Dr. Ozsváth Judit

Készült a Biztonságtudományi Doktori Iskola közreműködésével

ISBN 978-615-5460-38-5

Budapest, 2015

Tartalomjegyzék (2. kötet)

Mező Ferenc: Személyiségfejlesztés, mint a különleges bánásmód egy kritikus aspektusa.....	6
Mező Katalin: Kreativitással az esélyegyenlőségért.....	15
Széki Levente: A romániai magyar szociológia újjászervezési kísérletei a kommunizmusra való átmenet éveiben	24
Nagy Natália: A földrajzinév-adás sajátosságai Kárpátalján	39
Jarjabka Ákos: A magyar felsőoktatás érzékenyítése a nemzeti ügyek iránt. A Pécsi Tudományegyetem Diaszpóra projektje	51
Mészáros Alajos, Száraz Dénes, Rudas Imre: A MOOC lehetséges szerepe a Kárpát-medence tudásalapú fejlődésében	58
Hegyesi Franciska: MOOC a felsőoktatásban, MOOC az Óbudai Egyetemen	69
Nagy Éva: 200 éves a magyar nyelvű oktatás és református egyház a román fővárosban	73
Nagy Éva: A bukaresti Hungarológia Tanszék és a magyar nyelvoktatás.....	78
Kazainé Dr. Ónodi Annamária: Szituációs játékok alkalmazásának lehetőségei és korlátai az egyetemi oktatásban	82
Esztelecki Péter - Kőrösi Gábor: Idegennyelv-tanulás megvalósítása online eszközökkel.....	91
Palusek Erik - Esztelecki Péter: E-learning és M-learning Afrikában	97
Kőrösi Gábor - Esztelecki Péter: BYOD, mint oktatáspolitikai modell alkalmazhatóságának realitása a vajdasági magyar közoktatásban	107
Holló Sándor-Kazainé Dr. Ónodi Annamária: Kommunikációs készség fejlesztése felnőttkorban.....	118
Major Gyöngyi: A gazdasági modell átértelmezhetősége a homo oeconomicus új identitása mentén	127
Szász Antónia – Budai Attila (†) : ILIAS e-learning mint versenyképességet előmozdító tényező – magyar nyelven	137
Mohácsi Márta: A versenyképesség növelésének néhány lehetséges mutatója a felsőoktatásban	148
Horváth Balázs Zsigmond: A gyengénlátó emberek nyelvtanulási esélyei és sajátosságai....	156
Szerafinné dr. Szabolcsi Ágnes A pedagógiai információszerzés elektronikus forrásai: referenz és forrás adatbázisok	161
Tanyiné dr. Kocsis Anikó: Elektronikus folyóiratok, joganyagok és szakmai információs portálok használata a pedagógiai információszerzésben	170
Vajda Lajos - Mátyus Enikő: Klaszterek, régiók, együttműködések	180
Szügyi György- Gonda András- Magyar István: A klaszteresedés, mint együttműködő közösségek gazdasági és társadalmi értékteremtése a Kárpát-medencében	185

Szabó Géza: A vidéki örökség útjai: falusi turizmus klaszterfejlesztés a Dél-Dunántúlon	194
Albel Andor: „Alföld Spa” – Egészségturisztikai klaszterek együttműködése a földrajzi Nagyalföldön (Vajdaság és Erdély)	202
Kurucz Attila: A változás- és stratégiamenedzsment sajátos kapcsolata a kis- és középvállalkozásoknál	211
Ligetvári Éva –Berényi László: Projektek minőségügyi támogatása.....	221
Marosné Kuna Zsuzsanna - Czeglédi Csilla: Idősek szerepváltozása és az életkori disztkrimináció.....	229
Miroslav Radojicic: Principles of international cooperation in prevention of financial abuse	239
Csehné Dr. Papp Imola: Regionális különbségek a magyarországi munkaerőpiac vonatkozásában	243
Karácsony Péter: Munkavállalói motiváltság vizsgálata kis- és középvállalkozásoknál	251
Horváth Ágnes: Választójog – nők a közéletben a Kárpát-medencében	258
Lőrinczné Bencze Edit: A többszintű kormányzás új lehetőségei a magyar-horvát területi együttműködésekben	271
Remek Éva: A V4 kül- és biztonságpolitikája.....	285
Dobó Marianna: Vis mayor és megelőzés – nemzetközi szervezetek szerepe a katasztrófavédelemben a Kárpát-medencében	294
Zachar Péter Krisztián: Die ungarischen Wirtschaftskammern und die Verbreitung moderner Management-Wissensinhalte in Krisenepochen – Ein Überblick	302
Lőrincz András: A bizalom funkciója az állam legitimitásában	311
Varga János - Csiszárik-Kocsir Ágnes: Versenyképességi átrendeződés Közép-Kelet Európában, fókuszpontban a V4 országok.....	316
Czikkely Márton - Dr. Ligetvári Ferenc: Hogyan lehetünk a régió vezető országa a vízgazdálkodás-vízfelhasználás területén?.....	336
Bói László: Verseny a vagyoni biztonságunk érdekében	345
Matus János: A globalizáció gazdasági, politikai és társadalmi hatásai	353
Pétervári Zsolt: Adósságrendezési stratégiák a félperifériákon	366
Kertész-Bakos Ferenc: Globális etika – a morális igazság, mint többségi gyakorlat.....	372
Miroslav Radojicic: Experience of the Republic of Serbia in International cooperation in prevention of financial abuse	381
Zsebők Csaba: Köztes-Európa, a „mindig felosztandó” érdekszféra – interetnikus kapcsolatok, nemzeti eszmék, globalizáció	384
Fülep Dániel: A tolerancia diktatúrája, mint új vallásháború	391
Fekete Sándor: A csönd, mint felszólító módú figyelmeztetés. A méltatlanul elfeledett Sánta Ferenc.....	409

Fekete Sándor: A multikulturalizmustól az etnocentrizmusig: Quo vadis, Európa?	419
Cselényi István Gábor: Átváltás holisztikus gondolkodásmódra	425
Bajor Tibor: Az önkormányzati logisztikai rendszer	440
Farkas István József: Alternatív gazdaságok és pénzek a Kárpát-medencében	448
Csáfor Hajnalka- Nagy Levente– Papanek Gábor: Gazdaságfejlesztési feladatok Heves megyében	457
Viszitenvelt Andrea: Innovatív foglalkoztatási projektek a hátrányos helyzetűek munkanélküliségének csökkentésére	468
Oros Gyula - Naár Zoltán: Trichoderma törzsek szelektív érzékenysége agromikrobicidek és szennyező anyagok iránt	476
Seregi János - Mezőszentgyörgyi Dávid - Kovács Ágnes: A biodiverzitás fogalmának megközelítése a XIX. század elején	485
Seregi János: Sikeres, neves magyar tudósok. Megemlékezés Festetics Imre munkásságáról születésének 250. évfordulóján.....	491
András Krisztina - Gergely István: A hivatásos vízilabda üzleti versenyképessége a médiaképesség tükrében – szabálmódosítások a vízilabdában	494
András Krisztina - Kozma Miklós: Ligák nemzetköziesedése a hivatásos sportban	500
Kozma Miklós - Kazainé Dr. Ónodi Annamária: A Public Sector Scorecard alkalmazása a hivatásos sportban – magyar esettanulmány	509
Hajduné Dr. László Zita: A Fair Play szellemisége, mint a sport sajátos értéktöbblete	520
Poór József és szerzői munkaközössége: Atipikus foglalkoztatási formák a magyar-szlovák határ mentén	526

10. szekció:

Esélyegyenlőség, gyógypedagógia és multikulturális integráció

Elnök: Mező Kata

Szekció titkár: Dr. Mező Ferenc

Előadók:

Mező Ferenc	Személyiségfejlesztés, mint a különleges bánásmód egy kritikus aspektusa
Mező Katalin	A kreativitással az esélyegyenlőségért
Szilágyi Barnabás	A társas viselkedés alapelemeinek változása és összefüggései a pedagógia munkával.
Pásztor Rita Gizella	Iskola és roma iskolázottság az Érmelléken
Bernáth Krisztina	A felsőoktatási rendszerben való továbbtanulás társadalmi háttere a Magyarország-Románia határmenti térségben
Székesi Levente	A romániai magyar szociológia újjászervezési kísérletei a kommunizmus első évtizedeiben
Nagy Natalia	A földrajzinév-adás sajátosságai Kárpátalján

Mező Ferenc¹: Személyiségfejlesztés, mint a különleges bánásmód egy kritikus aspektusa

Absztrakt: A különleges bánásmódot igénylő (tehetséges és/vagy sajátos nevelési igényű és/vagy beilleszkedési, tanulási és magatartás zavaros) tanulók fejlesztésének egyik célterülete a személyiségfejlesztés. E fejlesztési terület azonban számos kritikus pontot tartalmaz. Ilyenek: a személyiség fogalma, fejleszthetősége, a fejlesztés etikai/jogi aspektusai, a fejlesztést segítő diagnosztikai lehetőségek elégtelensége, a fejlesztő eljárások hatásvizsgálati problémái stb. Jelen tanulmányban e témakörökkel kapcsolatos problémafelvetések, megoldási javaslatok, s kutatási tapasztalatok összefoglalása történik meg.

Magyarország nemzeti köznevelésről szóló 2011. évi CXCV. törvényében [1] megjelenő különleges bánásmódot igénylő tanulók esetében a „különleges bánásmód” egyik eleme a differenciált, egyénre szabott személyiségfejlesztés lehet(ne). A „személyiségfejlesztés” kifejezés azonban olyan implicit tartalmakat hordoz magában, amelyek kihívások elé állítják a személyiségfejlesztést megvalósítani kívánó pedagógusokat, pszichológusokat.

Implicit tartalmak és korrelátumok

A „személyiségfejlesztés” kifejezés burkolt tartalmi és korrelátumai közé sorolhatjuk például a következőket:

1. Létezik valami, amire a „személyiség” szóval utalunk. Probléma: a személyiség mindenki által elfogadott definíciója még várat magára, így többen többféleképpen értelmezhetik azt, hogy voltaképpen mit is kellene fejleszteni, ha személyiségfejlesztéssel kívánunk foglalkozni. A nemzeti köznevelésről szóló CXCV. törvény sem definiálja e fogalmat, így elég tág teret enged a különböző megközelítéseknek. Ebben pozitívum lehet, hogy a „definiátlanság” által a köznevelési törvény nagy szabadságot enged az egyes köznevelési intézményeknek és munkatársainak; másrészt negatívum lehet, hogy nem garantált, hogy e szabadsággal minden intézményben meg tudnak-e küzdeni...
2. A „személyiségfejlesztés” kifejezés egyik ki nem mondott korrelátuma, hogy a személyiség nem konstans, hanem változó entitás. Probléma: a sokféle személyiség-definíció közös vonásainak egyike, hogy a személyiség viszonylag állandó tulajdonságaink összessége (ergo: a személyiség viszonylag konstans komplexum), ám képes a változásra is (tehát mégsem konstans, hanem változó jelenség). Abban is nagy a megegyezés, hogy nem „kész” személyiséggel születünk, hanem a személyiségünk változhat, alakul életünk során.
3. A „fejlesztés” szóból adódó implicit tartalmak egyike, hogy a személyiségváltozás, -alakulás (legalábbis bizonyos határok között) előre megtervezett módon befolyásolható – ezt nevezzük személyiségfejlesztésnek. Probléma: a humán személyiségfejlődés polygénus multifaktoriális (vagyis: sok gén által, s sokféle környezeti tényezők által is determinált) jellegéből adódóan kérdéses, hogy napjaink géntechnológiai, pedagógiai és pszichológiai színvonalán valójában mennyire tervezhető a személyiség alakulása.
4. A „fejlesztés” szó másik korrelátuma, hogy a „személyiség”-et matematikai statisztikai szempontból minimum ordinális skálájú statisztikai változónak tekinthetjük. Magyarázat: az ordinális skálájú változók értékei már rangsorolhatók, s a fejlődés, fejlesztés kifejezésekből arra lehet következtetni, hogy a személyiségnek lehetnek fejlettebb, s kevésbé fejlett állapotai.

¹ PhD, Debreceni Egyetem, Gyermeknevelési és Felnőttképzési Kar, ferenc.mezo1@gmail.com

Probléma: nem minden esetben egyértelmű, hogy melyik fejlettségi állapot a „jobb” (lásd például az extravertió-introverzió dimenzióját).

5. A személyiségváltozó(k)nak létezik egy olyan értéke, vagy értéktartománya, amely a személyiségfejlesztés során elérendő célként (egyfajta „személyiségideálként”) jelölhető meg (amiből következik, hogy olyan értékekkel és/vagy értéktartományokkal is számolhatunk, amelyek elkerülése a cél). Probléma: egyrészt létezhetnek olyan személyiségváltozók, amelyeknél az ideális érték(tartomány) kijelölése nem egyértelmű (például a már említett extravertió-introverzió esetében); másrészt az „ideális személyiség” jellemzői (szub)kulturánként, koronként, sőt: személyenként is eltérő lehet - ez esetben ki ítélje meg, hogy mi az ideális?
6. A személyiségfejlesztés feltételezi, hogy meg tudjuk mondani, milyen fejlettségi szinten van egy adott időszakban egy adott személy - vagyis: objektív, megbízható és érvényes pszichodiagnosztikai eszközökkel rendelkezünk e feladat teljesítéséhez. Probléma: egyrészt teljes mértékben objektív, megbízható és érvényes diagnosztikai eszközökkel valószínűleg sosem fogunk rendelkezni; másrészt a köznevelési intézményekben a pedagógusok diagnosztikai kompetenciái, „jogosítványai” nem teszik lehetővé a lehetőségekhez képest legobjektívebbnek, legmegbízhatóbbnak, legérvényesebbnek tekinthető diagnosztikai lehetőségek alkalmazását; harmadrészt ezen eszközök használata pszichológus kompetenciához kötött, a hazai iskolapszichológiai ellátottság pedig nem tökéletes. Ugyanakkor rendelkezésre állnak olyan pedagógusok által is alkalmazható diagnosztikai eszközök is, amelyek segíthetik a tanulók személyiségének megismerését [2, 3, 4, 5, 6].
7. A következő korrelátum: a személyiségfejlesztés hatása önkontrollos („ilyen volt – ilyen lett”) vizsgálati elrendezés formájában mérhető az előző pontban jelzett módszerek, eszközök, jogosítványok és kompetenciák birtokában. Probléma: diagnosztikai eszközök/szakemberek hiányában az elő- és utóvizsgálatok sem garantálhatók.
8. Optimális esetben a személyiségfejlesztés akkor fejeződik be, ha a hatásvizsgálat szerint a „személyiségideálnak” megfelelő értékek diagnosztizálhatók. Probléma: az optimális esettel szemben a személyiségfejlesztés (legalábbis a személyiségfejlesztésre való kísérlet) olyankor is befejeződhet, amikor elfogy a rendelkezésre álló türelem, pénz, idő (pl. vége a tanévnek, vagy az adott iskolafokozatnak)...
9. A személyiségfejlesztés burkoltan felveti egy olyan módszertan létezését, s a személyiségfejlesztést végzők által történő birtoklását, amellyel egy fejletlenebb szintről egy fejlettebb szintre formálható valakinek a személyisége. Probléma: a hatásvizsgálatokkal valóban alátámasztott fejlesztő módszerek ritkák, s nem szerepelnek feltétlenül a pedagógus-, iskolapszichológus képzésben. Ugyanakkor szerepelnek e képzésekben azok a elméleti tartalmak, amelyek a személyiségfejlesztési tevékenység hátterében állnak. Tapasztalat szerint bármilyen hangzatos nevet, különleges segítőeszközt, akár más élőlényt (lásd pl. az állatasszisztált fejlesztések világát) alkalmaz egy-egy személyiségfejlesztő beavatkozás, lényegében négy alapvető tanuláselméletre vezethető vissza e módszerek mögött álló hatásrendszer. E tanuláselméletek pedig: a klasszikus kondicionálás, az operáns tanulás, a szociális tanulás és a belátásos tanulás.

A *klasszikus kondicionálás* révén a személyiség reflex-jellegű összetevői alakíthatók: új feltételes reflexek létrehozásával, korábbi feltételes reflexek kioltásával, feltételes reflexeket kiváltó ingerek generalizálásával vagy éppen diszkriminálásával, láncreflexek feltárásával és továbbépítésével avagy éppen megszakításával. A klasszikus kondicionálás tipikus alkalmazási területe például a tanult emocionális reflexnek tekinthető vizsgaszorongás kezelése.

Az *operáns tanuláselmélet* a megerősítések célzott adagolásán át hathat a személyiségalakításra. Az effektus törvény szerint egy viselkedés jövőbeli előfordulásának a valószínűségét az határozza meg, hogy a múltban milyen észlelt hatások (megerősítések) követték az adott viselkedést. A megerősítések lehetnek pozitívák (például jutalmazás, vagy a büntetés megvonása), vagy negatívák (például büntetés, vagy a jutalom megvonása). A pozitív megerősítésektől a viselkedés előfordulási gyakoriságának növekedését várhatjuk a jövőben, míg a negatív megerősítés hatására az adott viselkedés előfordulási gyakorisága várhatóan csökkenni fog. Lényeges kiemelni, hogy nem a

megerősítéseket adó, hanem az azokat kapó személy szempontjából értelmezendő egy-egy megerősítés pozitív vagy negatív értéke. Konkrétan: sokkal lényegesebb az, hogy a megerősítést kapó tanuló milyen értékűnek (pozitívnak vagy negatívnak) gondolja a megerősítést, mint az, hogy a megerősítést adó pedagógus számára az pozitív vagy negatív-e. A két személy és a két lehetséges érték négy esetet eredményez – ezek bemutatásakor az alábbiakban + és – jelek fogják jelezni az érték irányát, s az első jel a pedagógus, a második a diák nézőpontját fogja mutatni:

- a) +,+: a pedagógus elismerő szavakkal és kiváló osztályzattal jutalmazza a diák egyik tanórai megnyilvánulását, s ez a diák szemében is jutalom értékű. Az effektus törvény alapján várható hatás: a jövőben is motivált lesz a diák az így megerősített viselkedésre.
- b) +, -: a pedagógus elismerő szavakkal és kiváló érdemjeggyel jutalmazza a tanuló egyik tanórai megnyilvánulását, ám ez a diák szemében büntetés értékű (mert kortársai strébernek fogják emiatt nevezni, kiközösítik, megverik). Az effektus törvény alapján várható hatás: a diák nem lesz motivált a jövőben a hasonló viselkedésre.
- c) -,+: a pedagógus rosszálló tekintettel, szavakkal és elégtelen érdemjeggyel bünteti a tanuló teljesítményét, ám ez a diák számára lényegtelen (a semleges érték a negatívhoz hasonló következményekkel járhat ilyen esetben), netán jutalomértékű, mert a kortárs referenciacsoport számára a "rosszul tanulás: érték"... Az effektus törvény alapján nem várható, hogy a diák a jövőben jobban fog tanulni e tanári beavatkozási kísérlet hatására.
- d) -, -: a pedagógustól származó elmarasztalás a diák számára is negatív értékű. Az effektus törvény alapján várható, hogy a megrótt tanuló igyekszik másképpen viselkedni majd a jövőben.

A megerősítések adása tervszerűen is történhet, nemcsak eseti jelleggel. A megerősítési terveknek négy jellegzetes típusa ismert – ezek: a rögzített időterv, a változó időterv, a rögzített arányterv és a változó arányterv. Az időtervek esetében azt határozhatjuk meg, hogy milyen időbeli ritmus alapján adunk megerősítéseket. A rögzített időterv esetében például előre meghatározhatjuk, hogy minden x. percben erősítjük meg a viselkedést. A változó időterv esetében ezzel szemben azt határozzuk meg, hogy átlagosan x. percenként adunk megerősítést. A rögzített aránytervben ugyanakkor arról határozunk, hogy minden x. válasz után adunk megerősítést; míg a változó aránytervben átlagosan x választ erősítünk meg. A változó tervek (mivel kiszámíthatatlanabbak) jobban képesek fenntartani ugyan a tanulási motivációt iskolai körülmények között, ám szorongást keltő hatásuk is nagyobb. Az operáns tanulás alapján történő személyiségfejlesztésben a programozott oktatás, a viselkedésalakítás, a viselkedés rendezés, az elárasztás módszerei gyakoriak még.

A *szociális tanuláselmélet* személyiségfejlesztési célú alkalmazásakor modellek viselkedését, azok következményeit figyeltethetjük meg a kliensekkel, esetleg a modellekhez/viselkedésekhez fűződő attitűdöket változtathatjuk meg. Lehetőség van például a gyermek környezetében lévő felnőttek, gyerekek viselkedésének megfigyelésére, e viselkedések átvételére vagy elutasítására (pl. mások kárán való tanulásra), begyakorlására. A szerepjáték, drámajáték, irodalmi és filmélmények stb. esetleges hatása is legalább részben a szociális tanuláson át valósulhat meg. Példák a szociális tanuláselmélet gyakorlati alkalmazási lehetőségeire:

- szülőként/tanárként bemutatom a kívánt viselkedést. Ez megtörténhet a modellnyújtás előtt, közben vagy utólag nyújtott magyarázattal, beszélgetéssel kombináltan is;
- szülőként/tanárként nem mutatom be a nem kívánt viselkedést: nem mutatok rossz példát;
- a célszemély számára észlelhető és kíváncsú módon megjutalmazok valakit, aki az adott viselkedést épp az imént gyakorolta;
- a célszemély számára észlelhető és nem kíváncsú módon megbüntetek valakit, aki az adott viselkedést épp az imént gyakorolta;
- felhívjuk a célszemély figyelmét a számára lényeges személyek, filmszereplők, rajzfilmfigurák, olvasmányokban lévő szereplők kíváncsú, modellértékű viselkedésére;
- nem hívjuk fel a célszemély figyelmét a nem kívánt viselkedést nyújtó személyekre;

- felhívjuk a célszemély figyelmét a számára lényeges személyek, filmszereplők, rajzfilmfigurák, olvasmányokban lévő szereplők nem kívánatos viselkedésére, amiért láthatóan büntetést kaptak; stb.

A *belátásos tanulás* alkalmazása során olyan helyzetek kihasználása, előidézése történhet meg, amelyekben a tanuló már meglévő viselkedéses sémái már nem hatékonyak, és vagy kognitív disszonanciát (egymással ütköző tapasztalatok belső konfliktusát) él át a gyermek; s hagyni/segíteni kell őt új viselkedéses sémák kitalálásában és/vagy a disszonancia redukcióban.

10. A személyiségfejlesztés során olyan szerepek különböztethetők meg, mint: a) a személyiségfejlesztést ígérők/végzők (a szolgáltatók); b) az alanyok (akiknek a személyiségfejlesztését végzik a szolgáltatók); c) a megrendelők (akik megbízzák a szolgáltatókat a feladat elvégzésével). Probléma: a személyiségfejlesztés szolgáltatás jellegéből adódóan fogyasztóvédelmi (pl. azt kapja a megrendelő, amit kért?), etikai (etikus-e valakinek a személyiségalakulásába valamilyen módon is beavatkozni akár az alany tudtával és beleegyezésével, akár anélkül?) és jogi (jogszerű-e a személyiségfejlesztési szolgáltatás kereslete/kínálata?) kérdéseket is felvet. Ki garantálja, hogy a személyiségfejlesztést megrendelő fogyasztóként azt a szolgáltatást kapom, amire szükségem van? Egy-egy iskolai szakkörre (legyen az drámajáték, bábszakkör, sportkör stb.) például csak azt mondjuk, hogy személyiségfejlesztő, vagy tényleg az? Ki/mi mutatja meg a megrendelő (pl. a szakköri díjat fizető szülő) számára, hogy valóban történt személyiségfejlődés, s nem kidobott pénz, s időpocséklás volt-e a fél éves szakköri tevékenység? A megrendelőket és a szolgáltatókat egyaránt megnyugtató, a folyamatot szabályozó megoldás egyrészt a már korábban említett önkontrollos hatásvizsgálatban állhat (különösen, ha azt független személyek végzik), illetve az ígért és elvárt fejlesztőhatás egyeztetésében, s szükség szerint dokumentálásában van (s e dokumentum kiter a garanciákra, a sikerkritériumokra, s a sikertelenség esetén történő kompenzációkra is). A „fogyasztó” érdekeit védi tehát, ha:

- a) a személyiségfejlesztést ígérők/végzők körültekintő és részletes felvilágosítást adtak a megrendelőnek/alanyoknak a szolgáltatással kapcsolatban;
- b) a megrendelő körültekintő és részletes felvilágosítást adott a szolgáltatónak igényeiről, elvárásairól;
- c) a felek megegyezésre jutottak, az elvárt és a teljesíthető szolgáltatások tekintetében. Mindez megvalósulhat írott, íratlan terápiás szerződés formájában, vagy tréningek megbízási szerződésének formájában.

A személyiségfejlesztés etikai aspektusait tekintve megjegyzendő, hogy a Pszichológiai Szakmai Etikai Kódex [7] célja, hogy megállapítsa a pszichológusok számára a hivatásuk gyakorlásával járó legalapvetőbb jogok és köteleességek rendszerét és hangsúlyozza a pszichológus erkölcsi, morális felelősségét. A pedagógusok számára mérvadó etikai normákat pedig a Szakmai Etikai Kódex Pedagógusoknak [8] foglalja össze. E kódexeknek azonban nincs hatóságok által kötelezővé tett érvénye - ugyanakkor: a pedagógus és pszichológus társadalom jelentős része mégis hajlamos magát e normákhoz igazítani.

11. A személyiségfejlesztés ki nem mondottan magában foglalja azt is, hogy a „személyiségideál” valaki(k)nek (az alanyoknak és/vagy a megrendelőknél és/vagy a szolgáltatóknál) ki kell jelölniük. Probléma: ki milyen szinten jogosult beavatkozni a saját vagy más személyiségfejlődésébe. A köznevelésről szóló CX. törvény 46.§ (2f) pontja például a tanuló jogaként nevesíti a személyiség szabad kibontakoztatásához való jogot – kérdés, hogy mennyire biztosított a szabad kibontakozás, ha mások (például a pedagógus, akinek ugyanezen törvény 62§ (1a) pontja alapján kötelessége gondoskodni a gyermek személyiségének fejlődéséről) meghatározzák a fejlődési ideálokat, s tesznek is azok megvalósításáért. Ez minőségbiztosítási, fogyasztóvédelmi, etikai és jogi problémákat vet fel ismét.

12. Mindez azokra az esetekre igaz elsősorban, amikor néhány kiragadott személyiségváltozó fejlesztését tűzzük ki célul. Egy másik lehetőség szerint a személyiség egészének fejlesztését célozzuk meg. A probléma: egy-egy személyiségváltozó diagnosztizálható, a fejlesztés hatására bekövetkező változása diagnosztikai módszerekkel bizonyítható. Ez azonban nem mondható el az egész személyiség esetében... A személyiség egészére nincsenek diagnosztikai eszközeink, s ezáltal a személyiség egészének változását sem tudjuk kimutatni. A személyiség egészének fejlesztése tehát elvileg lehetséges, gyakorlatilag azonban nem bizonyítható (1. táblázat). Ezek szerint vagy csak egy-egy kiragadott – de jól körülírt, jól definiált, mérhető és alakítható – személyiségváltozóra koncentrálhat a bizonyítékokon alapuló személyiségfejlesztés, vagy pedig ezeknek egy még mindig jól kontrollálható csoportjára egy komplex személyiségfejlesztés keretében [9].
13. Implicit tartalom végül az is, hogy a személyiségfejlesztést ígérők/végzők tisztában vannak az előző pontokkal és rendelkeznek azokkal a fejlesztést szolgáló módszertani, eszközjellegű repertoárral, valamint a szükséges jogosítványokkal és kompetenciákkal, amelyek az előző pontokban körvonalazott „személyiségideál” eléréséhez szükségesek. Probléma: napjainkban sajnos erre nincs garancia...

Látható tehát, hogy maga a „személyiségfejlesztés” kifejezés alkalmazása olyan ki nem mondott háttérismereteket és kompetenciákat feltételez, aminek napjaink magyar óvodai, iskolai körülményei nem tudnak maradéktalanul megfelelni. Ezt az észrevételünket – saját oktatói tapasztalatokon túl – néhány idevágó vizsgálati eredménnyel is igyekszünk alátámasztani az alábbiakban. E vizsgálatok 2004-től napjainkig terjedően foglalnak csokorba ilyen kutatási eredményeket.

Táblázat 1: A személyiségfejlesztés fókusz

AZ ÖSSZE- HASONLÍTÁS SZEMPONTJAI	MIRE FÓKUSZÁL A SZEMÉLYISÉGFEJLESZTÉS?		
	Egyetlen személyiség változó fejlesztése	Komplex (több személyiség- változóra irányuló) személyiségfejlesztés	A teljes személyiség- fejlesztése
Elméletileg lehetséges?	igen	igen	igen
Gyakorlatban bizonyíthatóan lehetséges?	igen	igen	nem
Hatásvizsgálata (gyakorlati bizonyítéka):	Az adott személyiségváltozó(k) fejlesztés előtti és utáni értékeinek: a) összehasonlítása egymással; b) különbségének összehasonlítása a fejlesztés időtartama alatt spontán (fejlesztés nélkül is) várható személyiségfejlődésbeli különbséggel.		Nincsenek diagnosztikai eszközeink a teljes személyiség vizsgálatára, s ezek hiányában a hatásvizsgálat sem végezhető el.

Rövid kutatási beszámolók

Az alábbiakban a szerző saját kutatási eredményeiből összeállított rövid beszámolók találhatók:

A személyiségfejlesztéssel járó diagnosztikai teendők ellátáshoz a célnak megfelelő eszközökre és módszertani háttérre van szükség. Egy pedagógus legközvetlenebb diagnosztikai eszköze önmaga lehet, legközvetlenebb módszere pedig a pedagógiai megfigyelés lehet, amely alapján véleményt formálhat a tanulók kognitív és nonkognitív vonásairól. A tanulók hasonló módon megfigyelhetik önmagukat és társaikat, s véleményeket formálhatnak önmaguk és társaik vonásairól. A vélemények sokféle személyiségváltozóra irányulhatnak természetesen, ám pedagógiai szempontból talán a legjelentősebbek közé sorolhatjuk a következőket:

a) kognitív képességek:

- értelmi képesség: a tanulmányi követelmények teljesítésével kapcsolatos alapvető intellektuális képességegyüttes, mely verbális és nonverbális figyelmi, emlékezeti, gondolkodási képességeket is magába foglal.
- ötletgazdagság (fluencia): nagyszámú ötlet előállításának képessége. Noha az iskolai feladathelyzetek általában csak egy helyes megoldást követelnek a tanulóktól, az ötletgazdagság egyrészt nyitott végű (sok megoldási lehetőséget megengedő) feladatokkal tesztelhető és fejleszthető, másrészt a munkaerőpiacon és a hétköznapi életben értékes humán tőke lehet, ha valaki ötletgazdag.
- eredeti gondolkodás (originalitás): új - szokatlan - módszerek, megoldások létrehozásának képessége. Bár a legtöbb iskolai feladathelyzet nem újszerű megoldásokat vár el a tanulóktól, hanem pusztán reprodukciót, a felnőtt életben mégis hasznos tulajdonság az eredeti gondolkodásra való képesség, amelyet azonban gyermekkortól kell(ene) nevelni, edzeni!
- rugalmas gondolkodás (flexibilitás): nézőpontváltásra való képesség – a fluenciához és originalitáshoz hasonlóan az iskola mostohagyereke, a „nagybetűs élet” lényeges kelléke.

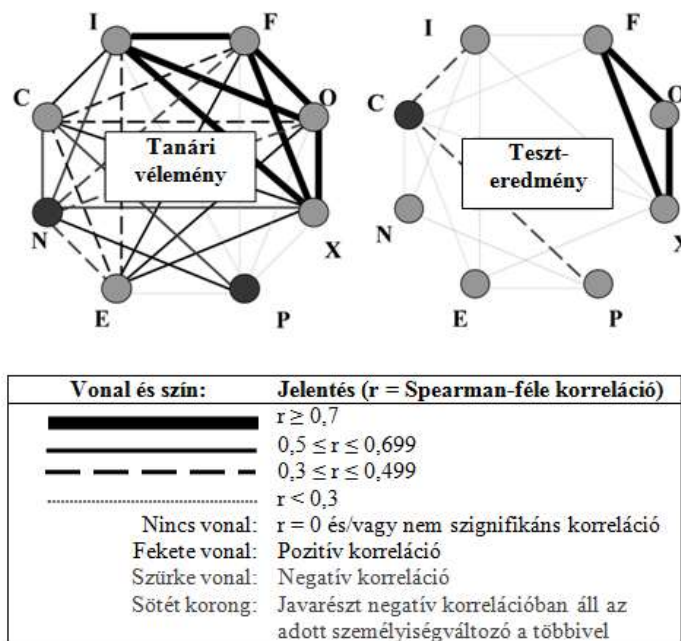
b) nonkognitív képességek:

- pszichotizmus: jellemző-e a személyre, hogy kedvét leli abban, ha másoknak kárt, fájdalmat, sérelmet okoz? Iskolai körülmények között a pszichotizmus irányába haladó személyiségfejlődésbe preventív/interventív módon célszerű beavatkozni, ha lehetséges.
- extraverzió: jellemző-e a személyre, hogy könnyen teremti kapcsolatot? Elvileg mindegy, hogy egy személy introvertált vagy extravertált személyiséggel rendelkezik-e, ám a társas kapcsolatokra nyitott személyek köztudottan jobban érvényesülnek olyan (gyakori) helyzetben, amelyben a széleskörű kapcsolati háló előnyt jelenthet (pl. munkahely találás esetében, párválasztás során).
- neuroticizmus: jellemző-e a személyre az érzelmi labilitás? A szorongó, érzelmi viharokkal küzdő személy alternatívájaként a lelkiileg stabil, kiegyensúlyozott személyek említendők meg.
- konformitás: jellemző-e a személyre a társadalmi szabályok betartása? A társas együttélés szabályait betartó személyek nevelési célt jelenthetnek szemben a szabályszegő, deviáns személyek nevelésével.

Kérdés azonban, hogy mennyire járnak együtt e szubjektív vélemények az objektívebbnek tekinthető teszteredményekkel? A kérdés megválaszolására érdekében 5. és 8. évfolyamos diákok (n=536 fő) és őket legalább egy éve tanító tanáraik (n=39) körében gyűjtöttünk véleményeket, s vettünk fel teljesítményteszteket (OTIS-I. tesztet az intelligencia vizsgálata céljából, Szokatlan használat kreativitás tesztet az ötletgazdagság, az eredeti gondolkodás és a rugalmas gondolkodás vizsgálata érdekében), kérdőíves személyiségvizsgálatot (HJEPQ kérdőívet a pszichotizmus, az extraverzió, a neuroticizmus és a konformitás felmérése szempontjából). Az eredményeink szerint a teszteredmények és a vélemények közötti szignifikáns ($p < 0,05$) korreláció valamivel jobb ($r = 0,524$) az értelmi képesség esetében, mint a többi vizsgált személyiségváltozó tekintetében. A korreláció a tanári, tanulói vélemények, illetve a teszteredmények között kisebb, mint $r = 0,3$ a kreativitás (fluencia, originalitás és flexibilitás), illetve a nonkognitív változók (pszichotizmus, extraverzió, neuroticizmus és konformitás) esetében. A szubjektív vélemények alapján tehát nem igazán

bejósolható az objektívebb teszt-, kérdőíveredmény. Az intelligenciateszt esetében a véleményezők kb. 25%-os pontossággal tudják megítélni a teszteredményt – s ez az elkésérítően szerény találati arány magasan jobb, mint a kreativitás vagy a nonkognitív személyiségváltozók esetében található meglehetősen szerény 9% alatti találati arány...

Ebből adódik egy újabb kérdés: mi állhat a vélemények és a teszt-, illetve kérdőíveredmények közötti gyenge korrelációk hátterében? Az előző minta adatain végzett elemzésünk szerint az, hogy a vélemények mögött meghúzódó, s a vizsgált személyiségváltozók együttjárására vonatkozó implicit személyiségelméletek nagy mértékben különböznek a teszteredmények alapján tapasztalható korrelációs struktúrától. Konkrétan: a vélemények – különösen a tanári vélemények! – több és erősebb korrelációs kapcsolatot sejtnek a vizsgált személyiségváltozók között, mint az a tesztek és kérdőívek eredményei közötti korreláció alapján alátámasztható lenne (1. ábra).

1. ábra: Pedagógusok vélemények interkorrelációi mögött húzódó implicit személyiségelméletek különböznek a teszteredmények interkorrelációi közötti mintázattól (I = intelligencia; F = fluencia; O = originalitás; X = flexibilitás; P = pszichoticizmus, E = extroverzió, N = neuroticizmus, C = konformitás)

Ez az implicit személyiségelmélet (rossz) hatással lehet a személypercepcióra, s a tanulók megismerésére. A különleges bánásmódot igénylő tanulók személyiségfejlesztési szükséglete így komoly diagnosztikai akadályokba ütközik, hacsak nem állnak rendelkezésre objektívebb vizsgálati módszerek – s azok a személyek, akik e diagnosztikai módszerek/eszközök alkalmazására kompetensek...

A kérdés most tehát az, hogy milyen végzettségű személyek alkalmazhatnak Magyarországon ilyen vizsgálati eszközöket? Válasz: a pszichológusok támogathatják vagy valósíthatják meg az iskolai személyiségfejlesztő és -diagnosztikai munkát. Ez pedig felveti azt, hogy milyen a hazai iskolák pszichológiai ellátottsága? Magyarországon több, mint 10 000 nevelési intézmény működik – felméréseink alapján az intézmények javarésztében korábban sem volt teljes állású (vagy akár részmunkaidőben foglalkoztatott) iskolapszichológus, s napjainkban is (habár a részmunkaidős, vagy az egy pszichológus által több intézményben történő feladatellátás esetszáma nőtt ugyan, de mégis) ritka jelenség az egyetlen köznevelési intézményben feladatot ellátó teljes munkaidőjű pszichológus alkalmazása. Ennek az áldatlan állapotnak két megoldása lehetséges. Vagy a köznevelési intézményekben teljes munkaidőben foglalkoztatott iskolapszichológusok számát kell növelni a jövőben; vagy pedig a pedagógusképzésbe és továbbképzésbe kell fokozott figyelmet fordítani a

pedagógiai személyiségfejlesztéshez és -diagnosztikához szükséges kompetenciák átadásához, s lehetővé kell tenni a felkészített pedagógusok számára a pedagógiai célú személyiségdiagnosztika alkalmazását. A legideálisabb azonban véleményünk szerint az lenne, hogy minden köznevelési intézmény rendelkezne legalább egy teljes munkaidőben foglalkoztatott iskolapszichológussal, aki a többi pedagógussal együttműködve, egymás munkáját segítve dolgozhatna a köznevelési intézmény működését és személyiségfejlesztő tevékenységét szabályozó dokumentumok alapján.

Nyitott kérdés maradt még az, hogy a köznevelési intézmények működését szabályozó dokumentumok egyértelmű instrukciókat tartalmaznak-e a személyiségfejlesztés tekintetében. Egy nagyobb merítésű kutatás elővizsgálataként eddig harminc iskola pedagógiai programját, helyi tantervét, valamint a köznevelési törvényt tekintettük át, s vetettük tartalomelemzés alá. Eredmény: találtunk ugyan általános jellegű szövegrészeket a személyiségfejlesztés fontosságával kapcsolatban, de konkrét, operacionális meghatározásokat, követendő szakmai protokollt, a személyiségfejlesztés minőségbiztosítását bemutató közléseket azonban nem. A köznevelési intézményekben megvalósuló személyiségfejlesztő munka korrekt szakmai protokollok nélkül nem ellenőrizhető, s minőségbiztosítási szempontból gyenge lábakon állnak. A köznevelési intézmények számára segítséget jelenthet, ha rövid- és hosszútávú személyiségfejlesztő programokat, s azok dokumentációját készen kaphatják meg. Ehhez azonban még az is szükséges, hogy a pedagógusokat is felkészítsük a személyiségfejlesztés diagnosztikai, fejlesztési és dokumentációs aspektusaira. Sőt: lényeges lenne az is, hogy a pedagógusok a saját munkahelyük működését szabályozó dokumentumokat ismernék, s figyelembe vennék munkájuk során.

Ismerik vajon a pedagógusok a munkahelyükként szolgáló köznevelési intézmény személyiségfejlesztésre vonatkozó - mégoly általános jellegű – dokumentumait? Részben strukturált (10-20 fős) csoportos interjúk keretében beszélgettünk a témáról 200 pedagógussal, s tapasztalataink szerint a pedagógusok jelentős többsége nem ismeri a saját munkahelyének személyiségfejlesztéssel kapcsolatos részleteit. Noha a köznevelési törvény szerint a személyiségfejlesztés alapvető feladata e törvény hatálya alá tartozó intézményeknek, úgy tűnik, hogy a feladat ellátás színvonala, megvalósítása és minőségbiztosítása problematikus.

Összefoglalás

A személyiségfejlesztés a különleges bánásmód egyik megnyilvánulásaként olyan – sokszor ki nem mondott, de hallgatólagosan elvárt – háttértudást és kompetenciát kíván a köznevelési intézményektől, pedagógusoktól és pszichológusoktól, amelyek vagy mégsem nyilvánvalók mindenki számára, és/vagy amelyekre a graduális képzés nem ad elégséges felkészítést. A jövőben az elvárások és a kompetenciák harmonizálása mindenképpen szükségesnek tűnik. Célszerű lenne például:

- 1) személyiségfejlesztő programokat kidolgozni a köznevelési intézmények számára;
- 2) megvalósítani e programok hatásvizsgálatát;
- 3) a személyiségfejlesztést szolgáló diagnosztikai eszközrendszert kidolgozni a köznevelési intézmények számára;
- 4) ellenőrizni e diagnosztikai eszközök objektivitását, reliabilitását és validitását;
- 5) tanárképző és továbbképző programokat kidolgozni az imént említett személyiségdiagnosztikai és -fejlesztési eszközrendszerhez.

Mindehhez azonban széleskörű – *interdiszciplináris megközelítésű* – szakmai egyeztetésre, fórumra, tudományos kutatási eredményeken nyugvó kezdeményezésekre van szükség.

Köszönetnyilvánítás

Köszönjük a Kocka Kör tehetséggondozó Kulturális Egyesület és a K+F Stúdió Kft. segítségét, valamint a tanulmányban összefoglalt kutatásokban résztvevő diákok, pedagógusok, intézmények együttműködését.

Referenciák

- [1] 2011. évi CXCV. törvény a Nemzeti Köznevelésről
- [2] Koncz István: A pedagógusszerep. In Balogh László: *Pedagógiai pszichológia az iskolai gyakorlatban.*, Budapest, 2006, Urbis Könyvkiadó, 247-305.
- [3] Koncz István: A kiterjesztett tehetséggondozás és személyiségfejlesztés. In Balogh László – Koncz István (Szerk.): *Kiterjesztett tehetséggondozás.*, Budapest, 2008, Professzorok az Európai Magyarorszáért, 117-143.
- [4] Mező Ferenc (Szerk.): *Tehetségdiagnosztika.* Debrecen, 2008, Kocka Kör.
- [5] Tóth László: *Pszichológiai vizsgálati módszerek a tanulók megismeréséhez.* Debrecen, 2004, Pedellus Tankönyvkiadó.
- [6] Tóth László (2006): A tanulói személyiség megismerése. In Balogh László: *Pedagógiai pszichológia az iskolai gyakorlatban.* Budapest, 2006, Urbis Könyvkiadó, 309-340.
- [7] Pszichológiai Szakmai Etikai Kódex. Web: www.mpt.hu. Letöltés: 2015.06.08.
- [8] Hoffman Rózsa (szerk.): Szakmai etikai kódex pedagógusoknak. Budapest, 2003, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- [9] Balogh László: *Pedagógiai pszichológia az iskolai gyakorlatban.* Budapest, 2006, Urbis Könyvkiadó.

Mező Katalin²: Kreativitással az esélyegyenlőségért

Absztrakt: Az Europa 2020 elnevezésű átfogó uniós stratégia tartalmaz 3 paradigmát: az intelligens-; az inkluzív- és a fenntartható növekedésre irányuló igényt. Ennek megvalósulásához magas szintű kreativitásra van szükség; és nem mellesleg a három paradigma önmagában is a kreativitáson nyugszik. A tanulmány a kreativitás témakörét elemzi abból a szempontból, hogy a pszichológiai, a pedagógiai, a szociális és a gazdasági megközelítésekben mit értenek kreativitás alatt; mennyire tekinthető a kreativitás az esélyegyenlőség illetve az esélyegyenlőtlenség talajának; lehet-e a kreativitásnak esélykompenzáló szerepe az oktatásban? Valamint bemutatásra kerül egy a kreatív, produktív tanulás ösztönzésére alkalmas modell (IPOO-modell) és erre épülő tanulásfejlesztési eljárás, amely lehetőséget teremt az önképzésre, megújulásra, kreatív tanulásra képes személyiség kibontakozásának.

Bevezetés

Az Europa 2020 elnevezésű átfogó uniós stratégia tartalmaz három paradigmát: az intelligens-; az inkluzív- és a fenntartható növekedésre irányuló igényt. Mindhárom paradigma számos kreatív elemet hordoz magában [1] :

- az intelligens növekedésre irányuló igény; ezen belül többek között: az oktatás (a tanulás és a készségfejlesztés) ösztönzését; valamint a kutatás/innováció facilitálását (olyan új termékek/szolgáltatások előállítását, amelyek elősegítik a növekedést, a foglalkoztatást, illetve a társadalmi problémák megoldását);
- az inkluzív növekedésre irányuló igény; például: olyan új (kulcskompetenciákat magukba foglaló) **készségek elsajátításának hangsúlyozását**, amelyekre a munkavállalóknak a jelen és a jövő munkahelyein szükségük lehet. Ezek segítségével el lehet érni, hogy a munkavállalók alkalmazkodni tudjanak a munkaerő-piaci változásokhoz, és sikeresen váltsanak karriert, akár többször is életük során.
- a fenntartható növekedésre irányuló igény: az erőforrás-hatékonyabb, környezetbarátabb és versenyképesebb gazdaság célkitűzéseivel.

Ennek az igénynek a kielégítése (vagy éppen ki nem elégítése) az oktatás- és foglalkoztatáspolitikai egészét érintő társadalmi kihívás, mely magában foglalja az esélyegyenlőség kérdésének problematikáját is. *Megoldásához szükséges a kreativitás, valamint a kreativitás központú oktatás.*

Kreativitás

Ahhoz, hogy mélyebb szinten belemerüljünk a probléma boncolgatásába ismerni kell a különböző tudományterületek kreativitásról alkotott elképzeléseit. A kreativitás diszciplináinak vizsgálata a középkori kereszténység idejéből eredeztethető. A latin „creatio” megalkotásának célja, hogy megmutassa az isteni cselekedet „creatio ex nihilo” (teremtés a semmiből) nagyságát. Ebben az időben a „creatio” kifejezés alkalmazását azonban emberi tevékenységek jelölésére nem használták. Később a „creare” jelentése némileg megváltozott, emberközpontúvá vált: nemzeni, szülni, alkotni, megteremteni tartalmakkal bővült; tehát mindenképpen valami dinamikus változást előidéző dolgot jelentett [2]. Manapság a kreativitást általános értelemben alkotóképességként, alkotó készségként, egyfajta alkotó szellemiségként szokták definiálni. A kreativitás áthatja az emberek életét. Minden, amit az ember tesz valamilyen értelemben kreativitás is: döntéseket szül és szükségletet elégít ki [3], ebből következően a kreativitás kulcsfontosságú szerepet tölt be a mindennapokban.

² Debreceni Egyetem Gyermeknevelési és Felnőttképzési Kar; kata.mezo1@gmail.com

A kreativitás pszichológiai értelmezései

A pszichológia a kreativitás tudományos kutatásának alapjait szolgáltatja. A kreativitás tudományos kutatása Galton „Hereditary Genius” című munkásságával kezdődött a XIX. század végén, azonban csak az 1950-60-as évek pszichológiájában irányult jelentős figyelem a kreativitásra. A különböző kreativitás definíciók fő attribútumaiból kiindulva a kreativitás meghatározásokat Rhodes [4] négy fő csoportba osztotta, mely alapján létrehozta a "4P" elnevezésű kreativitás elméletét. Véleménye szerint a kreativitás meghatározások 4 területre irányulnak:

- 1) Personality – a személyiségre;
- 2) Process – a folyamatra;
- 3) Press – a külső nyomás/ hatás/ inspiráció-ra;
- 4) Product – a produktumra, a végeredményre.

Mivel a több mint 100 féle kreativitás meghatározás felsorolására jelen tanulmány terjedelmi keretei nem adnak lehetőséget, ezért nézzünk mindegyik típusra egy-egy példát [5]:

- 1) Personality – személyiség központú meghatározások: Ezek a koncepciók az alkotó emberre, az alkotó személyiségre, az alkotáshoz szükséges személyiség jegyekre és tulajdonságokra koncentrálnak. Ezek bázisát szolgáltatja a kreativitás kutatások atyjának tekinthető Guilford [6] meghatározása, aki szerint: „A kreativitás alkotóképességet, teremtőképességet jelent, amely során a különféle képességek szerveződése lehetővé teszi az elszigetelt tapasztalatok összekapcsolását, újszerű értelmezését és új formában történő megjelenését. (444. p).”
- 2) Process – folyamat szemléletű meghatározások: az alkotás folyamata, az alkotás lépései, az alkotás alatt megjelenő gondolati műveletek és szakaszok kutatására helyezi a hangsúlyt. A folyamatszemléletű kutatók között voltak, akik a kreativitást egyetlen egységes folyamatként értelmezték (például Mendick [7]) mások a kreatív folyamat összetettségét hangsúlyozták. Ahogyan Smitt és társai [8] esetében, akik a kreativitást nem egyetlen egységes folyamatként értelmezték, hanem sokféle mentális folyamat eredményeként, amelyek mindegyike segít előkészíteni a kreatív belátást és felfedezést.
- 3) Press – a kreativitásra ható külső nyomás/ hatás/ inspiráció fókuszú meghatározások: A legelső között találhatjuk Rogers [9] kutatásait, aki szerint a kreatív folyamat nem más, mint egy új termék születése az egyén és a vele kapcsolatba kerülő anyagok, események, emberek és körülmények sajátos, egyedi kölcsönhatásából.
- 4) Product (produktum): termék vagy alkotási végeredményre koncentráló meghatározások. Ezen meghatározások velejét jól szemlélteti Simonton [10] gondolata, mely szerint: „A pszichológusok arra a következtetésre jutottak, hogy a kreativitás megítélésben a következő két különálló komponensnek kell megjelennie: Először is a kreatív ötletnek vagy terméknek eredetinek kell lennie... Ugyanakkor, hogy értelmes legyen ez a kritérium, az eredetiséget az adott társadalmi-kulturális csoport tekintetében kell meghatározni. Lehet-e eredeti az, ami az egyik kultúrában már elavultnak számít, akkor, ha a tagok más-más kulturális csoportból jönnek... Másodszor, az eredeti ötletnek, vagy a terméknek bizonyítania kell, hogy adaptív bizonyos értelemben.”

A pszichológiai kutatások jelentik az elméleti háttérét az oktatási, a szociológiai és gazdasági vizsgálatoknak egyaránt.

A kreativitás pedagógiai megközelítései

A kreativitás pedagógiai megközelítése elsősorban a képességfejlesztés és az oktatási körülmények közötti fejleszthetőség sokdimenziós kérdéskörét járja körül. A pedagógia a kreativitás fejlesztéséhez szükséges metodikák és stratégiák kidolgozására helyezi a hangsúlyt. Fodor [11] szerint „az alkotóképesség iskolai fejlesztése részint speciális pedagógusi mentalitást és beállítódást, valamint sajátos (a kreativitás fogalmára, az alkotási folyamat jellegére, a kreatív személy vonásaira és a kreatív potenciálok állományára vonatkozó) tudást, részint adekvát (a fejlesztési folyamatot nem akadályozó) osztályon belüli, illetve iskolai környezetet és légkört, részint pedig sajátos oktatási és képzési módszereket igényel.” Emellett jelentősek az egyéni kreativitás kibontakozásában mérvadó életkörülmények és az iskolai tanulási környezet kapcsolatainak hatását feltáró kutatások is [12][13].

Találunk olyan megközelítéseket is, melyek az alkotóképesség fejlesztése érdekében a cselekvésközpontú, tapasztalati aktivitás alapú oktatásszervezést, az élménypedagógia alkalmazását javasolják [14]; illetve a játékoság kreativitásban betöltött szerepét hangsúlyozzák [15] [16] .

A kreativitás szociológiai kutatása

A szociológiai szempontú megközelítésekben az individuális szintekről elmozdulva a kreativitást inkább kulturális és társadalmi jelenségként értelmezik. John Howkins [17] definíciója szerint a kreativitás az, amikor „...valaki valami újat mond, cselekszik, vagy állít elő, a „semmitől valamit” értelmében, vagy úgy, hogy új jelleget ad valaminek. A kreativitás akár vezet valamire, akár nem, megjelenik gondolatban és tettben egyaránt. ...A kreatív az, aki valami újat alkot vagy eszel ki”, emelett hangsúlyozta azt is, hogy az alkotás eredménye a környezet számára szükséges. A szociológusok nagy jelentőséget tulajdonítanak a kulturális közegnek, amiben a kreativitás megjelenik. Véleményük szerint egy termék, egy ötlet, egy gondolat akkor lehet új és kreatív, ha létezik az a régi is, amihez viszonyítva újdonság értéke van az újonnan megjelentnek. Az újdonság értékének meghatározásához, azonban a kulturális közeg, a befogadó társadalom járul hozzá. Ebből következően a kreativitást társadalmi jelenségként célszerű értelmezni. Joas [18] a kreativitást egyfajta specifikus cselekvéseméleti szempontból értelmezi. Az emberi cselekvésnek a haszonelvű és normavezérelt modellekkel meg nem ragadható aspektusait írja le. A kreativitás megragadásánál Joas arról ír, hogy az alkotás nem egyszerűen arról szól, hogy valami eleve készen meglévő „belső” fejez ki az ember észlelhető külső formában, hiszen „az önmagát kifejező ember újra és újra meglepődik attól, amit kifejez”, hanem az önkifejezés ösztársadalmi hatását kell elemezni.

A kreativitás gazdasági szempontú megközelítése

A gazdasági szempontú megközelítésekben a kreatív gazdaság elemzése és dimenzionálása a cél. A kreatív gazdaság elemeit a következőkben határozzák meg: 1) a kreativitás, mint az emberi lét alaptulajdonsága; 2) a kreativitás, mint értékteremtő gazdasági tevékenység; 3) a kreativitás, mint a kultúra és a művészetek alapja; 4) a kreatív iparágak.

Ezek közül a kreatív gazdaság megközelítésének két irányzata mérvadó [19]:

- a kreatív gazdaság kulturális alapú megközelítése
- a kreatív gazdaság szellemi tulajdonon alapuló, „alkotásközpontú” megközelítése

1) A kreatív gazdaság, mint kulturális iparág

Garnham [20] szerint: „A legtöbb ember kulturális szükségleteit és vágyait – történjék is bármi – a piac biztosítja termékek, szolgáltatások formájában (24.p.)”. Ennek az lett az eredménye, hogy egyre többen kezdtek el foglalkozni a kulturális iparágak, a kultúrpiac működésével [21]. Kreatív iparágaknak kezdték el nevezni „azon tevékenységeket, amelyek gyökere az egyéni kreativitásban, képzettségben és képességekben rejlik, és amelyek képesek a szellemi tulajdon létrehozásán és felhasználásán keresztül jólétet és munkahelyeket teremteni”. A kulturális iparágaknak számos formájával találkozhatunk például előadóművészetek; irodalom; tánc, zene; televízió; rádió; zenekarok; épített örökség; vizuális művészetek; film; könyvtárak stb.

2) A kreatív gazdaság szellemi tulajdonon alapuló, „alkotásközpontú” megközelítése

Ez a megközelítés az innovációt helyezi a középpontba, mint a versenyképesség elsődleges meghatározóját. Az innovátoroknak éleslátónak és kreatívnek kell lenniük abban az új gazdasági rendben, ahol az ötletek jelentik magát a „pénzt”, míg az információs technológiák a „bank”, amely ezeket globális méretekben mozgatja [22] . A kreatív gazdasági szemlélet képviselői kreatív terméknek azokat a gazdasági árukat és szolgáltatásokat tekintik, amelyek alkotói tevékenységből származnak, és gazdasági értékkel bírnak. A kreatív gazdaság pedig ezekkel a kreatív termékekkel kapcsolatos tranzakciókat bonyolítja le.

Be kell azt látni, hogy bármelyik típusú megközelítéssel foglalkozunk, mindegyik ugyanabból az alaptól táplálkozik ez pedig nem más: mint az innovatív személy (az összes általa létrehozott

produktum csak másodlagos). Az innovatív, alkotó személyiség szabadságának kibontakozásához, azonban kreativitást támogató és erősítő közegre van szükség. Már nagyon korán, gyermekkorban eldől, hogy valaki alkotóképes személyiséggé válik, vagy a kreativitása már idejekorán elakad. Torrance [23] szerint kultúránként változik az az életkor, amelyben a kreativitás virágzik vagy elfojtódik. Ez függ attól, hogy hány éves kortól kell konformista módon megfelelni a társadalmi elvárásoknak. Gardner és társai [24] ezt az időszakot leszűkítették:

- 1) iskoláskor előtti korszakra: ekkor a gyermekek még rendkívül eredetiek, játékosak és gátlástalanok. Ez az időszak talán a legintenzívebb szakasza a kreativitás fejlődésének. (Szerzői megjegyzés: a hazai óvodákba járó gyermekeknek a legtöbb esetben szerencsájük van, hiszen a napjaink komplex és projektalapú óvodai nevelési programjai, többnyire számtalan lehetőséget biztosítanak a kreativitás kiéléséhez. Bár természetesen itt sem hanyagolható el a szociális közeg, az óvodapedagógus egyéni kreativitása, az utánpótlásra alkalmas példa ereje!)
- 2) az iskoláskor időszakára: ekkor a kreativitás lényeges változáson megy át, kialakul az úgynevezett „korlátozott kreatív kifejezés”. Ez azzal magyarázható, hogy a gyermekek ebben az időszakban próbálják meg elsajátítani a kultúra szabályait. Kreatív megnyilvánulásait – pl. művészet, zene, tánc, és más kreatív törekvések – úgy próbálják alakítani, hogy azok, a társadalom elvárásainak „megfelelő” módon jelenjenek meg. Ez már nem az ösztönös, hanem a tanulással egybekötött kreativitás fejlődés időszaka.

Serdülőkorra többnyire eldől, hogy valaki képessé válik-e a megszokottal szembeni ellenállásra; a kérdések keresése, a jó kérdés feltevésére; a számtalan meglévő között a hiányzó részek megtalálására azaz az újításra, felfedezésre. Vagy alkalmazkodik a már meglévőkhöz. Ebből következően az intelligens; az inkluzív- és a fenntartható növekedésre irányuló igényt kielégítő fejlődés alapja az intézményes közoktatásban keresendő. Sokkal nagyobb hangsúlyt kellene fektetni arra, hogy mindenkinek egyenlő esélye legyen legalább arra, hogy a kreativitása szabadon szárnyalhasson; hogy minél több újításra képes egyéniség kerülhessen ki az iskolából.

A kreativitás az oktatási esélyegyenlőség szolgáltatában

Mielőtt a kreativitás esélyteremtő funkcióját elemeznénk kísérletet teszünk arra, hogy definiáljuk az esélyegyenlőség fogalmát. Már maga a fogalom értelmezése nehézségekbe ütközik, hiszen a hazai és a nemzetközi szakirodalom egyre inkább azon az állásponton van, hogy különbséget kell tenni az esélyegyenlőség (equality) és az egyenlő esélyek (equity) között. Forray-Varga [25] meghatározásban az esélyegyenlőség elsősorban az egyenlő hozzáférés azonos módon való biztosítását (más szóval az egyenlő bánásmódot) jelenti. Az egyenlő esélyek biztosítása azonban ezen is túlmutat. Az egyenlő esélyek a valódi esélyegyenlőség létrejöttéhez szükséges olyan feltételek megteremtését jelentik, melyek nemcsak látszatra, hanem eszközökkel támogatottan teremtik meg a hozzáférést. Vagyis tenni kell azért, hogy mindenkinek valóban lehetősége legyen a felkínált javakból részesülni. Az esélyegyenlőség biztosításának kérdése különösen jelentős a gyermek/tanuló az oktatási rendszerbe való részvétele idején. Az oktatási esélyegyenlőség teremti meg az alapját a felnőtt életben való esélyegyenlőségnek. Az oktatási esélyegyenlőség fogalmát a 2007-es OECD jelentésben [26] a következőképp fogalmazták meg:

A fogalom két fő alapelvet tartalmaz:

- 1) Az *igazságosság* (fairness), amely annak biztosítását jelenti, hogy a személyes és társadalmi körülmények (például a nem, a társadalmi-gazdasági helyzet, az etnikai származás, a fogyatékoság stb.) ne jelentsenek akadályt az oktatási lehetőségek kihasználásában.
- 2) A *befogadás* (inclusion), amely azt jelenti, hogy mindenki számára biztosított legyen az oktatás alapvető szintje (basic minimum standard), például hogy mindenki képes legyen olvasni, írni és egyszerű számításokat elvégezni.

A két alapelv betartása segít az iskolai kudarcok leküzdésében; az iskolai kudarcok kezelése pedig segít leküzdeni azokat társadalmi hátrányokat, amelyek gyakran okoznak iskolai kudarcot.

Az esélyegyenlőség biztosítása az oktatásban különösen fontos szerepű, mert elősegíti az egyéni jóllét állapotának kialakulását. A jobb iskolázottsággal általában magasabb jövedelem, jobb egészség, hosszabb élet, sikeresebb családi élet jár együtt; míg az iskolában átélt kudarcoknak a hosszú távú társadalmi és pénzügyi költségei magasabbakká válnak (gondoljunk az egészségügyi ráfordításokra, a szociális támogatásra, a közbiztonságra stb.). Az esély sem minden esetben azonos. Vegyünk alapul két azonos iskolatípusba, azonos osztályba járó gyermeket. Az egyik gyermeknek magasabban iskolázott szülei vannak, a másik szülei alacsonyabb iskolai státusszal rendelkeznek. A magasabb iskolai végzettségű gyermek szülei valószínűleg tájékozottabbak, tapasztaltabbak az iskolai előrehaladás tekintetében; míg a másik gyermek iskolai kilátásai bizonytalanabbak. Hiába egyenlő jogilag a két gyermek, hiába van lehetősége ahhoz, hogy ugyanoda, ugyanarra az iskolai fokra juthasson, ha az egyik a gazdasági-társadalmi helyzete miatt rosszabbak a tanulási esélyei a társakénál [27] [28]. „Az esély, ebben az értelemben nem azonos a lehetőséggel. Az esély a lehetőséggel való élés, a lehetőség kihasználásának képessége (21.o.)” [29]. A lehetőségek kihasználásának képtelensége pedig esélyegyenlőtlenségként értelmezendő. Az iskolai esélyegyenlőtlenségek többféle mintázatban jelenhetnek meg [29]:

- az iskolában eltöltött tanulóévek különböző mértékű lerövidülése: iskolaelhagyás, kimaradás, korai munkába állás, csellengés;
- kirekesztődés az osztályközösségből, ezáltal a csoport pozitív befolyása alóli kikerülés;
- tanulási kudarcok, a követelményeknek való meg nem felelés, demotiváció: bukások, túlkorosság az iskolában;
- alacsonyabb presztizsű iskolák választása, korai szakosodás: szakiskolába kerülés;
- szegregáció: gyógypedagógiai intézményekbe kerülés;
- fiatalkori deviancia, fiatalkori bűnelkövetés iskolában és iskolán kívül;
- a személyes sikerek elmaradása, a kudarcok negatív "kompenzálása", sodródás.

Az esélyegyenlőtlenségek kompenzálásának egyik lehetséges módja a tanulók versenyképességének növelése. Mit jelent ez a tanulók szintjén? Először is ismerni kell azokat a lehetséges célcsoportokat, akik különböző okok miatt hátrányos helyzetben vannak, marginalizálódtak; és ebből következően esélyegyenlőtlenségeik kompenzálására szorulnak. Ezek a célcsoportok a következők lehetnek [30]:

- akik családjuk társadalmi helyzete miatt nem kapják (kaphatják) meg a lehetőségeket;
- azon családok tagjai, akik eddig még nem tanultak tovább középfokon;
- a hátrányos helyzetű településeken, térségekben élő családok (és gyermekeik);
- a gyermekotthonokban, nevelőintézetekben élő fiatalok;
- azok a diákok, akik tanulási problémákkal küzdenek;
- a marginalizálódott (kriminalizálódott) fiatalok;
- a sajátos nevelési igényű tanulók, valamint a megváltozott munkaképességű személyek (fiatalok és idősebbek);
- a hazánkba érkező migránsok gyermekei;
- a roma származású gyermekek és fiatalok.

Az esélyteremtő beavatkozás az iskolai teljesítményük javítása érdekében történő pedagógiai eszközök alkalmazásával valósulhat meg. Ez azonban nem csak szimplán a nevelő részéről történő ráhatást jelent, hanem komplex, a kreatív produktív tanulás elsajátításnak irányába ható kompenzálást foglal magába.

Kreativitás és esélyegyenlőség

Kérdésként merülhet fel, hogy hogyan lehet elérni azt, hogy a hátrányos helyzetű tanulók a munkaerőpiacon is kelendő kompetenciákkal rendelkezzenek? Illetve, hogy milyen pedagógiai

eszközök segítenek az esélyteremtésben és a versenyképesség biztosításában? Mindkét kérdés megválaszolására alkalmas a kreativitás.

Gowan [31] egyik tanulmányában az oktatás céljára vonatkozóan megállapította, hogy „a cél az, hogy az adottsággal rendelkező gyermeket kreatívvá tegyük”. Mindegy, hogy milyen fizikai, gazdasági szociális vagy egyéb státusból érkezik a gyermek az egyetlen cél a kreativitás erősítése, amely hozzájárul a Maslownál magasabbrendű motivációként emlegetett önmegvalósítás kialakulásához. Az önmegvalósító emberek a kreatív alkotómunkájuk eredményeként emelkednek ki, esetleg ezáltal válnak híressé; függetlenül attól, hogy milyen egyéb háttértényező áll mögöttük (lásd például: Hellen Keller-siket és vak író és előadó; Andrea Bocelli - vak énekes stb.). Florida [32] mindezt a kreatív gazdaság eszményképében jelenítette meg.

A kreatív gazdaság fő elemeit három T-ben jelölte meg (1.ábra):

- 2) Tehetség;
- 3) Technológia;
- 4) Tolerancia .

A *tehetség* megközelítésének számtalan módja van. Az évek során kialakult számos tehetségkonceptió közös elemének tekinthető a Renzulli [33] által hangsúlyozott, majd számos egyéb tehetségdefinícióban [34] [35] megjelenő hármas egység: az átlagon felüli képesség, a feladat iránti elkötelezettség és a kreativitás együttléte. A tehetséges emberek képesek új tudást létrehozni, a már meglévő tudásukat és az új ismereteket hatékonyan és kreatívan alkalmazni, ezáltal képesek értéket előállítani.

A *technológia* az adott terület gazdasági-technológiai fejlettségének színvonala. Mindez szükséges ahhoz, hogy egy intézmény kreatív központtá válhasson és újabb kreatív embereket tudjon odavonzani, illetve kinevelni.

A *tolerancia* Florida egyik központi gondolata. A toleranciát tekintette a kreativitás éltető közegének, olyan befogadó és inspiratív társadalmi-kulturális környezetnek, melynek alaptulajdonsága a nyitottság, az alkotás és a siker társadalmi megbecsülése és tisztelete, illetve az egyéni és a kisebbségi vélemények elfogadása. Az igazán befogadó környezet nagyobb esélyegyenlőséget biztosít, és új perspektívákat nyit a kevésbé elfogadott társadalmi csoportok számára.

Kreatív gazdaság=Tehetség +Technológia + Tolerancia

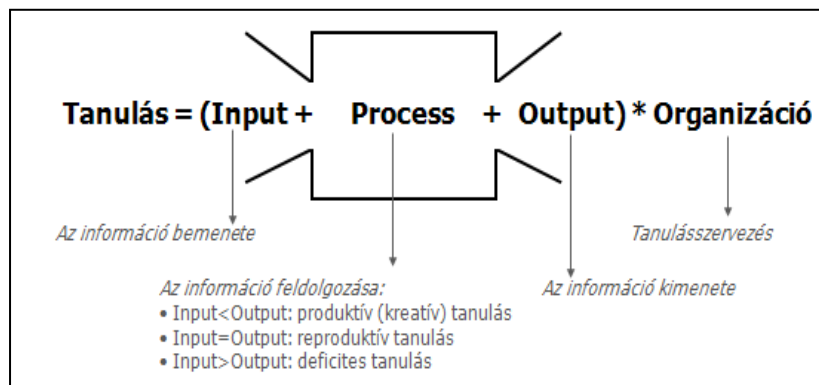
1. ábra:Florida kreatív gazdaság 3 T modellje (2002)

Az esélyteremtés és a versenyképesség biztosításához olyan kompetenciák kialakítására van szükség, amelyek hosszútávon segítik a tanulókat az önálló fejlődőképesség megvalósulásában. Ennek egyik lehetséges módja, ha már egészen kisgyermek kortól a kreatív, produktív tanulás elemeinek elsajátítására ösztönözzük a gyermekeket. (A hátrányos helyzet esetében egyenesen a munkaerőpiaci „kelendőség”, érvényesülési lehetőség egyik tényezője lehet a kreatív képességek magas színvonala. A kellőképpen és időben aktivizált kreativitás megteremtheti egy önálló vállalkozás, vagy egy munkahelyi előremenetel feltételeit is. [36]). Ezen kompetenciák kialakításához járulhat hozzá a kreatív tanulás elemeinek elsajátítása.

A kreatív tanulás

A kreatív (produktív) tanulás fejlesztésének célja olyan önálló tanulási módszerek átadása, melyek révén alkotó tanulás mehet végbe. Az alkotó tanulás eredménye pedig az, hogy az információk kreatív gyűjtése, feldolgozása révén felborul a tanulás bemeneti (input) és a kimeneti (output) fázisának egyensúlya: sokkal többet fog tudni a tanuló a tanulást követően, mint amennyi információt felvett. [37]

Emellett a kreatív tanulás olyan tanulási stratégiák kiépülését segíti elő, melyek hozzájárulnak a kreatív részképességek (fluencia, originalitás, flexibilitás, elaboráció, problémaérzékenység, probléma meghatározás, vizualizáció, metaforikusgondolkodás, transzformáció, intuíció, logikus gondolkodás, értékelés képessége, analízis-szintézis stb.) kifejlődéséhez, felszínre hozatalához, alkalmazásához és fejlesztéséhez is. Mindennek egyik megfelelő eszköze a Mező Ferenc által kidolgozott IPOO-modellre (2. ábra) épülő tanulásfejlesztési program, az IPOO-program [38].

2. ábra: Az IPOO-modell

Az IPOO-modell a tanulást információ-feldolgozó tevékenységként értelmezi (2. ábra). Lényege a következő: ha a tanulást információkkal való műveletek folyamatának tekintjük, akkor ez azt is jelenti, hogy az információkezelés következő komponenseivel kell számolnunk:

- 1) információgyűjtés (input);
- 2) információfeldolgozás (process);
- 3) információalkalmazás, felhasználás (output);
- 4) az előzőek hatásfokát meghatározó tanulásszervezés (organizáció).

Mindegyik komponens sajátos ismeretek, képességek, motívumok és módszerek bázisára épül. Ezek ismerete/vagy hiánya alapvetően befolyásolja a tanulás sikerességét, vagy sikertelen voltát. Az IPOO-modellben az input (a tananyag) és az output (az elsajátított ismeret, készség) alapján a kreatív (produktív) tanulás is megfoghatóvá, diagnosztizálhatóvá válik, sőt: a fejlesztés főbb irányai is körvonalazódnak. Az IPOO-modellre épülő kreatív tanulás fejlesztését célzó program (továbbiakban: IPOO-program) a kulcskompetenciák elsajátításának egy innovatív formája. Az IPOO-programban elsajátított technikák felvértezik az egyéneket arra, hogy képesek legyenek a tananyag és a valós helyzetek közötti összefüggések megtalálására; kapcsolatok kiépítésére az egymástól távol álló ismeretek között; a holista ismeretrendszerben való gondolkodásra. A kreatív tanulás elemeinek elsajátítása hozzájárul az egyén kreatív készségeinek fejlődéséhez, ami nagyban elősegíti a produktivitás fejlődését az élet egyéb területein is (pl. munka, hobbi, család stb.).

Az IPOO-program nagy előnye, hogy akkor is alkalmazható, ha a tanulónak nem sikerült a korábbi tanulmányai és/vagy élettapasztalatai során kialakítani a megfelelő kompetenciákat, sőt tökéletesen alkalmazkodik a tanulás során hangoztatott alapvető elvárásához, mely szerint rövid idő alatt, hatékony és könnyen elsajátítható stratégiákat kapjanak. A „tanulás elsajátítása-kompetencia” kialakítása hatással van az alapvető készségek fejlődésére is; és az olyan transzverzális kompetenciák, mint a kreativitás, vagy alkalmazkodás készsége is automatikusan épülnek be a gyakorlások során.

Mindez hozzájárulhat az oktatás végcéljának: az önképzésre, megújulásra, kreatív tanulásra is képes egyének kineveléséhez, mely alapja az egyéni boldogság és egyéni megelégedettség kialakulásának.

Összefoglalás

Az oktatás alapvető feladata lenne a tanulók kreativitásának ösztönzése, és támogatása, hiszen az alkotó gyermekekből válnak alkotásra képes felnőttek. Mindez azonban gyakran nem valósul meg. Ez ellen már többen felemelték a szavukat például Amabile [39], Robinson [40] egyenesen az oktatás kreativitás-kiölő hatásáról beszélnek. A kreativitás olyan belső erő, amely ha gyakran ütközik gátakba, elveszti az intenzitását (gondoljunk például arra, ha egy jó, megvalósítható ötletet a pedagógusok; vagy a munkatársak azonnal megvalósíthatatlannak, vagy elhalaszthatónak titulálnak; vagy a gyakran jelentkező és kérdező gyermeket nem kérdezik az iskolában azért, hogy a társaknak is legyen lehetősége a hozzászólásra).

A kreativitás egyelőre nem központi szerepű az iskolákban [41], sőt a kreatív önkifejezésre alkalmas órák arányát is jelentősen csökkentették. Az akadémikus tudást biztosító órákon pedig igen csekély lehetőséget adnak arra, hogy a diákok az alkotó fantáziájukat kibontakoztathassák. Előrelépést jelenthet, ha az adott iskola bekapcsolódik a Nemzeti Tehetség Program keretében megvalósuló különböző tevékenységekben, azonban a tartós változás eléréséhez kreativitás tudatos szemléletű iskolákra és kreatív, élményadó tanításra képes pedagógusokra van szükség.

Referenciák

- [1] Mező, K. (2013). Élethosszig tartó kreatív tanulás. In: Juhász, J., Szegedi, E. (szerk.). *Üzenet a palackban: Fiatal kutatók gondolatai az egész életen át tartó tanulásról*. Budapest: Tempus, pp. 71-83.
- [2] Tatarkiewicz, W. (1980). *A History of Six Ideas: an Essay in Aesthetics*. The Hague: Martinus Nijhoff. 244-249.o.
- [3] Vitányi, I (2000). *A kultúra jellege és a kreativitás*. Net: <http://oktats.gallup.hu/Confprog/Keszthely1/vitanyiivan.htm>. Letöltés: 2010.
- [4] Rhodes, M.(1961). *An analysis of creativity*. Phi Delta Kappa, 42.305-310.
- [5] Mező, K. (folyamatban). *A kreativitás időbeli aspektusai*. Doktori disszertáció.
- [6] Guilford, J.P.(1950). *Creativity, American Psychologist*. Volume 5, Issue 9, 444-454.pp.
- [7] Mendick, S.A. (1962). The associative basis of the creative process. *Psychol. Rev.* 69(3), 220-232.pp.
- [8] Smith, S. M., Ward, T. B., & Finke, R. A. (1995). *The Creative Cognition Approach*. Cambridge: MIT Press, p. 327-335.
- [9] Rogers, Carl R. "Towards a Theory of Creativity." *ETC: A Review of General Semantics* 11 (1954): 249-260.
- [10] Simonton, D.K. (1999). *Origins of genius*. New York, NY:Oxford University Press.pp.5-6.
- [11] Fodor, L. (évszám.n.). A kreatív személyiség.
<http://www.oracler.ro/fodlink/a%20kreativ%20szemely.html>
- [12] Craft, A (2005). *Creativity in Schools. Tensions and dilemmas*. Abingdon, Oxon. Routledge.
- [13] Cropley (2001). *Creativity in education and learning, aguide for teacher and educator*. Abingdon, Oxon. Routledge.
- [14] Mező, K. (2015). *Kreativitás és élménypedagógia*. K+F Stúdió Kft, Debrecen.
- [15] Szentiványi Tibor (2000). *A kreativitás fejlesztése játsszással és játékok segítségével*. Új Pedagógiai Szemle, 7. szám.
- [16] Mező, K. (2015). *A játék hatása a kreativitás fejlődésére*. Óvodai Nevelés. Megjelenés alatt.
- [17] Howkins, J. (2002). *Az alkotás gazdagít. Bátorítás kreatív embereknek*. HVG Kiadói Rt.
- [18] H. Joas (1992). *Die kreativitat des handels*. Frankfurt A.M. Suhrkamp.
- [19] Ságvári, B. (2005). *A kreatív gazdaság elméletéről*. ELTE-ITHAKA. Budapest.

- [20] Garnham, N. (1987) *Concepts of Culture: Public Policy and the Cultural Industries in Cultural Studies*, vol. 1. no. 1. 23–37. oldal
- [21] Borsi, B. - Viszt, E. (2010). *A kreatív és kulturális ágazatok (CCI) szerepe és növekedési lehetőségei a Budapest Metropolisz Régió gazdaságában*. GKI: Budapest.
- [22] Reich, R. (2001) *The Future of Success: Working and Living in the New Economy*. Vintage, New York
- [23] Torrance, E.P (1975): *Preliminary manual: Ideal child checklist*. Georgia Studies for Creative Behavior, Athens.
- [24] Garner, H., Phelps, E., Wolf, D. (1990). The roots of creativity. In C. Alexander & J. Langer (eds.). *Beyond formal operations*. New York: Oxford University Press.
- [25] Forray, R.K. - Varga, A. (2011): Inklúzió a felsőoktatásban.(digitális tananyag) PTE BTK Pécs. <http://pedtamop412b.pte.hu/menu/84/25>.
- [26] OKM összefoglaló (2007): A „Ne legyen több iskolai kudarc! – Tíz lépés az oktatási esélyegyenlőség felé” („No More Failures – Ten steps to equity in education”) című 2007-ben készült OECD-jelentés részletesebb ismertetése.
- [27] Forray R.,K. (Szerk.)(2002). *Romák és oktatás*. Iskolakultúra, Pécs.
- [28] Nahalka, I.(2003). Az oktatás társadalmi meghatározottsága. In Falus, I.(Szerk.). *Didaktika*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 37-56.
- [29] Réthy, E-né-Vámos, Á. (2006). *Esélyegyenlőtlenség és méltányos pedagógia*. Bölcsész Konzorcium, Budapest. 21.o.
- [30] Kőpatakiné Mészáros, M.(2009). Szakmai műhely bevezető előadás. OFI. Budapest
- [31] Gowan, J.C. (1979).The Journal of Creative Behavior. Vol.13,(1).39-51.
- [32] Florida, R. (2002).The rise of the creative class. Basic Books, New York
- [33] Renzulli, J.S. (1978): *What Makes Giftedness?*. Reexamining a Definition. Phi Delta Kappan, 60(3), 180-184, 261
- [34] Mönks, J. F és Ypenburg, H. I (2011). *Ha tehetséges a gyermek*. Magyar Tehetségsegítő Szervezetek Szövetsége, Budapest.
- [35] Czeizel, E. (2004). *Sors és tehetség*. Urbis Kiadó, Budapest.
- [36] Mező, K. (2013). Élethosszig tartó kreatív tanulás. In: Juhász Judit, Szegedi Eszter (szerk.). *Üzenet a palackban: Fiatal kutatók gondolatai az egész életen át tartó tanulásról*. Budapest: Tempus, pp. 71-83.
- [37] Mező, F. (2011). *Tanulás, diagnosztika és fejlesztés az IPOO modell alapján*. K+F Stúdió Kft. Debrecen.
- [38] Mező, F. (2002): *A tanulás stratégiája*. Pedellus Novitas Kft, Debrecen.;
- [39] Amabile, T. M. (1998). *How to kill creativity*. Harvard Business Review, September-october, 76-87.
- [40] Robinson, K. (2000). TED előadás: „Az iskola kiöli a kreativitást”.
http://www.ted.com/talks/ken_robinson_says_schools_kill_creativity
- [41] Mező, F.- Mező, K. (2003, 2011). *Kreatív és iskolába jár! K+F Stúdió Kft. Debrecen*.

Széki Levente³: A romániai magyar szociológia újjászervezési kísérletei a kommunizmusra való átmenet éveiben

Absztrakt: A két világháború közötti időszakban az erdélyi magyar társadalomkutatás elsősorban a falu megismerése és fejlesztése körül szerveződött, hiszen a korszak kisebbségi elitje a rurális közösségek identitáserősítő funkciójára összpontosított. A bukaresti Gusti-iskola módszereit követő falukutatók többé-kevésbé szakszerű tanulmányai mellett a városi munkásság életkörülményeit vizsgáló szociográfiák is születtek. A trianoni és a második bécsi döntés közötti időszakban meglehetősen sok tanulmány, szociográfiai és falumunkáról szóló útmutató és több vidékfejlesztési kezdeményezés is született, ám a korabeli Romániában kevés empirikus terepkutatást sikerült megvalósítani. 1940 és 1944 között a Kolozsvárra visszaköltöző magyar egyetem és az akkor megalapított Erdélyi Tudományos Intézet kedvező intézményes keretet teremtettek a komplexebb társadalomtudományi kutatások elvégzésére, Venczel József szakmai vezetésével ebben az időszakban került sor a nagyszabású bálványosváralji falukutatásra is. A Kolozsvár központú erdélyi magyar szociológia témaköreiben és módszereiben nagy általánosságban folytatta a két világháború közötti hagyományokat, ám az egyetem tanári karát bővítő régi-új tanárok további témakörökkel gazdagították a kutatási palettát. A második világháborút követő rövid átmeneti korszakban és a Bolyai Egyetem kezdeti éveiben (1945-1947/1948) Kolozsvárott több társadalomtudományi műhely is működhetett, az egyetem Társadalomtudományi Intézete önálló szakfolyóiratot is jelentetett meg. Habár a falukutatók háttérbe szorultak, iskolai és ipari szociográfiai felmérések készültek és az egyetemen oktatott társadalomtudományi tárgyak még nem kerültek be a történelmi materializmus „védernyője” alá. Az 1948-as román tanügyi reform (a szovjet tömb többi államához hasonlóan) a szociológiát a burzsoá áltudományok megvetett mezsgyéjére száműzte, a korábban szociológiát oktató tanárok kénytelenek voltak marxizmust vagy politikai gazdaságtant oktatni, többük ellen eljárás indult vagy akár börtönbe is kerültek.

Előzmények: a háborús esztendő (1940–1944)

Az 1940. évi bécsi döntés után a Ferenc József Magyar Tudományegyetemet Szegedről Kolozsvárra telepítették át, az I. Ferdinánd Király Román Egyetem pedig kénytelen volt tevékenységét Nagyszebenben folytatni. A kolozsvári magyar egyetem (újra)alapításával egyidőben átalakult az erdélyi magyar társadalomtudományok fejlődésének a háttere, természetszerűleg módosult a szociológiai és szociográfiai kutatások egész feltételrendszere. A Ferenc József Egyetem keretében öt kar keretében 83 tanszék működött, a magyar közigazgatás kulcsszerepet szánt ennek a felsőoktatási intézménynek. A Közgazdaságtudományi Kar léte jól bizonyítja az egyetemre fordított figyelmet, hiszen Magyarországon egy másik hasonló karon kívül csak itt működött ez a szak. A Kovrig Béla vezette Társadalomtudományi (Szociológiai) és Társadalompolitikai Tanszéknek igen nagy szerepe volt a szociológiai oktatás és a társadalmi kutatómunka fejlesztésébenⁱ. Társadalomkutató tevékenységet nem csupán a Közgazdaságtudományi Kar keretén belül folytattak, hanem két másik kar keretében is: Jog- és Államtudományi Kar, Bölcsészettudományi Kar. A társadalomtudományok hangsúlyos jelenléte több kar és több tanszék tanrendjében nagymértékben hozzájárult a minőségi interdiszciplináris együttműködés kialakulásáhozⁱⁱ.

Mindennapi tevékenységükben a társadalom kutatóit két fontos kutatóintézet támogatta: az újonnan megalapított Erdélyi Tudományos Intézet (ETI), amely szorosan együttműködött a kolozsvári egyetemmel, valamint az 1859-ben alapított Erdélyi Múzeum Egyesület (EME), amely biztosította a tudományos munka folytonosságát az erdélyi magyar közösségbenⁱⁱⁱ. Az Erdélyi Tudományos

³ Partiumi Keresztény Egyetem, egyetemi adjunktus szekedi@gmail.com

Intézetet 1940 októberében alakították meg, majd 1941 őszén a Budapesti Teleki Pál Tudományos Intézet tagjává lépett elő. A Teleki Intézet a korabeli tudományos szervezetek országos integráltságát, megfelelően képzett szereplőkből álló intézményháló megteremtését tartotta a legfontosabb feladatának. Az ETI feladatai eltértek a Ferenc József Tudományegyetemtől, kutatásai egész sor más területet is átfogtak, tevékenységi körét már az alapszabályzat tervezete meghatározta. Célja főként Erdély területén a földrajzi, néprajzi, történelmi, régészeti, társadalmi, nyelvészeti, anatómiai, biológiai valamint a néphez kapcsolódó más kérdéskörök tanulmányozása, ugyanakkor a más országok népeihez való kapcsolatrendszerek vizsgálata, illetve adatok gyűjtése, nyilvántartása, feldolgozása és kiadványok megjelentetése^{iv}. Az ETI alapítói egy társadalomtudományi szakosztály megalakításáról is döntöttek, ennek hivatása a városi és falusi valóság kutatása (beleértve az etnikai együttélés kérdéseit is.) A szakosztály szakmai jellegű könyvészeti jegyzékeket állított össze és biztosította a gyakorlati terepkutatások módszertanát. A társadalomtudományi szakosztály tevékenységi tervét egyébként a Társadalomtudományi Tanszék vezetője, Kovrig Béla, valamint a szintén egyetemi tanár Venczel József szociológus állította össze^v. Az Intézet és a Kolozsvári Egyetem egyfajta tudományos szimbiózisban élte a mindennapjait, a két intézmény személyzete nem egyszer hasonló feladatköröket is betöltött, az egyetemi kutatások eredményeit igen gyakran az Intézet tette közzé^{vi}.

A tudományos eredmények minél szélesebb körű terjesztése az Intézet tevékenységének a homlokterében állt. Számos tanulmányt jelentettek meg, a legfontosabbak öt kötetnyi Évkönyvben láttak napvilágot^{vii}. Fel kell figyelniük azonban arra, hogy az évkönyvek történelmi, nyelvészeti, jogi és más jellegű írásai között kimagasló helyet foglalt el Venczel József szociológiai tanulmánya a romániai földreformról^{viii}.

A Gusti-iskola ismert és elismert követőjeként Venczel 1941 és 1943 között kiterjedt monografikus kutatásokat irányított a Kolozs megyéhez tartozó Bálványosvára környékén^{ix}, egy olyan terepkutatást, amelyet igazi „kampánynak” lehetett tekinteni a szó Gusti-féle értelmében. A kutatást a Venczel összeállította módszertan alapján végezték, amely voltaképpen a monografikus szociológiai kutatások addig használt sémájának módosított változatát jelentette. A kéziratos útmutatót az Erdélyi Tudományos Intézet 1941-ben sokszorosította, de nyomtatásban csak évtizedek múltán, szerzőjének halála után látott napvilágot^x. Az 1941-1943 közötti bálványosvárak kutatások összegyűjtött anyagainak, adatainak legnagyobb része mind a mai napig nincs feldolgozva, a néprajzi jellegű dokumentumokat és megfigyelési adatlapokat Kolozsváron, a Kriza János Néprajzi Társaság valamint a Román Akadémia Gheorghe Barițiu Történelmi Intézetének az archívumaiban őrzik^{xi}.

Noha Észak-Erdély Magyarország közigazgatása alá került és a Ferenc József Egyetem több tanára Magyarországról költözött át, a kolozsvári társadalomkutatók továbbra is igen nagy mértékben a két világháború közötti hagyományokból ihletődtek, követve egyben a Gusti-paradigmát is. Markos András kolozsvári szociológus, aki később az ETI kutatója lett^{xii}, terjedelmes tanulmányt közölt a monografikus társadalomkutatásról a legrangosabb budapesti társadalomkutatási folyóiratban^{xiii}, a tanulmánynak külön kiadást szántak^{xiv}. A mintegy ötven oldalas kitévő szöveg részletesen elemzi a Gusti modellt, a szerző a Gusti iskola kiváló ismeretéről tesz tanúbizonyságot, bemutatva a monográfia elveit ellenző kortárs kutatók legfontosabb érvrendszerét is^{xv}. Kiemeljük a „szociográfia” fogalom használatát a monografikus szociológia módszertani vonatkozásainak a leírására: „A monografikus szociológiát tisztán rendszeréből megérteni és megítélni nem lehet. A rendszer szociológiai probléma, de a monográfia-szociológia teljesítményei valójában módszerbeliek, tehát szociográfiaiak.”^{xvi} Ugyanennek a „szociográfia” fogalomnak a használatát ajánlotta egyébként Venczel József is, amikor egy két világháború közötti, a falusi kutatásokról és kulturális munkáról szóló tanulmányában jelezte a „monográfia” kifejezés kétértelműségét a magyar nyelvben^{xvii}.

Bakk Péter a Gusti-iskola másik követője, ő bukaresti Szociológiai Szemináriumban tanult, később pedig részt vett a Șanț falusi monografikus kampányban és több ismertetőt is közzétett a Sociologie Românească folyóiratban^{xviii}. Bakk 1939-ben a nagyenyedi Bethlen Gábor kollégium pedagógia szakos, utolsó éves hallgatóival kutatási és kulturális munka kampányt szervezett Magyarlapádon, de a háborús körülmények miatt a kutatási jegyzetek és adatlapok elvesztek^{xix}. Bakk Péter maga is a világháború áldozata lett, de egy, a falmúzeum fogalmáról közölt cikke bizonyítja számunkra, hogy

mindvégig Dimitrie Gusti hú tanítványa maradt: „Mindenekelőtt szükség van egy szobára, ahol elhelyezhetjük a szemléletéshez szükséges tárgyakat. Ezek változatos felsorolásban a következők: a közösség által használt állat- és növényvilág, ásványkincsei, talajnemei, a közösséget alkotó egyének testi és lelki adottságai, a multak (sic!), valamint a gazdasági, szellemi, erkölcsi és jogi és politikai életet bemutató tárgyak és képek. A négy első a társadalmat alkotó tényezők, életkeretek, az utóbbiak a keretek közt megnyilvánuló tényleges élettevékenység”^{xxx}

Kegyelmi időszak (1944–1947)

Az észak-erdélyi magyar közigazgatás távozásával egyidőben a hatóságok 1944-ben elrendelték a Kolozsvári Egyetem kiürítését is, de a kolozsvári magyarság jeles képviselői nem vették figyelembe ezt a döntést. Miskolczy Dezső rektor az egyetem szenátusával együtt nem tették eleget a kiürítési parancsoknak, megőrizve az intézmény infrastruktúráját is^{xxi}. A rektor bátor és következetes kiállása ellenére, az észak-erdélyi közigazgatás-váltás zavaros heteiben, a háború viszontagságai miatt több egyetemi tanár a távozás mellett döntött, ennek következtében a magyar nyelvű egyetem nagymértékben szakképesített személyzet nélkül maradt^{xxii}. A magyar honvédség 1944 őszi távozása után roppant zavaros, etnikai feszültségekkel, sőt atrocitásokkal is terhes időszak következett, amelyet csak a bevezetett szovjet közigazgatás tudott úgy-ahogy lecsillapítani, noha a szovjet hatóságoknak meglehetősen kétértelmű, időnként pedig kimondottan feszült volt a kapcsolatuk Bukarest politikai vezetőivel. (Bottoni, 2010a, 50–53 o.). A szovjet katonai közigazgatás időszakában (1944. november 14. – 1945. március 13.), amikor Észak-Erdély területi hovatartozását még nem tisztázták minden részletében^{xxiii}, a kolozsvári magyar egyetem folytatta a tevékenységét, nem viselve azonban a Ferenc József nevet^{xxiv}. A háborús körülmények miatt a beiratkozások megkéstek, az egyetem pedig tanárihiányban szenvedett^{xxv}.

A háború utáni első években az erdélyi magyar elit jelentős pozíciókhoz jutott, beleértve a nagyobb erdélyi városokat is. Ez a viszonylagos privilégium elsősorban a magyar közösség ernyőtípusú érdekvédelmi szervezetének, a Magyar Népi Szövetségnek a Groza kormánnyal való együttműködésének köszönhető^{xxvi}.

A Magyar Népi Szövetséget (MNSZ) 1944 nyarán alapították, voltaképpen a két világháború között működő MADOSZ (Romániai Magyar Dolgozók Országos Szövetsége) utódjaként. Az MNSZ a román politikai színtér több kisebb formációjával is együttműködött, például a Petru Groza vezette Ekés Fronttal. Az MNSZ belépett a Nemzeti Demokrata Frontba, amelyhez még csatlakozott a Kommunista Párt, a Szociáldemokrata Párt, az Egyesült Szakszervezetek, az Ekés Front, a Hazafiak Szövetsége, a Hazafias Védelmi Egyesület, a Zsidók Demokratikus Bizottsága. Az etnikai paritás elvének megfelelően a Nemzeti Demokrata Front (FND) észak-erdélyi végrehajtó bizottságát két román illetve két magyar elnök és alelnök vezette : Teofil Vescan, Jordáky Lajos, Lakatos István és Vasile Moldovan^{xxvii}. Annak ellenére, hogy baloldali politikusok vezették, az MNSZ az erdélyi magyarság igazi ernyőszervezetévé vált, 1945 májusában már közel 400000 tagot számlált a soraiban^{xxviii}. A Szövetség a Román Kommunista Párt „harcostársaként”, de ideológiailag sokkal plurálisabb szervezetként tevékenykedett, ám a Román Népköztársaság kikiáltása után (1947) fokozatosan elveszítette függetlenségét. A folyamatot csak gyorsították az „elvtelen magyar egység” miatt beindított, egyre szaporodó tisztogatási kampányok^{xxix}. Az MNSZ vezetői ugyan bekerültek a romániai Nagy Nemzetgyűlésbe, de az egypártrendszerre való áttéréssel egyidőben a szövetség 1953-ban feloszlatta önmagát^{xxx}.

A román közigazgatás 1945 márciusi bevezetése után feszültségekkel terhes viták bontakoztak ki az I. Ferdinánd Király Román Egyetem Kolozsvárra való visszahelyezéséről, illetve ezzel egyidőben a magyar egyetem megtartásáról – amelyhez a kolozsvári magyar vezetők ragaszkodtak. A tárgyalások már-már holtpontonra jutottak, ekkor lépett közbe a törvényhozás: rendeletekkel írták elő az I. Ferdinánd Király Román Egyetem visszahelyezését a magyar egyetem épületébe és ugyanakkor megalapítottak egy új magyar egyetemet, amely 1946-tól a Bolyai János nevét viselhette^{xxxi}. A második világháború utáni rövid „kegyelmi” időszakban a Bolyai Egyetem mellett tovább működött mindkét magyar kutatóintézet, az Erdélyi Múzeum Egyesület és az Erdélyi Tudományos Intézet. Jelentősebb tevékenységet azonban csupán a Népköztársaság 1947-es kikiáltásig fejtettek ki, majd

1950-ig mindkettőt véglegesen felszámolták^{xxxii}. Ami a magyar egyetemet illeti, ezekben az években nehéz pénzügyi válságon ment át, amelyet csak tetőzött az emberi erőforrások hiánya (elégtelen számú oktató) valamint az 1940–44 között Kolozsvárra érkezett professzorok törvényes helyzetének a tisztázása, ők ugyanis magyar állampolgársággal rendelkeztek^{xxxiii} és ezért adott mértékben még „veszélyesnek” is számítottak. A professzorok helyzete csupán akkor tisztázódott, amikor a „progresszív” időknek megfelelően az akadémiai kollektívát neves erdélyi magyar értelmiségiekkel, volt baloldali illegalistákkal (pld. Gaál Gábor, Jordáky Lajos) egészítették ki, a román kormány pedig lehetővé tette egy előre megszabott számú, magyar állampolgárságú oktatói keret ideiglenes alkalmazását^{xxxiv}.

A romániai sztálinizmus későbbi durva és könyörtelen, tiltó légkörével ellentétben a háború utáni évek rövid átmeneti időszaka meglehetősen termékenynek bizonyult mind a Bolyai Egyetem, mind az intézménybe olvasztott Erdélyi Tudományos Intézet keretében tevékenykedő társadalomkutatók számára^{xxxv}. A kisebbség jogait a Kisebbségi Statútum szavatolta, amelyet 1945 február 7-én, rövid idővel az észak-erdélyi szovjet közigazgatás befejezése előtt tettek közzé. Az okiratot a Dimitrie Gusti volt tanársegéde, Gheorghe Vlădescu-Răcoasa vezette Nemzeti Kisebbségügyi Minisztérium dolgozta ki. A baloldali magyar értelmiségieket bevonták a helyi és tartományi vezetésbe, azzal a feltétellel, hogy fejezzék ki a román állam iránti megbonthatatlan lojalitásukat. A „haladó” magyar elittel való szövetség egyébként politikai szükségszerűséget jelentett a román kommunistáknak, hiszen az erdélyi térségek baloldali politikai formációiban (kommunisták, szociáldemokraták stb.) a magyarok és a magyar kultúrában szocializálódott zsidók túlsúlyt jelentettek^{xxxvi}. A helyzet azonban megváltozott, amikor az erdélyi román adminisztráció „visszakerült a jogaiba”, az etnikai mérleg nyelve egyre inkább a románok javára billent ki. Az ilyen irányú változások a párttagok felülvizsgálati kampányaival indultak meg, amelyek nagyszámú, olyan egykori magyar illegalista kizárásával végződtek, akiket mindaddig hűséges szövetségeseknek tekintettek^{xxxvii}. A Román Kommunista Párt meglehetősen gyorsan levetkőzte addigi, etnikailag heterogén jellegét, 1947-ben az RKP-ben a magyarok már csak 12,35 százalékot tettek ki^{xxxviii}.

Az erdélyi magyaroknak adott mértékben kedvezett az a tényállás is, hogy a szocialista internacionalizmus eszmeiségének a jegyében Magyarország és Románia kommunista vezetői átgondolták és megpróbálták feszültségmentessé tenni a román-magyar viszonyt. Mivel az „idők szelleme” nagy mértékben befolyásolta a társadalomtudományok alakulását, érdemes röviden idéznünk két román és magyar értelmiségi politikus, Miron Constantinescu illetve Jordáky Lajos írásaiból. „Minden nehézség, a fasiszta csapatok visszavonulása utáni káosz, a nélkülözések ellenére, a helyreállítási munka csodálatraméltó lendülettel és új szellemben bontakozik ki, a népek közötti gyümölcsöző együttműködés szellemében (...) Hagyni kell, hogy a békének ez a csírája felnőjön és virágozzon a Duna-medencében. A románok és magyarok közötti együttműködés hozzájárul majd a béke megerősödéséhez Európának ezen a részén. (...) Amikor a nemzetek közötti gyűlöletkeltők eltűnnek, amikor a véres leszámolásokra való bujtogatókat megsemmisíti a román és magyar nép közös törekvése, kivilágosodnak az egek és Észak-Erdélyben is elmélyül a szoros és termékeny együttműködés. A népeink közötti úgynevezett ezeréves viszályt, amelynek nincsen semmiféle alapja, felülmúlja az állandó barátság és jó megértés.”^{xxxix}; „Intézkedéseinkkel, cselekedeteinkkel a magyar és román népet olyan testvéri egységbe igyekeztünk összehozni, amilyenben a magyar és román munkások élnek több, mint öt évtizede (...) Dózsa népe! Horea népe! Együtt kell élnetek, éljetez tehát békében és szabadságban!”^{xl} A román-magyar barátság motívuma gyakran visszatér a korabeli cikkekben, a kolozsvári Utunk folyóirat például „Együtt élünk” címmel külön rovatot szentelt a népek közeledésének. Az egymás megismerésére, megértésére buzdító szavak akkoriban nem jelentettek csupán üres szövegeket: a romániai magyar szociológia fejlődése szempontjából különösen fontos, hogy közös társadalomtudományi kutatásokat is kilátásba helyeztek. 1946 nyarán több cikk jelent meg egy olyan román-magyar tudományos intézet létesítéséről^{xli}, amely javíthatná a két legjelentősebb erdélyi etnikai csoport közötti tudományos együttműködést. Egy ilyen intézet megalakítása túlléphetne volna a két világháború közötti helyzetet, amikor a román és magyar társadalomtudományok leginkább az etnikai kizárás köpönyegét öltötték magukra^{xlii}. A kutatóintézetet a Gusti-tanítvány, Gheorghe Vlădescu-Răcoasa vezette Kisebbségügyi Minisztérium

égisze alatt hozták volna létre. E meg nem valósult terv, igazi monografikus elképzelés fontosságára való tekintettel hadd idézzük a maga teljességében az Utunk 1946. augusztus 31-i számában megjelent hírt: „Ezen a helyen ismertettük Suciú Camil nemzetiségi államtitkár által kezdeményezett Román-Magyar Intézet tervét. Suciú Camil legutóbbi kolozsvári látogatása alkalmából felkereste a Romániai Magyar Írószövetséget és közölte, hogy a Nemzetiségi Minisztérium már kiküldötte delegátusait, hogy az Intézet belső vállalkozásának munkáit beszervezzék, nevezetesen, hogy kiszemeljék Kolozs megyében azokat a helységeket, ahol a vegyes lakosságú típus-falun a szociográfia eszközeivel felmérhetők az együttélés formái és feltételei. A kutatás a Gusti-féle szociológiai iskola faluvizsgáló módszerével történik. A munkába magyar és román szakembereket egyenlő számban vonnak be. A tiszta román és tiszta magyar faluk (sic!) vizsgálata a távolabbi tervek közé tartozik.”

Egy román-magyar kutatóintézet ötlete egyébként már Jancsó Elemérnek, a két világháború közötti Erdélyi Fiatalok mozgalom egyik alapítójának egy esztendővel a fenti cikk megjelenése előtt közölt vezércikkében is felmerült. Az intézet megkönnyítette volna a román és magyar egyetemek közötti együttműködést, magukat a tudományos kutatásokat nyelvészeti, irodalmi, művelődési és más területeken bontakoztatták volna ki, az eredményeket pedig szakfolyóiratokban és évkönyvekben, más tanulmánykötetekben tették volna közzé^{xliii}. Ez az ambiciózus terv azonban nem valósult meg, de a szóban forgó cikk bizonyítja, hogy a kor tudósait egyfajta történelmi messianizmus vezérelte: a társadalom- és humán tudományok elkötelezettsége az ország demokratikus újjáépítése, az etnikumok közötti béke, az egykor hegemoniára törekvő etnikai csoportok közötti történelmi megbékélés iránt egyben jelenthette azok tényleges legitimációját is.

A román-magyar tudományos együttműködés visszatérő motívumként jelentkezett a kevésbé ideologikus, a társadalom- és humán tudományok konkrét gyakorlatára vonatkozó, programadó írásokban is. Harkai Schiller Pál pszichológus a román és magyar szakemberek együttműködéséért emel szót a romániai közvéleménykutatások intézményesítésében. Beszámol a bukaresti pszichológusokkal (Ralea, Negulescu) létrejött kapcsolatairól, valamint a Magyar Közvéleménykutató Intézet eredményeiről. Kiemeli a közvéleménykutatások szerepét a politikai-közigazgatási döntések meghozatalában és felsorolja egy közvéleménykutató intézet legfontosabb kívánalmait (pártatlanság stb.) Harkai Schiller terítékre teszi egy olyan Román Közvéleménykutató Intézet megalapításának az ötletét, amely együttműködne a hasonló magyar intézettel, akár közös, nemzetközi komparatív kutatásokban is^{xliv}. Ugyancsak ő – a Bolyai Egyetem keretében egy szakmai irányítási és munkalélektani intézet megalapítása mellett törve lándzsát – követendő példának hozza fel a román szakemberek foglalkozási készségek felmérésére kidolgozott eljárásait^{xlv}.

Az együtt élő népek közötti barátság idealisztikus-ideologikus kliséje és a román-magyar tudományos együttműködés toposza azon sorozatos, diskurzív próbálkozások részének tekinthető, amellyel az erdélyi magyar társadalomtudományokat két nagy, Bukarest és Budapest központú befolyásolási övezet metszetében szerették volna úgy elhelyezni, hogy mind általában a romániai román, mind az erdélyi magyar kisebbségi feladatoknak eleget tegyen^{xlvi}. A magyar társadalomtudományok további gyakorlása a népi demokrácia Romániájában nyilvánvalóan ideológiai újrapozicionálásukat tételezte fel. A marxista orientáció nem volt ismeretlen a két világháború közötti erdélyi magyar írásokban, hasonló, szociológiai és szociográfiai értékű szövegek jelentek meg elsősorban a Korunk, a Jövő Társadalmá és a Huszonegyedik Század folyóiratokban. Az erdélyi magyar kutatók által a munkásság körében végzett néhány vizsgálat (városi, ipari szociográfiák) baloldali mozgalmakhoz és folyóiratokhoz köthetők^{xlvii}, eredményeiket pedig – amelyek valóban igazolták a munkásság szegénységét és nehéz életét – a marxista ideológia tényszerű alátámasztásaként használták fel. Fel kell azonban figyelni arra is, hogy a munkás-szociográfiák mellett a parasztság élethelyzetével foglalkozó marxista tanulmányokat is kidolgoztak, kitérve az erdélyi román parasztok nehéz sorsára is^{xlviii}. Ezek a szövegek beszédes bizonyítékai az olyan marxista eredetű, elkötelezett szociológiai kutatásoknak, amelyek anyagokat szolgáltatottak a társadalmi berendezkedés esetleges megváltoztatásához.

Hasonló megközelítés jelenik meg azokban a szociológia és a társadalmi kutatómunka új irányainak a megtalálásáról szóló vitákban, amelyek elsősorban a Világosság és az Utunk több, 1944–46 között megjelent cikkében tárulnak elénk. A MADOSZ köré társult baloldali magyar elit úgy vélekedett, hogy

a szociológia – és a szociológiai kultúra – a társadalom demokratizálásában bizonyíthatja gyakorlati hasznát, ráirányítva a figyelmet a társadalmi valóság mindeddig „kifelejtett” elemeire (a munkások és parasztok élete, a békés együttélés modelljei stb.) 1944 őszén a MADOSZ indítványozta az Apáczai Csere János Magyar Népakadémia megszervezését, amelynek elsőrendű küldetése a szociológiai eszmék népszerűsítése: „Tekintettel a magyar értelmiségiek fogyatékos szociológiai műveltségére s továbbá arra, hogy az egyetemen szociológiai tanszék máig sincs, az írók elhatározták a népakadémia elsősorban szociológiai alapon nyugvó munkálkodását.”^{xlix} Az időszak híreiből tallózva, megtudjuk, hogy az „értelmiségi lét demokratizálását” célul kitűző népakadémia konferenciák, a Magyar Népi Szövetség erőteljes közreműködésével a tárgyalt időszak olyan válogatott témáival foglalkoztak mint az erdélyi népek együttélése, a munkásosztály és az értelmiség viszonya, Lenin tanításai stb. Néhány megbeszélésnek azonban kevésbé ideologizált maradt a tárgya, ezek a közoktatás feladataival, vagy a humanista gondolkodó, író Apáczai Csere János hagyatékával foglalkoztak^l. Időközben még két tudománynépszerűsítő, kultúraterjesztő és népnevelő intézmény is megalakult, a Józsa Béla Athenaeum és az ARLUS. Ez utóbbi, román-orsz baráti társaságként, elsősorban a szovjet néppel való barátság megerősítésén fáradozott, de az Athenaeum is terjesztette a „román-magyar-szovjet” kulturális együttműködés eszméjét. Nem feledve a célcsoportok sajátosan nemzetiségi jellegét, a meglehetősen korlátozott tárgykörű előadások a Szovjetunió hatalmas eredményeit dicsőítették az etnikai konfliktusok megoldásában. Az Athenaeumnak jóval változatosabb volt a tevékenysége, ezek közül megemlíthjük könyvek kiadását, kulturális események megszervezését és könyvtárak alapítását^{li}. Ami a szociológia funkciójának és szerepének a népi demokrácia szövetségeseként való újrafogalmazását illeti, sokatmondónak tekinthetjük Gáll Ernő 1946 nyarán megjelent. Társadalomtudományok Kelet-Európában – erdélyi feladatok című programadó írásába foglalt téziseket^{lii}. A cikk jelzi a tudományos szocializmus felé történő fokozatos átmenetet, de a szöveg hangvétele még távol áll a sztálinista írásoktól, amint azt maga a szerző is említi későbbi visszaemlékezéseiben. Felidézve a sztálinizmushoz vezető átmenetet, kiemeli a „hangsúlyeltolódás” folyamatát a saját szövegeiben, fájdalmas tisztánlátással fogalmazva meg az ifjúkommunisták feltörőben levő fanatizmusának a lényegét: „Korabeli gondolataink, tetteink fundamentumát és igazolását ugyanis a marxizmus sztálinista változatában, a pártállam eszmerendszerében, a messianizmus, utópizmus és a tudományosság öntelt igényével kinyilatkoztatott tantételek eme keverékében véltük megtalálni. A kozmoszt és a történelmet kormányzó törvények egyedüli letéteményeseiként elutasítóak voltunk minden más felfogással szemben, s a magunk felsőbbrendűséget és kizárólagosságot képviselő tudatával, igazi fundamentalistákként ítéltünk elevenek és holtak, múlt és jelen fölött. A «daloló holnapok» eljövételét hirdettük lobogó hittel. Szilárd meggyőződésünk volt, hogy a filozófia, a tudomány és a művészetek különböző ágaiban, a legváltozatosabb kérdésekben kinyilvánított véleményünk magát az igazságot szólaltatja meg.”^{liii} Visszatérve az 1946-os cikkhez, ez kijelöli a romániai magyar társadalomtudományok feladatait. A szerző szerint a szociológiának el kell távolodnia azoktól a két világháború közötti, nem progresszív hagyományoktól, amelyek meggátolták egy igazi szociológiai iskola kialakulását. A kiút azonban nem valamiféle kelet-európai szociológiába való menekülés, hanem a marxista szemlélet alkalmazása : „Nem valami öncélú és exotikus (sic!) új tudományágra van tehát szükség, hanem a kelet-európai országok azonos, vagy különböző adottságainak, társadalmi képének a marxizmus módszerével való alapos vizsgálatára” Gáll nem tagadja, hogy bizonyos társadalomkutatások jelentős eredményekhez vezettek, de a kutatók anyagait „meg kell szűrni.” Ami az erdélyi magyar szociológiát illeti, különleges feladatai is vannak: együttműködés az ország problémáinak a tanulmányozásában, Erdély társadalomtörténetének a kidolgozása, a magyar és román szociológiai kutatások eredményeinek az összehasonlítása^{liv}.

Amint arról már írtunk, a társadalomkutatást és a szociológiát jelentős feladatokkal ruházták fel a társadalom átalakításában. A szociológiai ismereteket helyénvalónak találták, több szerző pedig a szociológiának az iskolai tantervekbe való belefoglalásáért is harcolt. Jordáky Lajos, a Bolyai Egyetem Társadalomtudományi és Társadalompolitikai Intézete vezetőjeként egy 1946 őszén megjelent írásában lelkesen száll síkra a társadalomtudományok oktatásáért. A két világháború közötti (magyar) szociológia elhanyagolt szerepének a bemutatásából kiindulva kidomborítja a

társadalomtudományok fontos szerepét a kornak megfelelő társadalmi tudat kialakításában: „A társadalmi öntudat leghatásosabb fejlesztője tehát a társadalomtudományi műveltség.” Így az oktatás megszervezése ezen a területen kiemelt célkitűzéssé válik. A konkrét feladatokat a magyar egyetemre ruházzák. A végzősök létszámának állandó fenntartása mellett, az egyetemnek továbbképző tanfolyamokat is kell szerveznie a tanároknak, tanulóknak, előadásokat kell tartani a népi egyetemek keretében, támogatni kell a társadalomtudományi körök működését stb. A társadalomtudományok minőségi líceumi oktatása csak úgy biztosítható, ha megfelelő tankönyvek állnak rendelkezésre. Ugyanakkor ösztönzik olyan önképzőkörök szervezését, amelyek magukba foglalják a politikai és társadalomtudományi ismeretek átadását^{lv}. A források azt igazolják, hogy hasonló köröket létre is hoztak az oktatási intézmények mellett. Például a középiskolás tanulók társadalmi származásával foglalkozó rövid statisztikai tanulmány bemutatása kapcsán a szerző megjegyzi, hogy a Marosvásárhelyi Református Kollégium önképző köre társadalomtudományi kollektívájának a tanulói részt vettek az adatfeldolgozásban^{lvi}. (A társadalomkutatás terén a legaktívabb ifjúsági szervezeteknek a népi kollégiumok bizonyultak, de ezekre a későbbiekben még visszatérünk.) Egy másik, a társadalomtudományoknak a tantervbe való bevezetéséről szóló tanulmányban a szerző egész sor, a nyugati iskolákban tanított témakört vonultat fel, de összegzésként leszögezi: csak a szocialista társadalomtudományt érdemes tanítani az iskolákban^{lvii}.

A szociológia újbóli térhódítása elképzelhetetlen lett volna gyakorlati kutatómunka nélkül. A romániai magyar szociológia nagy öregje, Turnowsky Sándor, a budapesti Galilei kör egyik megalapítója, felhívást tesz közzé a szociográfiai kutatások újrarendezéséért, a vizsgálatokat a „falusi és városi dolgozók életkörülményeinek leírása”, valamint a vegyes lakosságú települések tanulmányozása felé irányítva. A társadalmi valóság megfelelő ismerete szavatolja az óhajtott társadalmi változásokat. Meg kell ugyanakkor jegyeznünk, hogy az elődök munkásságáról szólva, Turnowsky kitér a Gusti iskola monografikus kampányaira is, amelyeket a háború félbeszakított^{lviii}.

Visszatérve az egyetemi oktatásra, megállapíthatjuk, hogy egész sor társadalomtudományi tantárgy szerepelt az egyetemi tantervben: az 1946–47-es egyetemi év tanterve szerint a Közgazdaság- és Jogtudományi Egyetem első éves hallgatóinak kötelező módon részt kellett venniük a társadalomtörténeti, szociográfiai és statisztikai kurzusokon (hetente két órában), a joghallgatóknak pedig egyetemi tanulmányaik alatt mindvégig látogatniuk kellett a társadalomtudományi órákat, a jövőbeni közgazdászok pedig választott tantárgyként vehették fel a társadalomtudományokat, amelyek többek között a következő témakörökben tartalmaztak előadásokat: társadalomtörténet, szociológia, szociográfia, társadalmi statisztika, humán földrajz, társadalmi monográfiai gyakorlatok, etnográfia, társadalomlélektan. A történelmi materializmus és a politikai gazdaságtan típusú tantárgyak későbbi özőne előtt, a közgazdaság hallgatóinak egyetlen marxista előadássorozaton kellett részt venniük – és azon is csak negyedévben^{lix}. A szabad (népi) egyetem keretében az Egyetem olyan előadás sorozatokkal jelentkezett, amelyek külön programba foglalták a társadalomtudományokra való nevelést. Az előadásokat a legkülönbözőbb ideológiai felfogású professzorok tartották^{lx}: marxisták (pld. Jordáky Lajos, Kohn Hillel), „idealisták”, akiket 1947–48-ban eltávolítottak (mint pld. Bónis György), és szociológiából feltehetően mindannyiuk közül a legfelkészültebb, Venczel József, a meggyőződéses római katolikus^{lxi}.

Sajnos csak kevés dokumentum maradt ránk a társadalomtudományi előadások megszervezésére és tartalmára vonatkozóan. Eredeti látásmódot tükröz viszont Benkő Samu történésszel, az egykori bolyais egyetemistával 2014 nyarán készült interjú. A társadalomtudományi oktatást Gaál Gábor (bölcészet) valamint Jordáky Lajos (közgazdaságtan) irányította. Benkő szeretettel emlékszik vissza Venczel József, Gaál Gábor és Imreh István előadásaira: „(...) Gaál Gábor és Venczel, akik, ha nem is szóról szóra, de leírták az előadásuk tartalmát, látszott, hogy nem feküdt (sic!) le addig este, amíg nem tette rendbe a másnapi előadást. Ilyen lett Imreh István is, aki rendkívül precízen, felkészülve tartotta az előadásokat.” Gaál Gábort, a Korunk főszerkesztőjét, a két világháború közötti értelmiség „régí vágású” marxistáját, a Bolyai Egyetem egy másik hallgatója, Ion Ianos (Jánosi János) filozófus és esztétikus is egyértelműen dicséri: „(...) még a tanügyi reform előtt tartotta meg a Marxszal és a marxizmussal foglalkozó előadásait és soha nem jutott el a Sztálin elvtársnak tulajdonított rövid bolsevik párttörténelem negyedik fejezetében leírt dialektikus és történelmi materializmusig.

Kolozsvári egyetemi éveim alatt Gábor Gaál egyöntetű elismerésnek örvendett a diákság körében, a Bolyai egyetem tanárai között pedig első volt az első között, *primus inter pares*!^{lxii} De Gaál – a háború utáni irodalmi-művelődési hetilap, az Utunk főszerkesztője – sem szabadult meg a párt éberségétől, 1950-ben kizárták a Román Munkáspárt soraiból. A meggyőződéses marxista értelmiségi 1954-ben a szocialista társadalmi berendezkedés ellenségeként hunyt el^{lxiii}.

Ami a társadalmi valósággal kapcsolatos látásmód kialakulását illeti, a strukturalizmusnak igen nagy befolyása volt a Benkőék évfolyamára, de mindemellett a történész az egzisztencializmus, a népi írók, illetve a magyar szociográfia eszméinek a jelentős hatását is megemlíti: „Az utólagos dumák kioktatták az én nemzedékemet is a strukturalizmusról, mi csak elmosolyogtuk. Az egzisztencializmusnak a nagy közvetítője volt a magyar Mátrai. Tehát ez volt az első indíttatás. A másik kérem szépen a magyar, úgynevezett népi... számomra a két fő Erdei Ferenc, a magyar város, falu, tanyák... én ezt már középiskolás koromban olvastam. A másik Kovács Imre volt, A paraszttéletforma csődje című könyve.” Az előadások Gaál Gábor és Venczel József kurzusain alapultak, ez utóbbi Szalai Sándornak egy általa írt szociológiai tankönyv előszavában foglalt néhány gondolatát is kölcsön vette^{lxiv}. Szalai könyvének jelentőségét egy kolozsvári recenzióban^{lxv} Turnowsky Sándor, a budapesti Galilei Kör egyik alapítója, a marosvásárhelyi munkásokról írt, két világháború közötti jelentős szociográfiai munka^{lxvi} szerzője is elismeri.

Noha egyre többször előtérbe kerültek a történelmi materializmus tézisei, az 1945–1947 közötti tantervek azt bizonyítják, hogy a társadalomtudományok hallgatóinak leadott anyag ennél jóval szélesebb látókörű és összetettebb volt^{lxvii}. Ugyanakkor – Benkő Samu emlékei szerint – a hallgatókat megismertették a román szociológia hagyományaival, külön előadásokon vettek részt a monografikus szociológiával kapcsolatban. A Gusti iskola tevékenységét Márkos András, egy, a monográfiai módszerrel foglalkozó jelentős tanulmány szerzője mutatta be és valószínűleg, több megbeszélést tartott a téma körül Venczel József is^{lxviii}.

A romániai magyar szociológia rövid „kegyelmi időszakát” a társadalomtudományok terén tapasztalható gazdag kiadói tevékenység is jellemezte. 1947 végéig az Erdélyi Tudományos Intézet egész sor, igen jelentős társadalomtörténeti, népművészeti és nyelvészeti tanulmányt megjelentetett^{lxix}. Ezek közül több ma is referenciamunkának számít: Imreh István elemzése a székely szokásjogról^{lxx}, a Kolozsvár melletti Borsa község népneveinek nyelvészeti felmérése^{lxxi} stb. Ki kell emelnünk, hogy az ETI román nyelven is kiadott több füzetet: Kolozsvár gazdaságtörténete^{lxxii} Maroshévíz város rövid történeti bemutatása a XVIII. század végén^{lxxiii} és mások. Az Erdélyi Múzeum Egyesület három esztendő alatt (1945–1947) meglepően nagy számú, 141 kiadványt jelentetett meg^{lxxiv}. Jordáky Lajos szerkesztésében látott napvilágot a Bolyai Egyetem Gazdaság- és Jogtudományi Értekezéseinek sorozata, ugyancsak Jordáky volt a felelős szerkesztője a Józsa Béla Athenaeum Kiadónak, amely főként marxista ideológiai vonatkozású szövegeket jelentetett meg^{lxxv}. Ő szerkesztette a Bolyai Egyetem keretében működő Társadalomtudományi Intézet társadalomtudományi folyóiratainak két számát. A *Társadalomtudomány és politika* 1946 januárjában jelent meg, lévén ez egyben a sorozat első és utolsó száma, ugyanezen év októberében pedig a *Társadalomtudomány* című folyóirat követte, az évfolyam és szám megjelölése nélkül. A két folyóiratban igen figyelemreméltó szociológiai tanulmányok jelentek meg, álljon itt példaként Imreh kiváló és jól felépített elemzése egy székely község vagyonosodással kapcsolatos népi felfogásairól^{lxxvi}, az erdélyi magyar parasztok munkájának és vallási rituáléinak ötvöződéséről készült faluszociológiai, néprajzi tanulmány^{lxxvii} és egy cikk a szociológia gimnáziumi tanításának az értelméről^{lxxviii}.

Ami a szociológia orientációját illeti, a tárgyalt időszakban egyre inkább teret hódított a marxista paradigma, de ennek ellenére még mindig lehetővé vált a marxista értelmezési keretek bizonyos „polgári” elméleti és módszertani vonatkozásokkal való kitöltése. Az erdélyi társadalom szerkezetére vonatkozó egyik tanulmányában Jordáky a beavatkozó marxista szociológia hívének tartja magát, de a társadalmi valóság megismeréséhez a monografikus módszert ajánlja: „A társadalmi monográfia eszközeivel – s itt együtt kell működniük társadalomkutatóknak, társadalompolitikusoknak, közgazdászoknak, néprajzosoknak, biológusoknak, pedagógusoknak – kell feltárniuk szépítések és túlzások nélkül, urbánus vagy faluromantikus előítéletek nélkül a való helyzetet. (...) A szociológiának a feladata azután a szintézis megteremtése s az eredmények és következtetések alapján a társadalom

irányítása és ellenőrzése. A szociológiának társadalomirányító és társadalomalakító szerepe van. Persze nem minden szociológiai iskola van tudatában ennek. A legjelentősebb irányzat azonban, – a tudományos szocializmusról van szó – minthogy tartalmában és formájában maga a társadalom tudománya, feltétlenül társadalomirányító és társadalomalakító.”^{lxxxix} Jordáky a Társadalomtudományok és politika folyóirathoz írt bevezetőjét az idők „haladó” szellemében, a történelmi materializmus szociológiai alkalmazásának a szorgalmazójaként fogalmazza meg, de sokkal engedékenyebb, amikor a szociológia módszertanáról értekezik^{lxxx}.

Az elemzett, meglehetősen csekély számú és nehezen hozzáférhető forrásra támaszkodva kijelenthetjük, hogy a Bolyai Egyetem és a kutatóintézetek számot tevő kiadói tevékenységéhez képest az empirikus tanulmányok és terepkutatások jóval szerényebbeknek bizonyultak és mind tematikai, mind földrajzi szempontokból beszűkültek. A társadalmi valóság közvetlen tanulmányozását valószínűleg megnehezítették az 1940-es évek viszontagságai, a társadalomtudományi szakemberek pedig inkább az egyetemi struktúrák létrehozására fordították a figyelmüket. Az 1945–47 között közölt szociológiai jellegű publikációk legnagyobb része az előző évek adatait dolgozta fel, de még e téren is bőven akadtak hiányosságok. Venczel József híres bálványosváraljai monografikus kutatásának az adatait csak részben dolgozták fel^{lxxxi}, de magát a vizsgálatot sem sikerült véglegesíteni: 1946-ban, az ETI vezetőségének címzett kérdésben, amelynek tárgya pénzügyi támogatás igénylése a bálványosváraljai projekt folytatásához, a szerző nem kevesebb, mint kilenc olyan területet sorol fel, amelyek újabb empirikus adatok gyűjtését igénylik^{lxxxii}. A Bónis György által gyűjtött anyag – akit egy „idealista” értekezés^{lxxxiii} megjelentetése miatt száműztek az országból^{lxxxiv} – a kalotaszegi szokásjogról elpusztult a háborúban^{lxxxv}. Egy fontos nyelvészeti tanulmányt jelentettek meg, amely feldolgozta a beszélt nyelv borsai táborban összegyűjtött változatait^{lxxxvi}.

Noha a háború után a megelőző időszakban elindított komplex programokat nem folytatták, a kolozsvári magyar társadalomkutatók elvégeztek néhány szociológiai vizsgálatot, főleg a városi környezetre, az oktatási intézményekre és az ipari szektorra vonatkozóan. 1945-ben egy rövid felmérés készült az Állami Leány Gimnáziumban, valószínűleg közzé nem tett eredményekkel^{lxxxvii}. A kérdések megszövegezése politikai jelleget sejtet (olyan kérdések mint: „Mi a véleménye a demokráciáról?”, „Mi a véleménye a Magyar Népi Szövetségről?”) 1946 júniusában-júliusában az Utunk hírt adott a végzős tanulók körében folytatott igen jelentős szociológiai kutatásról, a kérdőíveket 1229 végzős tanuló töltötte ki, az alanyokat a mai líceumoknak megfelelő 48 magyar tannyelvű középiskolából válogatták ki. A terepmunkát a Mórincz Zsigmond Kollégiumhoz csatlakozott egyetemisták, szociográfiai és pszichológiai munkacsoportok végezték el a Bolyai Egyetem pénzügyi támogatásával. A szociográfiai kérdőív a válaszadók származásáról, általános műveltségéről, értékrendszeréről, tanulmányaik folytatásáról, szakmaválasztásáról érdeklődött és személyiségtesztet egészítették ki. A komplex kutatást részletesen megtervezték, magát a célcsoportot is az iskolák földrajzi helyének megfelelően választották szét: Dél Erdély, Székelység, Észak Erdély, Kolozsvár^{lxxxviii}. Sajnos, a kutatásnak csupán a részeredményeit tették közzé, itt röviden csupán a karrier-opciókkal foglalkozunk: 1946-ban a magyar fiatalok számára a legnagyobb vonzerőt az orvosi szakma jelentette, ezt követte a tanári és a mérnöki pálya, a jogi és gazdasági szakosodások fontossága csökkent, feltehetően a tisztázatlan állami-közigazgatási helyzet miatt^{lxxxix}. Úgy véljük, hogy egy ilyen vizsgálatnak erőteljes visszhangra kellett találnia a „reformáló” elit soraiban. Nagy István munkásíró az eredményeket az ifjú nemzedékek politikai hiányosságainak a számlájára írta és az új, demokratikus rendszer politikusait valamint írástudóit azzal vádolta, hogy nem veszik figyelembe a vizsgálat eredményeit, nem törődnek a tanulók politikai öntudatának a megfelelő fejlesztésével, a marxista irodalom iránti közömbösségükkel, ezért választanak a fejlesztési igényeknek (például a Székelyföld iparosítása) nem megfelelő szakmákat. Nagy véleménye szerint a vizsgálat meghúzta a vészcsengőt és nagyfokú buzdítást jelent mindazok számára, akik a fiatalok társadalmi beilleszkedésével, a kialakuló új demokratikus rendszerhez kapcsolódó látásmódjuk kialakításával foglalkoznak^{xc}.

Amint az előbbiekből kitűnt, a kollégiumok nagy szerepet játszottak a szociológiai oktatás megszervezésében, de ugyanakkor a kimondott kutatómunka véghezvitelében is. Mik is voltak

pontosan ezek a kollégiumok vagy népi kollégiumok? A népi kollégiumok rendszerét Magyarországról vették át, a kezdeményezés még a két világháború között született meg, igazából azonban csupán a Második Világháború után ért be. A népi kollégiumok valójában különleges bentlakások vagy bentlakásos intézmények voltak, amelyek megkönnyítették a társadalmilag hátrányos helyzetű, de tehetséges (főleg a parasztság soraiból származó) fiatalok számára az oktatáshoz való hozzáférést. Ezek a kollégiumok ugyanakkor erőteljes szocializációs funkciókat is betöltöttek, igazi társadalmi ugródeszkát jelentettek a parasztok elhanyagolta falusi fiatalok számára az értelmiségi lét, látásmód és küldetés felé. A nevelés hatékonyságának fokozásáért a kollégiumok szigorú fegyelmi szabályokat léptettek életbe, de ugyanakkor működött adott szintű belső demokrácia is. A tehetséggondozásra helyezték a hangsúlyt: a felvételi eljárás meglehetősen nehéz és bonyolult volt, és megkövetelték a kiváló tanulmányi eredményeket. A kezdetben inkább a népi és nacionalista ideológiákhoz közel álló magyarországi kollégiumok fokozatosan a baloldali ideológiák felé hajlottak el, majd 1945 után, a Népi Kollégiumok Országos Szövetségének (NÉKOSZ) a megalakulásával a kommunisták szövetségeseivé váltak. A kollégiumok, óriási emberi erőforrásaikkal (1949-ben a működő mintegy 150 kollégiumnak több mint 8000 tagja volt!) kulcsszerepet játszottak a magyar mezőgazdaság szövetkezetesítésében. Azonban adott mértékű függetlenséget és ideológiai pluralizmust is megőriztek teljes térdre kényszerítésükig, amely 1949-ben az egész hálózat államosításával végződött. Ami a kollégiumokban folyó oktató-nevelő munkát illeti, meg kell jegyeznünk, hogy a tagoknak számos tantárgy elsajátítása (idegen nyelvek, társadalomtudományok) valamint a vita típusú szemináriumokon való jelenlét mellett kötelező módon részt kellett venniük konkrét társadalomkutatásokban is^{xci}.

A népi kollégiumok gyakorlatát átvette az erdélyi magyar elit is. Az első és legfontosabb kollégiumot 1945 június 1-én Kolozsvárott alapították meg és a paraszti írónak tekintett Móricz Zsigmondról nevezték el^{xcii}. A baloldali értelmiségiek látásmódjában a népi kollégiumok válnak majd a népi demokrácia igazi kovászává. Egyik Utunk-beli vezércikkében Gaál Gábor főszerkesztő keserűséggel jegyzi meg a népi kollégiumokat övező közéleti passzivitást, pedig ezek lehetnének a munkásosztály és a parasztság érdekeit szolgáló kulcsintézmények, itt nevelkedő fiaik lehetnek majd jövőbeli vezetői a „nemzetnek”^{xciiii}. Ennek ellenére a mozgalom gyökeret eresztett, az erdélyi városokban egész sor, középiskolásokból és egyetemistákból álló kollégium alakult meg^{xciiv}, a Magyar Népi Szövetség növekvő politikai ellenőrzése mellett. Noha a kollégiumok keretében adott mértékű döntési szabadság megmaradt, a Szövetség ellenőrző és felügyeleti szerepe egyre nyilvánvalóbbá vált^{xciv}, a tanügyi reform küszöbén pedig a kollégiumokat egyértelműen a sztálini kritika és önkritika szellemére vezérelték át. Jól mutatja ezt a József Attila kollégium egyik tagjának a hozzászólása: „Az eredmények viszont azt mutatják, hogy a kollégiumi mozgalom teljesen megfelel a történelmi fejlődés követelményeinek, mindenekelőtt lehetőséget nyújt arra, hogy kialakíthassuk magunkból azt az új embertípust, aki a múlt kizsákmányoláson és elnyomáson alapuló társadalmába helyébe egy új szocialista társadalmat tud alkotni.”^{xcvi} A tanügyi reform és az oktatási rendszer államosításának egyenes következményeként a népi kollégiumokat 1948-ban megszüntették.

Visszatérve az empirikus kutatások kérdéskörére, más forrásokat is sikerült azonosítani, amelyek gyér és kevésbé biztos információkat szolgáltatnak az említett vonatkozásban. A Bolyai Egyetem, Szociológiai és Társadalompolitikai Tanszékének megszüntetésével és elbocsátásával kapcsolatos beadványában Jordáky Lajos egy olyan, átfogó kutatást is megemlíti, amelyet a magyar középiskolások és egyetemi hallgatók körében végeztek^{xcvii}. Feltételezzük, hogy egy 1946 november 7-én keltezett jegyzet Jordáky naplójában az egyetemisták körében végzett vizsgálatokra utal: „hallgatók: egyetemi szociográfia”^{xcviii}. Az 1946-os naplóban több olyan bejegyzést is találunk, amelyek igen nagy valószínűséggel a Bolyai Egyetem vagy az annak keretében működő ETI által végzett kutatásokra vonatkoznak. Az 1946 decemberi feljegyzések között utalást találunk egy utalást egy kulturális fogyasztást méri kutatásra (színházi kérdőív). Úgy véljük azonban, hogy egy novemberi bejegyzés egy jóval nagyobb lélegzetvételű kutatásra vonatkozik. A néhány szavas jegyzet megemlíti egy 600 ezer lejes támogatást az Erdélyi Tudományos Intézet javára, az összeg mellett pedig az is pontosítva áll, hogy „ipari szociográfiai munkáról” lenne szó^{xcix}. Jordáky munkanaplója szerint 1946 novemberében és decemberében többször is találkozott Kohn Hillelrel, a Bolyai Egyetem politikai

közgazdaságtan tanárával, akinek kulcsszerepe volt egyes, a legszigorúbb sztálini időkben készített gazdasági-ipari monográfiák koordinálásában^c. Figyelembe véve a találkozások gyakoriságát és az „ipari szociográfiára” vonatkozó feljegyzéseket, feltételezhetjük, hogy a beszélgetések egy 1948-ban publikált ipari monográfia^{ci} körül zajlottak, a kutatásokat valószínűleg már 1947-ben megkezdtek. A román nyelven is megjelent^{cii}, a kolozsvári vasúti műhelyek munkatermelékenységére vonatkozó interdiszciplináris tanulmány már nem tartalmaz semmiféle utalást szociográfiai vagy szociológiai vizsgálatokra – ez utóbbit közben be is tiltották – de egyes témákat kimondottan „szociológiai stílusban” tárgyal, ilyen például a dolgozók kategorizálása „újítókra”, „kiválókra” és „többségre”, illetve az életkor hatásának elemzése a munkával kapcsolatos magatartásra^{ciii}. A kísérleti lélektani módszereket még nem tiltották be, az említett monográfiában egy teljes fejezetet szántak a dolgozói „pszichotechnikai jellegzetességek” felmérésének^{civ}.

Összegezve a fentieket, levonható a következtetés, hogy a Bolyai Egyetem (ide értve az Erdélyi Tudományos Intézetet is) 1945–1947 közötti és 1948-as társadalomkutatásai adott mértékben eltávolodtak a két világháború közötti örökségtől, amikor a kutatási témák elsősorban az erdélyi magyar falu állapotához kötődtek. A nevelési-oktatási vizsgálatok mellett főként a Közgazdaságtani és Jogtudományi Kar társadalomkutatásai egyre nagyobb mértékben az üzemek, a munkásközösségek felé fordultak. A kor politikai háttere nyilvánvalóan elősegítette a társadalomkutatás proletariátus felé irányítását, hiszen benne látták a szocialista rendszer új, vezető osztályát. Valószínű azonban, hogy e tekintetben Jordáky Lajos szakmai meglátásai is számítottak, aki még a háború előtt igen érzékenynek bizonyult a munkások szociális helyzetére: az 1930-as években két, kolozsvári gyárakban végzett kutatásról, három tanulmányt is megjelentetett^{cv}.

Következtetések

A második világháborút követő néhány esztendőben, 1945 és 1947 között az erdélyi magyar társadalomtudományok viszonylag nagy mozgástérrel rendelkeztek, noha a konkrét kutatások megvalósítását akadályozta a háborút követő zűrzavar, a súlyos gazdasági problémák és a szakemberek hiánya is. A magyar társadalomtudományi oktatás és kutatás fellegvára Kolozsvár maradt, ezen a téren a legjelentősebb intézményi szereplőknek a Bolyai Egyetem, az Erdélyi Tudományos Intézet és az Erdélyi Múzeumi Egyesület bizonyultak. A Bolyai Egyetem oktatási kínálatában változatos társadalomtudományi diszciplínák szerepeltek és az egyetem olyan kiváló szakemberek tanítottak, mint a legnagyobb erdélyi magyar szociológusok között számon tartott Venczel József. Annak ellenére, hogy az oktatói állomány a marxista tanárok javára már változni kezdett, a társadalomtudományi képzés széles látókört biztosított a diákok számára. A szociográfiai-szociológiai oktatás egyik sarokkövét a Gusti-féle monográfiai iskola tanai jelentették.

Kutatási téren számottevő eredmények elsősorban a korábbi felmérések adatai feldolgozásából születtek, a szakembereknek viszonylag kevés új terepmunkát sikerült megvalósítaniuk. Ezek az oktatási rendszert és általában városi vagy ipari problémákat vizsgáltak, ez utóbbiak beilleszkedve a két világháború közötti baloldali munkásszociográfiák hagyományába. A korábbi falukutatókhoz hasonlóak nem születtek, annak ellenére, hogy ilyen téren tevékenykedett volna a tervezett, de meg nem valósított Román-Magyar Kutatóintézet. Publikációs téren kiemelkedő teljesítményt az Erdélyi Múzeum Egyesület, a Bolyai Egyetem, a hozzá tartozó Erdélyi Tudományos Intézet és a Józsa Béla Athenaeum nyújtottak.

A korszak végét az jelentette, amikor (már 1947-ben) megkezdődtek a támadások a romániai magyar értelmiség soraiban megbúvó „reakciós elemek” valamint a Bolyai Egyetemen létező „polgári maradványok” ellen. Valóságos, sztálinista kritikai és önkritikai rituálékkal teletűzdelt ideológiai tisztogatási kampányokat indítottak, amelyek a szociológiai oktatás felszámolásához vezettek a magyar egyetemen^{cv}, még az 1948-as hivatalos betiltás előtt. Ez évtől kezdve a szociológia a burzsoá áltudományok fekete listájára kerül az egész országban^{cvi}, a társadalomtudományok elméleti és módszertani keretét ezután a történelmi materializmus és a marxizmus biztosítja.

Az 1948-as román tanügyi reform (a szovjet tömb többi államához hasonlóan) a szociológiát a burzsoá áltudományok megvetett mezsgyéjére száműzte, a korábban szociológiát oktató tanárok kénytelenek voltak marxizmust vagy politikai gazdaságtant oktatni, többük ellen eljárás indult vagy akár

börtönbe is kerültek. Még ebben a tiltásokkal és bírálatok-önbírálatokkal tűzdelt sztálinista világában is készültek a szociológia apparátusát is használó gazdasági monográfiák, ám a szociológia óvatos és az elvárt módon kritikus rehabilitációja a kolozsvári Korunk folyóirat újraindulásához (1957) és személyesen Gáll Ernő munkásságához köthető, ám ezzel, és a romániai magyar szociológia további fejlődésével egy későbbi tanulmányban foglalkozunk részletesebben.

Hivatkozások:

- i. INCZE, Miklós: Magyar történet- és társadalomtudományi műhelyek a kolozsvári magyar egyetemen (1940-1949), *Erdélyi Múzeum* 59. 3-4. 1997, 370–377. o., 375–376. o.
- ii. Uo., 371. o.
- iii. GYÖRGY, Lajos: Beszéd a kolozsvári egyetem volt tanítványai, újonnan kinevezett tanárai és az Erdélyi Múzeum Egyesület nevében, In: *Erdély magyar egyeteme. Az erdélyi egyetemi gondolat és a M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem története*, Kolozsvár, Erdélyi Tudományos Intézet, 1941, 17–19. o., 18. o.
- iv. TAMÁS, Lajos: Az Erdélyi Tudományos Intézet, In: *Erdély magyar egyeteme. Az erdélyi egyetemi gondolat és a M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem története*, Kolozsvár, Erdélyi Tudományos Intézet, 1941, 409–416. o., 411. o.
- v. Uo., 413. o.
- vi. Uo., 411. o.; VENCZEL, József: Egyetemi Tanácshoz címzett levél, 1945, Jakabffy Elemér Alapítvány, 1. o.
- vii. *Az Erdélyi Tudományos Intézet évkönyve – 1940–1941*, 1 köt., Kolozsvár, Erdélyi Tudományos Intézet, 1942; *Az Erdélyi Tudományos Intézet évkönyve – 1942*, 1 köt., Kolozsvár, Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Rt., 1943; SZABÓ T., Attila (Szerk.): *Az Erdélyi Tudományos Intézet évkönyve – 1944*, 1 köt., Kolozsvár, Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Rt., 1945; TAMÁS, Lajos (Szerk.): *Az Erdélyi Tudományos Intézet évkönyve – 1943*, köt. I, 2 köt., Kolozsvár, Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Rt., 1944; TAMÁS, Lajos (Szerk.): *Az Erdélyi Tudományos Intézet évkönyve – 1943*, köt. II, 2 köt., Kolozsvár, Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Rt., 1944.
- viii. VENCZEL, József: Az erdélyi román földbirtokreform, In: *Az Erdélyi Tudományos Intézet évkönyve – 1940–1941*, Cluj, Erdélyi Tudományos Intézet, 1942, 309–465. o.
- ix. FÜLÖP, Mónika: A bálványosváraljai falukutatás, In: KESZEG, V. – SZABÓ, Z. (Szerk.), *Mezőség. Történelem, örökség, társadalom*, Kolozsvár, Művelődés, 2010, 62–77. o.; TÁRKÁNY SZÜCS, Ernő: A bálványosváraljai falukutató tábor néprajzi munkája, *Néprajzi Értesítő* 35. 3-4. 1943, 253. o.
- x. IMREH, István: Jegyzetek, In: VENCZEL, J., *Az önismeret útján*, București, Kriterion, 1980, 173–184. o., 182. o.
- xi. MAGYARI, Tivadar: Venczel József élete és munkássága, In: VERES, V. – MAGYARI, T. (Szerk.), *Tanulmányok Venczel József munkásságáról*, Cluj, Editura ISPMN, 2014, 11–28. o., 16. o.
- xii. BALOGH, Edgár – DÁVID, Gyula (Szerk.): Markos András, In: *Romániai magyar irodalmi lexikon*, köt. III, 4 köt., București, Cluj, Kriterion, Societatea Muzeului Ardelean, 1981. 2002.
- xiii. MARKOS, András: A monografikus szociológia, *Társadalomtudomány* 22. 4-5. 1942. december, 497–547. o.
- xiv. MARKOS, András: *A monografikus szociológia (Különlenyomat a Társadalomtudomány 1942. évi 4–5. számából)*, Budapest, Markos András - Stephaneum, 1942.
- xv. Uo., 45–47. o.
- xvi. Uo., 24. o.
- xvii. VENCZEL, József: *A falumunka és az erdélyi falumunka-mozgalom*, Cluj, Erdélyi Múzeum Egyesület, 1935, 11. o.
- xviii. BAKK, Petru: Balázs Ferenc. A rög alatt. (Sub glie). Turda, 1935. (recenzió), *Sociologie Românească* II. 2-3. 1937. március, 141. o.; BAKK, Petru: Elsüllyedt falu a Dunántúlon, Kemse község élete. Budapest, Ed. Sylvester, 1936. (recenzió), *Sociologie Românească* II. 2-3. 1937. március, 139. o.; BAKK, Petru: Illyés Gyula: Puszták népe. (Oamenii din pustă). Ed. Nugat. Budapest, 1936. (recenzió), *Sociologie Românească* II. 2-3. 1937. március, 140. o.; BAKK, Petru: Viola Tomori: A parasztság szemléletének alakulása. (Transformarea mentalității țărănimii). Szeged, Ed. Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma, 1935. (recenzió), *Sociologie Românească* II. 2-3. 1937. március, 140–141. o.; BAKK, Petru: Szabó Zoltán: A tardi helyzet (Situția satului Tard). Budapest, Ed. Szolgalat es Iras, 1935. (recenzió), *Sociologie Românească* II. 2-3. 1937. március, 140. o.

- xix. VITA, Zsigmond: Gusti professzor magyar tanítványai és az első erdélyi falukutató munkatáborok, In: *Művelődés és népszolgálat. Tanulmányok*, Bukarest, Kriterion, 1983, 266–274. o., 272–273. o.
- xx. BAKK, Péter: A falumúzeum, *Néptanítók lapja* 74. 17. 1941. szeptember 1., 792–794. o., 792–793. o.
- xxi. BALOGH, Edgár: A magyar egyetem dolga, *Világosság* I. 16. 1944. november 5., 1. o.; LAKATOS, Artúr: A frontátvonulás Kolozsváron és ennek következményei, 1944–1945, *Székegyföld* XVII. 8. 2013. augusztus, 100–129. o.; MISKOLCZY, Dezső: Az erdélyi magyar egyetem, *Világosság* I. 10. 1944. október 28., 1. o.
- xxii. PÁLFY, Zoltán: Cluj Higher Learning in the Early Communist Period: Ethnic Division Reasserted in a Nationalized Market, *Anuarul Institutului de Istorie „George Barițiu”-Series HISTORICA* XLVII. 2008, 283–307. o., 286. o.
- xxiii. OLTÍ, Ágoston: Comuniștii români și problema Ardealului, 1944–1946, In: OLTÍ, Á. – GIDÓ, A. (Szerk.), *Minoritatea maghiară în perioada comunistă*, Cluj, Editura ISPMN - Kriterion, 2009, 77–114. o., 85–86. o.
- xxiv. MURÁDIN, János Kristóf: The Hungarian University of Transylvania in the Transitory Post-War Years (1944–1945), *Acta Universitatis Sapientiae, European and Regional Studies* 4. 2013, 39–50. o., 43. o.
- xxv. Beiratkozások az egyetemre, *Világosság* I. 22. 1944. november 14., 3. o.
- xxvi. BOTTONI, Stefano: *Transilvania roșie: comunismul român și problema națională 1944-1965*, Cluj-Napoca, ISPMN-Kriterion, 2010, 61–63. o.
- xxvii. ANDREESCU, Andreea – NASTASA, Lucian: *Minorități etnoculturale, mărturii documentare: maghiarii din România (1956-1968)*, Cluj-Napoca, Centrul de Resurse pentru Diversitate Etnoculturală, 2003, 14–16. o.
- xxviii. 387.753 tagja van a Magyar Népi Szövetségnek, *Világosság* II. 112. 1945. május 13., 6. o.
- xxix. *Érdeklépviselet vagy pártpolitika?: iratok a Magyar Népi Szövetség történetéhez, 1944-1953*, Csíkszereda, Pro-Print, 2009, 41, 93, 403–406. o.
- xxx. NASTASĂ, Lucian: Studiu introductiv, In: ANDREESCU, A. – NASTASĂ, L. – VARGA, A. (Szerk.), *Minorități etnoculturale. Mărturii documentare. Maghiarii din România (1956-1968)*, Cluj, Centrul de Resurse pentru Diversitate Etnoculturală, 2003, 11–67. o., 17–22. o.
- xxxi. MURÁDIN, János Kristóf: The Hungarian University of Transylvania in the Transitory Post-War Years (1944–1945), *Acta Universitatis Sapientiae, European and Regional Studies* 4. 2013, 39–50. o., 46–47. o.
- xxxii. INCZE, Miklós: Magyar történet- és társadalomtudományi műhelyek a kolozsvári magyar egyetemen (1940-1949), *Erdélyi Múzeum* 59. 3-4. 1997, 370–377. o., 371. o.
- xxxiii. VERESS, Béla: Erdélyi levél, *Valóság* 2-4. 1945. december, 64–67. o., 65. o.
- xxxiv. PÁLFY, Zoltán: Cluj Higher Learning in the Early Communist Period: Ethnic Division Reasserted in a Nationalized Market, *Anuarul Institutului de Istorie „George Barițiu”-Series HISTORICA* XLVII. 2008, 283–307. o., 289. o.
- xxxv. INCZE, Miklós: Magyar történet- és társadalomtudományi műhelyek a kolozsvári magyar egyetemen (1940-1949), *Erdélyi Múzeum* 59. 3-4. 1997, 370–377. o.
- xxxvi. BOTTONI, Stefano: Reassessing the Communist Takeover in Romania: Violence, Institutional Continuity, and Ethnic Conflict Management, *East European Politics & Societies* 24. 1. 2010. február 1., 59–89. o.
- xxxvii. NASTASĂ, Lucian: Studiu introductiv, In: ANDREESCU, A. – NASTASĂ, L. – VARGA, A. (Szerk.), *Minorități etnoculturale. Mărturii documentare. Maghiarii din România (1956-1968)*, Cluj, Centrul de Resurse pentru Diversitate Etnoculturală, 2003, 11–67. o., 30. o.
- xxxviii. Uo. 30. o.
- xxxix. CONSTANTINESCU, Miron: Relațiile româno-maghiare, *Scântea* II. 106. 1945. január 12., 1. o.
- xl. JORDÁKY, Lajos: Dózsa népe! Horea népe! Együtt kell élnetek, élejteket tehát békében és szabadságban!, *Világosság* II. 60. 1945. március 14., 2. o.
- xli. BALOGH, Edgár: Az együttélés tudománya, *Utunk* I. 3. 1946. július 20., 1. o.; MÉLIUSZ, József: Együtt élünk, *Utunk* I. 4. 1946. augusztus 3., 9. o.; M., j.: A Román-Magyar Intézet, *Utunk* I. 6. 1946. augusztus 31., 9. o.
- xlii. BALOGH, Edgár: Az együttélés tudománya, *Utunk* I. 3. 1946. július 20., 1. o.
- xliii. JANCSÓ, Elemér: Bontsanak zászlót a tudomány demokratikus képviselői, *Világosság* II. 141. 1945. június 17., 1. o.
- xliv. HARKAI SCHILLER, Pál: Román-magyar közvéleménykutató munkaközösséget!, *Utunk* I. 5. 1946. augusztus 17., 10. o.
- xlv. HARKAI SCHILLER, Pál: Tudományos pályairányítás Erdélyben, *Utunk* I. 2. 1946. július 6., 7. o.
- xlvi. GÁLL, Ernő: Keleteurópai társadalomtudományok - erdélyi feladatok, *Utunk* I. 3. 1946. július 20., 5. o.
- xlvii. JORDÁKY, Lajos: A téglagyári munkások, *Korunk* 7-8. 1939, 654–657. o.; JORDÁKY, Lajos: A cluji ipari munkásság, *Korunk* 3. 1938, 244–247. o.; JORDÁKY, Lajos: A kolozsvári ipari munkásság, *Korunk* 2. 1938, 97–102. o.; TURNOWSKY, Sándor: *Proletársors. Adatok a vidéki munkásság életéhez. Összehasonlító szociográfiai tanulmány*, Cluj, Deutscher Bote, 1929.

- xlvi. GÁLL, Ernő: Társadalomtudomány és önismeret, *Korunk XXVIII.* 6. 1969. június, 826–833. o., 832–833. o.
- xlix. Magyar népakadémia, *Világosság* I. 8. 1944. október 26., 3. o.
- l. Az Apáczai Csere János Népakadémia, *Világosság* II. 9. 1945. január 13., 2. o.; Hírek, *Világosság* I. 31. 1944. november 24., 4. o.
- li. A Józsa Béla-Athenaeum népszerűsíti a tudományt, *Világosság* II. 116. 1945. május 17., 4. o.; Buza László a nemzetek szövetkezéséről a Szovjetunióban, *Világosság* II. 32. 1945. február 10., 2. o.; Józsa Béla Athenaeum [Ateneul Józsa Béla, *Világosság* I. 37. 1944. december 1., 3. o.
- lii. GÁLL, Ernő: Keleteurópai társadalomtudományok - erdélyi feladatok, *Utunk* I. 3. 1946. július 20., 5. o.
- liii. GÁLL, Ernő: *Számvetés: huszonhét év a Korunk szerkesztőségében*, Cluj, Komp-Press, 1995.
- liv. GÁLL, Ernő: Keleteurópai társadalomtudományok - erdélyi feladatok, *Utunk* I. 3. 1946. július 20., 5. o.
- lv. JORDÁKY, Lajos: Élvonalba a társadalomtudománnyal, *Utunk* I. 8. 1946. szeptember 28., 9. o.
- lvi. TÓTH, Sándor: Középiskolás ifjúságunk társadalmi összetétele, *Utunk* I. 14-15. 1946. december 21., 5. o.
- lvii. JÓCSIK, Lajos: A társadalomtudomány és a közoktatás, *Társadalomtudomány* 1946. október, 121–147. o.
- lviii. TURNOWSKY, Sándor: Szociográfiai pályázatot!, *Utunk* I. 4. 1946. augusztus 3., 4. o.
- lix. KELEMEN, Béla (Szerk.): *A kolozsvári Bolyai Tudományegyetem tanrendje az 1947-47. tanévre*, Kolozsvár, Bolyai Tudományegyetem, 1946, 6–8. o.
- lx. Uo., 66–70. o.
- lxi. MAGYARI, Tivadar: Venczel József élete és munkássága, In: VERES, V. – MAGYARI, T. (Szerk.), *Tanulmányok Venczel József munkásságáról*, Cluj, Editura ISPMN, 2014, 11–28. o., 11. o.
- lxii. IANOȘI, Ion: *Internaționala mea. Cronica unei vieți (ebook)*, 1 köt., Iași, Polirom, 2012, 116. o.
- lxiii. GÁLL, Ernő: *Számvetés: huszonhét év a Korunk szerkesztőségében*, Cluj, Komp-Press, 1995, 16–19. o.
- lxiv. SZALAI, Sándor: *Társadalmi valóság és társadalomtudomány*, Budapest, Új Idő Irodalmi Int. Rt., 1946.
- lxv. TURNOWSKY, Sándor: *Társadalmi valóság és társadalomtudomány*, *Utunk* I. 8. 1946. szeptember 28., 2. o.
- lxvi. TURNOWSKY, Sándor: *Proletársors. Adatok a vidéki munkásság életéhez. Összehasonlító szociográfiai tanulmány*, Cluj, Deutscher Bote, 1929.
- lxvii. KELEMEN, Béla (Szerk.): *A kolozsvári Bolyai Tudományegyetem tanrendje az 1945–46. tanévre*, Cluj, Bolyai Tudományegyetem, 1945; KELEMEN, Béla (Szerk.): *A kolozsvári Bolyai Tudományegyetem tanrendje az 1947-47. tanévre*, Kolozsvár, Bolyai Tudományegyetem, 1946.
- lxviii. KELEMEN, Béla (Szerk.): *A kolozsvári Bolyai Tudományegyetem tanrendje az 1947-47. tanévre*, Kolozsvár, Bolyai Tudományegyetem, 1946, 15. o.
- lxix. SZABÓ T., Attila (Szerk.): *Emlékkönyv Kelemen Lajos hetvenedik születése napjára*, Kolozsvár, Erdélyi Tudományos Intézet, 1947.
- lxx. IMREH, István: *Székely falutörvények*, Kolozsvár, Bolyai Tudományegyetem - Erdélyi Tudományos Intézet, 1947.
- lxxi. SZABÓ T., Attila – GERGELY, Béla: *A kolozsmegyei Borsavölgy helynevei*, Kolozsvár, Erdélyi Tudományos Intézet - Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Rt., 1945.
- lxxii. DOBOȘI, Al.: *Din istoria economică a orașului Cluj în veacul XVI.*, Cluj, Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Rt., 1947.
- lxxiii. PRODAN, D.: *Toplița la 1785*, Cluj, Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Rt., 1947.
- lxxiv. VÁCZY, Leona: Transindex - Erdélyi Múzeum repertórium 1938-1947, *Transindex adatbank*, <<http://erdelyimuzeum1.adatbank.transindex.ro/index.php?action=ev&evszam=1945>> (Letöltve: 2015. január 22.).
- lxxv. Jordáky Lajos, In: *Romániai magyar irodalmi lexikon*, Bukarest, Kriterion, 1991, 333. o.
- lxxvi. IMREH, István: A vagyonszerzés megítélése a háromszéki Sepsibodokon, *Társadalomtudomány* 1946. október, 157–166. o.
- lxxvii. GUNDA, Béla: Munka és kultusz a magyar parasztságnál, *Társadalomtudomány* 1946. október, 1–18. o.
- lxxviii. JÓCSIK, Lajos: A társadalomtudomány és a közoktatás, *Társadalomtudomány* 1946. október, 121–147. o.
- lxxix. JORDÁKY, Lajos: *Az erdélyi társadalom szerkezete*, Kolozsvár, Bolyai Tudományegyetem, 1946, 3. o.
- lxxx. JORDÁKY, Lajos: A társadalomtudomány feladatai, *Társadalomtudomány és politika* I. 1. 1946. január, 1–4. o., 4. o.
- lxxxi. FÜLÖP, Mónika: A bálványosváraljai falukutatás, In: KESZEG, V. – SZABÓ, Z. (Szerk.), *Mezőség. Történelem, örökség, társadalom*, Kolozsvár, Művelődés, 2010, 62–77. o.
- lxxxii. MARKOS, András: Az ETI Igazgatóságához címzett levél: Előterjesztés az Erdélyi Tudományos Intézet Igazgatóságának a bálványosváraljai kutatások továbbfolytatása tárgyában. Egy újabb kiszállás indoklása és költségvetése, 1946, Jakabffy Elemér Alapítvány
- lxxxiii. BÓNIS, György: *Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban*, Kolozsvár, Bolyai Tudományegyetem - Erdélyi Tudományos Intézet, 1947.
- lxxxiv. INCZE, Miklós: Magyar történet- és társadalomtudományi műhelyek a kolozsvári magyar egyetemen (1940-1949), *Erdélyi Múzeum* 59. 3-4. 1997, 370–377. o., 373. o.

- lxxxv. NAGY, Janka Teodóra: A népi jogélet kutatása Erdélyben 1939-1948 között, In: KOTHENCZ, K. (Szerk.), *Határjelek és hagyásfák. A hetvenedik életévébe lépő Bárh János tiszteletére írott tanulmányok*, Baja, Türr István Múzeum, 2014, 539–547. o., 541–543. o.
- lxxxvi. SZABÓ T., Attila – GERGELY, Béla: *A kolozsmegyei Borsavölgy helynevei*, Kolozsvár, Erdélyi Tudományos Intézet - Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Rt., 1945, 8–10. o.
- lxxxvii. JORDÁKY, Lajos: Közvéleménykutatás a kolozsvári Állami Leánygimnáziumban 1945 telén, Jakabffy Elemér Alapítvány.
- lxxxviii. CZÉDLY, József: Milyen pályát választ? Negyvennyolc magyar középiskola érettségiző diákjai válaszolnak, *Utunk* I. 2. 1946. július 6., 7. o.; PÁLL, Árpád: Az életbe kilépő erdélyi magyar diákság arca, *Utunk* I. 1. 1946. június 22., 3–4. o.
- lxxxix. CZÉDLY, József: Milyen pályát választ? Negyvennyolc magyar középiskola érettségiző diákjai válaszolnak, *Utunk* I. 2. 1946. július 6., 7. o.
- xc. NAGY, István: Ezen haladéktalanul változtatni kell!, *Utunk* I. 5. 1946. augusztus 17., 1–2. o.
- xc. METRO-ROLAND, Dini: The Recollections of a Movement: Memory and History of the National Organization of People's Colleges, *Hungarian Studies* 15. 1. 2001, 49–91. o., 50–65. o.
- xcii. BALOGH, Edgár – DÁVID, Gyula (Szerk.): Népi kollégium, In: *Romániai magyar irodalmi lexikon*, köt. IV, 4 köt., București, Cluj, Kriterion, Societatea Muzeului Ardelean, 1981. 2002.
- xciii. GAÁL, Gábor: Népi kollégiumok, *Utunk* I. 6. 1946. augusztus 31., 1. o.
- xciv. BALOGH, Edgár – DÁVID, Gyula (Szerk.): Népi kollégium, In: *Romániai magyar irodalmi lexikon*, köt. IV, 4 köt., București, Cluj, Kriterion, Societatea Muzeului Ardelean, 1981. 2002.
- xcv. FARAGÓ, József: Tanácsadás népkollégiumok alapítására, *Utunk* II. 14 (29). 1947. július 5., 7. o.
- xcvi. DÁNI, Ernő: Megfelelnek-e hivatásuknak népi kollégiumaink?, *Utunk* III. 12 (52). 1948. június 26., 5. o.
- xcvii. JORDÁKY, Lajos: Constație în legătură cu comprimarea mea apărută în deciziunea nr. 266.879/1947 din 14 Oct. 1947, Jordáky Lajos kéziratgyűjtemény. EME Kézirattár, 3. o.
- xcviii. JORDÁKY, Lajos: Napló (feladatok, 1946. augusztus-december, külön füzet), Jordáky Lajos kéziratgyűjtemény. EME Kézirattár.
- xcix. Uo.
- c. KOHN, Hillel: Emlékezés régebbi monográfiákra, *Korunk* XXVI. 12. 1967. december, 1690–1691. o.
- ci. KOHN, Hillel: *A munka termelékenység a kolozsvári Vasúti Főműhelyekben: a munka termelékenységének kérdéséhez a Román Népköztársaságban*, Kolozsvár, 1948.
- cii. KOHN, Hillel: *Productivitatea muncii în atelierele CFR din Cluj: contribuție la problema productivității muncii în Republica Populară Română*, Cluj, Minerva, 1948.
- ciii. KOHN, Hillel: *A munka termelékenység a kolozsvári Vasúti Főműhelyekben: a munka termelékenységének kérdéséhez a Román Népköztársaságban*, Kolozsvár, 1948, 65–83. o.
- civ. Uo., 99–111. o.
- cv. JORDÁKY, Lajos: A téglagyári munkások, *Korunk* 7-8. 1939, 654–657. o.; JORDÁKY, Lajos: A cluji ipari munkásság, *Korunk* 3. 1938, 244–247. o.; JORDÁKY, Lajos: A kolozsvári ipari munkásság, *Korunk* 2. 1938, 97–102. o.
- cv. Kiket bocsátottak el a Bolyai Egyetem tanárai közül?, *Világosság* IV. 260. 1947. október 18., 1. o.
- cvii. BOSOMITU, Ștefan: In the Age of „Misery”: the Romanian Sociology During the Communist Regime (1948-1977), *New Europe College - Ștefan Odobleja Program Yearbook 2011-2012* 2012, 43–82. o., 56–59. o.

Nagy Natália⁴: A földrajzinév-adás sajátosságai Kárpátalján

Absztrakt: A földrajzi nevek fontos helyet foglalnak el a nyelvben, mivel őrzik sajátosságát, szabályait. Ebben a rohamosan változó, s néha hagyományoktól idegenkedő világban a dialektológusok legfontosabb feladata a gyűjtés, mely a következő kutató-nemzedékkel szembeni lelkiismereti ügy. A kutatás célja Beregszász és környéke földrajzi neveinek összegyűjtése és rendszerezése. Főleg a leíró és történeti-összehasonlító módszert alkalmaztuk. Az utóbbit, az idegen szavak eredtének feltárása során hasznosítottuk. Összesen 528 toponímát lokalizáltunk s kategorizáltunk eredetük, szerkezetük szerint s a nevek kialakulásának motivációja szempontjából. Az általunk összegyűjtött toponímiai anyag elemzésekor a következő sajátosságokat fedezhettük fel. A történelmi korok hatása különösen a belterületi földrajzi nevek változásaiban tükröződik. Jellemző ez a tér- és az utcanevekre. Pl.: II. Rákóczi Ferenc tér – Vásártér – Vorosilov marsall tér – Az októberi forradalom 40. évfordulója tér, s napjainkban visszanyerte történelmi elnevezését, ismét II. Rákóczi Ferenc tér. A település határán előforduló nevek jó része olyan nyelvi alakulat, amelynek keletkezésekor a szemlélet a szóban forgó helyre nézve ma is érvényes. A megnevezés terepjellegből, vagy valamilyen földrajzi adottságból indult ki: Kistrét, Kismező, Kerek-hegy stb. A névanyag etimológiai vizsgálata során megállapítottuk, hogy a földrajzi nevek alkotóelemei többnyire más eredetűek. A belső keletkezésű szavak alkotják a névállomány 68%-át, míg az idegen eredetű szavak 32%-t. A következő szempont, mely szerint kategorizáltuk a neveket, struktúrai–morfológiai szempont. Az összegyűjtött névanyag túlnyomó többségét alkotják a két- és háromtagú összetett szavak és szókapcsolatok. A nevek kialakulásának motivációja alapján is megvizsgáltuk az általunk összegyűjtött földrajzi neveket. A toponímák 75 %-t alkotják a dűlőnevek. Tehát, ha értő, látó szemmel nézünk körül környezetünkben, sokat tanulhatunk, s sok érdekességet fedezhetünk fel. Fontos feladat ezen érdekességek, törvényszerűségek tanulmányozása, hiszen történelmi múltunkra való utalásokat is tartalmazó földrajzi neveink egyébként a feledés homályába vesznének.

A földrajzinév-adás sajátosságai Kárpátalján

A földrajzi nevek fontos helyet foglalnak el a nyelvben, mivel őrzik egykori sajátosságát, szabályait. Ebben a rohamosan változó, s néha hagyományoktól idegenkedő világban a dialektológusok legfontosabb feladata a gyűjtés, mely a következő kutató-nemzedékkel szembeni lelkiismereti ügy. Ezért is tartjuk igen fontosnak a mai nyelvtudomány számára a toponímák kutatását és rendszerezését.

A földrajzi nevek tudományos kutatása sok szakirodalom tárgyát képezi mind külföldön, mind nálunk, Kárpátalján. Magyarországon vannak gyakorlati célú forrásmunkák a 18. század végéről, amelyek az elődeikhez képest sokkal nagyobb szakértelemről tanúskodnak, s az ország lakott helyeinek felsorolását tartalmazzák. 1888-ban írta meg Pesty Frigyes munkáját: Magyarország helynevei történeti földrajzi és nyelvészeti tekintetben. Fontosnak tartotta a nevek gyűjtését, mert: "... ezen topográfiai elnevezésekben sok nyelvbéli kincs fekszik, ...ezek jellegzetes nemzeti vonásainkat sokképpen felvilágosítani, őstörténetünket érdekes anyaggal gazdagítani képesek" [Pesty, 1857:6] Munkája a kárpát-medence helyneveinek olyan teljességét tartalmazza szinkronikus metszetben, melyhez foghatóra nincs példa forrásaink között. Magyarországon Ortvay Tivadar tett kísérletet a térség régi, történeti vízrajzána felkutatására. Középkori oklevelekből, krónikákból, térképekből mintegy 3050 folyó- és 1050 állóvíz egykori meglétét mutatta ki. Ortvayt helynévkutatóként is szokták emlegetni, hiszen nem ritkán az egyes helynevek tárgyalásakor az eredet megfajátására is kísérletet tesz [Ortvay, 1888: 48–49].

⁴ Ungvári Nemzeti Egyetem Magyar Filológia Tanszék, Ukrajna. kodobocznatalia@freemail.hu

Ez idő tájt látott napvilágot Fényes Elek Magyarország geográfiai szótára [Fényes, 1851:285], Lehoczky Tivadar Beregvármegye monográfiája [Lehoczky: 1881:751], Csánki Dezső Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. [Csánki, 1890] 1925-ben megjelent Melich János. A honfoglalás kori Magyarország című munkája, mely "... nem csupán a helyneveiről szól, hanem segítségével a magyarság, s más kárpát-medencei népek történetéről, s kultúrájáról is" [Melich, 1925:10.]. 1947-ben megjelent Lőrincze Lajos munkája Földrajzi neveink élete címmel. A névfajtákat az ember és a táj kapcsolata alapján különíti el. Kategorizálása rugalmas, ezért a későbbi munkák is alapul veszik. [Lőrincze, 1947] Szinte Lőrincze munkájának ikerdolgozatoként ugyan ebben az évben megjelent Benkő Loránd Nyárádmente földrajzi nevei című tanulmánya. Hasonló feladatot tűzött ki Benkő is, de megközelítési módja más. Viszonylag nagy tájegység összes nevét kívánta bemutatni a maga rendszerűségében. [Benkő, 1947]. E két munka véleményem szerint kiemelkedő volt a földrajzi nevek kutatása és osztályozása szempontjából. Kálmán Béla még angol nyelvre is lefordított nagyon érdekes munkája 1973-ban látott napvilágot A nevek világa címmel. Nagy előrelépés a helynévkutatásban, nagy hangsúlyt fektet a földrajzi nevekkel kapcsolatos kérdésekre. [Kálmán, 1973]. Kárpátalján is folynak hasonló jellegű kutatások. Ezek közül, íme néhány. A XIX. század végén N. P. Barszov kiad egy krónikát, melyben szól a kárpátaljai földrajzi nevekről is. A kárpátaljai földrajzi nevek kutatása terén fontos munkát végzett, a toponímiai anyag nyelvészeti szempontú megvilágítása azonban elmaradt. [Barszov, 1885] A. L. Petrov ki különböző írott forrásokból nagy mennyiségű anyagot gyűjtött össze a területre vonatkozólag, bár anyaga nem minden esetben megbízható [Petrov, 1911]. 1924-ben Hiador N. Sztripszkij jelentetett meg brosúrát melyben a dűlőnevekkel foglalkozik, azok keletkezésével, gyűjtésével. Vizsgálja a neveket történelmi határösszeírások, nyelvészeti szempontból. Ezen kívül egy útmutatót is tartalmaz a Tisza menti Rusz dűlőneveinek gyűjtéséhez. N. Sztripszkij tulajdonképpen azt a munkát folytatja, amelyet Pesty Frigyes kezdett el. Nála is elmarad az anyag tudományos elemzése [Sztripszkij, 1924]. 1967-ben Lizanec Péter professzor jelentetett meg egy cikket: О венгерских заимствованиях в украинских говорах Закарпатья (На материале названий рельефа). – Вопросы финно-угорского языкознания címmel, melyben 57 olyan földrajzi nevet, illetőleg víznevet elemez, amelyek a kárpátaljai ukrán nyelvjárásokba a szomszédos magyar nyelvjárásokból kerültek be. [Лизанец, 1967]. Lizanec Péter A Tisza víz- és helyneveinek kutatása Kárpátalján című cikkében felhívja a figyelmet a földrajzi- és víznevek társadalomhoz és történelemhez való kötődésére. Hiszen: "Egy nép szelleme tovább él történelmi és kulturális emlékeiben, a városok, falvak, utcák és folyók megismételhetetlen hangzásában...A földrajzi- és víznevekben benne van az adott nép természete, történelme, kötődése, társadalmi létének sajátossága stb. Ez tehát egy olyan nemzeti kincs, melyet őrizni, és tanulmányozni kell." [Lizanec, 1997:12]. "A kárpátaljai helynevek gyűjtésének nagy jelentőséget tulajdonítunk, mivel a régió földrajzi, nyelvi etnokulturális és történelmi szempontból is érdeklődésre tarthat számot. A téma fontosságához nem fér kétség, még sincs mind a mai napig monografikus jellegű kutatás sem a tudomány, sem a kultúrtörténet szintjén." –olvassuk Az ungvári járás 14 településének helynevei című tanulmányban [Horváth–Lizanec–Szabó: 1992:3]. Kárpátaljai az elmúlt évszázadon belül különféle országok fennhatósága alá tartozott: Magyarországhoz az 1900-as évek elejéig, 1919–1938-ig Csehszlovákia fennhatósága alá, 1938–1944-ig ismét Magyarországhoz, 1945-től Oroszországhoz, napjainkban Ukrajna területén helyezkedik el. Továbbá a XX. században végbemenő társadalmi gazdasági és politikai változások, mind rányomták bélyegüket e nevekre. A közös gazdálkodások kialakulása, majd felbomlása során a dűlők határai megváltoztak, s az újonnan kialakult földterületek új megnevezéseket kaptak, régi, ősi nevük a feledés homályába merült. Épp ezért Beregszász és környéke földrajzi neveinek kutatása nyelvészek, történészek, etnográfusok, antropológusok számára egyaránt fontos adatokat tár föl, amelyek segítségükre lehetnek a Kárpátalján élő népek anyagi és szellemi kultúrájának alaposabb vizsgálatában.

E terület neveinek tanulmányozása során a következő feladatok megoldását tartottuk szükségesnek:

- Beregszász és környéke magyar nemzetiségűek által használt földrajzi neveinek összegyűjtése és rendszerezése;
- az összegyűjtött névanyag ukrán és orosz változatainak feltárása;

- felkutatni, milyen formai változásokon mentek keresztül a toponímák a szomszédos nyelvek hatására;
- a nevekkal jelölt terület lehető legpontosabb behatárolása;
- az összegyűjtött anyag tematikai-tárgyköri csoportosítása;
- a toponímákat alkotó szavak etimológiai elemzése;
- a szavak új jelentéseinek feltárása;
- a jövevényszavak csoportosítása;
- nyelvtani szempontból való vizsgálat;

A kutatás tárgyát képezi a magyar nemzetiségűek által használt földrajzi nevek gyűjtése és rendszerezése. E régiót a szláv és nem szláv nemzetiségek lakják, s így a már említett toponímák is magukon hordozzák e népek nyelveinek sajátosságait, jellemző vonásait, így bátran állíthatjuk, hogy e vidék az etnolingvisztikai tudományok kiaknázatlan területe. A leíró és történeti-összehasonlító módszerrel végzett kutatás során 528 toponímát és azok közel 1200 fonetikai, morfológiai variánsát vizsgáltuk. Beregszászi ásatások azt bizonyították, hogy ezen a helyen különféle ősnépek tanyáztak. Valószínű, hogy kelták és avarok voltak, de vannak nyomok, melyek a rómaiakra emlékeztetnek. Igen részletes adatokat közöl a város történetéről Lehoczky Tivadar Beregvármegye monográphiája című könyvében. Kies és termékeny helyen fekvő város, melyet észak-nyugatról lánghullámú, bort termő és timkőzetű trackyhegyek környeznek. Vannak, akik állítják, hogy e helyen jóval a magyarok bevándorlása előtt, római gyarmatok léteztek, kik a telepet Peregiumnak nevezték. Ez az állítás azonban igazolatlan, bizonyosabb az, hogy a magyarok bejövetelekkor a IX. században a város mostani színhelyén különösen a Vérke partján már nép lakott, s a honfoglalás után is keletkezett település. 1845-ben, a Vérkén átívelő kőhid alapjának mélyedését ásták, megtalálták az ősmagyar szokás szerint a patak partjára eltemetett vitéz hulláját, hatalmas kétélű karddal, melynek pengéjén aranyvésetű nyíl és buzogány volt. 1063-ban e vidék Lombert, Béla herceg fiának tulajdonába került, ki a néphagyomány szerint, a város alapítója volt, melyet róla előbb "Villa Lamperti"-nek, vagyis Lampertházának neveztek el. 1141-ben II Géza birtokát képezte. A folyamatos harcok következtében a terület elnéptelenedett, így az ércművelésben jártas szász népet telepítettek ide. A hely Záz(Szász)-nak kezdett nevezettni, s ez időtől fogva okmányilag Zaz, majd Lombertszász, Lomprechtszász és Lompertháznak is iratott [Lehoczky, 1881]. Később is a magyar királyok birtoka és kedvenc tartózkodási helye volt Bereg megye. Bánk bán, Simon bán beregi földbirtokos és főispán volt. A tatárjárás idején a várost feldúlták, lakosait megölték. Nagy Lajos király és Erzsébet királyné gyakran megfordultak Beregszászban. 1342-ben Nagy Lajostól pallosjogot kapott a település. A XV. században Hunyadi János lett a tulajdonosa. A magyar szabadság erdélyi nagy hősei sokszor megfordultak Beregszászon. Most is megvan még a ház, melyben egykor Bethlen, majd II. Rákóczy Ferenc lakott. 1657-ben lerombolták a lengyelek, 1661-ben a törökök megsarcolták a várost. Mai képét a város hat korábban önálló település egyesítésével érte el a felszabadulást követő 50-es években. A települések a következők voltak: Lumperthszász, vagy más néven Lampertháza, egyes iratokban Zaas; Urkul-telek, Nagy- és Kis Bulcsú, Új-Város, Ardó (lat. Ordo). Lampertháza a XIII. században egyesültek. Új-Város a XVII. században csatlakozott hozzájuk. A másik három települést 1957-ben csatolták Berehovához—olvashatjuk Szlivka József cikkében [Szlivka: 1986]

Egyik legrégebbi kiadvány, mely Beregszász történetét dolgozza fel, 1856-ból való s Fényes Elek tollából származik. Mely szerint, Beregszász magyar város Beregh megyében, Munkácsról délre, 4 mérföldnyire a lassan folyó Vérke mellett: 617 római, 186 görög katolikus, 6 evangélikus, 2175 református, 200 zsidó lakja. A városban van római, görög és református anyaszentegyház, zsinagóga, vármegyeháza és szegényekháza is. Nagy kiterjesztésű szőlőhegye híres bort terem, de a szőlőből aszút is készítenek [Fényes, 1851].

A Beregszászi Archívum dokumentumai között találtam az 1876-os népszámláláskor fennmaradt adatokat a város elhelyezkedésére vonatkozólag. "Beregszász város határa kezdődik azon a ponton és helyen, hol a Nagymuzsaly adóközséghez tartozó Bakta pusztabeli erdő szögletétől számított

Macsola helységnek a Vérke bal partján elnyúló határvonal által ellenesen haladó 500 lépés után Beregszász város adó község határvonala Kántor Sámuel a Vérke jobb partjára lenyúló Beregszászi kaszálója, s Nagy Benjámin azzal szomszédos Bucnei kaszálójának közös mezsdéjén a Vérke folyam jobb partjának szélein Bucni adó község határvonalával egyesül.” [125 fond 1876, 2]

Réti Béla szerkesztésében 1940-ben jelent meg Beregh vármegyéről, s Beregszászról egy összeállítás, mely néhány érdekes információt közöl. Beregszász az észak-keleti Kárpátok hegyláncától délre, a Nagy – Alföld sarkában fekszik Dél és nyugati irányban, végeláthatatlan síkság határolja el, melyből csak a kaszonyi és tarpai hegyek emelkednek ki [Réti, 1940].

Kiss Lajos könyve, mivel későbbi kiadás a többihez viszonyítva napjainkhoz közelebb álló tényeket közöl Beregszász az Alföld peremén. Téves az a vélekedés, hogy a régi Lampertszásza és Beregszász előtagja etimológiailag összetartozik, utótagjuk pedig, nem a magyar szász népnévvel, hanem a kfn. ‘sas’ ‘cilés’ fn-vel azonos. A cseh, szlovák Berehovo ‘Beregszász’ ukránul Беperobe a magyar Beregszász előtagjából alakult [Kiss, 1988].

1946-tól ukránul: Berehove, 1991-ben visszakapta történelmi nevét: Beregszász. Kárpátalja egyetlen magyar többségű városa, a Beregszászi járás székhelye. Beregszász lakosságának kb. 70%-a magyar. A városhoz csatolt települések: Beregardó, Bulcsu. A kultúrát szolgáló egyesületek közül kiemelkedik az Illyés Gyula Magyar Irodalmi Klub, a Vérke-parti öreg diákok társasága, valamint Horváth Anna képzőművész és a nemrég elhunyt Garanyi József körül kialakult magyar grafikus, festő, ipar-, illetve népművész tanítványok csoport. A városban székel a Kárpátaljai Magyar Pedagógus Szövetség, a Kárpátaljai Néprajzi Társaság is.

Az adatközlők egy regét meséltek el, amely másként ad magyarázatot a város keletkezésére. Egy szász nevű pásztor a mostani római katolikus templom helyén viaskodott két bikával. Ahol a két legyőzött állat feltúrta a földet, nagy kincset talált. Ezen a helyen templomot építtetett, s e körül később a róla Beregszásznak nevezett város épült fel. E regének történelmi valóságot nem tulajdonítanak. Ám a templom északi ajtója felett van a falba beépítve egy ember és egy kutya, melyeket a hagyomány a regében szereplőnek tekint.

A felkutatott toponímák szócikk formájában kerültek lejegyzésre, a következő struktúra szerint: először a toponímát adjuk a magyar irodalmi nyelv szabályainak megfelelően, dőlttel a különféle fonetikai variánsokat, szögletes zárójelben a honnan? hol? hová? kérdésre felelő toldalékokat. Félkör zárójelben adjuk az ukrán transliterációt, majd a toponíma ukrán nyelvre lefordított változatát. Zárójelben ({}) a terület elhelyezkedését jelölő betűt, s számot adjuk. A toponímával megnevezett objektum, vagy terület helyét K^1 – térkép, melyen a belterületi nevek találhatók, illetve K^2 – térkép, melyen a külterületi nevek vannak feltüntetve. Ezek után a név azon változatait adjuk, melyek a különféle archívumi térképeken, esetleg dokumentumokban fellelhetők. Zárójelben a K után a térkép száma következik. A gondolatjelet követően a toponíma kialakulásának történetére, a terület elhelyezkedésére vonatkozó információk olvashatók. További arra vonatkozó adatokat közlünk, hogy hasonló formában a név milyen gyűjtésekben fordul elő. Azon nevek előtt, melyek csupán a kataszteri térképeken találhatók, a lakosság azonban már nem emlékszik elhelyezkedésükre, a név kialakulásának motivációjára, csillagot teszünk.

A szócikk második részében a toponímákat alkotó lexémák eredetére s első írásos említésére vonatkozó adatok vannak feltüntetve.

Aranyos [-ról, -(o)n, -ra] – (Ороньош) – ‘золотий’ – { K^2 135} – 1866: *Araios* [K^9], 1881: ~ [L, 143] – a Nagy-Bocskor melletti hegy, melyet régen szőlőtermesztésre használtak, majd szántóföldként. Nevét onnan kapta, hogy az a hír járta, arany van a mélyében. Adatközlőm visszaemlékezve elmondta, hogy eső után, ha a víz lehozta a sarat a hegyről, miután a lábukat megmosták a sárban, s az rászáradt, fénylett, mint az arany. Napjainkban lakóházak vannak a város ezen a részén.

Aranyos (1075/1124/1217), ősi örökség az ugor, esetleg a finnugor korból [TESz I, 170].

Bábotka *Bábotka* [ˈról, ˈn, ˈra] – (Баботко) – ‘лялечка’ – {K² 134} – a Muzsalyi út jobb oldalán található. Fás terület volt, s a fákon rengeteg hernyó. Tavasszal, mikor a hernyók bábozódtak a fehér báboktól az egész terület hófehér formát öltött. Innen kapta nevét. Miután a fákat kivágták, a dűlőben Beregszász legelője volt. Jelenleg lakóházak vannak itt, de a helyet mai napig a többség így emlegeti.

A *bábotka* szó szótöve *báb* (1540), a gyermeknyelvből keletkezett [TESz I, 209].

Csipás forrás [-ból, -ban, -ba] – (Чіпаш форапаш) – ‘гноїсте джерело’ – {K² 116} – forrás a Nagy-hegyen. A csipás emberek ide jártak mosdani, mert a víznek gyógyító hatása volt. A ruhákat, amiben oda mentek ott kellett hagyni, rádobálni a környező fák ágaira. Innen származott a városban elterjedt mondás, melyet a nagyon díszesen felöltözött emberre mondtak, hogy olyan, mint a Csipás forrása.

Kéttagú szószerkezet ahol, *csipás*, szótöve *csipa* (1532), ótörök eredetű szó [TESz I, 536], *forrás* (1113), származékszó: a *forr* igéből keletkezett, mely ősi hangutánzó-hangfestő szó, az uráli korból, + -ás névszóképző [TESz I, 956].

Vérke folyó *Véirke fojóu* [-ból, -ban, -ba] – (Вийрке фойов) – ‘річка Вийрке’ – {K¹ 20} – a városon átívelő folyó, mely ma már a régi kiterjedésétől sokkal kisebb, az idő múlásával teljesen elszennyeződött, már nem hasonlít a XX. század elején lefényképezett széles, tisztavízű folyamra. Adatközlők szerint nevét onnan kapta, mikor a törökök elfoglalták a várost, olyan mészárlást rendeztek, hogy az emberek vére a folyót vörösre festette.

Kéttagú szószerkezet: *Vérke* I. *Vérke, folyó* (1405), ismeretlen eredetű szó [TESz I, 943 – 944].

Bethlen kastély *Betlen kastéij* [-ból, -ban, -ba] – (Бетлен коштий) – ‘палац Бетлена’ – {K¹ 160} – a Bethlen Gábor úton áll ez az épület, a Római katolikus templom mellett. 1625-ben Bethlen Gábor, majd Rákóczi György a várost megszállva Erdélyhez csatolták, az uradalom központjává vált. Valószínűleg

1629-ben építették a dominikánusok kolostorának helyére. 1689-ben a Tököli felkelés idején leégett, II. Rákóczi Ferenc hozta rendbe. 1728-ban a várost és a Bethlen-kastélyt az osztrák császár Shönborn Buhheim grófnak adományozta, ettől az időtől kezdték grófi udvarnak nevezni. 1857-ben a kastélyt klasszicista stílusúvá alakították át, ekkor került déli homlokzatának közepe elé a hatoszlopos bejárat. A főépület alatti pince megőrizte gótikus formáját. Valószínű ez még a kolostor maradványa. A csehszlovák uralom ideje alatt lovas csendőrök tanyáztak itt. A szovjet időben pedig, határőrök lakhelyül szolgált.

Bethlen vezetéknev, *kastély* (1551), német eredetű szó [TESz II, 399].

Oroszlán fogadó *Oroszlán fogadóu* [-ból, -ban, -ba] – (Орослан фогодов) – ‘готель “Лев”’ – {K¹ 96} – épület, mely a Munkácsi út és a Hősök tere sarkán található. A XVII. században épült a magas boltíves fogadó. Az Oroszlán eleinte szálloda volt, nevét a főkapun elhelyezett oroszlánt megmintázó domborműről kapta. A közelben rendezték a heti vásárokat, így a fogadó kihasználtsága nagy volt. Az építmény hosszú időre a város jelképévé vált. Megszállt itt Kazinczy Ferenc, író, költő 1800. augusztus 20–23. között. Erről az időszakról ír a Fogságom naplója című művében: “Beregszászon másnap vasárnap volt (1800. augusztus 21.), ezért mindenfelől érkeztek az emberek. Amint megláttak minket a fogadóban, boldoggá tette őket, ha átadhattak egy kosár körtét, szilvát, diót, egy pár dinnyét, vagy csemegekukoricát.” Járt itt Petőfi Sándor is, erről leveleiből értesülhetünk. Az épületet az Illyés Gyula Magyar Nemzeti Színház birtokolja.

Kéttagú szószerkezet: *oroszlán* (1247), ótörök eredetű szó [TESz II, 1093], *fogadó* (1416), származékszó: a *fog* igéből jött létre a cselekvés elkezdését kifejező -d mozzanatos képzővel [TESz I, 936].

Az emberek együttélésük során átvesznek egymástól szokásokat, ételeket, különféle tárgyakat, azok használati módját. E folyamat eredménye az is, hogy nyelvünk megváltozik, hiszen nem csupán a már említett dolgokat kölcsönzi a közösség, hanem a másik nyelvben létező szavakat is. Így történt ez a

magyar néppel, illetve a magyar nyelvvel is. A népvándorlás, a szomszédi viszonyok, a politikai hatások mind-mind rányomták bélyegüket a magyar nyelvre. A finnugor, ugor korból való szavak mellett természetesen megtalálhatók nyelvünkben a belső keletkezésű, illetve az idegen eredetű szavak. Az általunk összegyűjtött anyag igen színes képet mutat e tekintetben. Ezért is tartottuk célszerűnek, s érdekesnek az etimológiai szempont szerint való kategorizálást. Eredetük szerint a toponímákat három csoportra osztottuk: magyar fejlemények, idegen eredetű szavak, vegyes csoport. Az első kategóriába soroltuk a finnugor, az ugor eredetű szavakat, valamint a magyar fejleményeket és a nyelvújítási fejleményeket. A második csoportban az olyan nevek kaptak helyet, melyek a különféle népekkel való együttélés, vagy kapcsolattartás következtében kerültek a nyelvbe. A harmadik csoportba soroltuk az olyan szavakat, melyek többnyire összetettek, vagy szókapcsolatok, s alkotóelemeik különféle eredetű. Bár e nevek besorolhatók a magyar fejlemények közé is hiszem a magyar nyelv törvényei szerint alkotnak egy szót, de érdekesnek tartottuk az eddig általunk még sehol sem olvasott kategória megalkotását.

1. Belső keletkezésű szavak

- 1.1. *Ősi örökség a finnugor korból*: Aranyos, Csillagos, Fagyalos, Kerület, Méhes.
- 1.2. *Ősi örökség az ugor korból*: Fogás.
- 1.3. *Magyar fejlemények*: Bikás udvar, Borzlyuk, Csere, Fahíd, Vashíd, Faraktár, Kórház, Hajasnyíres, Kecsegtár, Kis-hegy, Kis-mező, Kis-szilas, Szűnyog-hegy, Tejeszőlő, Varró iskola, Vasgyár, Vízárók, Zeneiskola
- 1.4. *Nyelvújítási szavak*: Rendőrség, Vasútállomás.

2. Idegen eredetű toponímák

- 2.1. *Latin eredetű szavak*: Kápolna, Kollégium, Paradicsom, Posta, Református templom, Rózsás, Zsinagóga.
- 2.2. *Íráni eredetű szavak*: Teje.
- 2.3. *Szláv eredetű szavak*: Akol, Galamb, Gerenda, Malom, Mocsár, Pázsit.
- 2.4. *Német eredetű szavak*: Baklilás, Vágóhíd.
- 2.5. *Ismeretlen eredetű szavak*: Bocskor, Csiga, Hő.

3. Vegyes csoport

- 3.1. *Toponímák, melyek egyik tagja ősi örökség az uráli korból, a másik alán eredetű*: Fahíd (*fa* ősi örökség az uráli korból, *híd* alán eredetű), Vashíd (*vas* ősi örökség az uráli korból, *híd* alán eredetű).
- 3.2. *Toponímák, melyek egyik tagja ősi örökség az uráli korból, a másik csuvasos eredetű*: Szőlő út (*szőlő* csuvasos eredetű, *út* ősi örökség az uráli korból).
- 3.3. *Toponímák, melyek egyik tagja ősi örökség az uráli korból, a másik a perzsa nyelvből való*: Vásár út (*vásár* perzsa eredetű, *út* ősi örökség az uráli korból).
- 3.4. *Toponímák, melyek egyik tagja ótörök, a másik ősi örökség az uráli korból*: Vízárók (*víz* ősi örökség az uráli korból, *árok* ótörök eredetű).
- 3.5. *Az egyik szó – szláv eredetű, másik – ősi örökség az uráli korból*: Gerenda-hát (*gerenda* szláv eredetű, *hát* ősi örökség az uráli korból), Papnyila (*pap* szláv eredetű, *nyíl* ősi örökség az uráli korból).
- 3.6. *Az egyik szó – finnugor eredetű, másik – latin*: Varró iskola (*varr* ősi örökség az finnugor korból, *iskola* latin eredetű.).
- 3.7. *Finnugor és csuvasos eredetű szavak*: Nagy-Bocskor (*nagy* ősi örökség az finnugor korból, *bocskor* csuvasos eredetű), Széllyuk (*szél* csuvasos eredetű, *lyuk* ősi örökség az finnugor korból).
- 3.8. *Az egyik szó – finnugor eredetű, másik – ótörök*: Árok-köz (*árok* ótörök eredetű, *köz* ősi örökség az finnugor korból), Borzlyuk (*borz* ótörök eredetű, *lyuk* ősi örökség az finnugor korból), Szűnyog-hegy (*szűnyog* ótörök eredetű, *hegy* ősi örökség az finnugor korból).
- 3.9. *Az egyik szó – finnugor, másik – szláv eredetű*: Kórház (*kór* szláv eredetű, *ház* ősi örökség az finnugor korból), Méhes palota (*méh* ősi örökség az finnugor korból, *palota* szláv eredetű).

- 3.10. *Ősi örökség az ugor korból és latin eredetű szavak:* Templom tér (*templom* latin eredetű, *tér* ősi örökség az ugor korból).
- 3.11. *Az egyik szó – szláv eredetű másik – ősi örökség az ugor korból:* Dereka-szeg (*dereka* szláv eredetű, *szeg* ősi örökség az ugor korból), Széna tér (*széna* szláv eredetű, *tér* ősi örökség az ugor korból).
- 3.12. *Az egyik szó – ótörök eredetű, másik – ősi örökség az ugor korból:* Kis-mező (*kis* ótörök eredetű, *mező* ősi örökség az ugor korból).
- 3.13. *Az egyik szó – ősi örökség az ugor korból, másik – német eredetű szó:* Hajnal stadion (*hajnal* ősi örökség az ugor korból, *stadion* német eredetű).
- 3.14. *Az egyik szó – ősi örökség az ugor korból, másik – olasz eredetű szó:* Píactér (*piac* olasz eredetű, *tér* ősi örökség az ugor korból).
- 3.15. *Az egyik szó – ősi örökség az ugor korból, másik – perzsa eredetű szó:* Vásártér (*vásár* perzsa eredetű, *tér* ősi örökség az ugor korból).
- 3.16. *Az egyik szó – szláv eredetű, másik – magyar fejlemény:* Gyár utca (*gyár* magyar fejlemény, *utca* szláv eredetű), Vasút utca (*vasút* magyar fejlemény, *utca* szláv eredetű).
- 3.17. *Az egyik szó – latin eredetű, másik – nyelvújítási származék:* Állami óvoda (*állam* nyelvújítási származék, *óvoda* latin eredetű), Zeneiskola (*zene* nyelvújítási származék, *iskola* latin eredetű).

Beregszász és környékének földrajzi neveit funkciójuk és a név motivációja alapján is megvizsgáltuk. A kategorizálás során figyelembe vettük Kálmán Béla [90] és Lőrincze Lajos munkáiban található felosztásokat [130]. Ezeken kívül saját gyűjtésünknek megfelelő csoportokba rendszereztük a neveket. Az összegyűjtött toponímák kialakulásának motivációja és a névvel jelölt terület, épület funkciója szerint különböző csoportokat alakítottunk ki.

Funkciójuk alapján a következő neveket különítjük el:

- 1.1. *Intézmény- és középület nevek:* Archívum, Beregszászi Irgalmas, Ház, Beregszászi Szovhozüzem, Rendelő, Rendőrség, Szeszfőző, Vágóhíd, Villanytelep, Volt Megyeháza, Volt Törvényszék.
- 1.2. *Iskolák:* Beregszászi Művészeti Iskola, Bethlen Gábor Magyar Gimnázium, Csóka, Négyes számú iskola, Rongyos, Ruhaipari Szakközépiskola, Tizenegyes Számú Bennlakásos Iskola, Zalka Máté Középiskola, Zeneiskola.
- 1.3. *Óvodák:* Állami óvoda, Egyes számú óvoda, Oncsa-telepi óvoda.
- 1.4. *Kastélyok, paloták:* Bethlen kastély, Fedák kastély, Kubovics palota, Méhes palota, Pál Győző kastélya, Perényi kastély.
- 1.5. *Híres házak:* Bogárhátú ház, Kubovics ház, Lang-féle ház, Méhes, Méhes ház, Pionírház, Restek háza.
- 1.6. *Szórakozóhelyek:* Arany Kalász, Barátság szálloda, Beregmegyei Kaszinó, Dénes szálloda, Hungária szálloda, Oroszlán fogadó, Royal szálloda.
- 1.7. *Malmok:* Erzsébet malom, Gőzmalom, Nagy gőzmalom, Német-féle gőz- malom, Nemvelt malom.
- 1.8. *Gyárak:* Hartmann Fülöp és fia rum- és likörgyár, Kettesszámú téglagyár, Kont Manó téglagyár, Új téglagyár, Vasgyár, Weisz testvérek szesz- gyára, Winkler-féle gyár, Winkler téglagyár.
- 1.9. *Raktárak:* Faraktár, Kaolin raktár, Sörraktár, Szeszraktár.
- 1.10. *Hidak:* Fahíd, Vashíd.
- 1.11. *Bánya:* Szobor- és Garádicsbánya.
- 1.12. *Templomok, s a vallással kapcsolatos épületek nevei:* Görög katolikus templom, Kápolna, Pravoszláv templom, Református püspökség, Református templom, Római katolikus templom, Zsidó imaház, Zsinagóga.
- 1.13. *Temetők:* Böller sírkert, Döller sírkert, Köztemető, Református temető, Római katolikus temető, Zsidó temető.
- 1.14. *Kertek, udvarok nevei:* Bábotka udvar, Díszkert, Fürdő kert, Gőzmalom udvar, Promenádkert, Szarka László grófi udvar, Vadászház udvara, Vásárút kert.

- 1.15. *Fürdők*: Gyógyfürdő, Régi fürdő, Városi közfürdő, Zsidó fürdő.
- 1.16. *Pincék*: Állami borpince, Arдай pince.
- 1.17. *Kémények*: Malomkémény, Winkler József téglagyárának kéménye.
- 1.18. *Sporttal kapcsolatos létesítmények*: Hajnal stadion, Sportkomplexum.
- 1.19. *Vasúttal kapcsolatos épületek*: Borzavölgyi Gazdaságos Vasút, Magyar Állami Vasúti pályaudvar, Vasútállomás (l. az 5. táblázatot).

A név kialakulásának motivációja alapján a következő csoportokat alakítottuk ki:

- 2.1. *Nagyság és méret alapján*: Kis-erdő, Kis-hegy, Kis-hosszú-hegy, Kis-mező, Kis-sarok, Kis-szilas, Kis-telek, Kisutcai-rét, Nagy-Aranyos, Nagy-Bocskor, Nagy-csonkás, Nagy-erdő, Nagy-telek, Nagy út.
- 2.2. *Külső formájuk alapján*: Bakfüles, Bocskor, Fogas-hegy, Hosszak, Hosszú-hegy, Kerek-hegy, Lapos, Magasuraság, Pipanyak, Tágasos, Veres-hegy.
- 2.3. *Helyzet, fekvés szerint*: Alsó-csillagos, Aranyos alja, Árok-köz, Bakfüles kör-nyéke, Kis-erdő alja, Kis-hegyalja, Messzelátó, Mezőalja, Sűrű-Micz köz, Szarka-hegyalja, Szúnyog-hegyalja.
- 2.4. *A közeli településekről kapta nevét*: Arдай-hegy, Asztélyi-szeg, Jánosi makkos, Jánosi völgy, Macsolai lapos, Surányi.
- 2.5. *A talaj minőségéről kapta nevét*: Aranyos-hegyek, Aranyos, Darvas, Fövényes, Galambos, Galambszerű dűlő, Ordító, Ördögös, Száraz-Micz.
- 2.6. *Tanyanevek*: Dávidfalva, Kerületanya, Különtanya, Mácsháza.
- 2.7. *Birtoklás*: Burkus, Dénes, Náras, Nemesné-féle dűlő, Noszi-szigete, Papnyila, Paptag, Simon-palló, Szarka-hegy.
- 2.8. *Mocsarak, források*: Csipás forrás, Kenderáztató, Mocsár, Mosó.
- 2.9. *Növényzetéről*: Barkus, Berkus, Csepege, Csepegő, Csillagos, Fagyalos, Fiatalfüzes, Hajasnyíres, Liget, Mező-hegy, Mogyoróbokor, Mogyorós, Nádas, Paradicsom, Pázsit, Rózsás, Sűrűgallya, Végrekettye, Virág-hegy, Zombékos.
- 2.10. *Állatvilágáról kapta nevét*: Bábotka, Bábotka-rét, Borzlyuk, Borzlyuk kanyon, Csiga, Csiga-palló, Csiga-szug, Csiga-zug, Csigás, Csiggát, Csizaj, Farkasvész, Hangya, Rigó, Rivaj, Rókalyuk, Szúnyog-hegy.
- 2.11. *Az emberi tevékenységgel kapcsolatba hozható nevek*:
 - a) *gazdálkodással kapcsolatos nevek*: Bikásjáró, Dögtér, Járó, Széna tér, Kecskégát
 - b) *földműveléssel kapcsolatos nevek*: Borkút, Dinnyeföld, Dinnyeföld sora, Fogás, Gerenda, Irtás, Teje, Tejeszőlő.
 - c) *vallással kapcsolatos nevek*: Kereszttel megjelölt tölgyfa, Szentföld, Tölgyfába vésett kereszt.
 - d) *bányászattal kapcsolatos nevek*: Bánya-hegyi szőlő, Bányatelep, Dereka-szeg bányatelep, Kukja bánya, Malomkő bánya, Nagy-hegyi bánya.
 - e) *építmények*: Nagy-hegyi lelátó.
 - f) *útnevek*: Dűlő út, Szőlő út.

Összefoglalás

Az általunk összegyűjtött toponímiai anyag elemzésekor a következő sajátosságokat, jellemzőket fedezhettük fel. A történelmi korok hatása különösen a belterületi földrajzi nevek változásaiban tükröződik. Jellemző ez a tér- és az utcanevekre. Pl.: *Második Rákóczi Ferenc tér – Vásártér – Vorosilov marsall tér – Az októberi forradalom 40. évfordulója tér*, s napjainkban visszanyerte történelmi elnevezését, ismét *Második Rákóczi Ferenc tér*.

A település határán előforduló nevek jó része olyan nyelvi alakulat, amelynek keletkezésekor a szemlélet a szóban forgó helyre nézve ma is érvényes. A megnevezés terepjellegből vagy valamilyen földrajzi adottságból indult ki: *Kis-rét, Kis-mező, Kerek-hegy* stb.

Az ősi korok maradványait lehet egyes nevekben felfedezni. Az emberek által lakott részek emlékét őrzik a *-falva*: Dávidfalva *-háza*: Mácsháza utótagú helynevek. Az összegyűjtött anyag magán viseli a különböző nemzetek nyelvének jellemző vonásait, melyekkel az idők folyamán e környék lakossága kapcsolatba került. A nevek egy része napjainkra a feledés homályába merült, a lakosok többsége már nem

emlékszik a névvel jelölt terület elhelyezkedésére, a név kialakulásának motivációjára, sőt sok esetben magára a toponímára sem, csupán az archívumi térképeken, okmányokban találhatók meg: *Fogás, Kis-Viski, Langaj-tó* stb.

Több általunk összegyűjtött szó már az emberek emlékezetéből kiveszett, csupán az archívumi térképeken, vagy az idősebb generáció emlékezetében él: *Fogás; Kalmar; Kis-Viski; Langaj-tó*. E nevek többsége már a magyar nyelv szabályainak megfelelően keletkezett, összetett szó, vagy szókapcsolat.

A földrajzi névanyag széleskörű, sokrétű mivolta lehetőséget adott e jellemző tényezők különféle aspektusból való megvilágítására. A bel- és külterületi földrajzi neveket ennek megfelelően különféle szempontok szerint vizsgáltuk: eredetük szerint, szerkezetük szerint, s a nevek kialakulásának motivációja szempontjából. A tudományos munkában a névanyag etimológiai vizsgálata során megállapítottuk, hogy az összetett földrajzi nevek alkotóelemei többnyire más eredetűek. A belső keletkezésű szavak 68%-t, az idegen eredetű szavakat 32%-t alkotják a gyűjtött neveknek.

A nevek kialakulásának motivációja alapján is megvizsgáltuk az általunk összegyűjtött földrajzi neveket. Itt három nagy részre osztottuk Beregszász és környéke magyar nemzetiségűek által használt földrajzi nevei: Intézmény- és középület nevek, Dűlőnevek. Az első csoportba rangsoroltuk a létesítmény- és intézmény neveket. E kategória 20%-t alkotják az intézmény- és középület nevek, az anyag elenyésző részét alkotják a bányák, mindössze 1%. A dűlőnevek összegyűjtése és rendszerezése időszerű feladat. A lakosság csupán elenyésző része ismeri magát a nevet, a név kialakulásának motivációjára, esetleg a hozzá fűződő történetre az idősebb korosztály köréből is nagyon kevesen emlékeztek. Jellemző a névanyagban szereplő dűlőnevekre, hogy nagytöbbségüket az elhelyezkedés, és a méret ihlette. Ezt bizonyítják a számbeli adatok is: a helyzet, fekvés szerint 20%, nagyság és méret alapján 17% a dűlőnevek mindössze 2%-t képezik a tanyanevek, és a mocsarak, források nevei.

Környezetünk lassan, de folytonosan változik. A folyók otthagyják megunt, régi medrüket, a pusztá területek falu vagy várossrészek lesznek, a régi mocsarokból, tavakból búzát csikar ki az ember, erdők és rengetegek reccsenve rokkannak össze, hogy fel ne támadjanak többé soha. A kiszáradt tó a letorolt erdő, a beépített játszóhely neve sokszor feledésbe merül, elvész, elpusztul. De némelyik megmarad szinte változatlanul, vagy úgy hogy csak régi köntöse, külső alakja formálódik át, és éli aztán sokszor "értelmetlenül", csalókan, képzelt–izgatón szívos életét, esetleg századokig. Minden helyneveink, mint minden emberi alkotás, mulandónak születik, de élön, vagy történeti forrásban, bebalzsamozva őrzi névadó keresztszülőinek, néha keletkezési körülményeinek, vagy más mozzanatok emlékét.

Tehát, ha értő, látó szemmel nézünk körül környezetünkben, sokat tanulhatunk, s sok érdekességet fedezhetünk fel. Fontos feladat ezen érdekességek, tör- vényszerűségek tanulmányozása, hiszen történelmi múltunkra való utalásokat is tartalmazó földrajzi neveink egyébként a feledés homályába vesznének.

Felhasznált szakirodalom

1. A magyar helyesírás szabályai. 11. kiadás, – Bp.: Akadémiai kiadó, 1994. – 428 o.
2. A magyar korona országainak helységnévtára. / Egybeállította és kiadta: Juhos János. – Bp., 1882.
3. A magyar korona országainak helységnévtára. / Szerk.: dr. Jékelfalussy József. – Bp., 1898.
4. A magyar korona országainak helységnévtára. / Szerk.: Korberfy Mihály. – Bp., 1877.

5. A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I–IV. / Főszerk.: Benkő Lóránd. – Bp.: Akadémiai Kiadó, I.– kötet. – 1967. – 1142 o.; II.– kötet. – 1970. – 1111 o.; III. – kötet. – 1976. – 1230 o.
6. Benkő Loránd. A Nyárádmente földrajzi nevei. – Bp.: Magyar Nyelvtudományi Társaság, 1947.
7. Bereg vármegye (1782–1785). / Szerk.: Nagy Ferenc. – Nyíregyháza, 1912.
8. Beregmegye ismertetője. / Szerk.: Réti Béla. – Miskolc: Ludvig István könyvnyomda, 1940. – 350. o.
9. Beregvármegye (1782-1785). / Szerk.: Pók Judit. – Nyíregyháza, 1999. – 268 o.
10. Csanádi György. Régi beregszásziak. – Beregszász, 2001. – 151 o.
11. Csánki Dezső. Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. – Bp.: Magyar Tudományos Akadémia kiadója, 1890.
12. Fényes Elek. Magyarország geográfiai szótára. –I. kötet. – Pest, 1851. – 351 o.; II. kötet. – Pest, 1851. – 285 o.
13. Györffy György. Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. – Bp.: Akadémiai Kiadó, 1996. – 907 o.
14. Horváth Katalin–Lizanec Péter–Szabó Erzsébet. Az ungvári járás 14 településének helynevei. – Bp., 1992.
15. Kálmán Béla. A nevek világa. – Bp.: Gondolat Kiadó, 1975. – 223 o.
16. Kiss Lajos. Földrajzi nevek etimológiai szótára – Bp.: Akadémiai Kiadó, 1988. – 728 o.
17. Ködöböcz Natália. Beregszász és környékének földrajzi nevei (A kérdés története) (Географічні назви м. Берегова та його околиць (До історії питання)) // Acta Hungarica 1999–2000, X –XI. évfolyam. – Ungvár, 2003. – 64–71. o.
18. Ködöböcz Natália. Beregszász néhány ismertebb belterületi földrajzi neve (Деякі важливіші географічні назви в межах м. Берегова та його околиць) // Acta Hungarica 1999–2000, X –XI. évfolyam. – Ungvár, 2003. – 71–75. o.
19. Lehoczky Tivadar. Beregvármegye monográfiája. I.– kötet. – Ungvár, 1881. – 472 o.; II.– kötet. – Ungvár, 1881. – 497 o.; III. – kötet. – Ungvár, 1881. – 859 o.
20. Lizanec Péter. A Tisza víz- és helyneveinek kutatása Kárpátalján // Az V. magyar névtudományi konferencia előadásai II. kötet. / Szerk.: B. Gergely Piroska és Hajdú Mihály. – Bp. – Miskolc, 1997. – 140–145. o.
21. Lőrincze Lajos. Földrajzi neveinek élete. – Bp.: Névtani Intézet kiadója, 1947.
22. Melich János. A honfoglaláskori Magyarország. – Bp.: Magyar Tudományos Akadémia kiadója, 1925.
23. Ortvay Tivadar. Magyarország régi vízrajza a XIII. század végéig. I–II. kötet. – Bp., 1888.
24. Pesty Frigyes. Magyarország helynevei XXXI–XXXII. – Bp., 1857.
25. Szlivka József. Mozaikkockák Berehovo történetéből // Kalendárium –Uzshorod: Kárpáti Kiadó, 1986. –36–38. o.

26. Барсов Н.П. Очерки русской исторической географии. География Начальной (Несторовой) летописи. Издание второе. – Варшава: Вульна, 1885. – 127 с.
27. Кидибиц Н.Й. Декілька із географічних назв у мовленні угорців за межами м. Берегова та його околиць // Acta Hungarica 2002–2003, XIII– XIV-ий рік. –Ужгород, 2004. – С. 13–20.
28. Кидибиц Н.Й. З історії дослідження угорських географічних назв на Закарпатті // Acta Hungarica 2001, XII-ий рік. –Ужгород, 2004. – С. 20–24.
29. Кидибиц Н.Й. Класифікація географічних назв за мотивацією // Acta Hungarica 2001, XII-ий рік. –Ужгород, 2004. – С. 24–28.
30. Кидибиц Н.Й. Класифікація географічних назв у мовленні угорців м. Берегова та його околиць // Acta Hungarica 2002–2003, XIII– XIV-ий рік. –Ужгород, 2004. – С. 21–26.
31. Лизанец П.Н. О венгерских заимствованиях в украинских говорах Закарпатья (На материале названий рельефа) // Вопросы финно-угорского языкознания, вып. IV. – Ижевск, 1967. – С. 123–130.
32. Петров А.Л. Пределы угрорусской речи в 1773 г. по официальным данным. Материал для истории Угорской Руси, Том. VI. – С. – Пб., 1911. – 337 с.

33. Стрипский Я. Г. Гдѣ документы страшей истории Подкарпатской Руси? О межевыхъ названияхъ. – Ужгород, 1924. – 66 с.

Térképek

Обласний держаний архів м. Берегова: 125. фонд, 1. опіс, 82. справа
 Книга учота земельних участков жителей г. Берегсас /Берегово/ за 1866 г., 125. фонд, 1. опіс, 84. справа
 Реєстр земельних участков кадастрального округа г. Берегово за 1852 г., 125. фонд, 1. опіс, 85. справа
 Реєстр земельних участков кадастрального округа г. Берегово за 1853 г., 125. фонд, 1. опіс, 86. справа
 Реєстр земельних участков кадастрального округа г. Берегово за 1856 г., 125. фонд, 1. опіс, 87. справа
 Реєстр земельних участков кадастрального округа г. Берегово за 1866 г., 125. фонд, 1. опіс, 88. справа
 Карты земельных участков кадастрального округа г. Берегово за 1860 г.
 Карты земельных участков кадастрального округа с. Булчу /Буча/ за 1865 г.
 Карты земельных участков кадастрального округа г. Берегсас за 1866 г., 125. фонд, 1. опіс, 89. справа
 Карты земельных участков кадастрального округа г. Берегово за 1912 г.
 Карты земельных участков кадастрального округа с. Булчу /Буча/ за 1912 г., 125. фонд, 1. опіс, 96. справа
 Описание границ кадастрального округа г. Берегсас за 1864 г., 125. фонд, 1. опіс, 97. справа
 Описание границ кадастрального округа г. Берегсас /Берегово/ за 1911 г., 125. фонд, 1. опіс, 98. справа
 Описание границ кадастрального округа г. Берегсас /Берегово/ за 1912 г., 125. фонд, 1. опіс, 99. справа
 Описание границ кадастрового округа г. Берегсас /Берегово/ за 1976 г., 125. фонд, 1. опіс, 100. справа
 Книга записей изменений земельных участков жителей г. Берегово 1912 г., 125. фонд, 3. опіс, 15. справа
 Ведомость учета изменений розмерах процесу с. Берегово, 125. фонд, 3. опіс, 16. справа
 Реєстр земельних участков кадастрального округа с. Берегсас за 1866 г., 125. фонд, 3. опіс, 18. справа
 Реєстр земельних участков кадастрового округа с. Берегсас за 1912 г., 125. фонд, 3. опіс, 19. справа
 Реєстр земельних участков кадастрального округа с. Берегсас за 1913 г., 125. фонд, 4. опіс, 217. справа
 Реєстр земельних участков кадастрального округа с. Берегсас за 1915 г., 125. фонд, 4. опіс, 218. справа
 Карты земельных участков жителей с. Булчу /Буча/ за 1912 г.
 Карты земельных участков жителей г. Берегово за 1912 г.
 Карты земельных участков кадастрального округа г. Берегово за 1912 г., 125. фонд, 4. опіс, 219. справа
 Карты земельных участков жителей г. Берегово за 1863 г.
 Карты земельных участков кадастрального округа г. Берегово за 1866 г.

11. szekció

Köz- és felsőoktatás-I.

Szekcióelnök: Dr. Nagy Éva

Szekció titkár: Dózsa Tamás

Előadók:

Előadók	Előadás címe
Jarjabka Ákos	A magyar felsőoktatás érzékenyítése a nemzeti ügyek iránt – a Pécsi Tudományegyetem Diaszpóra projektje
Száraz Dénes; Mészáros Alajos, prof. Dr. Rudas Imre	Az MOOC lehetséges szerepe a Kárpát-medence tudás-alapú fejlődésében
Hegyesi Franciska	MOOC a felsőoktatásban/ MOOC az Óbudai Egyetemen
Nagy Éva	Templom és iskola – 200 éves a bukaresti magyar nyelvű oktatás és református egyház
Máthé Réka Zsuzsanna	Határtalan oktatás?
Kazainé Ónódi Annamária	Szituációs játékok alkalmazásának lehetőségei és korlátai az egyetemi oktatásban
Kőrösi Gábor Esztelecki Péter	Idegennyelv-tanulás megvalósítása online eszközökkel
Palusek Erik Esztelecki Péter	Az E-learning és az M-learning az afrikai országokban
Kőrösi Gábor	BYOD, mint oktatáspolitikai modell alkalmazhatóságának realitása a vajdasági magyar közoktatásban
Holló Sándor, Kazainé Ónódi Annamária	Kommunikációs készség fejlesztése felnőtt korban
Major Gyöngyi	Gazdaság és identitás

Jarjabka Ákos⁵: A magyar felsőoktatás érzékenyítése a nemzeti ügyek iránt. A Pécsi Tudományegyetem Diaszpóra projektje

Absztrakt: A Pécsi Tudományegyetem (továbbiakban: PTE) stratégiai célkitűzései sorába emelte a nemzeti ügyek képviseletét. E tanulmány bemutatja PTE Diaszpóra Projektjének főbb elemeit, nemzetközi környezetét és célcsoportjait melynek kidolgozása a 2014- ben indult meg. A Diaszpóra Projekt a virtuális közösségépítés révén kívánja bevonni a magyar közösségek érdeklődő tagjait a diaszpórák hálózatába, majd ezen alapulva kívánja erősíteni a PTE nemzetköziesítési törekvéseit. A kapcsolatépítés során feltárt kulturális és oktatási igényeket blended learning jellegű távoktatási képzési csomagok kialakításával kívánják kielégíteni, melynek nagy szerepe lehet a PTE képzési reformjában és Pécs MJV –sal való kapcsolatok elmélyítésében. A Projekt teljes körű megvalósítása szervesen kapcsolódik a PTE alapításának 650 éves évfordulójához is, ami jelentősen hozzájárulhat a Projekt megismertetéséhez, illetve fordítva: a Projekt alkalmazása növelheti a 650 éves jubileumi Projekt és a felvezető évek láthatóságát.

A Diaszpóra projekt illeszkedése a Pécsi Tudományegyetem stratégiai céljaihoz

A Pécsi Tudományegyetem (továbbiakban: PTE) és Pécs Megyei Jogú Város egymásra vannak utalva abban a hazánkban és az EU-ban folyó regionális fejlődési versenyben, melynek Dél – Dunántúl sajnos nem tekinthető nyertesének, hiszen a régió gazdasága, hazai összevetésben jószerével stagnál, vagy leszakadóban van. Ebből a szituációban tehát olyan stratégiai kitörési pontokat volt szükséges képezni, melyek egyszerre lendítik ki Pécsét és a PTE-t is jelenlegi helyzetéből.

A Pécsi Tudományegyetem Intézményfejlesztési Tervének (IFT, 2012) egyik stratégiai célkitűzése (IFT 5.3.4.) képzési tevékenység erőteljes **nemzetköziesítése**, vagyis a fizetőképes külföldi hallgatók számának növelése úgy, hogy az összhangban legyen a kormányzati programokkal, továbbá Pécs városának, mint a multikulturalitás egyik székhelyének törekvéseivel, továbbá a város potenciális infrastrukturális fejlesztései irányával. A PTE nemzetköziesítési céljának megvalósításával ellensúlyozható a magyar hallgatók számának folyamatos csökkenése a külföldi hallgatók számának növelésével, megvalósítható a képzési portfólió és oktatási módszerek korszerűsítése, illetve a nyitás a blended, e-learning, m-learning és smart jellegű oktatási megoldások felé. Az IFT szerint a képzési kínálat fejlesztése összekapcsolódik az oktatói kompetenciák fejlesztésével is.

Az IFT 5.3.5. pontja szerint a PTE célja az egyetem szerepének erősítése a határon túli magyar hallgatók képzésében. A Diaszpóra Projekt (továbbiakban: Projekt) tehát az IFT említett céljaihoz kapcsolódik. A Projekt révén magas minőségű infrastruktúra (épület, technológia stb.) fejlesztése valósulhat meg, amely jelentős vonzerőt biztosít a külföldi hallgatók számára. A Projekt épít a közelmúlt hazai kormányzati törekvéseire, amelyek a világban élő magyarsággal való szorosabb, illetve intézményes kapcsolat kialakítására irányulnak. A Diaszpóra Projekt olyan stratégiai kitörési pontokat kíván képezni, melyek egyszerre lendítik ki Pécs városát és az egyetemet is jelenlegi – a helyi, illetve regionális kedvezőtlen gazdasági, demográfiai folyamatok nyomán kialakuló - helyzetéből.

A Projekt célcsoportjai és nemzetközi környezete

A magyar diaszpóra, mint célcsoport alapvetően azért lehet megfelelő nemzetközi bázisa a Projekt törekvéseinek, mert **a magyar közösségek tagjai érzelmileg befogadók** lehetnek mind a magyar

⁵ Dr., a szerző A Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Karának docense, a PTE Diaszpóra Projektjének vezetője. Jelen tudományos közleményt a Szerző a Pécsi Tudományegyetem alapításának 650. évfordulója emlékének szenteli. Szerkesztette: Zsankó Brigitta PhD hallgató, PTE KTK, jarjabka.akos@pte.hu

helyszín, mind a pécsi képzőhely iránt. Azok az országok, ahol magyar diaszpóra található, a PTE (és a magyar felsőoktatás) számára nem ún. „hideg piacként” jelennek meg; az intézményi, családi, egyházi stb. kapcsolatok révén az anyaország, illetve annak felsőoktatása ismert(ebb), a képzési lehetőségek előnyei erőteljesebben és hatékonyabban kommunikálhatók.

A Projekt egyik fő céljának tekinti, hogy a világban magukat magyarnak vallók és a magyar gyökereik iránt érdeklődők ne csak a helyi szerveződésekkel, a kettős állampolgárság és a Nemzeti Regiszter, vagy a Magyarok Világszövetsége stb. révén kapcsolódjanak Magyarországhoz, hanem kulturálisan, az oktatás, tanulás révén is, mint ahogyan arra pl. az Óbudai Egyetem K-MOOC távoktatási programja is irányul. A Diaszpóra projekt oktatási programjaival biztosítani lehet e személyi körnek és társadalmi csoportoknak az anyanemzethez való szorosabb kötődését, a magyarságtudat erősödését, a magyar kultúra megismerését, terjesztését. A Diaszpóra Projekt hozzákapcsolható az EMMI által meghirdetett Julianus, és Körösi Csoma Sándor és Petőfi Sándor Programokhoz is.

Pécs földrajzi fekvéséből kifolyólag potenciális befogadó helye lehet különösen a Vajdaságban és a horvát területeken élő, vagy tágabb értelemben véve a Kárpát-medencében elhelyezkedő, magyar kisebbségi létben élő magyarságnak, s hozzájárulhat a kulturális önazonosságuk fenntartásához.

A Diaszpóra Projekt elsődleges célcsoportjai:

- A Nemzeti Regiszter segítségével beazonosítható magyar gyökerű közösségek, számosságukból adódóan kiemelt területként kezelve az Egyesült Államokat és Kanadát, Izraelt, Ausztráliát, Brazíliát, más dél-amerikai országokat és a Kárpát-medencét,
- a kettős magyar állampolgárok az EU-n belül és kívül,
- a magyar migránsok, akik tartósan külföldön dolgoznak, de karrierjük előmozdítása érdekében további tanulmányokat kívánnak folytatni.

További célcsoportok lehetnek még:

- Fizetőképes célcsoportok (Oroszország, Kazahsztán, Kína, Irán, az arab világ stb.), ahol a nemzetközi felsőoktatási versenyben jó versenyhelyezete lehet a PTE -nek,
- azon országok, ahol a PTE-nek nemzetközi alumni bázisa volt és van (lásd a korábbi ún. baráti országokat, Vietnam, Laosz-Mianmar, Líbia, Tunézia, Etiópia stb.),
- további másodlagos piac lehet a hazai érdeklődők köre, ami kitörést biztosíthat a PTE regionális piaci korlátaiból.

Pécs, mint Európa korábbi kulturális fővárosa felfutó nemzetközi ismertséggel rendelkezik; multikulturális jellegzetességei folytán kiváló találkozóhelye lehet a világ magyarságának és egyben helyszíne a képzési tevékenységekhez kapcsolódó kulturális Projekteknek. Ilyen rendezvények lehetnek a már jelenleg is működő nyári egyetemi programok, mint pl.:

- Blue Economy Summer School (BESS),
- az Ohio University-vel közös Simonyi Növekedési Projekt,
- az ICWIP rendezvénysorozat,
- a Magyar Nyelv és Kultúra Nyári Egyetem,
- a Kriminologischer Sommerkurs, illetve ezek bázisán a magyar diaszpórát megcélzó más nyári rendezvények.

Mindezek mellett, a Projekt együttműködést kezdeményez a külföldi ifjúsági szervezetek (pl. egyházi szervezetek, ifjúsági szövetségek, művészeti egyesületek stb.) és a PTE között. A Projekt megvalósítása során törekedni kell arra, hogy az, illetve az annak keretében létrejövő **Nemzetközi Szolgáltató Központ** (lásd. a 4. pontot) ne hozzon létre olyan elszívó hatást a Kárpát-medencében élő magyar érdeklődők esetében, mely gátolná a határon túli magyar oktatási potenciállal rendelkező felsőoktatási intézmények oktatási piacát (lásd pl. Babes-Bolyai Egyetem, Sapientia Egyetem, Selye János Egyetem, Újvidéki Egyetem és más intézmények).

A Projekt oktatási programjai

A nemzetköziesítési törekvések szakmai alapját a **külföldi magyar közösségek** képzési igényeire létesülő oktatási kurzusok adják. A Diaszpóra Projekt keretében angol és magyar nyelvű távoktatásban is alkalmazható tananyag csomagok (felsőfokú és egyéb rövidciklusú, tanfolyami képzések) kialakítása történik. A PTE az ilyen jellegű innovatív képzési anyagok befogadására létrehozná a **PTE Tudástárat**, abban gyűjtve össze a célcsoportok képzési igényeihez illeszkedő képzési elemeket. Kiemelt képzési területek lehetnek:

- Állampolgárságot és magyarságtudatot erősítő ismeretek,
- A magyar, mint idegen nyelv oktatása,
- Magyar történelem, irodalom, kultúra, népművészet, hagyományok, hungarológia,
- Vallásgyakorlás
- Gazdasági ismeretek, turizmus,
- Orvos- és egészségtudományok,
- Művészeti mesterkurzusok,
- Idegen nyelv oktatás,
- egyéb képzési területek (orvos- és egészségtudományok stb.) oktatása stb.

A Diaszpóra Projektben megvalósuló képzések módszertani szempontból a hazai környezetben még kevésbé elterjedt távoktatási jellegűek (e-learning, m-learning, blended learning). Ez tulajdonképpen mindenki számára (értsd: nemcsak a külföldi magyar közösségek számára) elérhetővé teszi a képzési lehetőségeket. Éppen ezért az a cél, hogy a magyar, mint képzési nyelv mellett az angol nyelvű képzési modulok kidolgozására is sor kerüljön.

A Projekt kapcsolódási lehetőséget keres más hazai felsőoktatási intézményeknek a külföldi magyarságot megcélzó projektjeivel is. Ilyenként említhető az Óbudai Egyetem kezdeményezése (Kárpát-Medencei Online Oktatási Centrum kialakítása), amely kísérleti jelleggel el is indult. A kezdeményezés a Massive Open Online Courses (MOOC) alapgondolatának bázisán valósulna meg. E kezdeményezés felveti a hazai felsőoktatási intézmények aktivitásai integrálásának lehetőségét is (közös távoktatási adatbázisok stb.).

A Projekt során a képzők képzésére is hangsúlyt kell helyezni, hogy az oktatók, a majdan jelentkező hallgatói igényeknek eleget tudjanak tenni. Ehhez szükséges lesz tehát a tananyagfejlesztésbe bevont oktatók továbbképzése is.

A Diaszpóra Projekt segíti a kompetencia alapú oktatás elterjesztését, ám mindezek mellett a fenti elvek közül az alábbiakban kifejezetten előrelépést jelenthet:

- Life long learning: A távoktatás technikájának elsajátítása minimális számítógépes ismeretet feltételez, így nemcsak a fiatalok (18-25 év) számára jelenthet fejlődési eszközt, hanem a középkorúak és idősek számára is.
- Pedagógus képzés: A képzők képzésével lehetővé válik az oktatók felkészítése a távoktatási tananyagok elkészítésére, oktatására és képzési módszertanának elsajátítására.
- Idegennyelv tudás: A projekt alap verziójában magyar és angol nyelvű site-tal működne, így egyszerre fejleszthető használatával a külföldi magyar nyelvtudása és az angol nyelvismeret minden résztvevő esetében. Addicionális igények felmerülése esetében lehetne elgondolkodni további nyelvi bővítésen.
- Digitális írástudás: A projekt nemcsak az egyes témakörök kompetencia alapú elsajátítását teszi lehetővé, hanem annak tanulásakor az Internet használat modern eszközeinek, felhasználói szinten való kezelése is valóra válik.
- Állampolgárságot építő ismeretek: Ez a projekt kiemelt célja! Ezen Projektelemen keresztül szeretnénk elérni oktatási termékekkel a hallgatókat távlati célként ezres nagyságrendben.
- Tananyagfejlesztés: A projekt során először olyan képzési modulok kidolgozása történik meg, melyet a célpiac leginkább igényel, majd ezek kiegészítéseként már olyan teljes képzések

kerülnek kidolgozásra alap- és mesterszinten, mely a magyar (EU-s) szabványoknak megfelelő felsőfokú diplomát ad a hallgatók számára.

- Tehetséggondozás: A projekt keretében lehetőség nyílna magyar fiatalok felsőoktatásra való felkészítésére, s a legtehetségesebb hallgatóknak a tervezetten minden évben megvalósuló **Világmagyarság Diaszpóra Találkozó és Konferencián** való részvételre. hogy ezen az éves kiemelkedő eseményen bővítsék ismereteiket és megismerjék anyaországukat.

A Projekt keretében megvalósuló képzések (modulok) illeszkednek a Bologna-rendszerbe, valamint az Európai Képesítési Keretrendszerbe is. E rendszerek alkalmazása lehetővé teszi a képzések, képzési területek közötti átjárhatóságot (a kreditbeszámítás alkalmazásával). Így kezelhetők az átjelentkezések, részképzések, továbbképzések, vagy tagozatváltások ügyei is.

A Diaszpóra projektben oktatásra kerülő modulok a magyar Bologna alapú képzésbe tanulmányi előmenetelként beszámíthatók lesznek, melynek elvégzését a PTE által kibocsátott oklevéllel (certificate) lehet igazolni. Az egy teljes képzést lefedő szakindításokat a MAB minőségbiztosítási előírásoknak megfelelően, mint távoktatási programokat kívánja a PTE akkreditálni. Ezekről az Egyetem oklevelet állítana ki, illetve amely esetben lehetséges nemzetközi ECTS kreditként a hallgatók tanulmányaikba ezt a kompetencia elemet beszámíttathatják.

A Nemzetközi Szolgáltató Központ

A Projekt keretében megvalósítandó a **Nemzetközi Szolgáltató Központ** (továbbiakban: Központ) mint fő kubbátúra kialakítása. A Központ célja a külföldi hallgatókkal kapcsolatos támogató szolgáltatások nyújtása high tech IT eszközökkel (mobil applikációk, smart megoldások stb.), lehetőleg Pécs olyan frekvenciált helyén, amely a Város számára potenciális fogyasztói bázist jelenthet, pozitívan hatva a helyi gazdasági aktorok tevékenységére. A Központ létrehozása Pécs városának is stratégiai célja.

A Központ és a vele szorosan együttműködő projektszervezet, a hallgatótoborzással és a képzési programok illesztésével foglalkozó **Nemzeti Ügyek Intézete** lehetőséget teremtene a hallgatói munkavégzésre is, gondoljunk csak a tolmácsokra, rendezvényszevezőkre, call-centerekben dolgozó kapcsolattartó munkatársakra, informatikusokra, weblap fejlesztőkre, projekt asszisztensekre stb.. A nemzetköziesítés törekvések további regionális infrastruktúrális fejlesztési elemei lehetnek:

- az M6 –os autópálya országhatárig történő megépítése, illetve
- a pogányi reptér folyamatos üzemeltetésének megoldása és fogadóképességének növelése nemcsak a külföldi diákok számának emelése, hanem pl. az egészségturizmus és a vállalatok betelepítésének kapcsán is.

A projekt révén létrejövő Központ alapvetően, mint szolgáltató szervezet működne, ahol a beérkező regisztrációs ívek alapján - melyben felmérésre kerülne nemcsak a jelentkező igénye, hanem képzési múltja is -, a Központ munkatársai javaslatot fogalmaznak majd meg, melyben képzéseket, modulokat, továbbfejlődési irányokat fognak javasolni. Ennek elfogadása után kerülhet sor a képzés indítására és a szerződéskötésre.

A Diaszpóra projekt lehetőséget nyújt új munkahelyek teremtésére és egyben a meglévők megtartására is, hiszen a döntő többségükben felsőfokú diplomával, nyelvtudással, több éves egyetemi munkavállalói tapasztalattal bíró alkalmazottak új pozícióba történő áthelyezésére és felvételére nyújtana megoldást fenntartható módon.

Ennek a kitörési pontnak az intézményesülő formája lenne a Távoktatási Központ létrehozása, mellyel a PTE egyben újrapozicionálná képzési portfólióját és tevékenységét a fent említett körülményekhez. Amikor a képzési portfólió kiszélesedik (kb. az indítástól számított 2 év után), akkor már teljes képzést (alap- és mesterképzéseket) tudnánk kínálni a jelentkezőknek, melyek végén felsőfokú végzettségre tehetnének szert.

A Projekt foglalkoztatás-fejlesztési potenciálja, a munkaerő-piaci aktivitás növelése

A Diaszpóra projekt támogatná a diplomás pályakezdők (lásd. munkavállalási korú inaktív emberek) munkába állását, mivel a projekt végére, tervezetten 12 fő aktív egyetemi hallgatót foglalkoztatna az erre a célra létrejövő Központ. A tervezett, egyetemistákkal betölthető munkakörök:

- informatikai munkatárs (weblap fejlesztési tevékenység)
- kommunikációs asszisztens (levelezés és kapcsolattartás a hallgatókkal, szervezetekkel magyar és idegen nyelven)
- rendezvényszervező
- tolmács
- hostess
- call center – rendelkezésre állási tevékenység (ún. 7/24 rendszerű felügyelet a külföldi igények időeltolódásból adódó kezelésére)
- diákszervezeti referens (diákszervezeti együttműködések szervezése).

A projekt így egyrészt lehetőséget nyújt

- az ún. gyakorlatorientált képzések szakmai gyakorlatos hallgatóinak folyamatos fogadására, féléves váltásokban,
- diákmunkahelyek létesítésére,
- a végzett egyetemi hallgatók főállású munkahelyeinek megteremtésére,
- lehetőség mozgáskorlátozottak és esetlegesen látás- és hallássérült hallgatók alkalmazására, megfelelő hallgatói igények felmerülése esetén.

A Diaszpóra projekt megvalósulása

- szakmai gyakorlatként támogatná a szakképzés és a munka világa közti kapcsolatot, hiszen a hallgatók tényleges munkakörnyezetbe kerülnének, munkatapasztalatot szereznének multikulturális, többnyelvű környezetben,
- a gyakorlat lehetőséget nyújt ún. „shadowing” típusú munkavégzésre a főállású alkalmazottakkal való közös munkafeladatok elvégzése esetében, így többek között hozzájárulhat a generációk közti kölcsönös megértéséhez.
- a projekt annak beindulásával potenciális munkahelyet kínál a legjobban teljesítők számára, amennyiben annak fenntarthatósága erősödik.
- a projekt során, annak jellege miatt (pl. rendelkezésre állás, elektronikus felületeken való kommunikáció) lehetővé válhat megváltozott munkaképességűek foglalkoztatására és a speciális igények kielégítésére is (pl. látás- és hallássérült hallgatókkal való kommunikáció).
- A projektben végrehajtandó ingatlanfejlesztés (PTE Damjanich utcai épületének részleges felújítása) kiemelt figyelmet fordítana az akadálymentesítés kérdésének magasszintű megoldására mind a munkavállalók, mind a hallgatók érdekében.
- A projektfeladatok, azok jellege miatt (számítógépen és külső munkaállomáson végezhető, 7/24 típusú munkafeladatok) alkalmasak lehetnek a GYES-ről, GYED-ről akár részlegesen a munka világába visszatérők alkalmazására (rugalmas munkaidő, távmunka) mind női, mind férfiak részére (esélyegyenlőség) és roma hallgatók, munkavállalók esetében is.
- A projekt távoktatási jellegéből fakadóan szükséges az ún. képzők képzése is, mivel az oktatási programokban tárgyfelelős oktatók számára szükséges a távoktatási oktatási módszertanok elsajátítása, illetve a távoktatási tananyagok készítésében való jártasság fejlesztése. Támaszkodni lehet továbbá a PTE-n a TÁMOP korábbi és jelenleg futó pályázatainak keretei között kifejlesztett és már rendelkezésre álló magyar és idegen nyelvi (elsősorban angol nyelvű) elektronikus tananyagaira, valamint a tananyagokat elsajátított kollégákra.

A hallgatói munkavégzés ilyen jellegű elterjesztése a Pécsi Tudományegyetemen egyedülálló lenne, s emellett mintaeértékű lehetne a felsőoktatási intézmények számára. Azon magyar háztartások

jelentős részében, ahol a család nem tudott előtakarékoskodni, s jelenleg nem tudja kitermelni a gyermeke(i) egyetemi életének költségeit (vö: a társadalomtudományi területen megszűnő állami normatíva rendszerrel) terjedőben van a hallgatói munkavállalás, gyakran a tanulmányi előmenetel kárára. A Diaszpóra projekt a PTE –n belül kínálna munkalehetőséget a hallgatók számára, mely egyszerre becredítálható lehet a tanulmányaikba szakmai gyakorlatként, vagy a PTE –n létező Campus kredit rendszerén keresztül az ún. szabadon választható tárgykörben, másrészt segíti a munka világának megismerését, s elősegítheti a résztvevők munkaerőpiaci pozíciójának javulását.

Kísérleti Projektként hozná létre a PTE a Távoktatási Központon belül azt a Campus kreditben mind a 10 Kar számára meghirdetendő tárgykört, mely lehetőséget biztosítana a tárgyak felvevőinek ezen előnyök realizálására. A létrehozandó Központban folyó munka kifejezetten támogatja az atipikus foglalkoztatási formákat mind az alkalmazottak, mind a hallgatók, mind pedig az oktatók tekintetében, hiszen a távoktatás részfeladatai megoldhatók távmunkában, rugalmas munkaidőben, részfoglalkoztatásban, munkakör-megosztással is.

A Diaszpóra Projekt indításából középtávon várható előnyök

A Projekt megvalósításának nyomán 3-5 éves stratégiai időtávon belül az alábbi társadalmi-gazdasági előnyök nevesíthetők:

- Fenntartható, biztos finanszírozású oktatási bázis a PTE számára a hallgatóktól befolyó tandíjból és biztos bevételi bázis a helyi vállalkozói szférának (vendéglátás, turizmus),
- a modern távoktatási módszerek elterjedése a PTE-n,
- Pécs és a PTE oktatási presztízsének növekedése nemzetközi viszonylatban,
- a diaszpórában élő, magyarul nem beszélő másod- harmadgenerációs magyarok anyaországához való kötődésének és nemzettudatának megerősödése,
- ezen célcsoportok jobb munkaerő-piaci pozícióba juttatása lakóhelyükön,
- a Budapesten kívüli, világszerte ismert magyar város, Pécs ismertségének növelése,
- a regionális infrastruktúra, pl. M6 –os autópálya, pogányi reptér forgalmának növekedése, esetlegesen ezek fejlesztésének megalapozása.

A Projekt operacionalizálásának előkészítése a PTE Közgazdaságtudományi Kar munkatársainak részvételével megkezdődött a 2014. év októberében. Az alábbi tervezési dokumentum ez idő szerint azzal számol, hogy a PTE saját forrásaiból indítja a Projekt megvalósítását, illetve a minimális forrásigényeket jeleníti meg. A rendelkezésre álló források bővülése az előkészítés felgyorsítását is magával hozhatja.

Összegzés

A PTE Diaszpóra projektje egyszerre több szálon keresztül is szeretne megfelelni Magyarország kormánya, annak nemzetstratégiai és felsőoktatási célrendszere, a régió, illetve Pécs városa, továbbá a Pécsi Tudományegyetem törekvéseinek és elvárásainak. Ezek mögött jól identifikálható, racionális érvrendszer húzódik meg, azonban nem feledhető egy másik, érzelemvezérelt célkitűzésnek való belső készítés sem: erkölcsi kulturális felelősség az anyanemzet képviseletében a határainkon kívül rekedt tömb-, szórvány, vagy diaszpóra magyarsággal szemben. Az a tett, hogy a PTE vezetése felvállalta a magyarság ügyének szolgálatát, lehetőséget teremt arra, hogy ne csak a magyar diaszpóra tagjai kerüljenek jobb pozícióba, hanem, hogy a magyar társadalom/egyetemi hallgatóság is közelebb kerüljön nemzettársaihoz. Ennek megvalósítása azonban igen hosszadalmas és tovagyrúzó folyamat, melynek jelenleg e Projekt a kezdetén van.

Felhasznált irodalom:

A Pécsi Tudományegyetem Intézményfejlesztési terve, Pécs, 2012.

MTA (2011) - A világ magyarsága c. térképe

<http://bgazrt.hu/files/NPKI/oktatas/A%20vil%C3%A1g%20magyars%C3%A1ga.jpg>

Hannák Anca – Vancsó Anna – Vásárhelyi Orsolya – Ruppert Péter: A massachusettsi magyarság kapcsolathálózatának elemzése

http://bgazrt.hu/dbfiles/blog_files/2/0000000302/Hannak-Vancso-Vasarhelyi-Ruppert%20-%20A%20massachusettsi%20magyarsag%20kapcsolathalozatanak%20elemzese.pdf

Szarka László – Kötél Emőke (2008): Határhelyzetek. Külhoni magyar egyetemisták peregrinus stratégiái a 21. század elején. Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium, Budapest

<http://www.nemzetismeret.hu/?id=7.11>

http://www.hhrf.org/kisebbsegkutatas/kk_2010_04/cikk.php?id=1890#sdfootnote13sym

<http://www.buod.de/index.php/hu/a-szovetseg/celok>

http://index.hu/kulfold/2012/02/06/tobb_romaniai_magyar_lehet_mint_ahanyat_megszamoltak/

http://index.hu/kulfold/2012/02/29/hatvanketezerrel_csokkent_a_szlovakiai_magyarok_szama/

http://www.magyarso.com/hu/2012_11_30/kozelet/35242/

<http://kmksz.com.ua/index.php/demografia>

http://www.dzs.hr/Eng/censuses/census2011/results/htm/E01_01_05/E01_01_05.html

http://index.hu/kulfold/2012/03/20/csehorszagban_is_fogy_a_magyar/

<http://www.demografia.hu/letoltes/kiadvanyok/Korfak/korfa-2013-2.pdf>

Mészáros Alajos, Száraz Dénes, Rudas Imre⁶: A MOOC lehetséges szerepe a Kárpát-medence tudásalapú fejlődésében

Absztrakt: A K-MOOC a MOOC rendszer egész világot behálózó angol nyelvű kihívásának mintájára és ellensúlyozására magyar nyelvű online kurzusok készítését és indítását teszi lehetővé a Kárpát-medencei magyar tannyelvű képzést folytató felsőoktatási intézmények hallgatói számára, illetve egy újabb oktatási formát az élethosszig tartó tanulás megvalósítására. A K-MOOC olyan Kárpát-medencei hálózat, amelybe egyenjogú partnerként beletartozhat az összes magyarországi és határon túli teljesen vagy részben magyar tannyelvű képzést folytató felsőoktatási intézmény, kar, tanszék. 2014 szeptemberétől felhívásunkhoz 13 határon túli és 16 magyarországi felsőoktatási intézmény csatlakozott. A hálózathoz csatlakozó intézmények minden tudományterületen maguk is készítenek és meghirdetnek mindenki számára ingyenesen elérhető, online, kredites magyar nyelvű kurzusokat, diákjaik pedig felvehetnek kurzusokat a hálózat bármely intézménye által meghirdetettekből. A 2014/2015-es tanév első félévében kísérleti jeleggel 4 K-MOOC kurzust hirdettünk meg, és a 271 jelentkezőből 251 végezte el sikerrel a kurzusokat. A tanév második félévében meghirdetett 9 kurzusra már 551-en jelentkeztek. Ez a kezdeményezés, amely Rudas Imre rektor úr nevéhez kötődik, méltán számíthat majd egy fontos tényezőnek a Kárpát-medencei magyarságának tudás alapú fejlődésében.

Bevezető

Már jóval 2008 előtt, amikor a MOOC (Massive Open Online Courses) először szóba került, világossá vált, hogy a digitális forradalom alapján befolyásolja majd a felsőoktatás rendszerét világszerte. Ennek a kicsúcsosodását mára a MOOC testesíti meg, amely napjainkban, fejlődésének kezdeti stádiumában legintenzívebben az USA-ban hódít teret. Ott már most kimutatható, hogy az 5,5 millió egyetemi hallgató 26 %-a vesz fel legalább egy tantárgyat on-line módon.

Ami a MOOC-t különösen vonzóvá teszi, az az ingyenes elérhetősége a világnak szinte bármelyik pontjáról. Ezek a jellemzők minden bizonnyal a rendszer robbanásszerű fejlődését és elterjedését fogják maguk után vonni. A rendszer a mai formájában akár 2 milliárd hallgatónak is tudna magas szintű képzést biztosítani a jövőben szerte a világon.

Napjaink MOOC-ja azonban nagyban különbözik a jövő rendszerétől, amely minden bizonnyal a felsőoktatási rendszer egy nem megosztó, hanem inkább alternatív módszerévé válik. A MOOC nem helyettesíti a tanárt a katedrán, hanem inkább kiegészíti. Elsősorban a térítésmentesség az, amely a jövőben megkérdőjelezhető lesz, és nehezen fenntarthatóvá válik, ha figyelembe vesszük, hogy egy tanfolyam kiírása az USA-ban ma több mint 100 munkaórát és kb. 25,000 US\$ befektetést igényel.

Egy lehetséges megoldás abban rejlik, ha a MOOC kilép az egyetemek világából és más felhasználók is érdeklődni kezdenek iránta, például nagy vállalatok, mint a végzett hallgatók potenciális alkalmazói, amelyek biztosítani tudják a további befektetéseket a rendszerbe.

Akár így, akár úgy, a MOOC további gyors fejlődése és térhódítása a világ felsőoktatási rendszerében nem kétséges, ezért tanácsos már ma nagy figyelmet szentelni neki és mielőbb felszámolni azt a hátrányt, ami már ma, a MOOC kezdeti térhódításánál is tetten érhető, különösen közép-kelet Európában.

⁶ Óbudai Egyetem, Kárpát-medencei Online Oktatási Centrum, meszaros.alajos@kmooc.uni-obuda.hu, szaraz.denes@kmooc.uni-obuda.hu, rudas@uni-obuda.hu

A Kárpát-medence magyarsága számára különösen nagy fontossággal bír (bírhathat) az online oktatás fent leírt formája, elsősorban a határokon átnyúló lehetőségének alkalmazása miatt. A magyar nemzet-részek 95 éve államhatárokkal vannak elválasztva egymástól, amely állapot - egyéb hátrányok mellett – akadályozza nyelvünk, kultúránk, gazdasági és társadalmi létünk természetes fejlődését. A Kárpát-medencei Online Oktatási Centrum (K-MOOC) létrehozása az Óbudai Egyetem keretén belül 2014 szeptemberében a Kárpát-medencei magyarság anyanyelven történő ingyenes, széles körű oktatását célozta meg. Ma már - több hazai és határon túli magyar felsőoktatási intézménnyel egyetemben - sikeres tevékenységet folytat, amely, reményeink szerint, nagyban elősegítheti a magyar tudásalapú integrációs törekvéseket.

Mi a MOOC?

MOOC fogalma és célja

A MOOC a Massive Open Online Courses rövidítése. Az elnevezésben a „massive” a tömegoktatási célt, az „open” az összes oktatási anyag szabad hozzáférhetőségét, míg az „online” a tetszőleges böngészővel, tetszőleges számítógépen vagy mobil eszközön történő elérhetőséget jelenti.

A MOOC egy nyitott oktatási rendszer, amelynek a keretében a résztvevők korlátlanul és ingyenesen hozzáférhetnek online kurzusokhoz. Nem kell hozzá beiratkozni egy adott intézménybe, nincs előzetes regisztráció és létszámkorlátozás. A kurzusok anyagai, a feladatok, a témákkal kapcsolatos viták mindenki számára hozzáférhetőek.

A MOOC célja, hogy az élethosszig tartó tanulás szellemében, nagyobb tömegek számára biztosítson elérhető, megszerezhető tudást. A lehetőség mindenki számára nyitott, ahhoz, hogy valaki részt vegyen egy-egy kurzuson, csupán tudásvágyra (motivációra), és önálló tanulási képességre van szükség.

A MOOC története

Több mint 15 éve az amerikai Massachusetts Institute of Technology egyetem dolgozta ki az Open Course Ware projektet annak érdekében, hogy többen hozzáférhessenek az egyetemi előadások anyagához. Ekkor már a világ sok részén kezdtek szaporodni a számítógépek az irodákban, könyvtárakban, iskolákban, és ami a legfontosabb, az otthonokban is. Ezzel együtt egyre nagyobb teret hódított az internet is, később a mobil eszközök, mint az okostelefon vagy a táblagépek. Az az ötlet, hogy a tudás átadást fel lehet használni a hálózatokban, arra inspirálta George Siemens kanadai pedagógust, hogy dolgozzon ki egy elméletet a hálózatalapú tanulásra (konnektivizmus). Az elméletet Siemens partnereként Stephen Downes továbbfejlesztette, az új formátum az online kurzus lett, amely nyitott minden érdeklődő előtt. Az első ilyen kurzus 2008-ban a CCK / 08 – Összeköt a tanulás volt. Célként a diákok együttműködését tűzték ki, új tartalmakat és vitalehetőségeket határozták meg: fórumok, blogok és közösségi hálózatok formájában.

Eközben Salman Khan hívta fel a figyelmet magára Észak-Amerikában az online oktatási formákkal. Rövid matematikai videókat készített és osztott meg először fiatalabb unokatestvéreinek, majd bárkinek a YouTube által, és végül több millió embernek szerte a világon. Kinőtte magát fokozatosan a Khan Academy, egy non-profit videó szolgáltató különböző témájú előadásokkal és gyakorlatokkal. Egy másik előzménye a MOOC-nak az iTunes U volt, amely 2007-ben indult Apple oktatási anyagok közzétételével. Sok főiskola és egyetem csatlakozott hozzá. A kurzusok video-előadásai és tankönyvei ingyenesen letölthetők a világon.

Ezek a fentebb említett kezdeményezések befolyásolták leginkább a MOOC létrejöttét. Az elkövetkező néhány évben világszerte számos tanár kísérletezett online kurzusokkal, azok szabadon hozzáférhető tananyagaival. "Hagyományos" online osztályok a mai napig vannak, többségük tandíjas.

Az első MOOC kurzust még 2011 őszén, a Stanford Egyetemen indították el, majd a massachusettsi MIT és a Harvard tette mindenki számára elérhetővé több óráját. Stanford kurzusán a beiratkozott diákok száma gyorsan elérte a 160 ezer főt. Aztán 2012-ben robbant a bomba MOOC témában. Pedagógusok, szociális vállalkozók, játékonysági alapítványok, egyetemek és tőkebefektetők kezdeményezték, hogy egyesítsék a legjobb online eszközöket tömeges tudásszerzés céljából.

Ma már számos jól finanszírozott amerikai szolgáltató alakult, köztük a legismertebbek az Udacity, Coursera és az EDX. 2012 novemberében a University of Miami elindította az első középiskolai kurzusát is MOOC rendszerben a Global Akadémia nevű online középiskolában. Az Udacity egyik kurzusára a beiratkozott diákok száma több mint 300 000 volt, ez a legnagyobb MOOC a mai napig.

A MOOC kialakulásának szintjei

1. szint

Az oktató jegyzeteket, prezentációkat oszt meg a tanulókkal (online tárhely, Lan stb.). Csak regisztrált tanulók férnek hozzá a tananyagokhoz. A tanár szerepe: sage on the stage (bölcs előadó)

2. szint

Az oktató valamilyen tanulási környezetet - LMS, VLE – használ. Az LMS (Learning Management System) tartalom (kurzus)- és oktatás kezelő rendszer. Vannak ugyan külső linkek, de jellemzően a tevékenységek és a tananyagok az LMS rendszerben centralizáltan érhetők el. Oktatási programok, események, távoktatási programok adminisztrációjára, dokumentálására, nyomon követésére alkalmas. Támogatást nyújt többek közt az osztályozások nyilvántartásában, tananyagok összeállításában, kézbesítésében, a közösség on-line kommunikációjában. A VLE (Virtual Learning Environment) Virtuális Oktatási Környezetet jelent. Ezek ingyenes és nyílt rendszerek, bárki létrehozhat ilyesmit. A célja a tanítás online környezetbe varázsolása, illetve online környezetben történő segítése. Lehetőség van egy óra/kurzus online megalkotására. Erre a felületre a tanár feltölthet feladatokat, amiket a diákok megoldhatnak, lehetőség van fórum létrehozására és bármilyen egyéb oktatással kapcsolatos dologra felhasználható. Megjelennek a chat, fórum, wiki lehetőségek ezen a szinten. Online interakciók történnek tanuló-tanuló, tanuló-instruktor környezetben, de ezek fontossága nem jelentős a kurzus egészét tekintve. Az instruktorra továbbra is a „bölcs előadó” szerep a jellemző, de azért van változás az előző szinthez képest.

3. szint

Továbbra is centralizált oktatási környezet a jellemző, de a hangsúlyok eltolódnak az LMS kommunikáció lehetőségei felé. A tananyag területe veszít a fontosságából, megnő a jelentősége a fórumoknak, chatnek, portfóliónak stb. Online interakciók történnek tanuló-tanuló, tanuló-instruktor környezetben, és ezek fontos szerepet töltenek be a kurzus folyamán. Jellemzően zárt rendszerekről van szó. Miután a tanuló befejezte a kurzust, elveszti a hozzáférést. A kurzusvezető most már figyelemsegítő szerepet tölt be.

4. szint

A MOOC integrálja a közösségi hálózatok összekapcsolhatóságában rejlő lehetőségeket, elismert oktató vezetésével történő tanulás élményt, szabadon elérhető on-line forrásokat. A MOOC decentralizált, az LMS rendszert sokszor csak adminisztrációs okból (tanuló regisztráció, profilok és fórumok platformjaként használják. A tanuló tevékenységek nagy része LMS-en kívüli – személyes blogok, portfóliók, Youtube videók, közösségi oldalakon történik. Jellemző a napi hírlevél. A kurzusvezető ugyan biztosít egy alaptananyagot, de jellemzően a tanulók állítják össze a tananyagot. Az élethosszig tartó tanulás fontos, lehetséges eszköze.

MOOC a világban

Legnagyobb szolgáltatók

Mára a MOOC az egész világon elterjedt, százas nagyságrendű szolgáltató van, becslések szerint a résztvevő hallgatók száma a húsz milliót is meghaladja. A kurzusok a világ bármely országából felvehetők, sok egyetem, köztük nevesek is, a szolgáltatóval megegyezve kredites kurzusokat is meghirdetnek.

Amerikai Egyesült államok

Az Egyesült Államok legismertebb három MOOC szolgáltatójának áttekintő adatait tartalmazza az 1. táblázat; ezek közül, mint az adatok is mutatják a Coursera kínálja a legnagyobb számú és legszélesebb körű kurzusokat.

Táblázat 1: A legnagyobb szolgáltatók az Egyesült Államokban

	Alapító k	Működés kezdet	Résztvevő intézménye k száma	Kurzusok száma	Hallgató k száma	Induló támogatás millió USD
edX	Harvard, MIT	2012	50	200	2.500.000	61
Coursera	Stanford	2012	108	641	7.100.000	65
Udacity	Stanford	2012	5+Google,	38	1.600.000	21

Ázsia

Ázsiában az első MOOC kurzust a Taylor egyetem kínálta Malajziában, és 115 különböző országból vonzott hallgatókat. Az indonéz Universitas Ciputra első MOOC kurzusának több mint 20 000 regisztrált tagja volt, a tanfolyam betekintést kínált, hogyan lehet indítani egy vállalkozást.

Európa

Európában jelenleg 597 MOOC kurzus érhető el, közülük legtöbbet a spanyol intézmények kínálnak, szám szerint 203-at, utána következnek a britek, 120-al, majd Franciaország, ahol 81 kurzust számolnak.

A kelet-közép-európai régióból egyedül egy szlovák egyetem van jelen a MOOC piacon. 2012 januárjában elsőként a helsinki egyetem indított MOOC kurzust programozásban. Nagy Britanniában az Open University és Madridban is még ugyanebben az évben sikeresen elindították az első spanyol MOOC tanfolyamot. A németországiiversity első kurzusát több mint 82.000 diák látogatta (2013 november), és Európa legnagyobb MOOC szolgáltatója a mai napig. Írországból ALISON nyújt ingyenes online tanúsítványt a kurzuslátogatóknak. 2013-ban a francia kormány bejelentette a Francia Université Numerique (FUN) MOOC kurzusainak indítását.

Ausztrália

Ausztráliában az University of New South Wales indított számítástechnika kurzust, ez az első MOOC tanfolyam ezen a földrészen.

MOOC kurzusok

Az ingyenes MOOC kurzusok száma a világban 2014-ben hat hónap alatt kis híján megduplázódott, amíg januárban 1369, júniusban már nem kevesebb, mint 2625 előadássorozat volt a nemzetközi kínálatban. Ez derült ki az Európai Bizottság által életre hívott Open Education Europe statisztikájából.

A képzések változatosak – a jogi, közgazdasági, műszaki, természettudományos kurzusok mellett a média, a design és még pusztán formálódó tudományágak kísérleteibe engednek bepillantást, és ami ennél is lényegesebb, az önálló munkákhoz szükséges alkalmazásokat is elérhetővé teszik a kurzusok. Például a Coursera által kínált mintegy 325 tanfolyam 30%-a tudományos jellegű, 28%- a művészet és humán jellegű, 23%-a az információs technológia, 13%-a az üzleti és 6%- a matematika.

A statisztikák szerint Európában a legtöbb kurzust – több mint 130-at műszaki területen hirdették meg a közelmúltban, ezt követik az alkalmazott tudományok, a társadalomtudományok és az üzleti tudományok, mindhárom területre nagyjából 90 egyetemi kurzus jut jelenleg. A nemzetközi kínálatban mindenki megtalálhatja a számára megfelelőt, a görög-római mitológiától a bioinformatika aktuális kérdéseiig.

Magyarországon online társadalomtudományos képzést kínál a Mathias Corvinus Kollégium középiskolás diákok számára. A négy féléves kurzus a modern kori történelem, a közgazdaságtan és a nemzetközi kapcsolatok területeit öleli fel

A MOOC típusai

Általában a MOOC két fő típusát különböztetik meg:

- Kommunikatív MOOC a tanár jelenlétével, irányításával.
- Kontaktus, kommunikáció nélküli MOOC, amely a hallgató önálló tanulás tervezésén alapul.

Egyes (spanyol) szakvélemények szerint további nyolc MOOC típus létezik, melyek viszont besorolhatók valamelyik főtípusba:

- A **Transzfer (vezérléses) MOOC** féle kategóriába a Coursera szolgáltató kurzusai illenek be elsősorban. Az első főtípusba (kommunikatív) sorolható be, mivel a tanár jelenléte lényeges, és a hagyományos tanfolyamokra jellemző jegyeket visel: előadások, rövid tesztek, értékelések.
- A **Média MOOC** kategóriát az Udacity szolgáltató képviseli leginkább. A leginnovatívabb típus, jellemző jegye a videokonferencia, a magas színvonalú képzés, az interaktív élmény, a hallgatók együttműködése, a közös feladat- és problémamegoldás. Ez a kategória a második, kontaktus nélküli főtípusba sorolható.
- A **Synch (szinkron) MOOC** kurzusok kezdési időpontja és az értékelés időpontja is rögzített, a hallgatók csoportja is homogén, amelyek megkönnyítik az oktatói munkát. Mind Udacity és Coursera szolgáltatók kurzusai között szerepelnek ilyenek. Az ilyen típusú MOOC kurzusok az első főtípusba sorolhatók.
- Az **Asynch MOOC** kurzusok teljesen nyitottak, nincsenek fix dátumok vagy otthoni értékelést. Meg lehet kezdeni bármilyen helyen és időben (különböző időzónák). Ez csökkentheti a magas lemorzsolódási arányt. Teljesen önálló képzési mód, a Coursera nyit elsősorban ilyen kurzusokat.
- Az **Adaptív MOOC** előre meghatározott követelményekkel kezdi el a kurzusokat. A CogBooks szolgáltató az élenjáró ebben a kategóriában. Személyre szabott tanulási tapasztalatok alapján kezdi a kurzust, és dinamikus értékelés jellemző rá. Egyszerű, világos és strukturált a kurzus felépítése; elemzi a működés során a tapasztalatokat, és ezek alapján folyamatosan javít.
- A **GroupMOOC** a Stanford kurzusainak példáját követi. A tanfolyamok kis csoportokban kezdődnek, a diákok közösen dolgoznak, a cél a szintnövelés és a diákok megtartása. Figyelembe veszi a képzés résztvevőinek szociodemográfiai jellemzőit, készségeit és ismereteit. A diákok munkáját mentor segíti.
- A **Connectivist MOOC** kurzusokra videók, előre meghatározott tartalmak széleskörű használata jellemző. A résztvevők megosztják egymással tudásukat.
- A **MiniMOOC** egyetemekhez kapcsolódó új és kis speciális kurzusok, amelyek nem igényelnek egy menetrendet, hét vagy nyolc hétig tartanak, könnyen eladhatók.

Minden típusban a hangsúly a hallgatói igényeken van. Mi tehet vonzóvá egy MOOC kurzust?

- A márka az intézmény és a tanár.
- A minőségi anyagok és erőforrások.
- A kurzus érvényesítése más tanulmányok területén. A kurzus elvégzését igazoló oklevél hitelessége.
- A nehézségi szint és előfeltételek.
- A résztvevők véleménye és elégedettsége ajánlást eredményezhet másoknak.
- Szerepe és jelentősége az önmegvalósításban.
- A munkaterhelés és könnyen megtanulhatóság kritériuma.
-

Online learning, e-learning, MOOC

Az online learning két megnyilvánulási formája az e-learning és a MOOC.

Mindkét rendszer közös jellemzője:

- online módon érhető el
- önálló tanuláshoz készült tananyagok,
- online vizsgalehetőségek,
- a hallgatók egymás közti online kommunikációja,
- a hallgatói munka tútori támogatása

Eltérések a rendszerekben:

- a MOOC tömeges és nyitott kurzusokat kínál, résztvevői különböző korcsoportok és érdeklődési területek tagjai lehetnek a világ bármelyik részéről, összeköti őket a nyelvismeret. Az e-learning tanfolyamok résztvevői szervezettebbek, azonos típusú intézményekhez kötöttebbek
- fórum nagyobb szerepe a MOOC kurzusokban, és az ebből következő együttműködés, kommunikáció tanár-hallgató, hallgató-hallgató viszonylatban
- az e-learning tanfolyam résztvevője kizárólagosan tanuló, a MOOC kurzusok lehetőséget nyújtanak szerepcserére, amikor a tanulóból szervező, blogíró, előadó válhat
- A MOOC kurzusoknak több típusának nincs meghatározott kezdete és végpontja
- Az e-learning tanfolyamokat általában fizetősek és előregyártottak

MOOC kurzus általános szerkezete

Kurzus hossza

A kurzusok hossza különböző lehet, elsősorban a tárgyalt tananyag/témakör függvényében. A kurzus hosszát a felsőoktatási intézmény, a kurzus meghirdetője és szakmai felügyelője szabja meg, éspedig oly módon, hogy az illeszkedjék az intézmény tanulmányi rendjébe, különös tekintettel a kredit pontokkal rendelkező tantárgyakra. Világviszonylatban a 6-12 hetes kurzusok váltak leginkább elfogadottakká, de egyedi esetekben előfordulnak rövidebb tanfolyamok is.

A MOOC kurzusok általában elérhetőek a hét minden napján és a nap 24 órájában és néhány esettől eltekintve nincs időrendi megszabás (azaz a hallgató dönti el mikor és milyen tempóval foglalkozik a tananyaggal).

Blokkok időtartama

Az MOOC kurzus blokkokból tevődik össze. Egy-egy videó-blokk időtartama általában 5-10 perc. A hallgató által a tananyag elsajátítási szintjét kérdések feltevésével állapítják meg. A tananyag szerkezetének fontos része a feladatok. Ezeknek megválaszolása on-line, interaktív módon történik – a hallgató a megoldásokat feltölti a MOOC rendszerbe. A feladatok kiértékelése automatikus vagy „peer-to-peer” módon történik (a hallgatók egymás válaszait értékelik).

Az oktatás további lehetséges eszköze a *Fórum*, amikor is a hallgatók kérdéseket fogalmaznak meg egymás irányában és azokra válaszolnak, megosztva a tartalmat a többi hallgatóval.

Hallgatói belépés időpontja

Az MOOC kurzusba a hallgatói belépés időpontját a felsőoktatási intézmény, a kurzus meghirdetője és szakmai felügyelője szabja meg, éspedig oly módon, hogy az illeszkedjék az intézmény tanulmányi rendjébe. Lehetnek olyan kiírások is, ahol a kurzusba való belépés időpontja szabadon választható, csak a kurzus időtartama és annak teljesítési feltételei vannak megszabva.

Egyéb feltételek

A számítógépes, interneten keresztüli on-line kapcsolattartáson kívül más előfeltétele az MOOC kurzusban való részvételnek általában nincs. Az esetek többségében az addigi képzettség és szakmai háttér nem játszik fontos szerepet.

A hallgatóktól nem várják el tankönyvek vagy egyéb tanulmányi anyagok beszerzését – ezt teljes mértékben biztosítja a kurzus blokkjainak tartalma illetve az interneten szabadon elérhető szövegkörnyezet, amelyre a tananyagban hivatkozások (linkek) vannak feltüntetve.

Ingyenes MOOC platformok

Azok az intézmények, oktatók, akik saját MOOC oktatási felületet kívánnak létrehozni, számos kedvező lehetőség közül választhatnak. Az alábbi leírás egy összegző áttekintést ad az öt népszerű, ingyenes MOOC, illetve MOOC szerű platformról.

edX

Az edX egy nyílt forráskódú platform, melyet az edX.org bocsát rendelkezésre. Ugyanarról az oktatási felületről van szó, melyet a Harvard vagy az MIT egyetemek használnak, és több mint 100.000 hallgatót foglalkoztatnak. Nyílt forráskódként jelent meg 2013 márciusában, célja az volt, hogy a MOOC platformokat WordPress-ként szolgálja, azaz lehetővé tegye a felhasználók részére az egyes kiegészítők és funkciók hozzáadását. Az edX gyors, modern felületet biztosít, ahol hatalmas tömegekben is könnyen kezelhetőek a kurzus résztvevői.

Az edX olyan szervezetek részére javasolt, melyek modern, rugalmas, robosztus kurzusmenedzsmentet szeretnének. Habár nyílt forráskódú rendszerről van szó, a fizikai létrehozás és beszerelés némi költséggel jár. Cserébe azonban diákok ezreinek nyújt állandó hozzáférhetőséget.

Moodle

A Moodle (**M**odular **O**bject **O**riented **D**ynamic **L**earning **E**nvironment) egy nyílt forráskódú, ingyenes PHP nyelven íródott keretrendszer, első számú fejlesztője **Martin Dougiamas** (Ausztrália) aki a rendszert CMS-nek nevezi (Course Management System), de klasszikus értelemben a Moodle egy LMS (Learning Management System) rendszer.

Az első verzió Moodle 1.0 2002. augusztus 20.-án jelent meg, 2010-ben pedig megjelent a 2.0 verzió mely egy nagy változás volt az 1.x verziókhoz képest, megújult biztonsági mentés, megjelentek a feltételes tevékenységek.

Ezt követően a Moodle rohamosan kezdet el fejlődni, 2013-ban megjelent a Moodle 2.5-ös melyben újból sok újdonság található: átláthatóbb lett a navigáció, jelentős a mobil eszközök irányába történő nyitás, megjelennek olyan modulok, mint a könyv vagy kérdőív, de a legnagyobb változás, hogy személyre szabhatóak lettek a tananyagok (korlátozni lehet, hogy csak bizonyos tanulók, csoportok érhessek el a tananyagokat és ez akár teljesítménytől tehető függővé).

Megjelent a „Kitűzők” (Badges) mely által a tanulói teljesítményt lehet elismerni, bővült a kurzusformátum választék.

Martin Dougiamas elhatározása szerint ezt követően minden májusban és novemberben fognak kiadni egy új verziót, hetente jelennek meg a „+”-os csomagok, minden major verzió 18 hónapig kapja meg a kritikus biztonsági javításokat.

2014-ben megjelent a 2.7-es verzió melynek van egy LTS (Long Term Support) változata, a szokásos 1,5 év helyett 3 éven át (2017) garantálják a biztonsági frissítések kiadását.

Megújultak a feltételes tevékenységek, összetettebb feltételek megadási lehetősége, összefűzhető feltételek (és, vagy), beépített eszköz az akadálymentes webtartalmak előállításához, tovább fejlesztett naplózási rendszer (jobb szűrési lehetőségek, szerepkör alapján történő lekérdezések, naplók tárolási lehetősége külső adatbázisban).

2014. november 10-én megjelent a 2.8-as Moodle mely Martin Dougiamas szerint az eddigi legjobb változott, amit valaha készítettek, a fejlesztők szerint többek között jelentős változások jelentek meg az osztályozó naplóban és a fórumban.

A Moodle az egyik legdinamikusabban fejlődő ingyenes keretrendszer, számtalan fejlesztés történik szoros együttműködésben felsőoktatási intézményekkel, mint: Luther College, University of Minnesota, Louisiana State University, San Francisco State University, University of California and Calpoly. az Ausztráliai Canberra University.

CourseSites by Blackboard

A CourseSites by Blackboard egy meglehetősen robusztus felület. A Moodle legtöbb funkcióját tartalmazza, beleértve a kiterjedt oktatási eszköztárat, jelentési funkciókat és a SCORM-megfelelést. Mindemellett felhő alapú rendszer, így a kurzus bármikor elindítható, létrehozható, a fenntartásról és a frissítésekről viszont nem kell gondoskodni.

Öt élő kurzusig a szolgáltatás ingyenes, az üzemeltető Blackboard pedig nem utalt arra, hogy ez a jövőben változna. Cserébe, a kurzusok mindegyike a Blackboard logójával lesz ellátva, a hallgatóknak pedig kötelezően regisztrálniuk kell a Blackboard adatbázisába, amennyiben csatlakozni szeretnének a kurzushoz.

A CourseSites egyéni oktatók számára kiváló választás, így például tanároknak, akik szeretnék áthelyezni a tananyag egy részét online felületre, vagy szervezeteknek, akik most kezdenek online kurzusokkal kísérletezni. Az öt kurzusban megállapított határ, és a Blackboard logóval ellátott tananyag bizonyos határokat szab a felhasználás terén. Mindemellett a CourseSites egy jó választásnak bizonyulhat, hiszen a funkciók magas száma és a fenntartási költsége minimális szintje tekintetében kitűnik a többi platform közül.

Udemy (ingyenes változat)

A Udemy oktatási felület a kezdetektől fogva magáncélú MOOC kurzusok kezelésére fektette a hangsúlyt – köznyelven szólva a Udemy a MOOC-ok YouTube-ja. A kurzusvezetők felépíthetik és irányíthatják saját kurzusaikat, majd azokat a felhasználók részére ingyenesen vagy egy bizonyos összegért rendelkezésre bocsájtják.

A Udemy elsősorban azoknak a magánszemélyeknek ajánlott, akik könnyen és gyorsan szeretnének online kurzusokat indítani, illetve azokat pénzre váltani. A platform hemzseg az informatikusoktól, fényképészekről, formatervezőktől és egyéb szakemberektől, akik tudásukat online kurzusok formájában „árulják”. A Udemy legnagyobb erőssége a kétmillió regisztrált hallgatóban rejlik. A Udemy alatt létrehozott kurzusok segítségével ennyi hallgatóhoz juthat el a tudásanyag.

Versal (ingyenes változat)

A Versal egy ígéretes új platform. Népszerűsége a letisztult, intuitív felhasználói felületben és robusztus *drag and drop* funkcióiban rejlik. A felhasználók ingyenesen regisztrálhatnak, majd kurzusokat hozhatnak létre, matematikai kifejezéseket implementálhatnak, ábrákat szerkeszthetnek, és egyéb kiegészítőket helyezhetnek el, melyhez komolyabb programozási képzettségre sincs szükség. A felhasználók mindemellett beépíthetik az egyéb internetes megosztókon pl. blogokon meghirdetett kurzusaikat is.

A Versal azonban mégsem nevezhető MOOC platformnak, hiszen néhány MOOC elem hiányzik belőle. Jelenleg nincs elérhető fórum- vagy üzenőfal funkció, így valójában egy nagyon erős oktatóplatformról van szó.

A Versal azoknak a magánszemélyeknek ajánlott, akik gyorsan szeretnének átlátható kurzusokat kiépíteni, így például hallgatói feladatok kiírására vagy zenészeknek, akik egy rövid zenei kurzust indítanának blogjukon. A Versal fiatal termék, a gyártó cég pedig új funkciók kialakítását tervezni, így nem árt figyelemmel követni a rendszer fejlődését.

A megfelelő platform kiválasztása elsősorban a kurzus milyenségétől függ. A fent felsorolt oktatási felületek legtöbbje demóváltozatban is elérhető, így az oktatók kipróbálhatják, hogyan is nézne ki a valóságban a meghirdetett tananyag. Végül, nem érdemes leragadni egy platformnál, hiszen mindegyikük ugyanazon a tartalmon (YouTube videók, PDF fájlok, kvízek), így nem jelent nagy megpróbáltatást a platformok közti migráció akár a kurzus folyamata alatt sem.

A K-MOOC

Küldetés

A Kárpát-medencei Online Oktatási Centrum (K-MOOC) Rudas Imre rektor úr kezdeményezésére az Óbudai Egyetem keretén belül alakult meg 2014 szeptemberében. Fő feladatának a Kárpát-medencei magyarság anyanyelven történő ingyenes, széles körű oktatását célozta meg. Ma már -

több tíz hazai és határon túli magyar felsőoktatási intézménnyel egyetemben - sikeres tevékenységet folytat, amely, reményeink szerint, nagyban elősegítheti a magyar nyelv és kultúra ápolását, de hozzájárulhat a térség gazdasági és társadalmi versenyképességének növeléséhez is, tovább erősítve ezzel a magyar nemzet határokon átnyúló integrációs folyamatát.

A K-MOOC célja a MOOC rendszer egész világot behálózó angol nyelvű kihívásának ellensúlyozására magyar nyelvű online kurzusok indítása, elterjesztése, elfogadtatása elsődlegesen a Kárpát-medencei magyarság, de minden magyar anyanyelvű számára. Kredittel elismert online oktatási formát kínál a Kárpát-medencei, részben, vagy egészben magyar tannyelvű képzést folytató felsőoktatási intézmények, karok, tanszékek, intézetek hallgatói számára, illetve egy újabb oktatási formát az élethosszig tartó tanulás megvalósítására.

Jövőkép

A K-MOOC olyan Kárpát-medencei hálózat, amelybe virtuálisan, egyenjogú partnerként beletartozik az összes teljesen vagy részben magyar tannyelvű képzést folytató intézmény.

A hálózathoz csatlakozó intézmények minden tudományterületen maguk is készíthetnek és meghirdetnek mindenki számára ingyenesen elérhető, online, kredites magyar nyelvű kurzusokat, diákjaik pedig felvehetnek kurzusokat a hálózat bármely intézménye által meghirdetettek közül.

A magyarországi felsőoktatási intézmények hallgatói új és a világban elterjedt képzési formában részesülnek. A határon túli intézményekben tovább erősödik az anyaországhoz való tartozás, az ottani magyar diákok a magyar felsőoktatás részévé válnak. Élővé és mindennapivá válik az összes magyar tannyelvű képzést folytató intézmény és az összes magyar anyanyelvű hallgató kapcsolata.

A K-MOOC küldetésének megfelelően kurzust vehet fel bárki, aki Kárpát-medencei felsőoktatási intézmény hallgatójaként, vagy az egész életén át tartó tanulás részeként a K-MOOC valamely meghirdetett kurzusára a vonatkozó szabályok szerint beiratkozik.

A rendszerbe csak olyan kurzus kerülhet, amelyet a K-MOOC hálózat tagjaként a meghirdető egyetem vagy főiskola saját kredites kurzusaként elfogadott. Az adott egyetem saját követelményei és időbeosztása szerint hagy jóvá és indít el egy kurzust. K-MOOC kurzusaiba a meghirdetett időszakban bármikor be lehet kapcsolódni regisztrációval a www.kmooc.uni-obuda.hu honlapon.

K-MOOC kurzusok készítése Moodle keretrendszerben

Egy keretrendszer fő feladata, hogy általa folyamatosan elérhetőek legyenek a tartalmak, értékeli és nyomon követi a tanulási folyamatot, kezeli a kommunikációt.

A Moodle egy nyílt forráskódú rendszer, melynek tárhelyre van szüksége, maga a keretrendszer nem igényel különlegesen erős hardvert, de tartós és nagytömegű használatnál elengedhetetlen egy minőségi hardver. A Moodle széleskörűen kezel sokféle tartalmat, a rendszergazdák magas fokon tudják konfigurálni, képesek automatikusan kezelni a felhasználók belépését a megfelelő szerepkörök hozzárendelésével.

A kurzusok kidolgozásánál figyelembe kell venni a pedagógiai és módszertani szempontokat. A tananyagnál az írott szöveg nem papíron, hanem képernyőn jelenik meg. Egy elektronikus tananyag annál hatékonyabb, minél több médiumot tartalmaz (kép, hang, videó). A tananyagnak egy jól strukturált rendszerben kell segítenie a tanulást, pontosan meg kell benne határozni a célokat és a követelményeket. A segédletek, leírások kell hogy maximálisan biztosítsák és támogassák az egyéni tanulás folyamatát. A tananyag szerkezete tegye lehetővé azt, hogy bármelyik ponton be lehessen kapcsolódni a képzésbe. Tartalmazzon önellenőrző kérdéseket, teszteket, melyek segítségével biztosítja a visszacsatolás lehetőségét. Pontosán illeszkedjen a kiválasztott keretrendszerhez és annak sajátosságaihoz. A nyelvezete legyen egyszerű, megfogalmazása tömör és lényegre törő.

A tananyag a legkisebb egység, ez tulajdonképpen egy fájl takar, ami tartalmazhat szöveget, képet, hangot, videót stb. A lecke (lesson) „blokk”, ami egy vagy több tananyag, legkönnyebben egy hagyományos tankönyv fejezetének képzelhetjük el. Modulnak nevezzük, ha több leckéből áll egy ismeretanyag. Egy kurzus - ami lehet tantárgy vagy tanfolyam - egy vagy több modulból áll. A kurzus ismeretanyagát egységekre (blokkok-ra) kell bontani. A tanulási folyamat optimalizálásához a

tananyag logikai összefüggésrendszerét vesszük alapul, minden egység a Moodle-ben egy „Témát” takar.

K-MOOC kurzusok a 2014/2015-ös tanévben

A 2014/2015-ös tanév első félévében a K-MOOC keretében négy kurzus indult:

- A jazz kultúrtörténete I. (65 jelentkezőből 39 végzett)
- Bevezetés az ergonómiába (38 jelentkezőből 23 végzett)
- Egyéni és csoportos problémamegoldó technikák (97 jelentkezőből 51 végzett)
- A pedagógia alapjai (71 jelentkezőből 39 végzett)

A 2. félév K-MOOC kurzusai:

- A pedagógia alapjai 34 jelentkező
- Bevezetés az ergonómiába 60 jelentkező
- Egyéni és csoportos problémamegoldó technikák 113 jelentkező
- A jazz kultúrtörténete I. 42 jelentkező
- A jazz kultúrtörténete II. 150 jelentkező
- Minőségmenedzsment 9 jelentkező
- Mobil alkalmazás fejlesztés FirefoxOS platformon 77 jelentkező
- Összetett hálózatok vizsgálata 31 jelentkező
- Tartalomkezelés a felhőben 35 jelentkező

ÖSSZESEN: 551 jelentkező

Partner intézmények

A K-MOOC hálózathoz eddig csatlakozott intézmények a következők:

13 határon túli magyar tannyelvű felsőoktatási intézmény

- Sapienta Erdélyi Magyar Tudományegyetem, Románia,
- Újvidéki Egyetem, Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, Szabadka, Szerbia,
- Babes-Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár, Románia,
- Marosvásárhelyi Művészeti Egyetem, Románia,
- Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem, Közép-Európai Tanulmányok Kara, Szlovákia,
- Comenius Tudományegyetem, magyar tanszék, Pozsony, Szlovákia,
- Selye János Egyetem, Komárom, Szlovákia,
- Szabadkai Műszaki Főiskola, Szerbia,
- Vajdasági Magyar Tudományos Társaság, Szerbia,
- Strossmayer Egyetem, Eszék, Horvátország,
- Danubius University, Szlovákia,
- MŰFT Oktatási Központ, Székelyudvarhely, Románia,
- II. Rákóczi F. Kárpátaljai Magyar Főiskola, Beregszász, Ukrajna.

16 magyarországi felsőoktatási intézmény:

- Kecskeméti Főiskola,
- Gábor Dénes Főiskola,
- Szolnoki Főiskola,
- Miskolci Egyetem,
- Budapesti Műszaki Egyetem - megfigyelői státuszban,
- Budapesti Corvinus Egyetem,
- Szegedi Tudományegyetem,
- Nyíregyházi Főiskola,
- Apor Vilmos Katolikus Főiskola,
- Szent István Egyetem,
- Dunaújvárosi Főiskola,

- Pécsi Tudományegyetem,
- Sárospataki Református Teológiai Akadémia,
- Eszterházy Károly Főiskola, Eger,
- Kodolányi János Főiskola, Fehérvár,
- Bhaktivedanta Hittudományi Főiskola.

Összefoglalás

A Kárpát-medencei magyarság földrajzilag, de kulturálisan és társadalmilag is erősen megosztott és elsősorban a határon túli közösségek gyakran gazdaságilag ellehetetlenítettek. Az általános felemelkedés és ezzel együtt a nemzeti tudat megtartásának záloga a tudásalapú fejlődésben és a versenyképesség növelésében van. A műveltségi szint emelése és a hozzáférhető magyar nyelvű oktatás széles körű biztosítása ennek egyik alapfeltétele. Ehhez ad segítséget a fent leírt MOOC rendszer és az ezen alapuló K-MOOC intézménye. Bízunk benne, hogy ezen a példán is felbuzdulva további hasonló kezdeményezéseknek lehetünk a közeljövőben tanúi.

Referenciák

- [1] Rudas Imre *et al.*: MOOC - Massive Open Online Courses. Óbudai Egyetem, Egyetemi Kutató és Innovációs Központ, Budapest, 2014.
- [2] Kovács Miklós: Tömeges, nyitott online kurzusok(MOOC) módszertani vizsgálatai - VI. Oktatási-Informatikai Konferencia, 2014.február 4., ELTE Pedagogikum ...
- [3] Forgó Sándor - Racskó Réka: A pedagógiai rendszerváltás és újmédia alapú MOOC-kurzus jellemzői a felsőoktatásban – 2014, Agria Média XI. Információtechnikai és Oktatástechnológiai Konferencia, Eger
- [4] A K-MOOC Általános Ügyrendje. Óbudai Egyetem, Egyetemi Kutató és Innovációs Központ, Budapest, 2014.

Hegyesi Franciska⁷: MOOC a felsőoktatásban, MOOC az Óbudai Egyetemen

Absztrakt: Az első MOOC (Massive Open Online Courses) kurzust, amelynek célja, hogy nagyobb tömegek számára legyenek elérhetőek a felsőoktatás kurzusai, még 2011 őszén, a Stanford Egyetemen indították el. Az Óbudai Egyetem mindig nagy hangsúlyt fektet a korszerű oktatási módszerek használatára. 2012-ben létrehozta az Elektronikus és Digitális Tananyagok Irodáját és szabályozta az elektronikus tananyagok egységes közzétételét a Moodle keretrendszerben. 2014-ben megalakult a KÁRPÁT-MEDENCEI ONLINE OKTATÁSI CENTRUM (K-MOOC), amelynek egyik fő célja a magyar nyelvű online kurzusok indítása, elterjesztése. A jelenleg meghirdetett 9 kurzuson 551 hallgató tanul.

A MOOC megjelenése

"Az e-learning a tudás és készségek folyamatos asszimilációja, szinkron és aszinkron tanulási esemény, melyet az Internet technológiák segítségével kézbesít, támogat vagy szabályoz." [1].

Több mint 15 éve az amerikai Massachusetts Institute of Technology egyetem dolgozta ki az Open Course Ware projektet annak érdekében, hogy többen hozzáférhessenek az egyetemi előadások anyagához. Ez a kezdeményezés csak egy volt a sok jelből, hogy az e-learning hosszú távú sikere elkerülhetetlen. Segítségével személyre szabottá válhat a tanulás, releváns, interaktív, előnyös a tanulók és tanárok számára. A hallgatóknak többnyire tanulási igényeik vannak és nem e-learning igényeik ez a tény azt sugallja számunkra, hogy az e-learning egy megoldás és nem egy öncél.

Az első MOOC (Massive Open Online Courses) kurzust még 2011 őszén, a Stanford Egyetemen indították el, majd a massachusettsi MIT és a Harvard tette mindenki számára elérhetővé több óráját. Stanford kurzusán a beiratkozott diákok száma gyorsan elérte a 160 ezer főt. Mára már számos jól finanszírozott amerikai szolgáltató alakult, köztük a legismertebbek az Udacity, Coursera és az EDX.

Európában jelenleg 597 MOOC kurzus érhető el, közülük legtöbbit a spanyol intézmények kínálnak, szám szerint 203-at, utána következnek a britek, 120-al, majd Franciaország, ahol 81 kurzust számolnak. A kelet-közép-európai régióból egyedül egy szlovák egyetem van jelen a MOOC piacon.

A MOOC célja, hogy nagyobb tömegek számára legyenek elérhetőek a felsőoktatás kurzusai. A lehetőség mindenki számára nyitott, a kurzusok nem helyhez kötöttek, a tananyag elsajátításának ütemét a hallgató szabályozza.

Sok vita alakult ki a MOOC kapcsán, de ezek a viták többnyire az intézmények, a technológia és a gazdasági szempontok körül alakultak ki és nem a pedagógiai módszerek körül.

Az újfajta tudás és tanulási forma arra ösztönöz, hogy lényegében megváltozzon a tanulás dizájnya, igényessé, innovatívvá váljon, hogy megváltozzon a tanítási és tanulási szemlélet.

A MOOC egy megkülönböztető eszköz, amely példátlan lehetőséget nyújt a jól bevált online oktatási formák átgondolására.

A MOOC tervezése folyamán figyelniünk kell, hogy az intézmény céljai és feladatok teljes összhangban legyenek:

- biztosítani kell, hogy egyformán elfogadott legyen a stratégia a közreműködő és felhasználók részéről,
- meg kell határozni az alap technikai feltételeket és képességeket, melyek támogatják a tanulást,
- egy fontos szempont a módszertan, és az eredmények értékelésének a kidolgozása.

⁷ Tanársegéd, igazgató, hegyesi.franciska@kvk.uni-obuda.hu

A K-MOOC elindítása az Óbudai Egyetemen

Az Óbudai Egyetem nagy hangsúlyt fektet a korszerű oktatási módszerek használatára. Ezt bizonyítja az is, hogy 2012-ben létrehozta az Elektronikus és Digitális Tananyagok Irodáját és szabályozta az elektronikus tananyagok egységes közzétételét.

Az Egyetem az oktatást támogató elemként, a Moodle rendszert használja mely egy nyílt forráskódú, ingyenes PHP nyelven íródott keretrendszer, első számú fejlesztője Martin Dougiamas (Ausztrália) aki a rendszert CMS-nek nevezi (Course Management System), de klasszikus értelemben a Moodle egy LMS (Learning Management System) rendszer, amely kezeli a tananyagot, a felhasználói szerepköröket, személyre szabhatóak a tananyagok, korlátozni lehet, hogy csak bizonyos tanulók, csoportok érhessek el a tananyagokat és ez akár teljesítménytől tehető függővé.

Az Egyetem a Moodle keretrendszert összekapcsolta a Neptun tanulmányi rendszerrel, az ott található kurzusok a megfelelő jogosultságokkal megjelennek a Moodle rendszerben is. Az oktatók itt teszik közé a tananyagaikat, sokan itt kérik a hallgatóktól a feladatok feltöltését, a tapasztaltabbak akár vizsga feltételeként itt elővizsgáztatnak a tesztek segítségével, a rendszer használata egyre nő, napi átlagban 41Gb adatforgalom van az oldalon.

2014-ben megalakult a KÁRPÁT-MEDENCEI ONLINE OKTATÁSI CENTRUM (K-MOOC), amelynek egyik fő célja a magyar nyelvű online kurzusok indítása, elterjesztése, elfogadtatása elsődlegesen a Kárpát-medencei magyarság, de minden magyar anyanyelvű számára. Biztosítson kredittel elismert online oktatási formát a Kárpát-medencei, részben, vagy egészben magyar tannyelvű képzést folytató felsőoktatási intézmények, hallgatói számára, illetve egy újabb oktatási formát az élethosszig tartó tanulás megvalósítására.

Induláskor a K-MOOC-hoz 16 magyarországi és 13 határon túli felsőoktatási intézmény csatlakozott.

A K-MOOC a Moodle keretrendszert használja, működése során vállalja, hogy:

- kiszolgálja a Kárpát-medencében magyar tannyelvű képzést folytató összes felsőoktatási intézményt,
- olyan magyar nyelvű, szakmailag magas szintű kurzusokat is indít, amelyek hazai és nemzetközi egyezmények alapján az akkreditációs követelményeknek is megfelelnek, ezzel is segítve a későbbiekben a határon túli felsőoktatási intézmények akkreditációját,
- a hálózathoz csatlakozó intézmények minden tudományterületen maguk is készíthetnek és meghirdethetnek kurzusokat,
- a centrum kurzusai ingyenesen felvehetők mindenki számára.

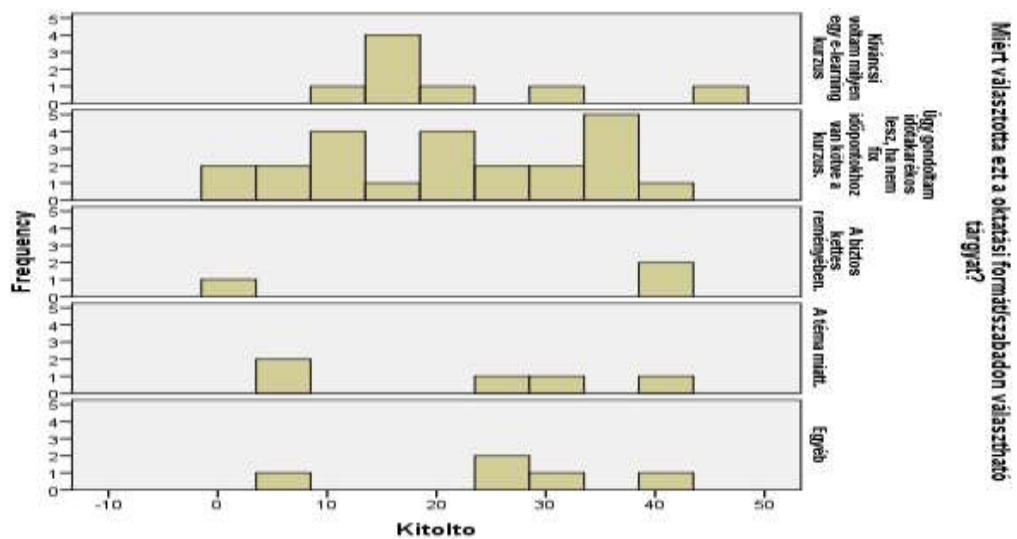
Eredmények

Az Óbudai Egyetem, a 2014/2015-ös tanév I. félévében négy e-learning alapú K-MOOC kurzust indított:

- A pedagógia alapjai (Trefort Ágoston Művelődéstudományi Központ), 71 hallgatóval
- Bevezetés az ergonómiába (Bánki Donát Gépész és Biztonságtechnikai Mérnöki Kar), 38 hallgatóval
- Egyéni és csoportos problémamegoldó technikák (Kandó Kálmán Villamosmérnöki Kar), 97 hallgatóval
- A Jazz kultúrtörténete (EKIK), 65 hallgatóval

A kurzusokon, amelyek szabadon választható tárgyak voltak kreditértékkel, összesen 271 hallgató vett részt, közülük 152-en sikeresen be is fejezték a kurzusokat, teljesítve a tantárgyi követelményeket.

A hallgatók körében végzett felmérésből kitűnik, hogy a kurzus kiválasztásánál az egyik fő szempont az időtakarékoság, hogy a kurzus ne legyen helyhez, de főleg pontos időhöz kötve ez a tényező nagyon fontos a levelező hallgatók esetében is.

1. ábra: Miért választotta ezt az oktatási formát?

Konklúzió

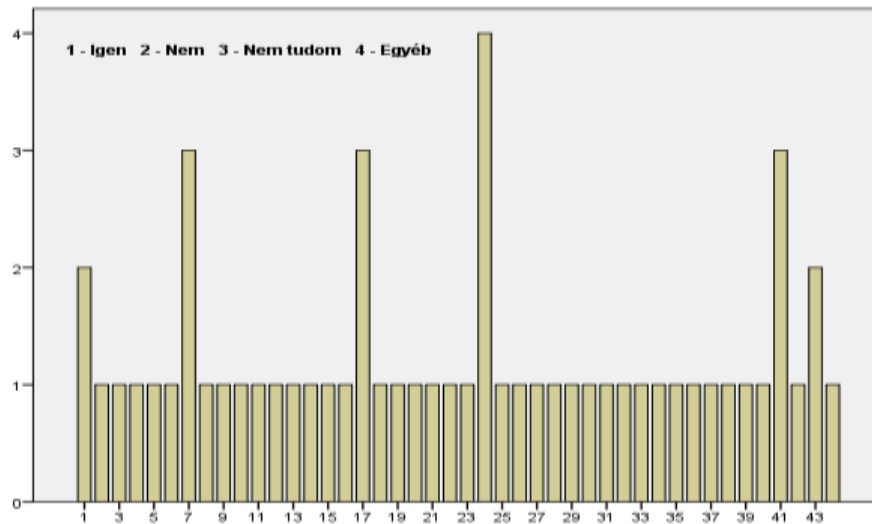
Természetesen a fentiek felvetnek kérdéseket is. Pótolhatja-e a MOOC a hagyományos egyetem kurzusait? Miként tudják az egyetemek a fizetős kurzusaikból finanszírozni ezeket az ingyenes programokat? Miként lehet megtartani az amúgy is nehezen betartható etikai sztenderdeket, pl. hogy a kiadott feladatok megoldásánál ne másolják a diákok egymás anyagait?

A hivatalos és gazdasági kérdéseken kívül azonban pedagógiai, pszichológiai kérdések is felvethetők a MOOC-kal kapcsolatban. Elsőként felmerül a kérdés, hogy nem túl információ-központú-e ez a fajta oktatási forma. Lehet-e készségeket fejleszteni, a gyakorlatban is hasznosítható tudást adni virtuálisan. Ezzel összefüggésben az is kérdéses, hogy a tanulás személyes részének kikapcsolása milyen előnyökkel és hátrányokkal jár.

Az előnyök elvitathatatlanok: mindenki a saját tempójának, érdeklődésének és képességeinek megfelelően haladhat a kurzusokkal. Miközben tanul a földrajzi korlátok is eltűnnek: kapcsolatot is építhet hasonló érdeklődésű emberekkel a világ minden tájáról. Ugyanakkor hiányzik a tanulás személyes része, hiányzik az offline kooperáció, és a közös élmény.

Mindezek miatt talán nem várhatjuk, hogy az egyetemek falai a közeljövőben fognak leomlani, de a MOOC-ok érdekes kiegészítői lehetnek a formális keretek között zajló felsőoktatásnak.

A tanulók többsége pozitív élményekkel végezte a kurzusokat, a hallgatók 85%-a egyértelműen ajánlaná másoknak is ezt a kurzust.

2. ábra: Ajánlani fogja ezt a kurzust másoknak is?

A 2014/15/2 félévben 9 kurzust indítottunk a KMOOC keretében: A pedagógia alapjai (TMPK, 34 hallgató), Bevezetés az ergonómiába (BGK, 60 hallgató), Egyéni- és csoportos problémamegoldó technikák (KVK, 113 hallgató), A Jazz kultúrtörténete I. (EKIK 42 hallgató), A Jazz kultúrtörténete II. (EKIK, 150 hallgató), Minőségmenedzsment – (Gábor Dénes Főiskola, 9 hallgató), Mobil alkalmazás fejlesztés FirefoxOS platformon (NIK, 77 hallgató), Összetett hálózatok vizsgálata (AMK, 31 hallgató), Tartalomkezelés a felhőben - Orchard (NIK, 35 hallgató). A kurzusokra összesen 551 hallgató jelentkezett, ami az előző félévi tantárgyfelvétel duplája.

Mindezek tükrében sikeresnek könyvelhetjük el a kezdeményezésünket, tovább kell haladni az úton, melyen elindultunk, megnyerve minél több felsőoktatási intézményt, hogy aktív részese legyen a K-MOOC céljai megvalósításának.

Irodalom:

- [1] Don Morrison " E-learning Strategies: how to get implementation and delivery right first time" 2003 p.9
- [2] MOOC Open Online Coures,
<http://kmooc.uni-obuda.hu/sites/default/files/mooc.pdf#overlay-context=user/1>

Nagy Éva: 200 éves a magyar nyelvű oktatás és református egyház a román fővárosban

"Csak anyanyelvemen lehetek igazán én." - mondta Kosztolányi Dezső, s meg kell találnunk a saját Én-ünket, ahhoz, hogy valóban részei legyünk a sokszínű európai (és nem csak) kulturális világnak, amelyben - szintén Kosztolányit idézve, "Erős várunk a nyelv". Ezekkel a gondolatokkal köszöntöm a 6. BB-konferencián részt vevő tanárokat, diákokat és minden érdeklődőt azon események iránt, amelyeken különös hangsúlyt fektetünk itt a Kárpát-medencében, a magyar nyelv, kultúra és oktatás megőrzéséért, ápolásáért és fejlesztéséért, hiszen Nagy László szavaival élve: "Nem elég magyar anyanyelvűnek születnünk, tanulnunk kell magyarul a sűríg".

Előadásomban szó van a 200 évvel ezelőtt megalakult bukaresti református egyházzal és magyar nyelvű oktatásról, annak sikereiről és nehézségeiről, fontosabb történelmi pillanatokról, kiemelkedő személyiségekről, pedagógusokról és diákokról, valamint más érdekességekről.

**„Ha élet zengi be az iskolát,
Az élet is derűs iskola lesz.”**

A bukaresti magyar Alma-Mater névadójának, Ady Endre költőnek sokatmondó gondolataival indítom előadásomat a bukaresti magyar nyelvű oktatás és a református egyház fennállásának 200. évfordulója kapcsán. Öröm és megtisztelő számomra, hogy tehetem ezt ma itt a magyar fővárosban, egy világszintű multidiszciplináris konferencián.

A bukaresti magyar oktatás és református egyház rövid története

SÜKEI IMRE, Bukarest első magyar közösségét, templomot és iskolát építő református lelkésze.

Különböző korokban, Bukarestbe érkeztek Erdélyből elszármazott elődök egy jobb élet reményében, talpalatnyi helyet keresve maguknak a román fővárosban. Itt keresi Sükei Imre a Küküllő menti Szőkefalváról a magyar egyházkerületek ún."elcsángált" híveit. A fiatal lelkész bejárja a várost, néhány hét alatt meggyőződik arról, hogy ennek a közösségnek, ha nem akarja, hogy elveszen, az Egyháznak itt és azonnal közösségteremtő helyet kell keresnie, s rá templomot építenie. Sütő Andrással szólva "megcsattogtatni a zsoltáros igéket" előttük, hogy nagy elkeseredésükben még a Dunát is átússzák. Ezért kellett tehát kétszáz évvel ezelőtt, a magyar református egyháznak időben templom- és iskola-gátat építeni. Egyházi levéltárainkban található feljegyzések szerint a bukaresti "evangelico-reformáta" kálvini és németh lutheránus egyházi közösség a XVIII. és XIX.század fordulóján alakult. A német ún. ágostai hitvallású egyház pár évtizeddel korábban, a kálvinista ág, 1815 május 14-re teszi megalakulásának dátumát. Sükei első feljegyzéseiben azt írja, hogy ez az a nap, amelyen először gyűlt össze a németek szerény kis templomában a magyar anyanyelvű református gyülekezet.... és nem akármilyen nap volt az 200 évvel ezelőtt sem és 2015-ben sem. Akkor is és az idén is, május 14-e Áldozócsütörtök volt, Jézus Mennybemenetelének Napja. Véletlen egybeesés? A Jóisten tudja, hogy mi miért volt és van IGY.

1815-ben Sükei Imre református lelkész saját lakásán kezdte írni-olvasni tanítani a magyar gyermekeket. Négy év múlva, gyűjtésből és közadakozásból telket vásárolt Bukarest belvárosában (a Lutherană és a Stirbei Vodă utcák kereszteződésénél) és felépítette az első bukaresti református templomot és melléje az ún. „iskolaházat”. Az 1820-as évek végére a tanulók száma már 30-ra emelkedett, oktatásukkal pedig Márk Mózes kántortanító foglalkozott. (1821-ben kezdődött el a fatemplom felépítése).

Alexandru Suțu fejedelem így nyilatkozott akkoriban: "Építsenek a reformátusok bátran templomot, nem fognak semmi akadályoztatásba ütközni, mert az én országomba tolerancia van." A Sütöt követő

Grigore Ghica fejedelem 700 piasztert ajánlott fel évente a kincstárból a bukaresti reformátusoknak, egyházuk fenntartására.

A Sükei Imre által felépített első református templom és iskola, a máig is működő bukaresti magyar nyelvű oktatás alapja. Sükei Imre 1826-ban Konstantinápolyba utazik, 1830-32 között Magyarországot járja meg, majd 1833-35 között Szászországot, Poroszországot, és Württemberget keresi fel, de eljutott Franciaországig, Hollandiába, sőt az angliai protestáns, református közösségekhez is. Útban hazafelé több időt tölt Magyarország és Erdély gyülekezeteiben is. Prédikál és gyűjt az eklézsia fenntartására. A jövő nagy céljainak megvalósítására több mint 2000 aranyat hagyott utódaira. Sükei 56 éves korában, 1849 január 19-én halt meg Bukarestben. A német lutheránusok akkori lelkésze, Rudolf Neumeister temette el az általa épített kis fatemplom tornyának tövébe.

14 éves bukaresti szolgálata példaértékű. Sükei Imre halálával nagy úr és elbizonytalanodás lett úrrá a bukaresti eklézsiában.

Az 1848-1849-es forradalom idején az iskola életében hanyatlás állott be, amelyet súlyosbított Sükei Imre korai halála. A magyar szabadságharc leverése után újabb emigráns-hullám érkezett Havasalföldre, amelynek eredményeképpen gyarapodott a bukaresti magyarság és számottevő magyar közösség jött létre.

1854-től a magyarrégeni születésű Koós Ferenc református lelkész érkezésével új korszak nyílt a bukaresti magyarság életében.

Koós Ferenc 1856-ban Krajcáros Egyletet Hozott létre "Minden héten egy krajcárt" jelmonddal. Hitte, hogy ebből iskola, majd utána templom, s legvégül papilak és kántortanítói lak is lesz. 1856-ban egy új, tágasabb iskolát építtetett, amelyben újjá szervezte az oktatást. Kiss József kántortanító mellé a román nyelv oktatására román tanítót alkalmazott. A magyarságot felekezeti különbség nélkül tömörítette a református egyház és iskola köré. Társaskört, könyvtárat alapított, a szegényebb tanulók támogatására alapítványt létesített.

1863 március 8-án lebontják a Sükei-féle fatemplomot. Koós áhítatos, imádkozó tisztelettel áll meg a múlt előtt, értékeli elődei, de különösen a templomépítő Sükei munkáját és a gyülekezetét, amely újabb feladatokra gyűjti erejét. Így kezdi az öreg kiszolgált fatemplomtól való búcsúztató és az új felépítésére áldást kérő istentisztelet imáját: "Megemlékezünk rólatok, kedves vallásos keblű fiaink és leányainkról, kik legsanyarúbb időkben hő kebellet karoltátok fel Oláhország fővárosában Krisztus evangéliumát anyaszentegyházának szent ügyét."

Az új templom alapkövetélethez diszes vendégsereg sorakozott fel: nagykövetek, konzulok, egyházi méltóságok különböző felekezetek képviselőiben, generálisok, hercegek, hercegnők, és nem utolsósorban Alexandru Cuza fejedelem felesége, Elena Cuza fejedelemasszony, akinek az a magasztos szerep jutott, hogy letegye az eljövendő bukaresti református templom alapkövét.

Ez alkalommal ezeket mondta: "Boldognak érzem magamat, hogy a református egyház által Isten dicsőségére építendő templom alapjába én tehetem le az első követ. Mély megindulással látom mindegyre szaporodni Románia földjén azon intézetek számát, melyek a szenvedőknek vigasztalást és segédelmet nyújthatnak." Elena Cuza fejedelemasszony védnökségével 1862-ben hozzákezdtek az új templom felépítéséhez.

Koós Ferenc mellé felsorakoztak a segítőkész "testvérek": Neumeister német evangélikus lelkész, Endrele Károly építész, Kovács István, dr. Lukács Farkas, Benke József, Bartha Mihály, Hajdu József és Seres Lajos egyházközségi tagok.

Pontos bejegyzésünk van arról is, hogy 1869 július 19-én "Meggzüntem bukaresti lelkész lenni. Isten áldja meg a szentegyházat örök időkre. Koós Ferenc ev.ref.lelkész".-olvashatjuk az anyakönyvben.

1875-ben Bartalus János lelkész egy újabb két tantermes, emeletes iskolát épített, amelynek emeleti részén a tanítói lakás is helyet kapott.

Az 1877-es függetlenségi háború után fejlődésnek indult Románia gazdasági és társadalmi élete. Újabb magyar családok költöztek a fővárosba, így érezhetően megnövekedett a bukaresti magyarok száma. Tágasabb iskolaépületre volt szükség. 1889-ben a meglévő telek keleti részére egy, három nagy tantermes, emeletes épületet húztak fel.

Az 1898-ban megjelent elemi iskolai törvény (Legea Poni) az egyházi és magániskolákat is a Kultuszminisztérium felügyelete alá helyezte. Ez érzékenyen érintett a fejlődésben levő református iskolát. A gondokat tetőzte az újabb bevándorlási hullám. Végül, nagy anyagi áldozatok árán, 1904-ben felépült a leányiskolának szánt, új iskola (Sfintii Voievozi utca 50. szám alatt). Két évvel később, 1906-ban felépült a fiúiskola is (a Sf. Stefan utcában). Az 1910-1911-es tanévben, amelyet akkoriban a bukaresti magyar nyelvű oktatás csúcsának tekinthetünk, a római katolikus iskolákban 1141, a református iskolákban pedig 468 magyar tanuló részesült magyar nyelvű oktatásban. Az első világháború kitörése azonban megállította az oktatás fejlődését, az iskolák kénytelenek voltak beszüntetni munkájukat, a háború végén pedig a román kormány bírói zárlat alá helyezte az iskolaépületeket. A református egyháznak tíz évi küzdelmébe került, míg 1926 nyarán iskolaépületeit visszaszerezhetette. Újra összefogott a bukaresti magyarság és két hónap alatt rendbe-szedte a Sfintii Voievozi utcai épületet, ahol szeptemberben, Demény Miklós igazgatásával, megnyílt az iskola. Az 1932-1933-as tanévben az iskola hétosztályossá vált. A tanulók számának további gyarapodása miatt újabb osztályokat indítottak a Pantelimon (1938), majd a Bellu városrészben (1939). 1940 nyarán a bécsi döntés miatt a következő tanévet felfüggesztették. Tömegesen távoztak a magyar családok, a tanulók száma 70-re csökkent. Az *Antonescu diktatúra* alatt sok zaklatás célpontja lett a magyar iskola, a hatalomra került vasgárdisták szították a nacionalizmust, sovinizmust. A tanulók részéről igazi hősiességet jelentett a magyar iskolába járni. A háború utolsó évében számos órát tartottak az udvaron épített óvóhelyen.

1944. április 4-én három bomba romhalmazzá tette az iskolaépület nagy részét. Az óvóhelyen életben maradt Takács Pál iskolaigazgató emberfeletti erőfeszítéseket tett, hogy az iskolát ősszel újra megnyithassák. Egymaga látott neki, hogy a bukaresti magyarságot felkutassa, de csak 15 tanulót sikerült összeírnia. Bürokratikus akadályok is nehezítették az iskola megnyitását. Az akkori (Sănătescu kormány) tanügyminisztérium vezérigazgatója kijelentette, hogy „Bukarestben nem lesz többé magyar iskola.” Az egyik főtanfelügyelő (Bedeanu Diomed) azt tanácsolta, hogy „nyissák csak meg az iskolát, mert nemsokára lesz itt nagytakarítás”.

1944 október 16.-án megnyitották a hétosztályos iskolát, 22 tanulóval és, Takács Pál személyében, egyetlen tanítóval.

Az 1945–46-os tanévben az iskola Egységes Magyar Gimnázium néven már működött.

Az első demokratikus kormány megalakulása után újabb pozitív fordulat következett be az iskola életében. Dr. Petru Groza személyesen rendelkezett az iskola helyreállítását illetően. Magyar nemzetiségű államtitkárt neveztek ki Dr. Felszegi Ödön személyében, akinek kikérték a véleményét a magyar oktatással kapcsolatos kérdésekben.

A következő években Erdélyből szakképzett pedagógusok kerültek az iskolába.

A felekezeti- és magániskolák 1948-as államosítása Bukarestben 89 tanintézetet érintett, köztük a legrégebbi, az 1730-ban alapított zsidó gimnáziumot és a református magyar iskolát is. Az addigi gimnázium 1949-ben líceumi rangra emelkedett.

A tanulók létszáma évről évre nőtt, míg a meglévő épület szűknek bizonyult. 1958-ban a jelenlegi, Ferdinand út 89. szám alatti helységebe költözött.

A bukaresti magyar iskola önálló magyar intézményként működött 1985-ig, amikor "felsőbb utasításra" egy román tannyelvű IX. osztályt is indítottak, a következő évtől pedig csak román líceumi osztályokat. Így a Ceaușescu diktatúra utolsó éveiben Bukarestben majdnem teljesen felszámolták a magyar nyelvű oktatást.

Az 1989, decemberi események újból pozitív változást hoztak a bukaresti magyar tanintézmény számára. A szülői közösség nagy erőfeszítések árán kiharcolta, hogy újra magyar iskola legyen. A román tannyelvű osztályok számára megfelelő áthelyezést találtak, de a román diákok nem voltak hajlandók átköltözni az amúgy nagyon közeli iskolába. Hamarosan az újságok címlapjára kerülő politikai ügy kerekedett a kérdésből. Újból elhangzott az a kijelentés, hogy "Bukarestben nem lesz többé magyar iskola". Tiltakozásul, 1990 tavaszán a tanulók, tanárok és szülők felfüggesztették az oktatást és két hétig a református Calvineum-templomba jártak az iskola helyett. (Ebben az időszakban Balogh Péter szobrászművész egy Ady-mellszobrot adományozott a Calvineumnak és egy másolatot az iskolának). Végül 1991. szeptember 15.-én a Tanügyminisztérium úgy döntött, véget vet az áldatlan helyzetnek és áthelyezte a román diákokat. Azóta békésen folyik a magyar nyelvű oktatás az Ady Endre nevét büszkén viselő, sok megpróbáltatáson átment bukaresti magyar iskolában.

Napjainkban 280 diák tanul ITT, óvodától 12. osztályig. A három csoportos napközi kb. 60 gyereket fogad reggeltől délutánig, míg az osztályterem padjaiba kb. 220 diák ül be. Többnyire vegyes házasságból származó gyermekek. Az iskola fő célja az identitásmegőrző kultúra támogatása. Itt mindig az volt a cél, hogy Bukarest valamennyi magyar gyermeke számára biztosítani tudják az anyanyelvi óvodai és iskolai oktatáshoz való hozzáférést. Ezért az intézmény befogadóképességét is növelni kellett, 2007-ben kormánypénzből elkezdődött az iskola bentlakásának építése, de pénzühiány miatt még a belső szerkezet befejezése előtt leálltak a munkálatok. Voltak időszakok, amikor székelyföldi majd gyimesi csángó diákok is jártak IDE. Ez a bentlakás az iskola legnagyobb álma, hisz így lehetne növelni a gyermekek számát. Mint minden szórvány magyar oktatási intézménynek, itt is szükség lenne erre.

Az 1992-től önálló tanintézet épületét folyamatosan tatarozzák: 2003-ra a teljes épületet megerősítették, földrengésbiztossá tették. Az újjászületés évei voltak ezek. Nehéz múlt, biztató jövő. Sötét korszak volt az 1985-1990-es időszak. Napjainkban is mindig kisebb-nagyobb "simítások" történnek a bukaresti magyar iskolában.

Mint egész Romániában, sajnos Bukarestben is csökken a magyarság száma, s ezzel nyilván a gyermeklétszám is. Nagy a fluktuáció is: az üzletemberek és politikusok jönnek-mennek, beadják gyermekeiket tanulni, majd néhány év múlva továbbviszik őket. Sok volt diák hozza egykori iskolájába gyermekét. Nagyon közvetlen itt a tanár-diák közötti viszony, ami családiassá teszi a hangulatot. A fennmaradás mellett, a minél színvonalasabb oktatás biztosítása a tét.

A bukaresti német evangélikus templom mellett száz évig állott református templom lebontása után, 1974 október 31-től ismét közvetlen szomszéd lett a református templom, az új Calvineum épület révén. (működik még a Szőlőskerti ref. templom is)

(A bukaresti reformátusok templomkerti temetője a Cálvin temető.)

A bukaresti magyar nyelvű oktatás kapcsán tudni kell még, hogy a Bukaresti Tudományegyetem Idegen Nyelvek és Irodalmak Fakultásán működő Hungarológia Tanszék 1968-tól létezik megszakítás nélkül. Jellegzetessége az, hogy kettős képzést biztosít: egyrészt a román ajkú hallgatók a magyart mint idegen nyelvet tanulják. A román képzését a magyarságtudományban jártas szakemberek, kutatók számára biztosítják, másrészt a magyar diákok, a magyar érettségivel rendelkező fiatalok szakorientált képzésben részesülnek, felkészülhetnek a magyar nyelv- és irodalomtanári pályára például, de nemcsak erre. (lásd erről bővebben Nagy Éva: A bukaresti Hungarológia Tanszék és a magyar nyelvoktatás című előadást, B.B.K.-2014)

Az előadás forrásai:

- A bukaresti Ady Endre Líceum honlapja, Wikipédia, személyes feljegyzések,
- Ady Endre Líceum, a bukarestiek családiás iskolája, Erdélyi napló, 2013.

CALVINEUM, Bukarest

ADY ENDRE Elméleti Líceum, Bukarest

Nagy Éva⁸: A bukaresti Hungarológia Tanszék és a magyar nyelvoktatás

A kezdetek

A Bukaresti Tudományegyetem Idegen Nyelvek és Irodalmak Fakultásán működő Hungarológia Tanszék 1968-tól létezik megszakítás nélkül. De lássuk, mi történt addig?...

1956 őszén a Keleti Nyelvek Tanszékének keretében Marosi Sándor központi bizottsági aktivista egy elsőéves csoportnak elkezdte a magyar nyelv tanítását, a következő évben Márton Gyula, Szigeti József, Szabó Zoltán a Bolyai Egyetemről repülővel ingáztak Bukarestbe, hogy biztosítsák a szaktárgyak megfelelő tudományos szintű oktatását.

Ez a rendszer azonban akadozott. A tanügyminisztérium 1959 nyarán felkérte a kolozsvári Bolyai Egyetem magyar tanszékének vezetőjét, Márton Gyula professzort, hogy vállalja el az akkor C. I. Parhonnak nevezett egyetem Keleti Nyelvek Tanszékének vezetését, és annak keretében szervezze meg a magyar nyelv- és irodalomoktatást.

Márton Gyula viszont feltételeket szabott: legyen önálló magyar nyelvtudományi tanszék, létesítsenek kilenc oktatói helyet, a tanároknak biztosítsák a lakást és teremtsék meg a könyvtár és a technikai felszerelés anyagi hátterét. A szakminisztérium ezt nem fogadta el, de készségesen meghallgatta azt a kérést, hogy amennyiben az önálló magyar vagy finnugor tanszék létrehozásának feltételeit nem tudják biztosítani, akkor a Keleti Nyelvek Tanszéke keretében beindult magyar szakot szüntessék meg, hozzanak létre Kolozsváron magyar–román szakot, és irányítsák át oda a hallgatókat. 1960-ban a szakot visszaminősítették lektorátussá, így szinte tíz éven át csak egyetlen oktató (Marosi Sándor, aki később az Amerikai Egyesült Államokba emigrált) tanította a magyar nyelvet - fakultatív tárgyként -, heti két órában.

A bukaresti magyar szakos diákok aztán, az akkor már Babeş–Bolyain folytathatták tanulmányaikat román–magyar szakon.

A lágyabb diktatúra

A prágai tavasz (1968) utáni lágyabb diktatúra idején Fazekas János támogatásával minisztériumi határozat született a bukaresti Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Tanszék létrehozásáról. Akkor indult a Hét folyóirat és a Kriterion könyvkiadó is.

Tanszékvezetőnek Szabó Zoltán professzort nevezték ki. A Románia és Magyarország közötti kétoldalú kulturális egyezménybe bevették a magyarországi vendégtanári státuszt, így 1969 őszén négy oktatóval és harminckét diákkal beindult a bukaresti magyar szak. (Szabó Zoltán Kolozsvárról ingázott, a sok nyelvet beszélő Bereczki Gábor egyéves mandátummal Budapestről jött, Molnár Szabolcs tanársegédként költözött Bukarestbe, Marosi Sándor egy évig még tanított, aztán elment Amerikába.) Az államközi szerződés keretében tehát, magyarországi vendégtanárok is segítik a máig nem elégséges létszámú oktatói közösséget.

Felemásan indult a magyar szak, bármilyen nyelv mellé felvehető melléskakként, majd csak a román főszakkal való kapcsolásban. Beiskolázási keretszámot csak a főszakok kaptak, így minden évben a magyar mellékszak indulása a politikától és a hivatalok jóindulatától függött. Az a többszöri kérelem, hogy a magyar nyelvet – bár idegen nyelvként – főszakként oktathassák, el lett utasítva.

⁸ hungarológus államtitkári kabinetigazgató: Tanügyminisztérium, Bukarest-Románia, a Bukaresti Tudományegyetem Hungarológia Tanszékének munkatársa

A tanszék fejlődése még így is biztató volt 1975-ig. 1973-ban jött a tanszékre Murvai Olga tanárnő (akit sajnos, 2012. nov. 2-án kísértünk utolsó útjára a marosvásárhelyi református temetőben), majd Zirkuli Péter tanár. Külső munkatársak voltak Reinhart Erzsébet, Szilágyi Sándor, Bereczki Gábor, majd a Budapestről, Szegedről, Pécsről érkezett vendégtanárok: Kovács Ferenc, Gergely Gergely, Hopp Lajos, Károly Sándor, Kispéter András, Krajkó András, Lengyel Zsolt, Berki Anna, Fülei Szántó Endre, Krebsz János.

A puszta felsorolásból is kitűnik, hogy remek tanárok oktattak, illetve oktattak volna, ha folyamatosan hallgatók is lettek volna, mert kezdetben évenként, majd csak két évenként, végül négy évenként lehetett indítani egy-egy első évet.

1978–1984 között volt egy időszak, amikor a román nyelv és irodalom szakos látogatás nélküli képzés mellékszakkjaként megengedték a magyart a megszüntetett marosvásárhelyi Tanárképző Főiskola román–magyar szakot végzett hallgatóinak továbbképzésére. Több mint százan szereztek román–magyar szakos egyetemi oklevelet a Bukaresti Egyetemen.

Magyar irodalmi és művelődéstörténeti szakvizsgadolgozataikat románul kellett írniuk és védeniük a diákoknak. A visszás helyzetnek a többletterhelés diszkriminatív jellege mellett volt egy pozitív hozadéka: a román kollégák így jutottak művelődésünkkel kapcsolatos információkhoz, és volt, aki felhasználta ezeket kurzusaiban.

A beolvasztás után

A 70-es évek elején a Keleti Nyelvek Tanszéke vette át a magyar szakot, később, a hetvenes évek végén a Keleti Nyelvek, a Klasszika Filológia és a Romanisztika tanszéki tömb része lett.

Szabó Zoltán professzornak tanszékvezetői státuszát eltörölték, útiköltségét nem fizették, két évig még saját költségén járt megtartani óráit.

Az eredeti felépítésből: egy professzori, egy vendégprofesszori, két adjunktusi és két tanársegédi állásból csak a két adjunktusi hely és a vendégtanár státusza maradt. A nyelvészeti tárgyakat Murvai Olga, az irodalom- és művelődéstörténetet és a finn nyelvet Molnár Szabolcs tanította. 1989 decemberében csupán egy, II. éves évfolyam volt.

‘89 december végén – a rendszerváltás után – önálló karrá szerveződhetett a Klasszika- és Modern Filológia Fakultás, ami később a mai Idegen Nyelvek és Irodalmak Fakultása nevet kapta. Ennek új vezető testülete jóváhagyta, hogy a magyar tanszék maradványából Hungarológiai Tanszéket hozzanak létre. Sikerült a magyart főszakként elismertetni a tanügyminisztériummal, s 1990-től Hungarológia profillal önálló tanszék lett, ezúttal úgy, hogy a magyar főszakká lépett elő, ehhez lehetett második nyelvként fölvenni a románt, valamint az angol, német, orosz, francia nyelvet. 1990 őszén már meg lehetett hirdetni az első felvételi vizsgát 20 helyre. Ettől kezdve a diákok maguk választották a magyar főszakot, akár mint idegen, akár mint anyanyelvet. A magyar nyelv és irodalom azóta van jelen főszakként a karon, amelyen mintegy 40 nyelv és kultúra ismerhető meg.

Öröm volt, hogy a 1995-re kiteljesedett négy évfolyamon és a magszteri ötödik éven több mint 80 diák tanult. 19 oktatói státuszból 11 pályázattal betöltött főállás volt. Tanszékvezetőként irodalomtörténetet tanított Molnár Szabolcs, Murvai Olga a nyelvészeti tantárgyakat, Zsigmond Győző néprajztudományt, Tapodi Zsuzsa irodalomtörténetet, Reinhart Erzsébet művelődéstörténetet, Bíró Béla irodalomelméletet és több fiatal tanár (Gáspár Réka, Szonda Szabolcs, Szabó Emőke, Bányai Éva, Király Hajnal, Szopos András) látta el a szemináriumokat. Murvai László mellékállásban módszertant tanított, Demény Lajos akadémikus külső munkatársként hermeneutikát, Krebsz János pécsi vendégtanárként, a mai magyar irodalmat tanította.

2011 őszétől, Románia új tanügyi törvényének előírásai alapján, a bukaresti Hungarológia Tanszék a Bukaresti Tudományegyetem Idegen Nyelvek és Irodalmak Fakultásán a Klasszika-Filológia, Héber és Roma Kar keretén belül működött 2013 őszéig, amikor ismét önálló tanszék lett.

Hungarológia román anyanyelvű diákoknak

A bukaresti hungarológiai oktatás jellegzetessége volt, és ma is az, hogy kettős képzést biztosít: egyrészt a román ajkú hallgatók a magyart mint idegen nyelvet tanulják, biztosítva a román képzését is a magyarságtudományban jártas szakemberek, kutatók számára, hogy sajátos művelődési értékeinket továbbíthassák a román tudományosság és a nagyközönség felé, irodalmunk fordítói, kultúránk román népszerűsítői lehessenek (mint például az itt végzett közismert Smaranda Enache), másrészt a magyar diákok, a magyar érettségivel rendelkező fiatalok szakorientált képzésben részesülnek, felkészülhetnek a magyar nyelv- és irodalomtanári pályára például, de nemcsak. A magyar kultúrában jártas román szakemberek képzésével fontos szerepet kíván betölteni a HUNGAROLÓGIA tanszék a két nép közeledésében, a kölcsönös megismerésben, az előítéletek eloszlatásában.

A román diákokat a jószándékú érdeklődés vezeti. A magyar diákok Bukarest irányába való tájékozódását meghatározza a térbeli távolság, a vasúti összeköttetés. A motivációnak persze van időben változó szegmense is, ilyen például a szakok változatosabb kínálata. Szakpárosításban felvehető pl. a hindi, török, kínai, arab, perzsa, klasszika filológia stb.

A 70-es, 80-as években a szakra jelentkező magyar diákok motivációja az volt, hogy Erdélyben kapjanak állást az akkori kötelező kihelyezési rendszerben. Kevésbé állt fenn annak a veszélye, hogy a bukaresti egyetemről Észak-Moldva valamelyik falucskájaiba nevezik ki őket, mint ahogy a Kolozsvárt végzett magyar szakosokat.

Bukarest választásával a magyar diákok a diktatúra homogenizálási politikájának kivédését, a román diákok ennek a politikának a kihasználását látták megvalósíthatónak.

A HUNGAROLÓGIÁRA jelentkező diákok többsége a Székelyföldről és a bukaresti magyar líceumból jött, magyar anyanyelvűként. A szakra jelentkező román diákok Bukarestből, a Kárpátokon kívülről érkeznek, de van aradi diákunk is. Legtöbbjü kezdetben bizonytalan: vajon az egyetemi évek alatt meg tudja-e tanulni nyelvünket, aztán megbizonyosodhat afelől, hogy ha komolyan veszi a nyelvtanulást, eredményét jól kamatoztathatja. A végzett magyar diákok állást kaptak a tanügyben, az írott és audiovizuális médiában, különböző állami intézményekben és magáncégeknél, a román hallgatók pedig elsősorban főhivatalokban.

Változó motivációk

A változó motivációkhoz tartozik, hogy itt diákként könnyebb állást, alkalmi munkát szerezni. Hírközlő szervek, könyvkiadók, bankok, egyes vállalatok fizetnek apró szolgáltatásokért. A motivációk dinamikus részét a politikai változások által kiváltott közhangulat is befolyásolja. Az 1992-es parlamenti választások körüli nacionalista diszkurzus hatására mesterségesen kialakított xenofóbia elvette a román fiatalok kedvét attól, hogy magyar főszakra iratkozzanak.

Míg 1991-ben a szakra jelentkező román és magyar diákok megoszlása fele-fele volt, a '92-'96-os parlamenti ciklus idején a magyar főszakra az öt felvételi vizsgán kétszeres túljelentkezés mellett bekerült 98 magyar diák, ezalatt egyetlen román diák sem látta kellőképpen indokoltnak, hogy a magyar szakot válassza. A '96-os parlamenti választások eredményeképpen az RMDSZ bekerült a kormányba, elcsitult a magyarellenes diszkurzus, így az 1997-ben felvett 22 első éves diák közül 13 román anyanyelvű volt. És továbbra is szinte fele-fele az arány. Persze van lemorzsolódás is, mint bármely más szakon. Jelenleg nagy az érdeklődés a szak iránt. Ebben a tanévben kb. 50 diákunk van. Az első éven 12 román anyanyelvű fiatal tanulja a magyart idegen nyelvként, néhányan különös érdeklődéssel.

Sikerélmények

A magyarságtudományon belül elsősorban a következő területeken való elmélyedést szolgálják Bukarestben külön kurzusok: magyar irodalomtörténet, irodalomelmélet, nyelvészet, folklór, etnológia, művelődéstörténet. 1994-től indult mesterképzés magyar művelődéstörténeti, nyelvészeti-médiakommunikáció programmal, például. 2001-től ritkábban volt magiszteri csoport, a diákok jelentkezésének csökkenése, finanszírozási problémák miatt. Viszont, a Hungarológia Tanszék keretében a 2001-es tanévtől doktori címet is lehet szerezni mind magyar irodalomból, mind magyar

és összehasonlító nyelvészetből, média-kommunikációból. Szerepet vállal a bukaresti Hungarológiai Tanszék abban is, hogy a magyar kultúra megismertetése révén csökkentse az országban meglévő inter-etnikus feszültséget és bizalmat ébresszen a többségekben a kisebbségek iránt. Feladatai közé számítja a Kárpát-medencétől délre eső terület magyar diaszpórája önismeretét segítő kutatást és adatfeldolgozást is.

A könyvtár

Szólni kell még röviden a könyvtárról. Régi és egyben mai gondja a tanszéknek a megfelelő könyvtár létrehozása. Az induláskor néhány magyar nyelvű könyv volt a kari könyvtárban. Akkor megadatott az a lehetőség, hogy az állami könyvvel állományából lehetett válogatni. Oda volt begyűjtve a megszűnt erdélyi kollégiumok könyvtárállománya (Nagyvárad, Szatmár, Zilah stb). Innen 3500 kötet érkezett a kari könyvtárba.

1996-ban Martos Gábor gyűjtést szervezett Magyarországon a bukaresti Hungarológia számára, Kovács János, Szász János a tanszéknek hagyta könyvtárát, így ma egy kb.15000-es válogatott könyvtár áll a rendelkezésünkre. Magyarországról mindenekelőtt az Országos Széchényi Könyvtár, a Hungarológiai Intézet, az Illyés Alapítvány gazdagította a tanszék könyvtárát.

2007-ben meglátogatta a tanszéket az akkori magyar köztársasági elnök, Sólyom László, aki gazdagította a Romániai Hungarológiai Társaság korábbi pályázatain elnyert technikai felszerelést.

A bukaresti Hungarológiai Tanszék jól együttműködik a bukaresti Magyar Kulturális Intézettel, használva könyvtárát, termeit, eszköztárát, valamint a kolozsvári Babes-Bolyai Tudományegyetem Bölcsészeti Karának két magyar tanszékével és Magyarország több felsőoktatási intézményével (a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetemmel, a szegedi József Attila Tudományegyetemmel, a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemmel, a pécsi Tudományegyetemmel). A lehetőségekhez mérten, magyarországi részképzésen is tanulhatnak a bukaresti magyar és román hallgatók.

*A hungarológiai központok egyik láncszeme a **bukaresti HUNGAROLÓGIA tanszék**, amely – mint az eddigiekből kiderül - több funkciót is betölt: oktató-, kutató- és dokumentációs központ is egyben.*

A Hungarológiai Tanszék partnerintézményei:

- A Bukaresti Magyar Kulturális Intézet

(gazdag könyvtár, színház-terem, kiállítások, filmvetítés, könyvbemutatók, színházi és szakmai előadások)

- A Petőfi Sándor Művelődési Ház

(gazdag könyvtár, kulturális/művelődési előadások)

- A Bukaresti Magyar Diákszövetség (BMDSZ) és a **Magyar Ifjak Demokrata Szövetsége (MADISZ)** fővárosi szervezete keretében táncház, gólyabál, tudományos diákköri konferenciák működnek.

- A Romániai Hungarológiai Társaság tudományos műhely és háttérintézményként működik.

Az előadás megírásában forrásként szolgáltak egykori dr. Murvai Olga egyetemi professzor jegyzetei, valamint dr. Molnár Szabolcs és dr. Zsigmond Győző egyetemi professzorok nyilvános beszámolóit.

Kazainé Dr. Ónodi Annamária⁹: Szituációs játékok alkalmazásának lehetőségei és korlátai az egyetemi oktatásban

Absztrakt: A Budapesti Corvinus Egyetemen végzett korábbi kutatásom (105 hallgató részvételével történő kérdőíves felmérés) arra világított rá, hogy a hallgatók jövőbeli sikerességük szempontjából a harmadik legfontosabb készségnek a jó kommunikációs készséget tekintik. Az egyetemi oktatásban a három leggyakrabban alkalmazott kommunikációs készséget fejlesztő módszertan a frontális osztálymunka keretében történő vita, az előzetes felkészülés alapján tartott prezentáció és a csoportmunka. Szinte egyáltalán nem alkalmazzák a szituációs játékokat, pedig ezt is hasznosnak tartanak a hallgatók. Ez az ellentmondásos eredmény ösztönzött arra, hogy részletesebben is tanulmányozzam a szituációs játékok szerepét, hasznosságát az egyetemi oktatásban. Tanulmányom egyrészt a több mint tíz éves oktatási tapasztalataimon, illetve 2015. márciusában a BCE hallgatói körében végzett a szituációs játékok értékelését központba helyező kérdőíves felmérésen alapult. A kérdőívet a hallgatóknak olyan órák után kellett kitölteniük, melyeknek a meghatározó módszertani eleme a szituációs játék volt. Az önkéntes felméréshez 60 hallgató csatlakozott, akik a közvetlen élményeiket, gondolataikat írták le a szituációs játékokról. A felmérés alátámasztotta a szituációs játékok alkalmazásának előnyeit: mélyebb tudás, szerepkipróbálás, élményszerű tanulás és felhívták a figyelmet a gyakran hangsúlyozott problémákra: óraszervezési kihívások és a hallgatói mentalitás, tudátszint meghatározó voltára.

Bevezető

A Budapesti Corvinus Egyetemen végzett korábbi kutatásom (105 hallgató részvételével történő kérdőíves felmérés, lásd Kazainé, 2015) azt mutatta ki, hogy az egyetemi hallgatók megítélése szerint a jövőbeli sikerességük szempontjából a három legfontosabbnak tartott képesség: a problémamegoldó képesség, a gondolkodási képesség és a jó kommunikációs készség. A hallgatók többsége (90%) egyetértett azzal az állítással, hogy az egyetemi oktatásban a szakmai ismeretek átadása mellett a képességek, készségek fejlesztésére is hangsúlyt kell helyezni. Az egyetemi oktatásban a három leggyakrabban alkalmazott kommunikációs készséget fejlesztő módszertan a frontális osztálymunka keretében történő vita, az előzetes felkészülés alapján tartott prezentáció és a csoportmunka. Szinte egyáltalán nem alkalmazzák a szituációs játékokat, pedig ezt is hasznosnak tartanak a hallgatók. Ez az ellentmondásos eredmény ösztönzött arra, hogy részletesebben is tanulmányozzam a szituációs játékok szerepét, hasznosságát az egyetemi oktatásban. A tanulmány először a szakirodalom alapján röviden összefoglalja a szituációs játékok szerepét, hasznosságát és korlátait elsősorban a felnőtt gazdasági jellegű képzésre koncentrálva majd a felmérés eredményeit ismertetni. A felmérés nem tekintethető reprezentatívnak. A tanulmány célja elsősorban az, hogy bátorítsa az oktatókat a szituációs játékok alkalmazására a főiskolai és egyetemi oktatásban is. Ehhez nyújt segítséget az, ha nemcsak a kutató pedagógusok véleményét, tapasztalatait ismerjük, hanem bepillantást kapunk az egyetemisták véleményébe is.

Szituációs játékok

A szituációs játékok a dráma tevékenységekhez tartoznak. Széles tárházuk és elismert szerepük van mind a személyiségfejlesztés terén mind a készségek, képességek fejlesztésében. Blatner, 1995 munkájában hangsúlyozza, hogy a tanulás nemcsak az információszerzésről szól, hanem a készségfejlesztésről és az önismeretről is. E két utóbbit az oktatás tapasztalaton alapuló formái (ide tartozik a szituációs játék is) szolgálják a legjobban. A kisgyerek a játékon keresztül sajátítja el későbbi

⁹ Budapesti Corvinus Egyetem Gazdálkodástudományi Kar, Üzleti Gazdaságtan Tanszék, annamaria.kazaineonodi@uni-corvinus.hu

szerepeit, (sok fiú volt rendőr, katona, tűzoltó és sok lány főzött, babázott stb), ezeken a játékokon keresztül készül fel a "kinti" világra, ezek a játékok jelentik az első társadalmi interakciót.

A szituációs játék komplex módszertant jelent, melyet különböző célokhoz és különböző emberekhez lehet igazítani. Az általános és középiskolában történő alkalmazásuk nem csak elfogadott, de sok esetben ajánlott is. Nemcsak irodalom órán (lásd Bálint, 2009) vagy történelemórán történő alkalmazásukra találhatunk példát, hanem például matematika órára is. (Lásd Szaszko, 2008; Tanainé, 2008).

A dráma tevékenységeket legszélesebb körben a nyelvoktatásban alkalmazzák, ennek a szakirodalma a legbővebb (lásd Boudreault, 2010; Hua et al. 1991; Liu–Ding, 2009; Ramos, 2002; Shapiro – Leopold 2012). A szerepjátékokat vagy szituációs játékokat nemcsak a gyerekek oktatásánál alkalmazzák, hanem elfogadott, sőt ajánlott módszer a felnőtt nyelvoktatás és általában a felnőtt képzés terén is.

Hildebrand (1997) a szituációs játékok alkalmazásának fontosságát az üzleti kommunikáció tanítása során hangsúlyozza, tanulmányában egy csoportvezetői megbeszélés lebonyolítására hoz példát. Enache (2011) a szituációs játék fontosságát nemcsak a tárgyalási képességek fejlesztése során említi meg, hanem foglalkozik a kultúrák közötti kommunikációs képesség fejlesztésével is. Ez egyrészt tanítható online módon, de az igazi tudás csak tapasztalati úton szerezhető meg. A tárgyalási és kommunikációs készség szituációs játékokon történő fejlesztésével foglalkozik még Andrew – Meligrana, 2012 és Susskind – Corburn 1999. A szituációs játékok alkalmazása jelen van az üzleti jellegű felsőoktatási képzésben. Találhatunk szituációs játékok alkalmazására példát mind a Harvard Business School mint a AIB nemzetközi szervezet oktatással foglalkozó honlapján is.

A szituációs játékok alkalmazásának előnyeit és hátrányait különböző nézőpontokból elemezték. A jelen összefoglaló elsősorban Blatner, 1995; Hua et al. 1991, Kumar, 2011; Shapiro – Leopold, 2012 megállapításaira támaszkodik, de a gazdasági jellegű felsőoktatás szempontjából emeli ki és gondolja tovább a legfontosabb jellemzőket.

A szituációs játékok alkalmazásának legnagyobb előnye, hogy sokkal mélyebb tudást hoz létre, mint bármely egyéb módszer. A mélyebb tudás nemcsak az ismeretek elsajátításánál jelenik meg, hanem a készségek, képességek fejlesztésében és a kíváncsi magatartásformák kialakításában is. A tapasztalati tudás, illetve az élményalapú tanulás mindig hatásosabb, mint a szóban elmondott ismeretek. Szituációs játékokon keresztül sokkal egyszerűbb egy összetett koncepció átadása, egy összetett helyzet elemzése, az ellentétes vélemények ütköztetése. Nincs más dolgunk, mint kiosztani a szerepeket, melyek különböző értékrendeket, véleményeket, álláspontokat képviselnek. Minden szereplő az összetett problémának egy szeletét képviseli, viszont összességében a játék képes megjeleníteni a "valós élet" komplexitását. Egy probléma feldolgozása ezáltal sokkal interaktívabbá és élményszerűbbé válik. Egyszerűen szórakoztatóvá válik az óra.

A szituációs játékok sikeressége nagymértékben függ a benne résztvevő szereplőktől. Ha nem megfelelő játékot adunk ki, ha a szereplők nincsenek felkészülve rá, nem motiváltak, a legjobb törekvéseink is kudarcra vannak ítélve. Ezért nagyon fontos, hogy az oktató pontosan tudja, hogy milyen célból kívánja használni éppen az adott játékot. Egyrészt megfelelő ismeretekkel kell rendelkezniük a hallgatóknak ahhoz, hogy egy szerepkörben meg tudjanak felelni, tudjanak döntéseket hozni, tudjanak érvelni, másrészt megfelelő motiváció, bátorság és némi színészi képesség is szükséges ahhoz, hogy a többiek számára is élvezhető legyen a játék. Tehát az egyik kulcsszereplő maga a tanuló, a másik viszont a játékot előkészítő és az azt levezénylő személy. Hibás elgondolás az, hogy ha az órán játszanak, akkor az oktatónak nem kell készülnie vagy kevesebb készülést igényel. A sikeres szituációs játékot gondos előkészítő munka előzi meg, illetve a sikeres lebonyolítás során a "tananyag" szóban is elhangzik visszacsatolás, reagálás formájában. Az oktatási cél elérése érdekében jelentős óraszervezési feladatokat kell ellátni. A legnagyobb kihívást az időmenedzsment jelenti. A szituációs játékok legnagyobb hátránya a relatív nagy időigény, amivel szemben egy gyakran bizonytalan kimenet áll. A játék sikeressége nagyban függ a hallgatói képességektől, ezt előre fel tudja mérni az oktató, ehhez megfelelő feladatot tud kiadni, illetve előre fel tudja a résztvevőket készíteni. Ugyanakkor a játéknak mindig van egy spontán folyamata, amely

nehezen kontrollálható és nehezen kiszámítható. Ezért jobb több rövidebb játékot játszani az órán. Két játék között az oktató visszacsatolhat, tanácsokat adhat, direkterben irányíthatja a játékot a kívánt cél felé. Ezzel igyekezve elkerülni a szituációs játékok azon hátrányát, hogy célt veszíthetnek, parttalanná, illetve öncélúvá válhatnak. Azon kívül, hogy „játszottunk, nevettünk egy jót, nem történt semmi hasznos az órán”. Összességében sokkal nehezebb kontrollálni a tudás átadás folyamatát, mint az egyéb módszereknél. További probléma, hogy korlátozott részvételi lehetőséget biztosít. Egy játékba 12 főnél többet nem nagyon lehet bevonni, tehát mindig lesznek megfigyelők. S végül a résztvevők kényelmetlenül érezhetik benne magukat, nem mindenki szereti a tanuláshoz ezt az interaktív, szereplős módját.

A nyelvoktatás esetén egyértelmű a szituációs játékok alkalmazásának előnyei és fontossága. Ugyanez mondható el, ha tárgyalási illetve kommunikációs készséget kívánnak fejleszteni akár egy üzleti tréning keretében. A korábbi felmérés (Kazainé, 2015) azt mutatta, hogy a szituációs játékok alkalmazása a Budapesti Corvinus Egyetemen viszonylag ritka. Ezért tartom fontosnak összefoglalni, hogy milyen célokra alkalmazható a szituációs játék az üzleti képzés során:

1. A már korábban elsajátított ismeretek felelevenítésének könnyedebb, játékosabb módja. Alkalmazható egy tananyag rész vagy egy tantárgy lezárásaként, összefoglalásként.
2. Elmélet gyakorlatba ültetésének egyik fontos eszköze. Az átadott új ismeretek alkalmazására közvetlenül alkalmazható.
3. Komplex szituációk tárgyalása „egyszerű” módon – több nézőpont – különböző érdekek ütköztetése.
4. Készség fejlesztés (kommunikációs, tárgyalási készség)
5. „Emberi tényező” érzékeltetése – „szemléltetés”. A felsőfokú képzésben a legnagyobb hangsúly az ismeretek átadásán és a probléma megoldáson van. A hallgatók többségénél jó elemző és problémamegoldó készség alakul ki, de vajon képesek lesznek-e megvalósítani az elképzeléseiket, ha nem a biztonságos iskolai közegben kell a problémamegoldásukat vázolni, hanem meg kell küzdeniük az emberi tényezővel is. Elméletben nagyon könnyű azt mondani, hogy el kell küldeni az emberek felét, vagy hogy át kell alakítani egy szervezetet. A szituációs játékokon keresztül lehet igazán megértetni, szemléltetni az emberi tényezőt, ennek hatását, kezelésének nehézségét.
6. Szerepek gyakorlása. Felkészülés különböző helyzetekre, pozíciókra. Annak a hallgatónak, akinek számos prezentációt kellett tartania tanulmányai során nem fog gondot okozni későbbiekben sem egy prezentáció megtartása, ugyanakkor ez a munkahelyi kapcsolatoknak csupán töredékét jelenti. Szituációs játékokon keresztül olyan tapasztalati tudáshoz juttathatjuk hallgatóinkat, melyek előnyt biztosíthatnak számukra a munkahelyi előmenetel során.

Kutatásmódszertan

A kutatás fő célja az egyetemi hallgatók véleményének megismerése a szituációs játékok alkalmazásáról. A kutatásnak két fő meghatározó eleme volt. Egyrészt, a hallgatóknak a szituációs játékokat közvetlen élményszerzés után kellett értékelnük, másrészt nyitott kérdésekre kellett válaszolniuk. A hallgatók első benyomásaira, érzéseire voltunk kíváncsiak, nem pedig hipotézist szerettünk volna tesztelni.

A hallgatóknak a kérdőíves felmérés során az alábbi nyitott kérdésekre kellett válaszolniuk:

- Szívesen részt vettem (volna) benne mert...
- Nem szívesen veszek részt ilyen játékokban mert....
- Jó ötletnek tartom az órán a szituációs játékokat mert...
- Időpocsékolásnak tartom a szituációs játékok játszását a szemináriumokon mert...
- Az volt a nehéz a szituációs játékok során, hogy...
- A szituációs játék során arra jöttem rá, hogy...

A kérdőíves felmérés a Budapesti Corvinus Egyetem három szemináriumcsoportjában történt meg 2015. márciusában. A részvétel önkéntes volt, összesen 60 hallgató vett részt benne. Érdekes megjegyezni, hogy mindhárom csoportban a nők aránya magasabb volt, mint a férfiaké, a teljes mintában 70%. Az átlagéletkor 22 év volt.

A kérdőíves felmérés lebonyolításának módja a három csoportban megegyezett. A szeminárium munka része volt maga a szituációs játék és az óra végén a hallgatók ezen élményük alapján fogalmazták meg saját véleményüket. Az egyik szeminárium egy döntően alapszakos, első évfolyamosok számára meghirdetett üzleti jellegű választható tantárgy volt (ÜG), ahol a szituációs játék az emberi erőforrás menedzsment témakör mélyebb megértését szolgálta. Az elméleti bevezető után 45 perc jutott a játékokra és több rövidebb játékokra került sor. A játékok között a szemináriumvezető instrukciókkal segítette a játék mederben tartását és a cél elérését. A másik két csoport mesterszakosok számára kötelező, szintén üzleti jellegű tantárgy szemináriuma volt (NVG1, NVG2), ahol a fő témakör megegyezett: innováció nemzetközi környezetben, viszont a lebonyolítás módja eltért. Az első csoportban (NVG1) 1,5 óra állt rendelkezésre, több rövidebb szituációs játékokra került sor, illetve a játékot meghívott külső szakember is segítette. A másik esetben (NVG2) csupán 45 perc állt rendelkezésre, egy több résztvevőt foglalkoztató komplex játék kipróbálására volt lehetőség és nem volt külső segítő.

A csoportlétszám és a rendelkezésre álló idő függvényében eltérő volt a részvételi arány a szituációs játékokban. Az NVG1 csoportban, ahol az egész óra rendelkezésre állt, mindenki aktívan részt vett benne, ha másként nem, segítette társait a felkészülésben (5,9%). A hallgatók többsége (76%) ebben a csoportban úgy értékelte szereplését, hogy voltak fontos megszólalásai és 11%-uk tartotta domináns szereplőnek magát. Ott volt a legalacsonyabb az aktív részvételi arány (33,3%) ahol csak 45 perc állt rendelkezésre, egy nagyobb léptékű, komplex szituáció volt, illetve a legmagasabb volt a hallgatói létszám. Itt a hallgatók 33%-a csak külső megfigyelőként vett részt és 25%-uk csak ötleteivel segítette a játékot, tehát a csoport több mint fele nem tudott a játékban aktívan résztvenni. Az alapszakosokban is megközelítőleg ennyi idő állt rendelkezésre, viszont több rövidebb szituáció volt, illetve kevesebb hallgató volt jelen. Ezáltal a hallgatók 75%-át aktívan be lehetett vonni a játékba. Az arányok értelmezéséhez figyelembe kell venni a csoportlétszámot is. A résztvevők magas aránya 14-16 főt jelentett, az alacsony arány 10 főt.

Táblázat 1: Részvétel a szituációs játékokban

	NVG1 (n=20)	NVG2 (n=24)	ÜG (n=16)
Külső megfigyelőként	0,0%	33,3%	12,5%
Ötleteivel segített, de nem vett részt a játékban	5,9%	25,0%	0,0%
Visszahúzódó szerep	5,9%	8,3%	12,5%
Fontos megszólalások	76,5%	25,0%	50,0%
Domináns szereplő	11,8%	8,3%	25,0%
Összesen	100,0%	100,0%	100,0%

Szituációs játékok alkalmazásának előnyei az egyetemi hallgatók véleményének tükrében

Két nyitott kérdésen keresztül kérdeztünk rá a szituációs játék alkalmazásának előnyeire: "Szívesen részt vettem (volna) benne mert..." és "Jó ötletnek tartom az órán a szituációs játékokat, mert..." A válaszadó 60 főből mindenki írt valamilyen pozitívumot. Az első kérdésre, amely a hallgató saját érzésére kérdezett rá az alap és mesterszakos hallgatók kismértékben eltérő választ adtak, amely adódhatott a játék eltérő jellegéből is. A mesterszakos hallgatók több mint fele azt hangsúlyozta, hogy a szituációs játékokon keresztül valami érdekes, fejlesztő, hasznos, gyakorlatias dolgot tanulhattak, az alapszakosoknál ez az arány csak 37% volt, ők inkább egy számukra új szituáció

kipróbálását említették meg. Az arányokból nem lehet messzebbmenő következtetéseket levonni, mivel a felmérésnek nem az volt a célja, hogy bizonyos állítások helyességét ellenőrizzük, hanem a hallgatók spontán érzéseit, gondolatait megismerjük. Mindesetre a hallgatói visszajelzések megerősítették, hogy a szituációs játékok alkalmazásán keresztül jelentős tudásátadás történik. Csupán néhány konkrét vélemény: „Hasznos tanácsokat kaptam, melyeket későbbiekben is hasznosíthatok tárgyalásokon.” „Sokat tanulhatok az ilyen játékok kapcsán, főleg magamról.” Ez utóbbi vélemény különösen fontos, mivel alátámasztja, hogy ezek a játékok nemcsak a tárgyi tudás átadásáról szólnak, hanem az önismeretet is elősegítik.

A felsorolt pozitívumok második nagy köre egy konkrét szituáció kipróbálására vonatkozott. Ennek az aránya különösen magas volt az alapképzésen tanuló hallgatók esetében (50%), illetve annál a csoportnál ahol jelen volt külső szakértő is (30%). Néhány konkrét vélemény: „Kipróbáltam magam életszerű helyzetben, hogy hogyan tudok reagálni.” „Olyan szereplőként gondolkodhattam, akit nem biztos, hogy más helyzetben kipróbálhattam volna.”

A visszajelzések harmadik köre az óra hangulatára, a tanulás módjára utaltak: „Komfort zónából kizökkentett.” „Fellendülést, változatosságot jelentett.” „Nagyobb az aktivitás, jobb így bejárni az órára.” „Hatékonyabb volt a tudás, az ismeretek átadása, könnyebben megjegyezhető így az órai anyag, ha a gyakorlatban is felhasználjuk.” „Véleményemet közvetlenebbül tudtam kinyilvánítani. Kötetlenebbnek érzem társaimmal párbeszéd formájában megvitatni a felmerülő kérdéseket.”

A szituációs játékok előnyeire rákérdező második nyitott kérdésre „Jó ötletnek tartom az órán a szituációs játékokat, mert...” szintén mindenki adott pozitív választ. A válaszokat itt is három fő csoportba lehetett sorolni. Erőteljes volt a tanulás hangsúlyozása, második a gyakorlat, tapasztalatszerzés és a harmadik szintén az óra interaktívabb, szórakoztatóbb jellegére utalt. Az alap és mesterszakos hallgatók között nem lehetett lényegi különbséget kimutatni. Csupán az látszódtott, hogy abban a csoportban ahol volt külső szakértő többen (50%) hangsúlyozták a gyakorlati tapasztalatszerzést, mint a másik két csoportban (33%, 38%). Összehasonlítva az alapszakos és mesterszakos hallgatók véleményét, az látszik, hogy mind a két képzésen van helye a szituációs játékoknak. Az alapszakos hallgatók meglepően jól fogalmazták meg gondolataikat, nagyon jó meglátásaik voltak. Néhány konkrét vélemény: „Megismerhetjük mások álláspontját, gondolkodását a témáról, új ötleteket hallhatunk.” „Éltre tanulhatunk belőle. Sok féle képességet fejleszt ez a játék.” „Fejleszti a kommunikációs képességeket, megtapasztalhatjuk a tárgyalási szituációt, csapatmunkában dolgozhatunk.” „Rengeteget tanulhatunk belőle, jobban fejleszt minket és magunkat is jobban ki tudjuk ismerni.” „Jobban tudunk majd megjelenni, felszólalni, érvényesíteni az akaratomat később ténylegesen ilyen szituációban.” „Sokat segített egy-egy probléma feldolgozásában, megértésében.” „Néha vannak jó ötleteik az embereknek és e nélkül nem biztos, hogy beszéltünk volna róla.”

A mesterszakos hallgatók véleménye is hasonló álláspontot tükrözött: „Olyan helyzetekre készít fel és olyan információkat ad át, amit az egyszerű elmélet nem.” „Mindenkinek van esélye gondolkodni, megszólalni, észrevételeket tenni és igazán beavatkozni az órába.” „Érdekes és változatos módon ismerteti az anyagot kiegészítve a személyes ötletekkel.” „Még interaktívabb az óra, saját gondolatainkat is beleszőhetjük.” „A szituációs játékok igazi kihívások és szórakozások.”

Összességében a hallgatók többsége szívesen vesz részt szituációs játékokban, hasznosnak tartják mind a tudásátadás, mind személyes tapasztalatszerzés, mind az órák hangulata szempontjából.

Szituációs játékok alkalmazásának nehézségei az egyetemi hallgatók véleményének tükrében

A kérdőíves felmérésben minden kérdésnek volt egy negatív párja is. „Nem szívesen veszek részt ilyen játékokban mert...” „Időpocsékolásnak tartom a szituációs játékok játszását a szemináriumokon mert...” A hallgatók több mint fele nem tudott vagy nem akart negatív véleményt írni a szituációs játékokról.

A három csoportban a hallgatók több mint fele nem válaszolt arra a kérdésre, hogy nem szívesen vesz részt ilyen játékokban, tehát ez a szituációs játékok megerősítésének passzív módja volt. A válaszolók többségének általában magánjellegű problémái voltak: izgul, zavarban van, nem szeret szerepelni, vagy még nincs elég önbizalma hozzá. Ez egyaránt jellemezte az alapképzésen és mesterképzésen tanuló hallgatókat is, amely összhangban van a szakirodalom megállapításaival. Az órák célja éppen az, hogy ezt a fajta félelmet csökkentsük. Volt néhány egyéb különösen megfontolásra érdemes vélemény is: „Inkább önkéntesen szeretek szerepelni nem pedig úgy ha meg van határozva egy szerep, ami mellett érvelni kell és esetlegesen nem is értek egyet vele.” Ezt a problémát az órákon úgy kezeljük, hogy két-három főnek adunk ki egy vagy két szerepet és döntsék el ők maguk közül, hogy ki akar szerepelni. Többször fordult elő olyan eset, hogy többen jöttek ki szerepelni, vagy létrehoztak még egy karaktert, mint az, hogy senki sem akart volna résztvenni a szerepjátékban. „Sokszor a dominánsabb személyiség háttérbe szorítja a többieket és ezt nehéz kiküszöbölni.” Ez a vélemény teljesen igaz, de vajon a való életben nem ezzel kell majd szembenézniük a hallgatóknak? Éppen az a cél, hogy egy visszahúzódozó személyiség is megtanulja érvényesíteni az érdekeit, illetve a domináns személyiséggel ki tudjon alakítani egy viszonylag egyenrangú kapcsolatot. S egy utolsó vélemény: „Gyakran nem éri el a célját.” Ez egy komoly veszélye a szituációs játékoknak, a játék vezetőjének nagyon tudatosan elő kell készítenie a játékot, végig kontrollálnia kell és folyamatosan érdemi visszacsatolást kell adnia. Ezek az egyéb vélemények egy-egy hallgatónál jelentek meg. A figyelmet felhívják a problémákra, viszont arányukból adódóan nem jelentettek tömegszintű problémát.

Abban a csoportban, ahol volt külső meghívott szakértő és az egész órát szituációs játékokon keresztüli tanulásra és készségfejlesztésre fordították, a hallgatók 90%-a nem válaszolt arra a kérdésre, hogy ezt időpocsékolásnak tartaná. Ez egy nagyon erős pozitív visszacsatolást jelent. A másik két csoportban is 60% felett volt a nem válaszolók aránya.

A mesterképzésen tanuló hallgatók problémaként általában arra hivatkoztak, hogy sok idő megy el vele, amit másra is lehetne fordítani, illetve hogy gyakran nehezen indul el a játék, mert a hallgatók nehezen szánják rá magukat a mások előtti szereplésre. Ez utóbbi vélemény a szituációs játékok alkalmazásának újabb kritikus pontjára világít rá. Csak akkor válik értékes oktatási eszközzé, csak akkor tudja betölteni a célját, ha a hallgatók szellemileg és érzelmileg is belemennek a játékba, ha kialakul bennük az elkötelezettség a játék iránt. Az oktatónak meg kell teremtenie azt a légkört, amelyben egyszerre érződik, hogy az órán fontos tanulási folyamat megy végbe, ugyanakkor ez ne kényszer, feladatot jelentsen, hanem alkotó, önmegvalósító játékot, amiben a hallgatók megmutathatják önmagukat, megcsillogtathatják tudásukat, személyiségüket.

A legtöbb problémát az alapszakos hallgatók sorolták fel, ami összhangban van azzal a korábbi megállapítással, hogy bizonyos tudásszint felett válik a élvezhetővé a játék. Pl. „hülyeségek” hangzanak ez az órán, komolytalanná válik az egész, vagy pl. nem készít fel a zh-ra. Ezekre a megjegyzésekre fontos odafigyelni, ugyanakkor eltörpülnek egy jól előkészített szituációs játékból nyerhető előnyök mellett.

A felmérés további megállapításai: kihívások és lehetőségek

A szituációs játékokkal kapcsolatban még két további kérdést tettünk fel, az egyik arra vonatkozott, hogy mi volt benne a legnehezebb, a másik hogy mire jött rá a játék során. A hallgatók több mint 80%-a írt valamilyen véleményt.

A nehézségekkel kapcsolatban a mesterszakos hallgatók 20%-a a kevés időre hivatkozott. Sok megjegyzés érkezett a játék módjára vonatkozólag is. „Végig kellett hallgatni a tévútra tévedt szituációkat is.” „Improvizálni kellett, mivel előtte nem volt alkalmunk megbeszélni a csapattársammal.” „Nem volt elég információ.” „Másképp értelmeztük a feladatot.” „Nehéz volt beleképzelnem magam a szituációba, mert a szereplő, akit kaptam nem állt túl közel hozzá.” Ezek a megjegyzések mind azt erősítik meg, hogy a sikeres játékhoz gondos előkészítő munka szükséges, és a játék vezetőjének nagyon fontos háttér támogatói szerepe van. Érdemes külön is megvizsgálni az

alap és mesterszakos hallgatók véleményét. Abban a csoportban ahol külső szakértő segítette a tárgyalástechnikák javítását, megjelent az alábbi vélemény: „Nem voltam még sose tárgyaláson, nem tudom, hogy mi a szokás, senki nem mondta el, hogy mik a szabályok.” A hallgatónak igaza volt. Az első játék előtt nem ismertették a tárgyalás tipikus szabályait, de utána bemutatásra kerültek, ezáltal mélyebben rögzültek. Továbbra is megjelentek a személyiségből adódó nehézségek: „Az improvizáció és a nyilvános szereplés nem mindenkinek áll kézre, van aki kényelmetlenül érzi magát ilyen helyzetben.” A mesterképzésen kis mértékben jelent meg a gyors reagálás nehézsége: „Adott szituációban gyors reagálásra van szükség és sokszor nem könnyű az adott szerepben helytállni.” Ugyanakkor ez a probléma a meghatározó az alapképzésen. Az alapképzésen tanuló első évfolyamosok számára még a legnagyobb nehézséget a gondolataik megfogalmazása és a gyors reagálás jelentette. 68,8%-uk fogalmazott meg ezzel kapcsolatos nehézséget, amelyet nagyon szofisztikált módon írtak le: „Alkalmazkodni kellett a kialakult helyzethez és ha úgy adódott, akkor egy teljesen más megoldást kellett kitalálni, mint amit előtte lejátszódott a fejemben.” „Saját ötleteinket kellett érvényesíteni, amelyekre azonnal választ kaptunk.” „Normálisan kifejezzem magam és elérjem a szerepemmel kitűzött célt.” Az elsős hallgatók azzal szembesültek, hogy nem elég kialakítaniuk magunkban egy elképzelést, azt el is kell fogadtatni másokkal, meg kell próbálniuk érvényesíteni elképzeléseiket. A tananyag szemléltetése mellett egy erőteljes kommunikációs gyakorlatban is részt vettek.

Az utolsó kérdésblokkra („A szituációs játék során arra jöttem rá, hogy...”) adott válaszok csoportonként eltérőek voltak. Abban a csoportban ahol külső szakértő segítette a kommunikációs illetve tárgyaló készség fejlesztését, a legtöbb megjegyzés (35%) a hallgatóknak saját magukra irányult, hogy még sokat kell tanulniuk, fejlődniük. „Nagyon sokat kell még fejlődnöm, belekényszerítenem magam ilyen szituációba.” „Nincs életből vett hasonló tapasztalatom és életben megbuknék.” „Még sokat kell gyakorolnom a mások előtti fellépést, beszédet. Negatív gondolatok pozitív kifejezését, és a formális nyelvhasználatot.”

A másik mesterképzéses csoportnál ennek a fajta visszajelzésnek az aránya csak 8% volt, ők elsősorban a szituációs játékkal kapcsolatban írtak megjegyzéseket. Néhány példa: „Több idő kell számomra, hogy ráhangolódjak a feladatra és ráálljon a gondolkodásom.” „Ugyan időigényes, de hasznos feladat, és így érvényre juttathatjuk saját gondolatainkat.” „Sokkal kevésbé zavarba ejtő ilyen formában mások előtt felszólalni, mint például egy prezentáció keretein belül.” „Bátrabban kéne hozzáállnom a hasonló feladatokhoz, mert érdekesek és jó hangulatban zajlanak.” Igazán tanulságos az alapképzésen tanuló hallgatók véleménye volt. Egyaránt megjelentek benne az önmagukra vonatkozó megállapítások, pl. „Nem kell félni ettől a helyzettől sem, mert nem lesz következménye. Még élvezhetővé is válik.” Az ő esetükben a legtöbb megjegyzés (56%) kifejezetten az átadni kívánt üzenetre, a tananyagra irányult. Néhány példa erre: „Egy döntés/szabály bevezetése vagy átalakítása milyen sok szinten játszódik, és hogy mennyire nehéz is ezeket véghez vinni és lenyomni mindenkinek a torkán.” „Nem mindig lehet érvényesíteni a felsővezetők papíron elképzelt stratégiáit.” „A különböző vezetők ugyanazt a problémát milyen különböző nézőpontból közelítik meg.” Ezek a vélemények megerősítették azt, hogy a szituációs játék azon az órán elérte a célját.

Összefoglalás

A szituációs játékok alkalmazásának fontos szerepe van a személyiség fejlesztésben, az önismeretben, a nyelvoktatás területén és az üzleti képzésben is. Sokkal mélyebb tudást lehet ezen keresztül átadni, élményszerű, szórakoztató formában. Azt jegyezzük meg legjobban, amit személyesen átértünk, megtapasztaltunk. Ugyanakkor számos kihívással kell szembenézni, ha a felsőoktatásban kívánjuk alkalmazni. A korábbi kutatás azt mutatta, hogy a szituációs játékok alkalmazását hasznosnak tartják az egyetemi hallgatók, viszont viszonylag ritka az alkalmazásuk. A Budapesti Corvinus Egyetemen 2015. márciusában 60 egyetemi hallgató részvételével készült felmérés alátámasztotta a szituációs játékok relevanciáját az egyetemi képzés során. A szituációs játék melletti három fontos érv: a tudás átadás hatékonyabb módja, olyan tudást is át lehet ezen

keresztül adni, amelyet másmódon sokkal nehezebb lenne, szerepkipróbálás, felkészülés jövőbeli helyzetekre és végül az óra szórakoztató jellege, amely magasabb hallgatói aktivitást eredményez. A felmérés a kihívásokra is rávilágított. Tiszteletbe kell tartani azt, hogy vannak olyan hallgatók, akik nem szeretnek szerepelni, zavarja őket, kellemetlen érzést kell bennük. Ezeket a gátakat fokozatosan kell megszüntetni, viszont a felmérés is azt mutatta, hogy jelentős eredményeket lehet elérni ezen a téren is. A problémák másik nagy köre az óraszervezéssel kapcsolatosak. Be lehet-e minden hallgatót vonni? Megfelelően felkészítettük-e őket ahhoz, hogy élvezhetővé váljon a játék? Megfelelő feladatot adtunk-e ki nekik? Nem szabad, hogy a feladat nagymértékben meghaladja képességeiket és ne tudjanak helytállni benne. Apró lépésekben fel kell őket készíteni. Az oktatónak egyaránt figyelnie kell a szerepjátékban résztvevőkre és a kívülről figyelőkre. Magát a szituációs játékot gondos előkészítő munka előzi meg és a játék során nagyon fontos, hogy az oktató folyamatosan kontrollálja az eseményeket illetve folyamatos visszajelzést adjon. A fokozatosság szerepét nem győzzük hangsúlyozni. Először a hallgatóknak el kell sajátítaniuk azt a tárgyi tudást, amelyre alapozva képesek érvelni, véleményt kifejteni. Ezzel párhuzamosan meg kell barátkozniuk a szerepléssel, ezzel az oktatási formával. Egy adott szint elérése után, a továbblépést már csak külső szakértő bevonásával lehet biztosítani. A tanítás egyik legjobb módja, ha egy gyakorlati szakember száll be a játékba, a játék keretein belül mutatja meg, hogy hogyan kell tárgyalni, milyen tárgyalási technikák lehetnek eredményesek az adott szituációban. Az oktató egy személyben ezt nem tudja biztosítani, hiszen valakinek az egész folyamatot kívülről kell kontrollálnia, illetve az oktatói és az üzleti életben hatásos kommunikáció eltér egymástól.

Referenciák

- [1] Andrew J – Meligrana J (2012): Evaluating the Use of Role Playing Simulations in Teaching Negotiation Skills to University Students. *Creative Education* 2012. Vol 3., No. 6, pp 696-707.
- [2] Bálint A. (2009): Drámajátékok az irodalomórán. A kompetencia alapú pedagógusképzés regionális szervezeti, tartalmi és módszertani fejlesztése a Pécsi Tudományegyetem és a Kaposvári Egyetem részvételével. Irodalom-módszertani kurzus. http://modszerver.babits.pte.hu/wp-content/pdf/szakmodszertan/balint_andrea.pdf
- [3] Blatner A (1995): Drama in education as mental hygiene: A child psychiatrist's perspective. *Youth Theatre Journal*, 9, 92-96, March, 1995
- [4] Boudreault C (2010): The Benefits of Using Drama in the ESL/EFL Classroom. *The Internet TESL Journal*, Vol. XVI, No. 1, January 2010. <http://iteslj.org/Articles/Boudreault-Drama.html>
- [5] Enache M (2011): Teaching negotiation skills. *International Conference of Scientific Paper AFASES 2011 Brasov* 26-28 May 2011.
- [6] Hildebrand J. E. (1997): The company division meeting: A business communication situation. *Business Communication Quarterly* 1997. Sept. pp. 96-106.
- [7] Hua L. B. - Khas M.P.I – Lumpur K. (1991): Role-play and simulation. *The English Teacher* Vol XX. October. <http://www.melta.org.my/ET/1991/main5.html>
- [8] Kazainé Ónodi A. (2015). Az egyetemi hallgatók véleménye a kommunikációs készség fejlesztésének fontosságáról. 158. sz. műhelytanulmány. http://unipub.lib.uni-corvinus.hu/1858/1/Kazai_158.pdf
- [9] Kumar M (2011): How to use Role-Play in Teaching and Training. <http://docmo.hubpages.com/hub/How-to-use-Role-Play-in-Teaching-and-Training>
- [10] Liu F. – Ding Y. (2009): Role-play in English Language Teaching. *Asian Social Science* Vol. 5, No. 10 October 2009. pp. 140-143

- [11] Ramos F.B.R (2002): ESL Students' Perceptions of Role-play Activities. Thesis. Eberly College of Arts and Sciences at West Virginia University.
<http://oatd.org/oatd/record?record=oai%3Awwvuscholar.wvu.edu%3A6416>
- [12] Shaprio S –Leopold L (2012): A Critical Role for Role-Playing Pedagogy. TESL Canada Journal Vol. 29, No 2, Spring 2012; pp 120-130.
- [13] Susskind L. E. – Corburn J. (1999): Using Simulations to Teach Negotiation: Pedagogical Theory and Practice. Working Paper 99-1 Program on Negotiation at Harvard Law School
<http://web.mit.edu/publicdisputes/teach/corburn.pdf>
- [14] Szaszko S (2008): Drámajátékok matematikaórára In: Kaposi L. szerk (2008): Integrációs Pedagógiai Műhely Füzetek 11. Drámapedagógiai műhelygyakorlatok 1. rész, Educatio Társadalmi Szolgáltató Közhasznú Társaság Budapest, 2008 pp. 37-42
- [15] Tanainé Szeghy R. (2008): Dramatikus tevékenység matematikaórán In: Kaposi L. szerk (2008): Integrációs Pedagógiai Műhely Füzetek 11. Drámapedagógiai műhelygyakorlatok 1. rész, Educatio Társadalmi Szolgáltató Közhasznú Társaság Budapest, 2008 pp. 43-48

Esztelecki Péter - Kőrösi Gábor¹⁰: Idegennyelv-tanulás megvalósítása online eszközökkel

Absztrakt: Felesleges ragozni, hogy az idegennyelvek ismerete mennyire fontos ahhoz, hogy boldogulni tudjunk a nagyvilágban. Ezt szem előtt tartva sok szülő lehetővé teszi gyermeke számára, hogy még az általános iskola megkezdése előtt nyelvórákon vegyen részt. Legtöbb európai országban az általános és középiskolai oktatás során a tanulók egy vagy két idegennyelvet tanulnak, amit a felsőfokú oktatás során tovább tudnak csiszolni. Természetesen ezen kötelező nyelvtanulási formákon kívül még különböző nyelvi iskolák és magántanárok segítségével is lehetőség nyílik a nyelvek elsajátítására minden korosztály részére. A felnőttképzés során már nehezebb összehangolni a nyelvtanuláshoz szükséges időt és a munkaidőt, valamint a távolságok leküzdése is nagy költséget jelent. A technika fejlődése már a '80-as években, lehetővé tette, hogy személyi számítógépen lehessen otthoni környezetben nyelvet tanulni, először csak karakteres felhasználói felületen, majd később hanganyagok, képek és mozgóképek segítségével. Az Internet elterjedésével és sebességének növekedésével új lehetőségek nyíltak a digitális nyelvtanulásban. A temérdek letölthető tananyag mellett az E-learning segítségével lehetőség nyílt a virtuális tanulási környezetben való nyelvtanulásra is, mely lehetővé teszi a tananyagok könnyű elérését és lehetőséget biztosít a kommunikációra az oktatóval és a tanuló társakkal, valamint így módon lehetőség van a megszerzett tudás ellenőrzésére is. A napjainkban egyre nagyobb teret hódító M-learningnek köszönhetően már mobiltelefonunk is a nyelvtanulás eszközévé válhat. Tanulmányunkban e témakört körülváráva vizsgáljuk fel, hogy milyen lehetőségek mutatkoznak az online nyelvtanulásra.

Bevezető - előzmények

Mielőtt az online eszközöket vennénk sorra, röviden szeretném bemutatni az ezen időszak előtti lehetőségeket, azoknak pozitívumait és negatívumait. Az idegennyelvek tanulásában az írott anyagon túl nagy áttörést jelentett a hanghordozó médiumok megjelenése, amiben úttörőnek számított a bakelitlemez, majd a hangszalag és a cd lemez. Ezekhez a hanghordozókhoz szinte minden esetben tartozott valamilyen tankönyv is, és a kettő kombinációjával lehetett végigkövetni a tanegységeket. Emellett még fontos megemlíteni a pusztán szöveges alapokon nyúló levelező oktatás, melyet az 1840-es években Isaac Pitman kezdett alkalmazni egy gyorsíró tanfolyam során. Az Első Világháború után a BBC rádión keresztül sugárzott tananyagokat a hagyományos tanulási formák kiegészítésére. Az 1960-as években a hang anyaghoz kép is párosult a televízióknak köszönhetően. Az 1980-as és 1990-es években egyre több háztartásban megjelent a számítógép, mely eszköz új lehetőségeket biztosított a tanulásban, valamint új dimenziók nyíltak meg az Internet elterjedésével, és annak sebességének a folyamatos növekedésével. A bakelitlemezek lejátszására nem állt rendelkezésre könnyen hordozható eszköz, így a tanulás többnyire helyhez kötött volt, azonban lehetővé tette, hogy a tanár jelenléte nélkül meg lehessen hallgatni a felvett anyagot, és ennek segítségével elsajátítani a leckéket. A lemezt házilag nem lehetett másolni, a hang minősége gyenge volt, és a folyamatos lejátszások következtében egyre jobban veszített az élvezhetőségéből. A hangszalagok esetében az úgynevezett sétálómagnók (walkman-ek) lehetővé tették, hogy a hanganyagokat helytől és időtől függetlenül lehessen meghallgatni. Ez a típusú hanghordozó jobb minőséget biztosított, a szerzői jogokat figyelmen kívül hagyva sokan másolatokat is készítettek. Mind a lejátszások, mind a másolások esetében romlott a felvétel minősége.

¹⁰ Bolyai Tehetséggondozó Gimnázium és Kollégium, Posta utca 18, 24400 Zenta, Szerbia
esztelecki@gmail.com imgaboy@gmail.com

A cd lemezek esetében is fontos szempont volt a hordozhatóság, melyre az eszköz biztosított volt. A felvétel minősége teljesen megfelelő volt, és a sok használat és másolás után sem romlott. Nagy előnye még az volt, hogy a tanegységek külön állományként kerültek eltárolásra, és így sokkal gyorsabbá vált a megfelelő hangfile elérése.

Fontos összekötőkapocs volt a különböző hangtömörítési eljárások megjelenése, mint például az mp3-as kódolás, mellyel tízszeres tömörítést lehetett elérni a hang minőségének szinte észre sem vehető romlásával. A cd lemezek esetében használt PCM kódolást használva egy órányi hanganyag 600MB tárhelyet igényelt, míg az mp3-as kódolásnak köszönhetően ez a méret 60MB-ra zsugorodott, de a minőség rovására további tömörítést is lehetett alkalmazni a méret csökkentése érdekében. Ez a méretbeli csökkenés azért bírt nagy jelentőséggel, mert a szélessávú Internet megjelenése és elterjedése előtt a letöltési sebesség sok helyen alig érte el az 1-2KB/másodpercet (később a 7KB/másodpercet), ami főként szöveges tartalmak letöltésére volt elegendő, és amivel egy órányi tömörítetlen hanganyagot napokig tartott volna letölteni, ám tömörítve egy tanegység elviselhető idő alatt letölthető volt, bár a mai szélessávú Internethez viszonyítva még ez is nagyon hosszú időnek számított. Tehát ennek köszönhetően lehetővé vált az olyan online tartalmak, weboldalak létrehozása, ahol a szöveges tartalom mellett rövidebb hanganyagok meghallgatását, letöltését is lehetővé tette. Ez megint egyfajta helyhezköthetőséget eredményezett, azonban ezeket az állományokat hordozható eszközökre másolva, helyszíntől függetlenné lehetett tenni a tanulást. Ebben a Web 1.0-ás felállásban a hallgatók passzívabb szerepet töltöttek be, csak információkat fogadtak be, viszont a Web 2.0-ás eszközök lehetővé tették, hogy a tanulók is aktív szerkesztői lehessenek a tananyagnak (McLoughlin, Lee, 2007), ahol a tárolás többnyire felhő alapú tárolással történik, könnyű hozzáférést biztosítva minden résztvevő számára tetszőleges helyről. Egy tanulmány szerint (Stvenson, Liu, 2007) azok az idegennyelv-oktató weboldalak válhatnak sikeressé, melyek tartalmazzák a klasszikus Web 1.0-ás tartalmakat kiegészítve a Web 2.0-ás kollaboratív eszközökkel, valamint a könnyű használhatóság és letisztult kezelőfelület szükségességét is megemlíti.

Az online oktatás lehetőségei

A távoktatásra sokféle definíció született, de mindegyik az időtől és helytől való függetlenséget emeli ki, valamint azt, hogy tömegoktatásra alkalmas eszköz, mely figyelembe veszi az egyéni tanulási szempontokat valamint egyéni tanulási ütemet biztosít a hallgatók számára. Az E-learning és M-learning esetében az IKT eszközök jelenlétét érdemes még kiemelni.

Két E-learning formációt különböztetünk meg:

- Számítógép alapú képzés (Computer Based Training – CBT): ebben a statikus formában a tanulóhoz valamilyen adathordozón vagy Interneten keresztül jut el a tananyag, valamint a
- Web alapú képzés (Web Based Training – WBT): a tanár és a diákok között valamint a diákok közti kommunikáció megvalósításával, fórumok használatával, esetleg videokonferenciával hatékonyabbá tehető az oktatás.

Kéty András jogosan teszi fel a kérdést, hogy az E-learning különbözik-e az Interneten megosztott tartalmaktól? A válasz igen, mivel az E-learning egy idegenvezetővel megtett utazáshoz hasonlítható, ahol az ismeretek fokról fokra elsajátíthatóak, majd ezek a gyakorlatban is alkalmazhatóak lesznek. Például, ha a zongorázást vesszük alapul, akkor az E-learning a tanár által egymásra épülő tartalmak elsajátítását jelenti, míg az Internetes oldalak egy könyvhöz hasonlíthatóak, aminek az ismerete még nem biztos, hogy elégséges ahhoz, hogy megtanuljunk zongorázni (Kéty, 2006).

Megkülönböztetjük még a virtuális és a kevert módszert. A virtuális módszer a kommunikáció kizárólag a virtuális tanulási környezetben (Virtual Learning Environment – VLE) zajlik a rendszerben küldött üzenetek vagy fórumok használata segítségével, tehát a tanár és a diákok személyes találkozására nem kerül sor, valamint a diákok sem találkoznak egymással.

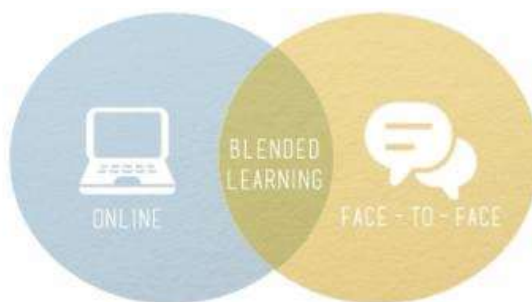

1. ábra: A virtuális módszer

A tanároknak megvan a készsége ahhoz, hogy emberekkel foglalkozzanak, és az oktatói, nevelői munka során erre szükség is van, tehát a számítógépek nem helyettesíthetik teljes mértékben a tanári jelenlétet. A számítógépek nagyon fontos eszközei az oktatásnak, de nem tudják helyettesíteni a természetes világot. Például a számítógép lehetővé tudja tenni számunkra, hogy betekintést nyerjünk egy ökoszisztémába, de hogy annak működését teljeskörűen meg tudjuk érteni, a helyszínen kell megfigyelést végezni, elemezni azt, tehát a virtuális világ segítségével csak korlátozott betekintést nyerhetünk a természetes élővilágba (Posey, Burgess, Eason, Jones, 2010).

A teljesen virtuális módszer nagyon jól alkalmazható bizonyos kurzusok esetében, főként a felnőttoktatásban vagy egyetemeken, ahol sűrűn még a vizsgáztatás is online módszerekkel történik. Azonban például az általános iskolások esetében szükséges, hogy kortársaikkal együtt tanuljanak, nevelkedjenek az iskolapadban, szociális ingerek érik őket.

A kevert vagyis blended módszer, lehetővé teszi, hogy a tanulók bizonyos tananyagokat, online módszerekkel sajátítsanak el abban a környezetben, ahol szeretnék, és olyan időbeosztással, ami nekik megfelel, természetesen betartva a határidőket. Az oktatás többi része a klasszikus iskolai órák keretén belül történik, ahol meg lehet tárgyalni az otthoni tanulás közben felmerült kérdéseket. Általában a tanulók az elméleti háttérrel ilyen módon otthon tudják elsajátítani és a tanórán így több idő marad a feladatok megoldására és a gyakorlati ismeretek átadására.

2. ábra: A kevert módszer

Az M-learningre vagyis a „mobil tanulásra” is sok definíció létezik, de mindegyik azt hangsúlyozza ki, hogy ez valójában az E-learning és az okostelefon fúziója (Mohamed, 2009), valamint azt, hogy ez a tanulási forma mobilkommunikációs eszközöket használ kommunikációs csatornaként. Ennél a megoldásnál még jobban teljesül az időtől és helytől való függetlenség az eszköz könnyű hordozhatósága miatt. Így jól kihasználható tanulásra, ismétlésre például a tömegközlekedésen eltöltött idő vagy szünetek stb. Az E-learninget és az M-learninget közös néven U-learningnek is nevezik vagyis, ami mindenütt jelenlévő tanulást jelent.

Horváth Cz. János bevezeti még az I-learning fogalmát is, mely szerint ez a forma az oktatási lehetőségek kiterjesztése az internet-kultúra felhasználásával. Az I-learning tananyag a tanuló önálló tanulási képességére támaszkodik, amit igyekszik kiegészíteni tartalmi és képi, látványtechnikai megoldásokkal. A hagyományos oktatási formákhoz (nyomtatott könyvhöz) képest itt a megjeleníthető információmennyiség szinte korlátlan, annak formája kimeríthetetlen (képek, hangok, kis mozik, szövegek sokasága (Horváth, 2004).

Az U-learning előnyeként tudható be, hogy könnyedén áthidalja a nagy távolságokat, így csökkentve vagy teljesen megszüntetve az utazási, valamint az adminisztratív költségeket, a tananyag bármikor bárhol elérhető, tananyag könnyű bővíthető, a saját ütemben folytatott tanulás nyomon követhető és számonkérhető. Nagy előnye még, hogy egyéni haladási tempót tesz lehetővé. Hátrányként érdemes megemlíteni, hogy a rendszer bevezetésekor nagy költségekkel kell számolni, az oktatóknak is szemléletváltásra van szüksége, a tanárral való kevésbé interaktív kapcsolat miatt az oktatás személytelenné válhat, a tanulóknak szükséges az önálló tanulás módszereit megismerni.

Becker szerint (Becker, 2010.) az amerikai tanárok nagy része szkeptikus az online oktatással kapcsolatban, és 70%-uk vonakodó vagy későn alkalmazkodó az új technológiákkal kapcsolatban, valamint megállapította, hogy mindössze a tanárok 25%-a alkalmaz technológiai eszközöket a tantermi oktatás során.

Idegennyelv-tanulás az online eszközökkel

Levy definíciója szerint A CALL vagyis a számítógéppel támogatott nyelvtanulást (Computer-assisted language learning) az IKT eszközök széles skáláját vonultatja fel, kiemelve a virtuális tanulási környezetet (VLE) és a web-alapú távoktatást (Levy, 1997).

Sokaknak az E-learning hallatán egyből a Moodle jut eszébe, amely az egyik legelterjedtebb oktatási keretrendszer, mely jól használható szinte minden tantárgy oktatásában így az idegennyelvek tanulásában is. A rendszer előnye, hogy ingyenes és open source vagyis nyílt forráskódú, tehát bárki által felhasználható és szerkeszthető, új modulokkal bővíthető, ellentétben a kereskedelmi forgalomban kapható BlackBoard nevű keretrendszerrel. A Moodle lehetővé teszi a belépést a diákok, tanárok, és adminisztrátorok számára. A különböző kurzusokhoz hozzárendelhetők a kurzusvezetők és a diákok, valamint könnyen feltölthetőek és módosíthatóak a tanegységek, tananyagok. A kérdésbankban eltárolt kérdésekből tesztek állíthatók össze, és ezek felhasználhatóak a tudás ellenőrzésére teszt formájában, melyet a tanár át tud tekinteni és kiértékelni. A Moodle egy saját levelezési rendszerrel is rendelkezik, valamint különböző fórumok is létrehozhatóak, ahol a tanárok a diákokkal tudnak kommunikálni, és a diákok egymással is akár meg tudják vitatni a felmerülő problémáikat. Ám a gyakorlatban az tapasztalható meg, hogy a hallgatók szívesebben és intenzívebben használják a kurzushoz létrehozott Facebook csoportot (Esztelecki, Kőrösi, 2015). A keretrendszerben nagyon aprólékosan ki van dolgozva minden, és valójában ez a sok lehetőség kicsit nehézkessé teszi a használatát a diákok, de főként a tanárok számára. A többi keretrendszer is hasonló funkciókkal bír, esetenként más dizájnnal, egy kicsit más koncepcióval, de a fő irányvonalak ugyanazok. Például a Palabea rendszert a közösségi hálózatok alapjaira fektették, külön figyelmet szentelve az ismeretségek kialakítására.

Az idegennyelv-tanulás megvalósítható a teljesen virtuális tanulási környezetben, valamint kevert módszerrel is. A VLE-ben történő tanulás esetében nem kerül sor a résztvevők személyes találkozására, viszont saját készítésű videókkal személyesebbé lehet tenni a kurzust, és ezzel csökkenteni a lemorzsolódók számát. A multimediális eszközöknek köszönhetően meghallgathatóak és megtekinthetőek az oktatási anyagok, valamint a nyelvoktatásra kiélezett keretrendszerek többsége támogatja a hallgatók mikrofon segítségével történő visszajelzését, melyeket sok esetben a rendszer automatikusan feldolgoz a beszédfelismerő algoritmusok segítségével ki is értékel. Ezek a megoldások valóban jobbra, hatékonyabbá tudják tenni a virtuális tanulási környezetet, azonban nem tudják teljes mértékben helyettesíteni a tanári jelenlétet, nem alakul ki személyes kapcsolat a kurzus résztvevői között, kevésbé lesz összetartó a közösség, és ezért megfigyelhető, hogy több lesz a

lemorzsolódó diák is (Esztelecki, Kőrösi, 2015).

Az okostelefonnal támogatott oktatás esetén a felület optimalizált kell, hogy legyen a kisebb méretű kijelzőre, valamint a tanegységek rövidebbek kell, hogy legyenek, mint a számítógéppel támogatott oktatás esetén. Az eszköz iránt táplált pozitív érzések sok esetben jó hatással vannak a teljesítményre. A Cisco felmérése szerint az amerikaiak 90%-a használja okostelefonját a munkája végzése során (Cisco, 2013), ezért feltételezhető, hogy ez a BYOD (Bring Your Own Device – Hozd a saját eszközöd) irányelv az iskolai környezetben is pozitív hatásokat érne el. Ennek igazolására nem is kell messzire nyúlnunk, hiszen az Eszterházy Károly Főiskola (Eger) kísérleti jelleggel követte a BYOD elveit, és a tanárok és a diákok visszajelzései alapján még egyik eszköz sem örvendett ennél nagyobb népszerűségnek (Kis, 2013).

Összefoglaló

Mint láthattuk a nyelvtanulásban a hagyományos nyomtatott forma mellett a hanghordozók segítségével történő tanulás nagy jelentőséggel bírt, melyet a számítógépek és az Internet elterjedése, valamint a bárhol és bármikor elérhető tanulás még hatékonyabbá tett. Először a számítógép alapú képzések domináltak, majd a Web alapú képzések a különböző kommunikációs formákkal kiegészülve újabb dimenziót nyitottak meg az idegennyelvek oktatásában. A CALL, vagyis a számítógéppel támogatott nyelvtanulás is pont ezen tulajdonságokat hangsúlyozza ki, kiemelve az IKT eszközök jelenlétének fontosságát.

A teljesen virtuális környezetben a tanár és a diákok valamint a diákok egymással nem találkozhatnak személyesen, a tananyagok letölthetőek, és a kommunikációi is teljes mértékben online történik. Ezt az egymástól való eltávolodást a blended learning vagyis a kevert módszer próbálja enyhíteni oly módon, hogy az online kurzus mellé tantermi foglalkozások is társulnak. Ezen képzési forma esetén a diákok a tananyag egy részét az intézmény falai között tudják elsajátítani, a másik részét pedig önálló időbeosztással akkor és ott, ahol azt a legjobban megfelelőnek tartják. Több kutatás is alátámasztotta, hogy ezen módszer esetén a tanulók kitartóbbak, kevesebben morzsolódnak le a kurzus során.

A Moodle, mint ingyenes és nyílt forráskódú oktatási keretrendszer a tantárgyak többségénél így az idegennyelvek oktatásában is jól használható. Ezen rendszer összetettsége és „idegensége” miatt a diákok a kommunikáció során inkább az általuk preferált közösségi oldalakat használják, és ezt kihasználva több oktatási rendszer is igyekszik ezeket a lehetőségeket a saját rendszerébe is beintegrálni.

Az okostelefonok elterjedését és a felhasználók ezen készülék iránt táplált pozitív érzéseit kihasználva sokan a mobiltelefonokat is megpróbálják bevonni az oktatásba. Több ország is támogatja ezen indítványozást, mivel a BYOD-nak köszönhetően a kiadások mértéke nagyban csökkenthető, mivel az iskoláknak nincs szüksége újabbnál újabb számítógépek megvásárlására, mivel a diákok többsége már rendelkezik mobileszközzel, és azt az iskolába is magával viszi.

Források

Cisco (2013), BYOD Insights, A Cisco partner network study. (Letöltés ideje: 2015.04.20.)
<http://bit.ly/1fCSQXF>

Esztelecki Péter, Kőrösi Gábor (2015), A PHP-programozás alapjai kurzus bemutatása, XXI. Multimédia az oktatásban konferencia, II. IKT az oktatásban konferencia, Újvidéki Egyetem, Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, Szabadka, Szerbia

Guy Posey, Thomas Burgess, Marcus Eason, Yawna Jones (2010), Advantages and Disadvantages of the Virtual Classroom and the Role of the Teacher (Letöltés ideje: 2015.04.20.)
http://www.swdsi.org/swdsi2010/sw2010_preceedings/papers/pa126.pdf

Henry Jay Becker (2000), Findings from the Teaching, Learning, and Computing Survey: Is Larry Cuban Right? Education Policy Analysis Archives Volume 8 Number 51 (Letöltés ideje: 2015.04.20.)
<http://www.crito.uci.edu/tlc/findings/ccsso.pdf>

- Horváth Cz. János (2004), Változó ismeretszerzési szokásaink: Elmélkedés az e-learning és az i-learning különbségéről, Felnőttképzés, 2004 2/2. p. 43-46
- Kéty András (2006), E-learning technikák alkalmazásának lehetőségei az idegennyelv-tanulásban, Magyar Tudomány Napja, 2006, (Letöltés ideje: 2015.04.20.)
http://elib.kkf.hu/okt_publ/tek_2006_29.pdf
- Kis-Tóth Lajos (2013), BYOD: Az oktatás támogatásának új lehetőségei, (Letöltés ideje: 2015.04.20.)
nws.niif.hu/ncd2013/docs/ehu/050.pdf
- Levy M. (1997), CALL: context and conceptualisation, Oxford: Oxford University Press
- McLoughlin, C., & Lee, M. (2007), Social software and participatory learning: Pedagogical choices with technology affordances in the Web 2.0 era. Paper presented at the Ascilite Conference 2007, Singapore.
- Mohamed, A. (2009): *Mobile Learning Transforming the Delivery of Education and Training*. AU Press, Athabasca University, Athabasca, Kanada, (Letöltés ideje: 2015.04.20.)
<http://www.zakelijk.net/media/boeken/Mobile%20Learning.pdf>
- Megan P. Stevenson, Min Liu (2007), Learning a Language with Web 2.0: Exploring the Use of Social Networking Features of Foreign Language Learning Websites, Calico Journal, 27(2) , (Letöltés ideje: 2015.04.20.)
https://www.calico.org/html/article_791.pdf

Palusek Erik¹¹ - Esztelecki Péter¹²: E-learning és M-learning Afrikában

Absztrakt: Afrikának 21-ik századi képzettséggel kell rendelkeznie, hogy versenyképes legyen a tudásalapú társadalmakkal, és a világgazdaság következő hajtóerejévé válhasson. Ezt képtelenség megvalósítani elavult oktatási modellekkel és hiányos oktatási infrastruktúrával. Nem csak az államok vezetősége hivatott az infokommunikációs technológiák fejlesztésére az oktatásban, hanem az olyan nemzetközi hatóságok is, mint az UNESCO. Komoly nehézséget jelent az információs technológiák hiánya és az alacsony internetes lefedettség az afrikai országokban. A fekete kontinens sajátos társadalmi és kulturális jellemzői további akadályokat gördíthetnek a modern technikák térhódításának útjába. Afrika számos országában a gazdasági fellendülés ellenére is komoly problémát jelentenek a betegségek, szegénység és az írástudatlanság. Az iparilag fejlett országok oktatási modelljei, melyek magukban foglalják a modern digitális (tan)eszközök használatát is, nehézkesen ültethetők át az afrikai társadalmakba, hiszen azok a történelmi fejlődés egy másik szakaszában tartanak, valamint a fennálló kulturális különbségek is nehézségeket jelentenek. Míg 2005-ben a kontinens lakosságának csupán a 2%-a rendelkezett internetkapcsolattal, 2013-ra ez a szám 16%-ra nőtt. Az E-learning megvalósítása egyre olcsóbbá válik napjainkban, csökkent az oktatásban használatos számítógépek, a hordozható számítógépek, valamint az okostelefonok és táblagépek ára is. Az elemzéseket figyelembe véve megállapítható, hogy Afrika a leggyorsabban fejlődő mobiltelefon-piac: 2003-ban 50 millió mobiltelefon előfizetést tartottak számon, ami 2011-re megtízszereződött. Ez jó táptalaját képezi az M-learningnek. Kutatásunk során feltérképezzük az afrikai oktatás helyzetét, valamint arra keressük a választ, hogy a fent említett technológiai fejlődés milyen hatással van az oktatási rendszerre, melyek azok a társadalmi tényezők, amelyek akadályozhatják a fejlődést vagy éppenséggel erőforrásként használhatóak fel annak előrelendítésében.

Bevezető

Napjainkra megváltoztak a K-12 generációs diákok tanulási szokásai, mivel a just in time típusú tanulási elv szerint sajátítják el a tananyagot, vagyis az oktatási segédanyagok könnyű elérhetősége miatt csak akkor kezdik el a tanulást, amikor éppen szükségük van a leírtakra. A tanulás már nem helyhez kötött, hanem az iskola falain kívülre is nyúlik az eszközök könnyű hordozhatósága miatt. Az online tanulási formák lehetővé teszik az önálló időbeosztást is, így a tanulók maguk választhatják meg azt az időt, amikor számukra a legmegfelelőbbek a feltételek a tanuláshoz.

E-learning vagy más néven elektronikus tanulás alatt olyan online képzési formát értünk, melyben eszközként a számítógép használatos, és lehetővé válik a tananyagok könnyű elérése, megosztása és szerkesztése, továbbá lehetőség van a megszerzett tudás felmérésére és a kommunikációra a tanár és a diákok közt, valamint a diákok egymással is megvitathatják a felmerülő kérdéseket. A mobil-tanulás vagyis M-learning méginkább az eszköz könnyű hordozhatóságát emeli ki, aminek segítségével a rövidebb üresjáratokat is ki lehet használni tanulás céljából, ezért a tanulási egységek is rövidebbek, mint az E-learning esetében. Az E- és M-learningen kívül egy másik fogalom, az U-learning is használatos, ami mindenütt jelenlévő tanulást jelent.

¹¹ Középiskolai tanár, Közgazdasági és Kereskedelmi Iskola, Zenta, Szerbia, palusekerik@yahoo.com

¹² Bolyai Tehetséggondozó Gimnázium és Kollégium, Zenta, Szerbia, esztelecki@gmail.com

Ezen új oktatási lehetőségeknek köszönhetően a felnőttképzés is teljesen átalakult, és megvalósíthatóbbá vált az egész életen át tartó tanulás, mivel a munka mellett lehetőség nyílik online képzések végzésére, mivel a hallgatók maguk oszthatják be az idejüket, és nincs szükség arra, hogy adott időben adott helyen megjelenjenek ahhoz, hogy el tudják sajátítani a tananyagot. A Brandon Hall Group kutatása szerint (Brandon Hall Group, 2013) a multinacionális cégek 73%-a nyújt mobil tartalmi szolgáltatást valamilyen formában.

A mobiltelefonnal támogatott oktatás egy jó lehetőséget nyújt a felzárkózásra a szegényebb, elmaradottabb országok számára, mivel ezekben a régiókban is egyre elterjedtebb a mobiltelefon, és az iskoláknak nincs szüksége számítógépes termék létrehozására és drága IT-eszközök megvásárlására, hanem a BYOD (Bring Your Own Device – Hozd magaddal a saját eszközöd) elv alapján mindenki a saját eszközén tud dolgozni, majd otthon is folytatni rajta a tanulást (Hylén, 2012). Mindehhez az intézménynek az áramellátást és WiFi lefedettséget kell biztosítania, ami az elmaradottabb régiókban még mindig nehezen valósítható meg. A mobiltelefonnal történő oktatás a társadalmi és gazdasági különbségeket hivatott enyhíteni, vagyis mindenki számára lehetővé tenni, hogy hozzáférjen a tananyaghoz (Agnes, 2012).

Az eszköz iránt táplált pozitív érzések miatt, a diákok szívesebben tanulnak a saját okostelefonjukkal vagy laptopjuk segítségével, mivel így inkább egyfajta játéknak, szórakozásnak élik meg a tanulást. Ezt kihasználva több fejlett ország (a Skandináv országokkal az élen) is engedélyezte a mobiltelefonok iskolában történő használatát, míg sok országban a „vaskalapos” elveket szem előtt tartva továbbra sem képezhetik a mobiltelefonok a tanulás eszközét.

A felsorolt előnyök és lehetőségek tárháza ellenére is azonban számos tényező akadályozza az új oktatási modellek bevezetését és meghonosítását Afrikában. Fekete- Afrika számos országában sajnos állandó problémát jelent az állami intézmények, így az oktatási rendszer szétziláltsága, szervezetlensége is. Ezekon mindaddig nehéz lesz változtatni, amíg az említett államokban helyi, vagy kiterjedtebb fegyveres konfliktusok dúlnak, a lakosság számottevő hányada mélyszegénységben él, nagy méreteket ölt az írástudatlanság, az éhínség, a vízhiány.

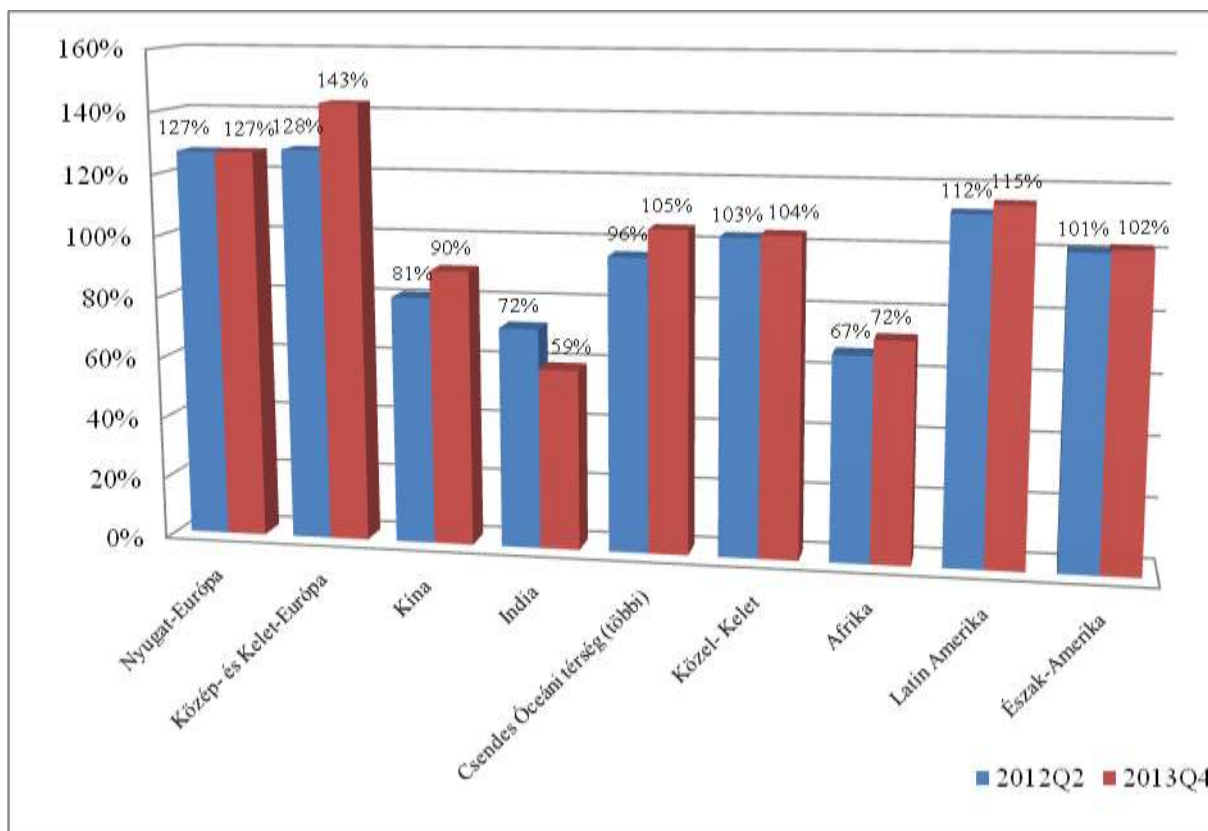
Az újszerű oktatási modellek gyakorlati bevezetésénél további gondot jelenthet az, hogy ezek a fejlett országokban sikerrel alkalmazott és jól bevált módszerek az első világ országaiból érkeznek, leginkább európai és Észak-amerikai államokból, amelyek kultúrájukban, felfogásukban számos eltérést mutatnak az afrikai társadalmakkal szemben. Nem elhanyagolhatóak tehát a fennálló kulturális különbségek sem.

Jelenleg Afrika az a földrész, amely a legtöbb kiaknázatlan lehetőséggel és a legkecsegtetőbb fejlődési perspektívákkal rendelkezik az E- learning és az M- learning terén, ugyanakkor a fekete kontinens esetében beszélhetünk a legtöbb olyan hiányosságról, hátráltató tényezőről és áthidalásra váró akadályról is, amelyek jelentősen megnehezítik az újfajta, modern oktatási módszerek bejáródását és meghonosodását.

Mobiltelefonok és számítógépek elterjedése Afrikában és a többi kontinensen

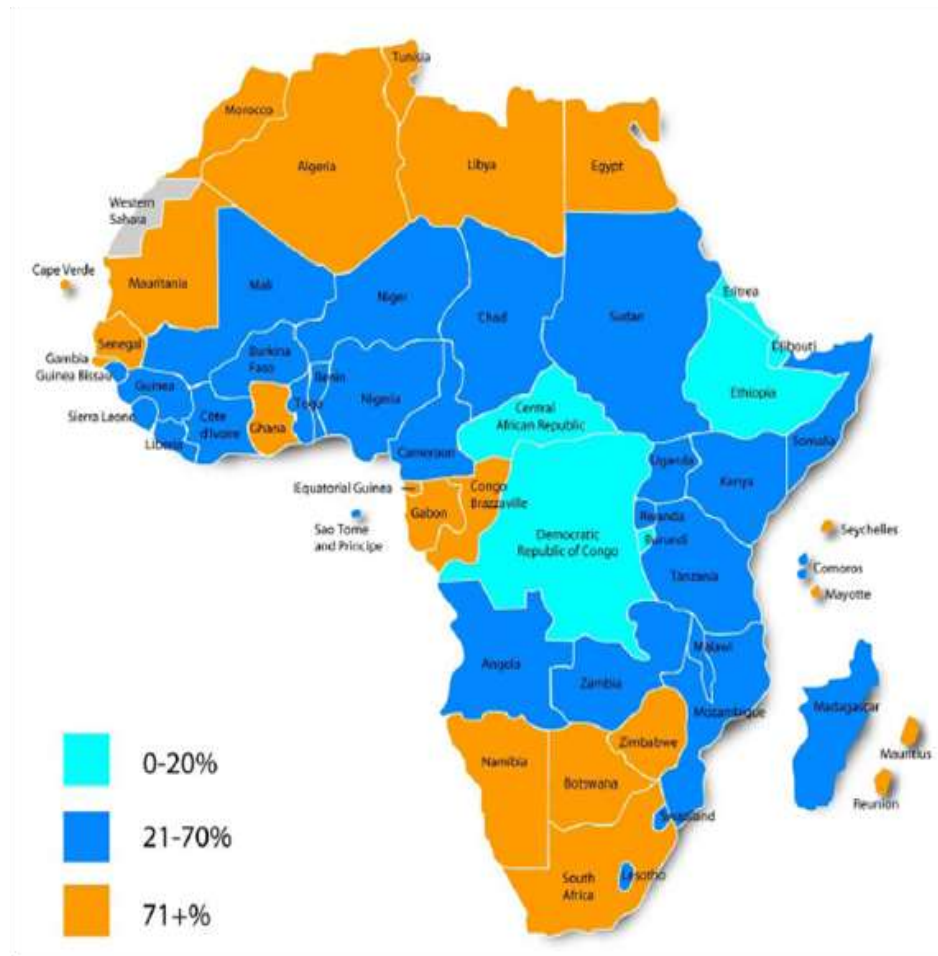
Az Ericsson cég felmérése szerint (Ericsson, 2011) a mobiltelefon előfizetők száma a 2011-es év végén 900 millió volt világszerte, de ez a szám az előrejelzések szerint 2016-ra eléri az 5 milliárdot. Megállapítható továbbá, hogy a mobileszközök által generált adatforgalom is nagymértékben növekszik, mivel 2011-ben havonta 500 Petabájt adatforgalmat generáltak a felhasználók, ez az érték öt év alatt majdnem tízszeresére fog nőni az Ericsson cég becslései szerint. 2012 második negyedévében világszerte 91%-os volt a mobiltelefonok elterjedése, ami 2013 végére 92%-ra emelkedett (Ericsson, 2014). Megfigyelhető, hogy legnagyobb növekvés Közép- és Kelet-Európában

történt (15%), ezt követi Kína és a Csendes Óceáni térség (Kína és India kivételével) (9%), valamint Afrikában történt még jelentős javulás (5%)

1. ábra: Mobiltelefonok elterjedése 2012 második negyedévében és 2013 negyedik negyedévében

A Blycroft Ltd (Blycroft, 2012) által készített tanulmány szerint az afrikai kontinens a leggyorsabban fejlődő és a második legnagyobb mobilpiac a világon, annak ellenére, hogy az átlagos mobil penetráció 53% volt a 2011. év végi adatok alapján. Azonban ez is alacsony értéknek számít, ha figyelembe vesszük, hogy még így is elmarad az akkori 87%-os világátlagtól, nem beszélve a fejlett piacok 118%-os penetrációjáról. Megállapítható, hogy a fejlődés igen nagyléptékű, mivel az 50%-os penetráció eléréséhez közel 20 évre volt szükség, a 75%-os határ átugrása az előrejelzések szerint már csak további 5 évbe telik. Az IMF felmérése szerint a következő 5 évre számított kumulált GDP alapján a 20 leggyorsabban fejlődő ország közül 10 afrikai lesz a világon, és ez lehetővé teszi egyre több afrikai számára, hogy a lakosok egyre nagyobb százaléka tudjon hozzáférni a mobiltelefonokhoz. Az OTP alapkezelő részvénytársaságának meglátása szerint (Fundman, 2013) az afrikai társadalom rendkívül fiatal (a népesség fele 25 éven aluli), vagyis a mostani fiatal generációnak köszönhetően várhatóan bővül majd a potenciális előfizetők köre és kialakul majd egy „mobil generáció”, akik életének már nélkülözhetetlen részévé válik a mobiltelefon.

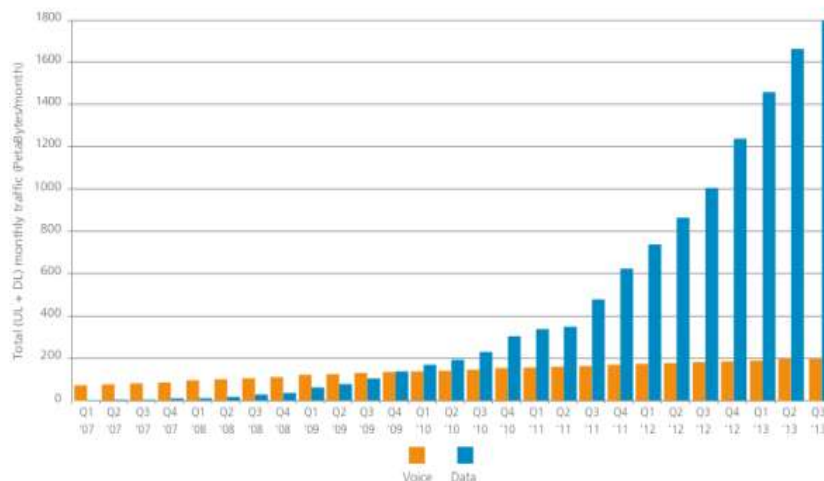

2. ábra: Az afrikai kontines mobilpenetrációja 2011-ben

Az Informa Telecoms & Media becslése szerint (Informa Telecoms & Media, 2011) 2015-ben 850 millió telefon lesz Afrikában, aminek 15%-át okostelefonok fogják képezni, ami nagy fejlődésnek tudható be a 2011-es 3%-hoz képest.

A Statistica.com felmérése szerint az afrikai lakosság mindössze 7% rendelkezik személyi számítógéppel 2015-ben, ami nagymértékű javulást jelent a 2010-es évi 1%-hoz képest, de még így is bőven alulmarad az 50%-os nyugat-európai átlaghoz képest. Tehát, ami az eszközök rendelkezésre állását illeti nagyobb potenciál rejlik a mobiltelefonok adta lehetőség kiaknázásában.

Míg 2013-ban a fejlett országokban a lakosság 74%-a rendelkezett internetkapcsolattal, Afrikában a lakosok 20%-a tudott hozzáférni a világhálózathoz (Deloitte, 2013). Azonban érdemes megemlíteni, hogy a mobiltelefonok által generált adatforgalom nagymértékben nő, ami az okostelefonok elterjedésének köszönhető (Akami, 2013)

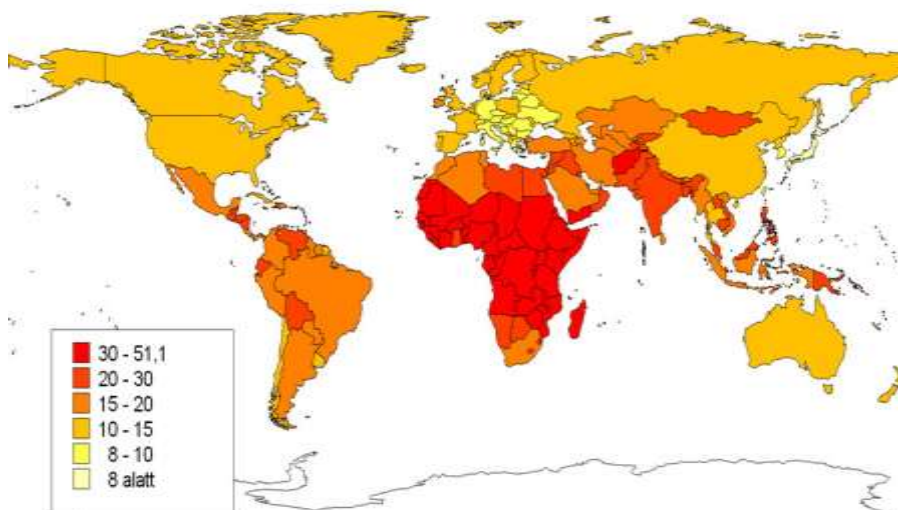
3. ábra: Havi adat- és hangforgalom

Általános tudnivalók Afrika társadalmáról

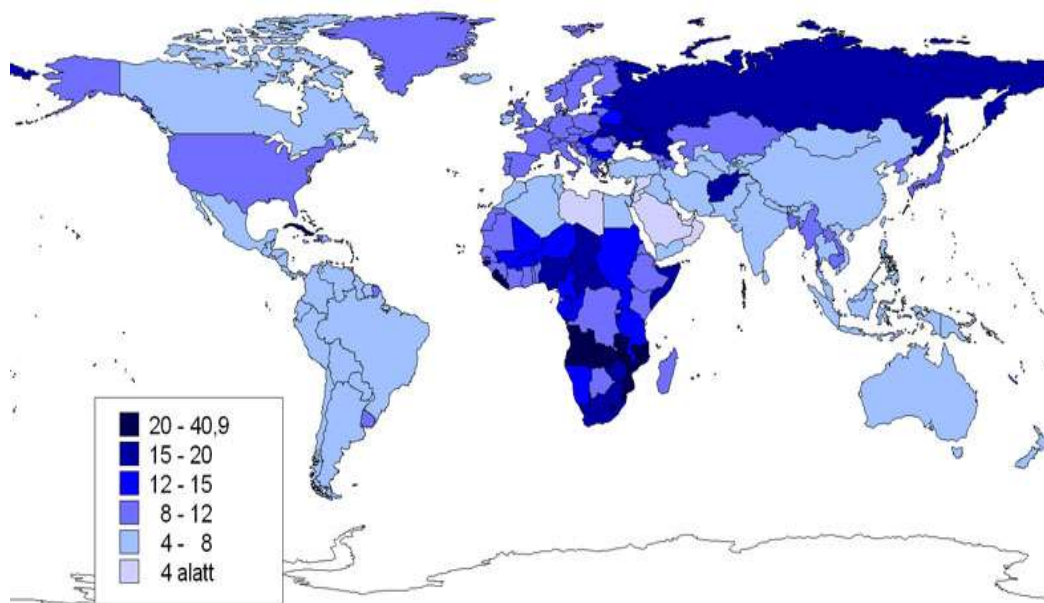
Ahhoz, hogy megérthessük a helyzet összetettségét, ellentmondásosságát mindneképpen szükséges Afrika néhány társadalmi sajátosságának ismertetése. A legalapvetőbb számadatok mellett, olyan információk megismerése, amelyekből kiolvasható, hogy a földrész esetében milyen előnyökre lehetséges támaszkodni és milyen hátrányokkal, hiányosságokkal kell számolni, amikor az E- learning és M- learning térhódításának perspektíváit elemzzük.

Népesség

Afrika területe alapján a harmadik legnagyobb földrész, lakosainak számát tekintve csak Ázsia előzi meg. Jellegesen az afrikai kontinensen hozzávetőlegesen 1,1 milliárd ember él (Wikipédia, 2015). Az átlagos népsűrűség alacsony, azonban óriási különbségek a lakosság eloszlásában az egyes régiók között. A népesség nagy része a folyók völgyében, a torkolatoknál, illetve a tengerparton él. Ezek a területek rend szerint túlnépesedettek, míg a kontinens belsejében található sivatagos részek szinte teljesen lakatlanok. Legsűrűbben lakott területek azok az afrikai nagyvárosok, amelyekben gyakran a lakosság több, mint fele nyomornegyedekben él, számuk pedig évről- évre nő. A városi lakosság gyarapodása éves szinten 3,5 százalékra tehető (Wikipédia, 2015). Az összes földrész közül Afrikában a legmagasabb a természetes szaporulat, itt a legmagasabb a születések, de az elhalálozások száma is, 1000 afrikai újszülöttről 162 nem éri meg az ötödik életévét (Wikipédia). A felsoroltakat jól érzékeltetik az alábbi ábrák is.

4. ábra: Születési ráta (ezrelék) a világ országaiban 2010- ben

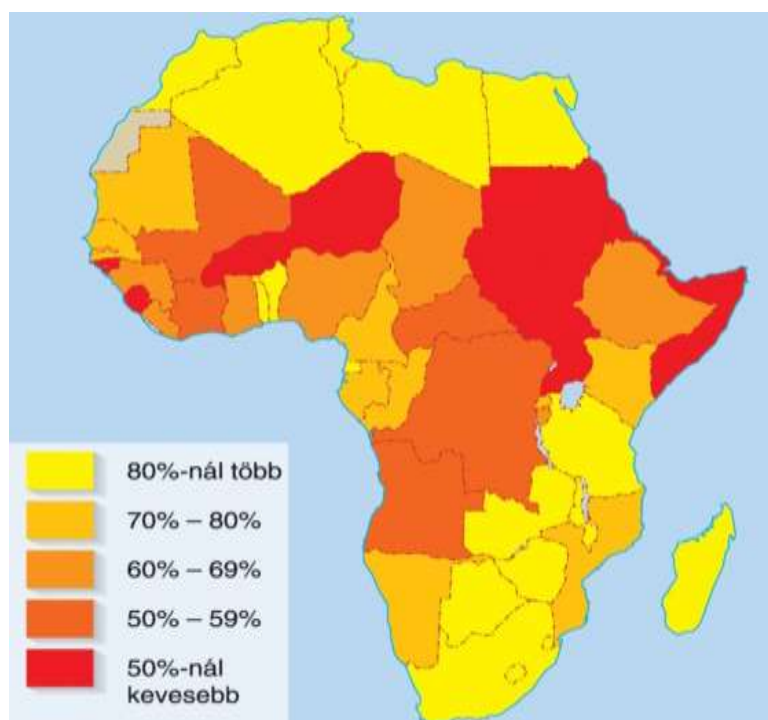
5. ábra: Halálozási ráta (ezrelék) a világ országaiban 2010- ben

Afrika északi részén arab népek élnek, de kisszámú európai lakosság is található a tengerpart egy rövidebb szakaszán. Ez a kontinens déli csücskére is érvényes. A Szaharától délre eső területeken sötétbőrű, a negrid rasszhoz tartozó népek élnek, koaszinok, negridek (őslakosok), etiópok, ez a rész gyakran Fekete- Afrikaként jelenik meg a szakirodalomban is (Tózsér, 2015).

Ellentmondások, a fejlődést akadályozó tényezők

Afrika lakosságának közel fele 15 évesnél fiatalabb (Wikipédia, 2015), ők képezik azt a korosztályt, amely a legfogékonyabb az elektronikus eszközök iránt, és amelyre a jövő Afrikáját építeni kell(ene). A lakosság fele mélyszegénységben él, 49 százalékuk napi egy Dollárból próbál megélni, amely összeg egyébként az afrikai férfiak átlagos keresetét is jelenti (Berecz, 2014).

Az oktatási rendszer hiányosságait jól érzékelteti, hogy Afrika lakosainak hozzávetőlegesen fele semmilyen oktatásban nem részesül élete folyamán. Az afrikai nők esetében ez az arány még magasabb, 60 százalék körüli (Berecz, 2014). Tovább súlyosbítja a helyzetet, hogy egyes adatok szerint a meglévő és működő iskolákban a tanárok közel negyede (23 százaléka), alkoholos befolyásoltság alatt végzi a munkáját, illetve az is, hogy az elméletben ingyenes oktatásért a gyakorlatban sokszor díjazni kell a nagy méreteket öltött korrupció miatt (Berecz). A felsorolt hiányosságok következménye az is, hogy a 15 évesnél idősebb afrikaiak körében a 60 százalékot is eléri az írástudatlanok aránya.

6. ábra: A beiskolázottak aránya Afrikában

A felsorolt nehézségeknek számos negatív következmény tudható be, mint amilyen az éhínség, amely naponta 15 000 halálos áldozatot követel Afrikában (Berecz, 2014). A kontinens legszegényebb részein (néhány kivételtől eltekintve ez Fekete- Afrikát jelenti) nem az élelmiszer az egyedüli hiánycikk, a tiszta, emberi fogyasztásra alkalmas ivóvíz is ide sorolható. Azok a családok, amelyek napi 20 liter ivóvízből tudnak gazdálkodni már jobb helyzetűnek számítanak az elmaradott területeken (Berecz, 2014). Afrikai nők és férfiak gyakran napi több tíz kilométert gyalogolnak azért, hogy vödrökben, néhány liter ivóvizet szállítsanak családjuknak, amelyből főzni, de elsősorban inni tudnak.

A fertőző betegségek gyakorisága szintén olyan probléma, amelynek a megoldása elengedhetetlen lenne többek között a tanügyi állapotok rendezéséhez. Legelterjedtebb a HIV vírus, Afrikában nagyjából 25- 30 millió AIDS- es beteg él (Berecz, 2014). A gyakori fegyveres konfliktusok szintén nem járulnak hozzá az oktatás hatékonyságának növeléséhez. Afrika számos országában folynak helyi, vagy kiterjedtebb harcok, háborúk. A Kelet- afrikai Szomáliát kalózbándák tartják rettegésben, miközben a kormány tehetetlen, Közép- Afrika államaiban pedig a szélsőséges iszlám fanatikusból verbuválódott fegyveres csoportok okolhatók a háborús állapotokért. Ezekben a fegyveres konfliktusok által sújtott övezetekben sok gyermek már 10 éves kora előtt tagjává válik valamelyik erőszakos szervezetnek.

A fentiekben ismertetett tények mind nehezítik az E- learning és az M- learning térhódítását és egyáltalán normálisan működő oktatási rendszerek létrehozását Afrika számos országában. Ahhoz, hogy maradéktalanul ki tudják használni a számos lehetőséget, amelyekkel Afrika kecsegtet az E- learning és az M- learning terén, meg kell oldani a fentiekben ismertetett problémákat, ami a mai napig nem történt meg és jövő sem ígér túl sok javulást.

A hagyományos afrikai és az európai oktatási rendszerek közötti különbségek

A történelemkönyvekből mindannyian tudjuk, hogy amikor európa korabeli nagyhatalmai megkezték Afrika gyarmatosítását, az ott élő népeket civilizálatlanoknak tartották, gyakran az állatokhoz hasonlították őket, mert az európaiaktól teljesen eltérő módon szervezték meg a társadalmukat, más értékeket vallottak. A gyarmatosítók egyfajta magasztos célként tűzték ki, ahogy ezeket az általuk barbárnak tartott népeket civilizálják, vagyis (többnyire erőszakkal) áttérítsék őket a keresztény

vallásra, elterjesszék köreikben az európai műveltséget, amelynek alapjául az európai mintára létrehozott iskolák szolgáltak.

Az afrikai népeknek már a gyarmatosítás megkezdése előtt megvoltak a saját oktatási- és nevelési rendszereik, amelyek az európaiaktól teljesen eltérő módon működtek. A gyarmatosítók ezeket a nem formális intézményeket fel sem ismerték, mivel mint azt tudjuk az Afrikában élő őslakosokat civilizátlannak tartották, olyan népeknek, akik nem rendelkeznek saját kultúrával, így oktatási rendszerrel sem.

A hagyományos afrikai oktatási- nevelési rendszerek

Gyakran törzsi nevelésként is emlegetik, de helytállóbb, ha a címben is leírt megnevezést használjuk. A gyarmatosítás előtti afrikában tehát nem oktatási rendszerről, hanem nevelésről illetve az oktatás neveléssel történő összefonódásáról beszélhetünk. Az Európai modelltől eltérően Afrikában az oktatás- nevelés célja és központi elem nem az írni-olvasni tanulás volt és a tudományok sablonszerű tanulása a nyugati értelemben vett alapműveltség elsajátításához.

A tradicionális Afrikában a család volt az elsődleges szocializációs színtér és a társadalom legfontosabb alapegysége. A család esetében, nem az Európában megszokott Apa, Anya, gyerek(ek) mintát követte, hanem jóval kiterjedtebb közösséget jelentett. Az afrikai család a tágabb rokoni kört és több generáció együttélését jelentette (Tomory, 2010). Az afrikai gyermekekkel az idősebbek megtanították, hogy kik az őseik, így már fiatal korban kialakult az identitásuk, a közösséghez tartozás érzése. Ez az összetartozás és egység a kulturális minták közvetítése mellett biztonságérzetet is nyújtott a közösség tagjainak.

A hagyományos afrikai nevelés alapelve a kommunalizmus, vagyis a csoportösszetartás elve (Tomory, 2010). A gyermekeket csoportban és csoportba nevelték, amelynek az volt a célja, hogy az egyén a társadalom, a közösség hasznos és együttműködő tagja legyen. Az európai modelltől eltérően tehát Afrikában nem az individualizáció és a versenyszellem fejlesztése került középpontba, hanem az együttműködés, a közös problémamegoldás, az összefogás, a közösség. Az egyén a közösség alárendelt tagja, a tagok a közösség jólétéért közösen dolgoznak, hogy ezen keresztül az egyén is jólétben élhessen (Tomory, 2010).

Fontos elvek a hagyományos nevelési modellekben még a felkészítés és a célszerűség elve (Tomory, 2010). A gyermekektől elsősorban a szülők, de az idősebb rokonok is arra készítették fel, hogy a közösség hasznos és etvékeny tagja legyen, ezért többnyire célszerű gyakorlati oktatás folyt, amelynek köszönhetően a fiatalok elsajátíthatták leendő foglalkozásuk minden csínját- bínját, amely a közösség megmaradásának és jólétének zálogát jelentette. Ez a gyakorlati oktatás természetesen a kulturális értékek, hagyományok átörökítését is jelentette. Természetesen a játék sem maradt ki az oktatásból, hiszen zenén és táncon keresztül is folyt a tanítás, ilyenkor a család mellett fontos szerepet kapott a falu, a csoport varázslója is (Tomory, 2010).

Az európaiak által meghonosítani kívánt oktatási rendszerek

Az európai gyarmatosítók (portugálok, hollandok, dánok, britek) kezdetben a partvidékeken felépített erődjekben alakítottak ki európai iskolákat az afrikai gyermekek számára (Tomory, 2010). Ezekben az iskolákban az európai nevelés mellett fontos cél volt a keresztény vallásra történő áttérítés és a gyarmatosítók saját nemzeti kultúrájának népszerűsítése is. Eleinte csak a mulatt gyermekek járhattak ezekbe az iskolákba (Tomory, 2010).

Az 1800- as évektől két fajta oktatáspolitikai modell alakult ki Afrikában, a franciák, a belgák és a portugálok által alkalmazott direkt szabályozás és az angol indirekt szabályozási rendszer (Tomory, 2010). A francia direkt szabályozás lényege, hogy a kormányokban és az oktatás kialakításában a gyarmatosítottak nem jutottak szerephez, mindent a franciák irányítottak, erőteljes beolvasztási szándékkal. Az angol modell ezzel szemben lehetővé tette, hogy a helyi főnökök is belsőlhassanak a fontosabb döntésekbe, a helyi nyelvek, a helyi kultúra is helyet kapott az iskolai oktatásban. természetesen mindez mértékkel történt, hogy a gyeplő az angolok kezében maradjon.

A XX. században teljesen eltejedtek az európai oktatási modellek, hiszen eddigre már az afrikai államok életét is európai mintára próbálták megszervezni, amelyben szükség volt írni-olvasni tudó adminisztrációs munkaerőre, akik az európaiak által létrehozott tanintézményekből kerültek ki. Az európai oktatás a hagyományos afrikai nevelési modellel szemben az individualizációt, a versenyszellemet próbálta meghonosítani. Ez a mai napig nem sikerült maradéktalanul, ami miatt jelenleg is gyakran zűrzavaros állapotok tapasztalhatóak a már nyugati mintára megszervezett afrikai oktatásban.

Összegzés

Összegzésként megállapítható, hogy Afrika dinamikusan fejlődő piacot jelent az E- learning és M-learninghez használt eszközök forgalmazóinak, ami szép lehetőségekkel kecsegtet a jövőre nézve. Az eszközök olcsósága, könnyű hordozhatósága és elérhetősége miatt az oktatás nem csak hatékonyá, de költséghatékonyá is válik. Láthattuk, hogy a számítógépek és a mobiltelefonok felhasználóinak száma rohamos tempóban nő az afrikai lakosság köreiből is. A jövőt is ez jelenti, és erre próbálják azt alapozni, amit az említett eszközök gyártói és forgalmazói is megpróbálnak kihasználni, illetve támogatni, kisebb- nagyobb sikerrel.

A lehetőségek és szép kilátások közé azonban számos olyan tényező is vegyül, amelyek gátolják a hatékony oktatás megszervezését, még akkor is, ha az említett eszközök feltartóztatlanul terjednek Afrikában. A szegénység, az éhínség, a vízhiány, a fertőző betegségek és járványok, a korrupció és a gyakori fegyveres konfliktusok mind a hatékony és sikeres oktatást és egyáltalán bármilyen oktatást hátráltató és ellehetetlenítő tényezők. A kulturális különbségek áthidalás szintén problémát jelent a mai napig is.

Referenciák

- [1] Agnes Kukulska-Hulme, Mobile learning for quality education and social inclusion, UNESCO Institute for Information Technologies in Education, Moscow, Russian Federation. 2010.
- [2] Akami, The State of the Internet – 3rd quarter, 2013 Report, 2013. (Letöltés ideje: 2015. 05. 04.) URL: <http://whiteafrican.com/wp-content/uploads/2014/05/akamai-soti-q313.pdf>
- [3] Berecz Dániel, Korunk legfőbb problémái. 2014. (Letöltés ideje: 2015. 05. 20.) URL: <http://people.inf.elte.hu/bedtaai/p1.html>
- [4] Blycroft Ltd, Africa Mobile Factbook 2012. 2012. (Letöltés ideje: 2015 .05. 04.) URL: http://www.africantelecomsnews.com/resources/Factbook_Africa_14Q2_form.shtml
- [5] Brandon Hall Group, Mobile Learning 2013: Gaining Momentum 2013. (Letöltés ideje: 2015. 05. 04.) URL: <https://membership.brandonhall.com/posts/704904-executive-summary-mobile-learning-2013-gaining-momentum/public>
- [6] Deloitte, Value of connectivity – Economic and social benefits of expanding nternet access 2014. (Letöltés ideje: 2015. 05. 04.) URL: http://whiteafrican.com/wp-content/uploads/2014/05/851546_1398036020459876_1878998841_n1.pdf
- [7] Ericsson, Ericsson predicts Mobile Data Traffic to grow 10-fold by 2016. 2011. (Letöltés ideje: 2015 .05. 04.) URL: <http://www.ericsson.com/news/1561267>
- [8] Ericsson, Ericsson Mobility Report February 2014. 2014. Letöltés ideje: 2015. 05 .04.) URL: <http://www.ericsson.com/res/docs/2014/ericsson-mobility-report-february-2014-interim.pdf>
- [9] Fundman, Halló, itt Afrika, 2013. (Letöltés ideje: 2015. 05. 04.) URL: http://fundman.blog.hu/2013/04/03/mtn_hallo_itt_afrika

- [10] Informa Telecoms & Media, Mobile phones in Africa, 2011. (Letöltés ideje: 2015. 05. 04.) URL: <http://afrographique.tumblr.com/image/7087562485>
- [11] Jan Hylén, Turning On Mobile Learning - Illustrative Initiatives and Policy Implications UNESCO - United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization 7, place de Fontenoy, 75352 Paris 07 SP, France, 2012.
- [12] Statista, PC penetration per capita in the Middle East and Africa from 2005 to 2015 (in percent), 2015. (Letöltés ideje: 2015.05.04) URL: <http://www.statista.com/statistics/203670/pc-penetration-per-capita-in-the-middle-east-and-africa-since-2000/>
- [13] <http://tamop412a.ttk.pte.hu/files/foldrajz2/ch02.html> (Letöltés ideje: 2015. 05. 20.)
- [14] <http://tamop412a.ttk.pte.hu/files/foldrajz2/index.html> (Letöltés ideje: 2015. 05. 20.)
- [15] http://tozserpal.com/dugonics/7-evfolyam/01_04_Afrika_lakossaga_oroszagai.pdf őslakosok, lakosok (Letöltés ideje: 2015. 05. 20.)
- [16] https://www.mozaweb.hu/Lecke-FOL-Foldrajz_10-Afrika_a_vilag_peremen-102618 (Letöltés ideje: 2015. 05. 20.)
- [17] Tomory Ibolya , Az afrikai oktatási rendszerek sajátosságai pedagógiai- antropológiai tükrében. 2010. 52- 68. oldal (Letöltés ideje: 2015. 05. 20.) URL: http://ppk.elte.hu/2009/images/stories/UPLOAD/DOKUMENTUMOK/Nevelestudomany_PhD/tervezett/Dr%20dolgozat_Tomory_Ibolya.pdf

Kőrösi Gábor¹³ - Esztelecki Péter¹⁴: BYOD, mint oktatáspolitikai modell alkalmazhatóságának realitása a vajdasági magyar közoktatásban

Absztrakt: Sokan azt hihetik, hogy a technikai forradalom javán már túl vagyunk, ám a technika vívmányait készítő és uraló cégek szerint az igazi nagy áttörések még csak most következnek. Bátorkodjuk kijelenteni, hogy ha a jelenlegi oktatás szűk keresztmetszetét nézzük, a technika forradalma már rég megkezdődött, hiszen az már jóval előbbre tart, mint ahogy azt a mi tanáraink, iskoláink követni tudnák. A diákok „műszaki felszereltsége”, tanulási stílusa, munkához való hozzáállása sajnos nem hogy előttünk járna, hanem mint ha egy párhuzamos vágányon haladna, mely már most is érzékelhetően nem ugyanabba az irányba tart, ahová mi haladunk. A téma a terület nem új keletű, hiszen nap, mint nap olvashatunk róla tanulmányt. Anglia és a Skandináv országok elsőként értették meg, hogy muszáj valahogyan az internetet, az okostelefonokat az oktatás szerves részévé tenni. Mára 10-15 éves múltú visszatekintő tapasztalatokra építve szinte az összes iskolában bevezették a BYOD (Bring Your Own Device–Hozd a saját eszközöd) oktatáspolitikát, melynek értelmében ezentúl bárki dolgozhat, tanulhat a saját eszközén. De vajon mi a helyzet ezzel a témával kapcsolatban Szerbiában, a vajdasági magyar kisebbség körében? Létezik-e, kiépült-e a tudatos okoseszköz használati kultúra? Adottak-e egyáltalán a feltételek a BYOD bevezetéséhez? Katatásunkban, elsősorban e kérdésekre kerestük a választ, a telefon, laptop, internet, mint oktatási (segéd) eszköz témakört körüljárva.

Bevezető

A piaci becslések szerint 2013-ban a világon közel 1 milliárd okostelefonnal rendelkezünk és az asztali számítógépek eladását messze túlszárnyalták a tabletek (Gartner 2014). Ezeket a tényeket figyelembe véve és mára már mindenütt jelenlévő technológia, és annak elkerülhetetlen fejlődésével az egyre inkább átszővi majd az életünket, mellyel a tanulók eddig soha nem látott lehetőséget kapnak arra, hogy kommunikáljanak, társasági életet éljenek egymással. (Johnson et al. 2010) E fejlődés mindenre kihatással van, így a kapcsolat az oktatás és a technológia között is megváltozott. Ennek okán, ahelyett, hogy állnánk, és azon csodálkoznánk, hogy mivé lett a világ, és titkon remélnénk, hogy a technológia talán, majd egyszer képes lesz elősegíteni az oktatás változását, ennek mozgató rugójának nekünk pedagógusoknak kellene lennünk. Egyre nagyobb elismerést, és kapcsolat kellene keresnünk a két tudomány között, hogy e változások (akár tanterv, a pedagógia, vagy tanári attitűdök) egymás mellett, és ne egymás ellen történjenek. (Fadel 2010) Emellett szól az a tény is, hogy mára a tanulási környezetben használt gondolkodásmódunk átalakult. Még nem is olyan rég a tradicionális iskolában a fizikai tér, maga az iskola épülete volt az egyik legfontosabb fogalom, a jelenkorban át kell értékelnünk azt, hogy mi is minősül tanulási környezetnek. Ma a "tér", ahol a diákok tanulnak, egy közösség által működtetett, interdiszciplináris helyszín, ahol a virtuális technológiák jóvoltából egészen új perspektívába helyeződött a kommunikáció és az együttműködés fogalma. (Johnson et al. 2010) Ezt a digitalizálódást azonban az iskolák vagy a minisztériumok képtelenek követni. Ám nem szabad elfeledkeznünk arról, hogy régióinkban mennyi oktatási vezető küzd a szűkös költségvetése és az erőforrás-hiányokkal, így bár mind a hallgatók, mind pedig a pedagógusok igényelnék a technika fejlődését, intézményeik ezt nem engedheti meg maguknak. Többek között az ilyen, gazdasági problémák megoldására ad választ a BYOD, ahol a hallgatók és az oktatók, a személyes elektronikus eszközeiket használják az iskolában történő tudományos és

¹³ Középiskolai tanár, Bolyai Tehetséggondozó Gimnázium és Kollégium, Zenta, Szerbia
korosi.gabor@hotmail.com

¹⁴ Középiskolai tanár, Bolyai Tehetséggondozó Gimnázium és Kollégium, Zenta, Szerbia esztelecki@gmail.com

adminisztratív munka végzésére, így megoldást közös kezelése által az áthidalhatóak költségvetési megszorítások miatt keletkezett esetleges technikai úrt. Bár e gondolat lehet, hogy újszerűnek hathat, de egyre több iskola vezeti be a BYOD modellt, és engedélyezi tanulóinak a saját eszköz vagy eszközök tanulási célú használatát. (Kis–Tóth 2013) Természetesen a gazdasági érvek mellett pedagógiai előnyök és kockázatok sorát lehet felsorakoztatni. A nemzetközi szakirodalom keresése közben a mellette, vagy ellene szóló példák garmadáját találhatjuk meg. Azonban nem szabad elfelejtenünk, hogy még mi a technológia oktatásszerű felhasználásáról „vitatkozunk”, addig az egy tőlünk teljesen független forrásból ered, így arról mi szinte nem is dönthetünk, hogy azt használhatják-e vagy sem a tanulás céljából. Hiszen az már szinte biztos, hogy a mobileszközök használata az oktatási intézményekben egy valódi forradalmi pedagógia változást okoznak, (Netgear 2013) egyetlen kérdés marad, amiről mi dönthetünk, az az, hogy részesei akarunk e lenni a változásnak, vagy kívülről, a „kispadról” akarjuk szemlélni a BYOD anarchiáját?

Mi is valójában a BYOD mozgalom?

Az utóbbi pár évben a laptopok és hordozható eszközök ára megfizethetővé és szinte mindenki által elérhetővé váltak, mellyel a források, emberek és közösségek elérése 24/7-es hozzáférést tett lehetővé. Ahogy a mobil eszközök száma egyre csak növekszik, azzal párhuzamosan nő a diákok kíváncsisága is, hogy hogyan tudnák ezt használni az oktatásban, hogyan válhatna oktatás központúvá, személyre szabottá a tanulás. (Luedtke 2014)

Erre adhat választ egy új technológiai modell a BYOD (Bring Your Own Device), melyben a diákok iskoláikban a saját személyi számítástechnikai eszközeiket használják. Ezeket a személyi eszközöket vagy technológiai megoldásokat az iskola vagy személyesen a diák családja is megvásárolhatja. A BYOD-modell célja a folyamatos és hatékony tanulás segítése, melynek köszönhetően a tanulók különböző helyszínekről és eszközökről érhetik el a tananyagot, a különféle oktatási alkalmazásokat, valamint interakcióba léphetnek a diáktársaikkal vagy a pedagógussal. (Herzeg–Racsó 2015)

A kézi, hordozható eszközeik a BOYD modellen keresztül, elérhetővé tennék, hogy:

- Diákközpontúvá válhatna a tanulás, melyben az autentikus tanuláson van a hangsúly
- Flexibilitást biztosít az inkluzív tanítás gyakorlatán keresztül
- A 21. századi tanulásra fókuszál, a kritikus és kreatív gondolkodásra, a kollaborációra, kommunikációra, az önirányításra, a globális tudatosságra és a kulturális műveltségre.
- Növekvő hallgatói szerepvállalásra buzdít.

E rendszer alkalmazásának további lehetősége, hogy kielégítse az egyre növekvő igényt a „most-ebben-a-pillanatban” történő tanulás (just-in-time), és az alternatív, nem formális oktatás iránt, melyet elsősorban az online tanulás-mentorálás vagy a független tanulás elégíthet ki. (Johnson et al. 2010) Mindemellett, több és több elképzelés születik arról, hogy az oktatás menetét közelebb kellene ahhoz az életformához vinni, melyben a gyermekek élnek és tanulnak, mely ismét e módszer mellett szól.

Mit is számítunk a BYOD eszközei közé?

A használható eszközök országonként, iskolánként változnak. Van ahol bármilyen eszköz használható, van ahol csak egy előre meghatározott listáról lehet választani. Egyre több iskola engedélyezi a “Hozd a saját (bármilyen) eszközödet, amely internetre csatlakozik” modellt, (Dixon–Tierney 2012), ám az erősen standardizált oktatásban az engedélyeztetések érdekében, ezeket általában, három nagy kategóriába sorolják (Stavert 2013. 16 o.):

- Szigorúan ellenőrzött modellek - Ezekben a modellekben minden diáknak azonos laptopot és szoftvert kell használnia, melyet az adott tantárgy igénye vagy a tanár határoz meg.
- Korlátozott eszközök – Az itt használt technológiáknak meg kell felelniük bizonyos követelményeknek, ám a hardver és szoftver paraméterein kívül szabad mozgásteret biztosítanak a felhasználóknak.

- Korlátozás nélküli eszközök - Elfogadható bármilyen személyi tulajdonban lévő eszköz, feltéve hogy az internet-képes legyen.

Miért is használjunk saját eszközt?

A mobiltelefonok, majd a lényegesen több funkciót kínáló okostelefonok elterjedése és az egyre fiatalabb tanulók körében való megjelenése az iskolák számára nem kevés nehézséget jelentett, elsősorban a fegyelmzés és a készülékek használatának szabályozása terén. (Főző–Tóth–Mózer 2014) Azonban, ha a korlátozásoktól eltekintve, annak oktatási célú felhasználását szemléljük, akkor egyből egy egészen más perspektíva tárul elénk.

A tanulási környezet fogalma a pedagógiai szakirodalomban manapság egyrészt a konstruktív pedagógiai megközelítés kapcsán, másrészt az informatikai eszközök térnyerésével kapott fontos szerepet, de a környezet tanulási folyamatra gyakorolt hatását már a reformpedagógiai irányzatok is hangsúlyozták. (Török 2014) Ezen jelenségek hatására egy új pedagógiai modell formálódik, amelynek keretében a tanulók a privát életükben már megszokott eszközökön dolgozhatnak, kialakítva ezzel a személyre szabott tanulási környezetük (Personal Learning Environment - PLE) új aspektusát. (Herzog–Racsko 2015) A saját eszköz használata számtalan előnnyel rendelkezik. Az esettanulmányok alapján kijelenthetjük, hogy a megszokott technológia segíthet a diákoknak abban, hogy jobban részt vegyenek tanulás folyamatában, és bíznak a saját képességeikben. (Fadel 2010) Egy másik Főző, Tóth és Mózer által készített kutatás azt bizonyította, hogy a tanulók sokkal élvezetesebbnek tartották a kézbevehető okostelefonokon tanulmányozható és manipulálható tananyagokat, valamint feladatokat. Különösen hasznosnak találták az azonnali visszacsatolást jelentő szavazóalkalmazást, ami az órán tanultak megértésének ellenőrzésére szolgált, valamint az önállóan használható applikációkat, amelyekkel közelről tanulmányozhatták a modelleket, saját ütemben dolgozhattak, és kaphattak visszajelzéseket. (Főző–Tóth–Mózer 2014) A diákok, akik önállóan birtokolnak egy technológiát, nem kevés időt és energiát szánnak, hogy azt saját igényeikhez alakítsák, optimalizálják a saját kommunikációs formáikhoz, tanulmányaikhoz. Ennek eredményeként a saját eszközük professzionális ismerőjévé, felhasználójává válnak, melynek értelmében az okos eszközök olyan oktatási lehetőségeket teremtenek, mely hidat képeznek az informális tanulás és az iskolai formális oktatás között. (Shapley et al. 2009)

A megfelelő pedagógiai eszközökkel és felelősségteljes használattal, ez az új technológia képes a diákoknak:

- Irányt adni és fokozni az érdeklődést a tudományágak iránt és azon is túl.
- Lehetőséget biztosít a hatékonyabb együttműködésre tanár-diák, diák-diák kapcsolatban, melyben teret kaphat az önkifejezés és a saját ötletek kifejtése.
- "Járművet" biztosít a személyre szabott tanulás útján, ahol minden tanuló a saját igényeihez alakíthatja annak folyamatát.
- Lehetőséget kapnak, hogy a kutatás, gondolkodás, értelmezés, analízis, értékelés, kommunikáció minőségi kivitelezéséhez multimediális eszközöket alkalmazzanak.
- Platform és fórum a diákok "hangjának".
- Hozzáférést biztosít a digitális tartalmakhoz és tanuláshoz, mellyel számtalan új módja teremődik meg a tanulásnak.
- A lokális és globális kommunikáció alkalmazhatósága az iskolai munkában, mely lehetővé teszi a hallgatók számára, hogy munkájuk folyamatába bevonják az egyéni illetve a kollektív társadalmat.
- Platform, ahol a digitális állampolgárság magas normái alapján lehet tanulni.
- Lehetőség a diákoknak az ötlet, érvelés és bizonyítás folyamatán alapuló tanulásra.

Luedtke (2014) szerint, érdemes még emellett további bizonyított funkcionális előnyöket is megfigyelni:

- **A tanulók jártasak a saját eszközükkel kapcsolatban:** Mivel azt a diákok saját igényeinek legmegfelelőbben állították be és szabták testre, így mind a tanuló, mind pedig az oktató hatékonyan tudja azt használni az oktatás folyamatában.

- **Áthidalható a formális/informális tanulás:** Amennyiben a tanuló az iskolában és otthon is ugyanazt a gépet használja, úgy lehetőség nyílik egy kiterjesztett tanulásra.
- **Bárhol bármikor tanulás:** A BYOD gyorsan és drasztikusan képes javítani a diákok technológiához való hozzáférését, hiszen az egyedileg birtokolt eszközökben rejlő lehetőségek egészen mást jelentenek, mint amit az iskola eddig nyújtani tud. A mindenhol jelenlévő technológia rákényszeríti a tanárokat is, hogy innovatív módon építsék be a technológiát az oktatásukba, tanmenetükbe.
- **Ár és fenntarthatóság:** Az iskoláknak szükséges átirányítani forrásait a megnövekedett internetezési igényekhez, az ehhez szükséges technológiai biztosításhoz.

A BYOD-al a tanárok képesek lesznek arra, hogy felhasználjanak akár több formátumú információt is, mint például videók vagy ötletes megközelítések, melyben a diákok megtanulják alkalmazni az egyéni tanulási stílusokat. A saját eszközök integrálásának segítségével az iskolákban megjelenhet az 1:1 jellegű számítástechnika, ahol minden diák el van látva ugyanolyan lappal vagy tablettel. (Netgear 2013)

Hipotézisek

- A diákok oldaláról adottak a feltételek a BYOD bevezetéséhez.
- A diákok nagy része több internetképes eszközhöz is hozzáfér, és már most is az interneten töltött idejük egy részét tanulással töltik.
- Létezik a tanulók által kiépült tudatos okoseszköz használati kultúra.

Mintavétel

Munkánkban a szakmai társadalom hozzáállásán túl, arra is kíváncsiak voltunk, hogy milyenek a lehetőségek és a hozzáállás a BYOD módszert illetően a vajdasági tanulók körében. Kvantitatív felmérésünkben önkéntesen kitöltött online kérdőívek segítségével gyűjtöttük össze a tanulók válaszait. A kérdőívet Facebook-on és email-es csatornákon keresztül juttattuk el a célcsoportokhoz. Az adatok automatikusan tárolásra kerültek egy online adatbázisba, majd ezeket az adatokat értékeltük ki. A felmérést vajdasági közép- és általános iskolák tanulói között végeztük el. A kérdőívet 223 tanuló, közülük 108 fiú és 115 leány töltötte ki.

A felmérés eredménye

Első lépésben megvizsgáltuk a tanulók korosztálybeli eloszlását. Az eredményt az 1. táblázat tartalmazza, melyben láthatjuk, hogy a kérdőívet legnagyobb arányban a 13-14 éves (27%) és a 16-18 éves (27%) korosztály töltötte ki.

Melyik korosztályba tartozik?				
Korosztály	Tanár	Diák	Σ	%
0-8	0	1	1	0%
9-10	0	2	2	1%
11-12	0	24	24	11%
13-14	0	79	79	35%
15-16	0	38	38	17%
16-18	0	79	79	35%
Σ				223

1. Táblázat – A kutatásban résztvevő diákok korcsoportos eloszlása

Első hipotézisünkben azt feltételeztük, hogy a fiataloknak nagyobb része rendelkezik okos eszközzel, így az ő oldalukról adottak a feltételek a BYOD bevezetéséhez.

Diák	Korosztály	0-8	9-10	11-12	13-14	15-16	16-18	Σ	%
Igen	Asztali számítógép	1	2	12	38	17	36	106	47%
	Laptop	1	1	4	24	19	49	98	44%
	Okostelefon	1	1	18	65	30	69	184	83%
	Tablet	1	0	9	33	13	12	68	30%
Közösen használjuk	Asztali számítógép	0	0	9	32	13	17	71	32%
	Laptop	0	0	6	12	6	5	29	13%
	Okostelefon	0	0	0	0	0	0	0	0%
	Tablet	0	0	3	6	1	6	16	7%
Nem	Asztali számítógép	0	0	3	9	8	26	46	21%
	Laptop	0	1	14	43	13	25	96	43%
	Okostelefon	0	1	6	14	8	10	39	17%
	Tablet	0	2	12	40	24	61	139	62%

2. Táblázat - Internet-képes eszközök alkalmazása a diákok körében (százalékos kimutatás)

Diák	Korosztály	0-8	9-10	11-12	13-14	15-16	16-18
Igen	Asztali számítógép	100 %	100 %	50 %	48 %	45 %	46 %
	Laptop	100 %	50 %	17 %	30 %	50 %	62 %
	Okostelefon	100 %	50 %	75 %	82 %	79 %	87 %
	Tablet	100 %	0 %	38 %	42 %	34 %	15 %
Közösen használjuk	Asztali számítógép	0 %	0 %	38 %	41 %	34 %	22 %
	Laptop	0 %	0 %	25 %	15 %	16 %	6 %
	Okostelefon	0 %	0 %	0 %	0 %	0 %	0 %
	Tablet	0 %	0 %	13 %	8 %	3 %	8 %
Nem	Asztali számítógép	0 %	0 %	13 %	11 %	21 %	33 %
	Laptop	0 %	50 %	58 %	54 %	34 %	32 %
	Okostelefon	0 %	50 %	25 %	18 %	21 %	13 %
	Tablet	0 %	100 %	50 %	51 %	63	77

3. Táblázat - Internet-képes eszközök alkalmazása a diákok körében (százalékos kimutatás)

Birtokol vagy közösen használ mobil IKT eszközt		
Korosztály	Fiú	Lány
11-12	93%	91%
13-14	91%	94%
15-16	100%	90%
16-18	92%	96%

4. Táblázat – mobil eszközhozzáférés a diákok körében, nemek és korosztály szerint

A 2. és 3. táblázatot nézve megállapíthatjuk, hogy a diákok 47%-a saját asztali számítógéppel, 44%-a saját lappal, míg okostelefonnal a diákok 83%-a rendelkezik. Ugyanezen két táblázat alapján láthatjuk, hogy a diákok 32%-a használja valakivel közösen az asztali számítógépet, 13%-a laptopot, 7%-a tabletet, míg okostelefont jellemzően minden korcsoport saját maga birtokol. A 4. táblázatban mindezeket összevetve, megállapíthatjuk, hogy a diákok több, mint 90% hozzáfér legalább egy hordozható eszközhöz, így kijelenthetjük, hogy biztosított számukra a BYOD módszerhez szükséges technikai háttér.

Második hipotézis szerint a diákok nagy része több internet-képes eszközhöz is hozzáfér, és már most is többen tanulnak interneten, mint ahányan rendelkeznek tablettel, lappal vagy okostelefonnal. Mivel a kérdőívvel nem lehet egyértelműen felmérni, hogy ki hogyan fér hozzá az internet-képes eszközhöz, így kutatásunkban az általunk meghatározott markerek alapján következtethetünk erre. Egyik ilyen markernek az internetezésre használt eszközök számát jelöltük ki. A 5. táblázat tartalmazza az ezzel kapcsolatos adatokat. Ilyen eszközként asztali számítógépet, laptopot, okostelefont és tabletet tudtak megjelölni, egyszerre akár többet is.

A megkérdezett diákoknak összesen 456 internet-képes eszközük van. Ebből az adatból megállapíthatjuk, hogy az egy főre jutó internet-képes eszközök száma a diákoknál 2,04.

Internet-képes eszközök száma	db.	%
Egyáltalán nincs	13	5.83
Egy	47	21.08
Kettő	100	44.84
Három	43	19.28
Négy	20	8.97

5. Táblázat – A diákok által birtokolt internet-képes eszközök száma és aránya százalékban

A hipotézis igazolásához, a másik markerünk napi interneten eltöltött szabad és tanulásra fordított idő, melyet az 6. és 7. tábla mutat, korosztálynkénti lebontásban a diákokra, generációra. Az eredményekből egyértelműen kiolvasható, hogy bár az online életük jelentős részében szórakoznak, ám a napi tanulási célú internetezés átlagos 1.42 óra már közel sem tekinthető elhanyagolható időnek. Így a második hipotézisünk is bizonyítást nyert.

Korosztály	Mennyi időt töltesz internetezéssel a (háló)szobádban?	Mennyi időt töltesz internetezéssel a (háló)szobádon kívül?	Σ
0-8	4.00	5.00	9.00
9-10	3.00	0.50	3.50
11-12	1.67	1.46	3.13
13-14	2.30	1.87	4.18
15-16	2.97	1.84	4.82
16-18	3.30	2.53	5.84
Σ	2.73	2.06	4.79

6. Táblázat – A diákok egy napra eső internetezéssel töltött ideje órákban kifejezve

Diák életkora	Internethasználat tanulás céljából (Óra)
0-8	4.0
9-10	1.50
11-12	0.82
13-14	1.12
15-16	1.40
16-18	1.80
Σ	1.42

7. Táblázat – A diákok egy napra eső tanulási céllal történő internetezéssel töltött ideje órákban kifejezve

Felmérésem során a következőkben az okoseszközök szerepét kerestük, a tanulók hétköznapi, rendszeres napi elfoglaltságai között. És arra kerestük a választ, hogy létezik a tanulók által kiépült tudatos okoseszköz használati kultúra?

Harmadik hipotézisünk igazolásához több kérdéscsoportot vettünk figyelembe. Elsőként a teljesség igénye nélkül felsoroltunk néhány tevékenységet, és arra voltunk kíváncsiak, ezek közül melyeket végzik a legszívesebben. A 8. táblázat azt mutatja, hogy a felsorolt 16 tevékenységi forma közül, legkedveltebb tevékenységi forma a szórakozás, és a Facebook. Bizakodásra ad azonban okot, hogy 50% feletti értéket ért el a tanulásra és ismeretszerzésre fordított idő, mely azt jelzi, hogy fiataljaink életében mára a szórakozás mellett létezik a tudatos internethasználat is.

	Mely online aktivitásokat használsz az okoseszközödnön?	Mely online aktivitásokat használsz az laptopon vagy asztali számítógépeden?
Időtöltés valamely virtuális világban	15%	23%
(web)Camera használata	26%	26%
Fájlcserélő oldalak használata	10%	18%
Regisztrálok a GPS koordinátámat	6%	4%
Üzenetet osztok meg blogon vagy weboldalon	17%	23%
Online híreket olvasok/nézek	37%	50%
Publikusan megosztok zenét/fotót/videót	25%	27%
Igyenes appokat töltök le	43%	18%
Online videót/tv-t nézek	34%	52%
Filmet vagy zenét töltök le	34%	57%
Játszom más (online) emberekkel	22%	38%
Az iskolai munkámhoz internetezem	38%	57%
Zenét hallgatok	78%	77%
Facebookozom	83%	82%
Videoklippeket nézek	45%	58%

8. Táblázat - Mely online aktivitásokat használsz az okoseszközödnön?

Ezután az eszközökkel töltött idő mennyiségét szerettük volna felmérni. A válaszok alapján (9. táblázat) jól kivehető, hogy a korcsoportos, illetve nemek szerinti megoszlást figyelve, nem látható számottevő különbség, hiszen minden esetben szinte azonos arányban "üzik" ezt a digitális el foglalatosságot. A táblázat áttekintésekor látható, hogy a kor előrehaladtával egyre növekszik az eszköz mellett töltött idő, mely a társadalmi kapcsolatok és a tananyag digitalizálódásával is magyarázható.

Korosztály	Naponta mennyi időt használsz az asztali számítógépedet?	Naponta mennyi időt használsz a laptopodat?	Naponta mennyi időt használsz az okostelefonodat?	Naponta mennyi időt használsz a tabletodat?
11-12	2.55	2.62	3.00	2.75
13-14	2.63	2.72	2.75	2.60
15-16	2.65	3.43	3.68	1.58
16-18	3.49	3.18	3.94	2.25

9. Táblázat – Digitális eszközzel töltött idő

A tanulás/tananyag céljával történő eszközhasználat témakörben kevesen élnek okostelefon és tablet nyújtotta lehetőségekkel. A válaszok áttekintéséből (10. táblázat) ugyanis az derült ki, hogy a lányok esetén legtöbbször (42%) a laptopon, még a fiúk közel fele (42%) az asztali számítógépen szokott tanulni. Azonban ha kizárólag a mozgatható, magukkal vihető technológiát vesszük górcső alá (11. táblázat), akkor láthatjuk, hogy a diákok átlagban a laptopot preferálják (44%) és a telefont és a tabletet, csak alig veszik ehhez igénybe (12-16%).

Így, hiába a relatív jelentősnek mondható tanulási célú eszközhasználat, harmadik hipotézisünket nem lehet egyértelműen alátámasztani.

Eszköz	Korosztály	11-12	13-14	15-16	16-18	Átlag
Laptop	Fiú	0%	7%	35%	37%	20%
	Lány	45%	27%	38%	58%	42%
	Σ	23%	17%	37%	47%	31%
Okostelefon	Fiú	7%	9%	0%	2%	4%
	Lány	0%	27%	10%	0%	9%
	Σ	4%	18%	5%	1%	7%
Tablet	Fiú	7%	13%	6%	10%	9%
	Lány	9%	21%	10%	6%	11%
	Σ	8%	17%	8%	8%	10%
Asztali számítógép	Fiú	36%	41%	41%	49%	42%
	Lány	27%	21%	29%	34%	28%
	Σ	31%	31%	35%	41%	35%
Nem használok eszközöket	Fiú	50%	30%	18%	2%	25%
	Lány	18%	3%	14%	2%	9%
	Σ	34%	17%	16%	2%	17%

10. Táblázat - Melyik eszközt használsz legtöbbször tanulás céljából?

Korosztály	Nem	Van/Használja	Laptop	Okostelefon	Tablet
11-12	Fiú	Van	21%	79%	57%
		Használja	0%	9%	13%
	Lány	Van	64%	73%	36%
		Használja	71%	13%	0%
	Átlag	Van	43%	76%	47%
		Használja	36%	11%	6%
13-14	Fiú	Van	37%	83%	43%
		Használja	18%	16%	20%
	Lány	Van	58%	82%	58%
		Használja	47%	22%	11%
	Átlag	Van	47%	82%	51%
		Használja	33%	19%	54%
15-16	Fiú	Van	65%	94%	35%
		Használja	55%	6%	0%
	Lány	Van	67%	67%	38%
		Használja	50%	14%	0%
	Átlag	Van	66%	80%	37%
		Használja	52%	10%	0%
18-16	Fiú	Van	59%	84%	22%
		Használja	62%	12%	0%
	Lány	Van	28%	92%	22%
		Használja	50%	7%	9%
	Átlag	Van	44%	88%	22%
		Használja	56%	9%	5%
Σ	Fiú	Van	46%	85%	40%
		Használja	34%	11%	8%
	Lány	Van	54%	78%	39%
		Használja	55%	14%	5%
	Átlag	Van	50%	82%	39%
		Használja	44%	12%	16%

11. Táblázat – Tanulási célú eszközhasználat korcsoportos és nemek szerinti lebontásban

Összefoglalás

Akár elfogadjuk, akár nem, a Bring Your Own Device mozgalom továbbra is lendületben van, és az iskolában dolgozó adminisztrátoroknak és oktatók ki kell találni, hogyan hidalják át a jelentkező aggodalmakat, és hogyan válaszolják meg a felmerült kérdéseket. (Barseghian 2012) Hiszen a valóság az, hogy a web-alapú eszközök és források megváltoztatták a tanulás teljes felületét. A tanulóinknak szó szerint a kisujjukban van az iskola teljes tudásanyaga, hiszen okostelefonjukkal korlátlan hozzáférést kapnak a digitális tartalmakhoz, forrásokhoz, tapasztalatokhoz, és kommunikációhoz.

A BYOD modell oktatásban történő alkalmazás ígéreteit, eredményeit már több éve kutatják. A diákokat tanító pedagógusok véleménye megegyezik azt illetően, hogy bár a technológia képes jelentősen javítani és gyarapítani az oktatást, ám annak hatékonyságát elsősorban a diákok érdeklődési szintje, motivációja és elkötelezettsége fogja meghatározni.

A elgondolás mellett szól, többek között például, hogy, az "ismerős" technológia használata különösen hasznos lehet azoknál a tanulóknál, akik eddig nem jeleskedtek a hagyományos tantermi keretek között. (Fadel 2010) Azonban saját eszköz oktatásba történő adaptációjának a lehetséges potenciálja és előnyei mellett észre kell vennünk a bevezetéssel járó kockázatokat is, hiszen az már

most is bizonyos, hogy a BYOD használatában nincs is egyértelműen ideális arány, ám fontos lesz megtalálni az egyensúlyt a virtuális és szemtől-szembe kapcsolat, formális és informális tanulás, és komoly és játékos tanulás között. (Fadel 2010) A tanárok számára az iskolai környezet és az intézmény által biztosított oktatást támogató informatikai szakemberek bevonásával a BYOD egy hatalmas hullámot indít majd el. Mivel az oktatásban résztvevő diákok várva várják azt a pillanatot, amikor az órán belül, és azon kívül is elkezdhetik használni a készülékeiket. (Cisco 2012)

Felmérésünk rávilágított arra, hogy a diákok részéről a technológiai feltételek már rég adóttak, hiszen a felhasználók 83%-ka rendelkezik okostelefonnal, 44%-uk lappal, még közel 90%-ka fér hozzá rendszeresen valamilyen mobil eszközhöz. A válaszok kiértékelése azt is feltárta, hogy igény mutatkozna az internetes tanulás lehetőségeire, hiszen már most is többen tanulnak interneten, mint ahányan rendelkeznek tablettel, lappal vagy okostelefonnal. Bár bizakodásra ad okot, hogy a válaszadók 50%-ka már tanuláshoz is igénybe veszi eszközét, azonban egyértelmű bizonyítékok hiányában nem beszélhetünk tudatos eszközhasználati szokásokról. Mely ismét csak azt bizonyítja, hogy nélkülözhetetlen a pedagógusok bevonása e terület lefedéséhez.

Referenciák

- Barseghian, T. (2012, September 12). Privacy, Equity, and other BYOD Concerns. Retrieved April 12, 2013, from Mind/Shift: URL: <http://goo.gl/xsTOh6> [Hozzáférés ideje: 2015. január 22.](#)
- Bruce Stavert (2013) Bring Your Own Device (BYOD) in Schools .Technology for Learning Program – Information Technology Directorate. NSW Department of Education and Communities URL: <https://goo.gl/8iz57d> [Hozzáférés ideje: 2015. január 23.](#)
- Charles Fadel (2010) Best Practices in Education Technology.Future Lab, UK URL: <http://goo.gl/yLvwEu> [Hozzáférés ideje: 2015. január 2.](#)
- Cisco (2012) The Cisco Bring-Your-Own-Device Solution for Education: Getting Mobile Devices Simply and Securely Connected URL: <http://goo.gl/PngWgy> [Hozzáférés ideje: 2015.](#)
- Dixon, B. és Tierney, S. (2012). Bring your own device to school. Microsoft.
- Főző Attila László Tóth-Mózer Szilvia (2014) M-learning, a mobiltelefonok iskolai alkalmazásának pedagógiai tapasztalatai Workshop 2014 Pécsi Tudományegyetem Szentágotai János Kutatóközpont URL: <http://goo.gl/7uDdK2> [Hozzáférés ideje: 2015. január 12.](#)
- Gartner (2014),Hype Cycle for Education, Gartner Inc, Stamford,USA URL: <https://goo.gl/e5L7H5> [Hozzáférés ideje: 2015. január 2.](#)
- Herzog Csilla Racsko Réka (2015) Egy táblagéppel támogatott pedagógiai kísérlet tanulói és szülői háttérvizsgálata Százarcú pedagógia. Komárno: International Research Institute URL: <http://goo.gl/3EwDKg> [Hozzáférés ideje: 2015. január 6.](#)
- Johnson, L., Smith, R., Levine, A., and Haywood, K., (2010). 2010 Horizon Report: K-12 Edition. Austin, Texas: The New Media Consortium. URL: <http://goo.gl/KYCOZC> [Hozzáférés ideje: 2015. január 2.](#)
- Kis-Tóth Lajos (2103) BYOD: Az oktatás támogatásának új lehetőségei. NETWORKSHOP 2013 ,Eszterházy Károly Főiskola Comenius Kar. URL: <http://goo.gl/SN77zL> [Hozzáférés ideje: 2015. január 16.](#)
- NetGear (2013) Best Practices for Enabling BYOD in Education Palmer Research
- Ralph Luedtke (2014) Bring Your Own Device: A Guide For Schools. Alberta Education URL: <http://goo.gl/3Z0mVF> [Hozzáférés ideje: 2015. január 11.](#)

- Shapley, K., Sheehan, D., Sturges, K., Caranikas-Walker, F., Huntsberger, B., & Maloney, C. (2009). Evaluation of the Texas Technology Immersion Pilot: Final outcomes for a four-year study (2004–05 to 2007–08). Austin: Texas Center for Educational Research.
- Török Erika(2014)Az IKT hatása a tanulási környezetre Sokszínű pedagógiai kultúra. Komárno: International Research Institute

Holló Sándor¹⁵-Kazainé Dr. Ónodi Annamária¹⁶: Kommunikációs készség fejlesztése felnőttkorban

Absztrakt: A közösségi lét alapvető eszköze a kommunikáció. A kommunikációval tesszük gondolatainkat mások számára láthatóvá, vagy éppen rejtjük el. A jó kommunikációs készség egyaránt lételem magánéletünkben és a munkahelyünkön is. Úgyis fogalmazhatnánk, hogy kevés olyan munkahely van, ahol a kommunikációnak nincs szerepe. Ennek ellenére a vállalati gyakorlatban mégsem kezelik értékén a jó kommunikációs készséget. Elvárják, mint alapvető készséget, de a fejlesztésére legtöbbször nem fordítanak kellő gondot. Fejleszthető-e egyáltalán a kommunikációs készség felnőtt korban? Érdemes-e erre időt, energiát fordítani? Tanulmányunkban kettős megközelítést alkalmazunk. Egyrészt a kérdést gyakorlati szempontból, több évtizedes HR vezető személyes tapasztalataira alapozva vizsgáljuk, másrészt oktatás módszertani szempontból is górcső alá vesszük. Ez utóbbit támogatja a több mint 100 egyetemi hallgatót megkérdező kérdőíves felmérés eredményei. Az oktatási tapasztalatok azt mutatják, hogy a kommunikációs készség igenis fejleszthető. Az egyetemisták tisztába vannak a jó kommunikációs készség fontosságával, ennek fejlesztésének szükségességével, ugyanakkor szembe kell néznünk az egyetemi oktatás korlátozott időbeli lehetőségeivel.

Bevezető

A kommunikációval foglalkozó szakirodalom rendkívül széleskörű, különböző fókuszpontokkal. Buda, 2004 megközelítésében a kommunikáció fő területei: kommunikáció információelméleti-kibernetikai értelemben, (az embertől is függetlenül létező kommunikáció az atomok világától a galaktikáig), kommunikáció technikai értelemben (információ-átadás ember alkotta, technikai rendszerekben), biológiai kommunikáció, társadalmi kommunikáció. Vizsgálódásunkat leszűkítve a társadalmi kommunikáció területére még mindig egy összetett, kérdéskörrel kell szembenéznünk, kezdve a kisgyermek kommunikációs készségfejlesztésétől egészen az üzleti illetve a társadalmi kommunikációig. Jelen tanulmánynak nem célja áttekinteni a kommunikáció széleskörű irodalmát, csupán érzékeltetni szeretnénk a kérdéskör szerteágazó és komplex voltát. A kommunikáció folyamatát tekinti át többek között Griffin, 2000; Szabó, 2002; Moss, 2008, Buda, 2014. A kommunikációval foglalkozó szakirodalomban megfigyelhető egy-egy speciális szakterület köré történő csoportosulás. Meghatározó például a tömegkommunikáció (Mcquail, 2003; Suresh 2003), a marketing kommunikáció (Bauer – Horváth, 2013; Fazekas – Harsányi 2003, Yadin, 2000), a szervezeti kommunikáció (Rogers et. al. 1976, Komor 2008, Lázár 2011) az orvosi vagy pszichiátriai kommunikáció, a kritikus helyzetekben történő kommunikáció (Patterson et. al. 2002), és természetesen a hétköznapi kommunikáció. A kommunikációval foglalkozó irodalmak másik nagy csoportosítási lehetősége, amikor a hatékony kommunikációnak egy-egy kiemelt elemére, illetve ennek kutatási módszertanára koncentrálnak. Csupán néhány példát említünk. Meghatározó irányzat a tömegkommunikáció tartamelemzésével foglalkozó kutatások (pl. Berelson, 1952; Lombard et. al., 2002). A nem verbális kommunikációs technikák alkalmazásának jelentőségét tárgyalja többek között Harrison, 1974; Pease et. al., 2012; Wacha 2011. A megfelelő hanghordozás szerepével foglalkozik többek között Alpert et. al., 1967 vagy Juslin – Laukka 2003, Macnamara, 2006.

¹⁵ Dr., Cont-Coraxt Bt. 2251, Tápiószecső, Aradi út 32, Sandorhollo@yahoo.com

¹⁶ Budapesti Corvinus Egyetem Gazdálkodástudományi Kar, Üzleti Gazdaságtan Tanszék, annamaria.kazaineonodi@uni-corvinus.hu

Tanulmányunkban a társadalmi kommunikációval foglalkozunk. Annak ellenére, hogy a leírt megállapításokkal az üzleti kommunikációra, a munka világára koncentráltunk, nem volt célunk hogy kizárólag egy egy speciális szakterület, vagy szakma kommunikációs kihívásaira korlátozzuk a vizsgálatot. Ebből a szempontból tanulmányunk inkább a köznapi kommunikáció területéhez tartozik, ugyanakkor nem győzzük hangsúlyozni, hogy a kommunikáció nem csupán az információ átadásának az eszköze. A kommunikáció minősége, iránya meghatározhatja, megerősítheti a közösségben elfoglalt pozíciónkat. A jó kommunikációs technika biztosítja a párbeszéd folyamatosságát. Ahhoz, hogy érvényesülni tudjunk, meg kell találnunk a helyünket a csoportban, ahová tartozunk, ehhez viszont nélkülözhetetlen a jó kommunikációs technika.

Tanulmányunk nem a kommunikáció elméletével foglalkozó rendkívül széleskörű irodalmat kívánja tovább gazdagítani, hanem elsősorban az oktatóknak és gyakorlati szakembereknek, másodsorban azoknak a jövőjüket tudatosan tervező embereknek a figyelmét szeretné felhívni a jó kommunikációs készség fontosságára, és ennek fejlesztési lehetőségeire, akik sikeresek szeretnének lenni és maradni. Tanulmányunk három fő kérdéskörre koncentrált: a jó kommunikációs készség fontosságára, a kommunikációs készség fejlesztésének szükségességére felnőttkorban és végül ennek fejlesztési lehetőségeire.

Kutatás célja, módszertana

Jelen tanulmány az akadémiai és üzleti szféra együttműködésén alapul. A munkaerő piaci felmérések szerint a pályakezdők esetében a két legfontosabbnak tartott képesség az együttműködési készség és a hatékony kommunikáció (átvéve Oláhne, 2013). Az álláshirdetések legalább negyedében szerepel a jó kommunikációs készség mint elvárás, ezen belül Holló (2015) szerint a jobinfo.hu aktuális álláshirdetéseinek 14%-a, közel négyezer hirdetés kifejezetten kommunikációval kapcsolatos pozícióra irányult. Az Európai felsőoktatási térség képesítési keretrendszerében a kimeneteli követelmények között a probléma érzékenység és a kritikus gondolkodás mellett kiemelt kompetenciacsoport a társas kompetenciák, együttműködési készség, és a nyelvi kommunikáció (Derényi-Vámos 2015)

Jelen tanulmány három pillérre épült. A szakirodalom feldolgozásán alapult Kazainé (2015) egyetemi hallgatók körében végzett felmérése. A hallgatók véleményét vetjük össze a munkaerő piaci elvárásokkal, illetve továbblépve ennél általánosabb véleményt formálunk Holló munkaerő piaci tapasztalatai alapján a felnőttkori kommunikációs készség fejlesztésével kapcsolatban.

Kazainé 2015. februárjában a Budapesti Corvinus Egyetemen 106 hallgatóval töltetett ki egy kommunikációs készség fejlesztéséről szóló kérdőívet. Egy kérdőívet ki kellett zárni a felmérésből annak megbízhatatlansága miatt. Összességében 105 értékelhető kérdőív állt rendelkezésre. A válaszadók 65,4%-a nő, 34,6%-a férfi,. 53,3%-uk alapképzésen, 46,7%-uk mesterképzésen tanult. Az alapképzésen tanulók átlagos életkora 19,2 év volt, a mesterképzésen tanuló hallgatóké 22,77 év. A felmérésben többek között részt vettek Gazdaságinformatikus, Alkalmazott közgazdaságtan, Gazdaság és menedzsment, Nemzetközi gazdálkodás, Pénzügy és számvitel, Emberi erőforrások, Marketing, Turizmus-vendéglátás, Logisztikai menedzsment s Nemzetközi gazdaság és gazdálkodás szakirányos hallgatók is. (Felmérést részletesen lásd Kazainé, 2015.)

Kommunikációs készség fontossága

Az ember társas lény, az élet minden területe összehangolt alkalmazkodást igényel. Ennek a hangolásnak, a kapcsolatteremtésnek az eszköze a kommunikáció. A kommunikáció nemcsak tükrözi, de bizonyos mértékig befolyásolja a csoportban elfoglalt helyünket. Meghatározza az együttműködés minőségét. Ezzel szemben a nem megfelelő kommunikáció a legjobb elképzeléseket is megghiúsíthatja. Ez igaz az élet minden területére. Vannak azonban olyan élethelyzetek, amikor a kommunikáció sikeressége kritikus tényező (lásd Patterson et. al. 2002). A jó kommunikációs készség fontosságát széleskörű szakirodalom hangsúlyozza (pl. Griffin 2000, Moss 2008)

Felmérésünk azt mutatta, hogy az egyetemi hallgatók is tisztában vannak a kommunikációs készség fontosságával. A legfontosabbnak az állásinterjúk során tekintették (4,8-as érték 5 fokozatú Likert skálán) ezt követően vezetői pozícióban (4,7) majd szóbeli vizsgán (4,5). A nők az élet minden területén fontosabbnak tekintették a jó kommunikációs készséget mint a férfiak, a legnagyobb különbség a munkahelyi kommunikáció megítélésében mutatkozott, különösen az alapképzésen. Az alapképzésen tanuló férfiak körében a munkahelyi kommunikáció fontosságának átlagos értékelése nem érte el a 4-es értéket. Látszólag az egyetemi oktatásban eltöltött idő alatt a férfiakban is egyre jobban tudatosul a jó kommunikációs készség fontossága. Legjelentősebb növekedés a munkahelyi kommunikáció fontosságának megítélésében volt, 3,96-ról 4,17-re nőtt, vezetői pozícióban 4,64-re. A nők a vezetői pozícióban a kommunikáció fontosságát átlagosan 4,86-ra értékelték, a férfiak 4,47-re. Tehát az egyetemi képzés során a hallgatókban tudatosul a szervezeti kommunikáció fontossága. (Lásd 1. táblázat)

Táblázat 1: Kommunikációs készség fontossága nem és képzési forma szerinti bontásban

Kommunikációs készség fontossága	Alapképzés (BSC)		Mesterképzés (MSC)	
	Férfi n=25	Nő n=30	Férfi n=11	Nő n=38
Szóbeli vizsgán	4,44	4,57	4,54	4,53
Állásinterjún	4,72	4,97	4,82	4,81
Munkahelyen	3,96	4,17	4,27	4,34
Vezető beosztásban	4,40	4,83	4,64	4,89
Munkahelyi előmenetel	3,92	4,17	4,18	4,50
Magánéletben	4,04	4,13	4,09	4,24

5 fokozatú Likert skálán 1- egyáltalán nem fontos, 5 – nagyon fontos

Forrás: Kazainé (2015)

A kommunikáció szerepének megítélését mindennapi életünkben az alábbi négy kérdés segítségével vizsgáltuk tovább. Az első három kérdés a tömegkommunikáció hatásmechanizmusával van összefüggésben, míg a negyedik a szervezeti kommunikációhoz tartozik. Zárójelben azon hallgatók aránya látható, akik egyetértettek az adott állítással.

1. Jó kommunikációval bármi eladható, elfogadtatható, ezért óriási felelősség, hogy ezt a tudást a társadalom szempontjából értékes célok szolgálatába állítsuk (79%-os egyetértés)
2. Az, hogy céljaink érdekében befolyásolni tudjunk másokat ugyanolyan fontos, mint az, hogy mások ne tudjanak bennünket kommunikációs eszközökkel az irányításuk alá vonni. (71,15%-os egyetértés)
3. Ha ismerjük a kommunikációs technikákat jobban a kulisszák mögé láthatunk, könnyebben eligazodunk a világ dolgaiban. (69,52%-os egyetértés)
4. A felsőoktatási intézményekben vezető beosztású dolgozókat képeznek, ezért a társas érintkezés szabályainak megismerése legalább olyan fontos, mint a szakmai tudás. (67,62%-os egyetértés)

Az első kérdéskör esetében azt a megállapítást vonhattuk le, hogy a szakirodalommal összhangban a felmérésben résztvevő egyetemi hallgatók elismerik a jó kommunikációs készség fontosságát, legfontosabbnak az állásinterjúk során és vezetői pozícióban tekintik. A Budapesti Corvinus Egyetemen a képzés elsősorban a szervezeti kommunikáció szerepét erősíti meg. A tömegkommunikáció hatásával a válaszadók többsége tisztában van, de ezen a területen csak kismértékű fejlődést lehet kimutatni az alap és mesterszakos hallgatók között. Érdeemes figyelni arra, hogy a válaszadók 30%-a nem tulajdonít olyan nagy jelentőséget a kommunikációs technikák ismeretének, viszont ez az a terület, ahol statisztikailag is szignifikánsan magasabb egyetértést lehetett kimutatni a mesterszakos hallgatók körében, annak ellenére, hogy ez a terület általában

kívül esik az gazdasági jellegű képzésen. (Részletes adatokat lásd 2. és 3. táblázat.)

Táblázat 2: Kommunikáció szerepe a társadalomban (n=105)

Kommunikáció szerepe	Nem ért egyet (1-2)	Semleges (3)	Egyetért (4-5)
Jó kommunikációval bármi eladható, elfogadtatható, ezért óriási felelősség, hogy ezt a tudást a társadalom szempontjából értékes célok szolgálatába állítsuk.	6,67%	14,29%	79,05%
Az, hogy céljaink érdekében befolyásolni tudjunk másokat ugyanolyan fontos, mint az, hogy mások ne tudjanak bennünket kommunikációs eszközökkel az irányításuk alá vonni.	4,81%	24,04%	71,15%
Ha ismerjük a kommunikációs technikákat jobban a kulisszák mögé láthatunk, könnyebben eligazodunk a világ dolgaiban.	4,76%	25,7% ¹	69,52%
A felsőoktatási intézményekben vezető beosztású dolgozókat képeznek, ezért a társas érintkezés szabályainak megismerése legalább olyan fontos, mint a szakmai tudás	5,71%	26,6% ⁷	67,62%

Táblázat 3: Kommunikáció szerepe a társadalomban alap és mesterszak szerinti bontásban

Kommunikáció szerepe	BSC (n=56)	MSC (n=49)
Jó kommunikációval bármi eladható, elfogadtatható, ezért óriási felelősség, hogy ezt a tudást a társadalom szempontjából értékes célok szolgálatába állítsuk.	4,0357	4,1020
Az, hogy céljaink érdekében befolyásolni tudjunk másokat ugyanolyan fontos, mint az, hogy mások ne tudjanak bennünket kommunikációs eszközökkel az irányításuk alá vonni.	3,9464	3,9167
Ha ismerjük a kommunikációs technikákat jobban a kulisszák mögé láthatunk, könnyebben eligazodunk a világ dolgaiban.	3,8750	4,0204
A felsőoktatási intézményekben vezető beosztású dolgozókat képeznek, ezért a társas érintkezés szabályainak megismerése legalább olyan fontos, mint a szakmai tudás	3,8036	3,8367

5 fokozatú Likert skálán 1- egyáltalán nem fontos, 5 – nagyon fontos

Forrás: Kazainé (2015)

Hatékony kommunikáció

A kommunikáció jelen van életünk minden területén. A reklám (marketingkommunikáció), a híradó (tömegkommunikáció), egy kezelési-karbantartási utasítás (szervezeti kommunikáció), sőt, még egy közlekedési lámpa (technikai kommunikáció) is üzenetet közvetít. Mitől jó a kommunikáció?

Röviden fogalmazva: mondandónk „célba ér”.

A kommunikáció alapmodellje: A kommunikáció elindítójában, a „küldőben” megszületik egy gondolat vagy egy érzés, amit közölni akar. Ezt a gondolatot kódolja, amelyben egyaránt lehetnek verbális és nem verbális elemek. Kiválasztja a megfelelő kommunikációs csatornát és elküldi az üzenetet. Ezt az üzenetet miután megérkezik a „fogadóhoz”, az dekódolja, értelmezi magának és ennek megfelelően cselekszik, illetve nem cselekszik. A kommunikációs kör akkor zárul le, amikor a küldő megkapja a fogadótól a visszajelzést.

A kommunikációs technikák eszköztára rendkívül gazdag. A kommunikáció módját körültekintően kell megválasztani. Nem szabad elfeledkezni arról, hogy a kommunikáció mindig szituáció és kontextus függő. (Lásd Buda, 2014.) Figyelembe kell venni a célközönség sajátosságait, a kommunikációs csatorna jellegét, a kommunikáció célját. Nem mindegy, hogy mondandónkat milyen széles közönségnek, milyen terjedelemben, milyen gyorsan, hányszor kívánjuk eljuttatni. Ez csupán néhány kiemelt szempont azok közül, melyeket mérlegelnünk kell a kommunikációs stratégiánk kidolgozása során. Jelen tanulmány nem kíván elmenni sem a marketing sem a tömegkommunikációs stratégiák kidolgozásának irányába, mindkettő különálló szakterület.

Néhány olyan alapelvet emelnénk csupán ki, melyek szakmától függetlenül bárki számára hasznosak lehetnek a közvetlen emberi kommunikáció során. Az egyik legizgalmasabb kommunikációs kihívás amikor egy, vagy több résztvevő személyesen kommunikál. Ilyenkor fontos, hogy minden fél nyitott legyen, partnernek érezze magát és ne csupán elszenvedje az információkat, amiket rázúdítanak. Hiába a jól megkomponált beszéd, ha a másik fél nem tekint partnernek, és bezárkózik. Mindez fordítva is igaz. Ha a kommunikáció célja az információ szerzés, akkor is biztosítanunk kell a másik felet, hogy aktív részesei vagyunk a beszélgetésnek. Rövid kérdésekkel, hozzászólásokkal, „aktív hallgatással” teremthetünk egyensúlyt. Fontos, hogy a társalgásnak legyen egy kis „holtjátéka”. Tudjunk visszább vonulni és ezt a lehetőséget adjuk meg másoknak is. Ismerjük fel, hogy mikor válthatunk irányt és mikor kell ragaszkodnunk az eredetileg elképzelt menetrendhez.

A hatékony kommunikáció tényezőivel széleskörű szakirodalom foglalkozik (pl. Moss 2008, Yadin 2000). Felmérésünkben az üzenet átdadó/a kommunikáló fél szempontjából gyűjtöttük össze a szakirodalom alapján a hatékony közvetlen emberi kommunikáció legfontosabb jellemzőit. A hallgatók általános véleménye alapján a legfontosabb, hogy tisztába legyünk saját céljainkkal, tudjuk mit szeretnénk igazából elérni (4,5), ezt követte a megfelelő tárgyi tudás, érvrendszer (4,38) és hogy sikerüljön bizalmat ébreszteniünk tárgyalópartnerünkben (4,32), amihez fontos, hogy tisztába legyünk tárgyalópartnerünk céljaival, érdekeivel (4,1). A legkevésbé fontos tényezőnek a megfelelő tárgyalástechnikák alkalmazását tartották, amely abból is adódhat, hogy nincsenek tisztában a különböző tárgyalástechnikákkal, illetve ezek hatásaival. Az egyetemi oktatás során elsősorban a tárgyi tudásra, a megfelelő érvelésre, az ok-okozati összefüggések feltárására koncentrálnak. Prezentációtartás során megjelenik a beszédtechnika és a nem verbális kommunikáció fejlesztése is, de az értékelés során a legnagyobb hangsúlyt a tárgyi ismeretek kapják. Tárgyalástechnikával csak egy-egy tantárgy keretében találkozhatnak egy-egy előadás során a hallgatók. A nők és a férfiak véleményét összehasonlítva a legnagyobb különbség a beszédtechnika megítélésében tapasztalható. A nők ezt sokkal fontosabbnak (4,12) tartották mint a férfiak (3,70), kisebb de még mindig szignifikáns különbséget tapasztaltunk az önkontroll, a nem verbális kommunikáció és a bizalomébresztés kapcsán. A mesterszakos hallgatók esetében a legnagyobb különbség a beszédtechnika és a tárgyalás technika fontosságának megítélésében volt, de statisztikailag is szignifikánsan fontosabbnak értékelték az önkontroll, a nem verbális kommunikáció és a bizalomépítés fontosságát. Az alapszakos hallgatók a tárgyi tudásnak, a megfelelő érvrendszernek tulajdonítottak fontosabb szerepet. (Lásd 4. táblázat.)

Táblázat 4: A hatékony kommunikáció elemei, nem és képzési forma szerinti megbontásban

	Férfi (n=36)	Nő (n=68)	BSC (n=56)	MSC (n=49)	Összesen (n=105)
Tisztába legyen a saját céljaival	(1) 4,44	(1) 4,53	(1) 4,48	(1) 4,53	(1) 4,50
Tisztába legyen tárgyalópartnere céljával, érdekeivel	(4) 4,06	(4) 4,13	(4) 4,10	4,10	(4) 4,10
Tárgyi tudás, érvrendszer	(2) 4,39	(3) 4,37	(2) 4,41	(3) 4,35	(2) 4,38
Beszédtechnika	3,70	4,12	3,79	4,14	3,99
Tárgyalás technika	3,67	3,63	3,55	3,78	3,66
Önkontroll	3,72	3,93	3,79	3,94	3,86
Nem verbális kommunikáció	3,75	4,09	3,91	4,06	3,98
Bizalomébredtetés	(3) 4,17	(2) 4,41	(3) 4,27	(2) 4,39	(3) 4,32

5 fokozatú Likert skálán 1- legkevésbé fontos, 5 – legfontosabb

Forrás: Kazainé (2015)

Kommunikációs készség fejlesztésének fontossága és lehetőségei

Ha lépést akarunk tartani a világ változásaival meg kell tanulnunk alkalmazkodni. Ez igaz a kommunikációs technikák folyamatos fejlesztésére is. Ami tegnap még jól működött, az mára talán már elavult. Gondoljunk akár az információs technológia robbanásszerű fejlődésére, de arról sem feledkezhetünk el, hogy folyamatosan változik a helyzetünk a különböző csoportokban, amely eltérő kommunikációt technikát igényel. Másként kell kommunikálnunk kisgyerekekkel, másfajta technikát kíván meg kamasz gyermekünk kezelése, másként kommunikálunk munkatársainkkal, másként barátaikkal, másként a főnökünkkel, másként a beosztottjainkkal, másként idős szüleinkkel. Harminc-negyven évvel ezelőtt a generációk még markánsan elkülönültek egymástól, ez napjainkra megváltozott. Ehhez járul hozzá, hogy kitolódik a korhatár, amin belül aktív, teljes értékű életet kívánunk élni. Elengedhetetlen, hogy be tudjunk illeszkedni a folyton változó környezetbe. Az élethosszig történő tanulásnak a kommunikációs technikánk fejlesztése csupán egy eleme.

Sokan gondolják, hogy a kommunikációt nem szükséges tudatosan tanulni, hiszen az egy olyan készség, amely a folyamatos interakciók során magától kialakul és folyamatosan fejlődik. A tudatosságra pedig szükség lenne. Sőt, nem elegendő megtanulni az alapvető kommunikációs technikákat, folyamatosan csiszolni, fejleszteni kell. Nem elegendő az elméleti tudás elsajátítása. A technikákat be kell gyakorolni. Fontos, hogy megértsük környezetünk visszajelzéseit, tudjuk magunkat más szemével látni. Ez feltétlenül szükséges ahhoz, hogy a szükséges korrekciókat el tudjuk végezni. Ez a folyamat bizonyos mértékig spontán, "magától" végbe megy, de csak egy bizonyos mértékig. Amikor a gyermek szocializációja megkezdődik a családban viszonylag egyszerű a helyzet. A szerepek nagyjából adottak. Még akkor is, ha e gyermeknek van némi játéktere. Más a helyzet, amikor bekerül egy nagyobb közösségbe, ahol ki kell vívnia a helyét, érvényesítenie kell az érdekeit. Ezekben a közösségekben nincsenek eleve kiosztott szerepek. Egyre nagyobb a tét. Ez a spontán tanulási folyamat végig tart. Ennek a tanulásnak a hatékonysága növelhető, ha megkapjuk a megfelelő szakmai segítséget.

Felmérésünk szerint az egyetemi hallgatók szerint fontos az egyetemi képzés során a kommunikációs készség fejlesztése (4,43-es értékelés 5 fokozatú Likert skálán).

A kommunikációs készség különböző technikákkal, oktatási módszerekkel fejleszthető. A három leggyakrabban alkalmazott módszertan az egyetemi oktatás során a frontális osztálymunka keretében történő vita (3,89), az előzetes felkészülés alapján tartott prezentáció (3,61) és a kis csoporton belüli megbeszélések (3,53). Szinte egyáltalán nem jellemző a nemzetközi környezetben történő csoportmunka (1,68), és a közepes szintet sem éri el a szituációs játékok alkalmazás (2,7). E

két utóbbi módszernél nem tapasztaltunk szignifikáns különbséget az alap és mesterszakos képzés között. Ugyanakkor az látható, hogy a mesterszakos hallgatóknak lényegesen többet kell prezentálniuk akár előzetes felkészülés alapján (4,24) akár a csoportmunkájuk prezentációjáról (3,96) legyen szó.

A kommunikációs készség fejlesztése szempontjából a prezentációtartást tekintik a legfontosabbnak mind alap, mind mesterképzésen. Nemzetközi környezetben történő csoportmunka ritka az egyetemi oktatásban, a hallgatók viszont összességében a második leghasznosabb módszernek tekintik (4,22) a prezentációtartás után. A vita benne volt a három leggyakrabban alkalmazott módszertan között, a hasznosságát viszont eltérően ítélték meg az alap és mesterszakos hallgatók. Az alapszakos hallgatóknál a második leghasznosabb módszernek bizonyult (4,27) míg a mesterszakos hallgatók esetében csak az ötödiknek (4,06). A mesterszakos hallgatók a szituációs játékok szerepét ugyanolyan fontosnak tekintették (4,18) mint a nemzetközi környezetben történő csoportmunkát, ezzel a megosztott 2. helyezetett érte el. A módszerek alkalmazásának gyakoriságát és vélt hasznosságát összehasonlítva a legnagyobb eltérést ott tapasztaltuk, hogy bár a hallgatók fontosnak tekintették a nemzetközi környezetben végzett csoportmunkát és a szituációs játékokat, ezek ritkák az egyetemi oktatásban. (Lásd 5. táblázat)

Táblázat 5: Oktatás módszertani eszközök alkalmazásának gyakorisága az egyetemi oktatásban és vélt hasznosságuk képzési forma szerinti bontásban

	Gyakoriság*			Fontosság**		
	BSC (n=56)	MSC (n=49)	Összesen (n=105)	BSC (n=56)	MSC (n=49)	Összesen (n=105)
Prezentációtartás előzetes felkészülés alapján.	(3) 3,05	(1) 4,24	(2) 3,61	(1) 4,45	(1) 4,39	(1) 4,42
Kis csoporton belüli megbeszélés, órai csoportmunka.	(2) 3,36	3,7347	(3) 3,53	3,84	3,96	3,90
Csoportmunka prezentálása.	(4) 2,98	(3) 3,96	(4) 3,44	3,89	4,08	3,98
Csoportmunka nemzetközi környezetben, illetve eltérő kultúrájú diákok körében.	1,5091	1,8776	1,68	(3) 4,25	(2-3) 4,18	(2) 4,22
Egy adott témakör közös megvitatása.	(1) 3,82	(2) 3,98	(1) 3,89	(2) 4,27	4,06	(3) 4,17
Szituációs játékok, problémahelyzetekben történő kommunikáció.	2,6786	2,7551	2,7143	4,00	(2-3) 4,18	(4) 4,08

Gyakoriság: 1 – nagyon ritka, 5 – gyakori*

*Fontosság**: 1 – nem hasznos, 5 – nagyon hasznos*

Forrás: Kazainé (2015)

Az egyetemi hallgatóknak van igénye a kommunikációs készségük fejlesztésére, ezzel összhangban egyes tantárgyaknál olyan módszertant alkalmaznak (vita, csoportmunka, prezentáció tartás) amely jelentős mértékben fejleszti a kommunikációs készséget. A hatékony kommunikáció elemei közül a legnagyobb figyelmet általában a célok, érdekek tisztázására és az érvrendszer kapja. Ennek a készségnek a fejlesztését szolgálja mind a vita, mind a csoportmunka. A beszédtechnikát és a nem

verbális kommunikációt fejleszti a prezentáció tartás, amely szintén elég gyakori az oktatásban. A jelenlegi képzés legnagyobb hiányossága, hogy nem készít fel a kritikus helyzetekhez kötődő kommunikációra, amikor a kommunikációnak már igazi tétje van. Az önkontroll, tárgyalástechnika, bizalomépítés egyrészt fejleszthető csoportmunkán keresztül, de a legnagyobb hatást a szituációs játékok alkalmazásán keresztül érhetjük el, hiszen az oktató itt tud érdemben visszacsatolást adni és korrigálni, melynek gyakorisága viszont elég ritka.

A szituációs játékokon keresztüli kommunikáció fejlesztés a fő módszertana a különböző kommunikációs tréningeknek. A tréningek lehetőséget adnak, hogy tét nélkül kipróbáljuk magunkat, megismerjük lehetőségeinket. Tréningek széles skálájával találkozhatunk, kezdve az általános kommunikációs tréningektől, a szakma specifikus képzéseikig.

Összefoglalás

A jó kommunikációs készség szinte az élet minden területén nélkülözhetetlen a sikerhez. Felmérésünk szerint ezzel a hallgatók is tisztában vannak. Legfontosabbnak az állásinterjút, s ezt követően vezetői pozícióban tekintették. A gazdasági jellegű képzés elsősorban a szervezeti kommunikáció fontosságának szerepét erősíti meg a hallgatókban. A tömegkommunikáció hatásával a válaszadók többsége tisztában van, viszont a kommunikációs technikák ismeretének fontosságában nincs teljes körű egyetértés. A kommunikáció mindig szituáció és kontextus függő, a kommunikációs stratégiánkat körültekintően kell megválasztani. Figyelembe kell venni a célközönség sajátosságait, a kommunikációs csatorna jellegét, a kommunikáció célját. A hallgatók a legfontosabbnak azt tekintették, hogy tisztába legyenek saját céljaikkal, megfelelő tárgyi tudással, érvrendszerrel rendelkezzenek, és hogy sikerüljön bizalmat ébreszteniük tárgyalópartnerükben, amihez fontos, hogy tisztába legyenek tárgyalópartnerünk céljaival, érdekeivel. A legkevésbé fontos tényezőnek a megfelelő tárgyalástechnikák alkalmazását tartották. Ennek fejlesztésében mutatkozik a legnagyobb hiány is. Általában igényük van a hallgatóknak a kommunikációs készségük fejlesztésére, ezzel összhangban egyes tantárgyaknál olyan módszertant alkalmaznak (vita, csoportmunka, prezentációtartás) amely jelentős mértékben fejleszti ezt a készséget. A legnagyobb hiány a kritikus helyzetekben történő kommunikációra való felkészítésben mutatkozik, amikor már nemcsak a gondolatainkat akarjuk közölni, hanem a kommunikációnak már igazi tétje van. Ezekben az esetekben már nagyobb szerepe van az önkontrollnak és a különböző tárgyalástechnikák ismeretének. Ezek bizonyos mértékig csoportmunkán keresztül is fejleszthetők, de a legnagyobb hatást a szituációs játékok alkalmazásán keresztül érhetjük el, hiszen az oktató itt tud érdemben visszacsatolást adni és korrigálni, melynek gyakorisága viszont elég ritka. Ezt a hiányt tudják pótolni a kommunikációs tréningek, ahol tét nélkül kipróbáljuk magunkat, megismerjük lehetőségeinket.

Referenciák

- [1] Alpert, M. Frosch, W. A.-Fischer, S. H. (1967) Teaching the Perception of Expressive Aspects of Vocal Communication. Am. Journal of Psychotherapy, Vol. 124, 209-211
- [2] Bauer A – Horváth D (2013): Marketingkommunikáció – Stratégia, új media, fogyasztói részvétel. Akadémia kiadó
- [3] Berelson, B. (1952) Content Analysis in Communication Research. Free Press, Glencoe, Ill
- [4] Buda B (2014): A közvetlen emberi kommunikáció szabályszerűségei. <http://mek.oszk.hu/02000/02009/02009.pdf>
- [5] Juslin P. N. – Laukka P. (2003): Communication of Emotions in Vocal Expression and Music Performance: Different Channels, Same Code? Psychological Bulletin 2003, Vol. 129. No. 5, 770-814.
<http://ivizlab.sfu.ca/arya/Papers/Others/Communication%20of%20Emotions%20in%20Vocal%20Expression%20and%20Music.pdf>
- [6] Derényi A – Vámos Á. (2015): Kimeneti leírások kiadvány. "A felsőoktatási szolgáltatások

- rendszerszintű fejlesztése, 2. ütem” c. kiemelt uniós projekt kiadványa. Oktatási Hivatal
- [7] Fazekas I. – Harsányi D. (2003): Marketingkommunikáció. Szókratész Külgazdasági Akadémia
- [8] Griffin E (2000): Bevezetés a kommunikációelméletbe. Harmat Kiadó, Budapest
- [9] Harrison R. P. (ed.): (1974) Beyond Words: An Introduction to Nonverbal Communication. Englewood Cliffs, N. J.
- [10] Holló S. (2015). Kommunikáció az álláshirdetésekből.
<http://www.virtualtotal.hu/index.php/kommunikacio-az-allashirdetesekbol>. Letöltés dátuma: 2015. febr. 20.
- [11] Kazainé Ónodi A. (2015). Az egyetemi hallgatók véleménye a kommunikációs készség fejlesztésének fontosságáról. 158. sz. műhelytanulmány. http://unipub.lib.uni-corvinus.hu/1858/1/Kazai_158.pdf
- [12] Komor L (2008): Szervezeti kommunikáció. Szent István Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi kar Társadalomtudományi intézete. http://eel2007.uw.hu/szkom_jegy.pdf
- [13] Lázár I (2011): A szervezeti kommunikáció alapfogalmai és kutatásának története. „Információ-tudás-érvényesülés” TÁMOP projekt tanulmánya
http://igyk.pte.hu/files/tiny_mce/File/kari_projektek/informaciotudaservernyesules/tananyagok/1_alprojekt/SZK/01_A_szervezeti_komalapfogalmai.pdf.
- [14] Lombard M. - Snyder-Duch J. –Bracken C. C. (2002): Content Analysis in Mass Communication: Assessment and Reporting of Intercoder Reliability. Human Communication Research Volume 28, Issue 4, 587-604
- [15] Macnamara J. (2006): Media content analysis: Its uses; benefits and best practice methodology. Asia Pacific Public Relations Journal, 6(1), 1-34.
- [16] Moss G (2008): Az eredményes kommunikáció kézikönyve. Bagolyvár Kiadó
- [17] Mcquail D. (2003): A tömegkommunikáció elmélete. Osiris kiadó
- [18] Oláh Zs. (2013): Tanítás-tanulás módszertani eljárások megújításának lehetőségei a felsőoktatásban. <http://www.irisro.org/pedagogia2013januar/0712OlahneZieserZsuzsanna.pdf>
 Letöltés dátuma: 2014. november 25
- [19] Patterson – Grenny – McMillan – Switzler (2002): Cruical Conversations: Tools for Talking when Stakes are high. McGraw-Hill Education
- [20] Pease A – Pease B (2012) A testbeszéd enciklopédiája. Park Könyvkiadó
- [21] Rogers, E. M.-Rogers, E. A.: (1976) Communication on Organizations. The Free Press, New York.
- [22] Suresh K. (2003): Journalism and Mass Communication.
<http://www.peoi.org/Courses/Coursesen/mass/mass1.html>
- [23] Szabó K (2002): Kommunikáció felsőfokon Kossuth Kiadó, 2002
- [24] Yadin D. L. (2000): Hatékony marketingkommunikáció. Geomédia kiadó
- [25] Wacha I. (2011): Nem csak szóból ért az ember - A nonverbális kommunikáció eszköztára. Tinta Könyvkiadó kft

Major Gyöngyi¹⁷: A gazdasági modell átértelmezhetősége a homo oeconomicus új identitása mentén

Absztrakt: A mindinkább fenntarthatatlan főáramú közgazdasági paradigmán való felülemelkedés lehetőségét az ember önértelmezésének újrafogalmazhatóságában tárgyaljuk. S ha nem is tesszük a tanulmány tárgyává az identitás – megismerés – realizáció összefüggésrendszerének elemzését, annak bemutatását azonban mindenképpen kívánjuk, hogy a teljességre hangolt tudat miként teremtheti meg és működtetheti az élő rendszerek mintájára, pozitív összegű energiaáramlásban a kölcsönhatások értékteremtő hálóját. A társadalom és a gazdaság megújítását, az embernek a kozmikus rendhez való visszatalálását olyan értékek előtérbe helyezésével lehet inspirálni és segíteni, mint az együttérzés, kiegyensúlyozottság és kozmikus felelősség. Belőlük táplálkozva az ember új vagy éppen nagyon régi identitásban értelmezheti önmagát s létezését, aminek leképződéseként körvonalazható a gazdaság és gazdálkodás újraértelmezett paradigmája. A tanulmányban vázoljuk, hogy a homo oeconomicus átértelmezése miként segítheti a Kozmosszal harmóniában együttműködni képes új gazdálkodási modellt.

Bevezetés

*„Amikor leástam a mezei orchideák
mélyen gyökerező tövéhez,
én élveztem a dolgot, nem ők.”
(Izumi Shikibu: The Ink Dark Moon)*

Néhány év alatt közhellyé vált válságról beszélni, amit mind szélesebb körben a gazdasági válság által felszínre került általános értékválságként, vagy egyenesen a jelenkori ember kultúrájának válságaként értelmeznek. Ezzel párhuzamosan azonban nem tapasztalható azoknak az alapfogalmaknak lényegi újraértelmezésére tett kísérlet, melyekre ez a válságba jutott kultúra épül.¹⁸ Márpedig vannak ennek a válságnak olyan kísérőjelenségei, melyek éppen azért különböztetik meg minden korábbi válságtól, mert bizonyos jellemzőivel az egyensúlyvesztett folyamatok egyensúlyának helyreállítása esetén sem lenne módja elért határainak további kiterjesztésére. Gondoljunk csak a népességi mutatókra, vagy a további gazdasági növekedés már nem kikerülhető és nem leplezhető ökológiai árára. Amennyiben tehát az ember nem kívánja saját életterét, s azzal életlehetőségét is végérvényesen tönkretenni, úgy ideje lenne legalább elgondolkoznia azon, hogy a tevékenysége által az életterében kiváltott folyamatosan gyorsuló változás vajon érintetlenül hagyja-e akár az olyan alapfogalmakhoz társítható tartalmakat is, mint amilyen a „gazdaság”, vagy „gazdálkodás”, s mindeneke előtt a gazdasági ember.

A Homo Oeconomicus identitása

A közgazdasági irodalomban általában a homo oeconomicus kifejezés helyébe szokás új „homo típusok” konstruálásával kísérletezni.¹⁹ Ezzel szemben, ebben a tanulmányban mi éppen homo oeconomicusban gondolkodunk, azonban a fogalom más-más értelmezhetési lehetőségét vetjük fel.

¹⁷ Stratégiakutató Intézet, major.gyongyi@gmail.com

¹⁸ Olyan fogalmakra gondolunk elsősorban, mint az önérdek, versenyképesség, haszon-maximalizáció.

¹⁹ Említjük például a „[homo reciprocans](#)”-t, a „homo sociologicus”-t [5], a „homo moralis”-t, vagy legújabban a „homo geoeconomicus”-t [6].

Kísérletet teszünk arra, hogy a meglévő gazdasági koncepcióból kilépve tekintsünk rá a mai gazdaságot jellemző egyensúlytalanságokra és paradoxonokra. Mindenképpen a már körvonalazódó megoldás-koncepciókon túl szeretnénk vázolni egy olyan alternatívát, amely nem a piac és állam dualitásában gondolkodik²⁰, s nem kifejezetten a vállalatok hatékony felelősségre vonását biztosító jogi környezet kialakíthatóságán töpreng, hanem a mainál tágabb tér-idő kontextusban újraértelmezve a gazdálkodó ember identitását, magának az önzés fogalmának a tágabb horizontban való interpretálhatóságának jelentőségére mutat rá. Az egocentrizmus ugyanis tágabb értelemben éppen a másokról – *mint önmagunk feltételéről* – való gondoskodást jelenti. Saját kapcsolatainkért felelősséget vállalva, önmagunkért vállaljuk a legnagyobb felelősséget²¹. [9]

Hangsúlyozni kívánjuk, hogy nem feltétlen törvényszerű a homo oeconomicus-hoz az önzés kizárólagosságát társítani, s az önzést sem kizárólag az „itt és most”-hoz kötni²². Az ember mindig is gazdálkodásra kényszerült, gazdálkodhat azonban a környezettel együttműködve, harmóniára, kozmikus egyensúlyra törekedve, s teheti ezt úgy is, hogy kizárólag saját ego-jára fókuszálva képzeletben önmagát és saját érdekét, meglehetősen szűk horizontba szorítva ezzel az egyensúly fogalmának végiggondolását is.

Fontosnak tartjuk hangsúlyozni, hogy a mai uralkodó gazdasági koncepció az egyensúlyteremtés igényét egyáltalán nem kozmikus vonatkozásban definiálja, hanem kizárólag saját művi „kreálmányaira” vonatkoztatva, a kereslet és a kínálat fogalomrendszerében képzeletben az egyensúlyteremtés modellezhetőségét, szem előtt tévesztve azt a kozmikus léptéket, amelybe beágyazottan az egész létezése működik. *(A piac egyensúlyteremtő funkciójának jelölése a „láthatatlan kéz” fogalmával Adam Smith mentén alapvetően a még miszticizmusra hajló kor álmisztikus karikírozásának tekinthető, éppenséggel nagyon is racionális alapokra támaszkodva. A kereslet és kínálat kíméletlen egyensúlyteremtése ugyanis semmi láthatatlant, semmi titokzatosot, semmi misztikusot nem tartalmaz, hanem minden ízében és porcában átlátható és logikus. És nemcsak logikus elmélet, hanem kipróbálható, konkrét gyakorlat. Semmi baj nincs vele saját konstrukcióján belül, s mindaddig, ameddig egy adott konkrét piac telítődési korlátainak közelébe nem ér. Amikor pedig idáig elér, azonnal feltűnik egy korábban észleletlen tény, hogy ugyanis a „piac” fogalma, mint olyan, nem értelmezhető önmagában véve, mintha mindentől függetlenül létezne, hanem mindenkor beágyazott egy működő gazdaságba, a működő gazdaság pedig a teljes világgazdasággal együtt egy ökológiai rendszerbe. Amennyire pedig ezen az evidencián nem illik meglepődni, éppúgy nem illik meglepődni azon sem, hogy az önmagában egyensúlyi helyzetet teremtő piac mindenkor visszahat arra a gazdaságra, melybe ágyazódik, és áttételesen visszahat a világgazdaságra, illetve a Föld – vagy ha tetszik, a világegyetem – ökológiai rendszerére. Mindezek a visszahatások tehát nem feltűnőek mindaddig, ameddig a piacon telítődési jelenségek nem mutatkoznak, hisz ki foglalkozna azzal, hogy az erdőkben nagy ütemben fogy a kivágható fa, ha egyébként még bőven van belőle, a piac pedig a maga láthatatlan kezével szépen szétosztja a különböző iparágak között, gyönyörűséges egyensúlyokat fenntartva. Aztán egyszer csak elfogynak az erdők, kis időre megborul az egyensúly a piacon, mert a fa ára az egekbe szökik, de aztán a láthatatlan kéz megint mindent elrendez, mert kiderül, hogy a régi árnál magasabban ugyan, de a drasztikus hiányárnál lényegesen alacsonyabban megéri valamely másik földrészről beszállítani a fát,*

²⁰ Sem a Pigou [14] sem a Coase [4] által felvetett javaslatot nem tartjuk kielégítőnek, mert az uralkodó – haszon-maximalizációra alapozó gazdasági paradigmán belül gondolják el a megoldást. A szakirodalomban folytatott vita kapcsán pedig (a környezetszennyezés vonatkozásában lásd: [17], [7]), hogy ti. az államra vagy a piacra célszerű-e bízni a problémák kezelését, azért van hiányérzetünk, mert a tényleges megoldást külső szabályoktól sokkal kevésbé várjuk, mint magától az embertől, akinek belső igényéből táplálkozhat cselekvésének áthangolása.

²¹ Ez a haszon-maximalizációnak a mainál szélesebb tér-idő szerkezetében való értelmezését is jelenti.

²² Amennyiben az önzést szélesebb tér-idő struktúrában értelmezzük, önzés lehet például megmenteni egy fát az utókornak (önző módon lemondunk a pillanatnyi élvezetről egy tágabb kontextusban felfogott önérték mentén), vagy éppen őrizni a múlt emlékeit és a hagyományokat. Amennyiben önmagunkat tágabb értelmezésbe helyezzük, saját érdekelttségünk vigyáznunk az őseink emlékére és önmagunk folytatásaként biztosítani az utódaink létezését. Nélkülük ugyanis mi sem léteznénk. Ez a legtágabb értelemben vett önérték.

a kereskedelem megindul, új egyensúlyi feltételek alakulnak ki, és megint minden szépen megy tovább.

– Igen, csak közben az adott gazdaság egyik erőforrása teljes egészében felhasználódott, megsemmisült.

Nem térünk ki most arra, hogy fáj-e ez valakinek, mert egyébként természetesen sokaknak fáj, legkézenfekvőbben azoknak, akik mindaddig a fakitermelésből éltek, hanem koncentráljunk a jelenség absztrakt lényegére. Mert ha akarjuk, ha nem, láthatóvá válik, hogy a piac csak és kizárólag a saját egyensúlyát kezeli oly hatékonyan, és saját egyensúlyának biztosítása közben nem áll módjában, de indítékot sem tartalmaz valamilyen módon arra a gazdaságra tekintettel lenni, melybe beágyazottan működik. És itt nem anomáliákról, vagy véletlenszerű jelenségekről van szó, hanem törvényről. Vagyis, a kereslet és kínálat bármi áron fenntartja a piaci egyensúlyt, akkor is, ha végletesen eltorzítja azt a gazdaságot, amibe ágyazott, mégpedig éppen azért, mert a kereslet és kínálat viszonyában semmi egyéb szempont nem fejeződik ki és nem is tud kifejeződni, mint a haszon.)

Mi több, olyan kategóriákat emel be saját (abszolutizált) modelljébe, mint a szűkösség állapota. Márpedig, ha kísérletet teszünk egy másik értelmezési keretben rátekinteni a létezésre, ha más fogalmak és premisszák mentén állítjuk fel a modellünket,²³ magunk körül akár bőséget és gazdagságot is láthatunk (gondoljunk csak egy virágzó cseresznyefára), amely megjelenik a természetben. Az Adam Smith által konstruált homo oeconomicus önérdék-vezérelte koncepció helyett tehát a gazdaság átmodellezhetőségét kívánjuk inspirálni, mégpedig a kozmikus egyensúly mintájára, a szubjektum – homo oeconomicus – kozmikus identitása mentén.²⁴

Egy adott koncepción belül persze lehetetlen az egyensúly egyensúlytalanságát, a gazdaságosság gazdaságtalanságát, a racionalitás irracionális voltát bizonyítani. Pedig más előfeltételezésekre építve a hipotéziseket, más hipotézisekből kiindulva egyértelművé válik, hogy éppen a racionalitásra (haszon-maximalizációra) törekedve válhatott a smithi homo oeconomicus irracionálissá, s az erőforrások elpusztítójává.

Amennyiben például megfelelő őszinteséggel és bátorsággal kitekintünk a modernség gazdasági paradigmájából, láthatjuk, hogy itt a Földön összességében hatalmas vízkészlettel rendelkezünk. Azonban a homo oeconomicus haszon-maximalizációjának kényszerében nincs az a víztömeg, amiben az ipar a korábbi egyensúlyi állapotokat meg ne bontaná, miközben alig észrevehetően, de egyre erőteljesebben olyan funkciók ellátására kezd alkalmatlanná válni a víz, mely funkciók létezése esetleg korábban föl sem tűnt, holott annak az ökológiai rendszernek a működőképes fenntartásában, melynek maga az ember is része, esetleg nélkülözhetetlen szereppel bír. Ebből következően a homo oeconomicus racionalitásának megítélésekor bizony figyelembe kell venni mindazokat a következményeket is, melyek adott esetben a víz olyan rekultiválását eredményezik, amik folytán újra képessé válik ellátni a teljes ökológiai rendszerben betöltött eredeti szerepét. Ez a következményhalmaz pedig beláthatatlanul nagyra is nőhet, azonban semmiféle precíz számadattal jellemezve sem válik megmondhatóvá a mai konvencionális gazdasági modellben, hogy a több száz éven átívelő gazdasági folyamat mérlege végül pozitív, vagy negatív, gazdaságosnak vagy gazdaságtalannak tekinthető-e. Áthághatatlan nehézséget jelent egy korrekt mérleg felállítása, mivel a mérleg pozitív oldalát elsődlegesen száz évekkel ezelőtt élvezték teljesen más gazdasági környezetben, teljesen más viszonyok mellett, a negatív oldalát pedig többnyire most nekünk kell megfizetnünk. A feladvány számszerűsítésének kiértékelhetetlensége miatt tehát érdemes az álláspont kialakítása végett más megfontolások irányába fordulni, más tér-idő szerkezetbe áthelyezni a haszon-maximalizáció elvét. Létezik ugyanis egy nagyon is nyilvánvaló szempont, ami képes minden

²³ Érdemes itt Balogh Tamás Mit ér a hagyományos közgazdaságtan című könyvére hivatkozni, amelyben a hipotézisek előfeltételezéseinek jelentősége mellett érvel a szerző, bírálva egyben a közgazdaságtant, hogy a törvény szintjére emeli a feltételezéseket, amennyiben azok a működésben visszaigazolhatóak, ugyanakkor maguknak a hipotéziseknek a hasznosságával és logikájával nem foglalkozik. [1]

²⁴ Return to Cosmology, mondhatjuk Toulmin mentén. [19]

számszerű bizonyítás nélkül, mégis megkérdőjelezhetetlen módon tisztázni bármely gazdaság gazdaságosságának kérdését. Ez pedig az ökológiai szempont, aminek érvényességi sugara eleve tágabb tér-idő szerkezetben értelmezhető.

Érjen el az ember bármekkora technikai fejlettséget, változtassa környezetét bármilyen szinten is a saját pillanatnyi gusztusa által diktált paraméterek szerint, mindenkor beágyazott marad abba az ökológiába, mely maga is egyensúlyi rendszerek megvalósulását jelenti, még hozzá sokkal precízebb és érzékenyebb formában, mint amit az ember által művileg teremtett piac rendszere jelent, s nagyon pontosan tudható, hogy amennyiben az ember művi rendszerei megsértik az ökológiai egyensúlyt, az ökológiai rendszer az ember számára többnyire ellenőrizhetetlen folyamatokban visszaállítja eredeti egyensúlyát, vagy olyan új egyensúlyt keres, ami csekély valószínűséggel értelmezhető a továbbiakban élettérként. Ha pedig az ember kénytelené válik rekultiválni a saját maga által eltorzított ökológiai rendszert, úgy bizonyosan legalább akkora költséggel fog ez a művelet járni, mint amekkora „hasznót” kasszírozhatott az önkényes torzítás idején. Ebből következően bizonyosan kijelenthető, hogy ökológiai rendszerbe ágyazottan, az ökológiai rendszer egyensúlyi folyamatainak felborítása soha nem volt, és soha nem lesz „jó üzlet”. Sőt, ha az ember egyáltalán csak életben akar maradni, akkor soha nem törekedhet másra, mint azoknak az ökológiai egyensúlyoknak a megőrzésére, melyek között módja volt meglátni a napvilágot. Ideig-óráig ábrándozhatunk a haszon-elv mentén elszabadult piac életképességéről, de fel kellene végre vállalni a tényt, hogy az a piac, amelynek működését nem elsősorban a beágyazó ökológiai rendszerrel való folyamatos egyensúly fenntartására való törekvés határoz meg, bennünket, embereket tesz életképtelenné.

Következésképpen ebben a tanulmányban nem az emberről leválasztott szabályok mentén igyekszünk végiggondolni alternatív gazdasági modelleket, hanem éppen a szabályokat definiáló szubjektum fogalomkészletének és a fogalmak újraértelmezett tartalmának mentén mutatunk rá, hogy a környezetbe beágyazódott gazdaság csak az egyének olyan tudatállapota mentén működhet, amelyet nem a szabályok áthágásának büntetései illetve az abból következő költségek korlátoznak, hanem annak az ismerete, hogy a legtágabb értelemben vett környezet pusztítása valójában nem egyéb önpusztításnál. Par excellence éppen, hogy nem korlátok felállításában látjuk a jelenlegi gazdasági és társadalmi zűrzavarból a kiút keresésének a módját, hanem ellenkezőleg, a korlátok leépítésében, s a tudatosság erősítésében. Az ember térben és időben minél szélesebb kontextusban képes értelmezni önmagát és cselekedeteit²⁵, annál inkább látja cselekedeteinek a következményeit, a visszacsatolásokat, s magának a létezésének az értelmét. A felelősség tudat- és nem szabályfüggő. Ráadásul éppen a szabadság-fokkal egyetemben válik valóssá.

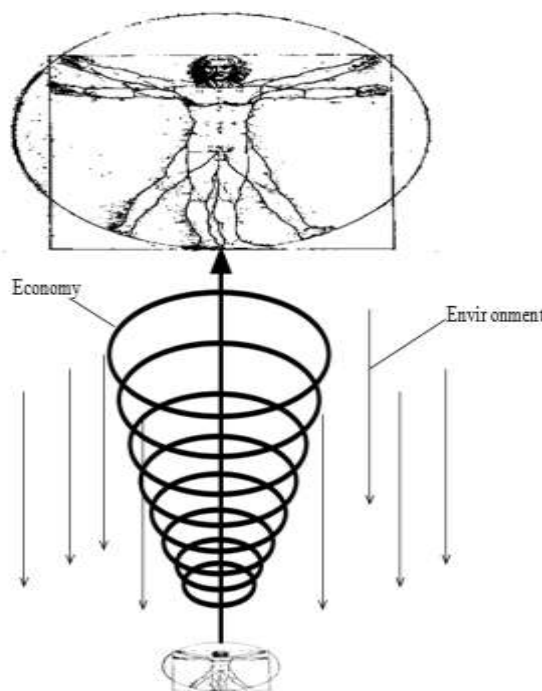
Gazdasági modell, mint létezési forma

„Az ember a külvilágból érkező ingereknek nem passzív befogadója, hanem nagyon is konkrét értelemben maga teremti az univerzumát.” (Bertalanffy)

Figyelmesen rátekintve az ember és környezete viszonyrendszerére, látható, hogy a gazdálkodás elsődleges motivációja mindig is az életben-maradás, aminek következtében az ember akarva-akaratlanul is homo oeconomicus szerepkörben találja magát. Az ember önmagáról alkotott fogalmában, az önképében mindig is, mint kiszolgáltatott tekint magára, s ezen a kiszolgáltatottságon igyekszik úrrá lenni a racionalitásában mind magasabb szintre emelt gazdálkodással. Hosszú idő távlatában azonban ez a folyamat olyan eredményt hozott, amire az életéért küzdő ember eredetileg nemigen számíthatott. A környezetet maga alá gyűrte, a gazdasági folyamatok részére laboratóriumnak nevezhető feltételeket biztosított, ahol a paramétereket tetszése szerint szabályozza, s mára már például a korábban legfontosabb élelmiszertermelést korlátoznia kell a

²⁵ Az identitás – mely „a társadalmi szereplők esetében az életcélok felépítésének folyamata valamely kulturális attribútum vagy attribútumok valamely összefüggő halmaza alapján, ami a célok más forrásaival szemben elsőbbséget élvez” [3] –, valójában a legfontosabb viselkedést meghatározó tényező, hiszen a társadalmi szereplők éppen a saját identitásukkal azonosítják cselekedeteik mozgatórugóját. [12]

fölösleges készletek felhalmozásának elkerülése végett, miközben globális vonatkozásban az éhezés is jellemző eleme a mai létezési formációnak. Az önellentmondások – Rodrik szavaival élve [16] – a globalizáció paradoxonának széles aspektushálójában pedig indokolt lenne végiggondolni azt a folyamatot, amelynek következményrendszere az ellentmondásokkal teli létezés. Az ellentmondások forrása értelemszerűen az ember önmagáról alkotott kontradiktórikus képe; az, hogy stock-ként értelmezi a flow-t; önmagát és érdekét. Az az önzésfelfogás pedig, amely önmaga feltételeként nem foglalja magába a másokról való gondoskodást, önmegsemmisítővé válik. A kizárólag „itt és most”-ban felfogott énkép ugyanis a kölcsönhatásokból szakítja ki a létezést, amivel éppen a létezés esszenciájából, lényegiségéből tépi ki a létezőt, megsemmisítve azt is és a környezetét is. Mindenek fölé és mindenhatónak gondolva el önmagát, önmaga fölötti ellenőrzését is elveszíti, hiszen rálátása sincs önmaga tér- és időbeli kiterjedtségére. Az „itt és most”-hoz kötött identitás már az „itt és most”-ban sem jelent egyéb tartalmat egyfajta „l'art pour l'art” fogyasztás tárgyasult eszközénél.²⁶ Kérdés azonban, hogy az ember önképe, amiképp látja önmagát a környezetében, vagy a saját jövőjére irányuló vízióiban, miért változhatott meg ilyen gyökeresen az utóbbi néhány évszázadban. Miért változhatott a szemlélete akkorát, hogy a megjelenő egész világot eszközként tudja már csupán kezelni, méghozzá olyan eszközként, amit kénye-kedve szerint használhat? Ugyanakkor, egyre kevésbé konkretizálható, viszont – egyéb híján – kizárólag önmagára irányuló céljainak elérési programjában, önmaga is e program eszközévé vált. Vajon ténylegesen kizárólag pozitív folyamatként értelmezhető a tény, hogy mára már önképben az ember minden fölé emelkedve látja magát?

1. ábra: Az individuum és a környezet viszonyának változása a gazdasági fejlődés kontextusában

Ha nem számolunk etikai vagy metafizikai szempontokkal, nem számolunk az önkép nyilvánvalóan hamis magabiztosságával, hiszen az ember természetnek való kitettsége sokkal elementárisabb, mint ahogy ebben a szűk történelmi pillanatban, ideig-óráig fenntartható feltételek között érzékelhető – tehát ha mindezzel nem számolunk, akkor is látható, hogy spontán öntudatlanságban ugyan, de az ember vált önmaga potenciális megsemmisítőjévé.

²⁶ A tudomány egyre nagyobb hatalmat ad az emberek kezébe, ám arra vonatkozóan nem tud mit mondani, hogy az ember mit is kezdjen a hatalmával. Lásd: Leo Strauss: *The City and Man*. Rand McNally, Chicago 1964

Lehetne talán szélesebb értelemben véve a kultúrától várni, hogy a gazdaságtól átvegye az önkép kialakításának motívumait. Ez azonban egyhamar nem várható, méghozzá főként azért, mert a kultúra is a gazdaság kizárólagos befolyása alá került. A gazdaságon belül viszont remélhetőleg nem keveset tehetünk, ha az entitásoknak térbeli és egyszersmind időbeli hálózatát is figyelembe vesszük. Ki/mi kiből/miből jött létre? Ki/mi milyen „áron” jött létre? Kinek/minek a létezése miféle értéként vehető figyelembe? Kinek/minek az eltűnése miféle veszteséget okoz?

Egy ilyen tér-idő hálózat értelmezése feltehetően alapjaiban változtatná meg bizonyos gazdasági trendek, eredmények, állapotok értékítéletét. Ugyanakkor lehetőséget adnának örökségünkkel, a Földdel való gazdálkodásunkról elszámolni őseinknek, akik működő eco/öconomiát hagyományoztak ránk.²⁷

Tér-idő szerkezet és önkép

„Aki a kollektív identitás alapját megteremti, az meghatározza az identitás szimbolikus tartalmát és a belőle fakadó célokat azok számára, akik vállalják és akik elhatárolják magukat tőle” (Castells).

A tanulmány abból az alapfeltevésből indul ki, hogy az eltérő tér-idő szerkezetek különböző leképzési viszonylatokat eredményeznek. Más a megjelenő törvényük, azoknak formái, mások az értékek és azok rendje a tradicionális, a modern és a modernség utáni társadalmakban.²⁸ Más az ember önfenntartására vonatkozó nézete.

A globalizálódó gazdasági paradigma, melynek uralma és hatásrendszere immár nem hagyja érintetlenül a Föld legeldugottabb szegletét sem, vagyis kitöltötte a számára rendelkezésre álló teljes teret, s további növekedése – ami pedig belső természetének lényege –, csak létalapjának fokozatos elemésztesével valósulhat meg. Legtágabb értelmezésben ez a gazdaság a modernség értékparadigmájának és tér-idő szerkezetének az „itt és most-ba” szűkített létszerveződés következménye.²⁹

Az egymásba torkolló gazdasági problémákban a konkrét, gazdaságilag értelmezhető egyensúlyok megbomlása által egy önmagánál sokkal mélyebb és általánosabb, az egész emberi kultúrát átjáró válság lenyomata rajzolódik ki, ami a modernség performativitása által áthatott társadalmi téridő-szerkezet és az ahhoz kötött identitás problematikájaként értelmezhető.

A globális gondokkal és átalakulásokkal sajátságosan értékelődik fel a tér és a komplexitás [18], a klasszikus, mechanikus világnézetben formálódó fejlődés és fejlesztéskoncepciók pedig érvényüket veszítik, s a valós dinamika korlátozójává válnak.³⁰ A kihívás következésképpen a megrögzött fejlesztési koncepciók és azok mentális modelljeinek újrafogalmazása,³¹ a modernitást meghaladó, új – vagy éppen lehet, hogy nagyon is régi³² – tér-idő szerkezetben, amely a komplexitás integrált jelentésteréként kontextus-hálóvá is válik egyben, s magába inkorporálva a visszacsatolások

²⁷ Lásd: Piketty mentén érdem és örökség hosszú távon. [15]

²⁸ Lásd: [11]

²⁹ Annak ellenére, hogy a globális társadalmi tér univerzális, mégis inkonzisztens és önellentmondó. Lásd pl. [16]. A válságjelenségek pedig az értékparadigma és az értékparadigmában megnyilvánuló ismereti tér válságát mutatják. A leginkább a téves tudásra utalnak önmagunkról, életünk értelméről, s kozmikus felelősségünkéről.

³⁰ A világot immár nem szedhetjük szét egymástól függetlenül létező részekre, az önálló entitások fejleszthetősége, az „itt és most”-beli identitás, illúzió csupán. Az elmúlt századok tévhitéről azonban éppen az igazságdimenziók átstrukturálódása rántotta le a leplet. Részben a természettudományokban a 20. században bekövetkezett fordulat, részben magának az Egésznek a reflexív megnyilvánulása, amelyek különböző válságjelenségekben váltak érzékelhetőkké. Mindeközben azonban nem csupán a megismerés kommunikációs tárházának megújítását idézték elő a változások, hanem egyre inkább terelték a valóságkreációra irányuló motivációkat – amelyek legmarkánsabban az alkalmazott közgazdaság tételeiből táplálkoztak - az élő, szerves, állandó mozgásban lévő valóság újratemtésének irányába.

³¹ Korunk legmarkánsabb feladatának tekinthető azoknak a szellemi impulzusoknak az indukálása, amelyek a csoportkohézió alapul, a környezettel harmóniára törekvő cselekvések konstellációjává válhatnak.

³² Plus ça change – plus c’est la meme chose.

lehetőségét, az önreflexív visszatekintés és megértés igényét hordozza.³³ Mindezen túl pedig megteremtheti az egzisztenciák kölcsönhatását, s ekként a coexistencia sajátos ontológiájává válik,³⁴ a homo oeconomicus új identitásává.

A feladat tehát globálisan és lokálisan is adott: az érvényesség igényével keresni a jövő gondolati és cselekvési pályáit. Olyan nyitott rendszerműködést, amely a mozgáspályák áttekintését úgy teszi lehetővé, hogy közben új fogalmi rendet teremtsen, amely már nem a versenyképességben, hanem az életben – az életképességben érdekelt.³⁵ A kihívásokra adott válaszok különös jelentőséggel bírnak, hiszen az áttörés forгатatókönyvébe vetett hitet és az erkölcsi szabadságot egyaránt táplálniuk kell.

„A saját realizációs feltételeit nem megszüntető új létkonceptió alapmotívuma nem lehet más, mint a valóság olyan, a jelenleginél lényegesen különböző modellezése, mely akár kivezetve a jelenlegi, működési határaihoz ért koncepcióból, de mindenképpen az élet fenntarthatóságához vezet. Elsőként ezért érdemes leszámolni a történelmileg ránk hagyományozott homo oeconomicus realizációs modelljének olyan belső, strukturális adottságaiból következő szemléleti elemekkel, melyek evidenciái nem engedik látni önnön modellünk végességét, még kevésbé engednek látni más modelleket, következésképpen bezárnak bennünket abba a lehetőségrendszerbe, amelyben a válságjelenségek mentén tetten érhetően a teljes csőd és a teljes összeomlás felé mozdul. ... Lényegi változás csak és kizárólag modellváltásból – tehát a cselekvési irány megváltozásából következhetne, illetőleg valós, a létkonceptióig hatoló értékrendi változás modellváltást idézne elő.” [10]

Mindez pedig a homo oeconomicus kozmikus identitását feltételezi. Pierre Lévyre, az ottawai egyetem professzorára hivatkozva, „meg kell tanulnunk a Föld felé irányítani identitásainkat, érzelmeinket, életerőinket, megtalálni a kozmosszal való kapcsolatot... A Földért és a Föld által is születünk, születésünkkel kozmikus létet avatunk fel.” [8]

Összefoglaló

„Eltöprengtem, vajon nem lennének-e eredményesebbek, ha felismernénk, hogy valamennyien élő szervezetek élő sejtjei vagyunk: városoknak, biorégióknak, kontinenseknek és magának a Földnek. Nem csökkenthetnénk-e igénybevételünket, egészségesebbé és teljesebbé válva, ha munkánkkal egyszerűen ezen élő szervezeteknek segítenénk saját élő teljességük felismerésében?”(Kemmis) ³⁶

A tanulmányban a gazdasági modell problémáit egyetlen aspektushoz kötöttük, a gazdaság működését irányító és tervező szubjektum identitásához, abban a gondolati láncolatban vezetve végig az argumentációt, hogy az, ami éppen meghatározza a gazdaságot és folyamatosan újratemti vízióját, nem más, mint az ember, a saját önképéből táplálkozó motivációs rendszer és az arra felépített gazdasági modell. A kialakult önkép pedig manapság nem más felé tart, mint az önmagának mindent megengedő, élvezeteket kereső, akadályként a másik embert sem tűrő, elszigetelt individuum, akinek minden, ami rajta kívül esik, csakis eszköz lehet, s valóságként nem fogad el semmi mást, csupán azt, ami fantáziája szerint éppen élvezetes lehet. Utóbbi készítése végett önként és nagy energiával igyekszik leváltani maga körül a valóságot a fantáziájának jobban megfelelő művi és mindinkább virtuális valóságra. Nem kíván nagy erőfeszítést e folyamat kimenetének érdemi végiggondolása. Felvetődik azonban a kérdés, vajon mi lesz az emberrel, ha már az életét megkönnyítő automatizmusokat is automatizmusok tervezik és működtetik?

³³ „A komplex rendszerek fontos jellemzője az azonos és ellentétes érdekű tagjai és folyamatai közötti visszacsatolások és kölcsönhatások érvényesülése, amelyet a rendszerbe lépők és az abból kiesők állandó mozgásban tartanak. A 21. század világának központi folyamatai – és különösen a változások – nem függetleníthetők a rendszer lényeges „szereplőitől”, amelyek között az államok továbbra is meghatározó fontosságúak a világpolitikában és világ gazdaságban.” [18]

³⁴ A jelenségek összefüggéseinek ismerete fontosabb, mint magának a végső szubsztanciának az ismerete. [13]

³⁵ Az élet kölcsönhatás, dinamika, legtagabb értelemben kommunikáció. A mozgást létrehozó erő azonban mindig is a szubjektum belső – lényegi tulajdonsága. A kreativitás -, a szubjektum esszenciája, a lét alapállapota.

³⁶ Daniel Kemmis, Minnesota polgármesterének nyilatkozata a „20 questions”, Utne Reader 1995. jan-febr. Számában. 79. old.

Felmerült továbbá a kérdés, vajon még mindig ugyanezt jelentik-e a gazdaság alapfogalmai az embernek, mint korábban, s hogy az a pozitívnak elgondolt tartalomnak, amely motiválta azt a munkát, aminek elvégzését követően ma egy teljesen megváltozott motivációs környezettel kell szembenéznünk, valójában milyen következmény-együttes a velejárója.³⁷

Egyértelmű, hogy míg korábban a gazdaság kényszerfeltételei folyamatos korrekcióra szorították az ember önképét, ma a kialakult önkép következményévé válik a gazdasági működés.³⁸ Az erkölcs-ébredés azonban nem tekinthető másnak, mint csupán egy rendszer-anómia³⁹, hiszen a hirtelen támadt lelkiismereti elvekre hivatkozva,⁴⁰ ideiglenesen divattá tehetők olyan értékek, melyek nem tartozéka a modellnek, esetleg egy másik lehetséges modellből eredeztető olyan mintázatok, amik eredeti tartalmukat nélkülözve, tisztán formállogikai alapon figyelembe vehetőnek tűnnek a katasztrófa elkerülési stratégiájában. Mindez azonban a homo oeconomicus teremtő rombolásában átmeneti jelenség marad, mindaddig, míg a homo oeconomicus magára nem talál egy másik önképben.

Az uralkodó gazdasági modell alapproblémája a láthatatlan kéz által mozgatott homo oeconomicus inspirációja, az „itt és most”-ban stock-ként értelmezett önérdék maximalizációjára. Még pontosabban fogalmazva az a gondolatiság, amely az önérdéket a mindentől és mindenkitől független önálló entitásként értelmező szubjektumhoz köti. A tanulmány ezért az önérdék különböző tér-idő szerkezetben való végiggondolhatósága mentén érvel, amelyek alapján különböző identitások képződhetnek. Az önkép gazdasági és társadalmi kondicionáltságából kiindulva, magát a kondicionáltságot értelmeztük a modernség tér-idő szerkezetében. A gazdasági identitást lényegében magával a homo oeconomicus-szal azonosítottuk, a homo oeconomicus önképe pedig mindig térben és időben definiált. Ebben a vonatkozásban a tanulmány a „[homo reciprocans](#)”-t nem ellentétpárjaként értelmezi a homo oeconomicusnak, hanem a homo oeconomicus kozmikus identitás-értelmezésében, annak részeként fogja fel.

³⁷ A gondok gyökere, a láthatatlan kéz által mozgatott homo oeconomicus inspirációja, az önérdék maximalizációjára. Még pontosabban fogalmazva az a gondolatiság, amely az önérdéket a mindentől és mindenkitől független önálló entitásként értelmező szubjektumhoz köti. Az önérdék különböző tér-idő szerkezetben való végiggondolásából pedig különböző identitások képződnek. Hangsúlyozni kívánjuk azt is, hogy itt nem feltétlen a „szociális” identitásra gondolunk, jóllehet az önkép társadalmi kondicionáltságából kiindulva, magát a kondicionáltságot értelmezzük a tér-idő szerkezetben. A gazdasági identitás lényegében magával a homo oeconomicus-szal azonosítható, a homo oeconomicus önképe pedig mindig térben és időben definiált.

³⁸ – Mit jelentett a gazdálkodás az egyszerű földi halandó számára még úgy 50-100 évvel ezelőtt? Egy olyan folyamat munkával való fenntartását, mely a rendelkezésre álló erőforrások célszerű használatba vétele mellett képes biztosítani a létfeltételeket. Ez pl. egy paraszti gazdaságban a természeti folyamatokba való olyan racionális bekapcsolódást jelentette, ami a természeti folyamatokba nem avatkozott bele, csak azokat racionalizált környezeti feltételek közé helyezve igyekezett a művelet hozambiztonságát növelni. Sikeres gazdálkodás esetén a gazdálkodó személy életbiztonsága nőtt, a sikertelenség akár emberi életbe is kerülhetett.

³⁹ A környezetszennyezésre pl. nehéz úgy tekintenünk, mint a homo oeconomicus feltett szándékára, (hogy ti. pusztítsa el saját létfeltételeit), ugyanakkor a gazdaság – a szükséglet-kielégítés legtagabb értelemben létszükséglete az embernek. Nem tartjuk tehát szerencsésnek, a kiutkeresési pályákat az erkölcsiség kizárólagosságának irányban keresgélni. Gondoljuk csak el, hogy a halász éppen a moralizálásának folyamatában visszazabádítja a halait a tengerbe. Az persze már a másik véglet, s a problémák gyökerét éppen abban kellene keresgélni, hogy miért kényszerül a halász arra, hogy lehalássa az teljes halállományt.

⁴⁰ Tehát pillanatra sem másnak, mint továbbra is eszköznek tekintve a természeti erőforrásokat.

IRODALOM

- [1] Balogh, T.: Mit ér a hagyományos közgazdaságtan? Budapest, 1994, Közgazdasági és Jogi Kiadó
- [2] Bertalanffy, L. : ... ám az emberről semmit sem tudunk. Budapest, 1991. Közgazdasági és Jogi Kiadó
- [3] Castells, M.: Az identitás hatalma. Budapest, 2006, Gondolat-Infonia. pp 30, 28
- [4] Coase, R. H.: The Problem of Social Cost. Journal of Law and Economics, 1960 (3) pp1–44.
- [5] Dahrendorf, R.: Homo sociologicus. Ein Versuch zur Geschichte, Bedeutung und Kritik der Kategorie der sozialen Rolle. Wiesbaden, 2006 (1958) VS Verlag.
- [6] Кочетов, Э. Г.: Глобалистика: теория, методология и практика, Москва, 2002 „Норма“, пп XI
- [7] Kocsis, T.: Állam vagy piac a környezetvédelemben? A környezetszennyezés-szabályozási mátrix. Közgazdasági Szemle, XLIX. évf., 2002. október pp. 889–892
- [8] Lévy, P.: Mi az antropológiai tér?
<http://www.antropoport.hu/lapozo/forditasok/forditaspdf/ANTRTEER.pdf>
- [9] Major, Gy.: Megérinthező-e a szivárvány? eVilág 2004, 3 (6) pp 13-19
- [10] Major, Gy.: A gazdasági realizáció újraértelmezése a felelősség kontextusában. In: Válság és kommunikáció. (szerk.: Karikó Sándor – Szécsi Gábor) Budapest, 2012, Áron Kiadó
- [11] Márfa Molnár, L.: Túl a szubjektumon, avagy a transzcendentált téridő. In: Metaelmélet, metafilozófi. (Ed: Varga). Stratégiakutató Intézet, 2005 pp 170-183
- [12] Nagy, Z. É.: Változó vidékkép – Minden időben. Szociológiai Szemle 2008/4, 123–129.
- [13] Needham, J.: Science and Civilisation in China. 1956, Cambridge University Press
- [14] Pigou, A. C.: The Economics of Welfare. New York, 1920, McGraw-Hill Book Company
- [15] Piketty, T.: A tőke a 21. században. Budapest, 2015, Kossuth Kiadó pp. 399
- [16] Rodrik, D.: A globalizáció paradoxona. Demokrácia és a világgazdaság jövője. 2014, Corvina
- [17] Sadler, A. E. (szerk.): The Environment. Opposing Viewpoints Series. San Diego, CA. 1996, Greenhaven Press
- [18] Simai, M.: A térszerkezet és a geoökonómia. Tér és Társadalom. 2014, 28 (1) pp 25-39
- [19] Toulmin, S: Return to Cosmology: Postmodern Science and the Theology of Nature. Berkeley, 1983, University of California Press

12. szekció

Köz- és felsőoktatás-II.

Elnök: Szász Antónia

**Szekció titkár: Berek László
Mohácsi Márta**

Előadók:

Előadók	Előadás címe
Szőcs Katalin	A kör mintázata mint egység a különböző tudományok határán
Szász Antónia	ILIAS e-learning mint versenyképességet előmozdító tényező – magyar nyelven
Berecz Antónia	Blended learning az ILIAS felhasználásával a Gábor Dénes Főiskolán
Mohácsi Márta	A versenyképesség növelésének néhány lehetséges mutatója a felsőoktatásban.
Bognárné Dr. Kocsis Judit	A valláspedagógia szerepe és lehetőségei a tudatos, minőségi életgyakorlat kialakításában
Jármai Erzsébet Mária	Az oktatás humán erőforrásának jólléte nemzetközi összehasonításban – menedzsment szempontból
Horvath Balazs Zsigmond	A gyengénlátó emberek nyelvtanulási esélyei és sajátosságai
Borbély Endre	OTDK története
Szerafinné dr.Szabolcsi Ágnes	A pedagógiai információszerzés elektronikus forrásai:: referenz és forrás adatbázisok
Tanyiné dr. Kocsis Anikó	Elektronikus folyóiratok, joganyagok és szakmai információs portálok használata a pedagógiai információszerzésben

Szász Antónia⁴¹ – Budai Attila (†)⁴²: ILIAS e-learning mint versenyképességet előmozdító tényező – magyar nyelven

Absztrakt: A Magyar ILIAS Közösség Egyesület (MIKE) közhasznú célja az ILIAS ingyenes e-learning tananyagfejlesztő és -szolgáltató keretrendszer magyar nyelvű verziójának széles körű elterjesztésével segíteni az e-learning szolgáltatások és módszertan alkalmazásának általánossá tételét és minimális költséggel történő bevezetését a hazai és a környező országok magyar nyelvű felsőoktatási, közoktatási, valamint profitorientált és nonprofit képzéseiben, továbbképzéseiben, tanfolyamaiban; az internetes távoktatás, a blended learning korszerű formáinak hatékonyabb és egyre szélesebb körben történő hasznosítását; a blended learninggel és a keretrendszerekkel kapcsolatos tudományos kutatások előmozdítását és népszerűsítését; a hazai és határon átnyúló együttműködések számára kollaborációs platform kialakítását. Az ILIAS magyar nyelvű felületet a MIKE fejleszti és teszteli a hazai ILIAS felhasználók (szervezetek, magánszemélyek, szakemberek) közreműködésével. Céljai közé tartozik egy olyan, az internetről szabadon letölthető (ingyenes), magyar nyelvű dokumentáció kidolgozása, amelynek segítségével egy magyar nyelvű oktatást végző intézmény könnyen kiépítheti saját ILIAS rendszerét, beleértve a korszerű web 2.0-ás eszközök (pl. wiki, mediacast, e-portfólió, blog) felhasználását is az oktatásban. A tanulmány betekintést nyújt az ILIAS keretrendszer sokoldalú felhasználási és versenyképességet előmozdító lehetőségeibe.

Bevezetés

Ma már közismertek az internetes képzések előnyei: korszerűek, a mai igényeknek megfelelő oktatási, tanulási lehetőséget nyújtanak. A tanulás időben, térben nem kötött, kevesebb személyes jelenlétet követel meg, nagy létszámmal is megvalósítható; a tananyagok frissítése, bővítése, testreszabása gyors és olcsóbb a papíralapú anyagokénál. Ha módszertanilag megfelelően elő van készítve, akkor ez a képzési forma nagymértékben fejleszti a tanulási készségeket is. A oktatási médiumok és módszerek változatosak, ami előnyösen hat az érdeklődés fenntartására és a többirányú készségfejlesztésre is. A képzés menete alkalmasan megválasztható. Az elért eredmények többféleképpen mérhetők (önellenőrző kérdések, feladatok, online tesztek segítségével), kiértékelhetők (gépi vagy tutori visszajelzés, valamint személyre szabott tanács adható a továbbhaladáshoz).

Mivel a tanulás könnyebben hozzáférhető, hiszen az idő, a hely és a tempó alkalmasan kialakítható, ezáltal könnyebben összehangolható a tanulási tevékenység, a munka és a magánélet. A munka mellett tanulók az elsajátított ismereteiket már a tanulási időszak alatt hasznosíthatják a munkájuk során.

Annak érdekében, hogy az internetes távoktatás tiszta (e-learning), illetve kevert (blended learning) változataiban rejlő lehetőségeket kiaknázzuk, az effajta ismeretátadás és képességfejlesztés színvonalát, minőségi megvalósítását biztosítsuk oly módon, hogy a tanulók számára egyúttal munkaerő-piaci és költségzempontból is megérje az újszerű képzés választása, megfelelően elő kell készíteni a rendszer bevezetését, hatékonyá kell tenni a rendszer működését azáltal, hogy módszertanilag is támogatjuk alkalmazását. A megváltozott képzési struktúra, az új tanítási/tanulási környezet újszerű tutori és mentori feladatokat implikál [5, 7, 8]. Az új képzési rendszerre és az ennek megfelelő módszertanra való áttérés nemcsak a technológiai fejlesztést és az intézményi szintű menedzsmentet kívánja meg, hanem a tanulók, oktatók, az internetes tutorok, mentorok új szerepükre és ahhoz kapcsolódó feladataikra való felkészítését is. [5]

⁴¹ Dr.

⁴² Magyar ILIAS Közösség Egyesület, szasza@gdf.hu

Ha az adott intézmény szakmailag színvonalasan s egyben gazdaságilag hatékonyan tudja kialakítani a képzés rendszerét, akkor ez a tanulók, illetve a képzésre beiskolázott munkatársak számára – másfajta képzésekhez viszonyítva – lehetőséget és megtakarítást biztosít, az intézmény számára pedig versenyelőnyt is jelent. [13] A munka mellett tanulók, családostok, az oktatási intézménytől távol lakók, fogyatékkal élők, kismamák is bekapcsolódhatnak a felsőoktatásba és a szakképzésbe, vagyis egy jól kialakított rendszer széles társadalmi rétegek és csoportok esélyegyenlőségének növelését teszi lehetővé.

Jelen tanulmány az internetes képzéseket komplex szolgáltatásokkal támogató, ingyenesen elérhető ILIAS e-learning keretrendszert mutatja be, valamint a Magyar ILIAS Közösség Egyesületet, amely a rendszer magyar nyelvű felületét gondozza, és sokrétűen segíti a rendszer bevezetését és használatát.

Az ILIAS e-learning keretrendszer

Az ILIAS bemutatása

Az ILIAS egy nyílt forráskódú, internetes felületen működő e-learning keretrendszer (tanulás- és tartalommenedzsment rendszer, azaz Learning Management System és Learning Content Management System), amely teljes körű megoldást kínál az elektronikus taneszközök online fejlesztésére és használatára az oktatásban, illetve a különféle (például munkahelyi) képzési rendszerekben. Az ILIAS a német Integriertes Lern-, Informations- und Arbeitskooperations-System (integrált tanulási, információs és csoportmunka rendszer) elnevezés kezdőbetűiből alkotott mozaikszó.

Az ILIAS háttér szolgáltatásként támogathatja a hagyományos képzést, a vegyes rendszerű oktatást (blended learning), de lehetőséget biztosíthat egy virtuális iskola kialakítására is. Funkcionalitása kiterjed az elektronikus tananyagok és oktatási tartalmak fejlesztésére és kezelésére (SCORM-, HTML- és ILIAS saját szabvány szerinti, ún. natív tananyag, fogalomtár, médiagyűjtemény stb.), az oktatás menedzselésére online kurzusokban, csoportokban, a teszt- és kérdéskatalógusok előállítására és hasznosítására (pl. anonim önellenőrző teszt, elektronikus vizsga), korszerű kommunikációs eszközök (e-mail, fórum, chat, wiki, podcast stb.) használatára.

ILIAS történelem

Az ILIAS keretrendszer első változatát 1997-től kezdték fejleszteni a Kölni Egyetem VIRTUS projektjének keretében. Az 1.0-ás verziót 1998. november 2-án tették elérhetővé a Kölni Egyetem portálján. Az ILIAS 2000 óta nyílt forrású, szabadon használható szoftver. Fejlesztését a Kölni Egyetem végzi és koordinálja; jelentős német állami és EU-s forrásokból támogatják. Az ILIAS-t a világ 22 országában használják, köztük olyan nemzetközi szervezetek is, mint a NATO és az ISO. [15] Magyarországon is számos szervezet alkalmazza a rendszert, 15 ezek közül hazai ILIAS referenciainstítút.

Technikai információk

Az ILIAS egy PHP nyelven írt szoftver, amelyet a fejlesztői a General Public License keretein belül terjesztenek. A rendszer internetes alapon PHP futtató környezet és MySQL adatbázis segítségével működik. Tanúsítottan kompatibilis a SCORM 1.2 és 2004, AICC, LOM metadata, IMS QTI szabványokkal.

Az ILIAS funkcionális

Az ILIAS széles spektrumon kínál lehetőségeket oktatási tartalmak fejlesztésére, kezelésére, az oktatás és a tanulás teljes folyamatának menedzsmentjére. Web2.0-ás funkciói támogatják a tartalmak megosztását, kezelését és szervezését (pl. címkézés, privát jegyzetek, nyilvános megjegyzések, RSS, közösségi könyvjelzőzés), a kooperatív tevékenységet, a csoport- és projekt munkát, az egyéni és közösségi tudásmegosztást (pl. blog, wiki, podcasting révén), valamint e-portfólió készítését. A felhasználók számára személyes felületet (munka- és magánterületet) is kínál,

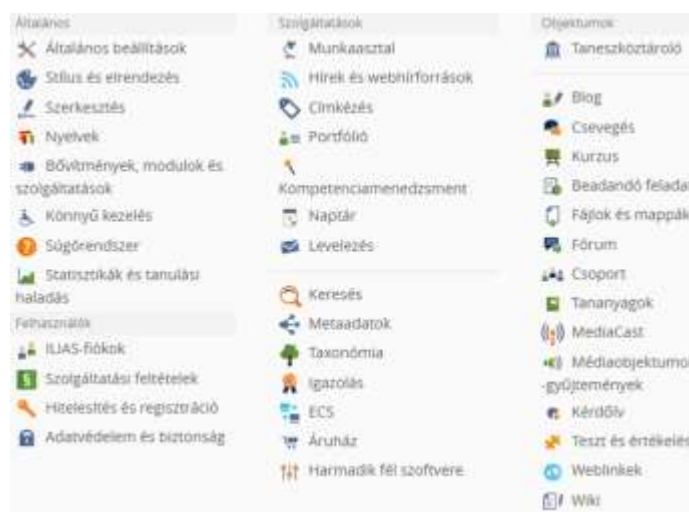
amelyet testreszabhatnak, ahol tanulási tartalmaikat, az érdeklődésükre számot tartó elemeket, objektumokat szervezhetik.

Az ILIAS funkcionalitásáról összefoglaló áttekintést nyújt az 1. ábra.

1. ábra: Az ILIAS főbb szolgáltatásai

Az ILIAS adminisztrációs felületén beállíthatók az általános rendszerjellemzők, a stílus és elrendezés, testreszabhatók a szolgáltatások, a naptár, a levelezés, a címkézés, az e-portfólió és a kompeteniamenedzsment szolgáltatás, valamint az ILIAS-ban felvehető objektumok. (2. ábra)

2. ábra: Az ILIAS adminisztrációs panelje

A felhasználók – szerepbeállításuktól függően – könnyen fel tudnak venni különböző objektumokat, oktatási tartalmakat (fájlt, weblinket, webhírforrást, wikit, blogot, e-portfóliót, fogalomtárat, bibliográfiát, médiatartalmakat és médiagyűjteményt, adatgyűjtési modult), készíthetnek ILIAS, HTML- és SCORM-tananyagot, létrehozhatnak fórumot, indíthatnak csevegőszobát, amelyek mindegyikét megfelelően testreszabhatják. Az oktatási, tanulási tartalmak kategóriákba, kurzusokba, csoportokba rendezhetők, illetve kialakíthatók objektumcsoportok is. Az értékelést ILIAS gyakorlatok, beadandó feladatok, online tesztek támogatják, a felmérésekhez pedig kérdőív készíthető, valamint szavazás indítható. Az ILIAS által kínált lehetőségeket a 3. ábra mutatja be.

3. ábra: Az ILIAS-ban felvehető objektumok

Fontos kiemelnünk, hogy **az ILIAS saját, beépített fejlesztőeszközökkel** rendelkezik: vagyis ingyenesen létrehozhatók a rendszerben SCORM-, illetve HTML-tananyagok, amelyek azután könnyen exportálhatók és importálhatók. Olyan intézmények, amelyek még nem építették ki saját e-learning rendszerüket, illetve részt vesznek, vagy szívesen csatlakoznának közös internetes képzési projektekhez (például a K-MOOC Kárpát-medencei hálózathoz), de nem rendelkeznek még saját tananyagfejlesztő eszközökkel, az ILIAS integrált fejlesztőeszközei révén igényes és más keretrendszerben is lejátszható SCORM vagy HTML oktatási tartalmakat fejleszthetnek.

Ízelítő az ILIAS fejlesztésekből

Reszponzív webdizájn: A reszponzív dizájnnal rendelkező oldalak alkalmazkodnak a képernyő méretéhez, és újraszervezik a weboldalak elemeit. Így akár mobil eszközökön, akár számítógépen vagy laptopon nézzük az ILIAS tartalmakat, azonnal az optimalizált elrendezés jelenik meg, megfelelő minőségben és méretben.

Tanulási szintek meghatározása: Az ILIAS-tananyagban különböző szintű tartalmi részek adhatók meg, például „alapismeretek” és „ismeretek haladóknak”. A tanuló elrejtheti, illetve felfedheti az „ismeretek haladóknak” tananyagrészeket. A tananyagszerkesztőben már alapértelmezetten találunk stílust a haladó ismeretekhez, de igény szerint további szinteket is felvehetünk.

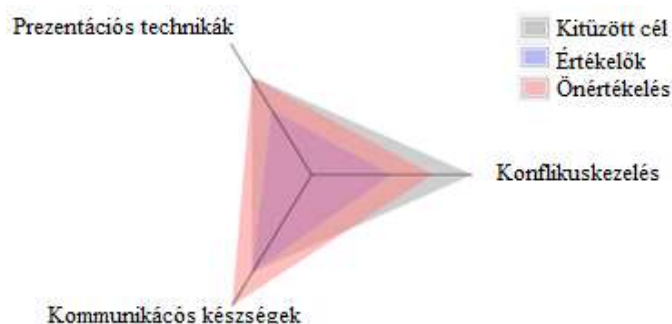
ILIAS mindmap plug-in: Kedvelt bővítmény az ILIAS-ban a gondolattérkép, amely vizuálisan jeleníti meg a tananyag, illetve egyes témák kapcsolódásait.

SCORM Offline Player: Az a lehetőség, hogy ahol és amikor csak akarunk, tanulhatunk, az e-learning egyik nagy előnye. Azonban állandó internetkapcsolatra van szükség ahhoz, hogy az LMS-ben lévő tanulási tartalmakat használhassuk. Eddig legalábbis így volt, ám az ILIAS 4.4 egyik új fejlesztése révén egy SCORM offline player segítségével anélkül is futtathatunk SCORM tanulási modult, hogy közben online lennénk. A bővítményt eredetileg a Francia Haditengerészet számára fejlesztették ki, mivel a hajókon és más helyeken nem tudtak csatlakozni a szervezet intranetjéhez. A SCORM offline lejátszóval a felhasználó internetkapcsolat nélkül is futtatni tudja a tanulási modult a böngészőjében; teszteket tölthet ki, befejezheti a tananyagrészeket. Az offline használat ideje alatt a nyomkövetési adatok az Offline Managerben kerülnek tárolásra. Eközben a modul online verziója a felhasználó számára blokkolva lesz, elkerülendő a divergens tanulási előremeneteli adatokat. Amikor a felhasználónak ismét internet- (vagy intranet-) kapcsolata lesz, és be tud lépni az ILIAS-ba, behívhatja az adott tanulási modult, és szinkronizálni tudja a követési adatokat.

Kompetenciaprofilozás és differenciált tanulási utak: Az ILIAS-ban a kompetenciamenedzsment funkció kiterjesztésének részeként ún. kompetenciaprofilok létrehozására van lehetőség (például képzések kimeneti követelményeinek megfelelően vagy vállalatnál meghirdetett pozíciókhoz kapcsolódóan). A kompetenciaprofilozás egy adott szakmai ismeret, modul, tantárgy stb. során

elérendő kompetenciaelemek és szintek meghatározását jelenti, amit sokoldalúan lehet felhasználni az egyéni fejlesztés, értékelés során. A tanuló visszajelzést kaphat elért eredményeiről, és útmutatást arra vonatkozóan, mit érdemes még fejlesztenie. Felhasználható arra is, hogy bizonyos szint elsajátítását feltételnek szabjuk meg egy újabb tanulási modulhoz való hozzáférés, vagy egy magasabb szintű, az előzőekre épülő kurzushoz való csatlakozás esetén (alapja lehet teszteredmény, illetve megfelelő szintű nyelvi vagy programozási készség).

360°-os felmérés: Ez a funkció lehetőséget ad különböző kompetenciák (ismeretek, készségek, képességek) felmérésére, más személyekkel (tanulócsoporttal, kollégákkal) vagy az önértékeléssel való összevetésre. Hasznos eszközként szolgálhat a személyes fejlődés és a személyzetfejlesztés számára. Dr. Kriskó Edina kolléganőnk rámutatott arra, hogy az ILIAS kompetenciamenedzsment funkciójával karöltve munkaköri profilok kialakítása is lehetővé válik, s a személyek gyengeségeit, hiányosságait felmérve a megfelelő tananyagok rendelkezésre bocsátása is személyre szabottabb lehet. A szolgáltatás módot ad visszacsatolásra is: a felhasználók visszajelzéseket kérhetnek másoktól is (beállítástól függően akár a rendszerben nem regisztrált személyektől is). Ha engedélyezzük a kompetenciamenedzsment funkciót, akkor a 360°-os visszajelzés eredményeit hozzárendelhetjük az adott személy kompetenciaszintjéhez. Az elvárt és az elért szintet az ILIAS vizuálisan is megjeleníti egy sugárdiagram segítségével (4. ábra). Így a személy képet kap a meglévő és az elvárt kompetenciaszint közötti eltérésről, erősségeiről, hiányosságairól, s ezáltal a további szakmai fejlődés szükséges irányairól, amelyet – előzetesen beállított vagy személyre szóló – szöveges útmutatóval, ajánlott ILIAS tartalmak, tananyagrészek linkelésével is támogatathatunk.

4. ábra: A kompetenciafelmérés eredményének vizuális megjelenítése

Matematikai számítások ILIAS tesztekben: Az általános gyakorlat szerint a tesztekben a válaszokat egy előzetesen meghatározott eredménnyel vetik össze. Ennél jóval dinamikusabb megoldást szerettek volna a matematika oktatással foglalkozó intézmények, így a fejlesztők az ILIAS-t összekapcsolták egy számítógépes algebra rendszerrel (Computer Algebra System, röviden: CAS). Ezáltal lehetővé vált, hogy a tesztválaszokat matematikai egyenletekkel számítsuk ki, és ellenőrizzük az eredményt. A CAS Question Plugin révén tehát egy olyan kérdéstípus érhető el az ILIAS-ban, amely a CAS használatával kiszámítja a megadott válaszokat, és lehetővé teszi, hogy igényes tesztek és hasznos értékeléseket adjunk a tanulóknak (pl. egy differenciálegyenlet megoldását az eredményül kapott függvény képletével és grafikonjával kirajzolásával).

ILIAS lapok megjelenítése harmonikaelrendezéssel: A tananyagelemek, fejezetek, wikilapok megjelenítése harmonikaelrendezéssel igen látványossá és könnyen áttekinthetővé tehető. A funkciót a szerkesztési felületen a beszúrás opció legördülő menüjéből érhetjük el. Megadható a harmonikalista típusa, amely lehet vertikális és horizontális, valamint a panelek száma, mérete és más tulajdonságai. (5. ábra)

5. ábra: Harmonikaelrendezés

Fájltartalom előnézetének megjelenítése: Ha rákattintunk a fájl neve mellett a képernyő ikonra, megjelenik a fájl tartalom előnézete, amelyben nyílak segítségével navigálni is lehet. (6. ábra)

6. ábra: Fájltartalom előnézetének megjelenítése

Az ILIAS Gyakorlatok újdonságai: A Gyakorlatok beküldési határideje felvehető a kurzus- és csoportnaptárakba. A feladatok változatos formában beadhatók: a beadás módja a feladat jellegének megfelelően lehet egyéni és csapatfeltöltés (csoportfeladatok esetén), szöveg, illetve blog vagy portfólió hozzáadása. (7. ábra)

7. ábra: ILIAS Gyakorlatok beadási módjai

A tutorok sokoldalú, személyre szabott értékelést adhatnak: szöveges visszajelzést (megjegyzést), hosszabb visszajelzést e-mailben vagy visszajelzésfájl feltöltésével. Engedélyezhetik, illetve előírhatják, hogy a tanulók egymás megoldásait is értékeljék (adhatnak pontot és hosszabb visszajelzést is). Az értékelések átlagát csillagok mutatják, mellette az értékelések számával. (8. ábra)

8. ábra: Visszajelzések típusai ILIAS Gyakorlatok értékelésénél

Tanulói visszajelzés (Peer Feedback) mód: Ha bekapcsoljuk, akkor a felhasználók értékelhetik társaik megoldását egy beállított időintervallumban. Megadhatjuk, minimum hány felhasználó munkáját kell értékelnie a résztvevőnek, mielőtt saját munkájának értékelése láthatóvá válik, és milyen határidővel. Az értékelés történhet jegyben, illetve pontszámban, amelynek átlagát csillagok mutatják. A „fájl feltöltése” opció aktiválásával visszajelzésenként egy fájl feltöltését engedélyezzük. A személyre szabott bírálati visszajelzés beállításával a visszajelzések teljes névvel jelennek meg.

ILIAS Magyarországon

Az ILIAS alkalmazása

Hazánkban az ILIAS-t sokféle intézményi keretben és képzéstípusban használják. Az ILIAS a közigazgatás távoktatási rendszere. Régóta használja a Vám- és Pénzügyőri Iskola, az Országos Rendőr Főkapitányság (ORFK) Oktatási és Kiképzési Főosztálya. A felsőoktatásban több főiskola (pl. Gábor Dénes Főiskola, Szolnoki Főiskola, Zsigmond Király Főiskola), egyetem (pl. a Debreceni Egyetem Egészségtudományi Kara, a Nemzeti Közszolgálati Egyetem) vezette be. Az ILIAS egészségügyi területen is igen elterjedt. Ezt használja az Egészségügyi Szakképző és Továbbképző Intézet (ETI) Virtuális Iskolája, a későbbi intézményi összevonásokkal létrejövő Gyógyszerészeti és Egészségügyi Minőség- és Szervezetfejlesztési Intézet (GYEMSZI), az Egészségügyi Nyilvántartási és Képzési Központ (ENKK) és az Állami Egészségügyi Ellátó Központ (ÁEEK). Cukorbetegség számára nyújt öngondozást segítő szolgáltatásokat a Alkalmazott Logikai Laboratórium DIABALL elnevezésű ILIAS rendszere (<http://www.diaball.hu/diaball>). Szívesen alkalmazzák informatikai cégek és oktatási, továbbképző intézmények (pl. az ILIAS Tanulástér @ LSI e-Didaktikai tudásbázis, a Drégelyvár GSM, az Interoktat Kft., az Infotec Kft., a WSH Számítástechnikai Oktató és Szolgáltató Kft. és az AR Consulting Kft.). Nagyvállalati felhasználói közül az MVM Magyar Villamos Művek cégcsoportot említjük meg. A nonprofit felhasználók közé tartozik például a Fogyművelő Személyek Esélyegyenlőségéért Közhasznú Nonprofit Kft., valamint a Regionális Érdekvédelem Alapítvány. A magyarországi Ubuntu közösség oktatási rendszere is ILIAS. A 4TAPPANCS Kutyaiskola a szakmai képzések, oktatások, e-learning tanfolyamok széles skáláját kínálja ILIAS-ban. És még folytathatnánk a sort.

Sokoldalú funkcionalitása miatt használják projektmenedzsment rendszerként is (pl. önkormányzatoknál, kutatóintézeteknél, polgármesteri hivatalban). A Magyar Tudományos Akadémia Számítástechnikai és Automatizálási Kutatóintézet (MTA SZTAKI) egy nemzetközi projekt keretében ILIAS-ban fejlesztette például az IQTool (teljes nevén Innovative eLearning Tool for Quality Training Material in VET) nyílt forráskódú, LMS-be integrálható, tananyagértékelő szoftvert, azzal a célkitűzéssel, hogy a szakképzés számára hatékony minőségirányítási és minőségbiztosítási eszközt nyújtson. (<http://www.iqtool.eu>)

Az ILIAS bevezetésének és működtetésének legfontosabb tapasztalatai

Egy e-learning keretrendszer intézményi szintű hasznosítását a következő tényezők befolyásolhatják döntő módon: [4]

- A fejlesztés elindításának előfeltétele egy átgondolt stratégiai terv, amely a célkitűzések, az objektív és szubjektív feltételrendszer keretei mellett meghatározza az új e-learning szolgáltatások helyét és szerepét a képzés rendszerében.

- Egy e-learning keretrendszer intézményi szintű bevezetése jelentős változásokat okoz (pl. új munkakörök, feladatok, szervezeti változások), amelyeket folyamatosan menedzselni kell. Ebben meghatározó az intézményi vezetés szerepe és felelősége.
- Az oktatás, illetve képzés hatékonysága e-learning környezetben is döntően a tanárokon múlik, így motiválásuk és megfelelő felkészítésük alapvető sikertényező. Szükségük van kellő tájékozottságra és támogatásra az új képzési formában és az újszerű környezetben; hasznosak számukra a minták, jó példák, illetve a felvetődő problémák megbeszélése és a tapasztalatcsere.
- A megfelelő technikai, technológiai környezet a hatékony szolgáltatásokhoz ma már lényegében adott vagy relatíve könnyen megteremthető. A színvonalas szolgáltatáshoz ugyanakkor fontos figyelni a 24 órás, nagy megbízhatóságú szerverpark kiépítésére is.

Mindezekben igyekszik támogatást nyújtani a Magyar ILIAS Közösség Egyesület.

Az ILIAS-szal kapcsolatos hazai kutatások

Az ILIAS keretrendszerrel kapcsolatos kutatási eredmények és publikációk online repozitóriuma megtalálható a Magyar ILIAS Közösség Egyesület Tudástárában [16]. A repozitórium tartalmazza az ILIAS rendszer bevezetésével, működtetésével kapcsolatos kutatási anyagokat, cikkeket, előadásokat, jó gyakorlatokat, tudományos közleményeket, szakdolgozatokat. Az ILIAS-szal kapcsolatos kutatási tapasztalatok alapján doktori disszertációk is születtek: Dézsi Zsolt „A blended-learning módszer bevezetése a pénzügyőrök szakképzésébe” címmel írta meg értekezését [6], Petákné Balogh Anikó a ILIAS szerepét vizsgálta a felsőoktatási intézmények tudásmenedzsment rendszerében [12], Kriskó Edina pedig egy külön fejezetet szentelt az ILIAS és a rendőrség kapcsolatának [9]. Több tanulmány foglalkozott az ILIAS és a blended learning módszer hatékonyságával [pl. 4, 10, 11] és ennek meghatározó tényezőivel [4, 5], az e-learning minőségbiztosításával, finansziális szempontjaival [13], a mobil eszközökkel való tanulás (az ún. mobile learning, röviden m-learning) lehetőségeivel és tapasztalaival [pl. 2, 3] és mind több publikáció születik az ILIAS alkalmazásáról a tehetséggondozásban, fejlesztésben, új tantárgyak bevezetésében.

A Magyar ILIAS Közösség Egyesület tevékenysége

Az Egyesület bemutatása

A Magyar ILIAS Közösség Egyesületet (MIKE) az ILIAS keretrendszert már több éve felhasználó szakemberek és intézmények alakították meg 2011-ben. Az alapítók azzal kívántak hozzájárulni a hazai és határon túli magyar nyelvű oktatás és képzés fejlesztéséhez, hogy az ILIAS szoftver hasznosításával kapcsolatos szakmai tudásukat, több mint egy évtizedes tapasztalatukat széles körben, közhasznú szolgáltatásként is közkinccsé teszik.

Az Egyesület alapítását több éves aktív szakmai együttműködés és tapasztalatcsere előzte meg. Az ILIAS-t felhasználó szakemberek 2006-tól szerveznek tematikus workshopokat, valamint az évente megrendezésre kerülő eLearning Fórum keretében ILIAS tutoriókat. 2009-ben Budapesten, a Gábor Dénes Főiskolán került megrendezésre a 8. Nemzetközi ILIAS Konferencia. A hazai szakemberek és ILIAS-t használó referenciaintézmények részéről itt fogalmazódott meg egy ILIAS felhasználást támogató civil szakmai szervezet gondolata. Az alapítást előkészítő ülésre 2010-ben került sor. Az Egyesületet a Pest Megyei Bíróság közhasznú egyesületként vette nyilvántartásába. Az új Civil törvény értelmében 2014-ben ismét kérelmezte és megőrizte közhasznú jogállását.

A MIKE célja és tevékenysége

A Magyar ILIAS Közösség Egyesület alapszabályban rögzített célja „tevékenységével elősegíteni az e-learning és a kapcsolódó módszertan fejlesztését, valamint a minőségi e-learninghez szükséges újfajta szemléletmód minél szélesebb körű érvényesítését az oktatásban, képzésben, a kutatásban és a tudományos közéletben. Az ILIAS ingyenes e-learning tananyagfejlesztő és szolgáltató keretrendszer magyar nyelvű verziójának széles körű elterjesztésével segíteni az e-learning szolgáltatások és módszertan alkalmazásának általánossá tételét és minimális költséggel történő

bevezetését a hazai és a környező országok magyar nyelvű felsőoktatási, közoktatási, valamint profitorientált és nonprofit képzéseiben, továbbképzéseiben, tanfolyamaiban; az internetes távoktatás, a blended learning korszerű formáinak hatékonyabb és egyre szélesebb körben történő hasznosítását”; a blended learninggel és a tanulásmenedzsment rendszerekkel (Learning Management Systems, LMS) kapcsolatos tudományos kutatások előmozdítását és népszerűsítését. Az Egyesület rendszeres programjaival, találkozóival, konferenciáival, információs rendszerével, a kutatások, publikációk nyilvántartásával, közreadásával igyekszik előmozdítani az internetalapú oktatás fejlődését, a tudományos eredmények megismerését, a szakmai információk áramlását. [1]

Az Egyesület közhasznú tevékenysége az ILIAS keretrendszer magyar nyelvű verziójának bevezetését ingyenes internetes szolgáltatásokkal támogatja. Ezek kiterjednek a magyar nyelvű felhasználói felület folyamatos aktualizálására, a bevezetéshez szükséges magyar dokumentációk és képzési anyagok biztosítására, a szakmai tanácsadásra, a didaktikai kutatásokra és ajánlásokra. Személyes találkozási népszerű és hatékony formái a tapasztalatcserének, új ismeretek, készségek átadásának, fejlesztésének.

Eddigi eredmények és megvalósítandó célok

Az Egyesület eddigi eredményei

1. Az Egyesület változatos formában támogatja az ILIAS rendszert használó és bevezetni kívánó szervezeteket és személyeket. Információs anyagokkal, tudástárral, rendezvényekkel, képzésekkel, workshopokkal, szakmai tanácsadással segíti munkájukat.
 2. Az Egyesület működtet egy folyamatosan aktualizált verziójú ILIAS rendszert, amelyhez az interneten nyilvános hozzáférést és kipróbálási lehetőséget biztosít. Az Egyesület ezzel a rendszerével lehetőséget biztosít a weben bárki számára, hogy az új ILIAS verziókat a gyakorlatban is kipróbálja.
 3. A MIKE folyamatosan telepíti és teszteli a megjelenő új ILIAS verziókat, ennek eredményeit szakmai fórumokon ismerteti és közzéteszi a honlapján (www.iliaskozosseg.hu).
 4. Folyamatosan végzi az ILIAS magyar nyelvű verziójának gondozását (több ezer fogalom szakfordítását, majd tesztelését a felhasználói felületen), a nyelvi fájlokat közzéteszi a honlapján és e-mailben megküldi az ILIAS magyar felhasználó szervezeteinek, illetve az Egyesület tagjainak.
 5. A MIKE jelentős mennyiségű önkéntes munkával végzi az új ILIAS verziók tesztelését.
- 2014 nyarán az új ILIAS 5.0 tesztverziójának magyar nyelvű felületének nyelvi és funkcionális tesztelését végeztük önkéntesek közreműködésével. A tesztrendszer az ilias.zskf.hu/teszt oldalon fut.
6. A MIKE a honlapjának működtetésével publikációs lehetőséget és szakmai kommunikációs fórumot biztosít az e-learninggel és az ILIAS-szal kapcsolatos kutatási eredmények, szakmai tapasztalatok közzétételére. A weben hozzáférhetővé teszi az e-learninggel és az ILIAS-szal kapcsolatos magyar nyelvű információs és mintatananyagokat, publikációkat (ILIAS felhasználói kézikönyv kivonat, elektronikus fogalomtár, online tesztípus- és kérdőív-minta, wiki szerkesztő online tananyag, szakcikk és előadások stb.).
 7. A MIKE ILIAS rendszerében létrehozta és működteti a M.E.N.T.A. elnevezésű e-learning módszertani és didaktikai szakmai fórumot, amely lehetőséget biztosít az ILIAS használatával, valamint a blended learninggel kapcsolatos módszertani, didaktikai kérdések megvitatására, a tapasztalatok és az eredmények elemzésére.
 8. Az Egyesület folyamatosan együttműködik az ILIAS-t fejlesztő és alkalmazó hazai és nemzetközi szervezetekkel, az ILIAS-t potenciálisan hasznosító célcsoportokkal, intézményekkel. Az ILIAS-szal kapcsolatos magyar nyelvű információs anyagok aktualizálása és publikálása alapvetően a MIKE honlapján történik, de az Egyesület havonta kiadja a MIKE Hírlevelet is.
 9. A MIKE Hírlevelet a Magyar ILIAS Közösség, az ILIAS és az e-learning nemzetközi és hazai történései, a többeket érintő, hasznos információk (események, hírek, ajánlók, felhívások, fejlesztési irányok, hasznos újdonságok) rendszeres és gyűjteményes áramoltatásának előmozdítására indítottuk útjára. Helyet és lehetőséget biztosítunk tagjaink, tagszervezeteink

és partnereink bemutatkozásának, tapasztalataik közreadásának, eredményeik, jó gyakorlataik bemutatásának.

10. Az Egyesület működteti a MIKE szakértői bázisát. Honlapunkon 14, az ILIAS működtetésében, fejlesztésében és hasznosításában több éve eredményes szakember vállal szakértői feladatokat szakmai önéletrajzuk, kompetenciáik és elérhetőségük feltüntetésével.
11. Az Egyesület rendszeresen tart tájékoztatókat, térítésmentes workshopokat. Tagjaink rendszeresen részt vesznek tudományos műhelymunkában, illetve konferenciákon.

Megvalósítandó célok

Az Egyesület jelentős forráshiánnyal küzd. Ennek ellenére megalakulása óta igyekszik cél szerinti szolgáltatásait legalább alapszinten biztosítani. De nagy és egyre növekvő igény van a felhasználó és a leendő felhasználó szervezetek részéről arra, hogy szélesebb körű, intenzívebb szolgáltatást nyújtson. A jelentős mennyiségű önkéntes munka (évente több mint 1000 óra) ellenére is csak részben sikerült teljes körű szolgáltatásokat kiépíteni és országosan bevezetni. Ehhez a pályázatok kidolgozása során már elvégzett munkaerőbecslések és költségelemzések szerint több millió Ft-os külső forrás bevonására, illetve az eddig végzett önkéntes munka többszörösére van szükség.

Inkubátor program: Az Egyesület pályázatiprojekt-koncepciót és tervet dolgozott ki a MIKE Inkubátor program megvalósítására, amelynek célja az ILIAS rendszert bevezetni kívánó intézmények komplex támogatása. Specifikálta az ehhez szükséges online tananyagok tartalmát és formáját, megtervezte a fejlesztés feladatait, ezek szakemberigényét és infrastrukturális feltételeit, kiválasztotta a projekt vezetőjét, helyetteseit, a tananyagfejlesztő teamek szakembereit. A projekt által létrehozott ingyenes ILIAS e-learning tananyagok tartalmazzák az e-learning (blended learning) bevezetésének javasolt szervezeti, didaktikai intézkedéseit, az oktatásmenedzselés és elektronikus tananyagfejlesztés ILIAS felhasználói kézikönyvét, valamint a tanári és rendszeradminisztrátori képzés dokumentációit.

Magyar nyelvű ILIAS súgórendszer fejlesztése: Az ILIAS-ban online súgó és buboréksúgó aktiválható. E szolgáltatásokat szeretnénk magyar nyelven is kialakítani, hogy mielőbb, minél jobb tartalommal és minél többen használhassák. Az online súgóban leírások, útmutatók, hasznos tanácsok és jó gyakorlatok is közzétehetők. A buboréksúgók (tooltipek) rövid útmutatással szolgálnak adott funkcióról, menüpontról.

Az Egyesület a megfogalmazódott igények nyomán szeretné gyakoribbá tenni személyes találkozóit, bővíteni képzési, tanfolyami kínálatát.

Ösztönözzük az ILIAS felhasználókat jó gyakorlataik közreadására, s ezzel párhuzamosan igyekszünk hatékony segítséget adni a minőségi e-learning és blended learning képzések bevezetéséhez, működtetéséhez.

Összefoglalás

Az ILIAS e-learning keretrendszer szolgáltatásait tekintve versenyképes a piacon kapható keretrendszerekkel. Nagy vonzereje, hogy egy ingyenes szoftverrel megoldható az oktatás, illetve a tanulás menedzselése és a tananyagfejlesztés. Az ILIAS egy európai rendszer, továbbfejlesztése az EU-ban garantált. Jelentős, jól szervezett hazai szakembergárda áll mögötte, több éves gyakorlati tapasztalatokkal. A technológiai változásokkal és társadalmi igényekkel lépést tartó, folyamatos fejlesztésre, valamint az informatikai biztonságra kiemelt figyelmet fordítanak a fejlesztők (a rendszer NATO által akkreditált).

A Magyar ILIAS Közösség Egyesület gondozza a rendszer magyar nyelvű verzióját, és igyekszik sokoldalúan támogatni az ILIAS bevezetését és használatát, ezzel is támogatva színvonalas magyar nyelvű képzések bevezetését, korszerűsítését, hozzájárulva a Kárpát-medencei versenyképesség növekedéséhez.

Referenciák

- [1] *A MIKE Alapszabálya.* Forrás: A MIKE Dokumentációi; Hozzáférhető: http://www.iliaskozosseg.hu/goto_iliaskozosseg_cat_42.html

- [2] Balogh Anikó – Lengyel Zsuzsánna – Kovács János: M-ILIAS, Studying in a Mobile Environment. In: *EDEN Conference Proceedings*, Valencia, 2010.
- [3] Berecz Antónia – Seres György: Mobilizáljuk az e-learninget. *Journal of Applied Multimedia*, 2013, 2(8): 49–58.
- [4] Budai Attila: Az ILIAS e-learning keretrendszer alkalmazása. In: *Informatika a felsőoktatásban 2005*, Debreceni Egyetem, 2005, 6 p. Hozzáférhető: http://www.iliaskozosseg.hu/repository.php?ref_id=159
- [5] Budai Attila – Szász Antónia: E-kompetencia: új technológiák és pedagógiai feladatok az internetes távoktatásban. In: *Informatika a Felsőoktatásban 2008*, Debreceni Egyetem, 2008, 8 p. Online változata elérhető: <http://www.agr.unideb.hu/if2008/kiadvany/papers/C55.pdf>
- [6] Dézsi Zsolt: *A blended-learning módszer bevezetése a pénzügyőrök szakképzésébe*. Doktori (PhD) értekezés. Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem, Hadtudományi Doktori Iskola, Budapest, 2010.
- [7] Kovács Ilma: A „rég” tanítók „új” mesterségéről. *Informatika – A Gábor Dénes Főiskola Közleményei*, 2005, 8(3): 42–52.
- [8] Kovács Ilma: *Távoktatástól távoktatásig*. Budapest, 2006. <http://mek.oszk.hu/04500/04524/>
- [9] Kriskó Edina: *A rendőrség társadalmi rendeltetése és a rendőrségi kommunikáció*. VII.1.3 fejezet: *Az ILIAS és a rendőrség*. Doktori (PhD) értekezés. Pécsi Tudományegyetem, Nyelvtudományi Doktori Iskola, Kommunikáció Doktori Program; Budapest, 2012.
- [10] Kristóf Zsolt – Bodnár Károly – Takács Péter: Egy e-learning keretrendszer használatának hatásai. In: *InfoDidact 2010 konferenciakiadvány*, Szombathely, 2010. Hozzáférhető: http://people.inf.elte.hu/szlavi/InfoDidact10/Manuscripts/KZs_et_al.pdf
- [11] Kristóf, Zsolt – Bodnár, Károly – Takács, Péter: First achievements of the adaptation of the ILIAS Learning Management System at the University of Debrecen, Faculty of Health. In: *Proceedings of the 8th International Conference on Applied Informatics*, Eger, Hungary, 2010. Vol. 2. pp. 35–44. Hozzáférhető: <http://icai.ektf.hu/pdf/ICAI2010-vol2-pp35-44.pdf>
- [12] Petákné Balogh Anikó: *Az e-learning szerepe a felsőoktatási intézmények tudásmenedzsment rendszerében*. Doktori (PhD) értekezés. Szent István Egyetem, Gazdálkodás és Szervezéstudományok Doktori Iskola, Gödöllő, 2014.
- [13] Varga Zoltán – Szász Antónia: Economic Analysis of Blended Learning from the Students' Point of View. In: *EDEN Conference Proceedings*, Lisbon, 2008, 6 p. Hozzáférhető: http://www.iliaskozosseg.hu/repository.php?ref_id=168

Internetes források:

- [14] A Magyar ILIAS Közösség Egyesület honlapja: www.iliaskozosseg.hu
- [15] A nemzetközi ILIAS közösség honlapja: www.ilias.de
- [16] ILIAS Tudástár, ILIAS kutatási eredmények, publikációk. Hozzáférhető: http://www.iliaskozosseg.hu/goto_iliaskozosseg_cat_439.html

Mohácsi Márta⁴³: A versenyképesség növelésének néhány lehetséges mutatója a felsőoktatásban

Absztrakt: A tanulmány arra vállalkozik, hogy az átalakulásban lévő felsőoktatási környezetben megpróbálja összefoglalni azokat a talán már ismert mutatókat, amelyek növelhetik az intézmények versenyképességét. A verseny mindig valamilyen kihívást, tudást, erőpróbát és innovációt jelent egy szervezet életében. A mindennapi verseny változó feltételeit hagyományos és új megközelítésben is ismerteti az írás. Számos kutató a versenyképesség fogalmánál a makrogazdasági mutatókon túl mikrogazdasági (vállalati) elemekkel is foglalkozik. A tanulmány erre is kitér. A közel 20 felsőoktatást befolyásoló tényezők bemutatása után a szerző kutatási kapcsolatot keres a munkaerőpiacsal és annak környezetével. Két új empirikus kutatást és annak témába illeszthető eredményeit is megismerheti az olvasó. Ma már nem kérdés, hogy az idegennyelvnek mekkora szerepe van a továbbhaladásban. Megismerhetik, hogyan gondolkodnak erről a középiskolások és hogyan a munkavállalók. A szerző saját kutatási eredményt mutat be és arra is vállalkozik, hogy a tudományos problémakört szintetizáló, de mégis újszerű megközelítésben ismertesse.

A versenyképesség kiindulópontjai

„A versenyképesség koncepciójának eredete a gazdaságpolitikában is és a kutatásokban is az Egyesült Államokban lelhető fel. A versenyképesség problematikája nemzetgazdasági szinten az Egyesült Államokban, a Reagan kormányzat alatt exponálódott az 1980-as években, amikor a gazdasági recesszió azzal párosult, hogy az Egyesült Államok a korábbi évekhez viszonyítva veszített világgazdasági szerepéből. Ennek okait az amerikai vállalatok nemzetközi teljesítményében és az ezt befolyásoló tényezők között keresték. A probléma kezeléséhez tanulmányozták az akkori eredményesebb gyakorlatot felmutató országok példáit. A versenyképesség a gazdasági élet valóságában gyökerező problémák és jelenségek által meghatározott területként jelent meg, amely a vállalati és nemzetgazdasági szinten pragmatikus és tudományos megközelítéseket egyaránt igényelt”⁴⁴

Lengyel Imre szerint „korábban a gazdasági szereplők mozgásterét és a verseny feltételeit főleg a makroökonómiai szempontok, pl. költségvetési deficit, külkereskedelmi mérleg, infláció alapján kialakított gazdaságpolitikák (monetáris, fiskális, vám-, iparpolitikák stb.) szabályozták. Manapság viszont a gazdasági növekedést, egy adott ország fejlődését elsősorban a mikrogazdasági alapok, az ott működő a domináns vállalatok stratégiái és a lokális üzleti környezet határozzák meg”⁴⁵

⁴³ főiskolai adjunktus, PhD. Nyíregyházi Főiskola, martamohacsi@gmail.com

⁴⁴ Chikán Attila – Czakó Erzsébet (2009) (Szerk.): Versenyben a világgal. Vállalataink versenyképessége az új évezred küszöbén. Akadémiai Kiadó, Budapest 38-39 p.

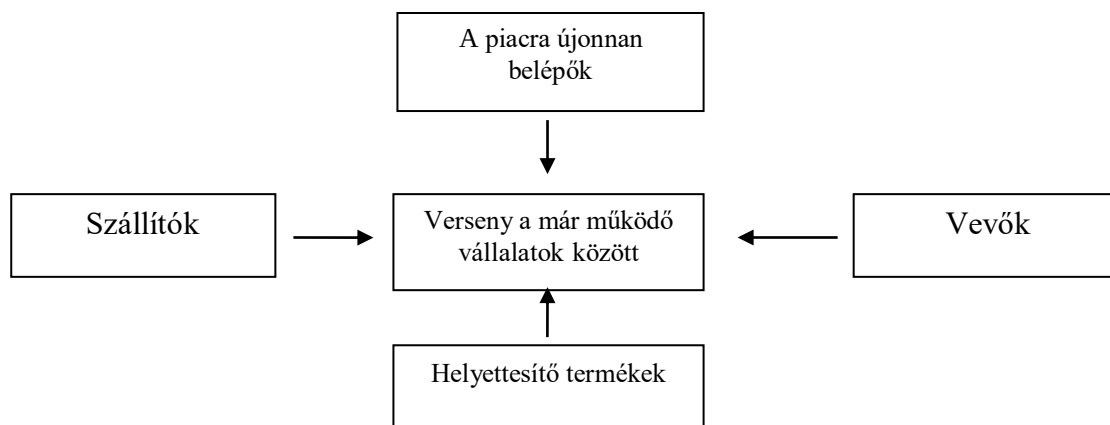
⁴⁵ Lengyel Imre (2006): A területi verseny és a versenyképesség elméleti alapjai. In.: Horváth Gyula (szerk.): Régiók és települések versenyképessége. MTA RKK, Pécs, 37 p.

1. táblázat: A verseny változó feltételei

	hagyományos	új
szemlélet	makroökonómiai	mikroökonómiai
fókusz	beruházások ösztönzése rövidtávú termelékenység	innovációs készségek fejlesztése hosszú távú termelékenység
címzettek	mindegyik ágazat nagyvállalatok	klaszterek hálózatok, KKV-k
célok	gazdasági	gazdaság- és társadalompolitikai
területi egység	nemzetgazdasági	nemzetgazdaságokon átívelő regionális/lokális
vállalati versenyelőnyök forrásai	vállalaton belüliek	vállalaton kívüliek lokális környezet

Forrás: Lengyel, 2006:38 p; Porter 2001:139-141 p. alapján. Saját szerkesztés.

A kutatók többsége (Chikán, 2009; Lengyel 2006; Hoványi, 1999; Némethné, 2009; Somogyi, 2009; Varga 2014) ⁴⁶ egyetért abban, hogy a versenyképesség fogalomrendszerében és kiindulópontjában helye van a vállalati versenyképesség fogalmának. Porter ⁴⁷ (mikrogazdasági) vállalati versenyképességével foglalkozó modellje mutat rá a probléma fontosságára (1. ábra).

1. ábra: Porter vállalati versenyképesség modellje

Forrás: Porter 1990; idézi Hoványi 1999 alapján saját szerkesztés

A mai tanulásalapú tudásalapú gazdaság talán két legfontosabb fogalompárja a versenyképesség és az innováció. A témához aktualizáltan a versenyképesség gazdasági szerepe után az innováció elemeit mutatom be.

⁴⁶ Chikán Attila – Czákó Erzsébet (2009) (Szerk.): Versenyben a világgal. Vállalataink versenyképessége az új évezred küszöbén. Akadémiai Kiadó, Budapest 38-39 p.

Lengyel Imre (2006): A területi verseny és a versenyképesség elméleti alapjai. In.: Horváth Gyula (szerk.): Régiók és települések versenyképessége. MTA RKK, Pécs, 37 p.

Hoványi Gábor (1999): A vállalati versenyképesség makrogazdasági és globális háttere. In.: Közgazdasági Szemle, XLVI. évfolyam, 1999. november 1013-1029 p.

Némethné Gál Andrea (2009): A kis- és középvállalatok versenyképessége. Doktori értekezés. Széchenyi István Egyetem, Regionális- és Gazdaságtudományi Doktori Iskola, Győr 2009. november

Somogyi Márta (2009): A vállalati versenyképesség modellje (VVM) mint a vállalati versenyképesség mérésének új módszere. PhD- értekezés. Miskolci Egyetem, Miskolc, 2009.

Varga János (2014): A versenyképesség többszintű értelmezése és az innovációval való összefüggései. Doktori (PhD) értekezés. Szent István Egyetem. Gödöllő, 2014.

⁴⁷ Porter E, M : (1990): The Competitive Advantages of Nations. Macmillan, London 127 p. 142 p.

A tudományos kutatásról, fejlesztésről és innovációról szóló 2014. évi LXXVI. törvény értelmező rendelkezése szerint az innováció: „a gazdasági tevékenység hatékonyságának, jövedelmezőségének javítása, a kedvező társadalmi és környezeti hatások elérése érdekében végzett tudományos, műszaki, szervezési, gazdálkodási, kereskedelmi műveletek összessége, amelyek eredményeként új vagy lényegesen módosított termék, eljárás, szolgáltatás jön létre, új vagy lényegesen módosított eljárás, technológia alkalmazására, piaci bevezetésére kerül sor, ideértve azokat a változásokat, amelyek csak adott ágazatban vagy adott szervezetnél minősülnek újdonságnak”⁴⁸

Csath Magdolna közgazdász szerint „az innovációt három csoportba szokták sorolni: lépésenkénti (inkrementális), félig radikális, radikális. Az inkrementális innováció a legelterjedtebb. Ez azt jelenti, hogy a cég a meglévő termékeiből szolgáltatásaiból akarja a legtöbbet kihozni anélkül, hogy jelentősen változtatna, vagy nagyobb összeget ruházna be. Ezzel az innovációval azonban hosszabb távon nem lehet sikeres a cég. A félig radikális innováció arra utal, hogy vagy a termék/technológia, vagy pedig az üzleti modell vonatkozásában radikális innovációt hajt végre a cég, miközben a másik területen csak kis változtatásokba kezd. A radikális, forradalmi innováció azt jelenti, hogy a termék/technológia területén és az üzleti modell valamelyik részében egyszerre hajt végre jelentős változtatást a cég”⁴⁹

Felsőoktatási mutatók

Tamándi László disszertációjában Barakonyi Károly és szerzőtársai alapján a felsőoktatás versenyképességét befolyásoló tényezőket is ismerteti. A szerző elsődleges mutatóként tizenkettőt ismertet.

Ezek a következők:

- „a felsőoktatási input minősége
- a felsőoktatás finanszírozása
- az erőforrás felhasználás hatékonysága
- az oktatási programok formai és tartalmi Bologna-konformitása
- az oktatás színvonala, minősége
- a nemzetközi kreditelfogadási rendszer kialakítása és a hálózati együttműködésben való részvétel intenzitása
- a hallgatói mobilitás rendszerszintű szabályozása, támogatása, feltételrendszerének kiépítése
- az oktatógárda felkészültsége
- felsőoktatási infrastruktúra befogadóképessége
- a kibocsátott diplomák mögötti tudásanyag és ennek viszonya a hazai és európai munkaerőpiac igényeihez
- a felsőoktatás nemzetközi imázsa
- a felsőoktatás állami irányításának színvonala, hatékonysága” (Barakonyi, 2009; Tamándi 2011:74)⁵⁰

A versenyképességi mutatók másodlagos szerepe közül négyet említ a szerző:

- „kutatás-fejlesztés innováció az intézményekben
- hallgatói elégedettség
- intézményi szolgáltatások minősége
- regionális beágyazottság
- makrogazdasági és globális tendenciákhoz való alkalmazkodás” (Tamándi, 2011:74)⁵¹

⁴⁸ 2014. évi LXXVI. törvény a tudományos kutatásról, fejlesztésről és innovációról. 3§6. pont

⁴⁹ Csath Magdolna (2012): Üzleti-modell innováció. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 89-90 p.

⁵⁰ Barakonyi Károly (2009) (szerk.): „Bologna-hungaricum”. Diagnózis és terápia. Új Mandátum Kiadó, Budapest idézi Tamándi László (2011): A felsőoktatási intézmények versenyképességi tényezői, különös tekintettel a diplomás pályakövetésre. Doktori értekezés. Széchenyi István Egyetem Regionális- és Gazdaságtudományi Doktori Iskola 74 p.

A Közép-Európai országok felsőoktatási intézményeiről írt tanulmányt Keczer Gabriella (2014:9-33)⁵². A felsőoktatás kutató azt vizsgálta, hogy milyen intézménytípusok találhatók Csehországban, Magyarországon, Lengyelországban, Romániában, Szlovákiában és Szlovéniában. A kutató az EUA 2010-es adatai alapján a felsőoktatási intézmények autonómiáját táblázatban foglalta össze. (Keczer, 2014:11).

2. táblázat: Felsőoktatási intézmények autonómiája 2010
Lengyelország, Magyarország, Csehország, Szlovákia

	Szervezeti autonómia			Pénzügyi autonómia		
	helyezés	autonómia	klaszter	helyezés	autonómia	klaszter
PL	13	67%	nagy	18	54%	közepes
HU	16	59%	közepes	6	71%	nagy
CZ	22	54%	közepes	21	46%	közepes
SK	25	49%	közepes	7	70%	nagy

	Személyügyi autonómia			Pénzügyi autonómia		
	helyezés	autonómia	klaszter	helyezés	autonómia	klaszter
PL	12	80%	nagy	15	63%	nagy
HU	17	66%	nagy	24	47%	közepes
CZ	3	95%	igen nagy	22	52%	közepes
SK	23	54%	közepes	18	56%	közepes

Forrás: Keczer 2014:11 az EUA 2010 adatai alapján. Saját szerkesztés.

Halász Gábor az OECD szakértője azt mondja, hogy „az elmúlt évtizedekben fokozatosan kialakult egy, olyan az európai oktatáspolitikát alakítani, formálni kívánó szakpolitikai elit, amely immár nem vagy nem csak a nemzeti pályán játszik, és amely képes a játékot mindig arra a mezőre átvinni, ahol a feltételek kedvezőbbek. Az európai politikaalakítás többszintű és több központú új tereiben a korábbtól jelentősen eltérő dinamika alakult ki, új szereplők jelentek meg, akik eltérő módon más fogalmakkal írják le a dolgokat, másképpen definiálják a problémákat, és másfajta megoldási módokat javasolnak, mint ahogy korábban megszoktuk”(Halász, 2012:21)⁵³

Az Európai Unió legfőbb kincse a humánerőforrás” – olvasható az Oktatás és képzés 2010 oktatási munkaprogram bevezető részében. A program három legfontosabb üzenete, a reformok összpontosítása a tudásalapú társadalom kulcsfontosságú területeire, az élethosszig tartó tanulás konkrét megvalósulása, az oktatás és képzés Európájának létrehozása (Oktatás és képzés 2010, 2004:4-5)⁵⁴

Az egész életen át tartó tanulás európai térségének megvalósítása című közlemény tartalmazza az egész életen át tartó tanulás hat építőelemét, amelyet Halász Gábor így ismertet: „a tanulás elismerése, az információ, orientáció és tanácsadás fejlesztése, az idő és pénz investálása az oktatásba, a tanulók és a tanítási lehetőségek összehozása, az alapvető képességek fejlesztése, innovatív pedagógia” (Halász, 2012:206-207)⁵⁵

„A felsőoktatással szemben új társadalmi elvárások jelennek meg, melyek következtében az egyetemeknek új szerepei alakulnak ki és erősödnek meg – az élethosszig tartó tanulással

⁵¹ Tamándi László (2011): A felsőoktatási intézmények versenyképességi tényezői, különös tekintettel a diplomás pályakövetésre. Doktori értekezés. Széchenyi István Egyetem Regionális- és Gazdaságtudományi Doktori Iskola 74 p.

⁵² Keczer Gabriella (2014): Az egyetemek szerepe, irányítása és működése a 21. század elején. Közép-Európai Monográfiák 11. Egyesület Közép-Európa Kutatására, Szeged 9-33 p.

⁵³ Halász Gábor (2012): Az oktatás az Európai Unióban. Új Mandátum, Budapest

⁵⁴ Oktatás és képzés (2010): A lisszaboni stratégia sikere a sürgős reformokon múlik. Brüsszel, 2004. március 3.

⁵⁵ Halász Gábor (2012): Az oktatás az Európai Unióban. Új Mandátum, Budapest

kapcsolatos feladatok, az innovációban, a tudástranszferben betöltött kulcspozíció, a regionális fejlődés katalizálása, a társadalmi elkötelezettség/civil társadalom erősítése. Ezek az új szerepek implementációs szempontból lehetőségeket és új kihívásokat is jelentenek, melyek elemzése az ezekkel kapcsolatos szakpolitikák implementációjának vizsgálata és a felsőoktatás-kutatás szempontjából is fontos” (Keczer, 2014:81-82) ⁵⁶

A legtöbb felsőoktatás kutató egyetért azzal, hogy az egyetemek szerepe megváltozott. Az első generációs egyetem kizárólagos célja az oktatás, a második generációs egyetemek monodiszciplináris kutatásokat céloznak meg. A harmadik generációs egyetem az oktatás és az interdiszciplináris kutatás mellett a tudáshasznosításban és a tudásmegosztásban is jelentős szerepet vállal (Wissema, 2009) ⁵⁷ Új típusú megközelítésben mutatja be a második és harmadik generációs egyetemek szerepét Deés Szilvia ⁵⁸. A kutató a képzési szintek összehasonlításában a második generációs egyetem képzését elitképzésnek nevezi. A harmadik generációs egyetem, pedig mint kozmopolita egyetem a multikulturális szervezet képzési szintjén mozog.

2. táblázat: A második és a harmadik generációs egyetem összehasonlítása

Második generációs egyetem	Harmadik generációs egyetem
Két cél: kutatás és oktatás. Érdektelenség a tudás hasznosításában.	A tudás hasznosulása alapvető tevékenység és harmadik céljá válik.
Helyi piacokon való működés. A többi egyetemmel kollegális viszony.	Nemzetközi, versenypiacon való működés.
Egyedülálló intézmények szervezeti kapcsolatok nélkül.	Nyitott egyetemek, számos együttműködő partnerrel.
Monodiszciplináris kutatások és a karok, fakultások egyeduralma.	Transzdiszciplináris kutatások, egyetemi intézetek kialakulása.
Elitképzés a tehetsős diákok számára.	Multikulturális szervezetek: tömeg- és elitképzés egymás mellett.
Nemzeti, lokális egyetemek.	Kozmopolita egyetemek.

Forrás: Wissema, 2009:32, idézi Deés, 2011:57. Saját szerkesztés.

A legtöbb felsőoktatás kutató azzal is egyetért, hogy az idegennyelv szerepe és fontossága szinte nélkülözhetetlen Európában. Szakemberek szerint legalább két idegennyelv ismerete szükséges ahhoz, hogy a munkavállaló boldogulni tudjon. Csehné Papp Imola 2010-es kutatásában, ahol a gazdaságilag aktív felnőttek kerültek bele a 300 fős mintába, a lakosság munkaerőpiaci elhelyezkedését vizsgálta. A kérdőíves vizsgálat egyik eredménye is a nyelvtudást hangsúlyozza.

„Megkértük a kitöltőket, hogy rangsoroljanak néhány tényezőt, amely véleményük szerint befolyásolja az újra elhelyezkedést, amennyiben esetleg munkanélküliek lesznek. A jó kommunikációs képességnek, a kapcsolati tőkének, és a nyelvtudásnak tulajdonítottak legnagyobb szerepet a mintában szereplők az új munkahely megtalálásakor, majd a szakmai tapasztalat, az önbizalom és a szaktudás következett (Csehné, 2014:276) ⁵⁹.

Középiskolás diákok körében az idegennyelv szerepét és jelentőségét vizsgáltam meg 2014-ben. A kvantitatív vizsgálat a nyíregyházi Európai Üzleti és Kommunikációs Középiskolában készült. A kérdőíves felmérés 9. 10. és 11. évfolyamon történt. A minta elemszáma N=88. Bár a kis mintás

⁵⁶ Keczer Gabriella (2014): Az egyetemek szerepe, irányítása és működése a 21. század elején. Közép-Európai Monográfiák 11. Egyesület Közép-Európa Kutatására, Szeged 81-82 p.

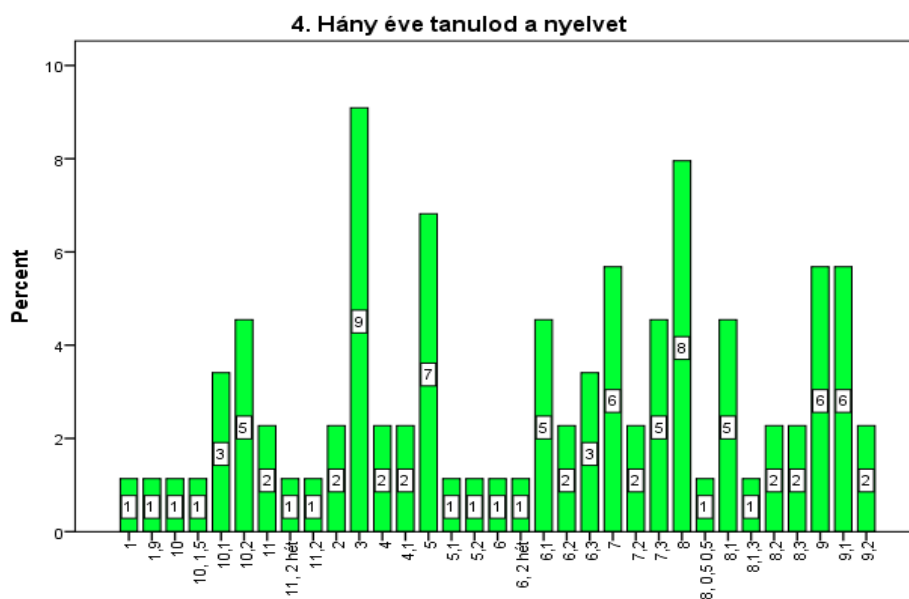
⁵⁷ Wissema (2009): Towards the third generation university. Managing the university in transition. Northampton, Edward Elgar Publishing Inc.

⁵⁸ Deés Szilvia (2011): A harmadik generációs egyetem. In.: Felsőoktatási műhely, Educatio, Budapest 2011/2. 53-64 p.

⁵⁹ Csehné Papp Imola (2014): Ismeri Ön a munkaerőpiacot? Taylor Gazdálkodás és szervezéstudományi folyóirat. Szeged 2014/1-2. 269-278 p.

elemszám nem adott reprezentatív mintát ám a középiskola kiválasztása úgy történt ahol kötelező a két idegennyelv tanulása. A publikáció aktualitásához illeszkedve a kutatásból ismertetek néhány eredményt.

A tanulók nagy része, 80 fő, az iskolának specifikusan angolt és spanyolt tanul. Két fő csak angolt, két fő angolt, spanyolt és németet, egy fő angolt, spanyolt és japánt, egy fő angolt, spanyolt és olaszt, két fő pedig angolt, spanyolt és ukránt tanul. Széles skálát mutat, hogy hány éve tanulják a nyelveket a tanulók. A legröbben csak néhányan 10-11 éve tanulják a nyelveket. A legújabb nyelvanuló két hete sajátítja el az idegennyelvű ismereteket (2. ábra).

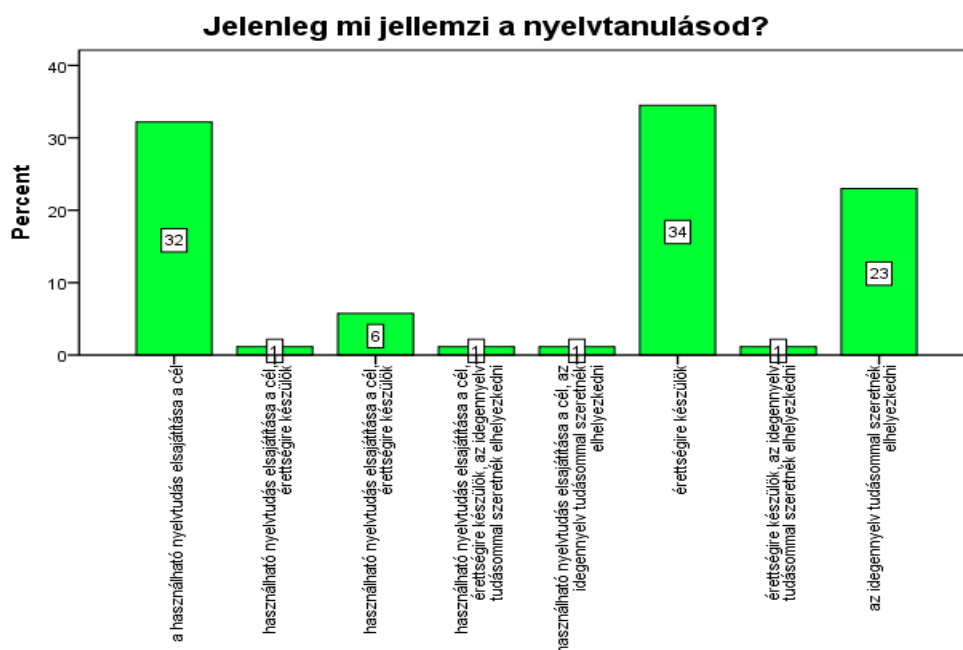
2. ábra: A nyelvtanulás évei

Forrás: kvantitatív vizsgálat alapján SPSS.

A nyelvtudás jellemzését nyolc kategóriából választhatták ki a tanulók. 34 fő válaszolta, hogy érettségire készül, 31 fő számára a használható nyelvtudás a cél, 23 fő pedig az idegennyelv tudásával szeretne itthon munkát találni (3. ábra).

A munkaerőpiac és az idegennyelv szerepe szempontjából kutatásom (Mohácsi, 2014) publikált eredményei összhangban vannak Csehné (2014) kutatásának eredményeivel, mely szerint a munkahelyi elhelyezkedéshez szükséges az idegennyelv ismerete. Csehné szerint az újból munkába állók a harmadik helyen szerepeltették az idegennyelv tudást, kutatásomban pedig a középiskolás diákok nagy része az idegennyelv tudásával szeretne munkát találni.

A két friss és aktuális kutatást azért mutattam be, mert úgy gondolom, hogy célba értek azok az oktatáspolitikai erőfeszítések, amelyek az idegennyelv szerepét hangsúlyozzák. Oktatás kutatók és felsőoktatási szakemberek szerint pedig az idegennyelv nemcsak vizsgálati mutatóként, hanem versenyképességet befolyásoló tényezőként is megjelenik a felsőoktatásban.

3. ábra: A nyelvtanulás jellemzése
Forrás: kvantitatív vizsgálat alapján SPSS.

Összegzés és a tudás „hatalma”

A felsőoktatási intézmények tudásszolgáltató kínálatában „különböző szintű, szakmai tartalmú, formájú és idejű képzési programok szerepelnek, amelyeket a tanulni vágyók vesznek igénybe, egyéni motivációik, felkészültségük alapján. A képzési programok teljes kínálata képletesen szólva a „tudáspiakon” jelenik meg, ahol alternatív programok versenyeznek egymással és a hallgatók választanak közöttük. Ez a tudáspiac messze nem téveszthető össze a munkaerőpiaccal, bár természetesen van köztük áttételes kapcsolat. Más szóval a képzési programok minősége a tudáspiakon méretik meg, a végzett hallgatók tényleges minősége pedig a munkaerőpiakon” (Dinya, 2011) ⁶⁰. Barakonyi úgy gondolja, hogy „a társadalmi gazdasági környezettel intenzívebbé válik az egyetem kapcsolata. Az egyetem már nemcsak létrehozza a tudást, és transzferálja azt a hallgatók felé, hanem megkísérli azt eladni a felhasználóknak” (Barakonyi, 2004:70) ⁶¹.

A társadalomtudományok világában a tudásalapú társadalom és gazdaság kifejezéshez számos gyűjtőfogalom tartozik. Farkas János szerint minél többet használunk egy kifejezést, annál sokrétebbé válik: „információs gazdaság, szimbolikus gazdaság és társadalom, globális gazdaság és társadalom, tanuló társadalom, technikai társadalom, szolgáltató társadalom, kommunikációs társadalom, tudományos társadalom, hálózatos társadalom, tudástársadalom” (Farkas, 2002) ⁶². Feltételezzük, hogy a világ menedzselhető, ebben pedig a tudástársadalomra és gazdaságra jelentős szerep hárul. Nemzetközi környezetben nevezhetnénk tanuló kultúrának is.

⁶⁰ Dinya László (2011): Tudáshálózatok és „harmadik generációs” felsőoktatási intézmények. In: http://dpr.unimiskolc.hu/docs/LastMenu/DPRTiszafurediKonferencia/4Zaroplenaris/DinyaLaszlo/Dinya_Tudashalozatok_e_s_3-ik_generacios_intezmenyek-Tiszafured_20110526.pdf

⁶¹ Barakonyi Károly (2004): Rendszerváltás a felsőoktatásban. Akadémiai Kiadó, Budapest

⁶² Farkas János (2002): Információs- vagy tudástársadalom? Infonia-aula kiadó, Budapest

Felhasznált irodalom

- Barakonyi Károly (2009) (szerk.): „Bologna-hungaricum”. Diagnózis és terápia. Új Mandátum Kiadó, Budapest
- Barakonyi Károly (2004): Rendszerváltás a felsőoktatásban. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Chikán Attila – Czákó Erzsébet (2009) (Szerk.): Versenyben a világgal. Vállalataink versenyképessége az új évezred küszöbén. Akadémiai Kiadó, Budapest 38-39 p.
- Csath Magdolna (2012): Üzleti-modell innováció. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 89-90 p.
- Deés Szilvia (2011): A harmadik generációs egyetem. In.: Felsőoktatási műhely, Educatio, Budapest 2011/2. 53-64 p.
- Csehné Papp Imola (2014): Ismeri Ön a munkaerőpiacot? Taylor Gazdálkodás és szervezéstudományi folyóirat. Szeged 2014/1-2. 269-278 p.
- Dinya László (2011): Tudáshálózatok és „harmadik generációs” felsőoktatási intézmények. In: <http://dpr.unimiskolc.hu/docs/LastMenu/DPRTiszafurediKonferencia/4Zaroplenaris/DinyaLaszlo/DinyaTudashalozatokes3-ikgeneraciosintezmenyek-Tiszafured20110526.pdf>
- Farkas János (2002): Információs- vagy tudástársadalom? Infonia-aula kiadó, Budapest
- Halász Gábor (2012): Az oktatás az Európai Unióban. Új Mandátum, Budapest
- Hoványi Gábor (1999): A vállalati versenyképesség makrogazdasági és globális háttere. In.: Közgazdasági Szemle, XLVI. évfolyam, 1999. november 1013-1029 p.
- Keczer Gabriella (2014): Az egyetemek szerepe, irányítása és működése a 21. század elején. Közép-Európai Monográfiák 11. Egyesület Közép-Európa Kutatására, Szeged 9-33 p.
- Lengyel Imre (2006): A területi verseny és a versenyképesség elméleti alapjai. In.: Horváth Gyula (szerk.): Régiók és települések versenyképessége. MTA RKK, Pécs, 37 p.
- Némethné Gál Andrea (2009): A kis- és középvállalatok versenyképessége. Doktori értekezés. Széchenyi István Egyetem, Regionális- és Gazdaságtudományi Doktori Iskola, Győr 2009. november
- Oktatás és képzés (2010): A lisszaboni stratégia sikere a sürgős reformokon múlik. Brüsszel, 2004. március 3.
- Porter E, M : (1990): The Competitive Advantages of Nations. Macmillan, London 127 p. 142 p.
- Somogyi Márta (2009): A vállalati versenyképesség modellje (VVM) mint a vállalati versenyképesség mérésének új módszere. PhD- értekezés. Miskolci Egyetem, Miskolc, 2009.
- Tamándi László (2011): A felsőoktatási intézmények versenyképességi tényezői, különös tekintettel a diplomás pályakövetésre. Doktori értekezés. Széchenyi István Egyetem Regionális- és Gazdaságtudományi Doktori Iskola 74 p.
- Varga János (2014): A versenyképesség többszintű értelmezése és az innovációval való összefüggései. Doktori (PhD) értekezés. Szent István Egyetem. Gödöllő, 2014.
- Wissema (2009): Towards the third generation university. Managing the university in transition. Northampton, Edward Elgar Publishing Inc.
2014. évi LXXVI. törvény a tudományos kutatásról, fejlesztésről és innovációról. 3§6. pont

Horváth Balázs Zsigmond⁶³: A gyengénlátó emberek nyelvtanulási esélyei és sajátosságai

Absztrakt: A magyar nyelv viszonylagos elszigeteltsége, nyelvi struktúrája, kifejezőmódja különösen vak és gyengénlátó emberek esetében megnehezíti idegen nyelvek elsajátítását, ezért kutatásunk tárgya az, hogy feltérképezzük, milyen megfigyeléseket tettek, illetve konklúziókat vontak le a gyengénlátó emberek idegennyelv-tanulási szokásairól. Megvizsgáljuk, vajon kialakult-e bármilyen tendencia vagy álláspont arra vonatkozóan, hogy milyen lehetőségek bizonyultak hatásosnak az idegen nyelv elsajátításához. A fő cél, hogy megállapítsuk, milyen mértékben támogatják az alkalmazott felolvasó alkalmatlanságok a látássérült emberek tanulási lehetőségeit, illetve a szoftverek használata mennyire sokrétű, miközben nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy a tanulni vágyó látássérült személy mikor veszítette el a látását, mert idősebb korban nehéz átállni a Braille-írás tapintás alapú rendszerére. Ez a megállapítás nem befolyásolja azt, hogy a Braille-írás elveszítené létjogosultságát, hiszen a különféle élethelyzetek és tantermi szituációk megkövetelhetik használatát. Meghatározó tényező az is, hogy az adott személy mennyire szociális beállítottságú és mennyire kommunikatív, amely kvalitások az instrukciók követése és megértése miatt elengedhetetlenek.

Braille írás

A Braille írás elsajátításának nehézségei vakok és gyengén látók esetében

Az alapvető felfogás az, hogy a nemlátó személyek is rendelkeznek ugyanazokkal a képességekkel, amelyek szükségesek egy idegen nyelv megtanulásához, illetve képesek ugyanúgy hasznosítani azokat a kompetenciákat, amelyeket anyanyelvük tanulásakor használtak.

Elméletileg elégnek kell lennie a felgyülemlett ismeretanyag átörökítésének ahhoz, hogy ugyanúgy történjen a nyelvtanulás, mint a jól látó emberek esetében [1]. Ez kockázatos megállapítás és nem is lehet ennyire leegyszerűsíteni a dolgot, mivel a válasz két részből áll. Az alapvető nyelvi koncepciókkal kapcsolatos ismeretek átörökítése a tanult nyelv elsajátításakor működik, de a nyelv kódolása és dekódolása, azaz aktív használata teljesen más hozzáállást igényel [2, 3]. A probléma abban rejlik, hogy a nyelvi kontextusokból nagyon sok kimaradhat információ hiányában, ami az érzékszerveken keresztül kell, hogy érkezzen.

Amikor valaki élete során elveszti a látását, az rendkívüli mértékben befolyásolja további sorsát. Éppen ezért nem mindegy, hogy kit és mikor ér ez a tragédia. A Braille írás megtanulása elengedhetetlen a teljes élethez és annak, aki születésekor vagy röviddel utána vált nemlátóvá, illetve annak, aki később szenvedett látáskárosodást hatalmas erőfeszítéseket kell tennie, hogy elsajátítsa. Az életükben még kiskorban megvakult emberek természetes, azaz eredeti írott nyelvűvé is válhat a Braille, ha azt alaposan tanulmányozzák.

A közismert, pontokkal leírt karakterekből álló jelrendszer Louis Braille találmánya, aki három éves korában, 1812-ben egy tűvel megsértette a szemét és sebe elfertőződésének következményeként megvakult. Tíz évesen egy bentlakásos iskola növendéke volt, amely a nemlátó tanulók nevelésére specializálódott. Az új írási technikát 1824-ben fejlesztette ki és jeleit Charles Barbier hadseregkapitány éjszakai írására alapozta, amely a katonák sötétbeni kommunikációját szolgálta.

A jelrendszer hamarosan elterjedt, 1880-ra már több nyelvet is átírtak vele és hazánkba is már a múlt század fordulóján eljutott. Minden nyelvnek saját kidolgozott rendszere van, csak az eszközök felépítése alapul ugyanazon az elképzelésen.

A tanulás sajátosságai mellett nehezítő tényező, hogy abban az esetben, ha valaki Braille jelekkel akar jegyzetelni, akkor az írásra használt eszközön fordítva kell alkalmazni a jeleket, hiszen a papír

⁶³ Pogány Frigyes Szakközépiskola, Budapest

felületének befolyásolásáról van szó. Egy Braille táblával maximum 20 írott sor állítható elő egyszerre.

A nyelvtanulás aspektusai és az idegen nyelvű Braille írás

A nemlátó emberek sokkal nagyobb mértékben támaszkodnak a hallásukra, hogy ily módon kompenzálni tudják elszenvedett hiányosságukat [4]. A nyelvtanulás valójában azon múlik, hogy ki mennyire érti meg a másikat, annak mondanivalója alapján, és kevésbé függ az írástól, olvasástól. A látó személyek számára érdekes lehet, hogy a vak emberek esetében is beszélhetünk auditív és vizuális típusokról, attól függően, hogy az egyének milyen beállítottságúnak vallják magukat a kettő közül.

A Braille írás megtanulása egyes esetekben túl sok időbe kerül és a nyelv elsajátításának folyamatát is lelassítja. A folyamat úgy könnyíthető meg a legjobban, ha a tanult jelekkel leírt szövegeket hallgatja is a nyelvtanuló. Igen hasznos lehet például kétnyelvű történetek olvasása és hallgatása úgy, hogy közben azok szövegének karakterei tapintással is követhetőek.

Az 1960-as években az amerikai kormány a Nemzeti Rehabilitációs Hivatalon keresztül (Office of National Rehabilitation of the United States) egy olyan tanfolyam megszervezésébe kezdett, amely a gyengénlátó emberek felzárkóztatása érdekében a nyelvtanulásra irányult. A kurzus alatt az oktatók a német és az orosz nyelv hangrendszerének megismertetésére fektették a hangsúlyt anélkül, hogy egyáltalán érintettek volna bármilyen nyelvtani ismeretet, vagy szókincset. A tanulók heti 40 órában tanultak és a hangkészletek elsajátítása után a nyelvtani szerkezetek mondatokba helyezésének módszerével dolgoztak tovább. A hallgatók tanulási folyamatának nyomon követése igazolta a kurzus sikerességét, mivel a résztvevők tolmács végzettséget kaptak [5]. A későbbi évtizedekben szerveztek még hasonló felzárkóztató foglalkozásokat, amelyek során a vizuális tananyagokat megpróbálták taktilis eszközökkel pótolni, de ez csak a kivételesen jó nyelvtanulók körében hozott eredményt, akiknek az elhivatottsága is nagy volt [6].

A tananyagok kiválasztása, válogatása úgy, hogy mindenki, szellemi képességeinek, „nyelvi fogékonyságának” megfelelően hasznosulhasson belőlük, jelentősen nagyobb terhet ró a tanárra, mint a látó személyek esetében, mivel napi szinten kell változtatossá tenni az órákat és nem hanyagolhatóak el olyan tárgyak használata sem, amelyeket meg is érinthet a tanuló [7]. A megoldást az jelentheti, hogy a tananyag sokkal több olyan információt tartalmaz, amely segíthet áthidalni a nemlátás miatt elszenvedett információvesztéséget. Ezalatt érthetjük az egyes anyagrészek mélyebb fogalomtartalmát és leírásait [8].

A Braille írás azért jó eszköz, mert kevés változtatással az összes beszélt nyelvre alkalmazható, viszont az olvasás a szemek használata nélkül mindenképpen hosszabb folyamat. Az esetleges hibás Braille szövegek jelentősen befolyásolhatják a kiejtés megtanulását is. Az áthidaló megoldás mindkét kéz használata lehet, mert bizonyos esetekben meggyorsíthatja a tanulást egy olyan szituációban, amikor a nemlátás miatt a tanulóknak jobban kell a memóriájukra hagyatkozni, mint egészséges társaiknak. Annak ellenére, hogy az előbbi kijelentés igaz, a látássérültek esetében is elengedhetetlen a „négy képesség” bevonása a tanulási folyamatba, méghozzá egyenlő arányban: hallás, beszéd, olvasás és írás. Ha a feltételek adottak a tanulás során, a tanulók elkötelezettségének szintje az egyetlen valódi tényező abban, hogy egy idegen nyelv mennyire elsajátítható. Elfogadható az a holisztikus nézet is, amely szerint mindegyik képesség egy időben is elsajátítható az idegen nyelven [9].

A kommunikáció két irányba történő áramlását az első kettő, a módját pedig a második két képesség képviseli. A Braille jelekkel az írás is jelen van a nemlátó egyének életében, sőt úgy is fogalmazhatunk, hogy számukra a Braille az írástudás maga. A problémát azok a járulékos képességek jelentik, amelyek a nyelvtan megértéséhez, a helyes kiejtéshez és helyesíráshoz kellenek. Annak a módszernek, amely először csak a kiejtésre koncentrál, a hátulütője az, hogy az írás kizárása miatt a kialakult nyelvi hibákat nehezebb később korrigálni.

A tanárnak, akár látó, akár maga is látássérült személy, a szóbeli anyagok mellett ugyanannyi időt kell fordítania az írásra, mint a hanganyag átadására. A látó és nem látó tanulók együttes oktatása nem tanácsos a tanulás folyamatának sebességbeli eltérése miatt. Vajon megoldható lenne-e egy olyan felállítás, amikor csak egyetlen nem látó tanuló van az osztályban? A legnagyobb gondot az jelenti, hogy a mai tananyagok tele vannak grafikus elemekkel, amelyek élvezhetetlenné válnak a nemlátó tanuló számára.

Angliában a 90-es években készültek felmérések, amelyekben 89 olyan oktatási intézményt vizsgáltak, ahol az osztályokban előfordultak gyengénlátó tanulók. A felmérés rámutatott arra, hogy a közösségtől nagy erőfeszítéseket igényelt, hogy biztosítható legyen a nemlátó tanulók számára is az esélyegyenlőség, főleg a megnyilvánulások tekintetében. A körülmények jelentősen befolyásolták a kérdéses tanulók motiváltságát is, és sajnos a legtöbbször negatív irányban. A Braille írásból adódó nehézségekhez még az is hozzáadódott, hogy a gyengénlátó tanulók csak több házi feladat elkészítésével tudták tartani a megkövetelt tempót. A megoldás egyik része az, hogy erősíteni kell a látó tanulók és az nyelvtanárok közötti együttműködést, mivel a nemlátás a kommunikációs képességeket nem befolyásolja, amely az egyik legfontosabbnak számít [10].

A megoldás másik része, hogy mivel a nemlátás a szociális szituációk szempontjából jelent igazi kihívást, több gyakorlatias vonatkozású példát kell beépíteni a tananyagba. A tanulók szemantikus asszociációi másképpen alakulnak, mint látó társaiké. A névmások használata nehezebb, mint más esetekben és a tanároknak erre különösen oda kell figyelni. A Braille írás lehetővé teszi a gyakorlást ilyen téren is.

Azok az emberek, akik anyanyelvükön már jól tudnak Braille jeleket olvasni és korán tanulták meg, a második nyelvet is sokkal gyorsabban tudják elsajátítani.

Áthidaló technikák

Korunkban a modern technika bevonása a tanulási folyamatba elengedhetetlen. Az anyanyelven történő magyarázatok is jelentős segítséget nyújtanak. A tananyag a tanulók összes lehetséges érzékelési képességeit is ki kell, hogy használja [11].

A képernyő-felolvasó programok már régóta ismertek, a leghíresebb közülük a JAWS termékcsalád. Segítségükkel alapvetően a beszéd-centrikus oktatásra helyeződhet a hangsúly, de ki lehet térni az egyes "leckék" nyelvtani vonatkozásaira is, elmélyítve a tanult anyagot.

A felolvasó szoftvereket nagyon kevesen alkalmazzák például párbeszédek felolvasására és a nehéz szavak „lebetűzésére” is. A mai világban a lehetőségek kimerülnek főleg e-mailek gyors feldolgozásában és a GPS térképrendszerek kezelőfelületeinek megkönnyítésében. A felolvasó szoftverekben az a nagy érték rejlik, hogy bármilyen szöveg felolvastatható velük, így az egyes élethelyzetekhez tartozó párbeszédek megannyi lehetősége feltárható velük.

A nyelvtanító programokat könnyen át lehet alakítani úgy, hogy azok ne előre stúdióban felvett hangmintákkal tanítsanak, hanem bármilyen tetszés szerinti szöveg felolvasásával. A technika olyan gyorsan fejlődik, hogy a gépi intonációk hamarosan megkülönböztethetetlenek lesznek az emberi fül számára az élőbeszédtől. Legutoljára nyelvtanításra a Duolingo telefonos alkalmazás használt felolvasó (TTS - text to speech) hangokat, amely nagy népszerűségnek örvend a különböző korosztályok körében.

Az egyes párbeszédekhez szöveget, valamint nyelvtani összefoglaló is tartozhat, így a gyakorlati ismeret mellett a tudás elmélyítését is szolgálja. Ezek az elemek a képernyőn egyszerre jelennek meg. A számítógépre telepített TTS hangokból kiválasztható az egyes szereplők "beszédhangja" (női és férfi szereplők egyaránt), ami megteremti a változatosságot. Az egyes párbeszédekhez háttérzaj is tartozhat, például egy éttermi szituációnál egy általános étterem "alapzaja". Ez ki-, illetve bekapcsolható funkció, amely segíti, sőt egyúttal teszteli a szövegértést. Ilyen elképzelés már a gyakorlatban is létezik és folyamatos fejlesztés alatt áll a látó nyelvtanulók számára kiegészítésül szolgáló szemléltető rajzokkal a Mywords.hu szolgáltató cég weboldalán.

A mai világban valójában csak pénz kérdése az, hogy egy tanterem felszereltsége mennyire teszi lehetővé a nemlátó tanulók boldogulását. A technika felszabadíthatja a tanulókat éppen az említett nehézségek alól és megmutathatja valóban mire képesek. A tanároknak tisztában kell lenniük azzal, hogy milyen lehetőségek vannak ily módon a tanulók felzárkóztatására [12].

A Braille írás elsajátítása azért fontos az új technológiák mellett is, mert egyenjogúságot és függetlenséget biztosít a látássérült személyek számára olyan szituációkban, amikor nem elérhetőek bizonyos elektronikus eszközök.

Pszichológiai szempontból érdekes, hogy azokban a családokban, ahol a gyermek nem lát, alig kerül elő a beszélgetésekben az olvasás témája. Ez hátrányosan befolyásolja a sérült gyermekeket, mert kérdéses, hogy milyen módon és milyen gyakran juthatnak hozzá a tanulók az iskolában kötelező írott dokumentumokon kívül más könyvekhez és írott forrásokhoz, ami általános vagy speciális érdeklődésüket kielégítené, illetve fejlesztené. [13].

A számítógépes eszközök és a Braille írás együttes használata jelentősen javít az ilyen helyzeteken. A végső következtetések egyike az, hogy a tanár mennyire messzire tud, illetve akar menni a tanításban, és hogy milyen eszközöket szeretne megmozgatni, de a tanulóknak is rá kell jönniük arra, hogy az idegen nyelvek, amit tanulnak élő rendszerek és felfedezésük örömet okoz. A legnagyobb problémát valójában az jelenti, hogy nem minden információ érhető el Braille-jelekkel leírva [14, 15].

Ha a kimért, jól tagolt és hangsúlyos beszéd alkalmazása belép a tanításba, akkor eltűnik a különbség a látó és nemlátó tanulók között. Ez lehetőséget teremt arra, hogy a felolvasó programok nagyobb súlyt kapjanak az oktatásban, hiszen azoknak felolvasói sebessége állítható. Végül is mindegy, hogy az elhangzott utasítások és anyagok élőszóban, vagy felolvasva hangzanak el. Az utasításoknak tagoltan kell elhangzani, egyszerre csak egy feladatra koncentrálva [16].

Még 3 évvel ezelőtt is csak néhány olyan kurzus létezett, amely valóban tudott segíteni a gyengénlátó személyek nyelvtanulási problémáin. Kevés olyan kutatás van, amely túlmenően az elméleten vizsgálja azt, hogy a Braille írás és a számítástechnika ötvözése mennyire vezet eredményre. Az új differenciált tanulásra vonatkozó elképzelések pedig elég megengedőek abból a szempontból, hogy szinte bármilyen módszer használható tanításra, ha az eredményre vezet.

Az Európai Bizottság céljai között szerepel, hogy minden polgár legalább három nyelven tudjon kommunikálni. A nyelvtudás elengedhetetlen tényezője a munkavállalásnak, főleg akkor, ha valaki nem a saját szülőhazájában kíván elhelyezkedni. Ha ennek eleget szeretne tenni egy nemlátó ember, akkor feltétlenül digitális eszközökhöz kell folyamodnia ahhoz, hogy lépést tudjon tartani a környezet kihívásaival [17].

Összefoglalás

A nemlátó emberek számára a nyelvtanítás sokkal nagyobb körültekintést igényel az oktatási létesítményektől és nem hanyagolhatóak el a nyelvek elsajátítására vonatkozó sajátosságok sem, amelyek főleg a tanulás tempójában nyilvánulnak meg. Az új technológiák szerepe nem feltétlenül a régiek leváltása, hanem kiegészítése, ugyanis egy-egy szöveg komolyabb tanulmányozása esetén jobb a Braille jeleket alkalmazni, mint a számítógépen többször átolvasatni egy-egy passzust. Irodalmi művek olvasásakor is ugyanez a helyzet, hiszen a meditatív értelmezést tönkre teheti egy gépi hang. Azoknak az embertársainknak, akik halmozottan hátrányos helyzetűek, mert halláskárosultak is, az írás ilyen fajtájának elsajátítása életszükséglet.

Hogy valóban hatékonyak legyenek az új eszközök, alkalmazásukat olyan módokon kell kiterjeszteni, amelyek túlhaladják az eredeti tervezők által elképzelt funkcionalitást. Fel kell tudni fedezni, mi rejlik a felolvasó szoftverek által nyújtott lehetőségekben, ezzel is stimulálva a technológia további fejlesztéseit a jobb hangminőség eléréséhez.

A fentebb leírtak azonban nem jelentik azt, hogy nemlátó társaink kevésbé lennének képesek egy-egy idegen nyelv elsajátítására, mivel megannyi tényező befolyásolhatja az ő tanulási módszereiket is, mint a látó egyénéket.

Várhatóan eljön majd az az idő is, amikor mikroelektronikai eszközökkel és a látóidegek manipulálásával teljes mértékben orvosolható lesz a nemlátás állapota.

Referenciák

- [1] Cummins J.: Bilingualism and special education: Issues in assessment and pedagogy., Austin, Texas: Pro-Ed., 1984.
- [2] Guinan, H.: EFL for Students with visual impairments. Journal of visual impairment and blindness., 91(6), 1997.
- [3] Roberts, Cheryl A.: Transferring literacy skills from L1 to L2: from theory to practice. The journal of educational issues of language minority students., 13, 209-221, 1994.
- [4] Morrissey, W. P.: Teaching foreign languages in schools for the blind. The teachers forum. 1931., Elérés: május 5., 2013 http://archive.org/stream/teachersforum193032unse/teachersforum193032unse_djvu.txt
- [5] Dorstet, L.: The blind learn russian in georgetown university. Washington DC. New Beacon., 47, 1963.
- [6] Kesselman, M., Snyder, T.: TESL to blind people. New outlook for the blind., June, 1972.
- [7] Marshall, K. J.: Teaching english to the blind. The english bulletin., 5(4), 1968.
- [8] Nikolic, T.: Teaching english as a foreign language in schools for blind and visually impaired children. Journal of visual impairment and blindness., 91(6), 1987.
- [9] Guinan, H.: EFL for Students with visual impairments. Journal of visual impairment and blindness., 91(6), 1997.
- [10] Gray, C.: Coping with the national curriculum in modern languages: an equal opportunities issue? (Part one of two). British journal of visual impairment., 15(1), 1997., Elérés: május 5., 2013 <http://jvi.sagepub.com/content/15/1/10.extract>
- [11] Munoz, M. L.: Language assessment and intervention with children who have visual impairments: a guide for speech-language pathologists. Austin, Texas: Texas School for the Blind and Visually Impaired., 1998.
- [12] Hasselbring, Ted S., Candyce H. Williams Glaser: Use of computer technology to help students with special needs. The future of children., 100-122, 2000.
- [13] Fellenius, K.: The braille beginner. The educator., 13(1), 2001.
- [14] Orsini-Jones, M.: Measures for inclusion: coping with the challenge of visual impairment and blindness in university undergraduate level language learning. Support for learning., 24(1), 27-34, 2009.
- [15] Aiazzi, M.: Teaching english to blind and visually impaired pupils. Student voices., 10(1), 2008., Elérés: május 5., 2013 <http://www.hltnmag.co.uk/jan08/stud02.htm>
- [16] Struiksmá. M. E.: What is the link between language and spatial images? Behavioral and neural findings in blind and sighted individuals. Acta Psychologica., 145–156, 2009.
- [17] Deharde. T.: Accessible language learning for visually impaired people, **ICT for language learning - 3rd edition**. Pixel., Elérés: május 5., 2013 <http://conference.pixel-online.net/ICT4LL2010/>

Szerafinné dr. Szabolcsi Ágnes⁶⁴ *A pedagógiai információszerzés elektronikus forrásai: referenz és forrás adatbázisok*

Absztrakt: A pedagógiai információ iránti igény minden nap felmerül a közoktatásban és a felsőoktatásban dolgozó, illetve tanulmányokat folytató szakemberekben, hallgatókban. A szerző tapasztalatai igazolják azt a megállapítást, hogy nagy szükség van a szakirodalmi forrásismeret oktatására. Ebben a tevékenységben a képzőhelyek szaktanárain kívül az egyes iskolákban működő könyvtárosokra, könyvtárostanárokra hárul ez a feladat. Az iskolai könyvtárak szerepe felértékelődött, információs központként, tudásmegosztó helyként működhetnek. A könyvtárak főbb jellemzőik, a fontosabb társadalmi elvárások sorra vételével világosan látható az, hogy mit várhatnak el a pedagógusok. ettől az intézménytől. A prezentáció során egy ajánlás, egy válogatás bemutatására vállalkozik a szerző, az elektronikus források közül kiemelten mutatja be a pedagógiai munkában leginkább fontos forrásokat. Először az információforrások tipizálása történik meg, ezt követően kiemelésre kerülnek a mindennapi pedagógiai munkában használható online elérhető enciklopédiák, lexikonok, jelentősebb kézikönyvek. A referenz adatbázisok közül kiemelésre kerülnek a hazai online katalógusok. A referenz adatbázisok és a hazai, ill. legjelentősebb külföldi szakirodalmi adatbázisok bemutatásával segítséget kíván adni a szerző a hatékony információszerzéshez. Külön említésre kerülnek a tartalomjegyzék szolgáltatások, melyek között ingyenesen elérhető is segítheti a gyors információszerzést. Az előadás felhívja a figyelmet az elektronikus periodikák elérhetőségére is, melyek segítségével a friss kutatási irányok is nyomon követhetők. A teljes szövegű adatbázisok lelőhelyeinek bemutatása különösen fontos a gyakorló pedagógusok és kutatók számára. Az előadás céljai között szerepel a felsőoktatásban oktató kollégák figyelmének felhívása a bemutatott források hallgatókkal való megismertetésének fontosságára.

Bevezetés - Kinek van szüksége pedagógiai információra?

A pedagógiai információ iránti igény minden nap felmerül a közoktatásban és a felsőoktatásban dolgozó illetve tanulmányokat folytató szakemberekben, hallgatókban. Rajtuk kívül az információ szakszerű közvetítéséért felelő iskolai könyvtárosok, könyvtárostanárok keresnek munkájuk során rendszeresen pedagógiai témákban különböző típusú információkat. Külön réteget képviselnek azok az információt kereső, a felsőfokú pedagógusképzésben részt vevő egyetemi, főiskolai hallgatók, akik tanulmányaik folytatásához használják a pedagógiai információ hordozóit. A felsorolásból nem hagyhatjuk ki a gyermekek iskoláztatása miatt az érintett szülőket sem, hiszen gyakori igényük az oktatási tevékenységek jobb megértése, ezért szívesen tájékozódnak a pedagógiai irodalomban. Információs szükséglet merül fel a fenntartók oktatási ügyeket intéző tisztviselői részéről is. A felsorolt kör igen eltérő típusú információ iránt érdeklődhet, ezért igényük kielégítésére is ilyen változatos források állnak rendelkezésre. Elég csak néhány igénytípusra gondolni, például egy pedagógus képzés hallgatója elsősorban tankönyvek, pedagógiai történeti munkák, oktatásmódszertani kérdések megválaszolására keres monográfiákat, vagy a friss pedagógiai folyóiratokból tájékozódik az aktuális kérdésekről. Más témák érdeklik a felsőoktatásban oktató kollégákat. Ők a pedagógiai kutatás eredményei, új módszerei, esetleg saját pedagógiai kutatás friss szakirodalmát, külföldi és hazai gyakorlatát tanulmányozzák. A könyvtárostanárok, iskolai könyvtárosok napi munkájuk ellátásához a pedagógiai szakirodalom beszerzése miatt fordulnak kiemelt figyelemmel a pedagógia irodalma felé, hiszen ők lehetnek azok a közvetítő szakemberek, akik a különböző többlet-szolgáltatásokat (például adatbázisok előállítás, rendszerezett linkgyűjtemények készítése) és információkezelési tapasztalatokat adhatnak át. A szülők általában inkább a népszerű,

⁶⁴ főiskolai tanár, Nyíregyházi Főiskola, Matematika és Informatika Intézet, szerasza@nyf.hu

ismeretterjesztő irodalmat keresik, ritka kivétel az elmélyült kutatói igény gyermekeik oktatása kapcsán. A fenntartói körben dolgozó oktatási referensek a jogszabályi háttér iránt érdeklődnek elsősorban a jogi forrásokban. A korántsem teljes körűen kiragadott példák csak azt a sokszínűséget jelzik, hogy mennyire eltérő szintű, színvonalú, mélységű információt keresnek a felsorolt felhasználói csoportok. Ezekre a heterogén igényekre az információforrások számos formája, típusa adja meg a választ. Hogy mihez nyúl a szakember, hogy melyiket használja a könyvtáros az egyéni, ilyen témában szerzett ismeretektől függ, melyek folyamatos bővítése elengedhetetlen.

A pedagógiai információszerzést befolyásoló tényezők

A fentebb már vázolt példák alapján megállapítható, hogy az alábbi tényezők befolyásolhatják az információszerzés folyamatát.

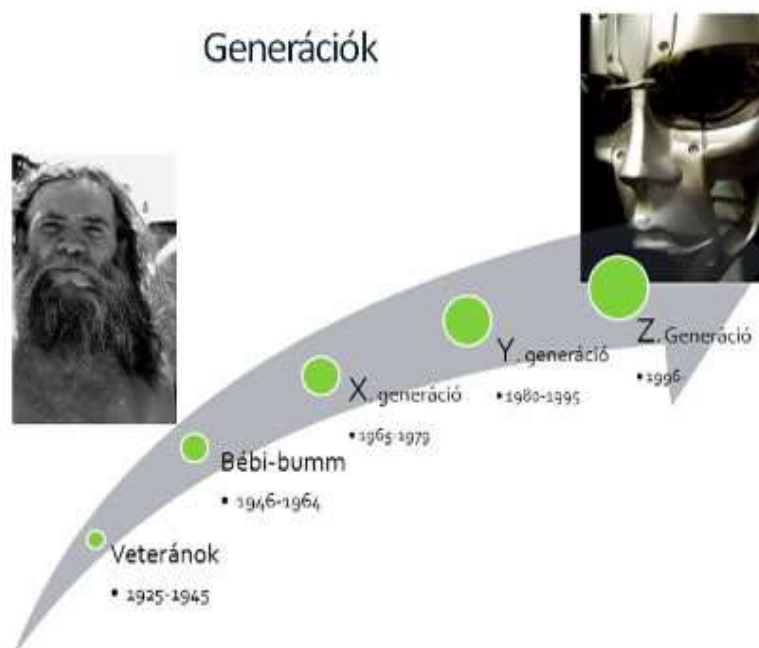
- Felmerülő információs szükséglet,
- motiváltság a szükséglet kielégítésére,
- heterogén felhasználói kör,
- Eltérő szintű, színvonalú információ iránti igény: tudományos – népszerűsítő jellegű,
- Rendelkezésre álló tárgyi (pl. könyvtár), technikai (pl. számítógép, internet kapcsolat), személyi feltételek (pl. segítő iskolai könyvtáros),
- Eltérő dokumentumtípusok preferálása (pl. A kezdő kutató lexikont, enciklopédiát, monográfiát keres, a haladó kutató friss kutatásról olvas magyar és idegen nyelvű folyóiratban, adatbázisban),
- Bibliográfiai típusú igények (pl. irodalomjegyzékek diákoknak),
- Teljes szövegű igények (szakcikk, jogszabály),
- Eltérő nyelvi kompetenciák a felhasználóknál: magyar illetve idegen nyelvű szakirodalom igénylése.

Motiváltságot befolyásoló tényezők

A hagyományos oktatási módszerek az informatikai eszközök széleskörű elterjedésével új lehetőségekkel bővültek. A mai gyermek szinte belenő az infokommunikációs eszközök használatába. Elég csak arra gondoltunk, hogy míg az 1925-45 között született veteránoktól kezdve, az 1946-64 között született Bébi-bumm, az 1965-79 között született X generáció tagjai internet nélkül éltek, addig az 1980-95 között született Y generáció már használ információtechnológiai eszközöket, de az 1996 után született Z generáció már nemcsak hogy használ, de nem élt olyan korban, amikor ez ne lenne természetes.⁶⁵

A pedagógusnak ezért követnie kell az információs társadalom által hozott változásokat, és elengedhetetlenül szükséges az új eszközök által kínált lehetőségeket beépíteni a tanórába, a tanulásba. Ha ez nem történik meg, akkor óriási hátrányba kerül a hazai iskarendszer.

⁶⁵ www.osztalyfonok.hu/cikk.php?id=906

1. ábra: Generációk⁶⁶

Rendelkezésre álló tárgyi, technikai, személyi feltételek

Iskolai könyvtárak megléte biztosított a hazai iskolákban. Működési körülményeik a szakfelüyeleti jelentések alapján nem kielégítő, sok fejlesztésre van még szükség. Sulinet program lehetőségeinek használata előrelépés volt. (Sulinet portál, E-tananyagok, Digitális Tudásbázis 2004-től) Azonban az infrastruktúra folyamatos fejlesztése alapkövetelmény, de a szűkös gazdasági körülmények miatt a technikai ellátottság napjainkban nem kielégítő. Több, korszerű számítógépre, gyors internetkapcsolatra van szükség. A kormányzati fejlesztési tervek között szerepel ez a probléma, ezért reméljük, hogy mielőbb megoldás születik erre a z iskolai gondra. A megfelelő képzettségű iskolai könyvtáros, könyvtárostanárr alkalmazása törvényi előírás.

Az iskolai könyvtárossal szemben megfogalmazott elvárások

- Megfelelő képzettség, szakértelem
- Rendszeres továbbképzés
- Infokommunikációs eszközök ismerete, gyakorlott használata
- Idegen nyelv ismerete, használata
- Nyitottság az újdonságokra
- A szakmai változások folyamatos nyomon követése
- Segítőkézség, empátia, csapatmunkára törekvés

A hazai könyvtárosképzés BA és MA szinten 13 felsőoktatási intézményben zajlott a képesítési követelmények megjelenésekor. A Bologna rendszerű képzésben PhD megszerzésére is van lehetőség több egyetemi doktori iskolában. (Budapest, Debrecen, Eger, Szeged). A felsőoktatás átalakítása napjainkban zajló folyamat. Ennek keretén belül mára már kevesebb képzőhely folytathat majd informatikus könyvtáros képzést. Több képzőhelyen már két éve nem került sor új hallgatók beiskolázására s az idei 2014/2015 évi tanévben végez az utolsó évfolyam (pl. a Nyíregyházi Főiskolán is). Az ELTE honlapján jelenleg 8 képzőhelyből álló konzorcium létrehozásáról olvashatunk. Beindult az osztatlan tanárképzéssel a korábbi kétszakos képzés (tanár-könyvtárostanárr szak, 5 év)

⁶⁶ www.osztalyfonok.hu/cikk.php?id=906

A 13 felsőoktatási intézmény informatikus könyvtáros tantervei megfeleltek a korszerű Nyugat-Európai követelményeknek. A képzésekről számos esetben születtek átfogó leírások, melyekből mindenki meggyőződhetett a tantervek naprakész, a kor kihívásaira válaszoló összeállításáról.⁶⁷ A korábbi, inkább bölcsész irányultság mellé a 90-es évek közepétől betört az informatika könyvtári felhasználásához szükséges tárgyak oktatása (pl. Informatika, Adatbázisépítés, Könyvtári integrált rendszerek, Internet eszközök és szolgáltatások, Internetes keresők stb.) Folyamatos megújulásra, továbbképzésre van azonban szükség. A megfelelő végzettség megszerzése után a könyvtáros egyéni érdeke is a rendszeres szakmai továbbképzés. Ezt kívánja a pedagógus életpálya bevezetése, a minősítés elvégzése is. A képzőhelyek, a Magyar Könyvtárosok Egyesülete, az OSZK Könyvtári Intézete, a Könyvtárostanárok Egyesülete szervez ennek jegyében különböző továbbképzéseket. A Nyíregyházi Főiskola Matematika Intézete könyvtáros képzése is részt vett ilyen továbbképzésben a megyei Pedagógiai Intézet szervezésében. Szükség van az ismeretek bővítésére, mert nagyon gyorsan zajlik az információhordozók típusainak változása. Az egyre több elektronikus forrás megjelenése magával hozta az új könyvtári szolgáltatások kialakulását, új portálok jelentek meg. (Hungaricana.hu, Pedagógiai portál) Nagyon fontos a friss szakirodalmi adatbázisok, a különböző Internetes keresők megismertetése. Kiemelt téma lehet az információkeresés hatékonyságának növelését gyakorlati foglalkozások keretein belül tovább fejleszteni. (a Google, Yahoo, Bing használatán kívül pl. a Google Scholar megismerése).

Fejleszteni kell az iskolai könyvtárosok idegen nyelvi kompetenciáit. A képesítési követelmények előírták egy középfokú nyelvvizsga megszerzését a diploma megszerzéséhez. Fontos feladat azonban a hosszabb ideje dolgozó, régebben megszerzett diplomások nyelvi készségeinek fejlesztése.

A jó szakmai ismeretek, a számítástechnika alkalmazói használatán túl egy jó könyvtárostól joggal várhatjuk el a segítőkész viszonyulást, az empátiát a könyvtári olvasók és felhasználók iránt. A képzőhelyek feladata annak a viszonyulásnak a kialakítása, hogy legyenek nyitottak minden új szakmai változásra, törekedjenek a leendő könyvtárosok a folyamatos önművelésre, az új ismeretek, szolgáltatások megosztására és közvetítésére. Továbbá az is nagyon fontos, hogy az iskolai tantestületek megbecsült tagjává váljanak, tudjanak csapatban együttműködni és ne tekintsék egy mindenes, kisegítő személyzetnek őket.

Teendőink

Nélkülözhetetlen könyvtárhasználati ismeretek a felsőoktatásban

26 év felsőoktatási tapasztalata alapján azt a megállapítást tehetem, hogy a felsőoktatásban lévő leendő pedagógus hallgatók, de sajnos más szakok diákjai számára sem kielégítő szintű a könyvtári felhasználói ismeretek oktatása. A Bologna rendszerű bölcsészképzésben lévő szakok esetében *Könyvtárhasználat*, vagy *Könyvtárhasználati ismeretek*, vagy *Könyvtárismeret* néven egy tantárgy keretében kapnak a hallgatók egy féléves betekintést, de igen alacsony óraszámban, néhol heti 1, néhol 2 óra előadásban, jó esetben nem előadás, hanem szemináriumi formában. Néhol a *Kutatásmódszertan* illetve *Proszeminárium* tárgyakba integrálva kerül sor ilyen jellegű ismeretek oktatására. Ez igen kevés idő, főleg akkor nem tartom hatékonynak, ha a gyakorlás elmarad, ezért jobb a szemináriumi forma. A több mint negyedszázad oktatásban eltöltött évem alatt kapcsolatba kerülhettem a korábbi két szakos tanárképzésben a magyar, a történelem, a biológia, a matematika, a számítástechnika, az ének, a gyors- és gépírás, az angol, a német, a francia, az orosz nyelv - könyvtár, szakkal párosított képzésben részt vevő hallgatóival, valamint a programtervező matematikus, a művelődésszervező, az andragógus, a nemzetközi tanulmányok szak diákjaival. Ezek között a hallgatók között a könyvtár szakosokon kívül, hiszen ők a szakból eredően megismerték a szükséges ismereteket, szinte csak a magyar és a történelem szakosokról mondható el, hogy a

⁶⁷ Könyvtárosokat és tájékoztatókat képző egyetemi-főiskolai bázisok Debrecenben, Szombathelyen, Nyíregyházán és Szegeden / Bényei Miklós ; Pálvölgyi Mihály ; Szerafinné Szabolcsi Ágnes ; Barátné Hajdu Ágnes. – Teljes szöveg In: Tudományos és műszaki tájékoztatás. – 47. (2000) 6-7., p. 272-284.http://tmt.omikk.bme.hu/show_news.html?id=1409&issue_id=22

képzésük során megismerték a szükséges forrásokat, használatukat. Sajnos a többi szak estében ezt már nem mondhatjuk el. Természetesen vannak kiemelkedő jó példák néhány képzőhelyen, melyekről a könyvtári felhasználóképzés témájában gyakran születtek publikációk. Ezekről a jó gyakorlatoktól eltekintve sajnos általánosságban megállapítható, hogy nem törekcszenek az egyes szakok oktatói arra, hogy legalább a saját tudományterületük forrásismeretébe bevezessék hallgatójukat. Pedig ez nem csak a felsőoktatási könyvtárak feladata, ahol rendszeres a könyvtárak bemutatása, a katalógus-használati, kutatómódszertani ismeretek, adatbázisok használatát bemutató foglalkozások szervezése. Ezt a megállapításomat alátámasztja a pedagógus továbbképzéseken, valamint három gyermekem iskolai tanulmányai alatt szerzett tapasztalatom. Gyermekeimet számos esetben én tanítottam meg a hatékony információkeresés módszereire különösen házi dolgozatok, szakdolgozatok irodalomkutatása során. A gyakorló pedagógusok esetében felmérés is bizonyítja azt, hogy „sokan vannak, akik a felkészülés és az adminisztráció során sem használják az informatika által kínált lehetőségeket „⁶⁸ Természetesen az újonnan bevezetett elektronikus napló használata módosítani fogja ezt a 2006-ban tett megállapítást.

Erősíteni kell az iskolai könyvtár és a könyvtáros szerepét

Az előzmények alapján egyértelműen kijelenthetjük, hogy meg kell erősíteni az iskolai könyvtárosok és a könyvtár szerepét. Csak a folyamatosan és igényesen végzett szakmai tevékenységgel tudják kivívni azt a megbecsült helyet az iskolákban, amely megilleti ezt a szakmát. El kell azt érni, hogy az iskolai pedagógiai munkában nélkülözhetetlenné váljanak azzal, hogy magas szinten képesek a gyorsan változó társadalmi környezetben a tudás, az információ átadására. Ehhez szükség van folyamatos szakmai továbbképzésre, az újdonságok megismerésére. Erősíteni kell a könyvtárosok kompetenciáit, mert tudásmegosztó szerepük hatékonyabbá teheti az egyes szaktanárok pedagógiai munkáját. A folyamatos szakmai továbbképzés egyik módja lehet az egyéni információszerzés. Ennek segítése szintén könyvtáros feladat, hiszen ők rendelkeznek azokkal a szakirodalmi forrásismeretekkel, amelyek birtokában képesek arra is, hogy ajánlásokat tegyenek a különböző szakok tanárainak.

Az alábbi ajánlás segítséget adhat a közoktatás, a felsőoktatás, a fenntartók, az iskolaigazgatók számára mivel kiválogattam azokat a szerintem legfontosabb elektronikus információforrásokat, amelyekben rendszeresen nyomon követhető a pedagógiai szakirodalom.

Ajánlás a különböző típusú pedagógiai forrásokból

- A. A hagyományos, nyomtatott források között kiemelt helyen állnak az enciklopédiák, lexikonok, kézikönyvek, monográfiák, bibliográfiák, teauruszok, valamint a folyóiratok. Ezeknek mára rendszerint kialakultak az elektronikus verziói is. Néhány kiemelt jelentőségű példa álljon itt.
 - Online Pedagógiai Lexikon – OPL. Az 1997-es nyomtatott verzió alapján készült, folyamatos karbantartással. Dr.Falus Iván szakmai irányításával. Nem csak a címszavak szerinti keresést teszi lehetővé, hanem a szócikkek szövegében is keres. Felhasználói javaslatokat pedlex-cikk@human.kando.hu, észrevételeket pedlex@human.kando.hu címen várják. Elérhetősége: <http://www.pedlexikon.hu/>
 - Pukánszky Béla- Németh András: Neveléstörténet. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 1996. (<http://mek.oszk.hu/01800/01893/html>)

⁶⁸ Hunya Márta-Dancsó Tünde- Tartsayné Németh Nóra: Az informatikai eszközök használata a tanítási órákon. In:Új pedagógiai Szemle.2006.7.163-177.p.

B. Elektronikus információforrások

Az elektronikus forrásokat az alábbiak szerint csoportosíthatjuk.

1. Referenz adatbázisok :

- Katalógusok,
- Szakirodalmi adatbázisok,
- Folyóirat tartalomjegyzék adatbázisok

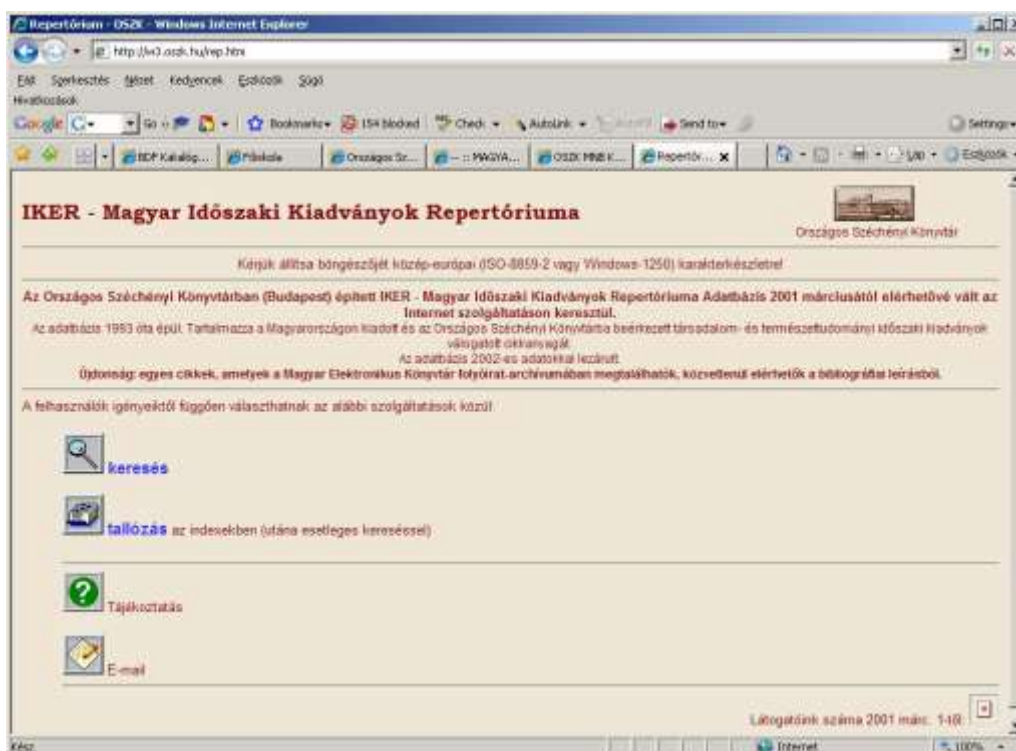
2. Forrás adatbázisok :

- Elektronikus, virtuális könyvtárak
- Elektronikus periodikák
- Teljes szövegű adatbázisok (full text)

1. Referenz adatbázisok: katalógusok

- Nemzeti dokumentumtermés áttekintése : OSZK, DEENK
(http://nektar1.oszk.hu/librivation_hun.html) (<http://webpac.lib.unideb.hu/WebPac/>)
- MNB Könyvek Bibliográfiája-KB, 2002-től e-folyóiratok
- MNB Időszaki Kiadványok Bibliográfiája- IKB,
- MNB Időszaki Kiadványok Repertórium- IKER
- Nemzeti Periodika Adatbázis –NPA
- **MOKKA**- Magyar Országos Közös Katalógus

Közös, központi adatbázisra alapozott és nem virtuális közös katalógus 15 könyvtár tett szándéknyilatkozatot a rendszer megvalósítására, köztük a nemzeti könyvtár, nagy egyetemi könyvtárak, tudományos és szakkönyvtárak és az ország legnagyobb közkönyvtára a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár. E könyvtárak a magyar könyvtári állományokban található külföldi dokumentumok (címek) mintegy 70 %-át és a magyar dokumentumoknak lényegében 100 %-át birtokolják. A későbbiekben két további könyvtár csatlakozott a MOKKA-hoz .
(<http://www.mokka.hu/>)

- Szakirodalmi adatbázisok – **PAD : Pedagógiai Adatbázis** - az OPKM 1989-től nyilvántartja a Magyar Pedagógiai Irodalom c. nemzeti szakbibliográfia teljes anyagát, és a feldolgozott idegen nyelvű szakkönyvek, a válogatott folyóiratcikkek adatait a neveléstörténet, neveléslélektan, oktatásmélt, oktatásügy, közoktatás, módszertan, gyógypedagógia témájában, gyűjteményes műveket analitikus feltárásban saját tárgyszórendszerrel. (http://olvasas.opkm.hu/portal/felso_menusor/pedagogiai_irodalom).
- **HUMANUS** adatbázis :A humántudományok magyar vonatkozású tanulmányainak és cikkeinek bibliográfiai adatai napjainkig. Megbízható, naprakész, folyamatos konverziós munkák. Több mint 150 ezer cikk. A bibliográfiai tétel ugrópontot is tartalmaz a teljes szöveghez, ha az elektronikusan archivált változat a feldolgozás pillanatában hozzáférhető. Konzorcium keretén belül működik. (<http://www.oszk.hu/humanus/>)
- **ERIC** : A világ legnagyobb amerikai pedagógiai adatbázisa 1966-tól negyedévente bővül a pedagógia és a határterületi könyvek, folyóiratcikkek, kutatási jelentések, disszertációk tételeivel. Elérhető CD-ROM, internet, online adatbázis-szolgáltatoknál (pl.ProQuest /Dialog) Keresőszavai terminológiai szótárból származhatnak, illetve saját kútfőből természetes nyelven alkothatók. (Elérhetősége: <http://www.eric.ed.gov/ERICWebPortal/resources/html/librarians/librarians.html>)
- **FIS Bildung** : A német kultúrkör neveléstudományi és oktatásügyi irodalmát tárja föl. Előállítója, együttműködve több európai ország intézményeivel, a Német Nemzetközi Pedagógiai Kutatóintézet. Elérhetősége: CD-ROM kiadvány és internet (<http://fis-bildung.de>)
- **BEI : British Educational Index** – Az Egyesült Királyság folyóiratokban leközölt neveléstudományi és oktatásügyi szakirodalmát dolgozza fel. Leeds Egyeteméhez kapcsolódó non-profit részleg készíti. Elérhetősége: CD-ROM változat (az International ERIC részeként, online szolgáltatásként és interneten: (<http://www.leeds.ac.uk/bei>) .

Folyóirat tartalomjegyzék adatbázisok

- **Periodicals Contents Index : PCI** – olyan elektronikus adatbázis, amely közel 4000 humán- és társadalomtudományi folyóirat tartalomjegyzékét adja 1770-től. Több mint 30, köztük magyar-nyelven megjelent folyóirat cikkeit indexeli. 13 millió bibliográfiai tétel mellett 1 millió teljes szövegű cikket tartalmaz. Évi kb. 1 millió tétellel gyarapszik.
(Elérhetőség: <http://pci.chadwyck.co.uk>)
- **UnCover** : 13 millió cikket, 27.000 publikációt feltáró adatbázis 1988 óta 17.000 tudományos és szakfolyóiratot figyel, több ezer kiadványt teljes szöveggel online is rendelkezésre bocsát. (Térítés ellenében a többi is.) Cím szerinti keresés az egész adatbázisra, online cikkeket tematikusan és a kiadói név alapján böngészhetik ingyenesen. Full-text elérésért és dokumentumküldésért fizetni kell.
(Elérhetősége: (<http://www.ingenta.com>)
- **900 Elsevier** folyóirat tartalomjegyzéke ingyenes szolgáltatásként. Szerző, cím, folyóiratcím szerinti keresés lehetséges. (<http://www.elsevier.nl/locate/estoc>)
- **150 Springer Verlag** folyóirat tartalomjegyzéke ingyenes szolgáltatásként.
(<http://www.springer.de/server/svips.html>)
- **A Wolters Kluwer Academic Publisher** folyóiratok tartalomjegyzékei ingyenesen kereshetők. A holland cég a világ egyik legnagyobb kiadójaként jogi, adózási, orvos-egészségügyi és oktatási profillal működik.
Elérhetősége: (<http://www.wolterskluwer.com>)
- **Current Contents: Current Contents Connect** az Institute for Scientific Information (ISI) multidiszciplináris adatbázisa hét tudományterület (közte a Social & Behavioral Sciences) szemlézett cikkeinek bibliográfiai adatait tartalmazza. A világ 8000 legfontosabb tudományos folyóiratát és több mint 2000 könyvet figyel. (Elérhetősége: <http://www.clib.dote.hu:8600>)
- **MATARKA**
„A MATARKA 2002 óta létező, a Miskolci Egyetem, Könyvtár, Levéltár, Múzeum által fejlesztett és működtetett, túlnyomórészt Magyarországon megjelenő tudományos és szakmai folyóiratok tartalomjegyzékeinek kereshetőségét és böngészését lehetővé tevő, bárki számára térítésmentesen elérhető országos szolgáltatás. Az adatbázis építésében több mint 35 könyvtár, 30 feletti szerkesztőség, 8 magánszemély vesz részt. Alapfunkcióin túl elvezet a feldolgozott folyóiratok honlapjára, hozzáférést ad ugrópontok segítségével a cikkek teljes szövegéhez, ha azok szabadon elérhetők az interneten, illetve ha nem, akkor közvetítésével a cikkek másolata megrendelhető az Országos Széchényi Könyvtártól. A MATARKA évente majd másfél milliónyi használatot regisztrál, a feldolgozott cikkek száma több mint 2 millió, a folyóiratok száma 1500 felett van és majd fél millió cikk teljes szövegéhez lehet hozzáférni.” – olvashatjuk a szolgáltatás ismertetőjét a <http://www.matarka.hu/> linken.⁶⁹
Elérhető számos fontosabb pedagógiai folyóirat pl. Esély, Iskolakultúra, Új Pedagógiai Szemle.

Forrás adatbázisok

- **MEK:**
A **Magyar Elektronikus Könyvtár** a legnagyobb, legismertebb szövegarchívum, a NIIF és az OSZK közös projektje, 1995-től indult. A magyar nyelvű, vagy vonatkozású oktatási, tudományos vagy kulturális célokra használható, szabadon terjeszthető, teljes szövegű elektronikus dokumentumok központi gyűjtőhelye. 1.0-ás régi gyűjtemény (www.mek.iif.hu), 2.1-es új gyűjtemény (<http://mek.oszk.hu>). Felvették a nemzetközi internetes nyilvános katalógusba is (SOSIG: The Social Science Information Gateway, <http://www.sosig.ac.uk/resource?database>)

⁶⁹ <http://www.matarka.hu>

- **Neumann János Digitális Könyvtár és Multimédia Központ** -1997-től a digitalizálásban vesz részt, koordinál, hálózati szolgáltatásokat indít. Építi a hazai internetes dokumentumok online katalógusát: WebKat.hu. Közhasznú adatbázisok építése 1999-Magyar CD-ROM-ok adatainak gyűjtése, diszkográfia 1994 - Bibliotheca Hungarica Internetiana – klasszikus magyar költők hálózati közzététele. Több száz magyar természettudományi és tudománytörténeti munka. 2000-től Digitális Irodalmi Akadémia-42 kortárs író teljes életműve digitálisan közzététele. (Elérhetősége: <http://www.neumann-haz.hu>)
- **Kata Elektronikus Könyvtára (KEK)** – Dr. Kéri Katalin (Pécsi Tudományegyetem) pedagógiai tematikájú, a nagy elődök és a tehetséges kortársak nevelés- és művelődéstörténettel, történelemmel, pedagógiával kapcsolatos írásait gyűjti. (Elérhetősége: <http://kerikata.hu/konyvtar.htm>)
- **Journal Storage** – angol nyelvű, retrospektív adatbázis, nagy múltú tudományos folyóiratokat tárol a folyóiratok indulásától kezdve az utolsó 3-5 év kivételével. Történettudomány, közgazdaságtan, antropológia, nyelvtudomány, szociológia, politikatudomány, filozófia, matematika, növénytan, ökológia. 24 tudományág,260 folyóiratának teljes szövegét közli. (Elérhetősége: <http://www.jstor.org>)
- **SWETSWISE**: 227 kiadó 7055 sajtótermékének teljes szövegű, elektronikus változata. A rendszer katalógusa 65 000 szerző és kiadó 250 000 publikációját tartalmazza, fejlett keresőrendszerével a tartalomjegyzékekben és a tartalmi kivonatokban is kereshetünk. (Elérhetősége: (<http://www.swets.com>)
- **Web of Science** : A WoS az ISI (Institute for Scientific Information)interdiszciplináris bibliográfiai adatbázisa,hetente frissített anyaga a tudomány egész területére kiterjed. kb. 8700 folyóiratot szemlél. Szolgáltatása a citációs index, amellyel tudományometriai elemzéseket végezhetünk, mert a szerzői hivatkozásokat is feltárja. Hozzáférhető a használatra jogosult intézményekben.
- Az **EBSCO Publishing** EBSCOhost nevű szolgáltatása bibliográfiai és teljes szövegű adatbázisokat kínál. Minisztériumi támogatás révén, a keresőrendszeren keresztül közel 8000 angol nyelvű szakfolyóirat érhető el.(Eric, Library, Information Science & Technology Abstracts)

Felsorolásunk után nem szabad megfélemedkeznünk a pedagógiai irodalom kiemelt, országos szakkönyvtári gyűjteményéről sem. Az **Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum** honlapján⁷⁰ számtalan nélkülözhetetlen információt találhatunk. a mindennapi pedagógia munkához.(pl. Bod Péter könyvtárhasználati verseny, EBSCO csomag, Könyv és Nevelés, iskolai értesítők bibliográfiája) Természetesen a tájékozódáskor fontosak a határterületi szakkönyvtárak valamint a pedagógusképző intézmények könyvtárai is.

Remélem, hogy a felsorolt információs tartalmak hozzásegítenek minden érdeklődőt a pedagógiai irodalomhoz és információhoz való hozzáféréshez.

⁷⁰ <http://www.opkm.hu/>

Tanyiné dr. Kocsis Anikó⁷¹: Elektronikus folyóiratok, joganyagok és szakmai információs portálok használata a pedagógiai információszerzésben

Absztrakt: Az előadás/tanulmány azokat az elektronikus forrásokat veszi számba (a teljesség igénye nélkül), amelyek a pedagógiai munkában nélkülözhetetlenek. Előljáróban áttekintést ad az elektronikus források formátumairól, majd bemutatja alkalmazásuk előnyeit. Részletes ismertetést nyújt olyan nélkülözhetetlen jogi forrásokról, mint a közlönyök, majd képet ad a jelentősebb elektronikusan megjelenő periodikákról (pl. Magyar Pedagógia). Végül ismerteti a legfontosabb oktatási portálokat (pl. SuliNet).

Bevezetés

A naprakész tájékozottság igen fontos az oktató-nevelő tevékenység során és a pedagógusok sokszor nem tudják, honnan kérjenek segítséget, ill. melyek azok a források, amelyekre támaszkodhatnak információigényük kielégítésében.

“Az információs szükséglet felismerésén azt értjük, hogy az ember megfelelő szintű szakmai műveltség birtokában, a szakterület terminológiájának ismeretében új kérdéseket képes megfogalmazni, és megvan az igénye további új ismeretek megszerzésére. Az információk megtalálása bizonyos forrásismeretet és kutatási módszerek elsajátítását feltételezi, mind a hagyományos, mind az elektronikus források esetében.”⁷²

A tanulmánynak nem célja, hogy a hatékony információvisszakeresés tényezőit vizsgálja, ugyanakkor szeretne rámutatni arra, hogy az információforrások száma az elektronikus formátumok megjelenésével robbanásszerűen megnőtt az elmúlt néhány évben. Ennek következménye pedig az lett, hogy a pedagógusok nagyrésze nem ismeri azokat az anyagokat és forrásokat, amelyek jelentősen megkönnyítenék minden napi munkájukat. Nagy segítséget jelentene, ha az iskolai könyvtárosok munkája kiegészülne egy olyan tevékenységgel, amely a tanárok ezen irányú felvilágosítását célozná meg általános és középiskolákban egyaránt...

Amit az információforrásokról tudni kell...

Mielőtt bemutatnák néhány jól használható elektronikus forrást, lássuk, könyvtári szempontból hogyan lehet tipizálni az információs forrásokat!

1. Milyen típusú az információ keletkezését tekintve:

1. primer – pl. belső statisztikák, iskolai évkönyvek;
2. szekunder – pl. pedagógiai statisztikák, folyóiratok;
3. terciér – információforrás-gyűjtemények

2. Tartalmilag mit képviselnek (jogi, művelődésügyi, pedagógiai stb.)

3. Milyen a megjelenés módja:

1. önálló vagy
2. rejtett,

⁷¹ PhD, főiskolai docens, Nyíregyházi Főiskola, Matematika és Informatika Intézet, kocsisa@nyf.hu, tanyine.kocsis.aniko@gmail.com

⁷² Borostyániné Rákóczi Mária: Pedagógiai folyóiratok az interneten – tájékozódás a szakirodalomban, URL: http://olvasas.opkm.hu/portal/felso_menusor/konyv_es_neveles/pedagogiai_folyoiratok_az_interneten_tajekozodas_a_szakirodalomban (2015-06-16)

4. Használatuk korlátozott-e:

1. publikus vagy
2. nem publikus

5. Milyen csatornákon jut el a felhasználókhöz:

1. informális vagy
2. formális

Az információ továbbításának számtalan módja ismert, ezeket három nagy kategóriába lehet rendezni. A mellékelt táblázat néhány példával érzékelteti a pedagógiai források sokszínűségét.

Nyomtatott	Elektronikus	Szóbeli
Belföldi, külföldi szaklapok Közlönyök Statisztikai kiadványok Név- és címtárak Tanulmányok, elemzések stb.	TV, Teletext – szolgáltatások CD-ROM, DVD Internet Online elérésű adatbázisok	Szakmai konferenciák, szemináriumok, Tájékoztatók Informális összejövetelek, baráti beszélgetések stb.

1. táblázat: Az információk továbbításának módjai

Az elektronikus források jellemzői, típusai

Ahogy az már a bevezetésben elhangzott, az elmúlt évtizedben az *elektronikus források száma jelentősen megnőtt*, alkalmazásuk a könyvtári tájékoztatásban nagy népszerűségnek örvend.

Előnyük, hogy nagymennyiségű adatot „*helytakarékosan*” lehet tárolni, a hozzáférés mérhető (pl. hányan töltötték le tartalmakat), valamint az információ *több szempontú, gyors visszakeresése* pedig jelentősen segíti a könyvtáros munkáját.

Hátrányuk, hogy kevésbé megbízhatóak, mivel a plagizálás veszélye inkább jellemzi őket, mint a „kötetbe zárt” nyomtatott kiadványokat. Mindkét formánál (nyomtatott/hagyományos – elektronikus) felmerül az *időtállóság* kérdése, vagyis: meddig őrizhető meg a tartalom, mikor esik szét a nyomtatott kiadvány, illetve mikor mennek tönkre az elektronikus tárolók?

A szakirodalomban nem találunk egységes tipizálást az elektronikus források vonatkozásában. A könyvtári használatban azonban a következő megjelenési formákat szoktuk megkülönböztetni:

- CD-ROM és DVD
- Internet honlapokat és portálok
- elektronikus folyóiratok
- elektronikus adatbázisok online hozzáféréssel, vagy CD-ROM és DVD formátumban
- e-könyvek
- e-kéziratok

Az angol szakirodalom – többek között - idesorolja még a következő *kategóriákat* is...

- **Elektronikus „referenzs polc”**, azaz multimédiaanyagok, képgyűjtemények, enciklopédiák, kézikönyvek, térképek stb. elektronikus változatait;
- Napi híreket közvetítő **hírszolgáltatások** (pl. BBC, CNN);
- **Joganyagok** (elsősorban EU-val kapcsolatos fulltext-es források, pl. URL: <http://www.findlaw.com>)
- **Szoftverek**⁷³

⁷³ Pantry, Sheila – Griffith, Peter: Creating a successful e-information service, London, 2002, Facet, p. 21-22.

A továbbiakban a pedagógiával kapcsolatos joganyagokra, elektronikus folyóiratokra és portálokra nézünk jellemző példákat!

Oktatással, neveléssel, képzéssel kapcsolatos joganyagok és e-források

A joganyagok közé soroljuk a törvényeket, rendeleteket, és jogszabályokat.

Nemzeti Jogszabálytár

A Nemzeti Jogszabálytár mindenki számára térítésmentesen igénybe vehető jogszabálykereső szolgáltatás.

Tartalomszolgáltatója és a szolgáltatás üzemeltetője a Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó Kft.

Egy űrlap kitöltésével kereshetünk a Nemzeti Jogszabálytár jogi adatbázisában. Feltételek megadásával különböző keresőkérdéseket állíthatunk össze, melyek eredménye a feltételeknek eleget tevő jogszabályok listája.

- Kategóriák:
 - Közismert jogszabályok
 - Mai napon hatályba lépő jogszabályok
 - Mai napon hatályukat veszítő jogszabályok
 - Öt évnél korábbi időállapotok igénylése
- URL: <http://www.njt.hu/>

Oktatási és Kulturális Közlöny

Jellemzők:

- Az aktuális szám tartalomjegyzékét megjeleníthetjük
- Regisztráció nélkül csak a közlönyök egyes évfolyamaira kereshetünk, de a három hónaposnál frissebb számokhoz nincs hozzáférésünk.
- A regisztrált felhasználóknak viszont korlátlan hozzáférést és jogszabály adatokkal kiegészített keresési lehetőséget biztosít a portál.
- 2009 jan. 1-től az Oktatási Közlöny és a Kulturális Közlöny összevonásra került, a korábbi számok e-változatai szintén elérhetőek,
- URL: <http://www.kozlonyok.hu/kozlonyok/valaszt.htm>

1000 év törvényei: Magyar törvények Szent Istvántól a rendszerváltásig

- Alapja a CompLex Jogtár (Jelenleg Wolters Kluwer)
- Pl. 1997. évi CXL. Törvény a kulturális javak védelméről és a muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári **ellátásról és a közművelődésről**
- Hátránya: 2003-tól nem frissül
- URL: <http://www.1000ev.hu>

Magyarország.hu - Oktatás

- A **Magyarország.hu** a kormányzat elektronikus ügyintézésre szolgáló honlapja, működtetője a Közigazgatási és Elektronikus Közszolgáltatások Központi Hivatala és a Nemzeti Fejlesztési Minisztérium
- Kitűnően szervezett tartalmakat kínál
- Témák: Diplomák honosítása, Érettségi, Felnőttoktatás, Középfokú oktatás, Felsőoktatás, Művelődés, Nyelvvizsga stb
- A Jogszabálykeresőt a [Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó](#) működteti.
- URL: <https://ugyintezes.magyarorszag.hu/ugyek/410005>

Elektronikus folyóiratok

A folyóiratok fontos információforrásnak bizonyulnak minden szakterületen, hiszen a frissességet, újdonságot képviselik. Vannak olyan nagy múltú, több évtizede megjelenő folyóiratok, amelyek ma már online, otthonról elérhetőek. A kiadók többsége a friss számok megtekintését előfizetéshez köti, de a félénél idősebb tartalmak esetén engedélyezi a szabad hozzáférést.

Linkgyűjtemények

Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár és Tudásközpontjának gyűjteménye

A linkgyűjtemény mintegy 1500 belföldi folyóirat és főbb webportál címeinek naprakész kollekcióját tartalmazza.

URL: <http://www.lib.pte.hu/kk-interneten-elérhető-magyar-folyóiratok-es-főbb-webportalok-cimeinek-gyujtemenye>

A Szegedi Tudományegyetem Egyetemi Könyvtárának válogatása

URL: <http://www.bibl.u-szeged.hu/bibl/address/folyoirat.html>

A Magyar Elektronikus Könyvtár Elektronikus Periodika Archívuma

URL: <http://epa.oszk.hu>

Pedagógia.lap.hu - Oktatás

- **Magyar pedagógiai folyóiratok (válogatás)**
- URL: http://pedagogia.lap.hu/magyar_pedagogiai_folyoiratok/13676860?ct
- Gyors tájékozódáshoz kitűnő
- Egyéb menüpontok az oldalon: Hírek, Neveléstörténet, Gyógypedagógia, Fejlesztő pedagógia, Könyvek és könyvtárak stb...

URL: <http://www.lap.hu/oktatas/>

Pedagógiai Szaklaptallózó

- Elsősorban iskolai könyvtárak számára készült
- 2010-től jelenik meg online formában
- Mintegy 30 folyóirat cikkei közül válogat
- A Mentor Magazin társlapjaként indult, hónapról hónapra az aktuálisan megjelenő pedagógiai, illetve „pedagógiaközel” folyóiratok legfrissebb számaiból ad áttekintést.

URL: <http://3ddigitalispublikacio.hu/media/mentor/szaklap/1102/szaklap.php>

Elektronikus folyóiratok– Magyar pedagógiai folyóiratok

A magyar pedagógiai folyóirat-kiadást tartalmi sokszínűség jellemzi. A leggyakoribb témátípusok:

- Oktatáspolitikai,
- Aktuális kérdések,
- Hírek,
- Jogi vonatkozások stb.

Sok periodika párhuzamosan jelenik meg nyomtatott és online változatban

Magyar Pedagógia : az MTA Pedagógiai Bizottságának folyóirata

- A tágran értelmezett neveléstudomány minden területéről közöl tanulmányokat, empirikus vizsgálat eredményeit összegző írást éppúgy, mint elméleti elemzést vagy egy kutatási terület eredményeinek átfogó, szintetizáló jellegű bemutatását.
- 1991-2015 közötti évfolyamok online elérhetőek

- Valamennyi tanulmány szövege .pdf formátumban megtalálható
- Szerkesztőség: [Szegedi Tudományegyetem - Bölcsészettudományi Kar, Neveléstudományi Intézet](#)
- Alapítva: 1892-ben
- URL: <http://www.magyarpedagogia.hu>

Új Pedagógiai Szemle : Az Oktatókutató és Fejlesztő Intézet folyóirata

- Szakmai közreműködő: Magyar Pedagógiai Társaság
- Online számok elérhetők: 1997-2015 között
- Közreadó: OKFI - Oktatókutató és Fejlesztő Intézet
- URL: <http://www.ofi.hu/folyoirat/uj-pedagogiai-szemle>

Könyv és Nevelés

Az igényes pedagógust, az iskolai könyvtárost, a közoktatásban dolgozó szakembert szólítja meg.

- Állandó rovatai: Hagyomány, Olvasáspedagógia, Tankönyv-tanesszköz, Könyvtár, Ifjúsági
- irodalom, Oktatótörténet, Neveléstörténet, Hírek stb.
- 15 évfolyam tanulmányai elérhetőek online
- URL: http://olvasas.opkm.hu/portal/felso_menusor/konyv_es_neveles2

Köznevelés : online köznevelési magazin

- Nonprofit portál, melynek célja, hogy minél szélesebb körű információval lássa el a magyar oktatási rendszerrel érdeklődőket korosztálytól és nemzetiségtől függetlenül.
- Elsősorban hírmagazin
- A Nemzeti Erőforrás Minisztérium hetilapja
- 1945-ben alapították (67. évf.)
- Online verzió 2006 óta
- **Rovatok:** Bölcsőde/Óvoda, Általános oktatás, Középszintű oktatás, Felsőoktatás, Felnőttképzés
- URL: <http://www.koznev.hu>

Iskolakultúra (Online)

- Az Iskolakultúra Online folyóirat magyar és angol nyelvű tudományos publikációk számára biztosít megjelenési lehetőséget
- 1991-1996 között csak papíralapú hordozón elérhető (több szám szkennelt formában)
- 1997-től minden szám digitálisan is fellelhető
- 2008-tól Iskolakultúra Online,
- Támogatók: Gondolat, Pannon Egyetem, OKM, Oktatásért Közalapítvány
- „Az Iskolakultúra széles körben való népszerűségének egyik kulcsa színes tartalmi palettája, mely a neveléstudomány legfrissebb kutatási eredményeitől az oktatásügyet érintő aktuális kérdéseken át az iskolai művészeti nevelésben segítséget nyújtó szépirodalmi alkotásokig terjed.”⁷⁴
- URL: <http://www.iskolakultura.hu/>

Educatio: interdiszciplináris szemle azok számára, akik az oktatás társadalmi összefüggéseit keresik

- URL: <http://www.hier.iif.hu/hu/index.php>
- Főszerkesztő: Kozma Tamás
- Az Educatio negyedéves folyóirat, évente közel hatszáz oldalon jelenik meg
- 1992-2011-ig online elérhetőek az egyes évfolyamok

⁷⁴ Iskolakultúra, Bemutatókötet, URL: <http://www.iskolakultura.hu/> (2015-06-16)

- Pdf-ben olvasható, letölthető
- Rovatok: Tanulmányok, Valóság, Kutatás közben, Szemle
- Kiadó: Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet

Információs portálok

A web portálok az információszerzés kiindulópontjának számítanak. Jelentőségük abban áll, hogy a különböző forrásokból származó információkat egységes módon jelenítik meg. „A web portál fogalma alatt olyan, web böngésző segítségével elérhető információs rendszert értünk, amely egyetlen pontból, integrált módon, személyre szabható, rugalmas elérési lehetőséget biztosít a portál felhasználói számára fontos információkhoz és szolgáltatásokhoz.”⁷⁵

Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet

- Az OFI az oktatási ágazat stratégiai kutató-fejlesztő és szolgáltató intézménye. Ezen a néven 2007. január 1-jén kezdte meg működését, jogelődjei között található az
 - Országos Pedagógiai Intézet, az 1990-ben alapított
 - Országos Közoktatási Intézet, valamint az
 - Oktatáskutató Intézet és a Professzorok Házának keretei között működő kutató-fejlesztő részlegek.
 - 2007 őszétől az Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet része lett az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum is
- Az Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet alapfeladatát a magyar közoktatás, esetenként a felsőoktatás fejlesztése érdekében végzett kutatási, fejlesztési, innovációs és szolgáltatási tevékenység jelenti.
- Az intézet tevékenysége
 - közoktatási és felsőoktatási kutatásokra és fejlesztésekre,
 - nemzetközi elemzésekre,
 - az oktatásirányítás szakmai döntéseit előkészítő szakértői tevékenységekre,
 - adatszolgáltatásokra, valamint
 - a szakmai eredmények széles körű disszeminációjára terjed ki.

Rovatok:

- Kutatás-fejlesztés,
- Pedagógiai szakmai szolgáltatások,
- Tehetséggondozás,
- Intézményeknek,
- Pedagógusoknak,
- Tananyagfejlesztés,
- Szakmai kiadványok.
- A portál számos hasznos linket, továbblépési lehetőséget biztosít intézményekhez, adatbázisokhoz, szakmai anyagokhoz
- Lapjai:
 - Új Pedagógiai Szemle
 - Új Köznevelés
 - Educatio
 - Könyv és Nevelés

URL: <http://www.ofi.hu>

⁷⁵ Munk S. – Molnár M.: A web portálok típusai, jellemzőik. –In: Hadmérnök, 4. évf. 1. sz. (2009. márc.), p. 251.

SuliNet Hírmagazin

A www.sulinet.hu portál fenntartója az Educatio Társadalmi Szolgáltató Nonprofit Kft., szerkesztését a Digitális Pedagógiai Osztály végzi

- Hírmagazin, kategóriák:
 - Pedagógia, Tudomány, Hírek, Óvoda, eVilág stb.
- Közösségépítési lehetőség
 - Csoportokat lehet tetszőlegesen létre hozni, pl. Kutatók a Neten
 - Tudásbázis
 - Tantárgyak szerinti felosztás (16)

URL: <http://www.sulinet.hu/>

Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum

- Az OPK országos feladatkörű, nyilvános, tudományos szakkönyvtár
- Az OPKM könyvtári funkciójából eredő alapfeladata a teljes körű magyar nyelvű és a válogatott idegen nyelvű pedagógiai szakirodalom gyűjtése, megőrzése és védelme; feldolgozása és rendelkezésre bocsátása, korszerű szakirodalmi szolgáltatások üzemeltetése.
- Ellátja az iskolai és a pedagógiai szakkönyvtárakkal kapcsolatos, könyvtári jogszabályokban előírt szakmai feladatait.
- URL: <http://www.opkm.hu/>

Magyar Pedagógusok Háza Portál

Az OPKM pedagógiai portálja

- Feladata: Az oktatás, nevelés, a pedagógiai innováció, a neveléstudományi kutatás számára készült hazai és külföldi elektronikus források rendszerezése, elérésük biztosítása.
- Témacsoportok:
 - Oktatáspolitikai, -irányítás,
 - Intézmények, szervezetek,
 - Tanulók, gyermekek
 - Nevelés
 - Köznevelés stb.
- Pedagógiai folyóiratok – Magyarország, Európa, USA, egyéb
 - 73 magyar és külföldi folyóirat linkjét tartalmazza

URL: <http://www.mphp.hu>

Olvasás Portál

- Menüpontok:
 - Tankönyvatbázis
 - Pedagógiai irodalom
 - Gyermekek- és ifjúsági irodalom
 - Könyv és Nevelés folyóirat
 - Web Iskolai könyvtár
- A Nevelési Tudásdepó projekt a köznevelési intézmények és a könyvtárak együttműködését támogató szolgáltatásaival erősíti a köznevelésben részt vevő korosztály olvasási és digitális, információszerzési kompetenciáit.
- Támogatja a nem formális és informális képzési programok kidolgozását, külföldi jó gyakorlatok adaptálását, összegyűjti és egységes szempontok szerint adatbázisokba rendezi a hazai jó gyakorlatokat, az Olvasás Portál és kiadványok révén disszeminálja a tartalmakat.
- A megszülető tudástárak közvetlenül használhatók a köznevelésben, alapját képezik a folyamatos fejlesztői munkának.

- Az OPKM biztosítja a közoktatás számára az információs hátteret, nemzeti gyűjteményei a teljesség igényével tartalmazzák a hazai gyermek- és ifjúsági könyveket, valamint a tankönyveket.

URL: <http://olvasas.opkm.hu>

EDUPRESS : az oktatási híradó

- Rovatok:
 - Érettségi-Felvételi | EU-inform | Határontúl | Közélet | Külföld | Kultúra | Kutatás-fejlesztés | Pályázatok | Sport | Színes hírek | Tudomány |
- Kiadók:
 - Shortcut Communications Kft.,
 - Ifjúsági Médiakultúráért Alapítvány,
 - Magyar Egyetemi és Főiskolai Sajtó Egyesület

URL: <http://www.edupress.hu/hirek/>

Oktatás.hu: az Oktatási Hivatal információs portálja

- Rovatok:
 - Köznevelés
 - Felsőoktatás
 - Szakképzés
 - Továbbképzés stb.
- Célcsoportok:
 - Diák, szülő, érdeklődő
 - Pedagógus, oktató
 - Fenntartó, oktatási intézmény
 - Kormányhivatal
 - Oktatási beszállító, kiadó

URL: <http://www.oktatas.hu>

Összefoglalás

Előadásomban/tanulmányomban arra vállalkoztam, hogy áttekintést adjak a hazai elektronikus úton elérhető pedagógiai információs forrásokról.

Egy (iskolai) könyvtáros szemszögéből a pedagógiai információs források sokrétűek, szerteágazóak, több diszciplínát érintőek. A tartalmi szóródás mellett számolni kell a szakembereknek azzal is, hogy a releváns információ fellelhetősége nehezebb lett, információ-túlterhelésről beszélhetünk minden szinten.

A közoktatásban az információhordozók használatához, a megfelelő információt tartalmazó forrás kiválasztásához hatékony segítséget tudnak nyújtani az iskolai könyvtárosok. Összeállíthatnak forráslistákat, melyeket akár e-mailben, akár kinyomtatva eljuttathatnak kollégáikhoz. Rövid bemutatók keretében szemléltethetik az újdonságokat, de tarthatnak akár gyakorlati foglalkozásokat is az információ-visszakeresés képességének megerősítéséhez.

Felvetődik a kérdés, hogy a felsőfokú tanulmányok során kellő felkészítésben részesülnek-e a pedagógiai tanulmányokat folytató hallgatók...?

A felsőoktatási intézmények a **felhasználóképzés során alakíthatják ki azokat a képességeket és készségeket, amelyek segítségével a leendő szakemberek hatékonyan használhatják az elektronikus forrásokat munkájuk során.**

Referenciák

- [1] Molnár Mihály-Munk Sándor: Web portálok jellemzői, típusai, Hadmérnök, 4. évf. 1. sz. (2009. márc.), p. 235-253.
- [2] Pantry, Sheila – Griffith, Peter: Creating a successful e-information service, London, 2002, Facet, 176 p.
- [3] Borostyániné Rákóczi Mária: Pedagógiai folyóiratok az interneten – tájékozódás a szakirodalomban, URL:
http://olvasas.opkm.hu/portal/felso_menusor/konyv_es_neveles/pedagogiai_folyoiratok_az_interneten_tajekozodas_a_szakirodalomban (2015-06-16)

13. szekció

Klaszter alternatívák a kkv-k számára, az EU 2020 tematikus céljaihoz illeszkedően

Elnök: Vajda Lajos, Volford László;

Szekció titkár: Szügyi György

Előadók:

Előadók	Előadás címe
Zombori Zita	A menedzsment szerepe a klaszter kiválóságban
Vajda Lajos	Klaszterek. Régiók. Együttműködések.
Keresneyi János	A kreatív ipar gazdasági jelentősége, szektorok közötti klaszter-együttműködések, networking
Szügyi György	A klaszteresedés, mint együttműködő közösségek gazdasági és társadalmi értékteremtése
Szabó Géza	A vidéki örökség útjai
Albel Andor	„AlföldSpa” –Egészségturisztikai klaszterek együttműködése a földrajzi Nagyalföldön (Vajdaság és Erdély)
Volford László	Álom vagy valóság – Fenntartható fejlődés az építőiparban
Nagy István	A klaszter szerepe a fenntartható regionális és település fejlesztésében. Megvalósításaink és projektjeink.
Németh István	Klaszterek szerepe - lehetőségei a települések energiafelhasználásának csökkentésében.
Folberth Péter	Kárpát-medencei humán erőforrás fejlesztési tér kialakítása, mint a gazdaságfejlesztés nélkülözhetetlen eszköze
Landwehr Klára	Közösség – Kultúra- Kereskedelem

Vajda Lajos⁷⁶ - Mátyus Enikő⁷⁷: Klaszterek, régiók, együttműködések

Absztrakt: A klaszter együttműködést jelent különböző társadalmi szereplők közt egy gazdasági terület fejlesztése érdekében. Egy klaszter akkor létjogosult, ha hozzájárul a gazdasági fejlődéshez úgy, hogy pozitív társadalmi hatása van és környezetvédelmi szerepet vállal fel. Ezzel egyideűleg minden esetben innovációra épül. Az együttműködés akkor érhet el releváns fenntarthatósági mércét ha regionális szinten működik. Az építkezésben nagyon fontos szerepet játszik a Kárpát-medencén belüli kapcsolatok születése, ami egy sokszínű, egészséges gazdasági ökoszisztéma alapját képezheti. Klaszter életképesség és versenyképesség érdekében az említett konzorciumoknak intergálódniuk kell, illetve szerves részét kell képezniük makroregionális klaszterhálózatoknak. Erre az elvre épülő nézeteket képvisel a Duna Stratégia.

Érintett témák:

- *Klaszter elmélet, klaszter, mint koncepció – Romániai klaszterhelyzet*
- *Az összefogásban rejlő erő, regionális versenyképesség - „Transylvania” Klaszter Konzorciumm Dél-Erdély,*
- *Adott szakterületek klasztereinek hálózata – ágazati politikák alakítása*
- *Kárpát-medence – magyarországi és erdélyi klaszterek együttműködése*
- *Duna Stratégia prioritásai – a klaszter hálózatok kialakítása különböző területeken*

A fejlődés mára már fogalomból, összetett jelenséggé érett, jelenség melynek irányt és értelmet kell adni részt vállalva. Az egységben működésnek pozitív gazdasági és szociális vetülete kell legyen. Az összefogásban rejlő erő az egyetlen eszközünk arra, hogy ne a jó példák nyomában kullogjunk, hanem lépünk a közepébe és alkossuk meg a magunk fejlődhetőségi terét.

Kiegyensúlyozott regionális fejlődést jól meghatározott gazdasági területeken, európai példákat követve, testre szabva, **klaszterek** által érhetünk el.

Az egyensúlyra törekedő növekedésben fontos, hogy a már bevált példákat vegyük figyelembe. Európa legfejlettebb országai, régiói klaszterekre alapozzák a gazdasági fejlődést, melynek társadalmi és ökológiai hozadéka van. A legkiemelkedőbb országok ilyenként: Norvégia, Svédország, Ausztria, Németország, Olaszország, Spanyolország, stb.

Ezeket a példákat tanulmányozva, kirajzolódik, hogy a regionális szintű földrajzi körülhatároltság a legfejldőképesebb több szempontból is. Az egyik ilyen szempont a versenyképesség, az egységben rejlő erő, vagy éppen a térségi kohézió.

A klaszter együttműködést jelent egy adott tevékenységi terület gazdasági szereplői, oktatási és kutatási intézmények, önkormányzatok és katalizátor szervezetek között. A klaszter akkor nyer létjogosultságot a tudásra alapozza a fejlődést, megoldás központú, célja egy gazdasági terület fejlesztése és multidiszciplinárisan kezeli a problémát.

Az **innováció** elengedhetetlen eszköze lett világunknak, a tudásra alapozott fejlődés az egyedüli irányelv mely képes szolgálni a jelen kihívásait, ugyanakkor legnagyobb színfoltot a kutatások **alkalmazhatósági képessége** alkotja.

Az említett négyes – *gazdasági szféra, oktatási és kutatási intézmények, politikum és katalizátorok* – kötetlen hozzájárulása egy gazdasági terület fejlődéséhez, szoros összedolgozása az egyedüli út az eredményesség feléa következők által: releváns kutatások, felkészült humán erőforrás, egészséges

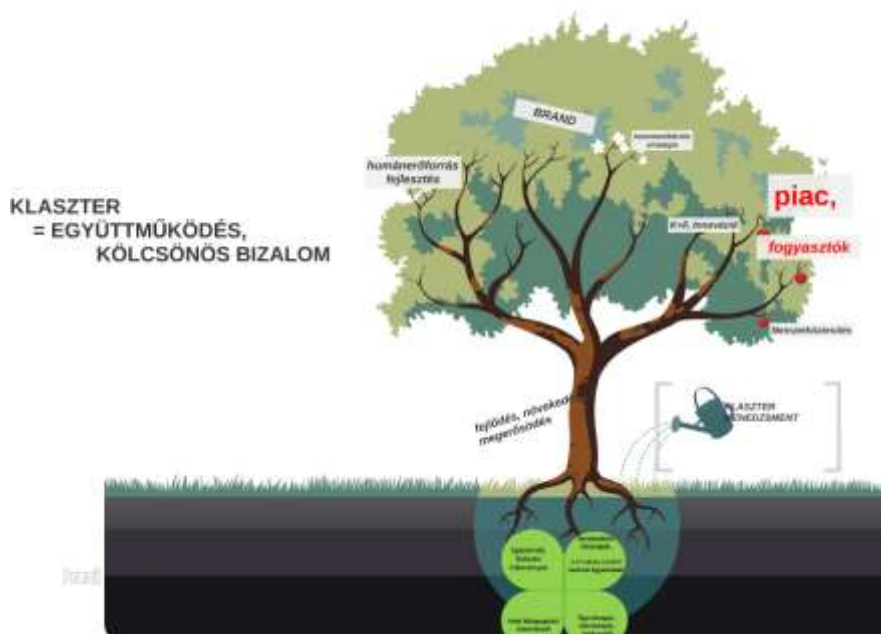
⁷⁶ Romániai Klaszter Szövetség CLUSTERO, Sajtó utca, 4 szám, 520064, Sepsiszentgyörgy, Románia

⁷⁷ Transylvania Regionális Balneoturisztikai Klaszter, Sajtó utca, 4 szám, 520064, Sepsiszentgyörgy, Románia

társadalmi normák, ökológiai sokszínűség konzerválása, stb. Az eredményesség legfőbb mutatója pedig nem más, mint a társadalmi jólét.

A klaszter kooperációt, közös megoldásokat, nyertes-nyertes típusú partnerséget jelent. A klaszter által a tagok nem veszítik el autonómiájukat, független szereplői maradnak a társadalomnak és a gazdaságnak, de minden klaszternek szüksége van átfogásra, mely szerepet egy klaszter menedzsment szervezet vállal fel. A klaszter menedzsment szerepe, hogy átfogó képet alkotva a tagok érdekségi metszéspontjairól, stratégiát dolgozzon ki, képviselje a klaszter, adatbázist és különböző népszerűsítési eszközöket kezeljen, közvetítsen és közbenjárjon.

Néhány a klaszter legfontosabb alkotóelemei és mérföldkövei közül: kutatási témák feltérképezése, a piac – értéklánc és fogyasztók, közös brand, belső és külső kommunikáció, nemzetköziesítés, *humánerőforrásfejlesztés* és stratégia.

1. ábra: A klaszter felépítése

A jövő építést csak fiatalokra alapozva tudjuk biztosítani, kiemelkedő szerepet játszik a szakmai képzés és egyetemi képzés minősége. A fiatalokat már a középszintű képzés idején szembesíteni kell a jelen realitásaival – gazdasági, szociális és ökológiai helyzetével. Ugyanakkor, elengedhetetlen, hogy ismerjék a régió adottságait, erőforrásait vagy éppen lehetőségeit világviszonylatban.

Egy klaszteren belüli HUB lehetőséget ad a fiataloknak az alkotásra, a korlátlan ötletelésre, önmegvalósításra, figyelembe véve a fenntarthatóságot – gazdasági fejlődés, társadalmi vetület, természetvédelem- egy adott régióban, a régió *Inteligens Szakosodási Stratégiáját* és mindazon gazdasági területeket melyek az adott régió kiválósági bizonyítványát képezik. Ez csak egy HUB keretén belül kivitelezhető, ahol a friss gondolatok találkoznak, a kreativitásnak nincsenek határai szabva, és ahol találkozik az elmélet a gyakorlattal.

Az alapelvek közt szerepel, és kiemelkedő fontossággal bír körkörös gazdaságra épülő növekedés a lineáris gazdasággal szemben, ökovállalkozások szorgalmazása, szociális gazdaságok helyzetteremtése, startup-ok támogatása.

A különböző gazdasági területek végtermékei, technológiai folyamatai után maradó hulladékok, ennek felhasználása, mint elsődleges nyersanyag illetve újabb gazdasági ciklusba foglalása klaszterek ügye kell, hogy legyen, akár textil, szerves, fa vagy más hulladékról beszélünk.

A klaszter-szerű építkezésben figyelemmel kell követnünk főként a regionális adottságokat és egyensúlyt teremteni a világ által diktált csúcstechnologizált fejlődés és a természet értékei között. Az ipari aglomerációk egykor a jövőt jelentették, mára már világossá vált, hogy hogyha az ember hátat fordít az anyatermészetnek, messze nem juthat.

Hangsúlyt fektetve és figyelmet szentelve humán és természeti értékeinkre élhető és fenntartható régiót építhetünk. Mert végülis, mi is az a versenyképesség? Az elmúlt években ezt csak gazdasági indikátorokban, statisztikákban mérték, így új tevékenységeket szükségszerűvé téve a mindennapi életbe. Ilyen a pszichológia, pszichiátria, környezetvédelem. A gazdasági versenyképességre koncentrált stratégia egészségtelen társadalmat eredményez, természeti hanyatlást, viszont egy új megközelítéshez mélyebbre kell ásnunk. Az egyensúly megteremtéséhez a magból kell kiindulni, ami nem más, mint maga az ember. Az ember, Test-lélek és szellem, harmónia, ami kiinduló pontja a fenntarthatónak, és egy egészséges társadalmi ökoszisztémának. A hozzáadott értékben rejlő erő mozgató rugója lehet a növekedésnek és kohéziója az összetartásnak.

Akár Erdélyről, akár Kárpátmedencéről beszélünk a következő területek a leglényegesebbek a fennebb boncolgatott szempontok szerint:

- Ésszerű erdőgazdálkodás – Erdő, mint érték,
- Hegyvidéki mezőgazdálkodás, élelmiszeripar,
- A vidék értékei, Élő falu – hagyományok, helyi termékek, turizmus,
- Etnokulturális sokszínűség,
- Biomasszára alapozott megújuló energia,
- Természet adta gyógymódok, balneológia és turizmus,
- Kreatív Iparágak és IT

Elemelve az európai klasztereket, mint regionális fejlesztési eszközök, a sepsiszentgyörgyi inkubátorház helyet adott több klaszter megalakulásának és működésének, melyek menedzsment szervezete ma is az inkubátorházban van:

- **PROWOOD** Faipari Klaszter,
- **AGROFOOD** Élelmiszeripari Klaszter,
- **GREEN ENERGY** Innovációs Biomassza Klaszter,
- **TRANSYLVANIA TEXTILE&FASHION** Klaszter,
- **Packaging-Printing-Design** Klaszter és
- **TRANSYLVANIA** Regionális Balneoturisztikai Klaszter.

Románia első klasztere Székelyföldön alakult meg, szakmai egyesületből kinőve a

- **PROWOOD** Faipari Klaszter 2010-ben. A klaszter célja a következőre épül:

Ésszerű erdőgazdálkodás – Erdő, mint érték

A kivágás pillanatában a fából áru lesz, fontos, hogy megteremtsük az áru és érték közti egyensúlyt. A **PROWOOD** Klaszter nemzetközi elismerésnek örvend, megkapva a **BRONZ** Label elismerést a **Klaszter Analízis Európai Titkárságától (ESCA)** a **Klasztermenedzsment Kiválóság** programon belül.

– **AGROFOOD Élelmiszeripari Klaszter**

Hegyvidéki mezőgazdálkodás, hagyományos ételek, gasztronómia

A klaszter célja egy széles körű partnerség kialakítása a mezőgazdasági eredetű élelmiszeripari termékeket előállító cégek támogatására, a versenyképesség növelésére, ahol a közös tudás és az innovációs készségek az ötletfeltárástól a piacra vitelig koncentrálnak a kutatás-fejlesztési kapacitásokat. Az **AGROFOOD** Klaszter 2015-ben nyerte el a **BRONZ** elismerést.

– **GREEN ENERGY Biomassza Innovációs Klaszter**

Biomasszára alapozott megújuló energia

A **biomassza** felhasználása óriási lehetőségekkel kecsegtet a megújuló energia területén. A lehetőségek szerteágazóak: erdei fahulladéktól legelők és patakmedrek tisztításig, energianövény-ültetvényeket lehet kialakítani a sokat emlegetett ugaron, és ott van a jelentős mennyiségű ipari és városi fahulladék. A **GREEN ENERGY** Klaszter 2013 –ban kapta meg a **BRONZ** kitüntetést, és már előjáróban van az **EZÜST**ért. Ennek a klaszternek elnöke vagyok.

– **Transylvania TEXTILE&FASHION Klaszter**

Kreatív ipar, textil ipar

A regionális textilipari klaszternek folyamatban van a Klasztermenedzsementet bíráló eljárása, melynek során a klaszter **BRONZ** címkét kaphat.

– **Packaging-Printing-Design Regionális Klaszter**

Kreatív ipar

A klaszter átfogja a Közép Régió mindazon szereplőit melyek csomagolás technikával foglalkoznak és nyitottak az innovációra, fejlődésre, technológiák, kreativitás által.

– **TRANSYLVANIA Regionális Balneoturisztikai Klaszter**

Természet adta gyógymódok, balneológia és egészségturizmus, vidékértékei

A klaszter célja az, hogy a balneológiát mint összetett jelenséget tudatosítsa és fejlessze a balneoturizmust különböző pontokat érintve: Fürdőtelepek arculata, Szociális problémák, Környezetvédelem és ökológiai tudatosság, Gazdasági megközelítés : balneológia és turisztika, Humán erőforrás : az egyén – szakemberek és vendégek, Kutatás és Innováció, A Központi és Helyi Közigazgatás szerepe, Kommunikáció és marketing / Regionális *brandasítás*, Céltudatos és fenntartható beruházások.

További székelyföldi klaszterek:

– **IT Plus Klaszter ,**

IT és kreatív iparágak

A klasztert alkotó vállalatok a legfrissebb technológiájú szoftverfejlesztésekkel foglalkoznak, többek között **ERP és CRM rendszerek** fejlesztésével és implementációjával, különböző Web alapú megoldáscsomagokkal (portálok, ECM, társadalmi média, e-kereskedelem), de van köztük **mobil-alkalmazások, IT tanácsadás** és outsourcing vagy projektmenedzsment típusú szolgáltatásokat nyújtó vállalat is. Az **IT Plus Klaszter** is elindította a folyamatot a **BRONZ** címke megszerzésére, amelyet el is fogadtak.

– **Régiófa Innovatív Klaszter**

Bútoripar

A kiváló természeti adottságokra és az évszázados szakmai hagyományokra alapozva együtt a fejlődést együtt képzelik el, új és innovatív megoldásokat találva a jelenkor szakmai és gazdasági kihívásaira. A klaszter ebben egészíti ki az egyes tagok tevékenységét és a

közösség, az összefogás erejével szeretné segíteni és ösztönözni a fejlődést. A **Régiófa** menedzsment tevékenysége minősítésének érdekében folyamatban van a *BRONZ* címke megszerzése.

– **Green Building & Development** Klaszter

Energiahatékonyság, zöld energiára alapozott fejlődés

A klaszter fő célja, hogy az urbán környezetben élők érdekeit és szükségleteit képviselje egy fenntartható környezetért, kapcsolatot teremtve a gazdasági élet, önkormányzatok, kutatás és oktatás és egyéb szereplők között. A klaszter megvalósításai közt szerepel egy 100% energiafüggetlen épület, intelligens megoldásokkal, mely példát képezhet további fejlesztések, építkezésekre.

– **Harhita Wood** Klaszter

Ésszerű erdőgazdálkodás – Erdő, mint érték

A Hargita Wood nevű szervezet célja többek között innovációs projektek kezdeményezése, országos és nemzetközi vásárokon, kiállításokon való részvétel, nemzetközi pályázatok lebonyolítása, a tagok közös marketingjének kidolgozása, más klaszterekkel való együttműködés, törvényjavaslatok kidolgozása, valamint a vonatkozó jogszabályok megismertetése az érintettekkel.

Egy klaszter mindig építkezik, kapcsolódik és fenntart illetve fenntarthatóságra törekszik, de nem mint egy elhatárolt mag, körbezárt csomópont, hanem mint átfogó rendszer. Regionális szintű összefogás versenyképes régiót eredményez, így ennek margójára 2014-ben létrejött Románia Közép Fejlesztési Régió klasztereinek konzorciuma, a **Dél-Erdélyi Klaszter Konzorcium – Transylvania**, melynek 23 tagja van.

Az erdélyi klaszterek, földrajzi és gazdasági pozíciójuk által hidat építenek nem csak Magyarország és Románia között, de Nyugat-Európa és a keleti piac között. Ennek a hídnak a megerősödése érdekében van szükség a Magyar a tudásra és összefogásra.

Politikákról és koerens koncepcióról ország szintű együttműködés esetén beszélhetünk, regionális klaszter konzorciumok összefogása által.

A fejlődés következő lépése a makró régió belüli kapcsolódás, ilyen kiemelkedő értékű terület a Kárpát medence és a Duna Régió.

Ugyanakkor, fontos és célszerű az egyazon területre épülő klaszterek közötti kooperáció országos és nemzetközi szinten, melynek célja, többek között, az ágazati politikák tovább gondolása, módosítása, optimalizálása.

Romániában 2011-ben alakult meg a **Romániai Klaszter Szövetséget**, CLUSTERO, az országnak mára már 82 klasztere van.

A kapcsolódást, hálózatosodást nem szabad fékezni, sőt bővíteni kell Európára majd a nagyvilágra. A kérdés az, hogy képesek vagyunk-e egy egocentrikus, anyagi javakra összpontosító rendszerből olyat alkotni mely együttműködésen alapszik? Képesek vagyunk-e átlátni önös céljainkon egy élhető jövőért? Tudunk-e nem egymásra mutogatva kifogásokat keresve, haladni a kényelmes stagnálás helyett? Képesek vagyunk-e klaszterben gondolkodni? Nos, a kérdés adott, a választ pedig magunkban találjuk, csak tudnunk kell jó mélyre ásni jól feltenni a választ, ami egy újabb kérdést vet fel: akarunk-e?

Szügyi György- Gonda András- Magyar István⁷⁸: A klaszteresedés, mint együttműködő közösségek gazdasági és társadalmi értékteremtése a Kárpát-medencében

Absztrakt: Tanulmányunk feldolgozza az ArchEnerg Nemzetközi Megújuló Energetikai és Építőipari Innovációs Klaszter (továbbiakban ArchEnerg Klaszter) fogalmának rövid evolúciós folyamatát, a speciális szervezetfejlesztési és szervezetműködtetési társadalmi és gazdasági környezetet, ugyanakkor átfogó képet ad a klasztermenedzsment általános-, és projektmenedzsment tevékenységről. Ezen specialitásokon túl a Kárpát-medencei sajátosságokba ágyazva mutat rá természetes egységként megvalósuló Kárpát-medencei klaszteresedés értelmét és főbb jellemzőit. A mai kor kihívásainak és a helyén való formában és módszerrel megfogalmazható válaszokon túl bemutatja a gazdasági hasznosság mellett megvalósuló technológiai- gazdasági- társadalmi innováció szinergikus előnyét és az így megvalósítható közösségfejlesztési hatását. Esetpéldaként bemutatja az ArchEnerg Klaszter általános klaszterformációhoz illesztett történetét, a mára kielélt küldetését, főbb múltbéli projektjeit és a 2014-2015-ben elvégzett ön és környezetelemzését, melynek eredményeként nevesítésre került a klasztermenedzsment kihívása, a legkorszerűbb kapitalizmus-kép Michael Porter féle megközelítését és az arra adott projekt válaszokat. Mindezen projekteket funkcionális területekre bontva mutatja be, majd a mára kialakított klasztertermékek, klaszterszolgáltatások specialitásainak és konkrét Know-how-inak lényegét és a klaszterszolgáltatási modelljét. Röviden kitérünk a szektorális hálózatosodás területeire és minden olyan jövőbe mutató projektfejlesztési irányra, mely a 2016-2020 időszakra vonatkozóan fókuszterülete a klaszter tevékenységének. Legvégül összefoglaljuk az eddigi klasztertevékenység tapasztalatain alapuló tanulságokat, melyek az együttműködési értékteremtés nyilvánvaló előnyeire, értékére épülően további klaszterműködési fejlesztés megalapozott megvalósítására adnak szakmai támpontokat. Ilyen értelemben is támogatva a témával való foglalkozás gyakorlati hasznosságát ugyanakkor elméleti és modellszerű elemekkel igyekszünk segíteni a témában való eligazodás sikerességét. Végül a szerzők köszönetet mondanak a Báthory-Brassai Konferencia lelkes szervezőinek, az előadóknak és az aktív támogatóknak, valamint a klaszter-szekció úttörő szerepét felvállaló és azt sikeresen betöltő résztvevőinek.

A klaszter speciális jellemzői a szervezetfejlesztés és szervezetműködtetés XXI. századi megvalósításában

A XXI. század jellemzői között kiemelten hangsúlyos a globális gazdasági verseny sikeres megvívásának igénye, társadalmunk (nemzetünk) előrehaladásának ügye. Ennek érdekében Magyarországon is sokféle együttműködési és szervezési módszertanok kombinációin alapuló kooperatív formáció jött létre a gazdasági szereplők közreműködésével. Tekintettel arra, hogy a gazdasági területen elért sikerek biztató előjelei a módszertanok és kombinációik eredményességére vonatkozóan, így hasznos lehet azok, a társadalom más területére vonatkozó adaptációját megvalósítanunk.

A mai kor a gazdaság sikeres szereplőinek organikus viselkedését igazolja vissza, azaz a hatékonyságot biztosító szerveződési mechanizmusokat úgy hasznosítja, hogy figyelmet és energiát fordíthatunk a humán erőforrás önmegvalósító kreativitásának hasznosulására. Gyorsan változó világunkban ugyanúgy megtalálhatók azok a szerveződési, együttműködési formák, melyek lényegi elemei (esetlegesen eltérő megjelenésük mellett is) beazonosíthatók és tudatosan kezelhetők. Így kerültek alkalmazásra a projektszerű működés elemei és összetett megoldásai, azaz a projekt-team-ek, konzorciumok, szindikátusok, holdingok és további, jogilag önállóan is nevesíthetők, mint például

⁷⁸ ArchEnerg Nemzetközi Megújuló Energetikai és Építőipari Innovációs Klaszter, Szeged, szugyi.gyorgy@archenerg.eu, agonda@archenerg.eu, euro@euromenedzser.hu

a klaszterek. A „klaszter” szó az angol „cluster” szóból magyarosodott, és legfőképpen fürtöt (esetleg nyalábot, csoportosulást is) jelenthet. A klaszter célorientált és hatékony működését csak úgy tudja biztosítani, hogy pontosan definiált és hierarchikus, strukturált célokkal (célrendszerrel) rendelkezik, melyek részben teljesítménymutatókat, valamint azokat kiegészítő, velük szerves egységben megfogalmazott eredményességi mutatókat tartalmaznak. A klaszter sikerességét a klasztercélok elérésének mutatószámok általi visszamérésének eredményei minősítik. Igaz ez a gazdasági-társadalmi technológiai innováció egyenkénti, vagy más közös kombinációban megjelenő lehetőségek feltárására és sikeres közös célok kitűzésével együttes sikerére is. Ideális esetben a klasztercélok harmonikusan illeszkednek, illetve foglalják magukba a belőlük generált projektek céljait (azok értelemszerűen illeszkedő mutatószámaival együtt). A klasztertagok tudatosodott érdekeit és az őket érintő célok alapján vesznek részt a klaszter általános munkájában, ugyanakkor nem szükséges a klaszteren belül minden tagnak minden projektben vagy programban közvetlenül részt venniük. A klaszteren belül formált kisebb közösségek érdekeiknek és céljaiknak megfelelően dönthetnek „fürtök” létrehozásában, melynek viszont céljait, célrendszerét tekintve kötelező illeszkednie a klasztercélokhoz, sőt a konkrét célt is nevesítenie szükséges a fürtök menedzsmentjének, hiszen így garantálható a klasztercélok szolgálata és a más tagok vagy fürtök céljaival megvalósítandó harmónia. Ilyen értelemben fürtösödés a klasztertagok kisebb csoportjai, azaz klaszterrészek között is értelmezhető.

A klasztermenedzsment általános tevékenységének átfogó bemutatása

Minden hálózati (klaszter) együttműködésnek legfontosabb tulajdonságai között említendő, hogy tagjainak érdekeit jól artikulálva, bizalmi alapú és intenzív információcserét megvalósító, ugyanakkor potenciálisan magas hozzáadott értéket előállító együttműködési forma. Tagjai ugyanis ideális esetben érdekeiket tudatosan feltárva, közös, illetve közössé fogalmazható célok megvalósításáért eredendően szinergikus együttműködést valósítanak meg. Mindez akkor valósulhat meg maradéktalanul, ha az említett célok harmonikusan illeszkednek az együttműködési formáció (hálózat, klaszter) pontosan és pátozzsal megfogalmazott, pozitív jövőképehez. Ezen pozitív jövőkép elérhetőségét az ugyancsak pátozzsal megfogalmazott főtevékenységek, azaz a küldetés biztosítja.

Mindezek azt az általános üzenetet is hordozzák, hogy bár szervezési, szerveződési, illetve szervezetfejlesztési módszertanok sikeres illesztését kell jól megvalósítanunk, ugyanakkor ez olyan humánerőforrás környezetben formálódik és valósul meg, melynek önmagába vetett (pátoszos) hite „toló-motivációs” erővel, míg pozitív jövőképe „húzó-motivációs” erővel járul hozzá a hálózat, klaszter tagjainak egyenkénti és a teljes szervezet közös sikeréhez.

A klaszteresedés és a klaszterek, hálózatok működtetésének másik specialitása, hogy hatalom nélküli vezetési, menedzsment módszertanok tudatos használatát igényli. Ilyen értelemben az együttműködés kovásza a már említett érdektudatosság és pontos célmegfogalmazás, valamint az intenzív és bizalmi alapú információcsere, mely sikeres személyközi és szervezeti kommunikációs formákon alapul. Ez egyrészt igényli a szereplők kommunikációs készségeinek magas szintjét, másrészt annak napi rutinok általi gyakorlása folyamatos fejlesztést, csiszolást valósít meg.

A klasztermenedzsment tudatos kialakítása fontos feladat szemben egy gazdasági szervezettel a klaszterek esetében ugyanis nincs tulajdonos, aki akár személyes közreműködésével akár vagyona működtetésének sikere érdekében természetes szerepfeladatként felkéri, kijelöli vezetőit, menedzsereit a szervezetnek. A klaszterek esetében ezt a tagoknak előrelátó módon, azaz közvetlen céljaikon túl mutatva szükséges megtenniük. Néhány fontos klasztermenedzsment jellemzőt az eddigi működések alapján egyértelműen beazonosíthatónak látunk, melyek az alábbiak:

- Célyszerű a tagoktól, tagszervezetektől független (így jellemzően nem, vagy részlegesen sem egyoldalúan favorizáló)
- klasztermenedzsment szervezetet, vezetőt felkérni, kinevezni
- A klasztermenedzsment vagy klasztermenedzsment szervezet alapvető kompetenciái között legyen a bizalom-erősítő, érdekegyeztető, az érintettek motiváltságát, lehetőleg önmotiváltságát kiváltani képes személy illetve szervezet

- A klasztermenedzser vagy klasztermenedzsmment szervezet legyen képes erőforrás feltáró és erőforrás biztosító szerepének betöltésére
- Munkatílusa és az általa képviselt munkakultúra szerves részét képezze a kreatív, bármilyen szerveződést a közös cél irányában fordító, azt stimuláló, támogató

Fentiek mellett összegyűjthetők voltak a klasztermenedzsmment, illetve a klasztermenedzser főbb tevékenységei is:

- A klasztertagok és érintettek bizalmi szintjének növelése
- Az érintettek érdekfeltárása
- A feltárt érdekek harmonikus illesztése az eltérések kezelése
- A hatalom nélküli koordinatív és bevonó vezetés
- Az önmotivált klasztertagok és érintettek „megalkotása”
- A közös pozitív jövőkép megalkotása és vonzóvá „varázslása”
- A pozitív jövőkép elérésének, pátoszos küldetéstudatának és az egységes, jól definiált klaszteridentitás kialakítása
- A jövőképből lebontott pontosan megfogalmazott átfogó (integratív) cél megfogalmazása, az azzal történő érzelmi azonosulás és logikus egyetértés elérése
- A klasztercélok feltárása, strukturált rendjének (célrendszer) kialakítása
- A célstruktúrából generált, lebontott projektek, projekttervek, projekt-monitoring, projektkontroll megvalósítása, projekttanulások hasznosítása
- Intenzív, türelmes, eredményes személyközi és szervezeti kommunikáció megvalósítása
- Az intenzív, eredményes személyközi és szervezeti kommunikáció egységes és tudáshasznosításra alkalmas dokumentálása

A klaszterek projektmenedzsmment tevékenysége

A klaszterprojektek kizárólag a klaszter célrendszeréből származhatnak, azaz kerülhetnek lefelé (azaz al- vagy rész cél formájában) generálásra, megfogalmazásra. Ez a folyamat tulajdonképpen a célfeltárástól a pontos megfogalmazásig, a cél struktúra felállításáig terjedő folyamat, melynek végeredménye a kellő részletezettségű projektterv, ahol a számszerűen (azaz mutatószámokkal jellemzetten) meghatározásra kerül a projekt célrendszere, az egyes célok eléréséért felelős személyek, a cél eléréséhez szükséges bármilyen erőforrás, a lebontott és elvégezni szükséges feladatok, valamint a határidő és a projekt elvégzését elfogadó személy vagy testület. A tervezés követően a megvalósítás során nélkülözhetetlen a projekt előrehaladásának mérése, monitoringja, hogy a szükséges kontrollt a klaszter gyakorolni tudja a projektek megvalósítása fölött. A legkorszerűbb klaszterműködés szerves része a projektek teljeskörű, utólagos értékelése, a klasztermenedzsmmenttel melyel következetes pozitív és negatív visszajelzést tud adni a projekt érintettjei, megvalósítói számára, melyhez jól illeszkedhet a jutalmazási és dorgálási rendszer következetes működtetése is. A korszerű, tudásbázisú szervezet működtetés megvalósításaként utolsó elemként jól illeszkedhet a projekt utólagos értékelésén alapuló tapasztalathasznosítás, azaz a további klaszterműködési helyzetek megelőző helyzetkezelési gyakorlata.

A társadalmi szervezetfejlesztés Kárpát-medencei sajátosságai

A Kárpát-medencei nemzeti integráció gondolata eredendően harmonikus megoldás hiszen, természeti egységet kezel „természetes egység”-ként. Ezen természeti egység földrajzi, kulturális, gazdasági aspektusait képes ugyanis megfelelő komplexitással és átjárhatósággal kezelni. Éppen a Kárpát-medencén belül mesterségesen meghúzott határok azok, melyek harmóniabontó hatásúak, ugyanis a Kárpát-medencén belül, annak régióit tekinthetjük természetes egységeknek, azok földrajzi, éghajlati, növénytermesztési, állattenyésztési, étkezési, öltözködési, építkezési, életmódbeli stb., homogenitása okán. Mindez hasonló hatással van e területek gazdasági, munkaerő-piaci specialitásaira is.

Miközben a Kárpát-medencei nemzeti integráció gondolatát ápoljuk, feladatunk mindezt az Unió gondolkodáshoz is illeszteni, ahogyan mindez nem más, mint a Kárpát-medencére megvalósított

globalizáció, hiszen a sajátosságokat úgy veszi figyelembe, hogy azok nem egymás ellen, hanem egymást gazdagító módon érvényesülnek.

A Klaszter menedzsment kihívásai és az adekvát válaszok jellemzői

Mitől klaszter az ArchEnerg Klaszter általános együttműködési jellemzői alapján azaz, ami összetartja egyrészt a pályázati lehetőségek, az üzleti közös érdekek, az így előállítható versenyelőnyök, valamint az innováció nyújtotta extra hozzáadott értékek, és az így generálható lehetőségek?

Klaszterünket ugyan, kezdetben a pályázati lehetőségek tartották össze, viszont a kooperáció nyújtotta extra előnyök hamarosan további tudatosságot honosítottak meg a klaszter-együttműködési kultúrájában. Az együttműködés jelentőségének és célorientált fejlesztésének felismerése óta (nagyjából a 2011. év) a közös, illetve közössé formálható célok, üzleti lehetőségek jelentősen erősödtek, így inspirálóbbá váltak, mint előtte.

2012. óta a technológiai innováció nyújtotta lehetőségek mellé az üzleti folyamatok innovációja (közös marketing és üzleti projektek, a tudáshasznosításra való koncentráció, a projekt-menedzsment kultúra fejlesztése és a Nemzetközi Klaszter Kiválósági fokozatok közös elérésének víziója, az új érték- és menedzsment-trendek megismerése és alkalmazásba vétele fokozta az együttműködés dinamikáját. Egy évvel e folyamatok felerősödését követően a Michael Porter-féle CSV (Create Social Value: a társadalmi értékekhez és célokhoz illesztett gazdasági értékteremtés pozitív spirált képző hatása) kultúránkban történő meghonosítása ugrásszerű minőségi fejlődést eredményezett.

Klaszter, mint minden gazdaságilag hasznos fennmaradó forma

$$\frac{\text{Eredmény}}{\text{Ráfordítás}} > 1$$

1. ábra: Klaszter-egyenlet, mint minden gazdaságilag hasznos, fennmaradó forma

Mindez csak annyi az „érdekelte felek” (az Európai Klaszter Kiválóság fokozatainak megszerzését támogató szakirodalom és teszt értelmezése szerint „Committed Partners” fogalomként szerepel) kooperációján és közös céljaik elérésének eredményességén alapul, így csak az ő cselekvő közösségük optimumát nyújtja.

Mindez az alább szemléltetett együttműködési elemek jellemzőinek és azok egymásra épülésének logikájával és beteljesedési folyamatával együttesen értelmezett.

2. ábra: Az együttműködő partnerek kooperációs jellemzői, Szügyi György szerkesztése

ArchEnerg Klaszter rövid történeti áttekintése

- Alakulás időpontja: 2007 márciusában 4 vállalkozás által
- Jelenlegi (jelen kiadvány kéziratának leadásának időpontjában) taglétszám: 85 tag
- Szegedi és környékbeli cégek, illetve (folyamatosan bővülő létszámban) Budapest és országos hatókörrel
- Akkreditált Innovációs Klaszter cím elnyerése 5. alkalommal (2008, 2009, 2011, 2013, 2014.) a jelenlegi akkreditáció 2016. februárig érvényes
- Folyamatos növekedési igények, innovációs megkeresések
- A klasztertagok és a stratégiai iparágak folyamatos erősödése
- 2012-2015 az intenzív minőségi és klasztermenedzsment-fejlődés éve

Küldetésünk

Az ArchEnerg Klasztert azzal a vízióval alapítottuk, hogy támogassuk egy olyan gazdasági és társadalmi modell kialakítását, mely tagjainknak és partnereinknek a megújuló energiaforrások, valamint a zöld energia használatával, a magas hatékonyságú energiahasznosítás megvalósításával, valamint üzleti folyamataik, együttműködésük hatékonyságának kutatásfejlesztésére, innovációjának teljes körű folyamatára (KFI) fókuszálva segítsük a zöld gazdaság kialakítását és a fenntartható jövőt.

Főbb projektjeink környezeti, energetikai és hulladékhasznosítási fejlesztések

- Műanyag hulladékok energetikai célú hasznosítása pirolízissel
- 6 klasztertag vállalat együttműködése
- Teljes projektköltség: ~ 1 milliárd Ft

HURO 09/01 Román-magyar határon átnyúló projekt

NETECOWAT

- Csongrád megyei házi kutak állapotának felmérése és egy víztisztító berendezés továbbfejlesztése
- Lead Partner: Temesvári Nyugati Egyetem
- Projekt partneri státusz
- Projekt költségvetés: ~50.000 €

Napkollektor gyártási kapacitás kiépítése

- Gyártócsarnok
- Szükséges berendezések, know-how beszerzése
- Projekt költségvetés: ~140 M Ft.

HURO 10/01 Román-magyar határon átnyúló PASSHOUSE projekt

- Egy minta passzívház monitoring rendszerének megtervezése és beállítása.
- A passzívház szabvány tudományos alapokon nyugvó régiós adaptációjának megvalósítása.
- Temesvári Műszaki Egyetem
- Projekt költségvetés: ~48.000 €

3.3. A klaszter stratégia kialakításához vezető SWOT-elemzésünk

Út a kiválóság felé

- Ötletek, projektek generálása egyre szélesebb tagi, partneri kör által
- A klaszter-menedzsment szervezet Silver/Gold Label projektterve 2013- 2015
- Üzleti innovációs szemlélet értékteremtő képességének kialakulása
- Nemzetközi kapcsolatrendszer és a tagok nemzetköziesedésének kialakulása

Gyengeségek, veszélyek

- A magyarországi együttműködési kultúra
- A magyarországi gazdasági helyzet

- A változásra, önfejlődésre való nyitottság hiányosságai
- Ismeretlen technológiák gyors adaptálásának szükségessége
- Eddig még nem alkalmazott együttműködési és üzleti innovációs módszerek sikeres alkalmazásának igénye
- Új együttműködési formák sikeres alkalmazása
- Nemzetközi kultúrák és a piac eredményes kezelésének megvalósítása
- Gazdasági sikerek megfelelő eredményeinek biztosítása

Erősségek, lehetőségek

- Az európai klaszteresedés erősödése
- A magyar klaszteresedés eredményeinek növekedése
- A projekt-eredmények pozitív spirálja

A klasztermenedzsment kihívásai

Az ArchEnerg Klaszter mottója, Michael Porter a klasztermenedzsment guru társadalmi és szakmai jövőképe alapján:

„A céges profitok nem egyenrangúak. A társadalmi célt is megvalósító profit a kapitalizmus magasabb formáját testesíti meg; azt, amely pozitív ciklust, egymást erősítő hatást hoz létre a cégek prosperitása és a társadalom jólét között.”

Építőipari projektekben tervezzük további együttműködésünket a megújuló energetikai és az energiahatékonyság-fejlesztési elemek szinergikus összekapcsolásával az alábbiakban

- Passzívház építése új építő- és szigetelőanyagok alkalmazásával
- Kis energiájú termálvíz visszasajtolás megvalósítása konkrét problémamegoldó projektben és általánosan bizonyos közetfajták esetében
- Nemzetközi léptékben is kiemelt energia-hatékonyságú hőszivattyús hőközpontok, hűtő-fűtő megoldások megvalósítása (építőipari projektekkel kombináltan is)

A tagok között milyen az együttműködés, mik az egyes szegmensek csatlakozási stratégiája?

Környezetvédelmi projektek

- Technológiai innovációs megoldások sikeres alkalmazása (veszélyes) hulladék-kezelési projektekben, az üzleti és társadalmi innovációval szinergikus egységben
- Biológiai és műszaki innovációs megoldások sikeres alkalmazása víztisztítási projektekben,
- Üzleti innovációs eljárások kidolgozása és ágazat specifikusan adaptált változatainak sikeres alkalmazásba vétele energetikai és más ágazati fókuszok esetén

Területi és nemzetközi hálózatosodás

A fejlődés alap pillérei nemzetközi klaszter hálózat kialakítása

- Cross-border együttműködés: Románia, Szerbia viszonylatában
- Kárpát-medencében végzett „nemzetközi” magyar-magyar kooperáció
- A teljes Duna Régióban megvalósított projektek
- Ausztria, Németország, Lengyelország kiemelt viszonylatában tervezett együttműködések

Mire vagyunk nyitottak? Mindenre!

Mit adunk?

- 1:6,2 jósági tényezőjű víz-vizes hőszivattyús hőközpont és hűtő-fűtő rendszer kialakításának know-how-ja
- Innovatív technológiák transzferje az energetikai, környezeti projektekben
- Üzleti folyamatok innovatív fejlesztése hatékonyan és eredményorientáltan

Mindezek klaszterkoncepciókban összefoglalva az alábbiakat jelentik.

3. ábra: Az ArchEnergy Klaszter funkcionális szolgáltatási modellje, Szügyi György szerkesztése

Mit várunk?

Nyitott, együttműködésekre, közös célok megfogalmazására és szinergikus elérésére szerződő partnereket.

Szektorális hálózatosodás

Iparág

- Zöld energia
Települések, közösségek, épületek, energia-függetlensége, energia hatékonyság, megújuló energia kombinált használata
- Környezetvédelem
(Veszélyes) hulladék feldolgozása a legélenjáróbb nemzetközi technológiával, erdőgazdálkodás, fafeldolgozás
- Építőipar
Kender-értéktermelő lánc kialakítása, működtetése
- Egészségipar
Balneo- és termálturizmus, egészségfejlesztő életmód innovatív módszertanainak, eszközeinek integratív társadalmasítása
- Etno-kulturális sokszínűség
Kultúra, hagyományok, gasztronómia, hagyományos termékek
- Kreatív iparágak

Versenyképesség

- Az innováció, a kutatás új szemléletének CKFI gyakorlati megvalósítása
- Gazdaságfejlesztési szerep felvállalása és sikeres betöltése
- A klaszter-kultúra tudatos fejlesztése és gazdasági sikerek
- A fiatalok, munkanélküliek helyzetbe hozása képzéssel
- Társadalmi fenntarthatóság biztosítása a hagyományos CSR és új (CSV) eszközök segítségével

- Tervezzük innovatív technológia közös adaptálását (veszélyes) hulladék megsemmisítési projekteken

Projektfejlesztési javaslatok

Jó példák, egyedi megoldások, lehetséges együttműködési csomópontok

Bármilyen területen lehet a Kárpát-medencében klaszteresedni, ha a térségek illetve összekapcsolódó szakterületek fejleszthetőek és van hajlandósága a klaszterek vezetőinek az együttműködésre

Együttműködés a nagy lehetőségekkel bíró:

- A hagyományos területek fejlesztésére innovatív megoldásokkal
- A modern ágazatok meghonosítása, kiteljesítése
- A különböző gazdasági és földrajzi területek összekapcsolása
- Tudatos kapcsolódás az EU 2020 stratégia 11 tematikus céljaihoz

Összefoglalás

A Magyarországon, illetve Európában máig megvalósult és működő klaszterek, klaszterprojektek klasztertevékenység tapasztalatai megalapozott tanulságokkal szolgálnak, melyek az együttműködés során megvalósított értékteremtés nyilvánvaló előnyeit, értékeit bizonyítják. Ezen tapasztalatokra építve további klaszterműködés-fejlesztés megalapozott megvalósítására tudunk szakmai támpontokat felvonultatni. Ilyen értelemben is támogathatóvá vált a klaszter-témával való foglalkozás nem csupán néhány tennivaló gyakorlati hasznosságát tekintve, hanem elméleti és modellszerű elemekkel tudtuk segíteni a témában való eligazodás sikerességét.

Az ArchEnerg Klaszter példáján túl a 6. Báthory-Brassai Konferencia klaszter-szekció előadásai és az azt követő egyeztetések, ötletek, javaslatok együttesen elegendő információval szolgáltak nem csupán a 2016. évi rendezvény klaszter-szekciójának munkájához, hanem a konferenciák közötti időszak együttműködési eredményeinek biztosításához is.

Mindezek lehetőséget adnak arra, hogy a szekció résztvevői közös elképzelések és programok kialakításához hasznosítsák a konferencia nyújtotta tapasztalat-átadás lehetőségeit és új projektötletek is születhessenek. Ezt igazolja az a kezdeményezés, melyet Vajda Lajos, a Romániai Klaszterszövetség alelnöke tett meg, és melyet jelen tanulmány szerzői felkaroltak és tovább gondoltak. Ezt a tovább gondolt verziót alkalmasnak láttuk arra, hogy az összefoglalás jövőbeli projekt-területeiként bemutassunk, nevesítsünk és további egyeztetés tárgyául közzé tegyük.

Együttműködési területek, melyekben jövőt látunk a Kárpát-medencei klaszterek világában:

- Térségek természeti erőforrás-gazdálkodása: az erdő, mint érték, ffeldolgozás és famegmunkálás a magas hozzáadott érték mellett megvalósított egyensúlyteremtéssel. (További erőforrás-hasznosító gazdálkodás a térségfejlesztés harmonikus sikeréért)
- Biomasszára alapuló energiahasznosítás, zöld építkezés, passzívház és települések gazdaságosan megvalósított energia-függetlensége
- Vidékfejlesztés, élőfalu, hagyomány-hasznosító mai életvitel, az etno-kulturalitás eszközei és hasznosítási lehetőségek
- Egészség-fejlesztő-, balneológiai-, és wellness-turizmus, gyógyszermentes életvitel kialakítása a prevenció segítségével, valamint a mai technológiai lehetőségek illesztése hagyományokba
- Kreatív ipar, mint az eredeti funkcióba teljeskörűen illeszkedő kiegészítő tevékenység

Köszönet és köszönetnyilvánítás

Legelőször a 6. Báthory-Brassai Konferencia szervezőinek, a korábbi hagyományok lelkes és tudatos ápolóinak szeretnénk megköszönni azt az áldozatos munkát, mellyel a magyarság ügyét szolgálják, s

mely konferencia így (egy szekció segítségével) a magyarság klaszteresedésének is fórumot tudott adni.

A teljes konferencia fáradtságot nem kímélő előadóinak és az aktív résztvevőknek is köszönettel tartozunk, hiszen készek voltak a klaszteresedés témáját szervezési és téma befogadási nyitottságukkal támogatni.

Célzott köszönetünk (értelem szerűen) a klaszter-szekció minden lelkes résztvevőjének is szól, ráadásul biztatjuk mindannyionkat, hogy az ott tapasztalt lelkesedés a most már rendszeresnek tűnő, évenkénti találkozásokon túl a közben megvalósítható közös projektek eredménye is támogassa, igazolja vissza hitünket, mely a klaszterek áldásos szerepére vonatkozik.

Referenciák

- [1] Beszédes Nimród Attiláné, Dr. Csata Zsombor, Czimarkó László, Folberth Péter, Garay Éva, Dr. Gurzó Imre, Kolumbán Gábor, Molnár György, Molnár Katalin, Pogonyi István, Szelei Edit, Szivák Gabriella, Dr. Szügyi György: Kárpát-medencei felnőttképzési és hálózatfejlesztési stratégiajavaslat a nemzeti integrációért, Budapest, 2013, Nemzetstratégiai Kutatóintézet és Regionális Tudáshálózatokért Alapítvány, 151.o.
- [2] DFT-Hungaria, Operatív Programok: Klaszterek értékteremtési lehetőségtára 2014-2020, 2014, palyazat.gov.hu
- [3] Dr. Petra Püchner, Nina Fritz M.A., Verena Neubauer M.A., Christoph Reiss-Schmidt, Bernard Schauer, Antonio Bonaldo, Helene Fuser, Mariaceleste Prior: New Cluster Concepts for Central Europe- and Beyond Activating the Role of Clusters in View of Emerging Industries and Cross-sector Themes, Stuttgart, 2014, New Cluster Concepts for central Europe
- [4] Endre Gedai, László Á. Kóczy, G. Meier zu Köcker, Zita Zombori: Cluster Games II, About Cooperation, Selfishness and Joint Risks in Cluster, Berlin, 2015, Institut für Innovation und Technik
- [5] Michael E. Porter, Mark R. Kramer: The Big Idea Creating Shared Value, 2011 January-February Harvard Business Review
- [6] Shophie Hantsch, Helmut Kergel, Michael Nerger, Thomas Lämmer-Gamp, Sara Morin Müller, Dr. Gerd Meier zu Köcker, Berlin, 2013, European Secretariat for Cluster Analysis (ESCA), VDI/VDE Innovation + Technik GmbH
- [7] Thomas Lämmer-Gamp, Gerd Meier zu Köcker, Michael Nerger: Cluster Collaboration and Business Support Tools to Facilitate Entrepreneurship, Cross-sectoral Collaboration and Growth, 2014, Enterprise and Industry
- [8] Thomas Lämmer-Gamp, Helmut Kergel, Michael Nerger: Cluster organisations in Europe – insights from Bronze and Gold Label assessments, Berlin, 2014, European Secretariat for Cluster Analysis (ESCA), VDI/VDE Innovation + Technik GmbH
- [9] Working Group 2 of ECEI (VDI/VDE Innovation + Technik GmbH, University of Navarra/IESE Business School, Clusterland Oberösterreich GmbH, MFG Baden-Württemberg mbH, CDIF – France Clusters: European Cluster Excellence Initiative (ECEI): The Quality Label for Cluster Organisations (Cluster Management Excellence Label GOLD – Proven for Cluster Excellence) Criteria, Processes, Framework of Implementation 2013

Szabó Géza⁷⁹: A vidéki örökség útjai: falusi turizmus klaszterfejlesztés a Dél-Dunántúlon

Absztrakt: A turizmus vidéki attrakciókra koncentráló formáinak fejlesztésében az elmúlt EU-s támogatási ciklus kiemelt jelentőségű volt. Ebben a megítélésben nem csak az játszik szerepet, hogy jelentős támogatások érkeztek termék és szolgáltatás fejlesztésre. EU-s forrásokból számos attrakció újult meg és jött létre. Nagyon fontos, hogy a termékfejlesztés mellett a turizmus menedzsment fejlesztésére is jutottak források. Ezek közül jól ismertek a turizmus desztinációmarketing szervezetek létrehozására elnyerhetők, ám a desztinációfejlesztés mellett, a termékmárkák fejlesztésére is fordítottak források. A Dél-Dunántúlon a termék-klaszterek létrehozásában és folyamatos működtetésében jelentős eredményeket ért el. Az öko-, a bor-, a gyógy- és termáلتurizmus mellett –többek között – létrejött a falusi turizmus régiós klasztere is. A 2010-ben indult projekt az első támogatási időszakot követően 2013-ban újabb programba kezdett, amelynek fő célja a vidéki örökség feltárása és turisztikai hasznosítása volt. A Dél-Dunántúli Falusi Turizmus Klaszter a vidék turizmusának fejlesztésében érdekelt vállalkozások és vendégfogadók együttműködésén alapul.

Menedzsment innováció a vidéki turizmus szervezésében

A rurális turizmus desztinációkban elvégzett norvég innovációs kutatások (RØNNINGEN 2010) arra az eredményre jutottak, hogy a legjobb innovációs teljesítményeket azok a desztinációk mutatták fel, ahol erős helyi turisztikai szervezetek működtek. Ezek a megállapítások összevágtnak a hazai, Veszprém megyében nyert tapasztalatokkal is, melyek szerint a falusi turizmus innovációs potenciálját a jó működő szakmai civil szervezetek is erősíteni képesek (RAFFAI CS. 2014).

A falusi turizmust támogató szervezeti háttér megerősítésében a klaszter szintű együttműködés Magyarországon egyedülálló példája jött létre a Dél-Dunántúlon. A 2010-ben megalakult Dél-Dunántúli Falusi Turizmus Klaszter a turizmusfejlesztés támogató háttérét jelentő menedzsment erősítésében hozott újdonságot.

Turisztikai termékfejlesztés klaszter támogatással

A turizmus régiós fejlesztésének területi márkákon, desztinációkon nyugvó ága még a későbbi megerősödés esetén is csak rész sikereket érhet el megfelelő minőségű és volumenű turisztikai termékek nélkül. A fejlesztések másik ágát a termékfejlesztés rendszerének megújítása jelentheti. A térségi és vertikális szerveződési és menedzselési modellnek, amit a TDM-ek testesítenek meg, ki kell egészülnie horizontális együttműködési hálózatok tematikus szerveződéseivel (SZABÓ G 2010). Ezt a tematikus és horizontális szerveződést hozzák be a fejlesztés rendszerébe a klaszterek.

Klaszterek és turisztikai klaszterek

A gazdaságfejlesztés új üzleti modelljének alapvető jellemvonása a gazdaság hálózati szerveződése. Verseny ma már nem csupán termékek és vállalkozások dimenziójában mutatkozik meg, hanem hálózati szinten is (SZALAVETZ A. 2003). A versenyképességet jelentősen növeli a kollektív hatékonyság, az egymással kapcsolatban lévő, területi szinten együttműködő vállalkozások hálózati hatékonysága. Az új modellben hálózatok versengenek egymással. Szalavetz Andrea (2003) három hálózati szerveződés-típust különböztet meg:

- az értéklánc típusút, amelyben komplex rendszerként felfogható termékek és összetevőik, valamint a kapcsolódó termékek és szolgáltatások előállítói szerveződnek össze;

⁷⁹ Dr. habil, egyetemi docens, elnök, PTE TTK Földrajzi Intézet Turizmus Tanszék Dél-Dunántúli Falusi Turizmus Klaszter, fg4t@gamma.ttk.pte.hu

- a stratégiai szövetségeket, ahol a termelő vállalkozások mellett jelentős számban szolgáltatók is megjelennek;
- a földrajzi alapú hálózati szerveződést: a klasztereket, a területi érdekek megjelenítőit.

Gazdaság szereplőinek térségi, általában regionális együttműködéseit lefedő klaszterek hazai értelmezése erősen kötődik Porter (2000) meghatározásához, amelyek interpretálása ágazati különbségtételek nélkül az alábbi sarokpontokat tartalmazza (GROSZ A. 2006):

- A klaszterek földrajzi közelségen alapuló vállalati stratégiai szövetségek.
- A létrehozás egyik motivációja, a közös érdek a külső versennyel szembeni egységes fellépés.
- A klaszterek tagjainak belső kapcsolatrendszerét egyaránt jellemzi a helyi érdekek összehangolása, az együttműködésben rejlő szinergiák feltárása, ám a konkurens attitűd sem hiányzik a viszonyrendszerből.
- A belső partnerek közötti kapcsolatokat a kölcsönös bizalom stabilizálja, amelyet a tagok közötti informális kapcsolatok is erősítenek.

A klaszterek kiemelt tevékenységei:

- a közösen végzett innováció;
- a piaci igényekre felkészítő képzések;
- a belső információáramlás és együttműködés segítése.

A tematikus és hálózatos együttműködések a turizmusban is megjelennek. A fentebb említett előnyök és jellemzők ezeknél is hasonlóak. Az együttműködés annyiban bővül ki ezen a szakterületen, hogy az innováció döntően az egy terméktípusba tartozó termékek fejlesztésében testesül meg. Kiemelt funkció a közös márkaépítés és marketing (GONDA T. - SPIGLER P 2012). De ugyanúgy, mint az ipari jellegű klasztereknél fő cél és elvárt eredmény, az adott térség, régió vállalkozásainak, szolgáltatóinak a versenyképességén javítani, a területi érdeket és előnyöket érvényesíteni.

A turisztikai klaszterek régiós hatókörben működnek. Horizontálisan régiót fognak össze, de csak egy, a rájuk jellemző termék szegmensben. Terméket, terméktípust fejlesztenek, annak minden összetevőjével és területi partnereivel együtt. A klaszterek fejlesztési célja és egyben elvárt eredménye a menedzselt terméktípus szolgáltatásainak minőségi javítása, az ebben érdekelt vállalkozások, szolgáltatások összefogása, termékmárka fejlesztés (GONDA T. 2014). A desztinációk, amelyek a turizmus kínálat térségi csomópontjai egészülnek ki a termékkínálatukat minőségi oldalról támogató klaszterekkel. A két menedzsment tevékenység eredőjeként határozható meg: a versenyképes célterületek és versenyképes termékek régiós rendszere.

Turisztikai klaszterfejlesztés a Dél-Dunántúlon

A Dél-Dunántúli Régió 2010-ben bővítette ki a turizmus menedzsment tevékenységek fejlesztésére szánt pályázati támogatásait a turisztikai klaszterekre is (DDOP-2010-2.1.3 A). A klaszterfejlesztési támogatás céljaiként az iparági hálózatos kapcsolatok kialakítását, a partnerek közötti információáramlás javítását és versenyképes turisztikai szolgáltatások nyújtását határozták meg. A támogatások termék alapú turisztikai együttműködéseinek elősegítésére szolgálnak. Figyelmet érdemel a pályázat kiírójának az a definíciója, hogy a klaszterek eltérnek a TDM szervezetektől, a szerveződés alapja nem a desztináció, hanem az azonos működési témakör.

A régió a helyi jellegzetességeket figyelembe véve az *1. táblázatban* szereplő klasztertemákat támogatta. A táblázat második oszlopa a nyolc klasztertema közül nyertes hat turisztikai klaszter mutatja be.

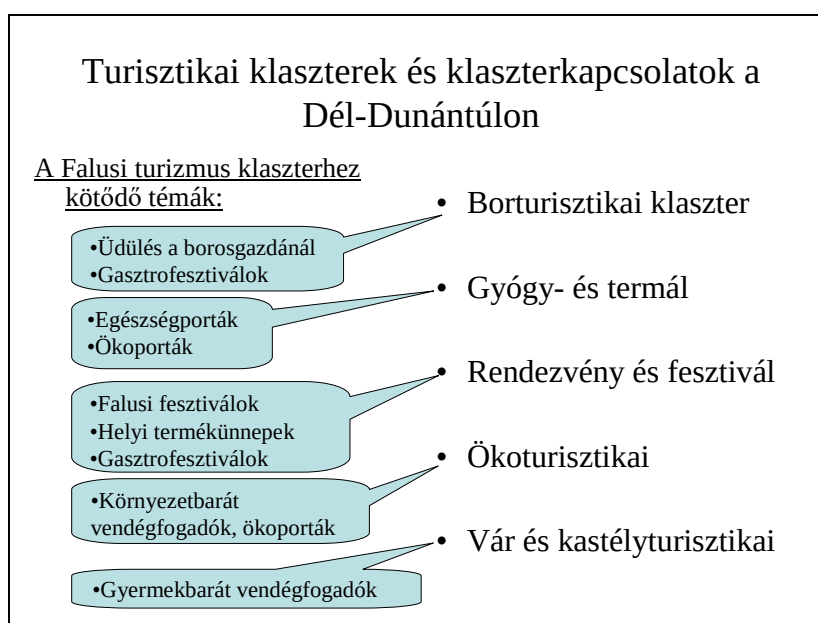
1. táblázat: A Regionális Operatív Program támogatott klasztertemái és pályázati támogatást elnyert turisztikai klaszterek a Dél-Dunántúlon

A DDOP-2.1.3/A-10-2010 pályázati kiírásban támogatott klasztertemák	Működésüket 2010-ben megkezdő turisztikai klaszterek
Gyógy- és egészségturizmus	Gyógy- és termálturisztikai klaszter
Lovas turizmus	
Borturisztika	Borturisztikai klaszter
Ökoturizmus	Ökoturisztikai klaszter
Falusi turizmus	Falusi turizmus klaszter
Örökség alapú kulturális turizmus	
Rendezvény és fesztivál turizmus	Rendezvény és fesztiválturisztikai klaszter
Vár és kastély turizmus	Vár és kastélyturisztikai klaszter

(Forrás: DDRFÜ)

A felsorolt terméktípusok többsége már más régiók korábbi Turisztikai Célleírányzatra, vagy uniós forrásokra támaszkodó klaszter pályázataiban megjelent. A pályázati kiírás igazi újdonsága a falusi turizmus tematika beillesztése a támogatott terméktípusok sorába. Nem mintha nem érdemelte volna már meg korábban is a szakterület ezt a figyelmet teljesítményei alapján, hanem azért mert a falusi turizmus szolgáltatói, a szakterület szereplői döntően a magánszemélyek és az azokat tömörítő civil szervezetekből toborzódnak. Vállalkozásokat, sőt vállalatokat csak igen ritkán találunk ebben a szolgáltatói körben. A pályázati kiírás konzekvensen alapvetően cégek, vállalkozások közreműködésével megvalósuló klaszterfejlesztéseket preferál, ez vonul végig a kritériumokon és az indikátorokon is.

A Dél-Dunántúli Falusi Turizmus Klaszter fejlesztésének fő irányába tartozó témák, a termékspecializációk, amelyek kapcsolatokat építenek a régió további klasztereinek tevékenységeivel is. A 1. ábra ezeket a klaszter kapcsolatokat jelzi. A falusi turizmus klaszter kiterjedt tematikája valamennyi klaszterrel indokolta az együttműködést.

1. ábra: Turisztikai klaszterek és klaszterkapcsolatok a Dél-Dunántúlon
(Szerk: Szabó G. 2012)

Falusi turizmus klaszterfejlesztés a Dél-Dunántúlon

A klaszter létrehozását elősegítő körülmények

Az elmúlt húsz esztendő a Dél-Dunántúl három megyéjének falusi turizmusában jelentős és mélyreható átalakulást és jelenős, érzékelhető fejlesztést hozott. A 90-es évek útkereső, tapogatózó fejlesztései nyomán az ezredforduló óta egy igen markáns kibővülés, sokrétű fejlődés tapasztalható. Csak 2000 óta Baranya megye példáján bemutatva a minősített vendégfogadók száma és az általuk működtetett szálláshelyek kapacitásai 1/3-al bővült. 2004 és 2008 között a baranyai falusi vendégfogadás KSH által regisztrált vendégforgalma vendégéjszakák számát tekintve közel megduplázódott, 25 ezerről 51 ezerre emelkedett. Az éves szinten 15-20 %-al növekvő forgalom kiegészült még a somogyi vendégfogadók közel 40 ezer és a tolnai falusi turizmus 10 ezer vendégéjszakás forgalmával. Ez a 100 ezer vendégéjszakát felmutató tevékenység már volumenét tekintve is jelentős a Dél-Dunántúli Idegenforgalmi Régióban, amelynek forgalmából több mint 10%-ot fedett le.

Így volt ez egészen 2008-ig, ám a jogi és adózási szabályok kedvezőtlen változása, valamint az időközben kitört válság hatásaként visszaeső kereslettel a vendégfogadók számának csökkenése is versenyt futott. Az országosan közel 40%-os forgalom csökkenés hasonlóan érintette a Dél-Dunántúl falusi vendégfogadóit is. A válság falusi turizmus forgalmában mért mélypontján még a 40 ezer vendégéjszakát sem érte el a három megye összesített vendégéjszakáinak száma.

A falusi vendégfogadás igazi térségi és regionális hatású turisztikai forma, hiszen a három megye 14 kistérségének mintegy 85 településén összesen 350 minősített szálláshellyel rendelkező, szervezett vendégfogadó végzi. Regisztrált férőhely kapacitásai száma meghaladja a 2000-ret.

A kézzelfogható sikerek arra kötelezik a falusi turizmus szervezésében, fejlesztésében érdekeltet, hogy az új kihívásoknak megfelelően kibővítsék és szakmailag elmélyítsék tevékenységüket. A kihívások egy része a tevékenység sikeres bővüléséből származtatható, ennek a kedvező trendnek a fenntartására irányul. Egy másik fontos motiváció a változó piaci igényeknek való megfelelés kényszere és az erre való törekvés. Fontos motiváció a klaszter létrehozásában, hogy a 2010-ben belépett új jogszabályi környezet (az adókedvezmények megvonása, a 239/2009-es Kormányrendelet) jelentősen nehezíti a falusi vendégfogadó tevékenységet, sikeres továbbviteléhez új megoldásokat és új tudást kell gazdáinknak átadnunk.

Legalább ilyen fontosak a falusi turizmus vonzerőit jelentő vidéki értékek fenntartására, védelmére, hasznosítására vonatkozó motivációk:

- a helyi termékek, a kézműves mesterségek remekeinek piacra juttatása, értékként, márkaként való megjelenítése;
- a helyi hagyományok, a kulturális örökség megőrzése, hasznosítása kulturális turisztikai programokként és attrakciót hordozó rendezvényekként, fesztiválokként.

A piaci igények, a falusi turizmus célcsoportjainak változó utazási szokásai a termékkínálat és a szolgáltatások fejlesztését követeli meg. A Dél-Dunántúl a specializált falusi turizmus termékek és szolgáltatások kialakításában már eddig is élen járt. Erre példa a baranyai szervezet által, a Norvég Civil Támogatási Alaptól elnyert nagyprojektje, ami a régiós „ökoporta” rendszer kiépítését szolgálta.

A továbblépés itt a vendégfogadók felkészítése a különböző célcsoportok számára kifejlesztendő specializált kínálatokra Ezen belül:

- a specializált termékek termékfejlesztési és minősítési, valamint márkafejlesztési feladatainak elvégzése;
- az új feladatokra felkészítő képzések, tudás-átadási módszerek kidolgozása;
- a piacra vitel marketing és kommunikációs, valamint XXI. századi technológia megoldásokat alkalmazó értékesítési metódusainak a kidolgozása, bevezetése;

- a piacszerzésben meghatározó termék és területi márkák kifejlesztése.

A szabályozási és piaci kihívások a menedzsment tevékenységek fejlesztésének igényeit is megteremtették:

- régiós szinten szükséges koordinálni a falusi turizmust segítő tanácsadási, oktatási és felkészítési tevékenységeket;
- szorosan együttműködő hálózattá kell szervezni a vidéki értékeket, a helyi termékeket és tradíciókat, valamint az ezeket turisztikai kínálattá fejlesztőket támogató érdekvédelmi, marketing és kommunikációs, valamint értékesítési rendszereket;
- létre kell hozni a falusi turizmus fejlesztésében érdekelt vállalkozások, szervezetek együttműködő, differenciált szolgáltatásokat nyújtó rendszerét.

A klasztert létrehozó közös érdekek

A létrehozott klaszter alapvető közös érdeke, hogy a vidéki értékek, származzanak azok a megőrzött kulturális hagyományokból, a helyi termék-előállítás tradícióiból, vagy az ezekre ráépülő falusi vendégfogadásból maradjanak fenn, fejlődjenek és hasznosuljanak a velük foglalkozók boldogulását is segítve. Mindezek megvalósítása érdekében az eddig külön-külön munkálkodók fogjanak össze egy fejlesztő rendszert kialakítva és tegyék hatékonyabbá saját tevékenységeiket is. A közös érdekek egyik sarokpontja a falusi vendégfogadás fejlesztése, piaci pozíciójának javítása, a vendégek számára kínált szolgáltatások színvonalának folyamatos emelése. Ennek érdekében hoztuk össze egy együttműködő szervezetbe a tevékenységet eddig is kiszolgáló vállalkozókat és a vendégfogadókat tömörítő szervezeteket. A közös munkálkodás egyrészt javuló szolgáltatásokat, fejlesztő környezetet jelentett a vendégfogadóknak. Másrészt pedig koordinált, keresletet a klaszterbe üzleti, oktatási, fejlesztési szolgáltatások kínálatával belépő vállalkozásoknak. A vendégfogadói szolgáltatási igények szoros megfeleltetése a támogató vállalkozások kínálatával nagyon fontos, dinamizáló eleme a klaszter fejlődésének. Legalább ilyen jelentős közös érdeket és lehetőséget látunk a különböző üzleti szolgáltatásokat nyújtók egymás közötti kapcsolatainak fejlesztésében. Klaszter működésének első időszakában kiderült, hogy például a marketinggel, kommunikációval, vagy éppen az oktatással, vagy helyi termékek forgalmazásával, rendezvényszervezéssel foglalkozó vállalkozások egymás tevékenységeit is hatékonyan tudják segíteni. A klaszter érdekeltiségi kapcsolatai a résztvevő érdekképviseléseken keresztül eléri falusi vendégfogadóinkat, másrészt összehozzák a tevékenység fejlesztésében érdekelt, számos szakterületen működő vállalkozásokat.

A fejlesztés innováció tartalma alapvetően három elemre támaszkodott:

- termékspecializációk, termékmárkák rendszere, új termékek a piacon, újszerű értékesítési megoldásokkal;
- helyi termékmárkák (agrár, kézműves, szolgáltatás) kialakítása és fejlesztése annak módszertani hátterével együtt;
- piacorientált, új tudást és minőségi szolgáltatásokat nyújtó rendszer kiépítése és működtetése a régió vidéki turizmusának – falusi turizmusának fejlesztésére.

A klaszter tagsága

A 2010-ben megalakult klaszter tagsága hat tevékenységi csoport köré szerveződő, döntően cégekből, vállalkozásokból állt. Hozzájuk csatlakozott a falusi vendégfogadókat tömörítő három megyei falusi turizmus szakmai civil szervezet, az általuk képviselt szolgáltatókkal és helyi, térségi egyesületekkel együtt. A klaszter gesztora a hazai egyik legnagyobb, mintegy 240 tagot tömörítő Baranya Megyei Falusi Turizmus Közhasznú Szövetség lett.

A klaszter megalakulásakor a három érintett dél-dunántúli megyéből 12 tag vállalkozás és egyesület lépett be a szervezetbe Ezt a helyzetet ábrázolja a 9. *ábra*. 2014-re számuk 18-ra bővült. Hozzájuk kötődik még a három megyei falusi turizmus szervezetbe tömörülő közel 450 vendégfogadó.

A Dél-Dunántúli Falusi Turizmus Turizmus Klaszter tagságát hat fő tevékenységi csoportba fogta össze:

1. Szakmai támogató civil háttér: közösségfejlesztés

Alapvető szerepet játszanak a klaszterben a megyék vendégfogadóit összegyűjtő szakmai civil szervezetek. Segítenek a falusi vendégfogadók és falusi turizmus fejlesztésében érdekelt klasztertag vállalkozások közötti együttműködés megszervezésében.

- Baranya Megyei Falusi Turizmus Közhasznú Szövetség
- Somogy Megyei Falu Turizmus Szövetség
- Tolna Megyei Falusi Turizmus Egyesület
- Zselica Szövetség

2. A termék megjelenítése - falusi turizmust segítő marketing és kommunikációs tevékenységek

A szakterület jelentős szereplői látnak érdekeltséget a klaszterbe való bekapcsolódásban.

A fő fejlesztési irány az internetes kommunikáció és értékesítés fejlesztése, a régió vendégfogadóinak bevonása a világhálón való megjelenésbe.

- MarkCon Kommunikációs Kft.
- Aubert és Társa Bt.
- Információs Társadalomért Alapítvány
- Kultúrtáj Kft.

3. Rendezvényszervezők

A vidéki rendezvények, kulturális és gasztronómiai tematikájú fesztiválok egyrészt a helyi termékek bemutatásának alkalmas helyszínei, másrészt a turizmusban oly vonzó programot, eseményt jelentik. A fesztiválok képesek felhívni a figyelmet egy település vagy tájegységértékeire, az általa gerjesztett forgalom a helyi vendégfogadás erőteljes segítője és a településhírnevének megalapozója.

- Partners Pécs Kft.
- EU-Active Kft.

4. Specializált utazásszervezők, programszolgáltatók

Olyan programok nyújtásában érdekelt vállalkozások, amelyek megcélzott vendégköre a falusi turizmus keretében üdülők közül szerveződik. Speciális programok lehetnek az aktív turizmus különböző változatai a kerékpáros túráktól a természetjáráson át a gasztronómiáig és az ökoturizmus attrakív kínálatai.

- Helian Natour Utazási Iroda
- Mecseki Ökocsali
- Bükkösdi Ökopark
- Élmenybirtok Bikal

5. Helyi termék-előállítás és forgalmazás

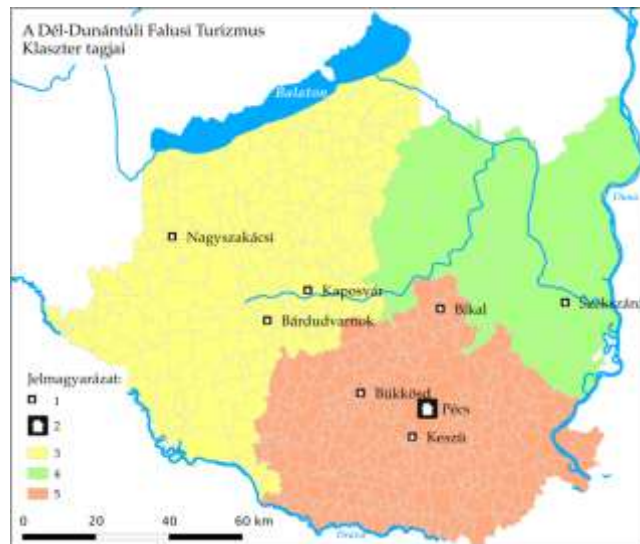
A terméklánc valamennyi fázisából érkeznek vállalkozások a biotermeléstől a kézműves termékeket értékesítő vagy bemutató műhelyeket működtető szolgáltatókig.

- Brill Pálinkaház
- Sipőcz HÁZ

6. Képzés, felkészítés

Vendégfogadók és szervezők, szakemberek felkészítése, differenciált képzések különböző célcsoportok számára:

- vendégfogadók tanfolyamai: SZTÁV Felnőttképző Zrt.
- menedzserek, szervezők felkészítése: P&P Partner Bt.

2. ábra

Jelmagyarázat: 1 = klasztertagok száma (1 db), 2 = klasztertagok száma (5 db), 3 = Somogy megye, 4 = Tolna megye, 5 = Baranya megye
(Forrás: GONDA T. 2012)

Összefoglalás

A menedzsment innovációk sorában még első lépéseit éppen, hogy megtett klaszter kezdeményezésünk a falusi turizmus és a vidék turisztikai fejlesztésében érdekelt vállalkozások közös érdekét tárta fel. A klaszter működése során annyit már elért, hogy lefaragta a terméktípus többi termékkel szembeni szervezési hátrányát, gondolva itt a régiós gyógy- és termálturisztikai, vagy borturisztikai szerveződésekre. A klaszter szervezés során kialakult egy tematikus szakági struktúra, amelybe szép számmal lépnek be, vagy keresnek kapcsolatokat a már benn munkálkodókkal a vállalkozások.

Mindezek a termékfejlesztési és menedzselési megoldások csak a szakterületek átfogó ismertének birtokában alkalmazhatók. Mindegyik elem hordozta a szakmaiság és innováció jellemzőit. Ezzel kedvező helyzetbe hozta a vidéki turizmus számos szereplőjét, a vidéki desztinációkat és régiókat, a Dél-Dunántúlt, amelyre ráfér minden öröklött és szerzett hátrányait mérséklő megoldás a turizmusban is.

A jövő munkálkodása éppen régiók és desztinációink versenyhátrányait csökkentő kutatások és ezekre épülő új megoldások felé irányulhat. Nem szabad azonban megfeledezni az innováció átadás, a kimunkált megoldások terjesztéséről sem. Első körben itthon, majd a külföldön is próbálkozni kell. Különösen alkalmasnak mutatkoznak erre a határon túli magyarok által lakott területek. Meglévő jó szakmai kapcsolataink akár a Délvidék, akár Kárpátalja, akár pedig Székelyföld felé esélyt kínálnak az ottani fejlesztések szakmai támogatására.

Fontos feladat a régió érdekeltjeinek a mozgósítása, a jó példák felmutatása szakmai kötelességünk. Egy elemeként működünk a turizmus szakmai hátterének, amelynek fontos teendője a szakmai utánpótlás biztosítása. A kimunkált megoldásaink egyben példák is a szakemberképzésben, továbbképzésben.

Köszönet

A cikk létrejöttében a regionális operatív program támogatásaival lebonyolított projektek meghatározó szerepet játszottak (DDOP-2.13/A-10-2010-0009 és a DDOP-2.1.3/A-12-2012-0007).

Felhasznált irodalom

- Aubert A. Szabó G. 2007: A térségi turizmuskutatás elméleti keretei. Turizmus és geográfia. In: Aubert Antal (szerk.) A térségi turizmuskutatás és tervezés módszerei, eredményei . 391 p. , Pécs: Pécsi Tudományegyetem Természettudományi Kar Földrajzi Intézet, 2007. pp. 13-75., (ISBN:9636420858)
- Aubert A. Szabó G 2008: Tourism Geographical Interpretation os Complex Spatial Categories In: Lóczy D , Tóth J , Trócsányi A (szerk.) Progress in Geography in the European Capital of Culture 2010 . 335 p. Pécs: Imedias Publisher, 2008. pp. 149-160. (Geographia Pannonica Nova; 3.)
- Csizmadia, Z. 2009: Együttműködés és újtóképeség. Kapcsolati hálózatok és innovációs rendszerek regionális sajátosságai. Budapest, Napvilág Kiadó.
- Grosz A. 2006: Klaszterek és innováció. In Versenyképesség, Régiók, Innováció, Budapest, Business Class, 2006. pp. 93–101.
- Gonda T, Spiegler P. 2012: A turisztikai klaszterek szerepe a regionális marketingben. MARKETING ÉS MENEDZSMENT XII:(1-2) pp. 15-25.
- Gonda T. 2014: A turisztikai klaszterfejlesztés régiós tapasztalatai a Dél- Dunántúlon MODERN GEOGRÁFIA (3) pp. 1-16.
- Porter, M. E. 2000: Locations, Clusters and Company Strategy. In: Clark, G. L.–Feldman, M.P.–Gertler, M. S. (eds.). The Oxford Handbook of Economic Geography. Oxford, Oxford University Press. pp. 253–274.
- Raffai Cs. 2014: Falusi szállásadók innovációs képesség érettségének vizsgálata. PhD értekezés, Pannon Egyetem, Veszprém. Gazdálkodás- és szervezéstudományok Doktori Iskola 259p.
- RØONNINGEN, M. 2010: Innovation in the Norwegian Rural Tourism Industry: Results from a Norwegian Survey. The Open Social Science Journal. 2010, 3. pp.15-29.
- Szabó G. – Csizmadia L. 2009: A falusi turizmus, agroturizmus speciális termékei Magyarországon. Falusi Turizmus Tájékoztató 2009/4. sz. pp. 3-4.
- Szabó G. - Spiegler P. 2008: A tájkímélő szelíd turizmus megoldásai a Dél-Dunántúlon. In: Csorba P, Fazekas I. (szerk.) Tájkutatás – tájökológia, Debrecen: Meridián Alapítvány, pp. 479-486.
- Szabó G. 2010: Területi márkák és/vagy termékmárkák a Dél-Dunántúl turizmusában In: Hanusz Árpád (szerk.) A helyi és térségi TDM szervezetek helye és szerepe a vidék turizmusirányításában 172 p. Konferencia helye, ideje: Nyíregyháza , Magyarország , 2010.05.20 -2010.05.21. Nyíregyháza: Nyíregyházi Főiskola, 2010. pp. 117-130.
- Szabó G. 2006: A vidéki turizmus Magyarországon. In.: Aubert A. (szerk.) Magyarország idegenforgalma. Szakkönyv és atlasz. Cartographia Kiadó Bp. pp. 38-41
- Szalavetz A: 2003: Hálózati szerveződés az "új gazdaságban" a világgazdaság centrumában és azon kívül. INFORMÁCIÓS TÁRSADALOM (1) pp. 96-110. (2003)

Albel Andor⁸⁰: „Alföld Spa” – Egészségturisztikai klaszterek együttműködése a földrajzi Nagyalföldön (Vajdaság és Erdély)

Absztrakt: Az Alföld termálfürdőinek a sajátos adottságainak rendszerbe foglalásával egy „Alföld Spa” koncepciót igyekszünk kimunkálni. A „Spa” jelzővel világszerte nem csak bizonyos egészségturisztikai szolgáltatási csomagokat jelölnek meg, hanem földrajzi fogalmakkal is párosítva egy adott térség, a táj adottságain építkező spa -kat például –hegyvidéki (többnyire klimatikus), tengeri – óceán spa (thalasso -terápiás szolgáltatások) alkotnak. Az alföldi egészségturizmus közös jegyeit viselő „Alföld Spa” márka amely a földrajzi Nagyalföld fürdőinek piaci pozícióit egyaránt segíti. Példát kínálunk a Kárpát medencei turisztikai klaszterek létrehozásához és az együttműködéshez. Egy jól működő klaszter nem uniformizál, hanem ösztönöz az egyedi értékek kibontására, turisztikai attrakcióvá formálására.

Összefogás a Nagyalföld fürdőinek fejlesztéséért, a piacok megszerzéséért

Amikor megalakultunk egy fürdőfejlesztő Egyesületként jöttünk létre 1998-ban az első Széchenyi Terv kezdetén. Az országosan előirányzott közel 100 Mrd forintos forrásból, ahol volt arra szándék és adottság, a a zömmel városi köztisztasági fürdőkből turisztikai attrakciót tudtak létrehozni (ezidőtájt 10-15 olyan termálfürdő volt Magyarországon, amely jelentősebb turisztikai igényt volt képes kielégíteni). Ekkor készítettük el és adtuk ki könyv formájában a Gyógyító vizek a Dél-Alföldön címmel Unk Jánosnéval közös tanulmányunkat (- ez volt az „Alföld Turizmusáért” könyvsorozat 2. könyve), mely jó alapot szolgáltatott az elkövetkező 10-15 év pályázatok szakmai megalapozásához. Az említett első fejlesztési szakasz alig volt felülről irányított (-egyesek szerint átgondolatlan volt), de a 2. ütemben már határozottabban kellett volna differenciálni, kiválasztani, mely fürdőket érdemes karakteresen fejleszteni gyógyászati irányba, melyeket a pihenés, sportolást és szórakozást kínáló élményfürdővé (stranddá), uszodává. Sajnos, nagyrészt hiába készültek szakmai alapon jó fejlesztési koncepciók, többnyire nem ezek a tanulmányok döntötték el a fejlesztések irányát. Elkészültek ugyan országosan (Egészségturizmus Fejlesztési Stratégia) és a régiókban is az egészségturizmus fejlesztési elképzelések, és ekkor már uniós pénzek is megjelentek, igaz az első uniós ciklusban a fürdőfejlesztésre nem szántak jelentős forrásokat. Elkezdtek működni a régiós szervek, intézmények és igyekeztek pozicionálni a fürdőiket a következő uniós támogatás reményében, majd a 2007-2013-ban zárult le egy nagyarányú fürdőfejlesztés.

Az 1998-ban megalakult Fürdőegyesületünk tagsága 23 fürdőtelepülés gyógy, és termálfürdő intézményeiből szerveződött, 2005-ben, mint gesztor szervezet hozta létre a Termálklasztert és működteti ma is, pár év alatt közel megduplázódott tagjaink száma a termálturizmusban érdekelt oktatási, egészségügyi intézményekkel, a termálvizet használó vállalkozásokkal, a berendezéseket és gyógyászati eszközöket gyártó cégekkel. Ennek megfelelően a tevékenységünk is szélesedett:

honlap üzemeltetése, melyet a 2 facebook oldalunk is támogat,
kiállítások, konferenciák szervezése
tematikus szemináriumok, workshopok a bel , - és külföldi desztinációkban
benchmarking klub
technológiai innovációs menedzsment
beszállítói kapcsolatok felkutatása, fejlesztése
szakmai minősítő és továbbképző programok,
üzletember találkozók szervezése (beszállítók)
projektgenerálás
piackutatás, promóció

⁸⁰ Dr., Dél-alföldi Termálklaszter, datermalklaster@t-online.hu.

pályázati tanácsadás, pályázatkészítésben való közreműködés
 fejlesztési források felkutatása
 lobbi tevékenység
 külföldi kapcsolatépítés, nemzetközi projektekben való részvétel...

A klaszter tagságát alkotó fürdők, intézmények, vállalkozások nem igazán kutatták az innováció lehetőségét, a fürdővezetőknek kevés ilyen tapasztalatuk volt, a külföldi tanulmányutakon látottak felhasználása is többnyire adaptációt jelent. A fürdőket tervezők (átalakító, modernizáló) fürdőépítési tapasztalata kevés volt, ezért nagyrészt szabvány tervek alapján dolgoztak, üdítő kivétel Makovecz Imre Makón megvalósult terve (igaz, elsősorban az organikus építészeti megjelenése okán, de még ott is a külső medencék hagyományos tervezésűek, sőt egy csúszdatorony rontja az egyedien megtervezett épület képét). Igaz, hogy a fontos fejlesztési kérdésekben a fenntartó önkormányzatok testületei döntöttek, sok esetben rövid távú divatos elképzelésekre épülő terv-pályázatok alapján. A klaszterek szakmai fórumain nincsenek ott a döntéshozók, kivéve a magántulajdonú létesítményeket, - ott meg is jelennek eredeti és egyedi ötletek. Van néhány jó példa: Tiszakécske, Szarvason a Liget Wellness és Konferencia Hotel. Az innováció egy fürdőnél az egyediség kibontását és ezzel együtt a minőségi javulást kell, hogy eredményezze. Egy turisztikai területen egy legendának a kibontása és attrakcióba történő beépítése is érdemi innováció lehet. Hangsúlyozom, - érdemi! –mert, sok esetben badarságokat sorolnak - neveznek innovációnak. Az élményfürdőzést (strandolást – csúszdázást, éjszakai fürdőzést) most hagyjuk, bár ott sem kéne a csúszda magasságát, kanyarait, emelkedését-süllyedését egyediségnek elkönyvelni, de az indulási és érkezési helyek már egyedibbek lehetnének. A gyógyfürdők szolgáltatásaiban a százféle masszázs sem igazán egyedi, de a gyógyító hatásában jól megkutatott és orvosilag igazolt vizekre, iszapokra, gázokra alapozott terápiás eljárások már jelentős innovatív lehetőséget képviselhetnének (jó példa erre, a magyar találmányú súlyfürdő, ami akár hungarikum is lehetne). A következő évekre tervezett a gyógytérsegek és gyógyhelyek attrakcióinak fejlesztése során jó lenne erre figyelni, a pályázati kiírásokban és a megvalósításban érvényesíteni az érdemi innovációra való törekvést. A nagyalföldi térség versenyképességének emelésére nagy szükség van, amely csak tudatos, hatékony és koncentrált termékfejlesztéssel érhető el. Néhány szakember utal arra, hogy a klaszterek uniformizálják a terméket, ez a mi esetünkben fel sem merült, mindvégig az attrakciók (itt az egészségturizmust szolgáló turisztikai létesítmények) egyedi fejlesztéseit hangsúlyoztuk és szorgalmazzuk ma is.

A régiók adottságaira építő, a turisztikai trendeknek megfelelő: –az „Alföld Spa” jegyeit viselő szabadidős célú termálstrandok és a termális ásványi gyógyvizeinket felhasználó gyógyászati célú turisztikai termékek létrehozását, majd piacra juttatást (marketing) szolgáljuk.

Fontos elvi kérdés a turizmus helyi és térségi irányításában, hogy a desztináció az földrajzi alapon történő összefogása mindazoknak, akiket egy közös érdek mozgat egy földrajzi terület turizmusáért, a turisztikai klaszter az mindig termék alapú, azaz egy termék létrehozásáért, fejlesztéséért, piacra viteléért történő együttműködés melynek színtere egyaránt lehet horizontális és vertikális, ebből a szempontból a klaszter bonyolultabb szervezet. A klaszterek és a TDM szervezetek közti lényeges eltérés, hogy míg a klaszter egy, a turizmuson belül meghatározott kínálati elemmel rendelkező szolgáltatók érdekérvényesítő szervezete, addig a TDM földrajzi és kulturális egység mentén, TDM szervezetekben egyesíti a turizmus valamennyi résztvevőjét. A TDM modell a hosszú távú fenntartható turizmust tekinti végcélként, ehhez a turizmushoz kapcsolódó közvetlen és közvetett szereplőket egyaránt magába integrálja. A klaszterek jellemzően egy turisztikai termék köré csoportosulnak. Ezt azért fontos rögzíteni, mert így elkerülhető a turizmus helyi és térségi irányításában történő rivalizálás és egymáshoz való illeszkedés, és elkerülhetők az együttműködés zavarai. Az elmúlt öt évben jelentős fejlesztési források álltak a Turisztikai Desztinációs Menedzsmentek (TDM) létrehozására, ebben az időszakban csak helyi szinteken jöttek létre (település, esetleg kistérséget is integrálva). Magyarországon az évtized első éveiben a turisztikai nagyrégióként létrejött öt egészségturisztikai klaszter iránti figyelem viszont csökkent.

A Dél-alföldön közel 15 Mrd forintos fejlesztések valósult meg 2007-10 között, ebben az ütemben, majd 2010 –után folytatódtak az eltervezett fejlesztések elérték a 20 Mrd Ft-ot. Az első Széchenyi tervben megvalósult fejlesztések értékével együtt, az eltelt 17 év alatt 50 milliárd épült be a régió egészségturizmusát szolgáló létesítményekbe.

Az Alföld Spa jellegzetes kínálata

A kínálat elemei:

- az ásványi víz a termálvíz kémiai összetétele
- a gyógyvíz és gyógyiszapok hatása
- a víz hőfoka
- a napfényes órák magas száma
- a fürdőtelepek az alföldi építészeti jegyeit viselik
- a síkvidéki fürdőtelep
- a pusztai fürdőtelep
- a folyó menti fürdőtelep
- a szikes tavak mellé települt fürdők
- a fürdőkhoz közvetlenül csatlakozó szálláshelyek (üdülőfaluk, kempingek és panziók)
- a falusi szállások
- a lovas tanyák elérhetősége szállás, lovaglás – kocsizás, esetleg hyppoterápia
- a termálfaluk létesítése
- speciális szállások és üdülési igények (nyugdíjasoknak, családoknak, naturistáknak)
- a szállások belső berendezése is a táj jellege alapján történjen
- az Alföldön termesztett gyógynövények, fűszernövények
- helyben termesztett zöldség, gyümölcs (biokultúrák)
- helyben feldolgozott, előállított és tartósított élelmiszerek (péksütemények, savanyúságok, tartósított, pl. szárított, aszalt, gyümölcslevek és mások)
- a gasztronómiai jellegzetességek
- alföldi ásványi ivóvizek
- alföldi borok
- a bicikliutak kiépítése
- horgászati lehetőség és mások, melyeket fürdőtelepenként meg kéne határozni és a fejlesztések során megkövetelni, melyek a marketing számára is nagy lehetőségeket hordozna.
- jellegzetes programkínálat

Az „Alföld Spa” minősítő védjegyet megszerezni kívánó fürdőknek az alábbi, specifikus kritériumokat ajánlott teljesíteni:

- az alföldi tájra jellemző építészeti megoldások, a főbejáratától a belső épületekig és a kiszolgáló szálláshelyek képében egyaránt;
- az alföldi tárgyi kultúrához igazodó kerti elemek és bútortat, a szálláshelyek berendezésében, használati tárgyaiban is;
- a gyógyfürdőkben az alföldi gyógyiszapok használata a kezelése során,
- a fürdő területén lévő árusító helyeken, üzletekben alföldi készítésű gyógyvízkivonatokat, krémek, termékek és gyógynövények, fűszernövények árusítása, illetve ezek használata, pl. masszázshoz, és helyben termesztett zöldségek, gyümölcsök, (lehetőleg bio-termények) árusítása,
- az Alföldön előállított, feldolgozott élelmiszerek kínálata, a gasztronómiai jellegzetességek kínálata palackozott ásványvíz árusítása, üdítőitalok, gyümölcslevek, az alföldi borok árusítása, a fürdő éttermében vagy büféjében;

- együttműködve a fürdőhöz közeli lovas tanyákkal, szorgalmazni a lovas terápiák alkalmazását, és amely betegségek gyógyításában javallott ott a komplex fürdőterápia részévé tenni egymás szolgáltatásait;

A legfontosabb a gyógyhatással bíró termálvíz

„Problémafeltárás és kutatási javaslat a Dél-alföld gyógyvíz készleteinek és az erre alapozott fürdőhelyeknek célszerű –funkcionális elkülönítésére.” A tanulmányt, amelyből részleteket közlök, 2008 -ban a Dél -alföldi Termálklub megrendelésére a Geotherm Co. készítette. A tanulmány elkészítésében közreműködtek: Dr.Csermely Miklós; Fővárosi ÁNTSZ felügyelő szakfőorvosa, Azari Katalin; Vízkutató Vízkémia Kft, Johann Friedmann Consultancy; Brüsszel.

„Az Európai Unió Bizottsága egy sor új intézkedéssel, jogalkotási javaslattal kívánja a betegek mobilitását, illetve a határokon átvélt egészségügyi szolgáltatások igénybevételét erősíteni⁸¹. A Bizottság szándéka egyértelmű: az európai egészségügy piac harmonizálása, az egészségügyi szolgáltatások között fennálló különbségek felszámolása, ám mindenekelőtt a rendelkezésre álló (szűk) erőforrások hatékonyabb és tudatosabb kihasználása. Nem kell különösebben hangsúlyozni, hogy már önmagában ez a tény mekkora kihívást és lehetőséget jelent a magyarországi – esetünkben a Dél-alföldre fókuszált – termál gyógyvízbázisú egészségügyi szolgáltatások számára. Évtizedek óta megfogalmazott igény, hogy a gyógyvizekre alapozott szolgáltató egységek a vendég töltését függetlenítsék a turizmus szezonális ingadozásaitól, adott esetben hosszú távú, a betegbiztosítók által térített és a *kontinens egészét* átfogó gyógy szolgáltatások kialakításával.”

A tanulmány már bevezetőjében felveti a mai is aktuális problémát, miszerint: „Az intenzív fejlesztést célzó egészségturisztikai elképzelések nem veszik például figyelembe, hogy ma még nem létezik Magyarországon gyógyfürdők, és a gyógyszállók betegségtípus szerinti specializálódása sem, miként a kívülről számukra az sem világos, hogy ez utóbbiak egyáltalán, és ha igen, akkor milyen módon és formában tartoznak a magyar egészségügy szervezeti-működési rendjébe. Nem erősíti a versenyképességet az sem, ha például az egyazon térségben található tizenöt gyógyfürdő mindegyike mozgásszervi megbetegedésekre kínál terápiát.”

Tehát intenzívebben kell kutatni a már minősített gyógyvizeink orvosilag igazolt egyedi gyógyhatását. „A termál-gyógyászat szakemberei számára világos, hogy a gyógyvízzel végzett balneológiai terápia csupán eljárás lehet az adott megbetegedésre vonatkozó komplex terápiák sorában. De az is egyértelmű, hogy - *a fürdővíz iontartalmától függetlenül* - a fizikai hatások (felhajtóerő, nyomás, hőmérséklet) a gyógyítási folyamat jelentős részét képezik. /.../ Az egyes termál- és gyógycentrumok fizikai fejlesztése, szolgáltatási infrastruktúrájának fejlett, európai szintű kialakítása csak önerőből – *de még központi források bevonásával is* – szinte lehetetlen. Azért, hogy a piaci fejlesztési források egyes helyekre centralizálódjanak, mindenkinek tudatosítania kell magában: az alkalmazott gyógyító eljárási rendszer *értéket képvisel*, amelyet a befektetők máshova is kihelyezhető tőkeként kezelnek, azaz a helyi befektetés vonzó, mert hozzáadott értéket termel. Ráadásul ez a tudásanyag jelentős részben a Kárpát-medence speciális gyógyvizeinek köszönhetően tradicionális gyógyászati tapasztalaton alapul, azaz, még ha az infrastruktúrát tekintve jelentős is az elmaradásunk, a felhalmozott tudást tekintve

⁸¹Elfogadásra került az 1350/2007/ EK számú bizottsági határozat az egészségügy második közösségi akcióprogramjáról (2008-2013), amely az uniós egészségügyi fejlesztések alapját szolgálja. A Bizottság összeállította és 2007. október 23.-án bemutatta az „Együtt az egészségért: stratégiai kezdeményezés 2008-2013” című Fehér Könyvet, amely ismerteti az elkövetkező évek legfontosabb stratégiai célkitűzéseit a közösségi egészségügy területén. Ez utóbbiak közé tartozik többek között annak a keretirányelvnek a megalkotása és elfogadása (eredetileg erre 2007 decemberében került volna sor), amely a határokon átvélt egészségügyi szolgáltatások egységes uniós gyakorlatát rögzíti, és a lehetőségek szerint bővíti (!) – *nem utolsónak sorban a betegek mobilitása területén. A jelenlegi rendelkezések szerint ambuláns esetekben a betegek már most is jogosultak a tagországok szolgáltatásait igénybe venni a hazai betegbiztosítók engedélye nélkül* – azonos költségterítés alapján. A fekvő betegellátás esetében ugyanakkor még (egyelőre) fennáll a konzultációs és engedélyeztetési kötelezettség, ám az igénybevétel jogosultsága vitathatatlan akkor, ha a gyógykezelésre való várakozás a szokásosnál hosszabb időt venne igénybe az anyaországban, és a másik tagállam egészségügyi ellátórendszere rendelkezik a kérdéses kapacitással.

versenyelőnyben vagyunk. Természetesen csak addig, amíg ez a tudás – mint szellemi tulajdon - védelem alatt áll. Azt is tudatosítanunk kell magunkban, hogy a természetes gyógymódok iránti kereslet egyre jobban növekszik. Az Európai Unió (is) célul tűzte ki, hogy polgárai minél egészségesebben éljenek, az öregkori mobilitás növekedjen. Számos kutatás bizonyítja, hogy milyen komoly problémákat okoznak az elöregedéssel járó társadalmi, szociális és egészségügyi problémák, a mozgáshiányból fakadó túlsúly és ennek biológiai következményei, vagy a klimatikus változásokra adott reakció (pl. bőr megbetegedések növekvő száma)."

A tanulmányban felvetődik a termálvízeink adatbázisának hiányosságai, egy Kárpát medencei együttműködés ezen a területen is hasznos lehet. „Hatékony segítség lehet befektetési, fejlesztési döntésekhez: mind a befektetők, mind a pályázatot elbírálók szempontjából. (pl.: az eltérő jellegű, más-más gyógy-tényezőket tartalmazó termálvizek (fürdők) a piacon nem egymás versenytársaiként, hanem egy szélesebb kínálati lehetőségként jelenhetnek meg.) Ez az adatbázis nem csupán a végtermék (mint termálfürdő) marketingjét, hanem a termálvíz, mint természeti kincs marketingjét is segíti: a befektetésben, fejlesztésben érdekelt vállalkozók informálását is szolgálja.” (Azari Katalin)

„Mivel az elemzés elsősorban a mikro és nyomelemek szerepére vonatkozik, az ország keleti felét tekintve két olyan csomópontot tudunk javasolni, ahol a rendelkeznek megfelelő vizsgálati műszerekkel és azokhoz értő szakemberekkel. Az egyik a Szegedi Tudományegyetem, amely nemzetközileg is számottevő eredményeket ért el -többek között - a kémia területén, nagyon jelentősek a nanotechnológiai kutatásai, ezen túl orvosképzés is folyik és nem mellékesen jelentősek a balneológiai kutatásai is az Anna és Dóra kutak bázisán. Másik javaslatunk Debrecen, ahol az Atomkutató Intézet van, olyan berendezésekkel ellátva, melyeket nehezen lehetne önállóan megszerezni. Orvosképzés Debrecenben is folyik, és a város szintén érdekelt a balneológiai előrelépésben- saját kútjainak bázisán is.” (Geotherm)

A Dél-alföldi Termálklaszter nemzetközi, elsősorban határmenti kapcsolatai

Nemzetközi kapcsolatrendszerünket a fürdővezetők ismereteit bővítő évről –évre megszervezett tanulmányutak alapozták meg. A jeles fürdőkultúrával bíró európai országokba vittük el tagjainkat, elsőként a szomszédos országokba, de a tíz alkalommal német, cseh, spanyol, török, finn utak is szerepeltek. Az Unió csatlakozásunkat követően különösen felértékelődött a határmenti kapcsolatok jelentősége. Hazánknak a jövőben az EU új szomszédsági politikájával összhangban vezető koordinációs, szervező, információs szerepet kell játszania az egész Kárpát-medence fejlődésében, a határmenti, határon átnyúló interregionális és transzregionális együttműködések tervezésében, szervezésében és végrehajtásában. Ezek az együttműködések megteremthetik a Kárpát-medencében korábban természetes egységet képező régiók, természetes vonzáskörzetek újraéledését, lehetővé teszik az adott területeknek, településeknek gyorsabb ütemű felemelkedését. Fontos, hogy ezek az együttműködések ne csak formálisan alakuljanak, hanem valós határokon átnyúló intézményi, vállalati, infrastruktúra-fejlesztési, munkaerőpiaci együttműködések tartalmazzanak, melynek célja, hogy integrált határ menti térségek jöjjenek létre országszerte.

A határmenti programokkal ki tudtunk teljesedni, Alföld Spa márkában gondolkozva segítettük az Észak Alföldi Klaszter létrehozását a vajdasági testvérszervezetünk egy Egészségturisztikai klaszter létrejöttét és megállapodtunk a Román Gyógyfürdők Szövetségével (OPTBR), annak az alföldi területen lévő fürdőivel. Ezek a kapcsolatok jól működtek, így jutottunk pályázati pénzekhez.

2006 márciusban Buziáson együttműködési szerződést írtunk alá Románia nyugati területeinek fürdőivel, a Romániai Gyógyfürdők Szövetségével (OPTBR)

2007 márciusban együttműködési megállapodást írtunk alá az Észak-alföldi Termálklaszterrel

2007 május 17-18-án Szarvason tartottuk - a Magyar Kézisai Szakosított Rehabilitációs Gyógyintézettel közös „Spa – határon át” Interreg III/A nyertes pályázatunk első „Alföld Spa” szemináriumát. Ezen projekt keretében segítettük a Vajdasági Egészségturisztikai Klaszter létrehozását, és a megalakuláskor 2007 augusztusában együttműködési megállapodást kötöttünk, az akkor megalakult Vajdasági Regionális Egészségturisztikai Klaszterrel.

2008-ban egészségturisztikai útvonalat alakít ki a DAFE és a DKMT a Dél-Alföldön és a Vajdaságban „Határtalan felfrissülés” címmel.

A Duna-Körös-Maros-Tisza Eurorégió területén tematikus útvonalak kialakítását tervezi Interreg pályázat keretében a DKMT Irodája a Dél-alföldi Fürdőegyesülettel közösen: - egészségturisztikai, folklór, ipari műemlék és szecessziós útvonalak megtervezését. Az érintett területek a pályázat keretében Bács-Kiskun megye, Békés és Csongrád megye, valamint Vajdaság, és pályázaton kívül a romániai négy megye (Temes, Arad, Krassó-Szörény és Hunyad) láttnivalói is kapcsolódtak az útvonalhoz.

Elkészült a „Magyarország Dél-Alföld és Szerbia Vajdaság Egészségturisztikai Desztinációk együttműködési startégiája a 2008-13 közötti években” című tanulmány, ennek szellemében résztvettünk a Magyarországi - Szerbia turisztikai vegyesbizottság megalakításának előkészületeiben, majd 2009-ben az alakuló ülésen.

A Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központjának sorozata a Kárpát-medence régióinak évezred előtti helyzetét, térbeli folyamatait elemzi. A sorozat szerkesztője Horváth Gyula a MTA RKK Széchenyi díjas főigazgatója, -ezt a fejezetet a Vajdaság kötetből idézzük, melyet Nagy Imre a földrajztudományok kandidátusa az RKK békéscsabai osztályának vezetője szerkesztett: „A Vajdaságban jelentős idegenforgalmi vonzerőt képviselnek a felszíni vizek, patakok, csatornák, tavak, mocsarak (mintegy 32 ezer hektár felülettel). A gazdaságilag egyébként fontos folyók mellett (Duna, Tisza és Száva), idegenforgalmi hasznosításra jelentősek lehetnek a kisebb vízfelületek is (a Szerémségben Bosut, Koruški, Čitluk, Potoranj, Čerevički, Dumbovački, Bukovački, Lipovački, Međeš, a Bánátban a Temes, a Bega és holtágai, a Bácskában a Duna és a Tisza menti holtágak). Az idegenforgalom számára ezek a vízfelületek csak potenciális értékek, mivel alacsony vízhozamuk és ingadozó vízállásuk miatt nem alkalmasak. /.../ A mélyebb víztestek ásványi anyagokban gazdag vize gyógykezelésre, fürdő- és ivókúrára, iszapkezelésre alkalmas. A Vajdaságban ezen a téren kedvezőek az adottságok. A gyógyvizek hőmérséklete 18–60 C°, ásványtartalmuk pedig 0,86 és 16,54 mg/l között alakul. Az egyes gyógyfürdők vizének összetétele hasonló; főként a jód, a vas és a bróm dominál.24 IBA (Important Bird Area).

Gyógyfürdők a Vajdaságban az ezredfordulón (1. táblázat)

Helység	A nyitás éve	A kút mélysége m	A víz hőmérséklete C°	Ásványtartalom, mg/l
Óbecse	1904	250-452	24-35	2.11
Bezdan	1938	100-326	22-25	2.75
Magyarkanizsa	1913	183-1147	27-47	2.13
Rusanda	1878	1095	60	16.54
Újvidék	1911	193-278	23-27	1.42
Junakovic-fürdő	1984	478-590	34-36	6.59
Temerin	1915	417	27	2.67
Vrdnik	1973	260	24	0.86
Ószalánkamén	XX.sz.eleje	4-16	18	6.98

(Forrás: Győri L, 2002.)

Kapcsolatunkban túlléptünk a Nagyalföld határain, és Erdély egészségturizmusának fejlesztésében is igényelték közreműködésünket. Ekkor tagjaink száma majd megduplázódott, ez volt az „aranykor”, de a 2007-től induló regionális operatív programok klaszter pályázatain már nem tudtunk nyerni, a már működő (fejlődő) turisztikai klaszterek támogatására alkalmatlan kiírás miatt (az akkreditációs feltételek ma is rosszak a térségi turisztikai klaszterek számára). Igaz, ekkor már a turizmus irányítása a térségi turisztikai menedzsmentek létrehozására koncentrált és az anyagi forrásokat is oda irányította. Aláírt megállapodásaink vannak a román és a szerb területeken működő fürdőkkel.

Nemzetközi szinten egy-egy fürdő szinte láthatatlan, az „Alföld Spa” nemzetközi szövetség létrehozásával, már jelentős súlyt képviselünk az európai piacon.

A székelyföldi mofettákat népszerűsíti egy angol ismeretterjesztő könyv. Sophie Benge angol író Gyógyforrások – fürdők és egészségmegőrzés a Balti tengertől a Fekete tengerig címmel írt könyvet (2012) angol és orosz nyelven az európai természetes gyógytényezőkről, ebben külön fejezetet szentelt a székely borvizeknek és mofettáknak. A legerősebb (99% széndioxid tartalmú) gázömlések a Hargita hegyvonulatban találhatók, 1250 méter tengerszint feletti magasságban.

Olyan helyszíneket keresett fel, ahol az egészségkultúra a természeti erőforrásokra alapoz. „Közép- és Kelet-Európában a természetes gyógymódoknak olyan gazdag hagyománya van, amely összhangban van a korszellemmel. Most az alternatív gyógymódokat egyre inkább előnyben részesítik a hagyományos, tüneti kezelésre alapozó orvoslással szemben, így a természetes gyógymódok a reneszánszukat élhetik, viszont a geopolitikai helyzet miatt ritkán jutnak túl a régió határain” – fejtette ki az író. Az író is említi és saát magam is megtapasztaltam Csehországban a természetesen feltörő szén-dioxidot több módon is használják a gyógyászatban, például bőr alá fecskendezik, vagy szén-dioxiddal feltöltött zsákban kúrálják a betegeket. Sophie Benge szerint is „a természetes gyógymódok népszerűsítésében, a wellness-turizmusban Csehország lehet a példa, ott a legszervezettebb ez az ágazat. Mariánské Lázně és Karlovy Vary már a 19. században hatalmas ismertségre tett szert, évszázados kutatások alapozták meg a kezelési protokollokat. Az erdélyi gyógyturizmus legjobb és legvonzóbb részét jelentik a falusi mofetták, melyeket a helyi közösség összefogással épített és működtet. Ez már önmagában egy dicséretes elgondolás, a wellness lényege valójában ez kellene, hogy legyen: összehozza az embereket, akik megélhetik az osztozás, a közös jólét és a közös felelősség érzését”.

„Több csillogást kellene ráépíteni, és nagyobb hozzáférhetőséget biztosítani, ami azt jelenti, hogy megfelelő szálláshelyeket, és a mofetták mellett több programot, szórakozási lehetőséget kell biztosítani a vendégeknek, – írja a szerző, én mellé tenném és árnyalnám megjegyzését, az „AlföldSpa” mintájára, ajánlanám kidolgozni azokat a követelményeket, melyekkel a székelyföldi fürdők mofetták modernizálva megőrizhetik egyediségüket –tehát nem csillogást várok! –mind építészetben (gyógyászati intézmények és szálláshelyek), mind szolgáltatásaikban (főként, a gyógyászati eljárásokban, - a terápiákban), a klimatikus viszonyaikban rejlő lehetőségeket, mind a gyógynövénykultúra kihasználásában, valamint a kapcsolódó szabadidős programok terén, a vendéglátásban a helyi termékek és gasztronómia hangsúlyozásával.

Tehát, - Isten ments egy nyugat-európai mintájú egyen-fejlesztéstől, unikális megoldások kellenek!

Dr. Ruzinkó Ádám a Termál-Egészségipar fejlesztési programját a következő adottságainkra építette: a szakmai tudás, tapasztalat, felkészültség, valamint, hogy a világon legnagyobb mennyiségben rendelkezünk a termálvízzel, és minősített gyógyvizeink gyógyhatása is egyedülálló.

Prognosztizálta, hogy jó ütemű fejlesztésekkel Magyarország 10 év múlva Európa vezető termál- és gyógyvízre épülő egészségturisztikai desztinációja lehet, a gyógyászati és wellness szolgáltatásokkal együtt és mindezt szolgáló oktatással, kutatással és innovációval. Az egészségiparunk kiegészítő tevékenységeként olyan speciális mezőgazdasági, informatikai, kozmetikai, stb. termékeket állítunk elő, mely a gyógyvízre épülő termék-portfolióba illeszthetők. „Fontos, hogy a Termál-Egészségipar hazánk különleges arculatának kialakításához, megerősítéséhez hozzájáruljon, gazdasági szempontból is megtaláljuk az ország egyediségét. A Termál- Az alábbiakban részletezett iparágak alapjai már mind megvannak, működnek az országban, ezek tudatos összekapcsolásával a köztük lévő szinergiák jobban kihasználhatók.

Vertikális együttműködés keretében az alábbi rétegeket kell fejleszteni és összekapcsolni.

Fő iparágak: energetika (a geotermikus energia hasznosítása), az egészségturizmus (termálfürdők, gyógy- és wellness szállodák), az egészségipar (gyógyszergyártás, orvosi műszerek, gyógyvíz alapú gyógyászati és wellness termékek gyártása, gyógynövénytermesztés), és az élelmiszeripar és bio-mezőgazdaság (fóliasátrak fűtése, baromfinevelés, temperált vízű haltenyésztés, logisztika és korszerű

feldolgozó kapacitások fejlesztése). Kapcsolódó iparágak: az ásványvíztermelés és -palackozás, egészséges víz előállítása, kapcsolódó technológiák; a specializált építőipar, az informatika és távközlés, az oktatás és a kutatási-fejlesztési programok.

(Dr. Ruzinkó Ádám: Termál-Egészségipar Zászlóshajó Program 2007.)

Összefoglalás

A Kárpát medence igen jó geológiai adottsággal bír az egészségturizmus területén (részrtvevői az egészségüket megőrizni akaró és a gyógyulást remélő turisták), mind a termális ásványi vizek, mind a mofetták, mind a klimatikus gyógyhelyek tekintetében. Nagyrégióként jelentős egyedi és színes kínálat bontakozik ki pl. Erdély gyógyvizei, és ezen belül a Székelyföldön a Hargita hegyvonulat mofettái, a Vajdaság alföldi része, a mindhárom országot érintő dunai régiók. Az „Alföld Spa” mintájára össze kéne fogni (ha lehet márkává formálni) egy –egy nagyrégió egészségturisztikai kínálatát, és átgondoltan fejleszteni azokat. Ebben nagy segítséget jelentene egy Kárpát medencei Egészségturisztikai Fórum megrendezése.

Referenciák:

1. Albel Andor – Unk Jánosné: „Gyógyító vizek a Dél – Alföldön” - a fürdők helyzete és fejlesztésük, Gyula (1999) Dél-alföldi RIB Titkársága, 40.45.49.
2. Albel Andor - Tokaji Ferenc: „Alföld SPA” Gyógyítás és wellness a Dél-alföld termálfürdőiben, Gyula (2006), Dél-alföldi Gyógy- és Termálfürdők Közhasznú Egyesülete, 27. 75. 147. 187.
3. Albel Andor –Tokaji Ferenc: Turizmus a Dél- Alföldön, Gyula (2010), Dél-alföldi Gyógy- és Termálfürdők Közhasznú Egyesülete, 59. 63. 111. 125.
4. dr. Albel Andor –Lugosi Dóra szakértők: Magyarország wellness térképe, Stiefel Eurocart Kft, Budapest (2006)

Tanulmányok:

1. Dr. Ruzinkó Ádám: Termál-Egészségipar Zászlóshajó Program Budapest (2007)
2. Geotherm Co.: Probléma feltárás és kutatási javaslat: - a Dél-alföld gyógyvíz készleteinek és az erre alapozott fürdőhelyeknek célszerű –funkcionális elkülönítésére Budapest (2008)
3. Dr. Albel Andor: Dél-alföld és a Vajdaság egészségturisztikai együttműködési stratégiája, Arielsub Kft, Gyula (2008)

14. szekció

Gazdaság és management

Elnök: Marosné Kuna Zsuzsanna

Szekció titkár: Fazekas Botond

Előadók:

Előadók	Előadás címe
Csapai Erzsébet Gyopár	Az érzelmi intelligencia szerepe a vezetői sikerességben a humán tanácsadók tükrében
Csonka László	A PhD fokozat hatása az egyéni karrierre és a társadalomra – Társadalom- és humántudományok
Kurucz Attila	A változás- és stratégiamenedzsment sajátos kapcsolata a kis- és középvállalkozásoknál
Berényi László Ligetvári Eva	Projektek minőségügyi támogatása
Marosné Kuna Zsuzsanna	Demográfiai változás és az életkori diszkrimináció együttes jelenléte
Miroslav Radojicic	Principles of international cooperation in prevention of financial abuse
Csehné Papp Imola	Regionális különbségek a magyarországi munkaerőpiac vonatkozásában
Karácsony Péter	Munkavállalói motiváltság vizsgálata kis- és középvállalkozásoknál

Kurucz Attila⁸²: A változás- és stratégiamenedzsment sajátos kapcsolata a kis- és középvállalkozásoknál

Absztrakt: A KKV-k kevés erőforrással és még kevesebb szaktudással rendelkeznek a stratégia és a változásmenedzsment területeken. Ennek ellenére, versenyképességük jórészt ezeknek a minél hatékonyabb alkalmazásán múlik. Hogyan válhat rugalmassá, a piacon aktívvá és nem szenvedő alannyá egy KKV?

Bevezetés

A kis- és középvállalkozások (KKV) sok szempontból kiemelt szektora a magyar gazdaságnak. Különösen figyelemre méltó a KKV vezetők teljesítménye, amely révén már több tízéves múlttra visszatekintő vállalkozásokat működtetnek. Az üzleti környezet sokat változott a rendszerváltás óta. A mai kisvállalkozások már komoly beszállítói láncok szereplője és jelentős nemzetközi tapasztalattal is rendelkeznek akár beszerzéseik, akár értékesítéseik révén.

A gazdaságpolitika nem minden időszakban fordult támogatólag a hazai KKV-k felé, máskor, egy-egy fellánoglás alkalmával születtek javítást célzó intézkedések, de 2012 óta komoly adminisztratív terheket róttak a szektorra, továbbá jelentős adó és járulék tömeget kell kigazdálkodniuk. Ezek ellenére találkozunk növekedni képes és sikeres hazai KKV-kkal. Olyanokkal, amelyek megtalálták a változások hatékony kezelésének módját és stratégiájuk is követhető, megvalósítható elképzeléseket tükröz.

A gyakorlatban sokszor éri vád a kisvállalkozókat, hogy stratégia hiányában nehezen bírkóznak meg egy-egy változással. Ilyen esetekben sem beszélhetünk valódi rugalmasságról; helyette operatív megoldásokkal, kevésbé hatékony és nem elég átfogó megoldásokkal próbálkoznak.

Formális stratégiával pedig szinte soha sem találkozunk, de még komolyabb tervezési folyamat, vagy módszertan sem létezik ezeknél a cégeknél. Érdekes tehát vizsgálni, hogy miként lehet sikeres egy KKV, ha számára ilyen "homályos" a jövő.

Az is igaz, hogy az üzleti környezet változékonysága a változásmenedzsmentet napi feladattá tette minden üzleti szereplő számára. A KKV-k életében is megjelennek azok a helyzetek, amikor változtatni, változni kell. A tudatosság persze nem minden esetben figyelhető meg, így inkább a nagyobb ugrások, a hirtelen nagyobb változások a jellemzőbbek. Ezek a pillanatok szervezéstudományi szempontból érdekesek, hiszen a hirtelen viselkedés-módosulások jelentős változásokat hoznak a KKV-k életében, de ezekkel "megküzdve" túléljük azt. A tanulmányban ezeket a helyzeteket elemezzük két vállalkozás esetén keresztül. A mostani kutatási próba egy koncepció igazolását (tesztelését) szolgálja, amelyet egy későbbi, szélesebb körben elvégzendő kutatás előzményének tekinthetünk.

Változásmodellek

A menedzsment-irodalomban az üzleti változások rendszerezését változásmodellekkel tehetjük meg. A változások megfigyelése, analízise és egyféle értelmezése tükröződik az egyes változásmodellekben. A modellek sokfélék és nem adnak általános eligazodást a változások világában, inkább lehetséges iránytűknek tekinthetjük azokat. Egyik modell sem jobb vagy rosszabb a másinál, csupán más-más helyzetekre használhatók. A KKV-k változási folyamatait is egy adott modell struktúrájában tekintjük át, hogy viszonyítási alapként következtetéseket vonhassunk le.

⁸² Dr., Kodolányi János Főiskola, Gazdálkodási és Menedzsment Tanszék, drkurucz@kodolanyi.hu

Változás és stratégia elmélete

A kis- és középvállalkozások esetében a stratégia-változás-teljesítmény fogalmakat hasonlóan értelmezhetjük, mint a nagyvállalatoknál. Gyakorlatilag el kell képzelni egy jövőbeni állapotot, majd elérni azt. Ha elértük, kijelenthetjük, hogy jól teljesítettünk. Ha ezt felismeri egy KKV vezető már hallhatja is a belső hangot: „Legyen stratégiád!”. Ez valóban így van, kell egy stratégia. Ez viszont nem is olyan egyszerű egy KKV esetében. A tulajdonos-vállalkozók közül kevesen mondhatják el, hogy volt idejük az üzletük fejlesztése mellett menedzserképzésekre járni, ahol megannyi stratégiaalkotó módszert és technikát sajátíthattak el.

Persze nem feltétlenül szükséges ilyen képzés a sikeres üzletépítéshez. Nagyon sokféle stratégia létezik a módszeresen összeállított, közel 100 oldalban leírt formális szövegtől a vállalkozás dolgozói fejében meglévő - naponta többször felemlített - vízióig. Azonban egy lényeges és közös dolog mindegyikre jellemző, hogy az lefesse a cég jövőbeli portréját. Ezért fontos a teljesítmény szempontjából, hogy milyennek látjuk a jövőt, a cég jövőjét. Egy kis vállalkozás esetében kiemelt szerepe van a vezetőnek, aki gyakran tulajdonosa és menedzsere is egyszemélyben. A kulcs: a vállalkozó

A stratégiai felfogások közül létezik egy irányzat, amely kulcsszerepet ró a vállalkozó személyére, arra a szervező erőre, amelyik összetartja, irányítja, és aktív szereplőként segíti a vállalkozást. Tőle függ a vállalkozás működése, kultúrája, jövője. Ez a vállalkozói stratégiai iskola. [1]

Ez a stratégiai megközelítés kiválóan alkalmazható a KKV-ra, miszerint a vállalkozó saját jövőképe alapján személyesen irányítja cégét a siker felé. A lényeg tehát a vízió, ahogyan a vezető a vállalatát látja a lelki szemei előtt. Ez sok esetben nagyon banálisan hangzik, de üzleti példák és esettanulmányok ezrei igazolják, hogy a legegyszerűbbnek tűnő ötletek, milyen nagyszerű eredményeket hoztak, miután a vállalkozó beteljesítette vízióját.

A vízió tehát „a stratégia mentális megjelenése, amely a vezető fejében megszületik, vagy legalábbis ott fejlődik ki.” A vízió nem számokban, nem konkrét célokban jelenik meg, inkább egy képként kell elképzelni, amely könnyen kapcsolható a vállalkozóhoz, és így az egyszemélyes vezetés hétköznapijaihoz.

Nem arról van szó, hogy a kisebb, gyakran hátrányosabb helyzetben lévő szervezeteknek nincs szüksége stratégiára, hanem arról, hogy az amúgy is nehezebb pénzügyi helyzetük és kis üzemméretük miatt nehezen tudnak forrást biztosítani tanácsadó, piackutató cégek szolgáltatásaira. A vállalkozói iskola bízik a vállalkozó tapasztalatában, a felhalmozott tudásában, abban, hogy ismeretei alapján képes jövőképet teremteni.

A kis- és középvállalkozásokról szóló elemzésekben máig megtalálhatjuk a következő jegyeket: a) rugalmasság, b) a változások gyors adaptációja, és azt, hogy c) a relatív egyszerű folyamatok támogatják a nagy ugrásokat és a hirtelen váltásokat, végül d) a változások egyszerűbb menedzselését. A kis- és középvállalkozások többsége növekedés-orientált. Ezt kívánja a piaci környezet, a gazdasági-technológiai fejlődés, de ez a növekedés fakadhat a vállalkozó belső „sikerszükségletéből” is, ami által folyamatos növekedésre ösztönzik az általuk irányított szervezetet. A vállalkozói stratégiai iskola elmélete alapján tehát lehetséges menekülő út a jó vízió. Mégis milyen a jó vízió? Bennis és Namus harvardi professzorok a Transzformatív vezetés című könyvükben [2] nagy hangsúlyt helyeztek a vízió szerepére: „A vízió olyan cél, amely hívogat... Azt is figyeljük meg, hogy a vízió mindig egy jövőbeli állapotra vonatkozik, olyan helyzetre, amely ma még nem létezik és eddig még soha sem létezett. A vízió birtokában a vezető képes megteremteni a szervezet jelenét a jövőjével összekötő, nagyon fontos hidat.”

Gyakran mondják, hogy ez vagy az a vezető rögeszméje, de tényleg erről van szó? Gondoljuk át újra! Lehet, hogy ez az a vízió, ami sikert és növekedést hoz.

Sokan vélik úgy, hogy a vízió váltja ki a tervezés bizonytalanságait. Az ilyen vélemények szerint kell egy cél, ahova majd elérkezünk ezzel életben tartva, vagy kár megmentve az adott céget. A 80-as évek Amerikájában így minden nagyvállalat hirtelen jövőképet gyártott magának, amelyik elég átgondoltnak tűnt ahhoz, hogy stratégiainak mondhatjuk és vízióknak lehetett nevezni. Ma már nem elég a jó szlogen.

Látható, hogy ez a megközelítés a teljesítménycélokat a vállalkozó víziójából származtatja, így a stratégiaalkotás csak félig lesz tudatos folyamat. Ennélfogva a stratégiai vízió képlékeny, alakítható marad, és az menetközben bontakozik ki, válik tudatossá. A szervezet hasonlóképpen „hajlékony” és alakítható marad, könnyen reagál a vezető iránymutatásaira.

Ha a vízió megvan, rálephet a vállalkozás a kijelölt útra, és kialakíthatja azokat a folyamatokat (megtörténhet a változás), amelyek az érintettek érdekeit szolgálják. Így lesz képes mérhető (teljesítmény)célokat állítani maga elé, amelyek egy célrendszert alkotva sikeres, hosszú távon működőképes üzletmenetet biztosíthatnak.

Hogyan fogalmazzuk meg a víziót?

A kis- és középvállalkozások stratégiai elképzeléseiben gyakran keverednek a célok és a feladatok. Például, tegyük fel a következő kérdéseket:

- Van olyan megjelölt céloom, amit csak hosszútávon érhetek el?
- Megterveztem azokat a feladatokat, amelyekkel e célokat el tudja érni?
- Figyelem ellenőrzöm, hogy ezek a feladatok megvalósulnak-e?
- Vajon az elvégzett feladatok után még mindig elérhetőek a megfogalmazott célok?

A kérdések kezelni próbálják a felvetett problémát, külön veszik a célokat és a célok megvalósulásához szükséges változtatásokat, valamint utalnak azok mérhetőségére. A KKV-vezetők válaszaikban jellemzően a következőket fogalmazzák meg:

- “Igen jövőre egy új gépet fogunk üzembe helyezni, amellyel növelhetjük a termelést...”
- “Akarunk új internetes értékesítési oldalt, majd meglátjuk, hogyan sikerül, bízunk benne!”

Látható, hogy keverednek a fogalmak, hogy mi jelenti a célt, és mi a feladatot. A fenti mondatok mögött a vezetők alapvetően a feladatokat látják: engedélyekre van szükség; üzembe kell helyezni a gépet; be kell tanítani a felhasználókat; fel kell hívni a webfejlesztőt; el kell készíteni a weben megjelenő szövegeket. Ezek mind-mind feladatok, de nem az a cél, ami mentén sikeres lesz a cég. Ha a másik oldalról nézzük: vettünk egy drága gépet, ami hosszú ideig ott fog állni a műhelyben, és kifizettük a weboldalt, amelyik egyetlen új megrendelést sem hoz.

A probléma így összetett: nincs vízió, és nincs stratégia, viszont hosszú távú gazdasági döntések születnek. Nem a gépet kell nézni, hanem egy jól működő műhelyt, és nem a weboldalt, hanem egy vevőszerező gépezetet.

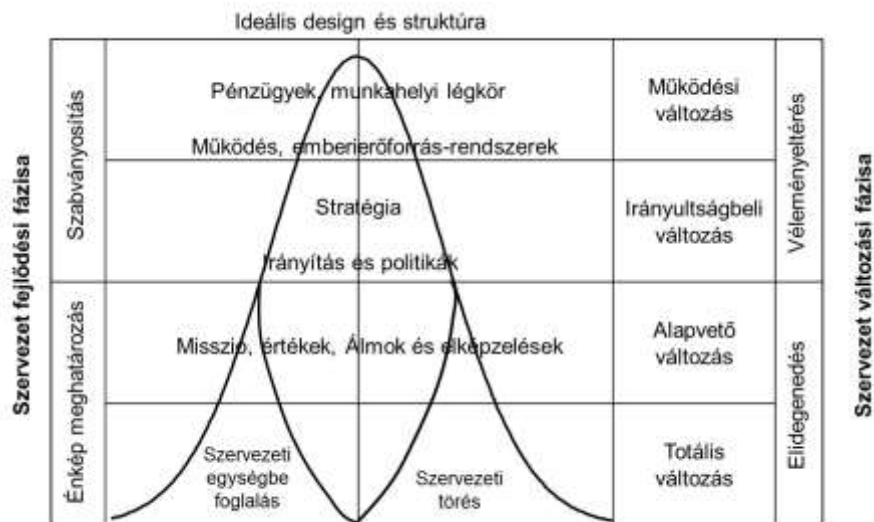
Változás Want-féle modellje

A változások jól strukturált folyamatát egy komplex, de a gyakorlathoz közel álló modell tudja biztosítani. Így a kutatáshoz alapmodellnek Want változás modelljére esett a választás, mert maga a szerző is menedzsment tanácsadással foglalkozott és ezek a tapasztalatok érzékelhetők a modell felépítésében is.[3].

Jerome Want (1995) változasiciklus-modellje (1. ábra) bemutatja, hogy mikor milyen típusú változtatásokra van szükség a szervezetben, a változás mely területeket érint, és milyen stratégiák állnak a változtatók rendelkezésére. A szervezet két nagy életciklus-szakasza: A szervezet fejlődési fázisa (emelkedő szakasz). Ez két részből áll: az énkép-meghatározás, és a szabványosítás. Az első rész végén egységbe szerveződik az üzleti elképzelés, tehát már egy jól beazonosítható szervezetről van szó, amely szerves módon fejlődik és lép át a második részbe, a fejlődés következő szakaszába, a szabványosításba. Ebben a szakaszban válnak általánossá, vagy akár mondhatjuk, hogy tudatossá, az addigra kialakult jellemzők, kialakul az emberierőforrás-rendszer, a munkahelyi légkör, és folyamatosan fejlődik a szervezeti kultúra. A szervezet változási fázisában is két szakaszt különít el a szerző (leszálló ág): véleményeltérés és az elidegenedés fázisait. A különböző, változási igényt magukban hordozó tényezők nagyon könnyen átlendítik a szervezetet a görbe csúcspontján, szinte soha sem lehet egy ideális szervezetről beszélni, de ezt erősíti a rendszerelméletek korai iskoláinak szabálya: miszerint egy rendszer a legvalószínűbb állapotában marad fenn.[4] Ahogy lefelé

jutunk a görbén, a problémák egyre komplexebbé válnak, és egyre nagyobb változásokat hoznak a szervezet életébe. A változás két fázisát érdemes közelebbről is megvizsgálni. [3]

A véleményeltérés szakaszában, egyes folyamatok változtatása vagy esetleg új víziók kreálása is elképzelhető anélkül, hogy komolyabban veszélybe kerülhetne a szervezet létezése. A KKV-k szempontjából a rugalmasság, a dinamikus változások és hirtelen ugrások (tekintsük ezt innovációképességnek) jelentős hatással lehetnek a vállalkozások életére. A kisvállalkozásoknál tehát gyorsan a leszálló ág alá juthatunk, akár csak 1-2 döntés révén is. Ekkor már a szervezetben az elidegenedés a célok és döntési következmények teljes disszonanciája mellett a KKV-k életképességét befolyásolják. Beláthatjuk, hogy a szervezeti kultúra módosulása is könnyen bekövetkezhet, sőt ahogy a modell összefüggéseit nézzük a működési stratégia és szervezeti kultúra együttes változása is megtörténhet.

1. ábra: Want változásmo­dellje [3]

A modell jól összefogja a szervezeti változás lehetséges formáit és már előfeltevéseinkben is iránymutatást ad, hogy milyen változás indikátorokat, vagy változás következményeket vizsgáljunk. Még egyszer hangsúlyozni, kell, hogy nem a modell kritikáját szeretnénk megfogalmazni, csupán keretrendszerként használjuk fel a kutatás elemző munkájához.

Kutatás első lépései

A kutatás célja egy olyan változásmenedzsment modell körülírása, amely megérti és egységes rendszerbe szedi a KKV-k sikeres változásmenedzsment gyakorlatát. A kutatási koncepció alapfeltevése a bevezetőben leírt dilemmák mélyebb kifejtése, a sikeres kisvállalkozások és főként vezetőik magatartásának és eszközeinek leírása. A sokat emlegetett rugalmasság, adaptációs képesség és egyediség napi megvalósításának módszereit és jellemzőit szeretné körülírni.

Sok KKV és köztük nem kevés családi vállalkozás is elégtelen működést mutat, ha a menedzsment modellekkel szeretnénk igazolni sikerességüket, de túléltek válságidőszakokat és a mai napig is termelnek, értékesítenek. A kutatás szeretné felderíteni azokat a jegyeket, amelyek képessé tették ezeket a vállalkozásokat a hosszútávú működésre.

A kutatás első lépésében két hazai kisvállalkozás tanácsadói projektjeinek tanulságait vetjük össze a korábban bemutatott Want-féle modellel. Ennek alapján értékeljük a viselkedésüket. Ezek nyomán kerül majd finomításra a koncepció, és eldőlhet, hogy más modellek bevonása indokolt-e. Illetve ezt követően kerül szélesítésre a minta [3].

Kis- és középvállalkozások változásmenedzsment tevékenysége

Természetesen a KKV-knál is jellemző a változás, a növekedés velejárója, és másfelől a piaci igényeknek való megfelelés is "kényszerítő" hatású. Egy korábbi tanulmányomban [5] láthatóvá vált a kisvállalati változásfolyam karakterisztikája, amelyet most felsorolás szintjén áttekintünk:

- A változások állandóan (folyamatosan) jelen vannak a szervezetben – Változásfolyamban él a cég.
- A változás projektek „egymásra futnak” – több változásprojektet kell párhuzamosan menedzselni.
- Változtatások hatás mechanizmusai kölcsönhatásba lépnek egymással – eredmény tervezhetetlen.
- A változások a szervezeti működés jelentős részére kihatnak – semmiképpen sem inkrementálisak.
- A változtatások során hatékonyság és a „mindig lehet jobbat” elvét kell követni.
- A változások növekedés és fejlődés területén hirtelen ugrásokat jelentenek – kevés a fokozatos javítás.
- A hirtelen ugrások miatt hirtelen viselkedés-módosulásokra van szükség, amely nagyon egyedi és nehezen menedzselhető jelenség.

A változások gyors bekövetkezése és egymásra torlódása elméleti síkon is komoly kihívást jelent egy kis szervezetnek, ahol kevés adminisztrációs és menedzsment kapacitás áll rendelkezésre. A változásokkal mégis megbírkózó vállalkozások esetében sejthetjük, hogy erős túlélési ösztönnel bír és egy sajátos "titkos" eszköztárral rendelkezik.

A kutatási kérdések közül még egyet kiemlehetünk, mégpedig a gyors tervvisszafejtő képességet [6], amely az informatika világából a mérnöki tervezés egyik technikus terminusa, de a design-szemlélet módszere ma már a sikeres üzleti modellek világába is beemelte. Tehát hogyan képes ezt a tervvisszafejtést gyorsan és hatékonyan alkalmazni egy KKV?

A változások menedzselésének két sikeres példáját adjuk a következőkben.

Esettanulmányok (2 cég példáján)

A kutatás alapgondolatát tehát két magyarországi KKV⁸³ megfigyelése, illetve a velük való együttműködés adta. A 2012-2013 években megfigyelt gépgyártó vállalkozás intenzív növekedése és a menedzsment napi kihívásainak elemzése rávilágított a változásmenedzsment napi szükségszerűségére. A 2014 januártól napjainkig megfigyelt informatikai vállalkozás komoly tanulságokkal szolgált a stratégiai gondolkodás fejlődéséről és a KKV változás (talán krízis) helyzetben mutatott viselkedéséről.

Gépgyártó vállalkozás változásmenedzsmentje

Egy kb. 50 főt foglalkoztató vállalkozás az I. cég, amelyet magyar tulajdonosa vezet ügyvezetőként, és mára közel 1 milliárd Ft éves bevételt könyvelhet el. A vállalkozás egyedi gépgyártással foglalkozik a Balaton térségében.

A vállalkozásra jellemző a nagy tervezői kapacitás és a technológiaigényes termelési eljárás. Az egyedi gépgyártó cégek folyamatai az alkatrész előállításától a kész termék összeszereléséig és üzembehelyezéséig tart. Ez jellemzi a céget is, tehát forgácsoló műhellyel is rendelkezik. Természetesen komoly alvállalkozói kapacitást is mozgat, főként kapacitásbővítése céljából, illetve néhány egyéb fémmegmunkáló műveletet esetén technológiai segítséget vesz igénybe (pl. hőkezelés).

A vállalkozás 2012-ben még csak 25 fővel és a mostani üzemerület felén folytatta működését. A változásmenedzsment leírásához a cég életében bekövetkezett 3 nagyobb változást emeljük ki, és ezek alapján szűrjük le következtetéseinket.

⁸³ A vállalkozásokat szerződéses kötelezettségek miatt névszerint nem említheti a tanulmány.

A legkiemelkedőbb változás egy vállalatirányítási szoftver bevezetése volt. A projektet egy pályázati lehetőség felhasználásával kezdte meg a cég. Nem volt szakemberük, ezért az informatikai cégre hagytak. Sok problémával találkoztak, mert elég felkészületlenül (ha egyáltalán fel lehet készülni rá) érte a céget. A bevezetés során fokozatosan kezdték el használni a program moduljait, így az egyes folyamatok átalakítása is ennek ütemében következett be. Elsőként a számlázási folyamatok, majd a készletezési folyamatok, később a teljes pénzügyi folyamat kezelése a programon belül történt. A dolgozóknak meg kellett tanulni a program használatát, és feladataikat a programfunkciók ésszerűségének megfelelően újraosztani. A következő ütemben a cég legfőbb folyamatát a projektek kezelését tekintette át, és erre egy testreszabott modult kért a programban. A tervezői csapat nagyon nehezen haladt a teszteléssel és komoly problémák voltak az adminisztrációval, adatrögzítéssel. Ez elégtelen volt a program használatát, a folyamatok támogatását és így a tervezők elégedettségét tekintve is. Szinte válságot kellett elhárítani, amikor újra specifikálták a folyamatokat komoly ügyvezetői támogatással.

A következő változást a tervezői oldal leterheltségének növekedése generálta. A mérnöki munka és a projektvezetői munka nem ment egymás mellett. Volt olyan személy, aki inkább projektmenedzser lett, és problémás szakmai munkát adott le, és volt, aki inkább tervező és szakértő maradt, de nem tartotta össze a projektet. Mindegyik a vevői elégedettség látványos romlásával járt. A cégvezetés döntött: külön értékesítési és projektmenedzseri munkakört fog létrehozni, elkülönítve azt a tervező mérnöki munkától. A területre egy új értékesítési szakember került vezetőnek. Vele a teljes projektmenedzsment folyamatot fel kellett építeni.

A harmadik kiemelendő változást a szervezet radikális növekedése hozta, a cég jó minőségű munkájának hozadékeként a forgalma és rendelésállománya exponenciálisan növekedni kezdett a kapacitáshiányt pedig igyekezett kompenzálni a vállalkozás új munkaerő felvételével. Ennek köszönhetően a 25 fős vállalkozás 1 éven belül 48 főre bővült. A duplázódás leginkább vezetési problémákat jelentett. Az ügyvezető nem találta a megfelelő eszközöket, hogy fenntartsa a jó morált, a cég jó légkörét a megnövekedett létszámmal is. Ez az ügyvezető viselkedésében okozott nagy változást, de az emberek is érezték, hogy más lett a kommunikáció, és másképpen tudták pozícionálni magukat a cégben.

A változásokról egy összefoglalást láthatunk a következő ábrán, amely egyben kategorizálja is a változásokat a Want-féle modell alapján.

2. ábra: 1. cég változásprojektjeinek összefoglalása [saját szerkesztés]

Informatikai vállalkozás változásmenedzsmentje

Az informatikai vállalkozás (II. cég) egy magyar tulajdonban lévő, 1,1 milliárd Ft árbevételű közép-magyarországi székhelyen működő szervezet. A cégben 60-70 fő főállású dolgozót és még kb. 40 alvállalkozó tanácsadót és fejlesztő szakembert mozgatnak. A cég működése szempontjából egy 110 fős társaságot kell vizsgálnunk.

A cég informatikai rendszerek fejlesztésével és bevezetésével foglalkozik, és az iparág középvállalataihoz kapcsolódik, így komoly közbeszerzési projekteket is megvalósítanak. A változásmenedzsment leírásnál a cég vezetésében és szervezésében történt átalakulásokat fogjuk vizsgálni az elmúlt 3 évet figyelembe véve.

A cég 2011-ig a tulajdonos-menedzser irányításával működött. Az informatikai cégek világában nem ritka, hogy egy karizmatikus vezetővel növekszik a vállalat, és elérkezik arra a pontra, amikor már maga a vezető válik a további fejlődés gátjává. Ennek nem csupán gondolkodás és személyiségbeli okai vannak, hanem profán módon kapacitásait tekintve képtelen a vezető minden vállalati helyzetben helytállni. A II. cég esetében is így történt.

Az egyszemélyes vezetés időszakában a cég első embere minden döntést maga hozott meg, ehhez gyors és átfogó információkra volt szüksége. A pénzügyi és erőforrás menedzsment a keze alá dolgozott, de az információs folyamatok nem tudtak rendszerré fejlődni, hanem mindig testreszabott egyedi megoldások születtek. Az egyes helyzetek tanulságai alakították ki azt a bonyodalmas folyamatot, amely jellemezte a cég működését.

A kapacitások így maximálisan kihasználtak lesznek, de nagyon sok felesleges (értéket önmagában nem termelő) tevékenység is kialakul, amely pazarló gazdálkodáshoz és rossz munkahelyi légkörhöz vezet. A túlterheltség és stressz állandóvá vált a szervezet munkatársainak életében.

A vezető terheltsége is magas lett, saját bevallása szerint, menekülni szeretett volna ebből a helyzetből. A hosszú szabadságok és elodázott döntések pedig csökkenő piaci teljesítményhez vezettek. A cég ilyen módon kezdett összeszűkülni. A projektek között több veszteséges munkát is bevállaltak. Ezek kimutatása alapvető feladat volt, de nagyon kezdetleges kontroll működött ebben a vonatkozásban is.

A vezetői feladatok ellátása és a cég napi működésének irányítása már 60-70 főnél is komoly megterhelést jelentett.

Az első jelentősebb változás az volt, hogy munkatársai közül kettő személyt kiemelve delegálta a fejlesztői és tanácsadói terület (szakmai) vezetői feladatait, mert egy komolyabb megrendelést kaptak, ahova egy projektmenedzserre volt szükség. Az adminisztráció és erőforrás tervezési terület is új kinevezett vezetőt kapott. A piaci szakmai megújulás viszont így sem volt biztosítva a vállalkozásnál.

Egy sikeres projekt még nem biztosította a hosszútávú fennmaradást. A kinevezett vezetők nagyon nehezen találták meg a helyüket a szervezetben. Hiszen azok szakmai kompetenciáik alapján a meglévő folyamatok és feladatok megtartása mellett kerültek új pozícióba. A szervezetben azonban nem történt meg az új vezetők "újrapozicionálása".

A piaci igények innovációkat (termék és piac) és minőségibb leszállítást (delivery) igényeltek. Ennek megoldására a cég tulajdonos vezetője – saját menekülését szem előtt tartva – új külső emberek bevonása mellett döntött.

A céghez így két új menedzser érkezett, akik a multinacionális cégek világából, mint felsővezetők érkeztek a céghez. Egyikük az innovációért és az ügyvezetésért felelt, másikuk a leszállításért felelt. 3 hónap leforgása alatt egy 5 fős menedzsment irányította a céget. Az irányítási és stratégiai elképzelések viszont nem voltak tiszták senki számára. A tulajdonos számára sem.

Az iparág és szakmai kompetenciák ismertek volt a cégben, a funkcionális területek is működtek. Ezt a következő évek (2012-2013) bizonyították, hiszen növekedett a forgalom és újabb projekteket tudtak bevezetni, de érezhetően hiányzott a "közös irány".

A következő lépésben egy tervezési folyamatot szerettek volna kialakítani, hogy legalább egy éves operatív terv (értékesítés, működési költségek, projektmenedzsment) fogja össze a célokat. Ehhez külső tanácsadó segítségét kérték.

A tervezési workshop alkalmával új irányt vett a cég építkezése, hiszen a vezetők nem tudtak egységes, egymással harmonikus célokat megfogalmazni, így lehetetlenné vált számokkal kifejezett operatív tervet összeállítani. A tanácsadói munka első lépése a stratégia összeállítása lett.

A menedzserek számára formalizálni kellett a cég jövőképével, a működés hangsúlyos területeivel kapcsolatos elvárásokat és gondolatokat. Ennek megfelelően a küldetés megfogalmazása, a stratégiai irányok azonosítása, majd a stratégiai célok megfogalmazása vált szükségessé.

A cég teljesítményének kontrollja is hiányzott, így egy KPI rendszert is fel kellett állítani.

A változások így gyors és nagyon határozott beavatkozásokat kívántak meg. A stratégiai tanácsadói projekt kapcsán 1 éves közös munka eredményeképpen a következő változások történtek:

- Egységes jövőkép és küldetés megfogalmazása
- Egységes írott stratégia elkészítése
- A menedzsment feladatok újragondolása (egy menedzser csere is történt)
- Új szervezeti felépítés kidolgozása
- Egy menedzsmentkontroll-rendszer kialakítása (KPI-ok)
- A stratégiaalkotási és kontroll folyamat kialakítása (stratégiai review-k)
- A stratégiai céloknak megfelelő üzleti folyamatok átalakítása.

A cég ez időszak alatt több fronton is elkezdte az átalakulást, hiszen itt egy mérföldkőhöz ért. Ezeket a változásokat a következő ábra foglalja össze és rendezi el a Want-féle kategóriák szerint.

3. ábra: II. cég változásprojektjeinek összefoglalása [saját szerkesztés]

Első eredmények

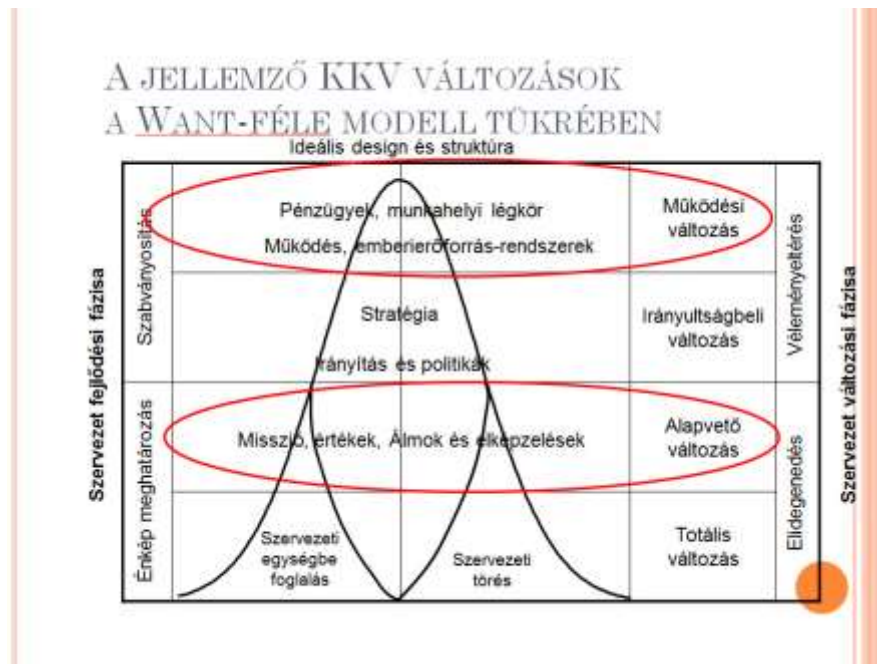
A két vállalkozás változásprojektjeinek áttekintése tanulságos volt a változások néhány jegyének azonosítása szempontjából és eredményt hozott a Want-féle változás modellel történő összevetésben is.

Elsőként nézzük is meg a választott modell alapján milyen következtetéseket vonhatunk le. A kategóriák tekintetében azt állapíthatjuk meg, hogy a változások jellemzően működési változások illetve alapvető változások voltak. A cégek életében szinte mindennapossá vált valamelyik üzleti folyamat átalakítása, és ez természetesen a többi funkcióra és folyamatra is komoly hatást gyakorolt.

A másik jellemző szál az olyan alapvető változások sora, amelyek alapjaiban gondoltatták át a cég értékrendszerét, álmait, misszóját. Ennek megfelelően radikálisan új magatartás minták és szervezeti

struktúrák alakulnak ki szokatlanul rövid idő alatt. A változások között megjelennek a véleményeltérés és elidegenítés kategóriák is.

A következő 4. ábrán látható, hogy a vállalatépítkezés és a változások is kihagyják a stratégiai és irányítási politikákat érintő változásokat.

4. ábra: A KKV változások Want-féle csoportosítása [saját szerkesztés Want alapján]

Megállíthatjuk, hogy nem jellemzők az irányultságbeli változások. Ezek kimaradnak a ciklusból. Két cég példáján még nem vonhatjuk le az okokat, de néhány lehetséges indokot már most megfogalmazhatunk.

A KKV stratégiai folyamatainak "láthatatlansága" miatt a változásoknál sem számolnak a stratégia módosításával. Formalizált stratégia nélkül nem jelentkezik feladatként annak újragondolása.

Irányítási mechanizmusok pedig nincsenek ilyen vállalatméretnél. A cég első embere (gyakran tulajdonos-vezető) maga egyszemélyben központosítja a döntéseket, nem igen kéri ki mások véleményét. Ennek megfelelően nincsenek formalizált eljárások a döntéshozás terén. A döntéselőkészítés pedig nagyon változékonny és "ad hoc" megoldások mentén történik. Az elemző-tervező módszerek kis arányban, még az intuitív megérzéseken nyugvó megfontolások gyakrabban jelennek meg.

Az ilyen stratégiai gondolat rendszerezettségének hiánya mellett mégis életképes KKV-k komoly erőforrásokat mozgatnak a változások sikeres végrehajtása érdekében. A változásfolyam [5] kihívásaival szemben úgy gondolhatnánk, hogy pont az irányítási mechanizmusok állandósága és stabilitása jelenthetné a működés alapját. A vállalkozások elemzése után viszont azt kell mondani, hogy a siker talán pont a rendezetlenség és a rendszer tökéletlenségében van. Ezt szeretnénk a kutatás jövőbeli kiterjesztésével feltárni.

Összefoglalás

A kis- és középvállalkozások állandó változások között élnek mindennapjaikat. A cégek szervezetlensége, alultőkésítettsége komoly hátrány versenyképességük megőrzésében. A változások révén mindig jobb minőséget és nagyobb üzleti eredményt szeretnének realizálni. A kis cégeknél jellemző a stratégiai gondolkodás hiánya, de erős vízió mentén igyekeznek működni. A célok elégtelen megfogalmazása nehezíti a változások pontos irányának beazonosítását, mégis érzékelhető egyfajta rátermettség, amellyel túlélnek ezek a vállalkozások.

A változások Want-féle modellje mentén vizsgált KKV-k esetei azt mutatják, hogy túlnyomórészt működési változásokat élnek meg a cégek, és több esetben alapvető változásokról döntenek. Összességében megállapíthatjuk, hogy – többnyire nem tudatosan, de – a változások menedzselése révén támogatják a hosszútávú működésüket a KKV-k, de mégis figyelmen kívül marad a stratégiát befolyásoló változások menedzselése. Másként fogalmazva nem kapcsolódik össze tudatosan a stratégiai menedzsment és a változásmenedzsment a KKV-k életében.

Referenciák

- [1] Mintzberg, Henry – Ahlstrand, Bruce – Lampel, Joseph, Stratégiai szafari, Budapest, 2005, HVG Kiadói Rt.
- [2] Bennis W. – Namus B. Transzformatív vezetés. Budapest, 1996, Network TwentyOne Kft.
- [3] Farkas Ferenc, A változásmenedzsment elmélete és gyakorlata, Budapest, 2013, Akadémia Kiadó, 130-135 old.
- [4] von Bertalaffy, Ludwig, Adalékok egy általános rendszertanhoz, In: Bleicher, K: A szervezet mint rendszerszerkesztő, Budapest, 1979, Közgazdasági és Jogi Kiadó
- [5] Kurucz Attila: KKV-k a változások sodrában; Budapest; 2014, V. Báthory-Brassai Konferencia
- [6] Kollár József – Kollárné Déri Krisztina: Az ontológiai coaching In: Kelló Éva Coachig alapok és irányzatok, Budapest, 2014, Akadémia Kiadó, 223-256. old.

Ligetvári Éva⁸⁴ –Berényi László⁸⁵: Projektek minőségügyi támogatása

Absztrakt: A minőség, a vevői elégedettség elérése a szervezetek alapvető érdeke. A projektek révén a szervezetek azon képességét tudja fokozni, vagy kiterjeszteni, hogy megfeleljen a vevők és más érintettek elvárásainak. A minőség így a projektek esetén is kulcskérdés. A megfelelő tervezési, biztosítási és ellenőrzési tevékenységek harmonizálása a projekt tartalmával, a szervezet elérhető erőforrásaival és menedzsment rendszerével összetett kihívás. Tapasztalataink alapján a szervezetek a szükségesnél kevesebb figyelmet fordítanak a témára, így fontosnak tartjuk felhívni rá a figyelmet. Minden gyakorlati megoldás éppúgy egyedi, mint ahogy a szervezetek is, azonban számos esetben az a fő probléma, hogy nem is ismerik a lehetőségeket. Tanulmányunkban egyrészt azokat a megfontolásokat vettük számba, amelyek mentén kiválaszthatók a megfelelő módszerek és eszközök, másrészt összefoglaltuk azokat a keret-megoldásokat, amelyek széles körben segíthetik a sikeres implementációt.

A minőségszemlélet fontossága a projektmenedzsmentben

Egy projekt egyszeri, nem ismétlődő tevékenységsorozat, ami meghatározott cél (eredmény) elérésére irányul, meghatározott idő- és költségkerettel [9]. A projekt sikerének megítélésakor fontos tényező, hogy a projekt által létrehozott eredmény (ide értve terméket, szolgáltatásokat, szervezeti megoldásokat és ezek kombinációit) képes-e betölteni azokat a funkciókat, amire létrehozták őket [8], illetve milyen mértékben felel meg az érintettek elvárásainak. A funkcionalitás, tartósság, használhatóság és egyéb minőségi jellemzők [4] a projektek kapcsán is értelmezhetők, sőt értelmezendők.

Függetlenül attól, hogy a projekt termékfejlesztést, szervezetfejlesztést vagy éppen szociális programok megvalósítását támogatja, közös jellemzője, hogy célokat és az elérésükhöz szükséges feladatokat definiálni kell hozzá. Lényegében ez teremti meg az igényt és a lehetőséget is a minőségügy fogalomrendszerének alkalmazására. A projektek minőségirányítása (minőségmenedzsmentje) ugyanakkor sajátos kihívásokat generál, hiszen egyszerre figyelmet kell fordítani:

- a projekt eredményére,
- a projekt és a projektmenedzsment folyamataira,
- a projekt és a projektet gondozó szervezet sajátosságainak összehangolására (ide értve a célok eltérését és a módszertani különbségeket is).

A projekt minőségirányítását gyakran másodlagosnak tartják. Belső, saját finanszírozású projektek esetén azt tapasztaltuk, hogy a projekt által létrehozott eredmény minőségének biztosítására fókuszálnak. Pályázati finanszírozású projekteknél a minőség kérdése nagyobb hangsúlyt kaphat, de a pályázati kiírásban megfogalmazott elvárások minimális teljesítése mellett. Ha a szervezetnél működik a minőségügyért felelős személy vagy csoport, akkor egyszerűnek tűnhet a feladat rájuk bízni, a szervezeti eszköztár azonban kevésnek bizonyulhat a projekt sajátos problémáinak kezeléséhez.

Tanulmányunkban azokat az átfogó módszertani lehetőségeket és megfontolásokat mutatjuk be, amelyek lehetőséget kínálnak a projektmenedzsment kapcsán felmerülő minőségügyi kihívások szisztematikus kezelésére.

⁸⁴ Miskolci Egyetem, kkkleva@uni-miskolc.hu,

⁸⁵ Dr., Miskolci Egyetem, szvblaci@uni-miskolc.hu

Projektek minőségirányítása

Minőségirányítási feladatok

Egy projekt minősége általánosságban annak mértékeként határozható meg, hogy saját jellemzőinek valamely csoportja mennyire teljesíti az érintettek vonatkozó követelményeit [1]. Ahhoz, hogy a projekt minőségét értékelni lehessen, először az érintettek elvárásait kell azonosítani és azt figyelembe venni a már a projekt és projektmenedzsment tervezése során. A projekt minőségirányítása a projekt minőségközpontú, minőségtudatos menedzsmentje [1], ami célzott eszköztárat alkalmaz a projekttel – és eredményével – kapcsolatos követelmények teljesítéséhez és annak igazolásához. Ez magában foglalja:

- a minőségpolitika kialakítását,
- a minőségirányítási eljárások és módszerek alkalmazását,
- minőségbiztosítási vagy minőségirányítási mechanizmusok (rendszer) működtetését, a folyamatok javítására való törekvés beépítését a működésbe.

A projekt eredményének és folyamatainak minőségirányítása értelemszerű és fontos feladat, a gyakorlati megvalósításával kapcsolatban figyelembe kell venni:

- a szervezeti és a projekt részben eltérő célokat és prioritásokat képvisel, az egyensúly fenntartása külön odafigyelést igényel a támogató eszközök esetén is,
- a projekt minőségirányítása horizontális feladat, aminek meg kell jelenni a projekt kezdeményezésétől a tervezésen (ide értve a minőségügyi módszerek kiválasztását is), a minőségbiztosítási feladatok végrehajtásán át a projekt zárásig, azokba integráltnak.

Projekt és szervezeti szint összehangolása

A projekt és szervezeti szintű minőségirányítás összehangolása során a szervezeti politikák, minőségügyi eszközök, dokumentum-minták és szabályzatok alkalmazhatósága mellett is szükség lehet egyedi, kifejezetten az adott projektre jellemző megoldások kidolgozására. Ha a szervezet működtet minőségirányítási rendszert, akkor az ott alkalmazott eszközöket és megközelítéseket célszerű a projektre is alkalmazni, azonban figyelembe kell venni a közreműködő személyek túlterhelésének veszélyét.

Ha a szabályozás stílusa és a munkakultúra alapvetően eltér a projekt és a napi feladatok esetén, a napi munkavégzés között „ingázó” team tagok teljesítményének fenntartása nehéz lesz. Ha a projektminőség-menedzsment által igényelt eszköz vagy módszer új elem, azaz nem működik a szervezetnél, körültekintően kell eljárni a bevezetés során, gondot kell fordítani annak kommunikációjára, oktatására azért, hogy az érintettek el tudják fogadni alkalmazásukat.

Előfordulhatnak olyan helyzetek, amikor a megrendelő vagy a szponzor, azaz külső érintett ír elő kötelezően használandó menedzsment módszereket, formanyomtatványokat illetve például tesztelési előírásokat. A projektmenedzsmentnek ilyen esetben nincs lehetősége mérlegelésre, bevezetésük és alkalmazásuk – ide értve annak erőforrás-szükségletét – kötelességük biztosítani. Nem mindegy azonban, hogy milyen szinten sikerül az eszközöket használni. A minőségirányítási eszközök működtetéséhez a megfelelő műszaki (mérési) és információs háttér kialakítása elengedhetetlen. Pályázati forrásokból finanszírozott projektek esetén a pályázó szervezetek a kiíró által megkövetelt módon készítik el a terveket és jelentéseket, ami formájában és tartalmában általában eltér a szervezeti szokásoktól. A szervezet egy projekt miatt nem fogja megváltoztatni nyilvántartási rendszerét, így általában párhuzamosan folyik a dokumentálás.

A fentiek rávilágítanak arra, hogy:

- a szervezeti és a projekt szintű sajátosságokat figyelembe véve értelmeznie kell a minőségügyi megoldásokat,
- folyamatos figyelmet kell fordítani a szervezeti és projekt érdekek egyensúlyának megteremtésére.

Szabványos támogatás: ISO 21500

A szervezetek széles körének nyújtanak segítséget a projektmenedzsmentet támogató szabványok és útmutatók konzekvens fogalomrendszerükkel és folyamataikkal. Ha a szervezet ISO 9001 szerinti minőségirányítási rendszert működtet, jó választás lehet az ISO 21500 szabvány útmutatását alapul venni, mert kidolgozásakor nagy súlyt fektetett a szabványok kompatibilitására. Az ISO 21500 a projektmenedzsment folyamatok kezelésének és dokumentálásának átfogó támogatására készül, három tevékenységi területben foglalja össze a projekt minőségirányításának feladatait, megjelölve azok dokumentálhatóságát is (Táblázat 1).

Táblázat 1: Minőségügyi folyamatok bemenetei és kimenetei az ISO 21500:2012 szabvány szerint [6]

	Bemenetek	Kimenetek
Minőségtervezés	Projekttervek Minőségi követelmények Jóváhagyott változások	Minőségi terv Minőségmenedzsment terv
Minőségbiztosítás	Minőségi terv Minőségmenedzsment-terv	Változási kérelmek
Minőség-ellenőrzés	Előrehaladási adatok Leszállítandók Minőségi terv Minőségmenedzsment-terv	Minőség-ellenőrzés eredményei Ellenőrzött leszállítandók Szemlék jelentései Változási kérelmek

A minőségtervezés magában foglalja:

- a projekt szponzorral és más érdekelttel való megegyezést a célokban és elérendő teljesítményben (kategóriában és minőségben),
- a szükséges eszközök, eljárások, módszerek és erőforrások meghatározását,
- a minőségbiztosítás szisztematikus lépéseit, módszereit és erőforrásait,
- a minőségügyi tervek (minőségi terv, minőségmenedzsment-terv) kidolgozását, ami kitér az értékelés típusaira, résztvevőkre és felelőségekre az ütemtervvel összhangban,
- a minőségügyi tervek összehangolását a projekt egyéb terveivel.

A minőségbiztosítás feladata:

- a célok és szabályok elérhetőségének, megértésének, elfogadásának és betartásának biztosítása,
- végrehajtani a minőségtervben foglaltakat,
- biztosítani, hogy a szükséges erőforrásokat, eljárásokat, eszközöket megfelelően használják.

A minőség-ellenőrzés:

- nyomon követi a termékek és folyamatok minőségét, kimutatni az esetleges nemmegfelelőségeket,
- elemzi a hibák okait,
- segít meghatározni a megelőző intézkedéseket és változtatási igényeket,
- kommunikálja eredményeit a projekt érintettjei felé [6].

A szakirodalmak és a gyakorlati alkalmazók egyaránt használják a minőségbiztosítás, minőségirányítás és minőségmenedzsment kifejezéseket is a téma megjelölésére [10]. Utóbbiak egymás szinonimájának tekinthetők, és tágabb értelműek, mint a minőségbiztosítás [2]. A minőségbiztosítás követelmények teljesítésére koncentrál, a minőségirányítás a vevők

megelégedettségére. Egy projektnél – az ISO 21500 fogalmait felhasználva – a minőségirányítás magában foglalja a minőségtervezést, minőségbiztosítást és minőség-ellenőrzést is.

További lehetőségek

Átfogó megoldások szükségessége

Az előző fejezetben kiemelt ISO 21500 szabvány nem az egyetlen lehetőség a projekt minőségügyi feladatainak támogatásához, viszont viszonylagos egyszerűsége és letisztultsága jól összefoglalja az általában elfogadott megközelítéseket.

Egy szervezet gondolkozhat egyes minőségbiztosítási és minőségirányítási technikák bevezetésében, ettől azonban többre lehet szükség. Mivel a minőség kérdése horizontális jelleggel szövi át a projekt és a projektmenedzsment folyamatait, így tartalmukban és dokumentálásukban nem érdemes függetlenül kezelni őket. Inkább átfogó projektmenedzsment módszertant, keretrendszert érdemes választani, aminek szerves, integráns része a minőség kérdése.

Lehetőségek

Az alábbiakban ehhez a megközelítéshez illeszkedő megoldásokat – ide értve filozófiákat, szabványokat, mint választási lehetőségeket foglalunk össze [3].

Agilis projektmenedzsment

Az agilis projektmenedzsment olyan megközelítés, ami szakít a hagyományos folyamat és eredmény értelmezéssel, célja a dinamikusan változó vagy előre nem definiált körülmények közötti munkavégzés támogatása. Elsősorban informatikai projekteken meghatározó, sikereire azonban termékfejlesztési és szervezetalakítási projekteken is felfigyeltek.

APM Body of Knowledge

Az APM Body of Knowledge az Association for Project Management (APM) komplex módszertana, jelenleg a 6. kiadása (2012) hatályos. Átfogó megközelítését mutat be, a szakmai és irányítási tartalomhoz külső módszertanokra és szabványokra hivatkozik, így teremtve lehetőséget a legjobb gyakorlatok kialakítására.

ISO 10006 és BS 6079-1

Az ISO 10006:2003 szabvány kifejezetten a minőségirányítási rendszer projektekre való alkalmazására készült útmutató. Nem terjedt el széles körben, pedig szerkezete, követelményei egyértelműen és egyszerűen kapcsolhatók az ISO 9001-hez. A BS 6079-1:2010 szabvány a projektmenedzsment alapelveket és útmutatót foglal össze, tulajdonképpen az ISO 10006 hiányosságait hivatott pótolni. A gyakorlat számára hasznos elemeket tartalmaz, komplex megközelítésű.

PMBOK

Napjainkban az egyik legátfogóbb, általános megoldást kínáló útmutató, a Project Management Institute (PMI) Project Management Body of Knowledge (PMBOK) szabványa, ami a hangsúlyt a projektmenedzsment folyamatok megtervezésére és végrehajtására, továbbá a különböző projektek szervezeti szintű és azon túli összehangolására (program- és portfólió-menedzsment) fekteti. Korlátja éppen, hogy nagy számban értelmez folyamatokat és módszereket, így sok esetben „megtanulása” túlmutat a gazdaságos és ésszerű szervezeti lehetőségeken. Jelenleg az 5. kiadása van érvényben.

PRINCE2

A 2009-ben kiadott PRINCE2 (Project in Controlled Environment) útmutató hasonlóan átfogó és kiterjedt módszertant ad, mint a PMBOK, a hangsúlyt azonban a menedzsment (projektmenedzser) és a végrehajtás (team menedzser) szerepeinek szétválasztásra és munkájuk összehangolására helyezi. A minőségügyi elemeinél egyértelműen a projekt eredményét, a termékek és szolgáltatások specifikumait helyezi a gondolkodás középpontjába.

Közös elemek a módszertanokban

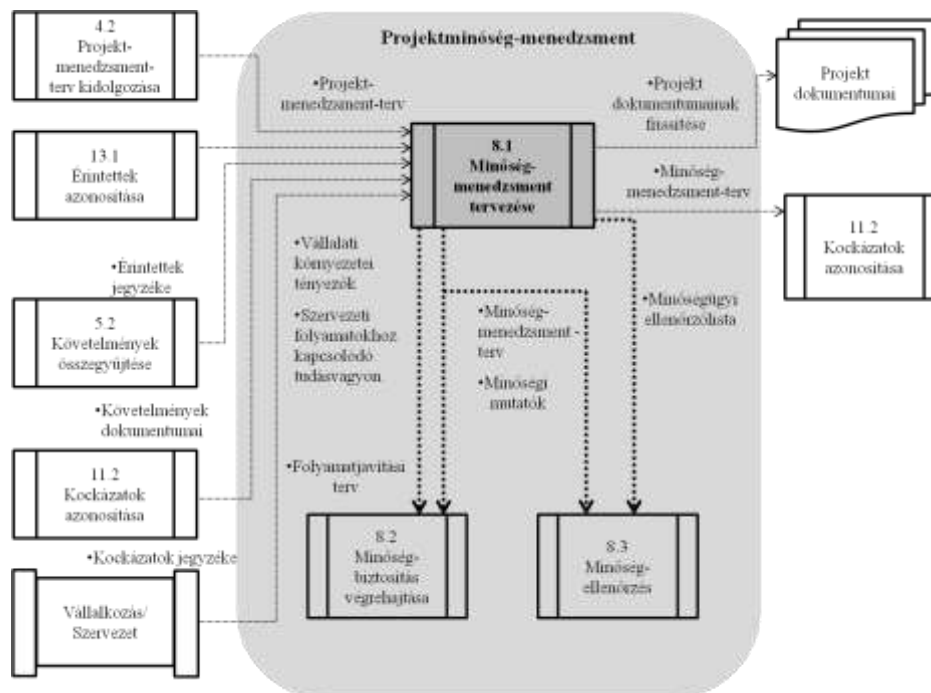
A módszertani támogatás tekintetében konvergens fejlődés figyelhető meg:

- a minőséget tervezni, biztosítani és ellenőrizni (szabályozni) kell,
- folyamatszempléletű megközelítést szükséges alkalmazni és a minőségirányítással kapcsolatos folyamatokat össze kell hangolni a projekt egyéb folyamataival,
- a minőséget külön-külön, de egymással összhangban kell értelmezni a projekt eredményére és a projektmenedzsment folyamatokra,
- ki kell dolgozni és integrálni kell a minőségirányítás dokumentálását.

A projekt és projektmenedzsment tervezésével analóg módon a projekt minőségirányítása esetében is a tervezés emelendő ki. A projekt által létrehozandó termék(ek) és szolgáltatás(ok) jellemzőivel kapcsolatos elvárások megrendelői követelmények teljesítését nem csak azok közvetlen terveibe, de a szakmai folyamatokba is be kell építeni. Ide tartozik például a beszállítók kiválasztása, a termék tesztelése és validálása, a termékkísérő dokumentáció kialakítása, a csomagolás stb. Ami a megrendelő elvárásának része, arra biztosan fel kell készülni a projektmenedzsmentnek a megfelelő minőségirányítási tevékenységek megjelenítésével a projektmenedzsment terveiben is. Ez azt jelenti, hogy a megrendelői elvárásokból közvetlenül levezethető tevékenységekhez időt, erőforrásokat és költségeket kell tervezni.

A projektek minőségirányítása azonban további feladatokat is generál: a projekt egészének nem csak a megrendelő, hanem minden érintett elvárásának is meg kell felelni [9]. Az ilyen tevékenységek beépítése úgy növeli az erőforrás- és költség-felhasználást, hogy ahhoz közvetlenül értékteremtést nem lehet rendelni. Nem mindegy, hogy egy költségelemet a projektmenedzser azzal indokol, hogy a „vevő elvárja”, vagy „segít átláthatóbbá tenni a munkát”. Utóbbi esetben beláthatjuk, hogy a tevékenység a megtakarítások áldozata lesz. A komplex módszertanok éppen ennek elkerülése érdekében javasolnak olyan eszközrendszert, ami mindkét feladatkört kezeli.

A minőségbiztosítás, minőség-ellenőrzés és dokumentálás szakmai tartalmát és folyamatait a tervezés eredményéből lehet levezetni. Ennek helyét és kapcsolatait a PMI megközelítésében az Ábra 1 foglalja össze.

1. ábra: Minőségmenedzsment tervezése [9]

Kihívások

Tisztázandó kérdések

Lehetetlen egyértelmű állást foglalni abban, hogy egyik vagy másik módszertan a legjobb. Az adott szervezet sajátosságait figyelembe véve, továbbá a projekt tartalmától függően kell választani. A gyakorlatban gondot okoz a sokféle módszertan részben eltérő fogalomrendszere és illeszthetősége a szervezet irányítási rendszeréhez. Tisztázni kell a következőket:

- a projekt eredménye vagy a projektmenedzsment folyamatok tekinthetők kritikusnak a sikeres végrehajtás szempontjából,
- van-e lehetőség egyedi, projekt-szintű módszerek és eszközök kifejlesztésére; illetve hogyan alkalmazhatók a szervezeti eszközök a projektre,
- milyen információs igényei vannak a projekt érintettjeinek és ezek kielégítéséhez működnek-e megfelelő eljárások (kinyerhetők-e az adatok),
- hogyan lehet a projektet a szervezetbe illeszteni irányítási szempontból.

Az első pont kapcsán nem az a kérdés, hogy a projekt eredménye vagy a projektmenedzsment minősége fontos, mindkettőre figyelmet kell ugyanis fordítani, a prioritások azonban befolyásolják az eszköztárat. A minőségirányítással foglalkozók előtt a helyzet nem ismeretlen: az ISO 9001 szabvány az irányítási rendszer fejlesztésén keresztül látja elérhetőnek a vevői elégedettséget. Azon kompetenciák kialakítását és fejlesztését célozza meg, amelyek segítségével a szervezet képes lesz megfelelő minőségű termékeket és szolgáltatásokat előállítani. Ezzel szemben a TQM [11] a termékminőség fejlesztését helyezi a középpontba, annak rendeli alá a rendszereket és módszereket.

Egyedi megoldások és belső szabványosítás

Az egyedi minőségügyi módszerek és eszközök kapcsán nem feltétlenül szükséges originálisan újak kidolgozásában gondolkodni. A projektmenedzsment eszközei és dokumentumai számos minőségügyi elemet tartalmaznak (igények azonosítása, tervek készítése és előrehaladásuk nyomon követése stb.) [7]. Nehéz határt húzni a projektmenedzsment és a minőségirányítás feladatai között, sőt az nem is szükséges. Önmagában a projekt minőségirányítása nem értelmezhető, csak abban az összefüggésben, hogy segítenie kell a projekt sikeres megvalósulását, azaz a kitűzött eredmény határidőre és a költségkeret betartásával való elérését. A minőség tervezése, biztosítása és ellenőrzése nem célja, hanem eszköze a projektmenedzsmentnek.

Fontos kihívás, hogy az egyedi módszerek és eszközök általánosíthatók legyenek és később is bevezethetők. Olyan megoldásokat kell tehát kidolgozni, amelyek általában, hosszabb időn keresztül segítenek a szervezetnek a projektmenedzsment támogatásában. Azon szervezeteknél, amelyeknek nincs, vagy csak kevés projekttapasztalata van, illetve ritkán dolgozik projektekkel, ennek megvalósítása különösen nehéz. A szervezet életében először megjelenő projekthez azért nem lehet átfogó minőségirányítási eszköztárat kidolgozni, mert nem ismerik a jövőben felmerülő problémákat és projekt típusokat. Számítani kell továbbá a projektben résztvevők fokozott ellenállására, ami a bizonytalanságukra és a begyakorlottság hiányára vezethető vissza. A szervezet számára megfelelő megoldások kialakítása tehát nem történhet egyik napról a másikra, az csak tanulási folyamat eredménye lehet. A komplex projektmenedzsment módszertanok útmutatását követve ez a tanulási folyamat szisztematikussá és konzekvenssé tehető, azonban „ugrálva” a különböző eszközök között, az erőfeszítések erőlködéssé válnak.

Érintettek információigénye

A projekt érintettjeinek minőségügyi információk iránti igénye alapvetően meghatározza az alkalmazandó módszereket. A megrendelő ritkán fogalmaz meg a projektmenedzsmentre vonatkozó részletes elvárásokat, viszont a projekt eredményére igen. Iparágtól függően speciális validálási, verifikálási, kockázatelemzési követelményeket írhatnak elő a megrendelők.

A gazdaszervezetek elvárásainak fókuszában a projekt tevének betartása és a projektmenedzsment teljesítménye áll. A projekt minőségirányítása ezen „külső” érintetteket azonban csak közvetetten szolgálja ki, közvetlenül a projektmenedzsment kell támogatnia a vele (és a projekttel szemben)

támasztott elvárások teljesítése érdekében végzett munkája során. Elméletileg tehát a projekt minőségirányításának eszközeit a projektmenedzserhez igazítva kell alkalmazni úgy, hogy ő a legjobban végezhesse munkáját, a gyakorlat azonban – belátható módon – inkább azt mutatja, hogy a projektmenedzsernek kell megtanulni az eszközök használatát. A végeredmény, az eszköztár használatának sikeressége az eszközök alkalmazásának színvonalában, és a projekt általános teljesítményében is megmutatkozik. Ha a projektmenedzser nem vagy helytelenül használja a minőségirányítás eszközeit, azok inkább hátráltatni fogják a projekt sikeres megvalósítását, mint segíteni.

Projekt és szervezet viszonya

A projekt és szervezet viszonya [5] szintén alapvetően meghatározza a projekt minőségirányítását. Egy lineáris vagy funkcionális szervezetben futtatott projekt esetén a projekt részlegesen és átmenetileg felborítja a napi működés során szokásos utasítási és felelősségi viszonyokat, ugyanakkor a résztvevőknek helyt kell állni mind a két szerepükben. Belátható, hogy zavarokhoz vezet, ha az operatív munka során egyszerre két, alapvetően eltérő követelményrendszernek kell megfelelni. Ha a szervezet sok projektet futtat, akkor nem csak a projektmenedzsmet, de az egész szervezet felelősségi rendszerét érdemes újragondolni. A projekt-orientált szervezeti formák (mátrix-struktúra vagy projektalapú szervezet [9]) a projektek igényeit helyezik előtérbe, a szervezeti érdeket a projektekből vezetik le. Az ilyen szervezet minőségirányítási rendszerét a projektek minőségirányításának kezelési módja fogja determinálni. A gyakorlatban e szélsőségek között kell megtalálni az egyensúlyt.

Összefoglalás

A minőség, a vevői elégedettség elérése a szervezetek alapvető érdeke. A projektek segítségével a szervezetek azon képességét tudja fokozni, vagy kiterjeszteni, hogy megfeleljen a vevőinek. A minőség így a projektek esetén is kulcskérdés. A megfelelő tervezési, biztosítási és ellenőrzési tevékenységek harmonizálása a projekt tartalmával, a szervezet elérhető erőforrásaival és menedzsmet rendszerével összetett kihívás. Tapasztalataink alapján a szervezetek a szükségesnél kevesebb figyelmet fordítanak a témára, aminek hátterében több tényező áll:

- a rövid távú üzleti szemlélet és az egyedi projektekből való gondolkodás nehezíti a projektek valódi szerepének betöltését, ami a stratégiai működés támogatása lenne,
- számos keretrendszer és szabvány érhető el, ezek alkalmazása azonban fejlett és jól szabályozott menedzsmet rendszer működését feltételezik a szervezeteknél,
- a projektorientált szervezeti formák nehezen egyeztethetők össze a szervezeti működés sajátosságaival, a delegálás elégtelenségei miatt például egy duális forma kialakítása sokszor csak formális megoldás marad,
- a módszertani ismeretek hiányosságai esetén a támogató informatikai és módszertani megoldások hatékony működése nem várható el.

A különböző szabványok, útmutatók, jó gyakorlati leírások olyan tudásanyagot foglalnak össze, amelyek már bizonyítottak. Az egyedi megoldások kialakítása során nem biztos, hogy vakon kell követni őket, elemeiket azonban meg kell fontolni és egy átfogó rendszerbe kell foglalni.

Referenciák

- [1] Balog Albert: A minőségmenedzsmet oktatási ismeretanyagának rendszerezése – II. rész, Minőség és Megbízhatóság, 44/2. szám, 2010, 74-79.
- [2] Berényi László: A minőségmenedzsmet módszerei és eszközei, Publio, Budapest, 2014. 260.
- [3] Berényi László: Projektek minőségmenedzsmetjé – további lehetőségek. Magyar Minőség, 22/6, 2013, 13-22.

- [4] Garvin, David A.: Managing Quality: The Strategic and Competitive Edge. New York, The Free Press. 322.
- [5] Görög Mihály: Általános projektmenedzsment, Aula, Budapest, 2007. 196.
- [6] ISO 21500:2012 – Guidance on project management szabvány alapján
- [7] Ligetvári Éva, Berényi László: Projektek dokumentálása. In Szervezeti és döntéshozói kihívások a 21. században: Best of KHEOPS (2006-2013) Szerkesztette Svéhlik Csaba. Automobil-Kutató Intézet, Mór, 2014, 15-25.
- [8] Ligetvári Éva: Evaluation of Projects. In Diversity of Information Management. Szerkesztette Szintay István, LAP-Publishing, Saarbrücken, 2014. 91-106.
- [9] Projektmenedzsment útmutató (PMBOK® Guide). 5. kiadás. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2013. 486.
- [10] Szintay István: Minőségmenedzsment I. – Elmélet, Bíbor Kiadó, Miskolc, 2005. 200.
- [11] Tenner, Arthur R., DeToro, Irving J.: Teljes körű minőségmenedzsment: TQM. Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 2001. 265.

Marosné Kuna Zsuzsanna⁸⁶ - Czeglédi Csilla⁸⁷: Idősek szerepváltozása és az életkori diszkrimináció

Absztrakt: A tanulmány célja, hogy feltérképezze az idősek⁸⁸ szerepeinek társadalmi szerepváltozását. Áttekinti a diszkriminációról és az életkori diszkriminációról szóló szakirodalmat. Vizsgálja a társadalomban betöltött szerepek, a demográfiai adatok és a diszkrimináció összefüggéseit és ezek alapján a szerzők javaslatot tesznek az életkori diszkrimináció mérésére. Az új mérőeszköz fejlesztése új lehetőségeket nyit.

Bevezetés

Cikkünk célja, hogy felhívja a figyelmet az idősek, mint növekvő arányú és létszámú társadalmi csoport helyzetére. Ezen belül szerepük változására, amely a demográfiai trendből következik, és jelentős hatást gyakorol a munkaerő-piacra. Munkaerő-piaci lehetőségeiket azonban korlátozza többek között (Marosné, 2013) az életkori diszkrimináció. Jelen tanulmányunk első részében az idősek szerepének változását tekintjük át, majd a vonatkozó demográfiai adatokat vizsgáljuk meg és ezek alapján javaslatot teszünk a diszkrimináció mérésére. A számszerűsített adatok célzott beavatkozásra adnak lehetőséget, módot kínálnak arra, hogy a „jógyakorlatok” megismerhetőek, alkalmazhatóak legyenek.

Az idősek szerepének változása

Először a zsidó és keresztény hagyományokat tekintjük át, majd a középkoron keresztül a napjaink idősekhez való viszonyát vizsgáljuk.

A héber kultúrában az idősek viszonylag fontos szerepet töltöttek be, amely a biblia ótestamentumi részének (Tóra) első öt könyvére utal, ahol az idősek kitüntetett helyzetben voltak. Ebben az időben a keresztény világ az Új Testamentumon alapult, amelyben az idősek nem játszottak jelentős szerepet (Minnois, G. 1989).

A középkorban az emberek átlagosan megélt életkora alacsony volt, összehasonlítva a ma átlagosan megélt életkorral. Az idős embereket tisztelték, de sajnálták is egyben. Ez a viszonylagos tisztelet érvényesült a XIX. század végéig, amikor az idős kor tabuvá változott (Classen, A. (ed.), 2007).

Az érett korú lakossághoz való hozzáállást befolyásolta az idősek

- kulturális, a társadalmi és fizikai-mentális alapjai,
- lakóhelyük földrajzi, éghajlati viszonyai,
- az étkezési szokásai,
- társadalmi osztályok viszonyai,
- a vallási és etikai értékei és
- szűkebb értelemben az adott régió, tágabb értelemben a világ tudományos-technikai háttere.

Például Franciaországban az idősek jelentették az (unalmas) könyveket, templomba járó, elkalandozó beszélgetéseket, így kevés tiszteletet kaptak. A héber közösségben nagy számban éltek idős emberek. Ez tulajdonítható az összetartó közösségnek, amely magába foglalta az idősekkel való bánásmódot, a speciális étkezési szokásokat az életen át tartó tanulási folyamatok hagyományait és a vallási eredetű szokásoknak. A középkor domináns világnézetét vizsgálva megállapítható, hogy a XVI.

⁸⁶ Szent István Egyetem, kuna.zsuzsa1968@gmail.com

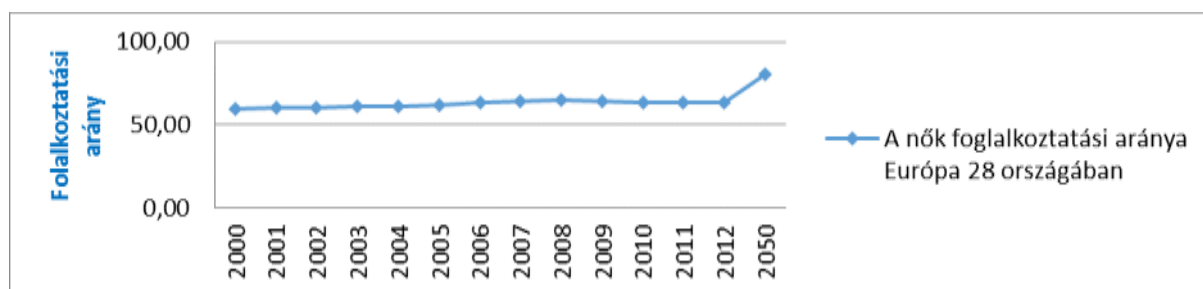
⁸⁷ Dr., Szent István Egyetem, czecsi@goolemail.com

⁸⁸ Cikkünkben idősek alatt az 55 éven felülieket értjük. A szakirodalom nem egységes az idős fogalmának meghatározásakor (AARP 55+, OECD 54+, EU, ILO 50+)

században az idős emberek elleni támadások egy generáció tehetetlen dühéből származtak, amely a fiatalságot és a szépséget imádta, fogadta csak el. A keresztény világban néha a vallási szokások az idős emberek tekintetében kizárólag lelkük megváltására irányult. Egy idős apáca viszonylagosan jobb helyzetben volt, mint egy átlagos nő, a szociális, lelki és egészségi körülményei miatt. A nők speciális szerepet játszottak a középkorban: az özvegy királynék, mentorként, tanácsadóként nagy hatással voltak a politikára. Mások kiválóan menedzseltek a családi alapokon nyugvó kapcsolatrendszereket. Számos idős hölgy élvezett tiszteletet, megbecsülést és szeretetet. Egy idős férfi, akivel a felesége foglalkozott szintén viszonylagos előnyt élvezett az egyedülálló társaival szemben. Ha egy idős férfi képes volt bizonyítani politikai, katonai és személyes képességeit, tudását, megkérdőjelezhetetlen tiszteletet kapott függetlenül a korától, az idős testétől vagy a fehér hajától. A keresztény vallási reformációs folyamat világnézeti változást hirdetett, nevezetesen; a protestánsok és a kálvinisták a földi életet helyezték előtérbe a túlvilággal szemben. Fontosnak tartották a személyes autonómiát, azt hirdették, hogy az ember felelős a saját sorsáért. A XVII. században a kémia és az orvostudomány fejlődésével az idős emberek lehetőségei is megváltoztak, azonban **az a tény, hogy az életkörülményeik a korábban megélt aktivitásuk hatásától és eredményétől függött, nem változott.** Az I. világháborút megelőző időszakban az időseket kivonták a munkaerő-piacról, vélt vagy valós fizikai teljesítményromlásuk miatt. Ezt látszik alátámasztani az a tény, hogy a XIX. században az Egyesült Államokban az 50 évesnél idősebb férfiak kevesebbet kerestek, mint a 30 és 45 éves korosztály. Az ok az idősebb korosztály feltételezett fizikai hanyatlása volt. Az idősebb dolgozók esetében több olyan eseményt jegyeztek fel, amely munkaidő kiesést eredményezett. **Vagyis veszélyeztetett helyzetben voltak, hacsak nem rendelkeztek valamilyen szempontból más gazdasági támasszal és/vagy vagyonnal** (Kertzer I. D.-Laslett, P. (ed) (1995); Csehné, 2013). Ellentétben a XX. század gyakorlatával, amikor ugyanez a folyamat a nyugdíjrendszer intézményének általánossá válásával következett be. Vagyis a társadalom nem tartott igényt tovább a munkájukra, ezzel nemcsak a munkaerő-piacról szorultak ki, hanem bizonyos szempontból a társadalom peremére kerültek. Az idős férfiak nem sokkal azután, hogy kivonultak az aktív életből, munkaerő-piacról, elhaláloztak. 1967-ben Thomas Holmes és Richard Rahe által végzett kutatás, amelybe 5000 páciens vontak be, azt vizsgálta, hogy 43 életesemény közül melyek azok, amelyek leggyakrabban vezethetnek betegségekhez. Az első helyen szereplő életesemény a házastárs halála, a 10. pedig a nyugdíjba vonulás (Holmes TH, Rahe RH (1967).

Tehát önmagában az élemedett kor soha nem eredményezett automatikus tiszteletet vagy megvetést, azonban ez utóbbira sor kerülhetett az uralkodó világnézet jelentős torzulása (fiatalság imádat eluralkodása, általánosításból fakadó előítélet dominánssá válása, pl.: fizikai kondícióromlás) esetén. Mivel fontosnak tartjuk a proaktivitást, vagyis, hogy statisztikai adatok elemzéséből és a társadalmi-gazdasági folyamatok alapján valószínűsíthető negatív hatások megelőzésében szerepet vállaljunk, érdemes egy rövid kitérőt tennünk a női munkavállalás irányába, az idősödés, a diszkrimináció vonatkozásában.

Napjainkban a nők munkaerő-piaci részvételének növekedése (2. ábra) előrevezetheti, azt hogy a kor szerinti megkülönböztetés céltáblájává is könnyebben válhatnak, amellet, hogy a nemi alapú megkülönböztetés a foglalkoztatásban már erősen kimutatható jelenség.

1. ábra: A nők foglalkoztatási aránya Európa 28 országában: 2000-2012, 2050-re előrejelzés,

Forrás Eurostat adatok alapján saját számolás, EXCEL Előrejelzés függvénnyel

Tény, hogy pl.: a nemi alapon történő megkülönböztetés miatt az ugyanolyan szakmai háttérrel alkalmazott nők fizetése a férfiakénál jóval alacsonyabb (EUROSTAT, PAY GAP STAT), ez a munkaerőpiacon versenyelőnyt is jelenthet a férfiakkal szemben. Hosszútávon azonban ez jelentős túlterhelési kockázattal járhat, amelyet az időmérleg kutatásokban lehetne tetten érni, ez azonban nem a jelen írás témája. Amennyiben ez beigazolódna, a túlterheltség miatti stressz növekedés a nőket fokozottan teheti hajlamossá olyan betegségekre, amely korábban férfiakra volt jellemző, pl.: érrendszeri betegségek. Családi költségvetések alapulhatnak a nő keresetén, amely a fiatalságkultusz gyakorlatban való megnyilvánulásával romba dőlhet. Mivel a nők inkább fordulnak orvoshoz, mint a férfiak, így esetükben megnövekedhet a betegségben megélt évek száma, amely jelentős többletköltséget jelenthet a társadalom és a család számára is. Vagyis idős korukra a nők egészségük romlása okán fokozottabban veszélyeztetettek.

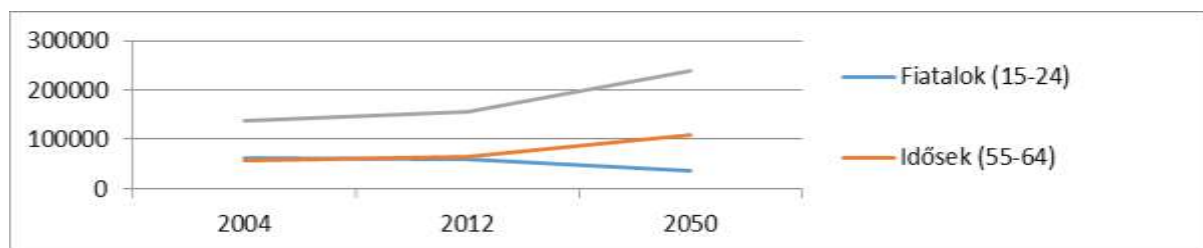
Összefoglalva az idők szerepeinek áttekintését, elmondható, hogy az egészség fenntartása⁸⁹(fizikai, lelki és szociális) mindig egyfajta védettséget jelent az ember számára, de ez fokozottan érvényes az idősebb generációra. **Az egészség tényezőit tekintve legalább annak két faktorával kell rendelkezni annak érdekében, hogy biztosítva legyen a védelmük. A fizikai faktor tartalmazza a megfelelő táplálkozást és testmozgást, a lelki a nem feltétlenül szervezett, de folyamatos tanulást (pl.: a számítógép működésének felhasználói szintű elsajátítását, folyamatos szinten tartását), míg a szociális a megfelelő életkörülmények biztosításán túl a stabil családi, baráti és ismerősi kapcsolatokat - hozzáférést a „szívességbankhoz” (Coelho, 2012), továbbá ezen jellegű kapcsolatok bővítésére irányuló törekvéseket, motivációkat. Az egészség legalább két faktorának megléte mellett elengedhetetlen a gazdasági támasz vagy vagyon megléte, amely jelentősen hozzájárul a védettség érzéséhez.**

Az, hogy az egyes évszázadokban pontosan milyen korú embereket tekintettek idősnek, cikkünk vonatkozásában nem releváns. Ez az átlagosan megélt életkor függvényében változik. Azonban, mivel az idők szerepének áttekintése során elsősorban az egészség és a felhalmozott anyagi javak szerepét említik nyomatékosan, az életkor szerepét másodlagosnak ítéljük, az idők szerepének feltérképezése kapcsán.

A továbbiakban demográfiai áttekintéssel kívánjuk alátámasztani a téma égetően fontos jellegét.

DEMOGRÁFIAI ÁTTEKINTÉS

Európa 31 országának adatait figyelembe véve az 55 és 64 év közötti lakosság 2004-ről 2012-re átlagosan 20%-kal nőtt, a 65 éven felüli pedig átlagosan 14%-kal. Az 1. ábra jól szemlélteti a demográfiai változás várható következményét. Azt is, hogy a folyamat nem napjainkban, hanem jóval régebben kezdődött, ezért a jelenséget nem is demográfiai ollónak, hanem alagútnak neveznénk.

2. ábra: Európa 31 országának adatai alapján az idősek és a fiatalok számának (1000 fő) változása 2004 és 2012 között, előrejelzés 2050-re (demográfiai olló, demográfiai alagút)

Forrás: ILOSTAT Database alapján, saját számítás

A tendencia alapján 2050-re az 55 és 64 év közötti lakosság száma 2004-hez viszonyítva átlagosan 214%-ra nőhet, míg a 65 éven felüliek száma átlagosan 175%-ra.

⁸⁹ A WHO szerint az egészség nem csupán a betegség hiánya, hanem a teljes testi, lelki és szociális jólét állapota

Mindeközben a 15 és 24 év közötti lakosság száma ugyanezekben az országokban már 2004 és 2012 között is csökkent átlagosan 4%-kal, azonban 2050-re 2004-hez képest már átlagosan 20%-kal csökkenhet (1. táblázat).

Táblázat 1.: 31 európai ország lakosságának átlagos változása korcsoportonként.

EU 31 országából korcsoportok (év)	Lakosság számának átlagos változása %	
	2004-2012	2004-2050 / előrejelzés
65+	114 (s=13%)	175 (s=81%)
55-64	120 (s=19%)	214 (s=91%)
15-24	96 (s=15%)	80 (s=85%)

Forrás: ILOSTAT Database alapján, saját számítás, EXCEL Előrejelzés függvénnyel

Azonban meg kell jegyezni, hogy míg a 2004 és 2012 közötti időszakra vonatkozó mutatók az átlagos változás körül kevésbé szóródnak, addig az előrejelzés adataiban erős szórás mutatkozik. A szórás (s) alacsony értéke jelzi, hogy a vizsgálatban résztvevő országok adatai kevésbé térnek el az átlagtól. Míg a magas szórás azt jelzi, hogy a vizsgált országok adatai jelentősen eltérnek az átlagtól. Ez arra enged következtetni, hogy jelentős különbségek mutatkozhatnak az egyes európai országok demográfia adatainak tekintetében, amennyiben a 2004-től 2012-ig tapasztalt tendencia 2050-ig jelentősen nem változik. Ezen kérdéses országokat tartalmazza 2. táblázat.

Jelentős probléma közép-kelet európai országok tekintetében mutatkozik, erős csökkenés jósolható a 15 és 24 év közötti munkaképes lakosság körében, nő az 55 évnél idősebbek száma, vagyis létrejöhet Európában egy kétpólusú régió, egy idős, csökkenő lélekszámú, Közép-Kelet és egy fenntartható életkori diverzifikációval rendelkező Észak-Nyugati.

Tekintettel arra, hogy Közép-Kelet Európában csökken a fiatal munkaképes korú lakosság, az ezekben az országokban irányadó felosztó-kirovó alapon működő nyugdíjrendszer, nagy valószínűséggel fenntarthatatlanná válhat. Már csak azért is, mert a fenntartható nyugdíjrendszer alapkövetelményei:

- Hosszú távú fenntarthatóság és hitelesség biztosítása a jövő generációja számára, egyúttal a megfelelő jövedelmi forrás fenntartása az idősek, a fogyatékkal élők számára.
- A nyugdíjrendszer megfelelése a fenntarthatóság követelményének, tekintettel a demográfiai változásokra.
- A nyugdíjkorhatár, a nyugdíjak indexálásának és a hozzájárulás mértékének felülvizsgálata figyelembe véve a pénzügyi korlátokat.
- Hatékony törvényi keretek között kiterjesztett lefedettségű nyugdíjrendszer és járulékbiztosítás, amely nemcsak a dolgozók jogait védi, hanem a társadalombiztosítás pénzügyi hátterét is megteremti.
- További lefedettség kiterjesztése a nem biztosítottakra, az informális munkavállalókra, amely tovább növelné a járulékbévetelt, továbbá a munkaügyi ellenőrzések és a csalások elleni szigorú fellépések szintén ez irányba hatnak.
- A nemzeti nyugdíjbiztosítási reform társadalmi konszenzuson kell alapuljon. A szabályoknak, intézkedéseknek a stakeholderok számára elfogadhatóaknak kell lenniük
- A háromoldalú szociális párbeszéd elengedhetetlen a folyamat során.
- A nyugdíjreform hosszútávon tervezett, átlátható folyamatot igényel, annak érdekében, hogy a dolgozók a nyugdíj előtt ne szembesüljenek hirtelen változással.⁹⁰

⁹⁰Az ILO 102. számú Social Security Minimum Standard Egyezménye, amelyet több európai állam jóváhagyott, tartalmaz útmutatást erre vonatkozólag.

Táblázat 2.: 31 európai ország lakosságának átlagos változásának összehasonlítása korcsoportonként, jelentős változás szempontjából, klaszterelemzés eredménye

EU 31 országából korcsoportok (év)	A 2004 és 2012 közötti tendencia alapján 2050-re	
	Jelentős csökkenés lehetséges	Jelentős növekedés lehetséges
65+ és 55-64	Lettország Svédország	Ciprus Csehország Dánia Finnország Hollandia Horvátország Írország Izland Lengyelország Luxemburg Málta Norvégia Svájc Szlovákia
15-24	Bulgária Csehország Észtország Görögország Horvátország Írország Lengyelország Lettország Litvánia Magyarország Málta Németország Portugália Románia Spanyolország Szlovákia Szlovénia	Ciprus Dánia Izland Luxemburg Norvégia Svédország

Forrás: ILOSTAT Database alapján, saját számítás, SPSS Klaszteranalízissel, WARD's módszerrel

Sajnos pl.: Magyarországon a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet ajánlásaiból csak a nyugdíjkorhatár, a nyugdíjak indexálása és a hozzájárulás mértékének, továbbá a fenntarthatóság jegyében a rokkantnyugdíjak és a karkedvezményes nyugdíjak felülvizsgálatára, került eddig sor. Amely intézkedések nagyon fontosak, azonban nem elegendőek. Vagyis feltételezhetően akad olyan dolgozó, aki semmilyen formában nincs biztosítva, így ellátásra sem lesz jogosult. Vajon hány idős ember lesz kénytelen éhen halni, megfagyni az otthonában vagy az utcán, néhány év múlva?

A támasz nélkül maradt idős generáció magára marad, amely az Európai Unió számára jelenthet majd óriási kihívást (talán bonyolultabb lehet ez a probléma majd, mint jelenleg az Európa felé irányuló migráció), annak minden gazdasági, szociális és egészségügyi vonzatával. A megfelelő, átlátható és betartható törvények elengedhetetlenek, azonban csupán szabályokkal nem lehet eredményt elérni. Fontos, hogy a fiatal munkavállalók számára vonzó megélhetést, együttműködést kínáljunk, amely a generációk közötti folyamatos párbeszédre, alapul. Napjainkban már nem tudunk proaktívan közbelépni, mert a változás szele igencsak megérintett bennünket. Nagyon is aktív intézkedésekre van szükség. Azonban mielőtt az intézkedésekre, rátérnénk a továbbiakban a világnézet torzulásával,

(amelyet diszkriminációnak nevezünk) értelmezésével, vizsgálatával foglalkozunk – figyelembe véve az idősök szerepeinek változását, a demográfiai trendet, annak érdekében, hogy a növekvő arányú idősök helyzete az életkori diszkrimináció mérséklésével, kiiktatásával javítható legyen.

Életkori diszkrimináció, mint világnézeti torzulás

Mielőtt rátérnénk a diszkriminációról szóló szakirodalom áttekintésére, szeretnénk néhány szót szólni az antidiszkriminációs törvényekről. Pusztán létezése is bizonyítja a diszkrimináció létezését, azonban nem képes önmagában megoldani azt. Nagyon fontos keretet biztosít az érintettek számára, amely lehetőséggel élni kell. Azonban az antidiszkriminációs szabályok megvitatása nem jelen cikk témája. A diszkrimináció elméleti áttekintésére, azon belül is az életkori diszkrimináció sajátosságaira szeretnénk rávilágítani.

A diszkrimináció Gordon (1954) szerint sztereotípiákon és mítoszokon alapszik, amely a harmadik szintje az előítéletnek:

- Kibeszélés
- Kerülés
- Megkülönböztetés
- fizikai támadás
- Megsemmisítés

Az életkori diszkriminációhoz vezető út egyes állomásai nem ismeretlenek számunkra. Négy tényezője Traxler (1980) szerint jól elkülöníthető:

- A nyugati társadalmak halálfélelme, amely azon tényből eredeztethető, hogy míg a természetközeli népek a halált az élet részének tekintik, addig a modern társadalom ezt jórészt tabuként kezeli. Az időskort az elmúlás, a halál megtestesítőjeként értékeli (Butler, 1969), amely jelenségtől igyekszik távol maradni. Ez az alapja az úgynevezett TMT (Félelem Menedzsment) elméletnek (Greenberg, Pyszcynski, & Solomon, 1986; Solomon, Greenberg, & Pyszcynski, 1991) is. A halálfélelem leküzdésének egyetlen módját látja a fiatal generáció, nevezetesen azt, hogy az időseket (akiket az elmúlással és a halállal azonosít) vádolja, ingerli, mintha ezzel magával a halállal szállnának szembe és így képesek lennének elkerülni a halált és annak gondolatát.
- A második faktor leginkább a XVI. század fiatalság kultuszához hasonlítható, tovább hangsúlyozva a modern média által, ahol is a fizikai megjelenés, a szépség, az azokhoz kapcsolódó szexualitás egyre nagyobb szerepet kap.
- A harmadik faktor a termelékenységgel és a gazdasági potenciállal hozható összefüggésbe. Két korosztály az, amelyiket gazdaságilag inaktívnak tekint a társadalom, a gyermekeket és az időseket. Azonban a gyermekekben meglátja a jövő gazdasági lehetőségét, vagyis befektetésnek minősülnek, míg az idősekben a jövő kötelességét véli felfedezni.
- A negyedik faktor pedig pontosan az, amelyet az idősek kiszolgálására hoztak létre, azok a szakmák, intézmények, ahol az idősek megtalálhatóak voltak nagyobb számban, így ott végezték a velük kapcsolatos első kutatásokat. Az idősek kisebb hányada élt életvitelszerűen ezekben a(z) szociális) intézményekben, vagyis az ott végzett kutatások nem adnak teljes képet erről a korosztályról.

Pincus (2000) példákkal illusztrálja a diszkrimináció szintjeit, az egyéni, az intézményi és a strukturális vonalat. Az egyéni, az egyén viselkedésére utal, amely egy másik személy ellen irányul, az intézményi az azt kontroláló személyek viselkedésére vonatkozik, akik olyan szabályokat vezetnek be és hajtanak végre, mint egy domináns csoport tagjai, amelyek a kisebbség, nem domináns csoportra káros hatással van. A harmadik szint pedig a strukturális szint, amikor az intézmények egymás között is a domináns csoport érdekeit tartják szem előtt és a kisebbségnek (nem domináns csoportnak) a bevezetett és végrehajtott intézkedésekkel ártanak. A domináns csoport megnevezés azért fontos, mert a többség is lehet, hatalmát tekintve kisebbség és a számszerűen kisebbségben lévő csoport is lehet domináns, erős hatalomértényesítő képesség esetén.

Nelson (2011) szerint két alapvető tényező játszik szerepet az életkori diszkrimináció megjelenésében:

- az egyik a könyvnyomtatás megjelenése a XV. században,
- a másik az „Ipari Forradalom”-nak nevezett társadalmi, gazdasági és technikai átalakulási folyamat, amely a XVIII. századtól a XIX. századig tartott, ennek során többek között a nyomdai eljárást is modernizálták. Így a gőzgéppel még több könyvet, még rövidebb idő alatt elő lehetett állítani.

A könyvnyomtatás elvette az idősektől az információgyűjtő és osztó tradicionális szerepét, az „ipari forradalom” pedig a természetes szociális hálót, a családot. A gyáraknak, üzemeknek egyre több munkásra volt szükségük, így a család fizikailag dolgozni képes tagjai már többé nem voltak képesek az idős rokonok mellett maradni. Napjainkban a nyugdíj az egyetlen biztos jövedelemforrás. Ezt a demográfiai változás komolyan veszélyezteti, így a korábban működő nyugdíjrendszer mára fenntarthatatlanná vált. Magyarországon rendszerváltozás után a korkedvezményes nyugdíjat választók önkéntesen vonultak ki a munkaerőpiacról, kerültek a társadalom peremére. Ezt a helyzetet tovább fokozza az a tény, hogy a példa nélküli tudományos-technikai fejlődés során milliók maradtak le, akiknek lehetőségük sem volt (esetleg most sincs) lépést tartani a fejlődéssel, amelyet az okos telefonok, okos televíziók, E-bank, online ügyfélszolgálatok és egyéb műszaki berendezések, szoftverek használata jelent. Ez a hátrány hatványozottan újragenerálja magát, mert mára a mindennapi életvitelhez szükségesek ezek az eszközök, biztos tudáson alapuló használatuk. Hiányos tudás egyenértékű a korábban tapasztalt analfabétizmussal és a mérhetetlen kiszolgáltatottsággal. Vagyis mára a könyvnyomtatásból eredő információs deficit apró tényezőjévé vált az életkori diszkrimináció megjelenésének, elterjedésének. Annál sokkal nagyobb súlyú tényezőkkel kell napjainkban szembenéznünk.

Míg az életkori diszkriminációhoz vezető út állomásai ismerősek lehetnek, az életkori diszkrimináció jelensége, maga viszonylag új jelenség. A diszkriminációk leírása során elsősorban a faji, nemi megkülönböztetést említik. Az életkori diszkrimináció első leírása óta többszörösen megváltoztak a társadalmi, gazdasági és technikai körülmények, ezért a következőkben újfajta megközelítési módot, javaslatot vázolunk fel erre vonatkozólag. Eszköze egy attitűd felmérésre szolgáló mátrix, melyet a 3. táblázatban ismertetünk. Olyan vizsgálatról, amely az idősek felé irányuló diszkriminatív attitűdöt számszerűsítene, és egyben szintjeit meghatározná, nem tudunk. Összeállítása saját ötleten alapszik, melyet az idevonatkozó hazai és nemzetközi szakirodalmak ismeretanyagára alapozunk. Hasonló vizsgálatok léteznek, de az általunk összeállított mátrix egy-egy részletére vonatkoznak. Mint például attitűdök és személyes jellemzők kapcsolatát vizsgálják (Kogan, N. 1961) vagy személyes jellemzők értékelésével foglalkoznak (Rosen, Benson; Jerdee, Thomas H. 1976) ,

Az összeállított mátrix alkalmas arra, hogy az idősek felé irányuló diszkriminatív attitűd súlyosságát is megállapítsa, célzott beavatkozásra ad lehetőséget.

Az egyes szintekhez 2-2 kérdés tartozna (azonban javasolt több kérdés feltétele az egyes szinteknél, a pontosabb eredmény érdekében), amelyet az adott intézmény sajátosságai és a vizsgált diszkrimináció jellege szerint kell összeállítani. Zárt kérdésekkel, a válaszok csak igen vagy nem lehetnek (kevés kivételtől eltekintve). Egy kérdésre adott igen válasz „értéke” az adott kockában olvasható. Így maximum 208 pont érhető el, amely a legmagasabb fokú diszkriminációs szintről árulkodik, tulajdonképpen büntetőjogi kategória. Magyarországon 2003-ról 2008-ra 20%-kal emelkedtek az idősek (65+) ellen elkövetett bűncselekmények száma (Crimestat.b-m.hu).

Táblázat 3.: Az idősebb generációhoz kapcsolódó attitűdfelmérésre szolgáló mátrix

Attitűd szintje		Keresi	Semleges	Kerül	Elkülönít	Bántalmaz	Megsemmisít
Gondolati	informális ("nem beszélünk róla, de tudom, hogy minden erre gondol")	-4 kérdésekként -0,5 pont igen válsz esetén	0 kérdésekként 0 pont igen válsz esetén	1 kérdésekként 0,5 pont igen válsz esetén	5 kérdésekként 2,5 pont igen válsz esetén	9 kérdésekként 4,5 pont igen válsz esetén	13 kérdésekként 6,5 pont igen válsz esetén
	formális ("rendszerrel kellene belőle csinálni") (2x súly)	-3 kérdésekként -1 pont igen válsz esetén	0 kérdésekként 0 pont igen válsz esetén	2 kérdésekként 1 pont igen válsz esetén	6 kérdésekként 3 pont igen válsz esetén	10 kérdésekként 5 pont igen válsz esetén	14 kérdésekként 7 pont igen válsz esetén
Tettleges	informális ("így szoktuk csinálni")	-2 kérdésekként -1,5 pont igen válsz esetén	0 kérdésekként 0 pont igen válsz esetén	3 kérdésekként 1,5 pont igen válsz esetén	7 kérdésekként 3,5 pont igen válsz esetén	11 kérdésekként 5,5 pont igen válsz esetén	15 kérdésekként 7,5 pont igen válsz esetén
	formális ("strukturált rendszerral deklarált módon működik") (2x súly)	-1 kérdésekként -2 pont igen válsz esetén	0 kérdésekként 0 pont igen válsz esetén	4 kérdésekként 2 pont igen válsz esetén	8 kérdésekként 4 pont igen válsz esetén	12 kérdésekként 6 pont igen válsz esetén	16 kérdésekként 8 pont igen válsz esetén

Forrás: saját

Ez azt jelenti, hogy meglehetősen szenzitív adatokkal lenne dolgunk. Ennek alapján javasolt a felmérés első szakaszában az utolsó szintet kihagyni, és azt az előző szintek adataiból nyert eredmény alapján, ha szükséges, személyesen felvenni. Ez esetben a rendvédelmi szervek együttműködése, támogatása javasolt. Az első három szintről, bármilyen alacsony pontszám napvilágra kerülése után azonnal intézkedni kell. A kérdéseket megelőző demográfiai rész segít abban, hogy pontosabban lokalizáljuk a probléma eredetét. A demográfiai rész összetétele is függ a vizsgálandó kérdés és intézmény jellegétől vagy a vizsgálandó csoport jellegzetességeitől. Például életkori diszkrimináció vizsgálata esetén, ha felsőoktatási intézmény hallgatói körében határozzuk meg az attitűdöt. A következő tényezők mentén vizsgálódhatunk:

- életkor;
- nem;
- tanulási terület;
- tanulmányi eredmény, átlag;
- lakóhely (megye, település típus);
- munkatapasztalatra vonatkozó kérdés

- kit tekint idősnek (évszám); szabadidős tevékenység
- idős rokonokkal való együttélés kérdése;
- barátok száma (kapcsolattartás minősége) stb.

A kérdések pontos megfogalmazásához pszichológus szakember bevonása szükséges. Majd regresszióanalízissel két vagy több véletlen változó között fennálló kapcsolatot modellezhetünk, amellyel megállapítható, hogy van-e kapcsolat a diszkrimináció mért szintje és valamelyik demográfiai jellemző között. A problémahalmaz kezelése így célirányosabb lenne.

Az érintett csoport szerepe sem elhanyagolható, vagyis nemcsak a domináns, hanem kisebbségi csoport szerepét is vizsgálni kell egy esetlegesen kiderülő diszkriminációs folyamat során. Hadd utaljak vissza arra a megállapításra, miszerint kötelességünk gondoskodni arról, hogy a WHO által egészségnek definiált állapot három faktorából legalább kettővel rendelkezünk élemedett korunkra.

Összefoglalás

A diszkrimináció kezeléséhez, elkerüléséhez mindkét érintett csoport attitűdjének megváltozására szükség van. A domináns csoport esetleg nem is tudja, hogy viselkedése, tettei, gondolatai másoknak ártalmasak. Erre fel kell hívni a figyelmét. A kisebbségi csoport hatékonyan védje meg az érdekeit, aktívan vegyen részt a társadalom életében, beleértve ebbe az oktatásban (formális és nem formális) való részvételt is! Ahhoz, hogy a domináns csoport esetlegesen bebizonyosodott világnézeti torzulását orvosolni tudjuk, fontos hogy a két szembenálló csoport egymást megismerhesse, kommunikációs kontaktusba kerüljenek egymással. Az életkori diszkrimináció mérése, orvoslása a megfelelő helyen és időben döntő fontosságú a jövőre nézve, mivel a megemelkedő idős lakosság munkaképes kora ki kell, hogy tolódjon, mivel az államok nem lesznek képesek finanszírozni a nyugdíjkiadásokat, sem pedig a szociális ellátásokat. A foglalkoztatásnak pedig a munkaerő-piacon bizonyítottan jelenlévő életkori diszkrimináció jelentős kerékkötője. Vagyis az idősek egészségének és munkaképességének megőrzése, továbbá és nem utolsósorban a birtokukban lévő tacit tudás átadásának elősegítése mindannyiunk érdeke és feladata. Halmozottan igaz ez Közép-Kelet Európára, amely igencsak veszélyeztetett helyzetben van a demográfiai előrejelzést tekintve. A demográfiai bomba pedig már régóta ketyeg.

Az attitűdfelmérés és annak elemzése lehetőséget teremt arra, hogy az idősek iránt diszkriminatív attitűddel bírókat célzottan lehessen álláspontjuk megváltoztatására bírni, így javítva ezzel a generációk közötti együttműködést, amely mind a munkaerő-piacon (pl.: termelékenység növekedése), mind pedig a családban (pl.: tudásátadás, idősgondozás) is éreztetné jótékony hatását. A cikkünkben megfogalmazott attitűd felmérés alkalmas lehet arra, hogy Európa (vagy a világ országaiban elvégzett felmérést követően) adatait összehasonlítsa, statisztikai program segítségével. Az idősek iránt toleráns, befogadó társadalmak „jógyakorlatai” könnyebben megtalálhatóakká válnak, az idősek iránt diszkriminatívabb társadalmak, közösségek esetében a beavatkozás módszere egyeztethető, eredménye mérhetővé válik. További kutatási lehetőség különböző demográfiai jellemzők (országokon, földrészekén átnyúló) hatása az idősebb generációval kapcsolatos attitűdökre és az idősek saját generációjukhoz való viszonya, illetve ennek országokon, földrészekén átnyúló eredményeinek összehasonlítása, elemzése.

Referencia

- [1] Allport, G. (1954): *The Nature of Prejudice*. Addison-Wesley
- [2] Butler, R. N. (1969). Age-ism: Another form of bigotry. *The Gerontologist*, 9, 243-246.
- [3] Csehné Papp I. (2013): Idősödő munkavállalók munkaerő-piaci rugalmassága, In: Idősek és idősödés a mai magyar társadalomban, szerk. Deáky Z., Suhajda Cs., SZIE, GTK, Pályatervezési és Tanárképző Intézet Gödöllő, pp 83-95, ISBN 978-963-269-338-5
- [4] Classen, A. (ed.): *Old Age in the Middle Ages and Renaissance, Interdisciplinary Approaches to a Neglected Topic*, Walter de Gruyter, Berlin, 2007, page 2-3

- [5] Coelho, P. (2012): Zahír, Athéneum Kiadó
- [6] Greenberg, J., Pyszczynski, T., & Solomon, S. (1986). The causes and consequences of a need for self-esteem: A terror management theory. In R. F. Baumeister (Ed.), *Public self and private self*, (pp. 188–212). New York: Springer.
- [7] Holmes TH, Rahe RH (1967). "The Social Readjustment Rating Scale".
- [8] Kertzer I. D.-Laslett, P. (ed) (1995): *Aging in the Past*, Demography, Society and Old Age, University of California
- [9] Kogan, N. (1961): Attitudes toward old people: The development of a scale and an examination of correlates. *The Journal of Abnormal and Social Psychology*, Vol 62(1), Jan 1961, 44-54. <http://dx.doi.org/10.1037/h0048053>
- [10] Marosné Kuna, Zs. (2013): Challenges of the ageing society In: Neményi Miklós; Varga László; Facskó Ferenc; Lőrincz Ildikó (szerk.): *Science for Sustainability: International Scientific Conference for PhD Students*, University of West Hungary.
- [11] Minnois, G.: *History of Old Age from Antiquity to the Renaissance*, Polity Press, 1989
- [12] Nelson, T. D (2011): *Ageism: The Strange Case of Prejudice Against the Older You*, (Ed), Wiener R. L, Willbor, S. L., *Disability and Age Discrimination*, Springer
- [13] Pincus, F. L.(2000): *Discrimination Comes in Many Forms: Individual, Institutional and Structural*, Readings for Diversity and Social Justice, (Ed.), Maurianne Adams, etc.
- [14] Solomon, S., Greenberg, J., & Pyszczynski, T. (1991). A terror management theory of social behavior: The psychological functions of self-esteem and world-views. In M. P. Zanna (Ed.), *Advances in experimental social psychology* (Vol. 24, pp. 91–159). New York: Academic Press.
- [15] Rosen, Benson; Jerdee, Thomas H. (1976): The nature of job-related age stereotypes. *Journal of Applied Psychology*, Vol 61(2), Apr 1976, 180-183. <http://dx.doi.org/10.1037/0021-9010.61.2.180>
- [16] Traxler, A. J. (1980). *Let's get gerontologized: Developing a sensitivity to aging. the multi-purpose senior center concept: A training manual for practitioners working with the aging*. Springfield, IL: Illinois Department of Aging.

Internet

<http://crimestat.b-m.hu/ErubsElozetes.aspx?BMSTAT=Adatok>
http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Gender_pay_gap_statistics#By_age
lo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---sro-budapest/documents/publication/wcms_171551.pdf
http://www.coe.int/t/dg3/sscsr/Source/HIROSE_ANK.pdf
<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/download.do?tab=table&plugin=1&language=en&pcode=tsdec420>
http://www.ilo.org/ilostat/faces/home/statisticaldata/data_by_subject/subject-details/indicator-details-by-

Miroslav Radojicic: Principles of international cooperation in prevention of financial abuse

International cooperation in prevention of financial abuse, particularly money laundering, is mostly carried out through institutional intertwining of financial intelligence units of member states. Chapter V of the Warsaw Convention address cooperation among FIUs through Articles 46 and 47 in the following manner:⁹¹

Article 46

Co-operation between FIUs

1. Parties shall ensure that FIUs, as defined in this Convention, shall cooperate for the purpose of combating money laundering, to assemble and analyse, or, if appropriate, investigate within the FIU relevant information on any fact which might be an indication of money laundering in accordance with their national powers.
2. For the purposes of paragraph 1, each Party shall ensure that FIUs exchange, spontaneously or on request and either in accordance with this Convention or in accordance with existing or future memoranda of understanding compatible with this Convention, any accessible information that may be relevant to the processing or analysis of information or, if appropriate, to investigation by the FIU regarding financial transactions related to money laundering and the natural or legal persons involved.
3. Each Party shall ensure that the performance of the functions of the FIUs under this article shall not be affected by their internal status, regardless of whether they are administrative, law enforcement or judicial authorities.
4. Each request made under this article shall be accompanied by a brief statement of the relevant facts known to the requesting FIU. The FIU shall specify in the request how the information sought will be used.
5. When a request is made in accordance with this article, the requested FIU shall provide all relevant information, including accessible financial information and requested law enforcement data, sought in the request, without the need for a formal letter of request under applicable conventions or agreements between the Parties.
6. An FIU may refuse to divulge information which could lead to impairment of a criminal investigation being conducted in the requested Party or, in exceptional circumstances, where divulging the information would be clearly disproportionate to the legitimate interests of a natural or legal person or the Party concerned or would otherwise not be in accordance with fundamental principles of national law of the requested Party. Any such refusal shall be appropriately explained to the FIU requesting the information.
7. Information or documents obtained under this article shall only be used for the purposes laid down in paragraph 1. Information supplied by a counterpart FIU shall not be disseminated to a third party, nor be used by the receiving FIU for purposes other than analysis, without prior consent of the supplying FIU.
8. When transmitting information or documents pursuant to this article, the transmitting FIU may impose restrictions and conditions on the use of information for purposes other than those stipulated in paragraph 7. The receiving FIU shall comply with any such restrictions and conditions.
9. Where a Party wishes to use transmitted information or documents for criminal investigations or prosecutions for the purposes laid down in paragraph 7, the transmitting FIU may not refuse

⁹¹ Convention on Laundering, Search, Seizure and Confiscation of the Proceeds from Crime and on the Financing of Terrorism, Council of Europe
<https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=090000168008370c>

its consent to such use unless it does so on the basis of restrictions under its national law⁹² or conditions referred to in paragraph 6. Any refusal to grant consent shall be appropriately explained.

10. FIUs shall undertake all necessary measures, including security measures, to ensure that information submitted under this article is not accessible by any other authorities, agencies or departments.
11. The information submitted shall be protected, in conformity with the Council of Europe Convention of 28 January 1981 for the Protection of Individuals with regard to Automatic Processing of Personal Data (ETS No. 108) and taking account of Recommendation No R(87)15 of 15 September 1987 of the Committee of Ministers of the Council of Europe Regulating the Use of Personal Data in the Police Sector, by at least the same rules of confidentiality and protection of personal data as those that apply under the national legislation applicable to the requesting FIU.
12. The transmitting FIU may make reasonable enquiries as to the use made of information provided and the receiving FIU shall, whenever practicable, provide such feedback.
13. Parties shall indicate the unit which is an FIU within the meaning of this article.

Article 47

International co-operation for postponement of suspicious transactions

1. Each Party shall adopt such legislative or other measures as may be necessary to permit urgent action to be initiated by a FIU, at the request of a foreign FIU, to suspend or withhold consent to a transaction going ahead for such periods and depending on the same conditions as apply in its domestic law in respect of the postponement of transactions.
2. The action referred to in paragraph 1 shall be taken where the requested FIU is satisfied, upon justification by the requesting FIU, that:
 - a) the transaction is related to money laundering; and
 - b) the transaction would have been suspended, or consent to the transaction going ahead would have been withheld, if the transaction had been the subject of a domestic suspicious transaction report.

General principles of international cooperation are defined by Article 15 of the same convention in the following manner⁹³:

Article 15

General principles and measures for international co-operation⁹⁴

1. The Parties shall mutually co-operate with each other to the widest extent possible for the purposes of investigations and proceedings aiming at the confiscation of instrumentalities and proceeds.
2. Each Party shall adopt such legislative or other measures as may be necessary to enable it to comply, under the conditions provided for in this chapter, with requests:
 - a) for confiscation of specific items of property representing proceeds or instrumentalities, as well as for confiscation of proceeds consisting in a requirement to pay a sum of money corresponding to the value of proceeds;
 - b) for investigative⁹⁵ assistance and provisional measures with a view to either form of confiscation referred to under a) above.

⁹² Nagy, I. Z. : A jövedelemeltitkolás okai, következményei és visszaszorítási lehetőségei.

⁹³ Convention on Laundering, Search, Seizure and Confiscation of the Proceeds from Crime and on the Financing of Terrorism, Council of Europe
<https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=090000168008370c>

⁹⁴ Nagy, I. Z.: Die Gründe der Einkommenshinterziehung mit besonderer Rücksicht auf Ungarn

⁹⁵ Nagy, I. Z.: The Economic and Psychological Context of Tax Evasion in the Example of Hungary.

- c. Investigative assistance and provisional measures sought in paragraph 2.b shall be carried out as permitted by and in accordance with the internal law of the requested Party. Where the request concerning one of these measures specifies formalities or procedures which are necessary under the law of the requesting Party, even if unfamiliar to the requested Party, the latter shall comply with such requests to the extent that the action sought is not contrary to the fundamental principles of its law.
- d. Each Party shall adopt such legislative or other measures as may be necessary to ensure that the requests coming from other Parties in order to identify, trace, freeze or seize the proceeds and instrumentalities, receive the same priority as those made in the framework of internal procedures.

Section II addresses investigative assistance, through Article 16 (Obligation to assist), Article 17 (Requests for information on bank accounts) and Article 18 (Requests for information on banking transactions).

Monitoring mechanism⁹⁶ and settlement of disputes are regulated in Chapter VI, Article 48:

1. The Conference of the Parties (COP) shall be responsible for following the implementation of the Convention. The COP:
 - a) shall monitor the proper implementation of the Convention by the Parties;
 - b) shall, at the request of a Party, express an opinion on any question concerning the interpretation and application of the Convention.
2. The COP shall carry out the functions under paragraph 1.a above by using any available Select Committee of Experts on the Evaluation of Anti-Money Laundering Measures (Moneyval) public summaries (for Moneyval countries) and any available FATF public summaries (for FATF countries), supplemented by periodic self-assessment questionnaires, as appropriate. The monitoring procedure will deal with areas covered by this Convention only in respect of those areas which are not covered by other relevant international standards on which mutual evaluations are carried out by the FATF and Moneyval.
3. If the COP concludes that it requires further information in the discharge of its functions, it shall liaise with the Party concerned, taking advantage, if so required by the COP, of the procedure and mechanism of Moneyval. The Party concerned shall then report back to the COP. The COP shall on this basis decide whether or not to carry out a more in-depth assessment of the position of the Party concerned. This may, but need not necessarily, involve, a country visit by an evaluation team.
4. In case of a dispute between Parties as to the interpretation or application of the Convention, they shall seek a settlement of the dispute through negotiation or any other peaceful means of their choice, including submission of the dispute to the COP, to an arbitral tribunal whose decisions shall be binding upon the Parties, or to the International Court of Justice, as agreed upon by the Parties concerned.
5. The COP shall adopt its own rules of procedure.
6. The Secretary General of the Council of Europe shall convene the COP not later than one year following the entry into force of this Convention. Thereafter, regular meetings of the COP shall be held in accordance with the rules of procedure adopted by the COP.

Conclusions

The thesis has reiterated the international aspect of organised crime and underlined that financial abuse, particularly money laundering, is a problem of international character, suggesting that possible activities carried out in isolation i.e. on an individual country level, could have rather limited effects. In a large number of cases it is even impossible to conduct entire investigation and analytical assessment of a case pertaining to analysis of suspicious transactions without due support of another FIU. Such conclusion related primarily to data on a party or related transactions. Any analysis of

⁹⁶ Nagy, I. Z.: Spezielle Eintreibungstechniken zur Senkung der Außenstände

financial flows starts necessarily from the point of entry of money into the financial system of a country and after several steps it reaches its final point, the point of money exiting the financial system. This final step is not necessarily in the same country as the entry point, which is to say that money transfers have taken only one step to move into financial systems of another country or several countries for that matter.

Therefore, states ought to ensure that their authorities adhere to international norms and standards (adopted as national legislation), whereby it is essential that international cooperation be established among respective state authorities, primarily FIUs. In technical terms, it is vital to establish and maintain effective systems that facilitate smooth and swift exchange of information among peer institutions of different states, at a request or unprompted, regarding financial abuse, not only money laundering and predicate criminal offences. It is important to allow for unobstructed exchange of information free of unnecessary impeding requirements, regardless of whether a request for help includes fiscal issues or the official secret matter, personal data protection and information secrecy. Such "sensitive" cases at a request of peer institutions from the international environment should be addressed by competent national bodies, through inquiries and other investigation activities, on behalf of and at a request of peer institutions from abroad, whereby it is a prerequisite that state to which request is addressed has in place the capacities necessary to carry out this investigation.

Literature:

1. Convention on Laundering, Search, Seizure and Confiscation of the Proceeds from Crime and on the Financing of Terrorism, Council of Europe
<https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=090000168008370c>
2. Nagy, I. Z.: The Economic and Psychological Context of Tax Evasion in the Example of Hungary. *DANUBE: LAW AND ECONOMICS REVIEW* 2:(3) pp. 55-68. (2011)
3. Nagy, I. Z. : A jövedelemelvitkolás okai, következményei és visszaszorítási lehetőségei különös tekintettel Magyarországra. In: Nagy Imre Zoltán (szerk.) *Vállalkozásfejlesztés a XXI. században: tanulmánykötet.* 203 p. Budapest: Óbudai Egyetem Keleti Károly Gazdasági Kar, 2011. pp. 69-98. ISBN: 978-615-5018-18-3
4. Nagy, I. Z.: Spezielle Eintreibungstechniken zur Senkung der Außenstände. In: Kadocsa Gy (szerk.) *MEB 2006: 4th International Conference on Management, Enterprise and Benchmarking.* 360 p. : Budapest BMF, 2006. pp. 196-208. ISBN: 9637154477
5. Nagy, I. Z.: Die Gründe der Einkommenshinterziehung mit besonderer Rücksicht auf Ungarn. In: Kadocsa Gy (szerk.) *MEB 2009 – 7th International Conference on Management, Enterprise and Benchmarking: Proceedings: Menedzsment, Vállalkozás és Benchmarking Nemzetközi Konferencia.* 419 p. Budapest: BMF, 2009. pp. 185-201. ISBN: 978-963-7154-88-1

Csehné Dr. Papp Imola⁹⁷: Regionális különbségek a magyarországi munkaerőpiac vonatkozásában

Absztrakt: A foglalkoztatás szűkülése miatt természetesen adódik a kérdés, hogy a változások hogyan érintették, illetve a közeljövőben hogyan fogják érinteni a fiatalok, pályakezdők lehetőségeit, esélyeit a munkaerőpiacon. Kutatások és vizsgálatok eredményei, szakdolgozatok felmérései, de a mindennapos tapasztalat is azt mutatja, hogy ifjúságunk meglehetősen tájékozatlan a pályák világában. Kevésbé ismerik a munkaerő-piaci folyamatokat, a munkaerő-piaci helyzetet, jövőbeli lehetőségeiket. A bemutatásra kerülő vizsgálat-rész (mely egy komplex kutatás egyik komponense csupán) törekvése az volt, hogy felfedje az ország különböző területein (az ország keleti, nyugati részén, illetve a fővárosban) élő és (többféle szakon) tanuló felsőoktatási hallgató pályaválasztási indítékait, vélekedését a munkaerőpiacról, saját jövőbeli elhelyezkedési esélyeiről, diplomájuk piaci értékéről. A vizsgálat arra a feltételezésre épült, hogy a hallgatók pályaválasztásában a racionális döntési magatartás a meghatározó, reális képpel rendelkeznek a munkaerőpiac által kínált lehetőségekről, de fellelhetők válaszaikban a Magyarországra oly jellemző regionális különbségek. A vizsgálat módszere országos kérdőíves felmérés volt, 382 fős részlegesen reprezentatív minta esetében. A felmérés elvégzését az indokolta, hogy az eredmények alapján megoldási javaslatok szülessenek a jövőbeni diplomás munkavállalók munkaerő-piaci beilleszkedését segítőként.

Elméleti háttér

A pályaválasztás egy hosszan tartó, összetett folyamat, melyet több tényező befolyásol. Az első szakaszban, a középiskola kiválasztásánál az életkori sajátosságokból adódóan, döntő szerepe van a közvetlen környezetnek, a családnak, a barátoknak. A felkészítésben azonban az iskola játssza a fő szerepet. A középiskola megválasztása fontos lehet a későbbi pályaválasztást illetően. Az érettségi előtt álló fiatal még mindig nem rendelkezik teljes mértékű önismerettel, ezért a közösségnek még itt is fontos szerepe van a pályaválasztásban. Az élménytartalom jelentőségére Ritoókné (1986) hívja fel a figyelmet, aki rávilágít az alapvető különbségre aközött, hogy valaki valamit jól meg tud csinálni, vagy a maga örömeire megcsinálja, még ha nem is kéri rajta számon. Ez az élményigény eltérő egyénenként és pályánként is, de különösen jól nyomon követhető azok esetében, akik családi, vagy más kényszerből kerültek a pályájukra, és nem saját elhatározásukból.

A pályaválasztási döntés meghozatalánál mindenképpen figyelembe kell venni a személyiségjegyeket, az érdeklődést, a szellemi és fizikai képességeket. Ezen túlmenően ismeretekkel kell rendelkezni a munkaerő-piaci igényeket illetően, illetve a pálya és a szakma milyenségének tekintetében. Ugyanakkor a pályadivat jelentősen torzíthatja a pályaválasztó fiatalok döntését Csirszka (1966) elgondolása alapján. A szakirodalomban Lange (hivatkozik rá Ritoókné, 2008) emeli ki a racionális döntési helyzet lényegét, mely feltételezi, hogy az egyén szakmai információja széleskörű, vagyis jelentős elméleti és tapasztalati ismeretre tett szert. Hangsúlyozza, hogy az autonóm személyiség kész felelősségvállalásra, önállóságra. Erős önbizalom jellemzi, a megszerzett információkat ő maga dolgozza fel, és mások véleményét ugyan figyelembe veszi, de döntését a saját preferenciái alapján hozza meg. Pozitív jövőkép, bizakodás társul mellé. A pályaválasztási döntések kapcsán a szociál-kognitív modell (Lent-Brown-Hackett, 1994) az én-hatékonyságot emeli. Az én-hatékonyság az egyén azon személyes élményét írja le, amelyet saját karrierépítésének hatékonyságával kapcsolatban átél. A „karrierépítés énhatékonysága” a karriertervezés tudatosságában érhető tetten. A karrierépítési tudatosság megnyilvánul többek között a munkaerőpiaci tudatosságban is. A tudatos személy a

⁹⁷ Szent István Egyetem, Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Vezetéstudományi Tanszék,
papp.imola@gtk.szie.hu

munkaerőpiaci ismeretében magasabb színvonalat képvisel, mint a kevésbé tudatos társaik (Nagy-Budavári, 2014; Budavári-Csehné Papp-Jekkel, 2015).

Az élethosszig tartó tanulás elve és gyakorlata nemcsak a fiatalok (Csehné, 2009), hanem az idősebb korosztály pályaválasztási döntésének szükségességét is előrevetíti. Ez a korosztály részben rendelkezik munkaerő-piaci ismeretekkel, amelyet ki kell egészíteni. A szakmai oktatást – amely módszere speciálisan ennek a korosztálynak az igényeihez igazodik – önbizalmat megerősítő tréning előz meg (Marosné Kuna-Czeplédi, 2013).

Magyarországon a munkanélküliség a 90-es években kezdett megjelenni, és jelenleg meghaladja a 8%-os mértéket (1. sz. ábra). A rendszerváltozás idején lezajlott gazdasági átalakulás szükségszerűen maga után vonta a társadalom átalakulását is. Új társadalmi csoportok jelentek meg, mint például a munkanélküliek és hajléktalanok. A kezdeti néhány tízezres nyilvántartott munkanélküliség 700 ezer körüli (1993. február) nagyságrendjével európai csúcst ért el. 1990-ben a munkanélküliségi ráta 2,7%-os aránya európai viszonylatban alacsonynak számított, a megyék között azonban már akkor is jelentős eltérések mutatkoztak. Az átlaghoz viszonyítva kiugróan magas arányt mutattak ki Szabolcs-Szatmár-Bereg (5%), Borsod-Abaúj-Zemplén (3,5%) és Hajdú-Bihar megyében (3,3%). Ezzel szemben a nyugat-dunántúli térségben – Győr-Moson-Sopron, Zala és Vas megyékben – 2% alatt maradt a munkanélküliségi ráta. Az Észak-alföldi régió – amely Hajdú-Bihar, Jász-Nagykun-Szolnok és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyét foglalja magában - munkanélküliségi rátája 2010-ben átlagosan 14,5 % volt. Ez a mutató Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében, kimagaslóan magas, elérte a 18,4 %-ot (Mohácsi, 2013).

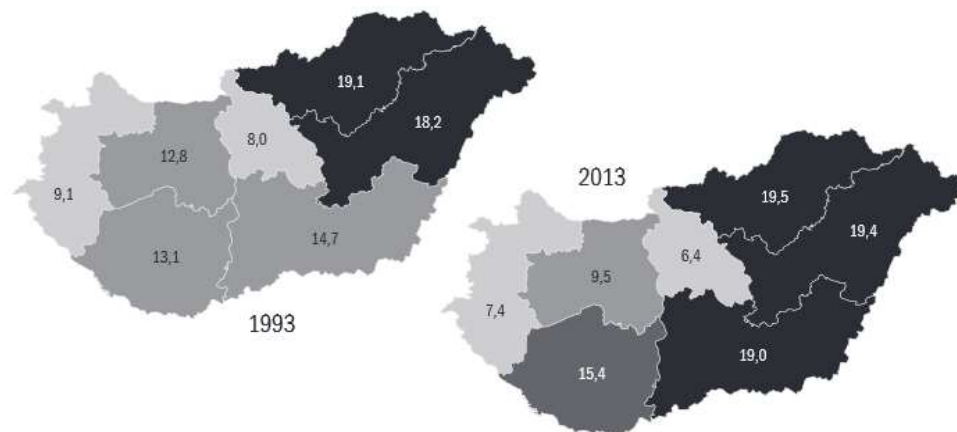
1. ábra: A munkanélküliségi ráta alakulása nemek szerint a rendszerváltás óta eltelt években (%)

Forrás: Munkaerő-piaci Tükör, 2013

A munkanélküliek 10%-át a pályakezdők alkották, a 90-es évek első felében számuk két és félszer olyan gyorsan emelkedett, mint az összes munkanélküli száma. Ennek oka az volt, hogy az ország sajátos demográfiai adottságaiból adódóan évente 150-160 ezer fiatal került ki az iskolákból és lépett be a munkaerőpiacra.

A munkahelyek megszűnésének folyamatában különösen érintett területnek számított az ország északkeleti ipari vidéke, ahol egy-egy üzem bezárásával ezrek munkaviszonya szűnt meg egyik napról a másikra. Sajnos az iparban állástalanná váltak számára a mezőgazdaság sem jelentett megoldást, mert ezen a területen is szintén jelentős mértékű létszámcsökkentés ment végbe. Éppen ezért az Antall-kormány idején, 1990-ben a gazdaságpolitika középpontjában az egyensúly biztosítása és az infláció megfékezése állt. Négy éves gazdaságpolitikai akcióprogramjuk az antiinflációs fellépésnek biztosított prioritást a munkanélküliség megelőzésével szemben. Intézkedéseik között szerepelt a tudatos munkaerő-kínálat csökkentése, amelynek egyik módját a korengedményes nyugdíjazásban látták, illetve az előnyugdíjazás rendszerének bevezetésében. Ennek eredményeként 1991 és 1994

között, több mint 100 ezer ember mehetett a nyugdíjkorhatár betöltése előtt nyugdíjba. További intézkedéseik a rokkantnyugdíjazási és a segélyezési rendszer kiépítése volt, a Gyed és a Gyes bevezetése, továbbá a kínálatot mérsékelte a fiatalok tanulmányi idejének meghosszabbítása is. A munkanélküliek aránya a gazdaságilag aktív népességhez viszonyítva 1992-re 10% fölé emelkedett, az aktív keresők aránya 10%-kal visszaesett, míg a nyugdíjasok és járadékosok létszáma 20%-kal nőtt. 1990 és 1993 között a férfiak inaktivitási rátája 80,3%-ról 68,4%-ra, a nők 62,2%-ról 52,8%-ra csökkent. A 12 hónapnál hosszabb időt munkanélküliként töltők aránya két év alatt – 1992 és 1994 között – 21%-ról 46%-ra emelkedett a munkanélküliek között. Ebben az időszakban különösen magas munkanélküliséggel sújtott területnek számított az ország északi és észak-keleti térsége, ahol a hivatalosan nyilvántartott munkanélküliségi arány tartósan 20% körüli volt. A munkanélküliség területi megoszlása tekintetében, a rendszerváltás óta alig történt változás (2. sz. ábra).

2. ábra: Regisztrált munkanélküliségi ráták Magyarországon 1993-ban és 2013-ban
Forrás: Munkaerő-piaci Tükör, 2013

Ez idő tájt a településközi kapcsolatok átalakultak, új növekedési pólusok és depressziós övezetek jelentek meg. A társadalom válaszai a gazdasági kihívásokra igen sokrétűek voltak (Csete, 2005). A transzformáció legfontosabb következménye az egyenlőtlenségek növekedése volt, melyek legélesebben a jövedelmi különbségek és az életkörülmények területén mutatkoztak be. A társadalmi és gazdasági differenciák alapjaiban változtatták meg az ország térszerkezetét. Közismertek ma már a nyugat-kelet, főváros-vidék, város-falu dichotómiák, s az is, hogy mindezek együtt teszik igazán mozaikossá Magyarország területi térképét (Rechnitzer, 2005).

A korábbi kutatásokat (Csehné, 2007; Csehné-Mikáczó-Adamicková-Turceková-Hajós, 2011; Csehné-Hajós, 2011; Csehné-Mikáczó-Adamicková-Turceková-Hajós, 2012) áttekintve nyilvánvalónak tűnt, hogy a munkaerő-piaci szerepvállalás alakulásának különböző fázisairól igen sok ismeret áll rendelkezésre. Hasonlóan sokat lehet tudni a társadalmi hatások és a pályaválasztási folyamatok összefüggéseiről. Felerősödtek azok a vizsgálatok is, ahol a képzés és az elhelyezkedés összefüggését elemezték. A regionális kutatásokat véve górcső alá, közkeletű az a tény is, hogy a területi különbségek nem csökkentek az új évezred elejére. Leszakadtak az alföldi és észak-magyarországi térségek, s megtartották vezető helyzetüket az innovációs tengely mentén elhelyezkedő nyugati területek. Ennek következtében nem konvergáltak egymáshoz az ország térségei, hanem divergáltak, azaz divatos szóval élve a kohézió, a térségi összetartozás gyengült az országban. A jelentős területi különbségek a munkaerőpiacra is jellemzőek, a munkanélküliség területi megoszlása tekintetében.

A vizsgálat

Az elméleti háttér munkaerőpiacra fókuszált megismerése és strukturálása alapján kialakultak a kutatási feladataim. A bemutatásra kerülő vizsgálat-rész (mely egy komplex kutatás egyik

komponense csupán) törekvése az volt, hogy felfedje az ország különböző területein (az ország keleti, nyugati részén, illetve a fővárosban) élő és (többféle szakon) tanuló felsőoktatási hallgató pályaválasztási indítékait, vélekedését a munkaerőpiacról, saját jövőbeli elhelyezkedési esélyeiről, diplomájuk piaci értékéről. A vizsgálat arra a feltételezésre épült, hogy a hallgatók pályaválasztásában a racionális döntési magatartás a meghatározó, reális képpel rendelkeznek a munkaerőpiac által kínált lehetőségekről, de fellelhetők válaszaikban a Magyarországra oly jellemző regionális különbségek. A vizsgálat módszere országos kérdőíves felmérés volt, 382 fős részlegesen reprezentatív minta esetében. A felmérés elvégzését az indokolta, hogy az eredmények alapján megoldási javaslatok szülessenek a jövőbeli diplomás munkavállalók munkaerő-piaci beilleszkedését segítőként.

A vizsgálat első része a hallgatók **pályaválasztására és felsőoktatási részvételére** koncentrált.

A továbbtanulás motivációit elemezve az eredmények arról tanúskodnak, hogy, a megkérdezettek leginkább diplomát szerettek volna szerezni, és főként ez vezérelte őket a felsőoktatásba. Ezt követi a diplomával könnyebbnek vélt elhelyezkedés motivációja, majd harmadik okként a diploma által biztosított magasabb fizetést jelölték be a mintában résztvevők. Jellemző a mintában résztvevőkre, hogy legkevésbé azért jelentkeztek a felsőoktatásba, mert nem volt kedvük dolgozni. A válaszok regionális viszonylatban csak három esetben mutattak szignifikáns különbséget. A diplomával könnyebbnek vélt elhelyezkedés motivációjánál észlelhető leginkább a regionális különbség a keleti országrészben lakók és a fővárosiak között. Érdekes eredmény, hogy a nyugati országrészben lakó megkérdezettek jellemző leginkább az a válasz, hogy szerepet játszott a továbbtanulásukban az a tény, hogy nem tudtak elhelyezkedni, míg a keleti országrészben lakókra ez kevésbé jellemző. Az teljesen érthető, hogy a budapestiek esetében a legalacsonyabb ez az érték, hiszen ott volt mindig is a legtöbb munkalehetőség. A tanulás szeretete legkevésbé a keleti országrészben lakókra jellemző, míg a fővárosiak azok, akik a legjobb elhelyezkedést várják a diplomától.

A legfőbb motiváció a szakválasztás esetében a szakterület, az érdeklődés, illetve a speciális ismeretek nyújtása. Legkevésbé a „csak erre volt esélyem, hogy felvegyenek” és a „barátaim is ide járnak” válaszok voltak jellemzőek a megkérdezettek. Regionális összehasonlításban két esetben volt szignifikáns különbség a válaszadók között. A barátok jelenléte főként a nyugat-magyarországi hallgatók esetében volt fontos, míg a szakterület inkább a budapesti hallgatók választásában játszott szerepet.

Az intézményválasztásnál legfőbb szerepet a jó hírnév játszik, valamint az a tudat, hogy az adott intézmény által kiadott diplomával könnyebb a munkaerő-piaci elhelyezkedés, illetve a város, ahol elhelyezkedik. Szinte egyáltalán nem volt jellemző a megkérdezettek, hogy azért választották volna az adott intézményt, mert ahova eredetileg jelentkeztek, oda nem vették fel őket, sem az, hogy meghatározó lett volna a barátok jelenléte. Regionálisan vizsgálva a kérdést a csoportok közötti szignifikáns különbségeket a barátok is ide járnak, az intézmény jó hírneve, a lakóhelyhez való közelség, a szülők ajánlatai, a város tetszése, az itt szerzett diplomával könnyű elhelyezkedni válaszokban találni. A Post Hoc test adatai alapján különbség Budapest és vidék között található (attól függetlenül, hogy Kelet vagy Nyugat), leginkább az az intézmény jó hírneve és az adott intézményben szerzett diploma értékében. Mindkét tényező a fővárosiaknak fontos leginkább.

A következőkben arra kértem a hallgatókat, hogy ötfokú Likert skála segítségével értékeljék, mit várnak a diplomától. A legtöbben jó munkalehetőséget, érdekes, felelősségteljes munkát vártak a diplomától, majd ezeket a tényezőket szorosan követi a többféle területen alkalmazható szaktudás és az önmegvalósítás. Legkevésbé a vezető beosztás, és a külföldi munkalehetőség vezérelte a mintában részt vevőket a felsőoktatásba. Érdekes különbség van a regionális tekintetben a társadalmi elismerésben, mely a kelet-magyarországi munkavállalók esetében a legfontosabb, és a nyugat-magyarországiaknak a leglényegtelenebb tényező.

A mintában részt vevő hallgatókat megkértem, hogy egy 5-fokú Likert skála segítségével értékeljék, hogy mennyire elégedettek a kapott felsőoktatási képzéssel. Összességében megállapítható, hogy alapvetően elégedettek, hiszen a minta átlaga 3,86-os értéket mutat, mely területi megoszlásban szignifikáns különbségeket mutat. A kelet-magyarországi hallgatók a legelégedettebbek, őket követi a nyugati országrészbeli társaik, és a fővárosiak legelégedetlenebbek.

A vizsgálat második része a hallgatók **munkaerőpiacra kapcsolatos elvárásait** tárta fel.

A megkérdezett hallgatók közel kétharmada (68%) a szakterületén szeretne elhelyezkedni, bizonyítva ezzel szakmai elkötelezettségét is. Ugyanakkor érzékelhető egyfajta rugalmasság is részükről, hiszen bejelölték azt a választ is, hogy bárhol dolgoznának (20%), illetve, hogy más területen is (12%) elfogadnának munkahelyet.

A regionális különbségeket tekintve elmondható, hogy szignifikáns eltérések a csoport válaszok között a „szakterületemen”, illetve az „ahol kapok munkát” lehetőségek esetében figyelhető meg. A hallgatók több választ is bejelölhettek. A kelet-magyarországi válaszadók bárhol elhelyezkednének, ahol kapnak munkát (Adj.R. 3,2), ezzel szemben a budapesti válaszadók leginkább a szakterületükön szeretnének munkát találni (Adj.R. 2,2). A válaszokból a keleti országrészben élők nagyobb alkalmazkodóképességére lehet következtetni.

A „Milyen típusú munkahelyen szeretne elhelyezkedni?” kérdésre több válasz is adható volt. A regionális elhelyezkedéstől függetlenül leginkább multinacionális cégnél szeretnének elhelyezkedni a megkérdezettek (41%). A 2. helyen, de alig lemaradva az állami szektor áll (40%), ezt követi a kkvk szektor (31%), majd a magánvállalkozás (28%). Nem meglepő, hogy legkevésbé a nonprofit (12%) szférát jelölték be, és a családi vállalkozást (13%). Szignifikáns különbség egy helyen látható: a nyugat-magyarországiak szeretnének legkevésbé kisvállalatnál dolgozni. A fővárosi hallgatók körében az állami szektor iránti kereslet a legnagyobb.

A jövőbeli beosztás tekintetében feltett kérdésre több válasz is adható volt. A megkérdezettek többsége középvezetői beosztásban (63%) képzei el jövőbeli munkahelyét, ezt követi a beosztottként történő (36%) munkavégzés, illetve a felsővezetőként történő munkavállalás (28%). Szignifikáns eltérés a csoport válaszai között egy esetben, a középvezető válaszlehetőségnél látható (szig.: 0,042). A kelet-magyarországi válaszadók remélik leginkább, hogy diplomával a kezükben középvezetői szinten helyezkedhetnek el (Adj.R.:3,0). Felsővezetői munkakört legtöbben a fővárosi hallgatók remélnék, ugyanúgy, mint a beosztottat is.

Az elhelyezkedés földrajzi vonatkozását tekintve egy 5-ös Likert skálán pontozták a hallgatók a preferenciáikat, ahol az 1-es a legkevésbé, az 5-ös a leginkább válaszokat jelentették. A legnagyobb a minta átlaga a „Fővárosban” (3,94) és a „Lakóhelyem közelében” (3,74) válasznak volt, majd ezt követi (3,32) a „Megyében, ahol lakom” lehetősége. A külföldi munkavállalást kevesen választanák (2,81). Az ingázási és a költözési hajlandóság nagyon alacsony (2,19 és 1,89). Szignifikáns eltérés a csoportok válaszai között a „fővárosban”, „felsőoktatási intézményem közelében”, illetve „bárhová országon belül” esetében volt. Az eltérések a fővárosi, illetve vidéki válaszadók között (függetlenül, hogy kelet vagy nyugat) vannak a post hoc teszt adatai alapján. Legkisebb mintaátlagot a „bárhová elköltöznék országon belül” válasz kapta. Ez az elutasítás, főként a fővárosi megkérdezettek jellemző.

A válaszadók igen optimisták a várható elhelyezkedés idejét tekintve, hiszen legtöbben (34%) az 1-3 hónapos időintervallumot jelölték be. Ezt követi a 3-6 hónapos várt munkahelykeresés (25%), de a megkérdezettek közel egyötöde az azonnali elhelyezkedés reményében él. A mintában részt vevő hallgatók 15-20%-a már a megkérdezés időpontjában rendelkezett ígérettel, hogy végzés után tovább fogják alkalmazni a mostani gyakorlati helyén. Félévtől hosszabb elhelyezkedésre kevesen (5%) számítanak. A Chi2 próba eredménye szignifikáns eltérést mutat (szig.: 0,034) a csoportok válaszai

között. A budapesti válaszadók bíznak abban leginkább, hogy a szak elvégzése után rögtön el tudnak helyezkedni (Adj.R.: 2,8), legkevésbé a kelet-magyarországiak (Adj.R.: -2,2), ők 3-6 hónapos munkanélküliségre számítanak (Adj.R. 2,6). A kelet-magyarországiak hosszabb elhelyezkedési idővel kalkulálnak, mint az ország többi részében élők.

A megkérdezett hallgatók fizetési igényei enyhén túlzottak. A minta közel fele a diplomás minimálbér kétszeresét szeretné megkapni kezdő fizetésként, és csupán egynegyedük elégedne meg annak összegével. A mintában szereplők egyötödének az az elképzelése, hogy a minimálbér háromszorosát is eléri majd a fizetése. A Chi2 próba eredménye (szig.:0,776) nem jelez szignifikáns különbséget. A keresztábra eredménye azt mutatja, hogy legalacsonyabbak a Kelet-Magyarországon tanulók és lakók bérigényei. Tisztában vannak a bérek közötti regionális különbségekkel.

A munkakeresés módjai közül a hallgatók jelentős része több csatornát is igénybe venne. Legnépszerűbb lehetőségnek (65%) mind a három esetben a közvetlen megkeresés „több helyre elküldöm az önéletrajzomat” lehetőség bizonyult, ezen kívül nagy arányban (61%) jelölték meg az internetes munkakeresést, illetve bíznak az ismerősök kapcsolataiban (60%). A munkaügyi központ segítségét, a megkérdezettek egynegyede jelölte meg lehetőségeként, és egyötöd alatt van az újságból való tájékozódás és a magán munkaközvetítők igénybevétele. Regionális összehasonításban nincs szignifikáns különbség a csoportok válaszai között. A hagyományos munkakeresési módokat, mint az újságokból való informálódást, és a munkaügyi központ igénybe vételét legtöbbször a kelet-magyarországiak jelölték be.

A vizsgálat két utolsó kérdése a hallgatók szubjektív véleményére fókuszált.

A sikeres elhelyezkedéshez szükséges tényezőket egy 5-ös Likert skálán pontozták a hallgatók, ahol az 1-es a legkevésbé, az 5-ös a leginkább válaszokat jelentették. A hallgatók véleménye szerint a sikeres elhelyezkedéshez elsősorban jó kapcsolatok (4,51), jó kommunikációs készség (4,29), és magabiztosság kell (4,23). De a nyelvismeret (3,95) és a problémamegoldó képesség (3,94) meglepte is sokat segít. A munkaerőpiac kínálati oldalának szereplői a diploma minősítését (2,93) tartják legelhanyagolhatóbb tényezőnek egy jó állás megtalálásakor, bár ebben az esetben volt a legnagyobb a szórás. Regionális összehasonlításban szignifikáns eltérés egy esetben látható, méghozzá a jó gyakorlati hely tekintetében (legnagyobb jelentőséget a budapesti válaszadók tulajdonítanak ennek a szempontnak). A post hoc teszt eredménye szerint eltérés Budapest és vidék között van (függetlenül attól, hogy a keleti vagy a nyugati országrész).

A vizsgálat kiterjedt arra is, hogy +a kutatásban részt vevők mennyire tartják piacképesnek a választott diplomájukat. Ezt egy 5-ös Likert skálán pontozták. Érdekes, hogy a minta átlaga csupán gyenge jónak mondható, a 3,36-os értékkel. Regionális viszonylatban vannak különbségek, a fővárosiak a legmagabiztosabbak (3,45), és a keleti országrészben élők tartják legkevésbé (3,2) piacképesnek a diplomájukat a megkérdezettek.

Összefoglalás

A sikeres pályaválasztás szempontjából az a lényeges, hogy az egyén pályafejlődésének szintje összhangban legyen személyiségének fejlődésével, hiszen nem csak az egyéni képességek ismerete szükséges a sikerhez, hanem magas szintű önismeret és megfelelő önértékelés is. A pályaválasztással és a képzéssel kapcsolatos eredmények tekintetében, egyértelműen kimutathatók a szignifikáns területi különbségek. A megkérdezettek esetében a továbbtanulás oka elsősorban a diploma megszerzése, a reménybeli könnyebb elhelyezkedés és a magasabb fizetés. A szak kiválasztásának esetében a legjellemzőbb válaszok a „tetszett a szakterület” és a „kifejezetten ez érdekel, régóta erre készülök” voltak, mely megmutatja, hogy a döntési magatartásra milyen tényezők hatnak. A felsőoktatási intézmény kiválasztása a mintában szereplők részéről pedig annak jó hírneve, illetve az általa kiadott diploma értéke alapján történt. A mintában szereplő hallgatók közül a legtöbbször jó

munkalehetőséget, érdekes, felelősségteljes munkát várnak a diplomától, és többnyire elégedettek a felsőoktatás színvonalával.

A jövőbeli elhelyezkedéssel kapcsolatos elvárásokban többnyire voltak szignifikáns eltérések regionális vonatkozásban. Összefoglalva, a válaszadók igen optimisták a várható elhelyezkedés idejét (hiszen legtöbbször az 1-3 hónapos időintervallumot jelölték be az átlagos elhelyezkedési idő pedig 3-6 hónap) és fizetési igényeit tekintve (legtöbbször a diplomás minimálbér kétszeresét vagy háromszorosát szeretné megkapni kezdő fizetésként, míg a diplomás minimálbér 1,5-szerese az átlagos érték). A munkahely típusát, a várható beosztást, a jövőbeni munkahely területi elhelyezkedését reálisan ítélik meg a vizsgált hallgatók. A válaszokból a keleti országrészben élők nagyobb alkalmazkodóképességére és realitásérzékére lehet következtetni. A hallgatók véleménye szerint, regionális helyzetre való tekintet nélkül, a sikeres elhelyezkedéshez elsősorban jó kapcsolatok, jó kommunikációs készség, és magabiztosság kell, de a nyelvismeret és a problémamegoldó képesség meglehetősen sokat segít. A diplomájuk munkaerő-piaci értékét erősen közepesnek minősítik a megkérdezettek, kis regionális különbséggel.

A kérdőíves felmérés alapján tehát kiderült, hogy a vizsgálat hipotézise csak részben igazolódott be. A jövőbeni magyar diplomás munkavállalók pályaválasztásában a racionális döntési magatartás a meghatározó, illetve a meghozott döntésük az érdeklődésen és a munkához kapcsolódó értékek mentén szerveződik, ugyanakkor elvárásaik túlzottak az elhelyezkedésre vonatkozóan. Míg a pályaválasztással és a képzéssel kapcsolatos eredmények tekintetében, egyértelműen kimutathatók a szignifikáns területi különbségek, addig az elvárások területi differenciái nem egyértelműen bizonyítottak.

Összegezve megállapítható, hogy az egyre magasabb társadalmi elvárások, az egyre nehezebb megfelelés, az egy életen át tartó tanulás programja, mind nehezítik a helyes döntéshozatalt. A pályakezdők számára egyre nyilvánvalóbbá kell válnia, hogy a diploma nem feltétlenül jelent belépőt a munka világába, ahol sajnos nem egyszerű a már több éves tapasztalattal rendelkező munkavállalók helyzete sem. A társadalomnak kiemelkedő feladata a változó piactudatosság igényekre épülő ismeretszerző helyek személyi erőforrásainak és infrastruktúrájának szervezeti kiépítése és működtetése is. Biztosítani kell mindenki számára az elérhetőséget, megfelelő információnyújtást.

Referenciák

- [1] Budavári-Takács I., Csehné Papp I., Jekkel O., (2015): Karrier építési tudatosság vizsgálata fiatal felnőttek körében, In: Csehné Papp I., Budavári-Takács I., Mészáros A., Illás A., Poór J., (szerk.), Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara, Budapest, pp. 58-65.
 - [2] Csehné Papp I. (2007): Regionális és foglalkoztatási különbségek a rendszerváltástól napjainkig. In: IV. Európai Kihívások nemzetközi tudományos konferencia, Szegedi Tudományegyetem, október 12. pp. 166-170
 - [3] Csehné Papp I. (2009): A felsőoktatás munkaerő-piaci kimenete. In: Speciális kérdések és nézőpontok a felsőoktatásban, (szerk. Karlovitz J. T.), Neveléstudományi Egyesület, Budapest, pp. 91-96.
 - [4] Csehné Papp I., Mikáczó A., Adamicková I., Turceková N., Hajós L. (2011): The European Union region differences in the past and nowadays. *Acta oeconomica et informatica* 8:(2) pp. 35-41.
- Csehné Papp I., Hajós L. (2011): Regional discrepancies in Hungary, *Acta regionalia et environmentalica* 2: pp. 42-46.
- [5] Csehné Papp I.; Mikáczó A.; Adamicková I.; Turceková N.; Hajós L. (2012): Regional differences in the European Union in the past and nowadays, *Acta oeconomica et informatica*, 15:(1) pp. 1-5.
 - [6] Csete L. (2005): Az agrár- és vidékfejlesztés fenntartható rendszere. *Gazdálkodás*. 2. sz., 3-16 p.
 - [7] Csirszka J. (1966): Pályalélektan. Gondolat Kiadó, Budapest

- [8] Lent, R.W., Brown, S.D., & Hackett, G. (1994): Toward a unifying social cognitive Theory of career and academic interest, choice, and performance. *Journal of Vocational Behavior*, 45, pp. 79-122.
- [9] Marosné Kuna, Zs., Czeglédi Cs. (2013): Employees' position on the labour market and their opportunities for education and training in Hungary. In: Renata Kocianová, Miroslava Dvořáková (szerk.) *Vzdělávání a rozvoj seniorů. Konferencia helye, ideje: Praha, Csehország, 2013. 04. 11.* Praha: Univerzita Karlova v Praze, 2013. pp. 31-43
- [10] Mohácsi M. (2013): Az oktatás és munkaerőpiac sajátosságainak elemzése, regionális jellemzői. In: *Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására Közleményei*. No.12-13, 15-19 p.
- [11] Munkaerő-piaci Tükör, 2013, http://econ.core.hu/file/download/mt_2013_hun/statisztika.pdf
- [12] Nagy L., Budavári-Takács I., (2014): Study of career building awareness among Hungarian and German young it professionals, In: Illés Cs., B., Dunay A., Slocinska A., (szerk.), *New Trends in Management in the 21st Century*, Czestochowa University of Technology, Czestochowa, pp. 73-83.
- [13] Rechnitzer J. (2005): Miért élnek jobban az emberek a Dunántúlon, mint az Alföldön? Regionális különbségek és kezelési technikák, *Mindentudás Egyeteme*, VII. szemeszter, 11. előadás – 2005. november 23.
- [14] Ritoókné M. (1986): *Személyiségfejlesztés és pályaválasztás*. Tankönyvkiadó, Budapest
- [15] Ritoókné M. (2008): *Pályafejlődés- pályafejlődési tanácsadás*. ELTE, Eötvös Kiadó

Karácsony Péter⁹⁸: Munkavállalói motiváltság vizsgálata kis- és középvállalkozásoknál

Absztrakt: Egy vállalat legértékesebb erőforrásai közé tartoznak a saját munkavállalók, akik teljesítménye és munkavégző hatékonysága nagyban befolyásolhatja a vállalat sikerességét, hatékony működését. Általános vélemény, hogy a munkaerőt nem csak megszerezni kell, hanem azt hosszútávon meg is kell tudni tartani. A munkaerő megtartásához a motiváció folyamatos biztosítására van szükség. A tanulmány célja volt megvizsgálni a szlovákiai kis- és középvállalkozások munkahelyi motivációs tényezőit, annak szervezeti eszközeit, valamint javaslatot tenni a motivációs eszközök alkalmazásának hatékony rangsorára.

Bevezetés

A motiváció szó a latin eredetű „movere” igéből ered, melynek jelentése mozogni, mozgatni. A motiváció a pszichológiában gyűjtőfogalom, motívumokból épül fel és minden cselekvésre, viselkedésre készítő belső tényezőt magában foglal. A motiváció meghatározza a szervezet aktivitásának mértékét, a viselkedés szervezetségét és hatékonyságát (Antal és Dobák, 2010).

Szervezeti motivációról akkor beszélhetünk, ha hajlandóak vagyunk a szervezeti célok megvalósításának irányába mutató erőfeszítésekre, mellyel egyben egyéni szükségleteket is kielégíthetünk. A gazdasági társaságok vezetői körében általánosan elismert tény, hogy a dolgozók belső készítése a szükségleteik kielégítésére, illetve ennek külső ösztönzése a termelés egyik fontos tényezője. Motivációnak nevezzük azokat a készítéseket, amelyek a szükségletet csillapító viselkedésre irányulnak. Az ember motivációs rendszerében számos motívumot (pl. éhség, biztonság, valahová tartozás, önmegvalósítás) különböztethetünk meg, amelyek egyéntől függően különböző erősségűek lehetnek (Gyökér, 1999).

Locke érték-elmélete szerint a szükséglet az egyén életben maradását biztosítja, az érték pedig az, amire az egyén vágyik. Az elégedettség egy kellemes érzelmi állapot, melyet az értékek kielégítése eredményez, és összhangban van az egyén szükségleteivel is (Locke, 1976).

Abraham Maslow 1967-ben publikált motivációs rendszere szerint a szükségleteknek létezik egy hierarchiája, amelyet egy motivációs piramisban foglalt össze. Maslow-i motivációs alapelv szerint, a magasabb rendű szükségletek csak akkor motiválhatnak, ha az alacsonyabb rendűek már ki vannak elégítve.

Frederick Herzberg kéttényezős motivációs elmélete azt sugallja, hogy a munkában kétféle tényező hat, az egyik az elégedettség forrása, míg a másik az elégedetlenségé (Herzberg, 1971).

A megerősítés elmélet kapcsán lényeges kiemelni, hogy a leghatásosabb a pozitív megerősítés, mert ebben az esetben törekszik leginkább a dolgozó a kimagasló teljesítményre. A negatív megerősítést és a büntetést csupán elkerülni szeretné egy megfelelően működő szervezet (Skinner és Belmont, 1993).

Vroom elvárás-elmélete szerint az emberek olyan erőfeszítésekre hajlandóak, melyek számukra kedvező eredményekre vezetnek. Feltételezi, hogy az emberek előre megbecsülik a munka ráfordításait és hozamait, majd ennek ismeretében a lehetőségek közül a legkedvezőbb alternatívát választják ki (Vroom, 1964).

A szakirodalom áttanulmányozása után elmondhatjuk, hogy a motivációs elméletek egyik része az egyén szükségleteit veszi alapul az ösztönzéskor, másik típusa pedig a dolgozó magatartását, illetve viszonyulását a helyzetekhez.

⁹⁸ Selye János Egyetem Gazdaságtudományi Kar, Komárno, karacsonyp@selyeuni.sk

Kutatás módszertan

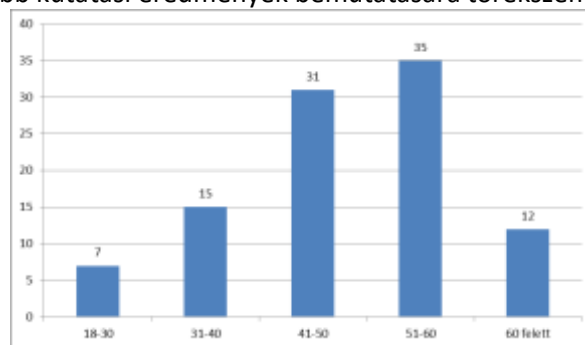
A kutatás elsődleges célja volt a vizsgálatba vont 23 szlovákiai kis- és középvállalat motivációs rendszerének és azok hatékonyságának vizsgálata.

2011. és 2015. között kérdőíves kutatás keretében került sor a szlovákiai kis- és középvállalkozások dolgozói körében a munkahelyi elégedettség, munkahelyi motiváció tesztelésére. A kérdőív 25 db kérdésből állt, melyben zárt kérdéseket alkalmaztunk válaszkategóriákkal. A vizsgálatba főként szlovákiai magyar érdekeltségbe tartozó vállalatok lettek bevonva. A kiküldött 1500 db kérdőívből 1367 érkezett vissza, de csak 1200 kérdőívet találtunk értékelhetőnek. A kérdőívezésben szak- és diplomadolgozatos hallgatók voltak a segítségemre.

Az értékelés során egyszerű leíró jelegű összehasonlító vizsgálatokat végeztem, az elért eredmények közül a fontosabbak az alábbiakban részletes bemutatásra kerülnek.

Kutatás főbb eredményei

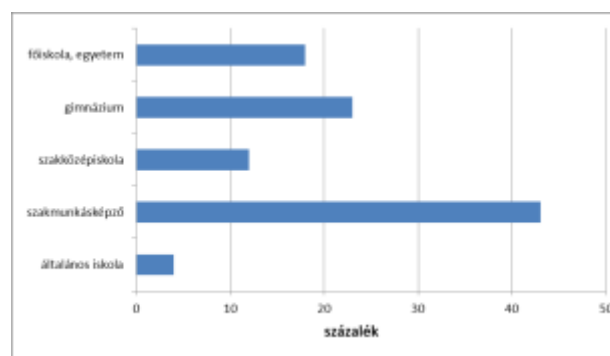
E fejezetben a legfontosabb kutatási eredmények bemutatására törekszem.

1. ábra: Megkérdezettek kor szerinti megoszlása, százalékban

Az 1-es számú ábrán is látható, a vizsgált személyek korösszetétele vegyes képet mutatott. Az arányokat tekintve az 51 és 60 év közöttiek aránya 35 százalék volt, míg a 41 és 50 év közöttiek 31 százalékot képviseltek a megkérdezettek körében. Az ábra adataiból kitűnik, hogy a tapasztalt korosztályba tartozók töltötték ki nagyobb számban a kérdőívet, a pályakezdő fiatalok mindösszesen 7 százalékot képviseltek a kitöltők közül.

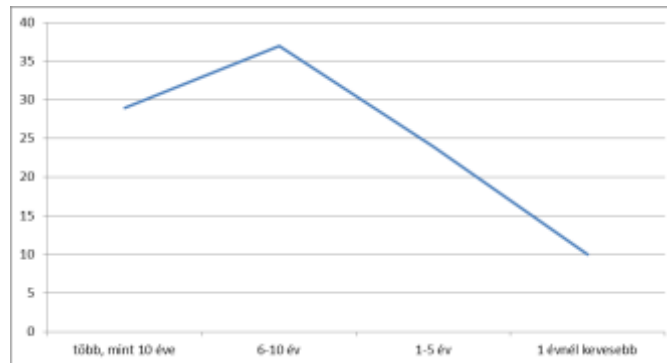
A nem szerinti megoszlást tekintve a férfiak megoszlása 64 százalék volt, a nők ezzel szemben 36 százalékot képviseltek, mely adódott valószínűleg abból, hogy a felmérésbe vont vállalkozások jelentős része termelő, fizikai szektorba tartozott.

2. ábra: Megkérdezettek iskolai végzettség szerinti megoszlása, százalékban

A 2. számú ábra az iskolai végzettség szerinti megoszlást mutatja be. A megkérdezettek 42 százaléka szakmunkás, 23 százaléka gimnáziumi érettségivel, míg 18 százalékuk főiskolai, egyetemi végzettséggel rendelkezik és csupán 4-5 százalékuknak volt általános iskolai végzettsége a megkérdezés pillanatában.

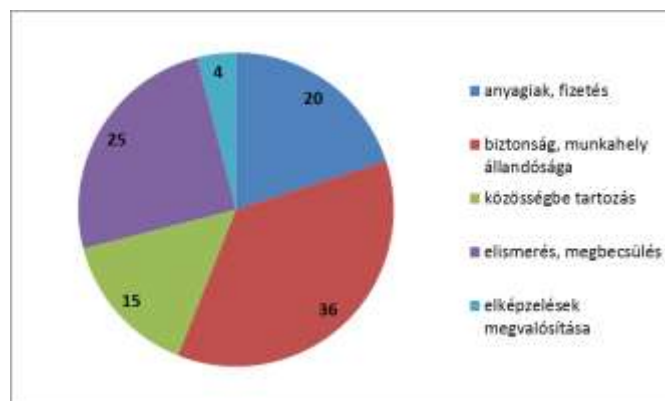
3. ábra ismerteti, hogy a megkérdezett dolgozók mióta alkalmazottai a vizsgálatba vont vállalkozásoknak, ezek szerint a legtöbben, vagyis a megkérdezettek közel 37 százaléka 6-10 éve már egyazon vállalatnak az alkalmazottja, és csak 10 százalék az, aki azt jelölte meg, hogy kevesebb, mint egy éve van alkalmazásban az adott vállalkozásnál.

3. ábra: A dolgozók vállalatnál töltött évek szerinti megoszlása, százalékban

A következőekben a témához konkrétan kapcsolódó munkával való elégedettség, és azt kiváltó tényezők részletesebb bemutatására kerül sor.

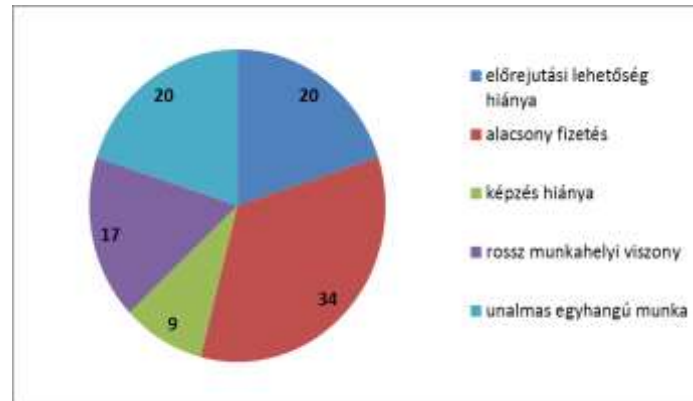
A dolgozók elégedettségét számos tényező befolyásolja, ezek egyik legfontosabb tényezője a munkahelyi biztonság, a munkahely állandósága (36 százaléka a kérdőívet kitöltőknek ezt a tényezőt jelölte meg). Napjainkban utopisztikusnak tűnhet a szocializmusban, oly gyakorta pozitívumként hangoztatott, egyazon vállalatnál történő életen át tartó foglalkoztatás megteremtése. Napjainkban is az emberek igénye, hogy hosszabb távon biztos, állandó munkahellyel rendelkezzenek. A kutatás során a munkahelyi biztonság a vizsgált tényezők közül az első helyre került. Az elismerés, megbecsülés egyre inkább kezd fontos lenni az alkalmazottnak (25 százalék), olyannyira hogy a kutatásban megelőzte, az oly sokat emlegetett anyagi elismerést, a kapott pénzbeli jutattásokkal való elégedettséget (20 százalék). Az anyagiak, fizetés csupán a közösségbe tartozást (15 százalék) és az elképzelések megvalósítását (4 százalék) előzte meg a felmérésünkben (4. ábra).

4. ábra: A dolgozói elégedettséget kiváltó tényezők százalékos aránya

A bemutatott tényezők mellett egyre fontosabb tényezővé kezd válni a munkahelyi légkör, melynek kialakulását leginkább a közvetlen kollégákkal való kapcsolat befolyásolja. A szervezet mint élő rendszer teret enged az emberi kapcsolatok kialakulására, az így kialakult emberi viszonyok nagy hatással lehetnek az egyén munkahelyi elégedettségére is. Az egyén ugyanis csak akkor fog tudni hosszabb távon egy közösség (ebben az esetben a vállalat) tagja maradni, ha az ő értékrendje és a közvetlen csoportjának értékrendje összhangban állnak egymással.

Az elégedettség mellett vizsgáltam az elégedetlenséget kiváltó tényezőket is. A dolgozók elégedetlenségét kiváltó tényezőket a következő 5. ábra mutatja be.

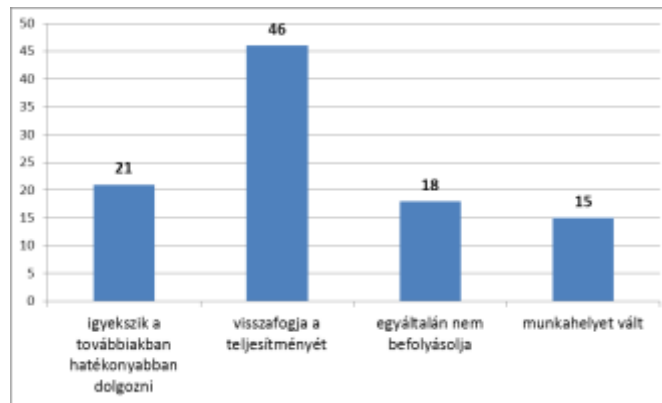
5. ábra: A dolgozók elégedetlenségét kiváltó tényezők százalékos aránya

Az elégedetlenség első oka a nem megfelelő fizetés volt (34 százalék), mely némi ellentmondásban van a korábban ismertett adatokkal. A fizetés elsősorban azoknál az alkalmazottaknál okozhat elégedetlenséget, ahol a havi járandóság a minimálbér körül alakult. Véleményem szerint, van egy határ, ahol még fontos a fizetés nagysága, és van egy pont, ahol már az 5-10 százalékkal magasabb fizetés helyett a munkahely biztonságát részesítik előnyben a dolgozók. Az előrejutási lehetőség, és az unalmas egyhangú munka egyaránt 20 százalék körül szerepelt a kiértékelés során. A munka monotonitását adhatja, hogy elsősorban termelő, gyári vagy feldolgozóipari munkahelyektől sikerült adatokat gyűjteni, ahol sokszor egyazon típusú munkát évekig is végezhetnek egyes alkalmazottak. Az előrejutási lehetőség hiánya adódik egyrészt a gazdasági válság által okozott tőkeszegényes helyzetből, továbbá, hogy az egyes vállalkozások esetében nincs is lehetőség előrejutni szervezeti adottságokból és struktúrákból adódóan. A rossz munkahelyi viszonyok (17 százalék) közül a munkahelyek állapotát, a munkakörnyezeti hiányosságokat említették a kérdésre választadók. A munkahelyi viszonyok javítása tőkeigényes és ezekre véleményem szerint egyes kis- és középvállalkozások a közeljövőben sem tudnak nagyobb figyelmet fordítani. Hosszabb távon talán uniós forrásokból, vagy a vizsgált vállalatok gazdasági helyzetének stabilizálódásából lehetőség nyílna esetlegesen fejlesztésekre is. A képzés hiánya, mint elégedetlenséget kiváltó tényező szerepelt az utolsó helyen (9 százalék), ebből az következik, hogy sok dolgozónak nem feltétlenül fontos a továbbképzés, a folyamatos személyes fejlődés. Megítélésem szerint azonban ezzel saját maguk elé húznak fel egy "falat" ahhoz, hogy későbbiekben esetlegesen előbbre juthassanak a ranglétrán.

A kutatás során vizsgáltam, hogy a dícséretnek milyen hatása van a dolgozók további viselkedésére. A kapott eredmények alapján elmondható, hogy a dolgozók 82 százaléka a dícséret után igyekszik hatékonyabban és jobban végezni a rábízott munkát, míg a dolgozók 18 százalékát nem befolyásolja sem pozitív sem negatív irányba, ha megdicsérik. Mindezek alapján elmondható, hogy a dolgozóknak igenis fontos, hogy a mindennapok során megbecsüljék a munkájukat és ezt akár szóbeli dícséret formájában is kinyilvánítsák számukra a vezetők.

A másik oldalról nézve a fenytés és negatív ösztönzés oldalát vizsgálva kijelenthető, hogy a felmérésbe vont alkalmazottakra a fenytés a következő hatással van, 6. ábra.

A kutatás során bebizonyosodott, hogy a fenytésnek inkább visszatartó ereje, mint motiváló hatása van. A kérdésekre kapott válaszok alapján elmondható, hogy a vizsgált vállalatoknál dolgozók 42 százalékát egy esetleges szóbeli fenytés - mely adódhat munka során elkövetett hibából, vagy nem megfelelő hatékonyságú munkavégzésből - inkább visszafogja a teljesítményben, minthogy általa javulna a munkavégző hatékonyság.

5. ábra: Fenyítés, büntetés hatása a dolgozók további munkavégzésére, százalékos megoszlás

A megkérdezett dolgozók 21 százaléka nyilatkozott úgy, hogy megpróbál jobban oda figyelni a munkára, miután fenyítésben részesült. A dolgozók 18 százalékára nincs hatással a fenyítés, míg 15 százalékuk nyilatkozott úgy, hogy akár munkahelyet is váltana, ha sorozatos negatív tényezők érnék a munkahelyen.

Következtetések

A tanulmányban arra kerestem a választ, hogy mi befolyásolja az alkalmazottak motiváltságát a munkahelyen, valamint melyek az elégedettségnek és az elégedetlenségnek a főbb kiváltó okai. Az elégedettséget befolyásoló munkahelyi tényezőket külön-külön vizsgáltam és arra a következtetésre jutottam, hogy a munkahely stabilitásának és a hosszútávú foglalkoztatásnak jóval nagyobb szerepe van az elégedettséget kiváltó tényezők között, mint az anyagi pénzügyi tényezőknek.

A kutatási eredmények alapján elmondható, hogy a vizsgált vállalkozásokban foglalkoztatottak inkább elégedettek voltak, mint elégedetlenek. Ennek kialakításában úgy gondolom, hogy a megfelelő munkaerő kiválasztása és motiválása mellett az alkalmazottakat támogató szervezeti kultúrának is kiemelkedő szerepe lehet. Fontos, hogy a motiváció, mint ösztönzési rendszer szerves részét képezze a szervezeti rendszernek, melynek alapvető követelménye kell, hogy legyen a motivációs eszközök igazságos és méltányos elosztása is.

A következőkben javaslatot kívánok tenni a vizsgált vállalatoknál alkalmazott motivációs eszközök hatékonysági rangsorára. A kutatásom alapján elmondható, hogy a legcélszerűbb motivációs eszköz az lenne, ha stabil munkahelyet teremtenének a vállalatok az alkalmazottaik részére. Ha a dolgozó hosszútávon biztonságban érezhetné magát, az mindenképpen javítaná a szervezeti elköteleződést is. A sorrend a továbbiakban a dicséret- mint pozitív motiváló tényező, a pénzügyi motiváció, a kinevezés, előléptetés, a munkahelyi légkör, fejlődési lehetőség és csak legvégén kerülhet sor a negatív célzatú fenyítéses, büntetéses motivációs eszközök használatára.

Összefoglalás

A vállalatok versenyképességében egyre fontosabb szerepet tölt be a munkavállalói elégedettség. Az elégedett dolgozó ugyanis lojális és együttműködő, könnyen tud azonosulni a szervezeti célokkal. A profit hajszolása mellett fontos a munkatársak számára olyan szervezeti környezet kialakítása, amelyben örömmel és hatékonyan tudnak dolgozni. A tanulmányban arra kerestem a választ, hogyan lehetne a kis- és középvállalkozásokban alkalmazott motivációs eszközöket rangsorolni, melyek azok, amelyek hosszabb távon a dolgozói elégedettségre is kihatással lehetnek. Összességében elmondható, hogy bár napjainkban egy anyagi, pénz centrikus világban élünk, mégis a véleményem az, hogy egy kielégítő javadalmazás mellett számos mód van arra (pl. dicséret, biztonságos és kiszámítható munkahely stb.), hogy a dolgozóinkat jobb teljesítményre tudjuk ösztönözni.

Referenciák

- [1] Antal Zs., Dobák M.: Vezetés és szervezés - Szervezetek kialakítása és működtetése, 2010, Aula Kiadó
- [2] Gyökér, I.: Humánerőforrás-menedzsment, 1999, Műszaki Könyvkiadó, Budapest
- [3] Herzberg, F.: Work and the nature of man, 1971, World Publishing, New York, USA
- [4] Locke, E.A.: The nature and causes of job satisfaction, In: Handbook of industrial and organizational psychology, 1976, Chicago, USA
- [5] Maslow, A.: Self-actualization and beyond, In: Challenges of Humanistic Psychology, 1967, McGraw-Hill, New York, USA
- [6] Vroom, V.: Work and Motivation, 1964, Wiley Publishing, New York, USA
- [7] Skinner, A., Belmont, M.: Motivation in the Workplace, 1993, Journal of Psychology, Vol. 85., No. 4., USA

15. szekció

Nemzetközi dimenziók és kapcsolatok a Kárpát-medencében

**Elnök: Horváth Ágnes ;
Vizi László Tamás**

**Szekció titkár: Dobó Marianna;
Zachar Péter Krisztián**

Előadók:

Előadók	Előadás címe
Guszmán Gergely	A Kárpát-medencei történelmi traumák fenomenológiája
Vizi László Tamás	A trianoni trauma egy reprezentatív felmérés tükrében
Sallai János	Globalizáció a migráció katalizátora
Horváth Ágnes	Választójog- nők a közéletben a Kárpát-medencében
Lőrinczné Bencze Edit	A többszintű kormányzás új lehetőségei a magyar-horvát területi együttműködésekben
Remek Éva	A V4 kül- és biztonságpolitikája
Dobó Marianna	Vis mayor és megelőzés – nemzetközi irányelvek a katasztrófavédelemben a Kárpát-medencében
Zachar Péter Krisztián	Die ungarischen Wirtschaftskammern und die Verbreitung moderner Management-Wissensinhalte in Krisenepochen – Ein Überblick
Lőrincz András	A bizalom funkciója az állam legitimitásában
Steller Lea-Katharina	A Bajorországi Magyar Iskola rendszere

Horváth Ágnes⁹⁹: Választójog – nők a közéletben a Kárpát-medencében

Absztrakt: A nők politikai érdekképviselete, a választójog kiterjesztésének követelése a polgárosodás egyik elengedhetetlen, látványos következménye. A XX. század elején a polgári mozgalmak egy része a jogegyenlőség megteremtésére és szélesebb alkalmazására irányult. Ezen mozgalmaknak érdekes színfoltját jelentik a választójogi mozgalmak, különös tekintettel a nők választójogáért szerveződő szervezetekre. Előadásom alaptézise az, hogy a polgárosodás szintje, eredményei és a nők társadalmi helyzete között egyenes összefüggés mutatható ki. A nők politikai szerepvállalását meg kell, hogy előzze a nők gazdasági, társadalmi szerepének változása. Az általános titkos választójog garantálása és a nők reprezentatív képviselete között ugyanakkor nincs közvetlen megfelelés. Az előadásomban elemezni kívánom, hogy a nők mikor, milyen módon jutottak el az aktív politikai részvételig, a Kárpát-medence különböző államaiban. Amikor a Kárpát-medence versenyképességét vizsgáljuk, érdemes elemezni azt, hogy a döntéshozatalban milyen módon vesznek részt a társadalom felét alkotó nők, s hogy ennek milyen következményei, perspektívái vannak.

Bevezetés

A Kárpát-medencében élő népek sorsa elválaszthatatlan egymástól. A XIX-XX. század nagy sorsfordító eseményei ugyanakkor függetlenül attól, hogy mikor, melyik politikai táborhoz tartoztak /pl.: kisantant, szovjet blokk, stb./, egyre inkább eltávolították egymástól a különböző nemzeteket, nemzetiségeket. A nemzetállamok kialakulása, az új típusú rendszerek születése és megerősödése eredményeként megtört az a gazdasági, társadalmi harmónia, amely hosszú évszázadokon keresztül összekötötte az itt élőket. Az 1900-as évek óta a Kárpát-medence berendezkedése gazdasági-társadalmi, és politikai szinteken egyaránt alapvetően megváltozott, az utóbbi 50 évben pedig radikális átalakuláson ment keresztül.

Meggyőződésünk, hogy a politikai határok élesedése, az államok távolodása bár jelentős mértékben befolyásolta a folyamatokat az egyes országokban, a főbb tendenciák nem mutatnak jelentős eltéréseket. A Monarchia korában a polgárosodás, az I. világháború és azt követő államalkotási periódus, a jobbratolódás, a II. világháború, a szovjet megszállás /majdnem mindegy, hogy a győztes, vagy a vesztes oldalon kerültek be a körbe/, majd az 1989-90-es rendszerváltások is közös sorsot mutatnak.¹⁰⁰

A választójogi mozgalmak aktivizálódása, a választási rendszerek kialakulása, a nők közéleti szerepvállalásának erősödése a XX. század egyik fontos társadalmi, politikai folyamata. A tanulmány azt vizsgálja, hogy a női választójog bevezetése, a nők közéleti, parlamenti reprezentációja milyen hasonlatosságokat illetve eltéréseket mutat. Az elemzés a Kárpát-medence országaira terjed ki.¹⁰¹

Magyarország a női képviselet szempontjából a 10,1 %-os parlamenti képviseleti aránnyal jelenleg a 112. helyet foglalja el az Interparlamentáris Unió 2015-ös ranglistáján,¹⁰² a Kárpát-medence államai közül pedig Ukrajna mögött az utolsó helyre szorult.¹⁰³

⁹⁹ Dr., Eszterházy Károly Főiskola, horvathadr@ektf.hu

¹⁰⁰ Ez a megállapítás Ausztria esetében azzal a kitételrel érvényes, hogy Ausztria nem került a Szovjetunió fennhatósága alá sem részben, sem egészben, így módon a polgári állam működése ott sértetlen és töretlen maradt.

¹⁰¹ Az elemzés a Kárpát-medence országaira terjed ki: Ausztria, Bosznia-Hercegovina, Csehország, Horvátország, Lengyelország, Magyarország, Románia, Szerbia, Szlovákia, Szlovénia, Ukrajna.

¹⁰² Women in National Parliaments: Inter-Parliamentary Union 2015. <http://www.ipu.org/wmn-e/classif.htm>

Írásunk hipotézise, hogy a Kárpát-medencében az 1990-es rendszerváltásig alapvetően azonos volt a nők politikai aktivitása, illetve a képviseleti arányok között nem mutatható ki drasztikus eltérés. A kivételek akkor jelennek meg, amikor valamelyik ország működése alapvetően eltér a térség többi államától.

A tanulmány azt kívánja bemutatni, hogy milyen trendek figyelhetők meg a Kárpát-medencében a női képviselet területén. Tanulságos a statisztikák vizsgálata, ha sorrendbe állítjuk a XX. század során a női képviselők jelenlétét az egyes országok parlamentjében. Ezek a számsorok nem adnak teljes körű információt a nők közéleti szerepvállalásával kapcsolatban.¹⁰⁴

Az elemzést három fő részre bontjuk: először értelmezzük a polgárosodás folyamatát, majd vizsgáljuk a polgárosodás és a választójog összefüggéseit, végül fejezetben foglalkozunk a nők képviseletének megjelenésével az egyes országok gyakorlatában, a nők politikai aktivitása területén is.

Polgárosodás a Kárpát-medencében

A századfordulón a Kárpát-medencében zajló polgári fejlődés problémája többszörösen összetett. Ha a történelmi folyamatokat vizsgáljuk, megállapíthatjuk: szükségszerű, hogy a társadalmon belül létrejöjjenek embereket megosztó különbségek: nemi, generációs, vallási, területi, gazdasági, osztály, rétegtagság, stb. Az ilyen ellentétek kialakulása az ember társadalmi létezésének elkerülhetetlen velejárója az eddigi tapasztalatok alapján.

A polgárosodás folyamatának elválaszthatatlan eleme a piaci viszonyok térnyerése. A piac térhódításával, a technológiák fejlődésével párhuzamosan azonban megnövekedett azok száma, akiknek egzisztenciális biztonsága, az üzleti fejlődése megkövetelte, hogy magasabb szintű tudással rendelkezzenek a kor átlagemberéhez képest.

A polgárosodás jelentős változást hozott az emberiség életében több szinten is. Ha a weberi értelmezéshez nyúlunk vissza, akkor a polgárosodást a társadalomtörténet szempontjából három szinten értelmezhetjük.¹⁰⁵ Először is olyan folyamatként, amelynek eredményeként kiszélesedik a tulajdonosi réteg, másodsor elterjed és elfogadottá, mi több, követendővé válik a polgári létforma, harmadszor pedig a polgárosodás az a folyamat, amelynek során és eredményeként deklarálják a szabadságjogokat és általánossá válik a polgári jogrend.

A feudális rendszer felbomlásával a korábbi kiváltságos rétegek (nemesség, polgárság) és a jobbágyság egy része tulajdonossá vált, míg a jobbágyság nagyobb hányada zsellérként, munkásként folytatta életét. A polgárok tehát olyan emberek, akik a piacgazdaság szereplői tulajdonosként, munkáltatóként vagy munkavállalóként. Társadalmi értelemben a polgárságot olyan emberek testesítik meg, akik hasonló életmóddal bírnak, rendelkeznek az adott kor szerinti meghatározott minőségű iskolázottsággal illetve műveltséggel, az adott társadalomban örökölt vagy szerzett presztízsük van. Politikai szinten a polgárok meghatározott politikai jogokkal /pl.: választójog, a szabadsághoz való jog, tulajdonjog, a törvény előtti egyenlőség, és a vallásszabadság joga, amely a 19. század végére vallás- és lelkiismereti szabadsághoz való jogra egészül ki/ rendelkeznek, joguk van részt venni a közösségre vonatkozó politikai döntések meghozatalában.

Témánk szempontjából meghatározó az a jelenség, melynek lényege, hogy a polgárosodás során és következtében az adott közösségben fontos cél a választási rendszerek megalkotása, a politikai képviselet új formáinak kialakítása. A modern polgári rendszerek létrehozásában a polgári alapjogok

¹⁰³ Megjegyzendő, hogy a rangsor fontos mutatója a nők számszerű megjelenésének a parlamentek munkájában, ugyanakkor nem abszolút értékmérő a politikai rendszer, a demokratikus intézmények működése szempontjából.

¹⁰⁴ A közéleti szerepvállalás jóval sokrétűbb, mint a nők parlamenti reprezentációja. A nők részvétele helyi szinten a politikai döntéshozatalban meglepően nagy számokat mutat: pl. egy adott időszakban hány nő polgármester van, hány képvisel jutott be a döntéshozó testületekbe, stb.

¹⁰⁵ Max Weber: Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai. 2./1. Budapest, 1992. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó

biztosítása elengedhetetlen. Meghatározó változás a korábbi rendszerekhez képest a választásokon alapuló alkotmányos rendszerek kiépítésének igénye.

A Kárpát-medence népessége a XIX. század során már kész recepteket kapott a politikai átalakulás mikéntjéből: az angol polgári forradalom, az amerikai eszmék, a francia polgári forradalom tanulságai nagy hatással voltak a korabeli politikai elitre éppúgy, mint a feltörekvő társadalmi csoportok képviselőire. Az 1848-as polgári forradalom megmozgatta a Kárpát-medence valamennyi népcsoportját: eltérő a közösségek politikai fejlettségének szintje, de a modernizáció kényszere az uralkodót és a jobbágyot, a románokat, szlovákokat, magyarokat és az osztrákokat és minden más nemzetet, nemzetiséget egyaránt lépésre kényszeríti. Bár az 1848-49-es magyar szabadságharc elbukott, a 48-as forradalom politikai eredményei az egész Kárpát-medence, annak valamennyi népe szempontjából meghatározó volt.

A polgárosodás és a választójog összefüggései

A Habsburg-birodalom alkotmányos átalakítása több lépcsőben zajlott, melynek eredményeként 1867-ben létrejött az első modern polgári állam a Kárpát-medencében: az Osztrák-Magyar Monarchia, mely két államból állt: a Magyar Királyságból és az Osztrák Császárságból.¹⁰⁶

Az első világháború végéig a politikai jogok garantálása egyéni szinten történik, a közösségi szintű politizálás a magyar és az osztrák nemzet kiváltsága volt. A cenzusos választójog bevezetése a Monarchia területén élő férfiak szűk, de egyre bővülő csoportja számára nyitotta meg a politikai döntéshozatalban a részvétel lehetőségét. A választás joga ettől kezdve teljesítményhez kötődött: aki adófizető volt, vagy műveltsége alapján kiemelkedően teljesített, beleszólhatott a köz ügyeinek intézésébe. A választójog kiterjesztése a Monarchia területén a magyar királyság és az osztrák örökös tartományok területein lényegében azonos időszakban, azonos módon történik.

Táblázat 1: Általános választójog bevezetése a Kárpát-medence államaiban

Ország	Általános, egyenlő és titkos választójog bevezetése
Ausztria	1918.
Bosznia-Hercegovina (1991-ig Jugoszlávia)	1920. ^{***}
Csehország (1992-ig Csehszlovákia)	1918. [*]
Horvátország (1991-ig Jugoszlávia)	1918. ^{***}
Lengyelország	1919.
Magyarország	1918. ^{**}
Románia	1918.
Szerbia (1991-ig Jugoszlávia)	1920. ^{***}
Szlovákia (1992-ig Csehszlovákia)	1918. [*]
Szlovénia (1991-ig Jugoszlávia)	1920. ^{***}
Ukrajna (1991-ig Szovjetunió)	1936.

* A nők csak 1920-ban.

** A nők csak korlátozottan.

*** 1953. Jugoszlávia: A különféle képviseleti szervekbe való választásokon olyan rendszert vezetnek be, amelyekben az egyes emberek szavazatait az őket foglalkoztató nemzetgazdasági ágak a nemzeti jövedelemhez való arányában súlyozzák.

¹⁰⁶ Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században. Budapest, 1999. Osiris Kiadó. 15. o.

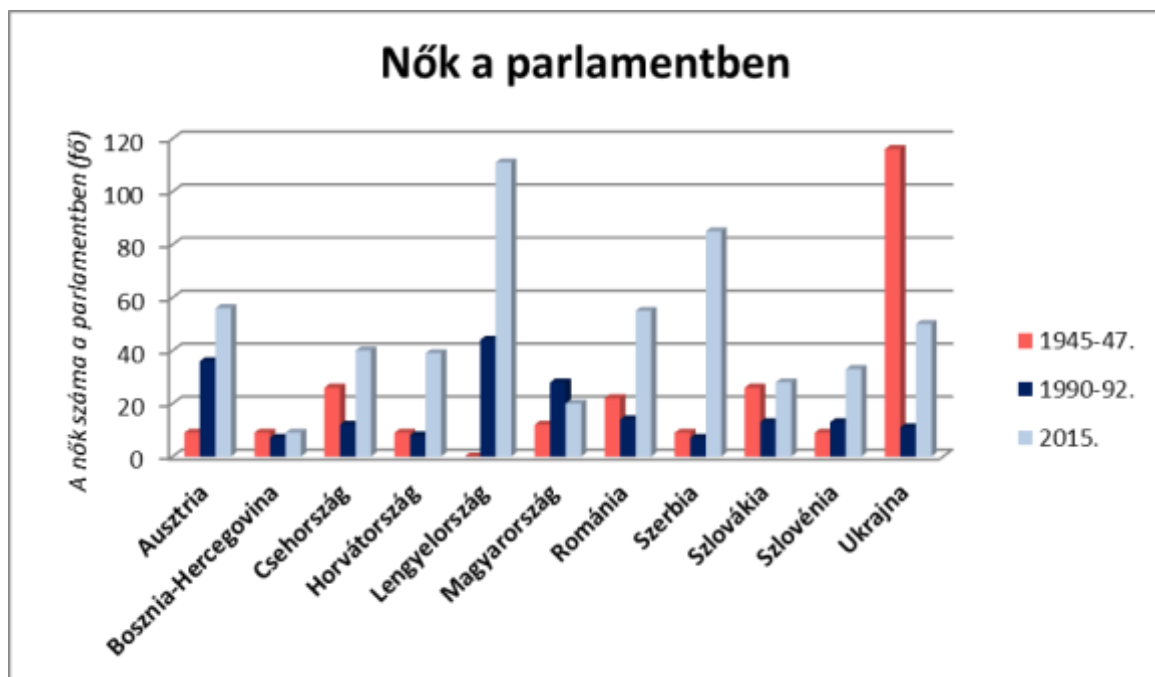
Az első világháború az Osztrák-Magyar Monarchia feldarabolásával ért véget. A Magyar Királyság területéhez tartozó nemzetiségek 1918 őszén sorozatosan kiáltották ki elszakadásukat a Monarchiától. Az új államok 1918-19 során megalkották az állam működéséhez szükséges jogi, politikai kereteket, kidolgozták alkotmányaikat. Valamennyi állam alkotmánya kimondta a népképviselőten (is) alapuló parlament megalakulását, s ehhez hozzárendelte a választójog kiterjesztését. Több állam /pl. Magyarország, Ausztria, Románia, Lengyelország/ már 1918-19-ben kimondta az általános, titkos választójog bevezetését, de ezt viszonylag rövid idő alatt revideálták, azaz korlátozták a választójog általános érvényességét. Megjegyzendő, hogy az általános, titkos és egyenlő választójog nem terjedt ki korlátlanul a nőkre az adott államokban, hanem műveltségi és életkori cenzushoz kötötték. A két világháború közötti időszak a polgári rendszerekben egyfajta tanulási időszak volt a politikai szerepvállalásokat illetően. A megalakuló parlamentekben¹⁰⁷ 1918-1920 között kivétel nélkül volt néhány nő képviselő, de arányuk Csehszlovákia kivételével nem érte el a 2%-ot sem. Csehszlovákia a kb. 15%-os képvisellel ebben a tekintetben abszolút kiemelkedik a térség államai közül, bár szabályozása nem tér el. A nők parlamenti szerepvállalását az erős, jelentős hazai és nemzetközi kapcsolatokkal rendelkező cseh nőmozgalom készítette elő.

A II. világháború lezárása és az új világrend kialakulása ad ismét teret a választójogi rendszerek reformjának: a térség valamennyi államában ekkor teszik általánossá, titkossá és valóban egyenlővé a választójogot.

Választójog és a női képviselet

A demokrácia alapvető követelménye a különböző társadalmi csoportok – így a nők és a férfiak – érdekeinek megjelenítése a politikai döntési folyamatokban közvetlen módon és a képviseleti demokrácia útján.

Érdemes megvizsgálni, hogy a nők megváltozott helyzetére hogyan reagál az adott kor, milyen lehetőségek adóttak a nők számára az új világban, s hogyan tudnak élni ezekkel a lehetőségekkel. A nyilvánosan elérhető nemzetközi statisztikák azt mutatják, hogy napjainkban jelentős eltéréseket találunk a nők képviseleti arányában, annak változásaiban a Kárpát-medence különböző országaiban.

1. ábra: Nők a parlamentben a Kárpát-medencében 1945-1990-2015 [12]

¹⁰⁷ Összefoglalóan parlament névvel jelzem a törvényhozó testületeket, bár az egyes államok eltérő megnevezéseket használtak.

Milyen tényezők befolyásolják leginkább a női képviseletet? Magyarázható-e a nők képviseletének aránya a parlamentekben, illetve a választott testületekben a választási rendszerek sajátosságaival, vagy sokkal több dolgot kell figyelembe vennünk, úgy mint az adott ország történelmi, kulturális hagyományait, a gazdasági erőforrások elosztását, a politikai rendszer egészének működését, stb.? A nemek szerint kiegyensúlyozatlan politikai intézményrendszert a szakirodalom a „demokrácia deficitjeként” értékeli. A követelmény érvényesítésének mikéntje azonban szintén számtalan kérdést vet fel.

A választási rendszerek milyensége alapvetően befolyásolja a nők lehetséges részvételét és eredményességét a választásokon. A Matland-Montgomery szerzőpáros¹⁰⁸ a listás-arányos rendszerek mellett érvel három szempontból is. Ezen rendszerek esetében a jelölés-kiválasztás során nincs olyan nagy harc, több jelölt indulását teszik lehetővé, és a választók sem húzódnak vissza a női jelölt láttán. A választási rendszerek működése ugyanakkor sok esetben nem ad magyarázatot a nők eltérő minőségi és mennyiségi megjelenésére a közéletben. Erre éppen a közép-európai, kárpát-medencei országok szolgálnak jó példaként.

Az országonkénti elemzések azt mutatják, hogy igen hosszú időnek kellett eltelnie – különösen a „fejlett demokráciákban” – az első népképviseleti parlament megalakulása, és a női képviselők megválasztása között. A svéd parlament tartja a rekordot: 1435-ben ült össze az első parlament, 486 év telt el az első női képviselő megválasztásáig. A francia rendszerben ez az eltérés 156 év, a közép-európai országok esetében ez kevesebb, mint 100 év.¹⁰⁹

Táblázat 2: Választott parlament – női választójog – első női képviselő [12]

Ország	Az első választott parlament (év)	A nők választójoga (év)	Az első nő a parlamentben	
			Év	Fő
Ausztria	1867.	1918.	1919.	8
Bosznia-Hercegovina**	1990.	1945.	1990.	7
Csehország**	1992.	1920.	1992.	20
Horvátország**	1992.	1945.	1992.	8
Lengyelország	1919.	1919.	1919./1928.*	6/3*
Magyarország	1848.	1918.	1920.	11
Románia	1919.	1929.	1946.	22
Szerbia**	1997.	1945.	1997.	85
Szlovákia**	1992.	1920.	1992.	23
Szlovénia**	1992.	1945.	1992.	13
Ukrajna**	1990.	1919.	1990.	11

* alsóház/felsőház

** az adott államok a 20. században más történelmi formációkhoz tartoztak¹¹⁰

¹⁰⁸ Matland, Richard E-Montgomery Kathleen A. (szerk.): Women's acces to political power in post-communist Europe.Oxford University Press

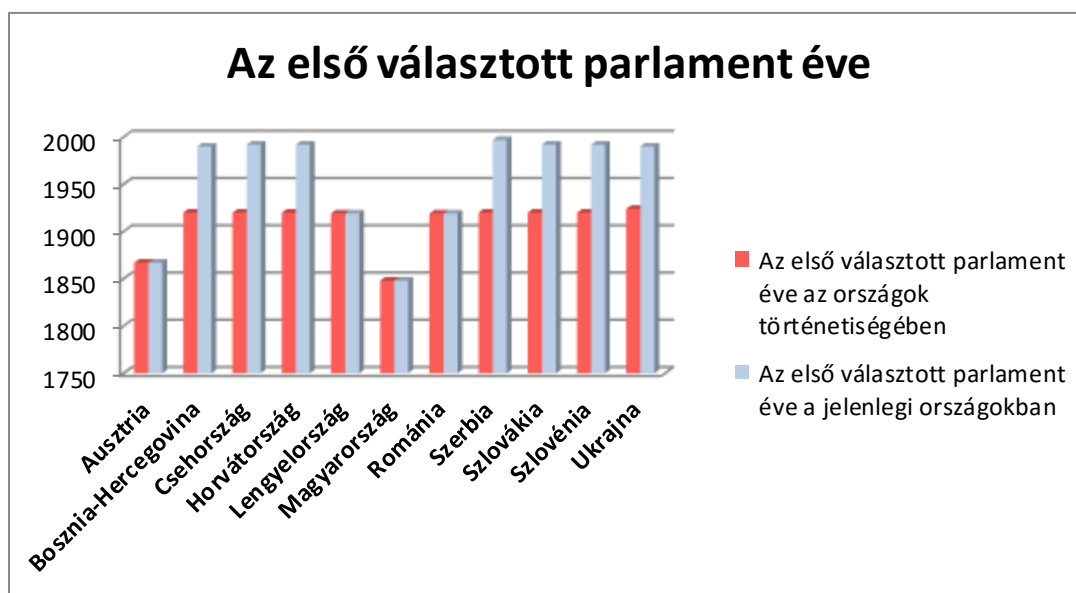
¹⁰⁹ Women in Parliaments 1945-95. Worldwide Statistical Surway. Inter-Parliamentary Union 1995. 8-11.o

¹¹⁰ Bosznia-Hercegovina, Horvátország, Szerbia és Szlovénia a választójog megadása és a parlamentáris rendszer kiépítése területén együtt mozognak: 1920-ban jött létre az első választott parlament. Csehország és Szlovákia Csehszlovákia részeként szintén 1920-ban hozta létre az első választott parlamentjét. Ukrajna a Szovjetunió részeként létezett az adott időszakban és a polgárháború befejezésével 1924-re stabilizálódtak a politikai viszonyok.

Az 1945 után létrejött államok esetében nincs eltérés a parlament megalakulása és az általános választójog /ebben a nők választójogának/ deklarálása között. Igaz ez az 1990-es rendszerváltást követően megalakult Jugoszláv utódállamokra éppen úgy, mint Csehországra és Szlovákiára.

A Kárpát-medence országaiban a választójog szerzése eltérő időpontban történt meg.

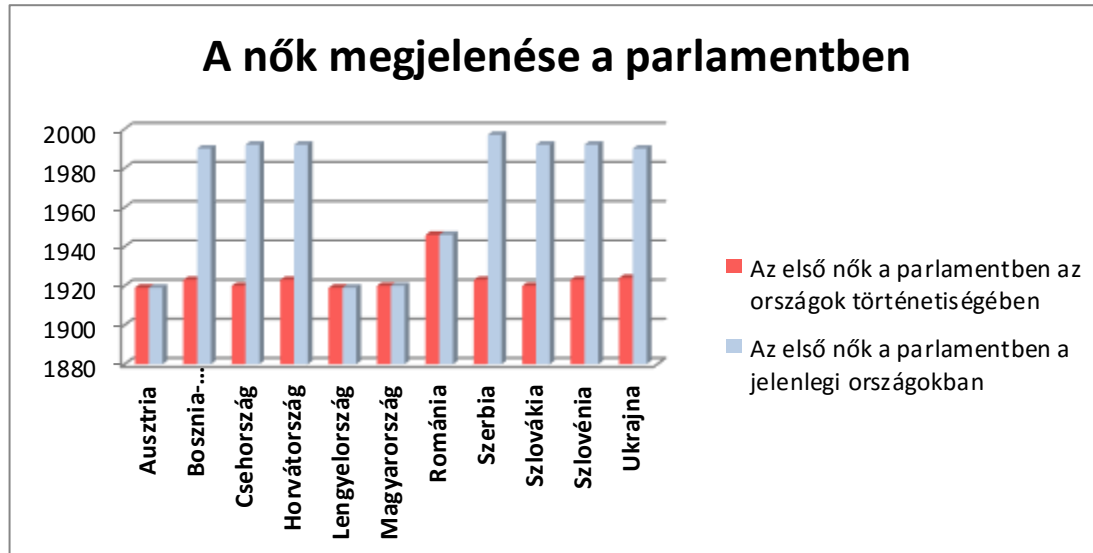
A parlamentek választása az első világháborút követően zárul a vizsgált országokban. Legkorábban Magyarországon működött parlament (1848). Ha korrigáljuk a dátumot 1867-re, akkor is élen jár Magyarország a polgári struktúrák megteremtésében, Ausztriával együtt. A következő hulláma a törvényhozó intézmények megalakításának az első világháború lezárását követő időszakra esik. Az I. világháború lezárásakor megfogalmazódó nagyhatalmi érdekek teljes egészében átrajzolják Európa, és benne a Kárpát-medence térképét. A korábbi Habsburg-birodalom, majd 1867-től Osztrák-Magyar Monarchia 1918 végére megszűnik létezni. Az utódállamok legelső feladata az államiság intézményrendszerének kidolgozása kellett, hogy legyen. Az új struktúrák kialakításában a nagyhatalmak mérvadó szerepet játszottak, hiszen a többpártrendszerre épülő alkotmányos rendszer a hatalommegosztás intézményi struktúrájának kiépítésével elvárt követelmény volt az új államok felé. Ennek a folyamatnak egyik meghatározó eleme a törvényhozás új intézményeinek megteremtése is. A parlamentáris rendszerek működésének alapja a választójogi rendszer kiépítése. A Szerb-Horvát-Szlovén Királyságban az 1920-as alkotmányozó nemzetgyűlési választás már általános, egyenlő, közvetlen és titkos választással kerültek a 312 fős skupstinájába, mégis az 1923 márciusában megtartott választást tekinthetjük a jugoszláv terület parlamenti időszakának kezdő dátumaként, hiszen ekkor már az örökletes monarchiából kilépve szervezik a törvényhozás folyamatát. Jugoszlávia szétesése után ez a dátum az országok történetírásának kevésbé fontos dátumává vált, helyette Bosznia-Hercegovina az 1990-es, Horvátország és Szlovénia az 1992-es, Szerbia pedig az 1997-es parlamenti választási évet adja kezdő törvényhozási évné.

2. ábra: Az első választott parlament éve a Kárpát-medence országaiban [12]

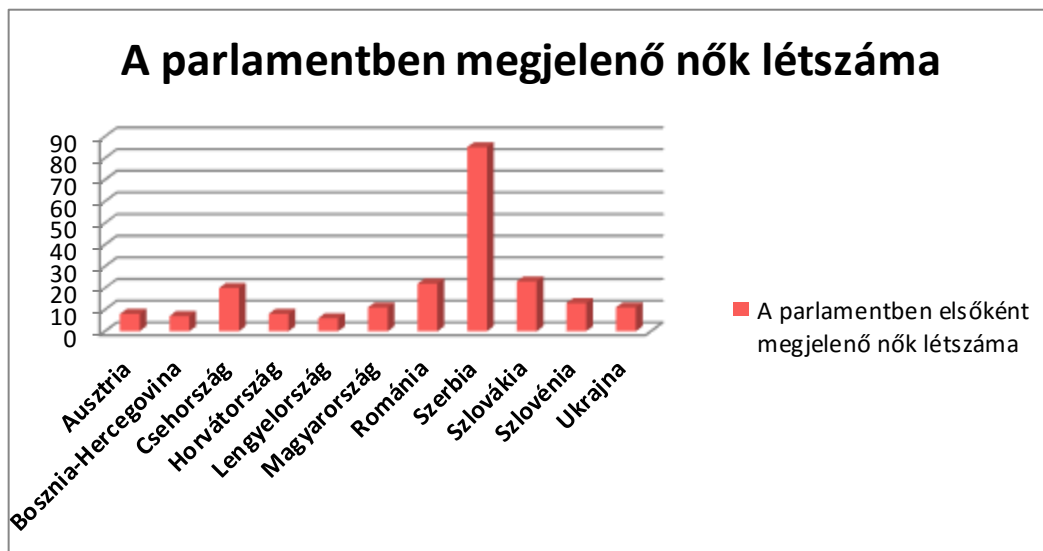
Nincs nagy különbség a Kárpát-medence országai között a tekintetben sem, hogy az első képviseleti rendszeren alapuló parlament létrejött, a nők választójogának megadása, és az első női képviselő megválasztása között mindössze maximum néhány év telik el. Így igaz az a megállapítás az 1918-23. közötti időszakra éppúgy, mint az 1989-et követő új demokratikus rendszerekre. A vizsgált

országokban Ausztria és Magyarország¹¹¹ adta meg legkorábban a nők számára a választójogot 1918-ban. A sorban Lengyelország, majd Csehszlovákia, végül a Jugoszláv területek következtek 1919-től 1923-ig. Csehszlovákia és Jugoszlávia felbomlásával a létrejött új államok parlamentjei már a nők aktív részvételével alakultak meg. Minimális az eltérés az aktív és a passzív választójog gyakorlása között, ez is maximum néhány évben mérhető. Ez alól kivételt képez Románia, ahol csaknem húsz év telt el a nők választójogának megadása és az első női parlamenti képviselő megjelenése között.

3. ábra: A nők megjelenése a parlamentben a Kárpát-medencében

A női képviselők a parlamentben kiugró számban Szerbiában kerültek be 85 fővel, de Szlovákia, Csehország és Románia is több mint 20 nő számára adott képviselői helyet a parlamentben. Magyarországon, Ukrajnában, Lengyelországban kezdetektől nagyon alacsony számban választottak női képviselőt.

4. ábra: Az első női képviselők létszáma a parlamentben történő megjelenéskor [12]

¹¹¹ Magyarországon 1918. november 23-én kaptak választójogot a nők, de ez korlátozott választójog volt a nők számára, mivel a férfiakétól eltérő magasabb életkorhoz és műveltséghez kötötte a választás és a választhatóság feltételeit.

Táblázat 3: A nők képviselete az 1990-es rendszerváltás előtt, után [12]

Ország	A demokratikus választások előtti utolsó választás (év)	A női képviselők aránya a választások eredményeként (%)	Az első demokratikus választás éve (év)	A női képviselők aránya az első választások eredményeként (%)
Ausztria	1986.	11,5	1990.	21,8
Bosznia-Hercegovina (1991-ig Jugoszlávia)	1985.	19,1	1990.	4,5
Csehország (1992-ig Csehszlovákia)	1986.	29,3	1990.	11,3
Horvátország (1991-ig Jugoszlávia)	1985.	19,1	1997.	8
Lengyelország	1985.	20,2	1990.	13,5
Magyarország	1985.	20,7	1990.	7,25
Románia	1985.	34,4	1990.	3,6
Szerbia (1991-ig Jugoszlávia)	1985.	19,1	1997.	34
Szlovákia (1992-ig Csehszlovákia)	1986.	29,3	1990.	11,3
Szlovénia (1991-ig Jugoszlávia)	1985.	19,1	1995.	14,4
Ukrajna (1991-ig Szovjetunió)	1984.	31,1	1990.	2,4

Az 1990-es rendszerváltások és az európai uniós csatlakozás nem hozott lényeges minőségi fellendülést a női esélyegyenlőség kezelésében.

A nők megjelenése nem hogy nem javult szignifikánsan a politikai hatalom szféráiban, hanem határozottan visszaesett. Ha összehasonlítjuk a Kárpát-medence államaiban zajló folyamatokat és a választások eredményeit megállapíthatjuk, hogy a volt szovjet blokk államaiban mindenhol drasztikusan csökkent a nők képviselete az országok parlamentjeiben az első szabad választásokon.

Az 1980-as évekre a politikai irányelveknek megfelelően a nők aránya a parlamentekben tervezetten magas volt. A „szocialista” korszakban bár nem beszélhetünk szabad választásokról, polgári alkotmányos rendszerekről, megállapíthatjuk, hogy a nők politikai karrierje előtt kevesebb akadály állt, mint a rendszerváltást követő időszakban.

A rendszerváltást megelőző utolsó választásokon Ausztria kivételével minimum 20% körül volt a női képviselet a parlamentekben, a legmagasabb arányt Romániában érték el, ahol 34,3% volt a nők aránya. A „szocialista” nőpolitika része a politikai rendszer működtetésének, amely az egyenlőséget formálisan alapvető elvként tartja számon.

A nőkérdés az 1989-90-es rendszerváltozások időszakában nem szerepelt az elsődlegesen megoldandó társadalmi-gazdasági feladatok között. Lengyelországban 1989-ben az utolsó választások eredményei már a változó világot jelzik. A harcias választási küzdelemben kevesebb női

jelöltet indítanak, és kevesebb a befutó női képviselő is. Csehszlovákiában a korábbi, csaknem 30%-os arányról 11%-ra, Magyarországon 20,7%-ról 7,25%-ra, míg Romániában a 34,4%-ról 3,6%-ra. Szemléletes a grafikon, amely a változások mértékét mutatja. Ausztria kivételt jelent a negatív tendenciák alól: az 1986-os év 11,5%-áról 1990-re 21,8%-ra, azaz több mint duplájára nőtt a nők parlamenti képviselete.

Táblázat 4: A nők száma és aránya a parlamentben a Kárpát-medencében 1945-1990-2015 [12]

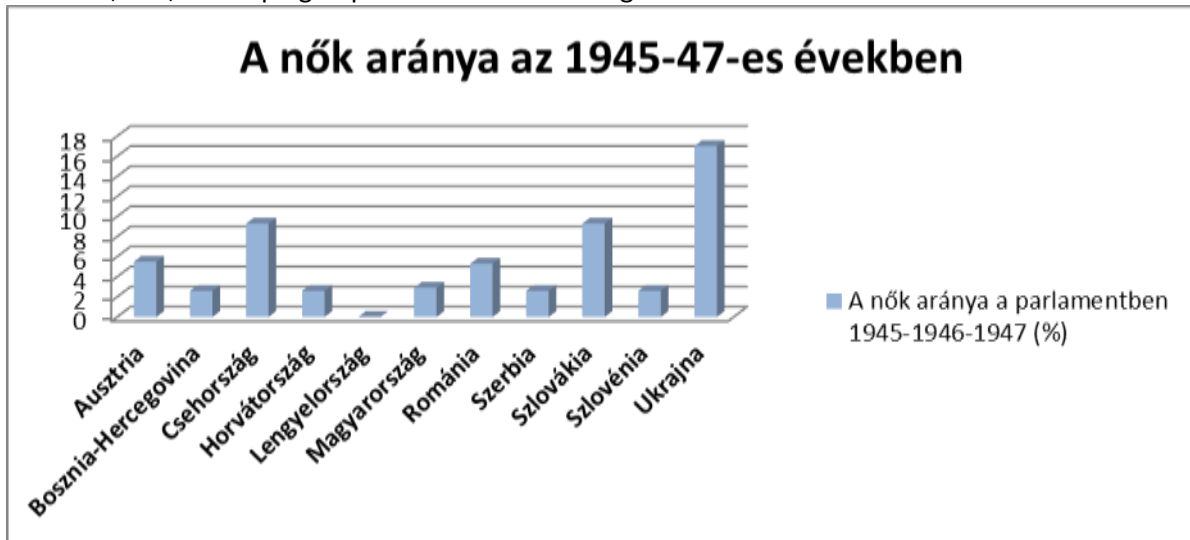
Ország	Év	%	Fő	Év	%	Fő	Év	%	Fő
Ausztria	1945 .	5,5	9	1990 .	19,7	36	2015 .	30,6/29,5 *	56/18*
Bosznia-Hercegovina**	1945 .	2,6/6,3*	9/11*	1990 .	4,5	7	2015 .	21,4/13,3 *	9/2*
Csehország	1945 .	9,3	26	1992 .	8/10*	12/15 *	2015 .	20/18,5*	40/15*
Horvátország*	1945 .	2,6/6,3*	9/11*	1992 .	5,8/4,4*	8/3*	2015 .	25,8	39
Lengyelország	1947 .	0	0	1991 .	9,6/8*	44/8*	2015 .	24,1/13*	111/13 *
Magyarország	1945 .	2,9	12	1990 .	7,3	28	2015 .	10,1	20
Románia	1946 .	5,3	22	1990 .	3,6/0,8*	14/1*	2015 .	13,7/7,7*	55/13*
Szerbia**	1945 .	2,6/6,3*	9/11*	1992 .	5,1/2,5*	7/1*	2015 .	34	85
Szlovákia	1946 .	9,3	26	1990 .	8,7/11,3 *	13/17 *	2015 .	18,7	28
Szlovénia**	1945 .	2,6/6,3*	9/11*	1992 .	14,4	13	2015 .	36,7/7,5*	33/3*
Ukrajna	1946 .	17/24,5 *	116/161 *	1990 .	2,4	11	2015 .	11,8	50

* alsóház/felsőház

** volt Jugoszláv területek

A második világháború végén a Kárpát-medence a nagyhatalmak döntése eredményeként szovjet megszállás alá kerül. Ausztria viszonylagos védelmet élvezett a nyugati hatalmak részéről, és az 1950-es évek közepétől megszabadulva a Szovjetunió ellenőrzésétől, független polgári államként létezhetett. Politikai rendszerét a Nyugat-Európai mintáknak megfelelően alakította ki: az alkotmányos berendezkedésnek megfelelő intézményrendszert és normarendszert hozott létre. Az általános, titkos, egyenlő választójog valamennyi osztrák állampolgárra korlátozás nélkül érvényes volt. A nők választók és választhatók voltak, de az 1980-as évekig nem tudták átlépni a 10%-os képviseleti arányt. A nők politikai szerepvállalásában az igazi áttörés 1990-ben következett be, amikor az osztrák parlamentben a nők aránya meghaladta a 20%-ot. A női képviselők számának növekedése az európai uniós irányelveknek megfelelően lényegében töretlen. Napjainkra Ausztriában a nők képviseleti aránya meghaladta a 33%-ot, amivel a Kárpát-medencében az első három ország közé sorolható.

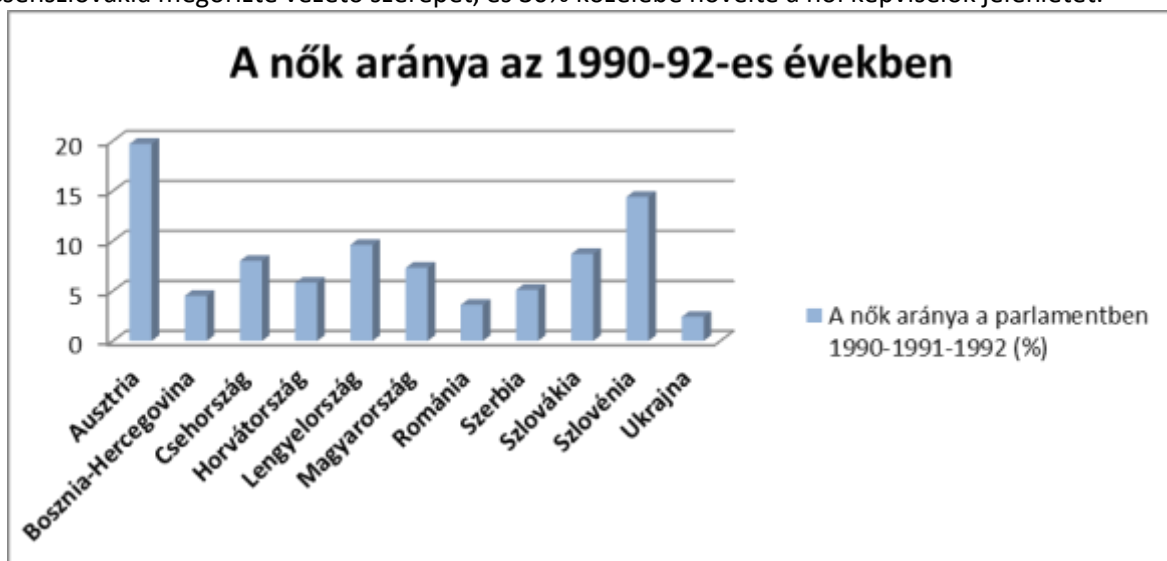
A térség többi állama 1945-48 között a népi demokratikus rendszert építette szovjet fennhatóság alatt. 1949-től ezen országok többsége nyíltan hűséget esküszik a Szovjetuniónak: a Varsói Szerződésen és a KGST-n keresztül a katonai, politikai, gazdasági szövetségi rendszerének részévé válik. Az egyes államok szovjet mintára átalakítják politikai rendszerüket. Felszámolják a többpártrendszert, kimondják a proletárdiktatúra építésének szükségességét, a magántulajdon eltörlését, stb., azaz a polgári politikai struktúrák megsemmisítését.

5. ábra: A nők aránya a parlamentben 1945-47-ben

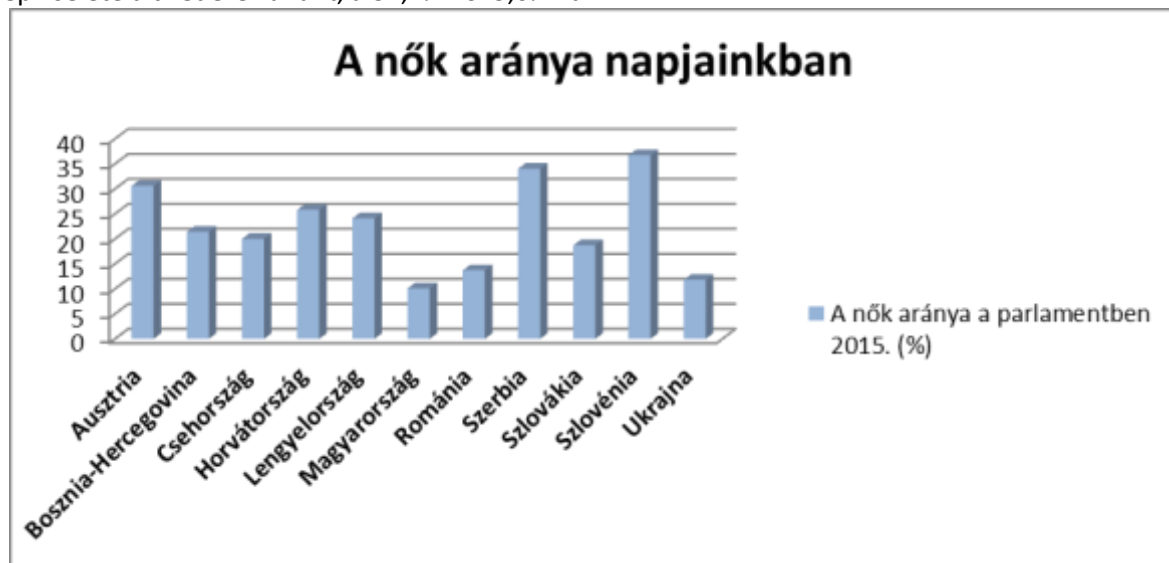
A volt szocialista országokban – beleértve Jugoszláviát is – az 1945 utáni rendszereknek az egyik meghatározó ideológiai üzenete az egyenlőség volt. Ismert tény, hogy a legtöbb esetben ez az elv csak formálisan valósult meg, de tagadhatatlan, hogy például a nők esélyegyenlősége területén jelentős változások következtek be. Kinyíltak a kapuk a nők számára az oktatásban, lényegében minden gazdasági terület elérhetővé vált, és a politikai szerepvállalás, ha irányítottan is, de egyre több nő számára valódi karrierként jelent meg.

Az 1970-es évek végéig általában 20, olykor 28%-os aránnyal képviseleti Magyarország Csehszlovákiával versengve állt az élen a női képviselet területén. A nyolcvanas években a vezető szerepet a térségben átvette Románia, ahol a nők aránya a parlamentben meghaladta a 34%-ot. Csehszlovákia megőrizte vezető szerepét, és 30% közelébe növelte a női képviselők jelenlétét.

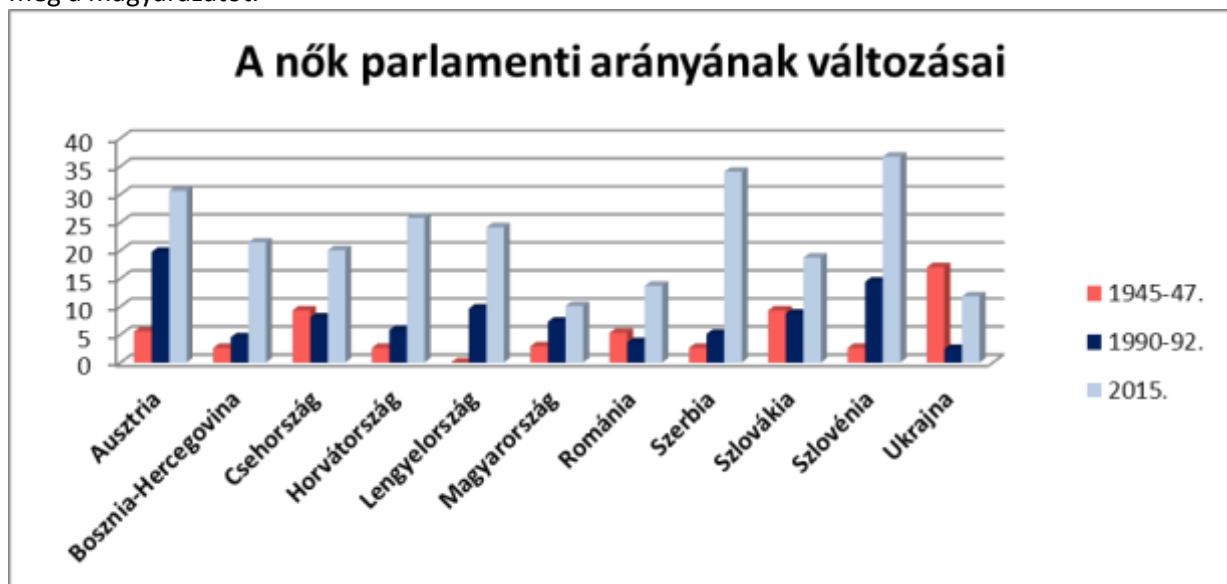
6. ábra: A nők aránya a parlamentben 1990-92-ben

Az 1990-es drasztikus váltást a szocialista államok területén a rendszerváltás politikai sokkja eredményezte. Az egyik legmegdöbbentőbb adat éppen Romániához kapcsolódik, ahol a nők képviselete a tizedére zuhant, a 34,4%-ról 3,6%-ra.

7. ábra: A nők aránya a parlamentben, napjainkban

A 2015-ös adatok alapján a nők választójogát tekintve a térség élvonalába tartozik 3 ország: Szlovénia, Szerbia és Ausztria, de Horvátország és Lengyelország értékei is viszonylag magas arányt mutatnak. Míg a sereghajtó Ukrajna és Magyarország. Nem kétséges, hogy valamennyi állam alkotmányos rendszerként működik, a nők választójogát biztosítják, a jelentős mértékű eltérésre a politikai szocializációban, a politikai elitek magatartásában és a női politikusok képzésében találhatjuk meg a magyarázatot.

8. ábra: A nők parlamenti arányának változásai az elmúlt 70 év során [12]

A Kárpát-medence országaira összességében elmondható, hogy a parlamentben való megjelenést követően a nők aránya növekvő tendenciát mutat. Különösen igaz ez Ausztriára, Lengyelországra, Szerbiára és Szlovéniára, ahol drasztikusan nőttek az arányszámok. Magyarországon egyenletes, nagyon lassú változást figyelhetünk meg. Csehországban, Romániában és Szlovákiában a kezdeti visszaesést növekvő arányok követik. Ukrajnában a hirtelen lecsökkenő arányszám napjainkra szintén növekvő irányba indult el.

Összefoglalás

A Kárpát-medence különböző államaiban sok tekintetben hasonló folyamatokat figyelhetünk meg, ha a választási rendszerek kiépítését és a nők közéleti szerepvállalását vizsgáljuk.

A polgári átalakulás olyan intézmények megszervezésével, illetve jogszabályi környezet kialakításával jár, amely lehetővé teszi a választójogi rendszer kibővítését, az általános, titkos, egyenlő választójog megadását az adott államok polgárai számára.¹¹²

Három történelmi időszakot emelhetünk ki, amikor jelentős változások zajlanak ezen a területen a Kárpát-medencében. Az I. világháború befejezését követően az új polgári államok kialakulása során adódott először lehetőség arra, hogy a Kárpát-medence valamennyi államában női képviselők vegyenek részt a politikai döntéshozatalban. Erre a képviseletre jellemző a képviselőnők alacsony száma, politikai irányzataik szerint leginkább a konzervatív keresztény táborokhoz tartoztak. Ez a tény önmagában anakronisztikusnak tűnhet, hiszen a női választójog élharcosai mindenhol a polgári feministák voltak. Megelőzve a szocialistákat, szociáldemokratákat, keresztény szocialistákat is.

A második hullám a II. világháború végéhez köthető. Ausztria kivételével minden állam szovjet fennhatóság alá került. Az új típusú népi demokráciák, majd szocialista államok meghatározó ideológiája a kommunizmus volt, amely az egyenlőség szükségességét hirdette minden területen: a gazdasági, a társadalmi és a politikai szférában egyaránt. Ennek része az általános, titkos, egyenlő választójog törvénybe iktatása és kiterjesztése minden korlátozás nélkül a nőkre is. A nők szerepeltetése a politikai pályákon éppen olyan irányított volt, mint minden más az adott rendszerekben. Ugyanakkor lehetővé tette a női típusú karrierminták kialakítását, illetve a női politikusok professzionalizálódását. A nők aránya az egyes országok parlamentjeiben folyamatosan emelkedik. Az 1945-90. közötti időszakban valamennyi szocialista államban meghaladja az osztrákok arányát.

A harmadik jelentős változás, ahol szintén együtt mozog a térség: 1989-90. A rendszerváltás időszakában Ausztria kötődése az Európai Unióhoz szorosabbá vált és felértékelődött. Intézményrendszere folyamatosan demokratizálódott és vette át a nyugati normákat. Ennek is köszönhetően a nők képviseleti aránya már 1990-ben meghaladta a 20 százalékot, napjainkban pedig az összes képviselők egyharmadát.

A posztsovjét országokban a politikai változásokat meg kellett fizetniük az ott élőknek. A diktatúrák lebontása, a demokratikus intézményrendszerek kiépítése jelentős áldozatokat követelt, nyílt vagy burkolt konfliktusokon keresztül zajlott. Ez az időszak a női képviselet drasztikus visszaesését eredményezte valamennyi államban. 10-15 évre volt szükség ahhoz, hogy a volt szocialista országokban a nők lehetőségei a politikai szerepvállalásban megváltozzanak, melynek eredményeként néhány ország megközelíti az osztrák arányokat és világviszonylatban is az élbolyba tartozik. Sajnálatos, hogy ebben a folyamatban hazánk a sereghajtó a Kárpát-medencében.

Referenciák

- [1] Ilovski, Gabriella - Várnagy Réka: Vegyes választási rendszer és női képviselet. In: Politikatudományi Szemle, 2007/1., Budapest, 2007., MTA Politikai Tudományok Intézete, 93-113.
- [2] Farkas, E. János - Vajda Ágnes: Az 1990-es parlamenti választások képviselőjelöltjeinek társadalmi jellemzői. In: Magyarország politikai Évkönyve 1991., Budapest, 1991., DKMK, 87-99.
- [3] B. Kelemen, Ida: Női képviselők - női képviselet? In: Politikatudományi Szemle, 2010/3., Budapest, 2010., MTA Politikai Tudományok Intézete, 83-106.
- [4] Kiss, Róbert: Nők a politikában - avagy milyen nemű a közélet Magyarországon? In: Házastárs? Munkatárs? Vetélytárs? A női szerepek változása a 20. századi Magyarországon, szerk.: Palasik Mária és Sipos Balázs, Budapest, 2005., Napvilág Kiadó, 230-240.

¹¹² Jelen tanulmánynak nem volt célja a kettős állampolgárságból adódó választási intézményrendszer elemzése.

- [5] Koncz, Katalin: Nők a politika színpadán. In: Társadalom és gazdaság, 1990/4., Budapest, 1990., Akadémiai Kiadó, 79-94.
- [6] Pető, Andrea: Nőhistóriák. A politizáló magyar nők történetéből, 1945-1951., Budapest, 1998., Seneca Kiadó
- [7] Ilonszki, Gabriella: Nők a politikában: az Európai Unió és Magyarország. In: Nagy Ildikó – Pongrácz Tiborné – Tóth István György (szerk.): Szerepváltozások. Jelentés a nők és a férfiak helyzetéről, Budapest, 2005., TÁRKI, 57-72.
- [8] Kukorelli, István: A magyar választási rendszer 1989-1998. In: Dezső Márta – Kukorelli István (szerk.): Választástudományi tanulmányok, Budapest, 1999., Belügyminisztérium Országos Választási Iroda, 39-53.
- [9] Matland, Richard E. – Kathleen A. Montgomery (szerk.): Women's access to political power in post-communist Europe, 2003., Oxford University Press
- [10] Nagyné, Szegvári Katalin: A női választójog külföldön és hazánkban, Budapest, 2001., HVG-ORAC Kiadó
- [11] Romsics, Ignác: Magyarország története a XX. században, Budapest, 1999., Osiris Kiadó
- [12] Women in Parliaments 1945-95. Worldwide Statistical Survey. Inter-Parliamentary Union, 1995.

Lőrinczné Bencze Edit¹¹³: A többszintű kormányzás új lehetőségei a magyar-horvát területi együttműködésekben

Absztrakt: A többszintű kormányzati rendszer fontos és egyre növekvő jelentőségű szereplői a határokon átnyúló kapcsolatok, melynek magyar – horvát relációban igen széles szegmensével találkozunk, hiszen a transznacionális, a határokon átnyúló, a makroregionális és régióközi együttműködések egyaránt jelen vannak a térségben. A két ország között a polgárháború idején megszakadt határ-menti kapcsolatok újraformálásának és dinamikus fejlesztésének lehetünk tanúi. Ezen határ-menti együttműködések egyik csoportját a helyi és regionális kapcsolatok alkotják, mely munkaközösségeken és eurorégiókon keresztül valósul meg. A másik kategóriába az Európai Unió által indított programok és közösségi támogatással megvalósuló kezdeményezések tartoznak, úgy mint a PHARE CBC, az INTERREG A, vagyis a Határon átnyúló együttműködések, az INTERREG B, a transznacionális kapcsolatok, melynek keretein belül találhatunk funkcionális és multifunkcionális makrorégiók egyaránt, és a jelenlegi költségvetési időszak Magyar-Horvát Területi Együttműködése. A tanulmány a magyar-horvát területi együttműködések, mint a többszintű kormányzás intézményesülését veszi górcső alá.

A határ-menti kapcsolatok, mint a többszintű kormányzás megvalósulásának felértékelődése az Európai Unió szakpolitikáiban

A rendszerváltás számtalan hatása közül az egyik, hogy a közép-, a kelet- és a délkelet-európai térségben korábbi birodalmak, államok és integrációk felbomlásával a régi térszerkezeti egységek átalakultak, új államalakulatok jöttek létre, mely a határok hosszának nagyfokú megnövekedését eredményezte. Ezen rendszerváltó államok zömében kis-, vagy közepes méretűek, így a határsűrűség jelentősen megnőtt az érintett térségben, mely új kérdéseket vetett fel a határok vonatkozásában, a korábban egy államhoz tartozó területek kapcsolódási lehetőségeiben, valamint a más államokkal való viszonyrendszerben. Annál is inkább, mert a korábbi megváltoztathatatlanak tűnő, elválasztó szereppel bíró határ fogalma megváltozott, a határok összekötő, híd szerepe került előtérbe, s mindez új geopolitikai térképet alkotva lehetővé teszi a kapcsolatok újragondolását, a párbeszéd kialakulását, mely előrevetíti az újra egyesülő Európa képét. Ráadásul éppen a határok sűrű hálózata, és az országok kis mérete következtében a nagyobb projektek megvalósítása nem korlátozódhat egy államra, s ez a határ-menti együttműködések kialakításában kiemelt jelentőséggel bír.

A korábbi mesterséges akadályok lebontása, az európai tér keleti, délkeleti irányba való kiterjesztése, a nemzetközi szervezetek és nemzetközi vállalatok határokon átnyúló működése következtében a határ-mentiség kérdése az elmúlt 20 évben kiemelt szeret kapott mind a tudományos kutatásokban – akár uniós, akár hazai szinten –, s az európai uniós gyakorlatban is központi és növekvő jelentőségű problematikává vált. A határ újraértelmezésében meghatározó szereppel bír, hogy az újonnan – gyakran nem békés úton – létrejövő államokat korábban nem létező határok választják el, mely a régi gazdasági, társadalmi, kulturális kötelékek megszűnését eredményezte, így a létrejövő régi-új államok közötti kapcsolatok szempontjából kiemelt jelentőséggel bír, hogy a határ elválasztó, vagy összekötő szerepe kerül-e előtérbe. A határ-menti, szubnacionális szinten létrejövő együttműködések kiemelt szerepet játszhatnak a szomszédos országok újraformálódó viszonyrendszerében, a nagypolitika nehézségei, korlátai kevésbé érvényesülnek az új regionális formákban. Ezen problematika különösen

¹¹³ Kodolányi János Főiskola Társadalom- és Bölcsészettudományi Intézet intézetigazgató, főiskolai tanár, lbedit@kodolanyi.hu

erőteljesen van jelen az egykori Jugoszlávia helyén létrejött államok egymás közötti kapcsolataiban, de újra kell értelmezni a létrejövő délszláv államoknak a szomszédos országokkal kialakítandó együttműködéseit is. A rendszerváltás után a tárgyalat magyar-horvát határon is új dimenziók mentén szerveződtek a határ-menti kapcsolatok.

A Közösség részéről a határok és határ-menti térségek problematikája akkor került igazán újértelmezésbe, amikor a 2004-es és 2007-es keleti bővítés után a korábbi külső határok belsőkké váltak, illetve számos tagállam új tagjelöltekkel, vagy potenciális tagjelölt országokkal vált határossá. Az esszében górcső alá vett magyar-horvát kapcsolatok több dimenzióban kerülnek bemutatásra. Az első etapban mindkét állam a Közösségen kívülről, de jelentős közösségi támogatással szervezte újjá határ-menti kapcsolatait, melyek 2004 után új kereteket kaptak, hiszen egy tagállam és egy tagjelölt ország együttműködésének megteremtése volt a feladat. A kérdéskör tárgyalásakor a harmadik szakasz Horvátország 2013-as uniós csatlakozásakor kezdődik, melyben az Unión belülről, tagállami keretek között szerveződnek a kapcsolatok. A magyar-horvát határ-menti viszonyrendszer sajátosságainak, nehézségeinek és sikereinek vizsgálata kiválóan példázza a térség egészének útkeresését, a határ két oldalán a kapcsolódási pontok megtalálásának, régiek felelevenítésének, valamint az új formák megjelenésének és hatékonnyá válásának kérdéskörét.

A határ-menti kapcsolatok kiépítése már régóta megtalálható a Közösség agendáján. Az első jelentős lépést a Regionális Tervezésért Felelős Miniszterek Európai Konferenciája (Council of Europe Conference of Ministers Responsible for Spatial/Regional Planning = CEMAT) jelentette, mely már az 1970-es évek elején rámutatott a határ-menti területek fejlesztésének fontosságára és a kapcsolatok kialakításának szükségességére. A Miniszterek Tanácsa 1974-ben határozatot fogadott el a határ-menti helyi közösségek közti együttműködésekről, az akadályok felszámolásáról és a rugalmasabb adminisztratív háttér megteremtéséről. Az európai régiók határon átnyúló együttműködésének jogi alapját az Európa Tanács teremtette meg, mely 1980. május 21-én, Madridban elfogadta a Területi Önkormányzatok és Közigazgatási Szervek Határ-menti Együttműködéséről szóló Európai Keretegyezményét (European Outline Convention on Transfrontier Co-operation between Territorial Communities or Authorities).¹¹⁴

A Madridi Keretegyezmény arra ösztönözte az államokat, hogy „megoldják mindazokat a jogi, adminisztratív és technikai problémákat, amelyek akadályozzák a határ menti együttműködés fejlődését, és zökkenőmentes működését” (4. cikkely). A Konvenció, valamint három Kiegészítő jegyzőkönyve elősegítette azokat a folyamatokat, amelyek lehetővé tették a helyi szintek hatáskörének kiszélesítését, valamint a helyi/regionális szervezetek szerepvállalását a határon átnyúló együttműködésben. Magyarország a keretegyezményt az 1997. évi XXIV. törvényben hirdette ki, és 1997. április 25-től vált hatályossá, míg Horvátország 2003. december 18 óta tagja a konvenciónak.¹¹⁵

Az egységesítést további jogi aktusok segítették, melyek közül kiemelkedik az Európai Bizottság 1981. évi ajánlása a regionális fejlesztések határon átnyúló koordinálására,¹¹⁶ majd az Európai Miniszterek Konferenciájának 1983-ban elfogadott Európai Regionális/Területi Tervezés Európai Chartája,¹¹⁷ és az

¹¹⁴ Council of Europe (1980) European Outline Convention on Transfrontier Co-operation between Territorial Communities or Authorities. European Treaty Series - No. 106.
<http://conventions.coe.int/treaty/en/Treaties/Word/106.doc>

¹¹⁵ Council of Europe: European Outline Convention on Transfrontier Co-operation between Territorial Communities or Authorities.
<http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/ChercheSig.asp?NT=106&CM=8&DF=27/06/2011&CL=ENG>

¹¹⁶ European Commission (1981) Recommendation of 9 October 1981 on Transfrontier Co-ordination for Regional Development. 81/879/EEC

¹¹⁷ Council of Europe Committee of Ministers (1983) Recommendation on the European Regional/Spatial Planning Charter

1985-ben megjelent Helyi Önkormányzatok Európai Chartája, mely Magyarországon 1994. július 1-től, míg Horvátországban 1997. szeptember 19 hatályos.¹¹⁸

A határon átnyúló együttműködések elősegítésére és az azt akadályozó tényezők lebontására mind az Európai Unió, mind az Európa Tanács részéről további politikai deklarációk láttak napvilágot, de az igazi mérföldkövet az Európai Parlament és a Tanács által 2006-ban bevezetésre kerülő európai területi együttműködési csoportosulás (European Grouping of Territorial Cooperation - EGTC) jelentette. A jogalanyisággal bíró EGTC-nek legalább két tagállam területén kell létrejönnie, tagjai lehetnek (uniós) tagállamok, regionális, vagy helyi hatóságok, illetve kamarák és civil szervezetek is.

A határ-menti kapcsolatok a kohéziós politikában is egyre meghatározóbb szerepet töltenek be. Ezt támasztja alá, hogy 2007-től kezdődően a Közöségi Stratégiai Iránymutatások (CSG – Community Strategic Guidelines) egyrészt a lisszaboni stratégiából fakadóan megfogalmazzák a közösség prioritásait, másrészt ezzel összhangban a tagállamok is meghatározzák saját kohéziós politikájuk fő célkitűzéseit. Előbbi kapcsán önálló prioritásként jelenik meg a területi kohézió és együttműködés, s ezen belül – a városok és vidéki terek fejlesztései mellett – önálló célkitűzésként a „határokon átnyúló, transznacionális és régiók közötti együttműködés, kiemelt figyelemmel a növekedési és foglalkoztatási célkitűzésekre”.¹¹⁹

A 2014-2020-as költségvetési időszakban a Közöségi Stratégiai Iránymutatások helyett a Közös Stratégiai Keret (Common Strategic Framework = CSF) elnevezésű dokumentum alapján, 11, az Európa 2020 Stratégiából levezetett úgynevezett tematikus célkitűzés adja a tervezés-programozás alapját. A Közös Stratégiai Keret közös iránymutatásként szolgál és összekapcsolja az öt uniós alapot (Európai Regionális Fejlesztési Alap (ERFA), Európai Szociális Alap (ESZA), Kohéziós Alap (KA), Európai Mezőgazdasági Vidékfejlesztési Alapra (EMVA) és Európai Tengerügyi és Halászási Alapok (EHA), lehetővé téve hatékonyságuk növelését. A dokumentum ezen kívül megfogalmazza az alap- és cél-specifikus közös célokat. A CSF a többszintű kormányzáshoz kapcsolódóan felhívja a figyelmet a helyi és regionális célkitűzések figyelembevételére, rámutat arra, hogy a helyi fejlesztési stratégiák – ide sorolja a határ-menti kapcsolatokat is – végrehajtására irányuló hatáskört a közösség érdekeit képviselő helyi akciócsoportokra kell ruházni.¹²⁰

A Lisszaboni Szerződés (EUSz 3. cikk) a CSG kapcsán megfogalmazott területi kohéziót a gazdasági-társadalmi kohézió mellé emelte, s ennek alapján az Unió „elő kell mozdítsa a gazdasági, a társadalmi és a területi kohéziót, valamint a tagállamok közötti szolidaritást.”¹²¹ Az EU a többszintű kormányzás – szupranacionális – nemzeti – szubnacionális – elemeinek együttműködésével kívánja megvalósítani a társadalmi, gazdasági és területi kohéziót és működésének szerves részévé tette a többszintű kormányzást, mint rugalmas és a részvételt elősegítő, a szubszidiaritáson alapuló kormányzási módot, amelyben a hatáskörök megoszlanak, nem pedig szétesznek, és amely elősegíti a globalizálódott világ kihívásaival való megbirkózást. Az EU működése egy sokszereplős, nem hierarchikus döntési térhez köthető, melyben ugyan megmarad a nemzetállamok szupremáciája, de hatékony működését erősen befolyásolja a globalizált világ többi szereplőjétől, a szubnacionális és nem kormányzati szervektől való kölcsönös függése. Az európai menetrend középpontjában álló átfogó stratégiák sikere ugyanis egyre inkább az európai megosztott kormányzás minőségétől és a szubszidiaritás elvének tiszteletben tartásától függ.¹²²

¹¹⁸ Council of Europe (1985) European Charter of Local Self-Government. CETS No. 122. Strasbourg. <http://conventions.coe.int/treaty/Commun/ChercheSig.asp?NT=122&CM=&DF=&CL=ENG>

¹¹⁹ A Tanács [2006/702/EK](#) (2006. október 6.) határozata a kohézióra vonatkozó közösségi stratégiai iránymutatásokról. Hivatalos Lap L 291., 2006.10.

¹²⁰ European Commission (2012) Common Strategic Framework 2014 to 2020. Brussels, 14. 3. 2012. SWD 61 Final

¹²¹ Lisszaboni Szerződés az Európai Unióról szóló szerződés és az Európai Közösséget létrehozó szerződés módosításáról. Lisszabonban, 2007. december 13. 2007/C 306/01 Európai Unió Hivatalos Lapja (2007) 50. évf. 2007. december 17.

¹²² Régiók Bizottsága (2012) Régiók Bizottsága véleménye – A többszintű kormányzás európai kultúrájának kialakítása – A Régiók Bizottsága fehér könyvének nyomon követése. Az Európai Unió Hivatalos Lapja.(2012/C 113/12)

Munkaközösségek és eurorégiók a magyar-horvát határ mentén

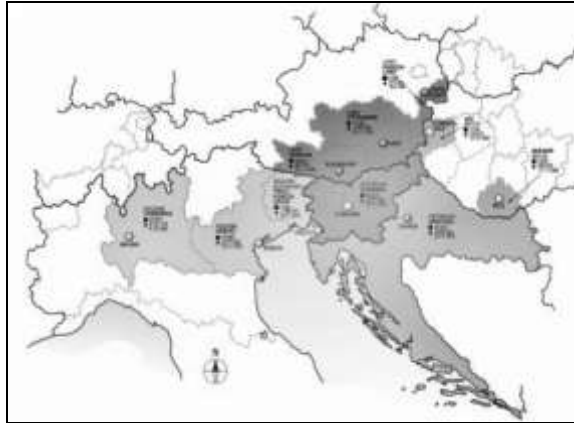
Az Európai Unió eszköztárában fokozatosan kiépítésre kerültek a határ-menti együttműködések intézményesített jogi keretei az eurorégiók, a munkaközösségek és az EGTC-k. Az együttműködések fő célja, hogy elősegítsék a határ menti területek nehézségeinek leküzdését, alapot teremtsenek a jószomszédi kapcsolatok kialakításához, s ezzel létrejöhessen egy erős európai kohézió. Ezen intézményesített keretek mellett a Közösség különböző közösségi kezdeményezésekkel és programokkal, így a PHARE CBC, az INTERREG és a Határon Átnyúló Együttműködési Programokkal támogatja a regionális kapcsolatok határokon átnyúló formáinak kialakítását és fejlesztését.

A határokon átnyúló kapcsolatok intézményesített formái között a munkaközösségek és az eurorégiók játszanak meghatározó szerepet a magyar-horvát relációban. A munkaközösségek (Arbeitsgemeinschaft ARGE, Communauté de Travail CT) is helyi, regionális, alulról szerveződő határokon átnyúló együttműködések, melyek nagyobb területet és több, eltérő jogállású területi egységet, országokat, tartományokat, régiókat, megyéket foglalnak magukba. Ez is a magyarázata annak, hogy az eurorégióknál lazább, kevésbé integrált, egyszerűbb szervezeti felépítésű érdekszövetségek, melyek nem konkrét, egyedi projektek megvalósítására jönnek létre, hanem az egész területet egységbe foglaló fejlesztési program lehetőségeinek és megvalósításnak feltárására.¹²³

Az első olyan határokon átnyúló együttműködés, melynek mindkét ország tagja volt az Alpok-Adria Munkaközösség, mely 1978. november 20-án kezdte meg működését és az osztrák-jugoszláv-olasz határtérség tartományaira terjedt ki. Több mint 35 éves működése során a résztvevők tekintetében jelentős változások zajlottak le. Jelenleg 5 országhoz kapcsolódóan 10 tagja van az együttműködésnek, mely 180 603 km² területet ölel fel és mintegy 26 millió embernek ad otthont. Horvátország és Szlovénia teljes területével, Ausztria Burgenland, Stájerország, Karintia, és Felső-Ausztria régióival, Olaszország Friuli Venezia Giulia, Veneto és Lombardia tartományokkal, míg hazánk két megyéjével, Vas és Baranya megyével tagja az együttműködésnek. Az alapvető jelentőségű határozatok meghozatala az évente sorra kerülő plenáris ülés hatáskörébe tartozik. A vezető tisztviselők bizottsága a projektkezdeményezések elbírálása tekintetében illetékes, míg az elnöki testület irányító funkciót tölt be. Az Alpok-Adria Munkaközösség soros elnöksége, a tagok ábécé sorrendjében, kétévenként változik. A projekt- és szakértői csoportok pontosan körvonalazott időkeretekben, társadalompolitikai és kulturális kérdésekkel foglalkoznak. Eddig több mint 600 közös projekt valósult meg, és mintegy 200 beszámoló jelent meg a legkülönbözőbb szakmai kérdések megvilágításával. Minden tagtartományban/megyében Alpok-Adria ügyviteli iroda működik. A központi, koordináló szerepet a karintiai Tartományi Kormány Hivatala keretében működő Alpok-Adria Főtitkárság tölti be. Itt kezelik a közös költségvetést és – az elnökséggel együttműködve – koordinálják a belső és külső kommunikációt. A munkaközösség 5 hivatalos nyelve a német, horvát, olasz, magyar, szlovén. Éves költségvetése a közös projektek megvalósítására 2010-ben 98.000 euró volt.¹²⁴

¹²³ Baranyi Béla (2009) Paradigmaváltás a határon átnyúló kapcsolatokban. Tér és Társadalom 23. évf. 2009/2. 25-43.

¹²⁴ Alps–Adriatic Working Community <http://www.alpeadria.org/english/index.php>

1. ábra: Alpok-Adria Munkaközösség

Forrás: Alps – Adriatic Working Community <http://www.alpeadria.org/english/index.php>

1990. május 17-én megszerveződött a Dunamenti Régió Munkaközössége (Arbeitsgemeinschaft Donauländer), mely az egységes Duna menti európai fejlesztési stratégia megvalósítására jött létre. Az alapító okirat szerint a Munkaközösség fő célja Duna térség fejlesztésének megvalósítása, s ezen cél elérése érdekében a tagok közötti együttműködés kialakítása. Ma 10 országból 38 tagja van, s néhány állam – Szlovákia, Horvátország, Szerbia és Moldávia – teljes területével vesz részt az integrációban, mely mintegy 80 millió lakost és 650 ezer km² területet fed le. Két megfigyelői státuszban lévő tagja is van a Közösségnek. Magyarországról 7, a Duna mentén fekvő közigazgatási egység csatlakozott a Munkaközösséghez, Budapest, illetve 6 megye (Győr-Moson-Sopron, Komárom-Esztergom, Fejér, Tolna, Baranya, Bács-Kiskun).

A Dunamenti Régió Munkaközösségének szervezeti felépítése egyszerű. Élén az évente egy alkalommal ülésező kormányfők konferenciája áll, melynek elnökségét rotációs rendben látják el a tagok. Ennek sorrendjét a Duna folyása határozza meg, s míg 2010-11-ben Bécs, 2012-13-ban Alsó-Ausztria, 2014-15-ben pedig Szlovákia tölti be, mely után a magyar Győr-Sopron megye következik. Üléseit a vezető tisztségviselők munkacsoportja készíti elő, melynek állandó elnöki tisztségét Alsó-Ausztria látja el. A Munkaközösség Főtitkársága szintén Alsó-Ausztriában tevékenykedik, fő feladat a találkozók előkészítése és az adminisztratív ügyek intézése. A feladatokat hat Munkacsoport intézi, így a Kultúra és tudomány, a Közlekedés és vízi utak, a Környezetvédelem és területrendezés, a Gazdaság és idegenforgalom (Győr-Moson - Sopron megye vezetésével), a Sport és ifjúság (Budapest irányítása alatt), és a Vidékfejlesztés munkacsoportok.

A Dunamenti Régió Munkaközössége legjelentősebb projektjei az INTERREG II C keretében megvalósuló a Duna, mint kulturális útvonal és a Közlekedésfejlesztés voltak, az INTERREG III B kapcsán pedig a Donauhanse – Duna- menti városok és kikötők kapcsolatrendszerének kiépítése. Jelentős sikerként könyvelhető el a Fiatalok kapcsolatépítő programjai között az Ifjú nagykövetek konferenciája és a dunai ifjúsági táborok projektek, valamint a Donauregionen néven ismertté vált Duna-menti területfejlesztési program, a Kulturstrasse Donau – a Duna interaktív kulturális térképének elkészítése és a PORTINO nevet viselő projekt, mely a Duna-menti másodlagos kikötők jelentőségét vette számba.¹²⁵

A határokon átnyúló kapcsolatok legelterjedtebb intézményesített formái az eurorégiók, melyek helyi és regionális hatóságok (önkormányzatok), közigazgatási szervek, illetve társadalmi partnerek saját kezdeményezésére jönnek létre. Hardi Tamás az eurorégió definiálása során meghatározó elemnek tarja, hogy átnyúlik a határon, területi kiterjedéssel rendelkezik, és együttműködésre jön létre.¹²⁶

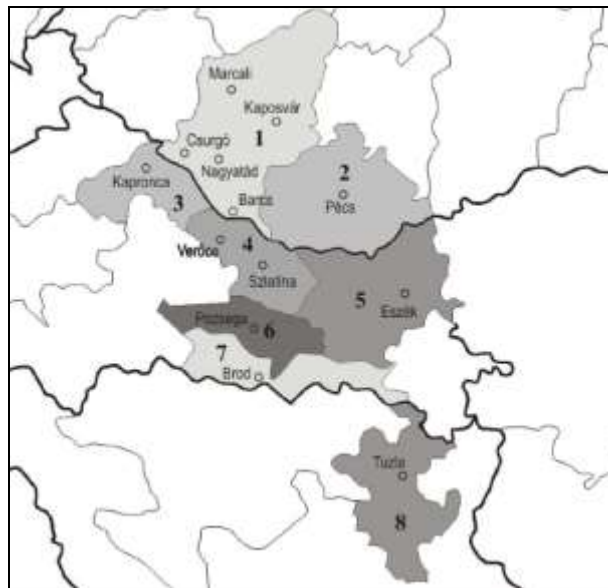
¹²⁵ Arbeits Gemeinschaft Donauländer http://www.argedonau.at/neu/arge/dokumente/start_f.html

¹²⁶ Hardi Tamás (2007) Integrációs folyamatok a szlovák-magyar határtérségben. – Pro Minoritate. Nyár/2007. 72-97.

Perkmann az eurorégiókat földrajzi kiterjedésük, az együttműködés intenzitása és a résztvevők státusza alapján csoportosítja,¹²⁷ míg az Európai Határrégiók Szövetsége a szervezeti felépítés, a munkamódszer és az együttműködés vonatkozásában határozta meg az eurorégió kritériumait.¹²⁸

A magyar-horvát viszonylatban az euroregionális együttműködések jelentős múltra tekintenek vissza, s négy olyan euroregionális kapcsolat jött létre, amelynek mind Magyarország, mind Horvátország tagja. Ezek a Duna-Dráva-Száva eurorégió, a Dráva-Mura, a Mura-Dráva és a Muránia eurorégiók.

A Duna-Dráva-Száva Euroregionális Együttműködés 1998. november 28-án, Pécsen jött létre. Az Alapszabályzat szerint a Magyar Köztársaság, a Horvát Köztársaság, és Bosznia–Hercegovina területéről, valamint a Duna, Dráva és Száva folyók vonzásterületéről szerveződő területi önkormányzati egységek alkotják. Létrejötté óta kibővült, hatóköre jelenleg 28 284 km²-nyi területre terjed ki, 2 243 településsel és 2 454 091 lakossal. Az Eurorégiót 11 NUTS 3-as szintet jelentő megye és kanton, továbbá 713 NUTS 4 és 5 besorolású helyi önkormányzat alkotja. A Duna-Dráva-Száva Euroregionális Együttműködés az eurorégiók felépítését követi, de a szervezetnek nincs közös irodája. Ehelyett mindhárom nemzet rendelkezik egy-egy nemzeti irodával, Eszék, Pécs és Tuzla székhellyel, s ezeken belül került felállításra egy közös adminisztratív és szakértői hivatal, melynek vezetője mindig az elnöki tisztséget adó ország titkára. Az együttműködést a régió közös történelmi és kulturális viszonyai, a hasonló, gazdag természeti adottságok, a földrajzi, geográfiai, gazdasági kapcsolatok, továbbá a kisebbségek helyzetének javítása iránti igény alapozza meg. Az eurorégió legfőbb céljának a határ két oldalán élők közötti kapcsolatok kibővítését, a tudás és tapasztalatcserét, a természet és környezet védelmét, gazdasági együttműködést a fenntartható fejlődést tartja.¹²⁹

2. ábra: Duna-Dráva-Száva Euroregionális Együttműködés

Forrás: Bali Lóránt (2012) *A horvát-magyar határon átnyúló kapcsolatok jelene és jövője*.
Underground Kiadó, Budapest – Szepetnek

¹²⁷ Perkmann, M. (2002) Policy entrepreneurship and multilevel governance: a comparative study of European cross-border regions Environment and Planning C, Vol: 25, No. 6, 861 - 879.

¹²⁸ Association of European Border Regions and European Commission (1997) Practical Guide to Cross-border Cooperation

¹²⁹ Marina Todorović-Branka Tošić (2006) Transborder Cooperation in the Pannonian Plain – Case Study of the „Euroregion Danube-Drava-Sava”. In: Geographica Pannonica. 10/2006. 85–88. Duna–Dráva–Száva Eurorégió Alapszabályzat. <http://www.ddseuro.org/portal/index.php>

A két nagy kiterjedésű régió működési nehézségei kapcsán fogalmazódott meg az igény a kisebb hatókörű szerveződések kialakítására, mely a magyar-horvát-szlovén hármashatáron található városok összefogását kívánta megerősíteni. 2001. szeptember 11-én került sor a Dráva-Mura Eurorégió keretszerződésének aláírására, melyet magyar részről a határtérségben található városok, míg Szlovéniából Lendva látott el kézjeggyel. Horvátországból eredetileg Csáktornya és Varasd jelezte részvételi szándékát, azonban végül az érintett időszakban zajló horvátországi helyhatósági választások, valamint a nehézkesen működő horvát államgépezet – szükség lett volna az érintett minisztériumok jóváhagyására, a területfejlesztéssel kapcsolatos fogalmak közös értelmezésére – miatt végül horvát részről csak a szándéknyilatkozat elfogadására került sor. A nehézségeket jelzi, hogy a Dráva-Mura Eurorégió Térségfejlesztési Közhasznú Társaság alapító okiratának az aláírására csak 2002 februárjában került sor, míg formai hibák következtében cégbírósi bejegyzése csak 2002. június 21-én történt meg. A hármashatár térségében kezdeményezett eurorégió bilaterális formában került kivitelezésre, így magyar részről Nagykanizsa Megyei Jogú Város Önkormányzata, Nagyatád Város Önkormányzata, Marcali Város Önkormányzata, Lenti Város Önkormányzata, Lendva Község Önkormányzata, Csurgó és Térsége Területfejlesztési Önkormányzati Társulás, Zalakaros Környéki Települések Területfejlesztési Társaság és a Dél-Zala Murahídi Kistérségi Fejlesztési Társulás vesz részt az együttműködésben, míg a szlovén oldalról Lendva városa.¹³⁰

A Dráva-Mura Eurorégió nehézségei arra ösztönözték a régiót, hogy újabb és hatékonyabb megoldásokat keressenek az együttműködésre. Jobbnak látták, hogy a városok helyett területi közigazgatási egységek, megyék lépnek kooperációra. Így született meg a Mura – Dráva Eurorégió elnevezésű határon átnyúló együttműködést Zala, Somogy és Muraköz megyék részvételével 2004. október 2-án, Csáktornyan. Az eurorégió székhelye magyar részről Zalaegerszeg, horvát részről pedig Csáktornya. Az együttműködést a három határ-menti megye érdekeinek azonossága, a közös térségfejlesztés és az együttes forrásszerzés indikálta. A szervezet nyílt, ahhoz bármely, önkormányzattal rendelkező egység csatlakozhat. A szervezet fő intézménye az elnökség, amelybe minden alapító egy-egy tagot delegál. Az elnökség a munkáját nyolc szakmai munkacsoport – gazdasági és infrastrukturális bizottság, turisztikai albizottság, esélyegyenlőségi és kisebbségi bizottság, környezetvédelmi és ökológiai bizottság, közigazgatási és informatikai bizottság, egészségügyi és szociális bizottság, turisztikai és innovációs bizottság – révén végzi.¹³¹

Az euroregionális együttműködések közül időben a legkésőbb a Muránia Eurorégió szerveződött a horvát-magyar-szlovén hármashatár térségében. A program első lépése a 2003. szeptember 26-án aláírt együttműködési szándéknyilatkozat volt, mely a határ mentén található kisvárosokat, a magyar Lentit – később Letenye is csatlakozott – a szlovén Lendvát (Lendva) és a horvát Mursko Središćét (Muraszerdahely) tömörítette, bár 2007-ig tényleges horvát részvétel nélkül működött az eurorégió, s csak a 2007-2013-as költségvetési ciklusban rendelkezésre álló IPA forrásokból váltak bevonhatóvá a horvát területek is. A stratégiai együttműködés alapja, hogy mindhárom országban az eurorégió által felölelt térség perifériális helyzetben van, melyben az érintett városok egy-egy mikrotérség központjai, korlátozott központi funkciókkal, nehéz gazdasági örökséggel és megoldatlan közlekedési problémákkal. Céljaik között gazdasági, infrastrukturális és kulturális elképzelések egyaránt megfogalmazódtak, így az integrált gazdaságfejlesztés, logisztikai központ kialakítása, a turizmus fellendítése, vásárok szervezése és közös szerepvállalás uniós pályázatokban. A kultúrára vonatkozó céljaik között a hagyományok feltérképezése és felelevenítése, közös rendezvények, nyelvtanulás egyaránt megtalálható.¹³²

¹³⁰ Hardi Tamás (2007) The Transformation of the City Network in the Balkans. In: Glatz Ferenc (szerk.) *The European Union, the Balkan Region and Hungary*. Europa Institut, Budapest, 145–155.

¹³¹ BALI Lóránt (2012) Az euroregionális együttműködések életrajzi sajátosságai a horvát-magyar határtérségben. In: Gulyás László (szerk.) *Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására Közleményei. Egyesület Közép-Európa Kutatásra*. IV. évf. 3. szám. pp. 67–74.

¹³² Bali Lóránt (2012) *A horvát-magyar határon átnyúló kapcsolatok jelene és jövője*. Underground Kiadó, Budapest – Szepetnek. A „Muránia-régió” integrált gazdaságfejlesztésének marketing stratégiája. Kézirat.

A Muránia és az Ister-Granum eurorégió¹³³ bemutatkozására 2005. október 7-én, az Esztergomban létrehozott Héthatár Kárpát-medencei Eurorégiók Egyesületének létrehozásáról szóló dokumentum aláírásakor került sor. Az eseményen résztvevő Jan Olbrycht lengyel néppárti képviselő Európában is követendő példaként állította a két újonnan alakult eurorégiót.¹³⁴

Közösségi támogatással megvalósuló magyar-horvát határ-menti együttműködések

INTERREG A: magyar-horvát határon átnyúló együttműködések

A határ-menti együttműködések másik csoportját az Európai Unió által indított programok és közösségi támogatással megvalósuló kezdeményezések alkotják, melyek ebből kifolyólag csak később indulhattak. Az első ilyen jellegű együttműködés az Európai Unió 2000-ben születetett döntésének megfelelően a CBC (Crossborder Cooperation) program volt, mely a két állam kooperációját a Phare, illetve a CARDS programokból finanszírozta. A 2003-ban elinduló első határ-menti együttműködés a Phare CBC Magyarország-Horvátország Kísérleti Kisprojekt Alap (PSPF–Pilot Small Projects Fund) keretein belül valósult meg (ekkor az INTERREG III A program még nem támogatta ezt a határszakaszt, a III C program kedvezményezett országai között pedig továbbra sem szerepelt Horvátország). A kezdeményezés jellegénél fogva a nonprofit határ menti együttműködést és a helyi közösségi fejlesztéseket tekintette fő céljának, hogy ezáltal a potenciális pályázói kört felkészítsék a jövőbeni INTERREG támogatási lehetőségre, ennek megfelelően elsősorban a határregióban élő emberek és az ott működő intézmények együttműködésének ösztönzését és a meglévő intézményi és gazdasági kapacitás fejlesztését támogatta. A pályázható témák a területfejlesztés és településrendezés, a gazdaságfejlesztés és gazdasági együttműködés, ideértve a turizmust is, a humánerőforrás-fejlesztés valamint a természet- és környezetvédelem voltak. Pályázni a magyar-horvát bilaterális határtérségen belül (NUTS III szintű régiók), vagyis az itt található megyéken belüli központtal vagy képvisellel rendelkező nonprofit szervezetek voltak jogosultak. Ezen megyék hazánk részéről Baranya, Somogy és Zala megye, míg Horvátországból Eszék-Baranya, Verőce-Drávamente, Kapronca-Körös és Muraköz megye voltak.

A kisprojekt alap legfőbb eredményei között tartjuk számon, hogy feltárta a régió kihasználatlan gazdasági lehetőségeit, jelentősen kibővítette az itt élő vállalkozók pénzügyi, marketing és információs technológiai ismereteit, ösztönözte a vállalkozások közötti kapcsolatteremtést, a turizmust, a Dráva környezetvédelmét, további a helyi civil szerveződések, a kulturális és oktatási kapcsolatok ápolását, a hagyományőrzést, az iskolák közötti együttműködést. A Horvát-Magyar Kísérleti Kisprojekt Alap 2003 pályázható keretösszege 631 667 eurót tett ki, ebből az európai uniós Phare támogatás 465.000 euró, melyhez 166 667 euró kormányzati társfinanszírozás járul. Egy projekt minimális támogatása 5 ezer euró, a maximális 50 ezer euró lehetett. A pályázóknak a projekt költségvetésének minimum 10%-át saját hozzájárulásként kellett biztosítaniuk.¹³⁵

2004-ben indult útjára a Szlovénia – Magyarország – Horvátország Szomszédsági Program, melynek feladata a határon átnyúló kapcsolatok erősítése volt. A program két prioritásból állt, első helyen a gazdasági és szociális kohézió erősítése a másodikon pedig a fenntartható fejlődés szerepelt. Ezek megvalósítására különböző intézkedéseket hoztak, melyek közül kiemelkednek a közös gazdasági térség és a közös emberi erőforrás fejlesztése, valamint a közös turizmus és kultúra fellendítése. Nagy hangsúlyt fektettek a természeti erőforrások fenntartható használatára, továbbá rendkívül fontosnak tartották a környezet- és természetvédelmet. A szomszédsági programban két alkalommal került pályázati felhívás kiírásra. Az első 2004 decemberében, melynek során 5 857 379 euró

¹³³ Az Ister-Granum eurorégióról lásd részletesen Vizi Tamás László (2010) *Perifériából régióközpont. Esztergom és az Ister-Granum Eurorégió*. In.: Magyarország határ menti térségeinek és városainak fejlődése a rendszerváltás és Európai Unió tagságunk következtében. MTA VEAB, Budapesti Gazdasági Főiskola, Komárom város, Széchenyi István Egyetem. Veszprém, 2010. 249-264.

¹³⁴ Eurorégiós tanácskozás Esztergomban. Párkány és Vidéke. Regionális havilap, XVI. évfolyam 2005. október.

¹³⁵ VÁTI (2005) Sajtóközlemény www.pharereg.hu

támogatással 28 projektet valósítottak meg. A második pályázati felhívására 2005 novemberében került sor. Ekkor magyar oldalon 6 078 840 euró, Horvátországban pedig 6 000 000 euró állt rendelkezésre. A magyar pályázók 179, a horvát pályázók pedig 112 pályázatot nyújtottak be. Ezekből a közös projektek száma Magyarországon 103, Horvátországban 32. A program kiváló lehetőséget biztosított a következő, 2007-ben induló új költségvetési időszakra történő felkészülésre.¹³⁶

A 2007-es költségvetési időszak jelentős változásokat hozott a regionális politikában, különös tekintettel a határ-menti térségek támogatása terén, ugyanis az INTERREG megszűnt mint Közöségi Kezdeményezés, az Európai Unió kohéziós politikájának harmadik céljává vált, mellyel megnőtt jelentősége. Ezzel egyidejűleg a Közöségi külső határain található országokkal való kapcsolattartás is jelentősen átalakult, egységesebbé, átláthatóbbá vált. Ezt jelzi, hogy a korábbi támogatási formák (PHARE, ISPA, SAPARD, CARDS) helyébe egyetlen eszköz, az IPA (Instrument for Pre-Accession) előcsatlakozási alap lépett, s a külső határokon folyó regionális együttműködések azonos szabályok alapján kezelik. A 2004-2006 közötti időszak programját a hármashatár térségében felváltja az Európai Területi Együttműködés keretében létrejövő Magyarország-Horvátország IPA Határon Átnyúló Együttműködési Program 2007-2013.

A Magyarország-Horvátország IPA Határon Átnyúló Együttműködési Program az Európai Unió a 2007-2013-as költségvetési időszakában nyújtott támogatást a magyar- horvát határon átnyúló együttműködési projektek finanszírozására.¹³⁷ A program finanszírozása magyar oldalról az Európai Regionális Fejlesztési Alap forrásaiból, horvát oldalról pedig az Előcsatlakozási Eszköz, az IPA program második komponense forrásaiból valósult meg. A programot 85%-ban a Közöségi finanszírozta, a többi nemzeti hozzájárulás, melyből a pályázótól 5% önrészt vártak el. A programban összesen 52,4 millió euró állt rendelkezésre, melyből a projektek támogatására felhasználható keret közel 47,2 millió eurót tett ki. A három pályázati kiírás során számtalan pályázat érkezett be, melyek közül az elsőben 42 nyertes 12,3 millió eurót, a másodikban 60 elfogadott projekt 14 millió euró allokációt, míg a harmadik kiírás kapcsán 39 nyertes 26,2 millió euró közösségi támogatást nyert el.¹³⁸

Táblázat 1: Magyarország-Horvátország IPA Határon Átnyúló Együttműködési Program prioritásai

	Prioritás	Támogatás összege/euró
1.	Fenntartható környezet és turizmus	21 325 330,00
2.	Együttműködő gazdaság és közösségek közötti humán erőforrás-fejlesztés	10 662 665
3.	Technikai segítségnyújtás	3 554 221
	Összesen	35 542.216

Forrás: Nemzeti im.

A program a NUTS 3 egységeket (megyéket) célozta meg. Magyarországon a támogatásra jogosult területet Zala, Somogy és Baranya megyék alkották, amelyek közül Zala megye a Nyugat-Dunántúli Régió része, Somogy és Baranya megyék pedig a Dél-Dunántúli Régióhoz tartoznak. Horvátországból Eszék-Baranya, Verőce-Drávamente, Kapronca-Körös és Muraköz megyék tartoztak a programhoz. Ezen határ-menti megyék mellett azonban további négy NUTS 3 szintű területi egység ún. csatlakozó területként – Varasd, Belovár-Bilogora, Pozsega-Szlavón, Vukovár-Szerémség – vett részt a programban. A szomszédos területek bevonásával a támogatásra jogosult terület mindkét oldala nem csak hasonló földrajzi, demográfiai és gazdasági jellemzőkkel rendelkezett az együttműködésben,

¹³⁶ Neighbourhood Programme (2004) Slovenia – Hungary – Croatia 2004–2006.

<http://www.interreg-slohuco.com/modules/vsebinsa/priloge/173/Programme%20complement.pdf>

¹³⁷ Nemzeti Együttműködési Programok Irányító Hatósága: Magyarország – Horvátország IPA Határon Átnyúló Együttműködési Program 2007–2013.(Továbbiakban Nemzeti im.)

¹³⁸ Nemzeti im.

hanem hozzávetőlegesen hasonló nagyságú területtel és lakosságszámmal.

3. ábra: Magyarország-Horvátország IPA Határon Átnyúló Együttműködési Program
 Forrás: Nemzeti Együttműködési Programok Irányító Hatósága: Magyarország-Horvátország IPA
 Határon Átnyúló Együttműködési Program

A szóban forgó horvátországi szomszédos megyék magyar oldallal való együttműködése egyrészt már korábbi kapcsolatokból táplálkozik, másrészt a megyék stratégiai prioritásai között szerepel. Így például Varasd megye együttműködési megállapodást írt alá Zala megyével, valamint a magyar és szlovén partnerekkel részt vett a CADSES III/B projektben is. Ez a Mura és Dráva folyókkal kapcsolatos pályázatok kidolgozására és végrehajtására fókuszál, a környezetvédelem, valamint a közös hulladék- és szennyvízkezelési tevékenységek szempontjából. A közös turisztikai kínálat irányában már lépések történtek az INTERREG III/A projekteken keresztül, s az IPA ezt az együttműködést kívánta továbbvinni.

Belovár–Bilogora megye azzal a hivatkozással kezdeményezte részvételét az IPA Határon Átnyúló Programban, hogy regionális programjának alapvető célkitűzése a határ-menti együttműködésben való részvétel. Míg Pozsega–Szlavón és Vukovár–Szerémség megyék a Duna–Dráva–Száva eurorégió tagjai és ebben szoros együttműködést alakítottak ki más horvát, illetve magyar megyékkel. A Duna és a Dráva, mint vízi összekötőkapocs jelentik az együttműködés alapját egymással és a magyar oldallal.

A magyar és horvát megyékkel a támogatásra jogosult terület kiterjedése 31 028 km². A támogatott terület mindkét oldalon jellemzően a periferián levő vidéki terület. A térségek városai – magyar oldalon: Kaposvár, Zalaegerszeg, Nagykanizsa és Komló; horvát oldalon: Kapronca, Csáktornya, Verőce, Varasd és Belovár – leginkább csak helyi jelentőséggel bírnak, a városi központnak csak Pécs és Eszék tekinthetjük, de a domináns településszerkezetet leginkább a falvak, néhány megye esetében aprófalvak jelentik. Ezekre a nagyon kicsi településekre jellemző az előregedő népesség és a nagy munkanélküliség. A belső közlekedési hálózat rendkívül rossz állapota miatt a régióközpont elérhetősége nagymértékben romlik, Baranya megyében 76, Somogy megyében 74 úgynevezett zsáktelepülés található.¹³⁹

A fenntartható környezet prioritás keretén belül a Dráva-völgy és az ahhoz kapcsolódó természeti és vidéki területek környezeti stabilitásának és vonzerejének növelése, továbbá a Mura–Dráva–Duna területből és az azt körülvevő természeti és vidéki területekből egy fenntartható, közös regionális turisztikai termék kialakítása a legfőbb feladat. A második prioritás magában foglalja a két oldal

¹³⁹ Nemzeti im.

gazdasági együttműködésének szorosabbá tételét, továbbá kiemelt figyelmet szentel a közös kulturális örökség fejlesztésére és fenntartására, a kulturális értékek és hagyományok népszerűsítésére, továbbá az emberek, az oktatási és civil szervezetek közötti intenzív kulturális és oktatási kapcsolatok előnyeinek kihasználására. Mindezek alapján a projektek jelentős része az ökoturizmushoz kapcsolódó infrastrukturális fejlesztéseket, a kulturális örökség tematikus útvonalainak kialakítását és továbbfejlesztését, a határon átnyúló oktatási, képzési és kulturális csereprogramok, valamint a közös helyi tervezés megvalósítását preferálta.¹⁴⁰

A területi, elsősorban a határon átnyúló együttműködések terén az Európai Területi Társulások (ETT) 2014-től kezdődően még kiemeltebb szerepet töltenek be, így jött létre a 2014-2020-as időszakban induló Magyarország-Horvátország Határon Átnyúló Együttműködési Program, mely Horvátország uniós csatlakozásával már két egyenrangú uniós állam részvételével szerveződik. Mindkét oldalról ugyanazon megyék vesznek részt az együttműködésben, mint a 2007-2013-as időszakban. A tervezési munka 2012. július 11-én a Pécsen megrendezett első üléssel vette kezdetét, de a dokumentum meglehetősen későn, 2015. március 24-én került benyújtásra az Európai Bizottsághoz. A program maga erőteljesen épít az előző időszak célkitűzéseire, a kis- és középvállalatok versenyképességére, valamint az elmaradott rurális területek fejlesztésére helyezi a hangsúlyt. Prioritásai továbbra is a gazdasági együttműködések erősítése, a gazdasági környezet fejlesztése, a környezeti, természeti és kulturális értékek fenntarthatósága, a hálózatok kiépítése a helyi és regionális szereplők minél nagyobb bevonásával, az intézményi kapacitás növelése és hatékony adminisztráció, továbbá az oktatás, különös tekintettel a szakmunkásképzés és az élethosszig tartó tanulás ösztönzése.¹⁴¹

Táblázat 2: Magyarország-Horvátország Határon Átnyúló Együttműködési Program prioritásai

	Prioritás	Támogatás összege/euró
1.	A kkv-k versenyképességének növelése	9 960 300
2.	A természeti és kulturális erőforrások fenntartható hasznosítása	27 203 413
3.	Együttműködés: Intézményi kapacitások bővítése és hatékony közigazgatás	5 717 494
4.	Oktatás: az oktatásba és a képzésbe, többek között a szakképzésbe történő beruházás a készségek fejlesztése és az egész életen át tartó tanulás érdekében	5 717 494
5.	Technikai segítségnyújtás	3 649 464
	Összesen	52 248 165

*Forrás: Hungary Croatia Cross-Border Programme 2014-2020. Final Draft. 23 January 2015.
<http://www.huhr-cbc.com/en/official-documents>*

A munkát közös titkárság irányítja, mely a Széchenyi Programiroda Nkft. keretein belül, Pécsen és Budapesten kerül megnyitásra, míg Eszéken és Csáktornyan kontakt pontok működnek. Az ellenőrző hatóságként hazánk oldaláról a Széchenyi Programiroda Nkft, horvát részről pedig a zágrábi Horvát Regionális Fejlesztési Ügynökség funkcionál.

INTERREG B, transznacionális együttműködések

A transznacionális együttműködésekre létrejövő INTERREG III B program keretében a két állam a 2004-2006 közötti időszakban a CADSES (Central Adriatic Danubian South-Eastern European Space - Közép-európai-adriai-dunai-délkelet-európai) térségéhez tartozott. A CADSES térségnek 18 ország (nem mindegyik a teljes területével) a tagja, s a magyar-horvát viszonylatban meghatározó, hogy

¹⁴⁰ Nemzeti im.

¹⁴¹ Hungary Croatia Cross-Border Programme 2014-2020. Final Draft. 23 January 2015. <http://www.huhr-cbc.com/en/>

mindkét állam teljes területével a programhoz tartozott. A program fontos eleme, hogy minden ország – függetlenül attól, hogy tagállam-e vagy nem – teljes jogú tagként vett részt a munkában delegáltjai útján. Tekintettel a tagok az EU-hoz fűződő különböző jogállására, a programok finanszírozása is eltérő forrásokból – így PHARE, ISPA, SAPARD, TACIS, TINA és CARDS – történt.¹⁴²

A CADSES térség túlságosan nagy és egymástól jelentősen eltérő fejlettségű és jogállású területeket integrált, ezért működése meglehetősen nehézkes volt, a legintenzívebb kapcsolatok a tagállamok között alakultak ki, ezért a 2007-2013-as költségvetési időszakban kettéosztották. Így jött létre a 9 államot tömörítő Közép-Európa térség és a 16 országot magában foglaló Délkelet-Európa régió, s Magyarország és Horvátország mindkettő makrorégióknak részeként tevékenykedett. Előbbi 124 sikeres projekttel a háta mögött a következő költségvetési időszakban is fennmaradt Közép-Európa 2014-2020 Transznacionális program névvel, 146 millió lakossal, 1 millió km² területtel, 76 NUTS 2 régió és 9 állam részvételével. Magyarország és Horvátország másik 5 állammal – Ausztria, Cseh Köztársaság, Lengyelország, Szlovákia és Szlovénia – együtt egész területével, míg 2 állam, Németország csak 8 NUTS 2, Olaszország pedig 9 NUTS 2 régiójával kapcsolódik a multifunkcionális makrorégióhoz, melynek célja a „határon átnyúló együttműködés annak érdekében, hogy a közép-európai városokban és régiókban jobb legyen élni és dolgozni”.¹⁴³ Mindezt négy prioritási tengely mentén kívánja megvalósítani. Ezek a következők: (1.) Innovációs együttműködés Közép-Európa versenyképesebbé tételéért 68,5 millió euró forrással; (2.) Együttműködés az alacsony szén-dioxid kibocsátásra vonatkozó stratégiák területén 44 millió euróval; (3.) Együttműködés a természet és kulturális erőforrások terén a fenntartható növekedés megteremtése érdekében 88 millió euróval; (4.) Együttműködés a közlekedés területén Közép-Európa jobb kapcsolódása érdekében 29 millió euró allokációval.¹⁴⁴

A Délkelet-Európa transznacionális program szintén a 2007-2013-as időszakban működött, s a programba bekapcsolódott 16 állammal a legnagyobb és a legheterogénebb multifunkcionális makrorégióként funkcionált. 8 uniós tagállam – köztük Magyarország – 6 tagjelölt – így Horvátország – , illetve potenciális tagjelölt állam bekapcsolásával és két harmadik ország részvételével ERFA, IPA és ENPI hozzájárulásokból végezte tevékenységét.¹⁴⁵

Éppen ezen sokrétűség és nagy kiterjedés miatt a működés nehézkes lévén, az Európai Unió a 2014-től induló új programozási időszakban a Délkelet-Európa program helyett három új transznacionális makrorégió keretei között folytatja a fejlesztéseket. Ezek: Duna Transznacionális Együttműködés, Adria – Ion Transznacionális Együttműködés és Balkán-Mediterráneum Transznacionális Együttműködés. Magyarország és Horvátország egyaránt részese a Duna makrorégióknak, mely különböző kohéziós helyzetben lévő országok keresztmetszete, területe és tagjai azonosak a 2011-ben, a magyar elnökség idején létrehozott Duna Régió Stratégiával. Így 9 uniós tagállammal, 3 tagjelölt és potenciális tagjelölttel, továbbá Moldova és Ukrajna egy részével 202,3 millió euró ERFA és 19,8 millió euró IPA támogatásból, 4 prioritási tengely – innováció és szociális felelősség, környezetvédelem és kultúra, energia és a jó kormányzás – köré csoportosítva célkitűzéseit végzi munkáját.¹⁴⁶

Összefoglalás

Minden ország, így Magyarország számára is kulcsfontosságú, hogy a vele szomszédos államokkal sokoldalú kapcsolatokat alakítson ki. Hazánkban ez a törekvés hatványozottan jelentkezik, hiszen a velünk határos államokban jelentős számú magyar kisebbség él, így kiemelkedő szerepe van a szomszédságban a stabil gazdasági és politikai viszonyok létrejöttének és az együttműködésnek. A rendszerváltás után megfogalmazott magyar külpolitikai stratégia prioritásai között mindig is kiemelt

¹⁴² INTERREG III B CADSES <http://www.cadses.net/en/home.html>

¹⁴³ Central Europe Transnational Cooperation Programme 2014-2020 <http://www.central2013.eu>

¹⁴⁴ Central Europe Transnational Cooperation Programme 2014-2020 <http://www.central2013.eu>

¹⁴⁵ South East Europe Transnational Cooperation Programme.

¹⁴⁶ Danube Transnational Programme 2014-2020. <http://www.southeast-europe.net/en/> http://www.southeast-europe.net/en/about_see/danubeprogramme/index

szerepet játszottak a közvetlen szomszédságunkban létrejövő, illetve újjáalakuló államokkal kiépítendő kétoldalú kapcsolatok. Különös külpolitikai aktivitást és érzékenységet igényeltek déli kapcsolataink, ahol a korábbi egyetlen entitás, Jugoszlávia helyén több új állam jött létre, melyek közül hárommal – Szlovénia, Horvátország, Szerbia – is közös határaink vannak. Ezen új geostratégiai felállásban kiemelkedő szerepe van a Magyarországgal 355 km-es határon osztozkodó Horvátországgal való kapcsolatok újraértelmezésének, kialakításának és elmélyítésének, melyben a határ-menti kapcsolatoknak kiemelkedő szerepe van.¹⁴⁷ Ezen kapcsolatok a szocializmus időszakában ugyan háttérbe szorultak, de sohasem szűntek meg létezni, hiszen a határ két oldalán élőköt összeköti a közös történelmi múlt, a szokások, a kulturális hagyományok. Ehhez még hozzájárul, hogy a magyar-horvát határszakasz mindkét államban elmaradott, rurális területnek számít, előregedő népességgel, a fiatalok elvándorlásával, a működő tőke hiányával. Ezen hasonlóságok Jugoszlávia felbomlása és Horvátország önállóvá válása után újult erővel törtek felszínre, s a délszláv háború után újjászerveződtek. A folyamat az Európai Unió kohéziós politikájának következtében kapott erős lendületet, s különösen az ezredforduló után jöttek létre egyrészt a közösségi támogatással szerveződő határ-menti együttműködések, másrészt az alulról szerveződő helyi és regionális kapcsolatok különböző intézményesített formái.

Referenciák

- Association of European Border Regions and European Commission (1997) Practical Guide to Cross-border Cooperation. http://cordis.europa.eu/news/rcn/9141_en.html
- Alps–Adriatic Working Community <http://www.alpeadria.org/english/index.php>
- Arbeits Gemeinschaft Donauländer http://www.argedonau.at/neu/arge/dokumente/start_f.html
- A Tanács [2006/702/EK](#) (2006. október 6.) határozata a kohézióra vonatkozó közösségi stratégiai iránymutatásokról. Hivatalos Lap L 291., 2006.10.
- BALI Lóránt (2012) Az euroregionális együttműködések élettrajzi sajátosságai a horvát-magyar határtérségben. In: Gulyás László (szerk.) *Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására Közleményei. Egyesület Közép-Európa Kutatásra*. IV. évf. 3. szám. pp. 67–74.
- Bali Lóránt (2012) *A horvát-magyar határon átnyúló kapcsolatok jelene és jövője*. Underground Kiadó, Budapest – Szepetnek;
- Baranyi Béla (2009) Paradigmaváltás a határon átnyúló kapcsolatokban. *Tér és Társadalom* 23. évf. 2009/2. 25-43.
- Central Europe Transnational Cooperation Programme 2014-2020 <http://www.central2013.eu>
- Council of Europe (1980) European Outline Convention on Transfrontier Co-operation between Territorial Communities or Authorities. European Treaty Series - No. 106. <http://conventions.coe.int/treaty/en/Treaties/Word/106.doc>
- Council of Europe: European Outline Convention on Transfrontier Co-operation between Territorial Communities or Authorities. <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/ChercheSig.asp?NT=106&CM=8&DF=27/06/2011&CL=ENG>
- Council of Europe Committee of Ministers (1983) Recommendation on the European Regional/Spatial Planning Charter
- Council of Europe (1985) European Charter of Local Self-Government. CETS No. 122. Strasbourg. <http://conventions.coe.int/treaty/Commun/ChercheSig.asp?NT=122&CM=&DF=&CL=ENG>

¹⁴⁷ A kérdéskörrel lásd Rácz Szilárd (2014) A horvát-magyar kapcsolatok néhány sajátosságáról. In: Gasparics Judit - Ruda Gábor (szerk.) *Drávaszög és Szlavónia: Adalékok a horvátországi magyarok nyelvéhez és kultúrájához*. 114 p. Pilisvörösvár, Muravidék Baráti Kör Kulturális Egyesület, 98-107.

- Danube Transnational Programme 2014-2020. <http://www.southeast-europe.net/en/>
- Duna–Dráva–Száva Eurorégió Alapszabályzat. <http://www.ddseuro.org/portal/index.php>
- European Commission (1981) Recommendation of 9 October 1981 on Transfrontier Co-ordination for Regional Development. 81/879/EEC
- European Commission (2012) Common Strategic Framework 2014 to 2020. Brussels, 14. 3. 2012. SWD 61 Final
- Eurorégiós tanácskozás Esztergomban. Párkány és Vidéke. Regionális havilap, XVI. évfolyam 2005. október.
- Hardi Tamás (2007) Integrációs folyamatok a szlovák-magyar határtérségben. – Pro Minoritate. Nyár/2007. 72-97.
- Hardi Tamás (2007) The Transformation of the City Network in the Balkans. In: Glatz Ferenc (szerk.) *The European Union, the Balkan Region and Hungary*. Europa Institut, Budapest, 145–155.
- Hungary Croatia Cross-Border Programme 2014-2020. Final Draft. 23 January 2015. <http://www.huhr-cbc.com/en/>
- INTERREG III B CADSES <http://www.cadses.net/en/home.html>
- Lisszaboni Szerződés az Európai Unióról szóló szerződés és az Európai Közösséget létrehozó szerződés módosításáról. Lisszabonban, 2007. december 13. 2007/C 306/01 Európai Unió Hivatalos Lapja (2007) 50. évf. 2007. december 17.
- Lőrinczné Bencze Edit (2011) The new dimensions in Croatian-Hungarian interregional relationship. In: Gábor Kozma (ed.) *New Results of Cross-border Co-operation* Didakt Kft. Debrecen, 2011. 65–76.
- Neighbourhood Programme (2004) Slovenia – Hungary – Croatia 2004–2006. <http://www.interreg-slohucro.com/modules/vsebina/priloge/173/Programme%20complement.pdf>
- Nemzeti Együttműködési Programok Irányító Hatósága: Magyarország – Horvátország IPA Határon Átnyúló Együttműködési Program 2007–2013.
- Marina Todorović-Branka Tošić (2006) Transborder Cooperation in the Pannonian Plain – Case Study of the „Euroregion Danube-Drava-Sava”. In: *Geographica Pannonica*. 10/2006. 85–88.
- Perkmann, M. (2002) Policy entrepreneurship and multilevel governance: a comparative study of European cross-border regions *Environment and Planning C*, Vol: 25, No. 6, 861 - 879.
- Rácz Szilárd (2014) A horvát-magyar kapcsolatok néhány sajátosságáról. In: Gasparics Judit - Ruda Gábor (szerk.) *Drávaszög és Szlavónia: Adalékok a horvátországi magyarok nyelvéhez és kultúrájához*. 114 p. Pilisvörösvár, Muravidék Baráti Kör Kulturális Egyesület, 98-107.
- Régiók Bizottsága (2012) Régiók Bizottsága véleménye – A többszintű kormányzás európai kultúrájának kialakítása – A Régiók Bizottsága fehér könyvének nyomán követése. Az Európai Unió Hivatalos Lapja.(2012/C 113/12)
- South East Europe Transnational Cooperation Programme.
- VÁTI (2005) Sajtóközlemény www.pharereg.hu
- Vizi Tamás László (2010) *Perifériából régióközpont. Esztergom és az Ister-Granum Eurorégió*. In.: Magyarország határ menti térségeinek és városainak fejlődése a rendszerváltás és Európai Unió tagságunk következtében. MTA VEAB, Budapesti Gazdasági Főiskola, Komárom város, Széchenyi István Egyetem. Veszprém, 2010. 249-264.

Remek Éva¹⁴⁸: A V4 kül- és biztonságpolitikája

Absztrakt: A visegrádi országok legfőbb kül- és biztonságpolitikai célkitűzései a rendszerváltozást követően alapjaiban azonosak voltak, azaz a NATO- és az EU-csatlakozás. Egyebek mellett a történelmi múlt hasonlósága, a földrajzi közelség adta lehetőség újra alapot adott e formáció létrejöttének, ami nagyban segítette a fenti célok elérését. Az eltelt többmint húsz esztendőben a V4 jelentős változásokon ment át, ami változó intenzitású láthatósággal járt. Ennek oka, hogy a tagországok a saját pályájukat járták, önálló hangjukat keresve és adva az európai és a világpolitika színpadán. Az elmúlt néhány év változásai azonban közelről érintik e térség biztonságát (Közép-Európát), így vannak olyan kérdések, amelyeknek a megoldása komolyabb elkötelezettséget kíván a részes államoktól. Ezek a feladatok mélyíthetik az együttműködést, a jövőben egy meghatározó biztonsági közösség képe is vizionálható. Tanulmányomban egy rövid történeti áttekintést után, főleg az utóbbi három-négy év együttműködési tapasztalatai adta lehetőségek kerülnek vázlatos bemutatásra, mintegy gondolatébresztőként (éppen a biztonságpolitikai együttműködés mélyítése felé haladva, ami már a védelem kérdéseit is érinti).

Bevezetés

A téma aktualitása vitathatatlan, akár bővebben értelmezve a régió (Közép-Európa), akár benne a „visegrádi országok” helyzetét, együttműködését, politikai, gazdasági, s különös tekintettel biztonságpolitikai aspektusát elemezzük. A jövő szempontjából Közép-Európa magját/motorját – földrajzi, politikai, gazdasági, biztonsági vagy akár kulturális szempontjából is pont – a Visegrádi⁴ (továbbiakban V4) együttműködés jelentheti/jelenti.¹⁴⁹ A tanulmányom ennek ered a nyomába.

A bipoláris világ megszűnte után (esetemben 1991 decemberét, a Szovjetunió felbomlását tekintem mérföldkőnek) úgy tűnt, hogy az új geopolitikai helyzetnek globálisan egy nyertese van, az Amerikai Egyesült Államok. Ugyanakkor ebben az időben a közép-európai térség gazdasági és politikai együttműködését, integrációs lépéseit egyaránt jellemezte sikertelenség és siker. Ez utóbbi inspirálta írásom témaválasztását, de ennek bizonyítására csak az 1990-es évek utáni időszak történései a mérvadók. (Így pl. a Közép-Európai Kezdeményezés (KEK), az 1991 februárjában létrehozott Visegrádi Együttműködés (V3/4), majd az 1992-ben Közép-Európai Szabadkereskedelmi Társulás (CEFTA). A „visegrádi államok” miután az Európai Unió tagjává váltak, gyakorlatilag „eltávolodtak” a korábbi együttműködési formáktól, de a V4 csoport megmaradt, kiegészítve azzal a megjegyzéssel, hogy az együttműködés szakaszait vizsgálva bizony voltak hullámvölgyek... a részletek az alább.)

A megváltozott világban a globalizáció eredményeképpen a biztonság is globálissá változott. Ezek szerint a globalizációs folyamat hatásai alól egyetlen ország, illetve régió sem képes magát kivonni, még akkor sem, ha nem tud lépést tartani az új helyzet kihívásaival.¹⁵⁰ A globalizáció eredményeként a bizonytalanság elemei is globálissá váltak. Fogalmazhatunk úgy is, hogy van globális bizonytalanság, amely több elemből tevődik össze. A több államon, régióan átnyúló, illetve globális jellegű biztonsági fenyegetések azok, amelyek a jövő időszakának meghatározó elemei lesznek. Egyértelműen

¹⁴⁸ Nemzeti Közszerológati Egyetem, Remek.Eva@uni-nke.hu

¹⁴⁹ Ez a tanulmány a 2015. május 28-án rendezett, 6. Báthory-Brassai Konferencián elhangzott előadás bővített változata. Mindezek előzménye, azaz felhasználtam a saját előadásom korábbi anyagát is (Közép-Európa: biztonságpolitikai körkép - fókuszban a V4 - címmel, illetve az abból írt tanulmányom bizonyos részleteit. Az előadás a Kaposvári Egyetemen rendezett VIII. Régiók a Kárpát-medencén innen és túl VIKK, tudományos konferencián hangzott el).

¹⁵⁰ A kommunikáció egész rendszerének átalakulása miatt fontos lenne a globalizáció és a média, illetve a politika viszonyának bemutatása is. Ezen írás keretei között erre nincs lehetőség, de a témáról lásd részletesebben Bayer József és Bajomi-Lázár Péter szerkesztette (2005): Globalizáció, média, politika – A politikai kommunikáció változása a globalizáció korában című könyvét. MTA PTI, Budapest

bizonyítható, hogy a globalizáció nem csak gazdasági folyamat. Kapcsolatban van az államok és az intézmények szerepével, az ember és a környezet viszonyával, a természeti erőforrások felosztásával, birtoklásával. Az ember és környezetének viszonya, az ember számára annak élhetősége, a jövő, az elméleti szakemberek sokaságát ösztönözte kutatásokra.

A globális változásokat előidéző és meghatározó világgazdasági folyamatok szorosan összefüggnek egymással. Így pl. a kommunikációs technológia fejlődése, a transznacionális vállalatok világgazdaságban betöltött folyamatosan erősödő szerepe, vagy éppen a pénzpiaci szerepének növekedése. A változások nem hagyták érintetlenül a biztonság tudományát sem, s ennek legfőbb bizonyítéka új fogalmak megjelenése, illetve a régiók új tartalommal való feltöltése.

A régió és az együttműködés főbb jellemzői

Közép-Európa

Közép-Európa pusztán a földrajztudomány eszközeivel aligha definiálható.¹⁵¹ Egyet kell értenünk ezzel a megállapítással, hiszen Közép-Európa térsége sajátos történelemi fejlődésen ment keresztül. Az egymást részben átfedő civilizációs, kulturális, gazdasági, földrajzi és politikai tényezők által elemzett térség kiterjedése mindig változott. Ennek oka az éppen aktuális történelemi korszak és azok a szempont, amelyek alapján szemlélődünk.

Az elnevezés maga geopolitikai és geostratégiai jelentéssel is bír, igaz a térség meghatározása, illetve határok közé szorítása nem könnyű feladat. Általában elfogadott alkalmazás, hogy ez a terület Németország és Oroszország között található, de a szóban forgó térség „inkább egy változó geometria kifejeződése”.¹⁵²

Közép-Európa és/vagy Kelet-Európa külső határaival, illetve belső tagoltságával kapcsolatosan már jó ideje viták voltak/vannak a kérdéssel foglalkozó szakmai berkekben, így történészek, geográfusok, politológusok között. Ennek történelmi háttéréről, illetve az egyes megnevezések magyarázatairól sokan és sokféle írást közöltek már.¹⁵³ Így pl. Romsics Ignác hivatkozott munkájában Bibó István és Szűcs Jenő munkái alapján az érintett régiót (Közép-Európa) alapvetően az átmenetiség és a viszonylagosság jellemzi. Ezt támasztja alá Terényi János írásában is, azaz „átmeneti jellegét az európai történeti fejlődés „nyugati” és „keleti” archetípusai közötti... ingamozgás, míg viszonylagosságát, a térség erővonalait korszakokonként eltérő módon és mértékben meghatározó hatalmi tényezőkhoz (Németország, a Habsburg Birodalom/Ausztria-Magyarország, Oroszország/Szovjetunió) fűződő kapcsolat mikéntje adja meg”.¹⁵⁴ Vagy egy másik megközelítés: a Nyugat és Oroszország, illetve a „hatalommegosztás nyugati hagyománya” és a „hatalom koncentrációjának keleti tradíciója” közötti „átmeneti zónát” Schöpflin György a brit történészi hagyományokat követve még 1990-ben Kelet-Európának nevezte. Ezen belül azonban a cseh-lengyel-magyar területeket Közép-Európának nevezte. Egy másik munkájában pedig úgy fogalmazott, hogy a Balkán és „az ukrán végek” mellett Lengyelország „keleti határvidéke”, illetve a „Pannon-alföld” is része „a zabolátlan, vad kelet-Európának”.¹⁵⁵

¹⁵¹ Terényi János (2010): Közép-Európa a magyar külpolitika optikájában In. Külügyi Szemle 2010/1. szám, 3.o.

¹⁵² Schmidt Andrea (2013): Közép-Európa – vasfüggönytől az európai integrációig. In. Grünhut Zoltán-Vörös Zoltán szerk.: Az átalakuló világrend küszöbén. IDRResearch Kft./Publikon Kiadó, Pécs, 59. oldal

¹⁵³ Elemzésem során hivatkozom Romsics Ignác (1998): Nemzet, nemzetiség és állam. Kelet-Közép- és Délkelet-Európában a 19. és 20. században. Napvilág Kiadó. Budapest, című munkájára, ahol a Közép-Európával kapcsolatos viták alakulását részletes bemutatásra kerülnek a 17-31. oldalakon

¹⁵⁴ Terényi János i.m. 4. oldal

¹⁵⁵ A forrásokat idézi Schmidt Andrea i.m. 61. oldal

A Visegrádi Együttműködés kül- és biztonságpolitikája

1. ábra: A Visegrádi Csoport¹⁵⁶

Története

A Visegrádi Csoport (az elemzés során különböző megnevezések jelennek meg, Visegrádi Országok, Visegrádi Hármak/Négyek, V3/V4) 1991. február 15-én alakult meg: Magyarország, Csehszlovákia (1993. január 1-jétől Csehország és Szlovákia) valamint Lengyelország együttműködéseként. A regionális szerveződést a résztvevők a szétesett szovjet „külbirodalom” közép-európai részének összefogására hozták létre, annak érdekében, hogy közösen lépjenek fel a számukra fontos területeken, azaz előkészítsék és összehangolják a csatlakozást az európai integrációs szervezetekhez. Az összefogás szándéka 1990 tavaszán került felszínre, amikor Václav Havel csehszlovák államfő kezdeményezésére április 9-én Pozsonyban magyar-csehszlovák-lengyel csúcstalálkozót tartottak, amelyen Magyarországot Szűrös Mátyás ideiglenes köztársasági elnök és Németh Miklós kormányfő képviselte. Az elképzelés tovább érlelődött 1990 novemberében, amikor a párizsi Európai Csúcs alkalmával Antall József kormányfő különtárgyalást folytatott a közép-európai országok szorosabb együttműködéséről Václav Havel csehszlovák elnökkel és Tadeusz Mazowiecki lengyel miniszterelnökkel.

A névadó összejövétel 1991. február 15-én volt Budapesten, majd Visegrádon. Az Országgyűlés épületében plenáris ülés nyitotta meg az eseménysorozatot, a magyar tárgyaló csoportot Antall József miniszterelnök, a csehszlovákok Václav Havel köztársasági elnök, a lengyelt pedig Lech Walesa államfő vezette. A résztvevők hangoztatták, hogy olyan együttműködési keret létrehozásáról van szó, amely nem irányul senki ellen, s amelynek alapját a három ország hasonló gazdasági-politikai fejlődése és csaknem azonos külső megítélése képezi mind a G24-ek, mind pedig az Európai Közösség részéről. A felek megállapodtak abban, hogy évente egy alkalommal csúcstalálkozót tartanak váltott helyszínekkel, évente kétszer külügyminiszteri vagy külügyminiszter-helyettesi szintű találkozót rendeznek, s az egyes együttműködési kérdéscsoportok részletes kidolgozására munkabizottságokat alakítanak.¹⁵⁷

A gazdasági-politikai formáció elnevezését Antall József a következőképpen indokolta: „... a hármas csúcsnak szándékosan adtak ilyen történelmi hátteret, utalva arra, hogy e közép-európai államok mindig ugyanahhoz a civilizációhoz tartoztak, közös kulturális és szellemi értékeket vallanak, közősek a vallási hagyományaik, amelyeket meg kívánnak őrizni és tovább kívánnak erősíteni”.¹⁵⁸

¹⁵⁶ Visegrad Group <http://www.veefor.com/eng/visegrad.html> (A letöltés ideje: 2015.06.29.)

¹⁵⁷ Az európai integrációt készítik elő a visegrádi négyek MTI http://mult-kor.hu/20110215_europai_integraciort_keszitettek_elo_a_visegradi_negyek (A letöltés ideje: 2015.05.10.)

¹⁵⁸ Uo.

Az újonnan létrehozott együttműködési felület nem irányul más országok kirekesztésére, hanem a Pentagonáléhoz¹⁵⁹ hasonlító laza együttműködési formát körvonalaz. Az akkori magyar miniszterelnök leszögezte, hogy a hármas együttműködést nem kívánják újabb tagokkal bővíteni, s kiemelte: a fejlett Európához való csatlakozást egy egyeztető folyamatnak szükséges megelőznie annak érdekében, hogy a közép-kelet-európai régió országai ne álljanak egymás útjába, s ne keresztezzék egymás érdekeit.

Ezek aztán később a Közép-Európai Kezdeményezés nevet vették fel (CEI-Central European Initiative), ezzel a közös fellépés és együttműködés jó példáját mutatva a Nyugat számára.¹⁶⁰ Azonban, mint a visegrádi együttműködésnél is hasonló volt, a CEI sem egy közép-európai védelmi szervezetnek jött létre, sokkal inkább csak annak demonstrálására, hogy az euroatlanti integrációba az együttműködésen át vezet az út.

Fontos hangsúlyozni, hogy célja volt a történelmi Közép-Európa helyreállítása, vagyis egy olyan keretet adni a térség országai számára, ahol az őket érintő politikai kérdések megvitathatók, a gazdasági tervek elhatározhatóak, illetve végrehajthatók, azaz a TÉRSÉG sajátos problémái közös megoldást nyerhetnek.

Sikeresebb kezdeményezésnek bizonyult a Közép-Európai Szabadkereskedelmi Övezet (CEFTA- Central European Free Trade Area) létrehozása 1992. december 21-én. Ezt a 3 visegrádi ország alapította meg, de hamarosan csatlakozott hozzá a térség többi állama is. A szervezet a kereskedelmi korlátok leépítése területén jelentős eredményeket ért el, s 2000-re tagjai a mezőgazdasági és az ipari termékekre vonatkozóan szinte teljes mértékben lebontották vámjaikat. Azonban, mint a többi közép-európai együttműködés esetében, itt is bebizonyosodott, hogy a legfőbb mozgatója az EU-hoz való csatlakozás ígérete. Így 2003. július 4-én a CEFTA tagállamai Bledben (Szlovénia) aláírták azt az egyezményt, amely alapján, ha valamelyik tagország belép az EU-ba, egyazon időpontban megszűnik a CEFTA-tagsága is.

Hamar kiderült, hogy az térségen belüli együttműködés korántsem képes helyettesíteni az euroatlanti integrációhoz való csatlakozást, sokkal inkább csak kiegészítője lehet annak. Sem elégséges közös érdek, sem pedig közös akarat nem létezett a regionális együttműködés megerősítéséhez.

Egyébként a már említett CEFTA 1992. decemberi aláírása a Visegrádi Csoport egy fontos sikere volt, ui. 1993 elejétől az országok közötti együttműködés a kifulladás jeleit mutatta.¹⁶¹ Ennek több oka is volt, bár nyilvánosan ezt nem kommunikálták. Az okok közül álljon itt néhány a teljesség igénye nélkül: Csehország és Szlovákia önálló állammá válása után annak a ténynek a nyilvánvalóvá válása, hogy a közép-európai regionális politika tekintetében eltérő érdekeik vannak. Vagy akár a miniszterelnök, vagy a regnáló külügyminiszter kijelentéseit vizsgáljuk, látható, hogy a cseh európai integrációs törekvések nem a visegrádi együttműködés folyamatában lettek elképzelve. Ezt erősítette, Brüsszel 1993. júniusi bejelentése is, miszerint az EU a teljes jogú tagság feltételeit egyénileg kívánja megtárgyalni az országokkal a közép-európai térségből. Tóth Péter szerint „általánosságban ... a Nyugat ... maga is hozzájárult a visegrádi együttműködés kudarcához”, hiszen akár a NATO-tagságért, akár az uniósért versenyfutásra inspirálta az országokat.¹⁶²

További nehézséget jelentett akkoriban még az is, hogy Szlovákiában Vladimír Meciar európai normáktól eltérő belpolitikája miatt az ország kimaradt a NATO bővítés első köréből, de a szlovák-magyar (bős-nagymarosi) vízlépcső vita sem tett jót az együttműködésnek.

¹⁵⁹ Ilyen volt az úgynevezett Pentagonálé (Magyarország, Jugoszlávia, Csehszlovákia, Ausztria és Olaszország részvételével), illetve ennek Lengyelországgal való kibővülése után a Hexagonálé. Kiss J. László (2004): A kádárizmustól az EU-tagságig: a magyar külpolitika metamorfózisa. In.: Magyar külpolitika a 20. században. Gazdag Ferenc, Kiss J. László szerk. Zrínyi Kiadó, Budapest. 53. oldal

¹⁶⁰ Uo.

¹⁶¹ Tóth Péter (2000): A középfatalmi szerep lehetőségei és korlátai Közép-Európában – a lengyel eset. SVKH, Budapest, 95. oldal

¹⁶² I.m. 96. oldal

Összességében a V4 csoport együttműködési megújulása 1998. októberi budapesti találkozóval vette kezdetét, újra.¹⁶³ Majd 1999 májusában a felek a további együttműködés szempontjából meghatározó Pozsonyi Csúcstalálkozón (Nyilatkozat formájában) a jövőre vonatkozóan hét fő együttműködési területet jelöltek ki, amelyet alább kivonatolva ismertetek:

1. Külpolitika: a régió közös érdekeinek megjelenítése, rendszeres konzultációk szervezése, Szlovákia NATO-tagságának elősegítése, uniós felkészülés ...
2. Belügy: határőrizeti, migrációs problémákban, szervezett bűnözés, terrorizmus ügyekben együttműködés ...
3. Oktatás, kultúra, társadalmi kapcsolatok, ifjúság, sport ...
4. Tudomány, kutatás: az Európai Unió által felajánlott projektekben együttes munka ...
5. Környezetvédelem: környezeti károk, veszélyek elhárítása ...
6. Infrastruktúra: telekommunikáció, szállítás, energiabiztonság területén való együttműködés...
7. Határmenti együttműködés: EU regionális támogatásának felhasználása területén együttműködés ...¹⁶⁴

Emellett a négy ország miniszterelnöke lefektette azokat együttműködési alapelveket, amelyek segítségével valóban egy életképes mechanizmust teremtettek, ami a további kooperáció alapja és működési kerete is egyúttal.

Ez azt jelenti, hogy létrehozták „az elnökségi rendszert”, ami évenkénti rotációs formában működik. Azaz az éppen aktuális elnök-ország viszi az együttműködés ügyeit, rendezi a megszabott politikusi találkozókat, s tartja napirenden a találkozók lefektetett mechanizmusát.¹⁶⁵

Minden elnökségnek már előzetesen programot kell készítenie, amit majd az adott év elteltével a tagállamok miniszterelnökei és miniszterei kiértékelnek.

Egyelőre nem látszik az együttműködést szabályzó mechanizmus intézményesítési szándéka. Nem olyan mély, s nem olyan „bonyolult” az együttműködés, amihez intézményi struktúra kiépítése szükséges lenne.¹⁶⁶ Igaz egy kivétel van: a 2000-ben létrehozott Nemzetközi Visegrádi Alap. Az Alap a tagállamok civil csoportjainak összekapcsolását, illetve a kulturális és oktatási együttműködés minél gazdagabb formációit szeretné létrehozni. Ez a pozsonyi székhelyű, népszerű, s mára igen sokféle igényt kielégítő, de szerény pénzügyi eszközökkel rendelkező Alap bizony időnként a tagállamok által megemelt támogatásokkal képes csak igényeket kielégíteni. Maga az Alap akár szimbóluma is lehet a közép-európai kulturális hasonlóság hangsúlyozásával, az együttműködések erősítésével, hiszen ezzel lehetőséget teremt a társadalmi igény ilyen irányú vérkeringésbe kerüléséhez.

Jelene ...

Az utóbbi időkben történt a V4-ken kívülről és belülről is olyan „megkeresés”, ami e négyes bővítésére irányultak. Valójában nincs napirenden a kérdés, már csak azért sem, mert a jelenlegi egyensúly is kényes, s inkább a bennlévők kohézióját kell erősíteni, majd utána lehet tovább bővíteni. Elképzelhető irány azonban a V4+ együttműködési formáció, amely tetszőleges számban és variációban alakítható, éppen az aktuális igények kielégítésére. Az elmúlt 15 évben a négy ország elérte a kilencvenes években kitűzött célját. 1999-ben NATO-tag lett Lengyelország, Magyarország, Csehország, majd 2004-ben pedig Szlovákia is. A 2004-es esztendő az uniós tagságot is meghozta a Visegrádi Országoknak. A külső szemlélő számára akár okafogyottá is válhatott volna a fennmaradás, de a V4-ek rácsáfoltak erre. 2004-ben a csehországi Kroměřížben Nyilatkozatot adtak ki, amely egy újabb mérföldkőnek számít az együttműködés történetében.

¹⁶³ A V4 részletes története, dokumentumai, jelenlegi jellemzői elérhetők a Szervezet honlapján:

<http://www.visegradgroup.eu/calendar> (A letöltés ideje: 2015. 05.10.)

¹⁶⁴ Tálas Péter i.m. 97. oldal

¹⁶⁵ Hamberger Judit (2010): Közép-Európa politikai dimenziójának megvalósítási kísérlete: a visegrádi együttműködés (V4) In. Külügyi Szemle 2010/2. szám, 44. oldal

¹⁶⁶ Hamberger i.m. 45. oldal

Az új idők szavára megerősítették a korábbi működési alapelveiket, illetve egy függelékben tovább körvonalazták a kooperáció új területeit. Kétirányú mélyítés következett be. Egyrészt a tagállami belső együttműködés során a társadalmi kohézióra fókuszáltak, másrészt az együttműködés kifelé irányuló területén pedig az uniós belső és külsős agendájának szeleteire figyeltek (a Balkán országaira, a Keleti Partnerségbe bevont államokra).

... és a jövője

Először is fontos megemlítenünk, hogy 2014. november 1-jéig, ameddig a Lisszaboni Szerződés szerinti szabályozás nem szüntette meg a súlyozott szavazatok rendszerét, a Visegrádi Országok előtt nagyobb lehetőségek voltak nyitva (általában) az európai politika befolyásolására. A négy ország együttes súlyozott szavazati aránya megegyezett Franciaország és Németország együttes súlyával, így blokkoló kisebbséget tudott képezni. A lengyel érdekek azonban nem a kis közép-európai országok támogatását szolgálták, hanem inkább a német-országi tengely közötti lavírozást. „Lengyelország fel akart nőni a Nyugathoz és ehhez mérten szerepelt az uniós döntéshozatali folyamatokban is. Emellett Németország is bebiztosította, hogy a visegrádi találkozók alkalmával ne születessen olyan döntés, amely esetleg hátrányosan érintheti uniós terveit, hiszen a visegrádi találkozók megfigyelőként rendszeresen részt vett.”¹⁶⁷

Tehát a nagyobb tagállamok mindig is figyeltek a közép-európai összefogás lépéseire, Kína, Törökország és India politikai vezetői szívesen működnek együtt a csoporttal, mint egészszel. Bár voltak kezdeményezések az együttműködés nyitása tekintetében más európai országok felé is, az eltérő álláspontok sokáig nem vezettek eredményre. 2014 áprilisban született döntés értelmében azonban a jövőben Ausztria és Szlovénia is részt vehet a visegrádi négyek találkozóin.

A nyitottság mellett további felmerülő „kérdés” az intézményesülés szükségessége, ugyanis jelenleg (a már bemutatott Nemzetközi Visegrádi Alap kivételével) a kooperáció informális egyeztetések keretében működik. Az intézményesült forma, amennyiben nem vezet túlbürokratizálódáshoz, növelhetné a döntéshozatali hatékonyságot.

„Annak ellenére, hogy voltak pillanatok, amikor úgy tűnt a Visegrádi Együttműködés szét fog esni, még mindig működő érdekközösségről van szó. Sőt, az utóbbi időben, mintha élénkülés lenne látható.”¹⁶⁸ 2013. július 1-jétől Magyarország töltötte be a Visegrádi Csoport évenként rotálódó elnöki funkcióját. Az elnökségi program prioritásai a gazdasági kooperáció, az energiabiztonság, a védelempolitika, az észak-déli közlekedési infrastruktúra, a külpolitikai kezdeményezés és a parlamenti dimenzió köré csoportosulnak. Ezek alapján véve nem változtak, s jövőben is prioritások maradtak/nak: kiegészítve még a külpolitikai kezdeményezés és a védelempolitikai együttműködés mélyítésével (2014-ben Szlovákia vette át a stafétát, majd 2015 júliusától a cseheké az „irányítás”).

A V4 prioritások

Ahogy ez a fentiekből kiderült, a Visegrádi Együttműködésben közel hasonló országok vesznek részt, akár történelmi, gazdasági, társadalmi vagy éppen földrajzi jegyeket vizsgálunk, mindamellett, hogy ezek ellenére markánsan eltérő érdekeik alapján a biztonsággal kapcsolatos elképzeléseik fontossági sorrendje merőben más fontossági sorrendet mutat.

Jól példázza ezt a legfontosabb biztonsági fenyegetések megítélése. Lengyelország számára első helyen állt, az energiabiztonság megjelölése, mára új prioritássá vált az Oroszországtól való biztonsági fenyegetés. Csehország a gazdasági szektor, illetve az energetika kérdését tartja meghatározónak. Szlovákia a már közismertnek mondható új típusú fenyegetések körét tartja

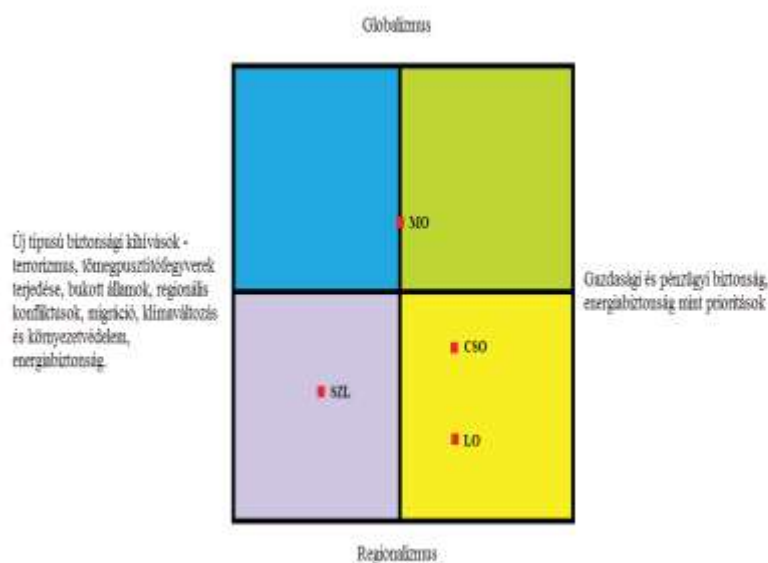
¹⁶⁷ Orosz Judit: A Visegrádi Együttműködés jelene és jövője
<http://kitekinto.hu/europa/2014/05/02/visegradi-egyuttmukodes-jelene-es-jovje/#.VD1gyF7-ldg> (A letöltés ideje: 2015.05.14.)

¹⁶⁸ Uo.

fontosnak. Mindeközben Magyarország kiegészíti a már említettek listáját a pénzügyi veszélyekkel is.¹⁶⁹

A külpolitikai relációk is hasonlóak az előzőekhez. Lengyelország számára pl. prioritást jelent a keleti irányú szomszédságpolitika, tágran értelmezve. Csehország a globális változásokat is figyelembe veszi, de számára is a keleti szomszédság és Nyugat-Balkán stabilizációja is fontos. Szlovákia szintén hasonló, de nála e régió stratégiai jelentősége markánsabb, mint pl. a csehek esetében. Magyarország szintén hasonló külpolitikai prioritásokat jelenít meg a Nemzeti Biztonsági Stratégiájában, de igen meghatározó a globális stratégiai fókusz. Nem kívánom az egyes országok stratégiáját részletesen bemutatni, csupán hangsúlyozni kívánom, ami az egész írásomat jellemzi e Közösség hasonló múltja, jelene és s jövő miatt is, hogy van markáns különbözőség. Kérdés, hogy a Közép-Európát jelenleg veszélyeztető külső kihívások mennyire tudják a különbözőségekből szerzett tapasztalatokat a közös biztonság érdekében kamatoztatni?

A teljesség igénye nélkül, egy jó áttekintést kaphat az érdeklődő a V4-ek biztonsággal kapcsolatos percepcióikról, melyek összegzése a nemzeti biztonsági és védelmi stratégiák alapján készült (Ábra 1).

2. ábra: A V4 biztonságpercepciói¹⁷⁰

Összefoglalás

A fent leírtakban többször történt utalás a társadalmi biztonság területeire, továbbá a történelmi, kulturális, eszmei térséget jellemző hasonlóságokra, amelyek együttműködést serkenthetnek, de egyúttal az „egy helyben járás” is eredményezhetnek (példa erre az együttműködés időszakokra jellemző hullámvölgyek).

A gazdasági szegmenst vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a négy ország gazdasági szerkezete rendkívül hasonló, így többnyire hasonló problémákkal is küzdenek. 2014. április 10-én a Visegrádi Országok kereskedelmi és iparkamarai vezetői megállapodást írtak alá a kamarai együttműködés erősítéséről. A megállapodás lényege, hogy a négyek közös álláspontot alakítanak ki a gazdaságot érintő uniós kérdésekben, feltárják a kölcsönösen előnyös lehetőségeket az autóipar, elektronika, az élelmiszeripar, az energetika, a logisztika és a turizmus területén, valamint támogatják a

¹⁶⁹ Balogh István: Magyarország és a visegrádi országok MKI-tanulmányok, 2013/20.

22.o. http://kki.gov.hu/download/e/89/b0000/Tanulmanyok_2013_20_Magyarorsz%C3%A1g_%C3%A9s_a_visegr%C3%A1di_országok_közös_álláspontja.pdf (A letöltés ideje: 2015. 06.27.)

¹⁷⁰ Balogh István i.m. 23. oldal A szerző részletezi a kutatásának módszereit, céljait.

vállalkozásokat üzleti kapcsolataik bővítésében. Az egyes országok kereskedelmi kamarái közötti együttműködés a kis- és középvállalkozások külpiacon történő versenyképességének fokozásához is hozzájárulhat.

A biztonságpolitikai kihívásokra adott válaszok is hasonlóak, így érthető, hogy a védelmi kérdésekben is van esélye a közös nevezőnek. A védelempolitika terén, különös tekintettel a jelenlegi ukrán helyzetre „az oroszoktól való félelem egybekovácsolja a visegrádi országok érdekekeit”.¹⁷¹ Ezért került sor 2013-ban lengyel parancsnokság alatt, 2016-os céldátummal a visegrádi katonai alakulat felállításáról való megegyezésre. A körülbelül 3000 fős haderő alkalmazását és feladatait az Unió harccsoportjairól¹⁷² szóló elvek határozzák majd meg. Ez a megállapodás a regionális katonai-biztonságpolitikai együttműködés kezdetét jelenti. Mindemellett a magyar elnökség további regionális biztonsági intézkedések előkészítésére törekszik (hosszú távú kiberbiztonsági együttműködési mechanizmus, V4+ Ukrajna EU harccsoport, közös V4 légi felügyelet).

A katonai együttműködés mellett, a közös biztonságpolitika másik fontos területe az energiabiztonság kérdése. A visegrádi országok nagymértékben kitéttek az orosz energiainportnak. Bár függőség szempontjából a négy ország között van különbség - az európai tagállamok között Lengyelország és Csehország a legkevésbé, míg Magyarország és Szlovákia a leginkább függő ország - az alapvető strukturális hasonlóságok miatt az energia diverzifikációról és a piaci integrációról való közös gondolkodás látszik a legkézenfekvőbb megoldásnak. Az orosz befolyás enyhítése érdekében jelenleg az észak-déli energiafolyosó kialakításán dolgoznak a négyek. Ennek egy fontos eleme a magyar - szlovák interkonnektor is, amely várhatóan 2015-re már biztosítani fogja a kétirányú földgázszállítást. A cseh - lengyel csővezeték már megépült, valamint Csehország és Szlovákia között is lehetséges a szállítás mindkét irányban. Hasonlóan fontos elem a lengyel folyékony földgáztároló folyamatban lévő építése is, amely lehetővé tenné a földgáz alternatív szállítását. Továbbá a négyek az amerikai palagáz európai exportjára is aspirálnának.

A bővítéssel összefüggő kérdések között kell megemlítenünk egyrészt a Keleti Partnerséget is, amelynek erősítése növelheti a visegrádi régió presztízsét, továbbá piacot nyithat a befektetések számára. Másrészt mindenképpen fontos megemlítenünk a nyugat - balkáni térség (Albánia, Bosznia-Hercegovina, Koszovó, Macedónia, Montenegró, Szerbia) integrációjának kérdését, ahol a V4 segítheti az uniós integráció mihamarabbi megtörténését. Ilyen szempontból a V4 és az EU érdekei közösek, de a visegrádi országoknak geopolitikai, gazdasági, történelmi és kulturális okokból is érdeke a Nyugat-Balkán integrációja. A nyugat-balkáni térség stabilitásának előmozdítása út lehet az Európát sújtó gazdasági krízisből való kilábalás felé, ezen túlmenően az EU határainak kitolása biztonságpolitikai szempontból is fontos lenne.

A fentiekből az látszik, hogy a visegrádi együttműködés számos tekintetben biztosíthat fejlődési utat a tagországok számára. A kooperáció minősége elsősorban közös akarat függvénye, amit persze a közvetlen biztonsági környezet befolyásolhat, sőt befolyásol is (napjaink történései bizonyítékkul szolgálnak: pl. a tömeges menekülthullám, Iszlám Állam, az ukrán válság), de a hatása az biztos (pl. a Globsec kül-és biztonságpolitikai Fórum adta lehetőség a négy országon túl számos más ország és nemzetközi szervezet tárgyalásai a térséget is érintő kihívások megoldásáért).¹⁷³

¹⁷¹ Orosz Judit i.m.

¹⁷² A harccsoport kisméretű, nemzeti vagy nemzetközi alakulatok önálló parancsnoksággal és logisztikával, aminek következtében gyorsan bevetethők. A döntéstől számítva nagyjából 5-10 napon belül harcképes állapotba állítható alakulatok célja a kisebb válságok azonnali megoldása a helyszínen a helyzet eskalálódása előtt. A gyakorlati tapasztalatok alapján általában az első beavatkozási pontot jelenti az harccsoportok bevetése a komolyabb katasztrófa megelőzésére, amit aztán ENSZ, vagy NATO csapatokkal erősítenek meg. Az EU harccsoportjai 2007-ben kerültek felállításra Franciaország 2003-as kongói beavatkozásáról mintázva.

¹⁷³ A térség, benne a V4 történeti, biztonságpolitikai kutatása több előadásom témája volt. A különbség alapvetően a vizsgálati szempontok változtatásában érhető tetten, azaz a biztonság szektorális elméletén belül melyik szegmens kerül górcső alá. Ebben az írásomban felhasználtam a korábbi elemzéseim egy részét, amely geopolitikai szempontokra épült, így pl. egy már megjelent írásom egy részét. Remek Éva: Közép-Európa: biztonságpolitikai körkép – fókuszban a V4, Köztes-Európa, Társadalomtudományi Folyóirat 2014/2-3. szám, No 15-16., pp. 105-115

Referenciák

- [1] Bayer József-Bajomi-Lázár Péter szerk.: Globalizáció, média, politika – A politikai kommunikáció változása a globalizáció korában, Budapest, 2005, MTA PTI, 171 p.
- [2] Terényi János: Közép-Európa a magyar külpolitika optikájában In. Külügyi Szemle 2010/1. szám, 3-17.
- [3] Schmidt Andrea: Közép-Európa – vasfüggönytől az európai integrációig. In: Grünhut Zoltán-Vörös Zoltán szerk.: Az átalakuló világrend küszöbén, Pécs, 2013, IDResearch Kft./Publikon Kiadó, 300 p.
- [4] Romsics Ignác (1998): Nemzet, nemzetiség és állam. Kelet-Közép- és Délkelet-Európában a 19. és 20. században, Budapest, 1998, Napvilág Kiadó, 419 p.
- [5] Remek Éva: Közép-Európa: biztonságpolitikai körkép – fókuszban a V4, Köztes-Európa Társadalomtudományi Folyóirat, 2014/2-3., 105-115.
- [6] Hamenrger Judit: Közép-Európa politikai dimenziójának megvalósítási kísérlete: a visegrádi együttműködés (V4) In. Külügyi Szemle 2010/2. szám, 35-51.
- [7] Balogh István: Magyarország és a visegrádi országok MKI-tanulmányok, 2013/20.
22.http://kki.gov.hu/download/e/89/b0000/Tanulmanyok_2013_20_Magyarorsz%C3%A1g_%C3%A9s_a_visegr%C3%A1.pdf
- [8] Tálas Péter: A középhatalmi szerep lehetőségei és korlátai Közép-Európában – a lengyel eset, Budapest, 2000, SVKH, 108 p.
- [9] Az európai integrációt készítik elő a visegrádi négyek MTI http://mult-kor.hu/20110215_europai_integraciot_keszitettek_elo_a_visegradi_negyek
- [10] Kiss J. László: A kádárizmustól az EU-tagságig: a magyar külpolitika metamorfózisa. In.: Magyar külpolitika a 20. században. Gazdag Ferenc, Kiss J. László szerk., Budapest, 2004, Zrínyi Kiadó, 350 p.

Dobó Marianna¹⁷⁴: Vis mayor és megelőzés – nemzetközi szervezetek szerepe a katasztrófavédelemben a Kárpát-medencében

*Absztrakt: A társadalmi krízist megelőzhetőnek tekintik, míg a természeti katasztrófákat nem előre jelezhetőnek. A társadalmi szinten megjelenő válság közeledését számos előjel mutatja, bár sajátos módon ezeket a jeleket éppen azok nem tudják értelmezni, akikre ez nagy befolyással lesz a későbbiekben. Katasztrófa esetén az emberek életét, egészségét, anyagi értékeit jelentős mértékben érheti kár, ráadásul a következmények felszámolása meghaladja az erre rendelt szervezetek előírt együttműködési rendben történő védekezési lehetőségeit. Megváltozik a társadalommal történő egyeztetési folyamat, a döntések meghozatala más szereplőket, más szabályokat kíván, és az önkormányzatok és az állami szervek folyamatos és szigorú összehangolt együttműködését, vagy nemzetközi segítség igénybevételét igényli. Maga a **védekezés** olyan tevékenységet jelent, amelyek a katasztrófa kialakulásának megelőzését, a közvetlen veszélyek elhárítását, az előidéző okok megszüntetését, a károsító hatások csökkentését, a lakosság élet- és anyagi javainak védelmét, a katasztrófa sújtotta területen az alapvető életfeltételek biztosítását, a mentés végrehajtását, a helyreállítás feltételeinek megteremtését szolgálja. Ennek egyik legfontosabb feltétele, hogy jogi háttérrel biztosítsák, és a betartásához szükséges feladatokat és kereteket meghatározzák. A legfontosabb ebben a folyamatban az igazgatási feladatok meghatározása, meghozatala és a végrehajtásának biztosítása és annak ellenőrzése. Első lépés a nemzetközi irányelvek és jogi keretek figyelembevételével a nemzeti szabályozás meghozatala. A tanulmányomban ezt a folyamatot kívánom bemutatni, kitérve a nemzeti szabályozást befolyásoló nemzetközi irányelvekre.*

A téma mindenkor aktualitását az adja, hogy míg a válsághelyzetekre történő felkészülés egyre sürgetőbbé, ugyanakkor tervezhetőbbé is vált, a vis mayor helyzetek előrejelzése, és ebből következik, hogy a rájuk történő felkészülés csaknem lehetetlen. Ezek a helyzetek nem kiszámíthatók, közös jellemzőjük, hogy az események bekövetkezése meglepetésszerű, és a fontos döntések meghozatalakor információhiány jelentkezik. Sajátos helyzetet adhat az irányítás ideiglenes elvesztésének érzete, amely mellett mégis jelen van az, hogy a tevékenységeket állandóan kontroll alatt kell tartani. A hagyományos döntéshozatali folyamatban szakadás következik be, a helyi, operatív döntések kerülnek előtérbe, és a rövid távú tervezés szerepe megnő. Ezek megkövetelik a közreműködők szervezettségét.

Katasztrófa – válság – vis mayor

Fogalmi keretek¹⁷⁵

A részvételi és a deliberatív demokrácia elméletekben közös a demokrácia hatékonyságának szemlélete, az, hogy a polgárok mennyire érzik, hogy befolyásuk van a döntések meghozatalára. Ezen túlmenve a tanácskozás, a megvitatás központi eleme a deliberatív demokráciának. A hagyományos demokrácia felfogásban az állampolgárok csupán passzív fogyasztói szerepet töltenek be, így a képviseleti demokráciában kicsiny mozgástérrel rendelkeznek. A deliberatív demokráciában viszont a döntéshozatali folyamat lényeges szereplői, akik állandó mérlegelés során alakítják ki véleményüket. Mindezek érdekében alapvető információkat és szakértői véleményeket biztosítanak az

¹⁷⁴ Eszterházy Károly Főiskola Politológia Tanszék; Egészség ház u. 4. 3300 Eger, Magyarország.; mariann.dobo@ektf.hu

¹⁷⁵ Részletesen lásd alább: Önkormányzatok döntései a vis mayor helyzetek következtében - a válság és a krízis fogalmi eltérései, In: Karlovitz János Tibor (szerk.) Kulturális és társadalmi sokszínűség a változó gazdasági környezetben: 2. IRI Társadalomtudományi Konferencia. 332 p. Konferencia helye, ideje: Nové Zámky, Szlovákia, 2014.04.25-2014.04.26. Komárno: International Research Institute, 2014. pp. 124-129.

állampolgároknak ahhoz, hogy a különböző ügyekről gondolkodni tudjanak, mielőtt a véleményükről szólnának. John Fishkin az állampolgárokkal való közvetlen konzultáció eszközének tartja, ennek érdekében az állampolgárok bekapcsolásának esélyeit és módszereit vizsgálta (Fishkin, 1996). Ezek, a gyakorlatban is tesztelt módszerekkel komplexen mérték azt, hogy milyen mértékben változtak a vélemények a deliberáció hatására. John Elster cáfolta azt, hogy a deliberatív demokráciában a hatalom a döntő, helyette az érvek lényegi szerepét hangsúlyozta (Elster, 1998). A deliberatív demokrácia elmélete ténylegesen folyamatként értelmezhető, amelyben a tervezés után releváns információkat adják át. Ideális esetben az állampolgárok szabadon vitázhatnak a problémáról, majd a kiscsoportos mediáció során a tényekkel kapcsolatos ismereteiket cserélik ki, amelyeken keresztül a javaslatok elfogadására is sor kerül. Ebben a folyamatban a mediátornak nincs szüksége speciális ismeretekre az adott kérdéssel kapcsolatban, de arra igen, hogy hogyan lehet segíteni az egyéneket a döntéshozatalban. A médiának is kiemelt szerepe van, és nem csupán az információk átadása során, hanem a tanácskozás folyamatában végig. A részvételi demokrácia maga teljességében a helyi politikában is nehezen valósítható meg, és ami megjelenik az valójában képviseleti demokrácia részvételi elemekkel (Chekki, 1979).

Az érdekek megjelenítése már önmagában is távolíthatja egymástól a szereplőket és akár konfliktushoz is vezethet. Felmerül a kérdés, hogy a szereplők „látják-e”, hogy a döntéshozatali folyamatban nemcsak érdekelt és ellenérdekelt vesz részt, hanem bármely csoporthoz közeli más szereplő is.

A válság, krízis és a vis mayor szorosan kapcsolódnak egymáshoz, mégis jól elkülöníthetőek tartalmilag, megjelenési formáikat, hatásaikat tekintve is. Mindnek eredője az a konfliktus, amely egy korábban megszokott „rendet” tesz próbára. A válság akkor jöhet létre, amikor egy konfliktust rosszul vagy egyáltalán nem kezelik. Ekkor először egy krízishelyzet jön létre, amely állandósulása után alakulhat válsággá. A krízisből nem minden esetben jön létre egy társadalmi csoport életét befolyásoló válság, viszont ha már megjelent, akkor fontos annak kezelése. A krízis az a pont egy társadalom életében, amely eldönti, hogy az miként viszonyul a változás folyamatához: fellendülést hoz számára, vagy a negatív jellemzője erősödik meg.

Sigmund Freud már 1924-ben említést tesz a krízisről, és a kríziskezelés fontosságát emeli ki, amelyben a jelen és a múlt személyiségformáló szerepét hangsúlyozza (Freud, 1924.) Erik H. Erikson 1950-ben megjelent munkája a fejlődési krízis fogalmát adta. (Erikson, 1950) Erikson az embert az élete során mindig új és új erőket kialakító, kreatív lénynek tekinti, aki képes pozitív változásokra és életének aktív irányítására. A fejlődés mindig a szociális viszonyokon keresztül zajlik, és sikere az egyes szakaszokban felmerülő sorsproblémák, krízisek megoldásán múlik. R.S. Lazarus 1966-ban alkalmazkodási próbálkozásoknak tekinti a stresszhelyzet leküzdésére. (Lazarus, 1966)

Caplan 1964-ben megalkotta a kríziselméletet, amelyben definiálta a krízishelyzet tartalmát. (Caplan, 1964) Fontosnak tartotta a korábbi krízistapasztalatokat G.F. Jacobsonhoz hasonlóan. Jacobson az 1979-es krízismatrix elméletben az eddigi *tapasztalatok integrálása mellett kiemelte, hogy nem mindegy, hogy az egyén sikeresen vagy károsodással kerül ki a krízisből.* (Jacobson, 1979)

A válság fogalmát – ahogyan arra Tóth I. János is utalt (Tóth I. J. 2012. 20.p.) – az orvostudományban használták fel egy olyan testi állapot jellemzésére, amelyben „azonnali és radikális” beavatkozásra van szükség. A társadalmi helyzeteknél is akkor javasolt a válság kifejezés használata, ha az instabilitás már előre jelzi a fennálló rendszer változtatási kényszerét. Ezekben kiemelhető a nem szokásos, vagy nem rutinszerű társadalmi mozgások sorozata, amelyeknél a reakciók azonnaliakká kell, hogy váljanak. Hankiss Elemér felhívja a figyelmet arra, hogy a rendszer belső súlyos működési zavara korábban használt módszerekkel nem oldható meg. (Hankiss 1999:13) Ebben az értelemben a rendszer továbbélésének egyetlen útjának a gyors, radikális beavatkozás tekinthető, de nem a régi módszerekkel, hanem új paradigmák alapján. Ezzel azonban a rendszer megújításának lehetősége nyílik meg.

Kutatók felhívják a figyelmet arra, hogy a válsághoz való viszony ellentétes, és nem is annyira a hatásukat tekintve. (Ungvári Zrínyi I. 2011; Karikó S. 2012.) A válság mint jelenség azonban nem mindig jár együtt a válságtudattal vagy a válság jelenségeinek objektív érzékelésével. A válságot akkor érezve és látva, amikor azok a jelenségek még szigetszerűen jelennek meg, vagy „csupán problémát” jelentenek és nem azt a pillanatot, amely kényszerűségből ugyan, de radikális beavatkozást kell alkalmazni. A hamis válságtudat (Karikó S., 2012:23) egyik negatív következménye, hogy nem a megfelelő időpontban mobilizálja az erőforrásokat, jellemzően megelőzve a tényleges válság időszakát.

Szintén gyakran megjelenik az is, hogy a nehéz helyzet láttatása és/vagy látása elmarad attól a szinttől, amelyben valójában létezik a társadalom. Ekkor azonban a kiváltott reakciók ereje alulméretezett és ebből következik, hogy eleve kudarcra ítélt. Ettől még nagyobb veszélye lehet az időszaknak az, hogy a társadalom nem kerül a válságtudat állapotába, azaz nem lesz erőforrás koncentrálása, és nem lesz paradigmaváltása sem, csak a szokásos módszerekkel ad választ a mindent eldöntő, de új kérdésekre.

A vis mayor helyzetekben előre nem látható kényszerítő körülmény alakul ki olyan elháríthatatlan akadállyal, amely a krízisnél nem teszi kérdéssé azt, hogy működhet-e a korábbi társadalmi folyamat a megszokott rendjében. A probléma megoldása azonnal elháríthatatlanná válik. Meghatározó tényezője a vis mayornak az is, hogy az időbeli felkészülés a helyzetre csaknem lehetetlen. A védekezés a vis mayor helyzetnél nem azonos a válságra történő felkészülés metodikájával. Mivel a helyzet előre nem látható, így a körületek szélesebb körű kell, hogy legyen azoknál a rendszereknél, amely a krízisnek ezt a formáját már nem tudja a megsemmisülés veszélye nélkül átélni.

Ez nem jelenti feltétlenül azt, hogy a vis mayor helyzetekre való felkészülés ténylegesen jelen van. Mivel a rendszer működésének zavarát általában külső erő okozza, ezért azt elkerülhetetlennek és elháríthatatlannak tartják, és ennek megfelelően választják ki a kommunikációt is.

Egy kutatás keretei

A 2013-ban elindított kutatásom több területre fókuszál.¹⁷⁶ Egyrészt vizsgálom a múlt viszonyainak hatását a jelenre. Szakirodalmak emlékeztetnek, hogy a vis mayor helyzet létrejöttével a válság nem érkezik meg egyértelműen, az kivédhető, vagy megelőzhető. Ebből kiindulva keresem azokat a mozzanatokat, eseményeket, szemléletbeli különbségeket, szereplői döntési módozatokat, amelyek jelenlétével a vis mayor helyzet nem lesz további nehéz helyzetek multiplikátora és a válság elindítója, erősítője. A vizsgálat ezen részének másik lényegi pontja, hogy milyen egyensúlyi állapot bomlott fel.

A másik fókusz az újra-pozicionálást tekintem. Ebben a szereplőknek az új helyzethez történő alkalmazkodását, a döntési folyamatokra gyakorolt hatását, a közelmúlt konfliktusaihoz való viszonyt, azok feldolgozását elemzem. Kérdéskörei: visszaáll-e a régi szerephierarchia, vagy az új helyzet ezt változtatta? Melyek a prioritásai a döntési folyamatoknak, valamint „gyorsult-e” a döntési folyamat? Hogyan sikerült a mindennapi (rutin) döntések elfogadása, meghozatala változott-e? Szokásos dolgok alakulása a krízis idején és utána, van-e szemléletbeli váltás a döntéshozatali folyamatban? Végző soron mind egy kérdéshez kapcsolódik: Mit jelent az új időszak? – visszaállítás a vis mayor előttihez vagy más hatás is érezhető? Van-e paradigmaváltás?

A kutatás harmadik nagy részét a társadalmi egyeztetések területe adja, hiszen a helyi társadalmat érzékenyen érinti, hogy a krízis okozott-e legitimációs válságot. Ennek vizsgálatára a következő időszak választási kampányai során használt témák világláthatnak rá a választás eredménye mellett.

¹⁷⁶ A kutatás módszertani kereteinek bemutatása a Gazdálkodás és menedzsment tanulmánykötetben történt meg. Szerk. Dr. habil. Ferencz Árpád. In. 841-847. 2013. Kecskemét. Dobó M.: ÖNKORMÁNYZATOK DÖNTÉSHOZATALA A VIS MAYOR HELYZETEK UTÁN.

A vizsgálatba vont települések esetében fontos szempont, hogy a tágabb környezetükben lévő önkormányzatok sem az optimális módon működnek, mint ahogy a krízis előtti állapot sem egy ideális egyensúlyi állapotot bontott meg. Az együttműködés a helyi társadalom tagjai között hangsúlyosabb a krízis idején, viszont az azt követő időszakban felszínre kerülhetnek az akkor elrejtett konfliktusok, indulatok.

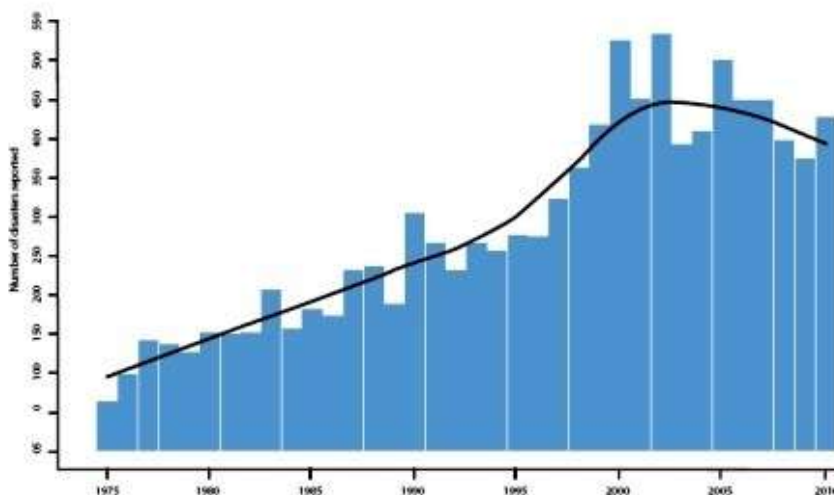
Nemzetközi szervezetek szerepe a katasztrófavédelemben

A részvétel indokoltága

1976-ban Olaszországban bekövetkezett baleset következtében jelentős mennyiségű dioxin került a környezetbe. Ennek a balesetnek a következtében, erre emlékeztetve, megalkották a Seveso I-t, majd a Seveso II-t, amely irányelvként jelenik meg a későbbiekben nemcsak a környezetvédelem számára. Az irányelvek alapján a tagállamoknak jelentős lépéseket kell tenni azért, hogy a súlyos baleseteket megakadályozzák. Egyik legfontosabb része a bejelentési kötelezettség megtartása, hiszen amennyiben a vállalkozás nagy mennyiségben tart veszélyes anyagot a telephelyén, azt jelenteni kell a hatóságnak. Mindemellett egy tervet kell készítenie, amelyben a súlyos balesetek megelőzését kell bemutatnia. Külön figyelmet érdemel a biztonsági irányítási rendszer, az infrastruktúra tervezése, építése és karbantartása, valamint a veszélyhelyzeti tervek készítése.¹⁷⁷

Mindemellett az elmúlt évek természeti katasztrófáinak növekvő száma is bebizonyította azt, hogy a katasztrófahelyzetek megelőzése és elhárítása nemzetközi összefogás nélkül lehetetlen.

Natural disasters reported 1975 - 2010

1. ábra: Természeti katasztrófák száma, Forrás:

http://www.katasztrofavedelem.hu/index2.php?pageid=szervezet_hirek&hirid=913

A katasztrófák bekövetkeztének növekvő száma a globalizációra vezethető vissza, és így bárhol, bármikor kialakulhatnak. Európában a leggyakoribb természeti katasztrófák a következők: ár- és belvíz, földrengés, erdőtűz, valamint az időjárás okozta balesetek: szélvihar, földcsuszamlás. Ezek közül Európában és így a Kárpát-medencében az ár- és belvízveszély jelenti a legnagyobb problémát évtizedek óta.

A klímavédelem erősödésével ezek a hatások csökkenthetők, azonban ezek az országok, nemzetek összefogását tételezi fel.

¹⁷⁷ http://europa.eu/legislation_summaries/environment/civil_protection/l21215_en.htm

Katasztrófavédelem és az EU

Az Európai Unió országai eltérő földrajzi adottságokkal rendelkeznek, eltérő a katasztrófhelyzeti kockázatuk is, fontos azt is megemlíteni, hogy a védelmet és a megelőzést megnehezíti az, hogy a tagállamok eltérő felkészültséggel rendelkeznek mindehhez. Alapvető, hogy a tagállamok önmaguk alakítsák ki védelmi rendszerüket, ugyanakkor a koordináció és az együttműködés megkérdőjelezhetetlen.¹⁷⁸

Az Európai Unió Polgári Védelmi Mechanizmusát a 2001/792/EK/Euratom Tanácsi Határozat hozta létre, és 2003. január 1-jével lépett hatályba. A Mechanizmus jelenlegi tagjai az Európai Unió tagállamai, valamint Izland, Lichtenstein, Norvégia, Horvátország, valamint Macedónia. A Mechanizmus több, mint 514 millió lakost képvisel. 2007-ben az EU Tanácsa szintén Euratom határozattal a polgári védelmi Pénzügyi Eszköz révén stabil pénzügyi háttérrel hozott létre. (2007/162/EK)

A Lisszaboni szerződés 2009. decemberi hatályba lépése után jelentős változások következtek be a katasztrófavédelem terén. Egyrészt intézményi-szervezeti változások következtek be, másrészt alapelvek tekintetében vált a koordináció egyértelműbbé. A polgári védelem a Környezeti Főigazgatóság (Directorate-General for the Environment, DG ENV) irányítása alá tartozott, ezt vonták össze a humanitárius területtel. Így jött létre a Humanitárius Segítségnyújtási és Polgári Védelmi Főigazgatóság (Directorate-General for Humanitarian Aid, DG ECHO).¹⁷⁹

A Lisszaboni szerződésben állapították meg közösségi együttműködést a polgári védelem területén¹⁸⁰: alapvető a tagállamok nemzeti, regionális vagy helyi szintű intézkedésének támogatása és a megelőzés, a polgári védelemben részt vevők felkészítése és a természeti vagy ember által okozott katasztrófák kezelése tekintetében. Fontos a nemzeti polgári védelem gyors és eredményes együttműködése, valamint a nemzetközi szintű intézkedések koherenciájának előmozdítása is.

A katasztrófhelyzetben történő együttműködést segítő intézkedések között kiemelendő, hogy kiképzési programokat kell tartani, amelyek mindegyike fontos szerepet játszik az a tervezés (a tervezés, mint módszer és eszköz megtanulása) és a megvalósítás során egyaránt. Emellett lényeges volt egy Megfigyelési és Tájékoztatási Központ létrehozatala és működtetése. (Monitoring and Information Centre, MIC). Ennek főbb jellemzői, hogy a feladatait napi 24 órán át látják el a polgári védelmi egységek. Veszélyhelyzetek esetére Közös Kommunikációs és Tájékoztatási Rendszert alakítottak ki. (Common Emergency Communication and Information System, CECIS) Alapvető feladata, hogy biztosítsa az információk zavartalan és folyamatos közlését és cseréjét. Alapelveként jelent meg az a logisztikai koordináció megvalósítása is, amely a szállítási eszközökhöz, valamint a felszerelésekhez segít hozzáférni katasztrófa esetén.

A Mechanizmus keretében az EU szakértői csoport helyszínre küldésével könnyítheti meg a szükséges döntések meghozatalát, a reagálási terv elkészítését. A Mechanizmus aktiválásakor az Európai Külügyi Szolgálatot értesíteni kell. A segítségnyújtásra felkért tagállamok maguk döntenek el, hogy milyen mértékben képesek az erőforrások mozgósítására.¹⁸¹

¹⁷⁸ http://europa.eu/legislation_summaries/environment/civil_protection/l21215_en.htm

¹⁷⁹ Dr. Ország Imre: Az Európai Unió Polgári Védelmének Zsebkönyve. Luxemburg, 2000. Az Európai Községek Hivatalos Kiadványainak Irodája

¹⁸⁰ Lisszaboni szerződés 176. cikkelye (<http://eur-lex.europa.eu/JOHtml.do?uri=OJ:C:2007:306:SOM:HU:HTML>), letöltés ideje: 2015. április 4.

¹⁸¹ COM(2011) 934 javaslat az Európai Parlament és a Tanács Határozatára az uniós polgári védelmi mechanizmusról alapján

Magyarország már EU-tagjelöltként 2002-ben jelezte csatlakozási szándékát, és 2003.január 1-jével vált tagjává a Mechanizmusnak, innentől kezdve vesz részt minden polgári védelemmel kapcsolatos tevékenységben, 2004-től szakbizottsági tagsággal rendelkezik.¹⁸²

Magyarország is többször igénybe vette már a Mechanizmus segítségét. A 2010 októberében a vörösiszap katasztrófa kapcsán fordul a MIC-hez, és olyan szakértők érkeztek Magyarországra, akik a katasztrófa következményeinek elhárításában vettek részt.¹⁸³

ENSZ és a NATO szerepe

Az ENSZ égisze alatt több szervezet is foglalkozik a katasztrófahelyzetek által okozta károk enyhítésével. Egyesült Nemzetek Humanitárius Ügyek Koordinációs Irodája (ENSZ OCHA), az ENSZ Katasztrófabecslési es Koordinációs Csoportja, az Egyesült Nemzetek Helyszíni Műveletek Koordinációs Központja, és elkészítették a Nemzetközi Katasztrófa Csökkentési Stratégiát is.

Ha a világ bármely pontján nemzetközi segítséget igénylő katasztrófahelyzet alakul ki, az Egyesült Nemzetek Humanitárius

Ügyek Koordinációs Irodája (United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs: ENSZ OCHA) felelős a nemzetközi összefogás koordinálásért. Az OCHA látja el a különféle természeti és civilizációs katasztrófákból eredő feladatokat, humanitárius egységeket küldhet a helyszínre.

Katasztrófahelyzet által sújtott ország részéről érkező segítségkérés, vagy a média közvetítésén át megjelenő információ esetén az OCHA felveszi a kapcsolatot nemcsak az érintett országgal, hanem a tagországokkal is az azonnali segítségnyújtás érdekében. Szükség esetén egy ENSZ Katasztrófabecslési es Koordinációs Csoportot (UN Disaster Assessment and Coordination, UNDAC) is a területre telepíti, melynek feladata a pontos információ szolgáltatás, valamint a veszélyhelyzet kárainak becslése, a koordináció, valamint az együttműködés támogatása.¹⁸⁴

Az Egyesült Nemzetek Helyszíni Műveletek Koordinációs Központja (On-Site Operations Coordination Centre, OSOCC) lényegében szakértői csoportnak tekinthető. Feladata a vezetés, a tervezés – elsősorban a műveleti területen – és az ezekhez kapcsolódó logisztika. Nagyon fontos, hogy az ún. SAR csapatok működését is ez a szervezet koordinálja. Mindezen tevékenységek kiegészítése és segítése érdekében egy internetes oldalt hoztak létre, amelyen keresztül nyomon követhetőek a katasztrófahelyzetek állapota, a támogatásra átadott eszközök felhasználása. Ez a Virtuál OSOCC segíti az országok ellenálló képességének növelését.

A működtetés fontos alapfeltétele, hogy készüljön megfelelő stratégia, amely meghatározza azokat az irányokat, amelyek segítségével nemzetközi szinten csökkenthető a katasztrófák kialakulása. Ennek az intézkedési tervnek (International Strategy for Disaster Reduction, ISDR) egyik sarkalatos pontja a lakosság tájékoztatása, másik az információcsere a szereplők között. Ebből következik, hogy a stratégia azért létezik, hogy a társadalom a végrehajtásának következtében képessé váljon a természeti katasztrófák, de ugyanakkor a természeti kockázatok helyes értelmezésére, és a rájuk való reagálására.

A tervek készítésének szerepe óriási – alapvetően nem a létrejött tervek alkalmazása tekintetében, hanem a tervekészítési folyamat módszertanának megismerése érdekében.¹⁸⁵

¹⁸² A katasztrófavédelemről és a hozzá kapcsolódó egyes törvények módosításáról szóló 2011. évi CXXXVIII. törvény

¹⁸³ 234/2011. (XI. 10.) Kormányrendelet a katasztrófavédelemről és a hozzá kapcsolódó egyes törvények módosításáról szóló 2011. évi CXXXVIII. törvény végrehajtásáról

¹⁸⁴ INSARAG External Classification / Reclassification Guidelines, 2011

¹⁸⁵ INSARAG External Classification / Reclassification Guidelines, 2011.

A NATO kötelékében a Polgári Veszélyhelyzeti Tervezés (Civil Emergency Planning, CEP) során készítik el azokat a koncepciókat, amelyek a szövetség erőforrásait akarja hatékonyan alkalmazni szükség esetén. Nagy erőssége a CEP-nek hogy a nemzeti erőforrások aktiválására helyezi a hangsúlyt.

A Polgári Veszélyhelyzet Tervezési Bizottság (Civil Emergency Planning Committee, CEPC) feladata a tervezési és adminisztratív tevékenység, valamint az együttműködés biztosítása.¹⁸⁶

Alapvető feladata, hogy ajánlásokkal segíti a nemzeti CEP szervezeteket a Miniszeri Irányelvek elfogadásában, amelyek a hatékony nemzetközi reagálást, a tervezési és a megelőzési lépéseket, közös forgatókönyvek kidolgozását támogatják.

Összefoglalás

A katasztrófavédelem fontos helyet foglal el Kárpát-medence biztonsági palettáján, a nemzeti biztonsági rendszer egyik meghatározó eleme, a közbiztonság összetevőjének tekinthető, valamint a és a környezetbiztonságnak is része.

A katasztrófavédelem rendszerének kialakítása tekintetében nincsenek kötelező érvényű előírások sem a NATO-ban, sem az Európai Unióban. Ezért tanulságos lehet megvizsgálni a más államok által választott megoldásokat.

Mindennek gyakorlati haszna főként az együttműködés, a közös feladatok megoldása során kamatozhat. A katasztrófavédelemben résztvevők közötti együttműködés kérdése kulcsfontosságú.

A veszélyhelyzetek növekedésével jár együtt az a kényszer, hogy szükségessé vált a krízisekre történő felkészülés, annak dinamizmusának elfogadása. Ehhez fontos, hogy hatékony kommunikációs stratégiát, módszert, technikát alakítsanak ki. Nagyobb hangsúlyt kell fektetnünk a természeti csapások és civilizációs katasztrófák által kiváltott negatív lelki jelenségek kezelésére és a katasztrófák előtt, közben, után alkalmazott kommunikációra, valamint annak megtervezésére egyaránt.

A média szerepe jelentős abban a tekintetben is, hogy a társadalom mit tekint válságos helyzetnek, azt hogyan kommunikálja a társadalom felé. A válságkommunikáció és a kríziskommunikáció tartalma, eszközrendszere és időbeli korlátaival-kényszereivel különbségeivel adottak. A kríziskommunikáció tervezési folyamata fontos, maga a terv mindig az adott vis mayor helyzetben valósítandó meg.

Köszönet

Egy konferencia legnagyobb értéke az a szakmai közönség, amely kérdéseivel segítheti és a jó útra terelheti a kutatót. Az, hogy ez az értő szakmai közösség létrejött köszönet illeti meg a támogatókat, és a konferencia fáradhatatlan szervezőit.

“A földi boldogság első feltétele az akaratnak dolgoztatása egy cél felé kitérés nélkül, lanyhulás nélkül. Mert a boldogság egyik neve: a jól végzett munka látása, a siker érzése. A munka mutatja meg: mi az értéke az embernek.” – Gárdonyi Géza

Referenciák

- [1] 234/2011. (XI. 10.) Kormányrendelet a katasztrófavédelemről és a hozzá kapcsolódó egyes törvények módosításáról szóló 2011. évi CXXVIII. törvény végrehajtásáról
- [2] a COM(2011) 934 javaslat az Európai Parlament és a Tanács Határozatára az uniós polgári védelmi mechanizmusról alapján
- [3] A katasztrófavédelemről és a hozzá kapcsolódó egyes törvények módosításáról szóló 2011. évi CXXVIII. törvény

¹⁸⁶ www.nato.int

- [4] Berényi Sándor: Az európai közigazgatási rendszerek intézményei. (Autonómiák és önkormányzatok). Budapest, 2003 Rejtjel Kiadó.
- [5] Bohman, Jon – Rehg, Write: Deliberative democracy: essays on reason and politics. 1992 Massathusets Institute of Technology.
- [6] Caplan, G.: Principles of preventive psychiatry. New York: 1964. Basic Books.
- [7] Diamond, Jared: Összeomlás. Tanulságok a társadalmak továbbéléséhez. Budapest, 2012Typotex Kiadó
- [8] Dr. Ország Imre: Az Európai Unió Polgári Védelmének Zsebkönyve. Luxemburg, 2000. Az Európai Községek Hivatalos Kiadványainak Irodája
- [9] Erikson, E. : Childhood and society (1st ed.). New York: 1950. Norton
- [10] Freud, Sigmund: A pszichoanalízis rövid vázlata. [A Short Account of Psycho-Analysis]. Ford. Buda Béla. In: *SFM I.* 119-140.
- [11] Hankiss Elemér (1999): Proletár Reneszánsz. 1999. Helikon Kiadó 279.p.
- [12] http://europa.eu/legislation_summaries/environment/civil_protection/l21215_en.htm
- [13] INSARAG External Classification / Reclassification Guidelines, 2011
- [14] Jacobson, G. F.: Crisis-oriented therapy. Psychiatric of North America. 1979. 2. 39-54
- [15] Karikó Sándor: A válságok „ideológiai mámora?” Létünk 2012/3. 28-38.
- [16] Lazarus, R.S.: Psychological Stress and the Coping Process. New York: 1966. McGraw-Hill
- [17] Lisszaboni szerződés 176. cikkelye (<http://eur-lex.europa.eu/JOHtml.do?uri=OJ:C:2007:306:SOM:HU:HTML>, letöltés ideje: 2015. április 4.
- [18] Soós Gábor – Tóka Gábor – Wright, Glen (eds.) State of local democracy in Central Europe. Initiative: Open Society Institute. LGI books. Budapest: 2002 Local Government and Public Service Reform
- [19] Tóbiás László (szerk): Együttműködési lehetőségek civil szervezetek és a helyi önkormányzatok között. Budapest, 1999, Demnet Kiadó. 210. o.
- [20] Tóth I. János: Válság és válságtudat. Létünk. 2012/3. 20-27.
- [1] Zoltayné Paprika Zita: Döntéelmélet. Budapest, 2000, Alinea Kiadó.
- [21] www.katasztrofavedelem.hu
- [22] www.ec.europa.eu
- [23] www.nato.int
- [24] www.europa-eu-un.org

Zachar Péter Krisztián¹⁸⁷: Die ungarischen Wirtschaftskammern und die Verbreitung moderner Management-Wissensinhalte in Krisenepochen – Ein Überblick

Abstract: Die vorliegende Studie behandelt die Rolle der Wirtschaftskammern in Ungarn in der Entwicklung moderner Wissensinhalte, vor allem der Verbreitung der modernen Management-Lehren. Die Studie geht die Frage in einer historisch-politologischen Perspektive urteilsfrei an und beschreibt die Entstehung der modernen Hochschuleinrichtungen in Ungarn, in deren Aufstellung die Kammern eine bedeutende Rolle spielten. Die Rolle dieser wird in zwei großen Epochen (der „bürgerlichen Zeit“ und nach der Wende) detailliert beschrieben und auf die aktuellen Forschungsschwerpunkte hingewiesen.

Einleitung

Die Kammern des Wirtschaftslebens entstanden in Ungarn in der bürgerlichen Epoche des 19. Jahrhunderts vor allem auf französischen Einfluss und etwas später nach deutschen Vorbildern.¹⁸⁸ Die erstmals dauerhaft bestehenden Kammerorgane wurden im Jahre 1850 durch Handelsminister Karl Ludwig Freiherr Bruck in einem Erlass ins Leben gerufen.¹⁸⁹ Im späteren wurden die Wirtschaftskammern im 19. Jahrhundert zu einer unumgänglichen Größe in der Wirtschaftsförderung und der Fach- bzw. Weiterbildung.

Mit der Wiederherstellung der historischen ungarischen Verfassungsmäßigkeit im Jahre 1867 konnten auch die Kammern auf eine neue gesetzliche Grundlage gestellt werden: mit dem Gesetzesartikel VI. des Jahres 1868 wurden die Kammern nach dem Prinzip der allgemeinen und obligatorischen Interessensvertretung zu einer liberal ausgerichteten Selbstverwaltungsstruktur; dieses Gesetz regelte bis in die 30er Jahre des 20. Jahrhunderts die Belange der Wirtschaftskammerstrukturen.¹⁹⁰

In der Epoche des vollentfalteten Kapitalismus zeichneten sich drei Gebiete der Kammertätigkeit ab: wirtschaftsorganisatorische und Interessenvertretungstätigkeit, Fragen der Fach- und Weiterbildung, sowie Übernahme von öffentlichen Verwaltungsaufgaben.¹⁹¹ (Der Schwerpunkt der Kammertätigkeit lag in dieser Epoche auf jeden Fall auf der Weiterentwicklung des Handels, der Durchsetzung der Marktverhaltensregeln, der Unterstützung der allgemeinen Interessensdurchsetzung der an der

¹⁸⁷ tanszékvezető főiskolai tanár, Kodolányi János Főiskola, zacharpeter@kodolanyi.hu

¹⁸⁸ Die vorliegende Studie wurde vom János Bolyai Forschungsstipendium der Ungarischen Akademie der Wissenschaften unterstützt. / This paper was supported by the János Bolyai Research Scholarship of the Hungarian Academy of Sciences.

¹⁸⁹ Zur Geschichte der Kammern siehe: STRAUZS Péter – ZACHAR Péter Krisztián (2008): Gazdasági és szakmai kamarák Magyarországon és az Európai Unióban. L'Harmattan, Budapest. 35-44.; ZACHAR Péter Krisztián (2010): Kamarai autonómiák a polgári korban. Múltunk. Politikátörténeti folyóirat. 2010/1. 36-61.

¹⁹⁰ Laut der kaiserlichen Begründung war die Aufstellung der Institution der Kammern unerlässlich zur Schaffung der Reichseinheit, zur Aufhebung der internen Zollschränken, zur Engerknüpfung der Verbindungen zwischen den Reichshälften, sowie zur Förderung des Handels und der Industrie. Siehe: Landesgesetz- und Regierungsblatt für das Kronland Ungarn, I. Jahrgang 1850. Nr. 205. (Allgemeines Reichs-Gesetz- und Regierungsblatt für das Kaiserthum Oesterreich, Jahrgang 1850, Erster Theil, Stücke I-XXXV) Stück XXXIV. Veröffentlicht in: GERGELY, Jenő (Red.) (2005): Autonómiák Magyarországon 1848-2000. L'Harmattan, Budapest. Bd. I. 517-527. Dokument Nr. 22.

¹⁹¹ Zur rechtswissenschaftlichen Typologie der Kammern und besonders der monistischen-gruppenpluralen Gliederung siehe: Winfried KLUTH (1997): Funktionale Selbstverwaltung: Verfassungsrechtlicher Status – verfassungsrechtlicher Schutz. Mohr-Siebeck, Köln. 232-236. Zur Tätigkeit der ungarischen Kammern siehe Näheres bei: STRAUZS, Péter – ZACHAR, Péter Krisztián (2009): Die Autonomie- und Rechtsgeschichte des ungarischen Kammerwesens – Ein Abriss. In.: Jahrbuch des Kammer- und Berufsrechts. Hrsg.: Winfried KLUTH. Peter Junkermann Verlag, Halle an der Saale, 2009. 295-340.

Wirtschaft beteiligten Parteien, der Verbreitung neuer Techniken und Leitungsmodelle, sowie auf der Beratung und Meinungsbildung für die öffentliche Verwaltung in Wirtschaftsfragen. Die ungarischen Industrie- und Handelskammern wiesen dabei mehrmals auf die Unzulänglichkeiten des Eisenbahntransports, die Notwendigkeit der Errichtung von Eisenbahnbrücken über der Donau, sowie das Bedürfnis nach einem Netz von Fernmeldeämtern, Weiterbildungsmöglichkeiten für Kaufleute, einer höheren Bildungsinstitution für Protagonisten der Wirtschaft und nach der Nationalbank hin.¹⁹² Sie beteiligten sich am neuen Industriegesetz. Auf dem Gebiet der Sozialpolitik beschäftigten sie sich bereits 1870 mit der Frage der günstigen Arbeiterwohnungen und starteten eine eigene Bewegung im Interesse der Arbeitsruhe am Sonntag. Die Interessensvertretungen nahmen ebenfalls an der Schaffung der Arbeiterschutz- und Krankenversicherungsgesetze Ende des 19. Jahrhunderts teil.)

Kammern und Management in der bürgerlichen Ära

Die Geschichte der Kammern verband sich mit der Herausbildung der bürgerlichen Gesellschaftsordnung, sowie der modernen Wirtschaft in Ungarn: durch die Ideen des Liberalismus, der Selbstverwaltung (Lorenz von Stein) und der Interessenvertretung entstand auch ein Bedürfnis nach den modernen Techniken und Wissensinhalten dieses Wirtschaftslebens. Somit spielten die Wirtschaftskammern in Ungarn eigentlich schon vor ihrer Entstehung durch vorausgehende Vereinigungen der Händler und Industriellen eine bedeutende Rolle in der Verbreitung westeuropäischer Muster. Wir können hier nur kurz darauf verweisen, dass bereits am Ende des 18. Jahrhunderts die ersten Schritte in Richtung eines zeitgemäßen Unterrichtswesens unternommen wurden und darin die zeitgenössischen Wirtschaftsvereine eine bedeutende Rolle spielten: nach den Mustern der Hamburger Handelsakademie und der Wiener Realhandlungsakademie wurden in Pest und Buda Ausbildungskurse durch die Vereinigung der Bürgerlichen Händler von Pest (Pesti Polgár Kereskedelmi Testület), durch die Vereinigung der Großhändler (Nagykereskedők Testülete), oder durch den Industrieverein (Ipargylet) durchgeführt. Als erste Institutionen können wir das Collegium Oeconomicum in Szenc (Wartberg, Senec), sowie die Akademie in Selmecbánya (Schemnitz, Banská Štiavnica) betrachten, während in der Doppelstadt an der Donau das von Gyula Emmanuel Bibanco gegründete Polytechnische Institut zu erwähnen ist.¹⁹³ In diesen waren die zeitgenössischen praktischen Wissensinhalte mehr als deutlich vorhanden, da am Unterricht selbst sehr häufig neben dem in westeuropäischen Akademien gebildeten Lehrpersonal auch die Protagonisten der Wirtschaft teilnahmen.

Eine eindeutig mit der Beteiligung der Industrie- und Handelskammern und von den Führungspersonen der Kammern unterstützte, neu geschaffene Bildungsanstalt war die im Jahre 1856 gegründete Handelsakademie von Budapest. Als Muster dafür ist wohl die Öffentliche Handelslehranstalt in Leipzig anzusehen. Der Vorschlag und die Idee kamen von József Appiano, dem Präsidenten der Industrie- und Handelskammer von Budapest, an der Verwirklichung war zudem auch der Sekretär der Kammer Lajos Rósa tatkräftig beteiligt. In dieser Handelsakademie wurden neben praktischen Lehrinhalten alle zeitgenössischen Themen der Ökonomie und Volkswirtschaft den Studierenden beigebracht. Dies wurde im Späteren von der im Jahre 1891 gegründeten Handelsakademie für den Osten (Keleti Kereskedelmi Akadémia) weitergeführt, die entgegen ihrem

¹⁹² Über die regionale Situation in Oberungarn siehe z. B.: KOUDELA Pál (2013): Selmecbánya helyi és regionális szerepe a magyar gazdaságban a 19-20. században. Közép-Európai Közlemények. Jg. 6. 2013/3. Nr. 22. 186-194.

¹⁹³ ANTAL, Zsuzsanna – BAKSA, Máté (2013): A közgazdasági képzés története, a vezetés- és szervezéstudomány fejlődése a kezdetektől 1948-ig. In: Dobák Miklós (Hrsg.): Tanulmányok a magyar menedzsmenttudomány 20. századi történetéről. L'Harmattan, Budapest. 25-27. Siehe dazu mehr bei: FINÁCZY, E. (1899): A gazdasági felsőbb szakoktatás kezdetei Mária Terézia alatt. Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle, (6), 199–204. und SZÖGI, László (1995): A közgazdasági képzés Magyarországon a Keleti Kereskedelmi Akadémia alapításáig. In: SZÖGI, László – ZSIDI, Vilmos (Hrsg.): Tanulmányok a magyarországi közgazdasági felsőoktatás történetéből: A "75 éve alakult az első Közgazdaságtudományi Kar Magyarországon" című tudományos konferencia előadásai. BKE, Budapest. 5–47.

Namen eine sehr intensive, mehrere Fachgebiete und Teile der Führungswissenschaften in sich integrierende Geistesbasis für die Protagonisten der Wirtschaft darstellte.¹⁹⁴

Dieses Interesse seitens der Kammern an den modernen Trends der Geschäftsführung, des neu aufkommenden Managements und Führungstechniken wurde durch einzelne Krisen des Wirtschaftslebens nur weiter verstärkt. So sehen wir in der Wirtschaftskrise der 1870er Jahre in Ungarn eindeutig einen Initiator für die Ausweitung der Ausbildungsinstitutionen in denen Ökonomie, Betriebswirtschaft im modernen Sinn, sowie Führungstechniken neben den traditionellen Wissensinhalten vermittelt wurden. Die Epoche des Ersten Weltkrieges erlaubte zwar keine liberale Wirtschaftspolitik, da die Einführung der Kriegswirtschaft eine strenge zentrale Lenkung mit sich brachte, aber die Erfüllung der Vorschriften und Erwartungen des Staates machten eine Erneuerung der Geschäftsführung bei zahlreichen Betrieben notwendig.¹⁹⁵ Gerade in der Krise nach dem Weltkrieg, als eine besonders hohe Verschuldung, eine große Inflation und ein Zusammenbruch der Märkte den politischen Zusammenbruch des alten ungarischen Staates weiter verschlimmerten, erweckte das Interesse an den Auswegen aus der Krise und an den neuen Möglichkeiten des Managements.

So sehen wir durch die Wirtschaftskammern in der Epoche der Zwischenkriegszeit ein verstärktes Interesse an westlichen Trends. Durch die neue Bildungspolitik unter Minister Kunó Klebelsberg¹⁹⁶ und durch die Schaffung einzelner Stiftungen seitens der Kammern wurden Stipendien für Reisen in westeuropäische Zentren den begabtesten Studenten ermöglicht. Die Wirtschaftskammern waren bestrebt, auf die nach dem Friedensdiktat von Trianon¹⁹⁷ entstandene neue gesellschaftlich-wirtschaftliche Situation zu reagieren: die IHK Budapest erkannte zum Beispiel die Wichtigkeit der Außenbeziehungen und dehnte deswegen den Kompetenzbereich der Außenhandelsfachgruppe bedeutend aus.¹⁹⁸ Die Kammern steigerten die Intensität ihrer eigenen Initiativen. So übernahmen sie zum Beispiel eine bedeutende Rolle bei der Organisation der Internationalen Messe Budapest, der Unterstützung des Handelsschulnetzes, oder (in Partnerschaft mit dem Staat) der wirtschaftlichen Rückintegrierung der nach 1938 zurückgekehrten Gebiete.¹⁹⁹

In diesen Prozessen waren die Kammern dazu angehalten, sich mit den neuesten Trends auseinanderzusetzen und so auch die Entwicklungen auf dem Gebiet des Managements zu verfolgen. Dabei kamen die Ideen des Scientific Managements nicht zu kurz. Das System von Frederick Winslow Taylor (1856–1915), seine Weiterführung durch Henry Ford und die Umsetzung der Idee auf die Gebiete der öffentlichen Administration durch Henri Fayol (1841–1925) prägten die

¹⁹⁴ Vgl. ANTAL – BAKSA, 2013. Siehe noch dazu: ZACHAR, Péter Krisztián (2012): „A magyar kereskedelmi felsőoktatás megteremtése és a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara”. Vortrag am 10. Oktober 2012 in Székesfehérvár, bei der Tagung „Magyar egyetemi és felsőoktatási egyesületek a 20. században”.

¹⁹⁵ Über die Rolle der Kammern siehe: RIGÓ Balázs (2010): A Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara részvétele az első világháborús hadigazdaságban. In: Politika. Egyház. Mindennapok (Modern Minerva Könyvek 2.) Szerk.: LÉNÁR Andor – LŐRINCZNÉ BENCZE Edit. Heraldika Kiadó, Budapest. 217-238.

¹⁹⁶ UJVÁRY Gábor (szerk.) (2013): A legnagyobb álmú magyar kultuszminiszter, gróf Klebelsberg Kuno. Kairosz, Budapest. und UJVÁRY Gábor (2012): Klebelsberg kulturális külpolitikája. Rubicon. Jg. XXIII. Nr. 235-236. 2012/9-10. 14-23.

¹⁹⁷ Über die Entstehung des neuen ungarischen Staates nach dem Weltkrieg siehe unter anderem: VIZI László Tamás (2010): Ki legyen az aláíró? Vita a minisztertanácsban a trianoni békediktátum aláíróinak a személyéről. Közép-Európai Közlemények. III. évf. 4. szám. 2010/4. No. 11. 109-132. und VIZI László Tamás (2014): Ki írja alá a trianoni békét? Rubicon Történelmi Magazin. Jg. XXIV. Nr. 260. 2014/6. 70-76.

¹⁹⁸ Siehe dazu: STRAUSZ Péter (2008): Kamarák a két világháború közötti Magyarországon. L'Harmattan Kiadó, Budapest. 51-83. valamint STRAUSZ Péter (2009): A magyar gazdasági kamarák válasza a két világháború közötti válság- és váltás-periódusokra. In: MAJOROS Pál – ZIMLER Tamás (Hrsg.): Világméretű pénzügyi és hitelpolitikai válság és Magyarország. MTA VEAB - BGF, Veszprém. 387-406.

¹⁹⁹ Über die soziale und wirtschaftliche Situation der abgetrennten ungarischen Territorien siehe unter anderem: KOUDELA Pál (2015): Nemzeti és etnikai konfliktuskezelési módszerek és eszközök a 19-20.században a Kárpátmedencében. In: BORDÁS Sándor – GLAVANOVICS Andrea (Hrsg.): Történelmi traumáink kezelési lehetőségei lélektani megközelítésben. Kodolányi János Főiskola, Székesfehérvár. 9-78. und KOUDELA Pál (2002): A magyar polgárosodás egy alternatívája a Felvidéken: egy kassai tanár, Sziklay Ferenc élete. LIMES 2002/2. 85-105.

wissenschaftliche Debatte auch in Ungarn. Die Kammern beschäftigten sich in verschiedenen Publikationen, bzw. durch die Veranstaltung von Rundtischen mit dem Thema des Managements. Man sah im Scientific Management die Möglichkeit die fatale Wirtschaftssituation zu überwinden: eine Effizienzsteigerung konnte dem Fehlen des Kapitals abhelfen, bzw. man sprach von Rationalisierungsgewinn für die Unternehmen.²⁰⁰ Die Debatte wurde also zeitgleich mit den westeuropäischen Diskussionen um das neue Modell zur Überwindung eventueller wirtschaftlicher Probleme geführt, damit war Ungarn in dieser Hinsicht in keiner Weise als Peripherie zu betrachten, sondern war im Zentrum der europäischen Denkprozesse.

Dies wurde durch die bereits erwähnten Auslandsreisen und Stipendien weiter verstärkt: ungarische Wissenschaftler waren unterwegs von Rom bis nach Moskau, von New York bis Wien, von Berlin bis Madrid um die Entwicklungen in den westlichen Ländern unter die Lupe nehmen zu können und nach entsprechenden Mustern für die Krisenbewältigung in Ungarn zu suchen. Parallel dazu wurden auch die Erfahrungen aus den neuen Staats-, Wirtschafts- und Gesellschaftsmodellen thematisiert, so war in Ungarn auch ein Trend zum Ständegedanken und einer gänzlich neuen Wirtschaftsauffassung vorhanden²⁰¹, die aber von den Kammern zumeist nicht mitgetragen wurden. Unter den gegebenen Umständen, der Krise der liberalen Marktwirtschaft und den politischen Schritten in Richtung eines zentralisiert gelenkten, ständisch ausgerichteten Struktur konnte jedoch die bürgerlich-liberale Einrichtung der Kammern nicht zur Überwindung der Wirtschaftskrise tatkräftig beitragen.²⁰²

Kammern und Management im Staatssozialismus

Mit der Besetzung Ungarns durch die Truppen des nationalsozialistischen Dritten Reiches am 19. März 1944 und der darauf folgenden Besetzung durch sowjetische Truppen war eine Rückkehr zu den bürgerlichen Einrichtungen der vorausgehenden Epoche unmöglich. Von Anfang an war ein Streben nach dem Ausbau einer politischen, gesellschaftlichen und wirtschaftlichen Dauereinrichtung nach sowjetischem Vorbild zu verzeichnen, und dieses Modell lehnte im Zeichen der kraftvollen Zentralisation jede Selbstverwaltungsorganisation steif ab. Diese Bestrebung wurde mit der wachsenden Dominanz der Kommunistischen Partei immer mehr in den Vordergrund gestellt. Mit der wachsenden Verstaatlichung und der endgültigen Machtübernahme der Kommunisten bei den manipulierten Wahlen im Jahre 1947 kam es dann zur Auflösung der traditionsreichsten Kammerautonomien: mit der Regierungsverordnung Nr. 5590/1948 wurden die IHKn endgültig für einige Jahrzehnte der Geschichte übergeben.²⁰³

Auf dem Gebiete der Wirtschaft war die einzige als Kammer bezeichnete Organisation in der „staatssozialistischen Ära“ die so genannte Ungarische Handelskammer. Sie war aber keine Rechtsnachfolgerin der früheren IHKn, sondern eine neue, zur Förderung des Außenhandels gegründete, den Erwartungen der Staatsräson entsprechende Institution. Die Handelskammer war damit nur ein Schatten ihrer Vorgängerin: sie durfte keine Interessensvertretungsarbeit ausüben und versah nur diverse übertragene Aufgaben im Zusammenhang mit dem Außenhandel. Erst infolge der wirtschaftlichen, später politischen Veränderungen um die Mitte der 1980er Jahre, die eine

²⁰⁰ Vgl. STRAUZ PÉTER (2013): „A gyári üzemnek évszázados fejlődésből leszűrt breviáriuma“. A magyar vezetés- és szervezéstudományi gondolkodás kezdetei: Vitasorozat a Taylor-rendszerről 1912-ben. In: DOBÁK MIKLÓS (Hrsg): Tanulmányok a magyar menedzsmenttudomány 20. századi történetéről. L'Harmattan, Budapest. 9-24.

²⁰¹ Siehe dazu: ZACHAR, Péter Krisztián (2012): Alternative Wege der Gesellschafts- und Wirtschaftslenkung im Ständegedanken. In: MAJOROS Pál (Hrsg): Változó világ, társadalmi és gazdasági útkeresés. MTA VEAB – BGF – Széchenyi István Egyetem, 2012.

²⁰² Vgl. STRAUZ PÉTER (2006): A Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara szerepe a visszacsatolt területek gazdasági integrációjában (1938-1941). In: Tudás és versenyképesség pannon szemmel – A Pannon Gazdaságtudományi Konferencia tanulmánykötete. Veszprém. Bd. I. 261-267. und ZACHAR, Péter Krisztián (2013): Politik, Wirtschaft, Selbstverwaltung – Die Wirtschaftskammern in Ungarn in der Zwischenkriegszeit und der Versuch einer Neuorganisation nach der Wende. In: Christopher Walsch (Hrsg): Einhundertfünfzig Jahre Rückständigkeit? Wirtschaft und Wohlstand in Mitteleuropa von 1867 bis zur Gegenwart. Gabriele Schäfer Verlag, Herne, 2013. 141-159.

²⁰³ Siehe dazu detailliert: STRAUZ – ZACHAR, 2008. 76-84.

Konsequenz der Ölkrise, bzw. des Beitritts Ungarns zum Internationalen Währungsfonds waren, hatten auch die Protagonisten der Wirtschaft immer entschiedener das Bedürfnis, dass ihre Interessen von einer nicht zentral gelenkten Organisation dargestellt werden. So wurde die Tätigkeit der Kammer stufenweise erweitert und in den 1980er Jahren hatte die in Ungarische Wirtschaftskammer (Magyar Gazdasági Kamara) umgetaufte Organisation nunmehr auch Interessenvertretungsfunktionen.²⁰⁴

Dieser neue Aufschwung bei den Wirtschaftskammern war auch damit in Verbindung zu sehen, dass das Interesse an Fragen und Techniken des Managements wegen den wirtschaftlichen Schwierigkeiten des Sowjet-Systems auch in Moskau zu wachsen schien. Neben den Fragen des Taylor-Systems wurden auch neue Initiativen wie zum Beispiel die Human Relations Bewegung aufgegriffen und die Inhalte, neuen Tendenzen dieser neuen Führungsrichtung auch bei den verstaatlichten Großbetrieben in der Geschäftsführung verwirklicht.²⁰⁵ Zur Aufrechterhaltung des Lebensstandards und zur Aufnahme weiterer Auslandsanleihen war es zudem unvermeidlich sich dem Ausland, insbesondere den kapitalistisch genannten westlichen Staaten zu öffnen. Im Rahmen dieses Prozesses kam es zum Beitritt Ungarns zum Internationalen Währungsfonds (IMF, 1982), sowie zur Weltbank (IBRD, 1983). Dies bewirkte selbstverständlich Spannungen im System, denn zentrale ideologische Lenkung und die notwendige wirtschaftliche Öffnung standen im Widerspruch, was langfristig die unhaltbare Situation noch stärker verdeutlichte.²⁰⁶

Das Auf und Ab nach der Wende

Parallel mit der Wende 1989/1990 kam es zur Reorganisation und Wiederbelebung des traditionsreichen Kammersystems auch in Ungarn. Zuerst kam es mithilfe von zahlreichen Privatinitiativen zur Gründung der sog. „Vereinskammern“, die auf Basis des Vereinsgesetzes ihre Tätigkeit aufnahmen²⁰⁷; diese waren – zum Teil auch infolge ihrer abweichenden Mitgliedsstruktur – in ihren Funktionen, Rollen und Dienstleistungen sehr unterschiedlich ausgerichtet. Neben den sich als Kammern bezeichnenden Wirtschaftsorganisationen wurden zudem auch andere, auf freiwilliger Mitgliedschaft beruhende Interessensvertretungsorganisationen gegründet: In diesem Zusammenhang sind die ebenfalls wieder entstehende Vereinigung der ungarischen Industriellen (GYOSZ), oder die Nationale Vereinigung des Kleinhandwerks und Kleinhandels (KISOSZ und KIOSZ) zu nennen. Durch die sehr ähnlichen Aufgaben, durch mehrmals sich überlappende Mitgliedschaften und durch Mangel an politischer Unterstützung, bzw. durch das Fehlen des Startkapitals konnte keine dieser Körperschaften über tatsächliche Instrumente, Unterrichtsportfolios bzw. effiziente Dienstleistungen verfügen. Vielmehr war der Zwiespalt und die Rivalität der einzelnen Organisationen – besonders auf dem Felde der Landwirtschaft und der Industrie – charakteristisch.²⁰⁸ Zudem wurde der Ausbau der Kammerfunktionen auch dadurch erschwert, dass zum Teil aus Staatsbudgetmitteln, zum Teil durch Auslandsfinanzierung „nach und nach neue Stiftungen, Büros, GmbHs gegründet wurden, die mit dem Ziel der Unternehmerunterstützung ganze Netzwerke

²⁰⁴ Siehe zur Zeit des Staatsozialismus detailliert: STRAUSZ – ZACHAR, 2008. 76-91. Über die Interessenvertretungsfunktion der Ungarischen Handelskammer verfügte die Verordnung Nr. 61/1967 (XII.23.) der Revolutionären Ungarischen Arbeiter- und Bauernregierung. Über die Aufstellung der Ungarischen Wirtschaftskammer verfügte die Gesetzesverordnung Nr. 11/1985 des Präsidialrates.

²⁰⁵ Vgl. dazu: KOZMA Miklós (2013): A magyar vállalati menedzsment útkeresése a második világháború után (1945-82) az olajipar példáján. In: DOBÁK Miklós (Hrsg): Tanulmányok a magyar menedzsmenttudomány 20. századi történetéről. L'Harmattan, Budapest. 63-76.

²⁰⁶ Siehe: STRAUSZ, Péter – ZACHAR, Péter Krisztián (2010): Die ungarischen Kammerstrukturen als Spielball der Politik? In: Hans-Jörg SCHMIDT-TRENZ – Rolf STÖBER (Hrsg): Jahrbuch Recht und Ökonomik des Dritten Sektors 2009/2010 (RÖDS): Welche Aufsicht braucht der Dritte Sektor? Nomos Verlag, Baden-Baden. 227-256.

²⁰⁷ Von grundlegender Bedeutung war für die Entwicklung der Gesetzesartikel II. des Jahres 1989, das Vereinsgesetz, das die freie Schaffung ziviler Organisationen ermöglichte.

²⁰⁸ Siehe dazu Näheres bei: RÉFI, Attila (2006): Die Autonomien der Kammern und der Weinberggemeinden von 1945 bis heute. In: Autonomien in Ungarn 1848–2000. Studienband. Red.: GERGELY, Jenő. L'Harmattan Verlag, Budapest, 2006. S. 198-199. und STRAUSZ – ZACHAR, 2009. 295-340.

ausbauen konnten.“²⁰⁹ In diesen wurden den Kammerdienstleistungen ähnliche Bestrebungen unternommen: Interessenvertretung, Wissenstransfer, Wirtschaftspartnersuche, Wirtschaftsförderung, Rechtshilfe.

In dieser Situation war für die Schaffung der modernen Wirtschaftskammern in Ungarn das Gesetz über die öffentlich-rechtlichen Körperschaften von grundlegender Wichtigkeit.²¹⁰ Damit konnte eine den meisten westeuropäischen Mustern ähnliche, auf die historischen Erfahrungen zurückgreifende und auf eine Pflichtmitgliedschaft beruhende neue, starke Wirtschaftskammerstruktur in Ungarn ins Leben gerufen werden. Das Wirtschaftskammergesetz des Jahres 1994 verwirklichte alle wesentlichen Merkmale eines modernen, zeitgemäßen, demokratischen Interessenvertretungsmodells. Es wurden drei Wirtschaftskammerstrukturen, die Industrie- und Handelskammern, die Handwerkskammern und die Agrarkammern aufgestellt. Mithilfe der Pflichtmitgliedschaft und des öffentlich-rechtlichen Charakters gelang es, die Einzelinteressen, bzw. die einzelnen Sektor- und Wirtschaftszweigbestrebungen in den Hintergrund zu rücken, bzw. auszugleichen und in den Verhandlungen und Dialogprozessen mit der Regierung, bzw. mit der örtlichen Politik die Gesamtheit der ungarischen Wirtschaft zu vertreten. Neben der Vertretung der allgemeinen Interessen der Wirtschaft wurden den Kammern die traditionelle Wirtschaftsförderung, Aufgaben zur Garantierung der Sicherheit des Geschäftsverkehrs und die Übernahme von öffentlich-rechtlichen Aufgaben der Staatsverwaltung (Quasi-Behördenfunktion) vorgeschrieben. Die Kammern versuchten sich damit auch wieder in der Fach- und Weiterbildung zu profilieren und neue Theorien des Managements und der Geschäftsführung auch im Interesse der Wahrung von Anstand und Sitte im Geschäftsleben zu verbreiten („ehrbarer Kaufmann“). Das so ausgearbeitete System beruhte stark auf deutschen Vorbildern und bei der Ausgestaltung wurden auch österreichische Berater zur Hilfe gezogen, somit wurden alle drei dominanten Merkmale der klassischen deutschen funktionalen Selbstverwaltung²¹¹ auch bei den ungarischen Kammern erfüllt.²¹²

Als Initiativen in dieser Richtung wurden Unternehmerclubs ins Leben gerufen: der sog. „Business Club“ vereinigte die Großunternehmen, während im „Silver Club“ die klein- und mittelständischen Unternehmen auf Partner fanden. Ebenfalls zu den Dienstleistungen für die Mitglieder gehörte die Herausgabe einer Zeitschrift (Budapest Business Journal) und die Gründung mehrerer Stiftungen.²¹³ Die Stiftung „Baross Gábor Vállalkozási Alapítvány“ hatte das Ziel die ungarischen Klein- und Mittelunternehmen auf die Herausforderungen der Marktwirtschaft vorzubereiten und ihnen Hilfe bei der Weiterentwicklung zu geben.²¹⁴ Damit in Zusammenhang stand auch die Zusammenarbeit mit

²⁰⁹ FARKAS, György (2000): Kamarák és vállalati érdekképviselők az integrációs felkészülésben. Osiris, Budapest, 2000. 64.

²¹⁰ Zur Klärung des Begriffes und der Darlegung der juristischen Grundlagen siehe in deutscher Sprache: FAZEKAS, Marianna (2009): Balancierung zwischen dem öffentlich-rechtlichen und zivilrechtlichen Status (Neue Probleme in den Berufskammerregelungen). In: DOBÁK, Miklós – GERGELY, Jenő – KLUTH, Winfried (Hrsg.): Aktuelle Entwicklungen des Kammerwesens und der Interessenvertretung in Ungarn und Europa. Budapest – Halle. S. 94-96.

²¹¹ Zum Begriff der funktionalen Selbstverwaltung siehe: KLUTH, 1997. 12.

²¹² Mit der Beschränkung, dass die ungarische Rechtsauffassung die Kammern (und die funktionalen Selbstverwaltungen) nie als Teil des Staates betrachtete, sondern viel mehr der Zivilsphäre zuordnete (siehe dazu die oben genannte Studie von Marianna Fazekas), kann hier die Klassifizierung von Reinhard Hendl herangezogen werden. Siehe: Reinhard HENDLER (2005): Geschichte und Idee der funktionalen Selbstverwaltung. In: Winfried KLUTH (Hrsg): Handbuch des Kammerrechts. Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden, 2005. 38.

²¹³ Das Budapest Business Journal, inzwischen als unabhängige Zeitung in Ungarn etabliert, ist bis heute die einzige, alle zwei Wochen erscheinende, englischsprachige Wirtschaftszeitung Ungarns. Unter den Partnern der Zeitschrift befinden sich die bedeutendsten bilateralen Kammerorganisationen, so z.B. die American Chambers of Commerce in Hungary, die British Chamber of Commerce in Hungary oder die schweizerisch- ungarische Handelskammer „Swisscham Hungary“.

²¹⁴ Siehe detailliert: ZACHAR Péter Krisztián (2014): Die ungarischen Wirtschaftskammern als Dienstleistungsinfrastruktur-Akteure. In: Hans-Jörg SCHMIDT-TRENN – Rolf STÖBER (Hrsg): Jahrbuch Recht und Ökonomik des Dritten Sektors 2013/2014 (RÖDS). Der Dritte Sektor als Infrastrukturauteur. Nomos Verlag, Baden Baden. 51-72.

der kanadischen Acadia University für die Organisierung von Management-Studiengängen. Die Stiftung „Magyar Menedzsment Intézet Alapítvány“ widmete sich von Anfang an der Verbreitung der bürgerlichen Lenkungs- und Führungskultur, sowie der Stärkung der ungarischen Management-Ausbildung. So wurde z. B. in Ungarn der Lehrgang ‚europäischer Administrator und Management‘ (TEAM – Training in Europe Administration and Management) durch die IHK Budapest ausgearbeitet und diese Stiftung wurde zum Ausgangspunkt für die Entstehung des späteren Management-Verbandes in Ungarn.

Die gesetzlichen Veränderung (Streichung der staatlichen Förderungen, Aufhebung der Pflichtmitgliedschaft 1999, ständige politische Gefechte mit der Regierung, Einführung einer Pflichtregistration 2012) ermöglichten den Wirtschaftskammern keine lineare Entwicklung und hinderten auch die Pläne zum Ausbau der liberalen Marktwirtschaft und der damit verbundenen Wissensinhalte, sowie auch die Verbreitung neuer Managementstrategien. Selbst das Bild über die Rolle und die Funktion der Kammern in einer modernen Marktwirtschaft blieb durchwegs negativ und diese Institution konnte sich im postsozialistischen Transformationsland Ungarn nicht durchsetzen.

Zur zwangsweisen Veränderung der wirtschaftlichen Selbstverwaltungen kam es gerade in einer Zeit, als es am ehesten notwendig gewesen wäre, dass die Kammern ihre Tätigkeit ungestört ausüben können. Das Land stand kurz vor dem Beitritt zur Europäischen Union, und in der Zeitspanne zwischen 2000 und 2004 wäre es eine der wichtigsten Aufgaben der Kammern gewesen, sowohl die Wirtschaft des Landes allgemein, als auch die ungarischen Protagonisten des Wirtschaftslebens auf die Folgen des EU-Beitritts vorzubereiten. Es ist deswegen nicht verwunderlich, wenn die Beurteilung der Kammern in dieser Periode viel zu wünschen übrig ließ. Zudem verloren in diesen Jahren die Wirtschaftskammern auch ihre früher erfolgreich eingeführte Rolle als Einheitliche Ansprechpartner. Mit dem Kammergesetz des Jahres 1999 wurde dieses System aufgehoben und die Administration bei Unternehmen viel schwerwiegender und langsamer.

Eine landesweite Befragung der Unternehmen zu den Kammern²¹⁵ zeigte, dass die Unternehmen und Protagonisten der Wirtschaft den Kammern keine positiven Ergebnisse abgewinnen konnten. Ganz wichtig erschien, dass mehr als 58% der Befragten die wichtigsten Informationen bzw. wissenswerte Neuigkeiten und Ratschläge zum Unternehmensbetrieb aus den verschiedenen Informationsseiten des Internets bezogen, 48% sich auch bei ihren Buchhaltern erkundigten, aber die Kammern nur von 29% der Antwortgeber genutzt wurden. Die Unternehmen waren der Meinung, dass die Kammerdienstleistungen keine allzu große Wirkung auf den Geschäftsbetrieb ausübten. Aus diesem Grund heraus erwarteten die befragten Unternehmen von einer Umgestaltung des Kammersystems vor allem das Ansteigen der Fördermöglichkeiten. Bezüglich neuer Dienstleistungsangebote waren die Unternehmen sehr skeptisch und sie erwarteten auch keine bedeutende Verbesserung in der Fachausbildung.

Eine besondere Schwierigkeit für die Kammern ergab sich aus der paradoxen Rechtslage, dass die Wirtschaftskammern ohne Pflichtmitgliedschaft weiterhin öffentlich-rechtliche Körperschaften aber ohne übertragene öffentliche Verwaltungsaufgaben blieben und ihnen die „Wahrnehmung der Gesamtinteressen“ der Gewerbetreibenden vorgeschrieben wurde. Deswegen erschien bereits im Jahre 2004 die Bestrebung für eine Pflichtregistration: die Kammern waren der Meinung, dass sie alle Teilnehmer des Wirtschaftslebens sehen müssten um effektiv ihre bestehenden öffentlichen Aufgaben versehen zu können. Ebenso wollten die ungarischen IHK erreichen, dass ihnen wirkliche öffentlich-rechtliche Aufgaben zur Entlastung des Staates übertragen werden und diese durch entsprechende Gegensummen gedeckt werden. Da aber dies den meisten ungarischen Unternehmen weiterhin als Belastung erschien, führte dies dazu, dass die späteren Umfragen weiterhin kein positives Bild der ungarischen Wirtschaftskammern zeichneten.

²¹⁵ Zu den Detailinformationen der landesweiten Befragung siehe: Forschungsabschlussbericht »Kilábalás – fellendülés.« [Ausgang aus der Krise – Aufschwung.] Online: <http://www.bvki.hu/publikaciok/191-kilabalas-fellendueles>.

Die sich entfaltende neue Debatte über die Kammern und die seit 2008 eintretende Wirtschaftskrise führten wohl dazu, dass letztendlich doch die ersten gemeinsamen Punkte mit den Politikmachern gefunden werden konnten. Das Bedürfnis nach Verkleinerung und Entlastung der staatlichen Verwaltung deuteten die Kammern als die Möglichkeit für die Übertragung neuer Aufgaben. Der Meinung der Kammerleiter zufolge könnte das eine teilweise Rückkehr zum früheren Standpunkt bedeuten, wonach die Kammern genau im Interesse der Organisierung der kleinen und zielgerichteten staatlichen Verwaltung als Selbstorganisierung der Betroffenen erscheinen. Dieser Standpunkt führte auch im politischen Mitte-Rechts-Lager zu einer Veränderung der bisherigen kritischen Beziehung zu den Wirtschaftskammern und nach dem Wahlsieg 2010 zur neuen Regelung der Situation der Wirtschaftskammern. Die mit dem 1. Januar 2012 in Kraft getretene Änderung besagt, dass alle Einzel- und Partnerschaftsunternehmen – mit Ausnahme der bereits unter die Zuständigkeit einer anderen Kammer fallenden – verpflichtet sind, sich bei der zuständigen IHK zu registrieren. Dazu müssen sie einen Beitrag von 5.000 HUF (ca. 16 Euro) zur Vernehmung der öffentlichen Kammeraufgaben bei der sie registrierenden, gebietlich zuständigen Kammer entrichten. Dieser Beitrag gilt als öffentliche Schuld, die bei einer Nicht-Entrichtung von der Landessteuerbehörde eingetrieben werden kann. Es ist wichtig an dieser Stelle zu betonen, dass dies nicht bedeutet, dass die Unternehmen dadurch zu Mitgliedern der Kammer geworden wären. Die Mitgliedschaft bleibt weiterhin eine freiwillige. Für den geleisteten Beitrag können jedoch die bei der Kammer registrierten Unternehmen die im Kammergesetz für sie festgelegten Dienstleistungen der Kammer in Anspruch nehmen.²¹⁶

In Folge wurde bei den Wirtschaftskammern im Laufe der Neustrukturierung der Kammerdienstleistungen eine Datenbank über Förderungen und Veranstaltungen aufgestellt. Diese elektronische Dienstleistung benachrichtigt automatisch die Unternehmen über neue Fördermöglichkeiten bzw. Veranstaltungen und Weiterbildungen in den von ihnen angegebenen Themenbereichen. Damit parallel wurde eine B2B Plattform ins Leben gerufen: die Wirtschaftsdatenbank »Üzlet@Hálón« ist unter anderem als Katalysator der ungarischen Wirtschaft gedacht und als ein virtueller Marktplatz eingerichtet, wo nicht nur Unternehmerinformationen, Waren und Dienstleistungen, sondern auch Geschäftsangebote, Börsen und Messen, sowie verschiedene Studien, Analysen und Wirtschaftsnachrichten aufgelistet den Firmen zur Verfügung stehen. Damit soll im Wirtschaftsleben auch die Managementkultur verbreitet werden.

Als positive Tendenz können wir sicherlich auch die Tätigkeit der internationalen Danube Chambers of Commerce Association ansehen, die zu einem starken Teil durch die ungarischen Industrie- und Handelskammern beeinflusst wird (zur Zeit wird sowohl die Position des Vorsitzenden als auch des Generalsekretärs dieser Organisation von ungarischen Führungspersonlichkeiten des Kammerwesens versehen).²¹⁷ Im Rahmen dieser neuen Organisation wurde auch von den ungarischen Wirtschaftskammern die sog. duale Ausbildung propagiert und durch Musterausbildungskurse, sowie einzelne Musterbetriebe auch zur Verwirklichung gebracht. In diesem Punkt haben wohl die ungarischen Kammern auch einen gemeinsamen Punkt mit der neuen Orbán-Regierung gefunden, denn auch im Regierungsprogramm erhielt diese neue Bildungs- und Ausbildungsform eine ganz besondere Rolle. Somit können wir durch diese Tendenzen auch positive Entwicklungen in den Beschäftigtenzahlen und besonders der Jugendarbeitslosigkeit erwarten. Im Rahmen dieser Ausbildungen werden den Jugendlichen nämlich nicht nur die Fachgriffe zu einem speziellen Beruf beigebracht, sondern auch ihr Sinn für die Wirtschaft, für die Tätigkeit als selbständiger Unternehmer geschult.

²¹⁶ Gesetzesartikel CLVI. des Jahres 2011 über Modifizierung einzelner Steuergesetze und damit zusammenhängender Gesetze, §§ 403-408. Magyar Közlöny (Ungarischer Staatsanzeiger) Nr. 140.

²¹⁷ Zur DCCA siehe: ZACHAR, Péter Krisztián (2015): The Danube Chambers of Commerce Association – A new way of economic cooperation in the Danube Region. Central European Political Science Review (CEPSR). Quarterly of Central European Political Science Association. Vol. 16. Nr. 59. (Spring 2015). 80-104.

Ausblick

Wenn wir kurz auf die vergangenen zwei Jahrhunderte der Kammern hinsichtlich ihrer Schulungs-, Unterrichts-, Weiterbildungstätigkeit und ihrer Beziehung zu Managementinhalten zurückblicken, können wir getrost die These wagen, dass die ungarischen Wirtschaftskammern immer neuen Tendenzen offen standen und selbst bemüht waren die mit dem liberalen Kapitalismus notwendig gewordenen Wissensinhalte ihren Mitgliedern und auch dem weiteren Publikum zu vermitteln. Die Kammern waren in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts nicht nur an der Gründung der ersten höheren Handelsschulen beteiligt, sondern im 20. Jahrhundert begleiteten sie die großen Debatten um die Reformen des Liberalismus, bzw. um die staatlichen Eingriffe in die Wirtschaft mit besonders großem Interesse. Ungarn und die ungarischen Wirtschaftskammern waren in dieser Hinsicht in keiner Weise als Peripherie zu betrachten, sondern in dieser Epoche eindeutig im Zentrum der europäischen Denkprozesse. Nach der zwangsweisen Pause des Staatssozialismus und nach der politischen Wende waren die ungarischen Industrie- und Handelskammern an der Schaffung der ersten ungarischen Management-Zeitschriften, sowie auch an den ersten Stiftungen und Management-Lehranstalten beteiligt. Heute sehen wir ihre Rolle besonders in der dualen Ausbildung als unumgänglich und fortschrittlich.

Lőrincz András²¹⁸: A bizalom funkciója az állam legitimitásában

Absztrakt: Kelet-Közép-Európában a „kreatív rombolás” (Schumpeter 1912) következtében az erőskezü államot nem egy bizalommal teli, nyílt piacokkal rendelkező civil társadalom váltotta fel, sokkal inkább egy apatikusnak nevezhető közösség, melynek tagjai sem egymásban, sem a végrehajtó hatalomban nem bíztak. Ezzel párhuzamosan a „rég”i polgári demokráciák és jóléti államok is azzal szembesültek, hogy az életszínvonal ugyan jóval magasabb, mint a két világháború között volt, de az állampolgárok rendszerrel szembeni elégedetlensége és bizalmatlansága mégis növekszik. A plurális demokráciák mai viszonyai között viszont a kormányzatoknak alapvető érdeke lenne, hogy a gazdasági megfontolások hatékonyságát, és ugyanezen intézkedések politikai vagy népjóléti nézőpontból való vállalhatóságát egyszerre legyenek képesek szem előtt tartani, mivel uralmukat a politikai váltógazdaság keretei között elméletileg csak így lennének képesek fenntarthatóvá tenni. Annak megítéléséhez pedig, hogy a hatalom a társadalom szemszögéből hogyan teljesít, a legitimitás összetett fogalma tűnik a legmegfelelőbb eszköznek, annál is inkább mivel e fogalom fakticitás és normativitás aspektusát egyaránt magában foglalja.

Bár első megközelítésben nyilvánvalónak tűnik, hogy a legitimáció és az (intézményi) bizalom fogalmának szoros viszonyban kell lennie, mégis fontos észrevenni, hogy a két fogalom fogalomtörténeti, tudománytörténeti és kutatómódszertani szempontból is eléggé eltérő ívet járt be eddig, és ma is külön utakon jár. A bizalomkutatások 1980-as évektől futottak fel, aminek egyik oka, hogy az ún. régi (nyugat-európai) kapitalista demokráciák és jóléti államok azzal a paradox helyzettel szembesültek, hogy jóléti kiadásai teljes költségvetésükön belül is egyre magasabb összeget tesz ki, de az állampolgárok elégedetlensége mégis folyamatosan növekszik²¹⁹. A másik ok, amiért a politikai és gazdasági rendszerek iránti bizalom kérdése előtérbe kerülhetett, az államszocialista rendszerek '80-as évek végén bekövetkező összeomlása Kelet- és Közép-Európában, ami teret nyitott olyan új demokratikus berendezkedéseknek, amelyeknek az állampolgárok bizalmán, elfogadásán vagy legalább tiszteletben tartásán kellene nyugodnia. Többé- kevésbé konszenzus kíséri a bizalom modern elméletében a társadalmi bizalom (trust) és a rendszer iránti bizalom (confidence) fogalmának elhatárolását.²²⁰ E szerint a társadalmi bizalom fogalma az ismeretlen ágensek iránt tanúsított interperszonális bizalmat, míg a rendszerbe vetett bizalom elsősorban a rendszerhez való bizalmi-kritikai viszonyulást jelenti.²²¹ A bizalomkutatásokat kezdettől az a törekvés kíséri, hogy valamiféle kavantifikálható fogalmat hozzanak létre, polémia inkább a tekintetben érzékelhető, hogy ezt a fogalmat függő vagy független változóként kell-e kezelnünk.²²²

Más a helyzet legitimáció tekintetében, hiszen egyfajta politikai engedelmességről már az elkülönült állami hatalom létrejöttének idejétől kezdve beszélni lehet, ennek ideje tulajdonképpen az államkeletkezés ködös elméletébe vész²²³, de maga a legitimitás is egy hosszú, ókori eredetű, a Római Köztársaságig visszavezethető fogalomtörténeti múltra tekint vissza, amit a latin források alapján főleg francia szerzők vittek tovább a középkor óta. Bár a legitimációról – mai fogalmi keretében – már a modern állam létrejöttétől értelmes diskurzus folytatható.

²¹⁸ Nemzeti Közszerológáti Egyetem, Közigazgatás-tudományi Doktori Iskola, lorincz.andris@gmail.com

²¹⁹ Ezt a jelenséget részben Toqueville-paradoxon is magyarázhatja: T. leírja, hogy a demokrácia minél inkább egyenlősít (jogi egyenlőség), annál inkább feltüzeli az embereket a vagyoni egyenlőség iránt is, és egyre növeli a még meglévő társadalmi – anyagi egyenlőtlenségek iránti elégedetlenséget. A tényleges egyenlőség elég közel van, hogy megkívánjuk de túl messze, hogy valaha is elérjük.

²²⁰ Niklas Luhmann distinkciója

²²¹ Ezt a fajta bizalom adja majd a legitimitás vizsgálatának egyik nézőpontját.

²²² Bakonyi Eszter

²²³ Takács Péter (2007)

Legitimitás alatt a leghagyományosabb értelemben, egy politikai rend, szervezet vagy intézmény – és újabban személy – elismertségét és elismerésre méltó voltát szokás érteni. A legitimitás a legtöbb államelméleti fogalomhoz hasonlóan nehezen körülhatárolható tartalmú kifejezés. A problematikát a fogalmat felépítő két meghatározó aspektus egymáshoz való ambivalens viszonya okozza, mivel a legitimitás elemzése a fakticitás és értékszemplélet nézőpontját egyszerre igényli. Vagyis: még ha az alany elfogadható szintű létezéséhez elegendő is lenne a tényleges elismerés vagy belenyugvás, ahhoz hogy legitimitásról beszélhessünk valami rejtélyes többletre is szükség van, ami nagyjából úgy ragadható meg, hogy a legitimitás alanyának önmagában való értékek mentén is igazolhatónak kell lennie.

Bonyolítja az elemzést, a legitimitás tűnékeny jellege is, vagyis az hogy statikus, eszményi állapotban nem fordul elő egy politikai rendszerben sem. Távolról sem bináris természetű, hiszen nem létezik olyan rend, amit mindenki elfogad és/vagy amely minden normatív kritériumot teljesít, és *vice versa* olyan rend sem képzelhető el, amit senki sem fogad el és/vagy semmilyen objektív értéket nem hordoz magában, vagy ha még is van ilyen konstelláció, akkor már csak órái lehetnek hátra. Azaz a valóban létező állami és politikai rendszerek mindig csak valamilyen mértékben legitimek, teljesen sohasem. S mivel a legitimitás ordinális jellegű tartalmat jelöl - amiről mindig csak valós időben lehet valami helytállót mondani - így nem lehetséges a fogalom standardizálása sem, hiszen egyazon rendszer vagy intézmény eltérő módokon lehet hasonló mértékig legitim (stabil), de egy másik létező keretrendszerben ugyanazon mód vagy kombináció (fakticitás és érték) nem ugyanazt a mértékű és természetű legitimitást fogja eredményezni.

A fogalom tehát egyszerre igényel ténybeli és normatív (és egyben dinamikus) megközelítést. A diszciplinák szintjén ez szociológiai - a normativitást illetően pedig - etikai, politikai vagy jogi módszereket is kívánhat. E kettősség mentén a legtöbb elemzés oda fut ki, hogy a már említett két aspektusnak megfelelően két külön fogalom együtteseként írják le a legitimitást, ez a két fogalom pedig a potens ágens lojalitás és az igazolhatóság iránti igénye. Ezzel el is jutunk a legitimitás problematika legérzékenyebb pontjára, ti. milyen arányt szükséges és helyes meghatározni lojalitás és igazolhatóság között. A szakirodalomban és a köznyelvben is előfordul, hogy egyik összetevőt a másik rovására túlhangsúlyozzák és ezzel a legitimitást vagy politikai preferencia kérdésévé vagy absztrakt intellektuális kérdéssé degradálják, pedig a két aspektus külön - külön szükséges, de nem elégséges feltétele egy egészséges legitim állapotnak.

A praktikum oldaláról vizsgálva – egyes szerzők szerint - konkrétan az állam legitimitása lényegében tautológia, hiszen ha az állam létezik, akkor szükségképpen legitim.²²⁴ De a legitimáció is egy olyan absztrakt fogalom – a szuverenitáshoz hasonlóan – aminek normál állami működés mellett „a hétköznapiakban” nincs jelentősége. Mindig csak határhelyzetben veszik elő, amikor a fennálló hatalmat megkérdőjelezték, felszámolják, vagy éppen megalapozzák. Különösen igaz ez egy forradalom utáni helyzetre²²⁵, mikor a fiatal hatalom pusztá erőszak alapján áll, és tátongó úrként éli meg, hogy nem képes saját magát a korábban létezett hatalomból levezetni, vagyis nem számíthat arra a fajta stabilizáló hatású „mozgástehetlenségi” motívumra, amit a tardíció alapján történő elfogadás jelent.²²⁶

A legitimáció fogalmát Max Weber vezette be XX. századba, és szociológiai nézőpontját azóta is a legtöbb szerző „kályhának” tekinti. Elmélete szerint egy uralmi rendszer attól legitim, ha polgárai azt belső, morális indítatásból fogadják el, vagyis hisznek jogosságában és erkölcsi helyességében. Ennek egy differenciáltabb, analitikus továbbfejlesztése fűződik David Beetham nevéhez, aki szerint „legitim az a hatalom, amelyet igazolható szabályoknak, illetve törvényeknek megfelelően szereztek meg és gyakorolnak, és amely a konszenzus bizonyítékával bír.”²²⁷ Tehát a legitimitást három kérdés mentén vizsgálja Beetham. Törvényesen szereztek-e meg (legalitás) a hatalmat? Ez a törvény megfelel-e a logikus és a morális érveknek? Milyen következménye van a hatalomnak való engedelmeskedésnek,

²²⁴ Takács Péter (2011)

²²⁵ J. H. Schaar, in: Connolly, 1984, 111

²²⁶ Weber 1995

²²⁷ Beetham, 1991, 3.

illetve ellenszegülésnek? E kérdések mentén határozhatjuk meg egy legitim állapot háromféle ellenpontját is. Illegitim az entitás, ha nem a törvényeknek megfelelően szerezte hatalmát, gyenge legitimitású, ha autoritásának vagy hitelességének a forrását vonják kétségbe, illetve nem tartják képesnek a közérdek szerinti hatalom gyakorlására, delegitim ha elvitatják törvényes jogcímét a hatalomra.

A hatalom megszerzésének törvényes módja a formális legitimációs megközelítésekhez tartozik, és a legalitás problémájaként utalnak rá a szakirodalomban. Könnyen belátható, hogy a legalitás hiánya talán a legkevésbé vitális probléma a hatalom számára. A hatalom megszerzéséhez vezető út törvényessége csak akkor releváns, ha az új hatalom, valami fajta közösséget vagy folytonosságot kíván vállalni az előző hatalommal, jogrenddel vagy alkotmánnyal. Ha ilyen igény nincsen (mert az előző hatalom és az általa alkotott jogrend már korábban delegitimálódott) a legalitás nem bír közvetlen jelentőséggel illetve a hosszabb ideig fennálló hatalom legalitása magától is újratermelődhet. Persze ez olyan forradalmi helyzetet feltételez, ahol a közjogi intermezzo eleve nem teszi lehetővé, hogy a hatalmat töretlen, folytatódó állapotban képzeljük el. Gyakrabban fordul elő, hogy a hatalom (párt, kormány, monarchia, diktátor) mögül elfogy a legitimitás, de a keretet alkotó jogrend (alkotmány, jogrendszer, kultúra) érvényes marad. Ez történhet például azért, mert formális értelemben a jogrend nem kötődött közvetlenül a kompromittálódott hatalomhoz, és/vagy a társadalmi támogatottsága nem sérült nagy mértékben, és így továbbra is közvetíti azokat az értékeket, ami a társadalmi konvenciónak megfelel.

A tartalmi legitimációról beszélünk, ha az aktor mögött álló társadalmi támogatás mértékét firtatjuk. A legitimáció ezen szegmense az, ahol az empirikus kutatások szerepet kapnak a konkrét, szociológiai értelemben vett társadalmi támogatás szintjét valamilyen kidolgozott mérce és módszertan alapján - megállapítva. Ugyanakkor meglepő lehet, hogy a legitimáció kritikus kérdése nem a tömeg diffúz elégedetlensége vagy támogatása, hanem az hogy létezik-e szervezett legitimációs ellenigénnyel jelentkező politikai alternatíva, illetve képes-e olyan fellépésre, amely mögött feltételezhető társadalmi támogatás van.²²⁸ Az államszocialista rendszerek alapképlete is ez volt: az állampárt a lakosság mindössze kb. 10%-át integrálta magába ezzel képezve meg a rendszer legitimációs talapzatát, de mivel a rendszer magának vindikálta a politikai szervezkedés monopóliumát.²²⁹ Ez a rendszer ugyanakkor egy sajátos funkciómegosztáson alapult, a párt mozgósította a rendszer támogatásához szükséges támogatást és aktivizálta a „konszenzust” míg a z állam megfelelő szervei megakadályozták ennek kikezdését.²³⁰ Így a rendszer minimális tényleges támogatottsággal is képes volt stabil maradni, hiszen ma is alig akad olyan vélemény, ami lényegében vitatná az államszocialista rendszerek '88-'89 előtti legitimitását.

A delegitimáció kérdésének megítélése talán a legbizonytalanabb részterülete a legitimációnak. Ebben az esetben a hatalom és a formális jog összhangjáról lehet beszélni, abból a szempontból, hogy a hatalom megszerzése és abba való beiktatódás formai szempontból nem kikezdhető, és a kormányzó hatalom a kormányzottak részéről bizalomban vagy legalább passzív belenyugvásban részesül, de ez a megszerzett és gyakorolt hatalom nem igazolható objektív értékek alapján. Tankönyvi példaként a XX. század nagy diktatúráit szokás felhozni, ahol az állampárt hatalomra jutása jogi, formális szempontból többé-kevésbé megfelelő volt²³¹, és a tisztogatások után nem lévén valós politikai alternatíva meghatározó társadalmi támogatottság is volt a hatalom mögött (legyen az aktív vagy passzív). De mivel ezen hatalmi szervezetek gyakorlata és államcélja nemcsak saját népességük részbeni elpusztítása hanem szomszédaik természetes alapjogainak eltörlése volt, így fogalmilag kizárt a legitimitásukról beszélni. A kérdés „csak” az, hogy létezik-e olyan elfogadott taxatív felsorolása azoknak az értékeknek, amiknek meg kell jelennie minden olyan hatalom intézményeiben és gyakorlatában, ami igényt tart a legitim hatalom terminusára? De ez a felvetés a nem eléggé

²²⁸ Therborn (1980)

²²⁹ Fehér-Heller-Márkus (1991)

²³⁰ Bayer (1997)

²³¹ Talán helyesebb lenne azt mondani, hogy próbáltak ügyelni a formalizmusra is, hiszen a kényszer, a fenyegetés mégiscsak jogi kategóriák, csak nem az alkotmány, hanem büntetőjog területéről.

egzakt jogállam, a különböző jó állam koncepciók, valamint a demokratikus állammodellek adaptálhatósági kérdéseinek területére vezetne el²³², ami túlmutat-e munka határain. Arra mindenestre már Habermas is figyelmeztet, hogy a modern kor legitimációs válságát éppen az okozza, hogy a normatív érvényességgel bíró eszmék eltűnnek a modern világból, hiszen még a klasszikus liberális értékrend is társadalmi konvencióra vezeti magát vissza.²³³ Ha az új eszmék funkciója visszafejthetővé válik, igazoló erejük nem hat többé. Ezért válik szükségessé a hatalom ténykedését állandó kritikai ellenőrzés alá vetni, mivel ez a nyilvános gyakorlati kritikai eljárás tenné fenntarthatóvá a legitim állapotot.²³⁴

Összegzésképpen elmondható, hogy a legitimáció egy olyan válságfogalom, mely mindig csak politikai határhelyzetekben és olyan esetekben kerül elő, mikor a hatalom olyan területet is igyekszik hatalma alá vonni, ahová korábban nem merészkedett. Ahhoz, hogy a legitimáció terminusa „működésképes” maradjon, mindenképp többet kell beleértetni, mint a szociológiai értelemben vett társadalmi támogatottság. Tulajdonképpen a legitimáció fogalmának felszínen tartása értelmezhető annak igényeként, hogy egy legitimált hatalmat igyekszik az ember (saját komfortja érdekében) többnek látni, mint egynek kiválasztását a többi közül. Éppen ezért a legitimáció fogalmának fenntartásában és cizellálásában sokkal érdekeltebb a mindenkori hatalom, mint a kormányzottak közössége.

A bizalom és a legitimáció kapcsolatát illeti, a bizalom nyilvánvalóan vitális szerepet tölt be a legitimitás fogalmán belül, de ez távolról sem jelent többségi támogatást, inkább csak a bizalmatlanság kinyilvánításának kulcsszerepére hívja fel a figyelmet.

Referenciák

- [1] Bayer, József: A politikai legitimitás. Budapest, 1997., Napvilág Kiadó
- [2] Beetham, David: The legitimation of Power. Atlantic Highlands, N.J. 1991., Humanities Press International
- [3] Connolly, William E. (Ed.): Legitimacy and the State. New York, 1984., New York University Press
- [4] Habermas, Jürgen: Zur Rekonstruktion des historischen Materialismus. Frankfurt am Main, 1976., Suhrkamp
- [5] Fehér, Ferenc-Heller, Ágnes-Márkus, György: Diktatúra a szükségletek felett. Budapest, 1991., Cséfalvi
- [6] Luhmann, Niklas: 'Familiarity, Confidence, Trust: Problems and Alternatives'. In: Gambetta, Diego (szerk.): Trust: Making and Breaking Cooperative Relations, Oxford, New York, 1988., Basil Blackwell.
- [7] Schaar, John H.: Legitimacy in the Modern State, New Brunswick (U.S.), 1981., Transaction Books
- [8] Takács, Péter: Az alkotmány legitimitása. Budapest, 2011., Alkotmánybírósági szemle (1) pp. 58-65.
- [9] Takács, Péter: Államelmélet I. Budapest, 2007., Szent István Társulat
- [10] Therborn, Göran: The Ideology of Power and Power of Ideology. London, 1980., New Left Books
- [11] Weber, Max: Gazdaság és társadalom In: A megértő szociológia alapvonalai. 2/2. Budapest, 1995., Közgazdasági és Jogi Kiadó
- [12] Bakonyi Eszter: Bízni vagy nem bízni? A demokratikus intézmények iránti bizalom a rendszerváltás után Kelet- és Közép-Európában – és ezen belül Magyarországon. BCE Szociológia Doktori Iskola, 2011 Online: http://phd.lib.uni-corvinus.hu/619/3/Bakonyi_Eszter_thu.pdf

²³² Az Euro-Atlanti térségben hajlamosak vagyunk azt gondolni, hogy a racionális társadalomszervezési elveink univerzálisak, ám minden egyes alkalommal amikor demokráciánk exportjára teszünk kísérletet, azzal kell szembesülnünk, hogy ezek az elvek más (érvényes) geokulturális paradigmákkal ütköznek

²³³ Habermas (1976)

²³⁴ Habermas (1976)

16. szekció

A versenyképesség alapjai a Kárpát-medencében

Elnök: Varga János

Szekció titkár: Végh Anikó

Előadók:

Előadók	Előadás címe
Hegedűs Szilárd	Kvázi fiskális szektor eladósodási folyamatainak vizsgálata a megyei jogú városi önkormányzatok társaságainak példáján keresztül
Varga János	Versenyképességi átrendeződés Közép-Kelet Európában
Földi Péter; Bárczi Judit	A kkv-k fejlődése és gazdasági szerepvállalásuk Magyarországon
Gál Richárd	A bitcoin egyik központi problémájának vizsgálata, a bányászat jutalmazása az utolsó bitcoin kibocsátása után.
Győrpál Tünde	Nemek közti egyenlőség a nemzeti kultúra tükrében
Czikkely Marton; Ligetvári Ferenc	Hogyan lehetünk a régió vezető országa a vízgazdálkodás-vízfelhasználás területén? Fejlesztési lehetőségek, versenyképesség a környezeti adottságaink kihasználásával
Boi László	Verseny a vagyoni biztonságunk érdekében
Somogyi Ferenc	Tigrislovaglás – avagy a XXI. századi kárpát-medencei gazdasági stratégiák

Varga János²³⁵ - Csiszárik-Kocsir Ágnes²³⁶: Versenyképességi átrendeződés Közép-Kelet Európában, fókuszpontban a V4 országok

Absztrakt: A rendszerváltást megelőző időszakot a magyar társadalom felfokozott várakozása jellemezte. A piacgazdaságra történő átállástól látványosabb gazdasági növekedést és az életszínvonal tartós emelkedését várták, azonban a várva várt gazdasági eredmények elmaradtak. Amíg az 1990-es években Magyarország a volt szocialista országokhoz hasonló gazdasági mutatókkal rendelkezett, addig napjainkra jelentősen átalakultak az erőviszonyok, és hazánk ma már a visegrádi négyekhez képest is gyengébb versenyképességi szintet tud felmutatni. Ezt nemcsak a gazdasági adatok támasztják alá, hanem az összetettebb multidimenziós mutatószámok is (pl. a versenyképességi, vagy a jóléti indexek). A tanulmány a magyar gazdaság elemzésével foglalkozik, és vizsgálódásának középpontjába az elmúlt évek gazdasági eredményeit állítja.

Bevezetés

„Ekképpen lesznek az utolsók első és az első utolsók; mert sokan vannak a hivatalosok, de kevesen a választottak.”
Máté evangéliuma

A növekedés megteremtheti az előrelépés lehetőségét, ha pontosan választjuk meg, hogy mibe kívánunk többet befektetni a jövőnk érdekében. Az elmúlt évek gazdasági eredményei inkább arról tanúskodnak, hogy Magyarországon nem teljesen sikerült megtalálni azokat a területeket, amelyekbe intenzívebb befektetések lettek volna szükségesek. E befektetések szempontjából maguk az európai uniós országok is igen eltérő képet mutatnak. A fejlettségbeli különbségek már nemcsak Nyugat és Kelet-Európa között fedezhetők fel, de maguk a közép-kelet európai országok sem képviselnek ugyanolyan gazdasági erőt. Az Európai Unió hosszú távú sikertörténetét viszont az fogja leginkább meghatározni, hogy a kevésbé fejlett országok mikor tudnak felzárkózni a náluk fejlettebbnek tekintett "Nyugati Világhoz". A megfelelő versenysztratégia megválasztása a közép-kelet európai régió fejlődésének leglényegesebb pontját jelentheti. Egyben arra is fel kell hívni a figyelmet, hogy a rendszerváltás a volt szocialista országok egy részénél sokkal sikeresebb volt, és ennek eredménye mind a mai napig érzékelhető az országok gazdasági növekedése szempontjából.

Magyarország a rendszerváltás előtt a régió vezető országának számított versenyképesség szempontjából, mára azonban jelentősen visszacsúszott a fejlettségi versenyben (Oblath, 2008). Eközben több más közép-kelet európai ország fokozatosan „közeledik Európához”, már ami például a gazdasági növekedést illeti. A kommunista párt egyeduralma összesen tíz országban szűnt meg 1990 után. Ezek között ott találhatjuk Bulgáriát, Csehszlovákiát, Lengyelországot, Magyarországot, és Romániát is. (Kornai, 2005). A rendszerváltást követően a volt szocialista országok a stabilizáció megteremtését tűzték ki elsődleges feladatnak. Mivel a rendszerváltás igen jelentős gazdasági problémákat okozott, így normalizálni kellett a helyzetet azokon a területeken, amelyeket a korszerűtlen gazdasági ágazatok felszámolása okozott. Jelentősen megnövekedett az infláció, a munkanélküliség, a szegénység, s ezek általános gazdasági problémákként jelentkeztek majd minden volt szocialista országban. Ennek ellenére azt tapasztalhatjuk, hogy a rendszerváltó országok eltérő növekedési utat jártak be. Tanulmányunkban a rendszerváltó országok közül négy gazdaságra fókuszálunk kiemelt mértékben, így a választásunk ezúttal a V4 gazdaságokra esett (Csehország,

²³⁵ Dr.

²³⁶ Dr., Óbudai Egyetem, Keleti Károly Gazdasági Kar, Gazdaság- és Társadalomtudományi Intézet

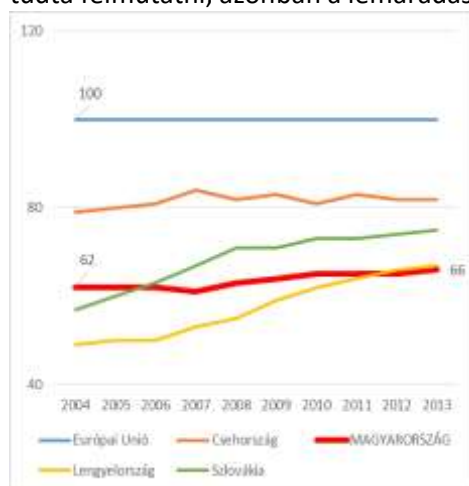
Lengyelország, Szlovákia és Magyarország). Az összehasonlítást makrogazdasági és multidimenziós mutatókkal végeztük, emellett a szekunder adatok mellett egy saját kutatás néhány kérdésének elemzésére is sort került. A legfontosabb célunk az volt, hogy megvizsgáljuk Magyarország gazdasági és versenyképességi helyzetének változását 2004-et követően a többi V4-es országokhoz viszonyítva.

1. ábra: A tanulmány szempontjából vizsgált országok köre

Makrogazdasági változások a V4 országokban

A gazdasági növekedés átlagos üteme 1995-2003 között Csehországban 1,5%, Lengyelországban 4,0%, Magyarországon 3,8%, Szlovákiában 4,2% volt (Kornai, 2005). A 2000-es években azonban ez a különbség nem ilyen arányban mutatkozott meg az országok között. A csehek egy főre jutó GDP szempontjából lényegesen közelebb kerültek az EU-27 átlagos fejlettségi szintjéhez, már amennyiben a fejlettséget az egy főre jutó GDP-vel akarjuk kifejezni. A fenti adatokból látható, hogy a vizsgált V4 országok közül a csehek már az ezredfordulóban előnyben voltak a többi országhoz képest. A változás a lengyelek és szlovákok esetében is számottevő, hiszen az EU-s csatlakozás óta igen jelentőset léptek előre az egy főre jutó GDP-jük tekintetében. Eközben Magyarország ugyanezt az előrelépést nem tudta felmutatni, azonban a lemaradás nemcsak az elmúlt pár évre vezethető vissza.

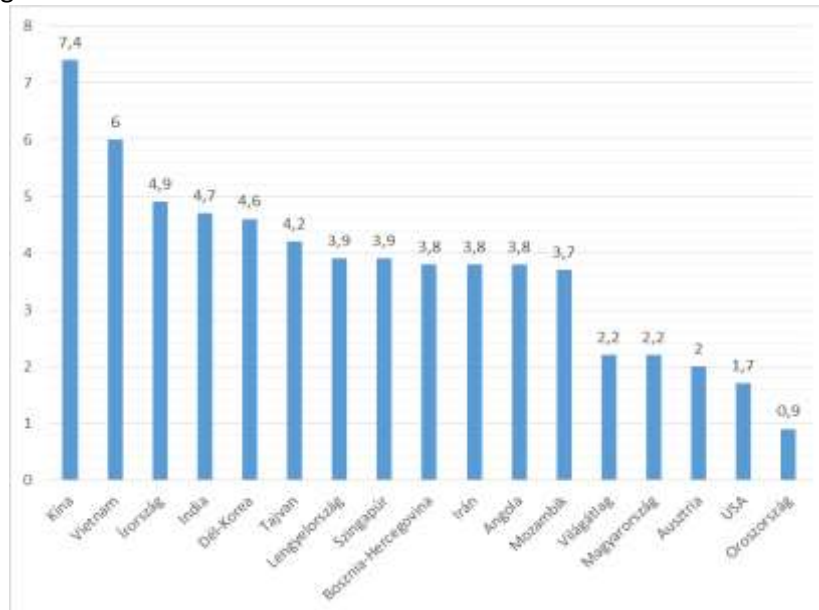

Változás	Pozíció	Pozíció	
2004=100%	2004	2013	
+3	1	1	Csehország
+4	2	4	MAGYARORSZÁG
+18	4	3	Lengyelország
+18	3	2	Szlovákia

2. ábra: Az egy főre jutó GDP változása az EU27 átlaghoz képest 2004-et követően (saját szerkesztés)

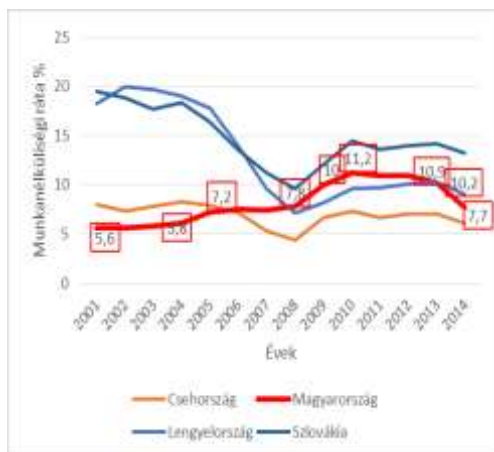
A rendszerváltást követően az egy főre jutó GDP növekedési ütemét tekintve nem rendelkezünk kiemelkedő eredményekkel, miközben olyan országok, mint például a lengyelek, a világtátlaghoz és Magyarországhoz képest is kedvezőbb eredményeket értek el (3. ábra). A kínai gazdaság kiemelkedő eredménye talán nem is meglepő, azonban az mindenképpen, hogy több afrikai, vagy kevésbé fejlett európai ország is jobb mutatókkal rendelkezik a vizsgált időszakban, mint hazánk. A 2. ábra mellett elhelyezett összefoglaló táblázat jól szemlélteti a V4-es országok gazdasági erőviszonyainak változását az egy főre jutó GDP tekintetében. Amíg Magyarország 2004-ben a 2. legjobb mutatóval rendelkezett a V4-es országokat tekintve, addig 2013-ra a legrosszabb helyzetbe kerültünk. Ennél

sokkal rosszabb képet kapunk abban az esetben, ha a vizsgálatot kiterjesztenénk például Romániára és Bulgáriára is. Ezek az országok ugyanis szintén jelentős előrelépést értek el az egy főre jutó GDP javítása szempontjából, amely változás szintén kedvezőbbnek tekinthető, mint magyar nemzetgazdaság esetében.

3. ábra: A gazdasági növekedés 1990 és 2008 között (GDP/fő/év %)

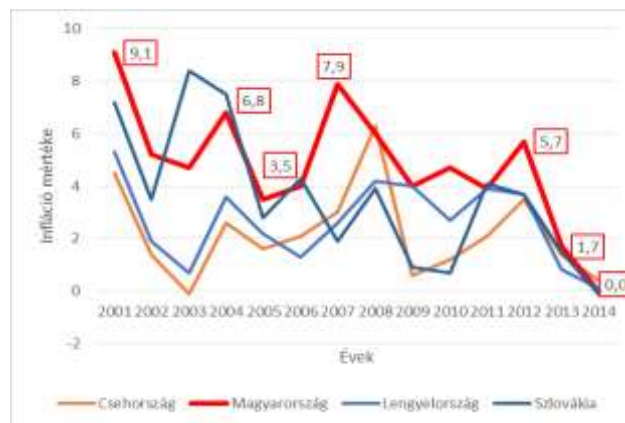
A gazdaság helyzetéről és fejlettségéről igen sokat elárul az is, hogy milyen a foglalkoztatás helyzete, vagy milyen a munkanélküliség alakulása. Kornai János 2005-ben megjelent írásából az derül ki, hogy a munkanélküliség valóban jelentős problémát jelentett a vizsgált országok számára a rendszerváltást követően, bár a 90-es évek elején a csehek sokkal jobb helyzetben voltak, mint a többi V4-es ország. Az ezredfordulóra azonban már a csehek sem rendelkeztek alacsony mutatóval, és a szlovák gazdaság számára is mind inkább égetőbb problémát jelentett a munkanélküliség helyzete (Kornai, 2005). A 2000-es évek drámai változást hoztak a munkanélküliség felszámolásában. A korábban kialakult magas munkanélküliségi rátát Lengyelországban, Szlovákiában sikerült jelentősen csökkenteni, és bár ennek a kedvező trendnek a gazdasági válság megálljt parancsolt, a munkanélküliség elleni harc így is "sikeresnek" tekinthető. Látható a következő ábrán, hogy 2008-at megelőzően a lengyel és a szlovák gazdaság igen magas munkanélküliségi rátával volt jellemezhető, amelyet azonban 2008-ig sikerült mérsékelni. A csehek munkanélküliségi rátája azonban a gazdasági válság következtében sem változott meg jelentősen. Az Európai Unió csatlakozás óta (2004) a vizsgált négy ország közül a lengyelek érték el a legnagyobb előrelépést, de számottevően sikerült csökkenteni a munkanélküliségi rátát a szlovák gazdaságban is. 2014-re a vizsgált országok közül Magyarország a 2. pozíciót tudta megszereznie V4-ek között, hiszen a lengyelek és a szlovákok is rosszabb mutatóval rendelkeztek.

Változás	Pozíció	Pozíció	
2004=100%	2004	2014	
-2,2	2	1	Csehország
1,6	1	2	MAGYARORSZÁG
-10	3	3	Lengyelország
-5,2	4	4	Szlovákia

4. ábra: A munkanélküliség változása a XXI. században a vizsgált országokban

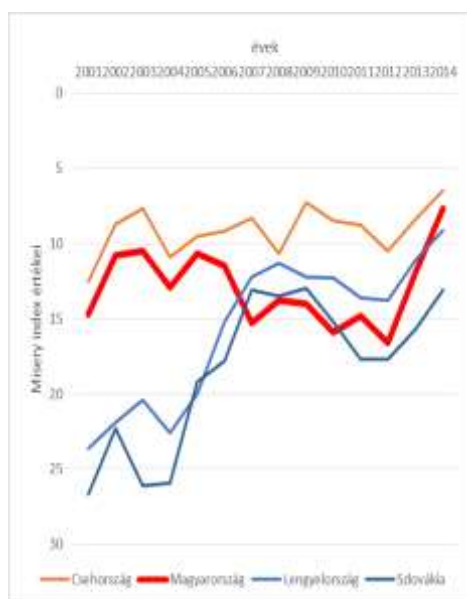
Az európai volt szocialista országok a rendszerváltás után komoly nehézségekkel néztek szembe. A munkanélküliség mellett az infláció is mindenütt komoly problémát jelentett. Hazánk az infláció tekintetében az 1990-es évek végén nem volt kedvező helyzetben, hiszen már ekkor is lényegesen magasabb volt az inflációs ráta, mint a környező országokban, sőt egészen 2012-ig igen rossz mutatókkal rendelkezünk. Ezen a helyzeten jelentősen változtatott a kormány antiinflációs politikája, amelynek eredményeképpen sikerült elérni az alacsony inflációs szintet, mi több, egyes időszakokban még olcsóbbá is váltak bizonyos termékek, mint a korábbi időszakokban (defláció). Azonban ez nem jelent túlzottan nagy „versenyelőnyt”, hiszen a következő ábra egyértelműen bizonyítja számunkra, hogy a többi V4-es ország is igen sikeres gazdaságstratégiát folytatott az infláció féken tartására. 2001-ben a vizsgált négy országot tekintve még Magyarország rendelkezett a legnagyobb inflációs rátával, amely a közelmúltban többször is a legmagasabb volt a V4-es országok között. A maastrichti kritériumok azonban igen konkrét követelményeket fogalmaznak meg az infláció kapcsán azokkal az országokkal szemben, amelyek csatlakozni kívánnak az Európai Monetáris Rendszerhez (European Monetary System – EMS), és be kívánják vezetni a közös valutát, az eurót. A gazdasági konvergencia kritériumok között igen fontos alapkövetelmény, hogy ne legyen jelentős különbség a tagországok inflációs rátái között, amely előírásnak a vizsgált négy ország igyekezett megfelelni. Szlovákiában már bevezetésre került a közös valuta, így Magyarország számára is igen hangsúlyos kérdés, hogy ezeknek a követelményeknek meg tudjunk felelni (és bevezethessük az eurót). Az inflációs ráta csökkentése, és a kiritériumok erre vonatkozó előírásainak betartása terén Magyarország is számottevő eredményeket ért el, azonban számos más makrogazdasági mutató terén is előrelépések lennének szükségesek (lásd a későbbiekben).

Változás	Pozíció	Pozíció	
2004=100%	2004	2014	
-2,2	1	4	Csehország
-6,8	3	2	MAGYARORSZÁG
-3,5	2	3	Lengyelország
-7,6	4	1	Szlovákia

5. ábra: Az inflációs ráta változása a vizsgált országokban

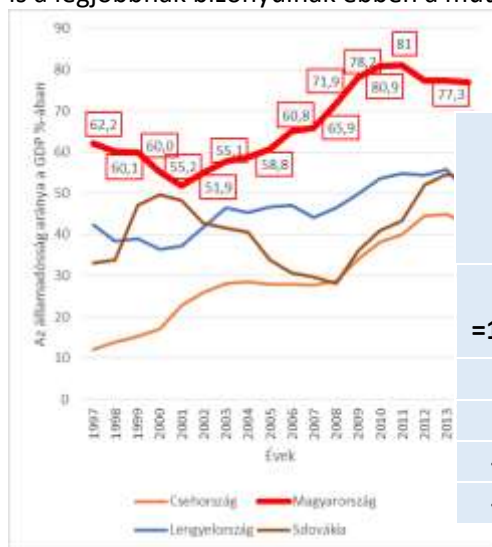
A Misery Index a nyomor (szegénység) mérésére szolgál, és az inflációs ráta, valamint a munkanélküliségi ráta összeadásából kapható meg. Arthur Okun szerint ez a két mutató kedvezőtlen alakulása növeli a társadalom elszegényedését. A Misery index a háztartások rendelkezésre álló, elkölthető jövedelméhez köti a nyomor mértékét. Ugyanis, ha az inflációs ráta növekszik, az az is jelenti, hogy az egyének egységnyi jövedelmükért kevesebb terméket és szolgáltatást vásárolhatnak meg, amely alacsonyabb szükségletkielégítési szintet eredményez számukra. Ugyanakkor a munkanélküliség növekedése is kedvezőtlen, hiszen munkahelyek hiányában még kevesebb lesz az a jövedelem, amelyet a háztartások, az egyének fogyasztásra költhetnének, így munkahelyek hiányában szegényedhet a társadalom. A következő ábrából az derül ki, hogy az elmúlt években jelentősen megváltozott a vizsgált országok Misery Indexe, bár 2004-hez viszonyítva egymáshoz viszonyított pozíciójuk nem változott. A csehek 2004-ben is a legjobb mutatóval rendelkeztek a négy országot vizsgálva, és ez 2014-re sem változott meg. Magyarország a 2. legjobb értékkel rendelkezik a V4 országok rangsorában.

Változás	Pozíció	Pozíció	
2004 =100%	2004	2014	
14,1	1	1	Csehország
18,1	4	4	MAGYARORSZÁG
4,8	3	2	Lengyelország
13	2	3	Szlovákia

6. ábra: A Misery index alakulása a vizsgált V4 országok esetében

A makrogazdasági mutatók közül kiemelt jelentősége van a bruttó államadósságnak és a költségvetési deficitnek is. Ezek azért is nagyon hangsúlyosak, mert mindkét mutató vonatkozásában a maastrichti konvergencia kritériumok szigorú követelményeket fogalmaznak meg az eurót bevezetni és használni kívánó országok számára (ezek az országok az Európai Monetáris Rendszer tagjai). A kritériumok a következő követelményeket fogalmazzák meg: 1. árstabilitás: az infláció, azaz a fogyasztói árszintemelkedés a vizsgált egy éves időszakban legfeljebb 1,5 százalékponttal lehet magasabb a három legjobb inflációs rátával rendelkező tagállam átlagos árszínvonalánál. (lásd 5. ábra). 2. költségvetési egyensúly: államadósság kisebb, mint a GDP 60 %-a, költségvetési deficit kisebb, mint a GDP 3 %-a. 3. kamatkonvergencia: a vizsgált egy évben az átlagos, nominális hosszú távú kamatlábak legfeljebb két százalékponttal térhetnek el a három legalacsonyabb inflációval rendelkező tagország hosszú lejáratú átlagkamatlábaitól. 4. árfolyampolitika: az elmúlt két év alatt nem történt leértékelés másik tagország valutájával szemben, vagyis az árfolyamnak a már meghatározott 2,25%-os ingadozási sávon belül kell maradnia. Az államadósságot tekintve a V4 országok közül Magyarország az egyetlen, amely meghaladja a 60%-os szintet. A 2004-es rangsorhoz képest annyi változás történt, hogy a szlovák és a lengyel gazdaság helyet cserélt, a csehek továbbra is a legjobbnak bizonyulnak ebben a mutatóban a V4-ek közül, míg a magyarok a legrosszabbnak.

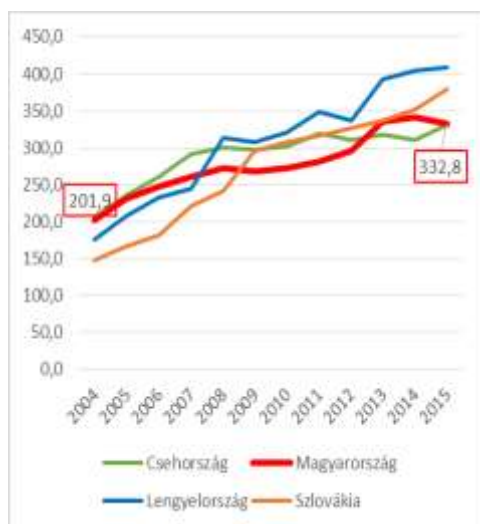
Változás	Pozíció	Pozíció	
2004 =100%	2004	2014	
-4,4	1	1	Csehország
-5,2	2	2	MAGYARORSZÁG
-13,5	3	3	Lengyelország
-12,8	4	4	Szlovákia

7. ábra: Az államadósság alakulása a vizsgált V4 országok esetében

8. ábra: A költségvetési deficit alakulása a vizsgált V4 országok esetében

Egy ország gazdasági helyzetéről az is sokat elárul, hogy hogyan alakul a minimálbér szintje. Azt az egyszerű összefüggést fedezhetjük fel, hogy a fejlett országokban rendszerint magasabbak a jövedelmek, mint a kevésbé fejlett országokban. A V4-es országok nem tartoznak a legfejlettebbek közé, így a szélsőséges különbségeket nem lehet felfedezni a minimálbérek kapcsán, azonban az mégis látványos, ahogy a lengyelek, vagy a szlovákok az elmúlt pár évben meg tudták emelni a minimálbér összegét. Ez a folyamat olyan egyenletesen ment végbe, hogy 2014-re a szlovákoknál és a lengyeleknél is magasabb lett a minimálbér, mint Magyarországon. Ugyanakkor az EuroStat adatai alapján a csehek és a magyarok által realizálható minimálbérek összege szinte majdnem megegyezett 2014-ben. Amíg 2004-ben Magyarország a 2. pozícióban volt a V4-es országokat vizsgálva, addig 2014-re visszacsúsztunk a 3. helyre, és a csehekkel szinte ugyanolyan szinten állunk a minimálbér alakulását illetően.

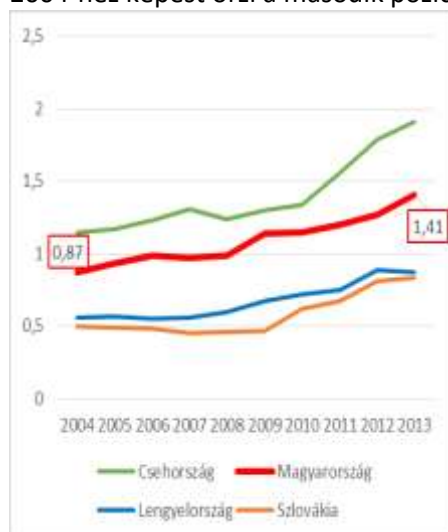

9. ábra: A minimálbér alakulása a vizsgált V4 országok esetében

Változás	Pozíció	Pozíció	
2004 =100%	2004	2015	
+125 €	1	4	Csehország
+130,9 €	2	3	MAGYARORSZÁG
+ 234,3 €	3	1	Lengyelország
+ 232,3 €	4	2	Szlovákia

Az innovációs és a kutatás-fejlesztési (K+F) ráfordítások mértéke megvilágítja, hogy mennyire tekinthető innováció-vezéreltnek egy nemzetgazdaság. A K+F-re fordított ráfordítások kapcsán Magyarország nincs rossz pozícióban a vizsgált V4-es országokat tekintve. A lengyelek és a szlovákok meglehetősen keveset fordítanak a K+F támogatására. Azonban mind a négy országot tekintve azt mondhatjuk, hogy a V4-ek közül egyedül Csehország emelkedik ki, amely eléri az EU-s átlagnak tekinthető 2%-os küszöböt. Ettől a többi vizsgált ország jelentősen elmarad, köztük Magyarország is, amely csak 2020-ra érheti el azt a szintet a K+F ráfordítások kapcsán, amelyet ma a csehek tudnak

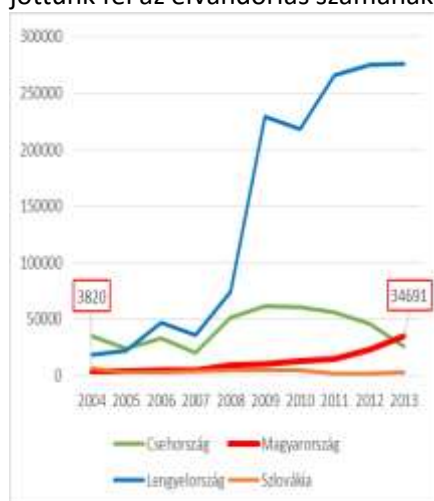
felmutatni (erről szól a Befektetés a jövőbe, K+F+I stratégiánk). Az EU-s csatlakozás óta nem változott a V4-ek egymáshoz viszonyított pozíciója a kutatás-fejlesztési ráfordításokat illetően. Magyarország 2004-hez képest őrzi a második pozícióját.

Változás	Pozíció	Pozíció	
2004 =100%	2004	2013	
+125 €	1	1	Csehország
+130,9 €	2	2	MAGYARORSZÁG
+ 234,3 €	3	3	Lengyelország
+ 232,3 €	4	4	Szlovákia

10. ábra: A vizsgált V4 országok K+F ráfordításai a GDP%-ában

Az elvándorlás (emigráció) a kevésbé fejlett országokban jellemző gazdasági-társadalmi jelenség. Az elmúlt években ellentétes irányú változás következett be a vizsgált V4 országok tekintetében. Csehországban és Szlovákiában ugyanis csökkent az elvándorlók száma 2004-hez képest, bár a cseheknél egy nagyobb elvándorlási hullám söpört végig 2007-et követően. Magyarországon ez idő alatt megtízszereződött az elvándorlók száma, ezzel a vizsgált országok közül a második helyre jöttünk fel az elvándorlás számának változását illetően.

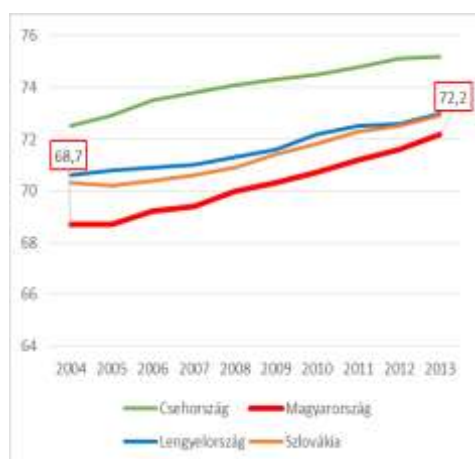

Változás	Pozíció	Pozíció	
2004 =100%	2004	2013	
-23329 fő	1	3	Csehország
14670 fő	4	2	MAGYARORSZÁG
210816 fő	2	1	Lengyelország
-4971 fő	3	4	Szlovákia

11. ábra: A kivándorlók számának változása a vizsgált V4 országok esetében

Az elvándorlásnál, vagyis a 11. ábránál a zöld színnel azokat az országokat jelöltük, amelyeknél kevesebben hagyták el az országot, mint az EU-s csatlakozás idején, míg pirossal azok az országok szerepelnek a táblázatban, amelyeknek 2013-ra jelentősen több elvándorlót kellett nyilvántartásba venniük, mint 2004-et követően. Az elvándorlás okai erősen összefügghetnek a megélhetéssel kapcsolatos körülményekkel. A 9. ábra jól szemléltette, hogy a minimálbérek vonatkozásában a V4 országok között is vannak különbségek, és ekkor még nem is beszéltünk a fejlett országokban reaálizálható jövedelmek mértékéről. A TradingEconomics.com szerint egyes nyugat-európai országokban jelentősen, akár négyszer-öttször nagyobb minimálbéreket is találunk, amelyek nagy mértékben adhatnak magyarázatot az elvándorlás miéjtjeire (magasabb bérek, és bár magasabb

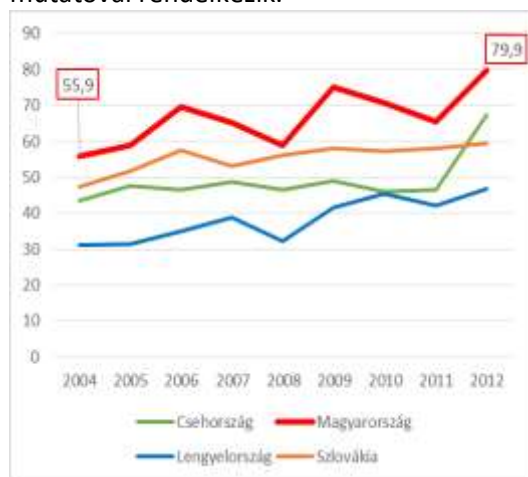
megélhetési költségek is vannak, ennek ellenére jobb az életszínvonal). Az életszínvonallal kapcsolatban végeztünk már hasonló kutatásokat (Varga-Csizsárik: Az EU-s csatlakozás hatása a magyar emberek életszínvonalára, jóllétére és az élettel való elégedettségére, 2015), amelyek során azt is megállapítottuk, hogy a magyarok meglehetősen elégedetlenek életükkel, jövedelmi helyzetükkel pedig még inkább. Az általános elégedettség, a gazdasági és társadalmi körülmények, a megélhetési lehetőségek nagymértékben determinálják azt is, hogy milyen lehet a születéskor várható élettartam az egyes országokban. A fejlett országokban, a modernebb társadalmakban magasabb élettartamra lehet számítani, mint a kevésbé fejlett nemzetgazdaságoknál. Magyarország már 2004-ben is a legrosszabb mutatóval rendelkezett a vizsgált V4-es országok körében, és a négy ország rangsora 2013-ra sem változott meg. Ugyan a várható élettartam minden egyes országban magasabb lett 2013-ra, a magyarok mutatója továbbra sem előzi meg a másik három V4-es ország ugyanilyen mutatóját.

Változás	Pozíció	Pozíció	
2004 =100%	2004	2013	
2,7	1	1	Csehország
3,5	4	4	MAGYARORSZÁG
2,4	2	2	Lengyelország
2,2	3	3	Szlovákia

12. ábra: A várható élettartam alakulása a vizsgált V4 országok esetében

Egy-egy ország gazdasági erejéről az is nagyon sokat elárul, hogy mivel versenyez, és mivel tud igazán helytállni a globálissá váló nemzetközi piacokon. Egyes országok igen erőteljesen támogatják az innovációt, az oktatást, a tudás hasznosítását, hogy ezzel magas hozzáadott értéket teremtő iparágakban váljanak jelentős szereplővé, és ezáltal növelhessék nemzetközi versenyképességüket (pl.: a skandináv országok). Más országok számára a nemzetközi versenyképesség a külföldi tőke beáramoltatását (is) jelenti, amely ugyan segítheti a versenyképesség erősödését, de mindezt csak rövid távon teszi lehetővé. A négy vizsgált ország szempontjából látható, hogy mindegyik esetében növekedett a külföldi tőkebefektetések volumene (FDI – foreign direct investment), azonban ez a növekedés nem volt egyenletes mértékű. Magyarország a V4-ek közül a legnagyobb GDP arányos FDI mutatóval rendelkezik.

Változás	Pozíció	Pozíció	
2004=100%	2004	2012	
24,0	3	2	Csehország
24,0	1	1	MAGYARORSZÁG
15,8	4	4	Lengyelország
12,2	2	3	Szlovákia

13. ábra: Az FDI beáramlásának változása a vizsgált V4 országok esetében (a GDP%-ában)

Versenyképességi változások a V4 országokban

A V4 országok versenyképességi átrendeződését több nemzetközi szervezet is alátámasztja. Ezek közül elsőként a Világgazdasági Fórum (World Economic Forum: WEF) Versenyképességi Jelentésének eredményei kerülnek bemutatásra. A WEF Versenyképességi Jelentése²³⁷ tizenkét pillér együttes vizsgálatával elemzi az országok versenyképességét: 1. intézmények, 2. infrastruktúra, 3. makroökonómiai stabilitás, 4. egészségügy és alapoktatás, 5. felsőoktatás és képzés, 6. termékpiacon hatékonyság, 7. munkaerőpiaci hatékonyság, 8. pénzüi piacok kifinomultsága, 9. technológiai felkészültség, 10. piacméret, 11. üzleti kifinomultság, 12. innováció. Az ezekben bekövetkezett együttes hatás és változás fejezi ki az egyes országok versenyképességét. A nemzetgazdasági versenyképesség alakulása a V4-es országok vonatkozásában is jelentős változást mutatott az elmúlt 10-12 évet vizsgálva. A V4-es országok versenyképességének változását a következő ábra táblázattal bővítve mutatja be. Miközben a csehek és a lengyelek versenyképessége még annak tudatában sem változott, hogy idővel kibővült a vizsgált országok köre, addig Szlovákia és Magyarország meglehetősen hátrébb került a Világgazdasági Fórum versenyképességet rangsoroló listáján.

World Economic Forum	helyezés/év						
az ország megnevezése	2001	2003	2005	2007	2009	2011	2014
Csehország	35	39	29	33	31	38	37
Lengyelország	41	45	43	51	46	41	43
Szlovákia	39	43	36	41	47	69	75
Magyarország	26	33	35	47	58	48	60
a vizsgált országok száma	75	102	117	131	134	142	144

14. ábra: A versenyképességi átrendeződés a WEF szerint a vizsgált V4-es országok esetében

A táblázat alatt elhelyezett ábra arra ad választ, hogy az EU-s csatlakozás óta mennyit változott a V4-es országok nemzeti versenyképessége. A nemzeti versenyképesség alatt a következőt kell értenünk: a versenyképesség nemzeti szinten mindazon gazdaságstratégiai intézkedések összességét jelenti (akár hosszú távon is), amelyek lehetővé teszik a gazdasági szereplők számára, hogy a gazdasági racionalitást érvényre juttassák, a társadalom tagjai számára pedig azt, hogy az erőforrásaik a lehető leghatékonyabban hasznosulhassanak a hosszú távú fejlődés érdekében. A gazdasági racionalitás ebben az értelemben a folyamatosan jobb eredményekre, valamint a rossz gazdasági események elkerülésére irányuló törekvést jelenti. Az Európai Bizottság 2003-as definíciója szerint a versenyképesség képességet jelent a lakosság életszínvonalának növelésére, valamint a foglalkoztatás javítására, mindezt a fenntarthatóság kritériumainak figyelembe vétele mellett. Az OECD azt a gazdaságot tekinti versenyképesnek, amelynek általános fejlettség- és állapotjelzői jók, a gazdaság szereplői ennek tudatában vannak, és a gazdaság is elég nyitott ahhoz, hogy versenyképessége külgazdasági kapcsolataiban érvényre jusson. A fenti versenyképességi

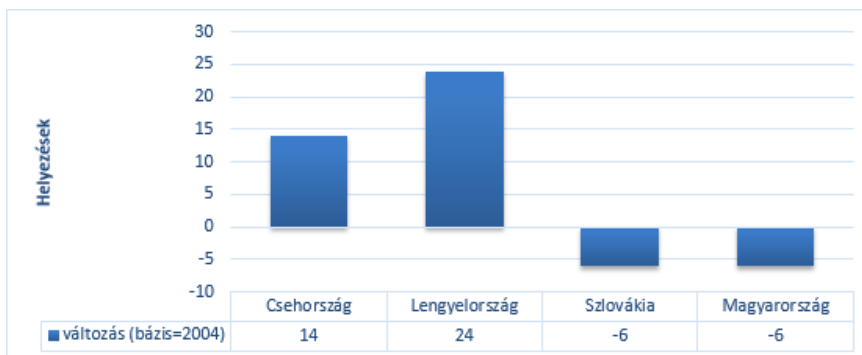
²³⁷ World Economic Forum: The Global Competitiveness Report 2001-2014. A versenyképességi jelentések elérhetők az interneten is .pdf formátumban.

definíciókból látható, hogy a versenyképesség vizsgálata valóban megköveteli a rendszerszemléletű megközelítést, és a multidimenziós mérési módszerek használatára is nagy szükség van. Magyarország versenyképességének visszaesése nemcsak amiatt egyértelmű, mert rosszabb pozíciót értünk el 2014-re. Ha megvizsgáljuk, hogy hogyan alakultak a vizsgált V4-es országok egymáshoz viszonyított helyezései, akkor azt is láthatjuk, hogy növekedett a különbség a magyar és a cseh, vagy éppen a magyar és a lengyel gazdaság között a nemzeti versenyképesség szempontjából. Az okokat természetesen az egyes pillérekben kell keresni! A csehek igen előkelő helyen szerepelnek például az oktatás, az innováció és a vállalkozói környezet fejlesztése terén. A lengyelek ugyanakkor a piaci szerkezetet igyekeztek stabilabbá tenni, így fokozott hatékonyságot értek el például a pénzügyi piacok, az intézmények és a piaci verseny elősegítése szempontjából. A legfrissebb Versenyképességi Jelentés szerint (144 országot rangsorolva) a csehek igen jól szerepelnek az infrastruktúra, a makroökonómiai stabilitás, az egészségügy és alapoktatás, a felsőoktatás, a technológiai felkészültség, az üzleti kifinomultság és az innováció szempontjából (ezek mindegyikében a 30. hely körül szerepelnek). Ehhez hasonlóan a lengyelek is kiemelkednek például az egészségügy, az alap- és felsőoktatás, a pénzügyi piacok és a piaci verseny szempontjából. Magyarországnak azonban nincs olyan versenyképességi pillére, amelyben a legfrissebb jelentés szerint az 50.-nél jobb helyezést érte volna el. A legjobb helyezéseinket (50. hely) az infrastruktúra, a technológiai felkészültség és az innováció pillérben értük el. A szlovákok is igen rossz pozíciókkal rendelkeznek a 12 pillér majd' mindegyikében, ez alól kivételt a makroökonómiai stabilitás (48. hely) és a pénzügyi piacok fejlesztése (39. hely) jelenti. A 2014-es jelentés 144 országából a magyarok összesített eredménye is csupán a 60. helyre elegendő. A problémát azonban az is súlyosbítja, hogy számos európai ország is előttünk található a listán, amely mindenképpen újragondolt gazdaságstratégiai lépéseket követelne meg. Ez utóbbit egy másik nemzetközi szervezet, az Institute for Management and Development (továbbiakban IMD) is alátámasztja. A WEF-fel egyetemben az IMD is több éve publikálja nemzeti versenyképességgel foglalkozó kiadványát, a World Competitiveness Yearbook-ot. Az IMD üzleti definíciója szerint a nemzetgazdaságok versenyképessége azt vizsgálja, hogy a nemzet miként teremti meg és tartja fenn azt a környezetet, amely megerősíti a vállalatok versenyképességét. A nemzetgazdasági versenyképesség lényege, hogy olyan politikákra kell összpontosítani, amelyek a vállalatok magatartására ható környezetet formálják. A nemzetgazdaságok nemcsak termékeikkel, szolgáltatásaikkal versenyeznek, hanem oktatási és értékrendszerükkel is. A nemzetközi szervezet felhívja a figyelmet arra, amire a többi multidimenziós felmérés is tett már utalást. Nevezetesen azt, hogy a versenyképesség és a jobb élet reménye több tényező együttes hatásának lesz függvénye. Az IMD négy pillért azonosított a fejlődés megteremtéséhez: 1. kormányzati teljesítmény, 2. gazdasági teljesítmény, 3. üzleti hatékonyság, 4. infrastruktúra. Ezekben a pillérekben több száz további paraméter található, amelyek együttes hatása fejeződik ki a négy részindex, és ezen keresztül a versenyképesség változásában. A következő táblázat azt mutatja, hogy 2001-hez viszonyítva hogyan ítélte meg az IMD a vizsgált V4 országok versenyképességének változását. Ebből kiderül, hogy 2001-ben a magyarok voltak a legelőkelőbb pozícióban a négy pillér együttes hatását vizsgálva, míg lengyelek igen gyenge versenyképességi szinttel rendelkeztek. Alig pár év leforgása alatt azonban nagyot változott a világ. A cseh és a lengyel gazdaság az IMD szerint a vizsgált országok közül a legversenyképesebbnek tekinthetők, míg a másik két ország nagyobb mértékben veszített versenyképességi pozíciójából. A World Economic Forum is egyetértett abban, hogy a csehek tekinthetők a vizsgált V4 országok közül a legversenyképesebbnek, és a lengyeleket rangsorolták a második helyre.

Táblázat 1: A versenyképesség alakulása az IMD szerint a vizsgált V4 országokban

IMD	helyezés/évek							
az ország megnevezése	2001	2003	2005	2007	2009	2011	2014	2015
Csehország	35	35	36	32	29	30	33	29
Lengyelország	47	55	57	52	44	34	36	33
Szlovákia	37	46	40	34	33	48	45	46
Magyarország	27	34	37	35	45	47	48	48
a vizsgált országok száma	49	59	60	55	57	59	60	61

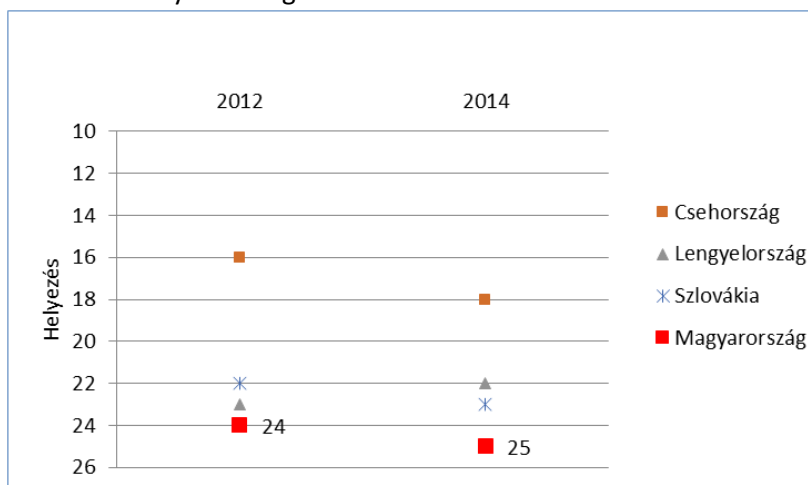
A versenyképességi átrendeződés az IMD kiadványa szerint is tetten érhető. Míg 2001-ben a magyar gazdaság volt a legversenyképesebb az IMD szerint, addig 2015-re mindhárom V4 ország megelőzte Magyarországot. A Világgazdasági Fórum anyaga csupán annyiban tér el az IMD jelentésétől, hogy előbbi kutatásai szerint a szlovák gazdaság rosszabbul teljesít, mint a magyar. Az átrendeződés ténye azonban jól kivehető a következő ábrából, amely a 2004-es állapothoz viszonyítja a legfrissebb IMD jelentés eredményeit. Az EU-s csatlakozás óta a csehek és a lengyelek számottevő mértékben erősítették versenyképességüket, ahogy az a WEF anyagából is kiderülhetett (lásd 1. ábra). A WEF és az IMD is egyetértett abban, hogy a lengyelek sokkal jelentősebb előrelépést tettek az EU-s csatlakozás óta, mint a csehek, de mindkét ország erősíteni tudta nemzeti versenyképességét. Eközben a szlovák és a magyar gazdaság versenyképességi hátrányba került. A két szervezet csupán abban nem értett egyet, hogy mely ország esetében volt leglátványosabb a visszaesés. A WEF szerint a szlovákok nagyobb visszaesést voltak kénytelenek elszenvedni, mint a magyarok, ugyanakkor az IMD ugyanolyan mértékben mutatta ki a nemzeti versenyképesség gyengülését ebben a két országban.

15. ábra: A versenyképességi átrendeződés az IMD szerint a vizsgált V4-es országok esetében (2004 óta)

Az átrendeződés tényét azonban nemcsak a korábbi makrogazdasági mutatók, vagy a két nagy nemzeti versenyképességet kutató szervezet tudja alátámasztani. Az uniós szintű közös globális terv, az „Europe 2020” stratégia hat területen céloz meg előrelépést a közösségi gazdasági növekedés megteremtéséhez. A stratégia elképzelés szerint ezeken a területeken kellene pozitív változást felmutatni a versenyképesebb integráció megteremtéséhez: 1. strukturális változások a gazdaságban, 2. innovatív ágazatok, 3. a fenntarthatóság és erőforrás hatékonyság, 4. üzleti környezet. 5. egységes piac. 6. kis- és közepes vállalkozások. Az EU-s stratégia szerint magasabb szintű innovációra van szükség, törekedni kell az erőforrások hatékonyabb felhasználására, vállalkozásbarát üzleti környezetet kell teremteni és helyzetbe kell hozni a hazai kis- és közepes vállalkozásokat. Az Európa 2020-szal összefüggésben készítette el a WEF a The Europe 2020 Competitiveness Report-ot, amely azt vizsgálja meg, hogy az immáron huszonnyolc tagország mennyire tekinthető fejlettnak azokban a pillérekben, amelyek az uniós szintű stratégia megvalósításához szükségesek lennének. Az Europe

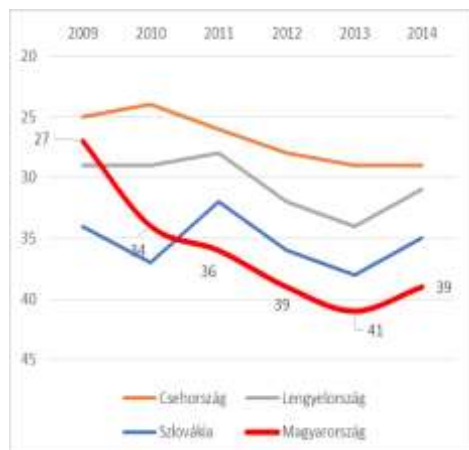
2020 célkitűzése az, hogy intelligens, inkluzív és fenntartható Integráció alakuljon ki, és ehhez valamennyi tagállamnak hozzá kell járulnia. A WEF jelentése szerint az „intelligens Európát” (Smart Europe) a vállalkozói környezet, a digitális vívmányok, az innováció, valamint az oktatás és képzés fejlesztésével teremthetjük meg. Az „inkluzív Európa” (inclusive Europe) a munkapiacok stabilitása és a foglalkoztatás megteremtése mellett a szociális kohézióval valósulna meg. A „fenntartható Európa” pedig a fenntartható környezetre való törekvés kiteljesedésével alakulhat ki. A versenyképesebb Európai Unió érdekében a WEF (2014) szerint célirányos lépéseket kell tennünk, így csökkenteni kell a verseny útjában álló akadályokat, ösztönözni kell a vállalkozói szellemet és meg kell könnyíteni az új vállalkozások alapításának folyamatát. Csökkenteni kell az adminisztratív terheket, az adófizetési kötelezettségeket, hogy kedvezőbb környezetben lehessen új vállalkozásokat létrehozni. Biztosítani kell azokat a szükséges kereteket az országok számára, amelyekkel innovatívabbak lehetnek. A cégeknek terveznie és fejlesztenie kell termékeiket, folyamataikat, hogy azok folyamatos versenyelőnyt tudjanak biztosítani. Megfelelő beruházásokra van szükség a K+F terén, különösen a magánszektor esetében. Jelentős szerepet kell vállalniuk a magas színvonalú tudományos kutatóintézeteknek, az egyetemek és ipar közötti kapcsolatot elő kell segíteni, valamint a kifinomult üzleti gyakorlatokat kell támogatni. A WEF egyben azt is kiemeli, hogy ezeket nem támogatva rövidtávon pénzügyi nehézségekkel, hosszabb távon a versenyképesség gyengülésével kell szembenéznie az országoknak. A jelentés 2012-ben és 2014-ben is elkészült, így az összehasonlítást e két időszakra tudtuk elvégezni. A WEF Europe 2020 Competitiveness Report szerint is átalakult a V4-es országok egymáshoz viszonyított rangsora.

16. ábra: A versenyképességi átrendeződés a WEF Europe2020 szerint a vizsgált V4-es országok esetében

2012-ben a vizsgált 27 EU-s országot tekintve a csehek voltak a legelőkelőbb pozícióban, a 16. helyet érték el. A lengyelek, a szlovákok és a magyarok a lista végén voltak megtalálhatók. 2014-ben immáron 28 EU-s országot elemezve több változás is bekövetkezett. Egyrészt a csehek két pozíciót rontva hátracsúsztak a 18. helyre, de még így is a legfejlettebbnek tekinthetők a V4 országokat vizsgálja. A lengyelek azonban megelőzték a szlovákokat, és felkapaszkodtak a 22. pozícióba. Ez a helyezés még önmagában nem tekinthető annyira jónak, az előrelépés azonban egyértelmű. A szlovákok és a magyarok visszaesése az IMD és a WEF korábbi anyagainak ismeretében nem meglepő eredmény, a magyar gazdaság ebben a felmérésben a vizsgált V4-es országokat tekintve továbbra is a legrosszabb helyezéssel rendelkezett. Ehhez kapcsolódóan kell megemlíteni egy másik multidimenziós kutatást is, amelyet a londoni székhelyű Legatum Intézet végez. A Legatum Intézet a jóllét elemzésével foglalkozik, és hasonlóan a WEF és az IMD módszertanához, összetett mutatóval vizsgálja a gazdasági és társadalmi folyamatokat. A Legatum Intézet szerint a nemzet akkor prosperál, ha a következő nyolc pillérben pozitív irányú változás, vagy kedvező helyzet alakul ki a gazdaságban: 1. gazdasági helyzet, 2. vállalkozások, 3. kormányzati teljesítmény, 4. oktatás, 5. egészségügy, 6. biztonság, 7. személyes szabadság, 8. társadalmi kohézió. A Legatum Intézet indexének (Prosperity Index) pillérei nagy hasonlóságot mutatnak a WEF, vagy az IMD által vizsgált pillérekhez. Nemcsak a

versenyképesség, de a prosperitás kapcsán is változás következett be az elmúlt években. E változások egyértelműen legnagyobb vesztese Magyarország volt, amely 2009-ben még a második legjobb Prosperity Index-szel rendelkezett, míg ez 2011-re megváltozott. 2009-hez képest mindegyik V4 ország rontott pozícióján, amelyet a világgazdasági válság hatásai indokolnak. Azonban a V4-ek közül Magyarország esett vissza legjobban a jóllét szempontjából.

Változás	Pozíció	Pozíció	
2009 =100%	2009	2014	
4	1	1	Csehország
12	2	4	MAGYARORSZÁG
2	3	2	Lengyelország
1	4	3	Szlovákia

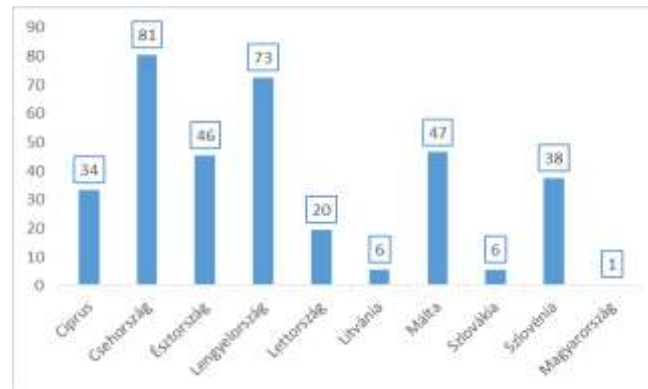
17. ábra: Átrendeződés a jóllétben a Legatum Intézet szerint a vizsgált V4-es országok esetében

Mind a Europe 2020 Competitiveness Report, mind a Legatum Intézet Prosperity Index Report-ja elérhető az interneten .pdf formátumban. A tanulmány terjedelme szempontjából nem volt lehetőség arra, hogy a változások okát, vagyis az egyes pillérekben bekövetkezett változásokat mind a négy országra részletesen is ismertessük. Itt a legfontosabb cél csupán az volt, hogy bemutassuk a négy ország egymáshoz viszonyított helyzetének változását néhány alapvető makrogazdasági mutató, illetve összetettebb versenyképességi indexek alapján.

Primer eredmények

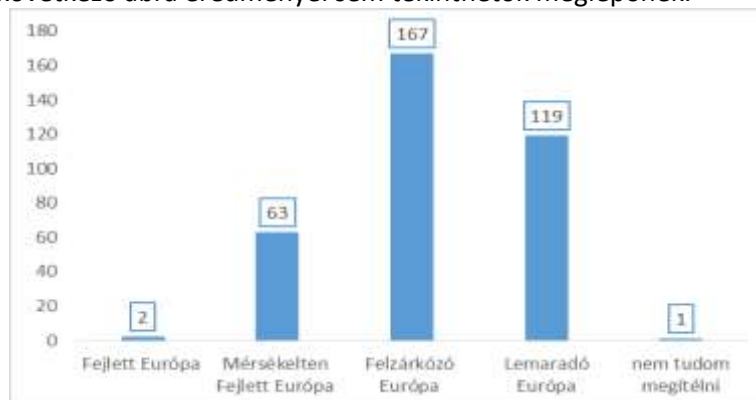
2014 végén, 2015 elején egy saját kutatásra is sor került, amelynél mi magunk is megpróbáltuk felmérni a magyar emberek véleményét a hazai életszínvonal változásáról, mióta Magyarország az Európai Unió tagja. A kiküldött kérdőívet végül 341 fő töltötte ki. A kérdőívünk elektronikus formában került kiküldésre, és huszonkét célirányos kérdést tartalmazott. A kérdőív kitöltőinek nemi eloszlása kissé eltolódik a férfiak javára, akik a teljes minta 55,72%-át jelentik (190 fő férfi kitöltő), míg a nők aránya 44,28% (151 női válaszadó). A korösszetétel szempontjából a fiatalabb korosztályt sikerült elérni, ugyanis a minta 80%-a 35 évnél fiatalabb személyekből áll. Az iskolai végzettség szempontjából már sokkal egyenletesebb képet kaptunk. A kitöltők 11,73%-a szakközépiskolai, 4,40%-a szakiskolai, szakképző iskolai végzettséggel rendelkezik. Az elemzett sokaság 23,46%-a gimnáziumi, 23,75%-ának felsőfokú OKJ-s végzettsége van. Főiskolai végzettséget 62 fő (17,89%), míg egyetemet 50 fő (14,66%) jelzett. Magasabb fokozattal (PhD/DLA) a kérdőívet kitöltők 2,05%-a (7 fő) jelzett. Mellettük 7 fő egyéb végzettségről nyilatkozott, melyeket azonban nem nevesítettek meg. Az iskolai végzettség alapján tehát meglehetősen változatos mintával állunk szemben. Ugyanez elmondható a foglalkozás szempontjából is, bár itt két csoportot mindenképpen ki kell emelni. A kitöltők 41,84%-a tanuló (143 válasz), akik közül azonban többen is dolgoznak már. A másik nagyobb csoportot a szellemi alkalmazottak jelentik, akik a teljes minta 37,83%-át jelentik (129 kitöltéssel). Mellettük szinte esetinek tűnnek a fizikai alkalmazottak (19 fő), a menedzserek (14), és a vállalkozók (10) által adott válaszok, illetve az egyéb lehetőséget is csak 22 fő jelölte meg, emellett 4 főnek nincs jelenleg munkahelye. A kérdőívből most kizárólag azokat a kérdéseket emeltük ki, amelyek a fent bemutatott szekunder eredményekhez kapcsolhatók. Az egyik ilyen kérdés arra vonatkozott, hogy a 2004-ben csatlakozott tíz új EU-s tagország közül melyiket tartják a legfejlettebbnek a kérdőív kitöltői. Nem születtek meglepő eredmények, ugyanis a válaszadók szerint a csehek, a lengyelek és a

máltaiak lehetnek a legfejlettebbek az újonnan csatlakozott tíz tagország közül, míg Litvánia, Szlovákia és Magyarország kapta a legkevesebb jelölést erre a kérdésre. A válaszadók egybehangzó véleménye, hogy a vizsgált tíz újonnan csatlakozott országot tekintve Magyarország tekinthető a legfejletlenebbnek.

18. ábra: A legfejlettebb országok rangsora a kérdőív kitöltőinek véleménye alapján (N=341)

Az egy főre jutó GDP változásáról is megkérdeztük a kérdőív kitöltőit. Meg kellett tudniuk fogalmazni, hogy véleményük szerint hány %-ot közeledett az egy főre jutó GDP-nk, mióta az EU tagjai vagyunk!? Az egy főre jutó GDP szempontjából 5-10% közötti közeledést (konvergenciát) jelölt meg a kitöltők 31,98%-a, amely 110 válaszadót jelentett. 38 fő szerint 10-15%-ot, hét fő szerint 15-20%-ot, öt fő szerint 20-25%-ot, míg három fő szerint 25%-ot meghaladó mértékben közeledtünk az EU-s átlaghoz az egy főre jutó GDP-t vizsgálva. Huszonnégy fő nem tudta megválaszolni ezt a kérdést. Mindez azt mutatja, hogy a kitöltők mindössze harmada tudja, hogy valójában milyen mértékű is volt a gazdasági növekedés Magyarországon az EU átlagához képest az elmúlt években. Hazánk európai gazdasági erejét azonban már jobban meg tudták becsülni. A 341 kitöltő döntő többsége szerint Magyarország a "Felzárkózó", vagy a "Lemaradó Európa" csoportjában szerepel, amely aligha tekinthető kedvező véleménynek. E véleményt már korábban bemutatta a Nemzetközi Valutaalap is, vagyis az IMF (International Monetary Fund). 2011-ben megjelent anyagukban arról írnak, hogy Magyarország csupán az "Emerging Europe", vagyis a Felzárkózó Európa csoportjába tartozhat az elmúlt évek gazdasági teljesítménye alapján. Ebből a szempontból nagy egyezés fedezhető fel a nemzetközi szervezet és a kérdőív kitöltőinek véleménye között (IMF, 2011). A Világ gazdasági Fórum 2014-es versenyképességi jelentésében is kiemeli, hogy Magyarország nem tartozik az innováció-vezérelt gazdaságok közé, amelyek között egyébként a legfejlettebb országokat találhatjuk. A kérdőívet kitöltők a gazdasági eredmények ismerete nélkül is érzik a szerény gazdasági növekedést (saját bőrükön is), így a következő ábra eredményei sem tekinthetők meglepőnek.

19. ábra: Magyarország gazdasági erejének megítélése a kérdőív kitöltőinek szempontjából (N=341)

Hazánk elmúlt tíz évét sem tekintették sikeresnek a válaszadók. A kérdőívet kitöltők egybehangzó véleménye szerint Magyarország szerény gazdasági növekedésre volt csak képes, mióta az Európai Unió tagjai vagyunk. Eközben alig vannak olyanok, akik szerint számottevően jobb gazdasági teljesítményre lett volna képes hazánk 2004-et követően. A kérdőívet kitöltők megállapításai nagymértékben egybecsengenek a makrogazdasági mutatóink és a multidimenziós index-eink alakulásával, hiszen utóbbiak is inkább a versenyképességi lemaradást, és igen szerénynek tekinthető gazdasági teljesítményjavulást mutattak csak.

20. ábra: Magyarország EU-s éveinek megítélése a gazdasági növekedés szempontjából (N=341)

A szekunder kutatásokból kiderült, hogy az elvándorlók száma az EuroStat eredményei alapján megtízszereződött Magyarországon az elmúlt években. Ehhez kapcsolódóan a kérdőív egyik kérdése arra próbált választ találni, hogy gondoltak-e már a válaszadók arra, hogy a jobb élet reményében elhagyják Magyarországot? A válaszokat a következő ábra foglalja össze grafikusan.

21. ábra: Tervezi, hogy a jobb élet reményében elhagyja Magyarországot? (N=341)

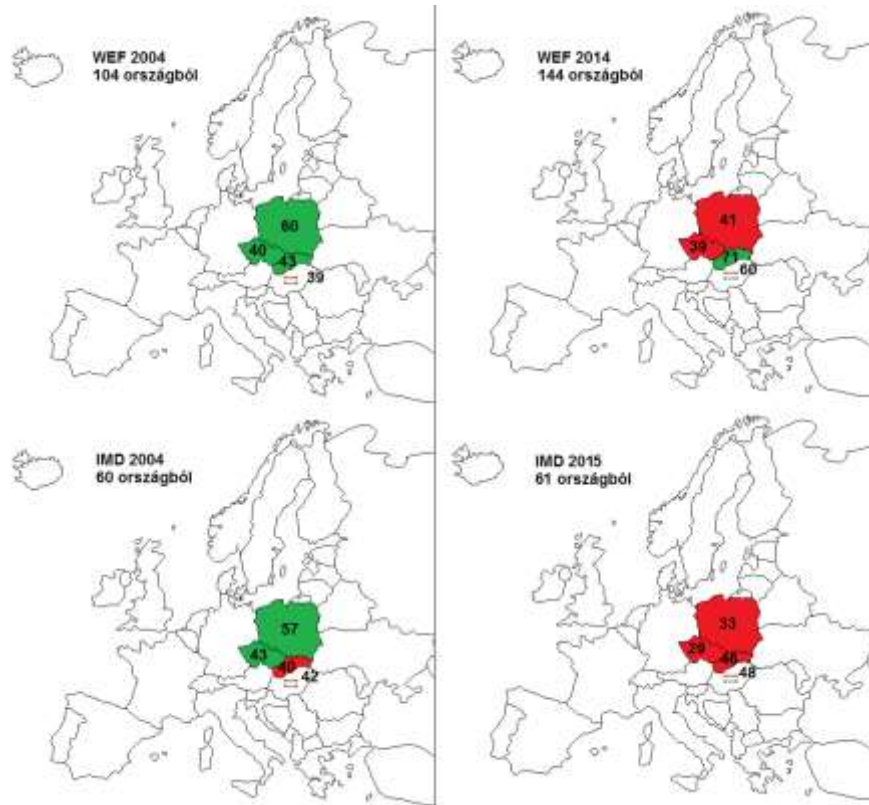
A válaszadók 54%-ának megfordult a fejében, hogy külföldön is szerencsét próbáljon, és sajnos e válaszadók fele nem is térne vissza Magyarországra. Az elvándorlással kapcsolatban eltérő statisztikai adatok jelennek meg időszakról időszakra. Egyes felmérések szerint Nagy-Britanniában kb. 350.000, Németországban kb. 160.000 magyar dolgozik jelen pillanatban. E két ország mellett még nem is szóltunk olyan országokról, mint például Ausztria, Svájc, vagy Franciaország. Az EuroStat eredményei azonban egyértelművé teszik, hogy mennyire jelentős probléma az elvándorlás, ahogy arra a World Economic Forum Global Competitiveness Report-ja is felhívja a figyelmet. A jelentés szerint Magyarország azon országok közé tartozik, ahol a legnagyobb problémát jelenti a fiatalok vonzása, és megtartása. Így azonban sokkal nehezebb lesz a jövőt építeni, hiszen a fiatal, tehetséges munkavállalók külföldre vándorlása aláássa, és nem építi a nemzeti versenyképességet. A kérdőívünk kitöltői sem érzik a gazdasági felzárkózást hazánkban, és ezt jól bizonyítják azok a válaszarányok, amelyek a kérdőív kitöltőit leginkább jellemzik. A versenyképesség és a gazdasági erőviszonyok átalakulását nemcsak a kérdőív kitöltői erősítették meg, hanem a nemzetközi szervezetek kutatásai és a makrogazdasági mutatók is alátámasztották. A következő táblázat grafikusan szemlélteti, hogy

hogyan változott a vizsgált V4-es országok egymáshoz viszonyított rangsora 2004 óta az egyes mutatókban és indexekben. Magyarország esetében található a legtöbb piros nyilat, amely a többi országhoz képest történő visszaesést jelképezi.

Táblázat 2: Makrogazdasági átrendeződés a vizsgált V4 országokban

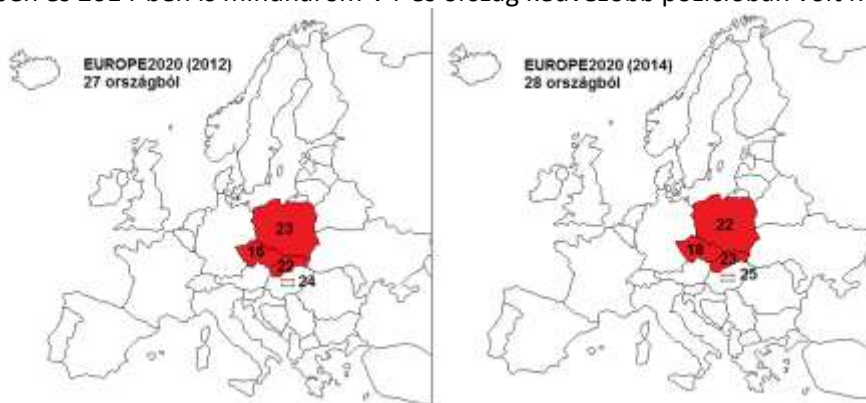
	Egy főre jutó GDP	Munkanélküliség	Infláció	Misery index	Allamadósság	Költségvetési hiány	Minimálbér	K+F ráfordítások	Kivándorlók száma	Várható élettartam	FDI beáramlás
Bázis év 2004	Változás	Változás	Változás	Változás	Változás	Változás	Változás	Változás	Változás	Változás	Változás
Csehország		↑	↓			↑	↓		↑		↑
MAGYARORSZAG	↓	↓	↑			↑	↓		↓		
Lengyelország	↑		↓		↑	↓	↑		↓		
Szlovákia	↑		↑		↓	↓	↑		↑		↓

A gazdasági mutatók szerint is jelentősen változott a V4 országok egymáshoz viszonyított helyzete. Erről tanuskodnak azok a nyilak, amelyek a fenti táblázatban mutatják a V4-es országok rangsorában bekövetkezett változásokat 2004-hez viszonyítva. A makrogazdasági mutatók mellett azonban jelentősebb átrendeződés történt a versenyképességi és jóléti mutatókban is. A következő ábra azt szemlélteti, hogy mely országok lettek versenyképesebbek, mint Magyarország (piros színnel) a kiindulási alapnak tekintett EU-s csatlakozás éve óta. A zöld színnel azokat az országokat jelöltük, amelyek az adott évben rosszabb pozícióban voltak versenyképesség és jólét szempontjából, mint Magyarország. A versenyképességi átrendeződést az elmúlt 10 évet tekintve is számottevő volt. Amíg a WEF szerint 2004-ben a magyar gazdaság versenyképesebb volt, mint a többi V4-es ország, addig 2014-re a csehek és a lengyelek megelőzték bennünket. A lengyelek versenyképesség erősödése igen látványos volt, ahogy az elmondható a magyar és a szlovák gazdaság versenyképességének gyengüléséről is. Az IMD kutatásai szerint a magyar gazdaság 2004-ben versenyképesebb volt, mint a cseh és a lengyel gazdaság, azonban a négy ország rangsora 2015-re átalakult.

22. ábra: A versenyképességi átrendeződés a WEF és az IMD szerint a vizsgált V4-es országoknál (2004 óta)

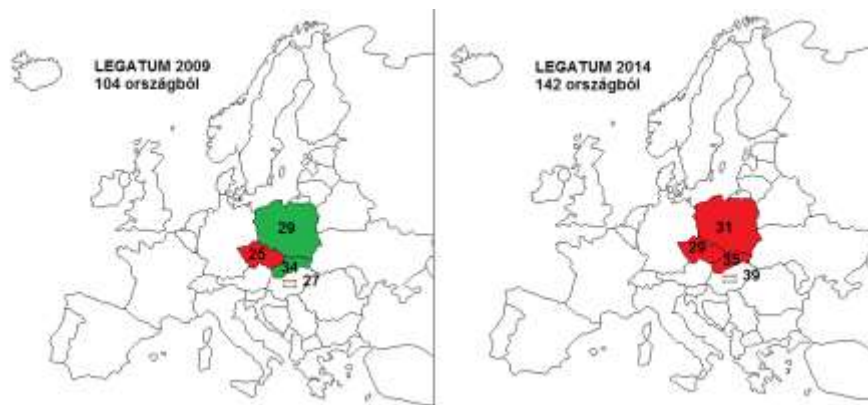
A versenyképességi átrendeződést erősíti meg a Europe2020 Competitiveness Report is, amely szerint a lengyelek előrébb léptek, míg a szlovákok hátrébb kerültek a négy ország egymáshoz viszonyított helyzetét tekintve. A cseh gazdaság is gyengébben szerepelt 2014-ben, mint tette azt két évvel korábban. Ugyanakkor az megfigyelhető, hogy magyar gazdaság versenyképessége nem változott a V4 országokhoz viszonyítva, hiszen továbbra is a leggyengébb versenyképességgel jellemeznék minket 2014-ben a V4-ek közül. A piros színnel továbbra is azokat az országokat jelöltük, amelyek versenyképesebb pozícióban szerepelnek, mint hazánk. A 23. ábrából látható, hogy 2012-ben és 2014-ben is mindhárom V4-es ország kedvezőbb pozícióban volt Magyarországnál.

23. ábra: Az EU-s versenyképességi helyezések változása a vizsgált V4-es országoknál (2012 óta)

A versenyképességi rangsorok mellett érezhető változás következett be a jóllét szintjében is. Amíg 2009-ben a V4-es országok közül Csehország és Magyarország volt a legjobb pozícióban, addig ez 2014-re megváltozott. Sem Csehország, sem Lengyelország, sem pedig Szlovákia nem tudta látványosan javítani a jóllétet, azonban mégis megfigyelhető a V4-es országok rangsorában történő átrendeződés. A változás okát pedig a magyar gazdasági teljesítmények, és ezek jóllétre gyakorolt

hatásában kell keresnünk. Amíg 2009-ben Magyarország a vizsgált V4-es országok közül a második legjobb prosperitás index-szel rendelkezett (www.prosperity.com), addig 2014-re a vizsgált országok között a legrosszabb mutatót tudtuk felmutatni. A gazdasági válság eredményeképpen mind a négy ország esetében romlott az index értéke, azonban a legnagyobb visszaesést Magyarország volt kénytelen elszenvedni. Sokan úgy vélekednek, hogy a gazdasági válság minden országra negatív hatást gyakorolt, azonban a WEF és az IMD versenyképességi eredményeiből az derül ki, hogy egyes országok éppen a gazdasági válság alatt tudták leginkább erősíteni versenyképességüket. Erre szolgáltat kiváló példát a lengyel gazdaság, amely mindkét szervezet kutatásai szerint jobb helyzetbe került "versenyképességileg", mint a válságot megelőzően. Minderről a makrogazdasági mutatók is tanubizonyságot adnak, hiszen ezekben sem fedezhetünk fel visszaesést, szemben a magyar, vagy a szlovák gazdaság mutatóival.

24. ábra: Prosperitás áttrendeződés a vizsgált V4-es országoknál (2009 óta)

Összefoglalás

A tanulmány arra próbált kísérletet tenni, hogy néhány makrogazdasági és multidimenziós index összehasonlításán keresztül felvázolja a V4 országok gazdasági erejének egymáshoz viszonyított változását. Következtetésképpen megállapíthatjuk, hogy Magyarország a 2000-es években még nem állt rossz pozíciókban a másik három V4-es országhoz viszonyítva. Azonban az azt követő években a cseh és a lengyel gazdaság meglehetősen nagyot lépett előre, miközben a hazai gazdaság ezt nem tudta felmutatni. A nemzetközi eredmények mellett a kérdőívünk kitöltői is úgy látják, hogy alig lehet tetten érni a gazdasági előrelépést Magyarországon. A probléma tehát abban keresendő, hogy ugyan némi fejlődés tapasztalható, de annak mértéke meglehetősen elmarad a cseh, és a lengyel gazdaság teljesítményétől. Eközben már olyan országok is erősen versenytársainkká váltak, mint a románok, vagy a bolgárok, de a szlovákok is több mutatóban jobb helyzetben vannak, mint Magyarország. A jövőben olyan gazdaságstratégia folytatása lenne szükséges, amely a növekedést sokkal intenzívebbé, a versenyképesség erősödését határozottabban támogatná, különben a román és a bolgár gazdaság is rövidesen előrébb tart majd, mint hazánk. Erre figyelmeztető jel már most is akad, ugyanis a Világgazdasági Fórum Versenyképességi Jelentése szerint a románok már meg is előzték Magyarországot 2014-ben, az 59. pozícióban találhatók, szemben a mi 60. helyezésünkkel. Mindez intő jel és figyelmeztetés is egyben, hogy a strukturális átalakítások, a versenyképességet fokozó intézkedések nem halogathatók tovább, a gazdaság fejlődése szempontjából meg kell találni és támogatni kell azokat a pilléreket, amelyek az előrelépést elősegíthetik. Ilyen lehet például az oktatás, az egészségügy, az innováció, vagy akár a társadalmi kohézió is. Ez utóbbit az IMD Social Cohesion rangsora is méri, amelyben a 60 vizsgált országból csupán az 53. helyet sikerült elérnünk. A többi V4-es ország ennél jobb pozícióban található! (IMD Social Cohesion, 2013).

Referenciák

- [1] EuroStat adatbázisai, <http://ec.europa.eu/eurostat>
- [2] IMD: The Social Cohesion Report, 2013, Lausanne, Switzerland
- [3] IMD: The World Competitiveness Yearbook, 2001-2014, Lausanne, Switzerland
- [4] International Monetary Fund: World Economic Outlook 2011 Tensions from the Two-Speed Recovery, Unemployment, Commodities and Capital Flows, Washington D.C, 2011
- [5] Kornai, J.: Közép-Kelet-Európa nagy átalakulása - siker és csalódás, In.: Közgazdasági Szemle, Budapest, 2005 LII., december 907-936. o.
- [6] Legatum Institute: The Prosperity Index Report, 2009-2014, London, UK
- [7] Oblath, G., Szörfi, B.: Makrogazdasági konvergencia az EU új tagországaiban, Budapest, 2008, Kopint-Tárki Műhelytanulmány. 209. o.
- [8] Trading Economics adatbázisa, www.tradingeconomics.com
- [9] World Economic Forum: The Global Competitiveness Report, 2001-2014, Geneva, Switzerland
- [10] World Economic Forum: The Europe2020 Competitiveness Report, 2001-2014, Brussels, Belgium

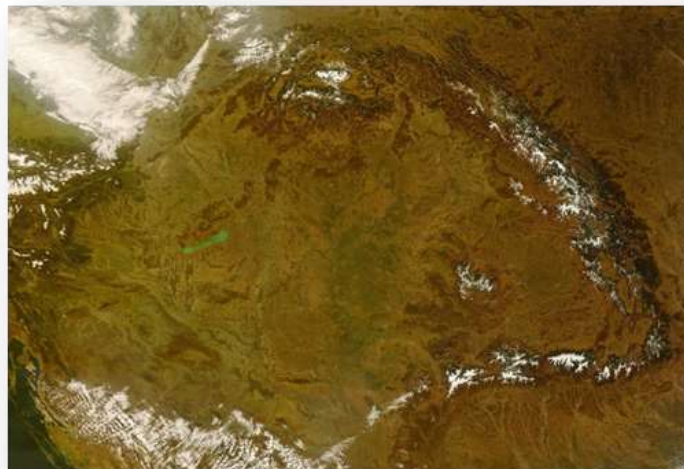
Czikkely Márton²³⁸ - Dr. Ligetvári Ferenc²³⁹: Hogyan lehetünk a régió vezető országa a vízgazdálkodás-vízfelhasználás területén?

Fejlesztési lehetőségek, versenyképesség a környezeti adottságaink kihasználásával

Absztrakt: Magyarország, vízi adottságait tekintve, igen irigyelt helyzetben van Európában. Felszín alatti vízkészletünk - termálvizek, rétegvizek, karsztvizek - kémiai, biológiai állapotot tekintve, sok esetben kiemelkedően jó minőségűnek mondhatók. Országunk méltán híres gyógyfürdőiről, termál barlangjairól (éppen ezért a „vizes” turizmus fellendülőben van). Folyóink, tavaink vízminősége is elfogadható szinten van, azok teljes mértékben alkalmasak humán felhasználásra. Egy szóval, Hazánk környezeti (vízi) adottsága kiemelkedő, még a régiót tekintve is egyedülálló. Ugyanakkor, mint minden esetben, szükséges a rendszeres fejlesztés, javítás. Itt gondolhatunk a vízi turizmushoz kapcsolódó létesítmények fejlesztésére, a vízenergiával kapcsolatos „műtárgyak” (vízterelő építmények, kiépített vízpartok, kutak, gátak, vízi erőművek) kialakítására, fejlesztésére, módosítására. Magyarország nemcsak a régió, hanem akár egész Európa tekintetében is vezető szerepet tölthetne be a vízgazdálkodás területén. Igazodva az EU Víz Keretirányelvhez, az elmúlt évek során elkészült egy átfogó vízgazdálkodási terv a hazai vízkészletek felhasználására vonatkozóan is. A Duna és a Tisza vízgyűjtő területein életbe lépett vízgyűjtő-gazdálkodási terveknek köszönhetően, optimálisabban tudjuk az öntözést megvalósítani és a vízenergia adta lehetőségeket kihasználni. Ezek mind az ország versenyképességének növeléséhez járulnak hozzá, mivel a vízgazdálkodás és a környezetgazdálkodás nem elhanyagolható szempont Hazánk versenyképességének megítélésénél.

Hazánk helyzete a Kárpát-medencében

Hazánk határai a Kárpát-medence földrajzilag legmélyebb területén húzódnak. Országunkat több, mint 2 ezer méter magasságú hegláncok vonulatai fogják közre, így földrajzi helyzete igen speciális. A Hazánkkal szomszédos országok mind-mind eltérő földrajzi adottságokkal rendelkeznek. Helyzetünkből adódóan, az ország talajtani és vízgazdálkodási adottságai kedvezőek, hiszen az alacsony tengerszint feletti magasság miatt, a vízfolyások többsége nálunk válik ún. alsó szakasz jellegűvé (lásd az 1. ábrán a domborzati viszonyokat). A folyószabályozások időszakára előtt, a folyók nálunk terebélyesedtek ki, hosszan elterülő kanyarulatokat véve, holtágakat kialakítva, hordalékot szállítva és építkezve.

²³⁸ Szent István Egyetem, Környezettudományi Doktori Iskola, czikkely.marton@mkk.szie.hu

²³⁹ A Vízgazdálkodási Társulatok Országos Szövetségének elnöke. ferenc.ligetvari@gmail.com

1. ábra. A Kárpát-medence és az átölelő hegyláncok (forrás: www.elte.prompt.hu)

Amennyiben a talajtani adottságokat nézzük, látható, hogy mezőgazdasági termelés számára kedvező körülmények vannak. Ebből adódóan, Hazánkat leginkább mezőgazdasági jellegű országgént lehet említeni. A kedvező talajtani helyzetet a talaj változó (de sokszor bőséges) humusz tartalmának és vízháztartásának köszönhetjük.

Az ország vízgazdálkodási helyzete egyedülálló, ugyanakkor annyira összetett, hogy nem lehet egy szemszögből vizsgálni. A jelentősebb vízfolyások száma közelíti az ötszázat.

Nálunk van Kelet-közép-Európa legnagyobb tava, a Balaton, ami méltán keresett üdülőhely. Ezen kívül, az Ausztriával közös Fertő-tó, a Balaton „testvére” a Velencei-tó, valamint a Tisza-tó is jelentős nagyságú állóvíz. Hazánkban a balneoturisztika egyedülálló lehetőségeket kínál, hiszen számtalan hévíz és termálvíz forrással rendelkezünk.

Felszíni vízkészleteink

Hazánk legjelentősebb felszíni vízfolyásai a Duna és a Tisza. A Duna vízgyűjtő területe lefedi Magyarország teljes területét, így minden jelentősebb vízfolyás kapacitása a vízgyűjtő terület nagyságát és vízkészletét növeli. Közel 500 olyan kisebb-nagyobb vízfolyás van az ország területén, ami a speciális vízgazdálkodási helyzetünket meghatározza. Emellett beszélnünk kell az állóvizeinkről is, így a Balatonról, a Fertő-tóról, a Velencei-tóról és a Tisza-tóról. Ezek elhelyezkedése, és környezeti adottsága a földtörténeti korok építkező és romboló jellegű tevékenységeinek jeleit hordozza magán. 2004. december 22-vel a Hazai felszíni víztestek egyértelmű lehatárolásra kerültek²⁴⁰. Összesen 889 db víztest került lehatárolásra, melyek megoszlása az alábbi: természetes eredetű 749 db, mesterséges 140 db. Az adatbázisban 227 db víztest erősen módosítottként szerepel, ami annyit jelent, hogy a vízfolyás valamikor természetes eredetű volt, de a humán hatások eredményeként (vízszennyezés, folyószabályozás, mesterséges partok, mederkotrás, stb.), erősen módosult az eredeti állapothoz képest.

A víztestek besorolása az alábbi szempontrendszer szerint történt:

- ✓ A vízfolyás víztestek 10 km²-nél nagyobb vízgyűjtő területtel rendelkező vízfolyás szakaszok, melyek hiánytalanul felépíthetők ún. vízfolyás szegmensekből (ezek a vízfolyás legkisebb egységei, melyek vízfolyás szakaszokként is értelmezhetők)
- ✓ Az egymással érintkező vízgyűjtő területű kis vízfolyások, melyek adott esetben azonos vízfolyás típusba is tartoznak, összevonásra kerültek
- ✓ Az erősen módosított vízfolyások önállóan kerültek lehatárolásra

2006 decemberében országos monitoring hálózat indult annak érdekében, hogy a szakmai lehatárolási szempontokat rendszeresen felül lehessen vizsgálni, és az esetleges szükséges változtatásokat el lehessen végezni.

A mesterséges vízfolyás víztestek lehatárolása több, egymást kiegészítő szempont alapján történt. A 2005. évi országjelentés alapjául az alábbi lehatárolási szempontok szolgáltak [13]:

- ✓ Domborzat (peremterületek, kis esésű síkvidéki területek²⁴¹)
- ✓ Geokémiai tulajdonságok
- ✓ A vízfolyás létesítésének célja (vagyis milyen vízgazdálkodási igény eredményeként jött létre az adott mesterséges vízfolyás. Ilyen igény lehet az öntözési szükségyszerűség, csatornázás, malomcsatornák, stb.)

A szakmai szempontú besorolások az ökológiai potenciál meghatározása alapján történtek, így az alábbi csoportok jöttek létre:

²⁴⁰ Ennek eredményeit a 2005. évi Nemzeti Jelentés tartalmazta. 2007 decemberére sikerült befejezni a felszíni víztestek térképi adatbázisainak felülvizsgálatát, melyet a „Felszíni víztestek felülvizsgálata” című VKKI Zárójelentés tartalmazott (2007) [13].

²⁴¹ Kis esésű síkvidéki területekből Magyarországon sok van, mivel Hazánk tengerszint feletti magassága alacsony, így nagy kiterjedésű síkságok vannak. Az ország területének közel 40%-a síkvidéki terület, így ez alapján befolyásolja a vízgazdálkodási kérdéseket, problémákat.

- ✓ Hátsági belvízcsatornák
- ✓ Síkvidéki árapasztók és vízpótló csatornák
- ✓ Síkvidéki közepes méretű öntöző csatornák
- ✓ Síkidéki, nyáron és ősszel kiszáradó belvízcsatornák
- ✓ Síkvidéki, közepes méretű, áramló vizű belvízcsatornák vagy kettős működésű csatornák
- ✓ Síkvidéki (általában szerves) lecsapoló csatornák, mérettől függetlenül

A Duna vízgyűjtő-gazdálkodási terve

Magyarország legnagyobb vízhozamú, legnagyobb folyókilométer hosszúságú vízfolyása a Duna, így vízgazdálkodási jelentősége messzemenően a legnagyobb. Vízgyűjtő-gazdálkodási terve az ország vízgazdálkodási helyzete szempontjából meghatározó.

A Duna németországi eredéssel indul, és a Fekete-tengerben ér véget 2860 kilométer [1] hosszúságú útja, széles delta torkolatot véve. A folyó élővilága egyedülálló, számos ritka növény- és állatfaj otthona. Többek között, a Duna mentén található Európa egyik legrégebbi erdeje, a Bécs melletti dunai erdő. A folyó e természetes, ember által egyáltalán nem érintett, vadregényes erdőségen keresztül közelíti meg az osztrák fővárost, majd szintén jelentős természeti értékeket átölelve lép be Magyarország területére. Elég, ha csak a Szigetközt említjük, mely egyedülálló biológiai és ökológiai értéket képvisel. Gyakorlatilag érintetlen vidék, ahol a természet az úr, annak minden szépségével és ritka élővilágával.

A Duna több országon áthaladva, útja során jelentős természeti értékeket, és bőséges vízhozamot biztosítva járul hozzá Kelet-közép-Európa arculatához.

Mindezek okán, kiemelten fontos a Duna vízgyűjtő-gazdálkodási tervének rendszeres felülvizsgálata, adott esetben módosítása, hiszen mindannyiunk érdeke, hogy a fenntartható vízgazdálkodási szempontok érvényesüljenek. Az alábbi ábrán látható a Duna vízgyűjtő-területének nagysága, területe, így elmondható, hogy nem csupán saját nemzeti érdekünk a vízgyűjtő-gazdálkodási tervek rendszeres értékelése, hanem minden egyes érintett ország együttműködése, részvétele is kiemelten fontos.

2. ábra A Duna vízgyűjtő területének elhelyezkedése és nagysága [3]

Amint az ábrán is látható, Magyarország a vízgyűjtő-terület középső területén helyezkedik el, így a Duna vízhozama itt teljes mértékben elfogadható, Hazánkba érkezve nagy energia raktárként szolgál. Igazodva a felszíni vizek esetében tett csoportosításhoz és lehatároláshoz, a Duna vízgyűjtő-gazdálkodási tervének áttekintése, módosítása során, törekedni kell a felszíni víztestek folyamatos vízminőségi monitoringjára, így naprakész képet kaphatunk a vízgyűjtő terület állapotáról [2].

Öntözés, szennyvízöntözés

Hazánkban, az átlagosan elfogadható csapadékellátottság ellenére, egyre nagyobb mezőgazdasági területeket érint a vízhiány. Látható, hogy az országban szélsőséges folyamatok játszódnak le: egyes területek aszályal sújtottak, míg más területeken a belvíz jelenti az egyik legnagyobb problémát. A vízhiány pótlására alakultak ki az öntözési módszerek. A szennyvizek öntözési célú alkalmazása, mint azok mezőgazdasági felhasználása, sok területen már sikerrel alkalmazott módszer. A (tisztított) szennyvizek mezőgazdasági felhasználásával, értékes tápanyagokat juttatunk a talajba, így javítjuk a talajok vízháztartását és termékenységét [11]. A szennyvízöntözéskor, figyelembe kell venni azt is, hogy melyek lehetnek adott esetben annak káros következményei, hatásai. A talaj és a szennyvíz kapcsolatát, kölcsönhatását több tényező is befolyásolja, például az öntözésre alkalmazott szennyvíz fizikai, kémiai összetétele, biológiai minősége, a talajtípus, és a mikroklimatikus viszonyok is. Az egyik legfontosabb tényező, mely pozitív vagy negatív értelemben is befolyásolja a szennyvízöntözés eredményességét, a szennyvíz szerves (szennyező)anyag tartalma. Vizsgálati kötelezettségek vannak előírva, hogy mely szerves szennyezőanyagok koncentrációját kell mérni²⁴² az öntözésre felhasználni kívánt szennyvízben (így meg kell felelni az előírt (B) szennyezettségi határértékeknek [4;12]), illetve az öntözésre javasolt talajok esetében is, széles körű vizsgálati előírások vannak.

A hazai öntözési történet rövid áttekintése

Magyarországon, az öntözési módszerek kifejlődése több korszakra osztható fel. A szorvány öntözések időszakát (XVIII. század) a szabadföldi gyepterületeken alkalmazott öntözési módszerek jelentették. 1713-ból származik az egyik legkorábbi terv, egy kezdetleges csatornahálózat kialakításáról, melytől a szántóföldi termelés ugrásszerű fejlődését várták. A szorvány öntözéseknek alávetett területek nagysága, ezekben az időkben, hozzávetőlegesen 3343 ha-t tett ki. A század végétől egyre elterjedtebb lett a rizstermesztés, és ezzel összefüggésben, szélesedett az öntözési módszerek köre (az elárasztásos műveléssel). 1813-ban, a magyaróvári hercegi uradalomhoz tartozó Márialigeten alakították ki a forradalminak számító csörgedeztető jellegű öntözési rendszert. A becsült adatok szerint, 1870-re az országban mintegy 9000 ha mezőgazdasági terület állt öntözés alatt. A XIX. század végétől, az Alföldön megindult az intézményesített öntözés (a kezdeményező az Alsó Fehér-körösi Ármentesítő Társulat – 1896) [5]. A XX. Század elejétől, a hosszú (12 évig tartó) aszályos időszaknak köszönhetően, felgyorsultak az öntözési módszerfejlesztések. Számos öntözőtelep létesült az országban (többek között 1919-ben, Gödöllőn is). Megjelent a permetező módszer, majd az ártézi kutas öntözés is. Azonban, az egyik nagy újításnak a szennyvízöntözés bizonyult. 1920-ban, Debrecen városában már használták a kommunális és ipari eredetű szennyvizeket öntözésre. 1937-ben létrehozták az Országos Öntözésügyi Hivatalt, illetve 1941-ben, Sarkadon öntözési és talajtani laboratóriumot rendeztek be. Egészen a II. világháború közepéig tartott a nagy országos öntözési fejlesztési tervek végrehajtása. 1948-ban, a háború ilyen irányú pusztításait is helyrehozva, megalakították az Országos Vízgazdálkodási Hivatalt, és megindultak a Keleti-főcsatorna kivitelezési munkálatai is. A szennyvízöntözés az 1960-as évektől lendült fel igazán. A szennyvizeket ekkor már széles körben alkalmazták a mezőgazdasági területek rendszeres (terv szerinti) öntözésére. Látható eredményeket hozott ez a módszer, a termésmennyiségek átlagosan 25-30 %-al növekedtek. Az 1970-es évektől fogva, hozzá láttak az öntözési módszerek gépesítésének korszerűsítéséhez is. Ebben volt nagy segítség, az időközben kialakított Vízügyi Igazgatóságok rendszere, melyeknél nem csak a műszaki megoldások fejlesztésével, hanem az öntözővizek és szennyvizek minőségi elemzésével is foglalkoztak. 1975-re, az öntözési kapacitás elérte a 451 ezer ha-t. Az 1980-as évektől, a már rendelkezésre álló műszaki kialakítások állagmegóvásával, karbantartásával foglalkoztak, illetve az alkalmazott módszerek országos szintű alkalmazásában voltak érdekeltek.

²⁴² A vizsgálatra vonatkozó gyakorlati útmutató is rendelkezésre áll, mely megfogalmazza, hogy a vizsgálatokat milyen műszeres analitikai kémiai módszerekkel kell végezni.

Hazánk talajainak csoportosítása öntözhetőség alapján

Fontos előre tudni, hogy az adott talaj, amit öntözni szeretnénk, mekkora sótartalommal rendelkezik, illetve a talajvíz hol helyezkedik el. Meg kell állapítani azt a talajvíz mélységet, amely az adott körülmények között még nem idézi elő a talaj szikesedését. Ezt nevezik a szakirodalomban kritikus talajvízmélységnek [10].

A szennyvizeknek csak tisztított állapotban szabad eljutnia a talajvízhez. Ennek feltétele, hogy a talajvízszint legalább 1-1,5 m mélységben legyen a szennyvízelhelyezés síkjától. A kritikus talajvízszint megállapításánál a következő paramétereket kell figyelembe venni [5; 10]:

- ✓ A talajvíz sótartalma illetve Na %-a
- ✓ A talaj vízgazdálkodási tulajdonságai (kapilláris vízemelés, vízáteresztő
- ✓ képesség)
- ✓ Kicserélhető Na-tartalom

Elmondhatjuk, hogy minél nagyobb a talajvíz sótartalma (és Na %-a) annál mélyebben kell lennie a talajvízszintnek [10]. A leírt jellemzők alapján a talajokat öntözhetőség alapján az alábbi kategóriákba lehet sorolni:

- ✓ Öntözésre javasolt
- ✓ Öntözésre feltételesen javasolt
- ✓ Öntözésre nem javasolt

Öntözésre javasolt talajok:

Olyan területek, ahol a talaj termékenysége az öntözés hatására várhatóan nem fog csökkenni. Ilyenek például a folyóink árterületei, a 6 m-nél mélyebb talajvízű talajok, illetve a talajvíz hatásától mentes homoktalajok [7].

Öntözésre feltételesen javasolt talajok:

Az öntözés csak abban az esetben nem fogja csökkenteni a talaj termékenységet, ha a talajvíz szintje mélyebben marad a kritikus talajvízmélységnél, illetve ha az öntözővíz megfelelő minőségű.

Öntözésre nem javasolt talajok:

Akkor nem javasolt egy területen az öntözés, ha az káros folyamatokat indítana el, vagy erősítene meg.

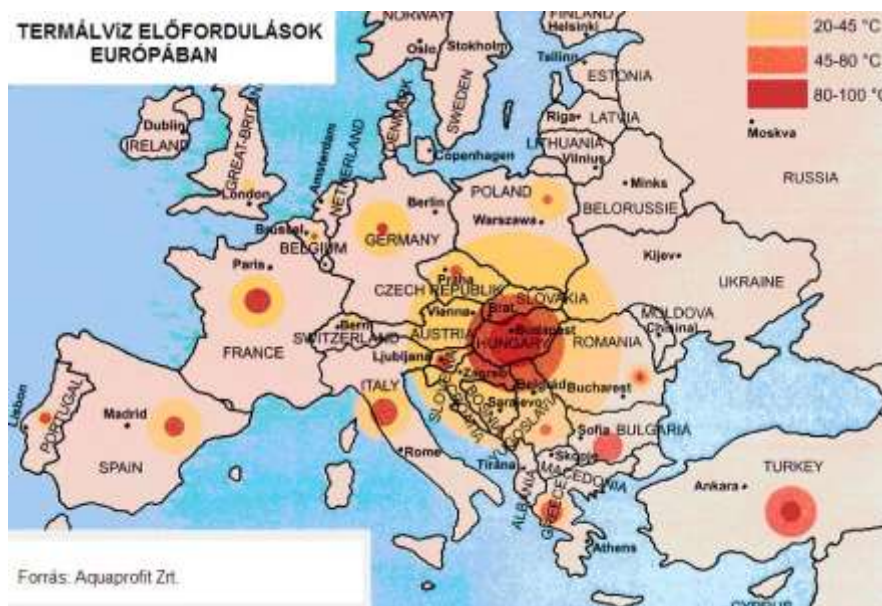
Fontos kérdés, hogy a szennyvízöntözés hatására, hogyan alakul a talaj N és P háztartása. A nitrogén és foszfor tartalom növekedésének megakadályozására, kémiai eljárásokkal csökkentik a szennyvizek magas N és P koncentrációját. A talaj, öntözés szempontjából fontos kémiai tulajdonságai a következők: pH, karbonát tartalom, redoxviszonyok, vízdoldható sók mennyisége, adszorpciós kapacitás, kicserélhető kationok mennyisége [8]. Ez utóbbi meghatároz számos más talajtulajdonságot is: pufferkapacitás, szerkezeti állapot, stabilitás, talajnedvesség energiaállapota, kétfázisú talaj hidraulikus vezetőképessége, háromfázisú talaj kapilláris vezetőképessége, tápanyagok felvehetősége [8].

A szennyvízöntözésnek köszönhetően, a talaj nedvességállapota kedvezőbb lesz, a stabilitása növekszik, fokozódik a biológiai tevékenység. Kedvezőtlen hatása, hogy túl nedves állapot alakul ki, elindul a másodlagos szikesedés, és kedvezőtlenekké válnak a mikrobiális folyamatok [9]. Mint az öntözés általában, úgy a szennyvízöntözés is hatást gyakorol a talaj anyagforgalmi folyamataira. A legfontosabbak: a karbonátok migrációja, a szerves anyag forgalom, rétiesedés, láposodás, tápanyagforgalom. Az öntözésnek a talaj nedvességtartalmára gyakorolt hatása sokrétű. Az öntözővíz egy része, szivárgási veszteségként eljut a talajvízig, megváltoztatja a talajvízjárást, csökkenti a kapilláris vízmozgást létrehozó tenziogradienst, fokozza a lefelé irányuló vízmozgást a talajban [6].

A szennyvizek talajban való elhelyezése, nemcsak az élővizek tehermentesítése szempontjából kedvező, hanem szennyvíztisztítási és egyéb elhelyezési eljárásoknál veszendőbe menő tápanyagok hasznosítása miatt is. Kiegészítésként elmondható, hogy a szennyvíz kezelése során keletkező végtermékek, így a szennyvíziszap és a tisztított szennyvíz elhelyezését egyaránt meg lehet oldani mezőgazdasági termelő tevékenységeken keresztül [5].

Termálvizeink

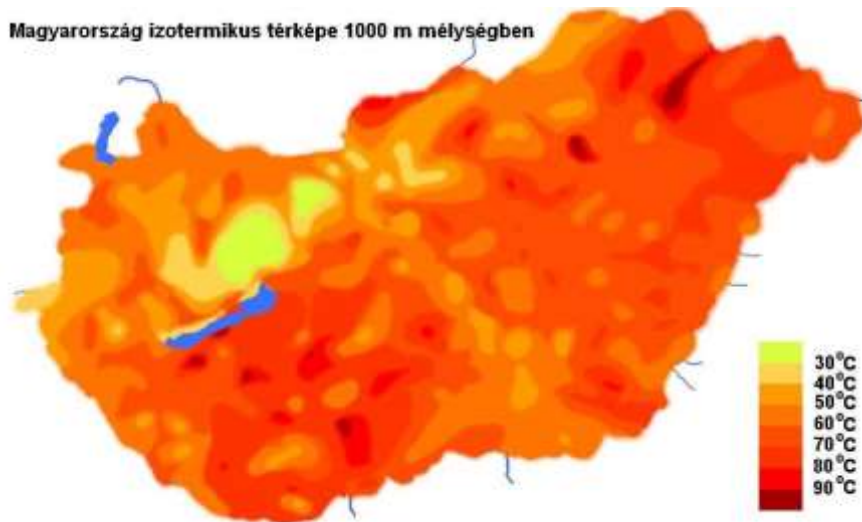
Magyarország termálvíz adottsága Hazánk vízrajzi tulajdonságait, földtani viszonyait tekintve, a világon egyedülálló. Környezeti adottságainkat tekintve, komoly kitörési pont lehet a hazai termálvíz kincsek megfelelő hasznosítása, a benne rejlő járulékos lehetőségek kiaknázása. Európa térképére tekintve láthatjuk, hogy a Kárpát-medence különleges helyzetben van a talajhőmérséklet szempontjából. Ez azért fontos, mert a termálvizek jellemzően a 30°C-nál nagyobb hőmérsékletű helyeken fordulnak elő. Az alábbi térképen narancssárga-piros-vörös koncentrikus körökkel ábrázolták a talajhőmérséklet alakulását. Szembeötlő, hogy Magyarország területén szinte csak és kizárólag sötét piros és vörös körök láthatók. Ezek azt jelzik, hogy Hazánk talajhőmérséklete a mélységgel egyenes arányban, nagy mértékben növekszik (európai viszonylatban is kiemelkedő mértékben).

3. ábra Európa és a Kárpát-medence termálvíz előfordulásai (forrás: Aquaprofit Zrt.)

Amint a térképen látható, Magyarországon a termálvizek nagy mennyiségben állnak rendelkezésre, mivel a termálvíz előfordulásához szükséges magas talajhőmérséklet nálunk átlagosan 80°C körül alakul. Ez kimondottan kedvez a termálvíz kincsek létének.

Egy másik térképen, szűken véve Magyarország területét láthatjuk, ahol az átlagos talajhőmérséklet 1000 méteres mélységben legalább 60°C, sőt nem kevés helyen meghaladja 80°C-t is. A magas hőmérséklet oka, hogy a földtörténeti időszakok során, mikor a Kárpát-medence kialakult, a földkéreg elvékonyodott, és a magas hőmérsékletű földköpeny a felszín közelébe került.

4. ábra Magyarország izotermikus térképe 1000 m mélységben (Forrás: elte.prompt.hu)

Azonban tudni kell, hogy pusztán a magas talajhőmérséklet miatt még nem képződnek termálvizek, hiszen ahhoz szükséges az arra alkalmas földtani közeg (vagyis a vizet felvenni és leadni képes kőzetek, képződmények – vagyis a vízadók). Magyarország teljes területén megtalálhatóak ezek a vízadók, így gyakorlatilag nincs olyan része az országnak, ahol ne fordulna elő termálvíz, különböző hőmérsékleti viszonyokkal (a mélység növekedésével a geotermikus adottságoknak köszönhetően, a termálvíz hőmérséklete is növekszik).

Hazánk balneológiai tulajdonságai révén, a gyógyvizek mennyiségében és minőségében is egyedülálló Európában, de talán a világon is. Ezek a gyógyvizek kimondottan jó hatással vannak számos egészségügyi problémára, ízületi panaszokra. A gyógyvizek ilyen irányú felhasználása az egészségturizmus egyik, ha nem a legfontosabb részét képezi. A gyógyvizek felhasználása nem kizárólag a turizmusban lehetséges, hanem a fogyasztó iparban is, palackozott gyógyvizek formájában (pl. Parádi Gyógyvíz).

Gyógyvizek

A gyógyvizek illetve termálvizek kérdésköre szorosan összekapcsolódik. A termálvíz készletekre épülő fürdőturizmus fellendülőben van, ugyanakkor itt kell megemlíteni, hogy ez a turizmus a termálvíz források és a gyógyvíz források között oszlik meg. Magyarország gyógyvízei világhíresek, így (főleg európai országokból) jómódú turisták érkeznek hozzánk. A gyógyturizmus egyik célcsoportja a (sajnos) számos ízületi betegségben szenvedő idősebb turisták. Ők előszeretettel választanak minket, mivel nem csupán jó minőségű gyógyvizeink vannak, hanem a szolgáltatások színvonala is nyugat-európai.

A gyógyvizek vizsgálatánál le kell szögezni egy alaptételt: nem minden termálvíz gyógyvíz, de minden gyógyvíz termálvíz. Vagyis a termálvizek egy részét minősítjük gyógyvíznek! A gyógyvizek oldott ásványi anyag tartalma kimondottan magas, így ennél fogva alkalmasak gyógyászati felhasználásra (ellentétben a nem gyógyvíznek minősülő termálvizekkel, amik egészségesek, sőt, annak ellenére,

hogy nincs bennük annyi oldott ásványi anyag tartalom, hogy gyógyvíznek minősüljenek, még így is az átlagnál magasabb oldott ásványi anyag tartalommal rendelkeznek).

Összefoglalás

Magyarország különleges helyzetben van. Páratlan és nemzetközi viszonylatban is igen jelentős vízkészletek állnak rendelkezésre, melyek észszerű felhasználása nemzeti érdek. Földrajzilag is speciális helyzetben van országunk, hiszen az alacsony tengerszint feletti magasságnak köszönhetően, a felszíni vízfolyások többsége nálunk gyülekezik. Fontos a több országon keresztül folyó Duna vízgyűjtő-gazdálkodási tervének rendszeres felülvizsgálata, mivel a Duna vízmennyisége a hajózás mellett ivóvíz- felhasználásra, öntözésre és vízi sportokra is alkalmas.

Az egyik kiugrási pont az ország számára a termálvíz kérdés lehet, mivel már így is jelentős turizmus és egyéb felhasználás is épül rá (pl. palackozott vizek). Magyarország talajainak hőmérséklete 1000 méter mélységben átlagosan 70-80°C, ami európai tekintetben kiemelkedő, és a Kárpát-medencében is egyedülálló. A magas talajhőmérséklet miatt az ország majdnem teljes területén előfordul kisebb-nagyobb mértékű termálvíz forrás, aminek fenntartható felhasználása közös érdekünk.

Köszönet

A szerzők köszönetet mondanak Dr. Mészárosné Dr. habil Bálint Ágnesnek, az Óbudai Egyetem RKK Környezetmérnöki Intézet Intézetigazgatójának, hogy szakmai javaslataival hozzájárult a tanulmány elkészítéséhez. Továbbá köszönet illeti a Magyar Hidrológiai Társaság Mezőgazdasági Vízgazdálkodási Szakosztályát, hogy a tanulmány egyes fejezeteihez szükséges adatokat rendelkezésre bocsátották.

Referenciák

- [1] EU Víz Keretirányelv
- [2] A Duna vízgyűjtő-gazdálkodási terve 2009. EU és Magyarország, az érintett tagállamok közös gazdálkodási terve.
- [3] M. Czikkely, M. Ittimad Ibrahim, S. Zsarnóczy (2012): Sustainable water management and water supply. In: Journal of Landscape Ecology 10 (2): 415-420.
- [4] Czikkely M. (2013): Kémiai foszforeltávolítási lehetőségek a szennyvíztisztítás folyamatában. In: Szilávik L., Szigeti E. (szerk.): Magyar Hidrológiai Társaság XX. Ifjúsági Napok, Konferenciakötet. Szeged, 2013.09.19-2013.09.20.
- [5] Glatz F. - Ligetvári F. (2005): Fokozott CO₂ felvételt szolgáló biomassza előállítása szennyvízes felszín alatti öntözéssel. MTA Mezőgazdasági Vízgazdálkodási Bizottság, Budapest.
- [6] M. Jalali - H. Merikhpour - M.J. Kaledhonkar (2008): Effects of wastewater irrigation on soil sodicity and nutrient leaching in calcareous soils. Agricultural Water Management 95: 143-153.
- [7] Juhász E. (1989): A szennyvíztisztítás, a szennyvíziszap-kezelés és elhelyezés helyzete és fejlesztési irányai. Magyar Vízgazdálkodás 8.
- [8] Várallyay Gy. (2010): Az öntözés talajtani vonatkozásai. In: A mezőgazdasági vízgazdálkodás talajtani alapjai. Talajfizika, a talaj vízgazdálkodása és a környezet. Szent István Egyetem Környezettudományi Doktori Iskola, PhD kurzus jegyzet, Gödöllő. 153-164.
- [9] J. Xu - L. Wu - A.C. Chang - Y. Zhang (2010): Impact of long-term reclaimed wastewater irrigation on agricultural soils: A preliminary assessment. Journal of Hazardous Materials, Volume 183: 780-786.
- [10] Stefanovits P. - Filep Gy. - Fülek Gy. (1999): Talajtan. Mezőgazda Kiadó, Budapest. 191-206, 382-397.

- [11] Szilárd Gy. 1999: A hazai öntözéses gazdálkodás és fejlesztésének lehetőségei, főbb feltételei. Öntözéses Gazdálkodás 11-35.
- [12] 33/2000 (VI.2.) KöM-EüM-FVM-KHVM együttes rendelet a felszíni és felszín alatti vizek valamint a földtani közeg védelméhez szükséges határértékekről
- [13] Felszíni víztestek felülvizsgálata, az EU Víz Keretirányelv Hazai alkalmazása. VKKI Zárójelentés, Budapest, 2007.

Bói László²⁴³: Verseny a vagyoni biztonságunk érdekében

Absztrakt: Vagyoni biztonságunkat az elkövetői kör általunk adott lehetőségeket kihasználva, az egyéni fantáziájuk színes tárháza szerint, számtalan módon fenyegetheti. A besurranásos lopást elkövető személyek úgy hatolnak be az ingatlanunk adta mikrokörnyezetünkbe, hogy nem törődnek azzal, hogy éppen alszunk, televíziót nézünk, vagy akár a nálunk vendégeskedő barátainkkal beszélgetünk. A megtévesztés igazi nagy mesterei a trükkös tolvajok, a csalásokat elkövető személyek, akiknek érdemes megismerni az egyes elkövetési módszereit, a hatékonyabb védekezés érdekében. Preventív jelleggel ezáltal prognosztizálható, hogy figyelmesebbek, elővigyázatosabbak lehetünk, nem adva teret a vagyoni javaink jogtalan megszerzésére. Magyarországon a rendszerváltozás óta a bűnözés kritikus szintű emelkedése figyelhető meg, az elkövetői kör egyre erőszakosabb és gátlástalanabb. A bűncselekmények sokasága a lakosság vagyon- és személyi biztonságát támadja, de a többséget nem meglepő módon a személyi vagyont károsító bűncselekmények teszik ki. Hazánkban a vagyon elleni bűncselekmények elszaporodottsága hatékony és összehangolt fellépést kíván meg. Bűnüldözési szempontból a fontossági sorrendet az elszaporodottság és az erőszakos jelleg határozza meg, kártékonyan rombolva a lakosság biztonságérzetét. Az eredményesség, a bűnözéssel szembeni hatékony fellépés egy olyan mozgásterét kívánja meg a rendőri tevékenységnek, amely követni képes a társadalmi struktúrát.

BEVEZETÉS

Az lakosság szubjektív biztonságérzetére hatást gyakorlóan csak az egyik és véleményem szerint közel sem a legjelentősebb szeletét képezik a statisztikai adatok. Ezen adatokba éves beszámolók, lakossági fórumok alkalmával nyerhetnek betekintést az állampolgárok. Társadalmi szinten igaz, hogy az emberek biztonságérzetére leginkább az hátrányos, ha lakókörnyezetükben erőszakos bűncselekmény történik, és ez által nem érzik biztonságban életüket, testi épségüket, valamint vagyoni értékeiket. Habár szerencsére az életet, testi épséget legsúlyosabban sértő bűncselekmények jóval ritkábban előfordulási számadatokkal rendelkeznek, mint a vagyon elleni bűncselekmények. A vagyon elleni támadások a hétköznapiakban gyakrabban fordulnak elő, ezért hátrányosan befolyásolják a biztonságtudatot. A vagyon elleni bűncselekmények közül a betöréses lopás, míg a vagyon elleni erőszakos bűncselekmények közül a rablás – főként a közterületen útonállásszerűen és a magánlakásban elkövetett változatok említhetőek meg, amelyek társadalomra gyakorolt hatása igen jelentős. Az állampolgárok döntő többsége nem tanulmányozza a korlátozás nélkül elérhető - és hiteles forrásnak tekinthető - rendőrségi, ügyészségi, vagy kormányzati honlapokat, kiadványokat. Sokkal inkább hallanak a lakossági fórumokon, önkormányzati beszámolókon a szűkebb lakókörnyezetüket érintő helyzetről.

Az országunk bűnügyi helyzetéről, a pontos statisztikai adatokról történő híradások sok esetben nem is érdeklik a lakosságot. Ami viszont igen, hogy mennyire tudhatja, érezheti biztonságban magát az egyes polgár az adott megyéjében, városában, utcájában, amelyikben lakik.

Napjainkban rengeteget hallani a bűnözésről, a televízió, a rádió, az írott és elektronikus sajtó elárasztja az embereket a bűncselekményekről szóló hírekkel. Ezen híradások megpróbálják részletesen bemutatni a tényeket, miközben nem törődnek azzal, hogy ez a nézőkben milyen lélektani hatást is válthat ki. Sokszor tragikus képet festenek egyes települések, vagy régiók, rosszabb

²⁴³ Dr., Nemzeti Községi Egyetem Rendészettudományi Kar boi.laszlo@uni-nke.hu

esetben az egész ország bűnügyi helyzetéről. Esetenként lesújtó képet adnak, amivel bele sem gondolva nehéz helyzetbe hozhatják, magyarázkodásra kényszeríthetik a nyomozó hatóságot.

Megemlítést érdemel a túlnyomó többség is, aki otthona vélt biztonságában úgy tekint a médiában elhangzottakra, mint egy távoli rosszra, amely Őt soha el nem érheti. Kriminálisztikai szempontból az sem elhanyagolható, hogy sok esetben az ügyel kapcsolatban olyan adatokat és részleteket is megjelentetnek, amelyek sérthetik a nyomozás érdekeit. Az említett híradásokban és a bulvársajtóban nem jelennek meg a korábban már elemzett, pontos statisztikai adatok, az egyes eseményeket szubjektív módon, sokszor eltúlozva és lényeges elemeket kihagyva közvetítenek az állampolgárok felé. Jellemző továbbá, hogy sok hírműsorban, főként a televízióban a vezető hírek jelentős része bűnügyi jellegű, és ami talán még ettől is nagyobb probléma, hogy főként személy elleni és erőszakos bűncselekményekről számolnak be, kiemelve az elkövetői cselekményének brutalitását, embertelenségét, gátlástalanul kivitelezett voltát, annak társadalomra veszélyességét. Megítélésem szerint nyilvánvalóan más kép alakulna ki a híradások közvetítése során, amennyiben gyakrabban számolnának be a sikeresen felderített bűncselekményekről, az elfogott elkövetőkről, sikeres rendőrségi razziákról, valamint a jogsértések miatt alkalmazott preventív szankciókról.

A Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság (NMHH) Médiatanácsának tanulmánya szerint a nézőszámból adódóan jelentős befolyásoló erővel rendelkező televíziók és rádiók esetében a médiatörvény (2010. évi CLXXXV. törvény) 2012. évtől a hírműsorok időtartamának 20 százalékában teszi lehetővé bűnügyi hírek bemutatását. A tanulmány szerint aggodalomra ad okot, hogy a magyar bűnözésről festett kép torz. A 20 százalékos arány éves szintre vonatkozik, az aktuális adatok nyilvánosak, a bűncselekményekről szóló tudósítások jellemzői a hírműsorokra vonatkozóan részleteiben elérhetők a <http://adattar.nmhh.hu/buncselekmeny> oldalon.²⁴⁴ Az adatokat megtekintve megállapítható, hogy 2013. évben már minden vizsgált műsorszolgáltató a 20 százalékos határon belülre került.

A fentiekben részletezett okok miatt egyértelmű, hogy miért fontos kiemelt bűncselekményként tekintenünk a vagyon elleni erőszakos bűncselekményekre.

Tudva levő ugyanis, hogy a mások sérelmére megvalósított bűnelkövetés az emberi lét része volt az írásos dokumentáltság kezdete óta. A torzult emberi gondolkodás, az irigység, a hasznokért való nem megdolgozás, más megszerzett értékeinek elvétele, valamennyi társadalmi korban fellelhető. Más és más megoldások születtek válaszreakciónként a lehetőségek koronkénti jellemzőségi jegyeivel. Az adott korban uralkodó büntetőpolitika határozza meg, hogy az állam mely cselekményeket kriminalizál, vagy éppen dekriminalizál. A büntetőpolitika pedig mindig az adott kor erkölcsi felfogásának, társadalmi berendezkedésének, gazdasági viszonyainak és napjainkban nem utolsósorban a nemzetközi környezetnek függvénye és tükörképe. A vagyon elleni cselekmények, ezen belül pedig a lopás, mint legrégebbi, valamennyi történelmi korban, és a társadalmak valamennyi fejlettségi fokán büntetett, ugyanakkor jelenünkben is a leggyakrabban elkövetett jogellenes cselekmény. Az állam mind a büntetőjog, mind a szabálysértési jog eszközeivel szankcionálja.

Kijelenthetjük, hogy az elkövetői kör, követi a kort, fejlesztve, finomítva az elkövetési módszereket, megkönnyítve a kivitelezést és megnehezítve a bűnfelderítést. Az elkövetők csiszolják a technikájukat, az közöttük gazdát cserél. Az említett tapasztalatcseréknek teret engednek maguk a büntetés-végrehajtási intézetek is. Nem egy esetben találkozhatunk azzal a jelenséggel, hogy ugyanazon helyen, hasonló, vagy egyező cselekmény miatt jogerős szabadságvesztésüket töltő elítéltek szabadulásukat követően együtt követnek el bűncselekményeket.

Úgy gondolom szerencsés a sértetti kör preventív felvilágosítása, tudatosítva, hogy a védekezés nem elégséges szintje, a nem megfelelő figyelem saját biztonságukra, könnyedén oda vezethet, hogy

²⁴⁴ Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság Médiatanács -

http://mediatanacs.hu/cikk/154206/Bunugyi_hirek_eles_a_kulonbseg_a_kozszolglati_es_a_kertevek_megkoz_elitese_kozott - http://mediatanacs.hu/cikk/1299/Nyilvanos_a_hirmusorokban_szereplo_bunugyi_hirek_aranya (2015. április 19.)

bármikor bűncselekmények sértettjeivé válhatnak. Az egyén védekezési lehetőségei egy igen terjedelmes műben nyerhetnének érthető kifejtést, azonban ez jelen írásnak nem lehet célja. Témakifejtésemben egy tájékoztatást kívánok adni azon lehetőségekről, amelyek hozzásegíthetnek bennünket ahhoz, hogy nagyobb aktivitással viseltessünk biztonságunk érdekében. Az egyén passzivitása, saját védelmi kapacitásainak nem kihasználása többletlehetőséget ad az elkövetői körnek, amely kiugró bűnözési számadatokat, nehezen feltérképezhető vagyoni károkat eredményezhet.

Sajnálatosan az „önvédelem”²⁴⁵ jelentőségét későn, esetenként a többszöri jogsértést követően sem képes helyén kezelni és felismerni a sértetti kör. Minimalizált anyagi ráfordítással alaptalanul várnak a biztonság terén maximális hatékonyságot. A konkrét védekezés elmulasztását állami intézkedés nem pótolhatja.

Könnyen megfigyelhető az az állampolgári, gazdálkodó szervezeti összességében tulajdonosi, sértetti magatartás, amely - tartózkodva az általánosítástól - hanyag eleganciával gondoskodik saját vagyoni biztonságáról. Az említett kör túlnyomórészt a rendőrségtől várja a biztonság megteremtését.

A sértetti kör meglepődve tapasztalja, hogy a nyitva hagyott ajtón besurran a tolvaj és egyetlen alkalommal az ott lakók más helyiségekben tartózkodása esetén is, már az előszobában felpakolva, észrevétlenül magukhoz vett értékekkel anélkül képesek távozni, hogy bárki is látná, vagy feltartóztatná őket. Nem ritka, amikor a szomszéd még látja is az idegent, de a passzivitásból, érdektelenségből eredően, vagy csak a „nem az én dolgom” felfogásból következően nem tesz semmit, esetenként a rendőrséget még telefonon sem értesíti.

A biztonsági tényezőt, természetesen a rendszert alkotó és egymásra épülő elemek sora alkotja. Szükségszerűen feltételezi a kitűzött cél a pénzügyi eszközök rendelkezésre állását. Likviditási gondokkal legfeljebb szegmens orientált tűzoltási eredményességet vagyunk csupán felmutatni, de totális megoldást lokális helyett semmiképp.

A vagyoni biztonság megteremtésénél és a rendőrség működési hatékonyságánál is helytálló, hogy likviditási gondokkal legfeljebb szegmens orientált tűzoltási eredményességet vagyunk csupán felmutatni, de totális megoldást lokális helyett semmiképp. Korlátok között a rendőrség a bűnüldözés és a megelőzés területén állandó prioritási döntések elé szorul. Az intézkedési sorrendet az adott kategóriájú bűncselekmények száma, az elkövetések erőszakos jellege és a közfelháborodás foka határozza meg.

Az eredményesség, a bűnözéssel szembeni hatékony fellépés kell, hogy feltételezze azt a mozgásteret a rendőrség irányába, amely követni képes a társadalmi struktúrát.

BIZTONSÁG, KÖZBIZTONSÁG, VAGYONBIZTONSÁG

Legáltalánosabban a biztonság egy háborítatlan, mindenféle támadó jellegű behatástól mentes állapot.²⁴⁶

A közbiztonság a biztonságnak az egyik szelete, amelyen a belső rendet, a közrend, valamint az élet- és vagyonbiztonság megvalósulását értjük.²⁴⁷ Ebben az állapotban a polgároknak nem kell

²⁴⁵ Jelen aspektusban megkülönböztetést kíván a címbeli önvédelem a „jogos” alaptörvénybeli védelemtől - „Mindenkinek joga van törvényben meghatározottak szerint a személye, illetve a tulajdona ellen intézett vagy az ezeket közvetlenül fenyegető jogtalan támadás elhárításához.” Magyarország Alaptörvénye V. cikk. A témakifejtés saját egyéni felelősségünk körében a tőlünk elvárhatóság oldaláról közelít, a figyelmet, felkészültséget helyezve középpontba, a jövőre tervezett saját vagyoni biztonságunk érdekében.

²⁴⁶ A biztonság egy sokrétű gyűjtő kategória, komplex jellegéből adódóan magában foglalja a beteg, gazdasági, informatikai, közlekedés stb. biztonságot is.

Ken Booth szerint: „...a biztonság az, amivé tesszük.” Barry Buzan szerint: „...a biztonság a túlélés és a fennmaradás lehetősége a létet fenyegető veszélyekkel szemben.” Hadmérnök V. Évfolyam 1. szám-2010 március

veszélyekre számítaniuk, de ha azok mégis bekövetkeznének hathatós, azonnali, gyors segítségre számíthatnak. Azonban ez az ideális állapot, össztársadalmi méretekben nem kivitelezhető. Mert tökéletes kristályosult formájában nem létezik, nincs garantált soha nem háborítható, vagy megtámadhatatlan védelmi állapot. Ugyanakkor célul tűzhető ki annak optimalizáltan elérhető biztonsági szintje. A közbiztonság, vagyonbiztonság hasonló, mint az egészség, hogy tudjuk mit jelent annak a hiányát érezni kell.

Az optimális szint eléréseért az állam és az egyén egyaránt felelősséggel tartozik, ugyanazon oldalon, egymás közreműködő segítségére alapozva kell tevékenykedniük.

A bűncselekmények számszerű növekedése bebizonyította, hogy csupán büntetőjogi eszközökkel a probléma nem kezelhető.

Beccaria nyomán „A bűncselekményeket jobb megelőzni, mint büntetni.”²⁴⁸

A bűnmegelőzés, mint (kriminálprevenció) fogalmilag a jövőben elkövetendő bűncselekmények elleni fellépést, azaz olyan hatások kifejtését jelenti, amelyek korlátozzák a bűnelkövetési okokat és gátolják a bűnözés feltételeit.

Az egyénről a speciális prevenció szól. A bűnmegelőzés ezen szintje a veszélyeztetett célcsoportokkal foglalkozik, azon személyekkel, akik objektív helyzetük, személyes tulajdonságaik révén fokozottan válhatnak áldozattá. Esetükben a megelőzés feladata a biztonsági tényezők növelése, az egyén biztonságra nevelése.

- Idős személyek esetén mérlegelendő, hogy más korban, más társadalmi berendezkedéshez igazodva szocializálódtak, amikor mást jelentett a vallás, a becsület, a bizalom. A háború okozta megpróbáltatások más lelki egyensúlyt hagyhattak hátra.
- Az idős személyek hiszékenyebbek, kiszolgáltatottabbak, könnyebben becsaphatók, megteveszthetők.

Az egyéni megelőzés, mint „speciális prevenció” azt az elemző és értékelő munkát feltételezi, amely során meg kell vizsgálni, hogy a sértetti kör megtesz-e mindent annak érdekében, hogy elkerüljék az áldozattá válást. Nem lehet elégszer hangsúlyozni, hogy az egyén tevélegességét állami beavatkozás nem képes hiánypótolni.

Az állam „belső biztonságpolitikája” széleskörű igyekezete ellenére sem tudja teljesíteni polgárai biztonság iránt támasztott elvárásait.

A közbiztonság, vagyonbiztonság garantálására, fenntartására a rendőrség önállóan saját erejéből és eszköztárából egyetlen államban sem lehet képes.

A bűnmegelőzés módszerei sokrétűek, átszövik a megelőzés mindhárom dimenzióját. Elsősorban a bűnalkalmak korlátozása, a megfelelő védekezés alkalmazása, a tájékoztatás és propaganda, valamint a hatékony büntetőpolitika emelendő ki.

- A bűncselekmények elkövetését lehetővé tevő alkalmak csökkentése egy átfogó módszertan. Feltételezi a preventív jelenlétet frekvenciával és odafigyelve a bűnügyileg veszélyeztetett helyekre. A rendszeres, konzekvensen kivitelezett ellenőrzés, képes meggátolni, hogy a szabálytalanságokat bűncselekmények kövessék. Az ellenőrzöttség tudata jogkövető magatartás irányába mutat.
- Fontos az egyénre szabott, megfelelő védekezési mód kiválasztása. Mára intézményi rendszerbe nőtte ki magát a személy- és vagyonvédelem. Különbőség tehető és egyben választási lehetőséget biztosít, de akár kombinálhatóságot is a mechanikai, fizikális, elektronikai és a személyvédelem. Nem lehet ugyanakkor figyelmen kívül hagyni az elmondottakat megelőzve a helyes magatartási szabályokat sem, amely a kellő és az egyéntől

²⁴⁷ „...a közbiztonság mint jogi tárgy, védendő értékek összessége, amelynek azonban a rendészeti jog nem a sérthetlenségét kívánja biztosítani, hanem annak oltalmát állame célként határozza meg.” Prof. Dr. Finszter Géza Közbiztonság és jogállam 2009. DFK-Online.

²⁴⁸ Cesare Beccaria: A bűnökről és a büntetésekről, (ford.: Madarász Imre) Eötvös József Könyvkiadó Budapest, 1998.

elvárható körülmények között viselkedésben és elővigyázatosságban ölt testet, nem elfeledve, hogy az még pénzbe sem kerül.

- Bűnmegelőzési propaganda a harmadik módszerem. Értelmezésében aktív tudatformáló munkával kell erősíteni a társadalom tagjainak önvédelmi reflexeit. Ismertetni szükséges a védekezés hatékony, jogszerű módjait és technikáit, valamint az ezt szolgáló lehetőségeket és eszközöket. Meg kell győzni a lakosságot, hogy a bűnmegelőzés összetársadalmi érdek, amiben mindenkinek megvan a maga feladata és felelőssége.

Megállapítható, hogy az állampolgári önvédelmi mechanizmus folyamatos fejlesztésre szorul.

Sajnálattal tapasztalható, hogy általánosságban a lakások ajtajai, ablakai, annak zárszerkezete túlnyomó többségében nem felelnek meg a minimálisan elvárható szintnek sem.

Sokan akkor eszmélnék rá, hogy a védelemi szint kívánalmakat hagy maga után, amikor nem várt látogató, próbál behatolni ingatlanukba és szerencsés esetben nem a zár az, ami megakadályozza a bejutást, sokkal inkább egy éppen hazatérő szomszéd, egy felkapcsolt villany, ami megzavarja a tüsténkedőt cselekményében. Vannak, akik a biztosítási szint fokozása, vagy felmérése alkalmával szembesülnek azzal, hogy ingatlanuk nyílászárói nem nyújthatnak megfelelő védelmet.

Önmagában veszélyforrás az, ha olyan „házalók” véleményére hagyatkozunk, akik primitív, ámde olcsó hevederzárakat, kiegészítő zárat ajánlanak megjelenve otthonunk előtt. Sőt azok helyben történő beszerelésére is vállalkoznak. Egyrészt silány minőséget kaphatunk pénzünkért, másrészt ezen személyek referencia híján fel is térképezhetik ingatlanunkat, későbbi elkövetőkké vagy tippadókká válhatnak, a zárszerkezet, annak kulcsai és ingatlanunk vonatkozásában.

Gyakori a csalás, mint bűncselekményi kategória, amikor előleg formájában különbözőbb, kisebb-nagyobb összegeket vesz el –megrendelőiktől– az elkövetői kör. A vállalt kötelezettség teljesítése azonban elmarad.

A pár ezer forint ellenében felszerelt hevederzárak, pedig annak szakszerűnek mondható felszerelése estén sem képesek a hozzájuk fűzött reményeket valóra váltani.

A betörések túlnyomó többségét a nyílászárók elleni támadások teszik ki, a fal és tetőbontás ehhez képes elenyésző.

Tetőbontás alkalmanként még előfordul napjainkban is. A célcsoportot, főleg lapos tetős trafikok és áruházak jelentik. Elkövetők részéről kedveltségét az jelentette, hogy a magasból jól körbe lehetett tekinteni, a behatolás, bár időigényesebb, mint a nyílászárók esetén, de kevésbé észlelhető a kivitelezés. A riasztók érzékelői is inkább a nyílászárókra koncentráltak.

A nyílászárók közül az ajtók biztonsága elsődlegesnek mondható. Az első, de még a második emeletig is az ablakok megbízhatósága, biztonságosabbá tétele is szerepet kell, hogy kapjon.

Egyes elkövetőket nem riaszt el a magasság sem, ezért érdemes megemlíteni az emeleti lakásokat is. Az elkövetők képesek szemügyre venni, hogy mely ablakok közelében vannak természeti tereptárgyak pl.: fák, vagy olyan kiépített kapaszkodók, villámhárítók, esőcsatorna stb., amelyek feljutási lehetőséget kínálnak akár egy nyitva hagyott ablakon való bemászáshoz.

A tereptárgyak nem csak a bejutás tekintetében játszanak szerepet. Gondoljunk csak bele abba, hogy a magaslati, emeleti ablakokat, ritkábban fedjük el, a normál esetben történő beláthatatlanság okán. Ezáltal egy ilyen nyílászáró, egy arra alkalmas tereptárgyról bepillantást enged az ingatlanban található, fellelhető vagyontárgyak feltérképezhetőségére, hollétére is.

TRÜKKÖS ELKÖVETÉSRŐL

A trükkös lopást az elkövető megtévesztő, figyelemelterelő, vagy a sértett bizalmába férkőző magatartása teszi lehetővé. A trükkös elkövetéseknél jelentős látenciával számolhatunk, egyrészt a sértettek nem is észlelik, hogy bűncselekmény áldozataivá váltak, vagy csak később eszmélnék rá, másrészt szégyellik hiszékenységüket és nem jelentik be a rendőrségen.

A trükkös tolvajoknak nevezzük azokat az elkövetőket, akik áldozataikat megtévesztve és jóindulatú hiszékenységüket, segítőkészségüket, együttműködési készségüket kihasználva követnek el sérelmükre bűncselekményeket.

Az elkövetési módszereket a sokszínűség és a minduntalan megújulás jellemzi, az elkövetők egyre gátlástalanabb módon, egyre rafináltabb, kifinomultabb módszereket dolgoznak ki.

Az egyik ilyen napjainkban gyakori előforduló módszer, amikor egy közlekedő gépkocsit úgy készítenek megállásra, hogy azt még egy parkolóban kiszemelve azt, a jármű gumiját kiszúrák. Teszik ezt oly módon, hogy annak gumiabroncsa közlekedése során fokozatosan váljon légvesztetté, így a jármű könnyen lekövethető. A kerékcserét eszközölő sértett figyelmének ilyen módon történő elterelését követően kerülnek eltulajdonításra a gépkocsi utasterében elhelyezett értékek. Akár úgy is, hogy az egyik elkövető felajánlja segítségét a kerékcseréhez, amíg a társa megvalósítja a lopást.

A másik elkövetési módszerbe tartozó tetteseknek a lakások, üzletek, irodák a célcsoportjai. Ilyenkor a tolvajok ezen helyekre csöngetnek be, majd ott valamely módszerrel elterelik – az elsősorban időskorú személyek figyelmét, majd a tártettes ezt az időt kihasználva tulajdonít el értékeket.

A „trükkös lopást” igen sokan összetévesztik az úgynevezett „besurranásos lopással”, holott teljesen más elkövetési módszerekről beszélünk. A besurranó tolvajok gyakran utazó bűnözők, egy-egy helyen megállnak, és egy-egy utcát, vagy lakótelepet, háztömböt fésűlnek át, illetve úgynevezett „tippadók”, általában helyi ismerettel rendelkező ismerősök rokonok elmondására alapozva -érdemességi alapon- követnek el bűncselekményeket.

A besurranó tolvajok a sértett elővigyázatlanágát, óvatlanágát használják ki, hogy a kaput, a bejáratot, ajtót, ablakot vagy az irodaajtót a tulajdonos, az ott lakó vagy az ott dolgozó személy elmulasztja bezárni. Jellemzően nem előre kitervelten választanak célpontot, hanem épületekbe bejutva úgymond „rányitnak” az ajtókra, a jósszerencséjében bízva.

A tévhit ellenében a besurranások többségét nem éjszaka, hanem a kora délutáni napszakban követik el. Ennek ésszerű magyarázata az, hogy egy irodába, vagy egy társasházba könnyebb ilyenkor „legalizálni” az ott tartózkodást egy kreált történettel.

A trükkös tolvaj az előbbiekkal ellentétben az említett ingatlanokba a tulajdonos vagy **az ott lakó, vagy ott tartózkodó tudtával és beleegyezésével jut be, a sértettek megtévesztésével.** A sértetti célcsoportot főleg időskorúak és nyugdíjasok jelentik. Itt már nem beszélhetünk általánosságban sponteneitásról, ugyanis ezen elkövetői kört szervezett, „saját koreográfiával dolgozó” bűnözői csoportok jelentik.

A tettesek gyakran tartanak előzetes terepszemlélt, egyes esetben postásnak kiadva magukat. Előforduló elkövetési módszer, hogy már az utcán leszólítva kísérik haza az időskorú személyt a „nem tetszik megismerni én voltam a postása” szavakkal ajánlkozik fel a tettes a befizetetlen csekkek befizetésére.

Nagy előszeretettel választanak olyan személyt sértettnek, akinek a kapucsengőjén, levélszekrényén az „özv.” vagy „id.” rövidítés szerepel, hiszen alapos okkal lehet feltételezni, hogy egyedül élő személyről van szó.

Ezen elkövetői körbe tartozó személyek általában feltűnően megnyerő modorúak, mosolyukat és nyájas kedvességüket latba vetve csöngetnek be lakásokba valamilyen előre átgondolt legendával, csak azért, hogy beengedjék őket. Ennek érdekében hivatalos személynek, rendőrnek, mérőállás leolvasónak, önkormányzati dolgozónak, szociális munkásnak stb. adják ki magukat.

Az időskorú emberek általánosságban nem bíznak korunk pénzintézeteiben és gyakran tartanak otthon nagyobb mennyiségű készpénzt együtt a nyugdíjszelvényükkel. Az elkövetők nem egy esetben nyugdíjas kedvezményt ígérnek, amelyhez kell a szelvény, ha már annak a helyét megtudják, következhet a sértett figyelmének az elterelése, a nem érzi ezt a gáz szagot vagy nem csengettek? Kérdések feltételével, hogy csak egy párat említsünk a palettáról.

Egyes esetekben rosszulállatot színlel az elkövető és egy pohár vizet kér, hogy a gyógyszerét be tudja venni, így nyer bejutást a lakásba.

Megemlítést érdemel az ún. „unokás módszer” is, melynek egyik finom eltérésekkel kivitelezett változata, amikor az elkövetők főleg időseket hívnak fel telefonon, azt állítva, hogy a sértett valamelyik családtagját súlyos baleset érte, kórházba került, és az életmentő műtét abszolválásához sürgősen készpénzre van szükség. Az elkövetők azt a lélektani hatást használják ki, hogy egy a hozzátartozójaért aggódó személy a „józan ész kikapcsolva” veti alá magát az elkövetői szándéknak, akár úgy is, hogy a postaládájában hagyja a kért összeget, vagy azt egy számára soha korábban nem látott személynek adja át.

ÖSSZEGZÉS

A bűnözés mennyiségi és minőségi oldalának visszaszorítása reális cél, ami azáltal valósítandó meg, hogy a rendőrség egyéb civil szervezetekkel, a települési önkormányzatokkal csökkenti a bűnalkalmak számát és együttműködve egymással hathatósan vesz részt a lakosság tudatformálásban. A sértetté válás kockázatának csökkentése érdekében bővíteni kell az állampolgárok ismereteit, az egyes elkövetési módszerekről, a megelőzés lehetőségeiről. Ebben nagy segítséget nyújthatnak az említetteken kívül a regionális lapok is, annak érdekében, hogy az egyes cselekvésre képes emberekben az egészséges önvédelmi reflex kialakulhasson. Financiális lehetőségek hiányában akár lakossági járőrözéssel is tehetünk valamit a biztonsági szint emelkedése érdekében.

Regionális jellegű „Sértett-segítő” információs, tájékoztató és tanácsadó iroda is kiemelt jelentőségű.

Az Áldozatvédelmi Iroda működtetése preventív célokat is mozgathat. A sértettek jogainak megismertetésével, vagyonvédelmi tanácsadással, adhat tájékoztatást, a bűncselekmények sértettjeinek, a hatósági intézkedések esetén tanúsítandó helyes magatartásról, az eljárások lefolyásáról. Az időskorú, és különösen az egyedül élő személyek felvilágosításába bevonhatók a rendőrségen kívül, szociális munkások, a polgárőrség, Nyugdíjas Egyesületek, Öregek napközije és más karitatív szervezetek. A közintézményi tájékoztató táblák kitétele, figyelemfelhívó szórólapok szintén nagy segítséget nyújthatnak, mint hasonlóképpen bevont vagyonvédelmi és biztonságtechnikai vállalkozások is.

Mostanra általánossá válhatott az a felfogás, miszerint a bűnözés elleni küzdelem a bűnüldöző szervek és a büntető igazságszolgáltatás hathatós közbeiktatásával önmagában nem rendelkezhet elégséges eszközrendszerrel ahhoz, hogy állampolgári „önvédelem” nélkül felvegye a versenyt a növekvő vagyon elleni támadásokkal.

Személyre szabottan lehet eldönteni, hogy milyen mértékben tudunk saját biztonságunkra anyagi eszközöket fordítani, hogy hol határozható meg az elfogadható, elégséges és a megfelelő mérték.

Megállapítható, hogy az állampolgári önvédelmi mechanizmus folyamatos fejlesztésre szorul.

Reményem fejezem ki, hogy jelen témakifejtés, minimálisan elégséges lehetőséget adott, annak érdekében, hogy észrevegyük és tudatosuljon bennünk, saját biztonságunkért cselekvésre vagyunk mi magunk is késztetve.

IRODALOMJEGYZÉK

[1] Hadmérnök V. Évfolyam 1. szám-2010 március

[2] Prof. Dr. Finszter Géza Közbiztonság és jogállam 2009. DFK-Online.

[3] Cesare Beccaria: A bűnökről és a büntetésekről, (ford.: Madarász Imre) Eötvös József Könyvkiadó Budapest, 1998.

17. szekció

Globalizáció és társadalom

Elnök: Kertész-Bakos Ferenc

Szekció titkár: Fülep Dániel

Előadók:

Előadók	Előadás címe
Matus János	A globalizáció gazdasági, politikai és társadalmi hatásai
Pétervári Zsolt	Adósságmenedzselési stratégiák és annak hazai párhuzamai
Kertész-Bakos Ferenc	Globális etika – a morális igazság, mint többségi gyakorlat
Hollós János	Nemzettudat és a globalizáció hatásainak kommunikációelméleti vizsgálata.
Miroslav Radojicic	Experience of the Republic of Serbia in International cooperation in prevention of financial abuse
Zsebók Csaba	Köztes-Európa, a „mindig felosztandó” érdekszféra – interetnikus kapcsolatok, nemzeti eszmék, globalizáció
Fülep Dániel	A tolerancia diktatúrája mint új vallásháború
Lakó Sándor	Kisvállalkozások szerepe és lehetőségei a globalizált világban, üzemi kísérlet
Fekete Sándor	A csönd, mint felszólító módú figyelmeztetés. A méltatlanul elfeledett Sánta Ferenc.
Fekete Sándor	A multikulturalizmus „útja” az etnocentrizmusig
Cselényi István Gábor	Átváltás holisztikus gondolkodásmódra

Matus János²⁴⁹: A globalizáció gazdasági, politikai és társadalmi hatásai

Absztrakt: A globalizáció lényegét tekintve egy folyamat, amely érzékelteti hatásait az élet minden területén. A folyamattal együtt jár az államok közötti kapcsolatok és kölcsönös függőség erősödése. Számos elképzelés és magyarázat létezik a folyamat kezdetéről, kiterjedéséről, magállíthatóságáról, visszafordíthatóságáról valamint pozitív és negatív hatásairól. A világtörténelmi összefüggésekbe helyezve eljuthatunk egy olyan megállapításhoz, hogy a Föld benépesítése is tekinthető a folyamat kezdetének. A közösségek szervezeti formáinak fejlődése hozzájárult újabb és újabb képességek kialakulásához. A gazdasági képességek gyakorlása hozta létre a legtávolabbra ható összeköttetéseket emberi közösségek között. A technikai és társadalmi képességek egyre gyorsuló tökéletesedése tette lehetővé, hogy a 19. század közepére földrajzi értelemben a világ globálissá vált. Számos közgazdász véleménye szerint a 19. század második felétől a nemzetközi kereskedelem nagyságrendje és kiterjedtsége, valamint a pénzügyi kapcsolatok intenzitása alapján megállapíthatjuk, hogy ez az időszak volt a globalizáció adatokkal is alátámasztható első időszaka. A globalizációs folyamat folytatásához szükséges politikai feltételeket csak a második világháború után sikerült megteremteni azokkal a nemzetközi pénzügyeket és kereskedelmet szabályozó megállapodásokkal, amelyeket a gazdaságilag fejlett államok az 1940-es években írtak alá (Bretton Woods-i megállapodás, GATT). Az 1990-es évek közepétől kibontakozó globalizációs folyamat legerőteljesebb hatásai a nemzetközi pénzügyek, a kereskedelem és a tőkebefektetések területén jelentkeznek. Az utóbbi két évtized számos ellentmondást hozott felszínre, amelyek visszavezethetők a világ gazdaság nemzetközi szabályok segítségével történő kormányzása illetve a nemzeti gazdaságpolitikák céljai közötti különbségekre. A globalizáció jelenlegi szakaszához kritikusan viszonyuló közgazdászok és politikusok irreálisnak tartják a GATT rezsimit felváltó Világkereskedelmi Szervezet keretében létrehozott szabályrendszert.

A globalizáció történelmi előzményei

A globalizáció lényegéről, eredetéről és hatásairól számos nézet került a szakmai és a szélesebb nyilvánosság elé az elmúlt években és évtizedekben. A vélemények a globalizáció már ma is érzékelhető, de még inkább a jövőben várható hatásainak megítélésével kapcsolatban ütköztek a legélesebben. Nem kevésbé élénk érdeklődést váltott ki a globalizáció jelenlegi folyamata változatlan folytatásának vagy esetleges visszafordításának a kérdése is. Mindenesetre a globalizáció lényegének meghatározásában az álláspontok közelebb kerültek egymáshoz, köszönhetően annak, hogy kormányzati tisztségviselők, tudományos kutató intézmények munkatársai és az üzleti világ képviselőinek részvételével számos nemzetközi erőfeszítés történt a folyamat jobb megértése céljából.

Számos elemzés következtetéseinek összesítése alapján megállapítható, hogy a globalizáció egyre szorosabb kapcsolatrendszert hoz létre az államok között, erősíti a kölcsönös függőséget, egy olyan mindenütt jelen lévő „mega trendnek” tekinthető, amely lényeges hatást gyakorol valamennyi nagy nemzetközi folyamatra az információ, a technológia, a tőke, az áruk, a szolgáltatások és az emberek egyre növekvő áramlásán keresztül.^{cvi}

Amennyiben elfogadjuk a globalizáció folyamat jellegét, indokolt annak kezdetét, folytatását és esetleges végét is vizsgálat tárgyává tenni. Barry Buzan és Richard Little angol kutatók a világtörténelmi folyamat elemzése során jutottak arra a következtetésre, hogy a 19. század közepére földrajzi értelemben kialakult a globális nemzetközi rendszer, amelynek alapjait az emberiség a

²⁴⁹ MTA doktora, Professor Emeritus, WSUF John Henry Newman Intézet, matus.janos@chello.hu

megelőző évezredek során rakta le. A globális nemzetközi rendszer kialakulását elősegítő tényezőket a szerzők két csoportra osztották: fizikai technológiák csoportjára és társadalmi technológiák csoportjára. A fizikai technológiák között bemutatták a hadviselés, a szállítás és a hírközlés eszközeinek fejlődését. A társadalmi technológiák sorában különös figyelmet fordítottak az írásbeliség fejlődésére, a kereskedelemre, a világvallások terjedésére és a diplomáciai módszerek kialakulására és fejlődésére. A technológiák két csoportját összefoglalóan interakciós képességként jellemezték.

Az interakciós képességek fejlődése hozzájárult mind magasabb rendű politikai közösségek létrejöttéhez, mind a közöttük létrejövő kapcsolatok (interakciók) magasabb szintre emeléséhez. A két angol kutató szerint ebbe a világtörténelmi folyamatba ágyazható az a fejlődés, amely az emberiséget a gyűjtögető és vadászó csoportok prehisztórikus korától elvezette a modern nemzetállamok és a globális nemzetközi rendszer korába.^{cix}

Buzan és Little a politikai közösségek közötti interakciók négy területét különböztette meg annak alapján, hogy hol történtek a közösségek által alkotott rendszert leglényegesebben érintő változások. A négy terület: a katonai-politikai, a gazdasági, a társadalmi-kulturális és a természeti környezeti szektor. A szerzők hangsúlyozták, hogy míg a katonai-politikai szektorban, történelmileg a politikai hatalmat gyakorló elitiek dominanciája érvényesült, addig a többi szektorban váltakozó intenzitással a társadalom civil csoportjai is szerepet kaphattak. Történelmi példákkal bizonyították, hogy a gazdasági, konkrétan a kereskedelmi interakcióknak sikerült legyőzni a legnagyobb földrajzi távolságokat. Megkülönböztették a kooperációra és a konfliktusokra épülő interakciókat. Az előbbi csoportba sorolták a kereskedelmet, a másodikba a háborúkat.^{cx}

A földrajzi értelemben vett globális nemzetközi rendszer első nagy eredménye a nemzetközi kereskedelem jelentős növekedése volt azt követően, hogy az angol Parlament 1846-ban visszavonta az úgynevezett „Gabona Törvényeket”, amelyek lényege az angol farmerek védelme volt külföldi versenytársakkal szemben. Angliában ekkor már létezett a szabad kereskedelem koncepciója, amelyet Adam Smith közgazdász tett közzé 70 évvel korábban megjelent „A nemzetek gazdagsága” című könyvében, azonban elméletének alkalmazására csak a protekcionista törvények visszavonása után kerülhetett sor. A törvénymódosítások után az angol kormány kétoldalú szerződések sorozatával készítette a többi európai államot a nemzetközi kereskedelem előtt álló akadályok lebontására. A brit diplomáciai erőfeszítéseket hatékonyan támasztotta alá a brit haditengerészet, amely a kor legerősebb katonai képességének számított. A globalizációnak ebben az első szakaszában korábban nem tapasztalt méretűvé vált az árul, a tőke és az emberek áramlása az államok, földrajzi régiók és kontinensek között. Mindezek a fejlemények optimizmussal töltötték el Európa számos országának polgárait, akik a gazdagodás reménye mellett egy békés időszak eljövételében is bíztak.^{cxí}

Amíg a gazdaság területén egyre intenzívebbé váltak az interakciók, a katonai-politikai területen erősödött a stratégiai rivalizálás. Miközben már több mint egy évtizede folyt a haditengerészeti versengés Anglia és Németország között, az első világháborút közvetlenül megelőző években az angol Lloyds biztosító társaság biztosította a német kereskedelmi flottát. A Lloyds elnöke a Brit Birodalmi Védelmi Bizottság által szervezett meghallgatáson 1912 februárjában kijelentette, hogy egy esetleges háború esetén a német kereskedelmi hajókban az angol haditengerészet által okozott károkat a társaságnak meg kellene téríteni. Norman Angel, angol újságíró, a „Nagy Illúzió” című, 1910-ben megjelent könyvében arra a következtetésre jutott, hogy „...a háború gazdasági előnyei olyannyira illuzórikusak, a kereskedelmi és pénzügyi kapcsolatok az országok között olyan szorossá váltak, hogy egyetlen racionálisan gondolkodó ország sem forgathatja a fejében, hogy háborút indítson”.^{cxii} Az első világháború az általános várakozások ellenére kitört. A háborúban közvetlenül vagy közvetett módon rész vett államok száma, az emberéletben és anyagi javakban okozott pusztítás nagysága, a háború térben és időben való kiterjedtsége okán joggal nevezhetjük az első világháborút az első globális háborúnak.^{cxiii}

A világháború megszakította az államok közötti intenzív kereskedelmi és pénzügyi kapcsolatok folyamatát. A szabad kereskedelem gyakorlatát felváltotta a protekcionizmus, a belső piacok védelme az importtal szemben. Az import korlátozását és az export támogatását az államok nemzeti valutáik egyoldalú kompetitív leértékelésével érték el. Ez a gyakorlat vitákat és éles érdekkonfliktusokat okozott az államok kapcsolataiban. A fél évszázaddal korábban kezdődött globalizáció megszakadt. A világ gazdaság korábbi rendjének felbomlásához hozzájárult az a tény, hogy Anglia vezető szerepe jelentősen meggyengült, ezért nem volt képes fenntartani a 19. század második felében kialakult, az arany sztenderdre épülő stabil nemzetközi pénzügyi rendet. A szakirodalom „hegemonikus stabilitásnak” nevezi Anglia gazdasági hatalma segítségével a 19. század második felében fenntartott nemzetközi gazdasági rendet. Gazdasági hatalma alapján a két világháború között az Egyesült Államok képes lett volna átvenni Anglia szerepét, azonban politikailag erre még nem volt felkészülve.^{cxiv}

A globalizáció második szakasza

Nemzetközi pénzügyek

A világ gazdaság vezetésében szerepcserét végrehajtó két nagyhatalom, az Egyesült Államok és Anglia képviselői már a második világháború alatt konzultációkat folytattak a háború utáni nemzetközi pénzügyi rendről. Kezdeményezésükre jött létre 1944 júliusában 44 állam kormánya képviselőinek részvételével az Egyesült Államokban egy Bretton Woods nevű kisvárosban az új pénzügyi rendszer alapjait meghatározó konferencia. A konferencia döntéseit alapvetően meghatározta az a következtetés, hogy a nemzetközi pénzügyi rendszer stabilitását nem lehet a piaci erőkre bízni, szükség van a kormányok által elfogadott szabályok alkalmazására. Egyetértés alakult ki abban, hogy a stabilitást a nemzeti valuták rögzített árfolyama biztosítja, amelytől legfeljebb 1 százalékos eltérés lehetséges mindkét irányban. Az Egyesült Államok vezető szerepet vállalt az új rendszer fenntartásában azzal, hogy a dollár árfolyamát aranyban rögzítette: 1 uncia arany értéke egyenlő volt 35 USA dollárral.^{cxv} A konferencia résztvevői kötelezettséget vállaltak a nemzeti valuták átválthatóságának visszaállítására, ami az 1950-es évek végén be is következett. A Bretton Woods-i (továbbiakban BW) konferencián létrehozott nemzetközi intézmények közül a Nemzetközi Valutaalap feladataként határozták meg a kialakított rendszer fenntartását.

A háborút követő években, Európában és Ázsiában központi feladat volt a gazdaságok talpra állítása, a háború okozta károk felszámolása. Az újjáépítést jelentősen hátráltatta a pénzhiány. Az Egyesült Államokkal kialakított politikai és gazdasági kapcsolatok hozzájárultak ennek a problémának a megoldásához azzal, hogy az Egyesült Államok segélyeket nyújtott (Marshall segély), megnyitotta belső piacát partnerei előtt, amely lehetővé tette számukra az export bevételek növelését, katonai támaszpontokat létesített szövetségesei területén, ahol a helyi állampolgárok dollár bevételekre tettek szert. Mindezek következtében jelentősen növekedett a külföldön felhalmozott dollár mennyisége, amely a BW rendszer első megingásához vezetett. Az amerikai vezető szerep része volt ugyanis az a vállalat, amely szerint papír dollárt a meghatározott árfolyamon az Egyesült Államok központi bankja aranyra cserélte. Az 1960-as évek elejére számos spekulációs kísérlet történt, amely veszélyt jelentett az amerikai aranytartálékokra nézve. Számos ország központi bankja és a bázeli Nemzetközi Fizetések Bankja közreműködésével piaci műveletek alkalmazásával sikerült időleges megoldást találni, de a kötött valutarendszert fenyegető veszélyeket nem sikerült véglegesen megszüntetni.^{cxvi}

Az 1960-as évek elejétől az amerikai és az európai bankok megkezdték külföldi terjeszkedésüket, egyre több bankfiókot létesítettek külföldön. Ezzel párhuzamosan a multinacionális vállalatok nemzetközi pénzügyi tevékenysége is megélné a termelés internacionalizálódása következtében. A pénzügyi tranzakciók volumenének növekedését az is magyarázza, pénzügyi spekulánsok igyekeztek hasznot húzni a kamatlábakban meglévő különbségekből és a nemzeti valuták közötti átváltási arányok lehetséges változásaiból.

Részben a külföldön felhalmozott papír dollárok, részben a megnövekedett nemzetközi pénzügyi tranzakciók nyomásának hatására az Egyesült Államok egy olyan döntési kényszer elé került, amely lényegében a BW rendszer végéhez vezetett. 1971 augusztusában Nixon elnök bejelentette, hogy az Egyesült Államok a továbbiakban nem teljesíti azt a vállalását, hogy a papír dollárt aranyra cseréli. A döntés időpontjában az amerikai központi aranytartalék 10 milliárd dollár volt és azzal szemben 80 milliárd dollár értékű papírpénz volt külföldön. A Nixon döntéssel megszűnt a dollár aranyra való átválthatósága, ezzel a BW rendszer megszűnt. Az amerikai pénzügyi rendszert érintő további döntések 10 százalékos importadót vezettek be a tartós használati cikkekre, majd 10 százalékkal leértékelték a dollárt. A döntések hatásai döntően Nyugat-Németországot és Japánt érintették, mivel megdrágították az Egyesült Államokba irányuló exportot.^{cxvii}

A BW rendszer megszűnése után a pénzpiacok egyre nagyobb hatást kezdtek gyakorolni az államok gazdaságpolitikájára. A kötött valuta árfolyam rendszer megszűnése és a lebegő árfolyam rendszer 1973 után történt tényleges megvalósulása fokozta a bizonytalanságot nemcsak a pénzügyi rendszerben, hanem a nemzetközi kereskedelmi rendszerben is. Az elméleti közgazdaságtan feltételezése szerint a pénzpiacok képesek a racionális viselkedésre. Dani Rodrik amerikai közgazdász szerint a pénzügyi spekulánsok egy bizonyos pontig képesek a racionális viselkedésre, azonban egy bizonyos ponton túl a mániák és pánikok lesznek úrrá a piacon és a piac viselkedése irracionálissá válik. Az 1800 óta bekövetkezett válságok tapasztalatai szerint a nagy nemzetközi tőkemozgások ismétlődően bankválságokat okoznak. 2007-ben, egy évvel a legutóbbi pénzügyi válság kirobbanása előtt, az egy nap alatt végrehajtott devizaműveletek összege kilencvenszer nagyobb volt, mint az egy napra jutó világkereskedelmi tranzakciók összessége.^{cxviii}

Az 1980-as évektől a gazdaságpolitikai gyakorlatban a dereguláció és liberalizáció előtérbe kerülésével még nagyobb hangsúlyt kapott a pénzügyi piac racionalitása és önszabályozó képessége. Az innováció jelszavával pénzügyi termékek sokasága jelent meg, amelyek a legtöbb esetben érthetetlenek voltak a fogyasztók többsége számára. 1989-ben a Washingtoni Konszenzus néven vált ismertté az a gazdaságpolitikai érvrendszer, amely a fenntartható gazdasági fejlődés leghatékonyabb receptjének címére tartott igényt. A már korábban alkalmazott dereguláció és liberalizáció mellett a várható nemzetközi politikai változásokra való tekintettel – a szovjet ellenőrzés alatt lévő politikai és gazdasági rendszerek összeomlása – a privatizációt, az állami tulajdon megszüntetését is napirendre tűzte. A Washingtoni Konszenzus megjelenésével fémjelzett komplex gazdaságpolitikai irányelv rendszer betetőzése volt Ronald Reagan és Margaret Thatcher által elindított fordulatnak az amerikai és a brit gazdaságban, amelynek lényeges eleme volt a kormányzati beavatkozás csökkentése a pénzpiacok működésébe. Jól jellemzi ezt a hangulatot Alan Greenspan – nek, a Federal Reserve volt elnökének „A zűrzavar kora” című könyvében közreadott gondolata, amely szerint: „Bármely befektetési magatartást érintő kormányzati megszorítás csorbítaná a kockázatvállalást, amely nélkülözhetetlen a kockázati alapoknak ahhoz, hogy a világ gazdaság működéséhez – különösen az Egyesült Államok gazdaságához – hozzájárulhassanak. Miért akarjuk meggátolni a Wall Street méheinek beporzó tevékenységét”?^{cxix}

A Federal Reserve egy későbbi elnöke nem osztotta Greenspan optimizmusát a pénzügyi rendszer deregulációjával kapcsolatban. Dani Rodrik idézi Ben Bernanke véleményét, amely szerint: „...talán megbocsátható, ha valaki úgy véli, hogy szemben azzal, amit előzetesen gondoltunk, a pénzügyi innovációtól elvárt előnyök nem nagyon jelentkeztek”.^{cxx}

Az Egyesült Államok jelentős változásokat vezetett be pénzügyi rendszerébe 1999-ben, a Gramm – Leach – Bliley törvény elfogadásával, amely lehetővé tette az USA államai közötti bankügyleteket, illetve megengedte, hogy az amerikai pénzügyi intézmények végezzenek kereskedelmi, befektetési és biztosítási tevékenységeket korlátozás nélkül. 1933-ban ugyanis a gazdasági válság tanulságaként az amerikai Kongresszus a Glass – Steagall törvénnyel szétválasztotta az említett pénzügyi területeket, mivel az általános vélemények szerint az univerzális bankolás átláthatatlansága hozzájárult az 1929-es válsághoz. Az 1990-es években az amerikai pénzügyi intézmények kitartóan

lobbiztak a korlátozás megszüntetése érdekében, ami 1999-ben az új törvénnyel bekövetkezett.^{cxxi} Az Egyesült Államok pénzügyi intézményeinek tevékenysége a törvényi változások következtében átláthatatlanabbá és ellenőrizhetetlenebbé vált. A rendszer átláthatatlanságához nagy mértékben hozzájárult a különböző pénzügyi (nyugdíj, egészségügyi, biztosítási) alapok tevékenységének engedélyezése a hagyományos pénzügyi tevékenységek területén. Paul Krugman amerikai közgazdász szerint káros volt az úgynevezett „árnyék bankolás” engedélyezése megfelelő szabályozás nélkül. Az „árnyék bankolás” kategóriájába tarozó pénzügyi intézmények nagy kockázatokkal járó pénzügyi műveleteket hajtottak végre és hozzájárultak az Egyesült Államokban a 2008 őszi pénzügyi válság kirobbanásához.^{cxxii}

Dani Rodrik szerint a pénzügyi globalizáció kiábrándító eredményre vezetett. A gazdaságukat megnyitó országok nagyobb kockázattal szembesültek, anélkül hogy ellentételezéseként magasabb gazdasági növekedési ütemet értek volna el.^{cxxiii} A Washingtoni Konszenzus általános elfogadása utáni időszakban számos nemzetközi pénzügyi válság tört ki. Kiemelkedik közülük az 1994 – 1995-ös mexikói válság, az 1997 – 1998-as ázsiai válság és természetesen a 2008 őszén kezdődött és máig ható pénzügyi válság, amely az Egyesült Államokban kezdődött, mint jelzőválság, amelynek során az ingatlanpiacon bekövetkezett gyors fellendülést hirtelen zuhanás követte.^{cxxiv} A 2008-as válság egyértelműen cáfolja az elmélet azon állítását, amely szerint a pénzügyi piacok racionálisan viselkednek. Paul Krugman gondolatmenete szerint növekvő gazdaságokban ösztönzés van mind a kölcsönzők mind a kölcsönt felvevők oldalán a tevékenység aktivizálására a nagyobb profit megszerzése érdekében. Jellemzően így van ez növekvő ingatlanárak – telkek és lakások – esetében. Szerinte fontos közben figyelemmel kísérni a kölcsönzött pénzmennyiség arányát a nemzeti jövedelemhez. Összehasonlította az amerikai háztartások adósságai arányának alakulását a nemzeti jövedelemhez és úgy találta, hogy 2006-ban meghaladta az 1929-ben, a válság előtt elért szintet. Arra a következtetésre jutott, hogy magas adósságszint esetén bármely kiszámíthatatlan negatív fordulat a gazdaságban az ingatlanárak zuhanásához és a pénzügyi források elapadásához vezethet. Következtetése alátámasztásához Krugman felhasználta Hyman Minsky amerikai közgazdász elméletét, amely a haszonszerzésre irányuló pszichológiai motivációval magyarázza a pénzügyi válságok ciklikus ismétlődését.^{cxxv}

A nemzetközi pénzpiacok folyamatos átalakulása a BW rendszer megteremtésétől annak bukásán keresztül a mai napig a nemzetközi kapcsolatok egyik leginstabilabb szféráját alkotta. A hidegháború első két évtizedében érvényesült az Egyesült Államok egyértelmű vezető szerepe. A gazdasági hatalmi egyensúlyok eltolódása azonban szükségessé tette a szorosabb partneri együttműködést az Egyesült Államok és politikai szövetségesei között. Ennek következtében a vezető szerep helyett a közös kormányzás feladatai kerültek előtérbe. A több szereplő részvételével gyakorolt közös kormányzás azonban egyre határozottabban hozta felszínre a nemzeti érdekek és a közös szabályozás közötti feszültségeket. Közben a közgazdasági elméletben is folytatódik a vita arról, hogy szükség van-e egyáltalán nemzetközi kormányzásra, célszerű-e szabályokkal korlátozni a pénzpiacok működését, vagy a gazdasági források felhasználása szempontjából a leghatékonyabb megoldást, a pénzpiacok önszabályozó képességére való támaszkodást célszerű választani. Az elmúlt két évtized pénzügyi válságaiból levont következtetés, amely szerint a jövőbeni válságok elkerülésének legfontosabb feltétel a nemzeti pénzügyi rendszerek megerősítése, fontos szempont marad a nemzeti kormányok számára. Alapvető dilemma marad azonban, hogy fenntartható-e az elmúlt fél évszázadban kialakult konszenzus a világgazdaságban való szabadabb pénzáramlásról azon bonyodalmak közepette, amelyeket a globalizáció okozott.^{cxxvi}

Nemzetközi kereskedelem

Multilaterális tárgyalási fórumokon a nemzetközi kereskedelem három évvel később jelent meg, mint a nemzetközi pénzügyek. A nemzeti érdekek és a nemzetközi szabályozásra irányuló törekvések a kereskedelemben élesebben ütköztek, mint a pénzügyekben. A két világháború között a nemzetközi kereskedelem területén is jelentős visszalépések történtek a szabad kereskedelemről a

protekciónizmus irányában. Az Egyesült Államokban az 1930-ban elfogadott Smoot – Hawley törvény például, az egyik legszigorúbb import korlátozó törvény volt abban a korban.^{cxxvii} A világkereskedelem zavaraiából eredő nehézségek azonban fokozatosan ismét a kereskedelem liberalizálására irányították a figyelmet. A viták során a nyitott nemzetközi kereskedelmi rendszert összefüggésbe hozták a nemzetközi békével, azzal a feltételezéssel, hogy a kettő kölcsönösen feltételezi és elősegíti egymást.

A nemzetközi kereskedelem szabályozására az első kísérlet 1947-ben a Havannában rendezett konferencián történt, ahol megállapodásokat írtak alá a kereskedelmi kapcsolatok szabályozásáról, többek között egy Világkereskedelmi Szervezet létrehozásáról. A havannai konferencián kiderült, hogy számos kérdésben a gazdaságilag legfejlettebb államok képviselői sem értenek egyet. Anglia például az akkor még létezett gyarmati területekkel való kereskedelemben a preferenciális rendszer fenntartása mellett foglalt állást, az Egyesült Államok azonban határozottan ellenezte ennek a rendszernek a fenntartását. A Havannában aláírt megállapodások közül a Világkereskedelmi Szervezet létrehozása nem valósult meg, mert az amerikai Törvényhozásban a képviselők leszavazták. Létrejött viszont az Általános Vám és Kereskedelmi Megállapodás (GATT), amely az ipari termékek nemzetközi kereskedelme előtti akadályok fokozatos lebontását tűzte ki célul. A GATT szabályok tiltották a dömping, a kormányzati támogatások és a mennyiségi korlátozások alkalmazását a nemzetközi kereskedelemben. A résztvevő kormányok megállapodtak a legnagyobb kedvezmény elvének értelmezésében és alkalmazásában, amely a gyakorlatban azt jelentette, hogy egy adott országból származó termékkel kapcsolatban adott kedvezményeket a kedvezményt adó állam köteles alkalmazni bármely partnerországból származó azonos termékre.^{cxxviii}

A nemzetközi pénzügyekhez hasonlóan az Egyesült Államok vezető szerepet vállalt a nemzetközi kereskedelemmel kapcsolatos tárgyalások szervezésében is. A munka döntő része a GATT keretében szervezett kereskedelmi tárgyalási fordulókra zajlott. 1947 és 1986 között nyolc tárgyalási fordulóra került sor, amelyek jelentős csökkenést eredményeztek a nem mezőgazdasági termékek vámtételeiben. Ezen időszak alatt a mezőgazdasági termékeket érintő vámokat nem sikerült csökkenteni. A vámok csökkentése hozzájárult a világkereskedelem volumenének növekedéséhez és a GATT rendszerben résztvevő államok gazdasági fejlődéséhez.

Az 1960-as évek végétől fontos változások jelei voltak tapasztalhatók a nemzetközi kereskedelmi rendszerben. A nemzetközi politika elmélet az erősödő kölcsönös függőségben látja annak a magyarázatát, hogy mind a pénzügyekben, mind a kereskedelem területén fokozódott a nemzeti érzékenység a függőséggel együtt járó külső hatásokkal szemben. Ezt a trendet erősítették a világgazdaság struktúrájában bekövetkezett változások. Az élőmunka igényes iparágak súlypontja a gazdaságilag fejlett államokból fokozatosan áttevődött az új iparosodó államokba. A termékek árában megjelentek a lényegesen eltérő munkajogból és környezetvédelmi sztenderdekből eredő különbségek. Az általános válasz erre a problémára a protekciónizmus új, burkoltabb formáinak megjelenése a nemzetközi kereskedelemben. Olyan, import korlátozó intézkedések jelentek meg, mint új kormányzati beszerzési politikák, új egészségügyi és környezetvédelmi szabályok. Ezen túl a GATT szabályok lehetővé tették, hogy az átmeneti gazdasági nehézségekkel küzdő államok időlegesen eltérjenek a szabályoktól például olyan esetben, amikor versenyképtelen, vagy kezdő vállalkozásaikat védeni akarják az import versenyével szemben. Ez a megengedő szabály feltételezte, hogy az adott állam egyébként elkötelezte magát a liberális kereskedelem elvei mellett. A szakirodalom „beágyazott liberalizmusnak” nevezi ezt a GATT rendszerre jellemző megoldást.^{cxxix}

A nemzetközi pénzügyek területén a lebegő árfolyamrendszer, a nemzetközi kereskedelemben az új protekciónista tendenciák megjelenése és a közel keleti konfliktusok okozta energia árrobbanás más tényezőkkel együtt a világgazdaság növekedésének lelassulásához vezetett az 1970-es évektől. Erre az időszakra tehető az adósságválság elmélyülése, amely a gazdaságilag kevésbé fejlett államokat sújtotta elsősorban. Számos politikus és közgazdász úgy vélte, hogy ezek a fejlemények már a GATT rendszer létét fenyegetik. Ezért az 1986-ban kezdődött Uruguayi kereskedelmi tárgyalási forduló

feladatává tették a megoldás keresését. A gazdaságilag fejlett államok a GATT átalakításában látták a megoldást, a gazdaságilag fejlődő államok – harmadik világ – egy új nemzetközi intézmény létrehozását javasolták. A gazdaságilag fejlett államok – mindenekelőtt Anglia és az Egyesült Államok – három új probléma napirendre tűzését szorgalmazta, amelyeket a GATT nem szabályozott: a szolgáltatásokat, a szellemi tulajdon védelmét és a kereskedelmi jellegű befektetéseket. Hat évig tartó tárgyalások után sikerült megállapodni a kormányok képviselőinek a megoldásról, amely végül egy új szervezet, a Világkereskedelmi Szervezet (WTO) létrehozása volt. A tárgyalások felgyorsításához és befejezéséhez hozzájárult az amerikai kormány, személyesen Clinton elnök, aki az 1990-es évek elején javaslatot tett egy csendes óceáni gazdasági együttműködési szervezet létrehozására is, ezzel is ösztönözvén európai partnereit a megegyezésre. Végül a WTO-t létrehozó egyezményt 1994 áprilisában írták alá a marokkói Marrakechben, amely 1995 januárjában lépett hatályba. Az új egyezmény szabályokat alkotott a szolgáltatásokról, a szellemi tulajdon védelméről és a kereskedelemmel kapcsolatos befektetésekről. Fontos új eleme a kereskedelmi vitákat rendező kötelező érvényű mechanizmus. A megállapodást 124 állam képviselői írták alá, Kína 2001-ben csatlakozott a szervezethez.

Dani Rodrik szerint a WTO létrehozása megváltoztatta annak a rendszernek a jellegét, amelyet a GATT keretében hoztak létre, egyben jelezte egy újfajta globalizáció beköszöntét. A korábbi rendszerben az államoknak lehetőségük volt prioritásként kezelni a nemzeti érdekeket és a belpolitikai megfontolásokat. A WTO által bevezetett rendszerben a nemzetközi kereskedelmi és pénzügyi folyamatoknak rendelődtek alá a nemzeti gazdaságpolitikák. A gazdasági globalizáció új szakasza, amelyet Rodrik hiperglobalizációnak nevez, önmagáért való játék lett, amelynek lényeges követelményei: az alacsony vállalati adózás, feszes költségvetési politika, dereguláció és a szakszervezetek hatalmának gyengítése.^{cxv} A WTO ellen számos tömegtüntetés zajlott az elmúlt két évtizedben, gyakran erőszakos akciók kíséretében. Az 1999 novemberében az Egyesült Államokban, Seattle-ben szervezett WTO csúcstalálkozót a tüntetők meghiúsították.

A közgazdasági elméletben vita van a szabad kereskedelem hatásairól. A klasszikus elmélet szerint a korlátozásmentes kereskedelemről minden résztvevő hasznot húzhat, mert szakosodhat azon termékek előállítására, amelyeket a rendelkezésére álló termelési tényezőkkel (tőke, föld, munka) a leghatékonyabban előállíthat. Ez a lényege a „komparatív előnyök” elméletének, amely jelenleg is erős hatást gyakorol a közgazdasági gondolkodásra. Robert Gilpin amerikai közgazdász azonban arra a következtetésre jutott, hogy a kormányoknak számos lehetősége van a termelési tényezők manipulálására, mesterségesen lehet előnyöket teremteni a tudomány és technika segítségével, amelyeket helyesebb „kompetitív előnyöknek” nevezni. Ezen túl a vállalatokon belül – mindenekelőtt a multinacionális vállalatok esetében – folytatott kereskedelem terjedése alapvető változásokat idézett elő a kereskedelem jellegében és megítélésében. A viták ellenére Gilpin arra a következtetésre jut, hogy a kereskedelem hozzájárult a jólét növeléséhez az egész világon, de ezzel párhuzamosan olyan problémák is felmerültek, amelyek a kereskedelmi rendszer politikai alapjainak aláásásával fenyegetnek.^{cxvi} Dani Rodric erőteljesebb kritikát fogalmaz meg a szabad kereskedelem hatásaival kapcsolatban. Szerinte a nemzetközi kereskedelem lényegesen átrendezi a jövedelmek elosztását országokon belül. Egyes csoportok nyernek, más csoportok veszítenek. Lényeges kérdés, hogy milyen a két csoport egymáshoz való aránya és hogyan hat ez az arány az ország egészének helyzetére. Különbséget kell tenni a protekcionizmus és a szabad kereskedelem jól megalapozott ellenzése között. Megalapozott az ellenzés akkor, ha a belőle származó előnyök viszonylag csekélyek a jövedelmek újraelosztásából származó veszteségekhez képest, vagy sértik a társadalmi közmegegyezést.^{cxvii}

Nemzetközi tőkemozgások

A nemzetközi tőkemozgások szabályozása ellentmondásosabbnak és vitatottabbnak bizonyult, mint a pénzügyek és a kereskedelem szabályozása, ezért az elmúlt évtizedekben a kormányok közötti megállapodásokra tett kísérletek döntő többsége sikertelennek bizonyult. Pedig a tőkebefektetések

gyakorlata évszázadokkal ezelőtt kialakult és szerepet játszott a nemzetközi gazdasági kapcsolatok, főleg a világkereskedelem fejlődésében. A tengeri hajózási útvonalak megnyitása a 15. század végén megteremtette az igényt egyrészt kereskedelmi hajók építésére, másrészt a meginduló tengerentúli kereskedelem finanszírozására. Európában sorra alakultak a kereskedő társaságok, közülük is kiemelkedik a Brit Kelet Indiai Társaság és a Holland Kelet Indiai Társaság. Mindkét társaságot magánbefektetők hozták létre a 17. század elején, és kormányaiktól kizárólagos jogot kaptak a távol kelettel való kereskedelemre. A két társaságnak nagy szerepe volt abban, hogy India a Brit Birodalom, Indonézia pedig Hollandia érdekszférájának részévé vált.^{CXXXIII}

A nagyméretű külföldi befektetésekhez szükséges tőke elsőként Angliában halmozódott fel. Az angol tőke fontos szerepet játszott a vasúti hálózatok kiépítésében a világ számos térségében, mindenekelőtt saját gyarmatain. Egy másik fontos angol tőke kiviteli terület a tengeri kikötők építése, mivel a tengeri hajózás infrastrukturális feltételeinek biztosítása alapvető angol stratégiai érdek volt. A külföldi tőke fontos célpontjává vált a 19. század második felében a bányászat és a mezőgazdaság. Az erősödő amerikai kapitalizmus egyik fontos jelzése volt, hogy a 20. század elejére az angol érdekek rovására döntő szerephez jutott Közép-Amerikában, a mezőgazdasági ágazatban (United Fruit Company), ahol ma is fontos gazdasági és politikai szerepet tölt be.^{CXXXIV} A 19. század utolsó évtizedeiben a külföldi közvetlen befektetések megjelentek az ipari termelés és az energiaforrások kiaknázása területén is. A Bell Telefontársaság, a Standard Oil és a General Electric multinacionális vállalatok váltak elsőként ismertté külföldi befektetéseik következtében. Az első világháborúig terjedő időszak során az Egyesült Államok multinacionális vállalatai az amerikai nemzeti jövedelem 7 százalékát fektették be külföldön.^{CXXXV}

Spero és Hart meghatározása szerint multinacionális korporációnak (MNC) nevezzük azt a vállalkozást, amely egynél több országban birtokol vagy ellenőriz hozzáadott értéket teremtő tevékenységet. A soknemzetiségűség mértékét számos tényezővel lehet jellemezni. Ilyen tényezők: a külföldön működő leányvállalatok száma, a külföldön található tulajdonrész és bevételek aránya a teljes tulajdonhoz és a teljes bevételhez. A multi nacionalitást jellemző mutató lehet az országok száma, ahonnan az alkalmazottak származnak.^{CXXXVI}

A második világháború után a nemzetközi pénzügyekben és a nemzetközi kereskedelemben kialakult amerikai vezető szerepet kiegészítette az Egyesült Államok multinacionális vállalatainak világméretű expanziója, amely elsősorban az ipari termelés területén volt érzékelhető. Az 1980-as évektől az európai, a japán és néhány új iparosodó ország multinacionális vállalatai is növelték aktivitásukat és hatásukat a világ gazdaságában. Az MNC-k nemzetközi tevékenységét számos tényezővel indokolja a szakirodalom. Fontos motiváló tényező a nemzetközi piacokhoz való távolság csökkentése, a kereskedelemmel kapcsolatos kiadások csökkentése, a vámtételekben meglévő különbözőségek kihasználása, a termelési költségek csökkentése az olcsó munkaerő felhasználásával. A „termék ciklus elmélet” szerint miután a hazai piacokon csökken a kereslet egy új termék iránt, a vállalkozás első lépésként export piacokat keres, majd egy következő szakaszban külföldre viszi a termelést egy leányvállalat létrehozásával. Az MNC-k belső stratégiai megfontolásai mellett a tőkebefektetésekre hatással vannak a kormányok gazdaságpolitikái, amelyekkel ösztönözhetik, vagy gátolhatják a külföldi tőkebefektetéseket. A kormánypolitikáknak is szerepük volt abban, hogy a tőkemozgások irányi és fő célpontjai jelentős változásokon mentek át az elmúlt évtizedekben.^{CXXXVII}

Az MNC-k hatásairól a befogadó országokban élénk viták zajlottak különböző nemzetközi fórumokon. A külföldi tőke nemzetgazdaságokra gyakorolt hatásairól ellentétes vélemények kerültek előtérbe a viták során. A pozitív hatásokat hangsúlyozó vélemények szerint a külföldi befektetők munkaalakat teremtenek, új technológiákat és vezetési eljárásokat honosítanak meg, hozzájárulnak az export bevételek növeléséhez. A negatív vélemények szerint a külföldi tőke elsorvasztja a hazai vállalkozásokat, kiviszi az országból a megtermelt profitot, megakadályozza a hazai kutatást és fejlesztést, mert ezt a tevékenységet a vállalat központjában koncentrálja és végül beavatkozik a fogadó ország belpolitikájába. A legnagyobb félelmek az Egyesült Államok

multinacionális vállalataival kapcsolatban tapasztalhatók, mivel ők a legerősebbek, legagresszívbabbak és tevékenységük morális problémákat is felvet. Ugyanakkor az európai multinacionális vállalatokat humánusabb, szociálisan érzékenyebb üzleti partnereknek tekintik.^{cxxxviii}

Az egyes országok kormányai eltérő gyakorlatot alkalmaznak a multinacionális vállalatok tevékenységének ellenőrzésére. Az ellenőrzés legfontosabb formája a kezdő beruházások hatásának vizsgálata a nemzetgazdaságra, különös tekintettel a kulcsfontosságú szektorokra. Az Egyesült Államok elnökének joga van megakadályozni külföldi cég befektetését az amerikai gazdaságba, amennyiben úgy ítéli meg, hogy az veszélyt jelent a nemzetbiztonságra nézve. Erőteljesen védett iparágak a hadiipar, az atomipar, a repülőgépgyártás és az informatika. Kanadában hagyományosan erőteljes félelmek alakultak ki az Egyesült Államok multinacionális vállalatainak tevékenységével szemben, nemcsak gazdasági, hanem kulturális okok miatt is. A kanadai kormány az által alkalmazott korlátozások miatt többször vitába keveredett az Egyesült Államokkal. A fejlett ipari államok között a legerőteljesebb korlátozásokat a külföldi tőkebefektetésekkel szemben a japán kormány alkalmazta. Az Egyesült Államok nyomására csak az 1960-as évek közepétől csökkentette a teljesen vagy csak részben védett iparok számát. A pénzügyi szektorba pedig csak az 1980-as évek közepétől enyhítette a korlátozásokat, de az ellenőrzés folyamatát fenntartotta. A Nemzetközi Kereskedelmi és Ipari Minisztérium hatékony kormányzati mechanizmusnak bizonyult a külföldi befektetések engedélyezése és ellenőrzése terén. A kormányzati ellenőrzés mellett hatékony megoldásnak bizonyult a japán cégek által létrehozott „keiretsu” rendszer, amelyben ellenségesnek tekintett külföldi felvásárlási kísérletek esetén a japán cégek felvásárolják egymás részvényeit, így akadályozzák meg a külföldi tulajdonszerzést. Jelenleg is védelem alatt állnak olyan gazdasági ágazatok, mint a mezőgazdaság, halászat, erdőgazdaság, bányászat, bőripar és olajipar.^{cxxxix}

Az Európai Unióban nincs közös ellenőrzési rendszer a külföldi befektetésekkel kapcsolatban, mert a tagállamok fenntartották maguknak a jogot a multinacionális vállalatokkal kapcsolatos döntések területén. Általános törekvés tapasztalható az EU-ban az amerikai és a japán multinacionális vállalatokkal való versenyképesség fenntartására. Anglia hagyományosan megengedő politikát alkalmaz a külföldi befektetésekkel kapcsolatban, 1979 óta a piacra bízta a döntéseket. Az EU tagállamai általában elfogadták az OECD ajánlásait először a hosszú távú majd a rövid távú tőkemozgások liberalizálásával kapcsolatban.

A multinacionális vállalatok világgazdaságban játszott szerepének szabályozására a hidegháború idején, a fejlődő államok tettek átfogó kísérletet az ENSZ keretében. A fejlődő államokat tömörítő 77-ek csoportja javaslatára az ENSZ Gazdasági és Szociális Tanácsa létrehozta a „Transznacionális Korporációk Bizottságát”, amely 1974-ben napirendre tűzte az MNC-k magatartási szabályzatának kidolgozását. A „Code of Conduct” az ENSZ napirendjén szerepelt az 1990-es évek elejéig, amikor erőfeszítései végleg kudarcba fulladtak. A viták bebizonyították, hogy a nyugati államok csoportja nem volt érdekelt a javasolt szabályzat kidolgozásában, ezért a viták a hidegháborúra jellemző ideológiai és politikai szinten zajlottak. Az 1990-es évek elején a kérdés lekerült az ENSZ napirendjéről. Az azóta végbement események alátámasztották, hogy az MNC-k székhelyeül szolgáló országok nem érdekeltek a nemzetközi szabályozás kidolgozásában.^{cxli} Hasonló eredménnyel zárultak az ENSZ fórumain folytatott viták az új nemzetközi gazdasági világrendről, és a hidegháború végén a fejlődő államok is csatlakoztak a „Washingtoni Konszenzusban” meghirdetett alapelvekhez és egy sikeresebb gazdasági fejlődési modell reményében csatlakoztak a nemzetközi pénz és tőkepiacokhoz.

A globalizáció hatásai és következményei

A globalizáció jelenlegi szakaszának hatásai a gazdasági integrációval, az államok közötti kölcsönös függőségi viszonyok további erősödésével hozhatók összefüggésbe. A kölcsönös függőség erősödését a gazdaság területén a nemzetközi kereskedelemmel, a nemzetközi pénzügyi tranzakciók alakulásával és a nemzetközi tőkemozgásokkal kapcsolatos adatok támasztják alá. Egy jellemző adat a kölcsönös függőség erősödésére. 1992-ben a Boeing repülőgépgyár az utasszállító gépekhez szükséges

alkatrészek 90 százalékát maga gyártotta és csak 10 százalékát importálta. 2001-ben már az alkatrészek 50 százaléka származott importból.^{cxli} Ennél az adatnál természetesen azt is figyelembe kell venni, hogy a világkereskedelemben egyre nagyobb arányban szerepel a multinacionális vállalatokon belüli kereskedelem.

A gazdasági adatokon túl a szakmai és az általános közvéleményt az is foglalkoztatja, hogy van-e összefüggés a globalizáció és a stabil nemzetközi rend és a béke megőrzése között. Thomas Friedman, amerikai újságíró szerint a globalizáció jelenlegi szakaszában nem lehet abszolút értelemben kizárni a háború kockázatát. A gazdasági integráció korábbi szakaszából tévesen vonták le azt a következtetést, hogy a háború kockázata megszűnt, mint ahogy ezt az első világháború is igazolta. Azonban a globalizáció jelenlegi szakasza lényegesen különbözik a korábbiaktól, mivel a nemzeti érdekek háború útján történő érvényesítése, sokkal nagyobb áldozatokkal járna mint a korábbi időszakokban. A globalizáció világbékére gyakorolt hatását azzal a szemléletes példával támasztja alá, amely szerint olyan országok, amelyekben McDonald's önkiszolgáló éttermek működnek, nem háborúztak egymással.^{cxlii}

A nemzetközi kapcsolatok elméletének politikai realista iskolája szerint a közhiedelemmel ellentétben az államok közötti érintkezési pontok megnövekedése nem a békésebb kapcsolatok, hanem ellenkezőleg, a viták és konfliktusok fokozódásához vezethet. A fenti érvelés szerint a globalizációból nyereséget élvező államok a nyereség egyre nagyobb hányadát költhetik fegyverkezésre, katonai erejük növelésére, ezáltal magabiztosabbá válnak nemzeti érdekeik érvényesítésében és a viták rendezéséhez hajlamosabbá válnak a fegyveres erőszak alkalmazására.^{cxliii} A demokratikus béke elmélete szerint a globalizációval párhuzamosan erősödő kölcsönös függőség tovább csökkenti a demokráciák közötti háború kockázatát, amely már egyébként is alacsony, viszont nem érinti az autokrata politikai rendszerek közötti kapcsolatokat.^{cxliv}

A nemzetközi kapcsolatokkal foglalkozó konkrét elemzések négy nagy megatrend hatását vizsgálják a világ sorsának alakulására. Először, a kommunikációs eszközök és technológiák nagymértékben növelik az egyének ráhatási lehetőségeit egyrészt a nemzeti kormányok működésére, másrészt az egész emberiség sorsára. Másodszor, az államok által gyakorolt hatalom sokkal nagyobb mértékben megoszlik és az informális hálózatoknak a hatása a világ eseményeire drámai módon megnő. Harmadszor, az olyan nagy demográfiai trendek, mint a nyugati társadalmak elöregedése, a kontinensek határain átnyúló migráció, az urbanizáció egyre gyorsuló üteme valamint a globális népesség további növekedése (a 2012-es 7.1 milliárdos szintről 2030-ban várható 8.3 milliárdos szintre) jelentős nyomást gyakorolnak az olyan természeti forrásokra, mint az energia, a víz és az élelmiszer. A növekvő népesség és a szűkülő források ellentéte valószínűsíti az államközi konfliktusok gyakoribbá válását. Negyedszer, az éghajlatváltozás miatt bekövetkező szélsőséges időjárási események a világ számos pontján negatív hatást gyakorolnak a víz és élelmiszer biztosítására és következképpen fellépő szociális és politikai feszültségekre.^{cxlv}

A globalizációval összefüggésbe hozható legdrámaiabb fejlemények a jövedelmek elosztása területén mutathatók ki. A vagyoni egyenlőtlenségek egy növekvő világ gazdaságban értek el soha nem tapasztalt mértéket.

Az 1990-es években kezdődött globalizációs folyamat során az egy főre jutó átlagos nemzeti jövedelem legalább 54 országban csökkent, döntően a Szahara alatti Afrikában és Dél Ázsiában. Ugyanezen térségekben növekedett a mindössze napi 1 dollárból élők száma. A növekvő szegénységgel együtt növekszik a globális egyenlőtlenség a jövedelmek tekintetében. Latin Amerika egyes térségeiben a lakosság leggazdagabb egyötödének a jövedelme harmincszorosa a legszegényebb egyötödének.^{cxlvi} Egy 2009-ben készített tanulmány szerint egy olyan világban élünk, amelyben a megtermelt javak és szolgáltatások 96 százalékát a népesség 5 százaléka fogyasztja el, a Világ leggazdagabb 225 emberének a vagyona akkora, mint a Föld legszegényebb 3 milliárd emberének egy éves jövedelme és a 3 leggazdagabb ember nagyobb vagyonnal rendelkezik, mint a

legszegényebb 48 ország éves bruttó gazdasági összterméke. A globalizáció által nagymértékben elősegített vagyoni és hatalmi átrendeződést jól jellemzi az az adat, amely szerint az 58 legnagyobb jövedelemmel rendelkező országot és a 48 legnagyobb vállalatbirodalmat tartalmazó listán a rangsorban a 28. helyen egy vállalatbirodalom áll.^{cxlvii}

A 2015 évi Davosi Világgazdasági Forumra készített jelentés a globalizációval összefüggésben a kockázati tényezők három csoportját emeli ki:

Először, növekvő kölcsönhatás tapasztalható a geopolitikai meggondolásokon alapuló hatalmi versengés és a gazdasági erőforrásokhoz való hozzájutásra tett erőfeszítések között. A Világkereskedelmi Szervezet Dohai tárgyalási fordulójának eddigi sikertelensége a világkereskedelemben jelentkező fokozódó nehézségekre utal. A vezető gazdasági hatalmak közvéleménye növekvő pesszimizmussal viszonyul a nemzetközi kereskedelemhez és tőkebefektetésekhez. A geopolitikai versengés erősödése alááshatja a kormányok között az elmúlt negyed században kialakult bizalmat és alááshatja a szabályokon alapuló nemzetközi gazdasági és politikai rendszert. A multilateralizmus gyengülését jelzi a regionális integrációk erősödése az elmúlt évtizedekben.

Másodszor, felgyorsult az urbanizáció és a városi lakosság arányának növekedés mindenekelőtt a fejlődő államokban. A fő probléma a gyorsuló urbanizációval az, hogy tervszerűtlenül történik, a növekedés 40 százaléka a nyomornegyedekben történik, ahol nincs megfelelő infrastruktúra, rossz az egészségügyi ellátás és folyamatosan fenyeget a társadalmi instabilitás. A klímaváltozás által kiváltott szélsőséges időjárás valamint a művelésre alkalmas termőföldek zsugorodása hozzájárul a lakosság városokba tömörüléséhez. A városi lakosság arányának növekedése kedvező hatást gyakorolhat a nemzetgazdaságokra, feltéve hogy a helyi kormányzás kezelni tudja a növekedéssel járó problémákat. Az urbanizáció felgyorsulásának következménye lehet, hogy az országos kormányzásban nagyobb szerepet kapnak a városi önkormányzatok. Ellenkező esetben, ha a városok gyors növekedésével járó kihívásoknak a kormányok nem tudnak megfelelni, a politikai és szociális feszültségek növekedésére lehet számítani.

Harmadszor, az új technológiák példa nélkül álló lehetőségeket kínálnak számos probléma megoldására az élet legkülönbözőbb területein. A várakozások elsősorban az új technológiák pozitív hatásaira koncentrálnak, és kevésbé veszik számításba az esetleges negatív következményeket. A szintetikus biológia például hozzájárulhat új energiahordozók előállításához. Ugyanakkor lehetővé teheti teljesen új élő organizmusok létrehozását, amely kockázatos beavatkozáshoz vezethet a természet kialakult rendjébe. A szabályozás azért nehéz, mert a várható hatások mellett számos előre nem látható lehetőséget is rejtenek az új technológiák. A mesterséges intelligencia alkalmazásánál különösen élesen vetődik fel az a probléma, hogy a technológia fejlődése nem függetlenedhet a társadalmi ellenőrzéstől.^{cxlviii}

A globalizáció által létrehozott általános hangulatot jól jellemzi a National Intelligence Council 2012-ben kiadott tanulmánya, amely szerint: Charles Dickens Két város meséje című regényének „ háttéré a francia forradalom és az ipari forradalom hajnala volt. Jelenleg egy hasonló átalakulást élünk át, amelyben a lehetséges változások nagyságrendje – akár jó vagy rossz – azonosak, ha nem nagyobbak, mint a 18 század végétől lezajlott politikai és gazdasági forradalmaké”.^{cxlix}

Referenciák

¹Report of the National Intelligence Council's 2020 Project: Mapping the Global Future, Washington DC, 2004, USA Government Printing Office, 10. oldal.

¹BUZAN, Barry – LITTLE, Richard: International Systems in World History, Oxford, 200, Oxford University Press, 241 – 346. oldal.

- ¹BUZAN, Barry – LITTLE, Richard: International Systems in World History, Oxford, 2000, Oxford University Press, 68 - 89. oldal.
- i. GRIECO, Joseph – IKENBERRY, John: State Power + World Markets. The International Political Economy, New York, 2013, W.W. Norton & Company, 4. oldal.
 - ii. AHAMED, Liaquat: A pénzvilág urai, Budapest, 2012, Corvina, 36-37. oldal.
 - iii. MATUS János: Az első globális háború, Theologiai szemle, 2014, 3. szám, A Magyar Egyházak Ökumenikus Tanácsa, 170. oldal.
 - iv. GILPIN, Robert: The Political Economy of International Relations, Princeton, 1987, Princeton University Press, 127 – 131. oldal
 - v. SPERO, Joan – HART, Jeffrey: The Politics of International Economic Relations, Belmont, USA, 2003, Wadsworth/Thomson, 14-17. oldal.
 - vi. SPERO, Joan – HART, Jeffrey: The Politics of International Economic Relations, Belmont, USA, 2003, Wadsworth/Thomson, 17 – 20. oldal.
 - vii. SPERO, Joan – HART, Jeffrey: The Politics of International Economic Relations, Belmont, USA, 2003, Wadsworth/Thomson, 24. oldal.
 - viii. RODRIK, Dani: A globalizáció paradoxona, Budapest, 2014, Corvina, 144 – 151. oldal.
 - ix. GREENSPAN, Alan: A zűrzavar kora. Kalandozások az új világban, Budapest, 2008, HVG Könyvek, 438. oldal.
 - x. RODRIK, Dani: A globalizáció paradoxona, Budapest, 2014, Corvina, 170. oldal.
 - xi. SPERO, Joan – HART, Jeffrey: The Politics of International Economic Relations, Belmont, USA, 2003, Wadsworth/Thomson, 44. oldal.
 - xii. KRUGMAN, Paul: End this Depression Now, New York, 2012, W.W. Norton & Company, Inc. 63. oldal.
 - xiii. RODRIK, Dani: A globalizáció paradoxona, Budapest, 2014, Corvina, 151. oldal.
 - xiv. KRUGMAN, Paul: End this Depression Now, New York, 2012, W.W. Norton & Company, Inc. 68. oldal.
 - xv. KRUGMAN, Paul: End this Depression Now, New York, 2012, W.W. Norton & Company, Inc. 46 - 50. oldal.
 - xvi. SPERO, Joan – HART, Jeffrey: The Politics of International Economic Relations, Belmont, USA, 2003, Wadsworth/Thomson, 59 – 60. oldal.
 - xvii. SPERO, Joan – HART, Jeffrey: The Politics of International Economic Relations, Belmont, USA, 2003, Wadsworth/Thomson, 66. oldal.
 - xviii. SPERO, Joan – HART, Jeffrey: The Politics of International Economic Relations, Belmont, USA, 2003, Wadsworth/Thomson, 68 - 69. oldal.
 - xix. GRIECO, Joseph – IKENBERRY, John: State Power + World Markets. The International Political Economy, New York, 2013, W.W. Norton & Company, 222. oldal.
 - xx. RODRIK, Dani: A globalizáció paradoxona, Budapest, 2014, Corvina, 112. oldal.
 - xxi. GILPIN, Robert: Nemzetközi politikai gazdaságtan, Budapest, 2004, BUCIPE Rt, 229. oldal.
 - xxii. RODRIK, Dani: A globalizáció paradoxona, Budapest, 2014, Corvina, 92. oldal.
 - xxiii. BUZAN, Barry – LITTLE, Richard: International Systems in World History, Oxford, 200, Oxford University Press, 311 – 312. oldal.

- xxiv. BUZAN, Barry – LITTLE, Richard: *Regions and Powers*, Cambridge, 2003, Cambridge University Press, 280. oldal.
- xxv. SPERO, Joan – HART, Jeffrey: *The Politics of International Economic Relations*, Belmont, USA, 2003, Wadsworth/Thomson, 118. oldal.
- xxvi. SPERO, Joan – HART, Jeffrey: *The Politics of International Economic Relations*, Belmont, USA, 2003, Wadsworth/Thomson, 117. oldal.
- xxvii. SPERO, Joan – HART, Jeffrey: *The Politics of International Economic Relations*, Belmont, USA, 2003, Wadsworth/Thomson, 122 – 129. oldal.
- xxviii. SPERO, Joan – HART, Jeffrey: *The Politics of International Economic Relations*, Belmont, USA, 2003 Wadsworth/Thomson, 136. oldal.
- xxix. SPERO, Joan – HART, Jeffrey: *The Politics of International Economic Relations*, Belmont, USA, 2003, Wadsworth/Thomson, 146. oldal.
- xxx. UN Department of Public Information: *Basic Facts about the United Nations*, 1983, UN Publication, 60 – 61. oldal.
- xxxi. SPERO, Joan – HART, Jeffrey: *The Politics of International Economic Relations*, Belmont, USA, 2003, Wadsworth/Thomson, 74. oldal.
- xxxii. FRIEDMAN, Thomas: *The Lexus and the Olive Tree*, New York, 1999, Farrar, Straus and Giroux, 195 – 198. oldal.
- xxxiii. WALTZ, Kenneth: *The Myth of National Interdependence*, in: KINDLEBERGER, Charles (editor): *The International Corporation*, Cambridge, 1970, MIT Press, 205 – 223. oldal.
- xxxiv. RUSSETT, Bruce – ONEAL, John: *Triangulating Peace*, New York, 2001, W.W. Norton & Company, 43 – 47. oldal.
- xxxv. National Intelligence Council: *Alternative Worlds, Global Trends 2030*, Washington DC, 2012, US Government Printing Office, 9 – 38. oldal.
- xxxvi. UN High-level Panel on Threats, Challenges and Change: *A more secure world: our shared responsibility*, New York, 2004, United Nations General Assembly, 26. oldal.
- xxxvii. A Nemzeti Fenntartható Fejlődési Tanács: *Jövőkereső*, Budapest, 2009, 4. oldal.
- xxxviii. World Economic Forum: *Global Risks 2015*, Geneva, 30 – 44 oldal.
- xxxix. National Intelligence Council: *Alternative Worlds, Global Trends 2030*, Washington DC, 2012, US Government Printing Office, 1. oldal.

Pétervári Zsolt²⁵⁰: Adósságrendezési stratégiák a félperifériákon

Az adósság elengedés, mint működő stratégia

A napjainkban szemünk előtt zajló görög krízis is felhívja a figyelmet a világsajtóban "trojka" néven illetett nemzetközi pénzügyi kooperáció (EU, IMF, WB) számára korántsem számít tabutémának egy szuverén adóssághalmaz részleges elengedése. A hazai rendszerváltozaskor feléledő adósságkezelési diskurzus során az Antall-kabinet és az ellenzék vezető erejét adó SZDSZ gazdasági szakértői alapvetően azonos véleményt vallottak az adósságszolgálat fenntartása vonatkozásában. Álláspontjukat egyaránt az adósság elengedés makrostabilitásra gyakorolt veszélyeivel, az abban részesülő országok versenyhátrányával, leszakadásával és harmadik világbeli fejlettségi szintjével magyarázták, valamint a nem állami hitelezők hajthatatlanságával. A mértékadó magyar elitek téves helyzetértékelése kizárólag az adósságszolgálat fenntartása mellett látta megvalósíthatónak az ország felzárkózását (szakértői körök egyébként is úgy vélték, az adósság a modernizált szerkezetű GDP bővülésének beindításával gyorsan kinőhető). A fenti ellenvélemények mindegyikét megcáfolták már a '90-es évek első felének térségi (és globális) pénzpiaci fejleményei, majd pedig az azóta eltelt másfél évtized hazai eladósodási és vagyonvesztési folyamatai.

A hazánkkal azonos fejlettségi szinten álló Argentína mellett a hozzánk hasonlóan a közép-európai térséghez tartozó Lengyelország példája is alátámasztja az adóskönnyítés stratégiájának működőképességét. A lengyel vezetés egészen a '81-es szükségállapot kihirdetése óta adósságfinanszírozási zavarokkal küzdött és többször kezdett adósságrendezési tárgyalásokba. A rendszerváltozást követően a Szolidaritás hatalomra jutását követően a demokratikus legitimitással rendelkező első szabadon választott kormány azonnal bejelentette, hogy nem tartja magára nézve kötelezőnek a kommunista érában felhalmozott adósságok rendezését. Az inntól kezdve importja ellentételezését nehezen kigazdálkodó, folyamatosan fizetési mérleg zavarokkal küzdő Lengyelország számára eredményesnek bizonyult a pénzügyi konfliktus vállalása. '91-ben az állami hitelezőket tömörítő Párizsi Klub elfogadva a lengyel vezetés érvelését teljes egészében leírta – a lengyel közadósság 70%-át kitevő – hiteleit, majd '94-ben a magánhitelezőkkel is kompromisszumos megállapodás született. Utóbbiak lemondtak az akkor már évek óta behajthatatlannak tűnő kintlévőségeik feléről, cserébe garanciát kaptak a fennmaradó hányad kormányzati visszafizetéséről, valamint a lengyel állam megnyitotta piacait a nemzetközi bankok előtt (addig ugyanis külföldi pénzintézetek nem működhettek a legnagyobb közép-európai országban).

Az adósság elengedést gazdasági összeomlás nélkül kivitelezhetetlennek ítélő (éppen ezért még a felvetését is károsnak tartó) itthoni közgazdász fősodor érveit cáfolja, hogy a lengyel esetben a makrostabilitást nem felborította, hanem helyreállította a két adósságkönnyítési megállapodás. A vágató infláció '89-ben 248% volt, '90-ben pedig már 554% (!), de a '91-es adósságkönnyítés után 77%-ra, '92-ben 45%-ra, '93-ban 37%-ra csökkent. '97-ben az adósságait mindvégig késedelmek nélkül fizető Magyarország pénzromlási üteme 18% volt, míg a lengyel inflációs ráta 16%. '98-ban a világ két mértékadó globális hitelminősítő intézete közül az egyik csak egy szinttel ítélte kedvezőtlenebbnek a lengyel gazdaság besorolását hazánkéval, a másik pedig azonos minősítést adott a két nemzetgazdaság számára. Holott Lengyelország a rendszerváltozást megelőzően felhalmozott 14 milliárd USD adósságából végül 13,5 milliárdot nem fizetett vissza (és '81 óta akadozva vagy egyáltalán nem folyósította esedékes részleteit), miközben hazánk megszakítás nélkül biztosította adósságszolgálatát zavartalanságát.

'95-ben – a pénzügyi válságon áteső – Mexikó 50 milliárd dolláros átütemezésben és részleges jóváírásban részesült. A '80-as évek második fele és a '90-es évek első fele között hazánknál kisebb,

²⁵⁰ Dr., Wekerle Sándor Üzleti Főiskola John Henry Newman Intézet

vagy azonos gazdasági súlyú országok sora részesült adósságrendezésben. A mexikói krízis környékén Albánia a magánbankok kezében felhalmozott állampapírai egy részét a névérték ötödéért vásárolhatta vissza a(z eredetileg a latin-amerikai) fejlődő országok adósságkönnyítését szolgáló, még idősebb Bush időszakában útjára indított Brady-terv keretében. Korábban Costa Rica, Dominika, Jordánia és Uruguay is részesült adósságteher enyhítésben. '98-ig 73 állam kapott adósságkönnyítést, közöttük 33 esetben magánbank írta le az adósságállomány egy részét, vagy biztosított kedvezményes visszavásárlási lehetőséget számukra. Azon érv sem állja meg a helyét, hogy hazánknál csak alacsonyabb fejlettségi szinten álló és gyengébb életszínvonallal rendelkező országok részesültek adósságrendezésben: a '90-es évek első felében 12 ország kapott könnyítést, melyek közül Argentína, Uruguay és Mexikó egy főre vetítve magasabb fejlettségi átlaggal rendelkezik Magyarországnál, míg Brazília és Costa Rica nem sokkal voltak alatta a '94-es magyar jóléti és gazdasági mutatóknak. Mindegyik esetben az adós ország jelentette be adósságszolgálati nehézségeit vagy fizetéseképtelenségét, és természetesen nem a hitelező ajánlotta fel annak lehetőségét.

Az adósságrendezés elemei között szerepelt:

- átütetmezés,
- az adósság átváltása az adós ország valutájára,
- a fizetéseképtelenség bejelentését követő részleges elengedés,
- az adósság visszavásárlása a névérték töredékéért,
- állami vállalatok részvényeinek átváltása állampapírokra (vagy egyéb közösségi vagyonelemekre),
- fizetési moratórium engedélyezése.

Az elmúlt évtizedben – a messze legjelentősebb összegű argentin mellett – többször volt példa kisebb-nagyobb adósságkönnyítésekre. Gordon Brown még pénzügyminiszterként 2000-ben jelentette be, hogy Nagy-Britannia 1 milliárd font értékben 12 fejlődő ország (köztük Honduras, Kamerun, Szenegál) esetében azonnali hatállyal leírják a brit közszféra felé felhalmozott összes tartozást. A könnyítés egyetlen feltétele volt, hogy az érintett országok kizárólag egészségügyi és oktatási projektekre fordíthatják az adósságszolgálat alól felszabaduló forrásait. 2004 novemberében a hitelező államokat tömörítő Párizsi Klub tagjai elvi egyezsége jutottak a nagyrészt a Huszein-rezsim alatt felhalmozott iraki államadósság 80%-ának elengedéséről (a döntést azóta a 19 hitelező – Magyarországot is beleértve – végrehajtotta). A 120 milliárdos iraki közadósságból 42 milliárd USD állt fenn a Párizsi Klub felé. Norvégia 2006 októberében jelentette be, hogy nem tartja jogszerűnek az olyan „fejlesztési” kölcsönöket, melyek a hitelfelvevő „kedvezményezett” szempontjából gazdaságilag nem hasznosak. Norvégia még a '70-es évek második felében 21 fejlődő ország számára nyújtott hitelt norvég hajók megvásárlása céljából, mely hitelkonstrukcióról utóbb bebizonyosodott, hogy messze több előnnyel járt a norvég nemzetgazdaság, mint a hitelfelvevők számára. A norvég állam ezen hajóvásárlási ügyletekből fennálló – összességében 62 millió eurós – egyiptomi, perui, ecuadori, jamaikai és sierra leonei adósságállományt teljesen elengedte a hitelfelvevőknek.

Az adósságszolgálati moratórium nemzetközi jogi háttere

Nemzetközi jogi közhely, hogy a nemzetközi szerződésekben vállalt kötelezettségeket teljesíteni kell (Pacta sunt servanda elve). Azonban ismeretes egy másik – az előzőhöz hasonlóan alapvető fontosságú – jogelv is: a körülmények előre nem látható, lényeges megváltozása esetén a korábban vállalt kötelezettségek teljesítése nem várható el a szerződő felektől (rebus sic stantibus elve). Ilyen jelentősen megváltozott körülmény lehet például: az állami adósságráta ugrásszerű emelkedése, számottevően romló életszínvonal, zuhanó GDP, demográfiai mélypont, háború (vagy akár a háborús csapással felérő gazdasági visszaesés).

Egy másik, ritkábban alkalmazott, de a tanulmány tárgyköréhez konkrétabban illeszkedő jogi

precedens a gyűlöletes adósság (odious debt) fogalma. A 20. század elején (a spanyol vereséggel záruló spanyol-amerikai háborút követően) az USA érdekszférájába kerülő Kuba esetében amerikai bíróság mondta ki a szigetország volt gyarmattartója felé fennálló közadósságának semmisségét. Az indoklás szerint a szuverenitásban erősen korlátozott, illegitim rezsim a hiteleket „ráerőszakolta” Kuba népére. Nyilván a szovjet megszállás alatt működő térségi/hazai kommunista rendszer kapcsán – következetesen alkalmazva – magyar vonatkozása is lehetne az idious debt-nek (legalábbis a ’90 előtt lehívott hitelek esetében).

A nem szokványos adósságkezelő programok szokványos pillérei az argentin példán keresztül

A rendszerváltozás rendszerének társadalmi, gazdasági, demográfiai válságát alapvetően a ’80-as évek elejétől – eltérő intenzitással, de folyamatosan – zajló hazai adósságválság miatti jövedelemvesztés idézi elő. Az államháztartási alrendszerek mindegyikében (társadalombiztosítás, önkormányzatiság, elkülönített állami alapok, központi költségvetés) jelen lévő, valamint a büdzsé főbb részrendszereinek (oktatás, egészségügy, államigazgatás, kultúra, szociális terület) túlnyomó részét feszítő forráshiány állandósult az elmúlt három évtizedben. A négyévenkénti kormányváltásokat, illetve a 2006 őszének eseményeit előidéző feszültségtömeg a lakosság rendszerrel szembeni jóléti kritikájára vezethető vissza, amely az azzal ellentétesen ható finanszírozói-pénzpiaci igényekkel együttesen felőrölték a képviseleti demokrácia rendszerváltó modelljét. A Kádár-rendszer kimerülését követően kisebb zavarokkal két évtizedig működő liberális demokrácia a privatizálható állami vagyona, a ’90-es években még jelentősnek mondható lakossági megtakarításokra, valamint az eladósodási mozgástérre építve volt képes nagyobb konfliktusok nélkül menedzselni az államszocialista berendezkedésből a kapitalistára való konvertáció folyamatát. Majd ezt követően a piacgazdaság intézményesülési-berendezkedési szakaszát. Azonban a belső tartalékait felélő és a külső eladósodását a maximális szintig fokozó éra a végkimerüléshez közelít.

A világ (GDP-arányosan) számottevő adósságállományt felhalmozó országai közül egyedül Magyarország nem részesült rendszereken átívelően adósságkönnyítésben. Hazánk a nagy gazdasági világválság óta nem kért és kapott adósságszolgálati kedvezményt (a ’30-as évek középső harmadában is csak rajta kívülálló okból vált jogosulttá adósságteher-enyhítésre, mikor néhány magyar kötvényekkel rendelkező külföldi magánbankház összeomlott). Magyarország több mint fél évszázada megszakítás nélkül teljesíti adósságszolgálati kötelezettségeit, holott a világháború óta átesett egy forradalmon, (a félperifériák országainak sorát csődbe juttató) két olajválságon, valamint a realgazdasági és vagyonszerzési értelemben világháborús károkkal járó gazdasági és politikai rendszerváltozáson. Ez a páratlan pénzügyi tény mindeddig nem járt semmilyen előnnyel hitelminősítéseink során.

Az argentin modernizációs törekvések ciklusai néhány év eltéréssel párhuzamot képeznek a magyarországi elitek mindenkori felzárkózási programjával („csak” a fejlődési pálya végkimenetele mutatkozott – legalábbis eddig – eltérőnek). Az etatistaként induló, de utolsó szakaszában liberalizálódó autoriter rezsim adósságkrízisét globalo-modernizációs stratégiával külső forrásokra és gyors piacnyitással támaszkodva orvosolni szándékozó neoliberális koncepció mindkét országban rövid növekedési periódust eredményezett. A társadalom mélyszerkezetét felszántó, a regionálisan egyedülálló jóléti államot felszámoló elhúzódnó sokkterápia habár – a szigetszerű fejlődés preferálta nagyvárosokban – kitermelt egy vékony újközéposztályt, külpiazi nyitottsága és pénzpiaci kitettsége okán alkalmatlannak bizonyult egy társadalmilag is releváns tartós növekedési modell megalapozására. A lokális termelési struktúrák leépülése, a magas inaktivitás, a nagy regionális különbségek olyan lappangó feszültségeket termeltek ki mindkét nemzetállamban, ami egy pénzügyi és/vagy politikai krízis időpontjában törvényszerűen társadalmi robbanásban kumulálódik (Buenos Aires – 2001 decembere, Budapest – 2006 októbere).

A két közepesen fejlett félperiférikus ipari-agrár ország globalizáció-centrikus felzárkózási stratégiája elhúzódnó stagflációs válságot eredményezett ugrásszerűen emelkedő adósságrátával, minimális

növekedéssel, térségi összevetésben magas inflációval, valamint egyensúlyi- és árfolyamzavarokkal. Emellett a multinacionális befektetők dominanciájára alapozott fejlesztéspolitika a folyó fizetési mérleg magas hiányában bosszulta meg magát mindegyik vizsgált esetben. Az adósságszolgálatra visszavezethető spirálszerűen egymást erősítő gazdasági negatívumok és bizonytalansági tényezők modellválságot idéztek elő. Az adósságállomány kamatfizetésének fenntarthatatlanságát a globalista stratégia első periódusában hazánkban és Argentínában egyaránt elfedték az államháztartásnak a közvagyon magánosításából eredő devizabevételei, viszont a vagyonesztés lezárultával a kamatszivattyú már a társadalompolitikai és fejlesztési területekről vonta el az egyébként is szűkös forrásokat.

Az elhúzódozó stagflációs válság középtávon megközelítőleg amúgy is legalább akkora károkat eredményezett volna, mint az adósságfizetési moratórium bejelentése körüli pénzügyi krízis, amely arányaiban a magyar rendszerváltozás társadalmi kihatásával azonos gazdasági és szociális terhet rótt az argentin társadalomra. Az argentin politikai osztály felelőssége leginkább az adósságszolgálat valódi súlyának kései felismerésében mutatható ki, illetve ebből adódó értelmezési paradigma hiányában a pénzügyi krízis öletszerű, sodródó kezelésében. Amennyiben a szaktárca előre felkészül egy valutaválság és egy pénzügyi összeomlás lehetőségére, minimalizálni lehetett volna a társadalmi konfliktusokat és a belső kereskedelmi forgalom sem állt volna le hónapokra. A társadalom önműködő reflexe (pénzhelyettesítők révén megvalósuló kereskedelmi csere, a lokális pénzhelyettesítőket összekötő országos civil elszámolási rendszer), illetve a Kirchner-kormányzat következetes és bátor adósságrendezési programja váratlanul gyors kilábalást tett lehetővé.

A két nemzetgazdaság ciklusainak elmúlt három évtizedes párhuzamai (az évszámokat és a ciklushosszokat szemléltető) évszámokkal érzékeltetve az utolsó szakaszt leszámítva különösképp szembetűnőek:

a kései modernizációs-autoriter rezsim gazdasági liberalizációja

- Argentína: 1981-'83
- Magyarország: 1987-'89 (kétszintű bankrendszer – '87, társasági tv. – '89) a globalo-modernizációs tulajdoni viszonyok kialakítása, magánosítási hullám
- Argentína: 1992-'94
- Magyarország: 1994-'96 globalo-modernizációs növekedési ciklus
- Argentína: 1992-'97
- Magyarország: 1996-2001 stagflációs (és/vagy pénzügyi) válság
- Argentína: 1998-2001 (stagflációs), 2002-2003 (pénzügyi), azóta növekedési
- Magyarország: 2003-2008 (stagflációs), 2008-2010 (pénzügyi és stagflációs).

Konklúzió

Az alternatív fejlődési pályára állított második legjelentősebb latin-amerikai nemzetgazdaság példája alátámasztja, hogy egy nominálisan, GDP-arányosan és egy főre vetítve egyaránt súlyosan eladósodott állam adósságrendezés nélkül képtelen dinamikus növekedést produkálni (amely közgazdasági tény a felhalmozott adósságállomány kinövésének koncepcióját egyúttal irreálissá teszi). A globális magánbankokkal és a hitelpiac állami szereplőivel egyaránt megállapodást eredményező adósságteher-enyhítési stratégia (vagyis a fizetésképtelenség bejelentése, a hároméves moratórium és a részleges adósság jóváírás együttese) nélkül a csaknem egy évtizede – jórészt a világ gazdasági krízis időszakában is – töretlen 7% feletti növekedési ciklus és az arra épülő dinamikus életszínvonal-emelkedés elérhetetlen lett volna. Az új fejlődési pálya a külső egyensúly, a tartós növekedés és a szociális viszonyok javítása terén egyaránt eredményesnek bizonyult, (másfél évnyi visszaesést követően) összességében minden makrogazdasági és társadalmi mutató javulását eredményezte.

Magyarország helyzete 2010-ben rosszabb volt, mint Argentína egy évtizeddel korábbi állapota, csak az uniós tagságunk intézményi előnyei és a radikális államháztartási hiánycsökkentés elfedték, illetve máig késleltetik az alaphelyzetből következő elkerülhetetlen pénzügyi fejleményeket. A 10 millió magyar polgárt sújtó adósság 121 milliárd USD, amíg a 30 millió argentinra 155 milliárd USD jutott, azaz hazánk egy főre vetítve (sajnálatos világelsőként) 2,5-szer jobban el van adósodva a pénzügyi krízis Argentínájához viszonyítva, de még GDP arányosan is közel 30%-kal magasabb az adósságrátája. A Magyarországon általánosan elfogadott tévhitell ellentétben a külső hitelfelvétel révén (az argentin példához hasonlóan) nem finanszírozzuk az országot, hiszen szinte egyetlen évben sem mutatható ki nettó forrásbeáramlás a rendszerváltozás óta, hanem az adósságszolgálatot tartjuk fenn növekvő eladósodásunk által (a költségvetés elsődleges egyenlege általában pozitív volt a mögöttünk hagyott másfél évtizedben). A Magyar Köztársaság állampapírai nem a gazdaságot, hanem az adósságszolgálatot finanszírozták.

Ebből kifolyólag még egy pénzügyi bojkottot eredményező adósságmoratórium sem járt volna államháztartási összeomlással (a nyugdíjak, a közalkalmazotti bérek, a normatívák fedezethiányával). Emellett egy nem elszenvedett, hanem tudatos felkészülést követően bejelentett államcsőd sem generálná, hanem valójában megelőzné a társadalom (és ezáltal a politikai-gazdasági berendezkedésünk) csődjét. Egy kormányzatilag megkonstruált adósságrendezési stratégia keretében előzetesen kiépíthető az Argentínában spontán kialakuló pénzhelyettesítő rendszer, hitelekkel ösztönözni lehet az alapvető fogyasztási cikket előállító importkiváltó szektorokat, valamint egyidejűleg az állami certifikátok kereskedelmi elfogadó hálózata is összeállítható. Mindezek révén a pénzügyi rendszerre nehezedő esetleges nyomás ereje csökkenthető.

Az Unió maastrichti követelményeinek egy komoly nemzetközi konfliktusokat felvállaló adósságrendezési eljárást követően (különösképp az államháztartási hiány és a közadósság tekintetében) csaknem azonnal megfelelne az ország. A stratégia kockázatait azonban növeli, hogy a hazai feldolgozóipari export elsőszámú felvevőpiacának számító Németország bankrendszere jelentős magyar állampapír-állománnyal rendelkezik (főként a Deutsche Bank és a 2008 nyarán a Commerzbank AG-val fuzionáló Dresner Bank révén), de a Kárpát-medence társadalmi-politikai stabilitása, a multinacionális profitrepatriálás zavartalansága és a távlati prosperitásból fakadóan erősödő vásárlóerő valószínűleg külső partnereinket is meggyőzné az adósságrendezés szükségességéről.

A válságmenedzselés helyett az évszázados magyar lecsúszási folyamatot megállítani szándékozó politikai erőnek tisztában kell lennie azon meghatározó gazdaságpolitikai összefüggéssel, hogy a forráshiány felszámolása – vagy legalább számottevő enyhítése – és a társadalmilag érzékelhető munkahelyteremtést előidéző reálgazdasági prosperitás nem érhető el évi 1200-1300 milliárdnyi kamatfizetés állandó fenntartásával. A hazai adósságkorrekciós pálya ugyan 2009 eleje óta (azaz immár 6. éve) zajlik eredményesen (bruttó külső adósság negyedével, az állami devizaadósság harmadával, az államadósság tizedével csökkent, a forrásköltség pedig megfeleződött), azonban mindezt konvencionális eszközrendszerrel - vagyis a társadalom alsó 50%-ának jövedelemvesztésével, emellett a középső 25%-ának jövedelemstagnálása árán - tudta felmutatni az egymást váltó két kormányzat. Mindennek fényében kijelenthető: a félperifériákon (főként Latin-Amerikában) bizonyítottan működőképes alternatív stratégiák a fiskális politika terén egyáltalán nem, a monetáris politikában pedig csak részlegesen jelentek meg hazánkban. A jelenleg zajló görög adósságtárgyalások kimenetele ugyan magában rejti az alternatíva érvényesülésének lehetőségét, de a brüsszeli tárgyalások kimenetele egyelőre megjósolhatatlan.

A felhasznált irodalom jegyzéke:

- Baer, W., Elosegui, P. és Gallo, A. (2002): The Achievements and Failures of Argentina's Neo-liberal Economic Policies. Oxford Development Studies, Vol. 30. Num. 1. pp. 63-85.
- Baker, D., Weisbrot, M. (2002): The Role of Social Security Privatization in Argentina's Economic Crisis. April 16. 2002. Center for Economic and Policy Research.
- Bustelo, Pablo (2004): Capital flows and Financial Crises: A Comparative Analysis of East Asia (1997-98) and Argentina (2001-02). Complutense University of Madrid. Faculty of Economics. Working Paper, No-2004-017. October 2004.
- Calvo, G., Izquierdo, A., és Talvi, E. (2002): Sudden Stops, the Exchange Rate and Fiscal Sustainability: Argentina's Lessons. Working Paper. Num. 469. July. Inter-American Development Bank.
- Cibils, Alan (2006): Till Debt to US Part: Lessons from Argentina's Experience with the IMF, Debt and Financial Crises. Americas Program Special Report. September 6, 2006.
- Kiguel, M. (2001): Structural Reforms in Argentina: Success or Failure. Paper presented at the Conference: Current Issues in Emerging Market Economies. June. Croatian National Bank. Dubrovnik.
- Nagy Pongrác (2004): Mindenkiért: A rendszerváltás gazdaságpolitikája – Akadémia, Bp.
- Novoszáth Péter (2007): Az argentin pénzügyi válság anatómiája – Polgári Szemle (2007/4.)
- Perry, G., Servén, L. (2003): The Anatomy of a Multiple Crisis: Why Was Argentina Special and What Can We Learn from It. Policy Research Working Paper, Num. 3081. June. World Bank

Kertész-Bakos Ferenc²⁵¹: Globális etika – a morális igazság, mint többségi gyakorlat

Absztrakt: A 20. századi hidegháborút követően egy új globális kulturális forradalom kezdődött, aminek következtében olyan új szavak, paradigmák, normák, értékek, életstílusok, oktatási módszerek és kormányzási folyamatok terjedtek el és arattak teljes győzelmet világunkban, melyek egy bizonyos új etika elemei. Az új etika normatívként jelenik meg és mára már uralkodik a világ kultúrái felett. Az, hogy mit jelent az új kultúra, nem magától értetődő, a puha egyetértés látszata mögött a globális etikának olyan antikrisztusi programja van, ami a Nyugat hitehagyásában gyökerezik. Az új kultúra új fogalmai közül néhány globális paradigmává változott. Az új kultúrában megalkotott fogalmak létrehozása normateremtő folyamatá lett, mely által a hatalmat birtokló kisebb csoportok mindenkire rákényszerítették az új fogalmak ideologikus értelmezését: a normateremtő folyamatokhoz hozzátársult az ideologikus radikalizálódás folyamata. Az új paradigmáknak az új etika ad egyesítő alakzatot. Ez az etika globális. (Marguerite A. Peeters)

Kulturális terrorizmus

A lexikonok a terrorizmus fogalma alatt erőszakos cselekménysor alkalmazását értik, vagy az azzal való fenyegetésnek olyan stratégiáját, melynek elsődleges célja félelem, zavar keltése és ennek révén további meghatározott politikai, ideológiai vagy vallási célok elérése. A terrorizmust módszereinek, elkövetőinek és céljainak tükrében sokféle jelzővel illetik, az egyéni terrorizmustól a jellemzően politikai, ideológiai, etnikai, vallási ihletésű szervezett terrorizmusig.

A terror, mely latinul eredetileg ijedtséget, rémületet jelent, már erényként is feltűnt a civilizáció eredendően felhőtlen-kék égboltján, mint igen sötét folt: „A terror nem más, mint gyors, szigorú és hajthatatlan igazságtétel, ezért tehát voltaképpen az erény megnyilvánulása.” Maximilien Robespierre-t, aki ezzel a sajátos logikával kapcsolta össze az igazságot, az erényt és a terrort, 1794. július 28-án ugyan kivégezték, de az elvetett mag belső természete az, hogy sarjadni kezd. És sarjadt is.

Ahogy az 1790-es években a Nagy Francia Forradalom jakobinus diktatúráját nem voltszerencsés terrorizmusnak nevezni, úgy például a Nagy Októberi Szocialista Forradalom kulturális forradalmát is öngyilkosság volt a maga idejében kulturális terrorizmusként emlegetni. Holott a viszonyulás nyilvánvaló! Kérdés, hogy a 20. század második felében kisarjadt, s azóta is egyre csak terebélyesedő kulturális forradalmat szabad-e kulturális terrorizmusnak nevezni?

Robespierre még nyaktiló segítségével választotta el Istent a halandók gondolatvilágától, egyben hódolva a szabadkőművesség Legfőbb Lénye előtt, de már kortársa, Joseph de Maistre felismeri, s kétszáz év távlatából főleg igaza van, miszerint kultúrát foglalni nem csak fegyverrel lehet. Egész pontosan: fegyver helyett elegendő, ha ebben a kultúrában velejéig szétrohasztjuk azokat az eredeti és alapvető elveket, amelyek egyébként ezt a kultúrát megteremtették és dominánssá tették. Maistre bár csak nemzeti méretekről beszél, de nyugodtan kiszélesíthetjük globális léptékre, hiszen a mechanizmus teljesen egyforma.

Ki tudja, hogy merre van Isten, ám legjobb, ha halottnak tekintjük, mint mondjuk Nietzsche, s ezzel a vélekedéssel lesz korunk legnagyobb társadalmi kihívása az irányvesztettség, üresen és védtelenül hagyva a nyugati civilizációt nem csak a külső, de a belső betolakodók előtt. Az elidegenedettség lesz úrrá. Elidegenedettség, ami a filozófiában és a társadalomtudományban olyan Jolly Joker fogalomná válik, amit innentől mindenki szabadon használ, ugyan soha be nem vallva, de valójában atársadalmi folyamatok értelmezési kísérleteiben az ok-okozati összefüggés lyukainak befedésére. A maga

²⁵¹ PhD, kutatóprofesszor, WSUF John Henry Newman Intézet, kerteszdor.prodeo@gmail.com

értelmezésében és a maga retorikájában. (Az Egyház szociális tanítása szerint az elidegenedés értelmetlen fogalom, ha világosan meg nem mondjuk, hogy ki kitől, mitől s hogyan idegenedik el.²⁵²) Fichte, Schelling és Hegel idealizmusát felülírva Feuerbach érvelésében a vallás idegeníti el az embereket egymástól, ezért társadalmi programja szerint az embereket fel kell szabadítani, meg kell váltani a vallás illúziójától. Marx ennél sokkal egyszerűbbet állít, amikor az elidegenedést egyoldalúan a termelési és tulajdonviszonyokból vezeti le, a kollektív társadalom modelljében látva a megoldás egyetlen lehetséges kulcsát. Történelmi tapasztalatunk persze megmutatja, hogy a kollektivizmus a maga hiánygazdaságával és annak eredménytelenségével nemhogy csökkenti, hanem növeli a társadalom elidegenedési folyamatát. Marx elutasítja a piacgazdaság társadalmi hasznosságát, és a történelem – ha más összefüggésben is, de – igazolja őt, hiszen az elidegenedés a kapitalista társadalmakban is létező.

A modern világban az elidegenedés az élet igazi értelmétől elszakadt fogyasztásban jelentkezik²⁵³ abban az értelemben, hogy a központi funkciójú, de felszínes igény-kielégítés negligálja a személy valódi és lényeges igényeit, a társadalom szereplői kölcsönösen eszközként használják egymást, ez a viszony pedig nem más, mint az emberi szabadság végtelenségig torzított változata. Végtelen, mert többé nem képes uralkodni önmagán, szükségleteit és vágyait képtelen a helyes értékrend szerint uralni, sőt az uralkodó ideológia szerint ez az emberi természet lényegéből fakadó alapvető rend, és így a társadalom támogatott filozófiája lesz.

Az elidegenedés persze nem újkori jelenség, már az egyházatyák, sőt a gnosztikusok is fellelik, de ha tekintetbe vesszük, hogy a mai Nyugat erkölcsi csődje ugyanennek a Nyugatnak a hitehagyásában gyökerezik, akkor különösen világossá válik, hogy semmi másról nem beszélünk, mint a bibliai bűnről, az ember Istentől való elszakadásáról. Szent Ágoston hasonlatában az elidegenedés maga a bűn, az ember Istentől való elidegenedése.

Visszatérve a kulturális terrorizmus fogalomalkotására: indulatosabb szerzők a fogalmat már használják a századelő kommunista forradalmainak kapcsán. Lukács György kulturális terrorizmusa a politikai korrektség előfutára volt²⁵⁴ – mondja Drábik János, aki a Frankfurter Iskoláról szóló elemzésében arra a következtetésre jut, miszerint Lukács György az 1920-s évektől meg volt arról győződve, hogy a család részleges felbomlása és a családfő tekintélyének gyöngülése is már segíti, hogy a felnövekvő generáció jobban elfogadja a radikális társadalmi változásokat. Az elemző számára úgy tűnik, hogy bármi, ami jó az ember számára, és ami szorosra fűzi két ember kapcsolatát, azt meg kell gyöngíteni és el kell pusztítani a frankfurtiak szerint. Ha pedig nincsenek ilyen súlyos problémák, akkor ilyeneket létre kell hozni és a hagyományos életet, a lehetséges harmóniát lehetetlenné kell tenni. Ebbe tartozott az is, hogy a férfias tulajdonságok ellenháborút kell indítani. Lukács György 1919-ben a kommunista diktatúra kulturális népbiztosaként útnak indította programját. Az iskolában a szabad szerelemre, a nemi életre, a középosztályhoz tartozó családok erkölcsi értékeinek az elavultságára, a monogámia idejétmúltságára oktatták a tanulókat. Vallásra pedig nincs szükség, mert az minden élvezettől megfosztja az embert.²⁵⁵

Kulturális marxizmus és politikai korrektség

Marx tisztán elméleti állítása, melyben a munkásság felsőbbrendű minden más társadalmi osztályhoz képest, ami a társadalom fejlődését és egyenjogúsítását illeti, gyakorlati következményekkel járó tézissé alakul át azzal a kijelentéssel, hogy a társadalmi fejlődés, a társadalmi emancipáció központi mechanizmusa a termelőerők fejlődésének folyamata. Marx szerint a technológiai fejlődés együtt jár a társadalmi viszonyok fejlődésével, s bár a kapitalizmus a legfejlettebb gazdasági forma, de

²⁵² Magyar Katolikus Lexikon, Schütz: 71. - CA 41, 62.

²⁵³ Korábbi, Politikai okkultizmus című tanulmányomban (2012. 14.o.) hivatkozom John B. Cobb Jr.: Religion and Economics / Economism and Traditional Religions c. munkájára, a kapitalizmust az azt kísérő vallásos mélységű áhitat után vallásként nevezve, ahol az „isten” a gazdasági növekedés, a vallást gyakorló embereket pedig a „fogyasztói társadalomként” azonosíthatjuk.

²⁵⁴ Drábik János: A kommunista kulturális marxizmus uralomra kerülése (2013. A Frankfurter Iskola és a kulturális marxizmus)

²⁵⁵ i.m.

természetszerűleg bukásra van ítélve az elnyomás és a munkásság elidegenedése következtében. A munkásság radikalizálódik, forradalmi erővé alakul és mindent elsöpör.

A söprésről konkrét, felismerhető történelmi tapasztalataink vannak, ahogy a kulturális forradalomról is. A 21. század elején azonban újabb felismerésekre kell jutnunk: amíg az internacionalista törekvés fegyverroppogással és a 20. századi kommunista forradalmakkal hívta fel magára a figyelmet, addig a globalizáció forradalma úgy használja a terror elemeit, hogy észre sem vesszük. A módszer pszichológiai, az eszköz etikai, és az így megszülető program antikrisztusi.

A nyugati kultúra fő elemeinek tendenciózus lebontásáról beszélünk. Így megszabadulást a kereszténységtől, a tekintélytől, a családtól, a hierarchiától, az erkölcsiségtől, a hagyományoktól, a lojalitástól, a hazafiságtól, általában is a társadalmi konvencióktól. Hiszen amíg az egyes embernek szilárd hite van, vagy akár csak reménykedik abban, hogy Isten kegyelméből rendelkezik azokkal a szellemi képességekkel, amelyekkel meg tudja oldani a társadalmi létezés problémáit, addig nem kerül olyan reménytelen helyzetbe, hogy megoldásként a mindent elsöpőrő, a társadalmat alapjaiban felforgató forradalmat válassza. A teljes reménytelenség elérése érdekében tehát a legdestruktívabb kritikát kell gyakorolni az európai civilizáció minden hagyományos értéke felett – így szól a modern társadalomkritikai intenció.

A modernizmus az átlagpolgár szemében persze nem világromboló, hanem világmegváltó szándékú. Egy szekuláris humanizmus. Pont úgy, mint amikor a terrorizmus megváltó eszmékre és cselekedetekre hivatkozva öl.

Tegyük egy kronológiai felismerést: az ezredforduló vezető értelmisége, és így a politikai vezetők, a 68-as diáklázadások egyetemistái. Bár 68-ban a kor uralkodó szellemi áramának emblematikus alakjai nem mindig támogatják közvetlenül a tiltakozó diákmozgalmakat, de a diákok folyamatosan innen vett idézeteket használnak szlogenként.

Például Max Horkheimer, a Frankfurti Iskola egyik meghatározó személye nem a diákságban látta a társadalmi változás előidézőjének lehetséges bázisát, a Frankfurti Iskola mégis meghatározó ideológiai támasza az ellenkulturális mozgalmakkal kialakuló posztmodern gondolkodásnak és társadalmi cselekvésnek. Horkheimer mivel a diákmozgalmakban nem látott potenciált, ezért arra figyelmeztette az őt idéző fiatal értelmiséget, hogy az egyén tűnékeny szabadságának védelme sokkal fontosabb feladat, mint hogy olyan cselekedetekkel veszélyeztessék, amelyeknek alig van esélyük a sikerre.²⁵⁶ Herbert Marcuse, a Frankfurti Iskola egy másik alakja viszont valódi vezérideológusa a diáklázadásoknak, aki zseniálisan párosítja Marx forradalmi hevületét Freud libidó-elvével, s aminek következtében a szabad szerelem forradalmi tetté emelkedik. A szexuális kielégülés joggá válik. Az ember természetes vágyainak kielégítése a szabad szerelem harcosainál már jogként jelenik meg, ami egyébként logikus következmény, ha Istent pusztán az emberek álmának tartjuk, az embert az ember testére redukáljuk, az emberi test mozgatórugóit állati vágyakként, a vágyakat szexuális vágyként, a szexuális vágyat szexként, a szexet pedig pusztán élvezet-kielégítésként azonosítjuk.

A szellemfejlődés izmusokhoz, ideológiákhoz és ezeket az ideológiákat kidolgozó, vagy képviselő konkrét személyekhez kötődik. Ugyanakkor a szellemfejlődés elemei közös eszenciaként jelennek meg a társadalmi létezésben, az egyes elemeket képviselő személyektől függetlenül. Szeretjük azt mondani, hogy egy-egy társadalmi jelenség egy adott személy, csoport, vagy iskola ideológiájához köthető, s bár köthető, az eredendő ok mégsem a konkrét személytől és ideológiától, hanem az objektív érték és az objektív természetes erkölcs tagadásából ered. Nem több és nem kevesebb ez, mint a bűnbeesés a bibliai teremtés történetben. A modernizmus alapvető felfedezése, hogy az elmélet és az azt megalkotó tudós nem tudja elzárni magát a társadalomtól, a társadalmi feltételek rá is hatással vannak. Így a 20. század legalapvetőbb állítása (szemben a 19. század racionalizmusával), hogy nem minden tudás alapja az érzékelés, mivel az érzetek is társadalmilag meghatározottak – a szubjektum és az objektum kölcsönhatásban áll egymással. A felvilágosodás törekvése, hogy az ember az ész, tehát a ráció uralma alá hajtja a természetet, ami így viszont elnyomja a természetes ösztönöket és az egyéniséget. A ráció tehát valójában nem az emberi felszabadulást, hanem annak

²⁵⁶Tanyi Attila: *A Frankfurti Iskola és 1968 (Fordulat 6./2009/Horkheimer és Adorno: pesszimizmus és passzív szemlélődés)*

sokkal hatékonyabb elnyomását hozza magával. Az ösztönök, érzelmek elnyomásának egyenes következménye az ösztönök lázadása, az érzelmek ellenforradalma. A 60-as évekből eredő ellenkulturális mozgalom, a posztmodernizmus megoldása a kultúra e rossz közérzetének orvoslására már nem a természetfeletti uralomra, hanem a természettel való harmóniára, a természet utánzására, a mimézisre való törekvés. A legújabb-kori panteizmus.

A Nyugat kulturális forradalma az erotizmusra, az élvezetre és az erőszakra épül, abból a feltételezésből indulva, miszerint a civilizáció elnyomja az egyént. Miközben a civilizáció a társadalmi folyamatokban elfojtja az ösztönkésztetéseket, az egyén fejlődésére káros befolyást gyakorolva meg is gyengíti őket. A nyugati kulturális forradalom a civilizációt elnyomásmentessé kívánja tenni. A fennálló rendszert olyan civilizációval szeretné felváltani, amely lehetővé teszi, hogy az egyén végre „ön maga legyen”, és minden társadalmi és intézményi kényszertől megszabaduljon.

Marxnál a forradalom lényege még az osztályharc, a társadalom fókusza pedig a gazdasági fejlődés. Freudnál az élvezetvágy a legalapvetőbb emberi ösztönkésztetés. Marcuse az egyén ösztönös szükségleteit politikai értékekre váltotta, az egyéni ösztönkésztetések kielégítését pedig társadalmilag kívánatos célra. A posztmodern ideológia megteremti Marx és Freud összhangját. A forradalom olyan hevesen ront rá a nyugatra, hogy ellenállni lehetetlenség: az ember alapvető gyengeségével, az ösztön-kielégítés felszabadításának kierőszakolásával terrorizálja az embert. A terror az örömeit céljait követi.

A posztmodern ellenkulturális forradalom a szabadságot az elnyomás hiányaként határozza meg. A szabadság, ahogy a felvilágosodás forradalmánál, ismét öncéllá válik, legfőbb érték, és amely ismét minden tartalmat nélkülöz. Az üdvösséget nem Isten kegyelme, hanem az egyes ember maga hozza el, amennyiben sikeresen elmenekül a valóság elől, ugyanis azzal az elnyomó valóságtól is megszabadul. Ebben a törekvésében a korlátok nélküli szexualitás mellett kifejezett segítségére vannak a tudatmódosító szerek, és az a biztos tudat, hogy a szexuális perverziók nagyobb boldogságot jelentenek, mint a normális szexualitás. Ezért mindezeknek intézményes szabadságot követelnek.

A Nyugat erotikus forradalma lebontotta a valóságot, a természetet, a kultúrát, a civilizációt, a hagyományt, a tekintélyt, a jogállamiságot, az apa képét, az erkölcsiséget, a vallást, az igazságot, a jót és a rosszat, az értelmet, a tudatosságot, az objektív tudást, az egyéni személyiséget, a személyes boldogságot, az örök életet, a halhatatlanságot, a felebarát szeretetét, a barátságot és a ragaszkodást.²⁵⁷ És a lebontást globális normává alakította. A normateremtés a terror erejével bír, eszköze pedig a politikai korrektség kívánalma. A politikai korrektség hívószavai különféle szerzőktől, de minden csatornán hangzani kezdenek.

Ezek a hívószavak a keresztény kultúrkörből származnak, így az átlagpolgár számára isteni tekintélyt és folytonosságot sugallnak, de jelentéstartalmukban jelentős változtatáson esnek át. Első és legfontosabb, ami megalapoz minden másnak, az a tolerancia. Az embert egyenlő kegyelmi potenciájában való testvéri toleranciával vizsgáló magatartás erőszakos toleranciává változik. Az értéksemlegesség kötelezővé válik, az eltérő véleményekkel, ideológiákkal, nézetekkel és vallásokkal szemben alkalmazandó kötelező tolerancia mindent befogad, kivéve a kulturális gyökereket, így a kereszténységet és annak etikáját. És amint nyitottá váltunk mindenre, saját identitásunk többé már nem érdekes, mi több elnyomó rendszerré válik saját kultúránk felett. Charles A. Reich 1970-es bestsellerében azt publikálja a diáklázadások méltatásakor, hogy el fog jönni egy forradalom. Nem fog hasonlítani a múlt forradalmaihoz. Az egyénnel és a kultúrával fog kezdődni, és végső aktusként meg fogja változtatni a politikai struktúrát. Sikeréhez nem kell erőszakot alkalmazni, és nem lehet sikeresen ellenállni neki erőszakkal.²⁵⁸ Valóban: ez a forradalom úgy erőszakolja rá a társadalomra az új kultúrát, hogy az egyén nemhogy észre sem veszi az ellene irányuló terrort, hanem egyenesen megnyugtató konszenzusként értékeli. A társadalom erkölcsének lebontása a társadalom kulturális megalapozottságának lebontását, tehát egy új kultúra létrejöttét jelenti, melyhez a szexuális ösztön felszabadítása kiváló módszer lehet. Az isten-nélkülivé alakítandó társadalom formázása a Szentírás

²⁵⁷ Paul L. Peeters: Herbert Marcuse: Eros and Civilization (1974)

²⁵⁸ Charles A. Reich: The Greening of America (1970)

által bemutatott családkép felülírásával kezdődik: A család, a magántulajdon és az állam eredete című könyvében Engels a nő által irányított családot, a matriarchátust részesíti előnyben, meghazudtolva a bibliai teremtéstörténetet, az asszony férfiből, annak testrészéből (t.i. bordájából) való teremtését. (Engels persze nem érti, hogy az asszony teremtése nem például a férfi lába alól, tehát fizikailag és metaforikusan is alárendelt szituációból, hanem a férfi szíve alól, tehát a szeretet-közöségből történik, ami alapján a családban eggyé lesznek. Férfi és nő Isten teremtése szerint tiszta szívvel találkoznak egymással, egyenrangúként, és lényegi különbözőségükben egészítik ki egymást.) Marx is foglalkozik mind a Kommunisták Kiáltványban, mind a Német ideológiában a családdal, mint a társadalom elavult alapintézményével. Hamar előkerülnek azok a vélemények, miszerint a természetes társadalom egyetlen eredeti családtípusa a matriarchátus, nem mintha ezt a feministákon kívül valaki komolyan is gondolná, de a hagyományos társadalmi modell aláadására viszont kiváló és forradalmi eszköz. Mondjuk úgy: haladó. Azt azonnal leszögezhetjük, hogy a házasság és a család elleni – haladónak nevezett – támadás több kárt okozott civilizációnknak, mint előtte bármely más háború vagy politikai forradalom, és nem csak azért, mert a társadalom alapintézményéről beszélünk, hanem azért, mert ugyan hol máshol tanulhatná meg az ember a legfontosabbat, az önzetlen szeretetet, vagyis Isten szeretetközlésének társadalmi leképeződését, ha nem a kiegyensúlyozott családokban, amelyek a gyakorlatban valósítják meg azt. A család lebontása az ember istenkapcsolatának egyértelmű lebontása. (A krisztusi elvek alapján szerveződő emberi társadalom programja, vagyis a Nyugat kulturális alapja, ok-okozati összefüggést mutat. Krisztus tanításaiban állandó hangsúlyt kap az ember és Isten közötti csodálatos viszony, az istengyermekség állapota. Ez a mindenkit összekötő testvériség az alapja az evangéliumi emberképnek, amely minden, Isten képe és hasonlatosságára teremtetett emberi lénynek nemre, bőrszínre, műveltségre, társadalmi rangra stb. tekintet nélkül egyenlő emberi méltóságot biztosít. Ez az egyenlő emberi méltóság az ember igazi szabadsága, és ennek a szabadságnak társadalmi megtestesítője a családban eggyé lett férfi és nő.) Marx pontosan talál rá a társadalom alapintézményeként a családra. Logikus tehát, hogy a társadalom lebontásának szándékával a család lebontása a forradalminak nevezett Nyugat kiemelt hangsúlyú stratégiája.

Morális igazság, mint többségi gyakorlat

A Nyugat forradalmában az ember erkölce az adott helyzettől, illetve környezetének erkölcsi színvonalától függ, tehát a morális igazságot a többségi gyakorlat határozza meg. Igaz az, amit igaznak tart. Nem egy konkrét filozófiai irányzatról beszélünk, hanem egy olyan, átfogó gondolkodásról, amely többféle filozófiai áramlatban, de még a filozófiai műveltséggel nem rendelkező gondolatvilágban is könnyen megágyazódik. Sőt, talán ott a legkönnyebben. A modern közvélekedés és filozófia egyaránt állítja, hogy Isten nem létezik, amiből egyenesen következik, hogy isteni törvények sem léteznek, vagyis nincsenek örökérvényű ismeretek, tehát általános érvényességű, egyetemes erkölcsi normák se. Csakhogy a különböző kultúrák különböző közerkölcsöket takarnak. Vajon mit válaszol az egyébként „polkorrekt”, erkölcsrelativizmusban élő modern ember akkor, ha mondjuk, azzal találkozik, hogy a világ egy elfeledett részén élve temetnek el csecsemőket, például születési rendellenességgel világra érkezőket, vagy éppen olyanokat, akik hajadon anyák gyermekei.²⁵⁹ A többség elborzad, mutatva, hogy elemi affinitása még megmaradt az alapvető értékek irányába, de vannak, akik megvédik a gyerekgyilkos törzseket abból a következetesen toleráns megfontolásból, hogy nem lehet beleavatkozni más, jelen esetben egy bennszülött kultúra életébe, illetve abból a következetesen relativista megállapításból, miszerint az adott kultúrában a tárgyalt cselekedet nem számít gyilkosságnak. (Itt jegyzendő meg, hogy ezen elv alapján mindenféle vérengzést, népiirtást és hasonlókat legalizálni lehet, ha az elkövetők saját kulturális jegyeként értelmezzük a cselekedetet. Ebben az esetben a cselekedetet elmarasztaló vélemény kinyilvánítóját nyilvánítják majd intoleránsnak, és ezért, mint nem-haladó szelleműt,

²⁵⁹ Dan Harris: „Missionaries Accuse Indians of Killing Babies,” ABC News (2008). A szeptember 23-án megjelent cikkben a szerző arról ír, hogy keresztyén misszionáriusok vádolnak a brazil kormány előtt Amazonas menti indián törzseket azzal, hogy csecsemőket gyilkolnak.

megvetendőnek. Az új, a relativizmuson alapuló etika - végső eredményében tehát etika-nélküliség - normatívként jelenik meg és uralkodik. Ezért lehetséges az, hogy például nyilvánosan úgy beszélni a homoszexualitás kiéléséről, mint bűnről, ma az új kultúra egyik legfőbb normájának megszegését jelenti.) Ha más nem, de a marxi szekuláris humanizmus még működik az egyénekre vetített társadalomban, mert Isten nélkül könnyűnek tűnik az élet, főleg, ha az addig uralkodó keresztény erkölcsant mindössze tilalmak gyűjteményeként aposztrofáljuk, a lelkiismeret azonban az egyébként egészséges pszichén eltüntethetetlen emlék az ember Istennel való, hajdanvolt kapcsolatából.

Az új kultúrában nincsenek feltétlenül igaz ismeretek és általánosan érvényes erkölcsi normák, hiszen a társadalomkritika (épp a Frankfurter Iskolánál lehangsúlyosabban) kimondja, hogy az ember csak korlátozott álláspontból tekinthet a valóságra, és ennek megfelelően alakul a valóságról alkotott képe is. Tehát eleve szubjektív. A társadalmi tapasztalás által determinált megismerés csak részleges, következtetései viszonylagosak, azaz nincs megismerés. Márpedig ha nincs objektív megismerés, akkor objektívnek tekinthető, általános erkölcs sincs, csak többségi gyakorlat.

Ebben a relativizmusban említett legfontosabb érv a tolerancia. A fogalom az egyes ember, a népcsoport, a társadalmi közösség legfennköltebb tulajdonságai közé emeltetett abszolút erkölcsi követelményként. A tolerancia a posztmodern ember legfőbb erényeként megtiltja, hogy bárkinek is az erkölcsi nézeteit negatívan lehessen minősíteni, ezért a posztmodern kor minden szemléletmódot tolerál. Érvként a tolerancia azonban önmaga cáfolata, amennyiben a relativizmus bűvöletében nem tolerálják a tolerancia hiányát és az abszolút érték létezéséhez (Istenhez) való ragaszkodást. A relativizmus egyébként egyáltalán nem indokolja, hogy miért kellene toleránsnak lennünk! A tolerancia kötelezettsége azon az abszolút erkölcsi szabályon nyugszik, hogy mindig igazságosan kell bánnunk az emberekkel, ez azonban mégiscsak abszolutista szemlélet! A logikai ellentmondás megmagyarázhatatlan, így hát, bár nem vallják be, de tulajdonképpen még az úgynevezett relativisták is elvetik a relativizmust.

A globalizáció folyamata a relativizmus segítségével bontja le a Nyugat társadalmát úgy, hogy közben azt az illúziót kelti, miszerint az egyének lehetősége van személyes és erkölcsi filozófiai alapján befolyásolnia saját ítéleteit, cselekedeteit és érzelmeit az erkölcs szempontjából is érintett szituációkban. Az illúzió a felvilágosodás eszméiből ered, és az azt követő korszakokra is jellemző, egészen napjainkig. Az illúzió konkrét: a forradalommal a politikai hatalom megalapozása ezentúl a népképviselőten alapuló, tehát alulról szerveződő, hiszen (szabadság, egyenlőség, testvériség) az individuumok egyenrangúak, a politikai törvényesítés egyenértékű hordozói. Demokratikusak. Csakhogy a szubjektív etika végül mégsem szubjektív! A relativizmusban akkor legitim egy etikai vélemény, ha azt a társadalom elfogadja. A társadalom véleményelfogadási mechanizmusa a többségi elvből, tehát a népképviselőti demokráciából eredezik. Az Istent az egyes ember választási szabadságának illúziója mellett a politikai hatalom váltotta fel az egyes emberre vonatkozó erkölcsi normák meghatározójaként. A szabadság így nem az egyén jogává, hanem az egyén által legitimált hatalomé lett. A modern és posztmodern társadalmakban a legitimáció eszköze a tömegkommunikáció. A média amennyiben támogat egy normát, akkor azt az egyén spontánnak hitt véleményalkotással magáénak fogadja el. Az egyén a relativizmusban a politikai hatalomra bízta az erkölcsi döntést, a politikai hatalom viszont a média rabja. (A többségi szavazáson nem az egyes ember szakértelme, hanem érzelmi töltöttsége a döntő, hiszen a szavazók túlnyomó többségének a szakmai döntések meghozatalához nincs képessége. Híján van a döntéshez szükséges eszközöknek, szempontoknak, ismereteknek. A politikai közbeszéd lényege ezért nem a tartalom, hanem a rendeltetés. A virtuális valóság nyer, az a virtuális valóság, amelyet a szavazók a legkülönbébb politikai reklámokból tapasztalnak meg.²⁶⁰) A média a gazdasági elit tulajdona, így végső soron az egyén véleménye a gazdasági elit által iparszerűen befolyásolt véleménnyé silányul. A globális etika a globális gazdasági hatalom játékszere.

Bár az etika elmélete két alapvető dimenziót határoz meg, az idealizmust és a relativizmust, a valóságban csak egy etika létezik, mégpedig az idealista, ugyanis csak az tartalmazhat abszolút szabályokat. Az idealista szubjektum az erkölcsi szabályok abszolút, vagyis isteni eredetű jellegét

²⁶⁰ Kertész-Bakos Ferenc: Politikai okkultizmus (2012. Dühös akarat és szelíd elhülyülés)

állítják, ezzel szemben a relativisták megpróbálják elkerülni az egyetemes erkölcsi szabályokat, hiszen álláspontjuk szerint az erkölcsi cselekedetek az adott szituációk jellegétől függenek.

Az etika elméletében tulajdonképpen négy erkölcsifilozófiát állapíthatunk meg. Abszolutistának nevezhetjük azt, amikor az egyén magas idealizmusához alacsony relativizmus párosul. Helyzetfüggőnek tekinthető, ha az egyén magas idealizmusa ellenére relativizmusa is magas, az alacsony idealizmussal párosuló alacsony relativizmust szubjektivistának, az alacsony idealizmus mellett magas relativizmust pedig erkölcsi kifogáskeresésnek minősíthetjük. Az etikaelmélet végső soron tehát maga is kizárja az etika relativista megközelítését.

A fentiek logikájából következően a globalizmus a maga posztmodern etikájával, mely a morális igazságot a többségi gyakorlatból vezeti le, és amely filozófiai megalapozottsággal, sőt nemhogy csak bevallottan, hanem egyedüli üdvözítőként hirdetve, etikai alapvetésektől mégiscsak mentes!

A globalizmus társadalma skizofrén: önmagát fosztja ki és bontja le.

A globalizmusban az egyén az egyéni szabadságjogokért való történelmi küzdelmében pont az egyéni szabadság társadalmi garanciáit áldozza fel. Valós egyenjogúsító törekvéseit szólamértékű helyettesítő törekvésekkel pótolja, melyeket a médiából sugárzó propagandaipar emel etikai rangra. Ezek: a nők emancipációja, a hátrányos helyzetűek emancipációja, a nem-európaiak bevándorlásának támogatása és a szexuális másság, a nemek új társadalmi konstrukciójának támogatása. Mindehhez az etikának tűnő gondolkodási modell a tolerancia követelménye.

A Magyar Katolikus Lexikon lényegre törően definiálja,²⁶¹ hogy Marx alapvető politikai és emberi emancipációt hirdetett, tehát az ember ember fölötti uralmának teljes megszüntetését. Az emancipáció e formája nemcsak egyes csoportok elismertetését, hanem minden ember egyenlőségét jelenti, sőt az emancipáció itt már nem „cél”, hanem eszköz, előfeltétel a „teljes ember” megvalósításához. Korunk uralkodó ideológiájának megalapozásában tekintélyes szerepet játszó, korábban hivatkozott Frankfurter Iskola a maga kulturális marxizmusával már a minden kényszerítő tényezőtől való függetlenségben, az értelem által átvilágított szabadságra való törekvésben látja az emberi létezés egyik legalapvetőbb érdekét.

A mai társadalom emancipációjában a szabadság önmagában véve szentesíti a cselekedetet, így a szabad ösztönkielést, és ezzel a globális gazdasági-politikai bekebelezés mellett a kulturális terrort alkalmazza, hiszen az abszolút etikai alapvetést kényszerítő tényezőként értékeli, melynek megszabadulásától való feladatot kötelező társadalmi programmá emeli. Abszolút érvényű társadalmi programmá.

A modern filozófia a felvilágosodás racionalizmusával pozitivista irányzatot vett. Magát a fogalmat Auguste Comte alkotta,²⁶² amikor az emberi megismerés fejlődésének három szakaszát különböztette meg: a teológiai, a metafizikai és a tudományos szakaszt, ez utóbbit nevezve pozitívnak. A pozitivista filozófia alapelveit, miszerint az ember számára a megismerésben kizárólag az érzetek által közvetített tények adóttak, James Mill fektette le,²⁶³ ami azért fontos gondolatmenetünkben, mert innen származtathatjuk azt a vélekedést, hogy az érzetek által közvetített tények, melyeket a megismerés folyamatában rendszerbe foglalunk, ismereteink egyedüli állandó, vagyis abszolútnak tekinthető szilárd elemei. A 20. századra aztán kialakul az a meggyőződés, hogy megismerésünkben eddig valós tartalom nélküli, metafizikai konstrukciókat fogalmazzunk meg, ezért a tudományra ettől kezdve mindenféle metafizika radikális tagadása jellemző. A pozitivista gondolkodás szerint metafizikai igazságaink nem teljesítik az empirikus értelmi kritérium feltételeit, ezért nemhogy igazságoknak, de értelmetleneknek kell őket tekintenünk: metafizikai igazságunk értelmetlen szavakat tartalmaz, lásd: „abszolút”, vagy „Isten”, amelyekhez semmiféle empirikus igazolást nem tudunk rendelni. Ezek a fogalmak tapasztalatmentes, transzcendens entitásként jelennek meg. Kérdésem viszont, ha a metafizikai tételek értelmetlennek bizonyulnak, vajon miért teremtünk ilyen rendszereket? Mi a helyzet a világ értelmes létezésének örök kérdéseivel, amelyekre választ épp a metafizikai vizsgálatok adnak? Mi a helyzet az etikával?

²⁶¹ Magyar Katolikus Lexikon, Pecz: I/2:632.

²⁶² Auguste Comte: Cours de philosophie positive (1830-1835)

²⁶³ James Mill: An Analysis of the Phenomena of Human Mind (1829)

Semmi. A posztmodern ember a tevékenysége társadalmi identitását a jogalanyiságára redukálta. Kulturális gyökereinket jelentő természetjogi felfogásával alapjaiban szakított, vagyis azzal a meggyőződéssel, hogy létezik az ember által megérthető módon eleve adott (Istentől való) igazság, a társadalmon kívül létező jog alapját (képletesen bemutatva: Mózes kőtábláit) összetörte. A posztmodern korra a modernizmus reménytelenül relatívnak tűnő világában az ember mégis valamiféle biztonságot keresett. A bizonyosságkeresés a globális etikának kiváló eszközt adott, a morális igazságot, a megkérdőjelezhetetlen tekintélyt a többségi gyakorlat kezébe adta. Ettől a ponttól kezdve az ember a jogi eljárások bizonyosságában hisz. Az ígéret mesés: a határok nélküli gazdasági és technikai fejlődés, és vele a kötelesség nélküli jogok. Posztmodernitás, azaz dekonstrukció: a magára maradt egyén egyre kétségbeesettebb értékkeresése, ami egyre radikálisabb értékvesztéshez vezetett. Út a semmibe. (Bibliai környezetbe téve érdekes módon pont az a sátáni program, aminek végállomása is ugyanez.) Olyan jogi bizonyosságba való kapaszkodás, ahol a jogi eljárás nem valamiféle abszolút igazságból, hanem saját magából a jogból ered (a vadludak együtt tudják, hogy merre van Dél). A posztmodern társadalmat az erkölcs – tekintve, hogy relatív – már nem képes összetartani.

Globális etika

Parancsoló szükség születik. Globális etika alatt az ember azt a társadalmi minimumot érti, amely az összes kultúra összes népcsoportjának és nemzetének etikai értelemben vett közös nevezőjét képes megadni. A globális etika a különböző, egymásra lefordítható értékek hangsúlyozása, az ember érdekében a minimálisan szükséges közös alap leszögezése. Egy mindent átívelő minimáletika, aminek értékei és elvei válnak közös hivatkozási ponttá, s ami megadja a minimális erkölcsi iránymutatást, amelyet a világnak követnie kell.

A globális etika logikai bukfenek sorozata. A viszonylagosságok abszolút pontját gondolja megadni, úgy véli, a viszonylagosságok különböző kultúrákban megtalálható azonosságai és átfedései épp ennek az abszolút területnek a határvonalai, azaz mindenki számára egységesen elfogadható normák. Egyrészt attól, hogy a viszonylagosságok mutathatnak egyezőségeket különböző részterületeken, még nem változtatják meg viszonylagos voltukat. Másrészt attól, hogy a különböző viszonylagosságokban találunk átfedéseket, vagyis tartalmi azonosságokat, azok még nem válnak abszolút értéké. Az alapprobléma a viszonylagosságok abszolúttá való kikiáltása a többségi elvre való hivatkozással. Látni való, hogy abszolút viszonyítási pont nélkül mindig értelmezés kérdése lesz, hogy valamelyik kultúra vagy népcsoport adott eszméje vagy hagyománya mit jelent a teljes emberiségnek és milyen viselkedést kíván meg a teljes emberiségtől. Vitatható, így nyilvánvaló véleményeltéréseket okoz, hogy egy kultúra egy adott kérdésben valójában milyen etikai parancsot ad egy másik kultúrához viszonyított összefüggésben, ráadásul a kultúrák általában nem homogén egységek. Azon belül, amit hagyományosan egy kultúrának nevezünk, számos kulturális különbség létezhet nemek, osztályok, vallás, nyelv, etnikai hovatartozás és más törésvonalak szerint.

A globális etika szóvivői nem egy konkrét intézmény megbízottjai, vagy éppen egy konkrét filozófiai iskola követői, még csak nem is valamiféle kormányzati csoport, hanem az élet minden területéről előkerülő önkéntes humanisták. Hogy gondolatmenetünk íve egyértelmű legyen, pontosítsunk: szekurális humanisták. Az etika sugalmazóival nyíltan találkozunk, ők a tömegkommunikáció önkéntes munkásai, de az etika meghatározóiról mit sem tudunk. Pedig a mindenki számára egységesen elfogadható normákat valakiknek meg kell határozni! És meg is határozzák. (Mert azt ugye senki sem gondolja komolyan, hogy az etikai normák elfogadása a többségi gyakorlat alapján spontán folyamatként történik.) Azt mondják, hogy ezeknek az egységesen elfogadható normáknak az elfogadásakor támaszkodniuk kell bizonyos egyetemes elvekre, még akkor is, ha egy-egy kultúra ellenzi ezeket. És ez kulcsmondat!

Egyetemes elvek: egész dolgozatunk arra törekedett, hogy bemutassa, miként szabadult meg az emberiség az egyetemes elvektől az elmúlt évszázadokban, s hogy bemutassa azokat a bizonyítékokat, melyeket az emberiség hordott össze annak alátámasztására, hogy nem is léteznek egyetemes elvek. És most, amikor bizonyítási eljárása végén az emberiség „végre” leszögezheti, hogy

nincsenek egyetemes elvek, az etika meghatározói bizonyos egyetemes elvekre hivatkoznak. Ez a hivatkozás két szempontból is nagyon érdekes:

- 1./ Az egységes etikai normákat meghatározó személyek, amikor egyetemes elvekre hivatkoznak, ezek a konkrét elvek vagy mégsem egyetemeseek, vagy egyetemeseek ugyan, de annak ellenére, hogy hivatkoznak az alkalmazásukra, eszük ágában sincs alkalmazni.
- 2./ Az egységes etikai normák megalkotását mindenki számára egységesen elfogadható, tehát konszenzuális normák megalkotásának szükségességével indokolják (a társadalmat az erkölcs már nem képes összetartani, minekutána módszeresen lebontották, így parancsoló szükség születik), ami normakövetést akkor is meg kell követelni, ha esetleg egy-egy kultúra ellenzi, tehát konszenzusról már szó sincs.

A globális szinten támogatandó, az egyén szociális és humánus érzékenységre, természetes szolidaritására apelláló új etika, mint humanitárius kényszer telepszik rá a talaját vesztett társadalmakra.

A minimáletika, vagyis az egységes etikai norma, mely az elmélet szerint mindenki számára egységesen elfogadható, sőt immár kötelező, a jogi bizonyosságba való kapaszkodás mestermunkája: ez pedig az emberi jogok eszméje.

Ismétlem: a posztmodern ember a tevékenysége társadalmi identitását a jogalanyiságára redukálta. Ettől a ponttól kezdve az ember a jogi eljárások bizonyosságában hisz, ez lesz az etikája az etika helyett. A politikai korrektség immár etikai korrektség is, tehát az etikai alapvetésből levezetett további etikák (jogok) megkérdőjelezhetetlenek. Aki mégis meg merné kérdőjelezni, az számíthat a haladónak nevezett emberiség megvetésére és kirekesztésére, aminek veszélye nyomasztja és félelemmel tölti el, ezért jobbra kísérletet sem tesz az így kapott paradigmák átgondolására. Nem mintha az emberi jogok eszmeiségében eredetileg lefektetett 30 alapjog ne lenne hasznos az emberiségnek (többsége a tradicionális vallások etikai alapvetéseivel is megegyezik), de az emberi jogok eszméjének egyetemes etikaként való elfogadtatásával a globális világra való törekvés egyrészt kiváló eszközt kapott, másrészt termékeny talajra talált az emocionális beállítottságú posztmodern ember gondolatvilágában. A fő csapásirány pedig a tradicionális társadalom alappontja: a család és a vallás, ezen belül is célzottan a kereszténység. A keresztény Európa végső lebontása.

Miroslav Radojicic: Experience of the Republic of Serbia in International cooperation in prevention of financial abuse

In addition to international cooperation in the area of the exchange of information with authorities of other countries, which directly contributes to the analytical work of the APML as its basic task, the APML also participates in other forms of international cooperation important for the system for fight against money laundering and terrorism financing as a whole²⁶⁴.

The global network for combating money laundering and terrorism financing consists of 194 jurisdictions and territories which are grouped in the above mentioned FATF-Style Regional Bodies – FSRBs. Regional bodies modelled after FATF are: Eurasian Group (EAG), Asia/Pacific Group on combating money laundering (APG), Caribbean Financial Action Task Force (CFATF), Committee of Experts on the Evaluation of Anti-Money Laundering Measures and the Financing of Terrorism of the Council of Europe (MONEYVAL), Eastern and Southern Africa Anti-Money Laundering Group (ESAAMLG), Financial Action Task Force on Money Laundering in South America (GAFISUD), Intergovernmental Action Group against Money-Laundering in West Africa (GIABA), Middle East and North Africa Financial Action Task Force (MENAFATF).

As the Republic of Serbia is a permanent member of the Committee on the Evolution of Anti-Money Laundering Measures – Moneyval Committee, Serbian system falls under its assessment. In addition to its membership in Moneyval, the Administration acts an observer in Eurasian Group for fight against money laundering and terrorism financing (EAG).

Furthermore, given that the Administration for Prevention of Money Laundering (Administration) is the financial intelligence unit of the Republic of Serbia, it became a member of the Egmont Group in July 2003. This membership is to confirm that the Administration has met internationally recognised criteria and to witness its capacity to exchange financial intelligence information in an efficient and secure manner with similar institutions the world over. All data exchanged are treated as official secret and may only be used for the purposes and in the manner stipulated by law²⁶⁵²⁶⁶. In 2013, the representatives of the APML took part in the meeting of Working Groups in Ostend, Belgium, in the period 21 – 25 January and at the Plenary and WG meetings in San City, South Africa, in the period 1 – 6 June. The APML constantly contributes to aims of the Egmont Group by participating, within the scope of its capacities, in the projects of the Operational Working Group and other activities of various Working Groups in the Egmont Group²⁶⁷.

The Administration maintains active cooperation with OSCE Mission to Serbia and with the United Nations Security Council Counter-Terrorism Committee (UN SC CTC).

The Republic of Serbia contributes significantly to regional cooperation and regularly participates in annual meetings of Heads of FIUs of the region (Slovenia, Croatia, Bosnia and Herzegovina, Serbia, Montenegro, Macedonia and Albania). Representatives of FIUs from other countries, such as Italy and Greece, also participate at these meetings as observers. Particularly interesting is the situation and cooperation in Hungary.²⁶⁸²⁶⁹²⁷⁰

²⁶⁴ http://www.apml.gov.rs/REPOSITORY/1152_uspn-godisnji-izvestaj-2013.pdf

²⁶⁵ <http://www.apml.gov.rs/>

²⁶⁶ Nagy, I. Z. : A jövedelemeltitkolás okai, következményei és visszaszorítási lehetőségei.

²⁶⁷ Izveštaj o radu uprave za sprečavanje pranja novca za 2013.godinu, http://www.apml.gov.rs/REPOSITORY/1152_uspn-godisnji-izvestaj-2013.pdf

²⁶⁸ Nagy, I. Z.: Die Gründe der Einkommenshinterziehung mit besonderer Rücksicht auf Ungarn

²⁶⁹ Nagy, I. Z.: The Economic and Psychological Context of Tax Evasion in the Example of Hungary.

Moreover, representatives of the Republic of Serbia attended a regional conference on money laundering and assets recovery with representatives of the Ministry of Justice of the USA, the FBI, relevant state authorities of Serbia, Bosnia and Herzegovina, Montenegro and Macedonia, who exchanged experiences and best practices in the field. There are also a number of activities carried out at a bilateral level. Namely, such activities come as a response to functioning of the organised crime in the region - organised criminal groups from the Republic of Serbia establish frequent functional links with similar groups from abroad, in particular from the neighbouring countries, including Macedonia, Montenegro, Bosnia and Herzegovina (BiH), Croatia, Romania, and Bulgaria, primarily in order to execute their joint plans using the international routes for drug trafficking (FYRM, Montenegro, Bosnia and Herzegovina, Croatia, Bulgaria), illegal migration (Romania, Bosnia and Herzegovina, Croatia), money counterfeiting (Bulgaria, Bosnia and Herzegovina), and illegal arms trade (Bosnia and Herzegovina).²⁷¹

Bilateral additional activities also include workshops, study visits etc.

Finally, within relevant international activities in this filed one should mention Project against Money Laundering and Terrorist Financing in Serbia (MOLI-Serbia). The source of its funding comes from the IPA funds approved by the European Commission to Serbia. Its overall objective is to contribute to democracy and the rule of law through prevention and control of money laundering and terrorist and other forms of economic and financial crime in Serbia. The purpose of the Project is to enhance the capacities of the anti-money laundering and counter-terrorist financing system in Serbia in terms of legislation, operations and capacities²⁷².

Conclusions

The thesis has reiterated the international aspect of organised crime and underlined that financial abuse, particularly money laundering, is a problem of international character, suggesting that possible activities carried out in isolation i.e. on an individual country level, could have rather limited effects. In a large number of cases it is even impossible to conduct entire investigation²⁷³ and analytical assessment of a case pertaining to analysis of suspicious transactions without due support of another FIU. Such conclusion related primarily to data on a party or related transactions. Any analysis of financial flows starts necessarily from the point of entry of money into the financial system of a country and after several steps it reaches its final point, the point of money exiting the financial system. This final step is not necessarily in the same country as the entry point, which is to say that money transfers have taken only one step to move into financial systems of another country or several countries for that matter.

Therefore, states ought to ensure that their authorities adhere to international norms and standards (adopted as national legislation), whereby it is essential that international cooperation be established among respective state authorities, primarily FIUs. In technical terms, it is vital to establish and maintain effective systems that facilitate smooth and swift exchange of information among peer institutions of different states, at a request or unprompted, regarding financial abuse, not only money laundering and predicate criminal offences. It is important to allow for unobstructed exchange of information free of unnecessary impeding requirements, regardless of whether a request for help includes fiscal issues or the official secret matter, personal data protection and information secrecy. Such "sensitive" cases at a request of peer institutions from the international environment should be addressed by competent national bodies, through inquiries and other investigation activities, on behalf of and at a request of peer institutions from abroad, whereby it is a

²⁷⁰ Nagy, I. Z.: *Spezielle Eintreibungstechniken zur Senkung der Außenstände*

²⁷¹ *National Strategy against Money Laundering and Terrorism Financing*, Official Gazette of RS", no. 89/08

²⁷² http://www.coe.org.rs/def/tdoc_sr/coe_office_in_belgrade/projects_sr/?conid=2059

²⁷³ Nagy, I. Z.: *The Economic and Psychological Context of Tax Evasion in the Example of Hungary*.

prerequisite that state to which request is addressed has in place the capacities necessary to carry out this investigation.

To provide for smooth international cooperation, in the sense of capacities for carrying out investigations at an international level, a largest possible number of states should abide by international standards and norms described earlier, whereby state bodies will have at their disposal certain international institutions and associations whose scope of competence has already been touched upon in this chapter. In addition to normative role over financial abuse, some of these institutions play control and supervisory role in this field as well. Manyval, for instance, assess compliance of member states with relevant international standards in the area of fight against money laundering.

Additional conclusion relates to close regional and bilateral cooperation among states, especially in FIUs terms. Sharing experience and establishing direct cooperation is of massive importance in the fight against international financial frauds and money laundering. No country is immune to abuses in this field, nor is it safe from terrorist organisations whose activities are primarily funded from dirty money.

The following part of the thesis will provide analyses of real-life cases related to the international aspects of financial abuses. These analyses will explain why international-wise adoption and implementation of legal norms is a prerequisite and will show the significance of international cooperation and capacities for their implementation.

Literature

1. http://www.apml.gov.rs/REPOSITORY/1152_uspn-godisnji-izvestaj-2013.pdf
2. <http://www.apml.gov.rs/>
3. Nagy, I. Z. : A jövedelemeltitkolás okai, következményei és visszaszorítási lehetőségei különös tekintettel Magyarországra.In: Nagy Imre Zoltán (szerk.)Vállalkozásfejlesztés a XXI. században: tanulmánykötet. 203 p. Budapest: Óbudai Egyetem Keleti Károly Gazdasági Kar, 2011. pp. 69-98. (ISBN:978-615-5018-18-3)
4. Izveštaj o radu uprave za sprečavanje pranja novca za 2013.godinu, http://www.apml.gov.rs/REPOSITORY/1152_uspn-godisnji-izvestaj-2013.pdf
Nagy, I. Z.: Die Gründe der Einkommenshinterziehung mit besonderer Rücksicht auf Ungarn.In: Kadocsa Gy (szerk.) MEB 2009 – 7th International Conference on Management, Enterprise and Benchmarking: Proceedings: Menedzsment, Vállalkozás és Benchmarking Nemzetközi Konferencia. 419 p. Budapest: BMF, 2009. pp. 185-201. (ISBN:978-963-7154-88-1)
5. Nagy, I. Z.: Spezielle Eintreibungstechniken zur Senkung der Außenstände. In: Kadocsa Gy (szerk.) MEB 2006: 4th International Conference on Management, Enterprise and Benchmarking. 360 p. : Budapest BMF,2006. pp. 196-208. (ISBN:9637154477)
6. *National Strategy against Money Laundering and Terrorism Financing*, Official Gazette of RS”, no. 89/08
7. http://www.coe.org.rs/def/tdoc_sr/coe_office_in_belgrade/projects_sr/?conid=2059
8. Nagy, I. Z.: The Economic and Psychological Context of Tax Evasion in the Example of Hungary.DANUBE: LAW AND ECONOMICS REVIEW 2:(3) pp. 55-68. (2011)

Zsebők Csaba²⁷⁴: Köztes-Európa, a „mindig felosztandó” érdekszféra – interetnikus kapcsolatok, nemzeti eszmék, globalizáció

Absztrakt: Az elmúlt évszázadokban – és évtizedekben is – a nagyhatalmak szempontjából Köztes-Európa leginkább felosztandó érdekszférának számított. Az itt élő népek, nemzetek számára az, ha „csupán” piacként tekintettek az általuk lakott területekre, még – többnyire – jobb esetnek számított, mint amikor azok katonai felvonulási, illetve megszállási zónává váltak. Mindezeket a kérdéseket meglehetősen árnyalták az interetnikus kapcsolatok és a nemzeti eszmék. A globalizáció, más formában ugyan, ám hasonló kihívásokat hozott Köztes-Európa számára. Ráadásul, az elmúlt évtizedekben újra nyitottá vált, hogy melyik – egy vagy több – nagyhatalom játszik arbiter szerepet a térségben. Tanulmányom célja, hogy bemutassa milyen mozgástér adódott a nemzetek és a régió számára korábban, és milyen adódik napjainkban.

Bevezetés

Az elmúlt évszázadokban – és évtizedekben is – a nagyhatalmak szempontjából Köztes-Európa leginkább felosztandó érdekszférának számított. Az itt élő népek, nemzetek számára az, ha „csupán” piacként tekintettek az általuk lakott területekre, még – többnyire – jobb esetnek számított, mint amikor azok katonai felvonulási, illetve megszállási zónává váltak.

Mindezeket a kérdéseket meglehetősen árnyalták az interetnikus kapcsolatok és a nemzeti eszmék.

A globalizáció, más formában ugyan, ám hasonló kihívásokat hozott Köztes-Európa számára. Ráadásul, az elmúlt évtizedekben újra nyitottá vált, hogy melyik – egy vagy több – nagyhatalom játszik arbiter szerepet a térségben.

Tanulmányom célja, hogy bemutassa milyen mozgástér adódott a nemzetek és régiók számára korábban, és milyen adódik napjainkban.

Köztes-Európa

Nyugat-Európa és Oroszország (illetve az Oszmán Birodalom) határsávját, illetve ütközőzónáját a történetírás sokáig viszonylag elhanyagolta. A heterogén régió behatárolása azonban egyáltalán nem könnyű. A meghatározási kísérletek (Köztes-Európa, Kelet-Európa, Közép-Európa, Közép- és Délkelet-Európa, Kelet-Közép-Európa, Közép-Kelet-Európa) valamiképpen értékvalasztást sugallnak. A modern kori történelem „mozgó határsávját” jelentő Köztes-Európa (Europe-Between, Zwischen-Europa) alatt egyes történészek a Csehországtól Moldáviáig, és Görögországtól a Baltikumig, sőt Finnorszáig terjedő kisnemzeti régiót értik. Ezt a zónát etnikai és vallási sokszínűség, kevertség jellemzi, valamint többnyire az, hogy kisnemzeti államegyüttesét (Pétervár, Moszkva, Berlin, Bécs, Isztanbul stb.) szomszédos birodalmi központokból irányítják vagy határozzák meg. Az elmúlt bő két évszázadban azonban a nemzetállami törekvések, illetve nacionalizmusok ilyen-olyan formában küzdöttek a nemzetek feletti birodalmakkal.²⁷⁵

Mindehhez szükségeltettek a nemzetté válás társadalmi-gazdasági, politikai és művelődéstörténeti feltételei, előzményei. Egyes megközelítések szerint a nemzeti eszme kialakulása, a nemzetté válás elképzelhetetlen a rendi-nemesi ellentétek, a humanizmus, a felvilágosodás és a romantika nélkül.²⁷⁶

Vitatható ugyan, de a köztes-európai régió határain kívül helyezik a többségében beloruszok és ukránok által lakott területek nagy részét. Ám Köztes-Európa térképét így is meglehetősen színezik a szomszédos nagy nemzetek, azaz a németek, az oroszok, a törökök és az olaszok nemzetrészei által

²⁷⁴ Dr., WSUF – John Henry Newman Intézet, zsebok.csaba@gmail.com

²⁷⁵ Ld.: Pándi, L. (1997): Köztes-Európa 1763-1993 (Térképgyűjtemény). Budapest, Osiris Kiadó.

²⁷⁶ Ld.: Ujlaky, I. (2008): Nemzetkönyv – Kezdetektől a XX. századig. Pomáz, Kráter.

alkotott helyi kisebbségi közösségek. A köztes-európaiak modern kori nemzettudatának egyébként közös vonásaként érzékelhető jellemzően a birodalomellenesség, a nemzetállam idealizálása, az állandó fenyegetettség érzése, továbbá az európai értékrend valódi védőjének a képe, s a hídszerep a „Kelet” és a „Nyugat” között. Mindemellett Köztes-Európa világvallások (nyugati és keleti keresztények, muszlimok) határvidéke.²⁷⁷

Egy jellemző példa

A földrajzi területnek is számító Makedónia – amelyen ma a Macedón Köztársaság, Görögország és Bulgária osztozik – a balkáni nacionalizmusok találkozásának színtere. Sőt, az 1940-es évek második felétől egészen az 1980-as évek legvégéig Makedónia területét a szovjet blokk, az Egyesült Államok és szövetségesei, valamint az el nem kötelezett vagy semleges országok érdekszféráinak a határai is megosztották.

Köztes-Európa, illetve a Balkán történetének egyik legvitatottabb fejezete a macedónkérdés. Makedóniát, mint földrajzi területet sem könnyű behatárolni, ám ennél is bonyolultabb feladat a macedón nemzet kialakulását nyomon követni. A makedóniai szlávok külön etnikumként, majd nemzetként való létét a XIX. század első felétől vitatják a balkáni és más nemzetek, illetve egyes tudósok. A macedón nemzet létét sokan még ma is megkérdőjelezzik, noha az 1991 óta létező Macedón Köztársaság többségi nemzete a macedón. A macedónok nemzettudatának kialakulása, nemzetté válása azonban a II. világháború utáni évtizedekre tehető, mivel a titói Jugoszlávia Macedón Tagköztársaságában mehetett át az ortodox vallású szláv lakosság azon a fejlődésen, amely mindezeket eredményezte. Az 1990-es évek történései szolgáltatják a bizonyítékot arra, hogy a macedón nemzet kialakulása legkésőbb a XX. század nyolcvanas éveire befejeződött.

Makedóniát a XIX. és a XX. században a bolgárok, a szerbek és a görögök egyaránt maguknak vindikálták, azonban a terület egy részére már az albánság szintén többször kinyilvánította igényét. A macedónokat szomszédjaik és a velük foglalkozó kutatók, politikusok jelentős része mesterségesen kreált nemzetnek tartotta, sőt, tartja, akárcsak a nyelvüket, amelynek a létét, önállóságát Bulgária – a dimitrovi korszaktól eltekintve – csupán 1999-ben ismerte el.²⁷⁸

Magyarok és a macedónkérdés a két világháború között

Az 1920-as trianoni békeszerződésnek a magyarság számára rendkívül hátrányos döntései gyakorlatilag elkerülhetetlenné tették, hogy a két világháború közötti magyar külpolitika legfőbb céljává az új határok revíziója váljon.

Az első világháború után Bulgária és Magyarország egyaránt a vesztes oldalon találta magát, így 1920-tól Budapestnek és 1923 után Szófiának is egyértelműen revíziós céljai voltak. Makedónia nagyobb része ekkor Görögországhoz és a *Szerb-Horvát-Szlovén Királysághoz* tartozott; mindkét országban, főleg a jugoszláv államban jelentős számú macedón élt, akiket Szófia bolgárnak tekintett.

A hasonló célok miatt Magyarország és Bulgária 1923-tól, ha nem is szoros szövetségesnek, de egymással kifejezetten jó viszonyt ápoló partnereknek számítottak. Ráadásul a bulgáriai bázissal működő macedón forradalmi szervezet, a VMRO vezetői együttműködtek a szófiai magyar diplomatákkal a Bethlen-kormány idején. E sajátos hálózat egyes vezető albán és horvát politikai körökkel egy érdekközösségbe tartozott. Mindez az 1921 és 1931 között a magyar miniszterelnöki székhelyen ülő Bethlen István egyik alapvető célját, a magyar nemzet egységének a megvalósítását szolgálta.

1920-tól Magyarországon a revízió tartalmát és eszközeit illetően korántsem uralkodott teljes konszenzus: a rendszer baloldali ellenzéke többnyire mérsékeltebb követelésekkel lépett fel, mint a kormánypolitika, miközben a konzervatív kormánykörök és az extrémista jobboldal elképzelései sem fedték egymást. A kormánypolitika sem volt minden elemében azonos a két világháború között,

²⁷⁷ Ld.: Pándi (1997)

²⁷⁸ Ld.: Zsebők, Cs. (2011): A macedónkérdés Bulgáriában 1919-1934 – magyar diplomaták szemével (disszertáció). Budapest, ELTE.

hiszen a nemzetközi viszonyok és a belpolitika függvényében időről időre módosult. Ám a revízió célja mindvégig megmaradt.²⁷⁹

A macedónkérdés bonyolult voltát egyébként jellemző módon megmutatja, hogy a legkülönbözőbb munkák meglehetősen eltérő következtetésre jutnak – a vizsgált korszakot tekintve – a makedóniai szlávok hovatarozását illetően. Jelen tanulmány keretei között elég csak két példára utalni.

Antoni Giza lengyel professzor összefoglaló kötetében mindvégig hangsúlyozza a bolgárok vezető szerepét a macedón felszabadító mozgalomban. A könyvben a bolgárbarát, illetve bolgár érzelmű macedón vezetők bemutatása mellett viszont háttérbe szorul az a körülmény, hogy Makedónia lakossága erős regionális tudattal rendelkezett a vizsgált korszakban. Giza megállapítja a bolgárság hangsúlyos jelenlétét Makedóniában, ugyanakkor kiemeli a Makedónia és a tulajdonképpeni Bulgária közötti rendkívül szoros történelmi, kulturális, néprajzi és nyelvi kapcsolatot.²⁸⁰

Andrew Rossos kanadai macedón professzor viszont nagylélegzetű munkájában arra a következtetésre jut, hogy a nemzeti önállósági törekvések korában a makedóniai szlávok elkezdtek kialakítani nemzeti identitásukat, mégpedig a saját etnikai, nyelvi, kulturális és történelmi jellemzőik, valamint a mitológiájuk, és a politikai, szociális és gazdasági érdekeik alapján. Hasonlóan, ahogy korábban a bolgárok, görögök és a szerbek is tették, szögezi le Rossos.²⁸¹

Mindenesetre érdekes körülmény, hogy 1920 után a szerb hatalmi központ ellenében Budapest az ugyancsak ortodox keresztény vallású bolgárookra és macedónokra számított. Jóllehet a megelőző évtizedekben a balkáni – így a szerb, a bolgár stb. – területeket a török uralom alól felszabadító harcoknak kettős mozgatóereje volt, mégpedig az ortodox keresztény hit és egyház, továbbá az akkor progresszívnek számító nacionalizmus.²⁸²

Bár az egyes elemzők²⁸³ által előszeretettel használt ortodox törésvonalnak az innenső oldalán helyezkedett el a trianoni Magyarország, a kormány – az erdélyi származású Bethlen Istvánnal az élen – a sajátos balkáni „bizantin struktúrákat” egyáltalán nem hagyta figyelmen kívül. Ez egyaránt tetten érhető volt magyar-bolgár, magyar-macedón, illetve magyar-szerb és persze magyar-román relációban.

Köztes-Európa – benne a Balkánnal és a Kárpát-medencével – mindazonáltal jórészt katonai felvonulási, illetve megszállási zóna lett a következő évtizedekben is.

Ismét hangsúlyozzuk: az 1940-es évek második felétől egészen az 1980-as évek legvégéig a földrajzi Makedónia területének egy részét a szovjet blokk Bulgáriában, az Egyesült Államok és szövetségesei Görögország révén uralták, továbbá Jugoszlávia az úgynevezett el nem kötelezett országok egyik vezető tagjaként tartotta hatalmában a macedón szocialista tagköztársaságot.

Új kihívások napjainkban

Ma, a globalizáció körülményei között Köztes-Európa ismét a Nyugat és Kelet ütközőzónája, ezt mutatja a keményedő energiapolitikai erőpróbák, játszmák színterének számító térségünk, beleértve a balkáni, a visegrádi és a balti országokat egyaránt.

Jóllehet a Nyugat vezető ereje az Amerikai Egyesült Államok, ám térségünkben a gazdasági óriásnak számító Németország is megkerülhetetlen, ráadásul a köztes-európaiak szomszédja. Berlin mindeközben az Európai Unió motorja, Washington szövetségese, ugyanakkor egyre önállóbb hatalmi tényező is.²⁸⁴

²⁷⁹ Ld.: Zsebők (2011)

²⁸⁰ Ld.: Giza, A. (2001): *Balkanszkie darzsavi i makedonszkijat vaprosz*. Szofija, Makedonszki naucsen insztitut.

²⁸¹ Ld.: Rossos, A. (2008): *Macedonia and the Macedonians: A History*. Stanford, Hoover Institution Press.

²⁸² Ld.: Berki, F. (1992): *Orthodox egyház a Balkánon*. In: Juss, 1992/1–2.

²⁸³ Ld.: Man, G. (1997): *Az ortodox törésvonal*. Budapest, Háttér Kiadó.

²⁸⁴ „A németek egy napon válaszüthöz juthatnak, vajon szövetségük az Egyesült Államokkal összeegyeztethető-e egy mindinkább önálló és nem amerikai Európában vállalt szerepükkel” – írta John Lukacs az 1990-es évek elején. A felvetés napjainkban egyre aktuálisabbnak tűnik. Ld.: Lukacs, J. (2006): *A XX. század és az újkor vége*. Budapest, Európa Könyvkiadó.

Keletről a putyini Oroszország erőteljes hatását és feléledt nagyhatalmi ambícióit nem lehet nem érzékelni, ugyanakkor Köztes-Európa közvetlen szomszédjai közül még az egyre izmosodó Törökország is mind jobban érezteti a befolyását. A távolabbi hatalmak közül Kína és egyes arab országok gazdasági, politikai befolyása ugyancsak egyértelmű.

Ilyen körülmények között Köztes-Európa kisebb-nagyobb államainak rendkívül nehéz lavírozni. Ezen országok többsége ma is a számtalan érdektől szabdalts és ellentmondásosan működő Európai Unió tagja. Akik eddig kívül maradtak, azok is jellemzően belépnének az unióba, amely azonban az interetnikus kapcsolatokat és a nemzetállami kérdéseket nem tette egyszerűbbé.

Mindazonáltal lényeges mozzanat, hogy melyik országot, illetve nemzetet vesszük górcső alá. A cseheknek például határon túli őshonos nagy nemzetrészei nincsenek, a magyaroknak viszont még mindig vannak, a komoly fogyatkozás ellenére is. Egy csehországi – különösen patrióta – politikus szájából jól hangzik, ha a nemzetállamot védi. A magyarországi patrióta politikusoktól sem vár nagyon mást hívei jó része. Ezen a 93 ezer négyzetkilométeren azonban viszonylag kevesen gondolhatnak bele abba, hogy ha e célkitűzést Szlovákiában vagy Romániában a többségi nemzethez tartozó politikus képviseli, akkor az ottani magyar kisebbségeknek vagy nemzeti közösségeknek a legkevésbé sem felel meg. Hiszen a felvidéki vagy az erdélyi magyarok jellemzően nem szlovák vagy román nemzetállamban akarnak élni. Ez ugyanis olyan államot jelentene, ahol a népesség összetétele etnikai szempontból többé-kevésbé homogén lenne, vagyis a két országban a magyarság aránya egészen lecsökkenne.

Megfontolandó tehát, hogy ki mit is üzen, akarva-akaratlanul a szlovák vagy a román politikai elit jó részének, amikor arról beszél vagy ír, hogy a nemzetállamok Európájára van szükség.

A nemzetek és a régiók Európája viszont kívánatos cél lehet, valahol „félúton” egy európai (szuper)föderáció és a nemzetállamok között.

Összefoglalás

A köztes-európaiak nemzettudatának a korábbiakhoz hasonlóan napjainkban is közös vonása általában a birodalomellenesség, a nemzetállam idealizálása, az állandó fenyegetettség érzése, valamint az európai értékrend valódi védőjének a képe, továbbá a hídszerep a „Kelet” és a „Nyugat” között. A globalizáció, illetve az Európai Unió működése ezeket a jellemzőket sok vonatkozásban fel is erősíti. Magyarországnak ugyanakkor mindenkor érdemes figyelemmel lennie határon túli nemzetrészeire és szomszédságpolitikájára egyaránt.

Köszönet

A tudományos cikk létrejöttét támogatók közül feltétlenül megemlítenédők a Wekerle Sándor Üzleti Főiskola – John Henry Newman Intézet és az MTA-BTA Történész Vegyesbizottság, illetve a Báthory-Brassai Konferencia szervezői.

Felhasznált irodalom

Berki, F. (1992): Orthodox egyház a Balkánon. In: Juss, 1992/1–2.

Gardev, K. (1988): Balgarija i Ungarija 1923 – 1941. Szofija, Izd. „Nauka i izkustvo”.

Georgieva, V. – Konechni, S. (1998): Historical Dictionary of the Republic of Macedonia. Inc. Lanham, Md., & London, The Scarecrow Press.

Giza, A. (2001): Balkanszkit darzsavi i makedonszkijat vaprosz. Szofija, Makedonszki naucsen insztitut.

Hornyák, Á. (2004): Magyar-jugoszláv diplomáciai kapcsolatok 1918-1927. Novi Sad-Újvidék, Forum Könyvkiadó.

Lukacs, J. (2006): A XX. század és az újkor vége. Budapest, Európa Könyvkiadó.

Man, G. (1997): Az ortodox törésvonal. Budapest, Háttér Kiadó.

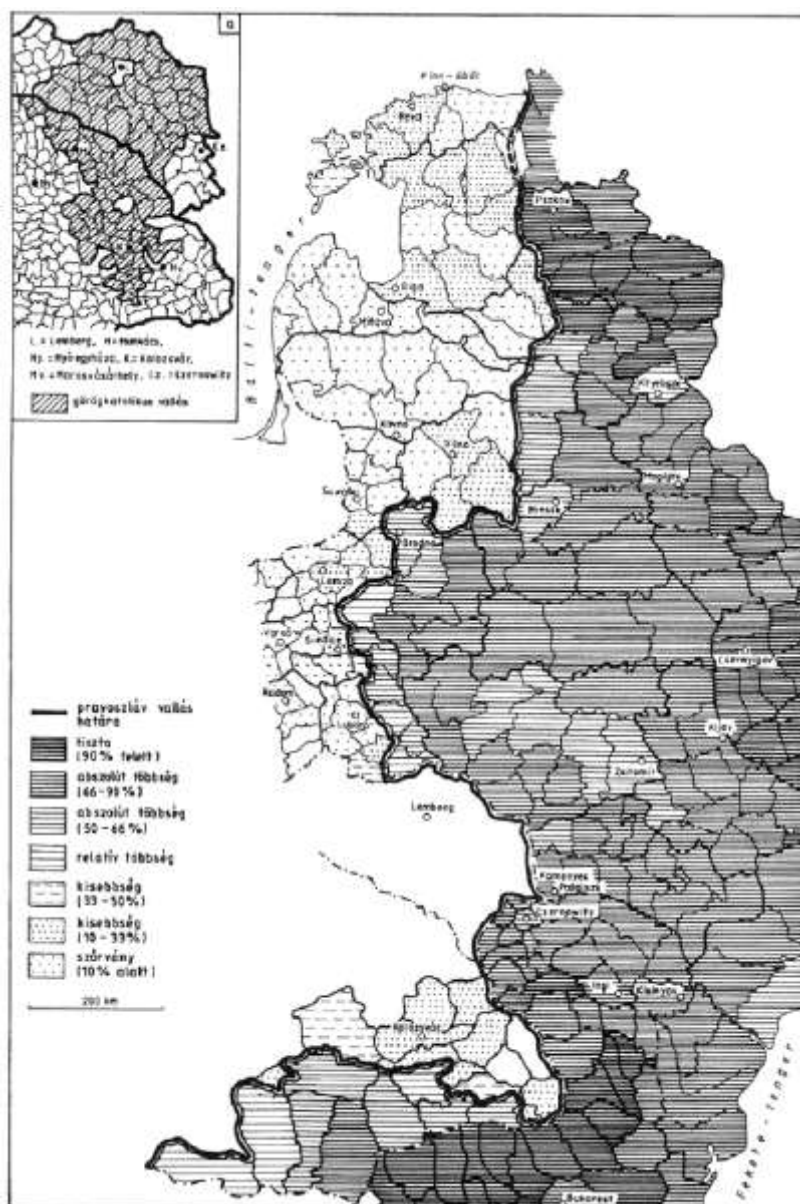
- Pándi, L. (1997): *Köztes-Európa 1763-1993 (Térképgyűjtemény)*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Petrov, P. (szerk.) (1998): *Makedonija – isztorija i politiceszka szadba II*. Szofija, Izd. „Znanie”.
- Rossos, A. (2008): *Macedonia and the Macedonians: A History*. Stanford, Hoover Institution Press.
- Ujlaky, I. (2008): *Nemzetkönyv – Kezdetektől a XX. századig*. Pomáz, Kráter.
- Zsebők, Cs. (2011): *A macedónkérdés Bulgáriában 1919-1934 – magyar diplomaták szemével (disszertáció)*. Budapest, ELTE.

Térképek melléklete

1. Köztes-Európa államalkotó nemzetei, 1910. In: Pándi (1997)

2. A keleti kereszténység határa Köztes-Európában, 1897/1910. In: Pándi (1997)

3. Köztes-Európa történelmi tájai. In: Pándi (1997)

Fülep Dániel²⁸⁵: A tolerancia diktatúrája, mint új vallásháború

Absztrakt: A tolerancia relativista ideológiája, amely a modern világban mindenek fölött álló vezérelvként jelenik meg, az ember, a kultúra és a vallás metafizikai lényegének a tagadásával lehetséges. A toleranciára hivatkozva tagadni az abszolút igazságra való igényt, nem vallások közötti békét hoz el, hanem magával a vallással, a vallásos emberrel, az ember legbelső lényegével szemben indít háborút. A relativizmus diktatúrája közvetlen szembefordulást jelent a katolikus keresztény hittel, és annak teljes (kulturális, társadalmi, tudományos, művészeti) örökségével.

A tolerancia mibenléte

A tolerancia fogalmi megközelítése

A tolerancia a maga eredeti jelentésében elválaszthatatlan a jó és a rossz megkülönböztetésétől, valamint a lelkiismerettől, amelynek léte önmagában véve is örökérvényű metafizikai kategóriák. Bátorság (lat. *fortitudo*) a négy sarkalatos erény egyike, mellyel az ember nehéz helyzetekben, fenyegető *rosszal* vagy *veszéllyel* szemben is helyt tud állni. A bátorság szentírási megfelelője a lelki erősség, amely teológiailag *a megfeszített Krisztus erejében való részesedés*, mely erkölcsi erényként kitartóvá teszi az embert a *jóért* folytatott küzdelemben és a szenvedés viselésében. A bátorság és lelki erősség legnagyobb tette a vértanúság.

A bátorság (v. lelki erősség) egyik kísérője a hosszan tűrés, a békétűrés, vagyis a *türelem* erénye (lat. *patientia*). Ennek segítségével az ember szomorúsággal, de mértéktartással viseli a jelenlévő, elsősorban másoktól eredő *rosszat*.

Ezen belül találjuk meg a *tolerancia* (a lat. *tolero*, 'elvisel, eltűr' szóból) erényét, amely a türelem egyik fajtája. A tolerancia az emberiség megnyilvánulása. A másik ember *lelkiismeretének* aktív tiszteletben tartását jelenti. Amíg rossz volta és szándéka be nem bizonyosodik, a jót feltételezi róla. Így biztosít szabad teret a másoknak, ami elengedhetetlenül fontos a személy kibontakozásához.

A tolerancia lényege szerint tehát a lelkiismeretre irányul. A *lelkiismeret* (gör. *szüneideszisz*, lat. *conscientia*) az értelem ítélő aktusa, mellyel a személy a *jó* egyetemes ismeretét egy meghatározott helyzetben alkalmazza. Egyaránt kihatással van a múltra, a jelenre és az eljövendőre is: cselekvésre vagy a cselekvés megtagadására indítja az akaratot; visszatekintve megítéli a cselekedetet vagy magát a személyt, aki azt elkövette; s eligazít a további döntésekben. A *lelkiismeret szabadsága* a személy alapvető joga az igazság, elsősorban a vallási igazság *megismeréséhez* és *szolgálatához*.

Mindebből látható, hogy aki valóban toleráns, szomorúsággal, de mértéktartással viseli a jelenlévő, elsősorban másoktól eredő *rosszat*, szenvedést is vállalva kitartó a *jóért* folytatott küzdelemben, de a legmesszemenőbbig bíz és remél a másik embernek az igazat és a jót felismerni és követni kész lelkiismeretében.

A tolerancia tehát semmi esetre sem jelenti a meggyőződés nélküliséget, de teljes egészében épít az egyetemes igazságra, a jó és a rossz megkülönböztethetőségére, és a lelkiismeret általános érvényére és megkérdőjelezhetetlen értékére.

A keresztény tolerancia

A tolerancia filozófiai megközelítése után vessünk egy pillantást annak teológiai alapjára. A Katolikus Egyház a tolerancia fogalmát Isten hozzánk való toleranciájának értelmezése alapján közelíti meg.

²⁸⁵ WSUF John Henry Newman Intézet [Jázmin u. 10., 1083 Budapest, Magyarország] www.wsuf.hu; fulepdaniel@gmail.com

Isten türelme irántunk végigkíséri az Ószövetséget, melyben az választott nép hűtlensége ellenére az Úr mindig hű marad²⁸⁶, de leginkább Jézus Krisztus megváltó művében fejeződik ki. Isten a megtorló igazságosságot visszatartotta Jézus eljöveteleig, hogy majd az ő egyetlen és örök engesztelő áldozatában kapjon elégtételt. Ahogyan Szent Pál írja:

“Megigazulásukat azonban ingyen kapják, Isten kegyelmének erejéből, Jézus Krisztus megváltása árán. Őt adta oda Isten véres engesztelő áldozatul a hitben, hogy kimutassa igazságosságát. Isten végtelen türelmében elnézte a korábban elkövetett vétkeket, hogy igazságosságát most kimutassa. Mert amint ő igaz, úgy akar igazzá tenni mindenkit, aki Jézusban hisz.” (Róm 3,24–26a)

Az evangéliumban a gondviselő Isten toleránsnak mutatkozik, aki eltűri a bűnöst, jóságával és emberszeretetével kegyelmet és időt biztosít neki (lásd a konkolyról s a búzáról szóló példabeszédet, Mt 13,24–30). Az Úr Jézus a hegyi beszédben összekapcsolja a toleranciát, a tökéletességet, a mennyei Atyához való hasonlatosságot, és az ellenségszeretetet. Arra figyelmeztet, hogy szeressük ellenségeinket, és imádkozzunk üldözőinkért. Legyünk tökéletesek, mint a mennyei Atya, aki fölkelti napját jókra és gonoszokra, és esőt ad az igazaknak és bűnösöknek egyaránt (Mt 5,45–48).

A keresztény tolerancia tehát Istennek a bűnös iránti türelméből indul ki, melynek célja, hogy időt és lehetőséget adjon a megtérésre. *“Mert úgy szeretne Isten a világot, hogy egyszülött Fiát adta, hogy mindaz, aki őbenne hisz, el ne vesszen, hanem örök élete legyen.”* (Jn 3,16) Ezért éneklí Szent Pál: *„A szeretet türelmes”*. (1Kor 13,4) A tolerancia erénye ekképpen Krisztus megváltó művébe kapcsol be bennünket, amely az önként vállalt kereszthalálban (vö. Jn 10,17–18) éri el csúcspontját. A krisztusi értelemben vett tolerancia tehát szenvedéssel jár, és célja a kiengesztelődés.

A tolerancia, mint alapvető keresztény magatartás

A szívtelen szolgáról szóló példabeszéd (Mt 18,21–35) bár alapvetően az imádságról szól, és jól fölismérhetően az Úr imájához²⁸⁷ írt magyarázó példázatnak tekinthető, egyfajta midrás²⁸⁸, egyúttal hűen példázza, hogy Isten azt várja el tőlünk, az emberek egymás iránt is hasonló megértéssel és elnézéssel viselkedjenek.

A keresztény ember tudatában van bűnösségének, tisztában van azzal, hogy szüksége van a megigazulásra és a megszentelő isteni malasztra, ezért állandó bűnbánatban és megtérésben él. Nem tekintheti jobbnak magát a másiknál. (vö. Mt 7,3; Jn 8,7) Krisztus követője továbbá nem feledkezik meg arról, hogy *“Ő, aki tulajdon Fiát sem kímélte, hanem odaadta értünk, mindnyájunkért”* (Róm 8,32), végtelen irgalmával időt és lehetőséget ad a megváltás kegyelmének a befogadására. Ez az alapja annak, hogy a keresztény ember maga is türelemmel és megértéssel kell, hogy tekintsen embertársaira.

A keresztény ember nem ítélkezik. Tudja, hogy ítéletet hozni csak az Úrnak van joga. *“Mert ismerjük azt, aki így szólt: »Enyém a bosszú, én majd megfizetek!« És ismét: »Az Úr ítéletet tart népe felett.«”* (Róm 10,30, vö. [MTörv 32,35–36](#)) Aki ítélkezik, saját fejére von ítéletet. *“Ne ítéljete, hogy meg ne ítéltessetek”* (Máté 7,1) Az Úr az utolsó napon mindenkit megítél tettei szerint. (vö. Mt 25,31–46)

A keresztény ember nem fordul el eleve a bűnöstől. Figyelemre méltó, hogy Jézus egy asztalhoz ült a vámosokkal, bűnösökkel és farizeusokkal, szóba állt a pogányokkal, még azt is engedte, hogy a bűnös nő megkenje a lábát, amiért sokan meg is botránkoztak rajta és szemére is vetették, hogy kikkel barátkozik (vö. Mt 8, 5–13; 9, 9–10; Lk 17, 36–5; 19,1–10; Jn 4,1–42). Ugyanakkor Jézus ezt sohasem öncélúan tette, hanem mindig a lélek gyógyításának a szándékával. *„Nem az egészségeseknek van szükségük orvosra, hanem a betegeknek; nem azért jöttem, hogy az igazakat hívjam, hanem hogy a bűnösöket.”* (Mk 2,17)

²⁸⁶ *“Talán örömöm telik a bűnös halálában – mondja az Úr; az Isten –, s nem azt akarom inkább, hogy letérjen útjáról és éljen?”* (Ez 18,23) Isten az embert még elesett állapotában is magáénak vallja (Bölcs 11,24; 12,16), hivatkozik az ember testi gyengeségére és törekénységére is (Zsolt 78,38; Sir 18,8). Isten időt enged a bűnbánatra. Türelmes, mert nem akarja, hogy valaki is elvesszen, hanem inkább azt, hogy megbánja bűneit (Jób 33,29; Jer 15,15).

²⁸⁷ Bocsásd meg vétkeinket, miképpen mi is megbocsátunk az ellenünk vétkezőknek.

²⁸⁸ A példázatot tömören elemzi Harmai Gábor: *Ahogy én megkönyörültem rajtad... – A Mt 18,28b fordítása és a szívtelen szolgáról szóló példabeszéd értelmezése*. Magyar Sion, új folyam V. / XLVII. (2011/1) 37–40.

A keresztény tolerancia tehát alapvetően nem engedi meg a bűnöstől való eleve elzárkózást, hanem annak javát keresi, megkívánja a megértést és a tapintatot, az alázatos bűnbánatra épül, arra a meggyőződésre, hogy az igaz bűnbánatra mindig nyerhető feloldozás, a kegyelem erejével meg tudjuk változtatni az útjainkat, és egy napon mindnyájan meg kell állnunk az Úr ítélőszéke előtt. Ezért szükséges, hogy őszintén nézzünk bele lelkiismeretünk tükrébe, a felebarát iránt pedig legyünk tapintatosak, együtt érzők és megértők, a haragban késedelmesek, béketűrők és irgalmasok. Adjunk időt és teret egymásnak a bűntől való szabadulásra, a megbánásra, valamint a gondolatok, a szavak és a cselekedetek jobbá tételére, s szavunkkal, személyes példánkkal, imádságunkkal és minden tőlünk telhető segítséggel azon legyünk, hogy a másik megtérjen és éljen. (vö. Ez 18,23)

A tolerancia határai

Az eddig elmondottak alapján jól látható, hogy a keresztény toleranciát semmiképp sem a felvilágosodás pátosza diktálja, nem a jó és a rossz különbségének tagadására épül, sem nem szolgáltatja ki az aktuális közmegegyezésnek vagy egy hatalmaskodó elitnek a jó és rossz tudását, hanem ellenkezőleg, messzemenően tisztában van az isteni törvénnyel, a kinyilatkoztatással, a bűn és a kegyelem valóságával, az erkölcsi kategóriákkal, a megtérés szükségességével.

A tolerancia biblikus és teológiai értelmezése továbbá a kereszténység abszolút igazságigényét sem vonja kétségbe, ellenben határozottan kijelenti, hogy az csak az Isten egyszülött Fiához, az egyetlen üdvözítőhöz, az Úr Jézus Krisztushoz való *hasonulás* által lehetséges. A keresztény ember toleranciája a megváltó műhöz kapcsolódik, amely az igazságosság napja előtt az irgalom óráját hirdeti meg. *“Az Emberfia azért jött, hogy megkeresse és megmentse azt, ami elveszett”* (Lk 19,10).

A toleranciát tehát nem szabad semmiképpen sem azonosítani az álláspont-nélküliséggel. Az igazságban való szilárd meggyőződés, a jóakarát és lelkiismereti tisztaság nélkül igazán nem is lehet toleranciát gyakorolni. A hiteles tolerancia megőrzi a bátorságot a hamissággal szemben való ellentmondáshoz, a másik javát kereső szeretetteljes testvéri intelemhez, a jóra való buzdításhoz, és a hitre való neveléshez, akkor is, ha ez szükségszerűen konfliktusokat idéz elő. Mert nem a hamis – vagyis öncélú, nem az igazságra, hanem sokkal inkább egyfajta cinkosságra épülő – látszatbéke megőrzése a célja, hanem a másikkal való teljesebb közösség elérése Krisztusban, vagyis végső soron az Istennel való kiengesztelődés szolgálata.

A tolerancia hiteles felfogása nem állhat meg a “mátság” elfogadásánál, nem fulladhat a “minden mindegy” neutralizmusba, hanem azzal a szándékkal tűri, viseli el a másikat, mert őt mintegy egyenrangú – bűnös és megváltásra szoruló – útítársnak tekinti az élet útján, és akit nagy megértéssel és tapintattal, de ereje és tudása szerint a legjobb irányba kell segítenie.

A tolerancia a felebarát személyes szabadságának és lelkiismeretének teljes tiszteletben tartása lévén valósul meg, azonban ez sem lehet öncélú. Sem a szabad akarat, sem a lelkiismeret nem bálványozható, vagyis nem kezelhető végső vonatkoztatási pontként. Azért fontosak számunkra, mert ezek által vagyunk képesek felismerni és követni az igazságot. A szabad akaratra és a lelkiismeretre való pusztá hivatkozás nem fedezhet hamis, téves ítéleteket, döntéseket és ártó szándékot. A személyes szabadság és a lelkiismeret tehát addig tolerálható, amíg nyilvánvaló módon a kinyilatkoztatott igazság határain belül marad. Mihelyt ütközik vele, vagyis objektíven felismerhető és tárgyában súlyos törvényszegés történik, kontrollt kell gyakorolni.

Az áteredő bűn következtében az értelem elhomályosult, az akarat meggyöngyült, az emberi természet pedig rosszra hajló lett, ami mindnyájunkat érint, és ez az egyetlen oka annak, hogy a szabadsággal való visszaéléssel, és a téves lelkiismerettel szemben – mert ezek legyőzése csakis a hit által és a kegyelem útján lehetséges – türelmesnek kell lennünk.

A tolerancia továbbá nem jelenthet pragmatikus taktikázást sem. Sohasem lehetünk toleránsak azért, hogy bármiféle önös érdeket szolgáljunk vele. Ezzel kihasználnánk a másik esendőségét, visszaélnénk bizalmával, és eltérítenénk a helyes útról, mert saját érdekeinket állítanánk az igazság helyébe, amelyet mindnyájunknak keresni és követni kell.

A tolerancia nem gyávaság, hanem biztos alap ahhoz, hogy mindig készek legyünk bizalommal várni a másokra, és ha megfelelő a pillanat, akkor bátran inteni, buzdítani, tanítani, még akkor is, ha ez

számunkra kellemetlenséggel, megpróbáltatással jár. A tolerancia ellenállása megértő és békülékeny, vagyis szelíd, és mindig készen áll a kéznyújtásra.

Ez a tűrőképesség ugyanakkor minket is véd: az ellenállás akkor is kötelező, amikor az egyéni lelkiismeretünk szabadságát kell megőrizni. Mi sem válhatunk eszközzé a felebarát kezében. A tolerancia nem lehet a hit, a meggyőződés és az önbecsülés kárára. Senki sem hivatkozhat arra, hogy a tolerancia nevében adjuk fel hitünket, meggyőződésünket, önazonosságunkat.

A lelkiismeret és a személyes növekedés tiszteletben tartása, valamint a jóra való segítség kölcsönös, ezért a másik felet is kötelezi. Alázattal fel kell ismerni, hogy mi magunk rászorulunk Isten és az embertársaink irgalmára, tanító szavára, intelmeire, jó példájára. A felebarátok közötti tolerancia mindig kétirányú.

A Katolikus Egyház, mint a tolerancia alanya és tárgya

A világ népességének egyharmada keresztény, ezzel messze a legnagyobb vallási csoportot képezi a földkerekségen. (A második helyet a muszlimok foglalják el.) Az amerikai Pew Research Center kétezer-négyszáz különböző forrásra támaszkodó felmérése szerint a 2,2 milliárd keresztény 50 százaléka katolikus, 37 százalékuk protestáns és 12 százalékuk ortodox.²⁸⁹

A világon élő katolikusok felét tíz ország tömöríti. Több mint 133 millió fővel Brazília egymaga adja a világ katolikus lakosságának 12 százalékát. Ez az ország több katolikus hívőt számlál, mint Olaszország, Franciaország és Spanyolország együttvéve. Második a sorban Mexikó 96 millió hívővel, míg a harmadik 76 millió fővel a Fülöp-szigetek.

A katolikus Egyházat teológiailag, történelmileg és vallásdemográfiai értelemben is a kereszténység törzsének tekinthetjük. A kereszténységnek a világ vallásai körében elfoglalt vezető helyzete pedig statisztikailag is jelzi, hogy a katolikus Egyház a vallási tolerancia kérdésében globálisan döntő tényező. A katolikus Egyház egészen mélyreható, bonyolult kapcsolatrendszere a globális világgal kiemelkedően fontos szereplővé teszi, mint a tolerancia alanya, de mint annak tárgya is, mert egyszerre kell megértőnek lennie másokkal szemben, miközben üzenetével az ellentmondás jeleként áll szemben a világgal. (vö. Zsid 12,1–3)

A kereszténység önazonossága

A keresztény hit az Úr Krisztust az ember egyetlen valóságos és végleges üdvösségének tartja. Péter apostol Izrael népének vezetőihez és véneihez szóló beszédében világosan kijelenti: *“nincs üdvösség senki másban, mert nem adatott más név az embereknek az ég alatt, amelyben üdvözlünk lehetne”*. (ApCsel 4,12)

Jézus Krisztus, Isten megtestesült Fia, aki *“az út, az igazság és az élet”* (Jn 14,6). Az Úr misztériumában az isteni igazság teljessége nyert kinyilatkoztatást: *“Nem ismeri a Fiút senki, csak az Atya, és az Atyát sem ismeri senki, csak a Fiú és az, akinek a Fiú ki akarja nyilatkoztatni”* (Mt 11,27); *“Istent soha senki nem látta, az egyszülött Fiú, aki az Atya ölén van, Ő nyilatkoztatta ki”* (Jn 1,18); *“Krisztusban lakik testi formában az istenség egész teljessége, és benne lettetek ennek a teljességnek részesei”* (Kol 2,9–10).

A krisztusi üdvrend, mint új és végleges szövetség sohasem múlik el, és már semmiféle új nyilvános kinyilatkoztatást nem kell várnunk a mi Urunk Jézus Krisztus dicsőséges eljöveteleig (vö. 1Tim 6,14; Tit 2,13).

Az Úr Jézus mennybemenetele előtt megparancsolta tanítványainak, hogy hirdessék az Evangéliumot az egész világnak és kereszteljék meg az összes nemzetet: *“Menjetek el az egész világra, és hirdessétek az Evangéliumot minden teremtménynek. Aki hisz és megkeresztelkedik, üdvözl, aki nem hisz, elkárhozik”* (Mk 16,15–16; vö. Mt 28,18–20; Lk 24,46–48; Jn 17,18; 20,21; ApCsel 1,8.) Az Egyház egyetemes küldetése tehát Krisztus parancsából fakad.

“Isten kinyilatkoztatásának Igéje által végérvényesen, teljességében föltárta önmagát, közölte az emberi nemmel, hogy kicsoda Ő. Istennek ez a biztos és végérvényes önkinyilatkoztatása adja az

²⁸⁹ <http://www.pewforum.org/> (U.l.: 2015.06.17.)

Egyház missziós természetének legmélyebb indokát: nem mondhat le arról, hogy hirdesse az Evangéliumot, az igazság teljességét, amelyet Isten önmagáról közölt velünk.”²⁹⁰

A Katolikus Egyház egyedülálló volta – Dominus Iesus

A Hittani Kongregáció 2000. augusztus 6-án kibocsátott *Dominus Iesus* kezdetű nyilatkozata Jézus Krisztus és az Egyház egyetlen és egyetemesen üdvözítő voltáról veretesen összefoglalja a katolikus Egyház mibenlétét és egyedülálló mivoltát.

A hívőknek vallaniuk kell, hogy – az apostoli jogfolytonosságban gyökerező²⁹¹ – történeti folytonosság van a Krisztus által alapított Egyház és a katolikus Egyház között: “Krisztus egyetlen Egyháza, (...) melyet Üdvözítőnk feltámadása után a pásztor Péternek adott át (Jn 21,17), és őrá meg a többi apostolra bízta terjesztését és kormányzását (vö. Mt 28,18), és mindörökre az igazság oszlopának és erősségének rendelte (1Tim 3,15), e világban mint alkotmányos és rendezett társaság a Péter utóda és a vele közösségben élő püspökök által kormányzott katolikus Egyházban létezik [subsistit in].”²⁹²

Krisztusnak tehát egyetlen Egyháza van, mely a Péter utóda és a vele közösségben lévő püspökök által kormányzott katolikus Egyházban létezik.²⁹³ Azok az egyházak [s itt a bizánci rítusú, Rómától elszakadt egyházakra gondolhatunk], melyeket, bár nincsenek teljes közösségben a katolikus Egyházzal, nagyon szoros kötelékek – az apostoli jogfolytonosság és az érvényes Eucharisztia – fűznek hozzá, valóban részegyházak.²⁹⁴

Azok az egyházi közösségek ellenben, melyek nem őrizték meg az érvényes püspökséget és az Eucharisztia misztériumának eredeti és teljes valóságát [ezek jellemzően a protestáns közösségek],²⁹⁵ nem egyházak a szó sajátos értelmében; mindazonáltal akiket e közösségekben megkeresztelnek, azok a keresztség révén beletestessülnek Krisztusba, s ezért bizonyos, jóllehet tökéletlen közösségben vannak az Egyházzal.²⁹⁶

Ezért a hívőknek nem szabad azt képzelniük, hogy Krisztus Egyháza nem más, mint – elkülönült, de valamilyen formában mégis egy – egyházak és egyházi közösségek bizonyos összessége [mint valami “gyümölcsös tál”]; s azt sem gondolhatják, hogy Krisztus Egyháza ma már igazában sehol sem létezik, hanem csak célnak tekinthető, mely felé minden egyháznak és közösségnek törekednie kell.²⁹⁷ Valójában “ennek a már adott Egyháznak az elemei összességükben a katolikus Egyházban léteznek, s a többi közösségben nincs meg a teljességük”.²⁹⁸ “Ezek a tőlünk különvált egyházak és közösségek – jóllehet hitünk szerint nincs meg a teljességük – nem jelentéktelenek és súlytalanok az üdvösség misztériumában. Krisztus Lelke ugyanis nem vonakodik fölhasználni őket az üdvösség eszközeként, melynek hatékonysága a kegyelemnek és igazságnak abból a teljességéből ered, amely a katolikus Egyházra van bízva.”²⁹⁹ A keresztények közötti egység hiánya kétségtelenül seb az Egyház számára; nem abban az értelemben, mintha meg lenne fosztva az egységtől, hanem “amennyiben a megosztás akadályozza egyetemességének teljes megvalósítását a történelemben”.³⁰⁰

²⁹⁰ II. János Pál pápa: *Redemptoris missio* enciklika 5. p.

²⁹¹ Vö. II. Vatikáni Zsinat: *Lumen gentium* konstitúció 20. p.; Szent Ireneusz: *Adversus Haereses*, III, 3, 1-3: SC 211, 20-44; Szent Ciprián: *Epist.* 33,1: CCL 3B, 164-165; Szent Ágoston: *Contra advers. legis et prophet.* 1, 20, 39: CCL 49, 70.

²⁹² II. Vatikáni Zsinat: *Lumen gentium* konstitúció 8. p.

²⁹³ Hittani Kongregáció: *Mysterium Ecclesiae* 1. p.: AAS 65 (1973) 396-408.

²⁹⁴ II. Vatikáni Zsinat: *Unitatis redintegratio* 14-15. p.; Hittani Kongregáció: *Communio notio* levél 17. p.: AAS 85 (1993) 838-850.

²⁹⁵ Vö. II. Vatikáni Zsinat: *Unitatis redintegratio* 22. p.

²⁹⁶ Uo.

²⁹⁷ Hittani Kongregáció: *Mysterium Ecclesiae* 1. p.

²⁹⁸ II. János Pál pápa: *Ut unum sint* enciklika 14. p.

²⁹⁹ II. Vatikáni Zsinat: *Unitatis redintegratio* 3. p.

³⁰⁰ Hittani Kongregáció: *Communio notio* levél 17. p. Vö. II. Vatikáni Zsinat: *Unitatis redintegratio* 4. p.

A vallási tolerancia, vallásszabadság

A lelkiismeret szabadsága a személy alapvető joga az igazság, elsősorban a vallási igazság megismeréséhez és szolgálatához.

Vallásszabadságról világi és vallási értelemben beszélhetünk, továbbá meg kell különböztetnünk a jogot (*ius*) és lehetőséget (*potentia*). Az állampolgárnak például joga van arra, hogy földet vásároljon, ha azonban ehhez nincs meg a kellő pénze, akkor erre nincs lehetősége. Ugyanakkor az egyénnek lehetősége van, hogy területet raboljon, de nincs hozzá joga.

A Szent és Örök Isten maga a tökéletesség, a létteljesség, az abszolútum, aki az ember egyedüli létoka és végcélja. Vele szemben a porszemnyi, teremtett ember semmi joggal nem bír. Ha az embernek Isten akaratával szemben joga lenne bármi másra, akkor nem létezne a bűn, de a jó és a rossz fogalma sem.

Az ember Isten képmása (*imago Dei*), vagyis örök életre teremtett és meghívott lény, akinek van értelme és szabad akarat. Az értelem lényegét tekintve nem más, mint képesség azt választani, ami a végső célnak, az üdvösség elérésének megfelel. Akinek hatalmában van több dolog közül egyet választani, az cselekedeteinek ura. Mivel mindazt, ami az üdvösség elérésére szolgál, hasznos jónak nevezzük, a jónak pedig természetében van, hogy a törekvő képességet felkeltse, azért a szabadság az akarat tulajdona, sőt az akarat maga, amennyiben működésénél a választás szabadságával bír. Az ember morális lény, mert értelmével képes jó és az igaz felismerésére, és akaratával a helyes irányba való elköteleződésre. Ez tehát az Isten előtti erkölcsi felelősségünk alapja.

Isten belépett az emberiség történelmébe. Az ősatyák által és a próféták szavával kinyilatkoztatta akaratát, törvényeit és tanítását, Jézus Krisztusban pedig teljesen és véglegesen feltárta előttünk önmagát. Az utolsó időkben pedig megalapította azt az egy, szent, katolikus és apostoli Anyaszentegyházat, amely a kereszténység mindenden megoszlása ellenére a teljes és csorbítatlan hitletétemény (*depositum fidei*) egyetlen hiteles őrzője és hirdetője és az üdvösséghez szükséges kegyelmi eszközök teljességének közvetítője.³⁰¹

A Szentírás a hamis kultuszok gyakorlását, sőt még a megtűrését is jogtalanságnak és szellemi parázsnak minősíti.

Az Újszövetségben Jézus Krisztus mondja: „Azokat, akik megvallanak engem az emberek előtt, én is megvallom majd mennyei Atyám előtt. De aki megtagad az emberek előtt, azt én is megtagadom mennyei Atyám előtt.” (Mt 10,32–33) Az üdvösségről kijelenti: „Aki hisz és megkeresztelkedik, üdvözül, aki nem hisz, elkárhozik” (Mk 16,16), az Egyház pedig a kegyelem rendes útjaként mutatja be: „Péter vagy, erre a sziklára építem egyházamat... Neked adom a mennyek országa kulcsait.” (Mt 16,18.19)

Az embernek lehetősége van, hogy téves keresztény közösség tagja legyen, valamely pogány vallást gyakoroljon, sőt arra is, hogy teljesen vallástalan, sőt istentagadó életet éljen, netán sátánista legyen, de Isten parancsai, a józanész, a Szentírás és az Egyház tanítóhivatala (zsinatok, pápai megnyilatkozások) szerint erre Isten előtt joga nincs. Hiszen ha lenne, akkor, ahogy a hitújítók (Luther, Kálvin, Zwingli stb.) az összes szektaalapító, de mindenki más is a maga kénye-kedve szerint alakíthatna magának vallást önmaga szabta törvényekkel és tanítással. Ha ez lehetséges lenne, akkor minden relatívvá válna, ahol már nem Isten az igazság forrása, hanem az egyes személy szubjektív ítélete és érdeke.³⁰²

A téves, hamis vallások is rendelkezhetnek értékekkel, de ezek leginkább egyes bölcséleti felismerések, valamint természetes emberi értékek (pl. szeretetszolgálat, közösségi összetartás). A görögkeletiek leginkább szakadárak, valóságos hierarchiával és mind a hét szentséggel is rendelkeznek, az eretnység kisebb mértékben érinti őket, tanításuk jórészt megfelel az Egyház hitének. A protestánsok viszont csak egy szentséggel, a keresztséggel bírnak csupán, mert egyrészt

³⁰¹ Vö. *Dominus Iesus, A Hittani Kongregáció nyilatkozata Jézus Krisztus és az Egyház egyetlen és egyetemesen üdvözítő voltáról*. Róma, 2000. augusztus 6.

³⁰² Lásd még XIII. Leó pápa: *Libertas praestantissimum* kezdetű enciklikája az emberi szabadságról, 1888. június 20.

nincsen érvényes papságuk, másrészt a szentségeket vagy teljesen elvetik, vagy csak imitálják. Számos eretnek nézetet vallanak, tanításuk általában nagyon erősen eltér az Egyház teljes és csorbítatlan hitétől. Ilyen értelemben minden jó, szép és igaz, ami az bizánci rítusú elszakadt kereszténységben és a protestantizmusban található, a katolikus Egyházban is megvan, sőt *onnan lett átvéve*.

A pogány vallások (például a törzsi vallások, a távol-keleti vallások, az iszlám) azonban több természetellenes és démoni elemet is tartalmaznak, melyek nemcsak az Istent, a teremtett világ rendjét, de az emberi méltóságot is súlyosan sértik.

A hamis kultusz objektíve súlyos bűn, de ahhoz, hogy egy személy e miatt vétkezzen, részéről szükséges, hogy *tudva és akarva* kövesse el a bűnt. Ezért tehát a téves vallások követői, ha jóhiszeműek és lelkiismeretük szavát követik, üdvözülhetnek, de nem saját vallásuk által, hanem annak ellenére: a katolikus Egyház és saját, az igaz Isten utáni vágyakozásuk miatt. Isten a görbe vonalakon is tud egyenesen írni, de ettől még azok nem válnak egyenesekké.³⁰³

Ha valaki az értelem fényénél felismeri a katolikus Egyházban Isten igazi egyházát, köteles azt követni. Ha e felismerés után is téves vallási közösségében marad, súlyosan vétkezik Isten ellen, aki maga az igazság.

A vallásszabadság mint Istennel *szembeni* jog lehetetlenség. A vallás szabadságát az elmondottak értelmében, tehát mint természeti jogot követelni, védelmezni s engedélyezni semmiképpen sem szabad, mert ha valóban a természet adta volna az embernek e jogokat, akkor Isten uralmának megvetése jogos volna, s az emberi szabadságot semmiféle törvénnyel sem volna szabad fékezni. Az Egyház küldetése az, hogy elszakadt keresztény testvéreinket a féligazságokból a teljes igazságra vezesse, vagyis önmagába integrálja; a pogányok számára pedig elvigye Jézus Krisztus evangéliumát, Isten Országának örömhírét.

Extra Ecclesiam nulla salus

Az Úr Jézus a belé vetett hitet és az Egyházhoz való tartozást az üdvösség feltételének jelenti ki: „*Aki hisz és megkeresztelkedik, üdvöül, aki nem hisz, az elkárhozik.*” (Mk 16,16)

Az *extra ecclesiam nulla salus* (lat. 'az Egyházon kívül nincs üdvösség') kegyelemtani alaptétel jelentése, hogy az üdvösség csak az Egyház által érhető el. A tétel hagyományos gyökere az Úr Jézus üdvösségre vonatkozó kijelentésének péteri magyarázata: ahogy Noé bárkája a vízözöntől való szabadulás eszköze volt, úgy a keresztség az üdvösség eszköze. (vö. 1Pét 3,20) Krisztus mennybemenetele után is egyetlen közvetítője az üdvösségnek. A vele való kapcsolatot a szentségek fejezik ki és biztosítják, s az Egyház ennek a találkozásnak a kerete. A szentség a kegyelem közlésének az egyetlen rendes módja. A keresztség az Isten népébe való beiktatás szentsége. Mivel Jézus a keresztséget az Egyházra bízta, azért csak az Egyházon keresztül érhető el az üdvösség. Ez az elv már az egyházatyáknál is megjelenik: Antiochiai Szent Ignác, Szent Ireneusz, Órigenész, Szent Cipriánnak is alkalmazták.

A Megváltó azonban arról is tanít, hogy léteznek a legitim vallási közösségen (akkor a zsidóság) kívül is igaz lelkiületű vallásos istenkeresők, ám nekik is az Egyház az otthonuk: „*De más juhaim is vannak, amelyek nem ebből az akorból valók. Ezeket is ide kell vezetnem. Hallgatni fognak szavamra, s egy nyáj lesz és egy pásztor.*” (Jn 10,16)

Isten országának örömhíre minden kor minden emberének szól. Az Egyház küldetése az egész világra kiterjed. (Mt 28,19)

A teológia ismeri a *vágykeresztség* (lat. *baptismus flaminis*) fogalmát. Már az egyházatyák is tanítják, hogy bár a keresztség eszközszerűen szükséges az üdvösségre, de a jóhiszemű pogányoknál is lehetséges az üdvösség. A Trienti Zsinat tanítja, hogy a szeretetből fakadó őszinte vágy a keresztség fölvételére pótolhatja a vízkeresztséget (*votum sacramenti*).

Bizonyos értelemben tehát lehetséges a szentségen kívüli megigazulás, de ahhoz látni kell, hogy a szentségek valójában Krisztus megváltói tevékenységén nyugszanak, és annak kegyelmeit közvetítik, s

³⁰³ Simon Gábor: *Mi a vallásszabadság?* <http://www.katolikus-honlap.hu/0804/vallassz.htm> (U.l.: 2015.06.16.)

végső forrásuk a megdicsőült Krisztus. Neki megvan a kisugárzó ereje, s ezzel az erővel találkozhatnak azok is, akik nem jutnak el a valódi hithez és a szentségekhez.

Lehetséges tehát az Egyház határain túl is üdvözülni, de kifejezetten az Egyházzal szemben nem! A más vallású embert is a katolikus Egyház üdvözíti, mert esetleges jó szándéka hozzá kapcsolja. Egy más vallású embert is csak Krisztus üdvözítheti. Tehát nem a pogány vallása által, hanem sokkal inkább hamis vallása ellenére üdvözül, mert Isten figyelembe veszi emberileg nézve legyőzhetetlen tévedését (*error invincibilis*).

Az istenhit nélküli emberre azonban ez nem áll. Az egy és igaz Isten, a mi teremtetők és urunk, műveiből, az emberi értelem természetes világosságánál biztosan megismerhető. Isten létét bizonyítani lehet. A felnőtt ember önhibáján kívül nem, hanem csak saját súlyos bűne következtében juthat abba a helyzetbe, hogy nem tud Istenről.

A vallástalan ember üdvössége ezért komoly veszélyben van. Szent Pál apostol hirdeti: *„Mert ami benne láthatatlan: örök ereje és isteni mivolta, arra a világ teremtése óta műveiből következtethetünk. Nincs hát mentségük, mert fölismerték az Istent, mégsem dicsőítették Istenként, s nem adtak neki hálát, hanem belevesztek okoskodásaikba és érteni nem akaró szívük elhomályosult. Kérkedtek bölcsességükkel és oktalanná váltak.”* (Róm 1,20) A Zsidókhoz írt levélben pedig ez áll: *„Hit nélkül pedig nem lehet senki sem kedves, aki ugyanis az Istenhez járul, hinnie kell, hogy Ő van.”* (Zsid 11,6)

Aki tudva és akarva elhagyja az Egyházat, és haláláig meg nem tér, annak sorsa megpecsételődött: *„Aki nem marad bennem, azt kivetik, mint a szőlővesszőt, ha elszárad. Összeszedik, tűzre vetik és elég.”* (Jn 15,5)

A tolerancia elfajzása

Miután meggyőződünk arról, hogy a tolerancia mit jelent filozófiai, valamint teológiai szempontból, és hogyan írható le a keresztény ember életében, továbbá milyen önazonossággal jellemezhető a katolikus hit, vessünk egy pillantást a kifejezés világi megjelenésére.

A tolerancia kifejezést a közéletben leggyakrabban az antiszemitizmus, a cigányság, a homoszexualitás, a bevándorlás, a rasszizmus kapcsán halljuk. Jellemző szókapcsolata a “zéró tolerancia”, és gyakran együtt jelenik meg az újszerű “mátság”, “kirekesztés”, “gyűlöletbeszéd”, “politikai korrektség” szavakkal. Felfigyelhetünk arra is, hogy a szóhasználat a közbeszédben jellemzően egyoldalú, mert egyes csoportok esetében egészen eltérő módon és mértékben jelenik meg. Másik általános észrevételünk lehet, hogy a politika erőteljesen használatába vette a kifejezést. Nemcsak az eredeti jelentés különböző torzulásainak lehetünk tanúi, hanem ezzel együtt jár a helytelen cselekvés és megvalósítás megannyi esete is. A tolerancia nevében a véleménynyilvánítás egyoldalú korlátozásának, sőt büntetésének eseteivel találkozhatunk, de ismerjük a gúnyolódás, az ocsmányság, a megbotrántoztatás, a nyilvánvaló hazugság, a nyilvános blaszfémia szabadjára engedésének megannyi esetét is, amit szintén a toleranciára hivatkozva követelnek meg eltérni mindenkitől. Az állami hatóságok és a bíróságok a törvényhozással karöltve úgy valósítják meg a toleranciát, aminek az eredeti tartalomhoz gyakran kevés köze marad. Mindennek súlyos következményei vannak az Egyházra nézve, amely létében is az abszolút igazság melletti meggyőződést és elköteleződést hirdeti.

“Az igazság oszlopa és biztos alapja”

Az előző fejezet fényében jól látható, hogy a Katolikus Egyház nyíltan vallja, hogy Jézus Krisztus az Úr, és ezért Isten igazságát a maga teljességében és összességében semmilyen más vallás nem képes megragadni és hirdetni.

Az Úr Jézus a megtestesült Ige isteni személye, “az igaz Isten és igaz ember”, ezért Isten üdvözítő útjai kinyilatkoztatásának véglegességét és tökéletességét hordozzák akkor is, ha az isteni misztérium mélysége önmagában transzcendens és kimeríthetetlen marad. Az igazság egyetlen, teljes és tökéletes, mert aki mondja és teszi, vagyis a cselekvő alany az Isten megtestesült Fia.

Az Úr Jézus szavai, cselekedetei és egész történeti lénye az emberi valóságukat tekintve korlátozottak. Az Istenről elmondott igazság azonban nem veszíti érvényét és nem csorbul amiatt,

hogy emberi nyelven hangzik el. A hitünk szerint valljuk, hogy a testté lett Ige az üdvösségtörténet teljes misztériumában – a megtestesüléstől a megdicsőülésig – az Atyából részesedő, valóságos forrása és megvalósulása Isten emberiségnek szóló egész üdvözítő kinyilatkoztatásának. A Szentlélek pedig, aki az Atyától és a Fiútól származik, megtanítja az apostoloknak és rajtuk keresztül minden idők egész Egyházának ezt a *“teljes igazságot”* (Jn 16,13). Ezért a katolikus hit vallja, hogy *“az élő Isten egyháza az igazság oszlopa és biztos alapja”*. (1Tim 3,15)

Tolerálhatatlan kereszténység?

Krisztus követője tudja, hogy az evangélium üzenete az ellentmondás jele marad a világ végéig. A keresztény ember sorsában is azonosul Mesterével. *“Emlékezzetek arra az ígére, amelyet én mondtam nektek: Nem nagyobb a szolgálta az uránál. Ha engem üldöztek, titeket is üldözni fognak, ha az én ígéret megtartották, a titeket is meg fogják tartani.”* (Jn 15,20)

A modern, szekularizált, relativista, pluralista világban nem váratlan, hogy a kereszténységet és az Egyházat manapság egyre erősebb támadások érik. A keresztényeket egyre többször éri hátrányos megkülönböztetés vagy üldözés szerte a világon. Az egyes esetek indítéka ugyan más és más, a politikai és a gazdasági tényezők olykor lényegesen nagy súlyt képeznek, végső soron azonban mégis a tolerancia nevében (amikor a *“felvilágosult nyugat”* fordul saját *“szülőanyja”*, a kereszténység ellen) vagy éppen érdekében (amikor az iszlám harcol a *“jogaiért”*) történik. E dolgot keretein belül nincsen lehetőség a politikai és világhatalmi mozgatórugók tüzetes vizsgálatára. Meg kell azonban említenünk az Egyesült Államok és szövetségeseinek, valamint a cionista mozgalomnak és különböző felforgató szervezeteknek (pl. szabadkőművesség) a felelősségét abban, hogy egyrészt a jogi környezet és a társadalmi hangulat megváltoztatása, valamint az iszlám terrorizmus és különösen az ISIS kialakulása és felfejlődése okán a kereszténység soha nem látott mértékű üldözése zajlik szellemi, kulturális és fizikai szinten egyaránt.

A kereszténységgel szembeni negatív megnyilvánulásokat alapvetően két részre oszthatjuk: *intoleranciára* (ezalatt a keresztényellenes megnyilvánulásokat és azt érthetjük, hogy megpróbálják a keresztényeket kiszorítani a közéletből és a médiából), valamint *diszkriminációra*, ami a vallásszabadság törvényi korlátozása, ilyen szempontból pedig súlyosabb az intoleranciánál. Beszélhetünk a vallásszabadság, a szólásszabadság, a lelkiismereti szabadság ellen és a diszkriminatív egyenlőségi politika miatt elkövetett keresztényellenes tettekről. Lássunk néhány illusztrációt, a negatív megnyilvánulásoknak csak néhány típusából hozva példákat, a teljesség igénye nélkül.

Az Úr Jézus test szerint való születésének főünnepe, a karácsony is lett már a félreértelmezett tolerancia áldozata. A nagy nyugati egyházatyának, Szent Ágostonnak az édesanyjáról, Szent Mónikáról elnevezett, Los Angeleszel egybeépült amerikai városban, Santa Monicában a helyi ateisták a város vezetésénél kezdeményezték, hogy tiltsanak be minden *„látogatatlan kiállítást”* a közterületen. Az ötlet bevallottan a betlehemek ellen irányult.³⁰⁴ A Freedom From Religion Foundation elnöke, Annie Laurie Gaylor szerint³⁰⁵ a vallás egyszerűen nem való a közterekre, és épp elég, hogy minden sarkon *„adómentes”* templom áll. Továbbá szerinte a döntés az állam és az egyház szétválasztásának fenntartását szolgálja.

A brüsszeli városházán 2012-ben úgy döntöttek, nem állítják fel a hagyományos karácsonyfát a város főterén, csak egy erősen leegyszerűsített stílizált *“elektronikus télfát”* állítanak. A helyette felállított installációval a város lakosságának már majdnem negyedét kitevő muszlimok érzékenységet szeretnék tiszteletben tartani³⁰⁶, más források szerint viszont egyszerűen csak modernitásukat akarják demonstrálni.³⁰⁷

³⁰⁴ http://mandiner.blog.hu/2012/11/21/szekularis_monica-show_tilos_betlehemezni (U.l.: 2015.06.16.)

³⁰⁵ <http://latimesblogs.latimes.com/lanow/2012/11/nativity-scene-ban-the-atheists-won-on-this.html> (U.l.: 2015.06.16.)

³⁰⁶ <http://www.bbc.com/news/world-europe-20302574> (U.l.: 2015.06.16.)

³⁰⁷ <http://www.euronews.com/2012/11/12/many-are-not-fans-of-brussels-modern-art-christmas-tree/> (U.l.: 2015.06.16.)

2014-ben Femen-fúriák pusztították el a betlehemi jászlat Brüsszelben – bizonyára a tolerancia és a nők jogai jegyében. Ugyanezen keresztényellenes és feminista szervezet egy tagja Ferenc pápa karácsony napi *Urbi et Orbi* áldása után nem sokkal a római Szent Péter tér Betleheméből a Kisdéd Jézus szobrát felkapta és hangos ordítások közepette elvitte. A félmeztelen nő keblein a *God is woman* (Isten egy nő) felirat volt olvasható.

De nem csak a karácsony átértelmezési vagy megsemmisítési kísérletei illusztrálják a kereszténység elleni nyílt támadásokat. 2011-ben történt, hogy az Európai Bizottság diákoknak készített naptárából kimaradtak a keresztény ünnepek, így a karácsony és a húsvét is, amelyben azonban szerepelnek a zsidó, a mohamedán, a hindu, a szikh és a kínai ünnepek.³⁰⁸

Az Európai Emberi Jogi Bíróság 2012-ben helyben hagyta a svéd bíróság azon döntését, ami alapján börtönbe kell vonulnia a homoszexualitást kritizáló szórólapokat osztogató négy embernek. A strasbourgi bíróság ítélete szerint a svéd bíróság döntése nem sértette a szólásszabadságot. Amíg tehát a keresztény tanítás kritizálása, a keresztényellenes megnyilvánulás, a nyilvános blaszfémia (pl. homoszexuális felvonulásokon, egyes művészeti kiállításokon) a szólásszabadság részeként értelmezendő, ugyanakkor a homoszexualitásról szóló keresztény, egyházi tanítás pusztá kifejtését vagy megvédését is „gyűlöletbeszédnek”, „homofóbiának” értékelik a nemzetközi jogvédő szervezetek, szankciókkal sújtják a helyi hatóságok, amit precedens értékűen helyeselnek a nemzetközi bíróságok is.

2013. április 23-án este Brüsszel főpásztorát, André-Joseph Leonard érseket négy félmeztelen Femen-aktivista támadta meg a Brüsszeli Szabadegyetemen a „Blaszfémia: bűntett vagy véleményszabadság” címmel rendezett konferencián. Az érseket már korábban is érték durva fizikai és jogi természetű támadások azért, mert az Egyház hitét és tanítását hirdette és képviselte.

A művészi élet is állandó terepe a keresztényellenes megnyilvánulásoknak. Szomorú példa erre Nitsch és Serrano zsidó alkotók – Magyarországon is teret kapott – Krisztus-gyalázása, vagy Győrffy László Szegeden kiállított botrányos és ocsmány műve. Figyelemre méltó, hogy jellemzően sohasem például a Tóra, a Talmud, a menóra válik az efféle megbotrányoztatás tárgyává, ami ellen a hatóságok és a jogvédő szervezetek egészen biztosan a lehető legszigorúbban fel is lépnének, de nem is éppen bármelyik távol-keleti vallás szimbólumai. A progresszív baloldali ideológusok szeretik a vallásellenes művészetet – egészen addig, amíg az keresztényellenes.³⁰⁹

Ismert a norvég közszolgálati televízió egyik legismertebb, legkedveltebb műsorvezetőjének, Siv Kristin Sællmannak az esete is. A helyi muszlim közösség vezetői tiltakozásba kezdtek, amiért a tévéhíradó egyik adásában a nyaklancán keresztet viselt. „A nyaklanccon függő kereszt sérti az iszlámot”, „ez a jelkép sérti a tévécsatorna semlegességét” – mondták. Ezt követően megtiltották, hogy a műsorvezető viselje ezt a mindössze 1,4 centiméternyi kis keresztet – tájékoztat a Vatican Insider.³¹⁰

A keresztényekkel szemben azonban a nyílt pusztítás is zajlik. Ferenc pápa kijelentette: ma több vértanúja van az Egyháznak, mint az első századokban.³¹¹ A kereszténység a legüldözöttebb vallás. Felmérések szerint világszerte a vallási indítékú üldözések 75-80 százaléka keresztények ellen irányul, évente 170 000 keresztény veszíti életét hite miatt, az üldözést elszenvető hívők száma megközelíti a 200 milliót – szerepel az Európai Unió Püspöki Konferenciáinak Tanácsa által közzétett jelentésben.³¹²

³⁰⁸ http://erdely.ma/hitvilag.php?id=83357&cim=kihagytak_a_kereszteny_unnepeket_az_eu_s_naptarbol (U.l.: 2015.06.16.)

³⁰⁹ <http://www.nationalreview.com/article/418083/liberal-hypocrisy-blasphemous-art-jonah-goldberg> (U.l.: 2015.06.16.)

³¹⁰ <http://magyarkurir.hu/hirek/keresztet-viselt-nem-vezetheti-teve-hiradot> (U.l.: 2015.06.10.)

³¹¹ <http://www.magyarkurir.hu/hirek/ferenc-papa-ma-tobb-vertanu-van-mint-az-első-századokban/?q=kereszt%C3%A9ny%C3%BCld%C3%B6z%C3%A9s> (U.l.: 2015.06.16.)

³¹² <http://mno.hu/kulfold/riaszto-valosag-a-leguldozottebb-vallas-a-keresztenyseg-1062355> (U.l.: 2015.06.16.)

A Vatikáni Rádió olasz szerkesztősége az Open Doors International, a Kirche in Not (Szükséget Szenvedő Egyház), az Amnesty International és a Human Rights Watch adatait gyűjtötte össze³¹³, amelyek azt igazolják, amit Ferenc pápa is metsző élességgel fogalmazott meg a 2015. március 15-i vasárnapi Úrangyala imádság során: „A keresztényeket üldözik”.³¹⁴ Az utóbbi két évben a hitükért megölt keresztények száma az általuk összesített adatok szerint a négyszeresére emelkedett, 1201-ről 4344-re. Ebben az időszakban 1602 keresztény templomot gyújtottak fel vagy romboltak le.

A Vatikáni Rádió közlése szerint a keresztényüldözés feketelistáján az első tíz országból nyolc muszlim. A listavezető mégis Észak-Korea, ahol a kommunizmus nevében irtják a keresztényeket, feltehetőleg 50 ezer keresztényt tartanak lágerekben. Üldözés zajlik Kínában is, ahol a katolikus egyház megosztott a földalatti és a hivatalos patrióta egyház között. Irakban 2000-ben még másfél millió keresztény élt, az amerikai háború következtében bekövetkezett káosz miatt azonban a többségüknek el kellett menekülnie vagy megölték, mára csak egyharmaduk maradt az országban.

A muszlim országokban a keresztényüldözés formája lehet gazdasági, etnikai vagy vallási jellegű. A legnehezebb helyzetben a Közel-Keleten Irán, Irak és Szíria, míg Afrikában Líbia, Nigéria, Szudán és Szomália és Kenya keresztényei vannak. Az iszlamista al-Shabaab, valamint a Boko Haram terrorszervezet tart rettegésben mindenkit: falvakat gyújtanak fel, embereket ejtenek túszul, tesznek szexuális rabszolgává, vagy gyilkolnak meg. Irakban és Szíriában és Líbiában az Iszlám Állam terrorszervezet fegyveresei tartják rettegésben a lakosságot és kényszerítik menekülésre a keresztényeket. A keresztények látványos tömeges kivégzéseinek képeit az egész világ ismerheti. Az Iszlám Állam 2014. júniusában lerohanta Irak második legnagyobb városát, az ősi Ninive helyén épült Moszult, ahol nagy lélekszámú keresztény lakosság élt kétezer éve. A polgárháború kitörése előtt 1,8 millió keresztény élt Szíriában, jelenleg 1,1 millióra tehető a számuk, és sokuk menekültként él saját hazájában.³¹⁵

2015. március 27-én, pénteken az ENSZ Biztonsági Tanácsa ülésének középpontjában a világszerte fokozódó keresztényüldözés problémája állt. A nemzetközi közösség és a világ közvéleménye egyre inkább tudatára ébred annak, hogy a keresztényüldözés világjelenség, és az utóbbi évek terrorakcióinak legfőbb célpontja a kereszténység. A statisztikák szerint a vallási okból elkövetett terrorcselekmények közel hetven százaléka az utóbbi húsz évben a keresztények ellen irányult, és ez a tendencia csak erősödik.³¹⁶

A vallásos érzék megtámadása a tolerancia nevében

Az előző fejezetben röviden áttekintettük, hogy a kereszténység és a relativista diktatúra lényegében mondanak ellent egymásnak. Amíg az Egyház igehirdetésének alapvető üzenete az, *„hogy Jézus nevére hajoljon meg minden térd az égből, a földön és az alvilágban, és minden nyelv vallja, hogy »Jézus Krisztus az Úr!« az Atyaisten dicsőségére”* (Fil 2,10-11), a tolerancia relativista értelmezése nem tűr meg semmiféle isteni igazságra és törvényre való hivatkozást. Bár egyedül a kereszténység állítja, hogy Krisztus a Megváltó, a modernista tolerancia számára a transzcendenciát ismerő és isteni parancsolatokat hirdető vallásokkal szemben mégis fűnyíró-elv érvényesül, sőt az emberi mivolt alapvető vallásossága (*Homo religiosus*) válik megkérdőjelezetté. Így eshet meg, hogy a tolerancia diktatúrájában nemcsak a kereszténység, de az iszlám vallás is, és végső soron az ember vallásos érzéke is gyalázat és gúny tárgya lehet. Ennek illusztrálására érdemes röviden áttekintenünk a Charlie Hebdo esetét, mint *“állatorvosi lovat”*, amely egyszerre mutatja a világpolitikai érdekek és háttérhatalmak feszültséget szító játékát, de a tolerancia diktatúrájának Istennel szemben gyakorolt sátáni cinizmusát, gőgjét, valamint a mélységes képmutatását és hamisságát is.

³¹³ <http://www.magyarkurir.hu/hirek/ket-ev-alatt-negyszeresere-nott-meggyilkolt-keresztenyek-szama/?q=kereszt%C3%A9ny%C3%BCld%C3%B6z%C3%A9s> (U.l.: 2015.06.16.)

³¹⁴ <http://www.magyarkurir.hu/hirek/ferenc-papa-isten-ingyenesen-es-igazan-szeret-minket> (U.l.: 2015.06.16.)

³¹⁵ <http://www.magyarkurir.hu/hirek/okumenikus-imaorat-tartanak-martirhalalt-halt-keresztenyekert-budapest/?q=kereszt%C3%A9ny%C3%BCld%C3%B6z%C3%A9s> (U.l.: 2015.06.16.)

³¹⁶ <http://www.magyarkurir.hu/hirek/az-ensz-biztonsagi-tanacs-a-keresztenyuldozesrol-targyalt/?q=kereszt%C3%A9ny%C3%BCld%C3%B6z%C3%A9s> (U.l.: 2015.06.16.)

Egy állatorvosi ló – a Charlie Hebdo esete

2015. január 7-én két fekete csuklyás fegyveres támadt rá AK-47-es géppisztolyokkal a francia satirikus magazin, a Charlie Hebdo szerkesztőségére. Legalább 12 ember meghalt, köztük két rendőr. A terrorakcióban 4-en súlyosan megsérültek, és négy könnyű sérült is lett.³¹⁷

A rákövetkező vasárnap, január 11-én milliós tömeg részvételével megkezdődött vasárnap Párizsban a „terrorizmus elleni történelmi tiltakozó menet”.³¹⁸ Ezzel párhuzamosan 44 – zömmel európai – ország állam- és kormányfője vonult fel Francois Hollande francia államfő oldalán a titkosszolgálat által előzőleg megtisztított és lezárt mellékutcájában, kifejezve együttérzésüket a Charlie Hebdo-ügy kapcsán. Az élő adásban a két videót egymáshoz igazították, és így valóban úgy tűnik, amiről a világsajtó beszámolt, hogy a „bátor és határozott” politikusok a hatalmas tömeg élén haladnak.

Kövér László, a Magyar Országgyűlés elnöke a példátlanul erőszakos cselekedet, amely ártatlan emberek életét oltotta ki, *támadást jelent az emberi méltóság és az alapvető európai értékek, mint a szólásszabadság és a demokrácia ellen.*³¹⁹

A terrorcselekményt követő szerdán, január 14-én a Charlie Hebdo ismét megjelent, újra benne Mohameddel. A lap azonban a szokásos 60 ezer helyett 3 milliós példányszámban kerül piacra. Egyenesen a címlapra kerül most a próféta, aki egy „Je Suis Charlie” feliratú táblát tart a kezében, feje fölött pedig „Tout est pardonné” (Minden meg van bocsátva) olvasható.³²⁰

„Egy hete a Charlie több csodára képes, mint az összes szent és próféta együtt” – írja vezércikkében Gérard Biard. Szerinte a legtöbbet azon nevettek, hogy a Notre-Dame harangjai is értük szóltak. Mindenkinek köszönetet mondanak, akik valóban kiálltak mellettük, őszintén „Charlie-k lettek”. A többiekre pedig magasról tesznek.

A vezércikkből megtudhatjuk, hogy a szerkesztőség nem fogadja el azt a kritikát, hogy „sajnálom, ami történt, de”. Arra figyelmeztetnek, hogy az a hiba, amikor az ember kimondja azt, hogy „de”. A szerkesztőség szerint a történeteket illetően és magában a szólásszabadságban nincsen „de”.

Szerintük tudniuk kell azoknak a milliósoknak, akik kijelentették, hogy „Je suis Charlie”, hogy egyben amellet álltak ki, hogy „Je suis la laïcité” (a laicitás, az állam és az egyház teljes szétválasztása). A vezércikk végén pedig a múlt héten szintén mellettük kiálló Ferenc pápának is üzentek: „csak akkor fogadjuk el, hogy a Notre-Dame harangjai értünk szólnak, ha a Femen aktivistái kongatják azokat.”³²¹

„Akkor kezdjük megint”

A sajtószabadságnak korlátai vannak, alapvető emberi jog, de nem jogosít fel senkit mások vallásának megsértésére. (...) Nem szabad provokálni, megsérteni mások vallását, nem szabad gúnyt űzni belőle – mondta január 15-én Ferenc pápa a Srí Lankáról a Fülöp-szigetekre tartó repülőgép fedélzetén, utalva a Charlie Hebdo satirikus francia hetilap elleni múlt heti merényletre válaszul a magazin által megjelentetett újabb Mohamed-karikatúrákra.

A pápa szerint a sajtószabadsághoz való jogot mások megsértése nélkül kell alkalmazni. Hangsúlyozta ugyanakkor, hogy megengedhetetlen ölni a vallás nevében, amelyet soha nem lehet az erőszak igazolására használni.³²² A pápa a repülőgépen mellette lévő Alberto Gasparrira, a pápai utazások szervezőjére mutatva úgy fogalmazott az őt kérdező újságíróknak: „Ha az én jó barátom, Dr. Gasparri szitkokat szór az anyámra, pofonra számíthat.”³²³

³¹⁷ http://index.hu/kulfold/2015/01/07/fegyveresek_tamadtak_egy_francia_magazin_szerkesztosegere/ (U.l.: 2015.06.10.)

³¹⁸ http://mandiner.hu/cikk/20150111_a_parizsi_menet_eloben (U.l.: 2015.06.10.)

³¹⁹ <http://nol.hu/belfold/kover-ez-tamadas-az-alapveto-europai-ertekek-ellen-1508525> (U.l.: 2015.06.10.)

³²⁰ http://index.hu/kultur/media/2015/01/12/charlie_hebdo_szerdai_cimlap/ (U.l.: 2015.06.10.)

³²¹ http://index.hu/kultur/2015/01/14/kiderult_min_nevettek_napokig_a_charlie_hebdonal/ (U.l.: 2015.06.10.)

³²² http://index.hu/kulfold/2015/01/15/papa_a_terrorrol_ha_a_baratom_szidja_az_anyamra_pofonra_szamithat/ (U.l.: 2015.06.10.)

³²³ <http://www.magyarKurir.hu/hirek/papai-sajtokonferencia-sri-lankarol-fulop-szigetekre-tarto-repulo-fedelzetben> (U.l.: 2015.06.16.)

Hat héttel a szerkesztőséget ért terrortámadás után megjelent a francia satirikus lap 1179. száma. A legújabb számnak nem az iszlám próféta van a borítóján, hanem többek között a francia Nemzeti Front elnöke, Marine Le Pen, a volt köztársasági elnök Nicolas Sarközy, ahogy kutyalakban üldöznek egy másik négylábút, ami a Charlie Hebdót tartja a szájában. Dühös, acsarkodó kutyaként mutatják be Ferenc pápát is a gúnylap címlapján, majd szemtelen megjegyzésként azt ajánlják neki, hogy "olvasgassa az evangéliumokat, jelesen a hegyi beszédet, melyben Jézus azt ajánlja, hogy ha megütik a jobb arcodat, tartsd oda a másikat is. Egy jó keresztény ugyanis nem bántja a társát, ha az az anyját szidalmazza". A címlapon a felirat nagyjából azt jelenti, hogy "akkor kezdjük megint".

A Charlie Hebdo-val viccelni nem lehet

A Charlie Hebdo egyik karikatúráját merészelte átrajzolni egy 16 éves francia gimnazista. A diákot azért vették őrizetbe január harmadik hetében Nantes-ban, mert aktualizálta a francia lap egyik híres címlapját. Az eredeti karikatúrán Mohamed próféta a Koránt tartja maga elé a golyózáporban, és azt mondja: "Ez szar, nem véd a golyók ellen". Az átrajzott karikatúrán viszont ezt az egyiptomi tüntetésekre reagáló címlapot tartja elé a Charlie Hebdóban Charb néven rajzoló, – a szerkesztőség elleni támadásban az egyik meggyilkolt – karikaturistája, Stéphane Charbonnier. A diák karikatúrájának szövege: a Charlie Hebdo nem véd a golyók ellen.

Vajon hol vannak a szólásszabadság határai? Az előzetes letartóztatással nyomatékossított jogértelmezés szerint ugyanis bárkivel és bármivel lehet viccelni, kivéve a Charlie Hebdóval. A rendőrök szerint itt a szólásszabadság határa: letartóztatták a fiút a terrorizmus dicsőítéséért, amiért akár többévnnyi fegyház is kaphat.

A Charlie Hebdo kitüntetése

A PEN irodalmi és emberi jogi szervezet márciusban jelentette be, hogy a Charlie Hebdo a PEN Amerikai Központjának május 5-i gáláján Toni és James C. Goodale-díjat kap a szólásszabadság bátor képviselétéért. A Charlie Hebdo francia satirikus magazin díjat átvevő képviselőit – néhány író bátor tiltakozása ellenére – álló ovációval köszöntötték kedden a nemzetközi írószervezet New York-i Természettudományi Múzeumban megrendezett irodalmi gáláján.³²⁴

"Mi az igazság?" (Jn 18,38)

A János-passióban Jézus Krisztus vallja magáról a kihallgatás során: "Arra születtem, s azért jöttem a világba, hogy tanúságot tegyek az igazságról. Aki az igazságból való, hallgat szavamra." Erre válaszul hangzik el Pilátus merengő kérdése: *Ti esztin alétheia* - "Mi az igazság?" (Jn 18,38)

Először is le kell szögeznünk a filozófiailag és teológiailag egyaránt megerősített állítást, hogy az emberi intellektus képes megismerni az igazságot.³²⁵ Az Egyház dogmatikus hite, minden tanítóhivatali megnyilatkozása és tevékenysége ezen a meggyőződésen nyugszik. Az igazság ontológiailag és logikailag is megelőzi a tagadást. Soha nem kereshetnénk az igazságot, ha nem tudnánk róla. Az igazságra való rákérdezés lehetőségi feltétele és vezérlője az igazság. Sohasem kérdezhetnénk arra, amiről eleve semmit sem tudunk.

Másodszorban észrevehetjük, hogy az ember az igazságra való rákérdezésben szembesül önnön paradoxonával: bár ő maga véges (kontingens, történelmi, metodikai határoeltság), mégis vágyik a végtelenre, a teljességre. Az igazságra való rákérdezés során az embernek rá kell jönnie, hogy lényegileg a teljes igazsághoz van rendelve, ezért az igazság kérdése az embert Istenhez vezet el. Az ember állandó kérdése annak a jele, hogy ráutalt egy tőle nagyobb válaszra, a Teljességre, aki maga az Isten.³²⁶ A teológia szerint a történelem voltaképpen út a kifürkészhetetlen Titok felé.³²⁷

³²⁴ <http://www.napigazdasag.hu/cikk/42741/> (U.l.: 2015.06.10.)

³²⁵ II. János Pál pápa: *Fides et Ratio* 13. p.

³²⁶ Papp Miklós: *Az Igazság az örökmécsnél van. Az erkölcsi igazság komplexitása*. In: *Az Igazságról*, Sapientia Füzetek 19, Vigília Kiadó, Budapest 2011, 144. p.

³²⁷ II. János Pál pápa: *Fides et Ratio*, 11. p.

Az ember azonban nemcsak “kérdező” lény, hanem az isteni kinyilatkoztatás okán – és ontológiailag ez az elsődleges – “meghívott, megszólított” is. Az igazság keresése és követése a lelkiismeret legfontosabb kötelessége. Ez az, amire a lelkiismeret szabadsága irányul. Ahogy Szent II. János Pál tanítja³²⁸: ha létezik az igazság keresésében a saját út tiszteletben tartásának joga, akkor előbb és még inkább létezik mindenki súlyos kötelezettsége az igazság keresésére és a megismert igazsághoz való ragaszkodásra.³²⁹ *Boldog John Newman* bíboros, aki a lelkiismeret jogainak jeles képviselője, ebben az értelemben állította nagyon határozottan: “A lelkiismeretnek azért vannak jogai, mert vannak kötelességei”.³³⁰

Az ember tehát metafizikai értelemben szellemi lény, akinek méltósága a végtelen abszolútumra (Istenre!) irányuló teremtettség személy mivolta felől közelítve válhat csak érthetővé.

Az emberi a létnek, a tiszteletnek és a méltóságnak ez az abszolút jellege nem tekinthető autonómnak és nem vezethető le teljesen saját alapjából. Az ember véges és mulandó lény, ezért az ember az abszolútumra vonatkozó lényegét nem vezetheti le a saját immanenciájából, hanem csak a *transzcendenciában* alapozhatja meg, amely felé a szellem irányul. Abszolút méltóságot csak egy abszolút Istennel kapcsolatban lehet feltételezni. Így ha a megértést következetesen végezzük, szükségszerűen fölfedezzük az igazságkereső ember vallásos természetét.

A kultúra a megismert igazság közösségi kifejeződése

A kultúra a közösség életét alakító ismeretek és értékítéletek történelmileg kialakult közösségi kifejeződése. A kultúrában olyan megértésről van szó, amely egyben gyakorlati tudást is közvetít, olyan tudást, amelyhez az értékek, az erkölcs dimenziója szervesen hozzátartozik.³³¹

A kultúra alapvető kapcsolatban van a hittel. Mindig ott van az istenségre irányuló kérdés, mint a tulajdonképpeni legfontosabb kérdés, mindig benne van az emberre és a világra irányuló kérdésben, sőt meg is előzi azt. Az Istenre irányuló kérdés megválaszolása által lehetséges a világ és önmagunk megértése is. Az emberiség nagy kultúráiban mindig markánsan megjelenik az istenihez való viszony rendezése. Az “ősök” bölcsessége, a kinyilatkoztatásszerű kezdeti hagyományokra, az istenekkel való érintkezés korára, tehát minden dolgok alapjával való eredeti érintkezésre vezeti vissza magát a legprimitívebb kultúra is.³³² A katolikus keresztény hit a legfontosabb kultúrateremtő erő, mert megmondja, hogy kicsoda az ember, és mit kell kezdenie az életével.

A kultúra természete szerint fejlődőképes. A kultúra mindig az új valósággal való találkozásban, és az új felismerések feldolgozása által bontakozik ki. A kultúra történelmi jelleggel bír, tovább tud haladni, képes megnyílni, találkozni. (Meg kell említenünk, hogy itt döntő különbség van a kozmikus-statikussal és a történelmi kultúrák között.)³³³

Bár a kultúra lényegét tekintve kapcsolódik a hithez, paradox módon a vallástalanságnak is megvan a maga “kultúrája”. Nem létezik hit, amely ne kötődne kultúrához, de ez fordítva is igaz: a vallástalan kultúra sincs meg a modern technikai civilizáción kívül.³³⁴ A technikai civilizáció egyáltalán nem semleges vallási és erkölcsi szempontból. Az igazodási pontokat és magatartásokat megváltoztatja, és gyökeresen átalakítja a világ értelmezését.³³⁵

³²⁸ II. János Pál pápa: *Veritatis Splendor* enciklika, 34. p.

³²⁹ Vö. *Dignitatis Humanae*. Továbbá: XVI. Gergely: *Mirari vos arbitramur* enc., 1832. VIII. 15.; IX. Pius: *Quanta cura* enc., 1864. XII. 8.; XIII. Leó: *Libertatis praestantissimum* enc., 1888. VI.20.

³³⁰ Newman, John Henry: *Certain Difficulties*. London, 1868. 2. köt. 250. o.

³³¹ Ratzinger, Joseph: *Hit, igazság, tolerancia. A kereszténység és a világvallások*. Jövőegyetem könyvek, Budapest, 2014. 46. p.

³³² Vö. Eliade, Mircea: *Mítoszok, álmok és misztériumok*. [ford. Saly Noémi]. Cartaphilus Kiadó, Budapest, 2006.

³³³ Vö. Eliade, Mircea: *Az örök visszatérés mítosza avagy a mindenség és a történelem*. [ford. Pásztor Péter] – Európa, Budapest, 1998.

³³⁴ Ratzinger, Joseph: *Hit, igazság, tolerancia. A kereszténység és a világvallások*. Jövőegyetem könyvek, Budapest, 2014. 48. p.

³³⁵ Uo. 58. p.

Tolerancia a kultúrák között

A kultúrák találkozása az emberiség antropológiai egységén alapul. Az emberi nem történelme és közösségalkotó tevékenysége minden különbözősége ellenére metafizikai értelemben egyetlen egy és ugyanazon lény. Ezt az egy és ugyanazon lényt pedig maga az igazság érinti meg. A különbözőség mindenek előtt abból adódik, hogy az emberi szellem befogadó és felfogó képessége is véges, az áteredő bűn következtében ráadásul elhomályosult. Senki sem tudja megragadni az egészet, és nem mentes a tapogatózás gyötrelmétől. Ezért mondhatjuk, hogy csak az emberre vonatkozó közös igazság vezetheti el a kultúrákat egymáshoz, amely az Istenre és az egész valóságra vonatkozó kérdést és igazságot is mindig magában foglalja.

A kereszténység egészen sajátos hatással bír a kultúrák találkozásának folyamatában. A kereszténység a maga emberképével, egyedülálló kultúrafelfogásával az egyes kultúrákat képes a saját lényege felé fordítani, benső középpontjához vezetni, s ekképpen az igazság felé kormányozni. Éppen ez lehet a kereszténység pótolhatatlan hozzájárulása a kultúrák közötti méltó, toleráns viszonyok kialakításához, mint egyetlen hiteles lehetősége annak, hogy megszűnjenek a merev szembenállások, és helyes értelemben véve kiegészíthessék egymást, hiszen a központi igazsághoz igazodva mindenki a saját termékenységét is ki tudja bontakoztatni.

Az igazság tagadása a kultúra tagadását is jelenti

Korunkban az igazságot előszeretettel helyettesítik a többség véleményével. A relativizmus diktatúrájában mindenkire érvényes igazság nem létezik. A kultúrák sokasága mindannyiunk totális viszonylagosságának a bizonyítéka. Ebben a felfogásban a kultúrát szembeállítják az igazsággal. Mivel az igazság keresése és megélése a kultúra benső lényegéhez tartozik, ezzel a legmélyebb ponton támadják magát a kultúrát, és vonják kérdőre az emberlét metafizikai lényegét. Ez a relativizmus korunk legmélyebb problémája, mert a társadalmi életet alapszövetében kezdi ki, és az ellenálló- és alkalmazkodóképesség lehetőségét vonja el, szó szerint kulturálatlanná tesz.

A vallások különbözősége

Joseph Ratzinger bíboros, a későbbi XVI. Benedek pápa hívja fel a figyelmet³³⁶, hogy a modern ember sajátosságához tartozik, hogy egy adott vallás igazságra formált igényét többnyire már nyers tagadásra sem igen méltatja, és pontosan ezt az igényt kívánja viszonylagossá tenni, amikor azt mondja: sok vallás van. E mögött az a meggyőződés figyelhető meg, hogy a változó alakjuk ellenére lényegét tekintve a vallások mind ugyanazok, ezért teljesen legitim és problémamentes, hogy mindenkinek megvan a maga vallása. Ez a nézet azonban nem felel meg a vallás hermeneutikájának, sem történetiségének, mert statikus képben szemléli a vallásokat, nem látja a köztük mutatkozó átmenetet, és teljesen felszínes a szellemi tartalom megítélésében. Valóban létezik persze egyfajta azonosság: kétségtelenül létezik a "szellemi tapasztalásnak" olyan hasonlósága, amely döntőbb, mint a külső formák különbözősége.

A vallás és a hit viszonya egészen különböző lehet. A hit fogalma egyáltalán nem fordul elő az összes vallásban, és nem is játszik lényeges szerepet mindegyikben, és amennyiben egyáltalán előfordul, nagyon különböző dolgot jelent. De hasonlóképpen nagy különbségeket fölfedezve beszélhetünk az üdvösséget illetően is, amely kérdés egyáltalán nem jelenik meg mindenhol, és ahol mégis feltűnik, ott olykor egészen eltérő értelmezésben. A vallások a végső céljukat tekintve is igen különbözőek. Egyáltalán nem célja mindegyiknek, hogy az emberhez eljuttassák Istent, az embert pedig Istenhez. A vallások egészen eltérően viszonyulnak a transzcendenciához, feltéve, ahol egyáltalán ismerik azt; markánsan különbözőek az istenképek, lényeges eltéréseket láthatunk az istenség és az ember, az istenség és a világ, valamint a világ és az ember közötti viszony leírásaiban, az emberképet illetően. A vallási jelenség változatosságára vonatkozó példákat hosszan sorolhatnánk.³³⁷

³³⁶ Lásd idézett mű.

³³⁷ Eliade, Mircea: *Vallási hiedelmek és eszmék története I-III.*, [ford. Saly Noémi] Osiris, Budapest, 1995.

Mindebből látszik, hogy az értelem számára a relativizmus minden vallást összemosni igyekvő javaslata nemcsak járhatatlan, de egyenesen megtévesztő és veszélyes, amikor "vallási békét" sürget a tolerancia nevében.

Az igazság keresésének főbb zsákutcai

Az első zsákutca, amit itt bemutatunk, a *szubjektivizmus* filozófiai irányzata, mely a cselekvés alanyának, a személynek túlzott jelentőséget tulajdonít. Itt az igazság teljesen az egyén saját tetszésének van kiszolgáltatva. Ebben az esetben bármilyen bűn esetén korlátlanul lehet hivatkozni a lelkiismeretre.

A *relativizmus* nézete szerint minden, ami van, csak valamihez viszonyítva van. (Pl. a megismerés tárgya megismerőhöz (ismeretelméleti relativizmus), a jó vagy rossz a cselekvőhöz, a kultúrától függő körülményekhez és egymáshoz (*etikai relativizmus*). A tétel önmagát cáfolja, hiszen ha ez a relativizmusra is érvényes, akkor ellentmondás áll elő (*transzcendentális retorzió*).

Az *indifferentizmus* közömbösséget, közönyt jelent (lat. indifferentia). Általános értelemben az akarati állásfoglalás hiánya, szoros értelemben az érzelem és az akarat mozdulatlansága az előtte álló tárgyra vonatkozóan. a kötelező állásfoglalás elmulasztása vagy megtagadásaként a lelki restség egyik formája. A hit igazságaival szemben gyakorolt indifferentizmus (hitközöny) teológiai szempontból bűn Isten szeretete ellen, mert elhanyagolja vagy visszautasítja az isteni szeretetét.

A *pluralizmus* szerint a valóság egymást kiegészítő vagy egymással szemben álló értelmezéseit el kell fogadni, nem lehet egy fölöttük álló egységre, alapelvre visszavezetni. A pluralizmus akkor válik veszélyessé és illegitimé, amikor homogenizál, mintha mindenkinek egyformán volna igaza, vagyis elvileg tagadja az abszolút igazság létét, egyúttal a hazugság és a tévedés lehetőségét. A pluralizmus a maga radikális formájában végső soron az emberiség egységét tagadja.³³⁸

A *személyes intuícióba* vetett hit azáltal válhat tévúttá, hogy elhanyagolja, sőt feleslegesnek, mi több, károsnak is tekinti az igazságért folytatott munkát, erőfeszítést, töprengést, elveti az értelem jelentőségét, és túlzott hangsúllyal és az értelem kontrollja nélkül fogadja el a személyes meglátás és lelkiismeret indításait.

A *konszenzus-elmélet* szerint az igazság sokak megegyezésének az eredője, pusztán statisztikai, matematikai absztrakció, semmi más. Szó sem lehet kinyilatkoztatott isteni törvényre és parancsra, metafizikai megfontolásokra hivatkozni, valójában az igazságról mint olyanról nem szabad beszélni, hanem fel kell azt cserélni a többségi véleménnyel.

Az *ortopraxis* egyedüli szempontként való kezelésének tévedése esetén az *orthodoxia* (igaz hit) helyett *ortopraxis* (igaz élet) a fő kérdés. A gyakorlat előnyben részesítésre, sőt kizárólagossá tétele marxista örökség, úgy is mondhatnánk, hogy annak legnagyobb tévedése. Mert hogyan is vagyok képes helyesen cselekedni, ha egyáltalán nem tudom, mi a helyes?³³⁹

A tolerancia diktatúrájának bukása

Az újkor radikális szabadságvágya és a tolerancia relativista diktatúrája mögött alapjában véve egész egyértelműen a következő sátáni ígéret áll: "olyanok lesztek, mint Isten". (Ter 3,5) A összes modern szabadság-mozgalom rejtett célja, hogy végre olyanok legyünk, mint Isten: semmitől és senkitől ne kelljen függünk, ne vegyenek körbe bennünket semmilyen korlátok, és senki akarata ne korlátozhassa, sőt lehetőleg ne is befolyásolhassa a miénket. Csakhogy az isteni lényeg nem egoista! Az ilyen isten nem Isten, hanem bálvány, sőt az ördög maga, aki Isten paródiája, isten majma. "Az igaz Isten ugyanis lényege szerint teljesen másért való lét (Atya), mástól való lét (Fiú) és másokkal való közösség (Szentlélek). Az ember éppen azért képmása Istennek, mert emberségünk lényegét is a mástól, a mással és a másért való lét jelenti."³⁴⁰ Ahol az ember ettől próbál megszabadulni, ott az

³³⁸ Ratzinger, Joseph: *Hit, igazság, tolerancia. A kereszténység és a világvallások*. Jövöegyetem könyvek, Budapest, 2014. 62. p.

³³⁹ Uo. 93–96. p.

³⁴⁰ Ratzinger, Joseph: *Hit, igazság, tolerancia. A kereszténység és a világvallások*. Jövöegyetem könyvek, Budapest, 2014. 189. p.

elembertelenedés felé halad. Az igazság lerombolásával magának a létnek a lerombolása felé, egy önmagának ellentmondó, önmagát felszámoló létezés irányába, amit joggal *pokolnak* nevezhetünk.

„Minden önmagával meghasonlott ország elnéptelenedik, minden önmagával meghasonlott város vagy ház elpusztul.” (Mt 12,25) A tolerancia diktatúrájának az ereje az emberi élet végső céljának az elfeledtetéséből táplálkozik. Ha az ember már nem tekinti önmagát antropológiának, aki fölfelé tekint, végső vonatkoztatási pontját nem az üdvösségben és örök életben leli meg, elveszíti az Istennel való élő kapcsolatot, és ezzel mindent, ami biztonságot adhat az életben. Ezáltal pedig minden értelmét veszíti, és minden szó és tett hamissá válik. A tolerancia sem lesz egyéb, mint palástja a hazugságnak, és a cinkosság ideológiája az önzésben és a hiúságban. Ezen az úton lehet járni egy ideig, de a meghasonlás olyan nagy, hogy életben maradni hosszútávon így nem lehet.

A tolerancia diktatúrája gyilkos, mert nemcsak hogy képtelen valódi békét megalapozni, de az igazság kérdésének az elsumákolásával, sőt tagadásával a konfliktusok legfőbb melegágyává válik, és az embert a legbensőbb természetével fordítja szembe. Az ember önmaga, a felebarát, és Isten ellenségévé válik. Ez azonban törvényszerű bukáshoz vezet.

A Katolikus Egyház hite és tanítása, és maga a katolicitás – ami az „egész szerint” valóságot jelent – voltaképpen az egység csodája. Pünkösdkor (vö. Apcsel 2) nem valami „egyennyelv” („egyencivilizáció”) születik, hanem egység valósul meg a sokaságban. Péter apostol pünkösdi beszédében a sok nyelv és kultúra az egy szellemben érti meg egymást. A keresztény hit az egészen egyedülálló üzenetével, ahogyan képes hatni a társadalomra és a globális világra, a hiteles és valódi, vagyis megalapozott és magasrendű célra irányuló tolerancia páratlanul biztos útként jelenik meg.

Alapos filozófiai és teológiai megfontolásban beláthatjuk, hogy nem a relativizmus bizonyul igaznak, amely az embert végső soron megfoghatatlanná teszi, hanem az emberi lét metafizikai és ontológiai egysége. Az az igazság, amely nagyobb nálunk, és ezért mindnyájunkat érint. Aki ettől az egységtől és az igazságtól való függéstől szeretne megszabadulni, a maga emberi lényegét tagadja.

A kereszténység istenfogalma a maga teljességét Szent János szavaiban nyeri el, aki azt mondja: „Isten a szeretet” (1Jn 4,8). Isten, aki maga az igazság, maga a szeretet is.³⁴¹ Ennek megértése vezethet el bennünket annak belátásához, hogy a tolerancia a végső biztosítéka Isten irántunk való irgalma és gyöngéd szeretete. Az igazság, amit keresünk, maga a szeretet.

Referenciák

A II. Vatikáni Zsinat dokumentumai. Diós István (szerk.), SZIT, Budapest 2007.

Biblia – Ószövetségi és Újszövetségi Szentírás. SZIT, Budapest 2015.

Dominus Iesus, A Hittani Kongregáció nyilatkozata Jézus Krisztus és az Egyház egyetlen és egyetemesen üdvözítő voltáról. [ford. Diós István] SZIT, Budapest 2007.

Denzinger, Heinrich – Hünermann, Peter: *Hitvallások és az Egyház Tanítóhivatalának megnyilatkozásai.* Szent István Társulat, Budapest 2004.

Eliade, Mircea: *Az örök visszatérés mítosza avagy a mindenség és a történelem.* [ford. Pásztor Péter] Európa, Budapest, 1998.

Eliade, Mircea: *Mítoszok, álmok és misztériumok.* [ford. Saly Noémi] Cartaphilus Kiadó, Budapest, 2006.

Eliade, Mircea: *Vallási hiedelmek és eszmék története I-III.* [ford. Saly Noémi] Osiris, Budapest, 1995.

Harmai Gábor, *Ahogy én megkönyörültem rajtad... – A Mt 18,28b fordítása és a szívtelen szolgáról szóló példabeszéd értelmezése.* Magyar Sion, új folyam V. / XLVII. (2011/1) 37–40.

Nestle-Aland: *Novum Testamentum Graece – The scholarly edition of the Greek New Testament.* Deutsche Bibelgesellschaft, 2012.

³⁴¹ Ratzinger, Joseph: *Hit, igazság, tolerancia. A kereszténység és a világvallások.* Jövőegyetem könyvek, Budapest, 2014. 175. p.

- Papp Miklós: *Az igazság az örökmécsnél van. Az erkölcsi igazság komplexitása.* In: Az Igazságról, Sapientia Füzetek 19, Vigília Kiadó, Budapest 2011.
- Ratzinger, Joseph: *Hít, igazság, tolerancia. A kereszténység és a világvallások.* Jövőegyetem könyvek, Budapest, 2014.

Fekete Sándor³⁴²: A csönd, mint felszólító módú figyelmeztetés. A méltatlanul elfeledett Sánta Ferenc

Absztrakt: Tanulmányomnak szomorú aktualitást ad, hogy 2008 nyarán elhunyt Sánta Ferenc. Az író, akinek életműve a hatvanas években látszatra ugyan lezárult, ám ezt követően – egészen máig – sajátos mitológia, sok-sok elvarratlan szál alakult ki személye körül. Úgy érzem, eljött az újraolvasás ideje, s regényeinek (Az ötödik pecsét, Húsz óra, Az áruló) új nézőpontú megközelítését tekintem elsőszámú feladatommá. Munkámban körüljáróm az „újraolvasás” jellemzőit, lehetőségeit, majd különböző nézőpontok mentén vizsgálódok a három regénnyel kapcsolatban. Jelenleg is folyó kutatómunkám eredményeit ugyan nem kívánom megelőlegezni, azonban már ma is látható, hogy számos ponton meghaladható az eddigi Sánta-szakirodalom, például a megjelent művek keletkezési sorrendjével, vagy a ki-nem-adott művek jellegével és sorsával kapcsolatban. A posztmodern magyar irodalom (és -történet) nem tekinti előfutárának Sántát, azonban több szempontból is vitatható ez a merev elutasítás, s egyetértve Vasy Géza terminológiájával, véleményem szerint a későmodern próza kiemelkedő alakját tisztelhetjük benne. Az elemzések kapcsán kiemelt szerepet kapnak az egyén és történelem dimenziói, de különösen fontosnak tartom az etikai állásfoglalásokat is. Célom a méltatlanul elfeledett Sánta Ferenc életművének olyan bemutatása, amely talán segíthet ledönteni a Sánta-mítosz tabuját, valamint közelebb hozhatja a jelenkorhoz az író életművének esszenciáját. Egy olyan lezáratlan életművet, amelyet talán éppen ez a lezáratlanság tett évtizedeken keresztül élővé, s remélhetőleg örökérvényűen halhatatlanná.

Az utóbbi fél évszázad magyar irodalmának egyik legkülönösebb alkotója Sánta Ferenc. 1954-ben jelentkezett első írásával, s az a nagy figyelmet keltő *Sokan voltunk* című elbeszélés volt,³⁴³ amely később a magyar novellairodalom egyik alapművévé vált. Aztán publikált kétkötetnyi elbeszélést,³⁴⁴ három regényt,³⁴⁵ egyiknek a drámaváltozatát,³⁴⁶ néhány publicisztikai írást, adott interjúkat,³⁴⁷ de mindezt a hatvanas évek végéig terjedő időben, s ezt követően újabb szépirodalmi művet nem olvashattunk tőle.

Amíg élt Illyés Gyula, ő volt az egyik fontos igazodási pont. A szellem emberei koncentráltan arra figyeltek: mit mond Illyés? Sánta Ferenc azonban kinyilatkoztatásként már csak hallgatott. Meg kell kérdeznünk: miért tett így Sánta? Ez a hallgatás is mű? Az összegező? A legeslegszigorúbb kevés? Vagy volt egy súlyos mondat, amelyet Sánta Ferenc nem akart kimondani? Sejthetjük ezt a mondatot, és beleborzonghatunk a sejtelembé.³⁴⁸ Mert Sánta nemcsak a szegények, hanem a magyarság és az

³⁴² Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Egyetem u. 1., 3515, Miskolc-Egyetemváros, Magyarország, feketesandor@gmail.com

³⁴³ Egy későbbi, szóbeli közlésből tudjuk, hogy a történetnek személyes, családi szála van: némi változtatással Sánta édesapja élte át hasonlóan az eseményeket. PIM 531/1. A novella kitűnő, kulturális antropológiai nézőpontú elemzését nyújtja Cs. Nagy Ibolya. Vö. Cs. Nagy: 2009: 63–71.

³⁴⁴ Sánta 1956; Sánta 1961.

³⁴⁵ Sánta 1963; Sánta 1964; Sánta 1966.

³⁴⁶ Sánta 1968.

³⁴⁷ A publicisztikai írások és az interjúk összegyűjtött kötete: Sánta 1993.

³⁴⁸ Vö. „Én sok keserű dolgot írtam, amit aztán, ha befejeztem, eldobtam, vagy pedig, amikor már láttam, hogy nincs erő bennem ahhoz, hogy a magam által penzumnak tekintett utolsó szót, azt, hogy mégis, mégis fáradozni kell, vagy azt, hogy mégis van remény, képes legyek a hitelesség erejével a műbe beleszőni – hazudni nem lehet az írásban, az íráson keresztül lát az ember, mint egy ablaküvegen, az írónak a szívéig, a lelkéig, az értelméig –, akkor feladtam az írást. Ha szabad azt mondanom, az idő engem igazolt. Olyan értelemben, hogy az elkeseredettséget, a reménytelenséget képes voltam önmagamban legyőzni, mégpedig akkor, amikor a bajok nemhogy csökkentek volna, hanem nőttek.” Sánta 1993: 70–71.

emberiség ügyének is rendíthetetlen írástudója volt. És 2008 nyarán végképp magával vitte ennek a nehéz hallgatásnak a titkát.

A hallgatásnak többféle oka és értelmezése lehet, ám egy különösen sikeres életműszakasz utáni elhallgatásra igazi magyarázatot leginkább csak a hosszú csönd utáni új megszólalás elemzése adhatja. Annyit tudhatunk általánosságban, hogy a csöndbe burkolózás okai az igazi tehetségeknél politikaiak és/vagy alkotás-lélektaniak. Az előbbire a Rákosi-kor kényszerített sokakat és sokféleképpen, az utóbbira bármely korszakban találhatunk példákat. Az irodalmi közvélemény kétféleképpen magyarázta az alkotás-lélektani indítékú hallgatást. Egyrészt kajánul vagy sajnálkozva beszélt a tehetség elapadásáról, a kiégettségről, az időből való kihullásról, másrészt viszont legendát gyártott, szinte szentté avatva a hallgató írókat.

Az 1953-as, Nagy Imre nevéhez kötődő reformok nyomán ébredezni kezdett rossz álmából az irodalom is. S ahogyan egy új költőnemzedék látszott kibontakozni Juhász Ferenc és Nagy László vagy Pilinszky János és Nemes Nagy Ágnes körül, úgy állt össze az új prózaírók köre. Megjelent Sánta Ferenc, Galgóczi Erzsébet, Csúrka István, Moldova György, Tóth (Kamondy) László, Szabó István egy-egy novellája, majd könyve, olyan elismerő fogadtatást kiváltva, hogy egyszerre irodalmunk jövőjének érezhették magukat. A megújuló magyar irodalomnak egy egész „csapata” jelent meg tehát szinte egyszerre a szellemi életben a ma is emlékezetes *Emberavatás*³⁴⁹ című novellaantológiában.³⁵⁰

Sánta a hatvanas években írta fő műveit, miközben napi nyolc órát dolgozott az Eötvös-kollégium könyvtárában, s tevékeny részese volt az irodalmi közéletnek. Azok között élt, lakott, akikért tollat fogott és felszólalt. Akkoriban épp Angyalföldön alkotott, amely tükröződik *Az ötödik pecsét* világában, csakúgy, mint az Erdélyben eltöltött gyermek- és serdülőkor a gyönyörű, székely balladáiban. Hiszen székelyek közé született, s letagadhatatlanul sajátos észjárása, láttató nyelve, természetisége, mítoszteremtő érzékenysége és logikája onnan való. A magyar huszadik század három nagy alapélményét írta meg világirodalmi érzékenységgel. A kisemberek történelmi tragédiáit mint erkölcsi kérdést mutatja be novelláiban és három regényében. Művei úgy következnek egymásból, ahogyan a kiszolgáltatottságból a náciizmus és a kommunizmus, a megalázottságból a forradalom, s a forradalmi apokalipszis nyomán az utolsó ítélet. „Sok szenvedést, emberi megtöretést, reménytelenséget látott és átélt már gyermekkorában ahhoz, hogy megsejthesse Dosztojevskij mélységeit; hogy valamivel később megérthesse a »legnagyobb«-at, Tolsztojnak az egyetemességét, azt a képességét, hogy »egyszerre mindent lát, a jóban a rosszat és a rosszban a jót egyaránt«; hogy be tudja fogadni, meg tudja emészteni Erasmus, Voltaire, Rousseau és a többiek gondolatait. Mert középiskolás éve alatt már a filozófusokat is bújja, konok igazságkereső szenvedéllyel próbál eligazodni az eszmék és elméletek világában.”³⁵¹ Ahogyan egy 1977-ben készült interjúban ő maga fogalmaz: „Előfordult, hogy csavarogtam az iskolából, s amikor felelősségre vontak, egy alkalommal valami nagyon illetlent mondtam tanáromnak: azért nem szeretek iskolába járni, mert túlságosan sok időt elvesz a tanulástól. Akkor ugyanis naphosszat beültem a kolozsvári vagy a debreceni egyetemi könyvtárba – olvasni. Tizenhét-tizennyolc éves koromra így már nagyjából túljutottam a külföld nagy klasszikusain. Regényben és költészetben egyaránt.”³⁵²

A mércéül állított szigorúságból fakadt szinte már-már túlzásba vitt igazságérzete, mely egyformán jellemezte a magánéletben, a baráti vagy nemzeti közösségben.³⁵³ Nem mindenek felett, hanem mindenek szolgálatában volt író. S ha ez a szolgálat lehetetlenné vált, értelmetlenné lett a tolla, szava.

³⁴⁹ A címadó elbeszélés Sánta Ferenc írása.

³⁵⁰ A kis kötet, amelynek irodalomtörténeti jelentősége mára vitathatatlan, 1955-ben jelent meg: *Emberavatás* 1955.

³⁵¹ Vati Papp 1977: 274–283.

³⁵² Nádor 1980: 436.

³⁵³ Ágh István személyes, szóbeli közlése alapján. (2010. február 17.)

Tanulmányom elkészítésének szomorú aktualitását adja, hogy 2008. június 6-án elhunyt Sánta Ferenc. Az 1945 utáni magyar prózairodalom egyik legjelentősebb és legérdekesebb képviselője távozott közülünk. Bár kiadott műveinek száma viszonylag csekély, ismertségük és népszerűségük annál nagyobb. Pályakezdő írásaitól fogva mindig ugyanazok az örök, „nagy” témák foglalkoztatták: az ember erkölcsi felelőssége, az egyén és a hatalom, az egyén és a társadalom viszonya, és a társadalom maga. Hogyan kell(ene) és hogyan lehet élni? Ezek a tárgykörök alkotják a magvát számos novellájának, drámájának és három történelmi-bölcseleti regényének: *Az ötödik pecsétnek*, a *Húsz órának*, és *Az árulónak*.

„Sánta Ferenc műveinek gondolati centrumában éppen a »hogyan élni?« kérdése áll. De a Don Quijote-i hős Sántánál hiányzik, ez a magatartás hőseit nem jellemzi. Sánta hősei jellemzően hétköznapi, kiszolgáltatott kisemberek, akik valamilyen sajátos döntéshelyzet következtében kiemelkednek a hétköznapiságból, kvázi hőssé válnak. [...] Sánta egész életművét végigkíséri a hősök döntéskényszeréből fakadó drámaiság.”³⁵⁴

Sánta Ferenc három regényében az emberi személyiséget szembesíti a történelem kíméletlen kihívásaival, s lényegében ugyanarra a kérdésre, pontosabban kérdéssorozatra keresi a választ: Mit tehet az ember a történelemben mindig újra fellépő „rossz” ellen; miként őrizheti meg morális integritását; képes-e az emberi értékek megvalósításának szolgálatába állítani a történelemben végbemenő küzdelmes folyamatokat? A három regényben érvényre jutó gondolati szerkezet két, egymással szemben ható erőre épül: az egyik a humanista hagyományokat képviselő pozitív értékvilág, amely többek között a szabadság, a boldogság és a közösségi szolidaritás értékeit foglalja magába, a másik a politikai szférában jelen lévő negatív értékek csoportja: az erőszak, a fanatizmus, a szolgaság. Sánta minden korban változatlanul érvényesnek tekinti az emberi értékeket, és aszerint alkotja meg hőseit, s azok magatartását, hogy milyen mértékben voltak képesek elsajátítani, illetve megőrizni ezeket az értékeket. Ebben a tekintetben a három regény ugyanazt az írói világképet és szándékot fejezi ki, „valójában egy mai korban is működtethető humanizmus eszmeköreit: erkölcsi értékrendjét és magatartás normáit próbálja felvázolni”.³⁵⁵

A témaválasztásomat elsősorban az indokolta, hogy egy olyan általánosan ismert szerzőről van szó, akiről „illik” tudni, ismerni az életművét, s tisztában lenni azzal, hogy pályája megtört a ’70-es években. Mégis, regényeinek rendszerváltozást követő feldolgozása mindeddig nem történt meg, ami leginkább azért pótolandó, mivel teljesen új aspektusok jeleníthetők meg a Kádár-rendszer, mint „születési időszak” szempontjából.

Egy jellemző ellenpélda Kálmán C. György írása, amelyben érdekes tanáccsal „lepi meg” olvasóját a Húsz órával kapcsolatban: „A kérdés mármost az, hogy el kell-e olvasni, és hogy olvasható-e egyáltalán [a Húsz óra – F. S.]. [...] A kérdések azonban nem (vagy nem csak) ezek; szerintem a Húsz órát el kell olvasni, most is, mert érdemes; csak nem mindegy, hogy hogyan. Egyszerűen fogalmazva: felületesen. Távolról vagy a részletekbe veszte. Nem törődve mindazzal, amivel hagyományos regény-olvasásaink (ez szép kétértelmű!) törődni szoktunk. Mintha egy nem igazán kvalitásos festményt meszsziőről [sic!], félig lehunyott szemmel néznénk meg, és ekkor megállapíthatnánk, hogy szép az összehatás, jó a színharmónia, elegáns a kompozíció, van atmoszféra. Vagy mintha – ezután – egészen közel hajolnánk hozzá, szemügyre vennénk egy-két apró részletet, és csettintenénk: szépen rakja föl a festéket, biztonságosan húzza az ecsetet, jó, milyen furcsa ez a szín. Olvassuk a Húsz órát nagyon gyorsan; olvassuk el húsz perc alatt.”³⁵⁶

Vasy Géza egy – sajnos visszhangtalan – 2002-es írásában³⁵⁷ kísérletet tett Sánta életművének újraértelmező bemutatására, s olyan kapcsolódási pontok keresésére,³⁵⁸ amelyek alapján a sántai későmodernség összekapcsolható a posztmodern tendenciákkal. Vasy szerint dacára a kézenfekvő

³⁵⁴ Bokányi 2002: 23.

³⁵⁵ Béládi 1974: 586.

³⁵⁶ Kálmán C. 1997: 93.

³⁵⁷ Vasy 2002a: 56–68.

³⁵⁸ Vasy összesen 7 kapcsolódási pontot talált: befogadó-központúság; az írószerep átértelmezése; a valóság megragadhatóságának problémája; a regényforma műnemi-műfaji újdonságai; nyelvszemlélet; rájátszások-vendégzsövegek; újraolvasás-újraértelmezés.

rokon törekvéseknek, az 1970-es évek második felétől megjelenő posztmodern irányzatok egyike sem tekintette előfutárának Sánta Ferencet.³⁵⁹ „Nyilvánvaló, hogy elsősorban nem poétikai, nyelvszemléleti okok miatt, hanem azért nem, mert Sánta életműve etikum és esztétikum szétválaszthatatlan kapcsolatának axiómájára és tapasztalatára épül, s ennek igazságát a posztmodern teóriák radikálisan tagadták. A már említett reményelv ugyan nem hiányzik minden posztmodernnek minősített műből, de rendre korlátozott, hiányos, miniatűr terekre és időkre korlátozódik, a szolgálatelv viszont a posztmodern felfogások szerint »nagykorú« irodalom legfőbb akadályának minősítették.”³⁶⁰

Hasonlóképpen vélekedik N. Pál József is: „A »Péterek« nevével fémjelzett paradigmaváltó próza virágzott ekkor [a nyolcvanas évek elején – F. S.], aki adott magára őket olvasta és magyarázta inkább, a hatvanas esztendő élenk vitákat kavart regényei (Fejes Endre, Somogyi Tóth Sándor, Kertész Ákos stb művei) pedig szinte egyik pillanatról a másikra kezdtek avitt problematikájának és idejét múlt »beszédmódúnak« tetszeni. Tradícióit az új nemzedék – nemkülönben magyarázóik – már másutt kereste, s a rohamléptű kanonizációs igyekezet nyomán nemcsak Sánta Ferenc, de még Móricz Zsigmond műve is valamiféle »korszerűtlenség« gyanújába keveredett.”³⁶¹ Sánta prózájának kérdéshorizontja csak az ötvenes évek »termelési« epikájához képest volt új, de aztán bele is ragadt a maga korába, vele az újabb idő értékrelativizmustól terhelt világát megszólítani immár lehetetlen, hallatszott egyre gyakrabban.”³⁶²

Politikai filozófiai aspektusból szerves egységként kezelhető a három Sánta-regény, amelyek mérlegelni, elemezni és ítélni tanítanak. A forradalom, a társadalmi cselekvés, vagy a passzív rezisztencia választása az előnyösebb? Léteznek-e olyan eszmények, személyiségek, amelyek és akik történelmi pillanattól függetlenül követendőek? Lehet-e a népert, de a nép kizárásával társadalompolitikai döntéseket hozni, reformokat bevezetni? Kérdések, amelyekre egyéni válaszokat adhatunk a műveket végigolvasva, képet alkothatunk a Kádár-korszakról, s – véleményem szerint – napjainkról is. Hiszen éppen az időtlenség az, amely kiemeli Sántát a kortársak közül, s ma is élővé, aktuálissá, „áthallhatóvá” teszi regényeit.

Sánta műveinek jellegzetessége, hogy a realista cselekményírás mögé rendkívül mély filozófiai mondanivalót rejt, és ez bizonyos ellentmondásossághoz is vezet. Szinte mindig a szegény, szenvedő nép világát elemzi, szembenállását az elnyomó hatalommal; a nyomort és éhezést tűrő, folyton az erősebbek kegyetlenkedését elviselni kényszerülő emberekét, akik igyekeznek a romlott világban is megőrizni erkölcsi tisztaságukat. Írásainak tragikumai is részben innen ered: a nép ugyanis feleslegesen küzd a sorsa ellen, a jólétért, a társadalmi igazságosságért, ezek az eszményi célok a valóságban egyelőre megvalósíthatatlanok. Az összes ismert társadalom természeténél fogva rossz volt, mert az emberek döntő többségének életét képtelenség úgy kézben tartani, hogy boldogok legyenek.

Sánta Ferencnél a társadalom és a történelem elvont valósága kerül összeütközésbe az egyén gyakorlati valóságával – az ellentét kibékíthetetlen, az egyén mindig alulmarad a küzdelemben. „Ha Sánta regényeit vesszük szemügyre, akkor azt látjuk: Sántát egyfajta határszituáció érdekli. Ennek a határszituációnak az a lényege, hogy legalábbis pszichológiai szempontból olyan összeütközéseket állít középpontba, ahol a maga részéről mindenkinek tökéletesen igaza van.”³⁶³ Különösen intenzíven foglalkoztatja őt a náciizmus embertelensége, amelynek rettenetességét – részben saját tapasztalataiból merítve – nagyon sok művében ábrázolja megrázóan, így *Az ötödik pecsétben* is. Számára a náciizmus a létező legrosszabb dolog, az ideológiák közül a legmegvetendőbb. De nem

³⁵⁹ Ezzel kapcsolatban érdemes egy 1976-os, kortárs kritikát idézni. Látható, hogy Sánta újszerűsége már az adott korban egyfajta sajátos problémaként jelentkezett az elemző számára: „Sánta Ferenc műveiben elsősorban újszerűségük tűnik szemünkbe. Sánta nem tartozik az avantgárd írók közé, s nem is vallja magát újjítónak, de megtestesít egy olyan írói magatartást, amely nem nevezhető általánosnak a magyar irodalomban.” Juhász 1985: 54.

³⁶⁰ Vasy 2002a: 67.

³⁶¹ Vö. Baranyai 2010.

³⁶² N. Pál 2004: 164.

³⁶³ Hermann 1983: 237.

sokkal jobb ennél a második világháború előtti félféudális rendszer sem, és Sánta a szocializmust sem tartja megfelelőnek.³⁶⁴ Bár nincs, amit jobban szeretne, mint a számára annyira fontos emberek közötti egyenlőség, mégis felismeri az eszményi rendszer és az annak megvalósulása közötti szakadékot (példa erre a *Húsz óra*). Határozottan visszautasítja a fanatizmust, bármilyen „előjelű” is legyen az. „Egyedül üdvözítő eszmében nem hiszek.”³⁶⁵ – ez a mondat, az író egy nyilatkozata, akár egész életművének mottója is lehetne, és különösen érvényes a bemutatandó regényeire.

2005 nyarán meghatározó élményben volt részem. Sánta Ferenc meghívására eltölthettem egy délutánt az író lakásában, s feltehettem a már régóta megfogalmazott kérdéseimet. Milyen motivációk vezethetnek arra egy író, hogy ne írjon? Mennyire kifejező lehet az évtizedekben mérhető hallgatás, a csönd, a tudatos nem-írás egy író részéről? Mivé lettek a tervezett, kigondolt művek?

Beszélgetésünk számomra legfontosabb konklúziója az volt, hogy sokkal fontosabbak a feltett kérdések a lehetséges válaszoknál. A kérdések mindig új utakat, új lehetőségeket villantanak fel, míg a válaszok egyértelműen kijelölik az utat, bezárják a lehetőségeket.

„Az ígéretes pályakezdést az ígért beváltása, gazdag folytatás követte. Sánta Ferenc hihetetlen gyorsan foglalta el – méltó – helyét a magyar irodalomban. Azután egyszer csak – remekműveket is tartalmazó novelláskötetek, szellemi izgalmat kiváltó regények és a nemzetközi mezőnyben is elismert filmek után –, máig megfejtethetlen módon, felhagyott az írás értékteremtő szenvedélyével. Az *ötödik pecsét*, *Az áruló*, a *Húsz óra* ismert és elismert, díjakkal koszorúzott szerzője a hatvanas évek derekától a nyilvánosságot kerülő, tisztos könyvtárosként kereste kenyerét, és megkopott glóriáját a hetvenes évektől már csak az új és még újabb kiadások, színpadra, filmre került adaptációk fényesítették. [...] Mi olvasók, nagyrítván, egy-egy nyilatkozattal, születő művek bizonytalan ígéretével szembesülve, találgatásba bocsátkoztunk. Kihunyott volna a tehetség parazsa, elfogyott volna az író magával hozott, feszítő élményanyaga, avagy a történelmi fordulatok sodrában folytathatatlanak érezte valódi mondanivalóját?”³⁶⁶

Való igaz, Sánta 1954-ben jelentkezett első írásával, aztán publikált kétkötetnyi elbeszélést, három regényt, egyiknek a drámaaváltozatát, néhány publicisztikai írást, adott interjúkat, de mindezt a hatvanas évek végéig terjedő időben. Teltek-múltak az évek, de a válogatott novelláskötet (*Isten a szekéren*), 1970 után nem jelent meg új műve az írónak, pedig nyilatkozatai szerint több regényen is dolgozott. Néhány műrészlet napvilágot látott a *Népszava* kulturális mellékletében a hetvenes évek első felében,³⁶⁷ aztán ez is abbamaradt. Egyfelvonásos drámát írt, s Vasy Géza szerint³⁶⁸ három

³⁶⁴ Vö. „Magyarán mondván itt egy nagyon erős és minden szervezkedés nélkül, de összehangoltan passzív ellenállás volt a Rákosi-rendszer, a sztálinizmus, a szocializmus effajta rendszere, végeredményben a despotizmus ellen.” Sánta 1993: 103. „A Kádár-rendszer monopólium volt. A pártnak a monopóliuma, amelyik törvényszerűen – meg kell ismételjem – vezetett el a bukáshoz. Mert, ha a monopólium a szervezett butaság, az egyenruhába öltözött butaság, és hogyha egy párt monopóliumáról, politikai monopóliumról van szó, akkor, mint ahogyan a zezugok vonzzák az egereket, hogy finoman fejezzem ki magam, a monopóliumok pontosan ugyanúgy vonzzák a karrieristákat ismételtén, tehát kontraszelekcziót csinál.” Uo., 108. „A tolerancia azt jelenti, hogy felismerjük a tolerancia működésének a határát. Mert nem mindent lehet tolerálni. A fasizmust nem lehet tolerálni. A bolsevizmust nem lehet tolerálni.” Szokolczay 2008: 53.

³⁶⁵ Erki 1967: 23.

³⁶⁶ Vasy 2010.

³⁶⁷ Az általam megtalált 12 írás időrendi sorrendben: Sánta Ferenc. A dal. *Népszava*. 1970. augusztus 15. 7; Uő. Otthon. *Népszava*. 1970. december 12. 6; Uő. Földre, égre. *Népszava*. 1971. augusztus 28. 8–9; Uő. Szokrátesz halála. *Népszava*. 1972. augusztus 5. 6–7; Uő. Nyugalom. *Népszava*. 1972. december 24. 20–21; Uő. A gyermek. *Népszava*. 1973. március 10. 7; Uő. Petőfi Petrich Somáéknál. *Népszava*. 1973. július 14. 6; Uő. Petőfi Petrich Somáéknál. *Népszava*. 1973. október 6. 7; Uő. Otthon. *Népszava*. 1975. október 25. 6–7; Uő. Szerelem. *Népszava*. 1975. december 25. 14–15; Uő. „A szülőknél”. *Népszava*. 1976. április 17. 6–7; Uő. Otthoni ízek. *Népszava*. 1976. december 24. 10–11. A felsorolt műrészletek közül Vasy Géza a következő hetet említi: Otthon (1970); Földre, égre; Szokrátesz halála; Nyugalom; A gyermek; Petőfi Petrich Somáéknál (az egyiket a két részlet közül); Szerelem. Vö. Vasy 2002b: 27–28.

³⁶⁸ Vasy Géza szóbeli közlése alapján. (2010. február 2.)

regény is formálódott.³⁶⁹ Nagy valószínűséggel ezek közül kettőből közölt legalább egy-egy részletet az újság. Az egyik – s erre néhány nyilatkozat is utalt³⁷⁰ – a korabeli értelmiség világát tervezte bemutatni, de a két rövid részlet alapján nehéz ítéletet alkotni.³⁷¹³⁷²

A másik, *Szürke kő* című munkából több részlet jelent meg,³⁷³ s 2002-ben Vasy Géza megpróbálta rekonstruálni e töredékek alapján a regényt.³⁷⁴ Egy isten háta mögötti, magas hegyek övezte faluban játszódik a mű,³⁷⁵ amelyben idilli béke uralkodik, boldog emberek élnek benne ősi törvényeik szerint a hatalmas, szürke kőszikla alatt. Tudják, hogy messze a nagyvilágban másfajta az élet, s ezért örülnek is elzártáguknak. Azonban a megjelent részek alapján is érezhető valamiféle, még megnevezetlen feszültség. Mintha tragédia készülődne.

Miután Vasy írása megjelent, felhívta Sánta, s elmesélte, hogy mi lett volna a regény befejezése. „Egy nap fegyveresek kísérték a falun át rabokat, nyilvánvalóan azzal a céllal, hogy majd elítéljék, kivégezzék őket. A kísérők kevesen voltak, a falusiak kiszabadíthatták volna a foglyokat. De nem tették, abból a megfontolásból, hogy nincs közük a dologhoz, nincs felelősségük, nem célszerű beavatkozniuk. Ám elérte őket az isteni büntetés: hatalmas robajjal lezuhant a sziklareneteg, s maga alá temette az egész falut, minden lakosával együtt.”³⁷⁶

A harmadik regényből nem jelent meg semmi részlet, de az író két, alig ismert interjújában³⁷⁷ részletesebben szól a késznek nyilvánított, megjelenés előtt álló regényről,³⁷⁸ még 1973-ban és 1974-ben. Ebben a 19. század elejére vezetve a Medúza-tutaj történetet dolgozta fel:³⁷⁹ a hajótöröttek körében a tutajon miként szerveződik meg a mikrotársadalom hatalmi rendszere, miként szembesül emberség és embertelenség, ki tud életben maradni és miért.³⁸⁰

A drámának is megjelent két részlete 1973-ban a *Népszavában*.³⁸¹ Petőfi Sándor a hőse, Mezőberényben, mielőtt elindulna Segesvárra. Az írótól lehet tudni, hogy Németh László *Petőfi*

³⁶⁹ Sőt, talán egy negyedik is, legalábbis Sánta tervezte a megírását: „Idő érkezével régi tervemet, hogy írok a kollégiumban eltöltött időkről, meg is fogom valósítani. Azt hiszem, az utolsó író vagyok, aki író lett, és úgy járt a kollégiumba, hogy az még a régi kollégium volt.” Sánta Ferenc Debrecenben 1972: 5.

³⁷⁰ Vö. „Regényt írok, mely a mai felelősséggel élő és gondolkodó értelmiség világába vezet.” Beszélgetés Sánta Ferencel, Tájékoztató, 1964/1, 3; „Derűsebb, szélesebb tájak felé indulok. Először bemutatom egy értelmiségi család 24 óráját. Magunkat.” Sánta Ferencnél 1964: 4.

³⁷¹ Vö. Sánta: Földre, égre; Szókratész halála.

³⁷² Sánta Ferenc szóbeli közléséből tudjuk, hogy a regény témája „a Szókratésznek a halála ma, a Szókratész-fajta, kérdező-fajta ember halála ma”. PIM 548/1.

³⁷³ Vö. Sánta: A dal; Otthon (1970); Nyugalom; A gyermek; Otthon (1975); Szerelem; „A szülőknél”; Otthoni ízek.

³⁷⁴ Vasy 2002b; Vasy 2008: 13–14.

³⁷⁵ „[...] századfordulón, moszlim világban, Perzsiában játszódik...” (Sánta Ferenc) PIM 548/1.

³⁷⁶ Vasy 2008: 14.

³⁷⁷ PIM 634/2; Vendégünk: Sánta Ferenc 1974: 6.

³⁷⁸ A címe: Tutaj. Lásd PIM 634/2.

Vö. „Hadd említsem csak a Szürke kő című regényemet és a Tutajt – ez utóbbit mindenképpen be fogom fejezni.” Szokolczay 2008: 40.

³⁷⁹ 1816. június 2-án a Medúza nevű francia hajó zátonyra futott Afrika nyugati partjainál. A kapitány tiszteivel, a hajó teljes élelmiszer- és ivóvízkészletével a mentőcsónakba szállt, a legénységet és a hajó utasait egy hevenyében ácsolt tutajra telepítette, és sorsára hagyta. A tutaj száznegyvenkilenc emberrel, árbóc, vitorla nélkül hanyódott a tengeren. A tizenkettedik napon az Árgus hajó személyzete megtalálta a hajótörötteket, de már csak tizenötön voltak életben, a többiek elnyelte a tenger, megölték, felfalták a társaik. Vö. Emptaz 2008.

³⁸⁰ Sánta Ferenc szavaival: „Művem megtörtént eseményhez kapcsolódik: a XIX. század elején Afrika partjaitól nem messze elsüllyedt egy hajó. A módosak, a gazdagok elmenekültek egy csónakon, velük mentek a tisztek, sőt a kapitány is. A szegények magukra maradtak egy lelkiismeretes tiszttel, aki azonban véletlenül a tengerbe ejtette az iránytűt. Az élni akarás mégis győzött: a száznegyvenhét ember tutajt ácsolt, s kevés kétszersülttel, vízzel és borral elindult az ismeretlenbe. Két hét múlva már csak tizennégyen éltek. Engem az foglalkoztatott, hogy vajon kik maradhattak meg: az élelmiszer, az okosok, az életrevalók, a szerények, az agresszívek, a visszahúzódnók? Én már művemben feleltem, egy év múlva, a következő könyvhétre jelenik meg a regény, most várom az önök válaszait.” Vendégünk: Sánta Ferenc 1974: 6.

³⁸¹ Ezek közül az egyikre Vasy Géza is utal. Vö. Vasy 2008: 14.

Mezőberényben (1954) című drámájának szemléletével vitatkozott Sánta.³⁸² Németh László szerint Petőfit felesége, környezete szinte kényszerítette arra, hogy visszainduljon Bem seregébe. Sánta Ferencnek viszont az volt a véleménye, hogy a költő, a zseni pontosan tudta, hogy mit kell tennie.³⁸³ A belső parancsot nem külső erők diktálták. „S aztán azt mondta, hogy nem szeretné megbántani a nagybeteg Németh Lászlót, azért nem publikálja a drámát. Németh László 1975 márciusában meghalt, később tehát már nem volt ilyen akadály.”³⁸⁴

Látható, hogy mindegyik eltervezett mű gondolati alapanyaga szervesen kapcsolódik Sánta Ferenc addigi életművéhez. Az értelmiségi regény mintegy a *Húsz óra* folytatása lehetett volna, a *Szürke kő* Az ötödik pecsété, a Medúza-parabola pedig Az árulóé. Mint a megjelent regényekben, ezekben is történetfilozófia és etika fonódhatott volna együvé. A dráma pedig határozottabb kifejtése lehetett annak az elképzelésnek, amely Sánta műveiben és nyilatkozataiban az író-szerepről kiolvasható: az író pártoktól független igazságra törekvéséről, egyfajta bírói magatartásról.

Az évtizedek, amelyek Sánta nevezetes műveinek megírása óta eltelték, azoknak kedveztek, akik saját életük emléktömbjeinek felbontásával és értelmezésével vágták ki magukat a veszteglés, az akkumuláció csöndjéből. Sánta nem élt e lehetőséggel. Zelei Miklós szerint „a Kádár-korszak cenzúrájának csúcsteljesítménye az lett volna, ha Sánta Ferencet rákényszeríti: írjon”.³⁸⁵

Szépirodalmi műve legutoljára 1968-ban jelent meg, *Az áruló* drámaaváltozata, az *Éjszaka*, s lényegében ez is évekkel korábban készen volt már. Jómagam sokáig úgy gondoltam, hogy a hallgatásra magyarázatot majd az újabb könyvek fognak adni. Nem így történt, s még a töredékes írások sem válnak soha olvashatóvá, mert hiteles közlés szerint az író megsemmisítette azokat.³⁸⁶ Egy korábbi, 1990 nyarán készített interjúból az is kiderül, hogy már korábban is történt hasonló: „Sok mindent írtam, de olyan keserűség lappang minden írásban, hogy egyik sem tudta sugallni, például, hogy bízz és bízva bízzál; vagy: hogy mégis fáradozni kell. Ezért jó részüket elégettem. Miklós fiammal acélkosárra való írást vittünk le a Duna-partra, és bedobtam őket a folyóba. Bizony, ezek keserű évek voltak.”³⁸⁷

„Regényeket írtam, most már egymás után hatot, ebből három jelent meg. [...] Biztos vagyok benne, hogy a módszer, ami szerint az írásaimat publikálom, nem rossz. Mielőtt a három regényemet, ami megjelent, megírtam, illetve publikáltam volna, odaadtam, vagy leadtam volna, ahogyan mondani szokták, előtte nem publikáltam három évig semmit. Aztán egy napon, egyszer egy hétfői napon mind a három regényt elvittem és leadtam a kiadónak. Ez azt jelentette, hogy volt közte olyan, ami majd' három éve kész volt már. Most is így vagyok.”³⁸⁸

Csák Gyula: „Nyolc remekmű van a fiókban, de még nem érett meg az idő rájuk.”³⁸⁹

Egy 1986-os interjúrészlet: „Nekem jövőre, hosszú idő után megjelenik az első regényem, és követni fogja még egy-kettő.”³⁹⁰ Mégsem született új regény, hiába az ígéret.

Sánta megfogalmazása szerint: „Hallgatásom nem opposíció, sem önmagammal, sem pedig az engem körülvevő világgal szemben.”³⁹¹ „Ez nem hallgatás, hanem csönd. A hallgatás opposíciót tételez föl, énbennem pedig opposíció – a körülvevő világgal szemben – nem volt. Viszont voltak olyan dolgok, amelyekre sem magamnak, és következésképp az olvasónak sem tudtam volna választ adni.”³⁹²

1990-ben újra a remény hangján szólt Sánta, azonban ez a terve sem vált valóra: „Most már úgy érzem magam, ahogy a nemzetem: felemelkedőben vagyok, hála Istennek. Elérkezett az idő, amikor

³⁸² Az is kiderül a beszélgetésből, hogy az *Éjszakához* hasonlóan ez is vitadráma volt. PIM 634/2.

³⁸³ „Egy nép elbújhat a nehéz időkben, de a prófétái nem.” (Sánta Ferenc) PIM 634/2.

³⁸⁴ Vasy 2008: 14.

³⁸⁵ Zelei 2002: 12.

³⁸⁶ Vasy Géza szóbeli közlése alapján tudom, hogy a 2000. év első napjaiban az író fiát, Miklóst kérte meg, hogy menjenek ki együtt a Dunához. Itt a vízbe dobták valamennyi kéziratát. (2010. február 2.)

³⁸⁷ Szakolczay 2008: 40.

³⁸⁸ PIM 548/1.

³⁸⁹ PIM 772.

³⁹⁰ Sánta 1993: 73.

³⁹¹ PIM 772.

³⁹² Sánta 1993: 66.

olyan perspektívával tud visszatekinteni az író az elmúlt esztendőkre, amely lehetővé teszi, hogy az igazságosság jegyében az igazságot képes legyen megközelíteni. Ezen dolgozom most, és azt hiszem, erőm is lesz befejezni.”³⁹³ „Egy következő alkalommal talán beszélhetünk róla. Örölnék annak, ha ez akkor történne meg, amikor már egy új könyvről beszélhetek.”³⁹⁴

Külön tanulmányt, hosszabb kifejtést érdemelne Sánta Ferenc (irodalom)politikai szerepvállalása,³⁹⁵ kezdve a Petőfi Körben betöltött szerepével,³⁹⁶ folytatva az Írószövetségben elhangzott felszólalásaival,³⁹⁷ vagy a lakiteleki találkozón előadott beszédével.³⁹⁸ Érdekes adalék például az a kevésbé ismert levéltári forrás, amely Aczél György központi bizottsági titkári leváltásának idején keletkezett. Az Írószövetség 1974. május 24-i ülésén többen felléptek annak érdekében, hogy Aczél leváltása valódi fordulatot eredményezzen a magyar szellemi élet irányításában. E fordulat szorgalmazóinak vezérszónoka Sánta Ferenc volt. (A választmányi gyűlés anyagát a minisztérium irodalmi osztályának Tóth Gyula által jegyzett, „nem jegyzőkönyvi hűséggel” készült feljegyzése alapján ismertetem.)

Sánta célja „annak vizsgálata, hogy cselekedeteink hogyan segítik a párt célkitűzéseinek szolgálatát, és az írók hogyan tudnak hozzájárulni a nagy feladatok végrehajtásához. Az irodalomnak olyan egységet kell teremtenie, ami akcióképes, minden energiát a nép szolgálatára kell összesíteni, a jelenlegi polarizálás megszüntetésére. Olvasmányélményei alapján úgy véli, hogy a polarizálódás erőteljesen fokozódott, és ma már tisztán látni azokat, akik a szocializmus szolgálatában végzik tevékenységüket, és a másik oldalon azokat, akik munkavégzésre alkalmatlanná váltak. A megítélés alapja a nemzethez való viszony, a szocializmushoz való viszony. [...] Aki nem érti a szocializmus és a nemzet egységét, az árt a népnek. Csak ilyen körülmények között nevezhetne valaki a családot nacionalista képződménynek, csak ilyen ember írhatta le, hogy az anyamítoszt le kell rombolni, hogy magyar nemzet nincs is. A szellemi élet munkásainak nagyobb része jól vizsgázott, mert munkája alapjának a nemzet tiszteletét tartotta, de a magyar szellemi élet több műhelyének vezetője alkalmatlanná vált megbízatása teljesítésére. [...] A két világ küzdelmében a burzsoázia erőinek sikerült becsempészni a feszültség gócait az adott nemzet és a szocializmus, az adott párt és a nemzet közé. Permanensen folyik a múlt meghamisítása, a nemzet régi uralkodó osztályai bűneinek összekeverése a nemzet bűneivel. Ez a burzsoá fellazítás időnként a párt köntösében tevékenykedik. Mit lehet tenni? Meg kell vizsgálni a szellemi élet vezetőinek ügyét. Ezen a választmányi ülésen is jelen van két kollégánk, akiket visszautasítás nélkül fasisztának lehetett nevezni. Talán az az oka e tevékenységnek, hogy valaki a burzsoáziából jött a szocializmus építői közé? Széchenyi a Hitelben az ilyen osztályszármazású emberek különös felelősségéről szólva megadja a választ. Nem ez a baj oka. Az ember jóra született, ha csak nem hord egy életen át feloldhatatlan sértettséget, és a szeretet nem hiányzik belőle. [...] Eddig is felhívták illetékesek figyelmét, de mindig olyan válasz érkezett, hogy ne bántsuk őket, mert betegek vagy más gondjaik vannak.”³⁹⁹

Nem nehéz megtalálni az utalásokat azokra, akik „a munkavégzésre alkalmatlanná váltak”, akik „egy életen át feloldhatatlan sértettséget hordoznak” és akik alkalmatlanok a szellemi műhelyek vezetésére. A feljegyzést végigolvasva nem kétséges, hogy ezen a választmányi ülésen azok domináltak (Sánta Ferenc, Fekete Gyula, Czine Mihály, Urbán Ernő), akik nem a rendszer ellen, hanem a rendszer nevében „lázítottak”. Mégpedig nemcsak taktikai okokból, hanem azért, mert a reformellenes kurzust valóban számukra alapvető értékek közelítéseként fogták fel, és éppen az keserített el őket, hogy a kurzus nem tud kiterjeszkedni a szellemi életre. Sánta második felszólalásában egyértelműen meg is fogalmazza ezt: „Aggasztó, hogy egy országban szinte az élet minden területe rendben van, csak a szellemi élet áll feloldhatatlan feszültség alatt.”⁴⁰⁰

³⁹³ Szakolczay 2008: 40.

³⁹⁴ Szakolczay 2008: 53.

³⁹⁵ Közéleti megnyilvánulásainak válogatását nyújtja A szabadság küszöbén c. kötet. Vö. Sánta 1993.

³⁹⁶ Szakolczay 2008: 45–51.

³⁹⁷ Erről részletesen: Vasy 2009.

³⁹⁸ Sánta 1993: 80–86.

³⁹⁹ MOL 1.

⁴⁰⁰ Uo.

Szintén érdekes adalék, hogy az Írószövetség 1986. decemberi tisztújításakor a TKKO előterjesztése szerint az elnöki posztra „szóba került jelöltek közül Cseres Tibor, Sánta Ferenc [...] megválasztása politikailag támogatható”.⁴⁰¹

Kijelenthető, hogy Sántát mindvégig figyelte a hatalom, közéleti-társadalmi-politikai állásfoglalásai jelentős visszhangra találtak.⁴⁰² „A kommunista oktatók és hallgatók egybe eső véleménye, hogy a KISZ nem tölti be szerepét az egyetemen. A KISZ vezetők munkastílusát bürokratikusnak minősítik. Egyöntetűen hiányolják a szervezett és színes KISZ-életet. Erős a rendezvény-szellem. Pl. Sántha Ferenc az egyik találkozón arról beszélt: »ahhoz, hogy valaki helyesen lásson és jól ítéljen, meg kell őriznie függetlenségét a párttól«. A szocialista realizmust elvető megjegyzése nagy tapsot kapott.”⁴⁰³

Alkotás-lélektani rejtély, hogy Sánta Ferenc miért burkolózott hallgatásba, s miért hallgatott akkor is, amikor a rendszerváltozással a szabadon szólás lehetősége újra megnyílt. „Sánta 27 éves, amikor első novellája megjelenik; a nálánál egy évvel fiatalabb Juhász Ferenc fél tucat kötetrel és Kossuth-díjjal a háta mögött, viták pergőtüzében, éppen ekkor jelenteti meg már második alkotói pályaszakasza főművét, igazi költői kibontakozásának korszakos dokumentumát, *A tékozló országot*. Sánta pályakezdésének késése (ha persze egyáltalán használható ez a fogalom) – a lírai költészet terén – életkoruk szerint szintén a Nagy Lászlóék nemzedékéhez sorolható, ám szinte évtizeddel később induló-érő – Váci Mihályéhoz és Garai Gáboréhoz hasonlítható inkább. Simon István és Nagy László, Kormos István és Váci Mihály meghalt, a prózaíró társak közül is sokan nagyon korán elmentek, Sánta pedig hallgat. Micsoda sors verte, veri ezt a nemzedéket? Előttünk áll Sarkadi és mások mementója. Hol az ok, a magyarázat és a tanulság? Ahogyan Sánta a *Húsz órában* kérdez: »Micsoda világ ez?«”⁴⁰⁴

A tanulmányom számos pontján felvetett kérdés – miért hallgatott el Sánta Ferenc? – máig releváns. Egyértelmű választ nem tudok megfogalmazni,⁴⁰⁵ azonban nagy valószínűséggel szerepet játszott ebben az önisméltás terhétől való kényszer, az új mű fogadtatásától való félelem, valamint a szocializmusból a kapitalizmusba tartó magyar társadalom sok-sok problémája, s az átmenet visszasságai. Teljes mértékben azonosulni tudok N. Pál József szavaival: „Az ilyen alkotó akkor is »ír«, amikor nem, ezért műve s annak tanulsága (nemkülönb az általa képviselt következetes művészi magatartás!), csöndesen jelenvaló, mindannyiunkat érintő, felszólító módú figyelmeztetés.”⁴⁰⁶

Források

- [1] Budapest Főváros Levéltára (BFL) Az MSZMP Budapesti Bizottsága Propaganda és Művelődési Osztály jelentése az Eötvös Lóránd Tudományegyetem Pártbizottságának munkájáról, az egyetemen folyó nevelőmunka néhány problémájáról, 1966. január 14., XXXV.1.a.4. (= MSZMP Budapesti Végrehajtó Bizottságának ülései) 1966. 216. ő. e. 36.
- [2] Magyar Országos Levéltár (MOL 1) A Magyar Írószövetség 1974. május 24-i választmányi gyűléséről készült feljegyzés, 288. fond, 36. cs./1974/20. ő. e.
- [3] Petőfi Irodalmi Múzeum (PIM) 531/1. (1971. október 11.)
- [4] Petőfi Irodalmi Múzeum (PIM) 548/1. (1971. október 29.)

⁴⁰¹ MOL 2.

⁴⁰² Erősen kritizálja például – szocialista nézőpontból – közéleti megnyilvánulásait Pándi Pál: „Sánta Ferenc nyilatkozatai és cikkei nagy vitafelületet kínálnak a marxista kritikusok, teoretikusok számára. A regényből készült drámával, Az áruló-ból lett Éjszaká-val kapcsolatban is. Úgy gondolom, Sánta sokkal jobban ír regényt, mint nyilatkozatot; sokkal meggyőzőbben formálja meg szépíróként a történeti figuráit, mint teoretikusként az elméleteit. Túlzás nélkül állíthatjuk: Sánta mint regényíró, élő irodalmunk legjobbjai közé tartozik, életlátó nyugalansága a szocialista irodalom néhány maradandó értékét vajúdtá immár a világra. Mint elméletbirtokos, Sánta nem tartozik korunk legjobbjai közé.” Pándi 1972: 659.

⁴⁰³ BFL

⁴⁰⁴ Juhász 1987: 93.

⁴⁰⁵ Például ezzel kapcsolatban idézhető Fekete J. József véleménye: „Sánta Ferenc a magyarság sorsa feletti keserűségében művésziileg képtelen volt párbeszédbe állni a mindenkori jelennel. Ami úgy is értelmezhető, hogy mindent elmondott, amit elmondhatónak tartott, és úgy is, hogy írói szereptudatából fakadó felelőssége és morális helytállása nem tette lehetővé számára a reménytelenség kimondását, minden egyéb pedig hazugság lett volna.” Fekete J. 2007: 45–46.

⁴⁰⁶ N. Pál 2004: 170.

- [5] Petőfi Irodalmi Múzeum (PIM) 634/2. (1973. május 8.)
 [6] Petőfi Irodalmi Múzeum (PIM) 772. (1977. október 27.)

Referenciák

- [1] Baranyai Norbert: „...valóságból táplálkozik s mégis költészet” Az önéletrajzi (újra)olvasás lehetőségei Móricz Zsigmond regényeiben (Ph.D. disszertáció), Debrecen, 2010, Debreceni Egyetem
- [2] Béládi Miklós: A Téli virágzástól Az árulóig, In: B. M.: Érintkezési pontok, Budapest, 1974, Szépirodalmi Könyvkiadó, 572–594.
- [3] Beszélgetés Sánta Ferencsel, Budapest, 1964, Tájékoztató, 1, 3.
- [4] Bokányi Péter: Sánta Ferenc novelláinak groteszk vonásai, Budapest, 2002, Napút, 8, 23.
- [5] Cs. Nagy Ibolya: A szegénység halált hozó traumái. Sánta Ferenc: Sokan voltunk, Budapest, 2009, Kortárs, 2, 63–71.
- [6] Emberavatás, Budapest, 1955, Magvető Könyvkiadó
- [7] Emptaz, Érik: A Medúza átka, Budapest, 2008, Európa Könyvkiadó
- [8] Erki Edit: Beszélgetés Sánta Ferencsel, Budapest, 1967, Élet és Irodalom, 18, 23.
- [9] Fekete J. József: Aki a csendet választotta. Sánta Ferenc 80 éves, Budapest, 2007, Forrás, 9, 45–46.
- [10] Hermann István: A magyar falu regénye. Sánta Ferenc: Húsz óra, In: H. I.: Veszélyes viszonyok, Budapest, 1983, Szépirodalmi Könyvkiadó, 237–253.
- [11] Juhász Béla: A hallgató író jelenléte. Sánta Ferenc 60 éves, Debrecen, 1987, Alföld, 9, 92–96.
- [12] Juhász Mária: Az etikus író. Sánta Ferenc prózájáról. In: J. M.: A realizmus változatai, Budapest, 1985, Szépirodalmi Könyvkiadó, 54–97.
- [13] Kálmán C. György: Húsz perc, Budapest, 1997, Beszélő, 6, 93–94.
- [14] N. Pál József: Sánta Ferenc jelenléte, In: N. P. J.: „A megtartók jöjjenek...”, Miskolc, 2004, Felsőmagyarország Kiadó, 163–170.
- [15] Nádor Tamás: Sánta Ferenc, In: N. T.: 33x10. Interjúk és vallomások az ifjúságról és az irodalomról, Budapest, 1980, Kozmosz Könyvek, 433–443.
- [16] Pándi Pál: Sánta Ferenc: Éjszaka, In: P. P.: Kritikus ponton, Budapest, 1972, Szépirodalmi Könyvkiadó, 659–663.
- [17] Sánta Ferenc: Téli virágzás, Budapest, 1956, Magvető
- [18] Sánta Ferenc: Farkasok a küszöbön, Budapest, 1961, Szépirodalmi Könyvkiadó
- [19] Sánta Ferenc: Az ötödik pecsét, Budapest, 1963, Szépirodalmi Könyvkiadó
- [20] Sánta Ferenc: Húsz óra, Budapest, 1964, Magvető
- [21] Sánta Ferenc: Az áruló, Budapest, 1966, Magvető
- [22] Sánta Ferenc: Éjszaka (Az áruló), Budapest, 1968, Magvető
- [23] Sánta Ferenc: A szabadság küszöbén, Budapest, 1993, FSP Literátor DTP Nyomda
- [24] Sánta Ferenc Debrecenben, Debrecen, 1972. március 21., Hajdú-Bihari Napló, 5.
- [25] Sánta Ferencnél, Budapest, 1964, Könyvtáros, 2, 4.
- [26] Szakolczay Lajos: „A legkegyetlenebb napokban ott voltam, ahol a fegyverek ropogtak.” Beszélgetés Sánta Ferencsel, Budapest, 2008, Hítel, 10, 40–55.
- [27] Vasy Géza: A korszerű későmodernség. Sánta Ferencről, Budapest, 2002, Hítel, 9, 56–68. (2002a)
- [28] Vasy Géza: Pillantás egy ismeretlen regényre, Budapest, 2002, Napút, 8, 27–28. (2002b)
- [29] Vasy Géza: Sánta Ferencről – személyesen, Kaposvár, 2008, Somogy, 3, 9–16.
- [30] Vasy Géza: Sánta Ferenc és az Írószövetség, Budapest, 2009, Kortárs, 2, 72–79.
- [31] Vasy Géza: Sánta Ferenc: Az áruló
 (<http://www.hik.hu/tankonyvtar/site/books/b10087/ch04s03.html> – Letöltés: 2014. július 22.)
- [32] Vati Papp Ferenc: Sánta Ferenc, In: Dr. Szabó Ödönné (szerk.): Írók, képek (Írók, költők gyermek- és ifjúkora), Budapest, 1977, Tankönyvkiadó, 274–283.
- [33] Vendégünk: Sánta Ferenc, Eger, 1974. június 7., Népújság (Heves), 6.
- [34] Zelei Miklós: Mit tesz a policáj?, Budapest, 2002, Napút, 8, 11–12.

Fekete Sándor⁴⁰⁷: A multikulturalizmustól az etnocentrizmusig: Quo vadis, Európa?

Absztrakt: A mindennapok során sokszor hajlamosak vagyunk arra, hogy a saját kultúránk normáit, értékeit, szokásait standardként elfogadjuk, és más kultúrákat az általunk természetesnek vett, életünk folyamán megtanult minták alapján szemléljünk. Saját kultúránk megoldásmódjait egyedül üdvöztetőnek, jónak, követendőnek tartjuk, míg másokét ezzel összehasonlítva, miénkkal szembe állítva szemléljük – ezt a jelenséget nevezik etnocentrizmusnak. Például az ókori görögök, a rajtuk kívül lévőket barbároknak nevezték, míg a középkorban a keresztények a nem keresztényeket pogányoknak, hitetleneknek tartották. Az etnocentrizmus jellemzője, hogy az adott csoport tagjai magukat más csoportokénál jobbnak, tökéletesebbnek tekintik, kifejeződik mindez a névválasztásban, az egymáshoz való viszonyban, a másik csoportról vallott felfogásban, a róluk való elképzelések, hiedelmek széles skálájában. A saját kulturális rendszerünkől való kiindulás irányt ad, de egyúttal behatárolja és megszabja viselkedésünket, gondolkodásunkat, érzelmeinket, viszonyulásunkat. Az emberi élet egyik legizgalmasabb kérdése, hogy az egyes társadalmak és korok emberei milyen változatos megoldásokat fejlesztettek ki az élet során felmerülő különböző problémákra. Az egyéni utak a kultúrában jelentkező kérdésekre végtelennek és igen változatosnak tűnnek, nem véletlen, hogy ma már a kulturális sokszínűség vizsgálatának igen jelentős, és szerteágazó antropológiai-politikatudományi-szociológiai szakirodalma létezik. Az, hogy megvalósul-e az európai himnusz szelleme, miszerint „testvér léssen minden ember”, két dologtól függ. Egyrészt attól, hogy kialakul-e az emberiség többségében a közös sors tudata. Ezt a globalizáció és az ökológiai fejlődés valószínűvé teszi. Másrészt attól, hogy megtalálja-e minden közösség a maga fenntartható életformáját közös bolygónkon. Ez utóbbi kérdésre azonban, látva a felbukkanó fenyegetéseket és az ezekre adott, az etnocentrizmus korai korszakait idéző reakciókat, nemhogy igenlő, de még a bizonytalanul reménykedő válasz is optimistának tűnhet.

Multikulturálisnak az olyan társadalmat nevezzük, amelyben különböző kultúrákhoz tartozó embercsoportok élnek együtt. De mit jelent ez: különböző kultúrákhoz tartozó embercsoportok? Mivel a kultúra mindazon értékek összességét jelenti, amelyeket az emberek illetőleg egy emberi társadalom vagy csoport magának megteremtett és objektívált, s mivel a kultúra szélesebb fogalom, mint a civilizáció, valamilyen kultúrája minden emberi társadalomnak, a civilizáció előtti társadalmaknak is van. De mennyiben és milyen értelemben fognak ezek különbözni egymástól?

Kézenfekvőnek látszik rögtön azt mondani, hogy egy civilizáció-előtti kultúra nyilván különbözni fog egy civilizációs-alapú kultúrától, tehát például az ausztrál bennszülöttek kultúrája az ausztráliai bevándorlókétól. Az Ausztráliába bevándorló britek kultúrája azonban nemcsak az ottani bennszülöttekétől különbözött, hanem az indiai bennszülött kultúrától is, jöhet az indiai kultúra egy ősi civilizáción alapul. És egy brit kolónia kultúrája éppígy, ha nem is éppilyen mértékben különbözött az oroszországi vagy németországi „bennszülöttek” kultúrájától is (Nagy Péter cár idejében vagy a második világháborút követő megszállás idején), holott végül is – az időleges külön utak ellenére – az oroszok az európai, a németek pedig a nyugati kultúrához tartoznak. S persze otthon, Nagy-Britanniában is nyilvánvalóan különbözik egymástól az angol, a skót és az ír kultúra.⁴⁰⁸

A kultúrák különbözősége továbbá sok mindenben megnyilvánulhat. Shakespeare művei az angol kultúrához tartoznak, Goethe művei a némethez, s a különbség köztük nemcsak a különböző nyelvben fog megjelenni, hanem abban a szellemiségben is, amelynek a nyelv a megjelenítője. A kultúra nemcsak az úgynevezett magas kultúrát jelenti, hanem a mindennapok kultúráját is, és e tekintetben a nyelvek hasonlósága vagy különbözősége nemcsak a nyelvrokonságtól függ. Az egymás

⁴⁰⁷ Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kar, feketesandor@gmail.com

⁴⁰⁸ Taylor 1992. 11–21.

szomszédságában vagy együtt élő etnikai csoportok nyelvében nagyon sok a kölcsönös átvétel, akkor is, ha eredetileg igen különböző eredetű nyelvekről van szó – így a finnugor eredetű magyar nyelvet sok hasonlóság fűzi például a szláv nyelvcsaládhoz tartozó szlovák nyelvhez. A népzene és a néptánc, a viselet vagy az étkezési szokások vonatkozásában a szlovákok megint csak közelebb állnak a magyarokhoz, mint a nyelvrokon csehekhez. A mindennapi élet kultúráját minden népnél erősen befolyásolja a vallás: a protestáns és katolikus németek kultúrája közismerten eltéréseket mutat, sőt bizonyos fókig még a nyelvük is. A zsidó vallás olyannyira összefonódott a zsidók mindennapi életével, hogy évszázadokon keresztül mintegy maga konstituálta a zsidó etnikumot (a körülmetélés intézményében Spinoza például ilyen etnikum-fenntartó tényezőt látott), ezért nem csoda, hogy az asszimiláció során a zsidók vagy konvertáltak, vagy legalábbis elhagyták a vallásukat. Ismeretes Heinrich Heine mondása, miszerint áttéréseivel belépőjegyet váltott az európai kultúrához.

Hol húzzunk élesebb és hol kevésbé éles határt a különböző kultúrák között? A különböző nyelvi közegekben megfogalmazódott magaskultúra ugyanolyan éles különbséget teremt-e, mint a mindennapi népi kultúra és a vele összefonódott vallás? S a különböző vallások vajon már önmagukban élesen különítik-e el egymástól és állítják szembe egymással a különböző kultúrákat, például úgy, ahogyan legújabbban Samuel Huntington ábrázolta?

Tanulmányomban abból a hipotézisből fogok kiindulni, hogy a tárgyunk szempontjából alapvető különbség a különböző nagy kultúrkörök között van, s ezen belül és részben ezek fölött lehetnek még további különbözőségek, amelyek a civilizáció alacsonyabb fejlődési fokain még nagyon jelentősnek tűnnek fel, a civilizáció fejlődésének előrehaladásával azonban fokozatosan veszítenek jelentőségükből.⁴⁰⁹

Hogy a különböző etnikumokból (törzsekből, népekből) származó emberek egyenértékűek lehetnek, abban túlbecsülhetetlen jelentősége van a Római Birodalomnak. A görögök sohasem tudtak túljutni a patriarchális-gentilista azonosságtudat szintjén, amelyet jól mutat az athéni demokrácia fejlődésének csúcspontján hozott kirekesztő törvény, miszerint csak athéni anyától származó egyén tekinthető athéni polgárnak. (Ahogyan zsidónak is csak az volt tekinthető, akinek az anyja zsidó: számos esetben fordult elő, hogy valaki a nürnbergi törvények értelmében zsidónak számított, a rabbinikus törvények szerint viszont nem.) A hellenisztikus birodalmak tele voltak etnikai feszültségekkel: Egyiptomban, Szíriában a hellén vagy hellenizált uralkodó osztályok nem keveredtek a bennszülöttekkel, még ha bizonyos szokásaikat át is vették. (E feszültségek közismert kirobbanása volt a Makkabi-féle felkelés.) Bizánc átvette ezt az örökséget: nem csoda, hogy az arab hódítás oly könnyen elsöpörte a görög uralmat és szinte nyomtalanul eltüntette a Közel-Keletről a görög kulturális hagyományt. Ezzel szemben a Római Birodalom polgárainak azonosságtudata a római polgárjogon alapult, amelyet az idők során egyre jobban kiterjesztettek – még ha ez nem is ment ellenállás nélkül a hagyományokhoz erősebben és primitívebben kötődő rétegek részéről: a Gracchusoknak még az itáliaiak jogaiért is küzdeni kellett –, míg végül gyakorlatilag a birodalom minden szabad polgára rómainak számított. A modern nyugati állameszme a rómaiaktól származik, mivel a nyugati királyságok Róma örökösei voltak, ezzel szemben a kelet-európai államokat a bizánci hagyomány erősen befolyásolta.

Mindazonáltal a középkorban minden európai keresztény állam (a római és a bizánci hagyományt követők egyaránt) részei voltak az európai keresztény közösségnek, a *Respublica Christianának*. Minden ilyen állam politikai berendezkedése a rendiségen alapult, habár e rendi-polgári társadalom nyugaton messzemenően kifejlődve, keleten viszont sokkal kevésbé fejletten, sőt sokszor csak formálisan volt jelen. Azonban a társadalom-politikai rendjébe való betagolódás döntően az uralkodó iránti hűségen és a tőle kapott privilégiumokon alapult. Ezért alapvetően mindegy volt az etnikai származás, sőt többnyire még a más valláshoz való tartozás is, hiszen a zsidók éppúgy megkaphatták a maguk privilégiumait. Nyugaton számos, etnikailag francia terület tartozott a német Birodalomhoz, viszont a germán Flandria francia hűbér volt.

⁴⁰⁹ Grant – Sleeter 2011. 55–59.

Keleten kezdettől fogva soknemzetiségű államok léteztek, de az ukrán származású lengyel nemes nemzetiségileg volt csak ukrán, politikailag azonban lengyel, éppúgy, ahogyan például a szlovák nemzetiségű vagy származású magyar nemes politikailag magyarnak számított. A más kultúrkörhöz tartozó zsidókkal már inkább voltak problémák: a tradicionális társadalmak általános xenofóbiája velük szemben gyakran csapott át üldözésekbe. Így volt ez nemcsak nyugaton, hanem keleten is, ahol a zsidók valójában egy magasabb kultúrfok hordozóinak tekintették magukat az úgymond erkölcstelen nemesekkel és barbár parasztokkal szemben.

A tradicionális társadalmak erős stabilitása és gyenge mobilitása következtében ezeknek az államoknak a keretébe bár különböző nemzetiségi kultúrájú (illetőleg a zsidók esetében, kivételesen, más kultúrkörhöz tartozó), de mégis alapvetően azonos kultúrfokon álló etnikai csoportok tartoztak. Így a középkori társadalmak, nyugaton és keleten egyaránt, a maguk korporatív állami keretein belül jól biztosították a különböző etnikai és rendi csoportok együttélését. Magyarországon gyakran szokás idézni az állam első királyának, a később szentté avatott Istvánnak gondolatát, amely szerint az az állam igazán erős, amelynek többféle nemzetiséghez tartozó alattvalói vannak.

Nyugat-Európa nemzetállamai a kisebb feszültségek és a viszonylag szervezettebb fejlődés következtében általában nem a francia, hanem az olasz és a német utat követték. Ennek végső soron az volt az oka, hogy a nemzeti piacot és a vele járó nemzeti szolidaritást a közös államnyelv erősítése nélkül is meg lehetett valósítani: különösen jól mutatja ezt a három- illetve négy-nyelvű Svájc példája.⁴¹⁰ A nyugat-európai nemzet alapvetően államnemzet, s ezért az államok megerősödése után, az újabb időkben, már ismét teret adhatott és adhat a regionalizmus és gyakran az etnikai alapú regionalizmus (autonómia) gondolatának. Ez a fejlődési folyamat még az egyébként végletekig centralizált Franciaországban is bekövetkezett.

Kelet-Európában viszont, ahol gyenge volt a polgári társadalom, az állam erőteljes beavatkozására volt szükség, a nemzeti piacok kialakítása céljából. Pontosabban: lett volna szükség. Kelet-Európa egyetlen szuverén állama ugyanis – ha az Oszmán Birodalomtól eltekintünk – Oroszország volt. A Németország és Oroszország között elhelyezkedő úgynevezett „Zwischeneuropa” államai a 14. és 18. század között mind elveszítették a szuverenitásukat. Finnország előbb svéd, azután orosz uralom alatt állt, a balti országok előbb skandináv és lengyel, majd végül szintén orosz uralom alatt, Lengyelország három: porosz/német, osztrák és orosz részre volt osztva, Magyarország az Osztrák Birodalom függőségében állt, a román fejedelemségek oszmán hűbér és az egész Balkán oszmán uralom alatt tengődött. Mindemez országok nemzeti függetlenségre vágytak, s ehhez persze nemzetté is kellett szerveződniük. Mivel államisággal nem rendelkeztek, átvették Németországból az úgynevezett kultúrnemzet gondolatát, azonban erősen módosítva. A német kultúrnemzet gondolat ugyanis eredetileg azt jelentette, hogy az egyébként létező német államok, amelyeknek formálisan még közös intézményeik is voltak, a közös kultúra révén legalább elvi és szellemi egységet képezhetnek – a kultúrnemzet eszméje csak a későbbi nacionalizmus, sőt fajelmélet számára jelentette a német népiségű egyének misztikus egységének gondolatát. Kelet-Európában viszont, ahol nemcsak szuverén államok nem voltak, de mindenütt igencsak összevegyülve éltek együtt a különböző etnikumok, a kultúrnemzet eszméje eleve abban az eltorzult formában terjedt el, hogy a szanaszéjjel élő magyarok, szerbek, albánok és a többiek valamiféle lelki-kulturális közösség révén képeznek egy nemzetet.

A bécsi kongresszustól a versailles-i békekonferenciáig terjedő időszakban ezek az államok végre megkapták a hűn áhított függetlenséget. Azonban nem problémamentesen. A számos probléma közül a legnagyobb az volt, hogy csaknem minden állam területén, az úgynevezett államalkotó nemzeteken és nemzetiségeken kívül, egyéb nemzetiségek is voltak, illetve általában a különféle etnikumok a különböző államokban szétszórva éltek. Mihelyt a szuverén államiságot megkapták, az uralkodó helyzetbe került etnikumok természetesen politikai államnemzetek kialakításával próbálkoztak, s a más nemzetiségű lakosaikat hivatalosan ugyan csak integrálni, valójában azonban asszimilálni kívánták ebbe a politikai nemzetbe.

⁴¹⁰ Goldberg 1992. 51–77.

A térségben erőszakos békét és nyugalmat a jaltai paktum után itt megvalósított „Pax Sovietica” teremtett. Ennek felbomlása után kiderült, hogy a problémákat nem megoldották, hanem csak lefojtották. A nemzetiségi ellentétek újult erővel lobbantak lángra – legalábbis egy időre, főleg a nacionalista kormányzatok idején. Ennek az időszaknak az elmúltával azonban bizonyos kedvező jelek mutatkoznak a különféle nemzetek és etnikumok viszonyában. A megbékélést célzó szerződések sora jött létre, s ha nem is mindig tartják be, sőt időnként sorozatosan megszegik őket, mégis van hivatkozási alap, amelynek révén a követelményeket folyamatosan napirenden lehet tartani. Jóindulatú, ha nem is mindig sikeres kísérletek születtek az etnikai kisebbségek demokratikus képviseletére – ahol persze a fő problémát a parlamentáris-centralizált és a korporatív-föderális elv összeütközése okozza. Hogy a regionalitás és az autonómia gondolata oly nehezen hódít teret, sőt heves vitákhoz vezet, annak egyik alapvető oka a kultúrnemzet koncepciójához való makacs ragaszkodás, amelynek alapján minden etnikai autonómia gondolata természetesen úgy jelenik meg, mint a politikai nemzetállam felbomlasztásának trójai falova. Mindent egybevetve a helyzet egyszerre ad okot pesszimizmusra és optimizmusra. Ha alaposan számba veszem a köztes-európai térség történelmi viszonyait, kénytelen vagyok megállapítani, hogy ezek során a multikulturalizmus mindig meghátrált a nemzeti identitás, a nacionalizmus, a sovinizmus erői előtt.⁴¹¹ A kelet-európai térség legnagyobb etnikai problémáját jelenleg egyre inkább egy olyan probléma jelenti, amely nem annyira a tradicionális multikulturalizmus problémája (habár történetileg onnan ered), hanem inkább hasonlít ahhoz a modern multikulturalizmus-problémához, amely ma a nyugati államokban egyre nagyobb erővel jelentkezik. Ez a probléma a cigánykérdés. A cigányok persze tradicionálisan jelen vannak Kelet-Európa országaiban, de helyzetük a modern társadalomban radikális változáson ment át. A hagyományos társadalomban a cigányok mintegy a társadalom pórusaiban helyezkedtek el, most viszont bekerültek a modern társadalom véráramába. Ugyanolyan állampolgárok, mint az állam többi polgára, de a polgári társadalomnak nem ugyanolyan tagjai, mint a többi polgár, mivel – legalábbis jelentős részükben – nem ugyanazon a kultúrfokon állnak, s így nem ugyanazon értékek, érdekek és motivációk vezetik őket. Ezért a modern polgári társadalomba történő integrálásuk mindeztidáig sikertelen maradt. De mennyiben hasonlít ez a nyugati társadalmak multikulturalizmus-problémájához?

Mint láttuk, a nyugati nemzetállamok fejlődése oly sikeres volt, megerősödésük oly nagymértékben végbement, hogy az utóbbi időben már a keretek lazítására is gondolni lehetett. A tradicionális multikulturalizmus problémája Nyugaton – ellentétben Kelet-Európával – a földrajzi regionalizmus és föderalizmus szellemében nyert vagy nyer megoldást. Legalábbis elvi akadályja nincs annak, hogy ez ne csak Dél-Tirol vagy Skócia esetében legyen így, hanem Korzika esetében is. A multikulturalizmus modern formáját azonban a bevándorló, szórványokban (esetleg gettó-szerűen) elhelyezkedő, más kultúrájú kisebbségek problémája jelenti. Korábban ez nem jelentkező problémaként: a bevándorlók egészen egyszerűen – és persze önkéntesen – előbb integrálódtak, azután asszimilálódtak. Az elmúlt évtizedekben azonban olyan új bevándorlók jelentek meg a nyugati társadalmakban – különböző okokból, de ugyanazon eredménnyel –, akik nem kívántak és nem kívánnak integrálódni vagy éppen asszimilálódni. Az Amerikai Egyesült Államokban korábban nemcsak az európai származásúak, de az ázsiaiak és az afro-amerikaiak is kívánták a teljes integrálódást, sőt a teljes asszimilációt is. Most viszont, elsősorban a latin-amerikai bevándorlók, meg kívánják tartani saját külön identitásukat – és ugyanez a helyzet Nagy-Britanniában a bevándorolt színes bőrűekkel, Franciaországban az arabokkal, Németországban a törökökkel. Mindezekre az etnikai csoportokra az jellemző, amit Kelet-Európában a cigányokkal kapcsolatban láttunk, hogy tudniillik más kultúrkörhöz tartoznak illetőleg más kultúrfokon állnak, mint a befogadó ország lakosainak többsége. Éppen ebből adódnak helyzetük problémái: mivel a beilleszkedés rendkívüli nehézségeket vet fel számukra, ezért inkább lemondanak róla, s mivel lemondtak róla, így azután még nehezebb lesz.

Szükséges-e mármost e csoportok integrálódása? (Hogy asszimilálódásuk nem szükséges, azt evidenciaként kezelem.) Attól függ, hogyan értjük ezt. A hagyományos multikulturalizmus története

⁴¹¹ Kymlicka 1996. 21–29.

megmutatta, hogy a különféle kultúrák, sőt kultúrkörök egymás mellett élése nem vet fel megoldhatatlan problémákat, sőt az adott társadalom színesítéséhez és gazdagításához vezet. Az értékek pluralizmusa nem jelenti feltétlenül az értékek relativitását is: minden kultúrának vannak olyan elemei, amelyeket az adott kultúrához tartozók igen fontosnak tartanak ugyan, de mégis esetlegesek. A néphagyományban és a mindennapi élet szokásrendszereiben halomszámra találhatunk erre példákat, s ilyen alapon aligha lehetne értékkülönbségeket felállítani a kultúrák között. Problémát csak a különböző kultúrfokok ütközése vet fel, pontosabban a különböző civilizációs fokú kultúrák ütközése. Ha a kultúráknak nem is, a civilizációknak igenis tulajdoníthatunk fejlődést: annak tagadása, hogy az euro-amerikai civilizáció magasabb rendű az ausztráliai bennszülöttek életénél vagy az indiai kasztrendszer civilizációjánál – még ha a haladás ellentmondásosságát be is kalkuláljuk – nem egyszerűen az értékek pluralizmusát, hanem relativitásukat, voltaképpen a teljes történelmi relativizmust jelentené.⁴¹²

Az európai civilizációnak és kultúrájának a világon való, közel sem problémamentes elterjedése illetve – részben erőszakos – elterjesztése számos példát mutat azonban a különböző civilizációs fokok közötti konfliktusokra és a nem mindig szerencsés következményekre. A természetjogi irányzat alapján bármilyen nagy értéket és általános érvényességet tulajdonítsunk is például az egyéni szabadságjogoknak vagy a parlamentáris demokráciának, a történeti-jogi iskola részbeni igazsága szintén bebizonyosodott akkor, amikor ezek az értékek minden függetlenné vált gyarmaton – legalábbis egyelőre – használhatatlannak bizonyultak. A bevándorlás esetében viszont a konfliktus a visszájára fordítva jelentkezik: a bevándorlók hozzák magukkal alacsonyabb fokú civilizációjuk kultúráját egy magasabb civilizációjú országba. De nem jelent-e épp a szabadságjogok elleni támadást, tűrhetetlen intoleranciát, ha a bevándorlóktól integrálódást kívánnak? Megkívánhatja-e a többségi társadalom vagy éppen az állam a polgáraitól, hogy azonos kultúrfokon álljanak?

Úgy vélem, hogy bizonyos értelemben igen. Ugyanis az állam valamennyi polgára ugyanazokkal a jogokkal és egyben ugyanazokkal a köteleességekkel is rendelkezik.⁴¹³ Senki sem rombolhatja tehát le azt az államot, nem pusztíthatja el azt az érték- és jogrendet, amely neki éppen a jogokat biztosítja. Minden (etnikai vagy más) kisebbségnek joga van saját identitásának megőrzéséhez, saját kultúrájának ápolásához, és ez nem mond ellent a többségi társadalom és az államegész érdekeinek. De nem lehet identitás-örzésnek és kultúra-ápolásnak minősíteni az adott közösségen belüli olyan szokások fenntartását, sőt kikényszerítését, mint a titkos maffia-szövetségek, az erőszakos tulajdonszerzés, a vérbosszú, a szexuális kényszer vagy éppen csonkítás. Ez nem fér bele a jogállamiság fogalmába, ahol ugyanis minden egyénnek szuverén joga, hogy egy közösségbe beletartozzon, vagy ne tartozzon bele. Egyáltalán: a kisebbségi kultúrák megőrzése jog, de nem kötelesség, minden – többségi vagy kisebbségi – kultúra változhat, és, ha nincsenek önkéntes fenntartói, akár el is tűnhet.⁴¹⁴

Tanulmányom e pontján szeretném felvetni napjaink egyik legfontosabb kérdését: hogyan viszonyuljunk a többnyelvűséghez „többségiként”, s hogyan „kisebbségiként”; utóbbi esetben megengedhető-e a saját (kisebbségi) nyelv oppozíciós motivációjú, a politikai szembenállást is kifejező használata? Úgy vélem, a kisebbségi kultúra megőrzésének rendkívül fontos aspektusa a kisebbségi nyelv ápolása, ez azonban nem válhat társadalmi-politikai oppozícióvá. A társadalmi-politikai szocializáció során a kisebbségi eliteknek tudatosítaniuk kell: a többnyelvűség érték, de nem válhat eszközzé. Ebben az esetben véleményem szerint a nyelvhasználat motívuma az elsődlegesen meghatározó: a saját identitás megőrzése, a saját kultúra, a kisebbségi közösségi élet ápolása elfogadható, sőt támogatandó. Ha egy kisebbségi kultúra tagjai ragaszkodnak az őket alacsonyabb civilizációs szinten tartó, vagy éppen megnyomorító közösségükhöz, ez sajnálatos ugyan, de jogszerű. Ha azonban erőszakkal kényszerítik őket az odatartozásra, a „többségi”, kizárólagos nyelvhasználatra, akkor ez magasabb civilizációs kultúrákértékek megsértését jelenti és retorziót igényel. A multikulturalizmus elvét ugyanazon a civilizációs értékrenden belül szükséges érvényesíteni.

⁴¹² Taylor 1994. 102–117.

⁴¹³ Majtényi 2007. 76–89.

⁴¹⁴ Pogonyi 2010. 87–92.

A mindennapok során sokszor hajlamosak vagyunk arra, hogy a saját kultúránk normáit, értékeit, szokásait standardként elfogadjuk, és más kultúrákat az általunk természetesnek vett, életünk folyamán megtanult minták alapján szemléljük. Saját kultúránk megoldásmódjait egyedül üdvöztetőnek, jónak, követendőnek tartjuk, míg másokét ezzel összehasonlítva, miénkkel szembe állítva szemléljük – ezt a jelenséget nevezik etnocentrizmusnak. Például az ókori görögök, a rajtuk kívül lévőket barbároknak nevezték, míg a középkorban a keresztények a nem keresztényeket pogányoknak, hitetleneknek tartották. Az etnocentrizmus jellemzője, hogy az adott csoport tagjai magukat más csoportokénál jobbnak, tökéletesebbnek tekintik, kifejeződik mindez a névválasztásban, az egymáshoz való viszonyban, a másik csoportról vallott felfogásban, a róluk való elképzelések, hiedelmek széles skálájában. A saját kulturális rendszerünkől való kiindulás irányt ad, de egyúttal behatárolja és megszabja viselkedésünket, gondolkodásmódunkat, érzelmeinket, viszonyulásunkat.

Az emberi élet egyik legizgalmasabb kérdése, hogy az egyes társadalmak és korok emberei milyen változatos megoldásokat fejlesztettek ki az élet során felmerülő különböző problémákra. Az egyéni utak a kultúrában jelentkező kérdésekre végtelennek és igen változatosnak tűnnek, nem véletlen, hogy ma már a kulturális sokszínűség vizsgálatának igen jelentős, és szerteágazó antropológiai-politikatudományi-szociológiai szakirodalma létezik.

Az, hogy megvalósul-e az európai himnusz szelleme, miszerint „testvér léssen minden ember”, két dologtól függ. Egyrészt attól, hogy kialakul-e az emberiség többségében a közös sors tudata. Ezt a globalizáció és az ökológiai fejlődés valószínűvé teszi. Másrészt attól, hogy megtalálja-e minden közösség a maga fenntartható életformáját közös bolygónkon. Ez utóbbi kérdésre azonban, látva a felbukkanó fenyegetéseket és az ezekre adott, az etnocentrizmus korai korszakait idéző reakciókat, nemhogy igenlő, de még a bizonytalanul reménykedő válasz is optimistának tűnhet.

Referenciák

- Goldberg, David T.: Multiculturalism: a critical reader, Oxford, Cambridge, 1992, Blackwell
- Grant, Carl A. – Sleeter, Christine E.: Doing multicultural education for achievement and equity, New York, London, 2011, Routledge
- Kymlicka, Will: Multicultural citizenship. A liberal theory of minority rights, Oxford, 1996, Clarendon Press
- Majtényi Balázs: A nemzetállam új ruhája. Multikulturalizmus Magyarországon, Budapest, 2007, Gondolat Kiadó
- Pogonyi Szabolcs: Leleplezett multikulturalizmus?, Budapest, 2010, Café Babel, 1, 87–92.
- Taylor, Charles: Multiculturalism and „The politics recognition”, Princeton, 1992, Princeton University Press
- Taylor, Charles: Multiculturalism. Examining the politics of recognition, Princeton, 1994, Princeton University Press

Cselényi István Gábor⁴¹⁵: Átváltás holisztikus gondolkodásmódra

A holisztikus gondolkodásnak számos gyökere van: a mítoszok és a vallások tanítása, az antik görög bölcsélet, a középkor- és újkori elképzelések a világ egészéről és a modern természettudósok Gaia-hipotézise.

A Világszellem a vallások világában

A Gaia-hipotézis legkorábbi gyökerei az ókorba nyúlnak vissza. A filozófiai szintű megfogalmazás előtt már a *mítoszokban* is megjelent a gondolat, hogy a Földet vagy akár az egész világot isteni erő fogja össze, eleveníti meg. A görög mitológiában egy istennő alakjához fűződik ez a motívum, és ez *Gaia, a Föld istennője*, akit a rómaiak *Gaea*-nak, *Terra*-nak vagy *Tellus*-nak neveztek. Hésziodosz szerint Gaia a káoszából jött létre. Nő-partner nélkül nemzette Ouranosz, az Ég istene, aki aztán feleségül vette, és e frigyből születtek a titánok. Temploma Delphiben volt. Gaia a Föld anyaisztennője, teremtető erő, akitől származik minden élet a földön. Walter Bargatsky szerint minden kultúrában jelen volt hasonló gondolat. A mítoszok, a természetvallások élőknek vették a világot, ismerték, valóságnak tekintették a mikro- és a makrovilág párhuzamát.⁴¹⁶

A világvallások mindegyikében feltűnik a Világszellem gondolata. Az már csak „hab a tortán”, hogy ez a Világszellem szinte minden megjelenési formájában női létező! Most csak a legfőbb motívumokra tudok utalni.⁴¹⁷

A *hinduizmus* ismeri a minden lényt átfogó, kozmikus Mahasaktit (akit Világléleknek, Világanyának nevezhetnénk), aki mindent irányít és az egyedi Saktit, mármint aki a testet és az isteni elemet összeköti valamennyiünkben. Az a tökéletessé válás útja, hogy befogadjuk ezt a Saktit, engedjük, hogy bennünk működjék. (Eddig nagyon emlékeztet minden a keresztény útra: Krisztus vagy a Szentlélek befogadására, bennünk-lakására). A vallás feladata: önátadás és egyesülés Isten anyai oldalával és így a világ-egésszel.⁴¹⁸

A másik ázsiai világvallás, a buddhizmus *Pragnya Paramitában*⁴¹⁹ (a Tökéletes Bölcsességben) gyakorlatilag minden lény anyját tiszteli, aki Világszellemként fogja át az egész anyagvilágot, és igazgatja annak sorsát. Pragnya másik neve: *Tara* (a világfölköti, a transzcendens). Egyik ábrázolása a Zöld Tara (Szjáma Tara), ez a tibeti bronzszoborcsoport, amely Pragnya „holisztikus” szerepét találóan ábrázolja: A négyszögű talpazat a lótuszvirággal: a föld, a világ a maga differenciálatlan formájában, az ősalap.⁴²⁰ Fölötte a páncéllap az eget, a varangytest a földet jelképezi, egyúttal a jang- és jin-elvek, a lótusztető kettejük szintézisét jelenti. De legfölül ott trónol Tara, mint Világszellem, tanító és irányító; a kozmosz, az élet, a fejlődés nyitja az ő kezében.⁴²¹

A legtávolkelebbi vallás, a *taoizmus* keretében is megjelenik ez a (női arcú) Világszellem, *Tao* alájában, aki (Mahasaktihoz és Pragnya Paramitához hasonlóan) holisztikus létező. A Taoban lévő harmónia a kozmosz harmóniájának gyökere és mintája.⁴²² Mint a „tízezer lény anyja”, az egyes

⁴¹⁵ PhD, CSc, Aquinói Szent Tamás Társaság, Budapest, 2028 Pilismarót, Alkotás u. 3., idr.cselenyi@gmail.com

⁴¹⁶ BARGATSKY, W., *Das Universum lebt – die aufseherregende Hypothese vom organischen Aufbau des Weltalls*, Heine, München 1978. 85.

⁴¹⁷ A részletekről ld. CSELÉNYI I.G., *Isten anyai arca?* Magyarországi Aquinói Szent Tamás Társaság, Bp. 2007. 68-104.

⁴¹⁸ AUROBINDO, S., *Die Mutter*, Rascher, Zürich 1945. 143. kk.

⁴¹⁹ A *pra-* a latinból is ismert *prae-* fokozószónak, a *gnya* a *(co)gnoscere*, ismer szónak felel meg, Pragnya tehát az Igen bölcs, a Bölcsesség.

⁴²⁰ Vö. Böhme *Ungrund*-ja!

⁴²¹ SCHIPFLINGER, Th., *Sophia – Maria. Eine Ganzheitliche Vision der Schöpfung*, Rascher, München – Zürich, 1988. 280.

⁴²² GLASENAPP, H., *Az öt világvallás*, Gondolat, Bp. 1981. 146.

dolgok lényegét is meghatározza, ugyanakkor a teljességbe ötvözi. Kozmológiai dimenzióját az jelenti, hogy ég és föld kezdete, archéja. Egyúttal képmás, *eikon*, amely visszatekint az ősalapra. Kozmológiai, sőt kozmotropikus szerepe pedig abban nyilvánul meg, hogy a dolgok ideáit, *rationales seminales*-eit hordozza, és ezzel a Világ-egészhez kapcsolja őket.

A világ létegyiségét megalapozó Világszellem fogalma megjelenik a Szentírásban, már az Ószövetségben is, főleg a bölcsességi irodalomban, *Hokma (Hochma)*, vagy a Septuagintában *Szophia alakjában*. (Részleteit ld. alább.) A Világszellem gondolata megjelenik a biblián kívüli zsidó hagyományban, ti. a *Kabbalában* is, ahol *Sekina* nem más, mint Hokma-Szofia. Az Újszövetségben sok tekintetben a *Szentlélek* öröklí és viszi tovább Szofia Világszellem-funkcióját. Hogy mennyire így van ez, legyen szabad ezt a görög liturgia egyik Szentlélek-himnuszával érzékeltetnem: "Ki mindenütt jelen vagy és mindeneket betöltesz, minden jónak kútfeje és az életnek megadója, jöjj el és lakozzál mibennünk!" Természetesen, a hit keretében a Szentlélek nem egyszerűen világszellem, hanem személyes valóság, a Szentháromság harmadik személye.

Isten immanenciáját, világban való jelenlétét személyesíti meg, ugyanakkor transzcendens is a világhoz képest, és belső egységének feltétele. A világ, a természet, a teremtés Sekina-Hokma megjelenése, teste, ruhája, ő maga pedig a legbelső szellemi elv. Mint *Bakol*, az egész kozmosz anyja és lelke, a legbelső kozmikus törvény, a világ úrnője, Világlélek, Ősalap, az ősi életelv, magában hordja mindennek az „előábrázolatát”, belső „értelmi magvát”.

Hokma-Szofia

A Hokma-Szofia alakját érdemes külön is részleteznünk. A bölcsesség fogalma *fejlődési ívet ír le* a bölcsességi könyvekben. Mivel a két tábor (a katolikus és a protestáns-zsidó) között eléggé éles a határ, érdemes a bölcsességről szóló tanításon belül **két szintet** különválasztanunk.

Akárcsak a szophia a görögöknél, a *hokma (hochma)* a héberben eleinte inkább *emberi bölcsességet*, jártasságot fejez ki. A bölcsesség – erény, melynek révén boldogságra jutunk. De már itt is kitűnik, hogy nem annyira az ember erőfeszítésének eredménye (mint a görögöknél), hanem *Isten kegyelmi ajándéka*. Már *Jób könyvében* is sok minden feltárul a Bölcsesség tulajdonságairól (vö. Jób 15,1, 12,23-26). A *Prédikátor könyve* nem személyesíti meg, inkább gyakorlati tanácsokhoz köti, hogyan juthatunk el a bölcsességre.

A fordulatot a *Példabeszédek könyve* jelenti. Ti. a bölcsességet már nyíltan úgy nevezi meg, mint a *nagy tanítót* és vezetőt a boldogságra, aki királyi vendéglátó a boldog élet lakomáján (Péld 8). Tehát kidomborodik *személy-volta*, személyes jellege. De a szent szerző még ezen a ponton is túlmegy. Feltárja Hokma titokzatos valóságát. Ezt az *elsődleges szentírási szofiológiai forrást* érdemes legtömörebb megfogalmazásában (Péld 8,22-31) idéznünk, annál is inkább, mert ez nemcsak a katolikus ószövetségi, hanem a zsidó és protestáns kánonnak is része.

Péld 8

22 „Alkotó munkája elején teremtett az Úr,

Ősidőktől fogva, mint legelső művét.

23 Az idők előtt alkotott,

a kezdet kezdetén, a föld születése előtt.

Megtudjuk tehát, hogy Hokma a *teremtmények elsőszülöttje*, „idők előtti”, örök, mert megvolt, még mielőtt Isten a világot teremtette; mintegy maga a *kezdet* (vö. Ter 1,1), a legszorosabban Istenhez tartozik, valamiképp *társteremtője*, *hű tanácsadója*, *Ámon Jahve*, *jegyese és menyasszonya* (vö. 8,30.) NB A Bölcsességnek ez a „társ-teremtői” szerepe az Ószövetség számos más könyvében is megjelenik, pl. a 104. (103.) zsoltárban, a teremtés-zsoltárban: „Uram, milyen nagyok a te műveid! Bölcsességeddel (Szofia által!) teremtetted valamennyit” (Zsolt 104,24).

A második fokozatot a Septuaginta jelenti, ahol a Hokma-fogalom már tényleg Szophia (*Szofia*) néven szerepel.

Jézus, Sirák fia könyve felerősíti a személyes karakter vonalát: a Bölcsesség Isten szájából fakad, uralkodik a világon és a népeken és főleg Izrael népét mondja magáénak. Különösen előtűnik az a szerepe, hogy *egyetemes rendező* és irányító, mintegy világtörvény és azonos Isten törvényével, a Tórával. Ennek következtében a Tóra a boldogságra vezető út, bár itt még inkább csak időleges és evilági értelemben (vö. Sir 24,1-12; 23-26).

A Bölcsesség könyvében már egyértelműen a *teremtés (nő-) tanácsadója*, aki minden könyvet ismer, és kiválaszt, közvetít Istenhez; aki Istentől jön, és Istenhez vezet, Istennek a teremtesen átívelő útja és a teremtet világ útja vissza Istenhez. *Anyja és „a mindenség művésze, a szépség szerzője”* (Bölcs 13,3), a világ lelke (Bölcs 9,9-11, Bölcs 7,22 és 8,1: a mindenséget üdvösen igazgatja).

A Bölcsesség könyve jelenti az ószövetségi Szófiaia titokzatos és átfogó tartalmának végleges feltárulását. A *személyes jelleg* eddigi rejtjeles jegyei itt teljeseznek ki. Megtudjuk, Istentől származik, isteni tulajdonságai vannak, „rokon” Istennel; „Istennél” és „Istennel” van,⁴²³ mint Isten tróntársa és tanácsadója; a könyv költői, mégis egyértelmű szavakkal jellemzi, az allegorikus megszemélyesítéstől lényegének hiposztaziálásáig jutunk el (vö. Bölcs 8,3-4, 9,4, 7,25-28).

A szent szerző a mindenséghez való viszonyát is leírja: a *mindenség alkotónője*, tiszta-szellemi erő, amely átjár mindent, éltet és megújít. „Benne lélek van, értelmes és szent, egyetlen, sokféle és finom, ékesen szóló, gyors, szeplőtelen..., jótékony, emberbarát..., minden erővel teljes, mindent látó, minden szellemen áthatoló..., mert Isten erejének lehelete, s a mindenható Isten dicsőségének tiszta csordulása. Nincs benne semmi szenny, mert az örök világosság kisugárzása, Isten fölségének szeplőtelen tükre és jóságának képmása” (Bölcs 7,22-26). Az idézetben külön is oda kell figyelnünk az első állításra: a *Bölcsesség és a lélek* (a Lélek?) bensőséges kapcsolatára!

A Bölcsesség a *legmagasabb kozmikus szellemi lény*, Isten teremtette és minden képességgel felruházta, hogy az legyen, amiért létrejött: a teremtés közreműködője, az egész teremtés öseszméje és egyetemes *entelecheia*-ja, a világ szíve és lelke: „A Magasságbeli szájából jöttem elő, mint elsőszülött valamennyi teremtmény előtt. El nem múló fényt gyújtottam az égen, és mint kő, borítottam az egész földet. A magasságban van az én lakásom, és trónom felhőoszlopon áll. Bejártam az ég kerekességét egymagam, behatoltam a tenger mélységébe” (Sir 24,5-8).

A Világlélek fogalma mellé oda kívánczik itt is az *arché* (a *résít*) is, amely nemcsak „kezdet”, hanem őselv is: „Veled van bölcsességed, amely ismeri műveidet, s amely jelen volt akkor is, amikor a világot teremtetted” (Bölcs 9,9). A szavaknak még az a tartalma is lehet, hogy már a világ születése, az *idő létrejötte előtt* létezett Szófia. Akár még az is felvetődik, hogy örök lény, netán *isteni személy*. Itt, az Ószövetségben erre a kérdésre még nem kapunk, nem is kaphatunk világos feleletet. Az Újszövetségben belül viszont már így vethető fel ez a kérdés: vajon ez a „preegzisztens” Szófia *nem azonosítható-e a Logosszal vagy épp a Szentlélekkel?*

A Szófia azonban nemcsak a világgal és Istennel kapcsolódik egybe, hanem az *emberrel* is. Isten ugyanis annyira szereti, értékeli, hogy felruházta az együtt-teremtés méltóságával, olyannyira, hogy minden újjászületés, élet, gyógyulás, gyümölcsözés és kiteljesedés forrása. Gondot visel az emberekre is, bármilyen nép köréből valók is, és (mint láttuk) képessé teszi őket, hogy Isten barátai, próféták, vallási tanítók és vezetők legyenek.

Az eddigi szerepeken túl egyértelmű *Szófia anyasága* is. S bár a zsidó nyelvben nem annyira határozott egy-egy szó nyelvtani neme, mint az indoeurópai nyelvekben, inkább csak a szóösszefüggésből derül ki, egyértelmű, hogy a *hokma nőnemű szó*, mint ahogy görög fordítása (szophia), s annak latin megfelelője (sapientia) is, és ez esetben is igaz: *nomen est omen*, a nyelvtani forma megszabja a belső, mondjuk így, ontológiai tartalmat is.

Hokma-Szófia női jellege, anyai arca érdekes módon főleg *Jézus, Sirák fia* könyvének lapjain fogalmazódik meg: „Anyja vagyok a szép szeretetnek, istenfélelemnek, megismerésnek és a szent

⁴²³ Csodálatos párhuzam: Jn 1,1 szerint a Logosz „Istennél” volt!

reménynek.” (Sir 24,24). Ez az anyaság sokszor jelképeken átszűrve mutatkozik meg: „Én, a Bölcsesség folyamokat bocsátottam ki magamból. Olyan vagyok, mint a mérhetetlen folyam ágya” (Sir 24,40); leggyakrabban pedig a tápláló anya jelképében jelenik meg: „Mert lelkem édesebb a méznél, és birtoklásom jobb a lépesméznél!” (Sir 23,27), „Jöjjetek hozzám mind, akik kívántok engem, és teljete el gyümölcseimmel” (Sir 24,26); „Akik engem esznek, még inkább éheznek, akik engem isznak, még inkább szomjaznak” (Sir 24,29).

Utóbbi kép egyértelműen *krisztológiai előkép* is, az eucharisztia „mintája” (vö. Jn 6,54 sk), mint ahogy a Bölcsességnek ez a vallomása is: „Nálam van az út és az igazság minden kegyelme” (Sir 24,25): Krisztus lesz az „Út, Igazság és Élet”.

Sokszor egyenesen egyfajta *hierosz gamosz*-hoz, szent nászhoz jutunk el, a Jahve és népe közötti „házassági” viszonyhoz, melyen belül Szófia a „menyasszony”-nak, ti. Izrael népének megszemélyesítője: „A dicsőséges népek közt vertem gyökeret, az én Istenem részében, az ő örökségében, s a szentek gyülekezetében megtelepedtem” (Sir 24,16). Ennyiben viszont Krisztus jegyesének, az *Egyháznak* (Ef 5) előképe. Talán ez a motívum élt elevenen az egyházban, amikor – egészen az utóbbi időig – a Mária-ünnepeken rendre a bölcsességi könyvekből vette olvasmányait, annak alapján, hogy Mária az Egyház édesanyja és megszemélyesítője. És ez már Szófia *mariológiai dimenziójára* mutat előre.

Szófia sokszor ettől az (Izrael népére vonatkoztatott) kollektív megszemélyesítéstől függetlenül önmagában is *Jahve Ámon-jaként*, szerelmeként jelenik meg, valamilyen legfelső szintű „szent nász” kötelékén belül. Ezt a motívumot már Péld 8,30-ban is láthattuk. Ezt szövi tovább a Bölcsesség könyve: „Istennel együtt lakik. A mindenség Ura megkedvelte” (Bölcs 8,4).

A bölcsességi tanításban tett utazásunkat így foglalhatnám össze: az Ószövetség egyik kulcsfigurája *Hokma-Szófia*, akinek nyilvánvaló a személyes jellege, női, anyai mivolta, aki a Teremtő munkatársa,⁴²⁴ örök, és így az is felvetődhet, hogy (az Újszövetség fényében) a Logossal vagy a Szentlélekkel azonosítható. (Természetesen, az ószövetségi felfogáson belül nem vetődhet fel, hogy isteni személlyel van dolgunk). A *Szófia-tan utóéletében* ezek a motívumok a tovább szövődnek.⁴²⁵

A világformáló Értelem az antik görög kultúrában

A mítoszok és a vallási ismeretek után a *filozófia* következett. S bár a görögök öröknek vélték az anyagot, kezdetől úgy gondolták, hogy valamilyen isteni rendező erő, értelem (a Logosz, Nousz, Pszüché, Pneuma vagy Szophia) alakítja ki a kozmosz (a szépen feldíszített anyagvilág) arculatát.⁴²⁶ A görögök épúgy vallották a világ szép- és jó-voltát, mint a Szentírás.⁴²⁷ Az antik gondolkodás még nem tisztázza ennek az elvnek ontológiai tartalmát, egybemossa az abszolút és relatív lét szintjét, így az isteni Értelem panteista színezetet nyer.

Platónnál (427-347) a világ, a kozmosz nem más, mint a Világállat, melynek teste az anyagvilág, annak lelke a Nousz, mint Világlélek. A Timaioszbán így ír erről: „Isten úgy alkotta meg az egyetlen Egészet, messze önálló részekből, mint egy tökéletes, időtől és betegségektől érintetlen, eleven lényt... Úgy illesztette össze a mindenséget, mint ahogy az ember lelkét értelemmel, testét lélekkel ruházta fel, hogy műve a lehető legmagasabbrendű természetes szépségben és találékonyságban váljék teljessé. Ezért joggal hirdethetjük, hogy ez a világmindenség egy lélekkel megáldott és ténylegesen értelmes élőlény.”⁴²⁸

⁴²⁴ Jól tükrözi ezt Michelangelo híres freskója, ld. Ábra 3.

⁴²⁵ Vö. CSELÉNYI I.G., *A lét nászdala*, unted-pc. 2013. 147-189.

⁴²⁶ CSELÉNYI I.G., *Filozófia dióhéjban*, Vitéz János Római Katolikus Tanítóképző Főiskola, Esztergom 2001. 11. kk.

⁴²⁷ Ez a *kalokagáthia*, vö. a világ jó-volta a teremtésben: Ter 1, az egyes „napok” végén.

⁴²⁸ Idézi BARGATSKY, i.m. 26.

A másik nagy klasszikus, *Arisztotelész* (384-322), Platón tanítványa szerint minden egyes létezőben ott szunnyad az *entelecheia* (*en*=ban-ben, *telosz*=cél), a belső célprogram. Híres égmódelje szerint a szférák átlátszó, egymásra épülő kristálygömbök formájában keringenek a *Kinészisz akinéton*, a Nem mozgó Mozgató körül, aki tehát mintegy Világszellemként működik. Ez az elképzelés volt uralkodó a középkorban is. De Arisztotelész számára a szférák is élőlények, amelyeket a bennük rejtőző entelechiák, lelkek vezérelnek.

A sztoikusok, majd az *újplatonikusok* is átvették az eleven kozmosz ideáját. Hatásuk a késő középkorig megmutatkozik. *Plotinosz* már keresztény gondolkodókkal versengve fogalmazza meg a világ iránti tiszteletét. „Az univerzum rendje és szépsége – ha valamiféle testi valóságnak fogjuk fel –, bizonyítja, hogy lelkének sokkal tisztábbnak és tökéletesebbnek kell lennie, mint amilyen az emberi lélek.”⁴²⁹

A Világlélek történelmi útja

A Gaia-mítoszt vagy a Világlélek motívumát a *keresztény gondolkodók* természetszerűleg panteisztikusnak ítélték, az az eszmény azonban, hogy az univerzumot az (immár transzcendens) Isteni Értelme irányítja, a klasszikus középkori teológiában is egyértelmű maradt, – gondoljunk csak Aquinói finalitásból vett Isten-érvére. A középkor végén, a reneszánsz közeledtével azután sok minden visszatért az ókornak az eleven kozmoszról szőtt elképzeléseiből is. Kövessük tehát tovább a kozmikus Világértelme, Világlélek utóéletét egészen napjainkig.

Köztudott, hogy *Nikolaus Kopernikus* és *Johannes Kepler* felújította *Szamoszi Arisztarchosz* (+Kr. e. 320) felfogását, hogy a geocentrikus világnézet helyett a heliocentrikus a helyes, sőt Kepler már nem körös pályának, hanem ellipszisnek látta a bolygók pályáját. Azt már kevesen tudják, hogy Kopernikus a szférák elképzelését fenntartotta, azzal, hogy most már a Nap körül kering minden. És továbbra is képviselte, hogy a kozmosz eleven élőlény. Keplernél még jelentősebb a kozmosz=élőlény gondolata.

Mundus est imago Dei corporea (a világ Isten testi képmása), vallotta fiatal korában; másrészt: a látható és a felfogható mögött pszichikai folyamatok rejtőznek.

Hogy nagyot ugorjunk, a középkor után filozófiai szinten is megjelent a holisztikus eszme.

Giordano Bruno még tovább lépett. Platón Világállatához hasonlóan a kozmoszt Nagy Állatnak nevezte, amelynek életelve van. „A mozgató erő, a lélek, és a mozgott, a test (=az univerzum) adják a lehetőséget, hogy kialakuljon a mozgás.” A kis és nagy élőlényeknek „belső mozgás-elvük van, sajátos természetük, egyedi lelkük, saját intelligenciájuk”.⁴³⁰ Tévedés azt hinni, hogy Bruno panteista módon gondolta el a világ-élőlény mozgását. Bár világ-individuumról beszélt, vallotta, hogy az nem Isten, ugyanakkor „lelkesnek”, világlélektől áthatottnak látta.

A *Szentírás Szofia-fogalma* is tovább él a történelemben. Most csak legkiemelkedőbb újrjelentkezéseit sorolom fel. A középkorban Hokma-Szophia élénken él *Bingeni Szent Hildegard* (1098-1136) tanításában, és megjelenik híres táblaképein. II. látomása pl. minden élőlényt magába ölelő anyaméhként ábrázolja, aki fenntartja, hordozza az univerzumot. Egyértelmű Szofia anyai jellege és kozmikus szerepe, a mindenséggel való egysége, hogy „az entelechiák entelechiája”, ő áll a teremtetett létezők hierarchiájának csúcán, s lényének középpontja, célja, értelme, a világ beteljesítője, s így a mindenségnek is központja, megváltója, átistenítője: Krisztus.⁴³¹

Jakob Böhme (1575-1624) szofiológiája mérhető ehhez. Böhme a létalap belső életét kutatja. A létalapnak (Istennek) belső, befelé történő, *ad intra* tükröződése az örök isteni „*Scientz*” (a latin *scire*, tud szóból), aki „minden létező igéjének anyja”. *Vorliebe*-nek, minden szeretet előtti szeretetnek és *Weisheit*-nak, Bölcsességnek is nevezi. A létalap kifelé (*ad extra*) tükröződését az örök isteni tükör

⁴²⁹ Uo. 29.

⁴³⁰ BRUNO, G., *La Cena de le Cineri*, V, T. 93.

⁴³¹ Ld. Ábra 1.

teremtett képmásának nevezi. Ez Szofia, az ideák ideája, a teremtés *arché*-ja, kezdete-őselve, végső soron a Világsszellem.

Böhme ismeri a bölcsességi irodalmat; nem annyira szó szerint, mint tartalmilag idéz azokból.

Kedvenc fejezetei: Péld 8, Sír 24, de szívesen idéz a Bölcs 7-9-ből is. A Péld 8. fejezete azért lényeges, mert ez írja le a Szofia teremtésbeli szerepét. Sír 24,3-6 pedig megerősítette Böhmét abban, hogy Szofia nemcsak a teremtésben, hanem a *világ fenntartásában* is az entelechiák entelechiája szerepét tölti be. Szerepét ugyanazokkal a szavakkal írja le, mint a zsidó hokma-hagyomány a Hokma szerepét.⁴³² Mint a nyugati szofiológia atyjának, nagy szerepe volt a holisztikus gondolkodás megalapozásában.

A keleti egyházban *Vlagyimir Szergejevics Szolovjov* (1853-1900) tekinthető a szofiológia atyjának. A Szentírásból ismert Szofiát a teremtés lelkének, az emberiség értelmes összlélkének látja, akinek egyesítő, összekötő, irányító, entelechikus funkciója van. August Comte ezt írja róla: Szolovjov számára „az emberiség, a természet nem egyszerűen az egyes emberek és dolgok summája, nem absztrakt fogalom, nem is empirikus aggregát, hanem valódi, eleven lény, személy-fölötti lény, nem is csak megszemélyesített elv, hanem elvi személy vagy Személy-elv, nemcsak idea, hanem személyes eszmény.” Szolovjovnak ez az eszméje közvetlenül is nagy hatással volt a 19-20. század természetfilozófiájára is, eszméjét sokan a Gaia-hipotézissel azonosítják. Hamarabb vált ismertté természettudósok körében, mint teológusokéban.

A vallásbölcselet tanítás után tehát nézzük a *természetbölcselet* érlelődését. Már a 18-19. században újra előbukkan az az ősi gondolat, hogy a természet élő szervezethez hasonlítható. Az első név: *Friedrich Ernst Daniel Schleiermacher*, aki szerint a világ mindent magába záró organizmus, amely a természetet és az értelmet egyesíti magába. Ott van aztán főleg *Friedrich Wilhelm Schelling*. Felfogása szerint a természetben nem a holt anyag a kiindulópont, hanem az élet. Az egész világ össz-organizmus, amely a szervest és a szervetlent is magába zárja. Az univerzumot az abszolút, vagyis a legtokéletesebb szerves lény alakítja ki. A világot mindenestől átjárja a Világlélek, amely megőrzi a szervetlen világ folytonosságát, de az egész természetet egyetlen közös szervezetté gyúrja. A Világlélek gondolata közel állt *Goethe*hez is. Egyik legnagyobb versének már a címe is ez: *Die Weltseele*, Schelling hatására íródott. Itt olvasható egyik legszebb sora. „És minden porszemecske él.”

A következő név: *Gustav Theodor Fechner* fizikus és filozófus. Tétele: „A Föld olyan teremtmény, mint a testünk.” Az előző századfordulón szenvedélyes látásmódjával tűnt ki, a materialisztikus filozófiákkal szemben. Később Szolovjov és Teilhard is sokat merített tőle.

Nyomukban egész sor szerző és mű következik: a francia *Jean Marie Guyau* – a természet fő célja, mondja, hogy mind átfogóbb fokon életet hozzon létre, annyira, hogy a mindenséget is élőnek gondolta –, a francia *L. Bardonnet*⁴³³, vagy *J.G. Bennet* angol filozófus⁴³⁴, aki szerint a kozmikus Egész kreatív, szuperkreatív és autokrata. Ezeknek a méltánytalanul elfelejtett gondolkodóknak az újra-felfedezéséért sokat tett a már említett Bargatsky.⁴³⁵

A természettudomány az értelmes univerzumról

A Gaia-téma története tehát végig vonul a történelmen. De vajon *miért tűnt el* az újkorban? Mert a modern természettudomány halottnak látja az univerzumot. Az anyagi, formai, a cél-, a minta-okot a modern fizika kiiktatta, az okságot beszűkítette a hatóokra, a transzcendens és immanens egységét immanensre. A 19-20. század tudósai mintha csak szervetlenben gondolkodtak volna.

⁴³² BÖHME, J., *Christosophia* I/45.

⁴³³ Műve: *L'Univers-organisme*, Cerf, Paris, 1912.

⁴³⁴ Könyve: *The Dramatic Universe*, Thames and Hudson Ltd., 1956.

⁴³⁵ BARGATSKY, W., i.m. 41.

A kérdés azonban *perújrafelvételt* követel. S a perdöntő kérdés: milyen valóság tekinthető élőnek? Mi az élet? Az élőlény, az organizmus nyitott rendszerű anyag-építkezés, amely a rendszerfeltételek alapján kölcsönhatásban áll környezetével, anyagcseréje van. Képes arra, hogy önálló mozgást fejlesszen ki, hogy magatartását alakítsa a környezet hatásainak megfelelően. Növekszik, újratermelődik, fejlődik, képes a reprodukálásra, a szaporodásra.

A múlt században egyre többen akadtak olyanok, akik úgy vélték, és vannak, akik napjainkban is úgy vélik, hogy akár a Föld bioszférájára, akár az egész kozmoszra is *érvényes az élet leírása*, hiszen bolygónk, sőt a mindenség is állandóan újabb lét-fokokat ér el, fejlődik, kiteljesedik, más szóval élőlénynek kell tekintenünk, amelynek belső célprogramja (*entelecheia*-ja, forma-elve), sőt talán lelke, szelleme van.⁴³⁶

Jan Christian Smuts, Dél-Afrika miniszterelnöke már a 20-as években írt erről, *Holism and Evolution* címmel. A mű egyévtől Darwin evolúciós elméletét és Einstein fizikáját. Smuts úgy vélte, láthatatlan, de hatékony, belső szervező elv működik a természetben, amely szellemi valóság; magára ölti az anyagot, amelyben benne lakik, együttműködik vele, szellem és anyag együtt hatnak. Míg a szcientizmus hívei az anyag öntörvényűségéről beszéltek, Smuts a természetben működő szellemről szólt. Akárcsak az élő anyag, a szellem is mindig magasabb szintre fejleszti magát, „totalitást teremtő elv” működik benne: „A teljesség az univerzum alapvető tulajdonsága – a szintézisre törekvő természet terméke”. „A holizmus önteremtő, és végső struktúrái teljesebbek, mint kezdetben voltak.”⁴³⁷

A 2. világháború után nagy szerepe volt a holisztikus gondolkodás elterjedésében és természettudományos megalapozásában *Ludwig von Bertalanffynak*, aki biológus volt, és *Norbert Wiener* matematikusnak, valamint az urbanisztika különböző áramlatainak. A szűkebb értelemben vett – a Föld életszférájára vetített – Gaia-gondolatot *Jim E. Lovelock* élesztette fel 1979-ben. Újra felfedezte Gaia mítoszt, mint annak jelképét, hogy a kozmosz nem egyszerűen egy kémiai-fizikai mammut-gyár, nemcsak szuperatomenergiák mérhetetlenül nagy magreaktora, hanem eleven organizmus, amelyet egy magasan értelmes univerzum-entelechia mozgat és irányít. Ennek a Világélethez a Gaia nevet adta és így állította fel a *Gaia-hipotézist*.⁴³⁸

Lovelock fő tételei: 1. Gaia legfontosabb tulajdonsága: arra törekszik, hogy a Földön az életfeltételeket optimalizálja. 2. Ehhez az optimalizáláshoz Gaiának életfontosságú szervei vannak belsejében és külső felületén. 3. Gaia reakciói a változásokra, mint pl. a környezetszennyeződésre és az életfeltételek romlására a kibernetika törvényei szerint folynak le és kerülnek bevetésre.

*Fritjof Capra*⁴³⁹ így értelmezi Lovelock tételeit: A bioszféra jelenségei igazában csak úgy értelmezhetők, „ha az ember bolygónkat egyetlen élő organizmusnak látja”. „Az egész élő anyag (a bio-massza) a földön a légkörrel együtt összetett rendszert alkot, amely az önszerveződés minden tipikus jegyével rendelkezik. Ez az erő azzal a képességgel bír, hogy a bolygót úgy irányítja, hogy azon az élet evolúciója számára optimális viszonyok fenntarthatók legyenek... A Föld tehát egy élő rendszer. Nemcsak hogy úgy mutatkozik, *mintha* szervezet lenne, hanem úgy tűnik, valóban élő szervezet – Gaia, élő planetáris lény.”⁴⁴⁰ Másik művében (*Das Tao der Physik*) *Tao*hoz hasonlítja Gaiát, aki, mint láttuk, a Világszellem egyik megjelenítője a vallástörténelemben.

⁴³⁶ E sorok írója az élet vagy az értelmes lény kifejezést csak analóg módon, átvitt értelemben fogadja el és alkalmazza.

⁴³⁷ FERGUSON, M., *Die sanfte Verschwörung, Persönliche und gesellschaftliche Transformation im Zeitalter des Wassermanns*, Sphinx, Basel 1982. 181.

⁴³⁸ Lovelock, aki a Nasa űrprogramban is részt vett, kémikus, munkatársa a mikrobiológus Lynn Margulis. Műve: *Gaia – A New Look at Life on Earth*, University of Oxford, Oxford, 1979.

⁴³⁹ Atomfizikus, a kaliforniai Berkeley Egyetem professzora.

⁴⁴⁰ CAPRA, F., *Wendezeit, Bausteine für ein neues Weltbild*, Barth, München 1982. 209.

Pierre Teilhard de Chardin (1881-1955) nevét is említenem kell itt, a Gaia-hipotézisnél. Szól a Földről, fő tétele, hogy az emberi szellem újabb fejlődési fokot ér el. Ez a tudati fok az egész bolygót áthangolja, úgyhogy az az egész emberiséget átfogó teljesség-pontban jut célba, amelyet *Ómega-pontnak* nevez. Teilhardra egyébként Aldous Huxley, Carl-Gustav Jung és Abraham Maslow is hatott e témában.

Közben aztán egyre világosabbá vált a kutatókban, hogy nemcsak a Földet, de az *egész kozmoszt* is élőlénynek lehet, sőt kell tekintenünk. A már idézett Bargatsky így írja le azt a fordulatot, amely ennek a holisztikus gondolatnak a kialakulásához vezetett napjainkban: „Vannak új felfedezések, amelyek a legszélsőségesebben kérdésessé látszanak tenni, hogy szabad-e továbbra is megelégednünk egy tisztán szervetlen világmodellel. Vannak olyan fontos folyamatok a mindenségben, amelyeket nem tudunk immár megmagyarázni, amelyek igaz voltában viszont nemigen kételkedhetünk, s amelyek azt a kérdést vetik fel, hogy a hallatlan tömegek és energiák az univerzumban vajon nem élő struktúrához tartoznak-e. Más szavakkal: a kutatás olyan stádiumhoz érkezett el, amelyen az a lehetőség is felmerül, hogy a világmindenség biológiai felépítésű.”⁴⁴¹

Számos új fizikus, asztrológus vallja, hogy az univerzum egésze anyagtalan, melyet belső rend jár át. E harmóniával szemben *Albert Einstein* misztikus tiszteletet érzett, *Arthur Eddington* asztronómus ezt fűzte ehhez: „Az anyag, amiből az univerzum áll, szellemanyag”. Nemrég a kibernetikus *David Foster* kijelentette: „az univerzum értelmes”, amelynek látható, testi megjelenési formáját egy ismeretlen, szervezett ok kozmikus adatai mozgatják”. *David Bohm* szerint az univerzumnak holografikus szerkezete van.⁴⁴²

Az angol szellemtudomány-művelő, *Peter Russel* „az univerzum és az ember spirituális alapjainak” látomásáról ír. Tétele, akárcsak Lovelocké: „A Föld egy magát irányító, élő szervezet.”⁴⁴³ Russel szerint az emberek ezen organizmus agysejtjei, az emberiség a kozmosz globális agya. Az információs és kommunikációs eszközök intenzív fejlődésével és helyes irányba terelődésével ez az agy egyre összetettebben, teljesítőképesebben készíti elő az evolúció következő fokozatait, amely egy magasabbrendű tudatot hozhat magával.⁴⁴⁴

Rupert Sheldrake, Cambridge-i biokémikus docens szerint a Föld szinergetikus organizmus, egyetemes irányító entelechiával, amely az egyes kis entelechiákat magába zárja, de túl is lépi azokat.⁴⁴⁵ Központi fogalma a morfogenetikus erő, melyről így ír műve epilógusában: „Kreatív felhajtó erő, amely képes arra, hogy az evolúció folyamán új formákat és magatartásformákat hozzon létre. Szükségszerűen túllépi az egyedi organizmusokat. Az élet egészét áthatja. Ilyen értelemben a bergsoni elvnek, az *elan vital*-nak felel meg. Ez a teremtő felhajtó erő immanens erő a Föld bolygón belül, naprendszerünkben vagy az egész világegyetemben, de transzcendens is. Sőt az is lehet, hogy az eme területeken működő immanens teremtő erők közt hierarchikus rend van... Ha egyszer elfogadjuk az ilyen fajta kreatív felvivő erőket, ténylegesen nehéz kikerülni azt a következtetést, hogy ezek öntudatos létformák.”⁴⁴⁶

Az Örök Női

Végül ismét említenünk kell *Teilhard de Chardin* nevét. Pierre Teilhard de Chardin 1881-ben született Landsitz Carcenat-ban, New Yorkban halt meg 1955-ben. Munkássága ismert. Most csak a *szophiológia szempontjából* idézzük meg. Elgondolása nemcsak azért érdekes, mert úgy látja,

⁴⁴¹ BARGATSKY, W., i.m. 20.

⁴⁴² FERGUSON, M., i.m. 212.

⁴⁴³ RUSSEL, P., *Die erwachende Erde*, Barth, München 1984.

⁴⁴⁴ A Teilhard-i Ómega-pontot?

⁴⁴⁵ SHELDRAKE, R., *Das schöpferische Universum. Die Theorie des morphogenetischen Feldes*, Meyster, München 1983. 163.

⁴⁴⁶ Uo. 174.

hogy a Világlélek az az entelecheia, amely, aki a világot irányítja, hanem *személyes valóságnak* tekinti. Mint Adolf Haas írja, „Teilhard szerint az Univerzum személyes. Ha az a legfőbb probléma, hogyan egyeztethető össze az egyetemesség és a személyesség, nos, Teilhard számára e kettő nem jelent ellentmondást.”⁴⁴⁷ Sőt ezt a végső, személyes elvet anyának, *női lételvűnek*, az Örök Női megtestesítőjének tekinti, végül pedig – az anima-animus párnak megfelelően, és épp Jung hatására – tud „férfi-párjáról” is, a kozmikus Krisztusról.

Mint írja, a mai emberben felmerül „a Jézus és a világ közötti kontaktus igénye. Krisztus és a Világlélek nem két, szembenálló, egymástól független valóság *in natura rerum*, hanem egyikük az a középpont, amelyben a másikra is ráismerünk. A *Világlélek kikerülhetetlen valóság*, bizonyos értelemben közvetlenebbül, mint Krisztus, mert Krisztusnak szükségképpen arra kell hagyatkoznia, hogy a Világlélekre támaszkodják, és rajta keresztül fejtse ki hatását. A Világlélek, aki a hozzá kapcsolódó Logoszból él, egyszersmind szükségképpen támaszpont a megtestesüléshez. Ő nyújtja az előkészített anyagot, amely alkalmas arra, hogy a Misztikus Testet megalkossa. Az egészen integrális és igazi kereszténységben a Világlélek és Krisztus nem állnak szemben.”⁴⁴⁸

Érdemes idéznünk *Himnusz az Örök Nőihez* c. művének főbb részeit⁴⁴⁹, mert szinte mindazt magában hordozzák, amiről értekezésemben már eddig is szó esett.

A világ kezdetétől megjelentem.⁴⁵⁰
 Isten a sokféleség kezdetül és eredetül
 gondolt el, és alkotott meg engem.
 Általam lendül minden mozgásba.
 Én vagyok a nőiség lényege.
 Én vagyok a mindenség mindenütt jelenlévő bája,
 a teremtés sokarcú mosolya.
 Én vagyok a bejárat
 a világ egyetemes és személyes szívébe,
 az ajtó a földhöz, az iniciáció –
 én magam vagyok ez a szív.
 Megálltam a földön mindenhol.⁴⁵¹
 Így kifejlesztette bennem Isten
 nagy türelemmel és titokzatosan
 az emberré lett Logosz jegyesét és anyját,
 a Logoszt, aki engem,
 s általam mindent átistenít.
 Én vagyok az asszony ideája,
 a női, menyasszonyi teremtés eszméje.
 Én vagyok az egyház, Jézus jegyese –
 én vagyok Szűz Mária,
 minden ember édesanyja.
 Én vagyok az Örök-Női!

Henri de Lubac kommentárjában így értékeli mindezt: Teilhard látomásában Mária az *egyetemes teremtmény*. Krisztus és Mária az új föld kiteljesedett középpontja. Teilhard megfogalmazza az igényt, hogy az Istenről alkotott férfi-központú megközelítést haladjuk túl az Örök Női felfedezésével.

⁴⁴⁷ HAAS, A., *Theilhard de Chardin-Lexikon*, Freiburg 1971. 2. kötet, 244.

⁴⁴⁸ CHARDIN, P.T., *Frühe Schriften*, Verlag Karl Alber, Freiburg/München 1968. 217.

⁴⁴⁹ Uo. 235. kk.

⁴⁵⁰ Vö. Sir 24,9

⁴⁵¹ Uo.

A Világlélekhez írt imádságát pedig így értelmezi Thomas Schipflinger:⁴⁵² Teilhard Krisztus és a világ szükségszerű kapcsolatát keresi, és azt Krisztus és a Világlélek egységében látja. Az ősi meglátást, hogy a teremtettség – anyatermészet, teszi konkréttá: a *Világlélek Isten szerelme*. Igen, Péld 8,32 szerint Szophia Jahve szerelmese, másrészt társa a teremtettségben. A világ Szophia ruhája, teste. A megtestesült Szophia: Mária. A középkori adagium szerint *Per Mariam ad Iesum*, Mária vezet el Krisztushoz, itt pedig a Világlélek.

A Világlélek a görögöknél és a természetvallásokban politeista környezetben jelenik meg. Itt lehetővé válik, hogy a kinyilatkoztatás alapján *teológiai tartalmat kapjon*. A himnuszából kiderül, hogy a Világlélek Szophia-Mária. A Világlélek „szophiánus” értelmezése lehetővé teszi, hogy a természetet vallásosan szemléljük, a kizsákmányolás helyett újraértékeljük. Mivel a természet Szophia teste, megváltozik a hozzá való viszonyunk, áhitat tárgya lesz. Új tartalmat kap a nőiség is, az Örök Nőivel.

Az egyház titka is új tartalmat nyer. Teilhard megfogalmazta, mi a feladatunk: megismerni a Világlelket és neki szentelnünk magunkat, tehát *hozzá méltóan élni és dolgozni*. Teilhard nem tekinti istennőnek a Világlelket, kiemeli teremtettségét. De mégis: numinózus, kozmikus, egyetemes, személyes ősentelechia, ősidea, mint az Ószövetség Hokmája, vagy amiről a világvallások is szólnak, akik eljutottak a világ anyja, a nagy Anya, stb. fogalmáig, vagy Böhme, más misztikusok, és az orosz szerzők és ikonográfia is, ahogy azt már láttuk. A teológia szemével azonban a kozmosz, és (ha igaznak bizonyul), a Világlélek is csupán teremtmény, de a *Teremtő Isten elgondolását, célkitűzéseit* valósítja meg.

S hogy mit jelent a Világléleknek szentelnünk magunkat? Nos, azt, hogy tudatosan *felvállaljuk terveit, gondoskodását*. Felismerjük az élőlényeg belső rokonságát, szentferenci értelemben fivérünknek és nővérünknek tekintjük a Napot, a Holdat (és semmiképp sem imádandó isteneknek!); minden megteszünk a teremtés megóvása érdekében, a teremtettségben kapott „kezeesség” feladatának megfelelően (vö. Ter 2,15).

Teilhardot sokan a modern gondolkodás előfutárának tartják. *Szofiánus lelkesége* mindenesetre előkészület. Sok történt már, de még sok a tennivaló!⁴⁵³

Holisztikus gondolkodásmód

A Világlélek felfedezése, másszóval a szofia-elv nagyon is jelentős gyakorlati következménye, hogy a tudományok területén is *újfajta gondolkodásmódhoz* jutunk el általa. Ennek jelszavai: a *kozmosz és a holisztikus*. És itt egy kis nyelvészeti elemzésre van szükségünk. A kozmosz a *koszmosz* görög szóból ered. A kozmosz a rend (a káosszal szemben), szabály, dísz (ld. kozmetika), világ, világmindenség, főleg a csodálatos rendben keringő csillagok. Görög felfogás szerint a mindenség díszekkel teleaggatott arc, szépséggel és megfelelő aránnyal ellátott esztétikai minőség, az univerzum⁴⁵⁴, a maga törvényeivel és erőivel, melyhez pozitív asszociációk: mélység, titok, szépség, jóság.

Így a *kozmosz jelző tartalma*: a mindenséget átfogó, mindenoldalú, egyetemes, melynek vannak kapcsolódási pontjai a szellemhez, valláshoz, művészethez. De a kozmosz, mint rendezett, egészlet feltételező képződmény, feltételezi a rendező elvet, mely lehet akár transzcendens, akár immanens. Ha immanens, akkor ez az életelv az entelechia, vagy lélek, ezért Világléleknek nevezhetjük, és akkor már ott is vagyunk a Szofia fogalmánál. Ha transzcendens, akkor maga Isten.

A másik alapszó a *holisztikus*, amely a görög holonból származik (egész, teljes, teli, egész lény, minden, mindenség, univerzum). Ebből fakad a katolikus (az egész szerinti) szó is, és platóni szemlélet

⁴⁵² SCHIPFLINGER, Th., *Sophia – Maria. Eine Ganzheitliche Vision der Schöpfung*, Rascher, München – Zürich, 1988. 203.

⁴⁵³ Jól szemlélteti a kolisztikus lételvet egy 20. századi román freskó a Földanyáról, ld. Ábra 3.

⁴⁵⁴ A szó eredete: *uni versum*: minden egy felé forduló. Ez az Egy (a görög Hen) Isten, vagy épp a Világszellem.

szerint a holon a sophia fogalmának egyik szinonímája. A holon latin megfelelője azután: solidum (egész), ebből vezethető le a salvus, salus (egészséges, üdv) is, másrészt a német Heil, heilig és az angol whole is. A holisztikus tehát: egész, tökéletes, a szó minden értelmében: az egész-séges, s amihez elvezet: üdv, szerencse, egészség, egészlátás. Jan Smuts szerint a holisztikus a mechanikussal szemben a metabiológiai elv, entelechia-szerű egész-mozgató elv elfogadása.

Egész sor további kiágazása, virága van ennek a szó-gyökérnek: a hologramm, a holökológia (az egész világot érintő és átfogó környezetvédelem), a holozófia, a totális bölcsesség, a Holaninima, a Világlélek, a világentelechia, a holopoláris gondolkodás, amely mindenben polaritásokat lát, a holoeuszobia, a holisztikus jámborság, amely magába foglalja a természet áhitatos szeretetét. A mai biológia, ökológia, orvostudomány, pedagógia, antropológia és a többi tudomány mind úton vannak e felé a holisztikus (vagy egyszerűen: holikus) látásmód felé. Magam részéről hiszem, hogy a keresztény teológia is. Így tehát e korszakváltás minden irányból az Értelmes Egész irányába mutat.

De most már tényleg nézzük a *gyakorlati következtetéseket*.

Új kategóriákra van szükségünk *mindennapi magatartásunkban* is.⁴⁵⁵

1. Holisztikus (az egészre tekintő, szerves, kozmikus, ökológus, integrális, személyes, globális, spirituális) látásmódra, a részleges, egyoldalú, egyedies, szervetlen, pusztító, mechanikus, kisztílú, materialista, mechanikus, kollektivista, individualista látásmóddal szemben.
2. Poláris, jinjangikus, trinitárius, egymást kiegészítő oldalakat kereső, együttműködő (szinergikus), dinamikus, párbeszédes gondolkodásmódra a monolitikussal, a dualisztikussal, a sztatikussal, az egyoldalúval, az előjogokkal szemben.
3. Szintetikus, ill. egyre szintetikusabb, szinoptikus, együtt-működő, összefüggéses, kontextuális, nem pedig egyoldalú, kizáró, örökké csak tézist és antitézist kereső, vagy-vagyban való gondolkodásra.
4. Két nemben gondolkodó, androgün/günandrikus (férfi és nő egységét valló), társias, szinergikus, nem pedig egyoldalúan matriarchális vagy patriarchális, günokratikus (nőuralmi) vagy androcentrikus (férfiközpontú) vagy szexista megközelítésre. Más szóval nem a "gender ideológia" a megoldás, hanem férfi- és nő-voltunk felvállalása, a két különnemű félből felépülő igazi szerelem, házasság és család megélése.

A holisztikus-szofiánus gondolkodás *paradigma-váltást* követel, melyet így jellemezhetünk:

1. Az ökológia és a tudomány területén: A régi felfogás: Az ember a természet ura, forrásait ki kell aknáznia. Fogyasztás minden áron. Központosított mammut-konszernek, computer-logika, bürokrácia, izolált hatások, az egész kárára. Az új felfogás: Az ember a természet partnere, a források gazdaságos használata, célos fogyasztás, őrzés, újrafelhasználás, minőség. Az Egész, az egész ember a mérce; holisztikus felelősség.
2. Orvostudomány és egészségápolás területén: A régi felfogás: Test és lélek különálló gépezet. A részterületek kezelése tekintet nélkül az egészre. Szakorvoslás, computer- és géporvoslás. Orvos=szakember, érzelmileg semleges. Az új felfogás: Test és lélek egységet alkot, az egész személy pszichoszomatikus kezelése, az okok és a szerves egészet alkotó struktúra szem előtt tartása. Házi-orvoslás. Természetgyógyászat: egészet átfogó, holisztikus felfogás, gondoskodás, természetes eszközök bevetése. Az orvos az egész embert látja és kezeli.
3. Oktatás és kultúra területén: A régi felfogás: Szaktudományok, az a fontos, mit tegyünk, teljesítsünk, analitikus gondolkodásmód, a munka=kenyér-kereset, a szabadidő megszakítása. Patriarchalizmus. Szerep-tanítás, szereposztás. Erőszak.

Az új felfogás: A tanultak helyes használatára való nevelés és képzés, tudni és képesnek lenni, hogy helyes információkat szerezzünk; nyitottnak lenni az értelmezési összefüggésekre, az összembeni,

⁴⁵⁵ Ld. CSELÉNYI I.G. *Isten anyai arca?* Bp. 2007. 350.

intuitív gondolkodásmódra, a bölcsességre. A munka=hivatás, feladat, az egész szolgálata. Günandrikus szinarchia, a poláris hatóerők közül elsőség a női-anyainak.

A keresztény szofiológiában meghatározó szerepet játszó Schipflinger szerint – összefoglalólag – *szofiánus természetmisztikára* van szükség, amely azt jelenti: a természet (átvitt értelemben) egyetlen organizmus, melynek minden atomját szeretnünk és tisztelnünk kell, különösen pedig az élőlényeket. Mindennek van lényegi magva, lelke, szelleme, angyala. A látható csak a láthatatlan arca. A legmagasabb entelechia, a legfelső forma pedig a Világ-Bölcsesség, Szofia, s viszont: a természet a *Világlélek* (a Szofia) teste, ruhája. Szofia pedig Istenhez, mint végső Létforráshoz vezet el, aki benne van mindenben (immanens), a legbelső és legkülsődleges jelekben is jelenségekben is, de mindennél hatalmasabb és *transzcendensebb* is, mert célja, értelme mindennek. Ezen új misztika révén az Új Korszak a Bölcsesség kora lesz!⁴⁵⁶

1. ábra: Bingeni Hildegard: *Hikmóth Jahve* (Szófia)

⁴⁵⁶ SCHIPFLINGER, Th., *i.m.* 308.

2. ábra: Michelangelo: Az ember teremtése
A teremtő hó alól kikandikál Szófia!

3. ábra: Földanya, 20. századi román freskó

Átváltás holisztikus gondolkodásmódra

Napjainkban mind a természettudományokban, mind a filozófiában, mind a teológiában megjelenik az „egészben” való gondolkodás szükségessége, másszóval a holisztikus gondolkodásmód. Ez paradigma-váltást követel, melyet így jellemezhetünk:

Az ökológia és a tudomány területén:

A régi felfogás: Az ember a természet ura, forrásait ki kell aknáznia. Fogyasztás minden áron. Központosított mamut-konszernek, computer-logika, bürokrácia, izolált hatások, az egész kárára. Az új felfogás: Az ember a természet partnere, a források gazdaságos használata, célos fogyasztás, őrzés, újrafelhasználás, minőség. Az Egész, az egész ember a mérce; holisztikus felelősség.

Orvostudomány és egészségápolás területén:

A régi felfogás: Test és lélek különálló gépezet. A részterületek kezelése tekintet nélkül az egészre. Szakorvoslás, computer- és géporvoslás. Orvos=szakember, érzelmileg semleges.

Az új felfogás: Test és lélek egységet alkot, az egész személy pszichoszomatikus kezelése, az okok és a szerves egészet alkotó struktúra szem előtt tartása. Házi orvoslás. Természetgyógyászat: egészet átfogó, holisztikus felfogás, gondoskodás, természetes eszközök bevetése. Az orvos az egész embert látja és kezeli.

Oktatás és kultúra területén:

A régi felfogás: Szaktudományok, az a fontos, mit tegyünk, teljesítsünk, analitikus gondolkodásmód, a munka=kenyér-kereset, a szabadidő megszakítása. Patriarchizmus. Szerep-tanítás, szereposztás. Erőszak.

Az új felfogás: A tanultak helyes használatára való nevelés és képzés, tudni és képesnek lenni, hogy helyes információkat szerezzünk; nyitottnak lenni az értelmezési összefüggésekre, az összembari, intuitív gondolkodásmódra, a bölcsességre. A munka=hivatás, feladat, az egész szolgálata. Gúndandrikus szinarchia, a poláris hatóerők közül elsőség a női-anyainak.

18. Szekció:

Gazdaság és adminisztráció

Elnök: Farkas István József

Szekció titkár: Fellner Tamás

Előadók:

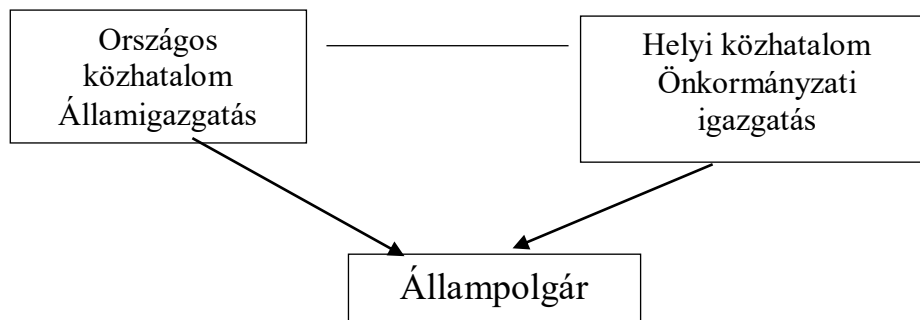
Előadó	Előadás címe
Bajor Tibor	Az önkormányzati logisztikai rendszer
Farkas István József	Alternatív gazdaságok és pénzek lehetőségei a Kárpát-medencében Szemiotika az üzleti életben (Semiotics in business)
Papanek Gábor	Gazdaságfejlesztési Feladatok Heves Megyében
Visztervelt Andrea	Innovatív foglalkoztatási projektek a hátrányos helyzetűek munkanélküliségének csökkentésére

Bajor Tibor⁴⁵⁷: Az önkormányzati logisztikai rendszer

A közigazgatás lényege: olyan hatalmi végrehajtó aktív tevékenység (országos és helyi szinten), melynek eredményeként az adott társadalom tagjai egyéni magatartását és közösségi viszonyrendszerét – a közigazgatás – irányítja, szervezi, szabályozza a közösségi lét érdekében, az állampolgárok által történt (országos és helyi politikai választás) felhatalmazás alapján. A közigazgatás az állampolgárok felhatalmazása alapján az állampolgárok érdekében történő közhatalom gyakorlása, a közügyek intézése. Közügy minden olyan ügy, amely a társadalom tagjai életét befolyásolja. A közhatalom gyakorlása, a közügyek irányítása magába foglalja:

- a döntés előkészítést,
- a döntést,
- a döntés végrehajtását
- a döntés végrehajtásának ellenőrzését
- az esetleges korrekciókat

Az állampolgár egyszerre, egy időben országos és helyi közhatalom irányítása alatt áll. (1. ábra)

1. ábra Közigazgatás és az állampolgár kapcsolata
Szerkesztette: Dr. Bajor Tibor ⁴⁵⁸ 2015.

Az országos közigazgatás

Az országos közigazgatás magába foglalja a helyi közigazgatást is, mivel az országos közigazgatás az egész országban hatályos. A helyi önkormányzatok közigazgatási tevékenysége nem lehet sem független, sem ellentétes az országos közigazgatással. Az egységes közigazgatás két szegmense az államigazgatás és az önkormányzati igazgatás. Az államigazgatás a kormányzat, az állampolgárok és a helyi önkormányzat között, az önkormányzati igazgatás a helyi önkormányzat és a polgárok között valósul meg.

A közigazgatási tevékenység eszköze, az információ. Az információ törvény, rendelet, határozat, utasítás, irányelv, valamilyen közigazgatási döntés írott formája. A közigazgatási folyamat a valóságban:

- a közigazgatási döntés rögzítése (kódolás),
- az információ eljuttatása a feladótól a megfelelő fogadóig (információs csatorna)
- az információ értelmezés (dekódolás)
- ezt követően valamilyen – kötelezően végrehajtott – tevékenység elvégzése, vagy a tevékenységgel való felhagyás

⁴⁵⁷ PhD, főiskolai tanár, IBS Nemzetközi Üzleti Főiskola Budapest bajor.tibor@avf.hu

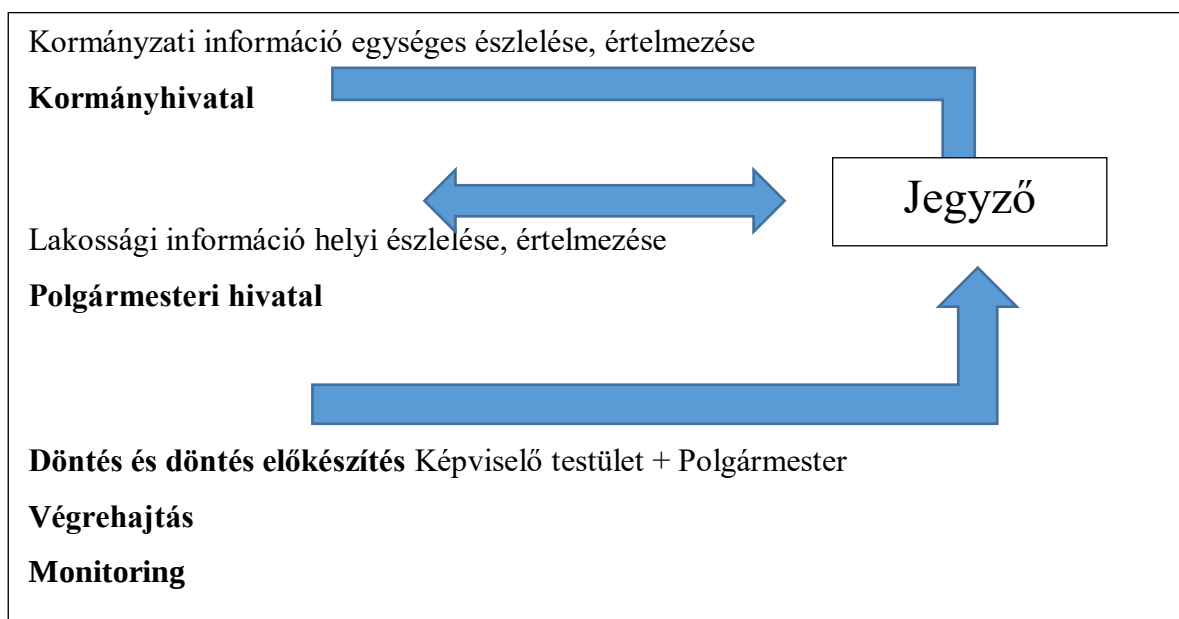
⁴⁵⁸ Magyarország Alaptörvénye 2011. április 11, 1949. évi XX. törvény Magyar Köztársaság Alkotmánya

Alapvető logisztikai problémát jelent az információ megfelelő helyre való továbbítása. Ki a közigazgatási információ címzettje és ki a tevékenységre kötelezett? A helyzet nagyon egyszerű volna, ha a közigazgatási információ csak egyirányú folyamat lenne, de nem az. A közigazgatási információ címzettje és feladója lehet a közigazgatási rendszeren belül, az

- államigazgatástól – helyi önkormányzatig és vissza
- az államigazgatástól – az állampolgárig és vissza
- a helyi önkormányzattól – az állampolgárig és vissza
- az államigazgatáson belüli
- helyi önkormányzaton belüli
- két, vagy több önkormányzat közötti

Érkezhet, sőt érkezik információ a közigazgatáson kívülről is, állampolgártól, közösségektől, a világ bármelypontjából, azonban a közigazgatás számára csak az, az információ értelmezhető, amely közigazgatási aktust vált ki. Közigazgatási tevékenységet nem igénylő információ a közigazgatás számára lényegtelen. A közigazgatás észleli az információt, értelmezi és eldönti az információval kapcsolatos további tevékenységét.

A közigazgatás az információ értelmezéséhez kialakítja sajátos feltétel rendszerét, amely befolyásolja, bizonyos esetekben meghatározza az információ értelmezését. Az önkormányzati logisztikai rendszerben értelmezési meghatározó pontja: a jegyző. (2. ábra)

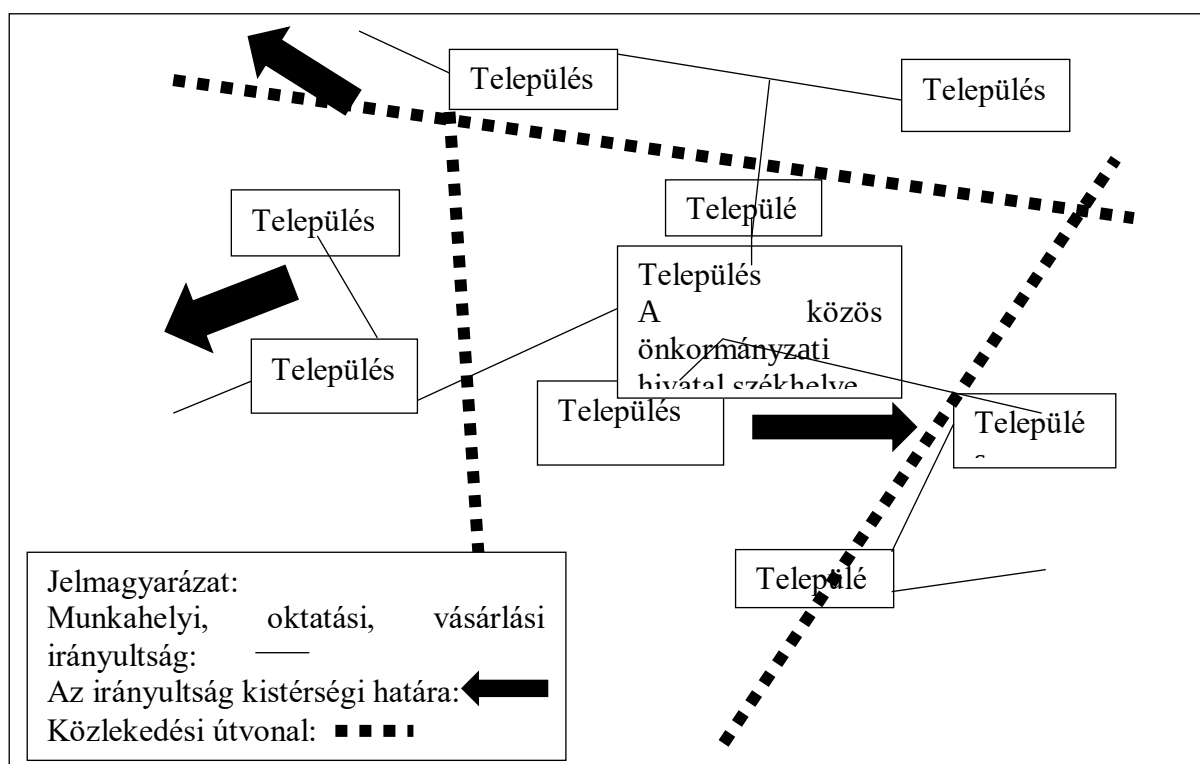
2. ábra. Az információ észlelése, értelmezése
Szerkesztette: Dr. Bajor Tibor 2015.

A jegyző rendelkezik azokkal az ismeretekkel, amelyek a közigazgatási információ értelmezését lehetővé teszik. A Kormányhivatalok kiépítését megelőzően a kormányzati oldalról érkező információ értelmezését minden jegyző önállóan végezte el, ami azt jelentette, hogy a jegyzők egyéni felkészültsége határozta meg a helyi önkormányzatok esetében a törvények értelmezését és végrehajtását.⁴⁵⁹

⁴⁵⁹ 2010. évi CXXXVI. törvény a fővárosi és megyei kormányhivatalokról, valamint a fővárosi és megyei kormányhivatalok kialakításával és a területi integrációval összefüggő törvénymódosításokról

Helyi (települési) közigazgatás

Az információ értelmezésének és feldolgozásának, majd az azokra adott válasznak jelenlegi önkormányzati szervezeti rendszerben, a környező önkormányzatok, az állampolgárok és a helyi önkormányzat viszonyrendszerében van zavar. A helyi önkormányzatok nem készültek, nem készülhettek fel az információs kapuk működtetésére. A környező önkormányzatok közötti kapcsolat rendszer, esetleges. Még akkor is, ha közigazgatási kapcsolat áll fel közöttük. A több célú önkormányzati kistérségi társulás⁴⁶⁰, biztosította ugyan a települések közötti információ áramlás logisztikai útját, de nem volt döntésképes, így működőképes sem. Az együttműködésben résztvevő önkormányzatok a törvény értelmében nem mondhatnak le pénzügyi önállóságukról.⁴⁶¹ Ezért hiába akarták az kistérségi együtt működésben résztvevő önkormányzatok egy adott probléma megoldását, ha csak egyetlen – a legkisebb – önkormányzat is megtagadta a pénzügyi támogatást az ügy elbukott. A problémát nem oldotta meg a 2010. utáni törvénykezés sem. A közös önkormányzati hivatal⁴⁶² létrehozása a lakosság létszámától és nem a települések működési – szolgáltatási kapcsolatától függ. Olyan települések is kerültek a közös önkormányzati hivatal keretében egy rendszerbe, amelyeknek semmi közük egymáshoz. A helyi önkormányzatok szakember ellátottsági szintje emelkedett, de a települések logisztikai együtt működése nem. (3. ábra)

3. ábra. Közös önkormányzati hivatal működési területe

A települési önkormányzatok, illetve a településen élő állampolgárok között a közös önkormányzati hivatal kivételével nincs semmilyen kapcsolat. Az állampolgárok teljesen eltérő irányba járnak dolgozni, iskolába, vagy bármilyen egyéb tevékenység elvégzése érdekében. Ebből következik, hogy a helyi önkormányzatok együttműködési készsége a közös önkormányzati hivatal működtetésében –

⁴⁶⁰ 2004. évi CVII. törvény a települési önkormányzatok többcélú kistérségi társulásáról

⁴⁶¹ 2004. évi CVII. törvény a települési önkormányzatok többcélú kistérségi társulásáról II. fejezet A TELEPÜLÉSI ÖNKORMÁNYZAT A települési önkormányzat feladata, hatásköre, szervei 10. § d) bekezdés

⁴⁶² 2011. évi CLXXXIX. törvény Magyarország helyi önkormányzatairól A polgármesteri hivatal, a megyei önkormányzati hivatal, a közös önkormányzati hivatal 85. §

kötelezően – résztvevő önkormányzatok között eltérő értékű. A helyi önkormányzatok olyan települések önkormányzataival működnek együtt – saját érdekeik alapján – amelyek a helyi önkormányzat területén élő állampolgárok mindennapi érdekeinek megfelel. Azokat a logisztikai információkat érzékelik és értékelik, amelyek érdekeiknek megfelel. A közös önkormányzati hivatal, pedig nem tudja ellátni a feladatát, mert a hivatal működtetésében résztvevő önkormányzatok érdekeik – amelyeket a helyi képviselőtestület feladatánál fogva érvényesíteni akar – ellentétesek, adott esetben kizárják egymást. A közös önkormányzati hivatalt vezető jegyző és munkatársai ambivalens helyzetbe kerülnek:

1. meg kell felelniük a munkáltatói jogot közvetlenül gyakorló – a közös önkormányzati hivatalnak helyet adó – székhely település polgármestere és képviselőtestülete elvárásainak
2. meg kell felelnie a közös önkormányzati hivatal működésében résztvevő minden egyes önkormányzat polgármestere és képviselőtestülete elvárásainak.

Eltérő érdekek esetében ez lehetetlen. Ezért a közös önkormányzati hivatalt vezető jegyző és munkatársai a térségi települések önkormányzatai felől érkező információkat, ha azok ellentétesek a székhely önkormányzatának érdekeivel:

1. nem, vagy nem tudják érzékelni
2. érzékelik, de nem tudják, vagy nem akarják értelmezni
3. értelmezik, de nem tudják, vagy nem akarják kezelni

A törvény lehetőséget ad egy más jellegű térségi együttműködésre a helyi önkormányzatok között. Ez, a társult önkormányzati képviselőtestület.⁴⁶³ Ez azonban a települési önkormányzat autonómiájának korlátozásával jár, ezért általános – teljes körű – önkormányzati társulásról nem, csak egyes önkormányzati tevékenység elvégzésére létrejött önkormányzati társulásról beszélhetünk. Ezért továbbra sem megoldott a térségi önkormányzatok logisztikai kapcsolatának kérdése. Az egyes helyi önkormányzatok képviselő testülete a törvény erejétől fogva nem mondhat le, nem ruházhat át – az együttműködés érdekében – önkormányzati feladatokat, vagy ez nagyfokú autonómia korlátozással – egyes esetekben feladásával – jár.

A helyi önkormányzatok közötti információs logisztikai folyamatok összekapcsolását – a jelenlegi rendszerben – nem tudja átvinni sem helyi, sem területi önkormányzat, mert a törvény által szabályozott tevékenységi lehetőségei ezt nem engedik⁴⁶⁴. (4. ábra)

Területi (megyei) közigazgatás

A közigazgatás logikai rendszere – sajátos működési rendszere következtében – három jól elkülöníthető területre osztható:

1. országos szint
2. helyi önkormányzati – települési szint
3. térségi (megyei és/vagy regionális) közép szint

Az első és a második szint a magyar jogszabályi – közigazgatási logisztikai-működési rendszerben jól meghatározott, közigazgatási funkcióik egyértelműen meghatározottak. A területi önkormányzati közigazgatásnak, azonban a mai magyar közigazgatás rendszerében nincs tényleges szerepe. A kormányzat és a helyi önkormányzatok közötti kapcsolat viszonylatában a szerepét átvették, a megyei kormányhivatalok. A magyarországi önkormányzatok kapcsolatát és működését szabályozó törvényértelmében van ugyan, területfejlesztési, vidékfejlesztési, területrendezési, valamint koordinációs szerepe, de:

- a területfejlesztés, a vidékfejlesztés és a területrendezés az idevonatkozó törvény szerint az országgyűlés és a kormány feladata⁴⁶⁵

⁴⁶³ 2011. évi CLXXXIX. törvény Magyarország helyi önkormányzatairól 56 §

⁴⁶⁴ 2011. évi CLXXXIX. törvény Magyarország helyi önkormányzatairól 27§ 1. bekezdés

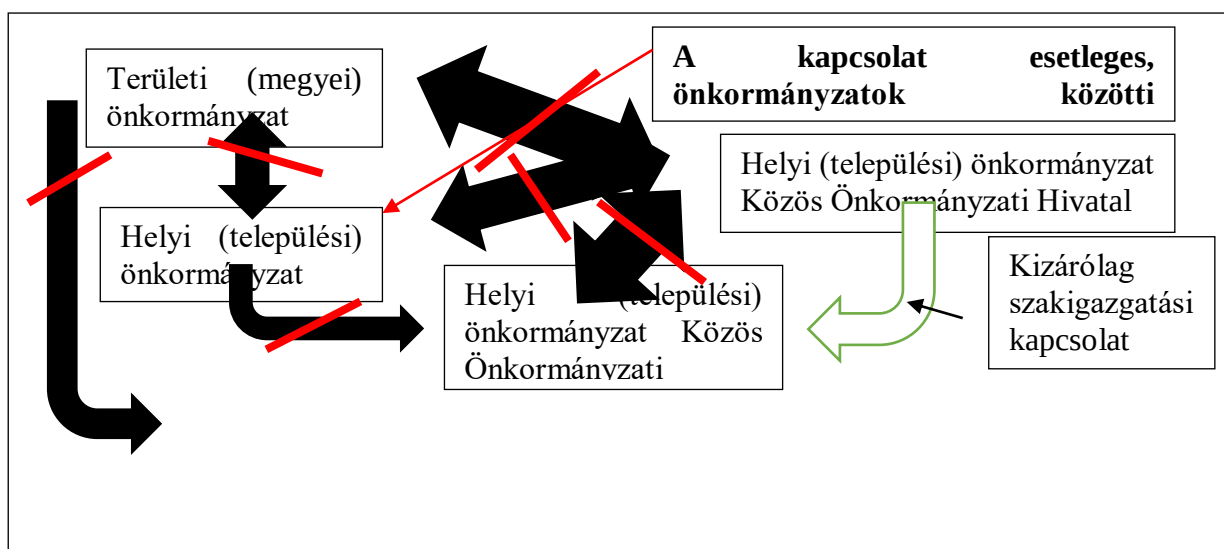
⁴⁶⁵ 1996. évi XXI. törvény a területfejlesztésről és a területrendezésről 6. és 7.§

- a koordináció egy lehetőség és nem azonos egy közigazgatási jogviszonnyal⁴⁶⁶
- a területi (megyei) és a helyi (települési) önkormányzatok között nincs közigazgatási jogviszony

Így a közigazgatás logisztikai rendszerében a térségi kapcsolatok elvesznek.

A regionális közigazgatási felépítés (önálló politikai vezetés, független költségvetés, belső ügyek önálló intézése) Magyarországon nem valósult meg.

A közigazgatás fogalma: „A közigazgatás a végrehajtó hatalomnak az a tevékenysége, amelynek eredményeként a társadalom tagjai és szervezetei magatartását ténylegesen befolyásolja, mégpedig az állami közhatalom (impérium) birtokában végzett döntés előkészítés, döntés, végrehajtás és ellenőrzés során, elkülönült állami szervezet által végzett jogalkalmazás (jogérvényesítés), szervezés és a jogalkotásban való közreműködés által.”⁴⁶⁷

4. ábra. A területi és a helyi önkormányzatok kapcsolat rendszere

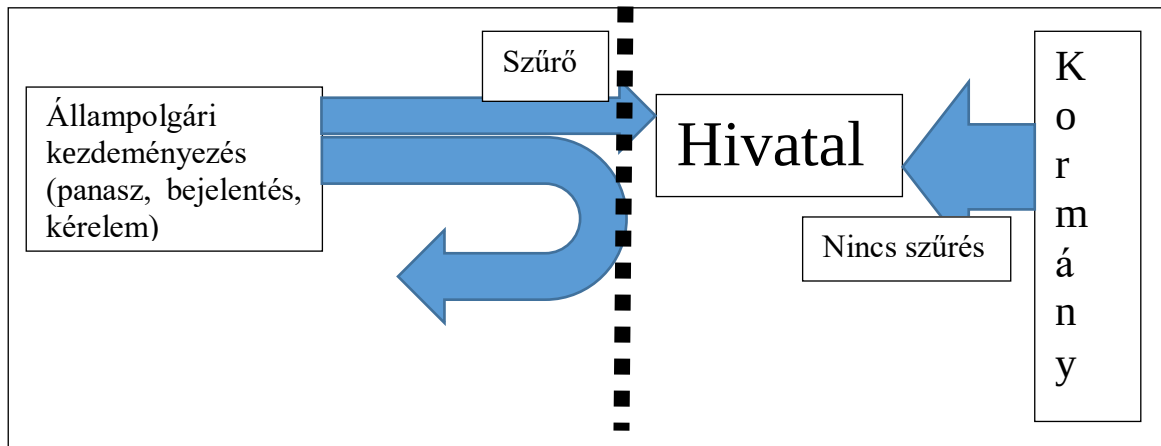
Szerkesztette: Dr. Bajor Tibor 2015. Forrás: 2011. évi CLXXXIX. törvény Magyarország helyi önkormányzatairól

A társadalom tagjai, vagyis az állampolgárok érdekében végzett közösségi szolgáltatás, az, az közszolgáltatás. A közigazgatás nem a kormányzattól az önkormányzatokon át az állampolgárig tartó egyirányú folyamat. Az állampolgár maga is generál közigazgatási aktusokat, azonban már az állampolgárok felől érkező információk észlelésével, de főként az értelmezésével is gondok vannak a közigazgatásban. Az állampolgár kezdeményezését a közigazgatás számára át kell konvertálni formailag és tartalmilag az eljárási követelményeknek megfelelően. Ez gyakorlatilag egy „szűrő”. Minden állampolgári kezdeményezés átesik ezen az eljárás. (jogsabályi megfelelés, forma, cím, hatáskör, jogkör, illetékesség, stb.) Az a kezdeményezés, amelyik nem jut át ezen a szűrőn, a közigazgatás számára elveszett. (5. ábra)

A helyi önkormányzati hivatalba érkezett információ útja logikailag szabályozott. Az érkező információk – a szűrést követően – a helyi önkormányzat által biztosított különböző kapukon érkezik, illetve lép be az önkormányzat igazgatás-logisztikai rendszerébe, ahol az információ:

⁴⁶⁶ Magyarország Alaptörvénye 2011. április 25. A helyi önkormányzatok 31 – 35 cikk

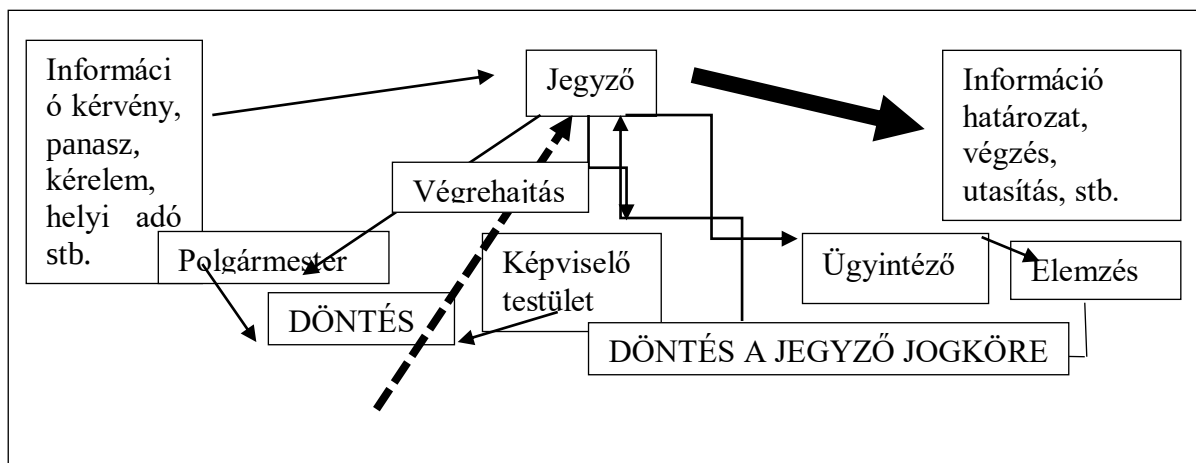
⁴⁶⁷ Nemzeti Közigazgatási Intézet. Közigazgatási Alapvizsga 2012. Közigazgatási Alapismeretek Dr. Gerencsér Balázs

5. ábra. Közigazgatási folyamat
Szerkesztette: Dr. Bajor Tibor 2015

1. a megfelelő helyre a megfelelő időben és formában érkezik. Ez egy ideális eset. A gyakorlatban szinte kizárt, mert az információ minden esetben, különböző szűrőkön keresztül érkezik a végső címzetthez. Az információ minden egyes szűrést követően átforgul, a szűrés céljainak megfelelően erősödnek, illetve halványulnak az információ lényegi összetevői
2. a megfelelő helyre, de nem a megfelelő időben és formában érkezik. Az, az információ, amelyik késve érkezik, már nem tartalmazza a szükséges információt. Az ügyintézés számára közömbös. Ha az információ nem a megfelelő formában érkezik, akkor az érdemi ügyintézés előtt azt át kell a kívánt formára alakítani. Ebben az esetben, már az információ torzulhat.
3. a megfelelő helyre, torzítva érkezik. Az információ eredeti tartalma ismeretlen marad, csak rossz döntés szülehet.
4. nem a megfelelő helyre érkezik. Az információ elveszett.

Az információ feldolgozásának és az információra történő reagálás logisztikai folyamatának valamint annak meghatározó pontjainak – állomásainak – minden esetben meg kell felelnie az információ témájának. Ehhez szükséges egy rugalmas közigazgatás-logisztikai rendszer és a rendszert ismerő és ahhoz alkalmazkodni tudó apparátus. (6. ábra) A jegyző a helyi önkormányzathoz érkező információkat hatás és jogkör alapján osztályozza. Amennyiben az információ tartalma a helyi önkormányzat illetékességét meghaladja, akkor azt a megfelelő jogkörrel rendelkező szervhez továbbítja. Ha a helyi önkormányzat az illetékes, akkor meg kell

6. ábra Információ áramlás a hivatalon belül
Szerkesztette: Dr. Bajor Tibor 2015.

Határoznia a helyi illetékességet. Amennyiben a döntés a polgármester, vagy a képviselőtestület jogköre, akkor a jegyző döntésre előkészíti az információt a megfelelő szervnek és a döntést követően, a döntést végrehajtja. Ha a döntés a jegyző jogköre, akkor az információt továbbítja a megfelelő ügyintézőhöz, aki az információt elemzi, véleményezi, és megoldási javaslatot tesz a jegyző felé. A döntést követően a végrehajtás visszakerül az ügyintézőhöz.

A közigazgatási információs logikai rendszerben a kormányzat és a helyi önkormányzatok és az állampolgárok közötti kapcsolat kiépült. Az önkormányzatok közötti információ logisztikai útja esetleges. A térségi önkormányzati információs rendszer, jelenleg nem épült ki, illetve nincs közigazgatási jellege.

Magyarországon a közigazgatás államigazgatási logisztikai folyamata megoldott, azonban az önkormányzati közigazgatás logisztikai folyamata szakaszos. Az önkormányzati oldal egysége hiányos

Felhasznált irodalom:

- 1949. évi XX. törvény Magyar Köztársaság Alkotmánya
- 1971. évi I. törvény a tanácsokról
- 1983. évi 26. számú törvényerejű rendelet a tanácsokról szóló 1971. évi I. törvény módosításáról és egyes tanácsi hatáskörök rendezéséről.
- 1990. évi LXV. törvény a helyi önkormányzatokról
- 1990. évi XC. törvény a köztársasági megbízott jogállásáról, hivataláról és egyes feladatairól.
- 1994. évi LXIII. törvény a helyi önkormányzatokról szóló 1990. évi LXV. törvény módosításáról
- 1996. évi XXI. törvény a területfejlesztésről és a területrendezésről 2011. évi CLXXXIX. törvény Magyarország helyi önkormányzatairól
- 256/2000. (XII. 26.) Korm. rendelet az okmányirodák kijelöléséről és illetékességi területéről
- 2004. évi CVII. törvény a települési önkormányzatok többcélú kistérségi társulásáról
- 2004. évi CXL. törvény a közigazgatási hatósági eljárás és szolgáltatás általános szabályairól
- 13/2005. (X.27.) IHM rendelet a *Papíralapú dokumentumok elektronikus úton történő másolat készítésének szabályai*
- 24/2006. (IV.29.) BM-IHM-NKÖM együttes rendelet a *közfeladatot ellátó szerveknél alkalmazható iratkezelési szoftverekkel szemben támasztott követelményekről*
- 24/2006. (IV.29.) BM-IHM-NKÖM együttes rendelet a *közfeladatot ellátó szerveknél alkalmazható iratkezelési szoftverekkel szemben támasztott követelményekről*
- 2010. évi CXXVI. törvény a fővárosi és megyei kormányhivatalokról, valamint a fővárosi és megyei kormányhivatalok kialakításával és a területi integrációval összefüggő törvénymódosításokról
- Magyarország Alaptörvénye 2011. április 25.
- 515/2013. (XII. 30.) Korm. rendelet a kormányablakokról
- dr. Bajor Tibor – Kiss Dorottya Logisztikai folyamatok a közigazgatásban Magyar Logisztikai Évkönyv 2013. Magyar Logisztikai Egyesület 2012. december 13. ISSN 1218-3849
- Balázs István a *Gondolatok a regionalizációról* c. írásában (in. *Közigazgatási Füzetek*, 1993 / 10. sz. 157. old.
- Dr. Budai Balázs: Az e - közigazgatás elmélete, Akadémia Kiadó, 2009.
- eEurope, An Information Society For All, Communication on a Commission Initiative for the Special European Council of Lisbon, 23 and 24 March 2000.
- Illyés Roland – Serfőző Henrik: E – Government Tanulmányok XXXII. *Elektronikus ügyiratkezelés gyakorlata*, E – Government Alapítvány 2009.
- Járás – kistérség, In: Dr. Buday Sántha Attila – Dr. Erdősi Ferenc – Dr. Horváth Gyula „Régiók fejlesztése” TÁMOP – 4.2.1. B- 10/2 KONV – 2010-0002 PROJEKT KUTATÁSZÁRÓ KONFERENCIA PÉCS, 2013. MÁJUS 23-24. II. kötet 192-201. old. Pécs 2013. ISBN 978-963-530-2

- A közigazgatás változásai. Magyar Logisztikai Évkönyv 2015. Főszerkesztő: Dr. Duleba Szabolcs, Magyar Logisztika Egyesület 2014. 200 -208. p. ISSN 1218-3849
- Lapsánszky András: A közszolgáltatás fogalmának, tartalmának, tagolásának általános alapjai a hírközlési szolgáltatási rendszer mintáján keresztül, in Jog, Állam, Politika, 2009/3. szám
- Nemzeti Közigazgatási Intézet. Közigazgatási Alapvizsga Közigazgatási Alapismeretek 2012. január 31. második, javított kiadás
- Némon Zoltán – Sebestyén László – Vörösmarty Gyöngyi: *Logisztika. Folyamatok az ellátási láncban*, Kereskedelmi és Idegenforgalmi Továbbképző Kft., 155 – 161. oldal
- Pálné Kovács Ilona Regionális politika és közigazgatás Dialóg – Campus Kiadó Pécs – Budapest 2001. 35. old.
- Somlyódy Péter Edit: Önkormányzati integráció és helyi közigazgatás Dialóg – Campus Kiadó, Budapest – Pécs 2003. 255. oldal

Farkas István József⁴⁶⁸: Alternatív gazdaságok és pénzek a Kárpát-medencében

Absztrakt: Magyarország gazdasági szempontból az elmúlt 6-8 évben egyre távolabb került Európa nyugati felétől. Ezt igazolni látszik, hogy az elemzők már leplezetlenül és tényként beszélnek a nagyon megromlott bizalmi viszonyról, ami a kis- és középvállalkozások és a gazdaságpolitika között fennáll. Orbánia politikai csapata nem akar szembenézni a valós helyzettel, minden figyelmét a klientúra erősítésére, a még működő termelő erők kisajátítására összpontosítja. Ebben a környezetben kell megtalálni vagy megteremteni azokat a feltételeket, amelyekkel a szabályozók ellenére kitermelhető lehetne legalább a létfenntartás költsége minden alkalmazottnak. Önellentmondásos gazdaságélénkítő programok és populisták kapkodás jellemzi a gazdaság irányítását, már, ha irányításnak lehet nevezni Orbán „gazdasági szabadságharcát”, miközben az istenadta nép lecsúszó egzisztenciái korgó gyomorral várják a pénteki ingyen kosztot a nagy forgalmú aluljárókban. Az MNB akadályozni igyekszik a fogyasztói árak csökkenését, mert ha egyszer elkezdődik egy deflációs periódus – mondják – akkor annak nagyon nehéz véget vetni. Van ebből a káoszból kiút? Lehet ésszerű, ám hatékony lépésekkel megkerülni a szakadék szélét, és legalább meredek süllyedésbe váltani a függőleges zuhanórepülést?

Felvezető gondolatok

Válságok pedig vannak

Megint begyűrűzött. A sokadik válság már minden szinten az országhatáron belül veti hullámain, és az embereknek ezúttal is elégük van a gazdaság évek óta húzódo „bajaiból”. Az idézőjel talán azért elengedhetetlen, mert manapság a magyarnak mondható termelő egység olyan ritkaság, mint bolondok aranyában a színarany. Nemcsak a neves gazdasági elemzők sziporkáiban, de már a mikro-vállalkozásoktól a behemót üzemekig is, egyre többen jutnak arra a következtetésre, hogy a jelenlegi irányadó hatalmi körök képtelenek kiszámítható, nyugodt gazdasági környezetet nyújtani. Már, ha a körök akarata egyezne az elérendő cél tekintetében. Jelen hektikus környezetben minden valódi értéket előállító saját találékonyságára és kreativitására épít, ám aki jogkövető lenne, akit köt a szabályozók béklyója, képtelen saját lábára állni. Pedig óriásplakátok özönvízszerű áradata hirdeti: „Magyarország jobban teljesít”. És igen, a magyar már megint jobban teljesít! A túlélésben!

Az Európai Unió a szociális gazdaság tervezetét, mint a XXI. századba átvezető fejlődési út egyikét vázolta fel, és intézményesítésére, fejlesztésére nagy hangsúlyt fektetett az elmúlt évtizedben. Felismerve a magyar társadalom geopolitikai, szociális és gazdasági helyzetének különlegességét, egy civil szerveződés szociális gazdaságok szövetségét hozza létre, amely a makrogazdaság szereplőinek egyik alanyaként, egy sajátos „társasági forma” keretében a közösségi, az önkéntes és a vállalkozási tevékenységek széles skáláját fogja össze. Szemben más gazdasági társaságokkal, elsődleges célja nem a nyereség, vagy a fenntartható fejlődés hajszolása, hanem a közösségi élet, az oktatás, a kultúra, a foglalkoztatási igények, és a fenntartható „lét” minőségi egyensúlyának megteremtése.

Kilábalunk ha...

Ismeretes, az Európai Unió vállalása, hogy 2020-ig 20%-kal csökkenteni kívánja a vetített energiafelhasználást. (Minő magasztos frazeológia!) Tény, hogy a világ népessége 1961 és 2007 között megduplázódott. De az is tény, hogy ekkora ugrással a Föld mezőgazdasági termelése sziszifuszi erőfeszítéssel sem képes lépést tartani. A klímaváltozás további jelentős bizonytalansági tényező a élelmiszer-termelés folyamatosságának biztosítása terén. Bár elemzők erre a kijelentésre nagyokat „hümmögnek”. Többen a fenntartható fejlődésben, mások a természetes források

⁴⁶⁸ Prof., PhD, Wekerle Sándor Üzleti Főiskola, Jázmin u. 10. 1083 Budapest, Magyarország, e-mail: fjozsef99@yahoo.com

hatékonyabb kihasználásában (értsd kimerítésében), néhányan pedig a Föld és az ember viszonyának újraértékelésben keresgélnek, illetve vélik megtalálni a „bölcsek követét”.

Gondoljunk most csak az élelmi anyagokra. Az ellátandók és ellátók közötti egyensúly fenntartására megoldást keresvén, több projekt a megvalósulás fázisába lépett. Van, amelyik beruházás igényes, van, amelyik önszerveződő, önellátó tömörülés. Ilyen például a 2002. év világdíjasa: az Energy Farm System, az AKASA, a Hangya Szociális Szövetkezeti rendszerek vagy a határokon átnyúló Regionális Termelőszövetkezetek projektje. Úgy tűnik, ezek mindegyike a természettel harmóniában működve képes biztosítani a klíma- és környezetvédelmi szempontok érvényesülése mellett is a fenntartható, biztos pénzügyi alapokon nyugvó zöld-energia ellátást, sőt, melléktermékként képes bioenergia-hordozót, takarmány-alapanyagot is termelni. Ezek a szervezetek a mezőgazdasági tevékenységbe integrálják az agrárium és a saját maguk által megtermelt fő- és melléktermékeket, továbbá, de nem utolsósorban, termőhelyi környezetben megvalósuló energiagazdálkodást folytatnak.

Hogyan? Mert manapság még a pénzhez is pénz kell. Magad uram, ha szolgád nincsen – tartja a mondás. Mert a fent elhangzottakat a helyi önkormányzatok fő tevékenységei közé lehetne emelni, ahol a helyi emberek a helyi érdekeket, a helyi lehetőségekhez tudják igazítani, hogy az emberek jó minőségű élet- és munkakörnyezetének megteremtésére irányuló erőfeszítés eredménye helyben maradjon. Az Orbán-kormány törvényeivel és gazdaságszervezésével mára leszakította magát mind a valós magyar értékteremtő – valójában leértékelt maradék, de még mindig termelő környezettől, mind a nemzetközi globalizációs gazdasági környezettől, és úgy látszik, hogy az a társadalmi erő, ami a hatalmon lévőket rákényszeríthetné a helyzet tényleges konszolidálására, pusztába kiáltja igazát. Ugyanis a negyedik alaptörvény-módosítással saját magukat is bezárták egy bonthatatlan körbe, ahonnan mind a vezetők, mind a vezetettek kitörése jogi alapon ellehetetlenült.

A helyi önkormányzatok törvényességi felügyeletének részletes szabályairól szóló 119/2012. (VI. 26.) Korm. rendelet szerint az önkormányzatok üléseinek jegyzőkönyveit és rendeleteiket a kormányhivatal részére kötelesek megküldeni. Bár az önkormányzatiság elve ettől még nem sérülne, a kormányhivatalnak a fenti jogkörökkel való felruházásával totálisan korlátozzák a helyi vezetők cselekvőképességét. Az előírásokból mutatóba néhány:

- „• előírja az önkormányzat rendelet-felterjesztési kötelezettségét;
- biztosítja a kormányhivatal részére az önkormányzat rendeletének bíróság általi felülvizsgálata kezdeményezésének lehetőségét jogszabálysértés esetében;
- a kormányhivatal részére a helyi önkormányzat törvényen alapuló rendeletalkotási, illetve határozathozatali kötelezettségének elmulasztása esetében a mulasztás bíróság általi megállapításának kezdeményezésének lehetőségét;
- valamint a törvényen alapuló rendeletalkotási, illetve határozathozatali kötelezettség elmulasztása esetén bíróság általi kötelezést követően mulasztott aktus kormányhivatal általi pótlásának bíróság általi elrendelését.” Stb.

A kormányhivatal eljárása kiterjed a helyi önkormányzat

- „• szervezetének, működésének, döntéshozatali eljárásának jogszerűsége;
- döntéseinek (rendelet, határozat) jogszerűsége;
- törvényen alapuló jogalkotási, valamint jogszabályon alapuló döntési és feladat-ellátási (közzolgáltatási) kötelezettsége teljesítésének vizsgálatára.”

(dr. Belányi Márta: A törvényességi felügyelet szabályozása és szakmai irányítása)

Ez még az együgyű ember számára is egyértelműsíti a jogi helyzetet – feltéve, ha képes értelmezni a szöveget. (Megjegyzés: Az új önkormányzati törvény első évében 15.325 észlelt jogszabálysértést rögzítettek.)

Alternatív pénzek

Ismét eljutottunk a pénzhez. Sokan fejtegetik, hogy a Keynes nevével fémjelzett, majd a modern monetarista irányzat által megfejelt pénzrendszer alapvetően embertelen. De nem a működő pénzrendszer elméleti és politikai kézbentartására kellene fordítani a legnagyobb energiát.

Manapság, úton-útfélen a piaci szabályozás, a verseny, a küzdés szükségessége mutatja a követendő irányt, de létezhet egy helyi elgondolásokra alapozott irányítási rendszer is, ahol a természeti erőforrások és a termelési erő egyaránt a helyi vezető irányítása alatt van. Egy kevéske konvertálható eszközre, pénze volna szükség. Ha a vezetők elszakadtak a vezetettektől, akkor a vezetettek magukhoz vonhatják létük fenntartására fordított energiáik irányítását. Önmaguk gazdálkodhatnak a rendelkezésre álló pénzeszközökkel.

Ám a helyi önkormányzatok pénzügye központilag irányított, és ha egy helyi vezérő testület tevékenysége a mértékadó körök szemében fekete barika, nos, ez keserű tapasztalattal és mértéktelen pénzelvonással jár. Van valami ebben a pénzben, amit nem az irányít, aki éppen birtokolja azt, amit bizonyos körök önnön érdekük szerint hol ráaggatnak, hol leemelnek róla. Van valami ebben a mindent uraló pénzügyi szabályrendszerben, ami mindig egyazon célirányba tereli az értéktöbbletet, ami a pénz rendelkezésre állását korlátok közé szorítja, ami az értékét hol így, hol úgy szabja, és mindezt teljesen függetlenül a valós emberi, sőt, az aktuális természeti környezettől.

Azt tartja a pénzügyi tudomány, hogy mindenféle kereskedelemhez és a termelési tényezők nemzetközi áramlásához, az áruk, szolgáltatások és a termelési tényezők pontos ármeghatározására van szükség. Az ár meghatározásához pedig valamilyen árfolyamhoz igazított pénz kell. Az árfolyam egy adott állam hivatalos fizetőeszközét más államok fizetőeszközéhez vagy egyéb értékmérőkhöz (például aranyhoz) viszonyítva állapítja meg, kifejezi az adott gazdaság teljesítményének változását a viszonyítási ponthoz mérten. Az árfolyam megadható valutaárfolyamban és devizaárfolyamban. Valutaárfolyam alatt értendő egy adott gazdaság készpénzben megjelenő nemzeti fizetőeszközének árfolyama, míg a devizaárfolyam az adott nemzetgazdaság fizetőeszközével (valutájával) szemben fennálló számlakövetelés. Tehát a valuta egy nemzetgazdaságban fizetésre használatos készpénz, a deviza pedig számlapénz. Egyszer volt, másszor nem. Egyszer pénz, másszor számla. Mint a mesében. A pénz elméleti értéke túlnőtt az ember biológiai erején. Ha belegondolunk, már a józan ész logikáját meghaladó bonyolultságra nőtte ki magát az értékének meghatározása. Mára olyan nevekkel, jelzőkkel és tulajdonságokkal cicomázták fel, hogy akár fizikailag megnyilvánult érme/bankjegy, akár csak a „jövök neked annyival” ígérvény (számlapénz, elektronikus bankszámla), már teremő erőként lép fel. Pedig a pénz „döglött ló patkója”. Még a föld-mélyi takarítók, a lebontó baktériumoknak sem kell, mert bár a ló patáját ammónia jelenlétében le lehet bontani, a rajta ékeskedő patkóra legfeljebb a rozsda nyújtja be igényét (már, ha nem kezelték „fobizánnal”). Pedig, amíg viselője élt, a patka nélkülözhetetlen szolgálatot nyújtott. Mint a pénz. Amíg arra használták, amire teremtették, biztosan tartotta a megegyezett értéket, becses eszköz volt. Vagy mégsem? Hiszen a pénz még önmaga belső értékét sem képes előállítani, ráadásul a neki tulajdonított értéket „valaki” csupán ráolvasással nevezte meg. Éppen most. Mert holnap már nem annyi lesz. Mert a pénznek időértéke is van. Mert valakik leszögezték, hogy „a korábban rendelkezésre álló pénz értékesebb, mint a később rendelkezésre álló.” Mert a jövőbeni pénzáramlások az öreg pénz önteremtését ígérik. Mert a pénz jövőbeni értéke a jelenérték kamatos kamattal megnövelt értéke: $[FV = PV \times (1+r)^t]$.

A pénz mint értékközvetítő eszköz még mindig döntő befolyással uralja a gazdaságok működését. Valójában a jövőbeni érték követelésének bevezetése a kritikus pont. Kroiszosz (Krózus), Lüdia királya – az első bizonyítottan értékhordozóként bevezetett eszköz kibocsájtója – óta folyamatosan polémia tárgya volt a pénz értékének meghatározása. Mert a pénz spekulatív értéke (jelen-, jövőbeni-, diszkontált érték, a kézben tartott „papírfecni” vagy fémdarab) nem azt az értéket hordozza, amit akkor és ott mutat, nem azt a gazdasági potenciált, kulturális értéket, biológiai erőt hordozza, amit éppen leolvassunk róla. A pénzügyi spekulánsok valójában fejre állították a természeti törvényeket, mert a pénz kibocsájtója a kiadás pillanatában még nem létező egységnyi értéket rendelte magához az eszközhöz, amit jövőbeni értéknek neveztek el. Bár a természetben minden létező hordozza ezt a tulajdonságot, de a lét valóságában az életciklus előrehaladtával csökken a maradék létben letölthető idő (amortizációnak is nevezik), ám a pénz jövőbeni értéke ennek éppen a fordítottját produkálja. Minél öregebb, annál értékesebb. A pénzpiac irányítói (FED) ezért tartják maguknál a pénz kibocsájtásának kizárólagos jogát, és tiltják ezt mindenki másnak.

A pénz a hatalom egyfajta mércéje lett. Természetellenes növekedését mára természetesnek tartják, ezért lassan minden, a pénzzel összefüggésbe hozható területen kívánatos a fenntartható növekedés ideája. Mert ahogy a pénz értéke növekszik, úgy hitük szerint a természeti törvények átírhatósága saját hatáskörbe vonható. A diktatúra melegágya ez, mégis nagyon kevesen jutnak el oda, hogy a fennálló pénzürelmi diktatúrát alapjaiban akarják elvetni, és olyan értékhordozó rendszert akarnak kiépíteni, amelyben követhetetlenül bonyolult számítások, több tucat oldalas szerződések, fedezetek, igazolások, biztosítások és kamatok mellőzésével, mintegy azonnal bocsájtának rendelkezésre a szükséges mennyiségű, állandó értékű csereanyagot, a pénzt.

Próbálkozások pedig vannak

A pénz gyakorlatilag minden embernek mást jelent. A beszélt nyelvek sem találnak közös megnevezésre alkalmas kifejezést, ami nyilvánvalóvá teszi a pénz valójának bizonytalan meghatározását. Látjuk, hogy az elnevezések még egy nyelven belül sem írják le az egyértelmű jelentéstartalmat: oroszban: gyenygi (деньги), gyenyeg (денег), moneta (монета), angolban: money, needful, pelf, chink; franciában: [monnaie](#), [banque](#), [oseille](#), [graisse](#); spanyolban: astilla, baro, trigo, dinero; németben: Geld, Zwirn, Mops, Miete; és a magyar megnevezésekből néhány: bankjegy, bankó, della, dohány, érme, guba, készpénz, lepedő, lé, lóvé, lovetta, mani, peták, rongy, steksz, suska, zsozso, zseton, zse stb. Elgondolkodtató, hogy az emberiség kifejezésvilága mennyi képzetet tud alkotni egyetlen fogalom köré, anélkül, hogy a megjelölt létező tényleges jelentését korlátozná.

A jelentéstartalom körüli anomáliák legjobb példája a lokális pénzek használata. A lokális pénzt olyan alternatív fizetőeszközként határozzák meg, amely egy működő gazdaság aktív fizetőeszköze mellett, meghatározott körben, egy településen vagy egy tágabb régióban az érték tartó csere-eszköz szerepét tölti be. A meghatározás nagyon erős körülírást kíván megjeleníteni, de ha a helyi pénz értékének meghatározása és annak érték tartása kerül szóba, a módszereket tekintve itt is a virágos rét szintobzódásához hasonló jelenséget tapasztalhatunk. A jelenérték-meghatározás ad hoc jellegű vagy egy forgalomban lévő pénzhez kötött, a fedezet még látszólagos formájában sem felmutatható, és a kibocsájtó maga sem mindig tudja, mennyi is az annyi – mármint a forgalomban lévő eszköz szükséges és elégséges mennyisége. A helyi pénz manapság nyomtatott pénzjegyek, plasztikkártyák, váltók formájában jelenik meg. Értékstabilizálónak esetenként aranylapot öntenek bele (a Magyar Mátrix Kft., avagy Hunnio Zrt. pénzhelyettesítője), de létezik csak elektronikusan működő helyi pénz is. Abban különbözik a hivatalos fizetőeszköztől, hogy ez visszautasítható, nincs törvényi felügyelete (bár e téren a törvényi környezet legitimitását is vizsgálni kellene), önkéntes alapon csatlakoznak hozzá egy adott csoport tagjai és az elfogadóhelyek is e csoport tagjai közül kerülnek ki. A kibocsájtó lehet önkormányzat, vállalkozások egy csoportja, vagy civilek, civilszervezetek, de a helyi pénz nem váltható tetszőlegesen fizetőeszközzé.

Hír (volt): „2013. február 20-án fél éves előkészítés után Budapesten megalakult a **Helyi Pénzek Szövetsége**. A kékfrankot, a balatoni és a Bocsikai koronát kibocsájtó szervezetek vezetőinek célja, hogy kicseréljék tapasztalataikat, segítsék a saját és más utalványok biztonságos használatát, hatékonyságát, illetve a működési szabályok kidolgozását. Több terv van hasonlóké bevezetésére, ilyen terv a Mosoni Korona, a Debreceni Fantallér, Kiskőrösi Korona, és a Pécsi Korona bevezetése is.”
(<http://www.balatonikorona.hu/hirek/70-letrejtott-a-helyi-penzek-szovetsege>)

A helyi pénzek legnagyobb problémája a pénz jogállása. Milyen jogrend határozza meg a kibocsájtását, az értéke mértékét, a mértéke ugrásait, a forgalomban tartás szakaszait, a forgathatóságot, a beválthatóságot, a cserélhetőséget? Sajnos nem szabadulunk, egy rakás természetellenes szabály meghatározása szükséges, amit nem ismerhet minden helyi pénz-használó. Ez pedig tálcán kínálja a visszaélés lehetőségét.

A pénz tőkésítésének kiiktatására egy klasszikus kísérlet a Gesell-féle „Freigeld” (szabadpénz). Az 1890-es években Silvio Gesell, belga-német származású, akkoriban Argentínában élő üzletember megoldást keresett az argentin gazdaságra ható pénzügyi bizonytalanságok kikerülésére. Azt vizsgálta, hogy egy nemzeti fizetőeszköz számára mi az előnyösebb: az aranystandardhoz kötött

érték-megállapítás vagy a Peel-törvény szerinti értékmegőrzés. (Peel-törvény: a bankok csak a birtokukban lévő aranymennységeknek megfelelő mennyiségű bankjegyet hozhatnak forgalomba). Ehhez még hozzávette azt a kérdést is, hogy miként lehetne meghatározni egy gazdaság optimális működéséhez szükséges pénzmennyiséget – de főleg arról értekezett, hogy milyen alternatív rendszerben lehet egy hivatalos pénz értékét hosszabb távon is állandó szinten tartani, mihez kellene kötni egy nemzeti fizetőeszköz alapegységének értékét. Gondolatait **„A természetes gazdasági rend”** („Die Natürliche Wirtschaftsordnung”) címmel írta meg. Ebben többek között kifejti, hogy a pénz forgási sebessége meghatározza a felhalmozás lehetőségét. Elgondolása alapján, ha a kibocsátott pénz egysége adott időkorlátok között tartja csak az értékét, pl. egy hónap, akkor a fizetőeszköz reálértékét havonta meg kell újítani, aminek költségét a kincstárba kell befizetni. A kincstár igazolást ad ki bélyeg formájában, amit rá kell ragasztani a pénzre. Ennek elmulasztása értékcsökkenéssel jár. Ez a módszer a felhalmozás ellen dolgozik. Gesell pénzügyi rendszerrel kapcsolatos javaslatait az 1920-as, 30-as években bevezették Németországban, Ausztriában és az Egyesült Államokban is. A nemzeti bankok (már megint a bankok!) azonban idővel minden kísérletet jogellenesnek minősítettek és betiltattak. Vegyük észre, hogy a bank már törvényi fellépésre is képes! Gesell a Freigeld mellett javaslatot tett egy nemzetek felett álló, semleges világpénz kibocsátására is, ami lehetőséget teremtett volna a szabadkereskedelmi kapcsolatok spekuláció-mentes kiegyenlítődére. Egyelőre azonban az 1844-ben bevezetett Peel-törvény, majd 1914-től a kompetitív leértékelések és 1944-től a Bretton-Woods-féle érték-konvertibilitás nyomta rá bélyegét a pénz értékének meghatározására. Ezután jött a 71-es olajválság, a lebegővaluta-rendszerek újbóli megjelenése, a rögzített rendszerek ismételt előretörése, 79-től az ERM-éra (európai árfolyam-mechanizmus), egyelőre a kelet-európai országok nélkül, majd 1990-től az árfolyam-alapú stabilizáció, vagy az alulértékelt devizára alapozott, exportvezérelt növekedésre és a jelentős tartalékképzésre épülő érték-meghatározó módszer. És még egy fordulat: 2000-ben a GMU (gazdasági és monetáris unió) + az ERM2. Ám a tapasztalat azt mutatja, hogy valami még mindig nincs rendjén. A jövőérték követelése még erőszakosabb módon nyilvánult meg, bár elemzők már rámutattak arra, hogy természetellenes az az elvárás, hogy a pénz önvalójából sokasodni tudjon - ez már a kapzsiság magasiskolája. Ha van a bankban számlapénzem, azt a bank kiadhatja kamatra. Mennyi most a kereskedelmi kamat? 18-45,9%. Mennyit kapok én a számlámon tartott pénzemért, ahova törvényi előírás alapján köteles vagyok utaltatni a munkabéremet, ráadásul még a számlavezetési díjat és az egyéb banki költségeket is levonják belőle? A látra szóló éves kamat 0,1% és 2,5 % között mozog. Ez a fedezet nélküli pénzteremtés tudománya. Gesell elképzelése, a „szabadpénz” rövid időre gátat vetett a pénz tőkésítési folyamatának, ugyanakkor megmutatta a nyugati pénzkultúra uzsorára épülő embertelenségét. Egy pillanatra tekintsünk csaknem 800 évvel korábbra, 1222-be. II. András „alkotmánymódosító” bullája, az Aranybulla XXIII. pontja a következőket tartalmazza:

„A mi új pénzünk esztendeig tartson, húsvétől húsvétig, s a dénár olyan legyen, minő volt Béla király idejében.”

A szabadpénz őse. A jövőérték kerékbe törése. Bár Gesell az értékfordulót havi terminusokban határozta meg, a gondolat minimum 650 évvel korábban már megfogalmazódott. Egy állítólag nomád, lóháton száguldozó, bőgatyás, műveletlen közösség köreiben. Akik nem túrték a pénzváltók és bankárok kapzsiságát és népnymorító uzsoráját. Az egyenes tartást pedig nem a szlávoktól tanulta ekeszarv mögött állva, ahogyan az Glatz akadémikus hagymázás agyából kipattant. Már akkor is kísérleteztek a munkanélküli jövedelemszerzéssel, de a józan ész felülkerekedett a hamisságon.

A pénz egy lehetséges fogalmi meghatározása

Nincs egységes meghatározás. Minden leírást az elvárások szerteágazó szövevénye jellemez, nincsenek pontosan felállított kritériumok, és minden levezetés a pénz profittermelő tulajdonságait helyezi előtérbe. Ez sokkal inkább a mohóság mértékét fejezi ki, mintsem a pénz fogalmának tényleges meghatározásáról szólna.

A klasszikus felvezetés szerint a pénz funkcióit az alábbi sorba rendezhetjük:

i. Értékmérő

A pénz közvetíti a cserét, méri az áru értékét, vagyis a termékek árait a pénzen keresztül határozzuk meg - mondja a pénzügyi kisokos.

Most figyelmen kívül hagyva minden gazdaság-politikai elméletet, tekintsük csak a tényleges valóságot: ma a pénz érték meghatározó szerepe a minden szabályt áthágó kapzsiság fokmérője. Egy áru értékét pénzformában megadni annyi, mint kötetlen ár-képzési művelettel elszakítani a valós csereértékétől. Vegyük hétköznapi példának egy kimondottan jó minőségű sportcipő árát, ami legyen x egységnyi pénz. Tüntessük fel rajta egy nagyon elismert márka jelét, és ezután a cipő ára xy , ahol x az eredeti ár márkajelzés nélkül, y szorzó pedig a márkanévtől függően 1,0-tól 5,5-ig bármi lehet. Adott esetben a gyártó és a minőség változatlan, az ár azonban egy megfoghatatlan, értelmezhetetlen hatást közvetít. Úgy fest, hogy nem helytálló a megállapítás, mely szerint a pénz az áru értékét méri. (Megjegyzés: Azonos időpillanatban, 1kg kenyér itt 180 egység, ott 360 egység. Most akkor minek az értékét közvetítette egyik, illetve másik esetben a pénz?)

ii. Forgalmazó eszköz

Az áruk forgalmában a tranzakciók a pénz segítségével bonyolódnak le. A pénz és az áru azonos időben, de ellentétesen mozog - mondja a pénzügyi nagyokos.

Röviden: a pénz az áru értékformája. Megjegyzés: itt már nincs elkülönítve az áru használati és csereértéke. „Az érték az a csereviszony, amely egy dolog és egy másik dolog, egy termék bizonyos mennyisége és egy másik termék bizonyos mennyisége között fennáll”.

(Le Trosne: „De l'intérêt social”. „Physiocrates”. Daire, 1846 pp 889.)

Továbbá: ebben a formában a pénz szerepe forgalmazó eszközként a tranzakció támogatása. Az áru tényleges értékéhez már semmi köze, mert elfedi az előállítási költséget – az áru valódi értékét – a nagy- és kiskereskedelmi árrést, a forgalmi adót és az egyéb ráakódó költségeket – például az üzletbe szállítási, a raktározási, kiállítási költséget. A pénz forgalmazási funkcióját inkább törvényesített rablás névvel kellene illetni, miután az összes itt felsorolt költség megállapítása rövid és hosszútávon egyaránt önkényes.

iii. Fizetési eszköz

A pénz és az áru eltérő időben ellentétesen mozog. Tehát a pénzmozgás nem jár együtt az áru mozgásával - mondja a pénzügyi főokos.

Már nem is definícióval „etetik” a közembert, csak tulajdonságokat csillantanak meg. Tegyük fel, hogy itt csereeszköznek kell értelmeznünk a pénzt. Ha nem készpénzzel fizetünk, hanem például kártyás fizetési módot alkalmazunk egy áru ellenértékének kiegyenlítésére, csakugyan nem a pénz mozog, hanem egy üzenet megy a banknak, hogy a számlám terhére az eladó számláján könyvjóváírás történjen, amit majd egy harmadik fél, a Bankközi Zsíró Rendszer (BZSR) mögött álló GIRO Elszámolásforgalmi Rt. végeztet el. Szóval még egy valaki vagy valami beállt a sorba, hogy egy kicsit „megmammogja” a pénzt, vagy csináljon vele valamit. Mert bár a „giro” rendszernek van egy 4 órás elszámolási kötelezettsége, az éjszakai elszámolási mód (BKR IG1 szabvány) keretében „a klíringtagok tárgynapi megbízásait a tárgynapot megelőző munkanap délutántól, a tárgynap hajnaláig (kivéve, ha a tárgynapot megelőző munkanap után munkaszüneti nap következik, mert akkor a munkanapot megelőző munkaszüneti nap hajnaláig) a BKR Üzletszabályzatában meghatározott időkeretben nyújthatják be”. Hogy a kieső időben mi történik a pénzzel, azt csak a jólsten tudja... Vagy más?

Ha a pénz valódi fizető eszköz lenne, akkor kizárólagosan a kereskedelmi tranzakciók segítőjeként lehetne használni. Ezzel szemben a pénz a spekuláció eszközévé lett.

iv. Felhalmozási eszköz

A vagyon felhalmozódásának egyik formája a pénz tartalékolása. Alkalmas arra, hogy a felhalmozás eszköze legyen, ezért állandó igény, hogy stabil, ne csökkenő értékű legyen - állítja pénzügyi zseni.

Helyesebb lenne a pénzt tőkeképzési eszköznek nevezni. A pillanatnyi értékét pedig a jövőérték-számítással vagy diszkontálással számítgatják. Az értéktartást pedig a ráta, az alap- és a kereskedelmi kamat nivellálásával oldják meg. Ilyen körülmények között a pénz nominális értéke a tőkekihelyezéskor kap szerepet, miután a pénzügyi mágusok sikeresen leválasztottak róla minden valós értékviszonyt, elfedtek minden erkölcsi megkötést és felruházták az önsokszorozó tulajdonsággal. Ismét tetten érhető a ködösítés forrása.

A kiút (mert van kitörési lehetőség)

Már szóltunk arról, hogy a felhalmozás, vagyis az üzérkedő tőkeképzés ellen olyan pénz bevezetése szükséges – ha egyáltalán szükség van pénzre – amely a pénz értékét kézzel fogható értékfordozóként határozza meg. Próbálkozzunk egy olyan közelítéssel, ami a természeti törvényekből indul ki! Munkahipotézisként tegyük fel, hogy a pénz sajátérték nélküli forrásjelölő. Olyan jelölő, amely mindenki számára egyformán utal az eredetére, és az mindenki számára vitathatatlanul elfogadott. Marx érték-, pénz- és tőkeelmélete már rámutatott, hogy minden áru természeti és értékformája (az áru pénzbeli értéke) akkor válik külön, ha egy adott közösségen belül egységes megállapodás alapján állapítják meg az emberi munka értékét, amely egyenértékű az áru előállításához befektetett alapanyag átalakítására fordított energiával. Az ilyen közelítés azonban csak a tárgyasult árura vonatkozhat. Egy könyv szerzői jogdíja lehet tárgyasult áru? A klasszikus megállapítás szerint: „A legegyszerűbb értékviszony nyilvánvalóan egy árunak egyetlen másfajta áruhoz, közömbös, hogy melyikhez, való értékviszonya. Két áru értékviszonya szolgáltatja tehát egy áru legegyszerűbb értékkifejezését.”

(Marx: *Das Capital*, Verlag von Otto Meissner, 1867.)

Most nem vizsgáljuk a pénz makroökonómiai vagy a Say-dogmából következő megtakarítási, azaz tőkeképzési folyamatok hatását a pénz értékére, sem a Keynes-féle gazdasági elmélet summázatát, amely szerint „az ember maga teremti meg saját ellátását” és ennek a pénzre gyakorolt befolyását. Fentiekből csak azt szűrjük ki, hogy a pénz egy általános egyenértéket megjelenítő értékmutató, egy általánosított értékviszony két össze nem egyeztethető áru tulajdonságainak összevetésekor keletkező, nem manipulált különbségi mutató. (Legalábbis annak kellene lennie.) Röviden: a pénz egy általános viszonymutató, valaminek a valamihez viszonyított értéke. Alapvető, hogy a „valamihez” való viszonyítás alapja olyan „valami” legyen, amelynek állapota nem változik, vagy érzékelhetetlen, illetve elhanyagolható mértékben változik.

A tudomány több oldalról bizonyítja, hogy a Földön és környezetében az ember által felismerhető létezők valósága egyszerűen energiahalmazok megnyilvánulása. A megnyilvánulás pedig az energiákat hordozó hullámok találkozásakor fellépő kölcsönhatás. Az energiák tehát nem statikus állapotok, hanem folytonosan változó, haladó hullámok. Mivel a folytonos változás a haladó hullámokban jelenik meg, a hullámok pedig szükségszerűen valahonnan kiindulnak, az észlelt energiák valamilyen forrásból erednek. Munkahipotézisünk szerint a pénz forrásjelölő, amiből következik, hogy egyértelmű utalást kell megjelenítenie a forrásra vonatkozóan, továbbá arra nézvést, hogy önmagában nem forrás, csak jelölő. A forrás értékét, pontosabban a forrás kibocsájtott energiájának egységét kell meghatározni ahhoz, hogy a pénz, mint forrásjelölő viszonymutatóként is funkcionálhasson.

A Kárpát-medence középmagas hegyekkel körbevett medence, Európa legnagyobb neogén és kvaterner kori medenceüledéke, amit mezozoikumi kőzetekből vagy neogén vulkanitokból álló hegységek ölelnek, és az ausztróalpi-, magyar középhegységi-, tátra-vepori- és tiszai nagyszerkezeti egységekre bontható. Első emberszabású lakói az emberszabású hominidák voltak, maradványaik Rudabánya környékéről kerültek elő. Az első emberelőd és a késői előember, a Kárpát-medencéből ismert legkorábbi ember: a *Homo erectus seu sapiens paleohungaricus* volt. A mai, modern ember megjelenése mintegy 40 000 évvel korábbra tehető, amit a Kárpát-medencében néhány fő kultúrkör leletei igazolnak; a szeleta-kultúra, az aurignaci kultúra (Istállóskői-barlang), a gravetti-kultúra. Varga

Csaba elmélete szerint ezek az emberek már írtak, olvastak.

(Varga Csaba „JEL JEL JEL avagy az ABC 30.000 éves története”, 2001. Frig.)

A Würm-glaciális időszakban a közép magas hegyek melegvizes birodalmában kialakult a pallag-kultúra, amelynek nyomai a mai napig fellelhetők Erdélyben. A mezőgazdasági művelésre alkalmas pallagokat (teraszokat) a Gyergyó-medencében ma is pallag névvel illetik. Az erdélyi pallagok igazoltan 35.000 évesek. A pallagok, a tiszai és a középhegységi nagyszerkezethez tartozó területek megművelésével és vizeivel a Kárpát-medence 60-65 millió embernek biztosíthatja az alapvető élelmi anyagok előállítását. Helyreállítva az Árpád-kori csatornarendszert és kihasználva annak minden lehetőségét, akár 100 millió ember ellátása válna lehetővé kiváló minőségű, természetes élelmi anyaggal. A területet övező hegységek természeti kincsei közül kiemelkedő az ásványokban való gazdagság, amely sajátos földtani felépítésének az eredménye. Fentiek alapján kijelenthető, hogy a Kárpát-medencében az emberi közösségek minőségi létfenntartásához minden körülmény és feltétel biztosított.

Az, hogy az itt élő közösségek mégsem képesek biztosítani minden tagjuk számára az egészséges és elégedett emberi lét alapelemeit, annak a rosszul értelmezett gazdaság szabályozás és a hamis alapokra épített, önellentmondásokkal terhelt jogrend az oka. A vezetők jogellenes szabályozásokkal, szörszálhasogató módon ügyelnek a forrásokhoz való hozzáférés saját kezben tartására, privilegizált helyzetük és az irányítás minden áron való megtartására, a hatalomban való megmaradásra. A vezetettek ereje pedig csak szédülős tántorgásra, a megszállottak csillapodó ámokfutására elég. Pedig az ősi jogrend érvényesülése kivezethetne ebből a gyilkos politikai tévelygésből.

A Kozmikus Rend törvényeire alapozott, emberi léteket összegyűjtő Szentkorona-tan a magyar törzsszövetség népeinek jogrendjét foglalja össze. Alapvető állítása, hogy a Föld a Legfelső Princípium tulajdona, ennek okán minden jog forrása és a cselekvési szabadság is a Kozmikus Rend törvénye szerint értelmezendő. A Legfelső Princípium földi megnyilvánulása Ófelsége, a Szent Korona. Ez azt jelenti, hogy a Szent Korona minden földi létező felett áll, és ennek megfelelően kötelessége gondoskodni az alá rendelt létezőkről. Ez a Föld teremtményei révén megvalósulhatna, ha minden ember egyenlően részesülhetne a termőföld, az édesvizek, az ásványi anyagok javaiból, a légkör energiájából és a mágneses mező védelméből.

Fogadjuk el, hogy a földi létezők életét a Kozmikus Rend törvényei irányítják a Nap, mint ősforrás közvetítése által.⁴⁶⁹ A Kozmikus Rend földi megtestesülése a tanítók és a Szentkorona-tan szerint Ófelsége, a Szent Korona, amiből következik, hogy a lehetséges jövőbeli általános forgalmazó vagy fizető eszköz (a pénz) a Szent Koronára kell utaljon mint forrásjelölő. A neve tehát legyen Korona, egységnyi értéke pedig energia típusú mennyiség, tekintettel arra, hogy a földi létezők fennmaradását a Napból kiáradó fény biztosítja. Más kozmikus sugárzás a Napból eredő fényhez viszonyítva elhanyagolható mértékű. A fény legkisebb egysége a foton, melynek energiája $E = h \times \nu$, ahol h a Planck-állandó, ν a foton sebességének és sajátrezgésének hányadosa, tehát az egységnyi energia pontosan kiszámítható, és nem változik. A pénz tehát legyen a Korona, amelynek tárgyasult darabja az ősforrásra, a Napra mutat, egysége pedig egy foton pontosan számítható energiamennyisége.

⁴⁶⁹ Megjegyzés: Nyelvész potentátok még mindig azt sulykolják, hogy magyarban a „király” szó eredete egy Nagy Károly nevű frank király nevének szláv közvetítésű átvétele (Karl→kral→király). Ha nem engedünk is a legenda kínálta kísértésnek, ami Nagy Károly személyét Atilla hun király Aladár nevű fiával, a nyugati hun birodalom királyával azonosítja, a levezetés olyan, mint a máig hangoztatott nyereg alatt puhított hús esete. Tudatlanságból eredő rosszindulatú fordítás. Egy pillanatnyi kitérővel mélyedjünk el a „király” szó magyar értelmezésében: a kifejezést jobbról balra olvasva, és az eredeti gyökök jelentését véve: ly(ó) – mint a fény istennője, Rá(napisten), Ki(áradása). Tudjuk, hogy az ősi magyar hitvilág KI-t, a napisten kiáradásával (Rá asszonyával), a fényvel azonosítja. Ezekkel a „király” ősmagyar szó jelentéstartalma: a ly(ó)isten RÁ(nak) a KI(áradása), röviden a fény. A király tehát vezérlő fennvaló, akitől, akiből ered minden.

Állapítsuk meg egy megteremtett áru értékviszonyát! Ez oly módon határozható meg, hogy az előállításához felhasznált energia mennyiséget elosztjuk az egységként meghatározott energiaértékkel. Az így meghatározott értékviszony mindig összhangban van a környezetből felvett és a teremtésre – az áru előállítására fordított energiatartalommal. Sőt, teljesül egy ősi törvény is, amely szerint:

„Amit magadhoz vettél, azt tenmagad erejével szolgálj vissza.”

Az ilyen módszerrel megállapított pénzérték-fedezet kizárólag a ténylegesen befektetett munka értékét fogja hordozni, és annyit is ér, tehát semmivel sem többet. De kevesebbet sem. Előnye ennek a pénznek, hogy értelmetlen gyűjteni, felhalmozni, vagyis a tőkeképzési képessége nem értelmezhető.

A Szent Korona Bank a fentiekben vázolt rendszerben a következő módon működne: minden Szent Korona-tag születésekor két számlát nyit meg a számára: létszámlát és teremtszámlát. A teremtszámlát elérő ember a teremtszámlán jóváírásokat kap az elvégzett munkája után, a létszámláját pedig onnan töltheti fel. A létszámla a létfenntartás költségeit tartalmazza, amit születésekor az átlagember átlagfogyasztásával a Szent Korona Bank egyszer tölt fel, és annak tartalma kizárólag az éppen nem teremtszámlán élő (gyermek- vagy időskorú) egyén létfenntartását szolgálja. A halmozás itt értelmetlen. A teremtszámla mindig nulla állapottal indul, annak töltésére csak akkor van mód, ha a számlatulajdonos munkát végzett, előállított egy árut, megtervezett egy addig nem létező eszközt, meggyógyított egy beteget stb., röviden összefoglalva: energiatartalmat teremtett. Az energiák meghatározási módját most ne elemezzük, itt csak a viszonyítási elv került szóba.

Összegzés

A gazdaságnak a fent leírt módon való működésével a Korona fedezete gyakorlatilag korlátlan lenne. Ez lehetne a megoldás egy emberi közösség túléléséhez.

Csáfor Hajnalka⁴⁷⁰ - Nagy Levente⁴⁷¹ – Papanek Gábor⁴⁷²: Gazdaságfejlesztési feladatok Heves megyében

Absztrakt: A szerzők bevezetőben a térgazdaság azon tételeire emlékeztetnek, amelyek szerint a területi fejlesztés feladatait célszerű gazdaságilag egységes térségekre kijelölni, a térségi specializáció adottságaival összehangolni és a rendelkezésre álló KFI kapacitások támogatásával megvalósítani. Majd - egy empirikus vizsgálódás tapasztalataira építve – a jelzett elvek Heves megyei érvényesülését vizsgálják. Rámutatnak, hogy bár a megye több különböző (sokszor határokon is átnyúló) gazdasági térség részeiből áll, a területi tervezés nem kellő súllyal számol ennek a következményeivel. S kiemelik, hogy a térség fő gondjai többnyire olyan országos, sőt, közép-európai problémák, melyek kezelési módját a hasonló problémákkal küzdő térségek igen széleskörű együttműködésével kell(ene) keresni. Remélik továbbá, hogy következtetések nem csak Hevesben hasznosíthatók.

A vizsgálat tárgya és módszerei

A szerzők cikkükben azt kívánják vizsgálni, hogy a korszerű térgazdasági elvek érvényesülhetnek-e, s miként érvényesíthetők Heves (és más térségek) fejlesztési gyakorlatában.

A **térgazdaság** fogalma rég kialakult. Azt már A. Marshall is felismerte, hogy a nemzetgazdaságokról csak tér-szerkezetük feltárásával adható helyes jellemzés, s a területi összefüggések a hatékony gazdaságfejlesztésben sem hagyhatók figyelmen kívül. Az egyes „térségek” (pl. országok, megyék, települések) ugyanis különböző – valamint többnyire korlátozott – természeti, munkaerő, eszköz-, K+F kapacitásokkal rendelkeznek, s egymás közti munkamegosztást alakítanak ki. Majd a tárgyra vonatkozó nézetek gyorsan fejlődtek – s hazánkban is ismertekké váltak. Így a térségi fejlődés, területfejlesztés nemzetközi, illetve magyar teoretikusai napjainkban számos kérdésben csaknem egységes nézeteket vallanak a térségfejlesztés célszerű módszereiről (lásd pl. *Krugman* [1991]; *Porter* [1996]; *Krugman – Obstfeld* [2000]; *Lengyel – Rehnitzner* [2004], *EC* [2012] stb.). Fő vonalaiban egyetértenek pl. a következőkkel:

- Az előrehaladás lehetőségeiről legtöbbször gazdaságilag *egységes* térségek vizsgálatával kapható valós kép.⁴⁷³
- Az egységes gazdasági térségek termelői a térségi adottságoknak megfelelően szakosodnak (specializálódnak) és térségek közti kereskedelmet alakítanak ki.

⁴⁷⁰ Eszterházy Károly Főiskola, Dékán helyettes, intézetigazgató

⁴⁷¹ elnök, EKF Gazdasági Tanácsa

⁴⁷² Dr., Professzor emeritus

⁴⁷³ USA tapasztalatok szerint a gazdaságilag egységes térségek határai viszonylag megbízhatóan határozhatók meg a legszerényebb munkaerő-ingázással jellemezhető „pontok” (helyek) figyelembe vételével. Az ily módon meghatározható térségek viszonylag nagyok (lakosaik száma legtöbbször 3-10 millió között alakul), s az adott népesség által igényelt szolgáltatásoknak helyet adó ún. központra (centrumra), valamint egy ezt körülvevő, többségében mezőgazdasági jellegű perifériára oszlanak.

- A térségi specializáció célszerű irányai az adott térségek ún. komparatív előnyei⁴⁷⁴ alapján alakulnak ki (s ezen előnyök vizsgálatával határozhatók meg).
- Kíváncsi, hogy a térségek kutatás-fejlesztési és innovációs (KFI) kapacitásai, kiemelten az itteni felsőoktatás – az ún. intelligens szakosodás adta lehetőségeit hasznosítva – illeszkedjenek a területfejlesztésnek az innovációs tudással kapcsolatos igényeihez.

A bemutatásra kerülő elemzés célja alapvetően gyakorlati: mivel Heves az ország – valamint az EU - legszegényebb megyéi közé tartozik (legutóbb pl. az EC [2012] minősítette a régiót „leszakadó” térségnek), a szerzők e lemaradás felszámolásának a lehetőségeit keresik. A vizsgálódás során nem követik azonban a szokásos utat, nem az adott térség ígéretes gazdasági lehetőségeit hangsúlyozzák, hanem - a vezetélemélet iránymutatásaiból kiindulva - a szervezeti „tanulás” talán leghatékonyabb eljárásait követik. Megkísérlik tehát a fejlesztőmunka problematikus pontjainak a körvonalazását (s ezért megállapításait talán a megszokottnál élesebben fogalmazzák meg). A hibák feltárása és kijavítása sokszor mutat rá ugyanis hasznos információkra, s még tanulságosabb, ha a feltárást és a javítást a rendszer kiigazítása is követi (lásd: *Argyris* [1976]).⁴⁷⁵

Állításaink alátámasztásánál (a témára vonatkozó **szakirodalom** és dokumentumok megállapításain túlmenően) egyrészt az egri Eszterházy K. Főiskola korábbi **tapasztalatait** (*Nagy - Papanek* [2001], *Kádek - Zám* [2008], *Borsi - Papanek* [2008], *Szlávik – Kovács* [2012] stb.), másrészt néhány vezetői **interjú** információit használjuk fel. Az interjúkat - a válaszadók anonimitását ígérve - a Heves megyei Kereskedelmi és Iparkamara egy vezető tisztviselőjétől, egy megyei település polgármesterétől, két megyei nagyvállalat és a Főiskola egy-egy vezetőjétől kértük (akik saját nézeteik mellett esetenként tanácsadók információiról is tájékoztattak). Mindannyijuknak köszönjük értékes közléseiket.

A térségfejlesztés Heves megyei paradoxonja

Vizsgálódásunk révén konkrétan azt kívántuk feltárni, mennyiben érvényesülnek a jelenleg érvényes 2014-2020-as hevesi fejlesztési tervben (*Heves m. Önkormányzati Hivatal* [2014]) a fent vázolt térgazdasági alapelvek.

Munkánk során abból indultunk ki, hogy **Heves megye távolról sem tekinthető gazdaságilag egységes térségnek**. Hiszen a gazdasági elemzések (nem egységes elnevezésekkel) többnyire három-négy kisebb területi egységet különböztetnek meg, pl. az északi aprófalvak dombvidékéről, a Mátra és a Bükk hegyeiről, a Hatvan – Gyöngyös – Eger ipari tengelyről, valamint a déli „heglábról”

⁴⁷⁴ A szerzők, amint ez ismeretes, az elmúlt évszázadokban a jelzett előnyök forrásainak több típusát jelölték meg:

- A. Smith szerint a *természeti adottságok* különbségei, így az adott térségben, országban nem található vagy nem előállított *anyagok*, termékek (korábban pl. az északi tengeri borostyán, a kínai selyem, ma a kőolaj) beszerzése (és az eladónál jelentkező piacbővülés) is cserére ösztönöznek.
- D. Ricardo az adott előnyök létét a *munkamegosztás* hatékonyságot növelő szerepével indokolta. Ilyen okból adott el Anglia textilt Portugáliának borért cserébe – mivel ezzel mindkét ország olyan terméket kapott, amelyet csak a másiknál drágábban tudott előállítani, a cserébe adott árukat viszont viszonylag olcsón termelte.
- E. Heckscher és B. Ohlin (H-O) arra mutattak rá, hogy logikus, ha a fejlődő országok *munka-igényes* termékeket ajánlanak a fejlett országok *tőke-igényes* gyártmányaiért.
- W. Leontief paradoxonja (paradoxon /latin/: ellentmondás) azt bizonyította azonban, hogy a fejlődők exportjában – a fenti H-O elvvel ellentétben - általában nagy súlya van a tőke-igényes bányászati, nehézipari áruknak, importjukban viszont sok a munkaigényes gyártmány. A paradoxont az a magyarázat oldja fel, hogy a fejlettek áruai többnyire munka- (kiemelten: tudás-) igényes *high-tech* termékek, az ezekért cserébe adott bányászati, kohászati gyártmányok viszont a fejletlenekeknél is igen tőkeigényes technológiákkal kerülnek előállításra.
- A fejlett országok közti kereskedelemben azonban az azonos termékcsoporton belüli áruk cseréjének van a legnagyobb súlya, amit az országoknak a munkamegosztás révén lehetővé váló *specializálódása* és az így elérhető nagyobb sorozatnagyságok magyaráznak.

⁴⁷⁵ Módszerünk ismert szépirodalmi igazolása a következő: „Növeli, ki elfödi a bajt” (Illyés Gy.: Bartók).

értekeznek (olykor figyelembe véve azt is, hogy mindegyikük túlnyúlik a megye-, s egyeseké az országhatárokon). S megállapíthattuk, hogy e különbségek a fejlesztési tervben is megjelennek.

A következő lépésben annak a következményeit kíséreltük meg a tervekben feltárni, hogy **Hevesnek**, illetve felsorolt területi egységeinek **a specializációja csak részben alakult ki**. S úgy találtuk, hogy a tervidőszak fő prioritásának a foglalkoztatottság növelését kijelölő tervnek az előirányzott új munkahelyek jellegével (más szóval a térségi specializálódás célszerű irányjaival) kapcsolatos főbb⁴⁷⁶ állásfoglalásai a következők:

- Észak-Hevesben (az aprófalvas északi dombvidéken és a hegyvidéken egyaránt) elsősorban a **természeti kincsek** hasznosítása, északon inkább a bányászat, a hegyekben elsősorban a turizmus fejlesztése csökkentheti az igen nagy munkanélküliséget.
- A Hatvan – Gyöngyös – Eger „tengely” mentén a lakosság az **iparban**, kiemelten a már kiépült energetikai kapacitások munkahelyein, a gépiparban, valamint az élelmiszer-gazdaságban (például a bor termelésében és értékesítésében) – s természetesen szintén a turizmusban – fog munkát találni.
- A dél-hevesi „hegylábon” a Tisza tó **turisztikai** lehetőségeinek a hasznosítása a fő feladat.

Az idézett fejlesztési koncepciók, illetve egyéb információink alapján azt valószínűsítettük azután, hogy a megyed fejlődésének a felgyorsításához a jelzett célkitűzések további csiszolása lenne kívánatos. Hiszen köztudott, hogy a korábbi fejlesztési koncepciók is a jelenlegi tervben vázoltakhoz hasonló feladatokat jelöltek ki, majd a nem kevés energiát és pénzt felhasználó megvalósulás során nem igen tudtak változtatni a megye lemaradásán.⁴⁷⁷ S empirikus vizsgálódásunk egyértelműen igazolta e hipotézist. Hamar megállapíthattuk ugyanis, hogy **interjú-adóink is a tervben vázoltnál jóval árnyaltabban (és sarkosabban) fogalmaztak a megyei gazdaság jövőjéről** és az ezt alakító tényezőkről. Hiszen a következő információkat rögzíthettük:

- a) A megkérdezettek – a Főiskola kutatóinak véleményéhez hasonlóan – a nehezen megközelíthető **északi aprófalvak** jövőjét vélték a hevesi fejlesztés legbizonytalanabb pontjának, mert úgy látták, hogy a térség **kedvezőtlen adottságai miatt az eddigi**,⁴⁷⁸ **illetve most előirányzott fejlesztések nem elegendők a foglalkoztatási gondok felszámolásához**. Bár senki nem vitatta a terv azon jelzését, hogy néhány bánya gazdaságosan is újra-nyitható lenne, mindenki egyetértett azokkal az illetékesekkel is, akik szerint a korábbi vajúrok mára megöregedtek, így a bányanyitás előtt (bizonytalan lakossági fogadtatása ellenére) vajúr-képzést is kellene indítani. A hozzászólók ennél sürgetőbb, de a tervekben csak elnagyoltan jelzett tennivalókat láttak továbbá a térség árutermelő (mező-) gazdaságának a kialakításához. Senki nem vitatta, hogy korunkban az érdemi munkavégzéshez - még a mezőgazdaságban (és a térségben szintén lehetőségeket kínáló falusi turizmusban is) – mindenütt legalább írni-olvasni tudó munkaerőre van szükség. Egybehangzóan **elkerülhetetlennek ítélték** tehát egyrészt a **jelenleg nagy arányú funkcionális analfabetizmus visszaszorítását**. E mellett, mivel a térség domborzati stb. adottságai elsősorban a kis gazdaságoknak kedveznek, s mind az élelmiszer-gazdaság, mind a falusi turizmus igényli, fontosnak minősítették, hogy egyes lakossági csoportokban a vállalkozási hajlandóság is kialakuljon: meggyőzzék őket, hogy érdemes dolgozniuk, s megtanítsák nekik a vállalati gazdálkodáshoz nélkülözhetetlen alapvető ismereteket is. A vállalkozásra oktatás nem könnyű tennivalójának talán jó – ámbár nem tervbe vett - technikája lehetne az állítólag II. József által az akkori szegény Grinzing megsegítésére alkalmazott eljárás: annak engedélyezése, hogy a

⁴⁷⁶ Részletesebb összefoglalót adtunk a témáról az EK Gazdaságtudományi Intézet 2014. november 12-i Globális kihívások a XXI. században című konferenciáján.

⁴⁷⁷ Természetesen megállapításunkkal nem kívánjuk kétségbe vonni az elmúlt évek pozitív trendjeit. Tudjuk pl., hogy a munkanélküliség Hevesben is csökkent (EC [2005]) stb. Egyetértve azonban sokak, így Bogárdi – Nagyné [2014] állásfoglalásával, fontosnak véljük annak az elismerését is, hogy az előrehaladással a megye hátrányos pozíciója érdemben nem változott.

⁴⁷⁸ Pl.: MTI: Új fémmezmunkáló üzemet avattak Hevesen. <http://www.scmonitor.hu/hirek/uj-femmegmunkalo-uzemet-avattak-hevesen-20130329>. Tízmilliárdos beruházás Bélapátfalván. <http://horvathlaszlo.hu/munkahelyteremto-beruhazas-indulhat-belapatfalvan/> [2013].

mindentől távoli kis faluk lakosai saját portájukon a saját borukat (terményüket) adófizetés nélkül árusíthatják (ezen intézkedés nyomán ugyanis Grinzing meggazdagodott).⁴⁷⁹ De a megkérdezettek az ösztönzés elsődleges feladatával kapcsolatosan a magántulajdon védelmének az erősítését is szorgalmazták. Többen is drámaian demoralizáló hatásúnak ítélték, hogy az elmúlt évtizedekben még egyes közjogi méltóságok, pénzügyi vezetők stb. is semmibe vették a jogszabályokat. Mások azt értékelték károsnak, hogy olyan embereket is bíróság elé lehet állítani, mint az a vácszentlászlói kertész, aki saját pincéjében tett fagyállót a borába, s ezért a hordót megdézsmáló tolvaj az ital elfogyasztásába belehalt (Velkei T.: Betörő úr, vigyázzon a testi épségére! Magyar Nemzet, 2015. április 24).

Mindezek mellett a megkérdezettek (a Kamara álláspontjával egyezően, lásd: Fülöp - Bánfi [2014]) **az előrehaladás alapvető előfeltételének nevezték a térség megközelítési lehetőségeinek a javítását** - világosabban: többfelé a még mindig⁴⁸⁰ botrányos minőségű⁴⁸¹ közutak kijavítását, és egyes vasúti szárnyvonalak elhanyagolásának, vitatható felszámolásának korrekcióját is.

Végül az is csaknem egybehangzó szakérői vélemény volt, hogy a most vázolt törekvések kudarca esetén széles körben reális veszély a térségben élők, különösen a képzettebb, nagyobb vállalkozási hajlandóságú fiatal rétegek elvándorlásának, akár egyes települések előregedésének, elnéptelenedésének folytatódása⁴⁸² (vagy az 1. képen szemléltetett hatású tömeges bevándorlás megindulása) is.

1. kép: Életkép Marseille-ből, Franciaország második legnagyobb városából
Forrás: enzaferri.blogspot.com

Ezért a témát érintők a hevesi társadalom elemi érdekének mondták, hogy a területfejlesztési koncepciók az eddigieknél határozottabban mutassanak rá a vázolt gondok felszámolásának fontosságára.

- b) A legtöbb illetékes ígéretesnek **nevezte a Mátra, a Bükk és a Tisza-tó** turisztikai perspektíváit, de a tervek túl általános iránymutatásai miatt tisztázatlannak ítélte, hogy mely szolgáltatási ágak tennék lehetővé ezek kellő hasznosítását. Az említett térségek kétségtelen természeti értéke ugyanis a tapasztalatok szerint nem elegendő turisztikai vonzerő.

⁴⁷⁹ Lásd pl.: A bécsi Grinzing, a heurigerek hazája. Metropol.hu, 2011.08.07.

⁴⁸⁰ Voltak erőfeszítések a probléma mérséklésére. Pl.: Megkezdődött a 21-es sz. főút fejlesztése. Magyar Közlekedés. 2014. 02.17.

⁴⁸¹ Néhány éve még e sztráda-közel térségben is sajtóhír volt, hogy a helyi Volán-társaság a közutak katasztrofális állapota miatt leállítja herédi és nagykökényesi járatait. HVG.hu, 2012. 04. 11.

⁴⁸² E tendenciáról lásd: Fülöp - Bánfi [2014].

Olyan elvárást természetesen senki nem támaszthatott, hogy a magyar turisztikai attrakciók is a nemzetközi élvonalba sorolt attrakciókéhoz (pl. a 2. képen láthatóéhoz) hasonló, évi több tízmilliós látogatottságú kínálattá fejlődjenek. Egyetértés alakult ki azonban abban, hogy a jelenleginél érdemben nagyobb forgalom megcélozható.

2. kép: Évi kb. 60 millió „turistát” vonzó látnivaló New Yorkban.
Forrás: saját felvétel

Persze a forgalom-növelésre buzdító tervekben élesen hangsúlyozni kellene azt is, hogy meglevő attrakcióinkkal nem „gazdálkodhatunk” az esetenként napjainkban kialakított módon. Hiba pl., ha fő attrakcióinkat a turisztikai főidényben bezárjuk (3. kép).

De a fejlesztési dokumentumoknak azzal is komolyabban – a korrekció módjára és a finanszírozási lehetőségekre kitérve – kellene számolniuk, hogy minden előrehaladásnak kulcs-fontosságú előfeltétele **a drámaian hiányos turisztikai infrastruktúra fejlesztése**. Aki már járt arra, tudja ugyanis, hogy a potenciális vendégek „tájékoztatása” széles körben kőkorszaki (a szép képeslap ritka, a legtöbb látnivalóról – s nyitva (vagy zárva-) tartásuk időszakáról, szolgáltatásairól⁴⁸³ - nehéz információt szerezni, az internetes szállásfoglalás megbízhatatlan stb.). Hagyományos hiány van (különösen esős időben) szórakozási lehetőségekben. Se a hegyekben, se a hegylábakon nincs elég megfelelő étkezési lehetőség; számos településen a lepusztult kocsmá az egyetlen szolgáltató, az igazán jó (emlékezetes gasztronómiai élményeket, kiemelten helyi specialitásokat kínáló) étterem pedig egészen kivételes. A szállás-kínálat ugyancsak hiányos, a korábbi turistaház-hálózatot elpusztították, a hosszabb üdülésre igénybe vehető nívós panzió-hálózat nyáron is kicsi, télen pedig szintén érthetetlenül szegényes. S a fejlesztési koncepciók nem irányozzák elő még a vázolt gondok enyhítésére alkalmazott azon német best practice honosítását sem, amely elvárja a térségben kiválóan minősített szálláshelyektől, hogy informáljanak a környék turisztikai kínálatának egészéről, a színvonalas éttermeiktől, borozóktól, hogy nyersanyagaikat, ha lehet, helyi termelőktől szerezzék be és nagy választékban kínálják a régió étel-specialitásait stb. (Pallás – Dávid [2015]).

⁴⁸³ A 3. képen szemléltetett hollókői látképről, s a falu várának, legtöbb múzeumának, vendéglőjének zárva tartásáról se tájékoztattak még az autós turistákat a helyszínen irányító út menti jelzőtáblák se.

3. kép. Vendégvárás Hollókőn
Forrás: saját kép

S célszerű lenne néhány vendég-vonzó új attrakció létesítése is. (Ezt a szegény Bolíviában, ahol csak a 4. képen mutatott, reménytelenül rossz útjaikat kínálhatták, példamutató marketinggel, a Halál út elnevezés reklámozásával a fiatal kerékpárosok - és a kerékpár kölcsönzők, étterem-tulajdonosok, valamint szállásadók - teljes megelégedésére oldották meg).

4. kép. Turista az ún. Halál úton
Forrás: www.gt2006.freeblog.hu/albumunk/

A magas munkanélküliség⁴⁸⁴ és a rossz közlekedés itt is sokfelé kiegészíti az infrastruktúra gondjait. A területfejlesztési dokumentumok többsége pedig lebecsüli az adott „egyszerű” problémák súlyát, s inkább valamely nagy beruházásokkal, így egyes kis vonzerejű települések központjának átépítéséhez, látogatóközpontjának létesítéséhez szükséges források megszerzési módjával foglalkozik.

Mind a Hatvan–Gyöngyös–Eger „tengely” ipari szakosodása, mind a déli „hegyláb” zöldség-gyümölcs (kiemelten: szőlő-bor) profilja jobban kialakultnak tűnik, mint a megye többi térségében. E térségben

⁴⁸⁴ Lásd pl.: Tóth László: Hevesi Füves Puszták Tájvédelmi Körzet. Bükk Nemzeti Park Igazgatóság honlapja, 2014. 11.12.

is voltak/vannak azonban jelentős munkanélküliséggel küzdő,⁴⁸⁵ s kívánatos gazdasági profiljukat még csak kereső kis falvak (NORDA, [2007]). A probléma megoldása itt ugyancsak igényli természetesen a szakképzetlen lakossági rétegek képzését is. A megoldás azonban ezúttal egyszerűbbnek tűnik, mint az északi aprófalvak esetében. A bajoknak itt is fontos oka ugyanis, hogy csaknem kihasználatlanok a területi együttműködés lehetőségei: **a térség** valójában nem szegény ugyan jó minőségű élelmiszer-gazdasági terményeiben, **de ezekből alig van kínálat a szomszédos hegyvidék, illetve a Tisza-tó turisztikai célpontjain** (s olykor nem kapni helyi gyümölcsöt, elfogadható árú bort stb. a „tengely” boltjaiban, éttermeiben sem). Ezen azonban talán egy „kereskedőház” létesítése is sokat segíthetne. Ugyanakkor egyes ipari – így lakatos, forgácsoló - szakmákban olykor szakmunkás hiány is jelentkezik (Fülöp - Bánfi [2014]). E térségben is sokhelyütt gond továbbá a közlekedés; jellemző, hogy bár több miniszterelnök is megígérte a megyeközpontot, Egert az autópályával összekötő gyorsforgalmi út megépítését, még ennek nyomvonala se kialakult. A tervek pedig e bajok esetében se tükröznek kellő elszántságot a változtatásra, s nem allokálnak elegendő erőforrást a gondok megoldásához.

c) De nyitott kérdés a **KFI intézmények** intelligens szakosodásának az ügye is. Mert való igaz ugyan, hogy a KFI szektor a megyében gyenge (NORRIA, é. n.), de azért létezik, s még a meglevő K+F kapacitásai sincsenek kihasználva. Bár pl. a tanárképzés az egri E. K. Főiskola hagyományos profilja, s így sokat tehetne a térség szakképzetlen lakosságával kapcsolatos problémák enyhítéséért, kiemelten az e rétegek folyamatos újratermelődésének a megakadályozásáért, de az oktatóknak az ennek lehetőségeit illető legtöbb vizsgálata (így a Pétervásárán megkezdett oktatási kísérlet is) saját kezdeményezésű. Egyes tanárok szerephez juthatnának az új vállalkozásoknál, induló vállalatoknál szükséges mentorálásban, inkubálásban is stb. Mindezek azonban csak az irányítószervek élénk „kereslete” esetén terjednének, s csupán határozott állásfoglalásaik, támogatásuk nyomán válhatnának a megye számára valóban jelentős siker-tényezőkké.

Mindez arra mutat, hogy Hevesben egy, Európában sokhelyütt ismert⁴⁸⁶ paradoxon alakult ki: **bár már közismertek mind a területfejlesztés elméletének (pl. fent vázolt) iránymutatásai, mind a hevesi fejlődés fő gátjai,⁴⁸⁷ az aktuális térségfejlesztési koncepciók nem kellő intenzitással keresik ezek kezelésének a lehetőségeit.**

Lehetőségek a fejlesztések sikerét előmozdító együttműködésre

A szakértőink által sürgetőnek ítélt, fent vázolt tennivalók elvégzésének mikéntje természetesen további súlyos kérdés, amelynek a megválaszolása a jövő komplex kutatásainak a feladata lehet. Ezek elősegítésére **a következőkben kísérletet teszünk a jövő-építés egy fontos összefüggésének a jelzésére, a hasonló gondokkal szembekerült, így potenciális „szövetséges” térségek körvonalazására.**

Kutakodásunk során abból indulunk ki, hogy a munkamegosztás, együttműködés gazdasági előnyeire vonatkozó tapasztalatok az emberiség legrégebb ismeretei közé tartoznak. Helyességüket már pl. az őskori kereskedelem, illetve öntözéses gazdálkodás is igazolta; a rómaiak „Divide et impera!” (Oszd meg és uralkodj!) elve pedig az ezen ismeretekkel való visszaélés közismert példájának is tekinthető. Majd a modern közgazdaságtan atyja, A. Smith azt is hangsúlyozta, hogy a munkamegosztásban keletkező komparatív előnyök képezik a nemzetek gazdagságának fő forrásait.

Megállapíthattuk ugyanakkor, hogy bár a most vázolt elvekkel nem szokás vitatkozni, s a hevesi gondok közismerten messze nem csak a megyében jelentkeznek, **a térségi fejlesztési tervek alig keresik a szomszédokkal és egyéb potenciális partnerekkel való együttműködés lehetőségeit.** Annak ellenére sem, hogy e lehetőségek a hevesi fejlesztések minden jelentős tennivalója esetén sokrétűek – és nagy fontosságúak.

⁴⁸⁵ Néhány éve pl. az, hogy e térségben is „A munkanélküliség a fő gond”, a sajtóban is szalagcím volt. Heves megyei Hírlap. 2010. 04.28.

⁴⁸⁶ Az ún. európai paradoxon (ellentmondás) lényege a színvonalas elméleti tudás, s az ezt figyelmen kívül hagyó gyakorlat. Lásd pl.: Papanek [2003].

⁴⁸⁷ Ezekről a fentieken túlmenően lásd pl.: MTA GyEP [2009], Szilávik – Kovács [2012].

- a) A megkérdezett szakértők különösen nagy (kihasználatlan) együttműködési perspektívákat látnak **a szakképzetlen – és inaktív - lakossági rétegek** súlyának visszaszorítása terén, mivel e rétegek újratermelődése távolról sem hevesi sajátosság. Hiszen a gond mindkét szomszédos megyében közismert, talán súlyosabb is, mint Hevesben, s **nehézségeket okoz az ország több további megyéjében, sőt, a Kárpát-medence, illetve Európa számos távolabbi országában is**. Ezért a megoldásra is széleskörű összefogással, például vagy országos, vagy akár „Visegrádi”, illetve uniós együttműködés keretében kellene törekedni. Vannak tapasztalatok a lehetséges tennivalók siker-esélyeiről is. Az elmúlt évtizedek (strucc-) politikájának, a bajok lebecsülésének, elhallgatásának, illetve a látszat-erőfeszítéseknek a kudarca is rég bebizonyosodott. Siker-esélyes megoldások is vannak. A tennivaló lényege – a kultúra-teremtés technikája, az iskoláztatás – pl. évszázadok óta ismert (5. kép). Hevesben napjainkban is elismert eredményeket ért el az abaújkéri iskola tanít a Huszár-telepi iskola (Velkei T: Sziget a nyomorúság tengerében. Magyar Nemzet, 2015. április 22; Ellentámadásban a „jogvédők”, Magyar Nemzet, 2015. április 24). S közismertek az erdélyi Dévai Szent Ferenc Alapítvány kollégiumai és ezek eredményei is stb. Így a sokhelyütt kialakult jelenlegi helyzet megváltoztathatatlan volta sem állítható megalapozottan.

5. kép. 600 éves „faluközpont” (iskola jobbra, s a falak mögött is)

Forrás: saját felvétel

- b) A széleskörű térségi együttműködés természetesen nem csak a felkészült munkaerő-kínálat felneveléséhez, hanem a foglalkoztatás-bővítést lehetővé tevő új munkahelyek megteremtéséhez is nélkülözhetetlen. Sokszor az észak-hevesi aprófalvak lakosai is elsősorban Salgótarjánban, Ózdon, Kazincbarcikán, vagy akár a szlovák határ túloldalán találhatnának munkát, illetve kereshetnék (természetesen viszonyosság mellett) piacaikat, s a déli hegylábban is hasonló a helyzet⁴⁸⁸. A távolabbi foglalkoztatás sem okvetlen ördögi ötlet. A jelenleginél intenzívebben kellene körülnézni pl. a világban, hol lehetne úgy foglalkoztatni határozott ideig fiatalokat, hogy arról szerezzenek tapasztalatokat, mit jelent a verseny, a munkafegyelem, a vállalkozás a fejlett gazdaságokban. De a helyi foglalkoztatás bővítése érdekében kereshetők lennének a korszerű gazdálkodásban gyakorlatot szerzett (külföldi) gazdálkodók, menedzserek ide-vonzásához szükséges tennivalók is. A témakörben a további kutatások is fontosak. S ezek keretében a megye rendelkezésére álló KFI kapacitás intelligens szakosodására is van mód. Akár az egri Eszterházy Károly Főiskola Tanárképzési Kara is a jelenleginél intenzívebben kutathatná a közoktatás buktatóit, a Gazdaságtudományi Kar vizsgálhatná a gazdasági (kiemelten: vállalkozási) ismeretek középfokú oktatásba való bevezetésének lehetőségeit is, a munkaadók igényeinek megfelelő felsőoktatást illető vizsgálatok pedig már eddig is a Főiskola kollektívájának hagyományos kutatási

⁴⁸⁸ Nagy László: Az úgy hagyott Magyarország 6. Mézédés és keserű hevesi. Magyar Narancs. 2009. 08. 27.

irányát adták (pl.: *Kádek – Zám* [2008]). De a vázolt témák szélesebb körű kutatásához több, hasonló tárgyokban vizsgálódó oktatási intézménnyel kellene együttműködni mind a határokon innen, mind ezeken túl.

5. A Mátra és a Bükk, illetve a Tisza-tó turizmus fejlesztésének a *kínálatot* gazdagító „apró-” munkájára, a vendéglátás fejlesztésére fentebb már utaltunk. De persze nem elhanyagolható e feladatok kiegészítése, a Heves, illetve a most felsorolt tájak nem hevesi részeiért felelős szomszédoknak az együttműködésének a megszervezése sem. Tudnunk kell azonban, hogy az idegenforgalmi *kereslet* élénkítése ezeknél nehezebb tennivaló. Erőteljesen **törekednünk kellene ugyanis társadalmunk, kiemelten fiataljaink értékrendjének a módosítására** (helyreigazítására), a kíváncsok szabadidő-eltöltéssel kapcsolatos vélemények és magatartások megváltoztatására is. Nem kellene belenyugodnunk abba, hogy sok fiatal ma szabadideje igen nagy részében elektronikus kütyük gombjait nyomogatja (s kiegészítésként legfeljebb diszkóba jár), az 50 éve még a fiatalok lármájától hangos település-széli „pályák”, valamint erdőink, vadvízeink pedig szinte üresek. Újra kellene élesztenünk a szabadidő aktív eltöltésének, a természet-közelit sportolásnak, a (közös) kirándulásoknak, az országjárásnak (hazajárásnak) és világlátásnak a hagyományait. A célszerű módszerek persze bizonytalanok, úgy véljük azonban, hogy az ugyanezen gondokkal küzdő más megyék, országok együttműködésével megtalálhatók. Feltételezésünk szerint mindenekelőtt – nagy nemzetközi összefogással – a médiákból, blogokból stb. kellene kiszorítani a durvaságot, fegyvereket, olcsó szexet. S legalább országos erőfeszítésekkel meg kellene teremtenünk napjaink élő ifjúsági szervezeteit, amely témakörben best practice-ként kezelhetjük, hogy a múlt század első felében a jobb cégek gondot viseltek pl. a munkás „dalárdákra” és az üzemi turizmusra, némi közpénz is volt a tömegsportra, a cserkészlet (olykor tiszteletbeli) vezetője pedig Teleki Pál miniszterelnök volt stb. Kifejezetten fontos lenne a jelenleginél intenzívebb együttműködés a térség élelmiszer-gazdasága számára. Valószínű pl., hogy a turisták helyi étel-itallal ellátásának fentebb jelzett gazdagítását célzó hevesi összefogás csak az első lépés lenne ebben, hiszen a munkamegosztásban az egész Alföld (a nyírségi alma, a kecskeméti barack) termelői, sőt, **a Kárpát-medence számos más tájának gazdái is szerepet kaphatnának.**
6. Legkevesbé az „ipari” tengelynek a gazdasági együttműködés fokozásában rejlő lehetőségei vitathatók, hiszen a globalizáció korunk világjelensége. A nagyvállalatok stratégiai szövetségeket kötnek (pl. a termék-fejlesztés terheinek a megosztására), a kisebbek pedig értékláncokban, a feladatokat számos kkv közt megosztva versenyeznek. Hatvannak, Gyöngyösnek, Egernek sokban a beszállításra (outsourcing) épülő iparát már ma is számos szál köti részben Budapesthez, részben különböző világcégekhez, de e kapcsolatrendszer is fejleszthető.⁴⁸⁹ Ennél is **fontosabb volna a kkv szférának a termelési együttműködésekben bekapcsolódása.** Ugyancsak támogatható lenne az elmúlt években már bizonyított kkv-knak, kiemelten a gyors növekedésű ún. gazelláknak a segítése nemzetközi kapcsolataiknak, akár külföldi képviseleteiknek a kiépítésében. Megkísérelhetnénk pl. valamely egyszerűbb, így fordítói, nemzetközi könyvviteli, követelés-behajtási gondok megoldását segítő „iroda” létrehozását is. De honosíthatnánk azt a belga-holland gyakorlatot is, amely – kamarai keretekben – információbázisba rendezi a megyei kkv-k (versenyképes) kapacitásait, figyeli továbbá a szomszédos, akár határon túli térségek munkalehetőségeit, és közvetíti a munkát kereső, illetve kínáló vállalatok közt. **A piacvédelem terén még több kooperációs lehetőség körvonalazható.** A fejlett országok gyakorlata is sok mintát kínál. Az egri bor kíváncsok terítéséhez pl. ezek honosításával lehetne - országos szinten - megoldást találni mind a bor-minősítés buktatóira, mind a gyenge, illetve jó minőségű borok piacainak éles elválasztására, mind a hatékony márka-védelemre. De e téma kapcsán is fontosnak tűnik a további technikáknak mind komplexebb együttműködéssel végzett kutatása, majd a tapasztalatok szerint kíváncsok akcióknak a területfejlesztési koncepciókba illesztése is.
7. Mind az interjú-adók, mind a kutatásban résztvevők szerint fokozni kellene a helyi témákon dolgozó KFI intézmények közti együttműködést. Bár a munkamegosztás, a specializáció és

⁴⁸⁹ Friss hír: MTI: Közel ezer munkahelyet hoz a hevesi Apollo. PRFIT7.HU 2015. 04.10.

kooperáció e szférában is sikert ígérne, napjainkban e téren a „tudományos” iskolák ütközései, az ún. szakértőbor-küzdelmek a megszokottak.

Közép-Európa kutatói közösen kereshetnék a tanulásra, munkára, vállalkozásra ösztönzés jó gyakorlatát. Kicserélhetnék a tapasztalataikat mindenk előtt a finnekkel; hiszen köztudott, hogy az egy-két nemzedékkel ezelőtt még Európa legszegényebb skandináv térsége éppen az oktatás révén vált a leggazdagabbak egyikévé, s szívesen meg is osztja tapasztalatait. De – többek között a mind erősebb migráció hatására – másutt is törekszenek az adott gond megoldási módjának feltárására.

Akár Közép-Európa egésze összefoghatna a térségbeli turisztikai attrakciók vonzerejének, s az e vonzerő növelésére módot adó lehetőségeknek a vizsgálatára. Hiszen érdekes kutatási témákat kínál mind a Tisza tó, mind a térségi folyók szinte ismeretlen (kihasználatlan) vadvízi lehetőségeinek célszerű reklámjának tisztázása is. Bor-útjaink kiépítéséhez ugyancsak hasznos lenne a megszerezhető (pl. dél-francia, olasz, portugál) tapasztalatok részleteinek megismerése. A Kárpát-medence egyes középkori várai, városkái nem kevésbé romantikusak, mint akár a Rajna-völgyiek, a Brahms, Chopin, Liszt, Bartók neveivel fémjelzett közép-európai zenei hagyományokra építhető zenei programok is ígéretesek, de a látogatottságuk növelésére alkalmas műves – akár nemzetközi – koncepciók kimunkálása szintén várat még magára. A sztálinizmus igencsak tanulságos közép-európai „örökségének” bemutatására se alakítottunk ki igazán hatékony módszereket stb.

A valóban célszerű közös iparfejlesztési célokat is csak széles térségi együttműködésben, így a Visegrádi országok összefogásával tárhatnánk fel és valósíthatnánk meg. Sajnos azonban sokszor inkább az ezzel ellenkező nézetek kapnak nyilvánosságot. Számos határa felszabdalt térségünknek nem csak a megyéiben erősek, de apró országocskáiban is igencsak hangosak az autarkiát (önellátást) javasoló teljesen irracionális állásfoglalások. Nem meglepő tehát, hogy egyaránt gyengének ítéltető az energetikai, az élelmiszer-gazdasági, gépipari, pénzügyi, oktatási stb. együttműködés. A sajtó rendszeresen közöl híreket arról is, hogy az uniós tárgyalásokon is gyenge a közös térségi érdekek védelme.

Úgy véljük, a vázoltak meggyőzően támasztják alá azt, hogy **a hevesi fejlesztési koncepciókban is gazdagítani lehetne – s kellene - a hasonló gondokkal küzdő más térségekkel való együttműködést célzó előirányzatokat.**

Hangsúlyoznunk kell továbbá azt is, hogy a ezen **együttműködések nem csak Heves számára lennének fontosak.** Állításunk igazát a fent konkrétan megnevezett együttműködésekben résztvevők esetén talán bizonyítani sem kell. A szerzők tapasztalatai szerint (lásd pl.: Borsi – Papanek [2008]) azonban a munkamegosztási „tartalékok” (ki nem használt lehetőségek) vizsgálatának általános gyengesége is közös országos – sőt, közép-európai – gond, így az adott gyakorlat elleni küzdelem is az egész nemzet, illetve a (közép-) európai nemzetközösség közös érdeke.

Záró megjegyzések

Heves megyében, s nem csak itt régóta köztudott, hogy e térség(ek)ben együtt élnek a területfejlesztési erőfeszítések, illetve a térségeknek ezek ellenére újratermelődő fejlettségi különbségei. S a bemutatott empirikus vizsgálódás tapasztalatai azt valószínűsítik, hogy **e paradoxonnak fontos oka az összhang-hiány egyrészt a megyei fejlődést visszafogó problémák, másrészt a fejlesztési törekvések között.** A fejlesztési tervek ugyanis, miként ezt a vizsgálat keretében megszólaló egyes illetékesek mondták, gyakran nem is foglalkoznak az előrehaladás legfontosabb tennivalóival. Nyilvánvaló pedig, hogy e gyakorlat káros, többnyire strucc-politikára, illetve látszat-tevékenységekre vezet, fontos pontokon erőforrás-hiányt, másutt pazarlást eredményez, s csak a térség lemaradását konzerválja.

A problémáknak számos oka lehet. Valószínűsítettük pl., hogy ezek egyike a térségek közti – olykor igen jelentős - együttműködési lehetőségek elhanyagolása, elhallgatása. A legsúlyosabb gondokat ugyanis sokszor nagy térségeknek, akár az ország, sőt Közép-Európa egészének a nehézségei adják, s nyilvánvaló, hogy egyetlen megye nem is tud ezek ellen hatékonyan küzdeni. A „szövetségesek” keresése azonban többször elmarad. A tervezők olykor csak a „központi” elképzelések jóváhagyására

kapnak megbízást, s nincs is módjuk az önálló munkára, még arra sem, hogy a leginkább nyomasztó bajokat, s ezek kezelését állítsák reflektorfénybe. Máskor a gazdasági nehézségek elhallgatásának fő oka az elemzők megalkuvása (vagy szakértelem-hiánya). Az igazán fontos döntések elkerülése, a tervezés ilyen leegyszerűsítése azonban élesen ütközik a térség társadalmainak az elvárásaival. Még inkább ellentétben áll a társadalom érdekeivel a területi, nemzetiségi ellentéteket olykor szintén tetten érhető szítása, a „Divide et impera!” elv alkalmazása, ami az idegen érdekek képviselőjének a gyanúját is felvetheti.

Referenciák

- Argyris, C.** (1976): *Single-Loop and Double-Loop Models in Research and Decision-Making*. Administrative Science Quarterly. No. 3.
- Bogárdi T. – Nagyné M.M.** (2014): Mérlegen a vidék: társadalmi felzárkózás vagy leszakadás? Tapasztalatok a dél-hevesi térségből. http://www.mrtt.hu/vandorgyulesek/2014/06/bogardi_nagyne.pdf
- Borsi B. – Papanek G.** (2008): *PROACT: Regional Innovation and Research Policy Outlook*. GKI Co. Budapest.
- EC EURES**, az Európai Foglalkoztatási mobilitás portálja (2005): Munkaerő-piaci információk. Észak-Magyarország.
- Fülöp G. – Bánfi S.** (2014): Heves megye. Gazdasági évkönyv. HKIK. <http://www.hkik.hu/hu/heves-megyei-kereskedelmi-es-iparkamara/gazdasagi-evkonyv-2014-11913>
- Heves m. Önkormányzati Hivatal** (2014): *Heves megye területfejlesztési programja (2014-2020)*. http://hevesmegye.hu/files/koncepcio/Heves_Megye_Teruletfejlesztési_Programja_2014_2020.pdf
- Kádek I. – Zám É.** (szerk.) (2008): *A diplomás pályakezdők szakmai beilleszkedése Észak-Magyarországon*. EKF. Eger.
- Krugman, P.** (1991): *Geography and Trade*. MIT Press. Cambridge, Mass. Magyarul: Földrajz és kereskedelem. Tankönyvkiadó. 2003.
- Krugman, P.R. – Obstfeld, M.** (2000): *International economics*. Addison Wesley. Magyar kiadás: Nemzetközi gazdaságtan. Panem. 2003.
- Lengyel Imre** (2003): *Verseny és területi fejlődés*. JATEPress. Szeged.
- Lengyel I. – Rechnitzer J.** (2004): *Regionális gazdaságtan*. Dialóg Campus, Budapest-Pécs.
- Marshall, A.** (1920): *Principles of Economics*. Macmillan. London.
- MTA Gyerekszegénység elleni program** (2009): Kistérségi tükrök: Hevesi kistérség.
- Nagy L. – Papanek G.** (szerk.) (2001): *Regionális fejlődés Magyarországon*. PR-Editor, Eger.
- NORDA** (2007): *Észak-Magyarországi Operatív Program (ÉMOP) 2007-2013*. [file:///C:/Documents%20and%20Settings/papanek_/Dokumentumok/Downloads/%C3%89szak-magyarorsz%C3%A1gi%20Operat%C3%ADv%20Program%20\(3\).pdf](file:///C:/Documents%20and%20Settings/papanek_/Dokumentumok/Downloads/%C3%89szak-magyarorsz%C3%A1gi%20Operat%C3%ADv%20Program%20(3).pdf)
- NORRIA** (é.n.): *Észak-Magyarország régió intelligens innovációs szakosodási stratégiája*. http://www.norria.hu/files/952/EM_S3_Strategia.pdf
- Pallás E. – Dávid L.** (2015): *Minőségbiztosítási rendszer lehetőségei a borturizmusban. A Franken borvidék példája*. In: A gazdaság fejlődése és fejlesztése. Az EKF Gazdaságtudományi Kar kutatásainak friss eredményei. Sajtó alatt.
- Papanek Gábor** (2003): Az „európai paradoxon” a magyar K+F szférában. Fejlesztés és Finanszírozás. 4. sz.
- Porter, M.** (1996): *Competitive Advantages, Agglomeration Economics and Regional Policy*. International Regional Science Review. No. 1-2.
- Porter, M.** (2000): *Location, Competition and Economic Development*. Economic Development Quarterly. No. 1.
- Szlávik J. – Kovács T.** (a tervezés vezetői) (2012): *Heves megye területfejlesztési koncepciója (2014-2020)*. Helyzetkép. <http://hevesmegye.hu/files/koncepcio/helyzetertekeles.pdf>

Visztenvelt Andrea⁴⁹⁰: Innovatív foglalkoztatási projektek a hátrányos helyzetűek munkanélküliségének csökkentésére

Absztrakt: Magyarországon a jelenlegi foglalkoztatási helyzet megkívánja, hogy az állami szerepvállalás mellett az önkormányzatok, civil szervezetek is bekapcsolódjanak a hátrányos helyzetű álláskereső munkaeő-piaci támogatásának összetett folyamatába. Az elmúlt években Európai uniós finanszírozással innovatív foglalkoztatási programok valósultak meg, eredményes, újszerű megoldásokat kínálva az alacsony foglalkoztatási esélyű rétegek reintegrációjának segítése érdekében. Komplex munkaeő- piaci szolgáltatások, felnőttképzési és azt kiegészítő tevékenységek állnak a projektgazdák rendelkezésére, az egyes célcsoportok sajátosságait szem előtt tartó szolgáltatások kerültek definiálásra. Kutatásunkban néhány már lezárt program szolgáltatásainak bemutatását, a résztvevők programmal kapcsolatos visszajelzéseit elemezzük a felnőttképzési motivációk, a helyi gazdasági mutatók tükrében. A félig strukturált interjúk alapján kapott adatokat, valamint a projektek dokumentumainak tartalom-elemzése útján nyert információkat a hazai szakirodalomban fellelhető eredményekkel összevetve vizsgáljuk meg, kiemelve azokat a jó gyakorlatokat, amelyek a hazai körülmények között is jól alkalmazhatóak.

Magyarországon a 2004-es uniós csatlakozást követően kiszélesedett azoknak a foglalkoztatáspolitikai eszközöknek, intézkedéseknek a tárháza, amelyeket az álláskereső foglalkoztatási helyzetének javítására alkalmazhatunk. Az aktív és passzív munkaeő- piaci eszközök mellett megjelentek az olyan komplex, innovatív programok, szolgáltatás csomagok, amelyek bizonyos célcsoportok támogatását célozzák meg, speciális igényeik mentén kínálnak válaszokat az elhelyezkedési, foglalkoztatási problémákra.

A hátrányos helyzetű személyek meghatározása tekintetében nincs egységes szakmapolitikai, szakértői álláspont. Cserné (2006) munkatársaival munkaeő-piaci aspektusból hátrányos helyzetűnek írja le az alacsony iskolázottságúakat, a tartós munkanélkülieket, a megváltozott munkaképességűeket, a gyermekgondozási ellátásban részesülőket, a 45 év felettieket és a kordedvezményes nyugdíjasokat. Kenderfi (2012) szerint a hátrányos helyzet meghatározásában a szociális tartalom hangsúlyos, azaz a társadalmi érvényesülés áll célként a középpontban. Ennek megállapítása a társadalmi státusz vizsgálatával történik, ennek során azt kérdezzük, hogy milyen körülmények között szocializálódik az egyén. Kenderfi véleménye szerint a hátrányos helyzet azzal a veszéllyel jár, hogy az egyes ember nem tudja optimálisan kifejleszteni adottságait. Ennek alapján azt mondhatjuk, hogy hátrányos helyzetű az a személy, akinek életfeltételeiből, körülményeiből következő társadalmi karrierlehetősége nem biztosított.

Összességében elmondhatjuk, hogy különböző szerzők egymástól eltérő csoportokat jelölnek meg a munkaeő-piac szempontjából hátrányos helyzetűnek, azonban egyetértés mutatkozik abban, hogy ehhez a körhöz tartozónak gondolják az aluliskolázott (képzésből lemorzsolódott) személyeket, a megváltozott munkaképességű (fogyatékossgal élő) embereket, a cigány etnikumhoz tartozókat, valamint a gyermekgondozás után munkát vállalni kívánó nőket.

Foglalkoztatási adatok

Magyarországon jelenleg a Nemzeti Foglalkoztatási Szolgálat regiszterében 384,7 ezer álláskereső szerepel, akikről az iskolai végzettség tekintetében elmondható, hogy a legfeljebb általános iskolát végzettek 165,3 ezres létszáma az álláskeresőknél belül 43%-ot tett ki, középfokú iskolai végzettséggel 199,3 ezer fő (51,8%), felsőfokú végzettséggel pedig 20,1 ezer fő (5,2%) rendelkezett. Májusban a nyilvántartott álláskereső aránya a gazdaságilag aktív népességhez viszonyítva 9,7% volt, a munkavállalási korú népességhez mért relatív ráta pedig 5,6%-os értéket mutatott.

⁴⁹⁰ Szent István Egyetem Péter K. u. 1. 2100 Gödöllő Magyarország visztenvelt.andrea@chello.hu

A hátrányos helyzetű csoportok tekintetében a pályakezdők száma meghaladta a 47 ezer főt (12%), míg a 109,2 ezer tartós állás nélküli az összes álláskeresőhöz viszonyítva 28,4%-os aránnyal szerepelt 2015 májusában a nyilvántartásban. A 25 éven aluli korosztályba 60,7 ezer álláskereső tartozott, az 50 éven felüli állástalanok száma 108,2 ezer fő volt. Az előbbieket 15,8%-ot, az utóbbiak pedig 28,4%-ot képviseltek az álláskeresők között. A regisztrált álláskeresők között a szakképzetlenek (legfeljebb általános iskolai és gimnáziumi végzettséggel rendelkezők) aránya 53%-os volt.

Ezekkel a foglalkoztatási, munkanélküliségi adatokkal Magyarország az Európai Unió tagországai között (uniós átlag 9.7%) kiemelkedően jó helyen szerepel, azonban ezen nyilvántartásban nem szerepel az, hogy a közfoglalkoztatási programokban résztvevő több százezres résztvevői létszám milyen mértékben javítja a területéhez tartozó mutatókat. (2014-ben 182 600 fő volt a havi átlagos létszám a közfoglalkoztatásban országos szinten, ami 231,1 milliárdos költségvetés előirányzattal valósult meg. Idén 16,8 százalékkal szántak a közmunkára több pénzt, így ebben az évben 213 ezer fő a közfoglalkoztatottak átlagos létszáma hazánkban.)

A foglalkoztatási helyzet javítására a közfoglalkoztatás mellett azok az Európai Unió képzési, foglalkoztatási projektek is alkalmasak, melyek stratégiai célként a foglalkoztatás növelését célozzák meg. Magyarországon az elmúlt uniós költségvetési időszakban (2007-2013) erre a területre főként a Társadalmi Megújulás Operatív Programok adtak lehetőséget.

A 2007-2013-as programozási periódusban (melyet az Európai Bizottság 2007. szeptember 13-án fogadott el) a Társadalmi Megújulás Operatív Program költségvetése 4 097 080 055 euró volt, melynek háttérét egyrészt az Európai Szociális Alapon keresztül az Európai Unió biztosította, 15%-ban pedig a kapcsolódó hazai források képezték. Az Új Magyarország Fejlesztési Terv keretében lezajlott pályázati időszakban, országosan a fent nevezett program tekintetében 6 alintézkedésben lehetett pályázatokat benyújtani. Az egyes alintézkedésekben eltérőek a célok, célcsoportok, a támogatható tevékenységek tekintetében is, összességében azonban egyetlen átfogó célt tartanak szem előtt: a humán erőforrás fejlesztést.

TÁMOP programok szerepe a hátrányos helyzetűek fejlesztésében

Hazánkban a 2007-2013-as költségvetési időszakban a TÁMOP intézkedésekre összesen 11228 pályázat került beadásra, melyek közül az Irányító Hatóság 4942 darab pályázatot támogatásra érdemesnek ítélte. Az 1. sz. táblázat az igényelt és a megítélt támogatási összegeket, valamint a beérkezett és az IH által támogatható státuszba emelt pályázatok adatait foglalja össze.

Táblázat 1: TÁMOP igényelt, megítélt támogatások 2007-2013 közötti időszakban

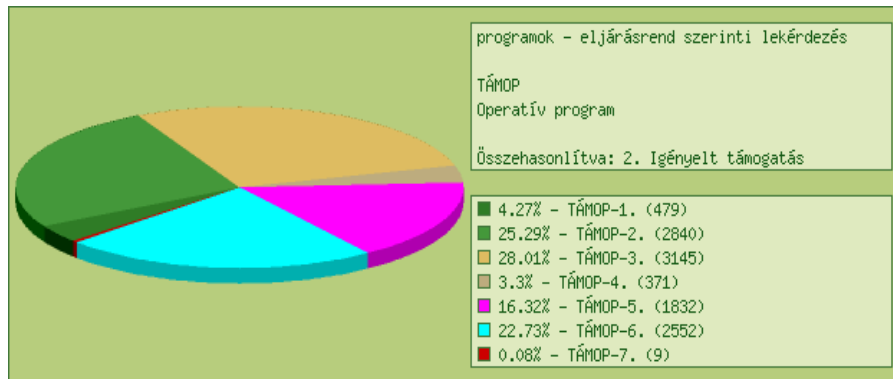
Forrás: Nemzeti Gazdasági Minisztérium (korábban NFÜ)

Terület, illetékeség	beérkezett pályázat (db)	támogatott pályázat (db)	igényelt támogatás (Ft)	megítélt támogatás (Ft)
Országos	11228	4942	733.821.887.505	477.866.264.502
Észak- magyarországi régió	1388	628	66.569.665.654	34.391.409.563
Borsod- Abaúj- Zemplén megye	816	348	41.768.291.468	20.296.226.008

Mivel jelen munkámban két olyan programot mutatok be, amelyek az Észak- magyarországi régióban, Borsod- Abaúj- Zemplén megyében valósultak meg, ezért a további statisztikák, adatok bemutatásánál is ezen területre fókuszálok.

A táblázat adataiból is látható, hogy az Észak- magyarországi régióban és BAZ megyében a beérkezett és támogatott pályázatok aránya (45, ill. 42 %) közel azonos megoszlást mutat az országos adatokkal (44%). Azonban a támogatás intenzitásában már csökkenő tendenciát fedezhetünk fel a területi

nagyság arányai mentén: míg országos szinten az igényelt támogatások 65%-a megítélt támogatásra váltódott, addig ez a szám a régióban már 51%-ot, BAZ megyében pedig már csak 48%-ot tett ki. Érdemes megnéznünk azt is, hogy miképp alakult az előző támogatási időszakban a TÁMOP pályázatok egyes alprogramjai között a támogatott pályázatok aránya.

1. ábra: Az egyes TÁMOP alintézkedések közötti megoszlási arányok (országos adat, 2007- 2013)

Forrás: Nemzet Gazdasági Minisztérium

A fenti ábrán feltüntetett egyes alintézkedések különbözőek abban a tekintetben, hogy melyek a prioritásaik, illetve hogy mely szervezetek jelenhettek meg a megvalósító szervezetek között. A TÁMOP első alintézkedése a foglalkoztathatóság fejlesztése, a munkaerőpiacra való belépés ösztönzését tűzte ki célul, ezen belül is kiemelt cél: a foglalkoztatási szolgálat fejlesztése, integrált munkaügyi és szociális rendszer kialakítása, a munkaerő-piaci aktivizálás, megelőzés és képzés, valamint a szociális gazdaság, innovatív és helyi foglalkoztatási kezdeményezések és megállapodások támogatása. A második alintézkedés az alkalmazkodóképesség javítására koncentrál, ezen belül a cél főként: a képzéshez való hozzáférés segítésére, a munkaerő-piaci alkalmazkodást segítő intézményrendszer fejlesztésére és a szervezetek alkalmazkodóképességének fejlesztésére. A program harmas számmal kezdődő programjainak célja a minőségi oktatás és hozzáférés biztosítása mindenkinek, így különösen fontos ebben a részben a kompetencia alapú oktatás elterjedésének támogatása, a közoktatási rendszer hatékonyságának javítása és a halmozottan hátrányos helyzetű és aroma tanulók szegregációjának csökkentése, esélyegyenlőségük megteremtése. A negyedik alintézkedés főbb támogatandó területe a felsőoktatás tartalmi és szervezeti fejlesztése a tudásalapú gazdaság kiépítése érdekében. A program ötödik intézkedéscsoportjába tartozó pályázatok a társadalmi befogadás, részvétel erősítését célozzák meg. Fő feladatuk a kiemelt leghátrányosabb helyzetű térségek, valamint a településen belüli szegregáció csökkentését célzó komplex fejlesztések támogatása, a gyermek és ifjúsági programok támogatása, a halmozottan hátrányos helyzetű csoportok szociális ellátórendszerhez és szolgáltatásokhoz való hozzáféréseinek javítása, munkaerő-piaci integrációjuk előmozdítása, a helyi közösségek és a civil társadalom fejlesztése, valamint a társadalmi kohézió erősítése bűnmegelőzési és reintegrációs programokkal. A hatodik programcsoportban szereplő projektek az egészségmegőrzés és egészségügyi humán erőforrás fejlesztéssel kapcsolatosak, míg a hetedik intézkedés a technikai segítségnyújtásról szól, tehát nem pontosan meghatározott célokat követ, hanem az összes programhoz nyújt általános technikai támogatást.

Jelen munkámban két különböző alcsoportba tartozó projektet mutatunk be, illetve a két programban résztvevő állástalanok véleménye alapján emeljük ki azokat a jó gyakorlatokat, amelyek hatékony megoldásnak tekinthetők a hátrányos helyzetű álláskereső foglalkoztatási helyzetének javításában.

A két program bemutatása

Szendrő

Szendrő város BAZ megyében, az Edelényi járásban helyezkedik el. A város lakosainak száma 4119 fő, ebből 83 százalék magyar, 17 százalék cigány nemzetiségűnek vallja magát. A felnőtt lakosság létszáma 3150 fő, ebből 1625 fő nő, 1525 fő férfi. A népesség korcsoport szerinti megoszlása: 60 évnél idősebb 22 százalék, 14 évnél fiatalabb 18, 9 százalék. A munkaképes korú népesség létszáma 2633 fő, ezzel szemben a regisztrált álláskereső száma 456 fő, mely közel 18%-os relatív mutatót eredményez.

A TÁMOP 1.4.3. Innovatív, kísérleti foglalkoztatási programok „Szendrő Város foglalkoztatásának hosszútávon fenntartható növelésére „Zöld munkahelyek” létrehozásával” című projektben a támogatási összeg: 199.250.000 Ft volt, a program megvalósításának ideje: 2013. 05.01-2015. 02. 28. volt. A projekt gazdája Szendrő Város Önkormányzata.

Ebben a projektben egy, a projekt beruházásaként létrehozott, fél hektáros fóliasátorban növénytermesztést valósítottak meg, a zöldségek, gyümölcsök a közétkeztetésben való felhasználása (iskola, idősek háza) realizálódott. A projektben résztvevő 30 fő hátrányos helyzetű álláskereső a programba való bekerülést követően erdészeti szakmunkás vagy zöldségtermesztő, vagy kazánkezelő képzésekben vettek részt (OKJ), ahol elsajátították a munkafolyamatok professzionális ellátásához szükséges szakmai ismereteket, s emellett gyakorlati tapasztalatokat is szereztek. A képzést rövid óraszámú képességfejlesztő tréningek (álláskeresői technikák, tanulástechnika, konfliktuskezelés, csapatépítés, stb. témakörökben) egészítették ki, melyek eredményeképpen csökkent a lemorzsolódás, hatékonyabbá vált a tanulás, könnyebben realizálódott a csoportba való beilleszkedés. A projekt részeként, még az elkülönített forrásból 12 fő támogatott foglalkoztatása valósult meg a fóliasátorban 6 hónapos időtartamban. A program eredményeként jelenleg 6 fő a helyi önkormányzat alkalmazottjaként dolgozik a fóliasátorban, két fő vállalkozást indított (fakitermelés, erdőgazdálkodás tevékenységi kör), 8 fő pedig jelenleg is közfoglalkoztatásban vesz részt, de a végzettségének megfelelő munkakörben tevékenykedik.

Fulókércs

Fulókércs az encsi járásban fekszik, Miskolctól 50 km-re. Lakosainak száma 387 fő, munkaképes korú lakosok száma 257 fő. A településről 30 főt tartanak nyilván álláskeresőként, 12 %-os munkanélküliségi rátával bír a falu.

Az „Együtt Egymásért Kegyetlen Térségi Szociális Szövetkezet segítése Fulókércsen” című, TÁMOP-2.4.3/B jelű pályázatának megvalósítására 2011. 10. 01.-2012.12.31. között került sor. Az elnyert támogatás összege: 34.325.602 Ft volt. A projekt céljaként a gazdasági és társadalmi szempontból fenntartható szociális szövetkezet támogatását tűzte ki, mely a helyi hátrányos helyzetű személyek önfoglalkoztatóvá válását segítette a valós piaci igényeknek megfelelő helyi gazdaság fejlesztése, bővítése által. A projektben fő szerepet kapott a helyi roma lakosság munkához való jutásának támogatása. A projekt közvetlen céljaként 12 hátrányos helyzetű munkavállaló képzését és 10 fő továbbfoglalkoztatását jelölte meg. Ehhez kapcsolódóan szakképzést (erdőművelő és fakitermelő szakképzés), kompetenciafejlesztő tréningeket (önértékelés, munkaerő- piaci ismeretek, álláskeresői technikák) valósítottak meg, majd pedig sor került a foglalkoztatásra: fakitermelési és erdőtelepítési, –ápolási tevékenységekkel léptek piacra a projekt résztvevői. Mindemellett a szövetkezet épületének felújítása is megvalósult. A projekt eredményei: 4 fő a szövetkezet munkavállalója maradt, mind a 12 fő a szövetkezet tagja maradt, két fő elhelyezkedett a nyílt munkaerő- piacon, négy fő közfoglalkoztatottként tevékenykedik, a szövetkezet alapítóját pedig 2014-ben a település polgármesterévé választották.

Kutatás

A kutatást félig strukturált interjúval, összesen 24 fő részvételével végeztük el. A kutatásunk központi témáiként a képzések, az azokhoz kötődő egyéb, felnőttképzést kiegészítő szolgáltatások, elhelyezkedési motivációk szolgáltak. Az interjúk felvételének időpontja 2015. márciusa volt, a

mintába bekerülő személyeket elérhetőség alapján választottuk, így összesen 10 fő fulókércsi, 14 fő szendrői program résztvevő került be a kutatásba.

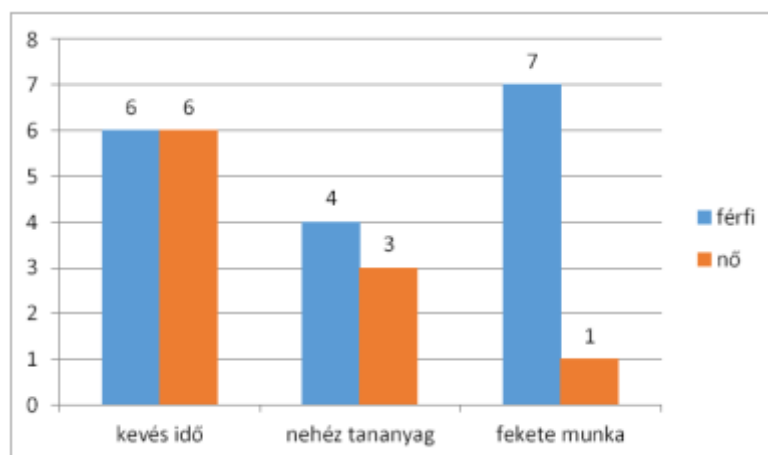
A programba (ezzel együtt a felnőttképzésbe) való jelentkezés okát vizsgálva azt tapasztaltuk, hogy a megkérdezettek a képzést új esélyként definiálták, azaz kivétel nélkül arról nyilatkoztak, hogy ezzel az új (többek számára az első) szakképesítéssel új munkaerő-piaci lehetőségekben bíztak (24 fő). Emellett megjelent 4 fő esetében az is, hogy a projekt keretében (kizárólag a szendrői programban) kapható képzési támogatás miatt lépett be, s vállalta a tanulási kötelezettséget. Mindössze két fő emelte ki azt, hogy a gyermekei számára szeretett volna példát mutatni azzal, hogy felnőttként az iskolapadba ül és tanul, képességeit fejleszti.

A tanulással összefüggésben az interjú során kitértünk azokra az andragógiai alapelvekre is, amelyeket a legtöbb szerző kiemel, így különösen a tanulási nehézségeket, az új információk felvételének gátjait elemeztük. Már az első andragógiai kutatások beszámoltak arról, hogy a felnőttek oktatása-képzése során nem lehet figyelmen kívül hagyni az élettapasztalat szerepét, melyet kétféleképpen is vizsgálhatunk: a „hozott” tapasztalatok segíthetik vagy gátolhatják is az új tudás elsajátítását. Segítheti akkor, ha az új tudást rá lehet építeni a tapasztalatokra. Gátolhatja, sőt lehetetlenné teheti az új tudás elsajátítását, ha az ellentmond a tapasztalatoknak (*Kraiciné és Csoma, 2012*).

A felnőttoktatásnak számolnia kell azzal, hogy sok felnőtt kötődik a már meglevő véleményéhez, rögzült szokásaihoz. Ez esetben megtörténhet, hogy disszonancia keletkezik a szerzett új ismeretek és a korábban kialakult gondolkodásmód között (*Maróti, 1993*). Arnold és Siebert (2006) szerint a felnőtt tanuló a külvilágból érkező információk és saját tapasztalatai között kapcsolatot keres, és a már meglevő tudásanyagához kapcsolja az új ismereteket, ezért ugyanazt az információt sokféleképpen értelmezik, értik meg.

A résztvevők motiválásában az élettapasztalatok tananyagban történő megjelenítése és a tanultak napi alkalmazhatóságának bemutatása meghatározó jelentőségű. Felnőttképzési kutatások igazolják, hogy a felnőttek elkötelezettebbé válnak a tanulás iránt, ha számukra releváns problémákat kell megoldaniuk, amelyek személyes életükben, vagy munkájuk során alkalmazhatónak látszanak (*Forray és Juhász, 2008*).

Kutatásunkban tanulási nehézségekről számolt be 9 fő, akik közül 4 fő emelte ki azt, hogy főként a családi kötelezettségei, a szoros időbeosztása miatt nem képes megfelelően helyt állni a tanulásban. A 24 fő kutatásba bevont résztvevő közül 12 fő több, mint 3 kiskorú gyermekkel rendelkezik háztartásában, ami nagyban nehezíti az otthoni tanulást, az új ismeretek elsajátítására szánható idő jelentős mértékben csökken.

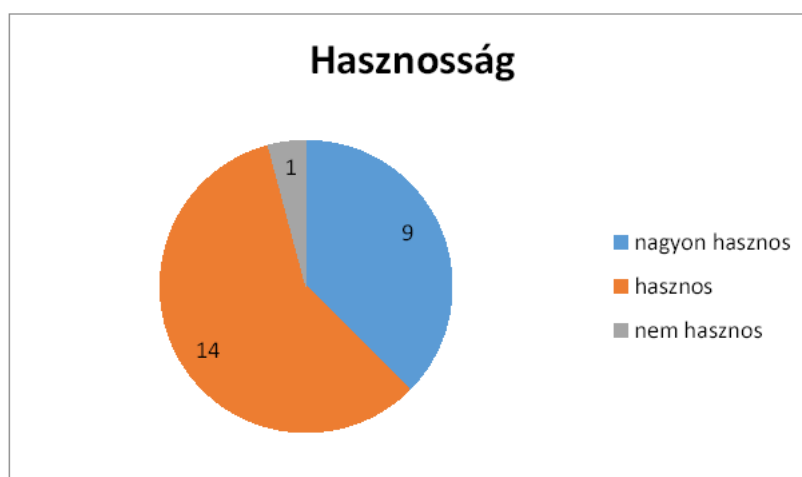

2. ábra: Tanulást nehezítő tényezők nemek szerinti bontásban n= 27

Az ábra nemenkénti bontásban mutatja be, hogy a megkérdezettek milyen okokat, tényezőket jelöltek meg a tanulási nehézségeikkel összefüggésben. Mindkét nem esetében azonos mértékben jelenik meg a kevés tanulásra fordítható idő, melynek háttérében több tényező is állhat. A fekete foglalkoztatásban megvalósuló jövedelemszerző tevékenységek (pl. időnyomunkák) is megnevezhetők okként, de a családi, háztartási kötelezettségek sem hanyagolhatóak el. Nehezen értelmezhető, nagy erőfeszítést igénylő tananyagról csak hét fő számolt be.

A programban való részvétel általános motivációjaként a legtöbben azt nyilatkozták, (19 fő), hogy a munkahelyszerzés a fő cél. Mivel mindkét projektben munkahelyteremtéssel egybekötött képzés valósult meg, ezért ennek a motivációs körnek a háttér elemzése mélyebb feltárást igényelt volna, mely azonban nem realizálódott jelen kutatásban. További hajtóerő a projekt kapcsán az új tudás megszerzése (4 fő), valamint a családi támogatás (3 fő) volt.

A képzések kiegészítéseként megjelenő rövid óraszámú tréningekről, azok hatékonyságáról is megkérdeztük a kutatásba bevont célcsoporttagokat. Ezeknek a programoknak a képességfejlesztés mellett a tanulási technikák, az álláskereső technikák fejlesztése volt a célja, illetve a csoporthoz való tartozás erősítése, a beilleszkedés támogatása is fontos elemként jelentkezett.

3. ábra: Tréningek haszna n=24

Egy fő kivételével mindenki legalább hasznosnak ítélte meg a strukturált csoportos foglalkozásokat, de a 24 fős mintából 9 fő kiemelten nagy segítségként élte meg azt, hogy a szakképzés mellett tanulási technikákat, kulcsképesség fejlesztést is kapott a program részeként. Mindössze egy személy jelezte azt az interjú során, hogy egyáltalán nem jelentett segítséget neki a tréningssorozat.

Arról is megkérdeztük a mintánkat, hogy a kapott képességfejlesztő foglalkozások közül melyik volt a leghasznosabb számukra, melyikről gondolják, hogy a leginkább segítette őket a képzés elvégzésében, illetve a nyílt munkaerő-piacra való visszatalálásban.

4. ábra: Leghasznosabb témakör n=23

Mivel a korábbi kérdés kapcsán egy fő kijelentette, hogy egyáltalán nem volt hasznos a tréningprogram, ezért az ő véleményét már ebből a kérdésből kihagytuk, így 23 fő véleményét mutatja az ábra. A minta legnagyobb arányban az álláskeresői technikák programot emelte ki a leghasznosabb témakörként, 17 személy szerint ez segített a legtöbbet nekik. Mindkét projekt esetében 30 órás (5x6 órás) programról volt szó, amelyben kiemelt szerep jutott az önéletrajz írás mellett az állásinterjúra való felkészülésre is, melyet akváriumgyakorlatként valósítottak meg a szervezők. Az egyes témák között 4 fő sorolta első helyre a tanulási technikák tréninget, mely szintén 30 órában zajlott, s melynek legfőbb témái közül a tanulási stílusok, valamint a hatékony tanulást segítő speciális technikák emelhetők ki. Egy-egy személy választotta a preferencia listában első helyen a kulcsképeség fejlesztést, valamint a csapatépítést, mely programok eltérő óraszámban valósultak meg a szendrői, valamint a fulókércsi programban. Amikor arról kérdeztük a mintába bevont csoporttagokat, hogy milyen erősségei voltak a komplex programnak, a legtöbben (21 fő) arról számoltak be, hogy a tény, hogy munkahelyteremtés is része a projektnek, hatalmas motivációt jelentett nem csupán a projektbe való bekapcsolódás idején, hanem a képzési program realizálásának folyamán is, illetve minden résztvevő igyekezett a lehető legmagasabb szinten teljesíteni a vizsgákon is, hiszen feltételezték, hogy a jobb eredményekkel, megfelelő hozzáállással rendelkező résztvevőket választják ki a projekt keretében létrejövő munkahelyek betöltésére. További erősségként emelték ki a válaszadók azt (11 fő), hogy sokféle, hatékony szolgáltatásban részesültek, és mindig volt valaki (a mentor), akihez fordulhattak, ha valamilyen problémájuk volt. Gyengeségként azt fogalmazták meg, hogy a projekt végéhez közeledve néhány csoporttag elveszítve a motivációját rossz hatással volt a csoportra, és a kezdetben kialakult kellemes hangulatú, jól működő csoport a folyamat végére kissé szétbomlott, egyre több konfliktus alakult ki, melyek megoldásában már nem is voltak érdekeltek a csoporttagok.

Összefoglalás

A kutatás összegzéseként elmondható, hogy az álláskeresői számának csökkentését, a foglalkoztatás növelését célzó uniós projektekben azok a tevékenységek a legsikeresebbek, leghatékonyabbak, amelyek figyelembe veszik az az adott célcsoportok speciális jellemzőit, egyéni igényeit, s emellett olyan hosszú távon fenntartható munkalehetőségeket teremtenek, amelyekhez a szakképesítéssel rendelkező munkavállalók is hosszú távon rendelkezésre állnak lokális szinten. Érdemes tehát részletes, előzetes kutatásokkal felmérni a helyi munkaerő- piaci sajátosságokat kereslet és kínálat oldalán egyaránt, s a megfelelő tervezés után olyan programokat létrehozni, amelyekben a motivált munkaerő tartósan megjelenik, s amelyekben a helyi szükségletekre épülő szolgáltatások is teret kapnak.

Referenciák

1. Arnold, Rolf/Siebert, Horst: Konstruktivistische Erwachsenenbildung. Grundlagen der Berufs- und Erwachsenenbildung. Band 4. 5. 2006, Aufl. Baltmannsweiler: Schneider Verlag Hohengehren
2. Cserné Adermann Gizella: A felnőttek foglalkoztathatóságának növelésére irányuló komplex képzési modellek, különös tekintettel a hátrányos helyzetű csoportokra, javaslatok, intézkedésekre, Kutatási Zárótanulmány. In Felnőttképzési Kutatási Füzetek, Budapest, 2006, Nemzeti Felnőttképzési Intézet
3. Kenderfi Miklós: Hátrányos helyzetű rétegek munkaerő- piaci integrációjának kérdései Beregszász járásban. In Partnerség Határok Nélkül Projektbeszámoló, Budapest, 2012, Magyar Ökomenikus Segélyszervezet
4. Kraiciné Szokoly Mária – Csoma Gyula: Bevezetés az andragógia elméletébe és módszertanába. <http://kraicineszokolymaria.hu/wpcontent/uploads/2012/12/modszertar-2.pdf> (letöltés dátuma 2015. január 30.)
5. Maróti Andor: Van-e didaktikája a felnőttek tanításának? Iskolakultúra. 7. sz. Budapest, 1993.
6. Zachár László: A felnőttképzés korszerű elvei és modelljei. In Koltai Dénes- Lada László (szerk): Az Andragógia korszerű eszközeiről és módszereiről., Budapest, 2006. NSZFI

19. szekció

Mezőgazdaság és Sport

Elnök: Oros Gyula

Szekció titkár: Dózsa Tamás

Előadók:

Előadók	Előadás címe
Oros Gyula	Trichoderma törzsek szelektív érzékenysége agromikrobicidek és szennyező anyagok iránt
Seregi János	A biodiverzitás fogalmának megközelítése a xix. Század elején
Seregi János	Sikeres, neves magyar tudósok. Életpályák, sorsok
Kmeth Sándor	Gyógyító növények a vidék- és a regionális fejlesztésben
András Krisztina; Gergely István	A hivatásos vízilabda üzleti versenyképessége a médiaképesség tükrében – szabálmódosítások a vízilabdában
Kozma Miklós	Ligák nemzetköziesedése a hivatásos sportban
Kozma Miklós, Kazainé Ónódi Annamária	A Public Sector Scorecard alkalmazása a hivatásos sportban – magyar esettanulmány
Hajdúné László Zita	A fair play szellemisége, mint a sport sajátos értéktöbblete

Oros Gyula⁴⁹¹ - Naár Zoltán⁴⁹²: *Trichoderma* törzsek szelektív érzékenysége agromikrobicidek és szennyező anyagok iránt

Absztrakt: Megvizsgáltuk 30 *Trichoderma* törzs viselkedését fejlődésük különböző szakaszaiban (konídiumcsírázás, hifanövekedés, konídiumképzés) 15 antibiotikum, 36 fungicid és 40 ásványi só iránt agar diffúziós eljárással. A különböző törzsek konídiumai 13-29 órás lag-fázist követően csíráztak ki, a hifanövekedés üteme 8-39 mm/nap között váltakozott, azonban a konídiumképzés minden esetben megindult a leoltást követő három napon belül. A törzsek mérgező vegyületek irányti érzékenységében jelentős, az életciklus során is megnyilvánuló különbségek mutatkoztak. A konídiumképzés bizonyult a legérzékenyebb életszakasznak. A törzsek érzékenysége és rendszertani helyzetük között nem volt összefüggés; az eubiotikus készítményekben leggyakrabban használt *T. harzianum* törzsek e vonatkozásban a más fajokhoz tartozó törzsekével hasonló mértékben különböztek egymástól. Összességében véve azonban a *Pachibasium* szekcióba sorolt fajok fokozottabban tolerálták a vizsgált vegyületeket, mint a *Longibrahmatum* és a *Trichoderma* szekció tagjai.

Előzmények

A növénytermesztés többezeréves története egyben a termést veszélyeztető tényezőkkel szembeni védekezés története is. Az alkalmazott eszközök koronként, az adott társadalom mindenkori műszaki fejlettségének függvényében változtak, azonban rendszerint a rendelkezésre álló leghatékonyabb eszközök voltak. Fontos megjegyezni, hogy a növények védelmében alkalmazott eszköztárt nem a termés mennyiségének a növelésére, hanem a betakarítás biztonságának a fokozására használjuk. A cél nem az élő szervezetek irtása, hanem a károsítók tevékenységének gazdasági szempontból elhanyagolható szintre történő visszaszorítása. Napjainkban a különféle vegyszerek használata a leghatékonyabb növényvédelmi eljárás. Széleskörű alkalmazásuk az elmúlt évszázad műszaki/tudományos fejlődésének és a társadalmi szerkezet átalakulásának a következménye. Alkalmazásuknak azonban gátat szabnak a nemkívánatos mellékhatások, így a megvédendő növényt kísérő hasznos élőlények pusztulása, a felhasználás területéről történő elsodródás, továbbá a célszervezetek populációiban fellépő ellenállóság, mely utóbbi egy egy, nagy költségekkel kifejlesztett vegyület teljes hatásvesztéséhez vezet [1]. Az antagonista mikroorganizmusok felhasználásának lehetősége a növényeket megbetegítő kórokozók okozta termésvesztés leküzdésére mintegy száz éves múltra tekint vissza [2]. Köztük a talajlakó, kozmopolita *Trichoderma* nemzetség tagjai kerültek a figyelem középpontjába [3,4], azonban ezen eubiotikus készítmények piaci értékét csökkentti, hogy csak szűk körben használhatók, mivel megtelepedésüket vagy kölcsönhatásukat más szervezetekkel a művelési eljárások során használt különféle vegyületek gátolják [5-7]. Ezért megvizsgáltuk 30 különböző rendszertani helyzetű és eltérő forrásból izolált *Trichoderma* törzs viselkedését fejlődésük három szakaszában (konídiumcsírázás, micélium növekedés és konídiumképzés) 15 antibiotikum, 36 fungicid, és 39 ásványi só iránt agar diffúziós eljárással [8].

Anyagok és módszerek

Anyagok

A hatásvizsgálatokhoz használt vegyületeket hatásmódjuk szerint választottuk ki és kereskedelmi forgalomból származnak:

antibiotikumok: a01 – Kasugamycin [CAS RN 19408-46-9], a02 - Streptomycin [3810-74-0], a03 - Blastidicin [2079-00-7], a04 - Polyoxin AL [19396-06-6], a05 - Validamycin A [37270-94-3], a06 - Trichotecin [6379-69-7], a07 - Griseofulvin [126-07-8], a08 - Cycloheximide [66-81-9], a09 - Nystatin [1400-61-9], Amoxicillin [26787-78-8], Cefalexin [15686-71-2], Gentamicin [1403-66-3], Kanamycin [59-01-8], Nalidixic Acid [389-08-2], Rifampicin

⁴⁹¹ MTA Növényvédelmi Kutatóintézete, 1022 Budapest II. Herman Ottó út 15. gyulaoros@gmail.com

⁴⁹² Nemzeti Agrárkutatási és Innovációs Központ, Élelmiszertudományi Kutatóintézet, 1022 Budapest II. Herman Ottó út 15. z.naar@cfri.hu

[13292-46-1]; azol fungicidek: d01 - Prokloráz [67747-09-5], d02 - Penkonazol [66246-88-6], d03 - Triadimefon [43121-43-3], d04 - Triadimenol [55219-65-3], d05 - Myclobutanil [88671-89-0], d06 - Ketokonazol [65277-42-1], d07 - Metkonazol [125116-23-6]; morfolin származékok: d08 - Tridemorf [24602-86-6], d09 - Fenpropimorf [67306-03-0]; benzimidazol származékok: b01 - Karbendazim [10605-21-7], b02 - Dietofenkarb [87130-20-9], b03 - MCPD [33560-48-4]; guanidinek: g01 - Dodin [2439-10-3], g02 - Klórhexidin [55-56-1]; carboxamidok: c01 - Carboxin [5234-68-4]; halogénezett aromás vegyületek: f01 - PCP [87-86-5], f02 - Triklózán [3380-34-5], f03 - Kloraniformetán [20856-57-9], Kloroneb [2675-77-6], Triforin [948595-12-8]; szerves foszfor vegyületek: 01 - Iprobenfosz [26087-47-8]; nitro fungicidek: n01 - Bronopol [52-51-7], n02 - Fenitropán [65934-95-4], n03 - DNRB [1594-56-5], n04 - CDNB [97-00-7], n05 - Dinokap [39300-45-3]; fenilamid származékok: Benalaxil [71626-11-4], Ciprofurám [69581-33-5], Metalaxil [57837-19-1], Ofurace [58810-48-3], Oxadixyl [77732-09-3]; thiol fungicidek: s01 - Thiomersal [54-64-8], s02 - TMTD [137-26-8], s03 - NaDDC [128-04-1], s04 - NaPDC [25769-03-3], s05 - Ziram [137-30-4]; ásványi sók: m01 - $\text{CrCl}_3 \cdot 6\text{H}_2\text{O}$ [10060-12-5], m02 - $\text{MnSO}_4 \cdot \text{H}_2\text{O}$ [7785-87-7], m03 - $\text{CoCl}_2 \cdot 6\text{H}_2\text{O}$ [7791-13-1], m04 - $\text{Ni}(\text{NO}_3)_2 \cdot 6\text{H}_2\text{O}$ [13748-00-7], m05 - $\text{CuSO}_4 \cdot 5\text{H}_2\text{O}$ [7758-99-8], m06 - $\text{ZnSO}_4 \cdot 7\text{H}_2\text{O}$ [7446-20-0], m07 - SeO_2 [7446-08-4], m08 - CdCl_2 [10108-64-2], m09 - HgCl_2 [7487-94-7], m10 - $\text{Ti}(\text{CH}_3\text{COO})_4$ [563-68-8], m11 - $\text{Pb}(\text{CH}_3\text{COO})_2 \cdot 3\text{H}_2\text{O}$ [6080-56-4], m12 - $\text{U}_2(\text{NO}_3)_2 \cdot 6\text{H}_2\text{O}$ [13520-83-7], LiCl [7447-41-8], NaCl [7647-14-5], KCl [7447-40-7], RbCl [77911-11-9], CsCl [7647-17-8], $\text{MgSO}_4 \cdot 7\text{H}_2\text{O}$ [10034-99-8], CaCl_2 [10043-52-4], $\text{Sr}(\text{NO}_3)_2$ [10042-76-9], BaCl_2 [10361-37-2], $\text{ScCl}_3 \cdot 6\text{H}_2\text{O}$ [20662-14-0], $\text{YCl}_3 \cdot 6\text{H}_2\text{O}$ [10023-94-2], $\text{La}(\text{NO}_3)_3 \cdot 6\text{H}_2\text{O}$ [10277-43-7], $\text{NdCl}_3 \cdot 6\text{H}_2\text{O}$ [13477-89-9], $\text{EuCl}_3 \cdot 6\text{H}_2\text{O}$ [13759-92-7], $\text{DyCl}_3 \cdot 6\text{H}_2\text{O}$ [15059-52-6], $\text{HoCl}_3 \cdot 6\text{H}_2\text{O}$ [14914-84-2], $\text{ErCl}_3 \cdot 6\text{H}_2\text{O}$ [10025-75-9], $\text{TmCl}_3 \cdot 7\text{H}_2\text{O}$ [1331-74-4], $\text{YbCl}_3 \cdot 6\text{H}_2\text{O}$ [10035-01-5], WO_3 [1314-35-8], $\text{Fe}(\text{NH}_4)_2(\text{SO}_4)_2 \cdot 6\text{H}_2\text{O}$ [7783-85-9], $\text{RhCl}_3 \cdot \text{H}_2\text{O}$ [20765-98-4], $\text{Pd}(\text{NO}_4)_2 \cdot 3\text{H}_2\text{O}$ [10102-05-3], $\text{H}_2\text{Cl}_6\text{Pt} \cdot 6\text{H}_2\text{O}$ [18497-13-7], $\text{Al}_2(\text{SO}_4)_3 \cdot \text{H}_2\text{O}$ [17927-65-0], GaCl_3 [13450-90-3], $\text{In}_2(\text{SO}_4)_3 \cdot \text{H}_2\text{O}$ [10025-82-8], $\text{ThNO}_3 \cdot 4\text{H}_2\text{O}$ [1328-29-5].

Táblázat 1: A *Trichoderma* törzsek tulajdonsága

Szekció ^a	<i>Trichoderma</i> fajok	Kód ^b	Eredet ^c	Növ. ^d	LF
H01	<i>T. aureoviride</i> Rifai	318	K, H	34 ^{cdef}	22
L01	<i>T. citrinoviride</i> Bisset	311	T, U	34 ^{cdef}	20
L02	<i>T. longibrachiatum</i> Rifai	313	T, H	30 ^{cdef}	20
L03	<i>T. pseudokoningii</i> Rifai	312	T, H	29 ^{cdef}	16
L04	<i>Hypocrea jecorina</i> Berk. & Broome	301	K, F	26 ^{bcd}	13
L05	<i>T. reesei</i> Simmons	314	ind., U	34 ^{cdef}	23
L06	<i>T. ghanense</i> Doi Abe et Sugiyama	305	T, G	24 ^{abc}	19
L07	<i>T. parceramosum</i> Bisset	328	Dr, H	37 ^{def}	20
L08	<i>T. parceramosum</i> Bisset	315	ind., U	38 ^{ef}	22
L09	<i>T. saturnisporum</i> Hammil	316	T, A	24 ^{abc}	24
P01	<i>T. piluliferum</i> Webster & Rifai	306	T, P	15 ^{ab}	24
P02	<i>T. polysporum</i> (Link ex Pers.) Rifai	307	T, H	13 ^a	18
P03	<i>T. hamatum</i> (Bonorden) Bainier	308	T, H	26 ^{bcd}	15
P04	<i>T. harzianum</i> Rifai	309	T, H	25 ^{bcd}	17
P05	<i>T. harzianum</i> Rifai	075	K, H	34 ^{cdef}	22
P06	<i>T. harzianum</i> Rifai	325	Ra, H	28 ^{cdef}	17
P07	<i>T. harzianum</i> Rifai	317	Rs, H	29 ^{cdef}	18
P08	<i>T. longipile</i> Bisset	338	K, H	29 ^{cdef}	22
P09	<i>T. minutisporum</i> Bisset	339	K, H	37 ^{def}	29
P10	<i>T. strictipile</i> Bisset	332	K, H	34 ^{cdef}	22
P11	<i>T. tomentosum</i> Bisset	331	K, H	33 ^{cdef}	21
P12	<i>T. virens</i> von Arx	310	T, H	32 ^{cdef}	21
T01	<i>T. atroviride</i> Karsten	320	T, H	33 ^{cdef}	19
T03	<i>T. koningii</i> Oudemans	322	T, H	34 ^{cdef}	23
T04	<i>T. strigosum</i> Bisset	340	T, H	34 ^{cdef}	20
T05	<i>T. viride</i> Persoon ex Gray	319	T, H	32 ^{cdef}	16
T06	<i>H. muroiana</i> Hino et Katsumoto	302	Le, J	37 ^{def}	20
T07	<i>H. muroiana</i> Hino et Katsumoto	303	Am, J	30 ^{cdef}	20
T08	<i>H. muroiana</i> Hino et Katsumoto	304	Le, J	37 ^{def}	22
NO1	<i>T. spirale</i> Bisset	333	T, H	36 ^{def}	25

^aSzekció: H=Hypocrea, L= Longibrachiatum, P= Pachybasium, T= Trichoderma, N= nincsen. ^bA kód szám megfelel a Mycology Collection (WDCM824) B sorozat számnak. ^cForrás és lelőhely: K= kéreg, T= talaj, ind.= ipari törzs, Dr= Diplocarpon rosae F.A. Wolf sztróma, Ra= Rhytisma acerium (Pers.) Fr. sztróma, Rs= Rhizoctonia solani Kühn pseudoszlekrócium, Cl= Fusarium oxysporum Schltdl. fertőzött Chionodoxa lucillae Boiss. hagyma, Le= Lentinula edodes (Berk.) Pegler, Am= Armillaria mella (Vahl) P. Kumm. rhizomorfa, H=Magyarország, F= Francia Guyana, U= USA, G= Ghana, A= Ausztrália, P= Papua Új Guinea, J= Japán. ^dNövekedés (mm/day) Burgonya Glükóz Agaron, Az azonos betűvel jelölt értékek nem különböznek szignifikánsan $p_{0.05}$ szinten (LSD₀₅= 11; F=9.47). ^eA lag fázis a növekedés/idő függvényével közelített érték (óra).

A vegyületek toxicitására és fizikai tulajdonságai vonatkozó adatok a gyártók által nyilvánosságra hozott biztonsági adatlapokon közölt értékek. A hatóanyagokból a megfelelő oldószerben 0.2 M-os törzsoldatokat készítettünk.

Teszt gombák

Az 1. táblázatban felsorolt *Trichoderma* törzsek a MTA Növényvédelmi Kutató Intézetének törzsgyűjteményében (Mycology Collection, WDCM824) található, többségük magyarországi lelőhelyekről származik. A törzseket burgonya-glükóz agaron (PDA, CM0139B, Oxoid, Basingstoke) tartottuk fenn ($22\pm1^\circ\text{C}$). Tulajdonságaikat (konídiumcsírázáshoz és a konídiumképzéshez szükséges lag-fázis, hifa növekedés sebessége) szintén ezen a táptalajon állapítottuk meg (1. táblázat).

A törzseket $22-25^\circ\text{C}$ -on öt napig tenyésztetük keményítővel (10 gL^{-1}), kazeinnel (2 gL^{-1} casein digest (Difco, Detroit, USA) és vitaminokkal (pyridoxin HCl, thiamin HCl, riboflavin és nicotinamid - 1, 10, 1 és 20 mgL^{-1} , megfelelőképpen) kiegészített glükóz-minerál agaron (12 gL^{-1} agar-agar No.1., Oxoid; 10 gL^{-1} glükóz és KCl, KH_2PO_4 , K_2HPO_4 and $\text{MgSO}_4\cdot 7\text{H}_2\text{O}$ at 10, 12, 0.5, 0.5, 0.5 és 0.5 gL^{-1} megfelelőképpen). Az analitikai minőségű glükózt, keményítőt ásványi sókat a Reanal-tól (Budapest) a vitaminokat pedig a CHINOIN-tól (Budapest) vásároltuk. A konídiumokat 0,05 % Tween 20 (Reanal) tartalmú steril desztillált vízzel mostuk le, és a 10^6 sejtmL^{-1} sűrűsége állítottuk be desztillált vízzel.

Hatásvizsgálat

A törzsek érzékenységét agar diffúziós eljárással mértük meg [8]. A vizsgálatokhoz 5 gL^{-1} malátával (Fluka, Milwaukee, WI, USA), 2 gL^{-1} szója-peptonnal (L44, Oxoid) és vitaminokkal (lásd fentebb) kiegészített 11 gL^{-1} agar-aggal merevített, hagyományos módon készített [9] burgonyalevest használtunk. A standard konídiumszuszpenzióval beoltott tápagart ($45-50^\circ\text{C}$) 5 mm vastagságban ($\sim 10^5$ sejt) Petri csészébe öntöttük, és megszilárdulást követően helyeztük el centrálisan a vizsgálandó anyagot 1 g tömegben tartalmazó 5 mm átmérőjű papírkorongot. A táplemezeket $21\pm1^\circ\text{C}$ -on inkubáltuk, majd 24 óra múlva megmértük a kialakult gátlási zóna átmérőjét (A), illetve 72 óra múltán a konídiumképzést gátló zóna átmérőjét (B). Minden mérést három ismétlésben végeztünk el. Azon eseteket, ahol a gomba felülnötte a papírkorongot, hatástalannal tekintetük (1. ábra).

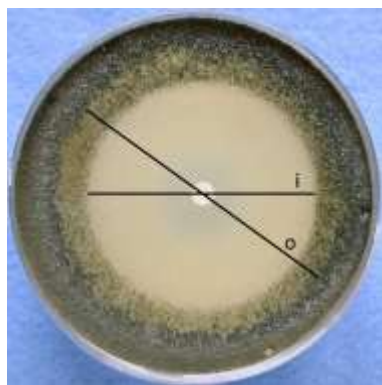
Adatfeldolgozás

Az egyes változatok közötti különbség szignifikáns voltát Fisher próbával állapítottuk meg [10]. A mérési eredményeket (törzs×vegyület) mátrixokba rendeztük (belső átmérő = A mátrix, külső átmérő = B mátrix), majd probit értékekre transzformáltuk, és ezen transzformált adatokat elemeztük többváltozós statisztikai módszerekkel. A vegyületek hatékonyságát, illetve a törzsek érzékenységét Potency Mapping eljárással számítottuk ki [11], csoportosításukhoz Spectral Component Analysis többváltozós módszert használtunk [11]. A számításokhoz a Microsoft Excel97 matematikai rutinait, illetve a Statistica 5. programcsomagot használtuk fel.

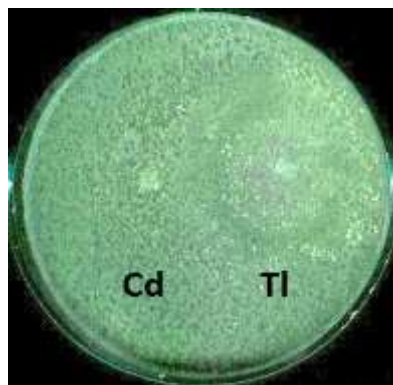
Eredmények és megvitatásuk

A törzsek tulajdonságai

A *Trichoderma* törzsek növekedési erélye 13 és 38 mm/nap között váltakozott, közöttük a *T. polysporum* a leglassabban míg a *T. parceramosum* a leggyorsabban növekedett (1. táblázat). A probit/idő függvény korrelációs együtthatója minden esetben meghaladta 0,92 értéket ($P < 5\%$). A lag fázis 13 és 29 óra között változott törzstől függően, de két esetet kivéve (P09 és NO1) 24 órán belül a növekedés szemmel láthatóan ($\sim 1\text{ mm}$) megindult. A konídiumképzés négy napon belül az összes esetben elkezdődött, és a kiegészítésként a táptalajhoz hozzáadott szója pepton és kazein jelenlétében már a 48 óra múltán elkezdődött. E törzsek közül csak a *T. virens* (P12) fejlesztett jelentős légmicélumot. Mindebből arra a következtetésre jutottunk, hogy a gátlási zónák megjelenése megbízhatóan értékelhető leoltást követő 24 illetve 72 múltán.

T. ghanense (L06) - prokloráz

H. muroiana (T08)

1. ábra: Gátlási zónák kialakulása

(i=belső zóna, teljes gátlás, a konídiumok nem csíráztak ki, o=a konídiumképzés gátolt. A Cd és Tl esetében a papírkorongokon micéliumnövekedés és konídiumképzés is megfigyelhető.)

A törzsek érzékenysége

Az ismételt mérések variációs koefficiense 0 és 7% között váltakozott összefüggésben a vizsgált törzssel és vegyülettel. A legmagasabb értékeket *T. virens*, illetve a polioxin antibiotikum esetében tapasztaltuk, azonban az ismétlések közötti eltérés F-értéke nem volt szignifikáns ($F_{\text{cak}} = 0.34$, $F_{10\%} = 2.71$), ami a mérések megbízhatóságát bizonyítja. A *Trichoderma* törzsek érzékenységét vegyületenként nem közöljük az adatmátrixok terjedelmes volta miatt. Potenciális érzékenységet az egyes vegyület csoportok iránt a 2. és 3. táblázatban foglaltuk össze.

Táblázat 2: A *Trichoderma* törzsek potenciális érzékenysége^a különböző szerkezetű vegyületek iránt

Kód	Fajok	Vegyületcsoportok									
		antibiotik.		ásványi só		thiol-vegy.		nitro-vegy.		halogen-	
		B	K	B	K	B	K	B	K	B	K
H01	<i>aureovir.</i>	28,1	38,1	8,1	11,3	29,7	41,4	18,0	24,3	21,5	22,8
L01	<i>citrinovir.</i>	23,6	30,8	8,7	11,5	37,0	44,3	27,0	34,7	22,1	24,2
L02	<i>longibrach.</i>	23,0	33,0	13,6	20,7	34,5	46,2	20,7	23,6	22,8	24,2
L03	<i>pseudokon.</i>	23,9	34,7	10,1	13,0	35,2	42,8	28,3	37,0	22,2	23,4
L04	<i>H. jecorina</i>	18,5	27,1	5,8	9,7	33,1	39,8	17,7	20,6	22,6	26,4
L05	<i>reesei</i>	26,3	34,4	4,2	5,1	38,5	43,7	25,8	32,4	22,6	23,9
L06	<i>ghanense</i>	17,2	29,1	16,1	23,5	33,6	45,3	23,2	33,1	24,6	26,1
L07	<i>parceram.</i>	15,7	18,1	7,5	9,8	28,6	37,1	25,4	31,2	20,7	26,0
L08	<i>parceram.</i>	18,3	27,3	6,2	8,2	34,1	44,1	25,7	31,0	22,2	23,9
L09	<i>saturnisp.</i>	26,7	37,6	8,9	12,8	35,0	44,4	28,3	33,3	22,6	24,9
P01	<i>piluliferum</i>	16,0	19,6	9,1	10,9	33,8	43,5	21,5	24,4	21,3	23,3
P02	<i>polysporum</i>	29,0	42,1	4,7	5,9	34,6	54,2	27,7	33,9	21,0	23,8
P03	<i>hamatum</i>	19,9	45,7	4,1	5,3	30,0	38,8	18,7	24,6	21,2	24,4
P04	<i>harzianum</i>	23,8	30,9	11,5	17,3	31,8	44,3	23,9	28,2	22,2	23,5
P05	<i>harzianum</i>	12,6	16,4	9,2	13,2	26,4	32,4	18,7	21,5	29,6	39,0
P06	<i>harzianum</i>	15,7	18,1	9,8	14,9	26,7	33,3	27,3	30,2	20,1	26,0
P07	<i>harzianum</i>	18,4	25,4	15,7	20,9	28,7	36,5	19,0	20,7	29,2	38,2
P08	<i>longipilis</i>	14,0	17,1	8,9	10,4	27,3	31,0	21,2	23,7	20,8	26,4
P09	<i>minutisp.</i>	17,6	22,7	9,8	13,7	31,9	34,6	27,1	30,2	21,2	27,7
P10	<i>strictipilis</i>	9,5	11,4	8,2	10,2	27,6	32,7	27,9	30,6	21,2	27,5
P11	<i>tomentos.</i>	26,3	37,7	6,2	7,6	29,3	41,6	20,3	22,5	20,0	24,8
P12	<i>virens</i>	19,5	35,1	6,6	8,2	30,5	40,3	20,6	24,2	20,1	22,3
T01	<i>atroviride</i>	23,3	33,5	8,7	12,0	33,8	42,5	21,6	24,2	22,2	23,5
T03	<i>koningii</i>	25,7	36,7	10,2	13,0	26,9	42,1	21,9	24,1	21,5	24,1
T04	<i>strigosum</i>	13,6	17,5	11,5	14,6	32,5	41,2	27,5	32,3	21,4	24,5
T05	<i>viride</i>	26,1	39,8	12,0	17,5	33,4	42,5	30,1	30,4	21,7	24,9
T06	<i>H. muroiana</i>	10,7	14,2	11,3	14,3	27,8	33,4	24,6	34,0	21,7	25,8
T07	<i>H. muroiana</i>	15,0	18,9	11,8	13,2	30,1	36,8	26,3	30,0	20,0	25,2
T08	<i>H. muroiana</i>	14,4	17,5	12,4	13,7	29,3	36,6	26,3	30,7	19,8	23,3
NO1	<i>spirale</i>	13,6	24,2	9,7	13,5	32,5	39,2	25,5	31,5	20,7	29,2
Pot. hatékonyság		20,4	26,6	22,1	26,7	19,5	27,8	9,3	12,5	31,5	40,2

^a Az alapadat mátrixokból (B=belső átmérő, K=külső átmérő) Potency Mapping eljárással [11] leválasztott potenciális érzékenység értékek vegyület csoportonként.

Egyetlen törzs sem mutatkozott toleránsnak az összes vizsgált vegyület iránt, a *T. ghanense* bizonyult a legérzékenyebbnek és a *T. strictipilis* a legtoleránsabbnak. Azonban jelentős különbség nyilvánult meg az egyes törzsek érzékenységeiben, ami különösen a konidiogenezis érzékenységeiben nyilvánult meg. Ez utóbbi vonatkozásban a *T. ghanense*, *T. polysporum* és *T. hamatum* törzsek különültek el (2. ábra). A gátlási zónák kialakulást követően az oltást követő 7 nap múlva sem figyeltünk meg micélium növekedést a belső zónán a központ irányába. Ennek alapján feltételezzük, hogy sem vegetatív adaptáció (szektoriális ellenállóság), sem a vegyületek olyan mértékű bomlása vagy bontása nem ment végbe, ami hatásukat az adott körülmények között befolyásolta volna.

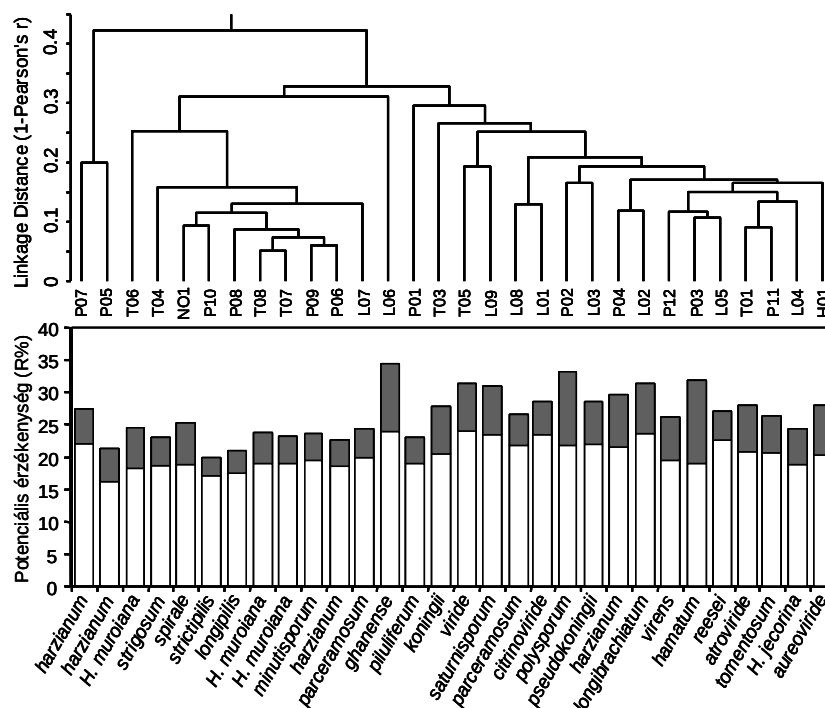
Táblázat 3: A *Trichoderma* törzsek potenciális érzékenysége^a szerves gombaölőszerek iránt

Kód	Faj	Vegyületcsoportok									
		foszfo-		karboxin		guanidin		benzimidaz.		azol-szárm.	
		B	K	B	K	B	K	B	K	B	K
H01	<i>aureovir.</i>	24,9	24,9	23,9	23,9	29,4	33,2	14,5	16,2	23,4	37,0
L01	<i>citrinovir.</i>	26,2	26,2	36,7	36,7	30,5	33,1	14,2	15,6	33,0	38,9
L02	<i>longibrach.</i>	32,1	32,1	37,5	37,5	30,1	31,7	22,0	25,6	30,2	42,7
L03	<i>pseudokon.</i>	28,4	28,4	30,1	30,1	27,3	32,1	14,5	15,6	24,2	34,4
L04	<i>H. jecorina</i>	24,9	24,9	22,7	22,7	28,0	29,7	10,6	17,0	27,3	34,5
L05	<i>reesei</i>	23,9	23,9	41,2	41,2	40,7	34,6	14,5	15,6	30,2	38,4
L06	<i>ghanense</i>	24,2	24,2	22,7	22,7	29,0	41,8	22,0	31,6	35,5	47,8
L07	<i>parceram.</i>	0,0	0,0	27,4	27,4	30,3	32,5	21,1	26,3	31,1	37,1
L08	<i>parceram.</i>	24,8	24,8	35,9	35,9	30,7	31,8	14,1	16,3	35,8	39,5
L09	<i>saturnisp.</i>	26,2	26,2	37,9	37,9	31,5	37,5	14,2	14,7	30,2	43,1
P01	<i>piluliferum</i>	0,0	0,0	22,7	22,7	30,8	32,0	0,0	0,0	30,2	38,6
P02	<i>polysporum</i>	22,7	22,7	0,0	0,0	33,2	34,1	22,1	31,1	26,3	55,7
P03	<i>hamatum</i>	24,9	24,9	24,9	24,9	28,6	32,7	22,7	29,5	26,2	55,3
P04	<i>harzianum</i>	23,9	23,9	26,2	26,2	28,2	33,6	15,0	19,7	25,9	41,7
P05	<i>harzianum</i>	0,0	0,0	0,0	0,0	27,6	30,4	7,6	21,6	21,5	27,7
P06	<i>harzianum</i>	0,0	0,0	30,9	30,9	28,2	30,4	12,9	14,8	24,1	28,4
P07	<i>harzianum</i>	0,0	0,0	23,9	23,9	30,0	34,1	13,5	14,5	33,8	38,7
P08	<i>longipilis</i>	0,0	0,0	22,7	22,7	27,3	29,8	12,6	13,6	24,4	31,3
P09	<i>minutisp.</i>	0,0	0,0	23,9	23,9	30,6	31,9	12,7	13,2	23,8	30,0
P10	<i>strictipilis</i>	0,0	0,0	32,6	32,6	29,1	30,6	12,6	14,3	22,9	26,2
P11	<i>tomentos.</i>	23,9	23,9	22,7	22,7	26,2	26,7	14,2	16,0	29,8	35,5
P12	<i>virens</i>	24,9	24,9	29,0	29,0	29,4	32,4	13,9	16,3	27,5	34,5
T01	<i>atroviride</i>	22,7	22,7	32,6	32,6	28,8	33,5	14,6	16,9	25,1	40,5
T03	<i>koningii</i>	22,7	22,7	22,7	22,7	28,3	31,5	22,0	29,8	21,6	31,6
T04	<i>strigosum</i>	0,0	0,0	24,9	24,9	28,0	30,7	19,5	24,2	18,3	24,1
T05	<i>viride</i>	23,9	23,9	54,0	54,0	29,7	34,6	22,1	30,2	25,9	36,5
T06	<i>H.muroiana</i>	27,4	27,4	22,7	22,7	27,8	34,6	13,5	15,6	23,6	35,9
T07	<i>H.muroiana</i>	22,7	22,7	24,9	24,9	27,6	30,4	12,2	13,9	21,5	29,1
T08	<i>H.muroiana</i>	24,9	24,9	22,7	22,7	28,9	30,7	12,9	14,6	21,6	31,9
NO1	<i>spirale</i>	0,0	0,0	33,4	33,4	27,3	33,1	20,0	23,0	22,8	30,1
Pot. hatékonyság		20,4	23,9	28,4	22,0	25,8	16,7	16,7	27,1	27,1	29,4

^a Az alapadat mátrixokból (B=belső átmérő, K =külső átmérő) Potency Mapping eljárással [11] leválasztott potenciális érzékenység értékek vegyület csoportonként.

Az egyes szekciókba sorolt törzsek átlagos érzékenysége kismértékben tért el egymástól, általában véve azonban a *Trichoderma*- és a *Pachibasium*-szekció tagjai toleránsabban voltak, mint a *Longibrachiatum* fajok. A törzsek potenciális érzékenységének leválasztását követően előállt, érzékenységi körüket jellemző spektrál komponenseket (SCMap) tartalmazó mátrixot cluster analízissel elemezve a törzsek három csoportot alkottak (2. ábra). Két *T. harzianum* törzs (P5 és P7) határozottan elkülönült a többiektől, minek oka a glutation konjugációs rendszeren keresztül érvényesülő ellenállóságuk lehet. A triadimenollal szembeni rezisztencia meglepő módon egy kivétellel (miklobutanil vs P5) nem terjedt ki a többi azol-származékra. A másik két csoportba tartozó törzsek elkülönülésének okai további vizsgálatokat igényelnek. Azon tulajdonságok genetikai háttere, melyek alapján szekciókba sorolják őket, valószínűleg nincs kapcsolatban a vegyületek iránti spektrális érzékenységükkel, mivel a csoportokat eltérő helyzetű rendszertani törzsek alkotják. Ugyanez vonatkozik a származási helyre illetve forrásra is, tehát a környezeti adaptáció sem befolyásolja érdemben a hatáshelyek meglétét vagy

hiányát. A probit értékeket tartalmazó adatmátrixok (A és B), illetve az SCM elemzése főkomponens analízissel hasonló eredményre vezetett a törzsek csoportosulását illetően.

2. ábra: *Trichoderma* hasonlósága mérgező anyagok iránti érzékenységek szerint.

A hisztogram az alapadat mátrixokból (A mátrix=belső átmérő, fehér oszlop; B mátrix=külső átmérő, sötét oszlop) Potency Mapping eljárással [11] leválasztott potenciális érzékenység értékeket (50 vegyület törzsenként) tükrözi. A törzsfán a törzsek (kódszámuk megegyezik a 1. táblázatban találhatóival) közötti távolságok és kapcsolódási pontok kiszámításához összevontuk az A és B mátrix spektrális komponenseit.

A vegyületek hatása

A vizsgált vegyületek közül 6 antibiotikum (Amoxicillin, Cefalexin, Gentamicin, Kanamycin, Nalidixic Acid, Rifampicin), 5 fenilamid származék (Benalaxil, Ciprofurám, Metalaxil, Ofurace, Oxadixyl) és 17 ásványi só (LiCl, NaCl, KCl, RbCl, CsCl, $\text{Fe}(\text{NH}_4)_2(\text{SO}_4)_2$, ErCl_3 , TmCl_3 , YbCl_3 , RhCl_3 , $\text{Pd}(\text{NO}_4)$, $\text{H}_2\text{Cl}_6\text{Pt}$, $\text{Al}_2(\text{SO}_4)\text{Cl}_3 \cdot \text{H}_2\text{O}$, GaCl_3 , $\text{In}_2(\text{SO}_4)_3$, ThNO_3 , WO_3) szemmel láthatóan nem hatott a *Trichoderma* törzsek növekedésére az adott körülmények között. A többi vegyület konídiumcsírázást illetve konidiogenezist gátló hatása esetenként jelentősen különbözött egymástól. Például a validamicin a *T. spirale* (NO1), a griseofulvin a *T. hamatum* (P03), a bronopol a *T. reesei* (L04), a kadmium a *T. viride* (T05) konídiumainak a csírázását nem, képzésüket viszont jelentős mértékben gátolta. Általában véve az antibiotikumok és az azol származékok a konidiogenezist jelentősen nagyobb mértékben gátolták, mint a konídiumok csírázását (3. ábra). Néhány esetben a két átmérő különbsége alig haladta meg a mérhető 1 mm-t.

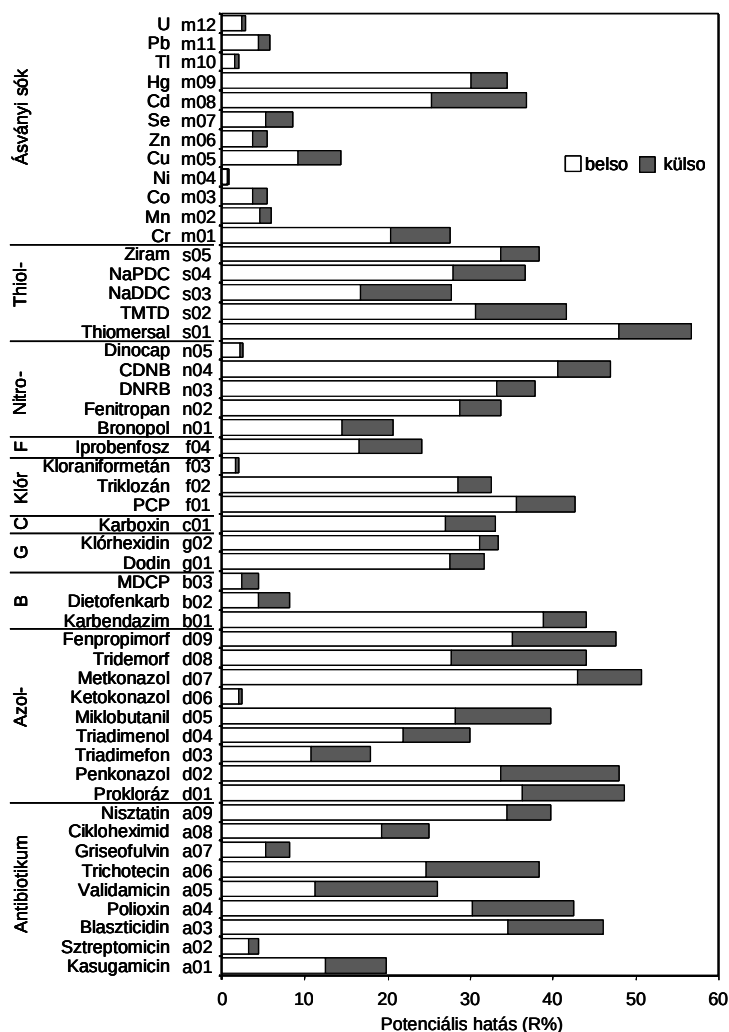
Táblázat 4: Antibiotikumok és ásványi sók potenciális^a *Trichoderma* gátló hatása

Vegyület	<i>Trichoderma</i> genus szekcióira gyakorolt hatás ^b									
	Hb	Hk	Lb	Lk	Pb	Pk	Tb	Tk	Nb	Nk
Kasugamycin	22,7	39,5	15,7	23,2	11,7	18,7	9,9	17,5	0	0
Streptomycin	22,7	25,0	3,0	4,8	0	0	6,5	9,6	0	0
Blasticidin	36,2	40,0	34,6	46,1	34,0	46,2	36,6	47,8	24,8	38,5
Polyoxin AL	32,1	45,7	28,2	43,7	33,2	45,2	26,6	36,0	40,5	42,9
Validamycin	22,7	32,0	15,1	27,2	9,4	26,1	9,7	20,1	0	51,7

Trichotecin	24,9	41,8	27,2	39,2	24,1	40,0	22,2	32,4	23,9	49,7
Griseofulvin	22,7	34,0	7,6	10,9	5,9	9,7	0	0	0	0
Cycloheximid	33,8	41,5	28,1	37,4	13,9	15,8	18,5	26,0	0	0
Nystatin	35,0	43,6	33,7	39,7	34,5	39,8	35,5	39,6	33,6	34,7
Cr	0,0	0,0	13,4	19,2	23,1	31,1	27,4	35,3	23,9	34,0
Mn	22,7	22,8	7,9	11,5	1,9	2,6	3,2	3,3	0	0
Co	0	0	5,0	8,3	1,9	2,6	6,8	8,6	0	0
Ni	0	0	0	0	1,9	2,3	0	0	0	0
Cu	22,7	38,5	13,0	20,8	7,9	11,7	6,5	9,1	0	0
Zn	0	0	7,6	11,0	1,9	2,7	3,2	4,4	0	0
Se	0	0	2,5	3,4	3,8	8,6	9,7	11,5	22,7	45,8
Cd	22,7	44,3	22,8	35,5	26,1	37,0	27,2	36,7	32,6	41,5
Hg	28,8	30,3	28,2	32,4	31,6	35,0	29,7	35,6	37,4	40,6
Tl	0	0	0	0	1,9	2,4	3,2	4,4	0	0
Pb	0	0	5,0	7,1	1,9	2,4	9,7	11,4	0	0
U	0	0	2,5	3,1	0	0	7,0	8,2	0	0

^aA gátlási zónák probit értékekké konvertált területéből Potency Mapping eljárással számított értékek. ^bAz egyes szekcióba tartozó törzsek elleni potenciális hatás: H=Hypocrea, L=Longibrachiatum, P=Pachybasium, N=nem besorolható, b=belső zóna (konídiumcsírázás gátlása), k=külső zóna (konidiogenezis gátlása).

A vegyületek hatása szekciónként kismértékben különbözött. Az ásványi sók közül a Hg és Cd sók bizonyultak a legmérgezőbbnek, és hatásuk szelektivitása csekély volt (4. táblázat). A Mn, Zn és Cu sók a Pachybasium és a Tri-

3. ábra: *Trichoderma* törzsek növekedését gátló zónák aránya

A hisztogram a 30 törzs elleni potenciális hatást mutatja be. A szintetikus vegyületcsoportok: Azol-, B=benzimidazol-, G=guanidin- C=karboxamid származékok, Klór=halogénezett, Nitro- és Tiol-csoporttal szubsztitutiált vegyületek.

Táblázat 5: Agromikrobicidok és szennyező anyagok potenciális^a *Trichoderma* gátló hatása

Vegyület	<i>Trichoderma</i> genus szekcióira gyakorolt hatás ^b									
	Hb	Hk	Lb	Lk	Pb	Pk	Tb	Tk	Nb	Nk
Prochloraz	29,8	58,8	40,6	50,8	36,5	48,5	31,6	44,7	37,9	47,6
Penconazole	32,6	48,2	39,4	49,3	33,9	50,4	26,1	40,9	35,4	58,0
Triadimefon	0	0	18,7	30,0	8,7	16,3	7,3	10,2	0	0
Triadimenol	22,7	41,4	35,6	43,5	18,1	25,7	14,2	22,6	0	0
Myclobutanil	30,9	44,8	37,4	45,2	26,3	37,2	20,1	37,2	24,9	33,0
Ketoconazole	0	0	0	0	5,3	5,9	0	0	0	0
Metconazole	41,8	55,3	43,4	51,5	43,2	49,8	42,7	51,3	41,6	45,7
Tridemorph	22,7	25,9	28,5	46,5	27,7	43,4	27,6	44,7	27,4	43,0
Fenpropimorf	30,3	58,4	33,9	39,5	37,6	55,5	33,0	43,5	38,3	43,9
Carbendazim	43,5	48,6	41,4	46,5	36,2	41,2	40,2	45,8	36,3	40,7
Diethofencarb	0	0	5,0	8,9	3,8	7,1	6,5	11,6	0	0
MDCP	0	0	2,7	4,1	0,0	2,9	3,4	4,8	23,9	28,4
Dodine	26,2	29,7	26,8	32,2	28,3	30,5	27,7	32,3	29,8	37,2
Klórhexidin	32,6	36,7	35,0	35,5	29,9	32,6	29,2	32,3	24,8	29,0
Carboxin	23,9	36,0	32,4	38,4	21,6	27,9	29,2	34,4	33,4	36,8
PCP	35,4	38,0	37,4	41,4	34,8	44,5	34,9	40,8	34,6	50,8
Irgasan	29,0	30,3	30,0	32,9	27,6	32,2	28,6	32,6	27,4	36,7
Imugan	0	0	0	0	4,5	5,1	0	0	0	0
Iprobenfos	24,9	39,5	23,4	32,5	10,0	15,5	20,6	29,5	0	0
Bronopol	0	0	17,5	29,1	9,6	11,7	19,2	24,9	30,3	47,7
Fenitropan	29,8	41,5	30,4	35,2	26,5	31,6	30,8	35,0	24,8	30,3
DNRB	24,9	34,7	31,9	38,8	33,5	37,6	36,3	38,2	32,9	35,8
CDNB	35,4	45,2	40,9	47,9	40,7	45,9	41,1	48,8	39,5	43,6
Dinocap	0	0	2,7	2,8	3,8	4,3	0	0	0	0
Thiomersal	47,3	49,7	48,6	55,6	49,3	59,0	44,8	55,2	49,2	56,6
TMTD	23,9	40,3	28,6	42,7	32,0	40,4	31,7	43,1	36,7	37,8
NaDDC	22,7	38,7	26,3	37,6	10,7	21,5	13,4	23,3	23,9	36,0
NaPDC	23,9	37,9	29,6	38,4	27,3	36,1	28,2	36,0	25,4	31,2
Ziram	30,9	40,7	39,1	41,2	30,1	36,1	34,5	39,0	27,4	34,6

^aA gátlási zónák probit értékeket konvertált területéből Potency Mapping eljárással számított értékek. ^bAz egyes szekcióba tartozó törzsek elleni potenciális hatás: H=Hypoc-reanum, L=Longibrachiatum, P=Pachybasium, N=nem besorolható, .b= belső zóna (konídiumcsírázás gátlása), k= külső zóna (konidiogenezis gátlása).

A choderma szekció törzseit kevésbé gátolták, mint a Logibrachiatum szekció tagjait, míg a Cr, TI és Se sókat utóbbiak jobban tolerálták. Az antibiotikumok közül a *Trichoderma* szekció törzseit a griseofulvin nem gátolta. Figyelemre méltó azonban a mikrogombák izolálására szolgáló szelektív táptalajokban gyakran használt sztreptomycin *Trichoderma* gátló hatása. A vegyületek hatása és szerkezete között nem sikerült összefüggést kimutatni.

Következtetések

A *Trichoderma* törzsek néhány esetben toleránsnak bizonyultak egyes kereskedelmi forgalomba hozott hatóanyagok iránt, azonban ez tulajdonság nem terjedt ki a rokonvegyületekre, tehát nem állt fenn a keresztrezisztencia jelensége. Ebből arra következtethetünk, hogy a *Trichoderma* alapú eubiotikus készítmények beilleszthetőségét egy adott növényvédelmi technológiai rendszerbe egyedi alapon meg kell vizsgálni.

Referenciák

- [1] Oros Gy. (2002): Fitofarmakológia, egy új tudományág születése. Lehetőségek és szükségszerűségek a növényvédelemben. *A Magyar Tudományos Akadémia Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Tudományos Testülete 10 éves jubileumi Tudományos Ülésének Előadásai*, 2002. szeptember 20-29. Nyíregyháza, 2. Kötet pp. 410-415.
- [2] Herrera-Estrella A. and Chet I. (2004): The biological control agent *Trichoderma* - from fundamentals to applications. In: *Fungal biotechnology in agricultural, food and environmental applications* (Ed. Arora D. K.), Marcel Dekker, New York, pp. 147–156.
- [3] Papavizas G. C. (1985): *Trichoderma* and *Gliocladium*: biology, ecology, and potential for biocontrol. *Annual Review of Phytopathology*, 23:23-54
- [4] Naár Z. (2007):): Ecological evaluation of factors influencing the soil colonization of antagonistic *Trichoderma* species, PhD Thesis, Hungarian Academy of Sciences
- [5] Vajna L. and Oros G. (1993): The optimum phenotypical characters of *Trichoderma* strains proposed for controlling of *Cytospora* cancer of fruit trees. *German Phytomedical Society Series*, 4:297-304.
- [6] Naár Z. and Kecskés M. (1998): Antagonism of *Trichoderma atroviride* and *Trichoderma viride* strains against *Sclerotinia minor* as influenced by mancozeb, benomyl and vinclozolin. *Acta Phytopathologica et Entomologica Hungarica*, 33:132-130.
- [7] Naár Z. and Dobos A. (2006): Redundancy analysis of the influence of metal content and other edaphic parameters on the coexistence of *Trichoderma* species. *Applied Ecology and Environmental Research*, 4(2):113-123
- [8] Hewitt W. and Vincent S. (1989): *Theory and Application of Microbiological Assay*, Academic Press, London
- [9] Ubrizsy G. és Vörös J. (1968): *Mezőgazdasági mikológia*, Akadémiai Kiadó, Budapest, pp.
- [10] Sváb, J. (1979): Többváltozós módszerek a biometriában. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest
- [11] Lewi P.J. (1976): Spectral mapping, a technique for classifying biological activity profiles of chemical compounds. *Anzneimittel-Forschung*, 26:1295-1300.

Seregi János⁴⁹³ - Mezőszentgyörgyi Dávid⁴⁹⁴ - Kovács Ágnes⁴⁹⁵: A biodiverzitás fogalmának megközelítése a XIX. század elején

Absztrakt: A szerzők, - akik munkásságukkal évtizedek óta kötődnek a témakörhöz - az állattenyésztési biodiverzitáson keresztül mutatják be az állattenyésztésünk múltját, jelenét, és a fejlődés lehetőségeit. Az állattenyésztéshez mindig is kötődő biodiverzitás adatait és annak szociológiai hatásait elemzik. A biodiverzitás fogalmát az állattenyésztés teljeskörűségében (ember – gazda - család, tartási és takarmányozási feltételek, fajok és fajták) értik és használják. A vizsgált térségek - és a tágabb, Kárpát medencét is érintő témakörök - elmúlt évtizedek alatti helyzetének értékelése a szerzők megítélése szerint tükrözi azt a gondot, ami sokszor hazánk mezőgazdaságának más területeit is – sajnos – egyértelműen jellemzi. Az állatlétszám tragikus csökkenése - szemben a múlt impozánsnak tekinthető létszámadataival - mára az önellátás minimumát sem képes biztosítani. A közölt adatok tehát jelzik: a kedvező természet-földrajzi és klimatikus adottság miatt a lakosság megélhetésében, foglalkoztatásában újra szerepet kell adni az állattartásnak és zöldség-gyümölcsstermesztésnek Ennek a hagyományos magyar fajtákból kialakított egészséges állomány-összetételen, az egykor itt meglévő biodiverzitáson kell(ene) alapulnia. Az újra beinduló, ill. megszervezendő mezőgazdasági tevékenységen kívül nincs más alternatíva. A szerzők példákat mutatnak be arra, hogy a Keleti Károly által világelsőként elvégzett táplálkozás élettani vizsgálatok (1897) is érintik a biodiverzitás kérdését, amikor azok a tápanyagforrásokkal foglalkoznak. Kiegészítik ezeket az eredményeket Herman Ottó egyes vizsgálatait is, amit az Ő meghatározása is bizonyít: „Mutasd meg, hogy mit eszel, s megmondom ki vagy!” A mai feltételeket javítják, bővíthetik azok a jogszabályi rendelkezések, amelyek egy része már megszületett, és amelyek elősegítik az önellátást, a közvetlen értékesítést, és ez által a vidék biodiverzitásának „újraélesztését”. A szerzők példákra és a már meglévő egységek adatainak elemzésével, ezek minél szélesebb körű, és minél gyorsabb elterjesztéséhez igyekeznek segítséget adni. A kiértékelés tanulságos lehet más térségekben és a környező országokban hasonló gondokkal küszködőknek is. Jelmondatuk: „Magad(nak) Uram, ha Szolgád nincs!”.

Bevezető

Nyugat-Dunántúl (1918-ig Nyugat-Magyarország) – ezen belül a történelmi Vas megye, és annak része a Vasvári Kistérség (korábban részben Vasi Hegyhát) állattenyésztésünk egyik bázisa volt. Kritika nélkül, ebben a történelmi családok „Bécshez kötődése”, a „közel a Nyugat” is döntő szerepet játszott. Márai Sándor ekkor még nem mondhatta: „Mindig nyugat felé menj, de ne felejtsd el, hogy keletről jöttél”. Ezek a történelmi családok már a XVI. századtól tudatosan „tettek a mezőgazdaságért”, kiváló szakembereken keresztül. Kétségtelen, hogy a Festetics György által megkezdett „patronálás” volt a döntő példa. Lehetővé tette a kor mezőgazdaságában működő kiváló szakemberek iskolateremtő tevékenységét. A legnagyobb magyart, Széchenyi Istvánt adó család is ezen az úton haladt. (Édesanyja, Festetics Júlia Festetics György testvére volt.) Édesapja, Szécsényi Ferenc például Egerváron 1775-től fejlett növénytermesztést és állattenyésztést folytatott. 1813-ban már lucernát és lóherét termesztett, valamint juhtenyésztése is kiváló volt. A Széchenyi István vezette Nagycenki uradalom is példásan működött. A birtokos írásainak említése a lótenyésztésről („A lovakról”), a mezőgazdasági törkepolitikáról („Hitel – Világ – Stádium”) elég nagyságának felvillantására.

⁴⁹³ Kaposvári Egyetem

⁴⁹⁴ Nemzeti Agrárszaktanácsadási, Képzési és Vidékfejlesztési Intézet (NAKVI)

⁴⁹⁵ ³SZIE Állatorvos-tudományi Kar, seregij@t-online.hu

Az első mártír miniszterelnököt adó Batthyányi család, de a család többi ága is hozzájárult a régió állattenyésztési kultúrájának fejlesztéséhez. Halogyon például 1732-1848 között, az Őrségben, Ikerháron, Zalaszentgróton, Rohoncon, stb. folytatták ez irányú tevékenységüket. Németújváron (Güssing) például a selyemfonóda épülete ma is látható. De a család a hídépítésben, a mezőgazdasági gépesítésben is jelentős szerepet játszott.

Az Erdődy család például Vépen, Jánosházán, Magyarszecsődön és más helységeken is jelentős mezőgazdasági tevékenységet folytatott és kiemelkedőt alkotott.

A Nádasdyak gazdasági tevékenységét Nádasdy Tamás (1489-1562) kezdte el. Birtokán, 30 majorban, elsőként alapozta meg a majorsági gazdálkodást (6).

A vasi kistérség állattenyésztése tehát, ehhez a történelmi múlthoz, tárgyi és személyi adottságokhoz szorosan kapcsolódott.

A térség állattenyésztéséhez adottak voltak:

- a kedvező természeti, földrajzi, gazdasági adottságok,
- a tudományos háttér,
- a piaci és egyéb gazdasági feltételek, beleértve az önellátást és a biodiverzitást is.

A „biodiverzitás” fogalmát annak teljeskörűségében taglaljuk: ember – környezet - állatfaj, fajta, tartási mód, alapanyagok és termékek.

Ma már Magyarországon is egyre nagyobb hangsúlyt kap a növénytermesztés és a környezetvédelem egységének (2, 3, 4), valamint a fenntartható mezőgazdaság, a vidékfejlesztés, az ökológiai állattartás diverzifikációjának, a biodiverzitás megvalósítása. A diverzifikációs lehetőségeket elsősorban az ökológiai állattartás területén kell megvalósítani. Az őshonos állatfajták tartásánál *Futó et al. (2009)* és *Pongráczné et. al. (2009)* szerint a környezeti, szociális és kulturális tényezők hatásait is messzemenően figyelembe kell venni. Így került sor az életszínvonal kérdéseire is: A térség lakossága (ahol a zsellérek aránya elérte az 56%-ot) általában szerény jövedelmű volt. Az áruterelés nem volt általános, hanem az önellátás (reprodukció) volt a döntő cél. Ezt a célt szolgálta a kenyér 50%-a, a hús 79%-a, a tej 51%-a, valamint a tojás 75%-a. Kevesen tudtak tehát vállalkozó gazdává válni. A termelő szövetkezeti szervezések (1948-49 és 1956-60) az egyéni törekvéseket ellehetetlenítették. Csak a 60-as évek végétől a háztáji gazdaságok fejlődése változtatott részben ezen a helyzeten.

Szintén alapvető információt ad az állattenyésztés kistérségi bemutatásához, hogy a Nyugat-Dunántúlon a ma alig kihasznált rét és legelő területek az 1935. évi, jól gondozott 177.600 hektárról 72.500 ha-ra csökkentek (61,2%). Állapotuk nem mindig összehasonlítható az osztrák, de még a szlovén területek állapotával sem. Egy kis odafigyeléssel ezeken a réteken és legelőkön közel 50.000-rel több számosállatot tarthatnánk. (Kiegészítésként: 100 szarvasmarhára 1895-ben Sopron megyében 117 ha, Vas megyében pedig 297 ha jutott, ma ennek többszöröse). Adataink ilyen arányokat igazolnak a Vasvári Kistérségben is.

Saját vizsgálatok

A Vasvári kistérség főbb adatai

A legkisebb lélekszámú község Sárfa 103 lakossal, a legnagyobb helység pedig Vasvár (székhely) 4.396 lakossal.

Települések: Vasvár, Alsóújlak, Andrásfa, Béraltavár, Csehi, Csehimindszent, Csipkerek, Egervölgy, Gersekarát, Győrvár, Hegyhátszentpéter, Kám, Mikosszéplak, Nagytölgy, Olaszfa, Oszkó, Pácsony, Petőmihályfa, Püspökmolnári, Rábahídvég, Sárfa, Sárfa, Szemenye, Telekes.

Körjegyzőségek székhelyei: Győrvár, Csehi, Kám, Csehimindszent, Béraltavár, Oszkó, Rábahídvég, Gersekarát, Kám.

Lakónépesség: összesen: 14.159 fő (2009. január 01).

Terület: összesen: 37.414 hektár (2009. január 01).

Eredmények

A kistérség az előző, esetenként több mint 100 éves adatainak áttekintése már az első pillanatban meghökkentő és elgondolkodtató tényeket ad:

A ma „vegetáló” állattenyésztés egykoron (1895) közel 15.000 számosállatot [nagyállat-egységet (NA)] tartott el (1. táblázat). Ez a szám napjainkban csak ~ 2.600 (80%). A mainál nagyobb létszámú lakosságnak ez (~ 80-90 százalékos), az akkori igényeknek megfelelő önellátást és jelentős állatteladást biztosított. Valamennyi községben volt vágóhely, Vasváron vágóhíd, az akkori igényekhez igazodva.

Ez vonatkozik a tejbegyűjtésre és a kismértékű termék-előállításra is (vaj, túró, részben tejföl), főleg helyi használatra. Elgondolkodtatóak a teljes Vas megyei adatok is:

1995: Vas megyében tizenkilenc sertés- és szarvasmarha vágóhíd volt, kilenc vágóhídon feldolgozás is folyt (2008-ban: kettő). Négy vágóhídon baromfivágás (2008-ban: egy), darabolás és feldolgozás is volt. Tejipari tevékenység, pedig hét üzemben (2008-ban: egy) folyt. A biodiverzitás múltbéli alakulását a 2. és 3. táblázat mutatja be.

Következtetések

Az előzőekben bemutatott adatokra támaszkodva a szerzők szerint minden remény meg van a „revitalizációra”, vagyis az megteremthető. A kistérség állattenyésztésében erre kell haladéktalanul törekedni, ebben szükséges intézkedéseket tenni:

1. a biodiverzitás feltételeinek javítására (visszaállítására). Az egykor állatfajonkénti összesen közel negyven állatfajta mára tíz alá zsugorodott. Ezzel nőtt a „tartási sebezhetőség”, végső soron pedig csökkent a termékválaszték.
2. az újraápolt és gondozásra kerülő réteket, legelőket jobban ki kell – és tudatosan! – használni. (Extenzív tartás megfelelő vagyonvédelemmel, vagyonbiztonsággal!).
3. beindítani, növelni kell az integrációt: hízó- és tenyészanyag kihelyezéssel (ez eltérő mértékben, de lehetséges a különböző fajoknál).
4. szervezetté kell tenni a közvetlen értékesítést, úgy az alapanyagok (tojás, tej, hús), mint a termékek (túró, sajt, vörös- és füstölt hentesárúk, stb.) terén. Csak ezzel a lépéssel az „élelmiszer kilométerekben” 60%-os megtakarítás, 20-30%-os önköltségcsökkenés érhető el, továbbá elkerülhetővé válnak a felesleges szállítások, ami jelentős befolyással bír a környezetvédelem szempontjából is. Csak a Vasvári Kistérségben ennek mértéke lakosonként havi 500 forintra becsülhető!

Az 1-4 pontok alatt felsorolt tevékenységek helyi összehangolása új és intenzívebb gondozást igényel az irányítás (szaktanácsadás) részéről, de mindezek összhangban vannak a legújabb kormányintézkedésekkel is.

1. táblázat: Átlatlétszámok állatfajonként a Vasvári Kistérségben az 1885 – 2010 évek közötti időszakban

Állatfaj	Évek / egyed szám (n)								Megjegyzés
	1895	1911	1935	1942	1962	1966	2000	2010	
Szarvasmarha	12.469	13.924	13.624	16.642	12.769	12.117	4.682	2.948	„Valódi ágazat”
Sertés	11.836	13.890	14.469	15.075	20.451	12.582	4.804	844	Önellátásra
Juh	19.159	5.382	1.624	1.199	5.476	2.935	130	104	Történelmi szerepe volt
Ló	1.563	1.351	1.860	1.718	1.445	990	228	133	Igaerő, főleg 1966-ig
Baromfi	49.585	± 5-8 %-os változás 1966-ig						42.106	Broiler, tyúkfélék, víziszárnyas 5-100 egyed átlagosan udvaronként

(Saját adatgyűjtés, részben becsült állomány; Tóth Péter, 2010.)

2. táblázat: A biodiverzitás alakulása, főbb állattartó községek és fajták száma a Vasvári Kistérségben (1895-1962 között)

Állatfaj	Fajta	Állattartó község	Megjegyzés
Szarvasmarha	Vöröstarka ₁ , szimentáli keresztezett, bozderes ₂ egyéb	23	1.: ~ 1911-ig: magyar szürke is, kb. 3-5%-ban 2.: ~ 1942-ig kb. 5%-ban
Sertés	Mangalica ₁ , Cornwall ₁ Berkshire ₁ , Vegyes (hús)	23	1.: Zsírsertések, arányuk 1895-ben ~ 85%, 1962-ben ~ 6-8%.
Ló	Melegvérű ₁ , sodrott, hidegvérű ₂	23	1. Számos korabeli fajta (4-5) található meg 2. Zömében muraközi (~60%)
Juh	Merinó ₁ keresztezett	23	1. Nincs meghatározó létszámú juhtartás 1966 után
Baromfi (galamb, mára eltűnt)	Tyúkfélék ₁ pulyka víziszárnyas	23	1. Több magyarfajta, 1895; ~ 50.000, 2009: ~ 10-100 egyed háztartásonként A Broiler állomány 2003-tól növekedik
Nyúl	Magyar vadas ₁ Lepke Újzélandi ₂ Egyéb ₃	23	1.: Hagyományból ma is 2-3%, 2. ~ 1970-től uralkodófajta 3. ~ 3-10% napjainkban, a létszám e fajtánál is csökkenő

Megjegyzés: A biodiverzitás ezirányú vizsgálata jelzi, hogy nagymértékű a szűkülés, hiszen a szarvasmarha fajban dominál a holstein fríz (~90%), a sertés fajban és a baromfinál pedig döntőek a húshibridek (~95%) dominálnak.

3. táblázat: További adatok a biodiverzitás terén

A bivaly-, szamár-, öszvér- és kecsketartás adatai 1895-1966 között.

Állatfaj	Egyedek száma (összesen)	Állattartó közösségek száma	Megjegyzés
Bivaly	77	12	Szórványosan használt faj (igaerő, tejtermelés)
Szamár	115	19	Kiegészítő tevékenységhez
Öszvér	6	2	Ma is kuriózum, pedig pl. Németországban jelentős „klub”-fajta
Kecske	318	22	A „szegények tehene” volt, igen vegyes fajtaösszetétellel

(Saját adatgyűjtések; Tóth Péter, 2010.)

Az emberiség sok éve végzi folyamatosan a különböző állatfajok háziasítását, hasznosítását. A hasznosított, vagyis a tenyésztésbe vont fajok száma azonban elenyésző a teljes biodiverzitás szempontjából. A jelenleg ismert mintegy 9.000 madár- és 4.000 emlősfajból a mezőgazdasági jelentőséggel rendelkezők száma kevesebb, mint 30. A világ összes állati termék-előállításának 90%-a pedig mindössze 14 faj tenyésztéséből származik. Világszerte hetente átlagban egy haszonállat faj kihalásával számolhatunk, amivel annak örökítő anyaga is elveszik. A magas teljesítményű állományok néhány nagyteljesítményű fajtából állnak. Mindehhez társul a nagyteljesítményű egyedek örökletes állományának végtelen megsokszorozása a mesterséges termékenyítés segítségével. Ez a fajon, de a fajtán belül is a biodiverzitás veszélyes csökkenéséhez vezet. Mindezek alapján az ökológiai állattenyésztés a természetes fedeztetéssel, az ökológiai tenyészték meghatározásával támpontot adhat az öko-tenyésztésnek is. Lehetővé teszi azt, hogy a gazdaságok közepes teljesítménnyel gazdaságossági szempontból is támpontokat adhatnak azoknak, akik az ipari állattenyésztési móddal szemben alternatív megoldást keresnek (7.).

Irodalom

- 1) Futó Z., Pongráczné B. Á., Csorbai A., Seregi J., Bogdan A., Ipate J., Toba G., Matiuti M. (2009): Hagyományos állatfajták, mint a hatékony termelés és az agribiodiverzitás megőrzésének tényezői. LI. Georgikon Napok. Keszthely. ISBN 978-963-9639-34-8. 320-327.
- 2) Pongráczné B. Á., Mezei Z. (2008): Környezetkímélő agrotechnikák alkalmazása a búzatermesztésben. XIV. Nemzetközi környezetvédelmi és vidékfejlesztési diákkonferencia. Szolnoki Főiskola, Mezőtúr. 95p.
- 3) Pongráczné B. Á. (2008): A minőségi őszi búza termesztés környezetkímélő agrotechnikai szintjei. Szolnoki Főiskola Műszaki és Mezőgazdasági Fakultás, Mezőtúr. VI. Alföldi Tudományos Tájékoztató Napok. Mezőtúr. ISBN 978-963-87874-1-5. 364-368p.
- 4) Pongráczné B. Á., Paszternák F., Véha A., Győri Z. (2009): Környezettudatos agrotechnikák alkalmazása az őszi búzatermesztésben. II. Nemzetközi Gazdaságtudományi Konferencia. Kaposvár. ISBN 978-963-9821-07-1. 6pp.
- 5) Pongráczné B. Á., Futó Z., Csorbai A., Seregi J., Tarján Zs. (2009): A fenntartható, környezettudatos állattenyésztés lehetőségei. Példák a gazdasági patriotizmusra - NSZK, Ausztria. LI. Georgikon Napok. Keszthely. ISBN 978-963-9639-34-8. 774-783.
- 6) Seregi J., Holló G., Zsarnóczy G., Kovács Á., Pusztai P., Hajdú Z. (2003): Omega-3 fatty acids and local husbandry: tasks and possibilities for the human healthy nutrition. Proceedings of Animal Sciences and Biotechnologies Symposium. Temesvár, 2007. május 10-11. 531-534. p.
- 7) Seregi J. (szerkesztő) (2014): Adatok a környezetkímélő, öko-jellegű állattenyésztés hazai bevezetésének és működési rendszerének feltételeihez. Kiadó: MNVH. Budapest. ISBN 978-963-12-1402-4.

Seregi János⁴⁹⁶: Sikeres, neves magyar tudósok. Megemlékezés Festetics Imre munkásságáról születésének 250. évfordulóján

Absztrakt: A Festetics család valamennyi tagja megvalósította a „Noblesse oblige!” „A nemesség kötelez!” jelszavát, amit Festetics György a hagyomány szerint bővített: „A vagyon kötelez!” Ezt mi, mai utódok a szellemi vagyonra is vonatkoztatjuk: „A szellemi vagyon is kötelez!” Ebben Festetics Imre élenjár, hiszen genetikai gondolatai állattenyésztésünk máig ható alapját képezik! A Festetics család szinte minden ága kötődik Vas megyéhez. A fészek persze Simaság volt. Innen indultak: Festetics Kristóf - kórház alapító, Festetics Pál - grófi rangot szerzett, iskolát alapított Keszthelyen, Festetics György - a Georgikon alapítója, a művészetek és iskolák támogatója, könyvtár megnyitása a polgárok előtt, Festetics Julianna - Széchenyi István édesanyja, Festetics János - Kitaibel Pál támogatója, Festetics Imre - a genetikai első megfogalmazója. Vas megye és a Nyugat-Dunántúl - a Pannon térség – általában mindig is bölcsője volt a hazai tudománynak, ezen belül - természeti adottságából kifolyólag is - a mezőgazdaságnak és az állattenyésztésnek. Ezen a területen nagyon nagy szerepet játszottak azok a főnemesi, arisztokrata családok, akiknek a neve örökre beivódott Vas megye történelmébe. Elég, ha a Nádasdyakra, Erdődyekre, Batthyányokra gondolunk. Ezt ma már nyíltan vállalhatjuk is. A Festeticsek ebbe a sorba piros betűvel kerültek be. A család kötődése Vas megyéhez szinte átfoghatatlan. Több generáción keresztül nyomot hagytak hazánk e régiójában. Elég, hogyha a különböző kastélyokat, templomokat, épületeket és egyebeket említjük. Simaság község múltja ebben a vonatkozásban ezen a területen egyedülálló. Talán nyugodtan kijelenthetjük, hogy itt ringott a Festeticsek bölcsője. A község hosszú ideig Sopron megyéhez tartozott, de ma már kitörölhetetlen része Vas megyének, kastélyával tehát szállást adott és nevelte a Festeticseket. Festetics Pál gróf volt az első, akinek a nevét meg kell említenünk. Ő és utódjai örökre beírták nevüket a magyar történelem és tudomány lapjaira.

Bevezető

Festetics Imre (1764-1847): „Személyesen és fáradhatatlan szorgalommal dolgozz, ha meg akarod tudni, hogy mit írt elő a természet szabályként ön maga számára.” Ez volt Festetics Imre jelmondata. Festetics Imre, egy Vas megyei arisztokrata volt, az első magyar tudós, aki önálló örökléstani munkát közölt egy nemzetközi tudományos folyóiratban. Festetics Imre 1764. december 2-án született Simaságon és 1847. április 4-én halt meg Kőszegen, születése és halála egyaránt Vas megyéhez kötött. A Pethe Ferenc által szerkesztett „Nemzeti Gazda” című lap 1815-ben, még Bécsben kiadott március 7-i számában megjelent cikkében – a „Juhtenyésztést Tökéletesítő Társaság” felállítására – magyar nyelven tette közzé felhívását: „A juhtenyésztés’ jobbítását és pallérozását óhajtó Hazafiakhoz” címmel; a „Brünn Fő-Városban összegyűlő Juhos Társaság” mintájára, tíz hónappal a Társaság megalakulását követően.

A „Vasi Juhtenyésztő Társaság” (1815–1820) a kontinens második állattenyésztő szervezete volt. (Sajnálatos, hogy erről a tényről szinte megfeledkeztünk! Vas megye állattenyésztőinek és a további Festetics Imre Napoknak a feladata evvel a ténnyel mélyebben foglalkozni).

1791-ben vette feleségül Boronkay Katalint. Gyermekük Kőszegen, Simaságon illetve Kőszegpatyon születtek. Az utódok sorsa éppen az apának a beltenyésztéséről vallott nézeteinek a fényében érdekes. Egyik fia, István (1798-1835) ugyanis 1829 tájékán Chernel Saroltát vette feleségül. István gyermekei közül Elek (1834-1916) Chernel Krisztina férje lett, leánya Mária (1836-1910) viszont Chernel Kálmánhoz, a magyar természettudományban jelentős Chernel dinasztia tudós tagjához ment feleségül.

⁴⁹⁶ Kaposvári Egyetem, seregij@t-online.hu

Még nem tudjuk, miként ismerkedett meg *F. Geissler (von Geissler, 1751-1824)* munkásságával. Geissler azáltal teremtett iskolát Közép-Európában, hogy meghonosította és sikeresen továbbfejlesztette, a térségben elterjesztette *R. Bekewell (1725-1795)* Angliában kidolgozott juhnemesítési és tenyésztői módszerét, röviden: "a legjobbat a legjobbal". Festetics Imre Brünni kapcsolata bizonyítható, az „Ökonomische Neuigkeiten” szerkesztője, Cs. *André, Geissler* nézeteinek feltétlen híve és terjesztője volt (*Orel és Wood, 1981., Szabó T. Attila*).

A magyar genetika első tudományos emléke

Alphonse de Candolle (1885) szerint Magyarország 1789 és 1829 között a világ tudományos nagyhatalmai közé tartozott. Tudósaink a külföldi tudományos társaságok megbecsült tagjai voltak. Ezeknek a társaságoknak a folyóiratai, évkönyvei bőven szolgálhatnak még meglepetésekkel a magyar, de az egyetemes tudománytörténet számára is. Festetics Imre cikkében (1819) főbb felismeréseit és megsejtéseit a következőképpen fogalmazta meg:

- a) Az egészséges és erőteljes alkatú állatok továbbadják és öröközik jellegzetes tulajdonságaikat.
- b) A nagyszülők azon tulajdonságai, amelyek különböznek utódaik tulajdonságaitól, ismét megjelennek a következő nemzedékekben.
- c) Azok közé az állatok közé, amelyek több nemzedéken keresztül birtokában voltak a nekik megfelelő tulajdonságoknak, olyan utódok is kerülhetnek, melyeknek eltérő tulajdonságaik vannak. Ezek változatok, variánsok, a természetnek a játéka, melyek továbbszaporításra alkalmatlanok akkor, ha a cél (adott) tulajdonságok átöröklése.
- d) A beltenyésztésnél feltétel marad a törzsállatok lehető leggondosabb kiválasztása. Csak azok jótékony hatásúak a beltenyésztésben, amelyek döntő mértékben hordozzák a szükséges tulajdonságokat. (A szerkesztő, *André* megjegyzése: Véleményem szerint ez a döntő, a fő kérdés). (*Szabó T. Attila*).

A Bakonyerdő szerepe

A Bakonyerdő Zrt. Festetics Imre Állatparkja is őrzi a „genetika nagyapjának” emlékét: A Társaság a tartamos erdőgazdálkodás mellett egyre nagyobb szerepet szán a közjóléti tevékenységeknek. Abban a szerencsés helyzetben van, hogy a Közép-Dunántúli régió természeti kincsekben gazdag részén, a Bakonyban és a Balaton-felvidéken folytat erdőgazdálkodást. A Gyenesdiás-Keszthely elkerülő út mellett kialakított, három területrészből álló, összesen 4,2 hektáros „Festetics Imre” Állatpark 2012. május 26-án nyitotta meg kapuit. A látogatók az őshonos magyar háziállatokon kívül megtekinthetik a hazai vadfajok egy részét is. A tanulók, de a keszthelyi Georgikon Kar hallgatói is rendszeresen látogatják az állatparkot. Itt szakvezetés és tájékoztató anyagok, valamint alkalmi előadások, rendezvények útján ismerkednek meg Festetics Imre tanaival és a park állatállományának tanulnivalóival. A törekvést Takács Győző képzőművész alkotásai is támogatják. (*Varga László*).

A park területén ma (2012 óta) kilenc tenyésztőtől származó, tizenhét fajból álló 84 egyed él, nem számítva az eddigi időszak szaporulatát. Az állatpark létrehozásával – a környezeti nevelés mellett – a Társaságnak az is fő célja volt, hogy a látogatók:

- szerezzenek tapasztalatokat, közvetlenül gyűjtsenek élményeket élő környezetünkről;
- ismerjék meg ezen élőlények alapvető jellemzőit;
- alakuljon ki bennük az ökológiai szemléletmód.

A felnőtt látogatók padokon, kiülőkön pihenhetnek és addig a gyerekeknek lehetőségük van a kisállat simogatóban a „bébi” állatokkal „személyesen” is megismerkedni. Az állatpark területén ezen kívül játszótér is szolgálja a gyerekek szórakozását. A Részvénytársaság vezetése – jelentős állami támogatással és a környező Önkormányzatok segítségével – továbblépett. Darnay-Dornyai Bélának, a Keszthelyi Hegység értékeinek feltárási munkáját folytatva, az Állatpark szomszédságában kialakította – és 2014 októberében megnyitotta – a „Természet Házát”. Ebben a csodálatos épületkomplexusban, egy Göcseji "kerített ház" vonalát követve (Bakonyi Attila építőművész tervei alapján) a látogató

megismerheti a Balaton-Felvidék flóráját és faunáját. Az eseményt Takács Győző képzőművész plakettjei is megörökítik. Az épület előtt a művész két alkotása (szobra): Festetics Imre és Darnay-Dornyai Béla portréja áll. Mindezek hirdetik: A Bakonyerdő Zrt. és partnerei – Keszthely és Gyenesdiás önkormányzata, a Georgikon Kar és a Balaton-Felvidék, a „Keszthelyi Riviéra” valamennyi lelkes híve és látogatója megismerheti hazánk „e homloknyi ország” (Váci Mihály) csodálatos szegletét, annak minden szépségét és értékét.

***Így válik teljessé a 250 éve született Festetics Imre munkássága, és beteljesülhet a mondás:
„Csak a láng terjesztheti a lángot”!***

András Krisztina⁴⁹⁷ - Gergely István⁴⁹⁸: A hivatásos vízilabda üzleti versenyképessége a médiaképesség tükrében – szabálmódosítások a vízilabdában

Absztrakt: A XX. században a megnövekedett fogyasztói igények kielégítése dominánsan a piaci folyamatokban elégül ki. A két stabil koordinációs mechanizmus közül dominánssá a piac vált, amely az üzleti globalizációnak köszönhetően folyamatos nemzetköziesedésen esik át. A nemzetközivé váló piaci koordinációs mechanizmus olyan társadalmi alrendszerek működésére is befolyással van, amelyek kialakulásuknál fogva nem az üzlet logikáját követték. Ennek köszönhetően a századfordulón élesen vált ketté a hivatásos és a szabadidősport működése. A hivatásos sport működési modelljeiben megjelent az üzleti modell, aminek a középpontjában jellemzően a média és ezen keresztül a közvetítési jogok piaca áll, amely a hivatásos sport valamennyi piacára kihatással van. A hivatásos sportban megjelent a sportágak globalitási fokának értelmezése és fontossá vált a médiaképességük vizsgálata. A hivatásos vízilabda Magyarország egyik kiemelkedően sikeres olimpiai csapatsportága. Működésének vizsgálata mind a sportági szakszövetség, mind a klubok vonatkozásában fontos. Bevételeinek elemzésekor gyakorta felmerülő kérdés a sportág médiaképességének vizsgálata. Tanulmányunkban bemutatjuk a hivatásos vízilabda működését, médiaképességének kihívásait és az annak növelésére irányuló felmerülő javaslatokat. Részletesen elemezzük egy olyan magyar hagyományos, olimpiai sikersportág mint a vízilabda esetében a szabályok módosításával kapcsolatos ötleteket és bemutatjuk az ezen területen végzett kutatások tapasztalatait, ezek regionális és nemzetközi vonatkozásait.

Bevezető

Jelen kutatásunk a hivatásos sport versenyképességét (András, 2011/b, Gergely, 2011) vizsgáló átfogó kutatási programba illeszkedik. Ennek kapcsán vizsgáltuk már a hivatásos sportvállalatok működési modelljeit, a hivatásos sport piacait (András, 2003/a, 2003/b, 2004), a közvetítési jogok piacának kapcsolódó folyamatait (András, 2003/a, 2003/b, 2004, András – Várhegyi, 2015), a sportágak médiaképességét meghatározó feltételeket (András, 2003/a, 2003/b), megtettük a versenyképesség értelmezését a hivatásos sportban (András – Kozma, 2014) illetve a globalizáció térnyerését a sportban (András, 2012, 2013, András – Havran – Jandó, 2012/a, 2012/b).

Kutatási kérdésünk: „Milyennek tekinthető a hivatásos magyar vízilabda sport mint sikersportág üzleti versenyképessége a médiaképesség tükrében?”. Jelen kutatás szempontjából András (2003/a) alapján hivatásos sportágnak azon sportágakat értjük, ahol a sportoló a sporttevékenység végzésére szakosodva, jövedelmét közvetve vagy közvetlenül a sportvégzésével kapcsolatosan szerzi. A hivatásos csapatsportágak esetében érdemes megnézni sportvállalati és a sportágat önszabályozó módon befolyásoló sportági szakszövetségek esetében, hogy működésükben a piaci koordináció (Kornai, 1986) elvei meghatározó súllyal érvényesülnek-e vagy sem. Ennek legfőbb konkrét megnyilvánulása a piaci alapú bevételek megszerzésére való törekvés, szemben az állami támogatásokkal vagy tagdíj jellegű magánbefizetésekkel.

A vizsgálati fókusz az ezért választottuk, mert a hivatásos sport működésében az üzleti alapú bevételek közt a médiaképességgel kapcsolatos bevételek jelentős szerepe tapasztalható, ráadásul a sportágak nagyrészt törekednek médiaképességük növelésére, ezért vizsgálatuk önálló elemzési egységként számos új meglátással gazdagíthatja a sportvállalatok működésével kapcsolatos tudásunkat.

⁴⁹⁷ Budapesti Corvinus Egyetem Gazdálkodástudományi Kar, Sportgazdaságtani Kutatóközpont, krisztina.andras@uni-corvinus.hu

⁴⁹⁸ Testnevelési Egyetem Sporttudományok Doktori Iskola, témavezető: Dr. Géczi Gábor, gpista76@gmail.com

Ugyanakkor azt is tapasztalhatjuk, hogy egyre több sportágban merül fel a piacméret növelésének (András, 2011/a), a fogyasztói érték javításának eszközeként az egyes országok bajnokságain túlmutató televíziós közvetítésre való törekvés. Úgy érezzük, a kérdés vizsgálata e gyakorlatban is felmerülő, ugyanakkor elméleti szempontból is újat hozó problémakör értelmezéséhez, illetve megoldási irányok azonosításához segíthet hozzá.

Kutatásmódszertan és elméleti háttér

Módszertani szempontból a kutatás jelen fázisában irodalomfeldolgozásra építettünk (Babbie, 2012), ennek alapján körvonalaztuk azokat az összefüggéseket, amelyek a kutatás későbbi fázisára ütemezett empirikus elemzés gondolati keretét alkotják majd.

A kutatás elméleti háttérét három szakirodalmi terület adja. Egyrészt kiindulópontot jelentettek számunkra a sportüzlet működésével kapcsolatos alapvető irodalmak (Beech – Chadwick, 2013; András, 2003; Dobson – Goddard, 2004; Feddersen – Maennig, 2005; Kase et al., 2006; Nyerges – Laki, 2006). Másrészt integráltuk az elméleti keretbe az üzleti versenyképesség irodalmának sportágak vonatkozásában hasznosítható pontjait (Chikán, A, 2006, Chikán, A. – Czakó, E., 2005, 2006, 2009, Czakó, E. – Gáspár, J., 2007, Buckley, P. J., 1998, in: Mirza, H, 1998/b,, Mirza, H., 1998/a., illetve saját összefoglalóink ezekről: András, 2011/b, Gergely, 2011, András – Gergely, 2014, András – Kozma, 2014). Harmadrészt a sport globális működését tárgyaló konkrét munkák közvetlen viszonyítási pontot jelentettek számunkra (Andreff, 2008; Madeiro, 2007; András – Jandó, 2012; Dóczy, 2007; Krauskopf – Langen – Bunger, 2010). Jelen tanulmányban ezek részletes bemutatása nem volt célunk, a hangsúlyt a feltárt főbb összefüggések elméleti keretrendszerbe integrált bemutatásának adtuk.

A hivatásos sportvállalatok működési érintettjeinek fontos, ugyanakkor a sport üzleti kérdéseiben kiemelten speciális piaca az ún. közvetítési jogok piaca (András, 2004) és mögötte az egyes sportágak médiaképességének öt feltétele (András, 2003/b). E piac mint bevételi forrás gazdasági szerepe miatt is kiemeltté vált, mind nemzeti, mind regionális, mind a nemzetközi szintén, de ennek mértéke igen eltérő lehet az egyes sportágak, illetve klubokat vagy válogatottakat érintő versenyrendszerek vonatkozásában.

A piaci koordinációs mechanizmus (Kornai, 1986, idézi András, 2003) XX. századi radikális térnyerése (Chikán, 1997, idézi András, 2003) kapcsán e sportszervezetek, sportági szakszövetségek is átalakultak és a különböző gazdasági rendszerekben (pl. angolszász vs. kontinentális vs. kelet-európai régió) más és más működéssel jellemezhetők (András, 2003/a, 2004, 2012). Az átalakulás során vállalatyszerű, tulajdonosi érdeket megjelenítő sportvállalatokká (András, 2003/a), a sportági szakszövetségek liga-szervezetekké váltak.

A magyar hivatásos vízilabda kettős sikerértelmezésben

Az üzleti sport finanszírozási kapcsolatait a kétoldalúság és a motiváltság jellemzi. A televízió⁴⁹⁹ sportban megjelenő keresletének legfőbb célja a fogyasztói igények felkeltése. A média és az őt kiszolgáló informatika forradalma hozzájárult a sport üzletté válásához. A média a sportban az üzlet lényegi hordozója, ezért az üzleti kérdéseket érdemes a média érdekein keresztül értelmezni. A sport mindig összefonódott a hírközléssel és a tömegkommunikációval, de a televíziózás megteremtette a látványsportokat és a sportot a szórakoztatóipar részévé tette (András, 2003/a, 2003/b). Egy sportágnak a médiaképesség eléréséhez öt feltételt kell egyidejűleg teljesítenie (András, 2003/a):

- megfelelő lebonyolítási mód, mind terét, mind időtartamát tekintve,
- érthető, egyszerű szabályrendszer,
- látványos,
- extra szakértelem és felszerelés nélkül történő közvetíthetőség,
- magas nézői érdeklődés.

⁴⁹⁹ A tanulmányban gyakran média alatt csak a televíziót értjük, mely üzleti szempontból napjainkban a még mindig a legmeghatározóbb sportmédiumként jelenik meg.

A sportvállalatok működésének több jellegzetessége van (András, 2003, 2004), de a témánk szempontjából most kiemelendő, hogy jellemzően kettős, néhol egymásnak ellentmondó célrendszerrel működnek. A sportbeli eredményességi és a gazdasági működés eredményességének⁵⁰⁰ követelménye különböző mértékben, de egyszerre van jelen. Ennek megfelelően a sport siker értelmezése is kettős (Szabados, 2003).

A hivatásos vízilabda és annak férfi szakága a válogatott nemzetközi eseményein kiváló mutatókkal és sportszakmai eredményességgel szerepel, van jelen évtizedek óta. Többszörös olimpiai, világbajnoki és európbajnoki aranyérmes, egymást követő három olimpián érdemelte ki a magyar válogatott az első helyet. A kérdés az, hogy a sportszakmai siker önmagában megteremti-e azokat a pénzügyi alapokat, amelyek a sportág önfenntartó, ti. állami támogatások nélküli működéséhez szükséges. Ebben a vonatkozásban tekintették át az egyes tanulmányok a hivatásos magyar férfi vízilabda sportág működését (Gergely, 2011, András – Gergely, 2014, András, 2014), és jutottak arra az eredményre, hogy a sportág működése erősen az állami jellegű támogatáson alapszik, ezek nélkül működni, – sikereket elrőn – fennmaradni nem tudna. Ennek hátterében egy fontos magyarázatként a sportág médiaképességének jellemzői állnak, aminek növelésére a sportági döntéshozók igyekeznek különböző módosítási javaslatokkal és kipróbált gyakorlatokkal előállni. Ezen körbe tartoznak a különböző szabálmódosítások is.

Szabálmódosítások

A civil, magántevékenység jellegű sportot mindig is annak szabályozottsága, egységes szabályok közt űzése jellemezte, amely szabályok megalkotása és betartatása mögött az ún. sportági szakszövetségek állnak. Ezen szövetségek tagsági alapon, földrajzi kiterjedés szerint nemzeti, regionális és nemzetközi vonatkozásban működnek, szabályoznak, írják ki a különböző versenyrendszereiket mind a klubok, mind a válogatottak vonatkozásában.

A vízilabda szövetségi rendszere sajátosnak tekinthető, mert míg Magyarországon önálló szövetséggént, már európai és nemzetközi vonatkozásban az ún. vizes sportágakkal (aquatics: úszás, műugrás, műúszás és nyíltvízi úszás) egy szövetségekbe tömörülve működik⁵⁰¹.

A sportszakmai szabályok megalkotása mostanra bármely sportágban elsősorban a sportág arculati kialakítására szolgálnak. A felállított szabályrendszereknek köszönhetően alakul ki, hogy pontosan mit is lehet csinálni, vagyis inkább mit nem szabad csinálni egy adott sportágon belül. Egy igazán jól összeállított szabályrendszer minden résztvevő számára egyértelmű és gyorsan megtanulható. Ezen szabályok függvényében alakulnak ki az egyes taktikai elemek, befolyásolják az edzés módszereket és a felkészülést is.

A szabályok a sportágak fejlődésével időközönként változtatásra szorulnak. Akár azt is mondhatnánk, hogy kinövik azokat. A közelmúltban a vízilabdában is voltak különböző szabálmódosítások. Az utóbbi években a szabálmódosítás új értelmet nyert. A sportág nemzeti és nemzetközi vezetősége is megegyezett abban, hogy a sportági reform keretein belül a szabályokon is változtatni szükséges. A módosítások fókuszában viszont most már az eladhatóság áll. Ebből arra következtethetünk, hogy a szabályokra most már a gazdasági kérdéseknek is hatása van, vagyis olyan szabálmódosításokat kell kialakítani, amelyek segítségével a sportág eladhatósága növekszik.

A 2011-ben elvégzett közvélemény kutatás⁵⁰² szerint a válaszadók több mint 66 százaléka nem értette a bírói ítéleteket és több mint 78 százalékuk támogatta azt a felvetést, hogy a szabályok

⁵⁰⁰ Sok esetben ez nem nyereség formában jelenik meg, hanem elegendő lehet akár az önfenntartás megvalósulása is.

⁵⁰¹ Kivéve LEN, pl. Vízilabda EB.

⁵⁰² 2011. június 10-e és szeptember 3-a között összesen **2076 ember töltötte ki a kérdőívet**, mely a vízilabda jelenlegi helyzetéről és esetleges kívánt szabálmódosításáról szólt. A kérdőívet az imént említett időintervallumban interneten keresztül a válogatott hivatalos honlapján (www.vlv.hu), valamint közösségi oldalakon keresztül lehetett elérni. Ezenkívül a július 1-2-3. között rendezett vízilabda Vodafone Kupán (a magyar válogatott nemzetközi felkészülési tornája Budapesten) 272 nyomtatott kérdőív került kitöltésre a Hajós Alfréd uszoda nézői által.

érthetősége végett a bírók bemikrofonozása megtörténjék, hogy a nézők mind a helyszínen, mind a televízión keresztül segítséget kapjanak a döntések jobb megértése felől.

Ezen eredményekből kiindulva egyértelművé vált, hogy a sportág szabályai magyarázatra szorulnak. Nem a bonyolultságuk miatt, hanem mert nehezen érthető, értelmezhető a gyakorlatban. Ahhoz, hogy az ún. laikus nézők, ti. vízilabda múlttal nem rendelkezők is pontosan tudhassák, hogy mi történik adott esetben a víz takarásában, ahhoz az ítéletek magyarázatra szorulnak. Ha a vízilabdamérkőzésre szolgáltatásként gondolunk és a nézőket, szurkolókat fogyasztóként kezeljük, akkor ebben az értelemben is maximálisan ki kell őket szolgálni, hogy élvezzék, élvezhessék az általuk megfizetett szolgáltatást⁵⁰³.

Összegzés, következtetések

Az általános következtetésünk az elvégzett elemzések alapján elsősorban az, hogy kiválasztott, többoldalú elméleti megközelítés releváns vizsgálati keretet adhat az egyes sportágak médiaképesség tükrében elvégzett üzleti versenyképességi vizsgálatokra vonatkozóan.

Legfőbb megállapításunk, hogy az üzleti bevételek további bevonása érdekében a hivatásos vízilabda esetében is a sportszolgáltatások középpontjába a fogyasztók és az ügyfelek (András, 2003/a) állnak és az ő kiszolgálásuk a legfőbb cél.

A vízilabda sportágnak szüksége van szabálymódosításra, amelyek elsősorban érthetőbbé és látványosabbá teszik azt. Ezek elsősorban a "beszélő bírók" (az érthetőség miatt) és a rövidebb pálya (a több akció miatt) lehetnének. Egyelőre azonban erre nincs hosszú távú stratégia kialakítva a sportági szakszövetségek szintjén, így a külső szereplők számára csak kapkodásnak tűnnek a folyamatos változtatások, és ezek kommunikációja negatívan hat a sportág megítélésére.

A nemzetközi (FINA) és az európai (LEN) szövetség egyike sem vizsgálja ezt a problémát, nem rendelkeznek felmérési vagy kutatási adatokkal ezzel kapcsolatosan (vagy ha rendelkezésre állnak ilyenek, ld. Magyarországon a szerzők vezetése mellett készültek ilyenek, akkor azokat nem használják), így viszont nagyon nehéz fogyasztói szempontból is hatékony módosításokat megtenni.

A vízilabda szabályainak módosításánál figyelembe kell venni a sportág sajátosságait. Érdemes levonni a következtetéseket más sportágak ilyen irányú törekvéseiből és tapasztalataiból, de mivel maga közeg, ti. a víz más, így ezeket a legtöbb esetben csak igen korlátozottan és lényegesen módosítva lehet adaptálni. Vagyis „vízre” kell szabni azokat.

Irodalomjegyzék

- András, K. (2003/a). Üzleti elemek a sportban, Ph.D. értekezés, Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem, http://phd.lib.uni-corvinus.hu/150/1/andras_krisztina.pdf
- András, K. (2003/b). A sport és az üzlet kapcsolata – elméleti alapok, műhelytanulmány, 34., BKÁE Vállalatgazdaságtan Tanszék, Budapest, <http://edok.lib.uni-corvinus.hu/61/1/Andr%C3%A1s34.pdf>
- András, K. (2004). A hivatásos labdarúgás piacai, Vezetéstudomány XXXV. Évfolyam, PhD különszám 40-57.
- András, K. (2011/a). Piacméretet növelni, de hogyan? – a hivatásos sport példáján, NSSz Sportszakember továbbképzési konferencia sorozat III., 27-32.
- András, K. (2011/b). A hivatásos labdarúgás működési modellje, Sportágak versenye – MSTT füzetek III., 18-42., <http://www.sporttudomany.hu/kiadvanyok/fuzetek/sportagak.pdf>

⁵⁰³ <https://www.youtube.com/watch?v=wVBMjff1Xmqk>

- András, K. (2012). Globalizáció és nemzetközivé válás a hivatásos sportban. Verseny-pályán, MSTT füzetek IX., 39-46.old., ISBN 978-615-5187-04-9
- András, K. (2013): Globalizáció és nemzetközivé válás a hivatásos sportban, Verseny-pályán, Magyar Sporttudományi Füzetek IX., 39-45., <http://www.sporttudomany.hu/kiadvanyok/fuzetek/verseny-palyan.pdf>
- András, K. (2014). A TAO támogatási rendszer sportgazdasági hozadécai – És mi lesz, ha nem lesz?, Debreceni Egyetem, TAO-konferencia kötet, szerkesztő: Dr. Petridis Leonidas
- András, K. (2015). A hivatásos sport gazdaságtani alapjai, 434-481. in. Ács, P. (szerk., 2015): Sport és gazdaság, Pécs, 2015, ISBN 978-963-642-372-8, http://www.etk.pte.hu/files/tiny_mce/File/oktatas/OktatasiAnyagok/!Palyazati/SportEsGazdasag.pdf
- András, K.– Havran, Zs.– Jandó, Z. (2012/a). Sportvállalatok külpiacra lépése – elméleti alapok, TÁMOP-4.2.1.B-09/1/KMR-2010-0005 azonosítójú projektje, http://edok.lib.uni-corvinus.hu/381/1/TM17_Andras_Havran_Jando.pdf
- András, K.– Havran, Zs.– Jandó, Z. (2012/b). Üzleti globalizáció és a hivatásos sport: sportvállalatok nemzetközi szerepvállalása, TÁMOP-4.2.1.B-09/1/KMR-2010-0005 azonosítójú projektje, <http://www.versenykepesseg.uni-corvinus.hu/index.php?id=46167>
- András, K.– Jandó, Z. (2012). Hivatásos sportvállalatok nemzetközivé válása, Logisztikai híradó 2012 március különszám, 42-47., <http://hu.scribd.com/doc/93873384/LH-kulonszam-2012>
- András, K. – Gergely, I. (2014). Vízilabda újhullám – A sportág üzleti érvényesülésének korlátai és lehetőségei, MSTT XI. Kongresszus, Debrecen 2014. június 6.
- András, K. – Kozma, M. (2014). Hazánk versenyképessége a (hivatásos) sportban – gazdasági feltételek, V. Báthory – Brassai nemzetközi tudományos multidiszciplináris konferencia, „Kárpát-medencei versenyképesség” konferenciakötet 1. rész, ISBN:978-615-5460-38-8 5-14., http://www.bbk.alfanet.eu/userspace/5bbk2014_minden/5BBK2014_Kiadvany_1-2_kotet.pdf
- Andreff, W. (2008). Globalization of the sport economy. Rivista di diritto ed economia dello sport. ISSN 1825-6678. Vol. IV. Fasc. 3., 2008
- Babbie, E.R. (2012). The practice of social research. Wadsworth: Cengage Learning
- Beech, J. - Chadwick, S. (2013): The Business of Sport Management. Harlow: Pearson.
- Buckley, P. J. (1998). A perspective on the emerging world economy: protectionism, regionalization and competitiveness, In: Mirza, H (1998b), 12–21.
- Chikán, A. (1997). Vállalatgazdaságtan, AULA Kiadó, Budapest
- Chikán, A. (2006). A vállalati versenyképesség mérése. *Pénzügyi Szemle, Vol. 51, Nr.1*, 42-57.,
- Chikán, A. (2009). A közgazdaságtudomány és a magyar sport – egy elemzési keret c. előadása. *Sporttudományi konferencia MTA*, Budapest 2009. október 9
- Chikán, A. – Czakó, E. (2005). Kutatási tervtanulmány, Versenyben a világgal, 2004–2006, Gazdasági versenyképességünk vállalati nézőpontból című kutatás, 1. sz. műhelytanulmány, *Budapesti Corvinus Egyetem, Vállalatgazdaságtan Intézet, Versenyképesség Kutató Központ, Budapest*
- Chikán, A. – Czakó, E. (2006). A versenyképesség szintjei: fogalmak és értelmezések, Versenyképességi Kutatások műhelytanulmány-sorozat, *Versenyképesség Kutató Központ, Budapest*
- Chikán, A. – Czakó, E. (szerk. 2009). *Versenyben a világgal, – vállalataink versenyképessége az új évezred küszöbén*, Akadémia Kiadó, Budapest

- Czakó, E. – Gáspár, J. (2007). *Vállalatok nemzetközivé válása és a versenyképesség*. In: Bartek-Lesi M. – Bartók I. – Czakó E. – Gáspár J. – Könczöl E. (szerk.) – Pecze K. [2007]. *Vállalati Stratégia*. Alinea Kiadó, Budapest, 2007
- Dóczi, T. (2007). Sport es globalizacio: a XXI. szazad kihivásai. *Kalokagathia* 1-2: 5-13.
- Dunning, J.H. (1988). The eclectic paradigm of international production: A restatement and some possible extension. *Journal of International Business Studies*, 19: 1-31.
- Dunning, J.H. (1998). Location and the multinational enterprise. A neglected factor? *Journal of International Business Studies*, 1: 45-66.
- Dunning, J.H. (2000). The eclectic paradigm as an envelope for economic and business theories of MNE activity. *International Business Review*, 9: 163-190.
- European Commission (2011). SA.31722 – Hungary. Supporting the Hungarian sport sector via tax benefit scheme. Brussels, 09/11/2011. C(2011)7287 final.
- Feddersen, A. - Maennig, W. (2005). Trends in competitive balance: is there evidence for growing imbalance in professional sport leagues? *Hamburg Contemporary Economic Discussions*, 1: 1-13.
- Gergely, I. (2011). Csapatsiker a vízben, Sportágak versenye - MSTT füzetek III., 43-54., <http://www.sporttudomany.hu/kiadvanyok/fuzetek/sportagak.pdf>
- Gergely, I. (2013). Vízilabda, a sportág üzleti kérdései, BCE-TF Sportmenedzser mesterszak Sportágak gazdaságtana előadás 2013., tárgyfelelős: András Krisztina, PhD
- Kornai, J. (1986). Bürokratikus és piaci koordináció, *Közgazdasági Szemle*, 1986. 3. sz., 1025-1037.
- Madeiro, G. (2007). Sport and power: globalization and merchandizing in the soccer world. *Society and Business Review*. 3: 287-298.
- Mirza, H. (1998a). Globalization and regionalization: an introduction, In: Mirza, H., 3–11, Mirza, H. (ed. 1998b). *Global Competitive Strategies in the New World Economy*, Edward Elgar, Cheltenham, U.K, idézi: Chikán Attila (2006). A vállalati versenyképesség mérése. *Pénzügyi Szemle*, Vol. 51, Nr.1, 42-57.
- Nyerges, M. - Laki, L. (2006). Changing of political system and role of sport - competitive sport - in Hungary. *Kalokagathia*, 1218-1498. 2006. Vol. 44. No. 1-2: 13-27.
- Rugman, A.M. - Verbeke, A. (2001). Subsidiary-specific advantages in multinational enterprises. *Strategic Management Journal*, 3: 237-250.
- Sterbenz, T. – Szóts, G. (szerk.) (2011). Sportágak versenye - MSTT füzetek III., <http://www.sporttudomany.hu/kiadvanyok/fuzetek/sportagak.pdf>
- Szabados, G. (2003): Labdarúgóklubok stratégiái, *Vezetéstudomány* XXXIV. évf. 2003.09. szám, 32-43.

András Krisztina⁵⁰⁴ - Kozma Miklós⁵⁰⁵: Ligák nemzetköziesedése a hivatásos sportban

Absztrakt: Kutatási projektünk fő célkitűzése az volt, hogy megvizsgáljuk, milyen összefüggések találhatók az üzleti alapú sportligák működése és a nemzetköziesedés folyamata között. A kutatás jelen szakaszában alapvetően tudományos és iparági irodalmak feldolgozására épül munkánk, kiegészítve azt sportüzleti szakértőkkel készített interjúk elemzésével. A kutatás későbbi fázisában esettanulmány módszertannal fogunk több kiválasztott ligát részletesebben elemezni. Előzetes eredményeink megerősítették a nemzetköziesedés elméleti megközelítésének relevanciáját az üzleti sportligák működésére vonatkozóan. Az elemzés eredményeképpen stratégiai csoportokat azonosítottunk, amelyek segítségével a nemzetköziesedés üzleti lehetőségei közvetlenebbül elemezhetők. A nemzetköziesedés folyamatának további kibontakozásával az üzleti működés elemeinek térnyerése várható a sportligákban. Az ezekből fakadó lehetőségek és fenyegetések a ligák üzleti stratégiájában kiemelt teret követelnek, a folyamatot helyenként lassító kulturális és makrogazdasági sajátosságok dacára. A ligák üzleti egységként való értelmezése az üzleti volumen potenciálját növeli az adott sportág számára. Munkánk eredetisége a sportüzleti, sportgazdaságtani irodalmaknak a nemzetközi vállalatgazdaságtan elméleti megközelítéseivel való szintetizálásában jelentkezik, keretet adva a ligák üzleti stratégiáját megalapozó gazdasági elemzések jövőbeli munkájának. Relevanciája különösen erős a kelet-közép-európai térségben, ahol az üzleti működés elfogadottsága még nem vitán felül álló.

Bevezető

Jelen kutatásunk a sport nemzetköziesedését vizsgáló átfogó kutatási programunkba illeszkedik. Ennek kapcsán vizsgáltuk már a hivatásos sportvállalatok nemzetközi stratégiáját (Kozma – András, 2014), a játékospiac kapcsolódó folyamatait (András – Havran, 2014), a nagy nemzetközi események gazdasági hatásait (András – Kozma, 2014), illetve a globalizáció térnyerését a sportban (András – Havran – Jandó, 2012).

Kutatási kérdésünk: „Milyen módon hat a nemzetköziesedés folyamata az üzleti alapú sportligák működésére?”. Jelen kutatás szempontjából üzleti alapú sportligának azokat a bajnoki vagy kupa-rendszerű versenyrendszereket értjük, amelyek működésében a piaci koordináció (Kornai, 1986) elvei meghatározó súllyal érvényesülnek. Ennek legfőbb konkrét megnyilvánulása a piaci alapú bevételek megszerzésére való törekvés, szemben az állami támogatásokkal vagy tagdíj jellegű civil befizetésekkel.

A vizsgálati fókusz azért választottuk, mert a hivatásos sport működésében az üzleti alapon szerveződő sportligák szerepének erősödése tapasztalható, ezért vizsgálatuk önálló elemzési egységként számos új meglátással gazdagíthatja a sportvállalatok nemzetközi működésével kapcsolatos tudásunkat. Egyre több sportágban merül fel a piacméret növelésének (András, 2011), a fogyasztói érték javításának eszközeként az egyes országok bajnokságain túlmutató ligák létrehozása, illetve a már meglévő szupranacionális ligák működésének javítása. Úgy érezzük, a kérdés vizsgálata e gyakorlatban is felmerülő, ugyanakkor elméleti szempontból is újat hozó problémakör értelmezéséhez, illetve megoldási irányok azonosításához segíthet hozzá.

⁵⁰⁴ Budapesti Corvinus Egyetem Gazdálkodástudományi Kar, Sportgazdaságtani Kutatóközpont, krisztina.andras@uni-corvinus.hu

⁵⁰⁵ Budapesti Corvinus Egyetem Gazdálkodástudományi Kar, Sportgazdaságtani Kutatóközpont, miklos.kozma@uni-corvinus.hu

Kutatásmódszertan és elméleti háttér

Módszertani szempontból a kutatás jelen fázisában irodalomfeldolgozásra építettünk (Babbie, 2012), ennek alapján körvonalaztuk azokat az összefüggéseket, amelyek a kutatás későbbi fázisára ütemezett empirikus elemzés gondolati keretét alkotják majd. Előzetes eredményeinket iparági szakértőkkel, az üzleti ligák érintettjeivel készített interjúk segítségével validáltuk.

A kutatás elméleti háttérét három szakirodalmi terület adja. Egyrészt kiindulópontot jelentettek számunkra a sportüzlet működésével kapcsolatos alapvető irodalmak (Beech – Chadwick, 2013; András, 2003; Dobson – Goddard, 2004; Feddersen – Maennig, 2005; Kase et al., 2006; Nyerges – Laki, 2006). Másrészt integráltuk az elméleti keretbe a nemzetközi vállalatgazdaságtan irodalmának nemzetköziesedéssel kapcsolatos főbb pontjait (Dunning, 1988, 1998, 2000; Buckley, 2009; Czakó, 2010; Johanson – Vahlne, 1977, 2009; Rugman – Verbeke, 2001, illetve saját összefoglalónk erről: Kozma – András, 2014). Harmadrészt a sport globális működését tárgyaló konkrét munkák közvetlen viszonyítási pontot jelentettek számunkra (Andreff, 2008; Madeiro, 2007; András – Jandó, 2012; Dóczi, 2007; Krauskopf – Langen – Bunker, 2010). Jelen tanulmányban ezek részletes bemutatása nem volt célunk, a hangsúlyt a feltárt főbb összefüggések elméleti keretrendszerbe integrált bemutatásának adtuk.

A hivatásos sportvállalatok működési érintettjeinek fontos, ugyanakkor a sport üzleti kérdéseiben kiemelten speciális szereplőiként jelennek meg az ún. sportági szakszövetségek (András, 2003). E szövetségek a legfőbb önszabályozó testületek a hivatásos sportban és mostanra a szabályozási kérdéseken túl gazdasági szerepük is kiemeltté vált, mind nemzeti, mind regionális, mind a nemzetközi szintén.

A piaci koordinációs mechanizmus (Kornai, 1986, idézi András, 2003) XX. századi radikális térnyerése (Chikán, 1997, idézi András, 2003) kapcsán e szövetségek is átalakultak és a különböző gazdasági rendszerekben (pl. angolszász vs. kontinentális vs. kelet-európai régió) más és más működéssel jellemezhetők (András, 2003, 2004, 2012). Az átalakulás során vállalatszerű, tulajdonosi érdeket megjelenítő liga-szervezetekké váltak. Emellett továbbra is alapjaiban tér el az Észak-Amerikában jelen levő ún. nagy ligák („major leagues”) és az Európában tetten érhető sportligák működése. Az eltérés egyik legfontosabb mozzanata, hogy az észak-amerikai ligák szabályozása az egyes szereplőket, a franchise-átvevőket (franchisees) a versenyrendszerükben a sportbeli konkurensként, szakmailag versenytársként tekinti, addig gazdasági értelemben üzleti partnerként értelmezi őket. Ehhez képest Európában mindkét szempontból versenytársnak tekinthetők a hivatásos sportcsapatokat működtető vállalatok (Havas, 2009).

Az üzleti ligák bevételei

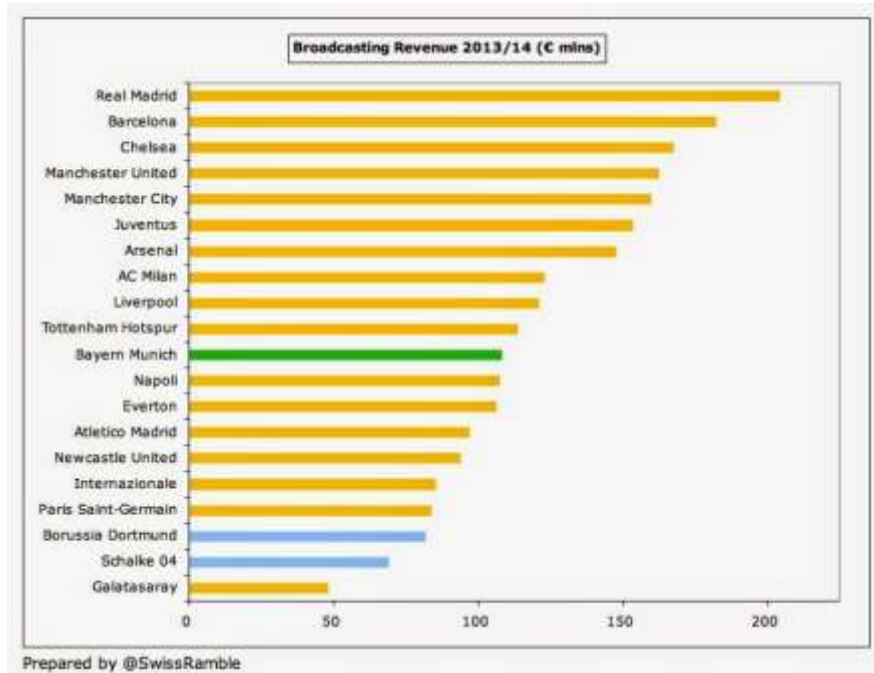
A sportüzlet alapkérdése, hogy mennyi és milyen piaci bevételre tud szert tenni az adott gazdasági egység. A ligák működésének elemzésekor a sportáganként is eltérő rendkívül gazdag jelenségkörből kiemelve az alábbi főbb összefüggéseket találtuk legfontosabbnak a bevételek növelésére való törekvés kapcsán.

Alapvető kérdés a liga által nyújtott szolgáltatás célpiacának megválasztása. A nemzetköziesedés folyamatának általános modelljét (Johanson-Vahlne, 1977) tükrözően a hivatásos sportban is jellemző, hogy a földrajzilag és kulturálisan egymáshoz közelebb álló országok, piacok jobban kapcsolhatók össze egy nemzetközi liga szervezetében, mint az „idegenség terhét” (ibid. p. 28.) vagy a „kivülállóság terhét” (Johanson-Vahlne, 2009: 1427) magukon viselő lehetőségek. Ennek alapján egy magyar liga nemzetközivé válása kapcsán több a realitása a kelet-közép-európai országokkal történő együttműködésnek, mint a keleti vagy nyugati országokkal közösen szervezett versenyrendszernek. A sportban ráadásul külön sajátosságot jelent, hogy a szomszédos országok csapatai közötti versengés kiemelt figyelmet vonzhat a hagyományos összecsapásokból kifolyólag.

A liga által piacra vitt terméket, azaz a nemzetközi szinten releváns szolgáltatást nyújtó versenyrendszert nagyobb üzleti volumen célzatával lehet megfogalmazni, mint egy helyi

bajnokságot vagy kupát. A nagyobb üzleti volumen mind a helyszíni nézők, mind a médiaszerződések, a szponzorok és a játékosok, illetve akár a merchandising termékek piacán tetten érhető (András, 2003).

A termékek, szolgáltatások árazásával kapcsolatban üzleti működésről akkor beszélhetünk, ha a reális piaci értéknek megfelelő szerződéseket köt a liga a sport különböző piacain. Ennek feltétele, hogy a vevő és az eladó ne álljon a tranzakciótól független módon kapcsolatban egymással (arm's length transaction). Nemzetközi áttekintésben a nemzetközi ligák esetében kevésbé jellemzőek a piaci alapon nem indokolhatóan túlárzott szponzori vagy közvetítési szerződések (vö. 1. ábra).

1. ábra: A nagyobb klubok közvetítési bevételei, 2013-14

Forrás: Deloitte, 2014, in: SwissRamble (2015)

A termék piacra juttatásával kapcsolatos kérdés, hogy mennyiben tudnak a nemzetközi liga mérkőzései helyi közönséget hitelesen megszólítani. A sportban a helyi kötődésnek, hagyományoknak nagy szerep jut, ezért az üzleti alapú ligák törekednek arra, hogy minél nagyobb földrajzi területre terjedjenek ki a csapataik. Ennek szerepe ismét a „kivülállóság terhének” csökkentésében mutatkozik meg, amennyiben helyi beágyazottsága jön létre a liga termékének. Másrészt ugyanakkor törekvés érzékelhető arra, hogy egy-egy térségben ne legyen a helyi piacméret által indokolhatónál több csapat. Ebben az eset a liga erőforrásai nem hatékonyan hasznosulnának, mert a helyi kereslet több csapat között megoszlaná, miközben más területek helyi csapat nélkül maradnának.

Az üzleti működés további megnyilvánulása az erős központi promóció. A ligák nemzetközi szintű érdeklődést kiváltó központi programokkal, promóciós eseményekkel hívhatják fel magukra a figyelmet. Ennek egyik legjellemzőbb példája a globális márkát felépítő csapatok vendégszereplései más kontinenseken, amelyekre a liga reguláris mérkőzései nem terjednek ki (pl. ManUtd, 2015).

Az üzleti ligák kiadásai

A ligák működésének nagy kihívása a hivatásos sport költségoldalának szabályok között tartása. Az eleve üzleti szemlélettel létrejött bajnokságok, így a nagy amerikai ligák többsége, kivételével a legtöbb sport versenyrendszereiben problémaként merül fel a növekvő bevételekből származó potenciális nyereség megosztása a legfőbb érintettek között. Ennek számos dimenziója közül a legkomolyabban a játékosok fizetéseinek nagysága érzékelhető, amely az önállóan gazdálkodó

hivatásos sportklubok gazdálkodásának fenntarthatóságát helyezi nyomás alá. A nemzetközi gyakorlatban számos megoldás terjedt el ennek szabályozására, amelyek közül a csapatonkénti, illetve játékosonkénti fizetési plafonok (salary cap) tekinthetők mintaértékűnek.

Sajátos esetet képvisel a hivatásos labdarúgás, amelynek esetében jellemzővé vált, hogy a szerződésben lévő játékosok átigazolása egyik klubtól a másikhoz átigazolási díj ellenében történik, amely szintén jelentős összeget tehet ki. A nemzetközi működés sajátossága, hogy a játékospiac globálisan integrált, a hasonló képességű játékosok átigazolási díjai összemérhető nagyságúak, függetlenül attól, hogy egy adott képességű játékos mely térségből igazol a nagyobb piaccal rendelkező bajnokságokba (vö. 2. ábra). A kevésbé nemzetközi jellegű bajnokságok bevételei ugyanakkor a helyi piacméret által korlátozottak, így a bevételek és költségek közötti egyenleg tartósan és tendenciózusan felborulhat.

Annak kérdése, hogy az átigazolási díjból és kapcsolódó díjakból milyen érintettek milyen mértékben részesednek, újabb szabályozási megoldásokat hozott életre, elsősorban a sport önszabályozó testületei (FIFA, UEFA) által. Az UEFA megköveteli, hogy egy általa bevezetett standard rendszerben nyilvántartsanak minden a tagszövetségeket érintő játékostranszfert, amelynek nagyobb adatbázissá szerveződése további szabályozási finomításokra adhat majd alkalmat (KEA-CDES, 2013).

Rank	Country	League	Average player wage per year	Average wage / week	Avg club income / yr (€m)
1		Premier League	£2,273,277	£43,717	£155.0
2		Bundesliga	£1,456,565	£28,011	£90.0
3		Serie A	£1,313,681	£25,263	£71.7
4		La Liga	£1,213,024	£23,327	£77.5
5		Ligue 1	£987,933	£18,999	£48.3
6		Premier League, RUS	£901,600	£17,338	£46.7
7		Campeonato Serie A	£583,333	£11,218	£35.6
8		Championship	£486,033	£9,347	£20.8
9		Super Lig, TUR	£446,056	£8,578	£25.8
10		Liga MX, MEX	£265,625	£5,108	£22.6
11		Primeira Liga, POR	£255,500	£4,913	£15.0
12		Super League	£236,444	£4,547	£15.8
13		Eredivisie	£230,000	£4,423	£20.8
14		Primera Division, ARG	£214,638	£4,128	£13.5
15		Super League	£209,903	£4,037	£9.4
16		Pro League	£205,333	£3,949	£13.3
17		Premier League, UKR	£199,694	£3,840	£10.8
18		Premiership	£182,789	£3,515	£8.3
19		Bundesliga, AUT	£177,917	£3,421	£12.5
20		Superliga, DEN	£149,139	£2,868	£10.8
21		Super League, GRE	£145,833	£2,804	£8.3
22		MLS	£135,945	£2,614	£16.4
23		Primera A, COL	£130,074	£2,501	£7.8
24		J-League	£127,076	£2,444	£16.8
25		Tippeligaen, NOR	£115,500	£2,221	£9.2
26		Ekstraklasa, POL	£110,250	£2,120	£5.8
27		Allsvenskan, SWE	£87,111	£1,675	£6.7
28		Ligue 1, ALG	£69,375	£1,334	£2.0
29		A-League, AUS	£65,335	£1,256	£6.0
30		Premier League, ISR	£63,778	£1,226	£3.3
31		Primera Division, CHI	£53,880	£1,036	£5.0
32		Prva Liga, CRO	£45,500	£875	£2.5
33		Prem. Soccer League	£33,659	£647	£3.0
34		Nigeria PFL	£6,776	£130	£0.3

2. ábra: Átlagos játékosfizetések a világ nagyobb labdarúgó ligáiban

Forrás: SportsMail, 2014

Elsősorban a kiadásokkal kapcsolatos kérdés, hogy az egyes gazdálkodó szervezetek (főleg: hivatásos sportklubok) mennyiben képesek a bevételeiknek megfelelő szinten tartani a költségszintjüket, azaz pénzügyi szempontból fenntartható módon működnék-e. Az egyes sportok ligái törekednek arra, hogy a liga keretei között való működés feltételeként szabják meg a következő bajnoki szezonra vonatkozó stabil gazdálkodás bizonyítását (MLSZ, 2014). Az elmúlt évek legnagyobb figyelmet vonzó

megoldása az UEFA Financial Fair Play szabályozása, amely véget próbál vetni a gazdag magántulajdonosok által a labdarúgásba fektetett pénzek piactorzító hatása keltette egyensúlytalanságnak (UEFA, 2015).

Az üzleti ligák beruházásai

A bevételek növelésén és a kiadásokkal összevetett mérleg egyensúlyban tartásán túl üzleti kérdésként merül fel a ligák beruházásainak irányultsága is. E beruházások közül a nemzetközi tapasztalatok alapján három tárgykör stratégiai szerepe kiemelkedő.

Egyrészt a sportlétesítmények fejlesztése esetében jellemző, hogy a liga szintű koordináció nagyobb eredményességre vezet, mint ha az egyes hivatásos sportklubok magukra maradnak a fejlesztés terhével. Miközben a legtöbb sportág és ország vonatkozásában a köztulajdonú létesítmények jellemzőek (KPMG, 2011), a fejlesztés iránti igény elsősorban az egyes versenyrendszerekben, illetve kiemelt sportesemények megrendezésében való részvétel indíttatásával jelentkezik.

A létesítmények kapcsán, liga szinten koordinálandó kérdés például az épülő létesítmények funkcionalitásának standardizálása, mert a liga szintű termék színvonalának biztosításához az egyes helyszínek összemérhető funkcionális minősége elvárt. Segíthet a koordináció a finanszírozás megszervezésében is, mivel a liga szintű termék nagyobb piacra juthat, mint a helyi termékek, így a ligától érkező szakmai iránymutatás és támogatás a helyi finanszírozás megtalálását éppúgy segítheti, mint a központi forrásból történő finanszírozást (European Commission, 2011).

Részen hasonló logikával közelíthető a liga által koordinált utánpótlásképzés kérdésköre is. Ahhoz, hogy a liga által nyújtott piaci termék nemzetközi szinten versenyképes legyen, a nemzetközi játékospiacról érkezhetsz utánpótlás vagy helyi tehetséggondozásból. Bár a nemzetközi játékosok – megfelelő szintű bizonyított képességek esetén – nagy médiafigyelmet vonhatnak, hosszabb távon a helyi beágyazottság üzleti szempontból kulcskérdés, és ehhez helyi tehetségek csapatokba építése is szükséges. A „kivülállóság terhe” ebben az esetben mindkét irányban fennállhat: a nemzetközi szinten integrált kapcsolatrendszerből való kimaradás (nincsenek külföldi játékosok a helyi csapatokban) éppúgy az üzleti fejlődés akadálya lehet, mint a helyi kapcsolatrendszerből való kiszakadás (a szurkolók és szponzorok nem azonosulnak a csapattal, ha annak nincs helyi kötődése). Jellemző, hogy az egyes versenyrendszerek előírásokkal törekednek a hazai játékosok alkalmazásának elvárható mértékű keretek között tartására ennek az üzleti problémának a kezelése végett.

A harmadik kérdéskör, amely liga szintű koordinációt igényel a beruházások kapcsán az edzőképzés és edzőutánpótlás biztosításának ügye. A nemzetközi szinten versenyképes működéshez a hivatásos játékosok mellett a megfelelően képzett és tapasztalt szakemberállomány folyamatos megléte kulcskérdés. A képzés kialakításában mind a szakmai tartalom, mind a szervezeti keretek és követelményrendszer meghatározása szempontjából az üzleti alapú ligák szerepet vállalnak. A rendszer eredményes működése alapvető minőségi kérdés a nemzetközi liga működésében.

Az üzleti ligák stratégiai szemlélete

A sport társadalmi gyökerű tevékenység, számos nagy sportág esetében komoly, több évszázados hagyományokkal. Ezzel együtt az elmúlt évtizedekben a piaci koordináció elemei nyernek teret a nagyobb piaccal rendelkező ligák esetében. Kérdésként merül fel, hogy mennyiben sajátos stratégiai szemléletet igényel a sportligák részéről üzleti működésük alakítása, avagy milyen módon alkalmazhatók az általános gazdálkodástani elméletek e területen.

Az üzleti ligák sajátos dilemmája, hogy milyen szinten ragadják meg a versengés és az együttműködés kérdését a liga szervezeti keretei között működő önálló gazdálkodó-szervezeti egységek, a hivatásos klubok körében. Kiterjedt irodalom foglalkozik a nagy sportok esetében a versenyegyensúly ligán belüli szabályozásának tapasztalataival (Vrooman, 2009; András, 2003; Feddersen – Maennig, 2005; Dobson – Goddard, 2006).

A kérdés üzleti jelentősége kiemelkedő. Miközben a liga eseményeit, a sportmérkőzéseket követő szurkolók és nézők alapvetően a versengés izgalmát szeretnék látni, annak kérdése, hogy ezt milyen

módon tudja egy liga hosszabb távon biztosítani, nem egyértelmű. Nem szerencsés ugyanis, hogy ha kevés számú csapat jóval sikeresebb a többinél, miközben üzleti szempontból ezek a sikeresebb csapatok nagyobb bevételre tehetnek szert, amely alapján bebiztosíthatják jó szereplésüket a jövőre nézve (elsősorban jobb tudású játékosok megfizetésével). Amennyiben ennél kiegyensúlyozottabb teljesítményt tudnak felmutatni a liga csapatai, így több mérkőzésnek lesz izgalmas a kimenetele, illetve több mérkőzés vonzhat érdeklődést a bajnoki szezon hosszabb időszakában – ez pedig több liga szinten kimutatható bevétellel jár (vö. 3. ábra).

Összességében a tapasztalatok azt mutatják, hogy liga szinten célszerű a termelt jövedelmek bizonyos fokú újraosztása a jobb és kevésbé erős csapatok között, a kiegyenlítettebb jövőbeli versengés érdekében (András, 2003). Ha ez az újraelosztás ugyanakkor túlzott mértékű, az ellenérdekelté teheti a legsikeresebb csapatokat, hogy a liga keretei között maradjanak, és megnövelik az alternatív versenyrendszerek vonzerejét. Ennek ugyan elejét lehet venni szigorú szabályozással, a ligaszintű stratégia proaktív kommunikálása ugyanakkor jó irányba terelheti a csapatok üzleti erőfeszítéseit.

Hasonló horderejű stratégiai kérdés a sportág társadalmi bázisának növelése, amely a liga szintjén jelentkező feladat. Ez egyrészt megjelenik az utánpótlásképzéssel kapcsolatban már említett összehangolt lépésekre, a sportág tömegesítésére a fiatal korosztályok körében. Másrészt a felnőttek vonatkozásában a szabadidősporttal való kapcsolat jelentőségének felismerését igényli. A nagyobb sportágak ugyanis szabadidős keretek között is üzethők, és jellemző, hogy a szabadidejükben a sportot űzők a hivatásos sport eseményei iránt is nagyobb érdeklődést tanúsítanak, mint a sportággal semmilyen kapcsolatban nem állók (Szabó, 2014).

Money rank	Finishing position	Club	No. of TV games	Facility fees £m	Place**	Equal share***	TOTAL £	Last season £m
1	2	Liverpool	28	21.9	23.5	52.2	97,544,336	54.8
2	1	Man City	25	19.7	24.7	52.2	96,578,329	58.1
3	3	Chelsea	25	19.7	22.2	52.2	94,106,163	55.0
4	4	Arsenal	25	19.7	21.0	52.2	92,870,080	57.1
5	6	Tottenham	24	18.9	18.5	52.2	89,663,884	55.9
6	7	Man Utd	25	19.7	17.3	52.2	89,161,831	60.8
7	5	Everton	16	13.1	19.8	52.2	85,027,727	51.8
8	10	Newcastle	14	11.6	13.6	52.2	77,379,252	45.2
9	8	Southampton	10	8.6	16.1	52.2	76,915,298	43.8
10	9	Stoke	7	8.6	14.8	52.2	75,679,215	44.6
11	12	Swansea	13	10.9	11.1	52.2	74,173,056	47.6
12	13	West Ham	14	11.6	9.9	52.2	73,671,003	48.7
13	11	C Palace	10	8.6	12.4	52.2	73,207,049	n/a
14	15	Aston Villa	16	13.1	7.4	52.2	72,666,897	45.0
15	14	Sunderland	13	10.9	8.7	52.2	71,700,890	43.5
16	16	Hull	9	8.6	6.2	52.2	67,026,634	n/a
17	17	West Brom	9	8.6	4.9	52.2	65,790,551	48.3
18	18	Norwich	9	8.6	3.7	52.2	64,554,468	46.0
19	19	Fulham	8	8.6	2.5	52.2	63,318,385	45.3
20	20	Cardiff	8	8.6	1.2	52.2	62,082,302	n/a

* Each club gets c.£750,000 per live TV game, min 10 games even if live on TV fewer than 10 times + MOTD money
 ** Each club gets £1,236,583 per place in the table, from that sum for Cardiff in 20th to £24,721,660 for Man City at the top
 *** Equal share of domestic TV income (£21,631,444) plus overseas TV income (£26,295,817), and central commercial (£4,270,850)

3. ábra: Az angol Premier League pénzelosztása a liga csapatai között, 2013-2014

Forrás: SportingIntelligence, 2014

Ráadásul minél több ember áll – akár gyermekei sportbeli neveltetésén, akár felnőttként szabadidősportolóként – kapcsolatban az adott sportággal, annál nagyobb a fogadókészsége a társadalmi érintetteknek a liga által megfogalmazott üzleti lehetőségekbe való bekapcsolódásra. Vonatkozik ez a helyszíni szurkolók bázisának bővítésére (pl. családi vagy céges szektorok a létesítményekben), akár a médiaközvetítésekben létrejövő alkura, a szponzori megállapodásokra és a merchandising piaci termékekre egyaránt. A liga által végzett tudatos public relations (PR) tevékenységek tovább erősíthetik az érintettek érdeklődését és bizalmát, amely minden hosszabb távú üzleti kapcsolatnak alapja.

Összegzés, következtetések

Az általános következtetésünk az elvégzett elemzések alapján elsősorban az, hogy a nemzetköziesedés elméleti megközelítése releváns vizsgálati keretet adhat az üzleti sportligák működésére vonatkozóan. A nemzetköziesedés folyamatának további kibontakozásával az üzleti

működés elemeinek térnyerése várható a sportligákban, a folyamatot helyenként lassító kulturális és makrogazdasági sajátosságok dacára.

A nemzetközi tapasztalatok megerősítették, hogy a ligák önálló üzleti egységként – és nem csupán a hivatásos klubok gyűjtőszervezetként – való értelmezése az üzleti volumen potenciálját növeli az adott sportág számára. Előzetes eredményeink összegzéseként, példaképpen egy táblázatba foglaltuk, hogy a nemzetköziesedés folyamatával, illetve az üzleti volumen nagyságával összefüggésben milyen módon csoportosíthatók az egyes labdarúgó ligák.

Táblázat 1: A labdarúgás eltérő üzleti szervezetségű ligái a nemzetköziesedés kontextusában

Üzleti megközelítés	Nagy piac	Kisebb piac
Üzleti környezetben jött létre	UEFA Bajnokok Ligája, Amerikai (MLS)	J-League, Indian Super League
Szervesen üzletté fejlődött	Angol Premier Liga (EPL), német Bundesliga (DBL)	Holland, svájci ligák
Felülről vezérelt üzleti modell	Francia ?	Magyar, román, lengyel
Nincs törekvés szerves üzleti működésre	Spanyol (?), orosz	Ukrán

Forrás: A szerzők gyűjtése

A táblázat strukturáltsága rávilágít arra, hogy a nemzetköziesedés folyamatában egyes ligák eltérő szintről indultak. Vannak hagyományos, társadalmi gyökerű ligák, mint a legtöbb európai liga, és vannak olyanok, amelyek eleve üzleti környezetben, üzleti szervezetséggel jöttek létre, mint például az amerikai Major League Soccer vagy az UEFA Bajnokok Ligája.

Emellett célszerű megkülönböztetni az egyes ligákat a szerint is, hogy a meglévő – vagy potenciális – piacméret, amelyre a terméküket értékesíteni tudják milyen nagyságú. A nagy európai piacokon, illetve az Egyesült Államokban mind a nemzetközi érdeklődés mértéke, mind az üzleti volumen nagysága más léptékű, mint a korlátozottabb piacokon, mint például a kelet-közép-európai országokban.

A kategorizálás ugyanakkor nem egyértelmű, mert egyes ligák besorolása kérdéses. A francia és a spanyol labdarúgó bajnokság megítélése esetén például akár az állam szerepvállalása, akár az üzleti szervezetség mértéke szempontjából többféle megközelítés kaphat létjogosultságot.

A munkánk eredményeként előállt kategorizálás ugyanakkor alapja lehet az egyes típusú ligák esetében megmutatkozó stratégiák elemzésének, illetve üzleti szempontból releváns ajánlások megfogalmazásának, amely kutatásunk következő szakaszának fő feladatát képezi majd.

Irodalomjegyzék

- András K. – Kozma M. (2014): A nagy nemzetközi sportesemények gazdasági hatásai, In: Lukovics Miklós - Zuti Bence (2014) (szerk.): A területi fejlődés dilemmái. Szegedi Tudományegyetem, Gazdaságtudományi Kar, Szeged, ISBN 978-963-306-344-6, 105-120. o. Elérhető on-line: <http://www.eco.u-szeged.hu/kutatas-tudomany/workshop/workshop>
- András, K. – Havran, Zs. (2014): Regional export efficiency in the market of football players. *Theory methodology practice*, 1589-3413. 2014. 10. évf. 2. szám, p. 3-15.
- András, K. (2003): Üzleti elemek a sportban, PhD. értekezés, Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem, http://phd.lib.uni-corvinus.hu/150/1/andras_krisztina.pdf
- András, K. (2004): A hivatásos labdarúgás piaci, Vezetéstudomány XXXV. Évfolyam, PhD különszám 40-57. old.

- András, K. (2011): Piacméretet növelni, de hogyan? – a hivatásos sport példáján, NSSz Sportszakember továbbképzési konferencia sorozat III., p.27-32.
- András, K. (2012): Globalizáció és nemzetközivé válás a hivatásos sportban. Verseny-pályán, MSTT füzetek IX., 39-46.old., ISBN 978-615-5187-04-9
- András, K. (2013): Globalizáció és nemzetközivé válás a hivatásos sportban, Verseny-pályán, Magyar Sporttudományi Füzetek IX., pp. 39-45.,
<http://www.sporttudomany.hu/kiadvanyok/fuzetek/verseny-palyan.pdf>
- András, K.– Havran, Zs.– Jandó, Z. (2012a): Sportvállalatok külpiacra lépése – elméleti alapok, TÁMOP-4.2.1.B-09/1/KMR-2010-0005 azonosítójú projektje, http://edok.lib.uni-corvinus.hu/381/1/TM17_Andras_Havran_Jando.pdf
- András, K.– Havran, Zs.– Jandó, Z. (2012b): Üzleti globalizáció és a hivatásos sport: sportvállalatok nemzetközi szerepvállalása, TÁMOP-4.2.1.B-09/1/KMR-2010-0005 azonosítójú projektje, <http://www.versenykepesseg.uni-corvinus.hu/index.php?id=46167>
- András, K.– Jandó, Z. (2012): Hivatásos sportvállalatok nemzetközivé válása, Logisztikai híradó 2012 március különszám, 42-47. oldal, <http://hu.scribd.com/doc/93873384/LH-kulonszam-2012>
- Andreff, W. (2008). Globalization of the sport economy. Rivista di diritto ed economia dello sport. ISSN 1825-6678. Vol. IV. Fasc. 3., 2008
- Babbie, E.R. (2012). The practice of social research. Wadsworth: Cengage Learning
- Beech, J. - Chadwick, S. (2013): The Business of Sport Management. Harlow: Pearson.
- Buckley, P. J. (2009). Internationalisation thinking: from the multinational enterprise to the global factory. International Business Review,18: 224-235.
- Chikán, A. (1997): Vállalatgazdaságtan, AULA Kiadó, Budapest
- Czakó, E. (2010). A nemzetközi stratégia területei. In: Czako, E. - Reszegi, L. Nemzetközi vállalatgazdaságtan, Budapest: Alinea Kiadó
- Czakó, E. (2010): A külpiacra lépés, in. Czako Erzsébet – Reszegi László (2010): Nemzetközi vállalatgazdaságtan, Alinea Kiadó
- Deloitte (2014): Football Money League 2013/14, In: SwissRamble (2015):
<http://swissramble.blogspot.hu/2015/02/bayern-munich-model.html> Accessed 15 June 2015
- Dobson, S. - Goddard, J. (2004). The economics of football. Cambridge: Cambridge University Press
- Dóczi, T. (2007). Sport es globalizacio: a XXI. szazad kihivásai. Kalokagathia 1-2: 5-13.
- Dunning, J.H. (1988). The eclectic paradigm of international production: A restatement and some possible extension. Journal of International Business Studies,19: 1-31.
- Dunning, J.H. (1998). Location and the multinational enterprise. A neglected factor? Journal of International Business Studies,1: 45-66.
- Dunning, J.H. (2000). The eclectic paradigm as an envelope for economic and business theories of MNE activity. International Business Review,9: 163-190.
- European Commission (2011). SA.31722 – Hungary. Supporting the Hungarian sport sector via tax benefit scheme. Brussels, 09/11/2011. C(2011)7287 final.
- Feddersen, A. - Maennig, W. (2005). Trends in competitive balance: is there evidence for growing imbalance in professional sport leagues? Hamburg Contemporary Economic Discussions, 1: 1-13.
- Havas, A. (2009): Professzionális amerikai sportligák, Sportágak gazdaságtana c. tárgy, 2009/2010. 1. félév, tárgyfelelős: András Krisztina
- Johanson, J. - Vahlne, J.E. (1977). The internationalization process of the firm: a model of knowledge development and increasing foreign market commitments. Journal of International Business Studies, 8: 12-32.
- Johanson, J. - Vahlne, J.E. (2009). The Uppsala internationalization process model revisited. From liability of foreignness to liability of outsidership. Journal of International Business Studies, 9: 1411-1431.
- Kase, K. - Gomez, S. - Urrutia, I. - Opazo, M. - Marti, C. (2006). Real Madrid – Barcelona: business strategy vs. sports strategy, 2000-2006. Occasional Paper. OP no. 06/12-E. IESE Business School. University of Navarra.

- KEA – CDES (2013): Study on the economic and legal aspects of transfers of players. ec.europa.eu/sport/library/documents/cons-study-transfers-final-rpt.pdf Accessed 10 July 2015
- Kornai, J. (1986): Bürokratikus és piaci koordináció, Közgazdasági Szemle, 1986. 3. sz., pp.1025-1037.
- Kozma, M. - András, K. (2014): Winning in Europe: International Strategies for Hungarian Professional Sports Clubs. Entrepreneurial Business and Economics Review, 2(2), 31-49, DOI: <http://dx.doi.org/10.15678/EBER.2014.020403>.
- KPMG (2011): European Stadium Insight, Prospects for football stadium development and commercialisation across Europe. Sports Advisory Practice. <http://www.kpmg.com/HU/en/IssuesAndInsights/ArticlesPublications/Documents/EU-Stadium-Insight-2011-web-Oct-2011.pdf> downloaded on 17 December 2014
- Krauskopf, T. - Langen, M. - Bunger, B. (2010). The search for optimal competitive balance in Formula-1. Discussion Paper No. 38. Center for Applied Economic Research Munster.
- Madeiro, G. (2007). Sport and power: globalization and merchandizing in the soccer world. Society and Business Review. 3: 287-298.
- ManUtd (2015): <http://www.manutd.com/en/Tour2015>. Accessed 10 July 2015.
- MLSZ (2014): MLSZ Klublicenc Szabályzat 2014-2015. Magyar Labdarúgó Szövetség, Budapest
- Nyerges, M. - Laki, L. (2006). Changing of political system and role of sport - competitive sport - in Hungary. Kalokagathia, 1218-1498. 2006. Vol. 44. No. 1-2: 13-27.
- Rugman, A.M. - Verbeke, A. (2001). Subsidiary-specific advantages in multinational enterprises. Strategic Management Journal, 3: 237-250.
- SportingIntelligence (2014): <http://www.sportingintelligence.com/2014/05/14/where-the-money-went-liverpool-top-premier-league-prize-cash-in-2013-14-140501/> Accessed 15 June 2015
- SportsMail (2014): <http://www.dailymail.co.uk/sport/football/article-2833020/Premier-League-wages-dwarf-Europe-flight-players-England-earning-average-2-3million-year.html> Accessed 15 June 2015
- Szabó, Á. (2014): A szabadidősport üzleti kérdései. Jegyzet. ISBN: 978 963 503 568 7. Budapesti Corvinus Egyetem. Vállalatgazdaságtan Intézet. Budapest
- UEFA (2015): <http://www.uefa.org/protecting-the-game/club-licensing-and-financial-fair-play/> Accessed 10 July 2015
- Vrooman, J. (2009): Theory of the Perfect Game: Competitive Balance in Monopoly Sports Leagues. Review of Industrial Organization (2009) 34:5-44

Köszönet

A tanulmány létrejöttében köszönjük Baranya Gábor, a Budapesti Corvinus Egyetem hallgatójának értékes segítségét.

Kozma Miklós⁵⁰⁶ - Kazainé Dr. Ónodi Annamária⁵⁰⁷: A Public Sector Scorecard alkalmazása a hivatásos sportban – magyar esettanulmány

Absztrakt: A sporteredmények hagyományosan központi szerepet töltenek be a hivatásos sporttal foglalkozó vállalatok teljesítménymérésében, emellett az üzleti siker és az érintettek bevonásának minősége, mint tényezők szintén kezdenek teret nyerni. A sporteredmények piaci bevételeket hozhatnak, amennyiben a szurkolók elégedettségét váltják ki, és további beruházásokat tesznek lehetővé a sportsiker érdekében (pl. több forrás lesz új játékosok szerződtetésére és magasabb bérekre). A sportvállalatok vezetői azzal a kihívással néznek szembe, hogy megértsék az összetett kapcsolatot a pályán és az azon kívül nyújtott teljesítmény között, azonosítva a kritikus sikertényezőket a stratégiai célok elérése érdekében. Korábbi publikációinkban javasoltuk a Balanced Scorecard alkalmazását hivatásos sportvállalatoknál. Ebben az írásunkban megvizsgáljuk a Public Sector Scorecard alkalmazásának lehetőségét, amely egy alkalmas keretet adhat a hivatásos sportvállalatok stratégiai szemléletű vezetéséhez. Felhívjuk a figyelmet a lehetőségekre és kihívásokra e rendszer bevezetése kapcsán egy részletes esettanulmány segítségével, amely egy hivatásos magyar kézilabdaklubra vonatkozik. Következtetésünk arra irányul, hogy e modell alkalmas a hivatásos sportvállalatok stratégiai szemléletű vezetésének támogatására oly módon, hogy segítségével kiegyensúlyozhatók az érintetti elvárások, mind a sportsikerek, mind az érintettek bevonása, mind az üzleti siker vonatkozásában.

Bevezető

A sportszervezetek hatékony működtetésének kérdéskörére egyre nagyobb figyelem irányul napjainkban, nemcsak a finanszírozók, hanem az akadémiai szféra oldaláról is. A sportgazdaságtan különböző szintű elemzésekkel próbál magyarázatot adni a bevételek és a költségek dinamikus változására. Kutatásunkban vállalati szintű elemzést végeztünk, ezen belül is a hivatásos sportra, és a csapatjátékokra koncentráltunk.

Egy hivatásos csapatot működtető sportvállalat (klub) hatékony irányítása összetett menedzsmentfolyamat. Jelen tanulmányban ennek csupán egyetlen, de igen lényeges elemére koncentráltunk: a teljesítménymérési rendszerre. Kutatási kérdésünk: „Alkalmazható-e, s ha igen, hogyan a Public Sector Scorecard teljesítménymérési rendszer (Moullin, 2004) egy közép-kelet európai hivatásos sportvállalatnál?”. A Public Sector Scorecard (PSS) a Balanced Scorecard (BSC, Kaplan – Norton, 1997) koncepcióján alapszik, amely az egyik legismertebb és legelterjedtebb teljesítménymérési rendszer. A PSS koncepció, eltérően a BSC-től, kifejezetten a non-profit szektor igényeit szolgálja. Kutatásunkban azt vizsgáltuk, hogy a PSS keretrendszer milyen gyakorlati iránymutatást képes adni, milyen feltételek mellett, a hivatásos sportvállalatok vezetőinek a stratégiaalkotáshoz és -megvalósításhoz, amelyben kiemelt szerepet kap az érintettek számára teremtett érték. A sportszervezetek sikeres működtetéséhez elengedhetetlen az érintettelmélet alkalmazása, kiemelt figyelmet érdemelnek a hivatásos játékosok, az általuk nyújtott szolgáltatást igénybe vevő csoportok (szurkolók, média, szponzorok, utánpótlás) és a helyi közösségek (közintézmények és civil szervezetek).

Számos tanulmány (pl. Szymanski - Kuypers, 1999; András, 2003; Kozma - Kazai Ónodi, 2014a) foglalkozott a sportsiker és a pénzügyi célok kapcsolatával. A viszonylag kis piacon működő klubok nem működtethetők kizárólagosan piaci alapon, mert a piaci bevételek perspektivikusan sem elegendőek a költségek fedezéséhez. Míg a jegybevételek, szponzorációs bevételek, közvetítési jogok és egyéb bevételek nagysága korlátozottabb, és a gyengébb vásárlóerőből adódóan még ezeke is

⁵⁰⁶ Budapesti Corvinus Egyetem Gazdálkodástudományi Kar, Üzleti Gazdaságtan Tanszék, Sportgazdaságtani Kutatóközpont, miklos.kozma@uni-corvinus.hu

⁵⁰⁷ Budapesti Corvinus Egyetem Gazdálkodástudományi Kar, Üzleti Gazdaságtan Tanszék, annamaria.kazaineonodi@uni-corvinus.hu

nehezebben megszerezhetők, addig a felmerülő költségeket erőteljesen befolyásolják a világpiaci árak. Itt gondolhatunk akár egy játékosért fizetett átigazolási díjra a labdarúgásban vagy általánosságban a játékosok juttatásaira, amelyek nemzetközi viszonylatban világszerte kiegyenlítődnének. Ebből adódóan a hagyományos tulajdonosi értéket növelő üzleti keretrendszer nem alkalmazható teljes mértékben, mert az állami támogatásnak kiemelt szerepe van.

Mindezt egyetlen menedzsment és teljesítménymérési keretrendszert sem alkalmaztak széles körben a hivatásos sportvállalatok, elsősorban a célok összetettségéből adódó kihívások miatt. Ez különösen érvényes a kisebb piacokon jelenlevő klubokra. Korábbi tanulmányunk (Kozma - Kazai Ónodi 2014a) kimutatta, hogy a Balanced Scorecard alkalmazása kihívásokkal teli, de lehetséges hivatásos sportvállalatok esetében is. Jelenlegi törekvésünk az, hogy a Public Sector Scorecard alkalmazhatóságát vizsgáljuk, amely feltételezésünk szerint szorosabb illeszkedést mutat a hivatásos sportvállalat működésével, mint a BSC. Tanulmányunkban a kihívások megfogalmazására és a javaslattételre koncentráltunk.

Jelen írásunk érdekes lehet a hivatásos csapatsportok menedzserei számára, az ellátási láncban szereplő tagoknak, az üzleti partnereknek és természetesen mindenki számára, akit érdekel a sport. Ezen felül a teljesítményméréssel foglalkozó kutatók és tanulók számára egy érdekes példát szolgáltat arra, hogy egy általános keretrendszert hogyan lehet adaptálni egy hivatásos sportvállalatra.

Kutatásmódszertan

Kutatásunkban az esettanulmány elemzési módszert alkalmaztuk. Yin (2003) szerint az esettanulmány módszer jól alkalmazható a viszonylag feltáratlan területek tanulmányozásához, egyetlen eset vizsgálatán keresztül is tehetők meghatározó empirikus megállapítások. Ennek tükrében kutatásunk elsősorban egy problémakör mélyebb megértését és leírását szolgálja, mintsem egy hipotézis tesztelését. Tanulmányunk része egy hosszabb kutatás programnak, melynek célja, hogy megértsük a kis piacokon működő hivatásos sportvállalatok teljesítménymérésének kihívásait és javaslatokat fogalmazzunk meg a stratégiai célok elérése érdekében. Korábbi kutatási projektünk eredményeire (Kozma - Kazai Ónodi, 2014a) alapoztunk a jelen kutatást.

A vizsgált csapat kiválasztása során Miles – Huberman (1994) elméleti iránymutatása alapján jártunk el. Azért esett a választásunk egy első osztályú magyarországi női kézilabda csapatra, mivel Magyarországon a kézilabda egyre nagyobb sikereket ért el növekvő szurkolóbázis mellett, amely megteremti az üzleti szemlélet relevanciáját. Ezenfelül egyre több kézilabdacsapat alkalmaz közgazdasági háttérrel is rendelkező vezetőket, ami lehetővé tette a menedzsment eszközök alkalmazására vonatkozó javaslataink érdemi megvitatását. Mind a férfi, mind a női kézilabdában találhatunk a világ élvonalához tartozó csapatokat Magyarországon; ennek ellenére választásunk inkább egy „átlagos” első osztályú klubra esett. A vizsgált klubot kérésére nem nevezzük meg, a bemutatásához csupán annyit jegyzünk meg, hogy egy vidéki klub, amely több szezonban is esélyes volt éremszerzésre. Az esetből levont következtetések alapul szolgálhatnak későbbi összehasonlító elemzésekhez.

Teljesítménymérés és a Public Sector Scorecard – elméleti áttekintés

Egy megfelelően kialakított teljesítménymérési rendszer egyaránt kulcsfontosságú szerepet játszik a profitorientált vállalkozások esetében és a non-profit szférában is. A növekvő külső kontroll, az erősödő verseny és a korlátozott erőforrások miatt az új évezredben fokozott figyelem irányul a non-profit szférában történő teljesítménymérésre. A teljesítménymérés egyaránt fontos a gazdasági döntések megalapozásához, az operatív és stratégiai folyamatok kontrollálásához, a tanulási folyamat elősegítéséhez és a motivációhoz. A legtöbb teljesítménymérési eszközt a profitorientált vállalkozások igényeire fejlesztették ki és azok sikeressége után kezdték el adaptálni a non-profit szférában. A non-profit szektor szempontjából a legfontosabb teljesítménymérési tendenciák: a minőség központba kerülése, a közvetett költségek megfelelő kezelése, stratégiai fókusz megteremtése és a több szempontú teljesítménymérési rendszerek kialakítása. Tanulmányunk ez utóbbi tendenciához kapcsolódik.

A pénzügyi és nem pénzügyi mutatók integrálása egy konzisztens és átfogó teljesítménymérési rendszerbe kulcsfontosságú sportszervezetek esetén is. A több szempontú teljesítménymérési modellek között a legismertebb Kaplan-Norton (1997, 2002, 2005) Balanced Scorecard rendszere, de fontos megemlíteni Neely et al. (2004) teljesítményprizmáját, vagy akár a Skandia Navigator Rendszerét (1994, 1995), a francia Table de Board teljesítményértékelési rendszert, az OVAR módszer vagy a SMART piramist (lásd Wimmer, 2000). Ezen rendszerek előnyei, hogy szisztematikus gondolkodásra ösztönöznek, több szempontú megközelítést alkalmaznak, ok-okozati összefüggésekre világítanak rá. Gyakorlati szempontból közelítve egy gondolkodási keretrendszert, iránymutatást adnak a szervezeteknek az egyéni teljesítménymérési rendszerük kialakításához.

Sportszervezetek esetében a leggyakrabban alkalmazásra javasolt teljesítménymérési rendszer a Balanced Scorecard, lásd: Alonso et. al. 2009, Becsky 2011, Delaney 2008, Jones 2006, IFUA Horváth & Partners, 2004, Kriemadis et. al 2008, Szabados, 2002, Westerbeek et. al., 2007, Kozma Kazai Ónodi 2014a, Jafari-Eskandari et al. 2013, Coskun-Selman 2013. Fontos hangsúlyoznunk, hogy az eredeti modellt adaptálni kell a sportszervezetek sajátosságaihoz.

Moullin (2004) az eredeti BSC modellt módosította annak érdekében, hogy jobban illeszkedjen a non-profit szektor sajátosságaihoz és megalkotta a saját teljesítménymérési rendszerét Public Sector Scorecard (PSS) elnevezéssel. Az új PSS modell megtartotta a BSC erősségeit: több nézőpont, pénzügyi és nem pénzügyi mércék integrálása, stratégia központúság, stratégiai térkép megalkotása, de emellett olyan módosításokat hajtott végre rajta, ami által a non-profit szervezetek vezetői számára jobban értelmezhetővé és könnyebben használhatóvá válik. Az egyik legszembetűnőbb különbség, hogy a BSC négy nézőpontja helyett hét nézőpontot alkalmaz, melyet három csoportba soroltak: kimenetek/eredmények, folyamatok és képességek (lásd 1. ábra).

1. ábra: A Public Sector Scorecard hét nézőpontja

A BSC összes nézőpontja (pénzügyi, vevői, működési folyamatok, tanulás és fejlődés) megtalálható a modellben. A pénzügyi nézőpont egyike a fő kimeneteknek, de a non-profit szektorban ez csak egy eszköz a végső cél megvalósításához, így a mércék hierarchiájában is egy szinten van a vevői nézőponttal. Moullin (2004) a vevői nézőpont helyett más elnevezést alkalmaz: szolgáltatást igénybevevők és érintettek, amely a non-profit szektor esetében jobban értelmezhető, gondoljunk akár az egészségügyre, a rendőrségi szolgáltatásokra, vagy az önkormányzatokra. A stratégiai nézőpontban jelennek meg a szervezetekkel szemben megfogalmazott legfontosabb elvárások. Mivel a non-profit szervezetekkel szembeni elvárások összetettek, egy időben különböző érintettcsoportok érdekeit kell kielégíteniük, ezért indokolt lehet egy külön stratégiai nézőpont létrehozása. Tehát a PSS-ben a vevői nézőpont más elnevezéssel egy szintre kerül a pénzügyi nézőponttal, kiegészítve egy expliciten is kifejezésre kerülő stratégiai nézőponttal. Ez a három nézőpont fedi le együtt a szervezet eredményeit/kimeneteit. Az eredmények csak megfelelő folyamatokkal valósíthatók meg. Ez jelenti a második szintet, ahol csak egy nézőpont található, a működési kivállóság nézőpontja. Ez e nézőpont gyakorlatilag megegyezik a BSC működési folyamatok nézőpontjával, csupán az elnevezésben van kismértékű eltérés. A modell harmadik szintje a képességek szintje, ahol a BSC negyedik nézőpontja a

tanulás és fejlődés nézőpont jelenik meg, szétbontva három tényezőre, sokkal nagyobb hangsúlyt helyezve az emberi erőforrás szerepére. A legtöbb non-profit szervezetnél az emberi erőforrás a legfontosabb értékteremtő tényező, amely alátámasztja az innováció és tanulás nézőpont mellett a vezetés és az emberi erőforrás-kapcsolatok nézőpont kiemelt fontosságát.

A modell hangsúlyozza a három szint kapcsolatát, megfelelő képességek szükségesek ahhoz, hogy a szervezet működési folyamatai kiválóak legyenek, amely majd el fog vezetni a kívánt eredményhez. Ugyanez a logika figyelhető meg Neely et. al. (2004) Teljesítményprizma modelljében is, ahol a képességek által lehet irányítani és fejleszteni a folyamatokat, melyek nélkülözhetetlenek a szervezeti célok eléréséhez. Moullin (2004) PSS modellje megalkotásakor nagymértékben támaszkodott a Teljesítményprizma koncepcióra is a BSC mellett, viszont egy koncepcionális kérdésben mégis különbözik tőle. Neely et al. (2004) modelljükben szétválasztják az érintettek elvárásait az érintettek hozzájárulásától, ez a szétválasztás a PSS-ben nem jelenik meg.

Moullin (2004, 2009, 2013) nemcsak egy non-profit szervezet számára könnyebben adaptálható keretrendszert nyújt, hanem bemutatja a PSS kidolgozásának legfontosabb lépéseit is.

A Public Sector Scorecard kidolgozásának hét mérföldköve (Moullin 2004, 2009 alapján):

1. Elvárt kimenetek/eredmények tisztázása
2. Folyamatok újratervezése
3. A szükséges képességek meghatározása
4. Stratégiatérkép-alkotás
5. Kockázat menedzsment integrálása
6. Teljesítménymércék kidolgozása
7. Tanulás a teljesítménymérésből

Minden tudatosan felépített stratégiai teljesítménymérési rendszer kialakításának első lépése a célok tisztázása. Elsősorban azt kell mérnünk, amit szeretnénk elérni, de emellett ugyanolyan fontos, hogy mérjük annak a folyamatnak a mérföldköveit, amelyeken keresztül a szervezet képes megvalósítani végső célját. Taliento and Silverman (2005) szerint a legtöbb non-profit szervezet számára kihívást jelent a stratégia tisztázása és a stratégiai konszenzus elérése. A második lépés annak kidolgozása, hogy a szervezet hogyan kívánja elérni a megfogalmazott céljait. Ehhez ki kell alakítani a megfelelő működési folyamatokat és hozzárendelni a szükséges képességeket. A stratégiai térkép koncepció eredetileg Kaplan – Norton (2002) szerzőpárostól származik. A stratégiai térkép Moullin (2009) interpretálásában kapcsolatot teremt az eredmények, a folyamatok és a képességek elemei között. A kockázatmenedzsment integrálása a modellbe újdonságot jelent a BSC-hez képest. A kockázatmenedzsment folyamata során azonosítják a legfontosabb kockázati tényezőket, áttekintik a csökkentésének lehetőségeit, és meghatározzák azokat a folyamatokat, melyekkel az egyes kockázati tényezők csökkenthetők vagy megszüntethetők. A modell utolsó két lépése: a teljesítménymércék kifejlesztése és a teljesítménymérés folyamatából és eredményeiből történő tanulás általános és meghatározó eleme a többi teljesítménymérési rendszernek is. Fontos megjegyezni, hogy a non-profit szervezet teljesítményének mérése gyakran jelent kihívást és innovatív mércék szükségesek (lásd Taliento and Silverman 2005). Áttekintve a PSS kialakításának folyamatát egy új elemet fedezhetünk fel benne a BSC-hez képest, ez pedig a kockázatmenedzsment integrálása a modellbe, a többi eleme összhangban van a BSC kialakításának logikájával. Annak ellenére, hogy a PSS integrálja a BSC legfontosabb elemeit és ezen túl jobban igazodik a non-profit szektor sajátosságaihoz, jelenleg még nem elterjedt teljesítménymérési rendszer.

Public Sector Scorecard alkalmazásának lehetőségei hivatásos sportszervezeteknél

A hivatásos sportvállalatok vezetői egyre inkább tudatában vannak a teljesítménymérési rendszerek alkalmazásában rejlő lehetőségeknek. A legtöbb módszer, mint például a Balanced Scorecard, széles körben elfogadott az üzleti szférában. A Public Sector Scorecard relevánsabbnak mutatkozik a sportszervezetek esetében, mivel egyrészt ugyanolyan összetett, mint a többi több dimenziós teljesítménymérési rendszer (pl. BSC; Kozma-Kazai Ónodi, 2014a), így rendelkezik azok néhány

meghatározó tulajdonságával, másrészt a tulajdonosi és profitérdekeltségen túl erőteljesebben érvényesülnek benne a non-profit szektor sajátosságai, illetve figyelembe veszi a kockázati tényezőket is. A stratégiai teljesítménymérési rendszerek alkalmazásának legfőbb előnyei, hogy (1) erőteljes stratégiai gondolkodásra kényszerítenek, (2) nyomást helyeznek a menedzserekre annak érdekében, hogy tisztázzák stratégiai céljaikat, (3) azonosítaniuk kell a célok eléréséhez szükséges legfontosabb lépéseket, (4) ki kell dolgozniuk a részek (eredmények, folyamatok, képességek) közötti ok-okozati összefüggéseket, s többek között (5) egy kommunikációs eszközt is biztosítanak a menedzsment számára. Minden formális teljesítménymérési rendszer lehetőséget biztosít egy monitoring tevékenységre, s megfelelő alkalmazása esetén fontos motivációs eszközzé válhat, illetve elősegítheti a vállalatban belüli tanulási folyamatot is.

A következő fejezetek megmutatják, miként értelmezhető a PSS elemzési keretrendszer egy hivatásos sportvállalat esetére mindhárom szinten: az elvárt eredmények, a támogató folyamatok és a képességek vonatkozásában.

Az elvárt eredmények egy hivatásos sportvállalat esetében

A hivatásos sportvállalatok elvárt eredményeinek meghatározásához a sportvállalatok alapvető céljának tisztázása szükséges. Ennek vannak ugyanis olyan sajátosságai, amelyek nem jellemzőek a szórakoztatóipar egyéb szektoraira.

A hivatásos sport működését leíró szakirodalom alapján (András-Kozma-Kynsburg, 2000; András, 2003; Kynsburg, 2011; Dobson-Goddard, 2004; Beech – Chadwick, 2013, Kozma – Kazai Ónodi, 2014b) a sportszervezetek alapvető célja attól függően változik, hogy mennyire piaci környezetben működnek. Nagyobb piacokon indokolt lehet a sportvállalatok üzletként működtetése: fogyasztói igények kielégítése nyereség elérése mellett (Chikán, 2008). Ugyanakkor a csapatsportokban ez csupán néhány bajnokságra vonatkozóan érvényes a világban: az Egyesült Államok nagy ligáira, az angol futballra, és néhány jelentős német bajnokságra (futball, kézilabda és jégkorong). Szinte minden egyéb esetben a hagyományos üzleti megfontolásokat erősen átszövik a közintézményi menedzsment szempontjai, amelyeket a sportot jellemzően támogató központi vagy helyi önkormányzat képvisel. Ez a helyzet Magyarországon is, amint az az esettanulmányban is tükröződik. Ebben a közérdek szempontjából érzékeny környezetben a hivatásos sportvállalatok alapvető célja az, hogy kiváltsák a főbb érintettjei folyamatos figyelmét szolgáltatásaik gazdaságilag fenntartható biztosításán keresztül (Kozma-Kazai Ónodi, 2014a, 2014b; vö. András, 2003a). A hivatásos sportvállalatok stratégiafejlesztésének tárgya annak meghatározása, hogy ez a cél miként érhető el.

További tisztázandó kérdés, hogy miként értelmezhetők a szolgáltatás igénybe vevői és a tágabban értelmezett érintettjei a hivatásos sportvállalatnak. Empirikus vizsgálatunk alapján a magyar környezetben két nagyobb igénybe vevői csoport azonosítható. Először is a hivatásos csapat által nyújtott "szórakoztató műsor" fogyasztói, akik a mérkőzéseket látják akár a helyszínen, akár médiaközvetítésen keresztül; áttételesen közéjük sorolhatók a szponzorok is. Az igénybe vevők másik csoportját a gyermekek alkotják, akik a hivatásos sportvállalat utánpótlásképzésében vesznek részt. Ők és családtagjaik a klub által nyújtott képzési és fejlesztési szolgáltatások hasznélvezői. Ez a szolgáltatás a klub alapszolgáltatásainak részeként értelmezhető, tekintettel arra, hogy jelentős részben kap finanszírozási és más támogatást közintézményi háttérű szervezetektől, kormányzati programokból vagy önkormányzati kedvezmények révén. Más emberek és vállalatok, civil szervezetek, amelyek a városban és térségében élnek, illetve tevékenykednek ugyan nem közvetlen igénybe vevői a szolgáltatásoknak, mégis meghatározó érintettjei a hivatásos sportvállalatnak.

Ebben a környezeti feltételrendszerben azonosítottuk a magyarországi hivatásos sportvállalatok főbb elvárt eredményeit. Az érintettek figyelmét leginkább vonzani képes eredmény-összetevő a győzelmi trófeák megszerzése: bajnoki és kupacímek elérése a hazai és nemzetközi versenyrendszerekben. Annak kérdése, hogy mennyi trófea elnyerése elvárható egy adott csapattól, nagyrészt annak függvénye, hogy milyenek az adott sport helyi hagyományai és mekkora piacon van jelen a hivatásos sportvállalat, amely a csapatot működteti.

A hivatásos sportvállalatokkal szemben szintén elvárás a sportban való részvétel hatásos támogatása, különösen a korlátozott piacmérettel rendelkező piacok környezetében. Az aktív részvétel módja

lehet a gyermekek részéről a tehetséggondozó programban való részvétel (utánpótlásképzés), amelynek érdekében a klub számos fiatal tehetséget toboroz a helyi és térségi lakosság köréből. Ugyanakkor a passzív részvételhez való hozzájárulás is stratégiai fontosságú a sportvállalat számára, mivel minél többen követik a csapat teljesítményét szurkolóként, annál nagyobb figyelmet vonz a csapat, és ezt a figyelmet kiaknázhhatja a sportvállalat a közösségtől kapott támogatás különböző formáin keresztül. A gazdálkodástani szakirodalom (Szymanski – Kuypers, 1999; Dobson-Goddard, 2003 etc.) hangsúlyozza, hogy versenyegyensúly fenntartása, a sporteredmények kiszámíthatatlansága és a jól koordinált szurkolói élmény a mérkőzéseken növelik egy csapat teljesítménye iránti érdeklődést. Az érzékelt sportsiker társadalmi haszonnal jár, amennyiben megerősödik a helyi vagy szélesebb közösségekhez tartozás tudata, illetve büszkesége. Mindemellett a sportsiker áthidalhatja a különböző érintettek között esetenként megmutatkozó érdekellentéteket. A gazdasági fenntarthatóság biztosíthatja annak lehetőségét, hogy a sportvállalat folyamatosan szolgáltatást nyújtson az érintetteknek, akár úgy, hogy kihasználja a kínálkozó üzleti lehetőségeket. Míg a közsférától kapott támogatás általában szívesen fogadott segítség, ez nem teheti ki a finanszírozási szerkezet túlnyomó részét, mert a közfinanszírozás természetes módon kitett a politikai irányváltások kockázatának. A közsférától kapott támogatás eseteként kiemelkedő mértéke nem tartható fenn sokáig, a klub reálisan nem építheti rá működését.

A stratégiai jelentőségű elvárt teljesítmény mérésére empirikus vizsgálataink alapján a következő megoldást javasoljuk az egyes teljesítmény-összetevők vonatkozásában. A sportsiker mérésének eszköze lehet a bajnoki és kupacímek száma, hazai és nemzetközi viszonylatban. Olyan csapatok esetében, amelyek reálisan nem számíthatnak bajnoki vagy kupacímek elnyerésére, a bajnokságban elért helyezés vagy a kupa rendszerében való előrehaladás mértéke tükrözheti az eredményességet. A sportban való részvétel mérése összetettebb kérdés. Kézenfekvő az utánpótlásképzésbe regisztrált fiatal sportolók számának és a mérkőzésre járó szurkolók számának, illetve a szurkolói klub taglétszámának mérése, amelyekkel az aktív és a passzív részvétel mérhető. Ugyanakkor ezek durva mérési eszközök, amelyek értékei tovább finomíthatók. A gyermek által az utánpótlásképzésben eltöltött évek és lejátszott mérkőzések száma már jobban tükrözi az aktív részvétel szintjét. Hasonló módon, a szurkolók aktivitása a közösségi médiában, a klub honlapján tapasztalt látogatások száma, valamint a csapat hivatalos boltjának fogalma jobb betekintést enged a részvételben mutatott eredményességbe. Puhább mérési lehetőségek is felmerülnek: véleményfelmérés készíthető a szolgáltatás különböző igénybe vevői és az érintettek körében. A gazdasági fenntarthatóság kérdésében az éves pénzügyi egyenleg (a profitmutatónak felel meg a non-profit szervezetek esetében) a legközvetlenebb mérőszám. Ugyanakkor szempont lehet még a bevételek tervezhetőségének mértéke, a szponzori szerződések hossza, a bérbevétel mutató nagysága is.

A főbb működési folyamatok, amelyek segítik az elvárt eredmények elérését

A Public Sector ScoreCard keretrendszere alapján vannak vállalati folyamatok, amelyek segítik a stratégiaalkotás során megfogalmazott teljesítményelvárások elérését. Egy hivatásos sportvállalat jellemzően három főbb folyamat mentén működik. Miután ezeket azonosítottuk, a folyamatokban való kiválóság elérése biztosíthatja az erőforrások hasznosításával elérhető lehető legnagyobb hasznot.

Egy hivatásos sportvállalat legalapvetőbb működési folyamata a sportmérkőzéseken való szereplés. Ez egy összetett folyamat, amely a sportolók rendszeres edzését, a mérkőzésekre való felkészülés és maguk a mérkőzések során irányításukat követeli meg. Ebből következően az egyes mérkőzéseken elért győzelmek összeadódva trófeák elnyeréséhez vezethetnek – ez pedig a hivatásos sportvállalattól elvárt legfontosabb eredmény.

Az alapfolyamatok másik típusa a hivatásos sportvállalat alapvető szolgáltatásának piacra viteléhez kapcsolódik: a szórakoztatáshoz. A mérkőzéseken tapasztalt, illetve a trófeák megszerzéséből származó élmény piacra vitele három területen ad feladatokat a sportvállalat számára: a helyi szurkolók, a közvetítő média és a szponzorok kiszolgálása terén. Bár a helyi szurkolóktól nem származik jelentősebb arányú bevétel a magyarországi hivatásos sportvállalatok számára, stratégiai jelentőségük abból is adódik, hogy aktív szurkolásukkal befolyásolhatják egy-egy mérkőzésen a

győzelem elérésének lehetőségét (a csapat elszántságát növelhetik), valamint hozzájárulhatnak ahhoz az élményhez, amelyet a média a szurkolók egy nagyobb, távolabbi köréhez közvetít. A médiavállalatok együttműködő magatartást várnak el a hivatásos sportvállalat menedzsmentje részéről annak érdekében, hogy saját nézettségi elvárásait teljesíthessék. Hasonló módon, a szponzorok nem csupán a vállalat társadalmi felelősségének szolgálatában nyújtanak anyagi támogatást a hivatásos sportvállalat számára, hanem a menedzsmenttől olyan szolgáltatásokat várnak el cserében, amelyek segítik a szponzorvállalatot az érintettségéből elértő minél több eredmény elérésében. Minimálisan azt várják el, hogy a logójukat és molinójukat kihelyezhessék a helyszínen, valamint helyet kapjanak valamely vállalati páholyban. Empirikus kutatásunk alapján azt tapasztaltuk, hogy a médiának és szponzoroknak nyújtott szolgáltatások szintje tükrözi a helyi piac korlátozott méretét és az erős üzleti hagyományok hiányát, ugyanakkor a nemzetközi jó gyakorlatok (KPMG, 2011; András-Kozma-Kynsburg, 2000; András-Jandó, 2012) szerint a média és a szponzorok kiszolgálásának nőni fog a stratégiai jelentősége még a kisebb piacokon, így Magyarországon, is.

Az alapfolyamatok harmadik csoportja a sportban való részvétel növeléséhez kapcsolódó teljesítményelvárást szolgálja. Ahogy az elvárások, úgy a folyamatok is strukturálhatók az aktív és passzív részvétel mentén.

Az aktív részvételhez szükséges fiatal tehetségek toborzása a hivatásos sportvállalat tehetséggondozó programjába. Attól függően, hogy milyen kiélezett a verseny a gyermekek megszólításában, szükség lehet arra, hogy a toborzás a térség több városára és kisebb településére kiterjedjen. Ezeken a településeken a sport a helyi közösségi élethez tartalmas hozzájárulást adhat, valamint sok esetben páratlan életpálya lehetőségét nyújthatja a gyermekek számára. Sajátos körülmény, hogy az egyes korosztályok képzésének és nevelésének megszervezése olyan mértékű erőfeszítéseket igényel a hivatásos sportvállalatoktól, amelyekkel a kapcsolódó reménybeli anyagai hasznok nem feltétlenül állnak arányban. Ebből következik, hogy az utánpótlásképzés sokkal inkább kapcsolódik a klub részvétel növelésére irányuló tevékenységéhez, semmint bármely piaci megfontolásokhoz.

A passzív részvétel növelésének céljához kapcsolódó alapfolyamat a szurkolókkal és a helyi közösségekkel való kapcsolat ápolására irányul. Ez természetesen magába foglalja a mérkőzés helyszínén színvonalas szolgáltatás nyújtását, ugyanakkor túlmutat a mérkőzésnapokon, amennyiben fórumot biztosít a szurkolóknak és a helyi közösség képviselőinek. A szurkolói ankétok, családi napok vagy iskolai versenyek, amelyeket a hivatásos sportvállalat szervezhet, lehetőséget nyújtanak az érintettek számára, hogy megéljék a klubhoz, illetve annak munkatársaihoz, játékosaihoz való kapcsolatukat.

A bemutatott alapfolyamatok mentén elért működési kiválóság mérése sokrétű és nagymértékben függ az egyes vállalatok egyedi sajátosságaitól. Ezzel együtt vannak robusztus mérőszámok, amelyek általában alkalmazhatóak. Ilyen lehet például a toborzott fiatalok számának aránya a város vagy régió teljes lakosságához mérten, a képzésbe felvett fiatalok közül a hivatásos csapatba bekerülő játékosok aránya, valamint a szurkolói ankétok látogatottsága vagy a csapat által szervezett közösségi események száma évadonként.

Képességek, amelyek támogatják az embereket és a folyamatokat a kiváló működés érdekében

Egyes képességek nem feltétlenül adóttak, pedig érdemben szolgálhatnák az alapfolyamatok mentén való kiváló működés elérését a hivatásos sportvállalatoktól elvárt eredmények teljesítése érdekében. Empirikus vizsgálataink alapján az alábbi képességek adhatják a legnagyobb hozzáadott értéket.

A hivatásos sportvállalat menedzsmentjének vezetői képességei alapvető jelentőségűek abban, hogy a szervezet elérje stratégiai célkitűzéseit, különösen mivel a stratégiai célok összetettek és hosszabb távúak. Annak tükrében, hogy milyen mértékű eltérés tapasztalható a követett működési gyakorlat és a megcélzott jövőkép között, egy vezető, aki világos elképzelésekkel rendelkezik és elkötelezett a szervezet céljainak elérése iránt, legalább olyan alapvető fontosságú egy hivatásos sportvállalat stratégiai sikerében, mint maguk a játékosok, akik a pályán eredményt érnek el.

A hivatásos sportvállalatok számára a legalapvetőbb képesség a játékosok képzésének, a mérkőzéseken való győzelem elérésének tudása, illetve ennek alapján a sikeres megvalósítás képessége. Az elmúlt években ez a know-how jellemzően a magyar csapatokhoz szerződő külföldi

edzők tapasztalatán keresztül csatornázódott be hozzánk. Tudásuk, hogy hogyan lehet eredményesen együtt dolgozni a sztár játékosokkal egy csapat részeként, valamint hogy miként egyeztethetőek össze személyes karriercéljaik a csapatéval, létfontosságú a sportsiker elérése és a kapcsolódó elvárások teljesítése szempontjából.

Azon képességek, amelyek az értékes nemzetközi szintű játékosok toborzásához, valamint az utánpótlásképzés működtetéséhez szükségesek, egyaránt kapcsolódnak a trófeák elérésének, valamint az aktív és passzív részvétel növelésének céljához. A tapasztalatok azt mutatják, hogy e képességek a klub és menedzsmentje nemzetközi kapcsolatrendszerére épülnek, amely segítségével a jó gyakorlatok megfelelő módon átültethetők a helyi adottságok környezetébe.

Az üzleti know-how ismerete egy további olyan képesség, amellyel a menedzsment, ha rendelkezik, akkor erőteljesen hozzájárul a szurkolók, a média és a szponzorok kiszolgálásának folyamatához. Fejlettebb piacokon fejleszthető az a képesség, amelynek révén a szórakoztató szolgáltatás és a sportlétesítmény úgy hasznosítható, hogy piaci bevételeket termeljen a látogatottság növelésével párhuzamosan. A nemzetközi tapasztalatok feltételeken alkalmazhatók a sportvállalat helyi piacon való működésének fejlesztésére. Ez ugyanakkor kihívást jelent a piac korlátozott mérete tükrében, és azért is, mert Magyarországon a legtöbb klub menedzsmentjének szemléletéből az üzleti gondolkodás még hiányzik.

Egy kapcsolódó erőforrás, amelynek biztosításáról gondoskodik a sportvállalat vezetése a sportlétesítmény. Ez adja a kényelmet és a kiegészítő szolgáltatásokat, amelyek a szórakoztatást jelentő alapszolgáltatás, azaz az izgalmas mérkőzések jobb értékesítéséhez szükségesek. A létesítményeket költséges megépíteni, és nem szűnő nyomást jelent a menedzsment számára üzemeltetésük és karbantartásuk. A legtöbb magyarországi hivatásos sportvállalat nem is vállalkozik a stadion vagy csarnok önálló üzemeltetésére a helyi vagy központi kormányzat hathatós támogatása nélkül. Valójában a legtöbb ingatlan köztulajdonban van, a klubok használják a létesítményeket hosszabb távú bérleti szerződések formájában, amelyekhez tartozó díj a piaconál kedvezőbb mértékű. Támogatást szerezni szponzoroktól vagy a helyi önkormányzatoktól egy a klub stratégiai sikerét alapvetően meghatározó feladat. Ehhez szükséges kapcsolatépítő képesség, valamint jó személyes viszonyrendszer ápolása a főbb érintettekkel. Jellemző módon a szponzorok olyan sportklubbal szerződnek, amely mellett az üzleti megfontolások mellett (vagy akár azok mellőzésével) a személyes ismeretség is érvként merül fel. Hasonló módon a helyi önkormányzatok is szabadon dönthetnek arról, a város mely sportját és klubját karolják fel, és arról is, milyen módon és mértékben nyújtanak segítséget. E kapcsolatok ápolása egy központi jelentőségű képessége a klubvezetőknek.

Végül, a hivatásos sportvállalat menedzsmentjének és személyi állományának azon képessége, hogy alkalmazkodni tudjanak a környezet változásaihoz nagyban támogatja a stratégia sikeres megvalósítását. Az innovációk olyan emberektől származnak, akik jól érzik magukat, képzettek és fejlődnek. Azon kérdések, hogy a tevékenységeket miként szervezik (pl. gyorsabb eljutás az ülőhelyekhez a csarnokban), az új szolgáltatásfajtákat (pl. új programok a csarnokban) és hatékonyságnövelési intézkedéseket (pl. elektronikus jegykezelés) miként valósítják meg, a sikeres klubok fontos megkülönböztető tényezői.

Nehéz számszerűsíteni azt, hogy egyes főbb képességek megvannak-e egy klubnál, illetve milyen mértékben és minőségben állnak rendelkezésre. Általánosságban az alábbi mérési módokat javasoljuk annak értékeléséhez, hogy milyen képességekre építhet a hivatásos sportvállalat a stratégiai eredményesség elérésére való törekvésében.

A személyes vezetési képességeket munkavállalói felméréssel és a személyi állomány fluktuációjával tudjuk hozzávetőlegesen értékelni. A sportszakmai menedzsment (pl. edzők) technikai és vezetői képességeit viszonylag jól tükrözi a csapat sportbeli eredményessége, különösen, ha a játékosállomány minőségéhez viszonyítva értékelünk. Az edzők eddigi megszerzett eredményei is használhatók annak megbecsléséhez, hogy milyen vezetői képességekkel rendelkeznek. A vezetők meglévő szakmai kapcsolatrendszerét megítélhetjük annak alapján, hogy gyakran érintkeznek hasonló szerepkörű külföldi vezetőkkel, illetve hogy milyen gyakran van lehetőségük nagyobb nemzetközi versenyeken, találkozókra és szakmai konferenciákra részt venni. A vezetőség üzleti szaktudása általában tükröződik abban, hogy milyen szintű tapasztalatokra tettek szert érettebb piaci

környezetben. Ez a tapasztalat származhat külföldi piacokról (pl. USA vagy nagyobb nyugat-európai piacok) vagy a helyi gazdaság versengőbb szektoraiból (pl. FMCG, tanácsadás). A helyi önkormányzatokkal és szponzorokkal való személyes kapcsolatok minősége és kiterjedtsége többnyire attól függ, ki milyen állást töltött be korábban a térségben, illetve hogy ki kivel dolgozott már együtt nagyobb üzleti és egyéb projekteken. A nehézséget a képességek fenti struktúrájában az jelenti, hogy viszonylag ritka az olyan vezető, aki nemzetközi kapcsolatrendszerrel és helyi önkormányzati és vállalati ismeretségekkel egyaránt rendelkezik. Azok, akik fel tudják mutatni a képességek e ritka kombinációját versenyelőny forrását jelentkezik a hivatásos sportvállalat számára, ahol dolgoznak.

Záró megjegyzések

Ugyan nem volt célunk egy teljes értékű PSS alkalmazás kifejlesztése és alkalmazása egy hivatásos sportvállalatnál, elemzésünk rávilágított arra, hogy ez lehetséges volna, valamint előnyös is a stratégiai szemléletű vezetés megvalósítása szempontjából.

Empirikus kutatásunkban feltártuk, hogy a hivatásos sportvállalatok elsődleges stratégiai célkitűzése a sporteredmények elérése. Emellett ugyanakkor egyéb elvárásokkal is szembesülnek, mint az érintettek minél nagyobb mértékű részvételének előmozdítása és gazdaságilag fenntartható működés kialakítása. Azonosítottuk azokat a főbb folyamatokat, amelyek az elvárt teljesítmény elérését szolgálják: felkészülés a mérkőzésekre és eredményes szereplés a pályán, a főbb igénybe vevők (szurkolók, média, szponzorok) számára kiváló szolgáltatások nyújtása, fiatal helyi tehetségek nevelése és értékes kapcsolat ápolása a helyi közösségekkel. A képességek, amelyek a kiváló működés mögött jelentkezik a személyes vezetési készségektől a sportszakmai és üzleti know-how, a tehetséggondozás művelésétől kezdve a létesítmények üzemeltetésén át az erős hazai és nemzetközi érintetti kapcsolatrendszer ápolásáig terjedhetnek.

Eredményeink jelentősége, hogy hozzájárulnak a hivatásos sportvállalatokkal szemben támasztott összetett elvárások megértéséhez, egy a stratégiai szemléletet szolgáló integrált vezetési szemléletmód keretében. Ez kiegészíti a meglévő teljesítménymérési szakirodalmat egy fejlődő sportpiacra való alkalmazáson keresztül, valamint inspirálóan hatna a gyakorló sportvezetők számára egyaránt.

A további kutatások számára ígéretes lehetőséget nyújthat annak vizsgálata, hogy a PSS keretrendszer miként vezethető be hivatásos sportvállalatoknál, talán leginkább akciókutatás formájában. Ezen túlmenően a PSS módszertan összevetése más teljesítménymérési rendszerekkel a sportszektor vonatkozásában szintén számottevő kutatói érdeklődést érdemelhet.

Hivatkozások

- Alonso Á. B. – Fernández P. S. (2009): The Balanced Scorecard of public investment in sport: proposal for change. *Rivista Di Diritto Ed Economia Dello Sport* Vol. V. Fasc. 1, 2009
- András K (2003): Üzleti elemek a sportban, a labdarúgás példáján. Doktori (Ph.D) értekezés. BKÁE http://phd.lib.uni-corvinus.hu/150/1/andras_krisztina.pdf
- András, K. - Jandó, Z. (2012): Hivatásos sportvállalatok nemzetközivé válása. *Logisztikai híradó*. 3: 42-47.
- András, K. – Kozma, M. – Kynsburg, Z. – Rohony, Á. (2000): Üzleti elemek a labdarúgásban; egyetemi kutatás zárótanulmánya, VTOA-ISM, Budapest
- Becsky A. (2011): The application of balanced scorecard in team sports. *Applied Studies in Aribusiness and Commerce – APSTRACT* 2011, vol. 05. http://ageconsearch.umn.edu/bitstream/104661/2/3_Becsky_The%20Application_Apstract.pdf
- Beech, J. – Chadwick, S. (2013): *The business of sport management*. Harlow: Pearson
- Chikán A. (2008): *Vállalatgazdaságtan*. Aula Kiadó 2008.
- Coskun, A - Selman T. (2013): *Strategy Focused Sports Clubs: An Implementation of the Balanced Scorecard for Soccer Teams*. International Conference on Economic and Social Studies, 10-11 May,

- 2013, Sarajevo, 1 (1).
<http://eprints.ibu.edu.ba/1487/1/Strategy%20Focused%20Sports%20Clubs%20An%20Implementation%20of%20the.pdf>
- Delaney D. (2008). Accounting for Athletics: A Balanced Scorecard Approach. Honors Scholar Thesis. http://digitalcommons.uconn.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1053&context=srhonors_theses
- Dobson, S. – Goddard, J. (2004): The economics of football. Cambridge: Cambridge University Press
- Doherty-Murray (2007): The strategic sponsorship process in a non-profit sport organization, Sport Marketing Quarterly, 2007, 16, pp. 49-59
- Hanlon (2002): Managing the pulsating effect in major sport event organizations, School of Human Movement, Recreation and Performance, Victoria University FTS Thesis, URL: http://vuir.vu.edu.au/15261/1/Hanlon_2003_compressed.pdf
- IFUA Horváth & Partners (2004): Radikális váltás a VfB Stuttgart irányításában, Balanced Scorecard a Bundesligában. http://oldsite.ifua.hu/files/50/Sajtoanyag_IFUA_VfB_Stuttgart_BSC.pdf
- Irwin-Lachowetz-Cornwell-Clark (2003): Cause related sport sponsorship: An assessment of spectator beliefs, attitudes, and behavioral intentions, Sport Marketing Quarterly, 2003, Vol. 12. No. 3 pp. 131-138
- Jafari-Eskandari, M. – Kamfiroozi M.H. – Foroutan Z. (2013): Integrating Balances Scorecard with Fuzzy Linguistic and Fuzzy Delphi Method for Evaluating Performance of Team Sports (SANAT NAFT NOVIN Abadan Football Club). International Journal of Information, Security and System Management, 2013, Vol.2, No.2, pp.201-210
- Jones L. D. (2006): Balanced Scorecards: Improving Your Outcomes Measures. ACM's Health & Fitness Journal March/April 2006. <http://exerciseismedicine.org/pdfs/f36outcomes.pdf>
- Kaplan R. S. -Norton D. P. (1997): Eszköz, ami mozgásba hozza a stratégiát, Balanced Scorecard, kiegyensúlyozott stratégiai mutatószámrendszer. IFUA Horváth & Partner, KJK
- Kaplan R. S. -Norton D. P. (2002): A stratégiaközpontú szervezet: Hogyan lesznek sikeresek a Balanced Scorecard vállalatok az új üzleti környezetben? Panem, Budapest
- Kaplan, R. S. – Norton D. P. (2005): Stratégiai térképek. Hogyan alakulnak át az immateriális javak pénzügyi eredményé? Panem, Budapest
- Késenne S (2002): Club objectives and ticket pricing in professional team sports, Department of Economics, University of Antwerp, Catholic University of Leuven, URL: http://www.ua.ac.be/download.aspx?c=*TEWHI&n=14358&ct=009824&e=21250
- Kozma M. –Kazai Ónodi A. (2014a): Measuring business performance in sports – How the Balanced ScoreCard approach can help sports organisations in operating along strategic objectives / Üzleti teljesítménymérés a sportban, avagy miként segítheti a sportszervezetek vezetőit a Balanced Scorecard koncepció a stratégia szerinti működésben. 156. sz Műhelytanulmány http://unipub.lib.uni-corvinus.hu/1509/1/Kozma_Kazai_156.pdf
- Kozma, M. – Kazai Ónodi, A. (2014b): Measuring business performance in sports: How revenue and cost calculations can help sports organisations in making good business management decisions, In: Economics questions, issues and problems, ISBN: 978 80 89691 07 4. p. 209-220.
- KPMG (2011): European Stadium Insight, Prospects for football stadium development and commercialisation across Europe. Sports Advisory Practice. <http://www.kpmg.com/HU/en/IssuesAndInsights/ArticlesPublications/Documents/EU-Stadium-Insight-2011-web-Oct-2011.pdf> downloaded on 17 December 2014
- Kriemadis T – Kotsovos A – Alexopoulos P. (2008): Applying the Balanced Scorecard strategic evaluation method to a University Athletic Department. Sport Management International Journal 2008- Vol. 4. No. 2. <http://www.choregia.org/images/issues/425.pdf>

- Kynsburg, Z. (2011): A sportszféra komplex kihívása: rövid távú sikeresség, hosszú távú versenyképesség, Sportágak versenye, Magyar Sporttudományi Füzetek III., Magyar Sporttudományi Társaság
- Laki L. - Nyerges M. (2006): Politika és élsport, Társadalomkutatás, 2006, 24. évfolyam, 4. szám
- McDonald B. (2010): The factors influencing churn rates among season ticket holders: An empirical analysis, *Journal of Sport Management*, 2010, 24, 676-701
- Miles, M.B. – Huberman, A.M. (1994): *Qualitative data analysis*; Sage, London
- Moullin M. (2004): Evaluating a Health Service Taskforce. *International Journal of Health Care Quality Assurance*, Vol. 17, No. 5. pp. 248-57.
- Moullin M. (2009): The public Sector Scorecard. *Nursing Management*, Vol. 16. No. 5, pp. 26-31
- Moullin M. (2013): Improving public and third sector performance with the Public Sector Scorecard. PMA symposium 2013 – Loch Lomond
- Neely, A. A. – Adams, C. – Kennerley, M. (2004): *Teljesítményprizma*. Alinea Kiadó, Budapest
- Rascher–McEvoy-Nagel-Brown (2007): Variable ticket pricing in Major League Baseball, *Journal of Sport Management*, 2007, 21, No. 3
- Skandia (1994): Visualising Intellectual Capital in Skandia. Supplement to Skandia's 1994 Annual Report. www.skandia.com
- Skandia (1995): Value Creating Processes. Supplement to Skandia's 1995 Annual Report. www.skandia.com
- Szabados G. (2002): Professzionális labdarúgóklubok stratégiai szemléletű vezetése. Szakdolgozat. Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem (BCE)
- Szymanski, S. - Kuypers, T. (1999): *Winners & Losers – The Business Strategy of Football*, London: Viking
- Taliento L., Silverman L.(2005): A corporati executive's short guide to leading nonprofits. *Strategy & Leadership*. Chicago: 2005. Vol. 33, Iss.2; pg.5.
- Westerbeek et. al. (2007): *Managing sport facilities and major events*. London, Routledge
- Wicker-Breuer-Hennings (2012): Understanding the interactions among revenue categories using elasticity measures, *Sport Management Review* 2012 Vol. 15 No. 3 pp. 318-329
- Yin, R.K. (2003): *Case study research – Design and methods*; SAGE Publications, Thousand Oaks, California

Hajduné Dr. László Zita⁵⁰⁸: A Fair Play szellemisége, mint a sport sajátos értéktöbblete

Absztrakt: A fair play gondolatát – a tiszta eszközökkel játszott, sportszerű játékot – már kisiskoláskortól kezdve, az iskolai testnevelés és sport foglalkozásain magukba szívják a tanulók. A pedagógus tevékenysége során számtalan olyan nem várt versenyszituáció adódhat a verseny illetve a mérkőzés pillanatában, amely befolyásolhatja az eredményes nevelői munkát.

A Fair Play szellemisége, mint a sport sajátos értéktöbblete

*„A sport megtanít becsületesen győzni vagy emelt fővel veszíteni.
A sport tehát mindenre megtanít”.
Ernest Hemingway*

A fair play asportszerűség, a tiszta eszközökkel játszott mérkőzés az ellenféllel szemben tanúsított sportszerű magatartás eszméje. A sport egyik legnemesebb tényezője, és ez az eszme azért is fontos, mert csak a sportszerű mérkőzés jelent igazi élvezetet, szórakozást. A fair play egyszerre jelenti a szabályok, az ellenfél, a bíró döntéseinek, a közönség, valamint a játék szellemének tiszteletét, a csapatszellemet, a lojalitást, valamint az önértéket a győzelemben éppúgy, mint vereség esetén. Az eredeti kifejezés az angol *fair* (becsületes, korrekt, tisztességes) és *play* (játék, játszma) szavakból ered, de manapság az egész világon elterjedten használják, nemcsak a sportban, hanem az élet más területein is.

A sport jellegéből adódik, hogy az élesedő versenyszituációkban a testnevelő tanárok és az edzők számára olyan kihívást jelent, amely az elvárt eredményközpontúság érdekében mind gyakrabban „felejteti el” a játék üzenetét a sport világában. A versenyhelyzetben a sportolók mindent elkövetnek a győzelemért, ezért sokszor a játék hevében követnek el szabálytalanságot az ellenféllel szemben.

Alapfogalmak meghatározása

Ahhoz, hogy a továbbiakban megértsük a téma fontosságát az alábbi *alapfogalmak meghatározása* szükséges:

- *Fair Play*: a tiszta eszközökkel játszott mérkőzés és az ellenféllel szemben tanúsított sportszerű magatartás eszméje.
- *Sikerorientáltak*: szeretnek kockáztatni. Legerősebb a motivációjuk, ha a feladat sikerének vagy kudarcának valószínűsége azonos.
- *Sikervágy*: a sporttevékenységek elérése sikerélményt okoz, amely kellemes érzelmi hatást vált ki a sportolóból - reális célok kitűzése.
- *Kudarckerülők*: nem szeretnek kockáztatni, bizonytalanok. Vagy a nagyon nehéz, vagy a nagyon könnyű feladatokat kedvelik.
- *Kudarcfélelem*: a teljesítmény csökkenését eredményezheti. Az a sportoló, aki különös hajlamos a kudarcra való félelemre a versenyszituációban erős szorongást él át.

A Fair Play fogalma a következő alapelvekben fejezhető ki. Ezek éppúgy érvényesek a játékosokra, mint a mérkőzéssel kapcsolatos bármely személyre.

Alapelvek:

- Tiszteletben kell tartani a játékszabályokat, valamint a különböző bajnokságok, tornák szabályzatát.

⁵⁰⁸ Pécsi Tudományegyetem, Sporttudományi és Testnevelési Intézet, zita@gamma.ttk.pte.hu

- Minden erőfeszítést meg kell tenni az ellenféllel, a játékvezetőkkel és a mérkőzésen résztvevő minden más személlyel /nézőkkel, csapatvezetőkkel, a médiák képviselőivel/ szembeni sportszerű magatartás érdekében.
- A mérkőzés minden résztvevőjét ösztönözni kell, hogy e viselkedési szabályokat betartsa, ennek megfelelő magatartást tanúsítson a mérkőzés előtt, alatt és után, bármi legyen is a mérkőzés eredménye és a játékvezető döntése [1].

A versenyszellem, a sportszerűség, veszíteni tudás képessége a sporttevékenység szabályozásában szerepet játszik. A sportoló nevelése egyénre szabott nevelésként jelenik meg, amely hatással van a sportbeli célok megvalósítására. A különböző korosztályoknál az életkori sajátosságokat figyelembe véve más és más pedagógiai módszereket kell alkalmazni.

A Fair Play szellemisége

A sportszerűség és annak betartásának nyomon követése, valamint a versenyszabályok korlátok közé szorítása minden sportágban alapvető, hiszen SZABÁLYOK NÉLKÜL NINCS JÁTÉK, ez az a szemlélet, amely hosszútávon elősegíti a sportágak fejlődését. A mérkőzések, a versenyszituációk folyamatában feltételezhető, hogy senki nem követ el szándékosan szabálytalanságot, hanem vagy gondatlanságból, vagy a szabályok ismeretének tájékoztatlansága miatt hibáznak. Az egyéni-, és a csapatjátékok sajátosságai, hogy egyre szervezettebb, célokért való küzdelmekben a csapatok és azok játékosai mindent elkövetnek – akár a szabályok áthágásával vagy a sportszerűség figyelmen kívül hagyásával – hogy az adott mérkőzést vagy versenyt *minden körülmények között* megnyerjék, így az élesedő versenyhelyzet mind gyakrabban „felejteti el” a játék üzenetét a sport világában.

A *Fair Play szellemisége a sportszerűség* megtestesítője az élet bármely területén, az egyén viselkedésének, magatartásának magas erkölcsi elismerése, mert nem csap be senkit és nem alkalmaz tisztességtelen eszközöket másokkal szemben.

A *Fair Play a becsületes, tiszta játék*, többet jelent a szabályok betartásánál: a barátság eszméjét, a másik tiszteletben tartását, amegfelelő szellemben való játékot képviseli. Elsősorban gondolkodásmódot jelent – hiszen minden fejben dől el –, és nem csupán viselkedésformát! A fair play egyrészt elutasítja a csalást, a versenyszabályok kijátszását, másrészt a doppingszerek használatát, a fizikai és szellemi erőszakot, az esélyegyenlőtlenséget és a korrupciót.

A *Fair Play eszmeisége* magába hordozza az *erkölcs íratlan törvényeinek megfelelő viselkedését*, amely a tisztességes, példamutatóan korrekt magatartást, a „fair magatartást” foglalja magába, az írott és íratlan szabályok betartása, a belső értékrend alapján.

A tanulói viselkedést, magatartásformát sok tényező befolyásolhatja, így már kisgyermekkorától meghatározók lehetnek a személyiségbeli jegyek a sportolói magatartás kialakítására, mint például a motiváltság, az érdeklődés határozott irányultsága a sport felé, a teljesítményigény, a magas igénynívó, az aktivitás, magas fokú affektivitás, a sikeréhség, élménykeresés, az akaraterő, fegyelmezettség, a bátorság. A sportszerűtlenséget, véleményünk szerint két tényező is meghatározhatja, egyrészt mennyire vagyunk képesek a másik helyébe képzelni magunkat mennyire rendelkezünk empátikus képességgel illetve mennyire vagyunk képesek tolerálni a versenytárs magatartásmódját, másrészt mennyi tapasztalatot szereztünk az évek során?

A *fair play és a nevelés kapcsolatának* elemzése során olyan pedagógia problémák vetődhetnek fel, amelyek speciálisan a tiszta játék kapcsán ébrednek. Elsősorban a visszajelzés hiánya, ami nem megfelelő, illetve ez olyan pedagógiai deficittel is járhat, mint például, ha egy példaképnek tekintett sportoló nem az elvárható szellemiség szerint cselekszik.

A Fair Play történeti áttekintése

A Fair Play a sport alapja, ami nélkül lehet, de nem érdemes versenyezni. A versenyzők legyenek élsportolók, vagy szabadidős tevékenységet űző sportemberek, akkor válnak igazi sportolóvá, ha szemléletében és megnyilatkozásaiban is hordozza a Fair Play szellemiségét. A Magyar Olimpiai

Bizottság (MOB) egyik legrégebbi szakbizottsága - a Fair Play Bizottság, amely évről évre kiemeli és kitünteti azokat a versenyzőket, akik tetteikkel példát mutatnak a többi versenyzőnek és környezetüknek. Ilyen magyar vonatkozású elismerést mondhat magáénak, *Gyurta Dániel (2012)* aki a tragikus hirtelenséggel elhunyt egykori úszótársa, Alexander Dale Oen norvég versenytársa családjának adta át, saját érmének egyedi készítésű másolatát. A Magyar Olimpiai Bizottság tájékoztatása szerint a Nemzetközi Fair Play Bizottság budapesti ülésén Gyurta Dánielt utánpótlás kategóriában felterjesztették Fair Play-díjra, amelyet áprilisban, Párizsban, az UNESCO székházában, a Nemzetközi Fair Play Díj ötvenedik átadásán vehetett át a versenyző. A történet anamnézise, hogy a 2011-es sanghaji világ bajnokságon 100 méter mellen aranyérmes Dale Oen a nyári játékok egyik nagy esélyesének számított, tragikus halála megrázta a világot. A norvég és a magyar fiú ráadásul barátként élt egymás mellett az úszótársadalomban, így aztán Gyurta felajánlása, gesztusa valóban szívből jött [2].

Kamuti Jenő, a magyar fair play „nagykövet” aki szerint viszont épp ez adhat kapaszkodót akkor, amikor egy társadalmat gazdasági és erkölcsi válság sújt. Dr. Kamuti Jenő aki, törvívóként olimpiai ezüstérmes, csapatban világ bajnok sportemberként Nemzetközi Fair Play Világszövetség International Committee for Fair Play (C.I.F.P.) elnöke, főigazgatófőorvosa. 2000 óta irányítója, majd 2012-ben további négy évre kapott bizalmat tevékenységnek folytatására, ahol a minél kiterjedtebb kapcsolatok építését fogalmazta meg a fair play szellemiségének terjesztése érdekében, és bízik abban, hogy egyre több pozitív esetről hallunk majd és adhatunk hírt róluk az elkövetkezendő időszakban.

A Fair Play, mint szülői nevelés szerepe a sportolói személyiségjegyek kialakításában

A személyiségjegyek külső hatásokra kialakult belső feltételeknek és öröklött diszpozícióknak (adottságoknak, lehetőségeknek) az egyénen belül kialakult egyedi, egyszeri, megismételhetetlen integrációja, amely meghatározza a viszonyulást, az alkalmazkodást a sportolói környezethez. A sportolói személyiség a személyen belüli pszichofizikai rendszerek dinamikus szerveződése, amely létrehozza az egyén jellegzetes viselkedés-, gondolat- és érzésmintáit, alkalmazkodását az adott versenyhelyzethez, versenyszituációhoz. A szülő nevelési folyamatában gyermekének sikeres teljesítményeit jutalmazza, dicséri, motiválja és adottságait ismerve reális feladatvállalásra bátorítja; a gyermek sikerének alapja a hatékonyságra, az önmegvalósításra való készítés lehetősége; teljesítő képes, és sikeres feladatmegoldó személyiség nevelése.

Ha a *gyermek siker orientált*, akkor a szülő a gyermekének sikeres teljesítményeit jutalmazza, dicséri, motiválja és adottságait ismerve reális feladatvállalásra bátorítja. A szülő nevelési folyamatában törekszik a siker alapjainak a hatékonyságra, az önmegvalósításra való készítésre.

A *kudarckerülő* személyiségjegyeket hordozó gyermeket a szülő bünteti sikertelenségeiért, és a kudarcot mindenképpen próbálja elkerülni. A kudarckerülés hátterében elsősorban a büntetéstől való félelem, másodsorban az eredménytelenség áll.

A testnevelő tanár/edző szerepe a sportolói személyiségjegyek kialakításában

Sikerorientált személyiségjegyek kialakításában a testnevelő tanár/edző szerepe nagy jelentőséggel bír, hiszen egész életre meghatározó lehet a mozgásos cselekvések végrehajtásában. A lehetséges siker motiválja a sportolót a sporttevékenységre, a testnevelő tanár/edző szakmaitudásával képes reális célokat kitűzni versenyzőjének, képes a kockázat vállalására. Az esetleges kudarcot igyekszik jól kezelni. A közepesen nehéz, számára jól körülhatárolható feladatokat kedveli, a túl könnyű feladat ugyanakkor nem jelent számára igazi sikert.

Kudarckerülő személyiségjegyeket hordozó sportolókvágya erősebb kudarccal elkerülésére, mint a siker elérésének reménye. A kudarc nagyon hamar letöri és a kudarcot hajlamos saját képességei hiányának tulajdonítani. A siker esetén nem hiszi el, hogy saját magának köszönheti. Elsősorban

paradox feladatvállalás jellemzi őket, a túl nehéz vagy túl könnyű feladat vállalása kerül előtérbe. Ezek a versenyzők bizonytalanok önmagukban, szorongó típusú versenyzők.

A sikerorientáció meghatározó jellemvonások kompetencia csoportjai

A kompetenciát úgy kell tekinteni a mozgásos cselekvések végrehajtásánál, mint általános képességet, ami a tudáson, az eddig megszerzett tapasztalaton, a meglévő értékeken és az adott versenyszituációban a diszpozíciókon alapszik. A sport jellegéből adódóan igyekezik, olyan *kompetenciákat foglal magába, amely bizonyos ismeretek körét (versenyhelyzet), a tudás alkalmazására való felkészültséget és a sportolónak a versenyszabályok által megadott sportteljesítmény sikeres teljesítéséhez szükséges tulajdonságait* jelenti.

A sikerorientáció meghatározó jellemvonásai a személyiségjegyek megfelelő kialakulása, amely az adott személyre jellemző tulajdonságok összességét jelenti, az egyén viselkedésében, magatartásában és cselekedeteiben, jelen esetben pedig sportolói tevékenységében való nyilvánulását. A személyiség tevékenységében kifejezésre jutó tulajdonságokat három alapvető csoportba sorolhatjuk:

- a készség, mint a tevékenység maximális begyakorlásának szintje, a sikeres végrehajtás feltétele.
- a jártasság, mint az elágazó vagy hiányos algoritmusú tevékenység a maximális begyakorlottság szintjét jelenti, a feladatvégzésnél és a hiányos problémamegoldásnál működik.
- a képesség, mint az eredményes tevékenység belső feltételeit, a mozgósítható belső erők összességét, mint teljesítőképességet érthetjük alatta.

A sikerorientációt meghatározzák egyrészt a sportolói személyes kompetenciák, amelyek a következők az elhivatottság, az elkötelezettség, a fejlődőképesség, az önfejlesztés, a felelősségtudat, a kitartás, a kockázatvállalás, a megbízhatóság, a monotonia tűrés, az önállóság, a döntésképesség, az önfegyelem, a pontosság, a stressz tűrő képesség, a szorgalom, az igyekezet. Másrészt a társas kompetenciák a kapcsolatteremtő képesség, a kapcsolatfenntartó képesség, az interperszonális rugalmasság, az empátikus készség, a segítőkészség, a motiváló készség, a visszacsatolási készség, a tolerancia, a kommunikációs készség, a kompromisszumkészség, a konfliktuskerülő-, megoldó készség, a problémamegoldó képesség, a helyzetfelismerő képesség, a figyelemmegosztás-, összpontosítás képessége és az eredményorientált képesség.

A sport és az etikai normákelveinek összefonódása

A sportéletben az etikai normák a sportot olyan társadalmi és kulturális jelenségnek tekintik, mely - *ha a fair play szellemében űzik* - a társadalmat gazdagítják, az ön- és nemzettudatot erősítik, és elősegítik az egyének, csoportok, nemzetek közötti barátságot. A sport mindenkinek lehetőséget nyújt képességeinek felismerésére, fejlesztésére és kifejtésére, ezen kívül elősegíti az egyéni jólétet, a társadalmi együttélést és az egészséget.

Az etika íratlan szabályok – hagyományokon és szokásjogon alapuló értékek – összességét közvetíti, nem korlátozódik írott szabályok betartatására. Az etikai kódex a játékosok, edzők, játékvezetők és csapatvezetők egymással szembeni helyes magatartását, és az alkalmazkodási szellemet is magában foglalja. Az etika azon a gondolaton alapszik, hogy képesek vagyunk beleélni magunkat, a mások helyzetébe, és ennek megfelelően cselekedni. Az etikai normáknak megfelelő magatartás egyre fontosabbá válik a mai sportban. Minél magasabb a színvonal, annál nehezebb a teljesítmény fokozása, és egyre kisebbé válik a különbség győztes és vesztes között. Ezzel együtt növekszik a kísértés, hogy meg nem engedett eszközökhöz nyúljunk, ha ez által megtehető a sikerhez szükséges utolsó kis lépés [3].

A sportszerűség kulcsszó minden versenyezni vágyó ember életében, legyen szó profi vagy amatőr játékosról. A tiszta, becsületes játék, amely folyamán a sportolók, edzők, szurkolók közösen, egymást tiszteletben tartva, a játék lényegéért: a közös élményért cselekszenek, belső indíttatásból élvezik a jó játékot, fair play-ként, azaz tiszta játék elnevezés alatt került be a köztudatba [4]. *A sport jellegéből adódóan rávilágít arra, hogy sokkal tisztábban kitapintható az etikus magatartás, mint az élet bármely területén.*

Egy sportcsapat a társadalomnak kicsinyített képe, a mérkőzés az életért való nemes küzdelem szimbóluma. Itt a játék alatt tanítja meg a sport az embert rövid idő alatt a legfontosabb polgári erényekre: az összetartásra, az önfeláldozásra, az önálló megítélésre, az abszolút tisztességre és mindenekelőtt a "fair play", anemes küzdelem szabályaira [5].

Jelen időszakban, amikor az egyes társadalmakban súlyos gazdasági és morális válság van, az élet minden más területén a sport történeti háttéréből kiindulva van hova visszanyúlni és mintákat adni a mai nemzedéknek. Úgy gondoljuk, hogy az ember elveszítheti pénzét, vagyonát, de az egyenes gerince mindig megmaradhat, és ezáltal is példává szolgálva az adott társadalomnak.

Összefoglalás

Az iskolai testnevelés és sport területén, a pedagógus tevékenysége során számtalan olyan nem várt versenyszituáció adódhat a verseny illetve a mérkőzés pillanatában, amely befolyásolhatja az eredményes nevelői munkát. Előadásomban arra szerettem volna rávilágítani, hogy sokszor egy pillanatnyi versenyszituációban hozott döntés meghatározó lehet az egész verseny vagy mérkőzés végkimenetelére. Éppen ezért tartom fontosnak, hogy olyan reális célokat tűzzünk ki a versenyzőinknek, amelyek nem ösztönöznek a sportszerűtlen magatartásra. A testnevelő tanárnak/edzőnek éppen azt a keskeny határt kell megtalálnia, hogy az egyre nagyobb teljesítménykényszer mellett is képesek legyenek tanulói/sportolói sportszerű magatartásukkal a megfelelő helyzetkezelési technika kiválasztására.

A fair play gyakran háttérbe szorul a mind inkább eredményorientált világban, de igazából minden fejen dől el.

Köszönet

A jelen tanulmány Szerzője ezúton szeretne köszönetet mondani a Pécsi Tudományegyetem, Sporttudományi és Testnevelési Intézetének, aki a TÁMOP-4.1.2.E-13/1/KONV-2013-0012 számú "Sporttudományi képzés fejlesztése a Dunántúlon" című pályázatban való részvételének köszönhetően lehetőséget biztosított, hogy azV. MAGYAR VILÁGTALÁLKOZÓ – MIKES JÓSIKA ALAPÍTVÁNY által megrendezésre kerülő NEMZETKÖZI MULTIDISZCIPLINÁRIS TUDOMÁNYOS, 6. BÁTHORY-BRASSAI Konferencián részt vehessen.

Referenciák

- [1] http://hu.wikipedia.org/wiki/Fair_play
- [2] <http://www.nemzetisport.hu/uszas/uszas-gyurta-meghato-korulmenyek-kozott-adta-at-ermet-dale-oen-csaladjanak-2207079>
- [3] <http://www.sportetika.hu/irasok/a-sport-es-az-etikai-normak/>
- [4] Tölgyesi Livia: A labdarúgás több mint sport – életminőség. „Futball-Sportélet-Etika, avagy a labdarúgás íratlan szabályai”. III. Sportetikai Szakmai Konferencia. Budapest. 2014.
- [5] <http://www.ofi.hu/tudastar/hazai-fejlesztési/kompetencia-fogalmanak>

20. szekció

Kárpát-medencei versenyképesség

Szekcióvezető: Vajda Lajos, Imecs Mária

Szekció titkár: Borbély Endre

Előadók:

Előadók	Előadás címe
Dr. Kovács Árpád	Gazdaság és államháztartása a Kárpát-medencében, 2014
Dr. Imecs Mária	Gerjesztő tekercses szinkron generátorok vektoriális szabályozása a mezőorientáció elve alapján
Dr. Perkovácz Tamás	"Mit tehetünk? Mit kell tennünk? Az etikus gazdaság a köz gazdasága"
Dr. Poór József; Kovács Ildikó Éva; Gábrielné Tózsér Györgyi	Atipikus foglalkoztatási formák a magyar-szlovák határ mentén

Poór József és szerzői munkaközössége: Atipikus foglalkoztatási formák a magyar-szlovák határ mentén

(Szerzők: Poór József⁵⁰⁹ – Horbulák Zolt⁵¹⁰ – Madarász Imre⁵¹¹ – Szabó Ingrid⁵¹² – Antalík Imrich⁵¹³ – Dús Miklós⁵¹⁴ – Gábríelné Tőzsér Györgyi⁵¹⁵ – Vinogradov Szergej⁵¹⁶ – Kovács Ildikó Éva⁵¹⁷)

Absztrakt: A 2014-es esztendő folyamán egy kutatást végeztünk azzal kapcsolatban, miként vélekednek a „normális” munkavégzésről és az atipikus foglalkoztatási formákról a felsőoktatásban tanuló fiatalok, a munkanélküliek és vállalatok. A kutatást földrajzilag a szlovák-magyar határrégióra korlátoztuk, még pedig a Komárom – Esztergom, illetve Révkomárno – Párkány vidékre. A kutatás módja kérdőíves felmérés volt, amelyet mind papír formában, mind pedig elektornikusan ki lehetett tölteni. A kutatás valójában egy korábbi kutatás folytatása volt, amelyben azt kutattuk, hogy a gazdasági válság súlytotta időkből miként képesek a nem hagyományos foglalkoztatási formák csökkenteni a munkanélküliséget.

Bevezetés

A munkaerő sokkal értékesebb és összetettebb áru, mint minden más egyéb áru vagy szolgáltatás, amely a piacon elérhető. A munkaerő esetében nem elég, hogy a munkaadó csupán „megvásárolja”, hogy aztán rendelkezessen vele, hanem ösztönöznie is kell, hogy minél hatékonyabban végezze a munkáját, és hogy minél lojálisabb legyen hozzá. A munkavállaló nem csak a megélhetéssért dolgozik, hanem a munka presztízsét is értékeli, de úgyszintén odafigyel más tényezőkre is mint a vállalat hírneve, a vállalati kultúra továbbá sok egyéb belső és külső tényezőre. Fontos összetevő lehet a munkavállalás formája is. Napjainkban egyre inkább teret nyernek a nem hagyományos, egyelőre azonban még mindig „atipikusnak” tekintett munkavállalási formák. Külföldi, de részben már hazai tapasztalatok alapján ki lehet jelteni, hogy ezek nem csak a munkavállaló számára jelentenek komfortosabb, személyre szabotabb munkakörülményeket, hanem a munkaadó számára is hozhatnak előnyöket.

Tekintettel arra, hogy ezek nem szokványos foglalkoztatási formák nálunk – értjük ez alatt a közép kelet-európai térséget – még nem terjedtek el, így ezen foglalkoztatási formákra, mint alternatív lehetőségekre tekintünk, amelyek segítenek csökkenteni a munkanélküliséget. Kutatásunk a szlovák – magyar határ Komárom és Esztergom, illetve Révkomárno (Komárno) és Párkány (Štúrovo) körzetére összpontosított, pontosabban Komárom-Esztergom megyére, illetve a Komáromi és Érsekújvári Járásokra. A kutatásban két ország három egyeteme, több helyi munkahivatala és egyéb intézménye kapcsolódott be. Az adatok begyűjtésétől a feldolgozásig a következő alábbi személyek vettek részt: prof. Dr. Poór József, DSc mint projektvezető, PhDr. Antalík Imrich, Dr. Dús Miklós, Gábríelné Tőzsér

⁵⁰⁹ Szent István Egyetem, Gazdaság és Társadalomtudományi Kar, poorjf@t-online.hu

⁵¹⁰ Szocialis és Gazdaságtudományok Kara, Trenčáni A. Dubček Egyetem, Szlovákia, zolt.horbulak@tnuni.sk

⁵¹¹ Szent István Egyetem, Gazdaság és Társadalomtudományi Kar, madarasz.imre@gtk.szie.hu

⁵¹² Schola Privata Gutaiensis, Magyar Tannyelvű Magán Szakközépiskola, Komárom, Szlovákia, szabo.ingrid27@gmail.com

⁵¹³ Selye János Egyetem, Gazdaságtudományi Kar, Komárom, Szlovákia, antaliki@selyeuni.sk

⁵¹⁴ Szent István Egyetem, Gazdaság és Társadalomtudományi Kar, dus.miklos@gtk.szie.hu

⁵¹⁵ Szent István Egyetem, Gazdaság és Társadalomtudományi Kar, gabrielne.tozser.gyorgyi@gtk.szie.hu

⁵¹⁶ Szent István Egyetem, Gazdaság és Társadalomtudományi Kar, vinogradov.szergej@gtk.szie.hu

⁵¹⁷ Szent István Egyetem, Gazdaság és Társadalomtudományi Kar, kovacs.ildiko.eva@gtk.szie.hu

Györgyi, Ing. Mgr. Horbulák Zsolt, PhD., Dr. Juhász Tímea, Kollár Csaba, PhD., Dr. Kovács Ildikó Éva, Dr. Madarász Imre, Mihály Nikolett, PhD., Prof. Ing. Strážovská Helena, CSc., Doc. Ing. Mgr. Strážovská Ľubomíra, PhD., PhDr. Szabó Ingrid, Szabó Katalin PhD-hallgató, Vinogradov Szergej, PhD.

A kutatásban azt elemeztük, miként viszonyulnak az atipikus foglalkoztatási formákhoz (atipikus, nem piaci és határon átnyúló) a vállalatok, a munkanélküliek, az aktív fiatalok (Y-generáció) és a leendő munkavállalók (Z-generáció). A célból adódóan a vizsgálat kétrétegű. A munkavállalók pólusából közelítve a „személyes kutatás” keretét a következő feltevések alkotják: A válaszadók életkora és képzettsége meghatározza az atipikus formák iránti attitűdjeiket. Azt feltételezzük, hogy válaszadóink – *különösen az Y és a Z generációk* – az atipikus formákat is szívesen vállalják. Ehhez kapcsolódóan úgy gondoljuk, hogy a fiatal munkahelykeresők a „normál” elhelyezkedés esélyéhez képest, kevésbé gyengítő tényezőként fogják fel az atipikus állások (vagy némelyikének) elfogadását, mint az idősebb korosztályok. Ugyanakkor a fiatal (és leendő) munkavállalók körében az atipikus formák közül is a közfoglalkoztatás rendelkezik a legalacsonyabb preferenciaszinttel.

A tipikus és a

A 20. században kialakult a jól szabványosított és jól strukturált társadalom. A meghatározatlan időre szóló szerződésekkel rögzített munkafeladatok és bérek világában viszonylag könnyen megoldható volt a gazdaság nyilvántartása, ellenőrzése, a gazdasági folyamatok állami irányítása és adóztatása, más szavakkal a jóléti állam alapjainak működtetése. Az állami elvonások és transzferek többkevesebb hatékonysággal voltak képesek szolgálni az állami célkitűzéseket, a gazdasági célú és a szociális redistribúciót. Éppen ez a foglalkoztatási forma az, amely még a szabad lehetőségek hazájának tekintett Egyesült Államokban is a munkavégző emberek mintegy 90 %-ának adott otthont [1].

Ez a forma vált általánossá, vagyis tipikussá az északi féltekén, az iparosodott társadalmakban, és ehhez képest számított minden más forma nem tipikusnak, vagyis atipikusnak.

Ebben a tanulmányban ezt az alkalmazási formát nevezzük „normális” munkának, amivel egyrészt azt szeretnénk érzékeltetni, hogy nem csak a tipikus, hanem a normálisnak elfogadott forma is volt, ami egyben normaként is működött, működik. Ahogyan azt Kiss Gabriella leírja [2]: a „normál munka” lényege az általánosságában, mindenkire való kiterjedtségében van. Mint írja „A *normál munkaviszony* alapja a teljes foglalkoztatás mellett megvalósuló egységes, rögzített munkaidejű, hivatásszerű bér munka mint függő és személytelen foglalkozás, amely hármas funkcióval bír.” Funkciói a megélhetés biztosítása, a társadalmi státusz kijelölése, illetve az élet értelmének megjelenítése. Jellemzői a stabil, szociálisan biztosított, függő, teljes idejű munka, amelynek két fő jegye az egységes és általános volta, azaz mindenkire ugyanúgy jellemző és mindenkire jellemző. Egységessége a meghatározott térbeli-időbeli standardizálást jelenti, a teljes idejű és *gyárszerű* tevékenységet, és annak meghatározott elosztását a nap, a hét és az életkor szakaszaira. Általánossága pedig azt jelenti, hogy kiterjed a társadalom minden rétegére és tagjára, azaz egységes mintává válik a *dolgos élet*” [3, 15].

Frey Mária a normál munka tartalmi jellemzői alapján törekszik definíciót fogalmazni. Szerinte „A hagyományos, *normál* munkaviszony teljes munkaidős foglalkoztatást jelent, határozatlan időre szóló munkaszerződéssel, munkavállalói státusban, kötött munkaidőbeosztásban, egyenlően elosztott munkaidővel, rendszerint nappali időszakra, hétfőtől péntekig terjedő munkanapokra. Az atipikus, pedig mindaz, ami ettől eltér” [4, 1008].

Nos, Kiss Gabriella túloz [3], amikor azt állítja, hogy a normál munka „mindenkire ugyanúgy jellemző és mindenkire jellemző”.

Egyetlen országban sem terjedt ki a társadalom minden tagjára; még a legfejlettebbnek és a szabad vállalkozás hazájának tekintett Egyesült Államokban sem, ahol az 1970-es években a foglalkoztatottaknak „csak” 85-90%-a dolgozott bérért, alkalmazottként.⁵¹⁸ Ugyanakkor a normál munka nem csak elterjedtsége okán számított normálisnak, hanem ez volt a norma, az elérendő cél is. A teljes értékű normális felnőtt ember tevékenységrendszere, amire gyermek- és ifjúkora alatt felkészült, és amivel kivívta idős korára a nyugalomba vonulás és az időskori ellátás jogát. Erre készítette fel az iskola, a normál munkában elfoglalt pozíció szabta meg a presztízsét és státuszát, ez adta identitásának alapját is.

A határon átnyúló foglalkoztatás

A munkaerő mobilitása

A munkaerő-piaci mobilitás a munkaerő-kereslet és kínálat egymáshoz való igazodásának fontos mechanizmusa. Akkor beszélünk munkaerő-mobilitásról, ha a munkavállalók a jobb körülmények, a magasabb bér vagy egyéb okok miatt megváltoztatják munkahelyüket, foglalkozásukat, és ez ideiglenes vagy végleges területi mobilitással (migrációval) is jár. A mobilitási döntések nagyban hasonlítanak az iskolába járással kapcsolatos döntésekhez. Az egyén mérlegeli a változtatás várható hasznát és költségeit. Csak akkor vállalkozik a mobilitásra, ha a várható többlethaszon meghaladja a változtatás pénzületi és pszichikai költségeit [5].

A dolgozói mobilitásnak jelentős költségei vannak, hiszen aki lakhelyétől távolabb vállal munkát, az barátainak, ismerős környezetének elhagyására kényszerül, megszakadnak a korábbi munkáltatójához kötődő kötelékei is, ezáltal le kell mondania a kiegészítő járulékokról. Meg kell említeni a pszichés hatásokat is, hiszen nem egyszerű alkalmazkodni egy új közeghez, beilleszkedni az új munkahelyre, esetleg nyelvi nehézségekkel is megküzdeni. A dolgozó döntését, hogy egyik régióból a másikba áttelepüljön, vagy oda ingázzon, számos tényező befolyásolja. Az egyén képességei, karaktere mellett ilyenek a származási és a cél régióban uralkodó gazdasági és nem gazdasági feltételek, ezen régiók közé ékelődő esetleges akadályok. A térbeli mobilitás feltétele, hogy az egyén vagy a csoport a származási régiót jellemző feltételekkel elégedetlen legyen, és hogy ismeretekkel rendelkezzen az alternatív régiókról, az ott elérhető szintekről [6].

Ha a személyi tulajdonságokat vizsgáljuk, akkor a dolgozói mobilitás leginkább a fiatalokra jellemző. Az ő esetükben általában kisebbek a pszichés költségek, hiszen még nincs saját családjuk, és ha eredeti lakhelyükön rosszak a munkaerő-piaci érvényesülés lehetőségei, akkor mobilitás által nagyobb hozadékra számíthatnak. A munkaerő-piaci érvényesülés lehetőségéből kiindulva azt feltételeznénk, hogy a legszegényebb területekről van a legnagyobb elvándorlás, ez azonban a valóságban nincs így. Noha erős ösztönzésnek számít a szegénység és az alacsony életszínvonal, mégis nagyon alacsony az emberek hajlandósága. Ennek oka lehet a szegényebb területeken élők alacsonyabb iskolázottsági szintje, de az is, hogy attól félnek, a szülőföldjüket elhagyva sem kerülnének jobb helyzetbe, házukat vagy lakásukat nem tudnák megfelelő értéken eladni. A dolgozói mobilitás leginkább azokban a szakmákban jellemző, amelyek bizonyos iskolázottsági, végzettségi szintet feltételeznek, hiszen ezeknek a szakmáknak országos munkaerőpiacuk van. Két állam közötti munkaerőmozgás, migráció kialakulásáért a gazdasági-társadalmi fejlettség és a nemzeti rendszerek közötti különbségek felelősek. A gazdasági-társadalmi fejlettség elsősorban az elérhető jövedelemben érzékelhető, a nemzeti rendszerek esetében pedig vonzóak lehetnek az eltérő adózási szabályok, egészségügyi vagy oktatási rendszerek.[7]

⁵¹⁸ „1948-ban a férfiak 87 %-a volt a munkapiacra, a nők közül pedig csak 33 %. 1983-ra a férfiak között 87 %, a nők körében 53 % volt ez az arány” (Owen, et al., 1991, 28 o.). Owen, Alma J. et al.: *The Changing Environment of Work*. 1991, 15-40 o. Heck, Ramona K. Z. – Owen, Alma J. – Rowe, Barbara R. (eds.): *Home-Based Employment and Family Life*. Westport, Connecticut, London., 1991, Auburn House. Lásd erről még Anderson . Anderson, Robert L.: *Self-Employment. A Labor Market Perspective*. Ithaca, N.Y., 1991, ILR Press első fejezet

Határon átnyúló ingázás

A munkaerő térbeli mobilitása alatt a munkának, mint termelési tényezőnek a tér egyik pontjáról a másikra történő áramlását értjük. Ennek az áramlásnak két formája van: vándorlásról beszélünk akkor, amikor a munkaerőmozgással együtt a lakhely is megváltozik, ha viszont a térbeli mozgáshoz nem kapcsolódik a lakóhely áthelyezése, akkor ingázásról van szó [6].

A népszámlálás fogalmi rendszere szerint az, hogy ki minősül ingázónak, a tényleges tartózkodási hely szerinti, illetve a munkahely szerinti település egyezésén vagy különbségén alapszik. Napi ingázó az a foglalkoztatott, aki nem ugyanazon a településen dolgozik, ahol lakik. Külföldre eljárónak nevezzük azokat, akik naponta járnak külföldre dolgozni. A határon átnyúló ingázás a nemzetközi migrációval ellentétben a helyi munkaerő-piaci kereslethez és kínálatához igazodik, ezáltal inkább jelent erőforrást, mint a munkaerőpiac egyensúlyára nézve veszélyes túlkínálatot. Az ingázók a helyi munkaerőpiacon fellépő keresletre reagálva átlépik a határt, de ha nem találhatnak munkát, vagy ha álláshelyük megszűnik, visszatérnek a származási országukba, hiszen ott van a lakásuk. A határon túlra kiterjesztett ingázási vonzáskörzet ezáltal az adott település gazdasága számára növekedési lehetőséget jelent, hiszen felhasználhatja a másik állam által kiképzett emberi tőkét és tudást, és közben nem kell foglalkoznia a munkaerőhöz kapcsolódó esetleges problémákkal. A foglalkoztatottak lakhelye a másik országban található, munkanélküliség és más szociális problémák esetén a származási ország megfelelő hivatala köteles eljárni [8].

A határon átnyúló ingázást erőteljesen szabályozza az elérhetőség, vagyis az a tény, hogy mekkora akadályt jelent a határ. A határ akadályozó hatása elsősorban a térszerkezettől függ: ha az adott város a határ közelében van, akkor nagyobb vonzerőt gyakorol a másik oldal munkavállalóira, ám ha a határtól távolabb fekszik, és a közlekedési viszonyok is rosszak, akkor lényegesen kisebb tömegek fognak ingázni. A kiváló infrastruktúra és a sűrű tömegközlekedés is élénkítő hatással bír a határon átnyúló ingázásra, ez különösen a magyar-osztrák határ északi szakaszán tapasztalható. Az elérhetőség fogalmába sorolhatóak a nyelvi, kulturális és mentális korlátok (barriererek), és ezek erőssége is. Ha az államhatár nem jelent nyelvi és kulturális elkülönülést, akkor kisebb nehézségeik vannak az ingázóknak. E területen jelentős különbség tapasztalható a magyar-osztrák és a magyar-szlovák határszakaszon ingázók között. A határok megszűnését szolgálná az intézményi integráció is, melyre történtek bizonyos kezdeményezések az Európai Unióban, ám bizonyos területeken – például a nagy nemzeti rendszerek esetében csak nagyon lassan valósul meg [7].

A munkanélküliségi helyzet a Duna északi illetve Déli partja mentén

Ahogy a Bevezetőben írtuk, a kutatás a két ország határmelléki vidékeivel foglalkozik. A régióról a következőket kell tudni:

Táblázat 1: A Komáromi és Érsekújvári Járások, ill. Komárom-Esztergom Megye legfontosabb jellemzői

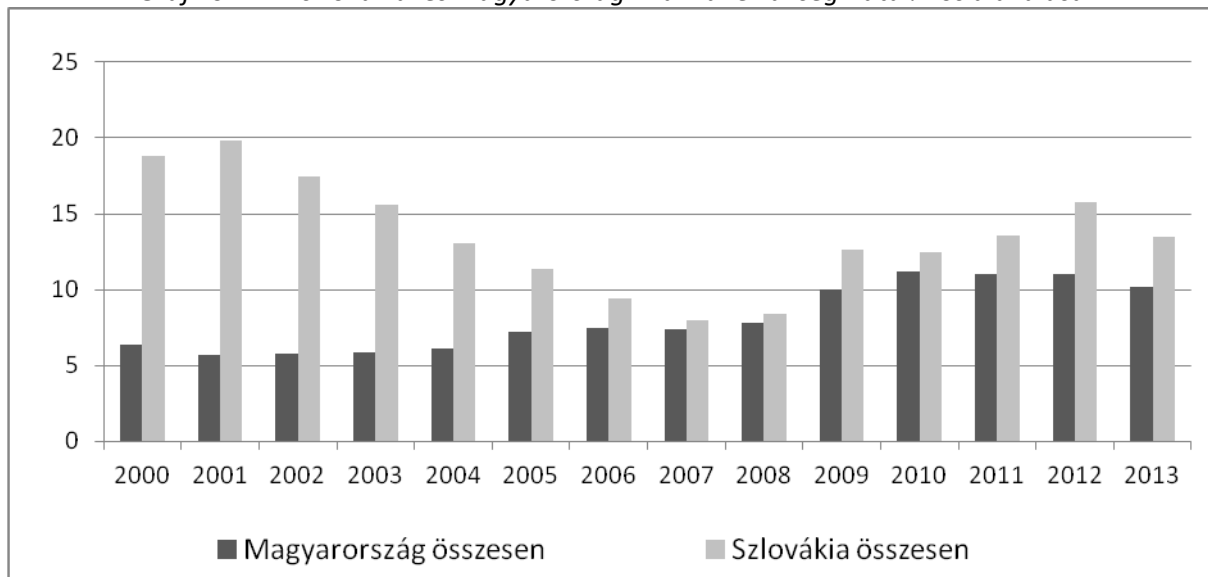
közigazgatási egység		terület [km ²]	lakosok száma	népsűrűség [fő/km ²]	települések száma [db]
Magyarország	Komárom-Esztergom Megye	2 264,6	312 431	138	76
Szlovákia	Érsekújvári Járás	1 347,1	144 212	107	62
	Komáromi Járás	1 100,1	103 996	95	41
	a két járás együtt	2 447,2	248 208	101	103

Megjegyzés: Komárom-Esztergom Megye esetében a lakosok száma 2010. január 1-én, Komáromi és Érsekújvári Járások esetében 2011. december 31-én.

A táblázat jól szemlélteti, hogy nagyon hasonló kiterjedésű és lakosságú területet elemeztünk. A két járás székhelye Komárom illetve Érsekújvár, a megyéé Tatabánya. Mivel Szlovákiában a legkisebb közigazgatási egység a járás (NUTS 4 régió), a Komáromi és az Érsekújvári Járások már nem bonthatók alacsonyabb közigazgatási egységekre. Komárom-Esztergom Megye (NUTS 3 régió) azonban még tovább bontható kisebb közigazgatási egységekre. A megye járásai (NUTS 4 régiói) a Dorogi, Esztergomi, Komáromi, Oroszlányi, Tatai, Tatabányai és a Kisbéri.

A következőkben összehasonlítjuk Magyarországgal és Szlovákiával hosszú távú munkanélküliségi rátáját.

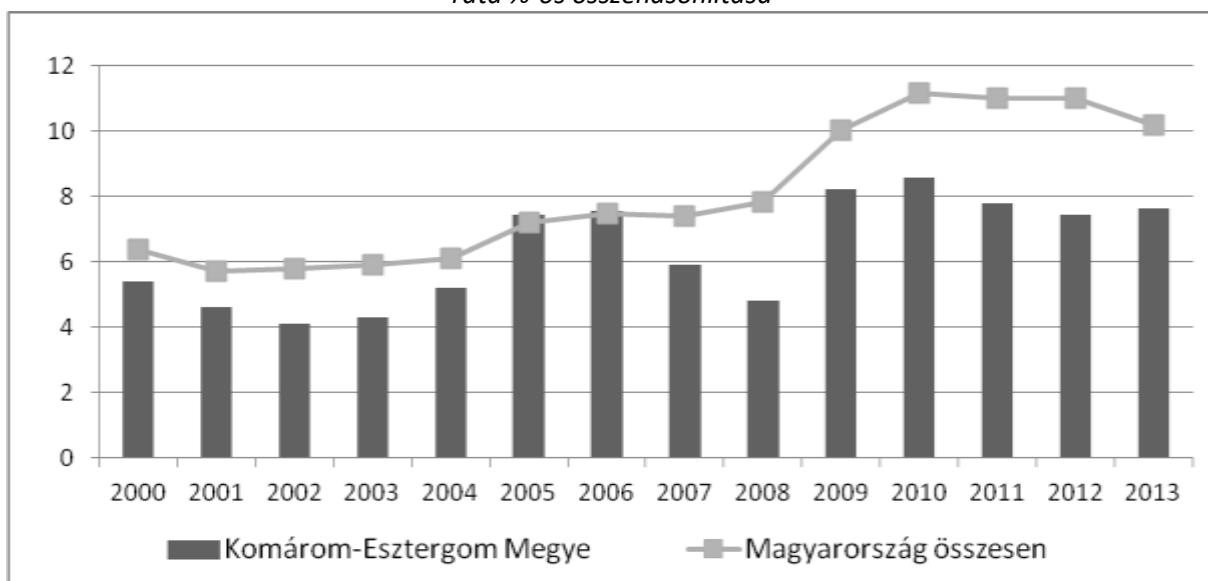
Grafikon 1: A szlovákiai és magyarországi munkanélküliségi ráta %-os alakulása

Forrás: Horbulák (2015)

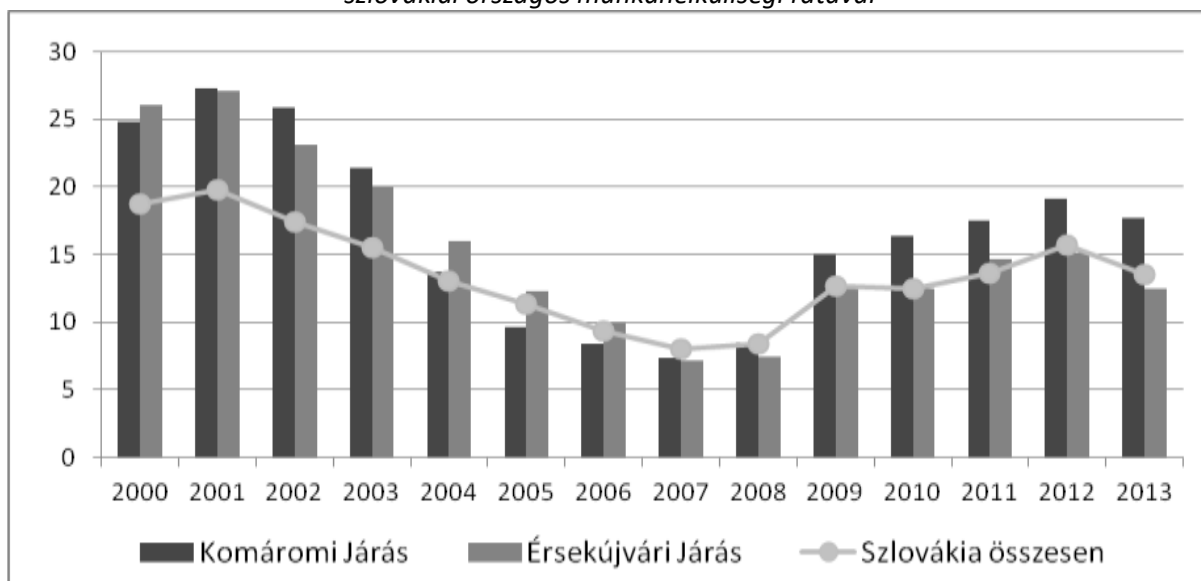
A Grafikon 1 jól mutatja, hogy a munkanélküliség tekintetében a két ország között jelentős különbségek vannak, ennek ellenére 2004-től érzékelhető felzárkózás valósul meg. A következő két grafikon a regionális különbségeket kívánja bemutatni.

Grafikon 2: A magyarországi országos és a Komárom-Esztergom megyei munkanélküliségi ráta %-os összehasonlítása

Forrás: Horbulák (2015)

Grafikon 3: A Komáromi és Érsekújvári Járások munkanélküliségi rátájának a %-os összehasonlítása a szlovákiai országos munkanélküliségi rátával

Forrás: Horbulák (2015)

A Grafikon 2 és Grafikon 3 jól érzékeltetik, hogy annak ellenére, hogy a munkanélküliség tekintetében országos szinten jelentős konvergencia valósul meg, regionális szinten továbbra is különbségek vannak. A Duna északi partja mentén a foglalkoztatási helyzet rosszabb az országos átlagnál, igaz, a két járás között is érezhető különbségek vannak. Ezzel szemben Magyarországon Komárom-Esztergom Megyében az országosnál jobb a helyzet. A grafikonokon látszik, hogy a 2009-ben kezdődött és mára már lassan enyhülő gazdasági válság mindkét régiónegatívan hatott.⁵¹⁹

A kutatás célja, kérdései és hipotézisei

Kutatásunk célja annak feltárása, miként segíthetnek az atipikus munkaformák a munkanélküliség csökkentésében. Elvileg ugyanis a rugalmas alkalmazás olyan munkaidőt – és ezzel közvetve – álláshelyeket szabadít fel a korábban tipikus normál alkalmazás munka szükségleteihez képest, ami felosztható időalapot jelenthet a munkát keresők között. Az ilyen matematikai kalkulások alapján számos munkaerőpiaci elképzelés és elmélet született, amik azonban a valóságban csak ritkán, és akkor is korlátozottan érvényesek.

A feltevésünk az, hogy a különböző foglalkoztatási formák elterjedését nagyban befolyásolja a közvéleményben róluk elterjedt felfogás, értékelés. Ebből adódóan kérdőíves vizsgálatunk a tipikus és az atipikus alkalmazásra vonatkozó attitűdöket kívánja megismerni. Három különböző kutatás kezdeményeztünk ebből a célból:

- A személyekre koncentrált kutatásunkkal két kört vizsgáltunk:
 - a határ két oldalán a Munkaügyi Hivatalok (magyar és szlovák) segítségével **munkanélküliek körében** a tipikus és atipikus formák elfogadására vonatkozó véleményeket és attitűdöket kívántuk vizsgálni.
 - A határ tágabb körzetében azt vizsgáltuk, hogy a fiatal egyetemre és főiskolára járó gazdaságtudományi képzésben résztvevők körében – továbbiakban a **fiatalok körében végzett kutatás** – a tipikus és atipikus formák elfogadására vonatkozó véleményeket és attitűdöket is meg szeretnénk vizsgálni.

⁵¹⁹ Dél-Szlovákia egészének munkanélküliségi helyzetéről lásd bővebben Boros Szilárd – Farkas Iván (eds.): Baross Gábor Terv. Dél-Szlovákia/Felvidék regionális gazdasági terve, Győr, 2014, Szlovákiai Magyar Közgazdász Társaság, 154 o.

- A határ két oldalán elhelyezkedő vállalkozásokra koncentráló vizsgálatunkkal – továbbiakban **vállalati kutatás** – azt próbáltuk a korábbi hasonló vizsgálatainkat folytatva⁵²⁰ vizsgálni, hogy a gazdasági és pénzügyi válságból való kilábalás, valamint a bekövetkező adó- és pénzügyi változások hogyan hatnak az elkövetkező időszakban a vállalatok/intézmények foglalkoztatási gyakorlatára a határ magyar és szlovák oldalán. A régió több országában elvégzett más hasonló kutatásainkból ismert többek között, hogy középkelet-európai országok vállalatai részben hasonlóképpen reagálnak a krízis által támasztott kihívásokra. A vállalatok eltérő jellemzőik (pl. méret, tulajdonforma, ágazat) függvényében eltérő HR válaszokat adnak.⁵²¹ A válság előtt megjelent publikációk egyértelműen felhívták arra a figyelmet, hogy a külföldi tulajdonban működő vállalatok foglalkoztatási és HR területe többségében jelentősen különbözik a hazai tulajdonú cégek ilyen irányú tevékenységétől [12]. A külföldi tulajdonú cégek béremeléseinek mértéke – főleg a vezetői és professzionális kategóriákban – meghaladja a helyi cégek ilyen irányú jellemzőinek értékét.⁵²²

A 2014 elvégzett kutatás egy hosszabb kutatás második fázisának tekinthető, mivel a problémakört már abból szempontból is vizsgáltuk, hogy a nem hagyományos foglalkoztatási formák miként képesek hozzájárulni a foglalkoztatás bővítéséhez. A felmérésnek az adott aktualitás, hogy 2009-től jelentős megnőtt a munkanélküliség, és ezért fontos volt a foglalkoztatottság újabb lehetőségeinek a feltárása. A kutatás korábbi fázisának az eredményeiről számos publikáció látott napvilágot.⁵²³

⁵²⁰ Lásd pl. Poór József – Kosár Szilvia – Fodor Péter – Tóth Viktória – Majó Zoltán – Csiba Zsuzsa – Huszárik Erika: The Impact of the Crisis and Recovery on HR and Knowledge Management in Focus – a Hungarian-Slovakian Comparison 2009. Periodica Polytechnica Social and Management Sciences, 2012, 1, 29-44 o.

⁵²¹ Lásd pl. Fodor Péter – Kiss Tibor – Poór József: A válság hatása a HR-re és a tudásmenedzsmentre – négy kelet-európai ország szervezeteinek empirikus vizsgálata alapján. Vezetéstudomány, 2010, 10, 2-18 o.; Fodor Péter – Kiss Tibor – Poór József: Focus on the Impact of the Economic and Financial Crisis on the Human Resource Function – Four Eastern European Countries in the Light of Empirical Research in 2009. Acta Polytechnica Hungarica Journal of Applied Sciences, 2011, 1, 81-104 o.

⁵²² Lásd pl. Kertesi Gábor – Köllő János: Economic Transformation and the Revaluation of Human Capital – Hungary, 1986-1999, 2001, Budapest Working Paper 4, 36 o.; Kertesi Gábor – Köllő János: A gazdasági átalakulás két szakasza és az emberei tőke ártértékelődése. Közgazdasági Szemle, 2001, november, 897-919 o.; Kertesi Gábor – Köllő János: Az ágazati bérkülönbségek forrásai. (I. rész) Munkaügyi Szemle, 2001, július-augusztus, 54-56 o. és Kertesi Gábor – Köllő János: Az ágazati bérkülönbségek forrásai. (II. rész) Munkaügyi Szemle, 2001, szeptember, 26-28 o.

⁵²³ Lásd pl. József Poór – Tímea Juhasz – Imre Antalík – Imre Madarász – Ingrid Szabó – Gabriella Tamásóva: Traditional and Atypical Employment in Light of Empirical Data. Journal of Engineering Management and Competitiveness, 2013, 2, 1-5 o.; Antalík Imre – Juhász Tímea – Madarász Imre – Poór József – Szabó Ingrid – Tamás Gabriella: Az atipikus foglalkoztatás gyakorlata szlovákiai és magyar munkavállalók körében végzett empirikus vizsgálat alapján. Munkaügyi Szemle, 2014. 1.. 34-44 o. ; Antalík Imre – Juhász Tímea – Poór József – Szabó Ingrid (2013): A magyar és a szlovák szervezetek véleménye a válságról és annak hatásairól a foglalkoztatásban empirikus kutatás alapján. SJE Nemzetközi Tudományos Konferencia. Komárom 2013. szeptember 17-18., 1-10 o.; Antalík Imre – Juhász Tímea – Poór József: Magyarországi szervezetek véleménye az atipikus foglalkoztatásról válság idején, Gazdálkodás és menedzsment tudományos konferencia „Környezettudatos gazdálkodás és menedzsment” 2013. szeptember 5. Kecskeméti Főiskola, Kecskemét; József Poór – Tímea Juhasz – Imre Antalík – Imre Madarász – Ingrid Szabó – Gabriella Tamásóva: Traditional and Typical Employment in Light of Empirical Data. III International Symposium Engineering Management and Competitiveness 2013 June 21-22, Zrenjanin, Serbia, 23-28 o.; Imre Antalík – Tímea Juhász – Imre Madarász – József Poór – Péter Pinnel: Traditional and Atypical Employments in Light of Empirical Data- Atypical Employment Focus Hungary. 6th International managerial Conference on Managerial Challenges of the Contemporary Society. Cluj Napoca, Romania, June 6-7, 2013. (parallel session talk); Imrich, Antalík – Tímea, Juhász – Ildikó Éva, Kovács – Imre, Madarász – József, Poór – Ingrid, Szabó: Foglalkoztatás és atipikus foglalkoztatás Komárom-Komárno térségében, Komárom, 2013, Selye János Egyetem Gazdaságtudományi Kar 256 o.; Imrich, Antalík – Poór József – Vozák Erik : Foglalkoztatás és foglalkoztatási formák: Magyarország – Szlovákia, Komárom, 2013, Selye János Egyetem Gazdaságtudományi Kar, 77. o.

Kutatási hipotézisek

Kutatásunk egyik fő célja a hipotézisek vizsgálata volt. A munkanélküliek körében az alábbi hipotéziseket állítottuk fel:

- H.11: Válaszadóink életkora meghatározza az atipikus formák iránti attitűdjeiket.
- H.12: Feltételezzük, hogy válaszadóink – különösen az idősebb megkérdezettek – magukra, és másokra vonatkozóan is – úgy tartják, hogy az atipikus formákat kényszerből, ideiglenes megoldásként fogadják el ők maguk, és általában az emberek.
- H.13: Harmadik hipotézisünk szerint a munkahelykeresők a „normál” elhelyezkedés esélyét rontó szituációként fogják fel az atipikus állások (vagy némelyikének) elfogadását.
- H.14: Feltételezzük, hogy válaszadóink körében elsősorban a nők, a kisgyermekes anyukák preferálják az atipikus munkaformák némelyikét (a részdíjs- és a távmunkát), valamint a pályakezdő fiatalok (elsősorban a konkrét feladatra és meghatározott időre szóló szerződéseket).
- H.15: Feltételezésünk szerint az atipikus formák közül is a közfoglalkoztatás rendelkezik a legalacsonyabb preferenciaszinttel a munkavállalók körében.

A fiatal válaszadónál a következő hipotézisek vizsgálatát tűztük ki célul:

- H.21: Válaszadóink életkora meghatározza az atipikus formák iránti attitűdjeiket.
- H.22: A magasabb iskolai végzettség nyitottabbá teszi a fiatalokat az atipikus foglalkoztatási formák iránt
- H.23: A fiatalok szívesen dolgoznak a szomszédos Szlovákiában vagy Magyarországon.

Végül a vállalatok esetében ezeket hipotézist elemeztük:

- H.31: Feltevésünk szerint a válságból való kilábalás, növekedés, foglalkoztatást érintő hatása a cégek számára elsősorban a létszám- és bérnövekedésben nyilvánul meg mindkét országban. Mindkettő inkább jelentkezik a magánvállalatoknál és a külföldi tulajdonú cégeknél, és függ a cégmérettől is, a nagyobb cégekre inkább jellemző, mint a kisebbekre.
- H.32: Az egyes hatásterületek ágazatonként különböző mértékben jellemzőek, az ágazat és a különböző hatásterületek között szignifikáns kapcsolat feltételezhető.
- H.33: A magyar és szlovák cégek jelentősen különböznek a foglalkoztatással kapcsolatos tervezett intézkedésekben, a szlovákoknál sokkal inkább jellemző az outsourcing és az atipikus foglalkoztatás növelése, mint a magyaroknál.
- H.34: A vállalkozások foglalkoztatást érintő tervezett intézkedéseire a személyi jellegű megoldások helyett mindkét országban inkább a hosszabb távú intézkedések a jellemzőek.
- H.35: Feltevésünk szerint, bár az atipikus foglalkoztatási formákat a cégek többsége ismeri, sem Magyarországon, sem Szlovákiában nem kedvelt forma vállalkozások körében, és a megszokott, foglalkoztatási rendszerén a cégek többsége nem kíván változtatni.
- H.36: A részmunkaidős foglalkoztatás és távmunka lehetőségével mindkét országban a cégek kisebbik része él csak, és inkább jellemzi a külföldi cégeket és a vegyes vállalatokat, mint hazaiakat.

A minta bemutatása

A munkanélküliek vizsgálata

A kutatásban szereplő végleges mintaszám 689 válaszadó volt. A kérdőívet értékelhető módon 294 szlovákiai és 395 magyarországi megkérdezett töltötte ki. Az adatközlés helyét tekintve a résztvevők a következő területi eloszlásban voltak a mintában: 220 válaszadó Esztergomból, 175 megkérdezett Komáromból, 91 fő Párkányból és 203 kutatásban résztvevő Révkomáromból. A lakhely szerint a megkérdezettek 65 %-a városban lakott, míg a 35%-uk falun élt. A szlovák kutatásban a résztvevők 51,4 %-a volt városi lakos, míg a magyarországi válaszolók esetében ez jóval magasabb arány volt, azaz a 75 %-uk jelölte be lakhelyének a várost. A minta nemi összetételét elemezve a nők majdnem dupla gyakorisággal fordultak elő. 243 férfi válaszadó és 423 női megkérdezett szerepelt a kutatásban.

A korösszetétel alapján a 30 év alattiak mintegy 37 %-ban kerültek a mintába, míg 25,8 %-a a válaszadóknak a 30-as korosztály volt, illetve a 40 éves vagy annál idősebbek 37,2 %-ban voltak képviselve a vizsgálat során. Az országonkénti korösszetételről megállapítható, hogy a 30 év alattiak közel hasonló arányban válaszoltak Szlovákiában (38,2%) és Magyarországon (36 %). Eltérőek már az arányok a 30-as korosztályt tekintve: Szlovákiában 22,9 %, míg Magyarországon 28 %, majd a 40 év felettiek esetében közel hasonló megoszlás volt tapasztalható országonként (a szlovák mintában 38,9 %, míg a magyar mintában 36 %).

A megkérdezettek családi állapotát vizsgálva a 34,3 %-a a válaszadóknak egyedülálló volt, 31,5 %-uk házasságban, 21,2 %-ban tartós kapcsolatban éltek, 10,5 %-uk elvált a párjától, míg 2,4 %-uk özvegy volt. A magyar mintában a legnagyobb arányban, azaz 34,9 %-ban az egyedülállók voltak. Ugyanakkor a szlovák válaszadók között az egyedülállók és a házasságban élők aránya közel hasonló volt (33,6 % és 34,6 %).

A válaszadók 57,5 %-a még nem rendelkezett gyermekkel, 23,2 %-nak, már volt 1 gyermeke, 13,8 %-uk 2 gyermeket nevelt, míg 5,5 %-uknak 3 vagy annál több gyermek volt a családjában. A résztvevők 89,3 %-a úgy nyilatkozott, hogy nincsen három év alatti gyermeke, míg közel 10 %-uk (9,7 %) 1, illetve 2 három év alatti gyermeket nevelt, valamint 1 %-uknál 3 vagy annál több ilyen korú gyermek volt a családjában. A magyar válaszadók esetében a gyermek nélküliek voltak a legnagyobb arányban reprezentálva (60,6 %), míg a legkisebb arányban a 3 vagy több gyermekkel rendelkező válaszadók voltak (7,6 %). A szlovák megkérdezettek között szintén a jelenleg még gyermektelenek voltak kiemelkedően magas arányban (53,4 %-os az arányuk), míg a 3 vagy több gyermekes válaszadók mindösszesen 2,7 %-ban kerültek a mintába. Mindkét országban a megkérdezetteknek leginkább nem volt 3 éven aluli gyermeke (87,7 % volt ez az arány a magyar válaszadók esetében, míg 91,3 % a szlovákoknál).

A kérdőív rákérdezett az iskolai végzettségre, mint az elhelyezkedést jelentősen befolyásoló faktorra. A vizsgált személyek legmagasabb iskolai képzettség szerinti százalékos megoszlása a következőképpen alakult. 25,1 %-uk alapfokú képesítéssel rendelkezett, a 24,7 %-uknak már volt középfokú végzettsége, igaz érettségi nélkül, a 35,6 %-uknak érettségije volt, míg a 14,6 %-uk felsőfokú képesítést tudhatott magáénak.

A megkérdezettek legutolsó munkájukat vagy pozíciójukat illetően a következő válaszokat adták:

Táblázat 2: A válaszadók gyakorisága és megoszlása a státusz alapján

státusz	gyakoriság	%-os megoszlás
egyéni vállalkozó volt	36	5,61
középfővezető volt	19	2,96
segédmunkás alkalmazott volt	93	14,49
alkalmi munkás volt	38	5,92
közfoglalkoztatott volt	47	7,32
felsővezető volt	8	1,25
beosztott alkalmazott volt	267	41,59
szakmunkás volt	100	15,58
napszámos volt	18	2,80
alsó szintű vezető volt	16	2,49
összesen	642	100,00
hiányzó válaszok	47	
mindösszesen	689	

A fiatalok által kitöltött kérdőívek elemzése

A kutatás során összesen 495 darab kérdőívet osztottunk ki. Ebből a számból kitöltve 476 darabot kaptunk vissza. A megválaszolt kérdésektől függően 380 – 420 darab kérdőívet tudtunk kiértékelni. A válaszadók közül 74 férfi és 128 nő Magyarországról, 73 férfi a 128 nő Szlovákiából töltötte ki a kérdőívet. A megkérdezettek korösszetételét a következő táblázat mutatja:

Táblázat 3: Válaszadók megoszlása életkor szerint

életkor	Magyarország		Szlovákia	
	gyakoriság	%-os megoszlás	gyakoriság	%-os megoszlás
19 alatt	10	4,98	1	0,49
19 – 21	56	27,86	68	33,01
22 – 24	57	28,36	85	41,26
24 felett	78	38,81	52	25,24
összesen	201	100,00	206	100,00

Ami a családi állapotot illeti, Magyarországon a megszólítottak 35,14 %-a volt egyedülálló, 13,96 %-a volt nős vagy házas és 59,90 %-a élt tartós kapcsolatban. Szlovákiában a megfelelő arányok a következők voltak: 56,19; 13,40 illetve 30,41 %. A magyarországi illetőségű válaszadók 88,08 %-a volt gyermektelen, a szám a szlovákiai illetőségűek esetében 90,78 % volt, továbbá 5,70 illetve 4,85 %-uknak volt egy gyermeke. Amíg Magyarországon a megkérdezettek 66,27 %-a nappali formában végezte felsőfokú tanulmányait, addig Szlovákiában egészen 87,58 %-a. A válaszadók megoszlása aszerint, hogy felsőfokú tanulmányai végzése idején dolgozik, és hogy ezt milyen formában teszi, illetve hogy mekkora a család havi bevétele, erről a Táblázat 4, Táblázat 5 és a Táblázat 5 ad bővebb információt:

Táblázat 4: Válaszadók megoszlása aszerint, hogy hallgatói státuszuk mellett dolgoznak-e vagy sem?

hallgatói státusza mellett...	Magyarország		Szlovákia	
	gyakoriság	%	gyakoriság	%
dolgozik	139	66,19	123	69,10
dolgozik, de jobb állást keres	29	13,81	23	12,92
dolgozik, de már szoltak, hogy keressen állást	1	0,48	3	1,69
dolgozik, de leépítésekre számít	0	0,00	4	2,25
dolgozik, de nem a végzettségének megfelelő munkát végez	41	19,52	25	14,04
összesen	210	100,00	178	100,00

Táblázat 5: Válaszadók megoszlása aszerint, hogy ha hallgatói státusza mellett dolgozik, melyik foglalkoztatási formában dolgozik?

hallgatói státusza mellett melyik foglalkoztatási formában dolgozik	Magyarország		Szlovákia	
	gyakoriság	%	gyakoriság	%
részmunkaidő	25	13,30	31	16,23
távmunka	3	1,60	5	2,62
rövidített munkahét	0	0,00	15	7,85
normális (8 órás) munka	60	31,91	22	11,52
rövidített munkanap	0	0,00	1	0,52
rugalmas munkaidő	35	18,62	33	17,28
másmilyen rugalmas (vagyis atipikus) formában	13	6,91	11	5,76
nem dolgozik	52	27,66	73	38,22
összesen	188	100,00	191	100,00

Táblázat 6: Válaszadók megoszlása aszerint, hogy mekkora az egész család havi átlagjövedelme

a család havi átlagjövedelme forintban vagy euróban	Magyarország		Szlovákia	
	gyakoriság	%	gyakoriság	%
nincs keresete	14	9,15	26	13,27
350 – 500 € (98 000 Ft – 150 000 Ft)	28	18,30	14	7,14
501 – 700 € (150 001 Ft – 210 000 Ft)	33	21,57	36	18,37
701 – 900 € (210 001 Ft – 270 000 Ft)	27	17,65	31	15,82
901 – 1200 € (270 001 Ft – 360 000 Ft)	21	13,73	49	25,00
1200 € és több (360 000 és több)	30	19,61	40	20,41
összesen	153	100,00	196	100,00

Ami a lakhelyet illeti, amíg Magyarországon a megkérdezettek 16,16 %-a lakik falun – a többi városi, addig Szlovákiában a válaszadó 43,84 %-a származik faluról.

A vállalati adatbázis bemutatása

A felmérésben 232 vállalat vett részt, Magyarországról 161 (az összes válaszok 69 %-a), míg Szlovákiából 71 vállalatot (31 %) jelent. A minta tulajdonos szerinti megoszlását tekintve, a magyar és a szlovák cégek hasonló képet mutatnak, 75-75 %-uk van hazai tulajdonos kezében, míg a magyarok 20 %, a szlovákok 14 %-ának (a teljes minta 18 %-ának) külföldi tulajdonosa van. A vegyes tulajdonú cégek aránya a magyar vállalatok között 5 %, a szlovákoknál 11 %, a teljes mintában 7 %.

A megkérdezett cégek, szervezetek 79 %-a magán cég, 15 %-a pedig köz vagy állami tulajdonban van. A két országban az arányok ezen a téren is nagyon hasonlóak, a magyarok 81 %-a, a szlovákok 76 %-a a magán kézben lévő cég, míg mindkét országban a szervezetek/vállalatok 15-15 %-a köz vagy állami tulajdonban van. cégek létszámát tekintve összességében 57 % 50 fő alatti, 16 % 51-100 fős, 13 % 100-500 főt, 7 % 500-1000 főt és 8% az 1000 fő fölött foglalkoztató vállalat. Ezen a téren némi különbség mutatkozik a két ország között. Szlovákiában magasabb arányt képviselnek a 100 főnél kevesebb alkalmazottal dolgozó cégek (85 % vs. 67 %), ezek között is jelentős az 50-100 fős cégek aránya, az összes szlovák cég 39 %-a ilyen, míg a magyaroknál a 100 fő alatti cégek zömének 50-nél is kevesebb dolgozója van (az összes magyar cég 62 %). A legnagyobb, 1000 főnél is többet foglalkoztató cégek főleg magyarországiak, a magyar cégek 11 %-a (18 cég) tartozik ezek közé, míg a szlovákok cégek között csupán egyetlen ilyen cég (1 %) akadt.

A cégek ágazati megoszlása is nagyon hasonló a két országban. A legnagyobb arányt, a teljes minta negyedét, az ipari cégek képviselik, a magyarok között 26 %, a szlovák között 23 % az arányuk. Őket követi a kereskedelem 16 %-kal (a magyarok 14 %-a, a szlovákok 20 %-a). FMCG és telekommunikációs területen tevékenykedő cég nincsen a szlovákok között, e két területen a cégek mindössze 2-2 %-a működik (ez 4 ill. 5 céget jelent), további 2-2 %-os arányt képvisel még az energia és az oktatási terület is.

Az eredmények elemzése

A megfogalmazott hipotézisek vizsgálata alapvetően egyváltozós vizsgálatokra és többváltozós elemzésre: keresztábra-elemzésre, kétmintás t-próbára és F-próbára koncentráltak. A válaszadók életkora meghatározza az atipikus formák iránti attitűdjeiket hipotézis vizsgálatához elsőként a két ország korcsoportonkénti összehasonlítását végeztük el a kérdőívben feltett kérdések sorrendjében. Az országok közötti különbségek kimutatásához a Mann-Whitney U nemparaméteres próbát alkalmaztuk. Az országok és a végzettségi szintek közötti eltérések kimutatására a három- és ötfokú Likert-skálás kérdésekre adott válaszok alapján a Mann-Whitney U nemparaméteres próbát alkalmaztuk. Az adatok feldolgozását és a statisztikai elemzéseket az IBM SPSS Statistics 22.0 for Windows statisztikai programcsomag segítségével végeztük. Úgyszintén használtuk a Wilcoxon W tesztet.

A hipotézisek bizonyítását illetve elvetését az alábbiakban foglaljuk össze:

Táblázat 7: A munkanélküliekhez kapcsolódó hipotézisek eredmény táblázata

hipotézis	érvényes (igaz)	részben érvényes (részben igaz)	elvetendő (nem igaz)
H.11	X		
H.12		X	
H.13		X	
H.14		X	
H.15		X	

Táblázat 8: A vizsgálati hipotézisek értékelése a fiatal válaszadók körében

hipotézis	érvényes (igaz)	részben érvényes (részben igaz)	elvetendő (nem igaz)
H.21		X	
H.22		X	
H.23	X		

Megjegyzések a H.21 hipotézishez: Vizsgálataink eredményei alapján megállapíthatjuk, hogy az életkor nem önmagában határozza meg, a válaszadók atipikus foglalkoztatási formák iránti attitűdjeit. A felsőoktatásban tanulókat korcsoportonként vizsgálva Magyarországon a 21 évnél fiatalabb korosztály esetén a többség nappali tagozaton tanul, a kisebbség, alig 5,6 %, levelező tagozaton, míg a 24 év feletti korosztálynál ez az arány teljesen megfordul, a levelező tagozaton tanulók aránya 76,7 % a korosztályon belül. Egy másik szempont, amit érdemes figyelembe venni, hogy a 24 évesnél idősebb korosztályba tartozók 84,48 %-a dolgozik a tanulás mellett, és a dolgozók 81,6 %-a levelező tagozatos. A 21 évesnél fiatalabb korosztályban 48,6 %-a dolgozók aránya. Szlovákiában a 21 évnél fiatalabb korosztályban szintén a nappali tagozaton tanulók vannak többségben és csak 6,5% a levelező tagozaton tanulók aránya. A 24 év feletti korosztályban fele-fele arányban oszlanak meg a két képzési forma között a megkérdezettek. Szlovákiában mindhárom életkor kategóriában 50 % körüli a tanulás mellett dolgozók aránya. Kimutathatók szignifikáns különbségek az életkor kategóriák között egyes atipikus foglalkoztatási formák esetébe, de ezek sokszor nem esnek egybe a két országnál. Ugyanaz a korosztály teljesen ellentétesen viszonyul bizonyos foglalkoztatási formákhoz a két vizsgált országban.

Megjegyzések a H.22 hipotézishez: Az atipikus munkavállalással kapcsolatos attitűdöket vizsgálva a fiatalok körében, megállapítható, hogy csak bizonyos atipikus munkavállalási formák esetében mutathatók ki jelentős véleménykülönbségek az érettségivel és a felsőfokú végzettséggel rendelkező fiatalok között. Érdekes, hogy a magyar és szlovák fiatalok körében végzettség szerint kimutatott attitűd különbségek nem erősítik egymást, hiszen más-más szempontok vonatkozásában érvényesek. Egyedül az egy szezonra szóló megbízás mint az egyik atipikus foglalkoztatási forma elfogadhatóságának megítélése tekintetében a felsőfokú végzettséggel rendelkezők szkeptikusabbak az érettségivel rendelkezőkhöz képest, mind a magyar, mind a szlovák fiatalok körében. A külföldi atipikus munkavállalás elfogadhatóságának megítélésében nem állapítható meg jelentős különbség a két végzettségi szint között, sem a magyar, sem a szlovák fiatalok körében.

Megjegyzések a H.23 hipotézishez: A statisztikai vizsgálatok eredményeit összegezve több esetben igazolható szignifikáns különbség a magyar és szlovák fiatalok között az atipikus munkavállalási formák elfogadhatóságának és fontosságának megítélésében. Az atipikus foglalkozási formák vállalásával kapcsolatos ingázási hajlandóság alapján a szlovák hallgatók mobilisabbak a magyar társaikhoz képest. Erősen szignifikáns különbség állapítható meg a magyar és szlovák fiatalok között

az atipikus külföldi munkavállalást illetően is: a szlovák fiatalok a magyar társaikhoz képest nagyobb arányban vállalták volna az atipikus munkaformákat külföldön.

Az életkor szerinti vizsgálatok is feltártak szignifikáns különbségeket a magyar és a szlovák fiatalok különböző kérdésekre adott válaszaiban. Voltak olyan foglalkoztatási formák, amelyek megítélése mindhárom korosztályban szignifikáns különbséget mutatott, ilyen volt például a közfoglalkoztatásnak a „normális állásba kerülés” esélyét befolyásoló szerepének a megítélése, vagy a miért vállalják az emberek a „nem normális” állásban való foglalkoztatás kérdésre adott „Olyan munkahelyi tapasztalat, amely jobb pozíció elérését teszi lehetővé” válasz.

Táblázat 9: Vállalati hipotézisek összefoglaló értékelése

hipotézis	érvényes (igaz)	részben érvényes (részben igaz)	elvetendő (nem igaz)
H.31	X		
H.32	X		
H.33		X	
H.34	X		
H.35		X	
H.36		X	

Megjegyzések a H.31 hipotézishez: Elemzésünk megmutatta, hogy a leginkább jellemző hatás valóban mindkét országban a *bérnövekedés* és *létszámnövekedés*. Kisebb nagyobb bérnövekedésről a magyar cégek 52 %-a, a szlovákok 65 %-a számolt be, míg létszámnövekedésről a magyarok 64 %-a, a szlovákok 75 %-a. A szlovák cégekre tehát mindkét hatás valamivel jobban jellemző, de a statisztikai vizsgálatok nem mutatnak szignifikáns különbséget. Mindkettő jobban jellemző a külföldi cégekre, mint a hazai vagy vegyes vállalatokra, és jellemzőbb a magán szektorban, mint a másik kettőben (szignifikáns, gyenge kapcsolatok tapasztalhatók). Bérnövekedés tekintetében az egyes létszám kategóriák nem különböznek, míg a *létszámnövekedés* annál jobban jellemző, minél nagyobb a cég, de szignifikáns kapcsolat itt nem mutatható ki.

Megjegyzések a H.32 hipotézishez: A *létszámleépítés* a telekommunikáció területén, a közigazgatásban és a mezőgazdaságban jellemző leginkább, az energia és a pénzügyi szektorban viszont egyáltalán nem jellemző. A *létszámnövekedés* és a *szereződéses dolgozók számának növekedése* legjellemzőbb a szállítás területén és egyáltalán nem jellemző a telekommunikációs és az energia szektorokban, valamint az utóbbi nem jellemző még a mezőgazdaságban sem. A *műszakszám növelése* leginkább az iparban és a mezőgazdaságban fordul elő, és egyáltalán nem jellemző a közigazgatásban. A *heti munkanapok számának növelése* legjellemzőbb az ipar és a szállítás ágazatban, és egyáltalán nem jellemző az oktatásban, IT területen, valamint a pénzügyi szektorban sem. *Bérnövekedés* az IT, szállítás és pénzügyi szektorban fordul elő leginkább, és legkevésbé az FMCG és a közigazgatás területén. A létszámleépítést leszámítva, minden foglalkoztatási hatás esetében szignifikáns összefüggés van, a szóráshányados értékek gyenge-közepes kapcsolatot jeleznek mind a hat terület esetében.

Megjegyzések a H.33 hipotézishez: Összességében a megkérdezett cégek 61 %-a szükségesnek tart valamilyen intézkedést a foglalkoztatás területén, a magyar cégek esetében 67 %, a szlovákoknál 50 % ezek aránya. Ennek ellenére a magyar cégek az összes megnevezett intézkedésről nagyobb arányban tartották azt, hogy nem jellemző, hogy azt terveznék, mint a szlovákok. A két legkevésbé preferált intézkedés megegyezik a két országban. A magyaroknál legkevésbé jellemző a *kiszervezés*, *outsourcing*, a cégek 70 %-ára ez egyáltalán nem jellemző, ezt követi a *bérbefagyasztás megszüntetése* (57 %), míg a szlovákoknál a *bérbefagyasztás megszüntetése* áll a sor végén (55 %), és

ezt követi a *kiszervezés, outsourcing* (49 %). A legnagyobb különbség a két ország között a *termékfejlesztés* vonatkozásában van, a szlovák cégek döntő többsége (87 %-a) kisebb nagyobb mértékben él ezzel a lehetőséggel, míg a magyaroknak csak 58 %-a, ez esetben a kapcsolat szignifikáns (gyenge). Mindkét országban a *szervezeti hatékonyság növelése* a leginkább preferált intézkedés, a magyar cégek 85 %-a, a szlovákok 91 %-a foglalkozik ezzel a kérdéssel. Az *atipikus foglalkoztatás növelése* mindkét országban középen foglal helyet a sorban, a magyar cégek 53 %-a, a szlovákok 61 %-a tervezi, hogy kisebb-nagyobb mértékben élni akar vele.

Megjegyzések a H.34 hipotézishez: A legjellemzőbb tervezett intézkedések hosszú távú megoldást jelentenek, mindkét országban a *szervezeti hatékonyság növelése* a leginkább preferált intézkedés, ezt követi a *műszaki, technológiai fejlesztés* és a *termékfejlesztés*, a magyar és szlovák cégek döntő többsége egyaránt tervez ilyen intézkedéseket. A legkevésbé preferált intézkedések is megegyeznek a két országban: outsourcing-gal a magyar cégeknek csak 30 %-a, a szlovákoknak pedig 51 %-a foglalkozik kisebb-nagyobb mértékben, míg a bérbefagyasztás megszüntetésével 43 % ill. 45 %, valamint a *korábbinál olcsóbb munkaerő foglalkoztatásával* pedig 43 % ill. 57 %. Az *atipikus foglalkoztatás növelése* mindkét országban középtájon (53 % ill. 61 %) foglal helyet a sorban. A *szervezeti hatékonyság növelése*, *termékfejlesztés*, a *műszaki fejlesztés*, valamint az *atipikus foglalkoztatás*, a magán szektorban, sőt az „egyéb” cégek kategóriában is, érthető módon, nagyobb jelentőséggel bír, mint a köz vagy állami intézményekben. Mind a négy esetben szignifikáns gyenge kapcsolat van. A *termékfejlesztés*, a *műszaki fejlesztés* valamint a *szervezeti hatékonyság növelése* szignifikáns, közepes erősségű kapcsolatot mutat az ágazattal is. Ezek legkevésbé jellemzőek a közigazgatásban és az energia ágazatban, a *termékfejlesztés* legnagyobb jelentőséggel bír a pénzügyi szektor, az FMCG és az ipar vonatkozásában, a *műszaki fejlesztés* a szállítás, ipar és mezőgazdaság területeken, a *szervezeti hatékonyság növelése* pedig a pénzügyi szektorban és az oktatásban.

Megjegyzések a H.35 hipotézishez: Az atipikus foglalkoztatást mindkét országban általában ismerik a megkérdezettek, nincsenek rossz tapasztalataik, azonban sokan bizonytalanok abban, hogy cégüknél van-e olyan foglalkoztatási eset, amit atipikus foglalkoztatással lehetne megoldani, és a jelenlegi, megszokott, foglalkoztatási rendszeren sokan inkább nem kívánnak változtatni (44 % ill. 38 %). Sokan nem szívesen dolgoznak együtt munkaerő-kölcsönző cégekkel sem (54 % ill. 65%), és a vezetők is jobban elfogadják a hagyományos foglalkoztatási formákat (45 % ill. 52 %). Úgy látják, hogy az alkalmazottaik sem szívesen dolgoznának atipikus foglalkoztatási formák keretében (35 % ill. 45 %). Láttuk azt is, hogy a cégek nagyobb részének (56 %) terveiben szerepel az *atipikus foglalkoztatás* növelése, ez sokkal inkább jellemző a külföldi, és a magáncégek, valamint a legnagyobb, 1000 főnél is többet foglalkoztató cégekre. Minél nagyobb egy cég annál jobban ismeri az atipikus foglalkoztatási módokat és annál pozitívabban áll hozzá ezekhez. A külföldi tulajdonú cégek pozitívabban viszonyulnak az atipikus foglalkoztatáshoz, és összességében a magyar munkáltatók kevésbé utasítják el az atipikus foglalkoztatást és kevésbé diszkriminatívak a hátrányos helyzetű munkaerő, a külföldi állampolgárok, valamint a tartós munkanélküliség után foglalkoztatott személyek alkalmazásával kapcsolatban, mint a szlovák vállalatok.

Ágazatok szerint vizsgálva a véleményeket, általában elmondható, hogy az a tipikus foglalkoztatási formákat összességében az IT és telekommunikációs területen ismerik legjobban, leginkább ők hajlamosak megváltoztatni ilyen irányba a foglalkoztatási rendszerüket, és náluk fogadják el a vezetők is leginkább ezeket. Náluk vannak leginkább olyan tevékenységek is, amelyek nem igénylik a munkahelyen való tartózkodást, alkalmazottaik is szívesen dolgoznak atipikus foglalkoztatási forma keretében, és külföldi állampolgárokat is ők alkalmaznak legszívesebben.

Megjegyzések a H.36 hipotézishez: A részmunkaidős foglalkoztatás terén nincs lényeges különbség a magyar és szlovák cégek között, a cégek nagyobb részénél, megközelítőleg 58-58 %-uknál vannak

részmunkaidős foglalkoztatottak. A magyar cégek 12 %-ánál, míg a szlovákok 24 %-ánál van távmunka is. A vegyes vállalatokra jellemző leginkább a részmunkaidős foglalkoztatás (92 %), míg a hazai cégek között vannak legnagyobb arányban olyanok, akik egyáltalán nem foglalkoztatnak részmunkaidőben dolgozókat (48 %). Távmunkával is leginkább a vegyes vállalatok (25 %), legkevésbé a hazai vállalatok (14 %) élnek.

Empirikus következtetések

A munkanélküliek körében végzett vizsgálat

Feltételezzük, hogy válaszadóink – különösen az idősebb megkérdezettek – magukra, és másokra vonatkozóan is – úgy tartják, hogy „az atipikus formákat kényszerből, ideiglenes megoldásként fogadják el ők maguk, és általában az emberek” hipotézist csak részben tudtuk elfogadni, mert a válaszadók véleménye az atipikus formák választásáról nem volt egységes. A vizsgálatban résztvevők többsége alapvetően átmeneti lehetőségként tekintett ezekre a foglalkoztatási formákra, ám nem feltétlenül minden esetben értékelték negatívan ezen megoldásokat, hanem előnyöket is láttak bennük. E szempontból a vélemények többsége nem volt életkor függő. A hipotézist, amely szerint: „a munkahely-keresők a „normál” elhelyezkedés esélyét rontó szituációként fogják fel az atipikus állások (vagy némelyikének) elfogadását”, csak részben tekintettük igaznak. Bizonyos atipikus formákkal szemben nagyobb volt az ellenérzés a válaszadók részéről, így többek között az alkalmi munka, a közfoglalkoztatás, a távmunka volt az, ahol a válaszadók viszonylag nagyobb aránya értékelte úgy, hogy ezeknek a formáknak lehetséges a negatív hatása a normális munka megszerzési esélyeire. Igazolható volt továbbá, hogy a két ország válaszadói szignifikánsan egyes típusok megítélésében nem voltak egyöntetű véleményen, kivéve az alkalmi munka hatását tekintve.

Feltételeztük, hogy a válaszadóink körében elsősorban a nők, a kisgyermekes anyukák preferálják az atipikus munkaformák némelyikét (a részidős- és a távmunkát). A hipotézist részben tudtuk elfogadni. Az atipikus formákat megoldási lehetőségként értékelték a családos nők a munka és magánélet összehangolására, ezeknek a formáknak a többségét azonban átmeneti megoldásként tudták csak foglalkoztatásként elfogadni, bár a kölcsönző vállalattal történő szerződéskötést, a távmunkát, a kölcsönzött munkaerő lehetőségét viszonylag magas arányban hosszabb távon történő alkalmazási lehetőségnek gondolták.

Végül feltételezésünk volt, hogy az atipikus formák közül is a közfoglalkoztatás rendelkezik a legalacsonyabb preferencia-szinttel a munkavállalók körében. A közfoglalkoztatás a megkérdezettek véleménye alapján igen alacsony preferenciaszinten volt, ugyanakkor a hasznossági megítélése a közepes átlagnál magasabb értéket mutatott minden kedvezményezett dimenzióban.

A fiatalok körében végzett kutatás értékelése

A 407 kérdőívre kapott válaszok alapján a legfontosabb megállapításaink a következőkben foglalhatók össze:

Vizsgálataink eredményei alapján megállapíthatjuk, hogy az életkor nem önmagában határozza meg a válaszadók atipikus foglalkoztatási formák iránti attitűdjeit. Kimutathatók szignifikáns különbségek az életkor kategóriák között egyes atipikus foglalkoztatási formák esetében, de ezek sokszor nem esnek egybe a két országnál. Ugyanaz a korosztály teljesen ellentétesen viszonyul bizonyos foglalkoztatási formákhoz a két vizsgált országban.

Az atipikus munkavállalással kapcsolatos attitűdöket vizsgálva a fiatalok körében, megállapítható, hogy csak bizonyos atipikus munkavállalási formák esetében mutathatók ki jelentős véleménykülönbségek az érettségivel és a felsőfokú végzettséggel rendelkező fiatalok között. Érdekes, hogy a magyar és szlovák fiatalok körében végzettség szerint kimutatott attitűd különbségek nem erősítik egymást, hiszen más-más szempontok vonatkozásában érvényesek.

A statisztikai vizsgálatok eredményeit összegezve több esetben igazolható szignifikáns különbség a magyar és szlovák fiatalok között az atipikus munkavállalási formák elfogadhatóságának és

fontosságának megítélésében. Az atipikus foglalkozási formák vállalásával kapcsolatos ingázási hajlandóság alapján a szlovák hallgatók mobilisabbak a magyar társaikhoz képest. Erősen szignifikáns különbség állapítható meg a magyar és szlovák fiatalok között az atipikus külföldi munkavállalást illetően is: a szlovák fiatalok a magyar társaikhoz képest nagyobb arányban vállalták volna az atipikus munkaformákat külföldön.

A vállalatok vizsgálata

A legfontosabb következtetéseink a következőkben foglalhatók össze:

Feltevésünk szerint a válságból való kilábalás, növekedés, foglalkoztatást érintő hatása a cégek számára elsősorban a létszám- és bérnövekedésben nyilvánul meg mindkét országban. Mindkettő inkább jelentkezik a magán vállalatoknál és a külföldi tulajdonú cégeknél, és függ a cégmérettől is, a nagyobb cégekre inkább jellemző, mint a kisebbekre.

Az egyes hatásterületek ágazatonként különböző mértékben jellemzőek, az ágazat és a különböző hatásterületek között szignifikáns kapcsolat feltételezhető.

A magyar és szlovák cégek jelentősen különböznek a foglalkoztatással kapcsolatos tervezett intézkedésekben, a szlovákoknál sokkal inkább jellemző az outsourcing és az atipikus foglalkoztatás növelése, mint a magyaroknál.

A vállalkozások foglalkoztatást érintő tervezett intézkedéseire a személyi jellegű megoldások helyett mindkét országban inkább a hosszabb távú intézkedések a jellemzőek.

Feltevésünk szerint, bár az atipikus foglalkoztatási formákat a cégek többsége ismeri, sem Magyarországon, sem Szlovákiában nem kedvelt forma vállalkozások körében, és a megszokott, foglalkoztatási rendszerén a cégek többsége nem kíván változtatni.

A részmunkaidős foglalkoztatás és távmunka lehetőségével mindkét országban a cégek kisebbik része él csak, és inkább jellemzi a külföldi cégeket és a vegyes vállalatokat, mint a hazaiakat.

Köszönet

A tanulmány szerzői a következő személyeknek tartoznak köszönettel:

Ács Nóra, könyvtári szakreferens, Szent István Egyetem

Bukor József, dékán, Selye János Egyetem

Cserjési Kinga, Komárom-Esztergom megyei kereskedelmi és iparkamara munkatársa

Dr. Kolbe Tamás, ügyvezető igazgató, Larskol kft.

Dr. Komor Levente, egyetemi docens, Szent István Egyetem GTK TTI intézetigazgató

Natkai Istvánné, kirendeltség-vezető, KEM KH Munkaügyi Központja, Komáromi Kirendeltség

Ing. Mária Poláčeková, az OLSAF igazgatója (Office of Labour Social Affairs and Family)

Sinka Róbert, e-learning szakértő

Szabó Katalin, PhD. jelölt, Szent István Egyetem, kutatási adminisztrációfelelős

Szekeresné Horváth Zsuzsanna, Komárom-Esztergom megyei KH Munkaügyi Központja, Esztergomi Kirendeltség,

Komárom-Esztergom megyei kereskedelmi és iparkamara tanácsadója.

A kutatás szakmai támogatói Magyarországról

Komárom-Esztergom Megyei Kormányhivatal Esztergom

Járási Hivatal Munkaügyi Kirendeltsége, Esztergom

Komárom-Esztergom Megyei Kormányhivatal Komárom

Járási Hivatal Munkaügyi Kirendeltsége, Komárom

Edutus Főiskola, Tatabánya

Nemzeti Agrárgazdasági Kamara Komárom-Esztergom Megyei Szervezete, Tata

Komárom-Esztergom Megyei Kereskedelmi és Iparkamara, Tatabánya

A kutatás szakmai támogatói Szlovákiából:

Munkaügyi, szociális és családdügyi hivatal Komárom (Úrad práce, sociálnych vecí a rodny Komárno)

Munkaügyi, szociális és családdügyi hivatal Párkány (Úrad práce, sociálnych vecí a rodny Štúrovo)

Szlovákiai Magyar Közgazdász Társaság

RRA Komárno

RPIC Komárno

Kárpát-Régió Üzleti Hálózat, Dunaszerdahely

A kutatási projekt a Nemzetközi Visegrádi Alap pénzügyi támogatásával valósult meg.

Referenciák

- [1] Aronson, Robert L.: Self-employment. A Labor Market , Ithaca, New York, 1991, ILR Press, 156 o.
- [2] Dalminé Kiss Gabriella: Munka és szabadidő. A munkaparadigmának térvesztése és a szabadidő szociológiája, Szociológiai Szemle, 1994. 3. sz.. 65-79 o.
- [3] Kiss Gabriella Munka és szabadidő. A munkaparadigmának térvesztése és a szabadidő Szociológiája, Kiss Gabriella: Korunk hívószavai. Szociológiai tanulmányok, Debrecen, 1997, Nullpont Kulturális Egyesület, 9-35 o.
- [4] Frey Mária: A munkaidőrendszerek rugalmassá válása. Közgazdasági Szemle, 2000, 12. 1008-1026 o.
- [5] Galasi Péter: A munkaerőpiac gazdaságtana, Budapest, 1997, Aula Kiadó, 153 o.
- [6] Lengyel Imre – Rechnitzer János: Regionális gazdaságtan, Budapest – Pécs, 2004, Dialóg Campus Kiadó, 291 o.
- [7] Hardi Tamás – Hajdú Zoltán – Mezei István: Határok és városok a Kárpát-medencében, Győr – Pécs, 2009, MTA RKK , 374 o.
- [8] Hardi Tamás – Tóth Károly : Határaink mentén. A szlovák-magyar határtérség társadalmigazdasági Vizsgálata, Somorja, 2008, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 283 o.
- [9] Poór József – Kosár Szilvia – Fodor Péter – Tóth Viktória – Majó Zoltán – Csiba Zsuzsa – Huszárik Erika: The Impact of the Crisis and Recovery on HR and Knowledge Management in Focus – a Hungarian-Slovakian Comparison 2009. Periodica Polytechnica Social and Management Sciences, 2012, 1, 29-44 o.
- [10] Fodor Péter – Kiss Tibor – Poór József: A válság hatása a HR-re és a tudásmenedzsmentre – négy kelet-európai ország szervezeteinek empirikus vizsgálata alapján. Vezetéstudomány, 2010, 10, 2-18 o.
- [11] Fodor Péter – Kiss Tibor – Poór József: Focus on the Impact of the Economic and Financial Crisis on the Human Resource Function – Four Eastern European Countries in the Light of Empirical Research in 2009. In Acta Polytechnica Hungarica Journal of Applied Sciences, 2011, 1, 81-104 o.
- [12] Hiltrop, J. M.: Human Resources Practices of Multinational Organizations in Belgium. European Management Journal, 1991, 4, 404-411 o.
- [13] Kertesi Gábor – Köllő János: Economic Transformation and the Revaluation of Human Capital – Hungary, 1986-1999, 2001, Budapest Working Paper 4, 36 o..
- [14] Kertesi Gábor – Köllő János: A gazdasági átalakulás két szakasza és az emberei tőke ártértekelődése. Közgazdasági Szemle, 2001, november, 897-919 o.
- [15] Kertesi Gábor – Köllő János: Az ágazati bérkülönbségek forrásai. (I. rész) Munkaügyi Szemle, 2001, július-augusztus, 54-56 o.
- [16] Kertesi Gábor – Köllő János: Az ágazati bérkülönbségek forrásai. (II. rész) Munkaügyi Szemle, 2001, szeptember, 26-28 o.
- [17] Boros Szilárd – Farkas Iván (eds.): Baross Gábor Terv. Dél-Szlovákia/Felvidék regionális gazdasági terve, 2014, Győr, Szlovákiai Magyar Közgazdász Társaság, 154 o.
- [18] Horbulák Zsolt: A Komáromi és Érsekújvári járás, illetve Komárom-Esztergom megye munkaerőpiaci helyzetének az összehasonlítása. Esztergom és Vidéke. 2015, 1. 33-39 o.

